

LATINITATE,
ROMANITATE,
ROMÂNITATE

Signature

UNIVERSITATEA DE STAT
DIN MOLDOVA

facultatea de
ISTORIE și
FILOSOFIE
UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

UNIVERSITATEA
DIN ORADEA

CULEGERE DE ARTICOLE ȘTIINȚIFICE

LATINITATE, ROMANITATE, ROMÂNITATE

Ediția a VIII-a

Chișinău, 31 octombrie – 2 noiembrie 2024

IN HONOREM ION EREMIA
LA 70 DE ANI

Volum editat de
Igor BERCU

EDITURA
UNIVERSITĂȚII
DIN ORADEA

CHIȘINĂU • ORADEA • 2025

Volumul a fost recomandat spre publicare de Consiliul Științific al Universității de Stat din Moldova (proces verbal nr. 12 din 5 noiembrie 2025).

Culegerea de articole științifice include comunicările prezentate la Conferința științifică internațională „Latinitate, Romanitate, Românităte”, ediția a VIII-a, Chișinău, 31 octombrie – 2 noiembrie 2024.

<https://doi.org/10.59295/lrr2024>

Coordonatori:

Igor ȘAROV

profesor universitar, doctor în istorie
(Universitatea de Stat din Moldova)

Sorin Domițian ȘIPOȘ

profesor universitar, doctor habilitat în istorie
(Universitatea din Oradea)

Gabriel MOISA

profesor universitar, doctor habilitat în istorie
(Universitatea din Oradea)

Referenți științifici:

Demir DRAGNEV

membru-corespondent al Academiei de Științe a Moldovei,
doctor habilitat în istorie, profesor universitar

Dan CEPRAGA

profesor universitar, doctor habilitat
(Universită degli Studi di Padova)

DESCRIEREA CIP A CAMEREI NAȚIONALE A CĂRȚII DIN REPUBLICA MOLDOVA

„Latinitate, Romanitate, Românităte”, conferință științifică internațională (8 ; 2024 ; Chișinău). Latinitate, Romanitate, Românităte : Culegere de articole științifice [prezentate la Conferința științifică internațională], Ediția a 8-a, Chișinău, 31 octombrie-2 noiembrie 2024 / volum editat de Igor Bercu ; coordonatori: Igor Șarov (Moldova), Sorin Domițian Șipoș (Oradea) [et al.] ; referenți științifici: Demir Dragnev, Dan Cepraga. – Chișinău : Bons Offices ; Oradea : Editura Universității din Oradea, 2025. – 800 p. : facs., tab.

Antetit.: Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie și Filosofie, Centrul de Studii Interdisciplinare „Silviu Dragomir”, Universitatea din Oradea. – Texte : lb. rom., engl., rusă. – Rez.: lb. rom., engl. – Referințe bibliogr. în subsol. – [50] ex.

ISBN 978-5-36241-666-9 (Bons Offices). – ISBN 978-606-10-2467-4 (Editura Universității din Oradea).

94(478+498)(082)=135.1=111=161.1

L 26

DESCRIEREA CIP A BIBLIOTECII NAȚIONALE A ROMÂNIEI

Editare: Bons Offices și Editura Universității din Oradea

Atribuire DOI: Lilia Dogoter (Biblioteca Centrală USM)

Atribuire CZU: Alexandra Cojuhari (Biblioteca Centrală USM)

Tipar: Bons Offices

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate, conținutul textelor și pentru protecția materialului propriu revine în exclusivitate autorilor.

ISBN 978-5-36241-666-9 (Bons Offices)

ISBN 978-606-10-2467-4 (Editura Universității din Oradea)

C U P R I N S

Profesorul Ion Eremia la moment aniversar	10
Cuvânt-înainte	12

SESIUNEA PLENARĂ

Sorin ȘIPOȘ, Igor ȘAROV, Ion EREMIA

Limba română <i>versus</i> limba moldovenească în societatea civilă și politică. Dezbateri reflectate în presa din Republica Moldova	14

Ștefan PURICI, Florin PINTESCU

Elemente de conștiință națională premodernă în opera lui Dimitrie Cantemir	32

COMUNICĂRI PE SECȚIUNI

Bogdan MINEA

Imaginea societății paleoliticului superior din spațiul carpatic reflectată în descoperirile cu caracter artistic	45

Lucrețiu MIHAILESCU-BÎRLIBA

De la Dunăre în Siria și din nou acasă. Trei cazuri de soldați originari din mediul rural al Moesiei Inferior	55

Sorin IGNĂTESCU

Întrevederi diplomatice pe granițele fluviale ale Imperiului Roman	59

Gheorghe ONIȘORU

Istoricul Gheorghe I. Brătianu despre „O enigmă și un miracol”	65

Alexandru BEJENARU

Hotarul Țării Moldovei cu Transilvania și specificul frontierelor montane medievale	73

Laura ARDELEAN

Oradea in the mirror of ottoman chronicles: anthropological perspectives on a border space (15 th -17 th centuries)	80

Ion CHEPTENE

Rivalitatea politică și militară dintre Bogdan Lăpușneanu și Ioan Vodă	93

Costin CROITORU, Andreea PANAIT

Despre numele de monede din catastihul negustorului Petru Stoian Stenești	100

Lilia ZABOLOTNAIA	
Women's texts of the 17 th century as a field of interdisciplinary research	115
Igor BERCU	
Imaginea domnilor Țării Moldovei în viziunea cronicarilor turci	123
Radu ROMÎNAȘU	
Asociaționismul cultural românesc din Transilvania și rolul lui în apărarea identității naționale (1848-1918)	133
Vlad MISCHEVCA	
Principatele Române în cadrul Problemei Orientale: Pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774)	144
Igor CERETEU	
Informații inedite despre Nicanor Dezideriev și tipografia sa particulară din Chișinău	165
Sergiu BOȚOLIN	
Rolul elitei locale în formarea structurilor periferice occidentale ale Imperiului Rus	173
Eugen-Tudor SCLIFOS	
Problema Basarabiei la Congresul de la Berlin (1878) în corespondența presei franceze	181
Valentin TOMULEȚ	
„Privilegiații” – boiernașii, mazilii, ruptașii, ruptele și negustorii – în sursele documentare de epocă	190
Ion GUMENĂI	
Prezența românească în Muntele Athos în anii 1861-1865	214
Andrei EMILCIUC	
Incidente și dispute româno-ruse privind dreptul la pescuit la gurile Dunării (1878-1916)	225
Constantin-Tufan STAN	
Ioan Vidu, doinitorul Marii Uniri, și Avram Iancu	239
Sorin LIVIU DAMEAN	
Regele Ferdinand și Regina Maria în sprijinul idealului unității naționale	253
Iulian CRIMINCEANU	
Aspecte generale cu privire la atribuțiile și activitatea Miliției din județul Chișinău (1917-1918)	263
Iacov CHELARU	
Aspecte istorico-instituționale privind întâistătătorii în biserica ortodoxă de stil vechi din România	272
Cosmin PATCA	
Reflectarea imaginii lui Avram Iancu în Țara Bistrei în perioada interbelică	284
Lidia PRISAC	
Habitatul și modul de trai în Chișinăul interbelic	297

Mihai GHIȚULESCU

Basarabia electorală interbelică. Despre partide și voturi în Estul României
Mari 312

Ion TECA

Generalul-erou Dimitrie Petrescu Tocineanu – moldovean prin naștere,
bănățean prin adopție, militar prin vocație, erou prin sacrificiu 323

Aurel-Florin ȚUȘCANU

† Lucian Triteanu – episcop al Romanului (1923-1947) 331

Nicolae ENCIU

Doctrine, doctrinari și politici social-economice în România întregită 346

Sergiu CORNEA

Starea învățământului primar din județul Cetatea Albă în anul școlar 1938-1939 362

Ion ȘIȘCANU

Considerații privind trasarea granițelor RSS Moldovenești în 1940 372

Ion Valer XENOFONTOV

Reactivitatea vieții bisericești în Basarabia de către Efrem Tighineanu
(1942–1943) 386

Liliana ROTARU

Patul lui Procust al educației comuniste: straturi de identități studențești
în școlile superioare din RSSM 392

István BANDI

Viața unui ierarh al bisericii ortodoxe române din Ungaria reflectată
în dosarele poliției politice din Ungaria 404

Ruslan ȘEVCENCO

Relațiile internaționale ale RSS Moldovenești: anul 1957 423

Elena NEGRU

Strategiile sovietice de „deromânizare” în RSS Moldovenească (1944-1949) 435

Gabriel MOISA

Cultură și poliție politică în România comunistă. Operațiunea ”Bastionul” 450

Sergiu GURIN

Sistemul de educație fizică și sport în tranziție: de la Uniunea Sovietică
la Republica Moldova (1988–1996) 461

Xiaoru LI

Chestiunea Basarabiei între Rusia (Rusia țaristă, Rusia sovietică, URSS)
și România – din secolul al XIX-lea până la sfârșitul Primului Război Mondial 471

Александр ПОНОМАРЁВ

Неопубликованные документы о социально-экономическом и военно-
политическом положении Дунайских (Румынских) княжеств во время
русско-турецкой войны 1768–1774 годов 481

Abrevieri 800

PROFESORUL ION EREMIA LA MOMENT ANIVERSAR

Cu mulți ani în urmă, mai precis din anul 2008, debuta colaborarea științifică dintre istoricii de la Universitatea din Oradea și cei de la Universitatea de Stat din Moldova. Ajunsesem la Chișinău în anul anterior și le propusesem colegilor de aici să organizăm un simpozion științific despre frontierele spațiului românesc în context european. Evenimentul a fost organizat între 8 și 11 mai 2008 de Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale din cadrul Universității din Oradea, în parteneriat cu Universitatea de Stat din Moldova și Centrul de Studii Transilvănene din cadrul Academiei Române. În același an, mai spre toamnă, am reușit să adunăm și să tipărim lucrările prezentate la simpozion în volumul *Frontierele spațiului românesc în context european*, coordonatorii fiind: Sorin Șipoș, Mircea Brie, Florin Sfrenguș și Ion Gumenâi, la Editura Universității din Oradea și la Editura Cartdidact din Chișinău.

Era prima noastră realizare științifică de care eram foarte mândri și nu ne gândeam deloc la dificultățile pe care le-am avut în organizarea evenimentului științific. Cel mai important pentru noi era că aveam planuri și proiecte bune pentru viitor, că eram dispuși să trudim pentru a dezvolta și extinde parteneriatul nostru de curând început. Drumurile noastre dintre Oradea și Chișinău, în ambele sensuri, aproape inexistente până atunci, au devenit cu timpul locuri și experiențe de neuitat atât pentru noi, cât și pentru frații noștri de la Chișinău. Redescopeream cu entuziasm românitatea și ospitalitatea de dincolo de Prut și ne bucuram să vedem cât de întins este pământul locuit de românii și câte informații de ordin științific puteam să aflăm unii de la alții.

Printre participanții din Basarabia la conferința de la Oradea s-a aflat și profesorul Ion Eremia, șeful Catedrei de Istoria românilor de la Facultatea de Istorie și Filosofie, alături de alți colegi ai domniei sale, dintre care îi amintim pe: Gheorghe Palade, Igor Șarov, Ion Gumenâi, Emil Dragnev, Igor Bercu, Tudor Candu etc. Era grupul de inițiativă de la Chișinău, care a fost prezent la toate manifestările științifice organizate împreună de-a lungul anilor. Doar trecerea la cele veșnice a unora dintre colegii noștri din grupul nostru de la început, anume: Gheorghe Palade, Ion Niculiță și Barbu Ștefănescu i-a împiedicat să rămână și pe mai departe alături de noi. Suntem convinși că cei trei creatori de școală istorică și arheologică de la Oradea și Chișinău ne veghează și ne protejează din ceruri în munca noastră.

În cei aproape 20 ani de colaborare științifică materializată îndeosebi prin conferințele organizate împreună fie la Oradea, fie la Chișinău, cu mult peste 40 ca număr, și în volumele publicate în comun domnul profesor Ion Eremia a fost o prezență permanentă și de nădejde. Domnia Sa a fost unul dintre specialiștii din

Basarabia care a asigurat liantul acestei colaborări unice și de lungă durată între istoricii din cele două centre aflate în cele două extremități ale spațiului românesc. Discret, dar ferm atunci când era nevoie, tenace, foarte bun organizator, domnia sa s-a implicat uman și profesional în proiectul nostru științific și de suflet. Pozițiile de conducere pe care domnul profesor Ion Eremia le-a ocupat și onorat cu responsabilitate de-a lungul anilor la Universitatea de Stat din Moldova, anume șeful Catedrei de Istoria Românilor, directorul Departamentului de Istoria Românilor, Decanul Facultății de Istorie și Filosofie, iar, mai recent, Directorul Centrului de Studii Interdisciplinare *Silviu Dragomir* au reprezentat un ajutor important în tot ceea ce s-a realizat de-a lungul anilor între istoricii din cele două centre universitare. De asemenea, activitatea științifică de excepție a domniei sale concretizată în numeroase cărți, volume colective, studii și articole publicate în reviste din țară și din străinătate pe domenii și teme diverse din Evul Mediu românesc, cu o privire specială asupra Principatului Moldovei, a conferit valoare științifică activităților noastre. Nu în ultimă instanță, parcursul profesional și experiența vieții l-au făcut pe profesorul Ion Eremia să fie atent la nevoile și la suferința neamului românesc din Basarabia față de care a simțit că are o datorie profesională, de istoric, dar și una de neam și de conștiință.

Cred totuși că cea mai mare realizare a istoricilor din Oradea și Chișinău este înființarea și funcționarea Centrului de Studii Imperiale/Centrului de Studii Interdisciplinare la scurtă vreme după debutul colaborării noastre, pentru a conferi forță și trăinicie parteneriatului nostru. Ideea a fost preluată din mers și asumată de toți colegii noștri, iar în 2009 aveam cele două filiale ale centrului, la Oradea, unde conducerea și-a asumat-o Sorin Șipoș, iar la Chișinău, profesorul Igor Șarov, în prezent rectorul Universității de Stat din Moldova. Domnul profesor Ion Eremia coordonează, în prezent, cu mult profesionalism activitatea centrului de la Chișinău. Uneori, distanța geografică mare dintre noi, lipsa resurselor, birocrăția, greutatea de comunicare păreau că ne vor înfrânge și că vom abandona proiectul comun, totuși, activitatea noastră s-a dezvoltat și diversificat de la an la an. În colaborarea noastră a existat ceva special, care ne-a dat putere și înțelepciune ca să depășim toate provocările. Sensibilitatea românilor din Basarabia s-a împletit cu rigoarea ardelenescă, iar evoluția istorică a românilor din Vestul și Estul spațiului geografic, aflați mult timp sub dominația marilor puteri care au dus o politică de deznaționalizare, ne-au făcut să fim toleranți și să înțelegem mai bine marile provocări la care a fost supus neamul nostru.

În semn de apreciere și de prețuire pentru activitatea desfășurată de domnul profesor universitar Ion Eremia în cercetarea istoriei românilor, pentru implicarea în activitatea Centrului de Studii Interdisciplinare, precum și pentru munca asiduă în formarea a generații și generații de studenți de la Universitatea de Stat din Moldova și a studenților doctoranzi de la cele două universități din Chișinău și din Oradea, volumul *Latinitate, Romanitate și Românitățe* este publicat în onoarea Domniei Sale. Este un gest de normalitate, de respect și de prețuire pentru Profesorul, Omul și Patriotul Ion Eremia din partea autorilor și a colaboratorilor din Moldova, România, Ungaria, China și Ucraina. LA MULȚI ANI!

Sorin Domițian Șipoș, Igor Șarov

C U V Â N T - Î N A I N T E

Nimeni nu pune la îndoială că pentru o cercetare detaliată a Istoriei Românilor este necesară, în primul rând, cunoașterea originii și evoluției istoriei etno-naționale a poporului român, dar pentru a o cunoaște cât mai deplin, este necesară studierea celor mai diferite aspecte. Anume din aceste intenții s-a reieșit atunci, când a fost inițiată realizarea conferințelor internaționale sub genericul *Latinitate, Romanitate, Românită*, ajunse acum la cea de-a VIII-a ediție.

Volumul al VIII-lea al Conferinței internaționale *Latinitate, Romanitate, Românită*, atestă încă odată că tradiția academică, care s-a constituit prin colaborarea Universității de Stat din Moldova cu Universitatea din Oradea, a Centrului de Studii Interdisciplinare „Siviu Dragomir” de la Universitatea de Stat din Moldova și de la Universitatea din Oradea, a Muzeului Țării Crișurilor din Oradea, dar și de sprijinul Departamentului pentru Relația cu Republica Moldova, este foarte viabilă.

Volumul de față include studiile specialiștilor pregătite în temeiul comunicărilor prezentate la Conferința științifică internațională *Latinitate, Romanitate, Românită*, care a avut loc la Universitatea de Stat din Moldova (Chișinău) între 31 octombrie – 2 noiembrie 2024.

Scopul principal al volumului este văzut de coordonatori în aceea ca el să servească drept material pentru elaborarea obiectivă a subiectelor ce țin de problemele originii și evoluției poporului român pe parcursul secolelor.

Volumul începe cu două comunicări prezentate la ședința plenară a conferinței, care de fapt trasează idea principală a volumului, obiectul principal de studiu – anume românismul moldovenilor. După examinarea discuțiilor din presa periodică din Republica Moldova pe problemele strigente referitoare la denumirea corectă a locuitorilor indigeni și denumirea limbii vorbite de ei, problema este abordată de către Ștefan Purici și Florin Pintescu din perspectiva celui mai mare cărturar de la începutul secolului al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir. Concluzia autorilor privind conceptul lui D. Cantemir referitor la „unitatea teritorială, națională, originea latină, continuitatea românilor în spațiul carpato-danubiano-pontic, moravurile, talentele militare și ortodoxia lor, noțiunea de moșie/patrie/țară ... pledează ... pentru atribuirea existenței la principele moldovean a unei conștiințe naționale premoderne ... sau «conștiințe etnice»”.

Desigur, nu este necesar să prezentăm o examinare detaliată a fiecărui articol inclus în acest volum, important este că fiecare autor, din punctul lui de vedere prezintă problema abordată prin prisma temei conferinței, așa că chiar și cu o asemenea varietate de articole unitatea culegerii este asigurată de aceea că majoritatea absolută a materialelor sunt dedicate problemei majore formulate în titlul culegerii – *Latinitate, Romanitate, Românită*.

Fără îndoială, cunoașterea obiectivă a istoriei noastre nu poate fi realizată fără cercetări insistente în arhivele naționale, dar și cele străine. Cele peste 300 de documente inedite, descoperite în arhivele din Ucraina de către un bun coleg istoric din țara respectivă, vin să completeze volumul cu informații foarte prețioase despre Țara Moldovei în secolul al XVIII-lea, se includ armonios în structura și tematica volumului, lărgind substanțial baza documentară a cercetărilor pentru secolul menționat, aflat încă, în pofida tentativelor întreprinse de către cercetători, la periferia investigațiilor științifice ale istoricilor.

Multe dintre informațiile cuprinse în aceste documente necesită explicații suplimentare, atât din punctul de vedere al terminologiei, cât și a conținutului acestora în întregime, lucru care desigur nu intră în obiectivul acestui *Cuvând înăine* și vor fi realizate atunci când ele vor fi examinate detaliat de către specialiști.

Conținutul volumului, studiile căruia au fost prezentate și discutate în cadrul secțiunilor respective la Conferința internațională *Latinitate, Romanitate, Românită* atestă interesul major a comunității științifice din țară și de peste hotare față de aceste probleme și îndreptățește pe deplin publicarea acestora. În pofida restricțiilor severe privind volumul articolelor, dimensiunea cărții a depășit cu mult intențiile noastre inițiale, dar calitatea ireproșabilă a materialelor ne-a determinat să le acceptăm în întregime, așa cum a fost exprimată voința autorilor.

Volumul este destinat cercetătorilor științifici, doctoranzilor, cadrelor didactice din învățământul universitar și preuniversitar, studenților, elevilor din clasele superioare, pentru toți acei care simt și gândesc românește, dar și pentru cei care nu gândesc și nu cugetă așa, în speranța că și acestora le va fi de un real folos.

Coordonatorii

.....

Limba română *versus* limba moldovenească în societatea civilă și politică. Dezbateri reflectate în presa din Republica Moldova

Sorin ȘIPOȘ

UNIVERSITATEA DIN ORADEA

 0000-0002-4002-5136

Igor ȘAROV

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

 0009-0008-5349-2332

Ion EREMI

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

 0000-0002-2007-9233

The polemic of Romanian *versus* Moldavian Language reflected in Civil and Political Society. Debates reflected in written mass-media of the Republic of Moldova. The linguistic problem was one of the main problems which was presented in political programs of the nationalist movements from the post- soviet states. The aim of the programs was gaining official status of national language for their nations. During the last years of the Moldavian Soviet Socialist Republic, the struggle got harder because the Russian language speakers, especially their officials, were insisting for the name of Moldavian language. This idea that the Moldovan language is a different language from the Romanian one was promoted during the soviet era. In the soviet era, this problem was discussed by researchers, who did great efforts to prove the existence of a supposed Moldavian language. People were taught in schools and all educational levels that there is only one language spoken in Moldavian Soviet Socialist Republic and that is Moldavian. In the 80's of the XX-th century, this linguistic consideration became an important political speech, which became an important political argument. In such a way, it meant a Pro-Russian or Pro-Occidentalism position for the country. By analyzing the information from Moldavian press about the 80's of XX-th century, historians confirmed that there was a mass which supported the idea of a Moldavian language and another one which thought correctly about their native language-Romanian. If the last category used scientific proofs, like historical and linguistic, the first category used a gross, offensive and intolerant vocabulary. They purposefully faked historical and linguistic sources. Even more, they wanted to create a negative image about Romania and its nation. The affirmation that the researchers from the soviet era used the phrase - Moldavian language, and their evidence about this language is not a real argument. The investigators adjusted their scientific works for a totalitarian regime, therefore one must not use the phrase 'Moldavian language' of soviet researchers as a scientific argument.

This system of government acted in the base of a principle – divide et impera and wanted to create a Moldavian nation and a Moldavian language. This nation should be different from the Romanian one. Therefore, they wanted to stop separatist movements of Moldova from Russia and territorial disputes with Romania. The analysis of all published materials from that period of time show that ones of the most dedicated protectors of Moldavian language and Moldavian identity were people like ‘internationalist Moldavians’. They were involved into Communist Party or in other Centre-left political parties, into different cultural or scientific associations where the majority of people didn’t know this language. This is why after Parliament approved a historical decision, on the 16th of March, 2023, M. Zakharova, speaker for the Ministry of Foreign Affairs of Russian Federation, expressed an authentic care for the Moldavian language.

Keywords: Romanian language, “Moldovan language”, Romanian nation, „internationalist Moldovans”, the press from the Republic of Moldova.

Introducere

Problema limbii s-a aflat în centrul programelor mișcărilor naționale din fostele republici sovietice. Istoricul armeano-american Ronald Grigor Suny subliniază modul în care lupta pentru independență din 1988-1999 a republicilor sovietice a fost centrată în jurul limbii, folosind în calitate de exemple Lituania, Estonia și Georgia¹. Cercetătorul rus Andrei Shcherbak oferă o perspectivă mai nuanțată asupra problemei. El subliniază că limitarea drepturilor naționalităților în Imperiul Țarist târziu și apariția panslavismului ca ideologie au marcat punctul de plecare pentru o problemă națională din ce în ce mai tensionată în ceea ce a devenit atunci Uniunea Sovietică². În ciuda sloganului inițial al bolșevicilor de „autodeterminare națională”³, naționalismul rus și procesul său subsidiar de rusificare au început în cadrul politicii de naționalitate a lui Stalin odată cu introducerea limbii ruse ca limbă obligatorie în toate școlile începând cu anul 1938⁴. În timp ce epoca post-stalinistă s-a rupt cu această formă de naționalism, sub Hrușciov a urmat un proces de „asimilare în ritm lent”, prin politici precum creșterea numărului școlilor cu predare în limba rusă ca limbă principală de predare. Cu toate acestea, procesul simultan de „nativizare” a oferit mai multă autonomie elitelor naționale locale. Politicile de rusificare și asimilare au fost întâmpinate cu o rezistență tot mai mare, declanșând nemulțumiri și chiar proteste în masă în republici precum Țările Baltice, Georgia și Ucraina⁵.

Idea de bază aici este că aceste mișcări naționale s-au dezvoltat cu ajutorul instituțiilor etnice care au fost înființate în republicile respective. În acest sens, Shcherbak evidențiază de la Dmitry Gorenburg⁶ distincția între naționalismul politic (separatism) și naționalismul cultural. În timp ce primul se referă la urmărirea

¹ R. Suny. Incomplete Revolution - National Movements and the Collapse of the Soviet Empire. În: *New Left review*. Vol. 189, 1991, p. 115.

² A. Shcherbak. Nationalism in the USSR: a Historical and Comparative Perspective. În: *SSRN Electronic Journal* [Preprint]. 2013, p. 9. Available at: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2366789>. p. 9.

³ *Ibidem*, p.10.

⁴ *Ibidem*, pp. 13, 26.

⁵ *Ibidem*, p. 15.

⁶ D. Gorenburg. Nationalism for Masses: Popular Support for Nationalism in Russia's Ethnic Republics. În: *Studii Europa-Asia*. Vol. 53, №1, 2001, pp. 73-104; Dmitry P. Gorenburg. *Minority Ethnic Mobilization in the Russian Federation*. New York: Cambridge University Press. 2003.

dreptului unui popor la autodeterminare, cel de-al doilea implică „sprijinirea unei limbi și culturi oficiale titulare, extinderea predării acesteia în școli”, pe scurt, „instituții etnice”. Conform teoriei lui Gorenburg, așa cum a rezumat Shcherbak, instituțiile etnice dau naștere „unei clase educate de intelectuali naționali (intelligentsia) care devine o forță motrice pentru mobilizare”. Rolul ei este esențial ca creatori și distribuitori ai culturii naționale prin alte mijloace, mass-media și presă⁷. În același timp, în cadrul procesului de rusificare, mai ales în epoca nati-vizării, care a acordat mai multă autonomie diferitor naționalități, asigurând, în același timp, discret asimilarea, regimul sovietic „a construit identități etnice și a format elite locale”⁸.

Potrivit lingvistului și autorului eston Mart Rannut, rusificarea se referă la „politicile etnice și lingvistice oficiale și ascunse care au fost implementate de autoritățile ruse în timpul Imperiului Țarist și al Uniunii Sovietice și continuă să fie implementate de Federația Rusă contemporană”⁹. Aceasta dovedește diversitatea acestui proces, precum și extinderea lui temporală.

Pe o linie paralelă de raționament, Michael Walzer definește societatea civilă ca „spațiu al asocierii umane neconstrânse și, de asemenea, setul de rețele relaționale – formate de dragul familiei, credinței, intereselor și ideologiei – care umplu acest spațiu”¹⁰. Plasând acest concept într-un context post-revoluționar al Europei de Est și Centrale, el îl descrie ca un spațiu în care disidența s-a transformat în dorința de a reconstrui rețelele care fuseseră erodate de autoritarism, și anume „uniuni, biserici, partide politice și mișcări, cooperative, cartiere, școli de gândire, societăți pentru a promova sau preveni cutare și cutare”¹¹.

Societatea civilă însă nu există în vid – interacțiunile sale cu sfera individuală și politica sunt demne de remarcat. Un mediator esențial al acestor interacțiuni este presa. Aceasta datează de la valul de urbanizare din întreaga Europă în secolul al XIX-lea, care a dus la apariția culturii de masă și a ziarului. Această evoluție a modificat profund structura sferei publice, iar presa a devenit un actor fundamental în formarea opiniei publice, cunoștințelor și discuțiilor¹². În același timp, presa s-a dovedit, de asemenea, că joacă un rol esențial în nașterea diferitor forme de identități colective, inclusiv identitatea națională¹³. Afirmând acest lucru, privim presa nu doar ca pe un mediator, ci ca pe o parte a structurii societății civile.

Toate aceste puncte converg în argumentul principal al acestei lucrări. În societatea civilă, supusă politizării atât de către mișcărilor culturale naționaliste,

⁷ A. Shcherbak. Nationalism in the USSR: a Historical and Comparative Perspective. În: *SSRN Electronic Journal* [Preprint]. 2013, pp. 5-6. Available at: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2366789>. (accesat 10 iunie 2024)

⁸ *Ibidem*, p. 16.

⁹ M. Rannut. Russification in the soviet and post-soviet era. În: C.A. Chappelle (ed.) *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. 1 st edn. Wiley, 2020, p. 1. Available at: <https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal1031.pub2>.

¹⁰ M. Walzer. (ed.) *Toward a global civil society*. Berghahn Books. 2022, p. 7. Available at: <https://doi.org/10.1515/9781782381600>.

¹¹ *Ibidem*, pp. 7-8.

¹² C. Calhoun. Civil Society and the Public Sphere. În: Edwards, M. (ed.) *The Oxford Handbook of Civil Society*. Oxford Handbooks. Edn. online: Oxford Academic, 2012, pp. 316-317. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195398571.013.0025>.

¹³ P. Schlesinger. Media, the political order and national identity. În: *Media, Culture & Society*, 13(3), 1991, pp. 302-304. Available at: <https://doi.org/10.1177/016344391013003002>.

cât și de rusificare, considerăm rolul presei ca fiind esențial. Studiul nostru de caz, Republica Moldova (RM), este un exemplu grăitor al modului în care presa a modelat identitatea națională. În timpul erei sovietice au fost create diverse stereotipuri etnice și lingvistice. Unul este faptul că moldovenii sunt o națiune diferită de națiunea română și vorbesc „limba moldovenească”, considerată apropiată, dar diferită de limba română. Asemenea presupuneri au devenit adânc înrădăcinate în memoria individuală și colectivă. Klaus Bochman a făcut o analiză științifică a limbii române și „moldovenești”¹⁴. Acest tip de interferență în identitatea națională și lingvistică nu era nou – au fost făcute încercări de către autoritățile sovietice de a diferenția limbile turce în cea mai mare măsură posibilă, pentru a descuraja unitatea lingvistică și solidaritatea transnațională care ar putea submina Uniunea, ca parte a unui amplu proces de rusificare¹⁵. Procesele de democratizare care au început în Uniunea Sovietică în 1985 au redus presiunea autorităților sovietice asupra formării conștiinței naționale. Vechile stereotipuri au început să fie înlăturate, iar un rol important în acest proces l-a jucat presa periodică. Noi viziuni asupra istoriei naționale și lingvistice au fost aduse, în primul rând, în paginile presei periodice. În special pentru presa din RM a fost faptul că la sfârșitul anilor 1980 - începutul anilor 1990 au apărut noi ziare care au difuzat intens aceste noi concepte de-a lungul istoriei. Unele dintre publicațiile vechi s-au alăturat proceselor de democratizare și au răspândit intens noi cunoștințe. Altele au publicat diverse materiale în funcție de schimbările politice în curs. Alături de acestea au apărut și periodice care au propagat cu insistență vechile stereotipuri etnice și lingvistice.

Metodologie

Dezbaterea asupra numelui limbii române a depășit granițele științei, devenind o problemă politică între adepții apropierei de Federația Rusă și cei care promovează integrarea în Uniunea Europeană și apropierea cu România.

Lucrarea lui Jeffrey Alexander privind societatea civilă pune în lumină de ce presa este crucială pentru această dezbatere și marchează punctul de plecare al analizei noastre. În cartea sa, Alexander definește societatea civilă ca o „sferă civilă” mai largă, și anume o „lume a valorilor și instituțiilor care generează capacitatea de critică socială și de integrare democratică în același timp”. El consideră sfera civilă ca „scena competitivă a conflictului partizan”, încadrându-se în contextul mai larg al opiniei publice¹⁶. Esențiale pentru modelarea acestuia sunt „instituțiile sale de comunicare”, formate parțial din presă. Linia lui de raționament justifică importanța presei pentru societatea civilă. Nu numai că înregistrează informații, dar ajută și la structurarea și reconstrucția întâmplărilor zilnice ale societății¹⁷. În cele din urmă, Alexander explică modul în care sfera civilă este spațiul „delimitat de «sfere necivile», de lumi precum statul, economia, religia, familia și comunita-

¹⁴ K. Bochmann. *Cum sunt trăite și percepute limbile. Despre istoria limbilor ca istorie socială*. Volum coordonat de Sabine Krause, Alina Tofan și Mariana Dumbravă, Chișinău, Editura Cartier, 2020, pp. 49-72.

¹⁵ J. Ornstein. Soviet Language Policy: Theory and Practice. În: *The Slavic and East European Journal*, 3(1), 1959, p.7. Available at: <https://doi.org/10.2307/305536> (accesat 13 mai 2024).

¹⁶ J.C. Alexander. Introduction. În: *The Civil Sphere*. New York: Oxford Academic, 2006, p.4.

¹⁷ *Ibidem*, p. 5.

tea”, care „interferează adesea cu construcția solidarității mai largi, care este condiția *sine qua non* a vieții civile”¹⁸. Acest punct este deosebit de important, deoarece construiește bazele examinării noastre asupra modului în care presa nu este doar o formatoare a opiniei publice, ci și supusă forțelor strategice ale actorilor politici pentru a accesa această opinie colectivă.

Presa este deci o sursă istorică foarte importantă și complexă. Există mai multe tipuri de presă, în ceea ce privește modul în care a influențat problema în discuție. Există, în primul rând, presa oficială, care, prin materialul publicat, reprezintă poziția oficială a statului. Apoi este presa care reprezintă partidele, uniunea scriitorilor, mișcările social-politice etc. Toate acestea au urmărit anumite obiective cu scopul ultim de a influența cititorul, în primul rând politic. Din acest motiv, ea reflectă realitatea actuală în timp ce caută să-și atingă obiectivele. Ei se străduiesc să influențeze conștiința și comportamentul cetățenilor, indiferent de etnie. Într-o astfel de situație, examinarea materialelor de presă periodice cu privire la problema cercetată necesită o atenție deosebită și o abordare critică a materialelor analitice și a surselor istorice publicate și interpretate de diverși autori. Aceasta deoarece aceste explicații conțin adesea concluzii formulate în perioada sovietică, când sintagma „limba română” avea consecințe nedorite pentru utilizatorii săi.

Pentru o imagine de ansamblu corectă a denumirii limbii vorbite în Republica Moldova, am analizat cum se numea limba înainte ca această provincie să fie ocupată de Imperiul Țarist și apoi de Uniunea Sovietică. În plus, analiza noastră s-a concentrat pe principalele documente care au fost adoptate de Parlamentul Republicii Moldova pe tema limbii oficiale, pe ideile și argumentele *pro* și *contra* publicate în presa vremii, precum și pe inițiativele partidelor politice aflate la guvernare.

În analiza noastră asupra limbii vorbite în Republica Moldova, ne-am concentrat pe articolele publicate în mai multe ziare, pe dezbaterile mai multor asociații civice filo-românești și filo-moldovenesti, dar și pe opiniile exprimate de lingviști și istorici. În spatele tuturor acestor dezbateri reflectate în presa moldovenească și al punctelor de vedere ale experților s-au aflat însă partidele politice din Republica Moldova.

În același timp, limbajul discursului, polemicile și argumentele nu au fost de neglijat. În unele publicații, limbajul se abate de la normele academice și de etica științifică. În prezenta publicație, ne-am străduit să evităm astfel de exemple, dar acestea au fost luate în considerare în procesul de cercetare. Discursul non-academic reflectă, printre altele, nivelul de pregătire și competența științifică a autorilor, vizând în primul rând un cititor slab pregătit, care nu bănuia rolul sistemului represiv sovietic în politica lingvistică a statului. Acest cititor a fost ținta unor argumente pragmatice, socio-economice, referitoare la starea materială a cetățenilor. Cauza principală a situației economice de la acea vreme a fost considerată a se afla în revendicările legitime de a avea limba română ca limbă de stat.

După cum explică Jeffrey Alexander, despachetarea construcțiilor discursive inerente comunicatelor de presă este importantă pentru înțelegerea rolului pre-

¹⁸ *Ibidem*, p. 7.

sei în societate. Potrivit lui, jurnaliștii aleg atât evenimentele care să fie aduse în atenția publicului din numeroasele evenimente zilnice, cât și modalitățile în care descriu „cine, ce, unde și de ce” al fiecărui eveniment – adică, persoanele implicate, actele lor, motivele pentru care au acționat într-un anumit mod și consecințele acțiunilor lor asupra societății¹⁹.

Prin urmare, analiza discursivă a articolelor din ziare va pune în lumină modul în care presa, în cazul nostru, a contribuit la modelarea opiniei publice și la structurarea societății în general. Analiza Critică a Discursului ACD (*Critical Discourse Analysis* - CDA) ne ajută să îndeplinim această sarcină. Această metodă interpretativă depășește termenii lingvistici și explorează „forțele ideologice și politice care modelează anumite forme de discurs” subiacente. Prin urmare, prin deconstruirea discursului media, căutăm să descoperim aceste elemente liniștite ascunse în spatele „ideilor de bun simț care pot trece neobservate de publicul larg” și, la rândul lor, modul în care acestea influențează opinia publică și judecățile etice asupra problemelor publice²⁰.

În discuția noastră despre problematica lingvistică în Republica Moldova, extindem această abordare ACD a discursului de presă la evaluări ale modului în care acesta a contribuit la formarea nu numai a opiniei publice, ci și a identității naționale.

Ipoteza

Ipoteza de lucru este că societatea civilă din Republica Moldova a fost foarte politizată pe problema limbii și rămâne divizată: majoritatea recunosc existența unei singure limbi, limba română. În același timp, vorbitorii de limbă rusă și unii moldoveni continuă să răspândească conceptul de „limba moldovenească”. Ei sunt susținuți de forțe externe, în primul rând de Federația Rusă și de societatea de limbă rusă, și nu numai. Această stare de lucruri necesită eforturi considerabile pentru a aduce în concordanță opinia publică asupra chestiunii lingvistice excesiv politizate, consecință a unei politici imperiale promovate de multă vreme de Imperiul Rus și Uniunea Sovietică.

Originea conceptului de „limbă moldovenească”

Sintagma „limba moldovenească” se regăsește în cronicile Moldovei încă din anii 1640²¹, expresie folosită și ulterior pentru a desemna limba locuitorilor autohtoni până prin anul 1840²². Paralel cu această sintagmă, pentru desemnarea limbii vorbite de băștinași se folosea și sintagma *limba română* sau *limba românească*, cunos-

¹⁹ J. C. Alexander. *Communication Institutions: Public Opinion, Mass Media, Polls, Associations*. În: *The Civil Sphere*. New York: Oxford Academic, 2006, pp. 81-82.

²⁰ A.F. Alyahya. *Critical Discourse Analysis of Newspaper Articles Declaring the Outbreak of War in Ukraine: The Washington Post vs. The Moscow Times*. În: *International Journal of Society, Culture & Language (IJSCL)*, 2023, p. 49.

²¹ Gr. Ureche. *Letopisețul Țării Moldovei*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P. Panaitescu. București: Editura de Stat pentru Literatură și artă, 1958, p. 61

²² Vasile Arvinte. *Român, românesc, România*. Studiu filologic. Ediția a III-a, definitivă. Iași: Casa Editorială Demiurg, 2008, p. 73.

cută și sub forma „limba rumânească” în tipăriturile din Transilvania începând cu anii '60 ai secolului al XVI-lea²³.

Tot din anii '40 ai secolului al XVII-lea cărturarii din Țara Moldovei folosesc în scrierile lor și sintagma *limba română*. La 1643 la tipografia din Iași era tipărită *Carte românească de învățătură dumenecile preste an și la praznice împărătești și la svânți mari* a mitropolitului Varlaam, cu două predoslovii în care adresarea este făcută „către toată seminția românească”, „pentru toată seminția românească pre-tutindere ce se află pravoslavnici într-această limbă» și se arată că se face „acest dar limbii românești”, cartea fiind tipărită „pre limba românească”²⁴.

În cea de-a doua tipăritură, *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudeațe cu dzisa și cu toată cheltuiala lui Vasile voievodul și domnul Țării Moldovei di în multe scripturi tălmăcită di în limba ilenească pre limba românească* (1646), Eustratie, fost mare logofăt, făcea precizarea că a „scos aceste pravile” și le-a tradus „den scrisoare grecească pre limbă românească ca să poată înțeleage toți”²⁵.

Mitropolitul Varlaam mai tipărea și un *Răspuns împotriva catehismului calvinesc* (1645), adresat credincioșilor „drept-măritori și adevărați fii ai sfintei noastre biserici apostolice, iubiți creștini și cu noi de un neam român”²⁶. Varlaam menționa că în Ardeal a fost tipărită „o mică cărțuie”, „pre limba românească”, „în limba noastră românească”²⁷, ține el să precizeze, carte care „a ajuns și la noi, la românii din Țara Moldovei și din Țara Românească”²⁸.

Un alt înalt prelat din Moldova, mitropolitul Dosoftei, în *Dumnezeiasca Liturghie* tipărită la Iași în anul 1679 indica clar că este pentru prima dată „tipărită rumânește”²⁹. Liturghierul este adresat la „toată semenția românească” pravoslavnică, este un „dar limbii rumânești”, cartea este „scoasă pre limbă rumânească”³⁰.

Numeroase surse narrative istorice din segmentul cronologic indicat, atestă fără putință de tăgadă, că nu numai cărturarii timpului, ci și locuitorii Țării Moldovei foloseau ambele sintagme pentru desemnarea limbii în care ei vorbeau. Unul din capitolele lucrării *Cronica polonă* a lui Miron Costin se numea *Despre moldovenească sau rumânească*, semn ce el punea semnul egalității între acești doi termeni,

²³ *Texte românești din secolul al XVI-lea*. Coordonator Ion Gheție, București: Editura Academiei Române, 1982, pp. 555-571.

²⁴ *Carte românească de învățătură dumenecile preste an și la praznice împărătești și la sv[an]ți mari / cu zisa și cheltuiala a lui Vasile Voievodul și domnul Țării Moldovei di în multe / scripturi tălmăcită di în limba slovenească pre limba Romeniască / de Varlaam Mitropolitul / de Țara Moldovei / în tiparul domnesc*. Iași : [S.n.], 1643), p. 2.

²⁵ *Carte românească de învățătură*. 1646. București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1961, p. 88. În pofida acestor afirmații destul de clare, un autor de la Moscova scrie că acest cod de legi se numea *Уложение* și a fost tipărit în „limba moldovenească”, grafie chirilică (Е.Н. Трикоз. «Уложение» Василия Лупу 1646 г.: на перекрестке правовых культур. *Русин*, 2018, том 51, Выпуск 1, сс. 115, 119, 123. Autoarea ne mai explică că «Уложение în moldovenește e Pravila lui Vasile Lupu (c.119). Cu toate că dânsa a dat și denumirea exactă a cărții, *Carte românească*, folosește sintagma „limba moldovenească”, nu limba românească, așa cum este în original (c. 119).

²⁶ Varlaam. *Opere. Răspunsul împotriva Catismului calvinesc*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mirela Teodorescu. București: Editura Minerva, 1984, p. 185.

²⁷ Varlaam. *Opere. Răspunsul împotriva Catismului calvinesc*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, București, Editura Minerva, 1984, p. 186.

²⁸ *Ibidem*, p. 190.

²⁹ Dosoftei. *Dumnezeiasca Liturgie*. Ediție critică de N.A. Ursu. Iași: 1980, p. 3.

³⁰ *Ibidem*, p. 5.

aceasta era limba „acestui popor”³¹. Pentru cronicar, neamul „moldovenescu și muntenescu” este unul singur și este cunoscut „cu acest nume, români și până astăzi”³². Mai mult chiar, cronicarul Miron Costin afirma că acum „iară nu întrebăm: știi moldovenește?, ce știi românește?, adevă rămlenește, puțin nu zicem: „scis romanice?” pre limba latinească”³³.

De asemenea, din *Letopisețul* lui Miron Costin noi aflăm că vornicul de Țara de Jos, Bucioc, traducea cuvintele domnului Gaspar vodă, care „știa limba sârbească, în limba română, „pre rumânie”³⁴. Dar, pentru desemnarea limbii vorbite de români, Miron Costin folosea și termenul *româniia* (ромынийя)³⁵. Cu alte cuvinte, termenul **românia**, aplicat asupra limbii vorbite în Țara Moldovei era cunoscut, cel puțin, din secolul al XVII-lea.

Unul dintre cei mai mari cărturari de la începutul secolului al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir, în lucrarea sa fundamentală *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* (1717), scria despre un singur popor, despre un singur neam, a romano-moldo-vlahilor³⁶, iar atunci când amintește de „părinții neamului moldovenesc”³⁷, nicidecum nu îi contrapune neamului romano-moldo-vlahilor, neamul „moldovenilor și muntenilor” este unul singur³⁸, neamul românilor, „precum noi singuri și astăzi români ne dzicem”³⁹, încheia cărturarul gândul său. D. Cantemir subliniază și fosta unitate politică a acestui neam, anterior țara lor numindu-se „Țara Româniască (care apoi s-au împărțit în Moldova, Muntenescă și Ardeal”⁴⁰, locuitorii „astăzi sînt moldovenii, muntenii și ardelenii”⁴¹, care este „neamul nostru al românilor”⁴², iar aceste țări sunt Țări Românești⁴³.

În secolul fanariot, au fost folosite ambele expresii, limba română și „limba moldovenească”. Domnul Moldovei Constantin Mavrocordat, într-o scrisoare din 30 noiembrie 1742, îl avertizează pe marele căpitan al Sorociei să nu-i scrie în limba greacă, ci să-i scrie în limba română⁴⁴. În ceea ce privește locuitorii, C. Mavrocordat nu avea nicio îndoială – sunt români⁴⁵. În 1744, în tipografia Episcopiei Rădăuților, se tipărește *Catavasierul*, „tălmăcit pre limba rumânească”⁴⁶. Hrisovul

³¹ Miron Costin. *Opere*. Chișinău: Literatura Artistică, 1989, p. 221 (în grafie chirilică).

³² *Ibidem*, p. 291.

³³ *Ibidem*, p. 320.

³⁴ M. Costin. *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace*. Chișinău: Cartea Moldovenească, 1972, p. 101 (în grafie chirilică).

³⁵ Miron Costin. *Opere*. Chișinău: Literatura Artistică, 1989, p. 317 (în grafie chirilică).

³⁶ Dimitrie Cantemir. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. Vol. I. București: Editura Minerva, 1999, p.19.

³⁷ *Ibidem*, p. 17.

³⁸ *Ibidem*, p. 105.

³⁹ *Ibidem*, p. 270.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 43.

⁴¹ *Ibidem*, p. 69.

⁴² *Ibidem*, pp. 94, 138.

⁴³ *Ibidem*, p. 167.

⁴⁴ *Condica lui Constantin Mavrocordat*. Ediție cu introducere, note, indici și glosar alcătuită de Corneliu Istrati. Volumul III. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, p. 40.

⁴⁵ *Ibidem*, volumul II, p. 627.

⁴⁶ Vasile I. Schipor. *Iacov Putneanul (1719–1778) și contribuția sa la modernizarea societății din veacul [...] cu multă plângere în carea trait*, p. 58 (https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/57_74_Iacov%20Putneanul%20%281719%E2%80%931778%29%20si%20contributia%20sa%20la%20modernizarea%20societatii%20din%20E2%80%9EVeacul%20%5B...%5D%20cu%20multa%20plangere%E2%80%9D%20in%20care%20a%20trait.pdf) (accesat 25.12. 2023).

lui Grigore Ghica din 25 decembrie 1747 pentru școli prevedea înființarea școlilor slavone și românești și a cerut să se găsească profesori, care să învețe copiii „și slavona și română”⁴⁷.

După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus (1812) sintagmele *limba românească* și „limba moldovenească” au conviețuit pașnic. La tipografia mitropoliei deschisă la Chișinău au fost tipărite cărți traduse în „limba românească din cea slavonească”, dar și cărți traduse „în limba moldovenească”⁴⁸. În anul 1819, la Petersburg a fost tipărită *Biblia*, cu indicația că a fost tipărită în limba română, după tipăritura de la Blaj din anul 1795⁴⁹, dar oficialitățile imperiale rusești afirmau că a fost tipărită în „limba moldovenească”.

Intellectualitatea basarabeană de la sfârșitul secolului al XIX-lea, care activa în capitala Imperiului Rus era conștientă de apartenența la națiunea română. Unul dintre ei, Polihronie Sârcu, originar din s. Strășeni (Basarabia), în adresarea din 29 noiembrie 1884 către un reprezentant al *Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina*, îl informa că este român, predă limba și literatura română la Universitatea din Petersburg, trimitea două lucrări ale sale pentru biblioteca *Societății* și își exprima regretul că nu sunt scrise în limba română⁵⁰.

Așadar, sintagmele „limba moldovenească” și *limba română* conviețuiau pașnic, cei care utilizau aceste sintagme nu vedeau două limbi diferite. Abia după unirea din 1859 țarismul a văzut pericolul real pentru dominația sa în Basarabia și treptat se începe inocularea ideii că limba vorbită de băștinașii din stânga și din dreapta Prutului sunt două limbi diferite. Teoria respectivă capătă o nouă amploare în perioada sovietică, când au fost depuse eforturi considerabile pentru a „demonstra” că există două limbi diferite, „limba moldovenească” și limba română.

Societatea civilă și conceptul de *limbă română* – „limbă moldovenească” la sfârșitul anilor '80-începutul anilor '90 a secolului al XX-lea

Moștenirea sovietică a conceptului de „limbă moldovenească”, înrădăcinată adânc în conștiința românilor moldoveni din RSS Moldovenească, a constituit și mai constituie o piatră de încercare pentru o parte din locuitorii RM. Procesele democratice începute în 1985 au permis savanților să revină la adevăratele valori și să spună fără teama de a fi supuși represiilor, despre adevărata identitate lingvistică și etnică a băștinașilor. Articolul lui V. Mândăcanu publicat în aprilie 1988 puncta limpede că limba română „este unicul termen generic pentru denumirea graiurilor muntenesc,

⁴⁷ Așezământ pentru școli al lui Grigore Ghica al II-lea. Iași: 1747 <https://tiparituriromanesti.wordpress.com/2012/11/13/asezament-pentru-scoli-al-lui-grigore-ghica-al-ii-lea-iasi-1747/> (accesat 25.12. 2023).

⁴⁸ Николае Фуштей. Издательская деятельность митрополита Гавриила Бэнулеску-Бодони. În: *Codrul Cosminului*, XIX, 2013, nr. 1, pp. 32-38.

⁴⁹ Iacob Niculina, Ioan Chindriș. *Biblia lui Victor Smigelschi – cea dintâi versiune exegetică a textului biblic în cultura românească: 240 de ani de la moartea marelui arhieru și luptător național Ioan Inochentie Micu-Klein. 1768-2008*. Volum coordonat de Ioan Chindriș și Ciprian Ghișa. Oradea: Editura Episcop Vasile Aftenie, 2009, p. 273; N. Fuștei. 180 de ani ai Bibliei de la Petersburg. În: *Curierul Ortodox*, nr. 16 (95), 1999, pp. 1, 6; Николае Фуштей. Издательская деятельность митрополита Гавриила Бэнулеску-Бодони, p. 43.

⁵⁰ Teodor Balan. *Documente Bucovinene*. Vol. VIII-IX. Ediție îngrijită de prof. univ., dr. Ioan Caproșu. Iași: Editura TAIDA, 2006, p.113.

transilvănean și moldovenesc”⁵¹. Urma *Scrisoarea celor 66*, care solicita recunoașterea identității „limbii moldovenești” și limbii române, revenirea la grafia latină⁵². Aceleași concluzii erau formulate în articolul lui Ion Buga – așa-numita „limbă moldovenească”, afirma autorul, în realitate este limba română, redată cu alfabet chirilic⁵³.

Sfârșitul anului 1988 a fost dominat de dorința românilor din RSSM de a obține „limba moldovenească” în calitate de limbă de stat. Redactorul-șef adjunct al gazetei *Moldova Socialistă* menționa că în ultimele luni ale anului 1988 au fost primite 300 de scrisori de la locuitorii republicii, în care solicitau conferirea „limbii moldovenești statutul de limbă de stat”, recunoașterea identității lingvistice moldo-române și revenirea la grafia latină⁵⁴.

La începutul anului 1989 era publicată *Rezoluția plenarei Comitetului de conducere al Uniunii Scriitorilor din Molodova*, care solicita consfințirea în Constituție „a limbii materne a moldovenilor ca limbă de stat”⁵⁵, dar și *Hotărârea Comisiei interdepartamentale pentru studierea istoriei și problemelor dezvoltării limbii moldovenești* ca „limba moldovenească” să fie decretată limbă de stat⁵⁶. Evident, folosirea sintagmei „limba moldovenească” era o reminiscență tristă a trecutului. Specialiștii înțelegeau foarte bine esența lucrurilor și explicau că ideea existenței a două limbi literare, adică „moldovenească” și română, este „absurdă și absolut nemotivată din punct de vedere științific”⁵⁷, iar „identitatea lingvistică moldo-română este o realitate obiectivă”⁵⁸. Drept consecință, pe 31 august 1989 limba română („moldovenească”) a fost decretată limbă de stat, în baza grafiei latine, ceea ce a înăsprit și mai mult situația, reflectată pe larg în presa din republică, mai ales în legătură cu discuțiile în jurul noii Constituții a RM. Limba română trebuia apărată de atacurile moldoveniștilor și pe 27 august 1990, cu toate că în legislația lingvistică era scris *limba moldovenească*, a fost celebrată pentru prima dată *Limba noastră cea română*.

Pe 27 august 1991 Parlamentul a votat Declarația de independență, conform căreia, limba română a fost confirmată ca limbă de stat. Cu toate acestea, sintagma „limba moldovenească” nu dispăre. Unul dintre autorii din acel timp, menționând ziua de 31 august 1989, preciza că spune „limba moldovenească doar din respect față de Lege”, trecerea la sintagma *limba română* „e acceptată cu mari dificultăți ... fiind interpretată nu sub aspect științific, ci sub unul politic”⁵⁹.

Limba noastră cea română era sărbătorită în localitățile din republică, cu toate că în legea din 31 august 1989 era scris *limba moldovenească*, se sărbătorea *limba*

⁵¹ Valentin Mândăcanu. Veșmântul ființei noastre. În: *Nistru*, nr.4, 1988, p. 131.

⁵² Viorel Păslaru. „Scrisoarea celor 66” și contribuția filologilor la democratizarea RSS Moldovenești. În: *Filologia modernă: realizări și perspective în context european* Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”: 65 de ani de la fondare. Chișinău: Pro Libra, 2022, pp. 350-360.

⁵³ Ion Buga. O limbă maternă – un alfabet. În: *Învățămintul public*, 19 Octombrie 1989.

⁵⁴ Dezbaterile pe marginea rapoartelor prezentate la ședința Comisiei Interdepartamentale (28 decembrie 1988). În: *Limba și literatura moldovenească*, nr.2, 1989, p. 41.

⁵⁵ Rezoluția plenarei Comitetului de conducere al US din Molodova din 16 noiembrie și 23 decembrie 1988. În: *Literatura și Arta*, 1 ianuarie 1989.

⁵⁶ Hotărârea Comisiei interdepartamentale pentru studierea istoriei și problemelor dezvoltării limbii moldovenești. În: *Literatura și Arta*, 5 ianuarie 1989.

⁵⁷ S. Berejan. Cu privire la statutul lingvistic și social al limbii moldovenești (Raportul Secției II a Comisiei Interdepartamentale). În: *Limba și literatura moldovenească*, nr.2, 1989, p. 19.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 23.

⁵⁹ Grigore Dohotaru. Noi și limba noastră. În: *Glasul Națiunii*, 29 august 1991.

română⁶⁰. În apărarea limbii române s-a pronunțat și *Liga democrat-creștină a femeilor din Moldova*⁶¹.

Discuțiile în jurul sintagmelor *limba română* și „limba moldovenească” sunt reluate cu o intensitate maximă după publicarea pe 19 martie 1993 a proiectului Constituției RM. *Declarația Uniunii scriitorilor din Moldova* afirma fără echivoc că „limba moldovenească” este o născocire a regimului totalitar comunist, „nimeni nu recunoaște existența unei fictive limbi moldovenești”⁶².

Mai mulți oameni de știință s-au pronunțat pentru oficializarea limbii române. Anatol Ciobanu amintea de cerința majorității societății: Constituția RM în curs de definitivare să consfințească etnonimul de *români* și glotonimul *limba română*⁶³. Participanții la un Colocviu internațional (39 savanți din Germania, Italia, România, Austria, Elveția, Franța, Rusia, Finlanda) au semnat pe 2 aprilie 1993 un *Apel* în care recomandau ca glotonimul *limba română* să fie oficializat⁶⁴, solicitare făcută și de *Asociația oamenilor de Știință, Cultură și Artă* și *Congresul intelectualității din Moldova*⁶⁵. În discuțiile referitoare la sintagmele *limba română* și „limba moldovenească” se includ și cadrele didactice din învățământul preuniversitar care susțin că limba de stat a RM este limba română⁶⁶.

Victoria agrarienilor la alegerile din februarie 1994 a dus la obținerea controlului asupra ziarului guvernamental *Moldova Suverană*, ceea ce a deschis calea moldoveniștilor în paginile acestui ziar, unde promovau glotonimul „limba moldovenească”⁶⁷.

Pe 29 iulie 1994 majoritatea agrariană a Parlamentului votează Constituția cu formula „limba de stat a Republicii Moldova este limba moldovenească funcționând pe baza grafiei latine”, ceea ce a stârnit un val de nemulțumire, reflectat pe larg în presa periodică⁶⁸, se exprima indignarea față de glotonimul „limba moldovenească” inclus în Constituție⁶⁹. Diferiți autori își exprimau dezacordul cu glotonimul „limba moldovenească”, acuzând majoritatea parlamentară că este orbită de „patimi politice în lupta lor cu opoziția”, că a sfidat limba română⁷⁰.

⁶⁰ Ion Gonța. Icoana preacurată a cuvântului românesc. În: *Glasul Națiunii*, 5 septembrie 1991.

⁶¹ Declarația Ligii democrati-creștine a femeilor din Moldova. În: *Glasul Națiunii*, Octombrie 1991

⁶² Declarația Uniunii scriitorilor din Moldova. În: *Moldova Suverană*, 18 martie 1993.

⁶³ Anatol Ciobanu. Din nou „limba moldovenească”. În: *Moldova Suverană*, 1 aprilie 1993.

⁶⁴ Apelul oamenilor de știință care au participat la Colocviul internațional Român: Tipologie, Clasificare, Caracteristici. În: *Moldova Suverană*, 1 mai 1993.

⁶⁵ Avizul conferinței științifice de la 24 mai privind proiectul noii Constituții a Republicii Moldova. În: *Literatura și Arta*, 27 mai 1993.

⁶⁶ Declarația pedagogilor de limbă și literatură română din raionul Anenii Noi. În: *Literatura și Arta*, 27 mai 1993.

⁶⁷ V. Stati. Quo vadis ? Încotro. În: *Moldova Suverană*, 4 aprilie 1995.

⁶⁸ Declarația Consiliului Uniunii scriitorilor din Moldova. În: *Glasul Națiunii*, iulie 1994; Declarația Consiliului Societății Limba noastră cea română. În: *Glasul Națiunii*, iulie 1994; Protestul Consiliului Societății Limba noastră cea română. În: *Glasul Națiunii*, iulie 1994.

⁶⁹ Declarația Institutului de Istorie și teorie literară al AȘM. În: *Glasul Națiunii*, august 1994; Rezoluția Conferinței Limba și istoria românilor: adevăr și realitate. În: *Glasul Națiunii*, august 1994; Apelul Societății Limba noastră cea română, Asociației istoricilor din Republica Moldova, Ligii pedagogilor din Republica Moldova. În: *Glasul Națiunii*, august 1994; Apelul Consiliului Uniunii scriitorilor din Moldova. În: *Glasul Națiunii*, August 1994.

⁷⁰ M. Cosniceanu. „Limba moldovenească” și stilul administrativ-legislativ. În: *Glasul Națiunii*, august 1994; V. Angheluță. Limba „moldovenească”, rezultatul unor patimi politice. În: *Glasul Națiunii*, august 1994; Răspuns la Apelul Parlamentului Republicii Moldova către Academie. În: *Glasul Națiunii*, august 1994.

Declarația Consiliului Uniunii scriitorilor din Moldova publicată în octombrie 1994 afirma că moldovenii sunt „parte din națiunea română”, vorbesc limba română, nu recunosc glotonimul „limba moldovenească” și vor refuza să li se includă operele în manuale, în cazul în care ministerul ar reboteza manualele din Limba (literatura) română în „Limba (literatura) moldovenească”⁷¹.

Societatea civilă în procesul de soluționare a „conflictului lingvistic” din Republica Moldova la etapa actuală (1994-2024)

După includerea sintagmei „limba moldovenească” în Constituție, moldoveniștii s-au apucat cu ardoare să apere această aberație. În ianuarie 1995 ziarul *Moldovanul* publica o *Scrisoare la redacție* semnată de 15 persoane, în care conducerea țării era acuzată de trădare a idealurilor „poporului moldovenesc”, de nerespectarea Constituției, fiindcă zilnic colaboratorii radioului și televiziunii încalcă Constituția, derutează poporul prin folosirea noțiunilor *școli românești, țară românească, limbă română*⁷².

Pe de altă parte, pe 20 ianuarie 1995 a avut loc o ședință comună a reprezentanților (cca 400 persoane) din 32 de instituții de învățământ, care s-a pronunțat împotriva presiunii exercitate de organele puterii de stat în vederea revenirii la denumirile false ale limbii și istoriei ca discipline de studiu și solicitau oprirea imediată a acțiunilor calomnioase față de elevi, cadre didactice, oameni de știință, instituirea unui moratoriu cu privire la folosirea glotonimului „limba moldovenească”, menținerea în sistemul educațional a glotonimului limba română⁷³.

La rândul lor, adepții glotonimului *limba română* explicau cu răbdare că limba „nu poate fi numită moldovenească, pentru că limba literară «moldovenească» nu există”⁷⁴.

Greva studenților din primăvara anului 1995 a reușit să schimbe opinia președintelui M. Snegur și pe 27 aprilie 1995 el a propus Parlamentului modificarea articolului 13 din Constituție, ca să se indice că limba de stat a RM este limba română. În această situație, parlamentarii agrarieni susținuți de socialiști și interfrontiști, au înaintat un proiect de hotărâre privitor la desfășurarea referendumului republican, considerând că înlocuirea glotonimului „limba moldovenească” cu glotonimul *limba romană*, poate fi făcută numai în urma votului întregului popor⁷⁵. Unele persoane din republică au acceptat ideea cu privire la referendum⁷⁶, altele l-au respins⁷⁷.

Ziarul moldovenist *Moldovanul* recurgea la diferite șiretlicuri, menite să influențeze locuitorii republicii. În acest scop, pe 12 august 1995, ziarul publica două studii ale lingvistului Silviu Berejan, unul din anul 1974 și altul din anul 1995 și

⁷¹ Declarație a Consiliului Uniunii scriitorilor din Moldova. În: *Glasul Națiunii*, octombrie 1994.

⁷² Unire moldoveni. În: *Moldovanul*, ianuarie 1995.

⁷³ În apărarea limbii și istoriei naționale. În: *Glasul Națiunii*, februarie 1995.

⁷⁴ S. Berejan. De ce limba exemplară din uzul oficial al Republicii Moldova nu poate fi numită moldovenească?. În: *Moldova Suverană*, 29 iulie 1995.

⁷⁵ Gh. Vodă. Despre aberație. În: *Glasul Națiunii*, iunie 1995.

⁷⁶ E. Ciobanu. Numai prin referendum poate fi legiferată denumirea limbii. În: *Moldovanul*, 30 iunie 1995.

⁷⁷ T. Rotaru. Cui îi trebuie referendumul? În: *Glasul Națiunii*, iulie 1995.

formula întrebarea: Când era obiectiv academicianul Silviu Berejan: în 1974, când lupta împotriva falsificatorilor burgheji ai limbii moldovenești, ori în 1995, când afirmă că limbă literară moldovenească nu există?⁷⁸. Asemenea soi de întrebări erau adresate publicului nepregătit, aparent parcă erau logice, în realitate – nu, fiindcă ziarul nu explica cititorului că s-au schimbat condițiile politice, a fost înlăturat regimul comunist, în timpul căruia recunoașterea limbii moldovenești drept limbă română era pedepsită.

Pe 20-21 iulie 1995, la inițiativa conducerii Parlamentului și sub auspiciile AȘM, cu participarea savanților din RM, Rusia și Ucraina, în legislativul țării a fost organizată conferința *Limba română este numele corect al limbii noastre*, cu publicarea ulterioară a materialelor⁷⁹. Rezoluția Conferinței solicita modificarea articolelor 13 și 118 din Constituție, fixarea denumirii corecte a limbii – limba română și respingea ideea referendumului în problema limbii⁸⁰.

Pentru a-și justifica opiniile eronate, moldoveniștii apelau la Constituția votată de agrarieni. *Glasul Moldovei*, săptămânal al mișcării *Pro Moldova* (apare din anul 1996), publica scrisoarea a șapte persoane din raionul Ungheni, adresată directorului școlii din sat, șefului Secției raionale de învățământ și ministrului învățământului RM, în care solicitau ca copiii să studieze „limba moldovenească”, după cum prevede Constituția⁸¹.

O trăsătură caracteristică a presei moldoveniste din RM era falsificarea opiniilor autorilor români, falsificarea surselor istorice, iar atunci când erau atenționați la aceasta, îi acuzau pe oponenții lor în ignoranță⁸². Moldoveniștii îi acuzau pe savanții din Chișinău că sunt „un instrument docil într-un joc politic străin”, că „limba este moldovenească” și că pentru soluționarea crizei e necesară „recunoașterea limbii ruse ca a doua limbă maternă a majorității moldovenilor ... învestirea ei cu statutul de a doua limbă de stat și de limbă de comunicare interetnică”⁸³.

Pe 20 ianuarie 1998 *Glasul Moldovei* publica adresarea unui grup de moldoveni, prin care guvernarea era acuzată de încălcarea Constituției, se declara că „limba română a provenit din cea moldovenească” și „frații noștri adevărați sunt slavii”. Adresarea chema la proteste împotriva cursului de românizare, boicotarea lecțiilor de istorie a românilor, de limba și literatura română etc⁸⁴.

Pentru atragerea cititorilor vorbitori de limbă rusă, *Glasul Moldovei* publica și materiale în limba rusă. Pe 24 februarie 1998 ziarul publica o *Scrisoare* în limba rusă în care „reformatorii” erau acuzați că „ne-au făcut ... români, au luat moldovenilor limba moldovenească, ne strică în școlile primare copiii cu limba și gramatica română”⁸⁵.

⁷⁸ *Moldovanul*, 12 august 1995.

⁷⁹ *Limba Română*, nr. 4, 1995.

⁸⁰ I. Ciocanu. Oportunitatea și (în) utilitatea unei conferințe. În: *Glasul Națiunii*, iulie 1995; Din Rezoluția Conferinței științifice. În: *Glasul Națiunii*, iulie 1995; Declarația Comitetului de organizare a Conferinței științifice „Limba română este numele corect al limbii noastre”. În: *Glasul Națiunii*, august 1995.

⁸¹ *Glasul Moldovei*, 25 august 1996.

⁸² *Glasul Moldovei*, 19 noiembrie 1996.

⁸³ A. Dziubinski. Să ocrotim valorile strămoșești. În: *Glasul Moldovei*, 26 noiembrie 1996.

⁸⁴ Să opunem rezistență obscurantismului și trădării. În: *Glasul Moldovei*, 20 ianuarie 1998.

⁸⁵ *Glasul Moldovei*, 24 februarie 1998.

Moldoveniștii au format și diferite asociații, printre care și *Asociația savanților din Moldova în numele lui N. Milescu-Spătaru*. Pe 16 iunie 1998 *Glasul Moldovei* publica o cerere, în limba rusă, ceea ce atestă că majoritatea membrilor *Asociației* respective erau vorbitori de limbă rusă, în care exprimau nemulțumirea față de limba română⁸⁶. Ziarul publica *Concepția politicii naționale* propusă de comuniști, care cerea includerea în programele de învățământ a cursurilor Limba și Literatura Moldovenească, în locul cursurilor predinate Limba și Literatura română⁸⁷. Tot în limba rusă, ziarul publica un material cu titlul *Un stat fără „cârmă și pânze”* ? semnat *Un grup de moldoveni internaționaliști* , care declarau că scopul lor este „oprirea procesului de românizare” și „deromânizarea”. Ei cereau acordarea statutului de minoritate națională cetățenilor RM, care se consideră români, introducerea limbii ruse ca a doua limbă de stat, posibila reîntoarcere la grafia chirilică, boicotarea predării disciplinelor românești în instituțiile de învățământ și se adresau vorbitorilor de limbă rusă „să nu numească limba noastră de stat moldovenească, limbă română”. Ei fac aluzie directă și la niște drepturi istorice ale slavilor și descendenților lor⁸⁸. Acești „moldoveni internaționaliști” erau partidul comuniștilor și partenerii din Alianța forțelor de centru-stânga⁸⁹.

Moldoveniștii se pronunțau și împotriva sărbătorii *Limba noastră cea română* ⁹⁰, acuzau reprezentanții minorităților naționale, care, „dorind să placă superiorilor... numesc limba de stat limbă română, încălcând fără scrupule Constituția Moldovei”⁹¹. Unul dintre apărătorii „limbii moldovenești” declara că limba moldovenească a existat întotdeauna⁹², din anul 1859 moldovenii au fost lipsiți de limba maternă, glotonimul „limba moldovenească” a fost dat anatemiei, „moldovenii erau vădit superiori valahilor (muntenilor) aproape în toate domeniile de activitate”⁹³.

Moldoveniștii au pledat pentru alegerea lui Petru Lucinschi în funcția de președinte a RM, mizând pe aceea că acesta le va satisface poftele „moldoveniste”. Nu a fost să fie însă și ei se năpustesc furios asupra lui, căutând, într-o manieră departe de a fi academică, să-i demonstreze că denumirea limbii părinților săi este „limba moldovenească”⁹⁴. P. Lucinschi a fost declarat „promotor al rromânismului” care s-a încadrat în realizarea unui program național al unui stat străin⁹⁵. Consiliul Republican coordonator al mișcării „Pro Moldova” se declara îngrijorat că varfurile conducătoare ale RM declară că limba de stat este limba română (D.Diacov),

⁸⁶ Заявление. Республика Молдова в опасности ! Остановить нашествие румынизма. În: *Glasul Moldovei* , 16 iunie 1998.

⁸⁷ Concepția politicii naționale. În: *Glasul Moldovei* , 16 iunie 1998.

⁸⁸ Государство без «руля и ветрил»? În: *Glasul Moldovei* , 15 septembrie 1998.

⁸⁹ Виктор Андрущак. Молдова – государство без руля и без ветрил? În: *Glasul Moldovei* , 23 februarie 1999.

⁹⁰ В. Буков. Желаем изучать язык отражающий название Молдовы! În: *Glasul Moldovei* , 6 octombrie 1998.

⁹¹ Mihail Costachi. Maimuțareală. În: *Glasul Moldovei* , 6 octombrie 1998.

⁹² T. Chifac. Falsificarea istoriei cu gust „ales”, românesc sau Capul face – capul va trage. În: *Glasul Moldovei* , 6 octombrie 1998.

⁹³ T. Chifac. Despre vechimea limbilor moldovenească și română. În: *Glasul Moldovei* , 27 aprilie 1999.

⁹⁴ V. Stati. Likbez pentru P. Lucinschi și sfetnici săi fluxiști. Pentru limba noastră moldovenească. În: *Glasul Moldovei* , 15 iunie 1999.

⁹⁵ V. Stati. Likbez pentru P. Lucinschi și sfetnici săi fluxiști. Pentru limba noastră moldovenească. În: *Glasul Moldovei* , 15 iunie 1999.

iar prim-ministrul I. Sturza a înaintat Parlamentului inițiativa cu privire la modificarea art. 13, și solicită adeptilor și simpatizanților mișcării să oprească prin toate metodele legale această invazie a românismului⁹⁶. Continuă acuzările la adresa conducătorilor RM că promovează politica României⁹⁷.

În legătură cu această poziție a unor lideri politici, moldoveniștii mobilizează toate forțele. Unul dintre ei scria că este demonstrat că „limba moldovenească” e mai romană decât limba italiană, cere oprirea românizării țării și amenința că va fi „declanșată imediat o nesupunere civică”, „părinții vor bloca școlile și nu-și vor da copiii pe mâinile necinstite ale celor care și-au păstrat în genă semințele rumâniei”⁹⁸. Continuă să fie criticate persoanele de etnie rusă, care susțin că limba este română⁹⁹.

Pe 28 octombrie 2000 a avut loc ședința sfatului coordonator al mișcării „Pro-Moldova” la care s-a menționat că partidele de dreapta arborează stindardul unionismului și al românizării, ignorează glotonimul „limba moldovenească”, editează ziare pe al cărei antet se specifică *publicație în limba română*¹⁰⁰. Sunt criticați adeptii limbii române, inclusiv poetul Grigore Vieru, pentru că acesta neagă existența „poporului moldovenesc” și a „limbii moldovenești”¹⁰¹.

Pentru a demonstra cititorilor săi existența „limbii moldovenești”, ziarul *Glasul Moldovei* republica la rubrica *Mari savanți străini despre limba moldovenească* un articol al lingvistului din URSS R.G. Piotrovski¹⁰². Dar în anul 1951 R. Piotrovski nu era savant străin, era și el cetățean sovietic, așa ca și toți locuitorii RSSM. Articolul lui R. Piotrovski a fost publicat inițial în limba rusă (1951) cu titlul *Elemente slave în limba română*¹⁰³. Sintagma „limba moldovenească” utilizată în câteva rânduri semnifica *graiul moldovenesc* al limbii române¹⁰⁴. Chișinăul a manifestat un interes deosebit față de acest articol și dirigitorii de aici au luat decizia să-l publice, dar sub un titlu modificat. Însă ei au modificat nu numai titlul, dar și sintagma *limba română*: în articolul publicat în Leningrad R. Piotrovski scria că „în limba română se deosebesc două feluri de palatalizări”¹⁰⁵, iar în studiul publicat la Chișinău s-a scris că „în limba moldovenească se deosebesc două feluri de palatalizări”¹⁰⁶. R. Piotrovski a scris despre sistemul fonetic al limbii române¹⁰⁷, iar în studiul publicat la Chișinău s-a scris despre „sistema fonetică a limbii moldovenești”¹⁰⁸. Redacția ziarului *Glasul*

⁹⁶ Declarația Mișcării Patriotice „Pro Moldova”. În: *Glasul Moldovei*, 14 septembrie 1999.

⁹⁷ V. Stati. Conducătorii Statului Moldovenesc promovează politica Statului Român. În: *Glasul Moldovei*, 22 august 2000.

⁹⁸ T. Chifiac. Despre vechimea limbilor moldovenească și română. În: *Glasul Moldovei*, 21 septembrie 1999.

⁹⁹ Борис Антосяк. Конституция ... для народа?! În: *Glasul Moldovei*, 30 mai 2000.

¹⁰⁰ *Glasul Moldovei*, 31 octombrie 2000.

¹⁰¹ V. Stati. Ură băloasă. În: *Glasul Moldovei*, 3 octombrie 2000; Iu. Țurcanu. Politica nu se face cu limba. Clarificări. În: *Glasul Moldovei*, 8 februarie 2001.

¹⁰² R.G. Piotrovski, Limba moldovenească și legăturile slavo-moldovenești în epoca vacurilor de mijloc timpurii. În: *Glasul Moldovei*, 12 aprilie 2001.

¹⁰³ Р.Г. Пиотровский, Славянские элементы в румынском языке. В: *Вестник Ленинградского Университета*, № 1, 1951.

¹⁰⁴ Ibidem, p.144.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ R. Piotrovski. Limba moldovenească și legăturile slavo-moldovenești în epoca veacurilor de mijloc-timpurii. În: *Octombrie*, 1951, 6, p. 87. (în grafie chirilică).

¹⁰⁷ Р.Г. Пиотровский. Славянские элементы в румынском языке, с. 146.

¹⁰⁸ P. Piotrovskii. Limba moldovenească și legăturile slavo-moldovenești, p. 87.

Moldovei fie că nu a cunoscut aceste „modificări” ale studiului lui R. Piotrovski, fie că intenționat a prezentat falsul în calitate de argument științific.

În vara anului 2008 în discuția referitoare la problema limba română *versus* „limba moldovenească” se implica ziaristul Viorel Mihail. El declara că „limba română din Muntenia și Ardeal se numea valahă”, iar „limba română din Moldova se numea moldovenească”. În continuare, el afirmă că „la denumirea ei de astăzi s-a ajuns în urma unei înțelegeri”, fără să spună cine cu cine și când s-au înțeles. „Denumirea de *limba română*, considera el, e o convenționalitate” și nu conține „absolut niciun gram de adevăr științific”, „fiecare o numește cum vrea”¹⁰⁹.

În lunile martie și septembrie 2013 un grup de deputați au depus la Curtea Constituțională (CC) sesizările privind interpretarea dispozițiilor art. 13 alin. (1) din Constituție în coraport cu Preambulul Constituției și Declarația de Independență a RM. Pe 5 decembrie 2013 CC a stabilit că „în cazul existenței unor divergențe între textul Declarației de Independență și textul Constituției, textul constituțional primar al Declarației de Independență prevalează”. Deoarece textul Declarației de Independență confirmă că limba oficială a RM este limba română, această prevedere prevalează asupra textului Constituției unde este scris că limba de stat a RM este „limba moldovenească”. Era un motiv de satisfacție pentru adepții sintagmei corecte a denumirii limbii – limba română¹¹⁰.

Dar confruntarea lingvistică nu se încheie. În august și septembrie 2016 ziarul *Moldova Suverană* publica două articole în care iarăși se revenea la problema „limbii moldovenești” în calitate de limbă oficială a RM, recurgându-se la falsuri grave și declarându-se că prin actul țarist din 29 aprilie 1818 „limba moldovenească a devenit limbă oficială a Basarabiei”, iar în anii 1818-1850 limba moldovenească a devenit limbă oficială a instituțiilor din Basarabia¹¹¹.

Pe 31 octombrie 2017 CC a avizat pozitiv un proiect de modificare a art.13 din Constituția RM referitor la limba de stat¹¹², ce prevedea înlocuirea sintagmei „limba moldovenească” cu *limba română* și a fost avizat pozitiv de trei Comisii parlamentare¹¹³ și de Cabinetul de miniștri¹¹⁴.

În atare situație, moldoveniștii se năpustesc iarăși cu critica asupra celor ce susțin sintagma *limba română*, declarând că sunt două limbi naționale: moldovenească și românească¹¹⁵ și invocând argumente false că „etnonimul moldovan/moldoveni se documentează scris din 1359/1360”¹¹⁶. Dar afirmația este falsă,

¹⁰⁹ V. Mihail. Dacă limba românilor se numea valahă, de ce limba moldovenilor trebuia să se numească română? Noi contribuții la denumirea științifică a limbii. În: *Săptămâna*, 4 iulie 2008.

¹¹⁰ Vorbim oficial românește. Limba oficială a Republicii Moldova este limba română. Curtea Constituțională a decis că Declarația de independență Prevalează asupra Constituției. În: *Jurnal de Chișinău*, 6 decembrie 2013; Limba română este limba integrării europene a Republicii Moldova. În: *Jurnal de Chișinău*, 13 decembrie 2013.

¹¹¹ V. Stati. Limba moldovenească – limbă oficială. În: *Moldova Suverană*, 7 septembrie 2016; V. Stati. Imnele limbii moldovenești. În: *Moldova Suverană*, 10 august 2016.

¹¹² D. Nicu. Articolul 13 și depășirea unei rușini naționale. În: *Timpul*, 3 noiembrie 2017.

¹¹³ Trei comisii parlamentare au votat pentru Limba Română în Constituție. În: *Timpul*, 17 noiembrie 2017; Limba română poate deveni, în sfârșit, limbă de stat. Schimbarea art.13 din Constituție a fost aprobată de prima comisie parlamentară. În: *Timpul*, 10 noiembrie 2017.

¹¹⁴ Limba română se apropie tot mai mult de Constituția RM. În: *Timpul*, 15 decembrie 2017.

¹¹⁵ V. Stati. „Izvoarele vorbesc moldovenește!”. Licbez pentru toromaci. În: *Moldova Suverană*, 29 decembrie 2017.

¹¹⁶ V. Stati. Împoncișare: moldoveniști – romîniști. În: *Moldova Suverană*, 24 noiembrie, 2017.

fiindcă actul din 20 martie 1360 amintește *terre nostre Moldauane* (țării noastre a Moldovei)¹¹⁷.

Problema a fost rezolvată în primăvara anului 2023. În urma examinării proiectului de lege prezentat de un grup de deputați, pe 16 martie 2023 parlamentul a adoptat legea Nr. LP52/2023, prin care „cuvintele „limba moldovenească”, la orice formă gramaticală, se substituie cu cuvintele „limba română” la forma gramaticală corespunzătoare; cuvintele „limba de stat”, „limba oficială” și „limba maternă”, la orice formă gramaticală, în cazul în care se are în vedere limba de stat a Republicii Moldova, se substituie cu cuvintele „limba română” la forma gramaticală corespunzătoare”¹¹⁸.

Decizia parlamentului a trezit nemulțumirea vădită atât a moldoveniștilor locali, cât și a Moscovei. Maria Zaharova, reprezentantul oficial al Ministerului Afacerilor Externe al Federației Ruse, se prezintă aprigă apărătoare a „limbii moldovenești”, a „națiunii moldovenești”, a statului moldovenesc¹¹⁹. Dânsa consideră că, „conform logicii istorice, limba română trebuie să o numim limbă moldovenească, dar nu invers”, fiindcă limba moldovenească este vechea limbă a moldovenilor și se amintește în secolul al XVI-lea¹²⁰, iar limba română în acel timp încă nu era, era limba veche românească, care, mai corect ar fi să fie numită limba valahă¹²¹. Limba română, conform M. Zaharova, s-a format abia spre sfârșitul secolului al XVIII-lea¹²². În opinia „experților” din Federația Rusă, în urma acestei modificări, consecințele negative pentru RM ar fi că Chișinăul ridică o problemă teritorială: cui aparține Basarabia și teritoriile din stânga Nistrului, că va dispărea autoidentificarea moldovenească a locuitorilor Moldovei¹²³, se subminează independența Moldovei, fiindcă organele puterii de stat distrug Moldova¹²⁴.

Concluzii

Susținătorii existenței „limbii moldovenești” în Republica Moldova sunt în general străini (în special ruși) sau români care au fost educați în timpul regimului comunist

¹¹⁷ *Documenta Romaniae Historica. D. Relații între Țările Române. Volumul I (1222-1456). Volum întocmit de acad. Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad G. Gundisch, Damaschin Mioc, Viorica Perivan. București: Editura Academiei Române, 1977, p. 76.*

¹¹⁸ *Monitorul Oficial*, 24.03.2023, nr. 97-99, art. 150.

¹¹⁹ «В языкознании знаете вы толк». Мария Захарова и Первый канал обвинили власти Молдавии в намерении заменить родной язык румынским <https://theins.ru/antifake/259872> (accesat 30.12. 2023)

¹²⁰ Захарова прокомментировала переименование госязыка Молдавии в румынский <https://iz.ru/1485187/2023-03-18/zakharova-prokommentirovala-pereimenovanie-gosiazyka-moldavii-v-rumynskii> (accesat 30.12. 2023)

¹²¹ Захарова: по исторической логике румынский язык следует назвать молдавским, а не наоборот <https://dzen.ru/a/ZBW45qrZFbokh-y3> (accesat 30.12. 2023); Урок истории молдавского и румынского языков от Марии Захаровой <https://moldanalytics.info/politics/urok-istorii-moldavskogo-i-rumynskogo-yazykov-ot-marii-zaharovej/> (accesat 30.12. 2023); Захарова уличила МИД Румынии в незнании истории: «Называйте румынский язык молдавским» <https://www.5-tv.ru/news/424496/zaharova-ulicila-mid-rumynii-vneznanii-istorii-nazyvajte-rumynskij-azyk-moldavskim/> (accesat 30.12. 2023)

¹²² Захарова: следуя исторической логике, стоит называть румынский язык молдавским <https://www.gazeta.ru/politics/news/2023/03/18/19999189.shtml> (accesat 30.12. 2023)

¹²³ Захарова прокомментировала отказ Кишинева от молдавского языка <https://ria.ru/20230318/moldaviya-1858807408.html> (accesat 30.12. 2023)

¹²⁴ Захарова уличила МИД Румынии в незнании истории: «Называйте румынский язык молдавским» <https://www.5-tv.ru/news/424496/zaharova-ulicila-mid-rumynii-vneznanii-istorii-nazyvajte-rumynskij-azyk-moldavskim/> (accesat 30.12. 2023)

și au învățat la școală că există o „limbă moldovenească” diferită de limba română. Această parte a populației Republicii Moldova a votat în cele mai multe cazuri pentru partide care au promovat o politică îngustă și anti-occidentală. Prin urmare, analiza sau istoria limbii s-a mutat din laboratoarele savanților în discursul politic, devenind un argument politic în ceea ce înseamnă poziționare pro-rusă sau pro-occidentală.

Examinarea materialelor publicate în presa din Republica Moldova în perioada de la sfârșitul anilor 1980 ai secolului trecut și până în prezent pe problema limba română *versus* „limba moldovenească” atestă o confruntare dură dintre adepții vechiului stereotip, care recunosc „limba moldovenească” drept o limbă deosebită de limba română și consideră că această denumire trebuie să fie menținută în continuare pentru RM, și adepții care recunosc că numele corect al limbii este limba română. Și dacă adepții ultimului curent operează cu argumente științifice, de ordin lingvistic și istoric, adepții celui alt curent, așa-numiții moldoveniști, foloseau în materialele publicate un vocabular vulgar, ofensator și intolerant, falsificau sursele istorice și lingvistice. Mai mult chiar, ei se străduiau să creeze o imagine negativă statului România și poporului român. Apelarea la aceea că în perioada sovietică cercetătorii utilizau sintagma „limba moldovenească” și demonstreu că o asemenea limbă există, nu este un argument pentru a demonstra existența reală a „limbii moldovenești”. Savanții erau nevoiți să scrie așa, să se adapteze la cerințele regimului totalitar, care acționa conform principiului *divide et impera* și se străduia să creeze o „națiune moldovenească” și o „limbă moldovenească”, deosebită de națiunea și limba română, pentru a evita mișcări separatiste în republică și pretenții teritoriale din partea României. Examinarea materialelor publicate în presa periodică atestă că unii dintre cei mai zeloși apărători ai „limbii moldovenești” și „identității moldovenești” erau așa-numiții „moldoveni internaționaliști”, înregistrați în partidul comunistilor și în alte partide de centru-stânga, în diferite asociații, declarate culturale și științifice și care, de regulă, majoritatea dintre ei, nu cunoșteau această limbă. Această stare de lucruri ar explica de ce după istorica decizie a Parlamentului din 16 martie 2023, M. Zaharova, purtătorul de cuvânt al Ministerului Afacerilor Externe al Federației Ruse, a manifestat o „grijă” enormă față de „limba moldovenească”.

.....

Elemente de conștiință națională premodernă în opera lui Dimitrie Cantemir

Ștefan PURICI

UNIVERSITATEA „ȘTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA

 0000-0003-1217-402

Florin PINTESCU

UNIVERSITATEA „ȘTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA

 0000-0002-5374-2871

Elements of premodern national consciousness in the work of Dimitrie Cantemir. The central core of this scientific communication is given by the analysis of Cantemir's works, in a European and Romanian context, to reveal the elements of pre-modern national consciousness in the work of the Moldavian prince and scholar. In the Introduction, a series of assessments regarding the 'crisis of European consciousness' (Paul Hazard), from the end of the 17th century and the beginning of the 18th century, the period of Dimitrie Cantemir's intellectual formation and the 'roots of nationalism' (Lotte Jensen) are presented. The central part of the short paper is dedicated to the presentation and interpretation of the paragraphs from the Cantemirian works, which deal with the terms manor/fatherland/homeland. The final part of the communication highlights the basic conclusions of the 'traditionalist' school of history (with an emphasis on the works of Caspar Hirschi and Azar Gat), which considers nations, of which ethnicity is an essential component, to be creations significantly older than the age modern, as claimed by the 'modernist' school of history. The authors conclude that the works of the Moldavian prince make the logical transition, given by the evolution of European historical science, from the humanism of the Moldovan Miron Costin and the Wallachian Constantin Cantacuzino to the 'patriotic' Enlightenment of the Transylvanian School. In addition, analysing the scientific references brought into discussion and Dimitrie Cantemir's own conceptions related to the idea of homeland and people, the authors conclude that the latter represent the expression of a premodern national consciousness.

Keywords: Dimitrie Cantemir, Pre-enlightenment, Enlightenment, nation, 'Perennialist School', 'Modernist School'

Introducere

Formarea intelectuală a savantului și principelui Dimitrie Cantemir (1674-1723) a coincis cu ceea ce Paul Hazard denumea, cu o formulă care a făcut epocă, drept perioada de „criză a conștiinței europene” (1680-1715)¹, ce a prefațat gândirea ilu-

¹ Paul Hazard. *Criza conștiinței europene. 1680-1715*. Traducere Sanda Șora. Prefață Romul Munteanu. București: Editura Univers, 1973. *Editio princeps*: Paris, 1935 (3 volume).

ministă din secolul următor². Referindu-se succint la valoarea cărții *Criza conștiinței europene*, celebrul istoric Pierre Chaunu nota următoarele: „Criza conștiinței europene a fost studiată perfect de Paul Hazard. Și iată, după treizeci de ani, există puține lucruri care ar trebui modificate într-o carte care, în afara valorii sale formale, își păstrează și forța și adevărul”³.

Analizând situația „elementelor naționale, populare, instinctive” (titlul capitolului IV din partea a patra, *Valorile imaginative și sensibile*) la sfârșitul secolului XVII și începutul secolului XVII, Paul Hazard nota următoarele:

„Pe atunci nu se inventase încă teoria superiorității unei rase față de altă rasă. Încă nu se analizase conținutul cuvântului: patrie. Nu exista nici măcar o conștiință clară despre ce anume este o națiune. Sentimentele pe care clopotnița și pământul de baștină le trezesc în suflete nu fuseseră completate de activitatea intelectuală care le explică și le justifică. Dar aceste sentimente erau trăite; de îndată ce un italian din Italia fărâmițată, de îndată ce un german din Germania dezbinată, de îndată ce un polonez din Polonia mereu învrăjbită cu sine, de îndată ce un spaniol din Spania adormită credeau că este atacată calitatea profundă sau măcar gloria exterioară a țării lor, începeau protestele și certurile; în fața caracterelor naționale, rațiunea universală și egalizatoare își pierdea drepturile”⁴.

Cercetările ulterioare au arătat însă că în secolul XVII existau deja, în diverse țări ale Europei, diverse tradiții culturale care creionaseră identități naționale. Există deja o cantitate considerabilă de literatură consacrată acestui subiect, adusă în discuție într-un studiu recent semnat de autorii acestor rânduri⁵.

Demersul științific al autorilor este structurat pe trei părți. Mai întâi, vom prezenta pe scurt problema „identităților naționale” în Europa secolului XVII – începutul secolului XVIII, perioada vieții lui Dimitrie Cantemir. Ulterior, vom prezenta și analiza termenii moșie/patrie/țară în operele cantemiriene. În finalul studiului, vom prezenta o serie de considerații ale unor autori ai școlii „perennialiste” relative la formarea națiunilor în Europa, care contestă teoriile istorice încă dominante astăzi, ce consideră că națiunea este o creație a epocii moderne. În final, în mod clasic, sunt prezentate concluziile autorilor.

Identitățile naționale în Europa secolului XVII – începutul secolului XVIII

În vederea plasării reflecțiilor principelui moldav legate de patria și poporul său într-un context mai larg, european, aducem în discuție o serie de concluzii reprezentative legate de tema acestui studiu, conținute într-o lucrare editată în 2016.

² Idem. *Gândirea europeană în secolul al XVIII-lea. De la Montesquieu la Lessing*. În românește de Viorel Grecu, București: Editura Univers, 1981. *Editio princeps*: Paris, 1946 (3 volume).

³ Pierre Chaunu. *Civilizația Europei clasice*, volumul 2, traducere de Adrian Alexandru Dobrescu și Mircea Gheorghe, București: Editura Meridiane, 1989, p. 242. *Editio princeps*: Paris, 1966.

⁴ Paul Hazard. *Criza conștiinței europene. 1680-1715*, p. 397.

⁵ A se vedea: Ștefan Purici, Florin Pintescu. *Conștiință de neam sau conștiință națională în Moldova secolului XVII? Opinii și interpretări*. În: Igor Șarov, Sorin Domițian Șipoș, Gabriel Moisa, Ion Eremia, Igor Bercu (coordonatori). *Latinitate, romanitate, românitate*. Volumul conferinței științifice internaționale. Ediția a VII-a. Chișinău, 2-4 noiembrie 2023. Chișinău: Lexon-Prim; Oradea: Ratio et Revelatio, 2023 pp. 125-127, cu bibliografia aferentă.

În conformitate cu opinia autorizată a profesoarei Lotte Eilskov Jensen, publicată în introducerea cărții *The Roots of Nationalism*, între 1600-1815 s-a manifestat în Europa, pornind dinspre vestul înspre estul continentului, un proces de „modelare” a culturilor naționale⁶. Editorul acestei cărți, a cărei apariție a fost sprijinită de către prestigioasa Netherlands Organisation for Scientific Research, arată că, printre altele, ea pune în evidență „continuitățile culturale” dintre națiunile premoderne și moderne⁷.

Lucrarea oferă o *via media* între paradigma „modernistă” și cea „perennialistă”, evidențiind în cazul primei „diferite aspecte ale formării identității moderne timpurii, ca limba, cartografia, istoriografia și literatura”⁸. În paradigma tradiționalistă, se arată că în cazul unor țări studiate în lucrare, ca Franța, Spania, Islanda, Anglia, Ungaria, Rusia și Republica Olandeză, „identitatea națională era ferm înrădăcinată în tradițiile culturale care au cuprins epocile premodernă și modernă”⁹.

Partea a doua a cărții editate în 2016 de către Lotte Eilskov Jensen, intitulată sugestiv *The Genealogy of National Identity*, conține studiul fundamental *A Russia Born of War*, semnat de profesorul Gregory Carleton de la Tufts University din Medford și Sommerville, Massachusetts, iar partea a IV-a (*Maps, Language and Canonisation*) conține studiul chintesențial *The Roots of Hungarian Modern Nationalism. A Case Study and a Research Agenda*, semnat de către profesorul László Károly Marácz de la Universitatea din Amsterdam. Având în vedere relativa apropiere geografică a Rusiei și Ungariei de Moldova cantemiriană, ca și importanța acestor studii pentru tema articolului nostru, facem o serie de trimiteri la acestea.

Într-o amplă demonstrație, care începe cu prezentarea războiului popular al rușilor împotriva împăratului Napoleon I al Franței, Gregory Carleton arată că începuturile coagulării identității naționale ruse pot fi decelate cu certitudine în Rusia în vremea „timpurilor tulburi” (*Smutnoie vremia*) din 1598-1613¹⁰.

Analiza autorului se concentrează pe prezentarea importanței și semnificației pentru identitatea națională rusă a operei călugărului Avraamy Palitsyn, membru al milițiilor rusești care au luptat împotriva polonezilor în 1612. Opera sa, *Istoriya v pamyat sushchim predyushchim godom* (Istorie pentru amintirea generațiilor următoare) a fost fixată în scris în jurul anului 1620, conținând 77 capitole, distribuite în trei părți. Aceasta are ca motiv central povestea asediului nereușit de 16 luni (23 septembrie 1608 – 12 ianuarie 1610) al mănăstirii Sf. Treime – Sfântul Serghie din Serghiev Posad, situat la circa 60 km de Moscova, întreprins de către forțele Uniunii Polono-Lituaniene. Descrierea acestui asediu de către Avraamy Palitsyn, în calitate de participant direct (era pe atunci chelarul mănăstirii) a rămas în

⁶ Lotte Jensen. *The Roots of Nationalism*. Introduction. În: Lotte Jensen (Editor). *The Roots of Nationalism. National Identity Formation in Early Modern Europe, 1600-1815*. Amsterdam: Amsterdam University Press B.V., 2016, p. 10: „In *The Roots of Nationalism*, we focus on the shaping of such ‘national cultures’ in Europe between 1600 and 1815. This historiographical demarcation is to be taken in a broad sense: while this volume focuses mainly on the seventeenth and eighteenth centuries, the specific periods that were most significant for creating a sense of nationhood may vary from nation to nation”.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 22.

¹⁰ Gregory Carleton. *A Russia born of War*. În: Lotte Jensen (Editor). *The Roots of Nationalism*, pp. 153-166.

conștiința rușilor în calitate de arhetip, la care rușii au făcut referire în secolele XIX-XX și fac referire și în secolul XXI. Arhetipul acesta mixează în mod unitar ideea că poporul rus de rând, nu elitele sau eroii ruși, au apărat credința, identitatea și pământul rusesc.

Sau, ca să îl cităm pe Gregory Carleton cu un singur pasaj concludziv: „Notably, the archetypes of the Russian people that we meet on the pages of Palitsyn's history and which helped give shape to nineteenth-century Russian nationalism have not lost their vitality. The monumental sieges of Leningrad and Stalingrad in the Second World War only reaffirmed their iconic status, and in the twenty-first century, amid a newly awakened and resurgent Russia, they continue to serve as a common reference point for national pride by reprising an organic fusion of land, faith and collective identity. As championed today by filmmakers, political leaders, religious authorities and popular historians, the Time of Troubles, so construed, tells a uniquely Russian story – one made more powerful whenever the feeling of isolation and confrontation with the West arise”¹¹.

Pornind de la proverbul unguresc „A nyelvében él a nemzet” (națiunea trăiește prin limba sa), atestat la mijlocul secolului XIX, László Marác încearcă să demonstreze – și reușește în mod convingător, după părerea noastră – că limba maghiară constituie o caracteristică de bază a națiunii maghiare moderne timpurii¹². Savantul maghiar pornește de la concluziile influentei cărți a lui Peter Burke¹³, conchizând că în perioada cuprinsă între mijlocul secolului XV – sfârșitul secolului XVII, caracterizată inițial de apariția tipăriturilor în limbile vernaculare și finalizată cu impunerea acestora în calitate de limbi naționale într-o serie de state ale Europei, traducerea Bibliei într-o limbă vernaculară a contribuit la standardizarea sa¹⁴. Continuându-și demonstrația, autorul conchide că „cea mai importantă trăsătură a etno-simbolismului maghiar, identitatea limbii maghiare, este construită”¹⁵ în special pe baza tipăriturilor în limba maghiară care apar începând cu cea de-a doua jumătate a secolului XVI, sub influența Reformei și a Contra-Reformei. Pastorul calvin Gáspár Károlyi (1529-1591) a tradus pentru prima dată în întregime Biblia în limba maghiară (Biblia de la Vizsoly, 1590). Totodată, Apologetica catolică a părintelui iezuit Péter Pázmány (1570-1637), devenit arhiepiscop de Ungaria „a contribuit la standardizarea și crearea limbii maghiare literare”¹⁶. Tipăriturile religioase, culminând cu *Biblia de Aur* de la Amsterdam din 1683, tradusă și tipărită în limba maghiară de către Miklós Kis Misztótfalusi (1650-1702), conduc treptat la standardizarea limbii maghiare. În fond însă, această ediție reprezintă o rafinare a vechii ediții, mai sus citate, a lui Gáspár Károlyi¹⁷.

În studiul relativ la conștiința de neam/națională publicat anul trecut în această prestigioasă serie, autorii acestui demers științific ajunseseră la concluzia că terme-

¹¹ *Ibidem*, p. 164.

¹² László Marác. The Roots of Modern Hungarian Nationalism. A Case Study and a Research Agenda. În: Lotte Jensen (Editor). *The Roots of Nationalism*, p. 235.

¹³ Peter Burke. *Languages and Communities in Early Modern Europe*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo: Cambridge University Press, 2004.

¹⁴ László Marác. *The Roots of Modern Hungarian Nationalism*, p. 236.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 239.

¹⁷ *Ibidem*, p. 241.

nul „neam” este de origine maghiară, iar literatura religioasă a jucat în secolul XVII un rol fundamental în impunerea și vehicularea termenilor *neam*, *român* (rumân) și *românesc* (rumânesc) în spațiul românesc¹⁸. În treacăt fie spus, există doar cinci ani între publicarea Bibliei de Aur de la Amsterdam și al *Bibliei de la București* (1688), monument al limbii române. Din acest motiv, considerăm că ar merita întreprinse niște cercetări comparative privitoare la importanța literaturii religioase în procesul de cristalizare a conștiinței naționale la maghiari și la români.

În cartea editată de către Lotte Jensen, Michael Wintler publică un interesant studiu intitulat *Emergent Nationalism in European Maps of the Eighteenth Century*. În acest studiu aflăm însă că deja în ultimul sfert al veacului XVII termenul „națiune” era folosit chiar în cadrul unor hărți destinate copiilor. Astfel, la Paris era publicată în 1675, de către renumitul cartograf Alexis-Hubert Jaillot (c. 1632-1712), o hartă-joc intitulată *Le nouveau jeu de geographie des nations*¹⁹.

În spațiul românesc din secolul XVII lucrurile nu ajunseseră atât de avansate în plan cartografic. Abia în jurul anului 1717, Dimitrie Cantemir finaliza harta Moldovei (*Tabula Geographica Moldaviae*), tipărită însă abia în 1737 la Amsterdam, prin strădania fiului său, Antioh Cantemir.

Termenii *moșie/patrie/țară* în opera lui Dimitrie Cantemir

Format din punct de vedere intelectual în epoca de „criză a conștiinței europene” (Paul Hazard), Dimitrie Cantemir (1673-1723) demonstrează însă, prin opera scrisă, că ideile sale denotă o „sensibilă concordanță cu evoluția științei europene în domeniile geografiei și istoriei”²⁰ și că este un „istoric al românilor, dar și un istoric universal, care a universalizat istoria și istoriografia românească”²¹.

Termenul „patrie” a fost atestat documentar în spațiul românesc pentru prima dată în anul 1637, în Prefața de la *Psaltirea slavonă* de la Govora²², cunoscând însă o întrebuintare intensă mai cu seamă în intervalul 1821-1848.

Termenul *moșie* cu sens de „patrie” este întâlnit, în ordinea cronologică a redactării operei cantemiriene, în primul roman satiric românesc, *Istoria ieroglică* (1703-1705). La capătul unei lungi digresiuni, Vulpea (stolnicul Ilie (Enache) Țifescu) îi spune Șacalului (Maxut, ușarul, alias „Ciocalul”) următoarele: „toată slava și lauda numelui cea mai de frunte iaste, când cineva cu ostentivele carile pentru moșia sa sudorile ș-au vărsat și pentru neamul său toate primejdiile în samă n-au băgat”²³.

Evident, aici avem de a face cu o teoretizare succintă asupra importanței dragostei de patrie.

¹⁸ Ștefan Purici, Florin Pintescu. *Conștiință de neam sau conștiință națională în Moldova secolului XVII? Opinii și interpretări*, pp. 120-125.

¹⁹ Michael Wintle. *Emergent Nationalism in European Maps of the Eighteenth Century*. În: Lotte Jensen (Editor). *The Roots of Nationalism*, p. 280.

²⁰ Pompiliu Teodor. Dimitrie Cantemir și preiluminismul sud-est european. În: Idem. *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca: Editura Dacia, p. 62.

²¹ *Ibidem*, p. 70.

²² Ștefan Lemny. *Originea și cristalizarea ideii de patrie în cultura română*. București: Editura Minerva, 1986, p. 62.

²³ Dimitrie Cantemir. *Opere complete*. Volumul IV. Ediție critică publicată sub îngrijirea lui Virgil Cândea. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1973, p. 81.

Termenul *patria* (original latin și traducerea în română) apare de multe ori și în opera care a stat la baza întregii intrigi din filmul *Mușchetarul român* (regia Gheorghe Vitanidis, rol principal Iurie Darie), redactată în limba latină între anii 1714-1716. Însă, în această operă, termenul se aplică, printre altele, fie la persani, fie la mongoli sau turcii otomani.

Redăm doar următoarele considerații privitoare la valoarea simbolică a cultului patriei pentru turcii contemporani lui Dimitrie Cantemir.

„Turcii au, prin lege, poruncă, după o călătorie îndelungată, să-și viziteze patria și părinții, dacă pot fi liberi să o facă – lucru pe care, cine l-ar neglija, i s-ar spune că a făcut-o împotriva preceptelor dumnezeiești”²⁴.

În continuare, se citează un proverb turcesc și ce credeau turcii despre nerespectarea sa:

„La vremea cuvenită, a-ți vizita patria și părinții nu-i de mai puțin preț, decât pelerinajul religios făcut la Mecca”. Din această pricină, dacă vreun slujitor i-ar cere Domnului său voie să-și vadă patria, acela nu poate nicidecum să i-o tăgăduiască, ba chiar, de i-ar tăgădui-o, Domnul, iar nu slujitorul ar purta vina celui păcat”²⁵.

Termenul *patria* apare de mai multe ori în celebra *Descriere a Moldovei*, redactată în limba latină, la cererea Academiei din Berlin, între 1714-1716. Oferim cititorului doar două exemple care denotă, în concepția noastră, că principele moldav era pătruns de celebrul *dulcis amor patriae*, temperat însă de scrupulele deontologice științifice necesare exercitării oneste a meseriei de istoric.

În celebrul capitol „Despre obiceiurile moldovenilor” din partea a doua a lucrării, savantul principe probează direct, după părerea noastră, existența unei conștiințe naționale premoderne, temperată însă de deontologia profesională necesară istoricului obiectiv:

„Având a descrie moravurile moldovenilor, subiect de altminteri necunoscut vreunuia sau doar citorva dintre străini, iubirea de țară (*amor patriae*, în originalul latin, nota ns.) mă îndeamnă și-mi poruncește să laud neamul în care m-am născut și să pun în bună lumină pe locuitorii acestui pământ de unde mă trag; pe de altă parte, iubirea de adevăr se opune și mă împiedică a lăuda lucruri pe care dreapta judecată mă îndeamnă să le critic. ... Învins de argumentele acestei iubiri de adevăr, mărturisesc sincer că, în afară de credința ortodoxă și de ospitalitate, cu greu am putea găsi printre moravurile moldovenilor ce să lăudăm pe bună dreptate”²⁶.

Ulterior, în capitolul „Despre limba moldovenilor” din partea a treia a lucrării, Dimitrie Cantemir inserează inițial o părere declarativ-neutră privitoare la controversa privitoare la originea limbii moldovenilor: din latină sau din italiană? Deși, implicit, prin argumentele aduse, este de părerea primei tabere, totuși, nu și-o exprimă fățiș, am spune astăzi, din nou, datorită unor scrupule deontologice:

²⁴ Dimitrie Cantemir. *Istoria creșterilor și a descreșterilor curții Othman[n]ice sau Aliothman[n]ice, de la primul început al neamului, adusă pînă în vremurile noastre, în trei cărți. Volumul I (Cățile Creșterii). Prefața traducerii românești de Acad. Virgil Cândea. Traducere românească și indice de Dan Șlusanschi. Ediția a doua revizuită. București: Editura Paideia, 2012, p. 249.*

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Dimitrie Cantemir. *Descrierea Moldovei*. Traducere după originalul latin de Gh. Guțu. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1973, p. 309.

„Acum, după ce am expus argumentele ambelor părți, nu îndrăznesc să spun care din ele se apropie mai mult de adevăr, de teamă ca nu cumva iubirea de patrie (*amor patriae* în textul latin, nota ns.) să-mi întunece privirile și să ascundă vederii mele unele lucruri pe care ochii altora le-ar putea ușor descoperi”²⁷.

Termenul *patria* (transpus în română de către traducători fie prin termenul *patrie*, fie de *țară*), apare de câteva ori în *Vita Constantini Cantemyrii*, lucrare biografică, pe alocuri chiar panegirică, scrisă în limba latină în cinstea tatălui său, în perioada 1716-1718. Folosirea acestui termen este legată uneori de exaltarea eminențelor calități ale tatălui său, aflate „la modă” însă mai mult în epoca medievală, decât în cea premodernă: apărător al creștinătății, apărător al patriei (defensor patriae), părinte al patriei (pater patriae).

Calitățile mai sus enumerate ale lui Constantin Cantemir reies mai cu seamă din dialogurile sale (reale sau închipuite) cu regele Jan III Sobieski, cu voievodul Șerban Cantacuzino și din lungul discurs ținut în fața boierilor țării înainte de moarte (greu de crezut că ar fi fost rostit în realitate), cărora le recomandă să îl aleagă ca domn fie pe unul dintre fiii săi, Antioh sau Dimitrie, fie pe cel mai vrednic dintre ei.

Astfel, declinând oferta ultimului mare rege al Poloniei, transmisă prin preotul său duhovnic, de a-și uni cu el forțele împotriva turcilor, Constantin Cantemir își declară fidelitatea față de *Respublica Christiana*, însă refuză oferta din două motive: fiul său, Antioh Cantemir, era ostatic la turci; oștile turco-tătare, încă nebiruite de către polonezi, ar fi pustiit Moldova. Cuvintele bătrânului și experimentatului *oștean* Constantin Cantemir (slujise 17 ani în trupele Coroanei polone) sunt paterice: „Cine ar putea să fie omul cel mai ticăloșit dintre creștini care, cunoscând ce se poate întâmpla în viitor și cunoscând și obștescul folos al creștinilor, să se dea îndărăt de a-și vărsa pînă și ultima picătură de sînge sub steagul domnului Cristos?”²⁸.

Din același motiv – teama de a nu vedea Moldova devastată de turci și tătari, bazată pe concluzia sa, foarte bine întemeiată din punct de vedere militar, că austrieii și rușii nu îi vor putea înfrânge pe turco-tătari într-o singură campanie militară – refuză și oferta domnului Munteniei Constantin Șerban, de a se răscula împreună împotriva sultanului. Își argumentează însă refuzul, totalmente justificat de realitățile politice și militare ale vremii, invocând atât fidelitatea față de Creștinătate, cât și față de propria sa patrie.

Astfel, domnul Moldovei îi răspunde domnului Țării Românești că „se află creștin și după lege, și după inima lui, și că ar fi de o mie de ori mai bucuros să moară în tabăra creștină alături de creștini decât să trăiască fericit slujindu-l pe turcul asupritor, numai să știe, sau măcar să poată, cu un temei oarecare, pricepe că va putea, cu armele și cu legăturile sale, **dobândi libertatea întii pentru patria sa, și apoi pentru ceilalți creștini**”²⁹ (subl. ns.).

²⁷ *Ibidem*, p. 365.

²⁸ Dimitrie Cantemir. *Viața lui Constantin Cantemir*. Text stabilit și tradus de Radu Albala, introducere de Const. C. Giurescu. București: Editura Minerva, 1973, p. 107.

²⁹ *Ibidem*, p. 127.

În sfârșit, în introducerea discursului ținut de „preafericitul bărbat, preaînțeleptul domn și prevăzătorul părinte al țării”³⁰ (*pater patriae*, în textul latin, nota ns.) în fața boierilor, acesta le arată că „vă sînt cunoscute ale mele stăruitoare și neînfrînte strădanii, pentru țară și pentru ai țării (*pro patria et patriotis*, în textul latin, nota ns.), atît din tinerețile mele, cît și la bătrînețe, și toate cîte, spre folosul de obște, sau le-am făptuit sub domnia înaintașilor mei, sau cu sudoare de sînge m-am străduit să se făptuiască”³¹.

În partea finală a discursului său, bătrînul domn arată că, după o domnie de opt ani, a (re)așezat țara („clădesc la loc moșia aproape năruită și înviez țara ca din însăși cenușa ei”)³², înțelegând să își facă însă și ultima datorie față de aceasta, prin desemnarea unui succesor: „ci vreau să vă sfătuiesc ca, atîta timp cît mai trăiesc, să alegeți pe urmașul meu, fie dintre fiii mei, dacă vi se par buni și cinstiți, fie dintre voi pe cel pe care-l socotiți mai vrednic, și către acesta să îndrept cîteva povețe, dobândite de mine într-o îndelungată deprindere. Căci numai cu aceasta îmi simt față de voi îndatorată conștiința, ca să nu fiu învinuit, după moarte, că nu m-am îngrijit de voi pînă la ultima suflare”³³.

După părerea noastră, acest ultim citat ilustrează depășirea de către bătrînul domn (în fond, de către cel care îi pune în gură aceste cuvinte: fiul său, Dimitrie Cantemir!) a viziunii medievale, în care dinastia se confunda cu țara, cu viziunea politică (pre)modernă, în care patria este mai importantă decât dinastia.

Termenii *patrie* și *moșie* apar și în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, redactată între 1719-1722 în latină, apoi tradusă în română. În „Pridoslovie” în limba română a acestei opere capitale privitoare la problema continuității și a istoriei timpurii a românilor, învățatul principe aduce în discuție necesitatea temperării iubirii de patrie din rațiuni, din nou, deontologice:

„...cu acest al nostru pentru vechimea Romano-Moldo-Vlahiii hronic, ca nu cumva de la vecinii de primprejur vreo vrajbă neîmblînzită să ne scornim [...] sau de dulce dragostea patriii nebuniți a fi socotindu-ne, să dzică că celea ce să cad credinții istoricești hotare am sărit”³⁴.

După „Pridoslovie”, savantul principe al Moldovei concepe un foarte interesant, am spune astăzi, Cuvânt Înainte, care face trimitere atît la conștiința sa dinastică, creștină și etnică („Dimitrie Cantemir voievod, cu mila lui Dumnădzău, a Moldovii moșnean domn și a svintei rossiești împărății cniadz. Tuturor iubiților în Hristos Dumnădzăul frați, romano-moldo-vlahilor, sănătate”). La finele acestuia, Dimitrie Cantemir se adresează „omeniților și iubiților simpatrioți”³⁵. Apariția acestui termen neogrecesc în scrierile lui Dimitrie Cantemir (identificabil, de exemplu și în *Viața lui Constantin Cantemir*) denotă, în opinia noastră, climatul intelectual cosmopolit, generator de interferențe și influențe uneori neașteptate, în care și-a redactat opera principele moldav.

³⁰ *Ibidem*, p. 215.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, p. 231.

³³ *Ibidem*, p. 233.

³⁴ Dimitrie Cantemir. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. Text ales și stabilit, tabel cronologic, prefață și note de Stela Toma. București: Editura Albatros, 1981, p. 5.

³⁵ *Ibidem*, p. 17.

După cuvântul către cititori și „catastihul” celor 154 autori, ale căror lucrări au fost folosite de către Cantemir în calitate de surse ale *Hronicului*, acesta introduce o secțiune de „Prolegomene” (3 cărți). În Cartea a treia, capul 1 din Prolegomene, se echivalează cuvântul *patrie* cu *moșie*: „... adevă scriind noi pentru lucrurile patriii, cu totul de la noi să ne despărțim și de toată a sufletului pătimire carea veri din ură, veri din dragoste a ieși iaste obiciuită, de la noi rădicând, cu curată inimă și cu adevărată credință (precum adevăratului istoric să cuvine) și după a lui Platon poruncă nu numai noă, ce și priiatinilor iubitorilor de adevăr și **moșiii** (= patriei, nota ns.) după putințele noastre să slujim”³⁶.

După „Prolegomene” urmează o foarte interesantă „Precuvîntare sau Pridoslovie în Hronicul vechimei Romano-Moldo-Vlahiii”. Aici Dimitrie Cantemir face, inclusiv, recurs din nou la Platon pentru a fundamenta teoretic necesitatea iubirii patriei:

„Cu a pomeniților dară priiatini îndemnare și cu a Academiii în învățături luminate, dzic, a Berolinului (Berlinului, nota ns.) poftire, căutatu-ni-au a plini pravila și învățătura lui Platon, carea poronțește: *Non solum nobis, sed et patriae et amicis vivendum*. Adevă: Nu numai pentru folosul nostru, ce și pentru a patriii ceva să slujim și pofta priiatinilor gios a lăsa să nu ne arătăm”³⁷.

Încheiem această secțiune de prezentare și analiză a scrierilor cantemiriene cu reflecțiile concludive ale istoricului Ștefan Lemny. Preferăm să le inserăm aici în locul unor concluzii de etapă ale noastre, care ar fi, inevitabil, mai puțin frumoase ca formă și exacte ca fond.

„Mitul originilor romane nu este însă pentru Dimitrie izvor de nostalgii neproductive. Dimpotrivă, principele cheamă poporul la acțiune, arătând că este mai demn să «mori eroic» decât să duci o viață vrednică de dispreț. Aluzia nu este lipsită de legătură cu idealul pe care-l formulase deja în *Descrierea Moldovei*, «lupta pentru moșie», altfel spus împotriva dominației otomane, temă pe care o va dezvolta în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* într-o manieră mai bine argumentată din punct de vedere istoric și ideologic. Omniprezenta revendicare a romanității îl face să afirme că, prin vitejia exemplară de care au dat dovadă pentru a-și apăra libertatea, românii s-au dovedit a fi demni moștenitori ai glorioșilor lor strămoși și că principii români au condus cu mai multă înțelepciuni micile lor state decât marii regi sau împărați ai Europei”³⁸.

Apariția națiunilor în viziunea școlii istorice „perenialiste”

În general, școala istorică „modernistă” consideră națiunea ca fiind o comunitate politică și socială, construită și „imaginată” de către oamenii care se percep ca parte a unui grup. Totodată, se postulează că, datorită apariției școlilor de masă și a tiparului, care au promovat sistematic o anumită idee despre națiune, construirea acesteia

³⁶ *Ibidem*, p. 44.

³⁷ *Ibidem*, p. 65.

³⁸ Ștefan Lemny. *Cantemireștii. Aventura europeană a unei familii princiare din secolul al XVIII-lea*. Prefață de Emmanuel Le Roy Ladurie, traducere de Magda Jeanrenaud. Iași: Editura Polirom, 2010, p. 117. *Editio princeps*: Paris, 2009.

ar fi fost posibilă numai în epoca modernă. Cel mai autorizat reprezentant al acestui curent rămâne până astăzi istoricul american Benedict O'Gorman Anderson (1936 – 2015), care publica în 1983 foarte influenta lucrare *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. În cadrul acesteia, autorul susține că națiunea și naționalismul reprezintă „artefacte culturale” apărute la sfârșitul secolului XVIII, „ca rezultat al distilării spontane a unei complexe încrucișări de fapte istorice distincte”³⁹. Nu ne propunem în cadrul restrâns al acestui studiu să emendăm critic această teorie, cu care nu suntem de acord, ci să aducem în discuție succint teoriile autorilor care consideră națiunea o „realitate” mult mai veche decât epoca modernă.

În acest sens, rezumăm schematic teoria tradiționalistă a istoricului Caspar Hirschi (1975 –), de la universitatea din St. Gallen, care publica în 2012 o lucrare influentă, din care prezentăm concluziile ce interesează acest studiu.

În Introducerea acestei cărți, autorul declară textual că lucrarea sa „will develop its main line of argument, which is that the origins of nationalism are to be attributed to late medieval Europe, that early forms of nationalism are already to be found in the Renaissance and that modern nationalism could only become such a mobilising force because of its presence in politics, scholarship and art of long ago”⁴⁰. Parcurgând lucrarea, cititorul onest și imparțial va ajunge la concluzia că autorul demonstrează în mod convingător această aserțiune. Mai întâi, Caspar Hirschi demonstrează cu o mulțime de argumente că națiunile sunt creații istorice premoderne, a căror apariție trebuie înțeleasă în funcție de evoluția conceptelor „libertate națională” și „onoare națională”⁴¹. În viziunea sa, naționalismul apare în Europa catolică, în secolul XIV, Renașterea înregistrând doar o amplificare a acestuia⁴².

Concluziile sale privitoare la naționalismul modern din secolele XVIII și XIX nu interesează demersul nostru științific, însă credem că nu este lipsit de importanță să inserăm în aceste vremuri destul de tulburi pentru România, un citat care arată forța (și pericolul) naționalismului modern, combinat cu fundamentalismul.

„Despite the deep conceptual contrasts between religious fundamentalism and nationalism, there are good reasons to assume that the two phenomena were closely linked and mutually influential in European history – and that they still are in some places of the world, such as India and Pakistan, Iran and Saudi Arabia, Israel and the United States”⁴³.

Istoricul israelian Azar Gat (1959 –), profesor la Școala de Științe Politice, Guvernare și Relații Internaționale de la Universitatea din Tel Aviv, publica în 2013

³⁹ Cea mai reprezentativă lucrare de acest tip rămâne tot cea a lui Benedict Anderson. *Comunități imaginare. Reflecții asupra originii și răspândirii naționalismului*. Traducere de Roxana Oltean și Ioana Potrache. București: Editura Integral, 2000, p. 10.

⁴⁰ Caspar Hirschi. *The Origins of Nationalism. An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany*. Cambridge University Press, 2012, p. 9.

⁴¹ Caspar Hirschi. *The Origins of Nationalism. An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany*. Cambridge University Press, 2012, capitolul 3, Foundations of a new nationalism theory, pp. 34-49.

⁴² *Ibidem*, capitolul 5, Competing for honour: the making of nations in late medieval Europe, pp. 78-103 și capitolul 7 Humanist nationalism, pp. 119-179.

⁴³ *Ibidem*, p. 213.

o lucrare de analiză a apariției națiunilor, focalizată în principal pe „etnicitate politică” și naționalism⁴⁴.

Concluzia de bază a lucrării lui Azar Gat, foarte bine argumentată, este sintetizată de formula „națiunile și statele naționale se găsesc oriunde apare statul, de la începuturile Istoriei”⁴⁵. Printre altele, autorul își centrează analiza pe noțiunea de „etnicitate politică”, care revine de-a lungul întregii cărți, fiind prezentă în cadrul analizei atât a statelor mici, cât și a imperiilor. Sau, folosind propriile sale cuvinte, „By ethnicity I mean a population of shared kinship (real or perceived) and culture. ... Historical states are commonly classified into the following categories: petty-states, states, and empires. And in all of them ethnicity was a major factor. ... As a rule, the people of petty-states, of either the rural or urban type (city-states), were ethnically related. They tended to belong to the same ethnic space, although encompassing only part of that wider ethnic space, which was usually divided among a multiplicity of petty-states”⁴⁶.

Considerăm că această definiție se aplică în mod tulburător de exact inclusiv Moldovei (și Țării Românești) din perioada premodernă, care au fost „petty-states”. Însă, în Transilvania, am avut altceva: etnia politică dominantă a fost cea maghiară, nu cea română. Și cu aceasta, ajungem la altă concluzie majoră a lui Azar Gat: statele au fost construite, de-a lungul istoriei, de către o etnie (etnii) bine definită, iar „etnicitatea” a reprezentat dintotdeauna o noțiune politizată („Ethnicity made the state and the state made ethnicity, in a reciprocal and dialectical process. Indeed, both these threads of causation reveal how highly political ethnicity has always been”⁴⁷).

„Etnicitatea politică” nu a fost, după părerea istoricului israelian, deloc o invenție modernă, ci s-a manifestat chiar de la începuturile statalității, fiind influențată de existența unor comunități culturale înrudite („Although highly diverse, nationhood and other forms of political ethnicity have been such common and powerful features of human reality from the very beginning of statehood because people had always been heavily biased toward those they identify as their kin-culture community”⁴⁸).

Merită să fie pomenită o concluzie a lui Azar Gat, aplicabilă Moldovei cante-miriene, dar și Munteniei sau românilor din Transilvania acelor vremuri: societățile iliterate au avut la dispoziție „mijloace puternice de transmisie culturală, pe scară largă”: centre clericale, poeți ambulanți, dansuri, festivaluri și jocuri cu semnificație rituală, negustori ambulanți, școala și armata, care întăreau ideea unei înrudiri și culturi comune⁴⁹.

Și, în final, autorul israelian prezintă urmarea logică a acestei situații: „Far from being a modern invention, Serbs, Croats, Bulgarians, Hungarians, and, to a

⁴⁴ Azar Gat with Alexander Yakobson. *Nations. The Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*. Cambridge University Press, 2013. Alexander Yakobson semnează doar capitolul 7, ultimul al cărții.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 4.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 3.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 131.

⁴⁹ *Ibidem*, pp. 12-13.

lesser degree, Slovenes and Romanians crystallized as distinctive ethnonational political identities during their early histories in the Middle Ages”⁵⁰.

Existând deja o „identitate politică etnonațională” în Moldova sfârșitului de secol XVII și începutul de secol XVIII și având în vedere enciclopedismul formației spirituale a lui Dimitrie Cantemir, considerăm că nu putem nega existența unor elemente de conștiință națională premodernă atât în scrierile principelui moldav, cât și, foarte important, în masa iliterată (în marea ei majoritate) a moldovenilor de atunci.

Începându-ne demersul științific cu recursul la opera lui Paul Hazard legată de „criza conștiinței europene” din perioada 1680-1715, înțelegem să îl finalizăm cu opera aceluiași autor, legată însă de gândirea europeană din secolul XVIII, și anume cu considerațiile lui Friedrich al II-lea al Prusiei despre ideea de patrie. „... Ești atât de puternic legat de ideea de patria ta, fără să o știi, încât nu poți nici să te izolezi, nici să te separi de ea fără să pătimești din cauza greșelii tale. ... Dragostea de patrie nu este deci ceva convențional, ea există realmente”⁵¹.

Ca și pe celebrul monarh prusian, *dulcis amor patriae* l-a influențat pe principele moldav de-a lungul vieții sale, fie că se găsea în Turcia, în Moldova sau în Rusia. Cu siguranță, și el a fost un *Philopatros*.

Concluzii

Destinul implacabil a făcut ca nici Miron Costin să nu-și poată finaliza opera *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, după cum nici Cantemir nu și-a terminat *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, care reprezintă o amplificare, de nivel superior, a concluziilor de bază ale operei costiniene. Terminarea acestor opere ar fi favorizat, cu siguranță, atât acuratețea, cât și dimensiunea concluziilor acestei comunicări: ambele ar fi fost cu siguranță mai categorice și mai scurte. Având însă în vedere situația, autorii inserează o serie de concluzii de etapă care, consideră ei, pot fi nuanțate, emendate critic, însă nu respinse în întregime.

1. Pornind de la aprecierea lui Pompiliu Teodor, care îl încadra pe Dimitrie Cantemir în categoria scriitorilor preiluminiști, conchidem că operele principelui moldovean realizează tranziția logică, dată de evoluția științei istorice europene, de la umanismul marelui logofăt Miron Costin și a stolnicului Constantin Cantacuzino la iluminismul „patriotic” al Școlii Ardelene.

2. În operele cantemiriene sunt oferite o serie de date, destul de amănunțite, referitoare la unitatea teritorială, națională, originea latină, continuitatea românilor în spațiul carpato-danubiano-pontic, moravurile, talentele militare și ortodoxia lor, noțiunea de *moșie/patrie/țară*. Acest fapt pledează, în opinia noastră, pentru atribuirea existenței la principele moldovean a unei conștiințe naționale premoderne (sau „conștiințe etnice”, ca să îl cităm pe academicianul clujean Ioan-Aurel

⁵⁰ *Ibidem*, p.188.

⁵¹ Paul Hazard. *Gândirea europeană în secolul al XVIII-lea*, p. 437. Citatul este extras din scrierea lui Friedrich al II-lea *Scrisori despre dragostea de patrie sau corespondența dintre Anapistemon și Philopatros*, redactată în 1779.

Pop). În fond, aceasta exista deja de multă vreme în Europa vestică și centrală și... în Ungaria și Rusia, situate geografic destul de aproape de Moldova.

3. Relativ la problema continuității, expusă magistral în *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, principele moldav poate fi considerat inițiatorul acesteia în istoriografia română, sarcina dezvoltării sale fiind preluată și dezvoltată de către reprezentanții Școlii Ardelene. În această operă, Dimitrie Cantemir ne apare cel mai clar în postura de savant patriot.

4. Analizând trimiterile științifice utilizate și concepțiile personale ale principelui cărturar, legate de termenii *moșie/patrie/țară*, puse în legătură cu considerațiile teoretice ale lui Paul Hazard, Lotte Jensen, Caspar Hirschi, Azar Gat etc., considerăm că acestea trimit la existența unei conștiințe naționale premoderne. În definitiv, așa stăteau lucrurile la sfârșitul secolului XVII în vestul și centrul Europei, ca și în Polonia, Ungaria și Rusia învecinate (vezi lucrarea coordonată de Lotte Jensen).

5. În cazul special al românilor, credem că termenii *moșie/patrie/țară* ar fi putut reprezenta expresia unei conștiințe naționale chiar moderne, doar dacă ei și-ar fi realizat în secolele XVII-XVIII, fie și parțial, unitatea politică.

Imaginea societății paleoliticului superior din spațiul carpatic reflectată în descoperirile cu caracter artistic

Bogdan MINEA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE, IAȘI

The image of upper paleolithic society in the Carpathian region reflected in the artistic discoveries. The developments that have marked scientific research in the field of general prehistory in the last century require a careful reassessment of the main contributions in the field of research on the European Upper Paleolithic. The Carpathian space, located at the intersection between the techno-complexes of Central and Eastern Europe, presents a distinct cultural evolution. The results of archaeological research constitute methodological approaches and interpretations based on eloquent evidence, which have not been accepted, however, so far, in scientific circles as “absolute truths”. From this point of view, only, a review of the historiographical aspects related to the interpretation of artifacts called “works of art” is useful in order to identify methodological benchmarks that are in agreement with international research systems.

Keywords: prehistoric archaeology; upper paleolithic; prehistoric art; interdisciplinary archaeological research; research methodologies; historiography.

Amploarea cercetărilor științifice preistorice din a doua jumătate a secolului XIX, care au evidențiat existența comunităților umane în zona franco-cantabrică din Paleoliticul superior, s-au răsfrânt și asupra zonelor din Europa centrală și răsăriteană. Descoperiri similare celor din regiunile europene occidentale confirmau prezența vestigiilor existenței comunităților umane preistorice în zona carpatică, începând cu ultimele trei decenii ale secolului XIX: Mamutowa - 1871, în Polonia; Predmosti - 1880, în Cehia; Willendorf - 1884, în Austria¹. Fundamentarea preistoriei ca disciplină științifică s-a realizat însă după cercetarea sitului paleolitic german de la Sirgstein, în 1906², iar coroborarea datelor obținute în cadrul investigațiilor s-a concretizat prin elaborarea primei sinteze asupra paleoliticului din această zonă³.

R. R. Schmidt a interpretat rezultatele obținute de H. Breuil în Franța și a situat secvența aurignaciano-perigordiană între musterian și solutrean; totodată, a introdus în limbajul de specialitate sintagma „aurignacian superior”, pentru a desemna

¹ H. Müller Karpe. *Handbuch der Vorgeschichte. I. Altsteinzeit*. München: 1966, pp. 311, 315, 330.

² *Ibidem*, p. 305; R. R. Schmidt. *Der Sirgstein und die Diluvialen Kulturstätten Württembergs*. Stuttgart: 1910.

³ R. R. Schmidt. *Die Diluviale Vorzeit Deutschland*. Stuttgart: 1912.

o secvență stratigrafică în cadrul diferitor stadii descrise, și care a rămas în vocabularul uzual al cercetătorilor din zona moravo-germană până în deceniul șapte al secolului XX⁴.

La scurt timp după descoperirea sitului paleolitic de la Dolni Vestonice, în 1924, de către K. Absolon⁵, abatele Henri Breuil realiza o călătorie de documentare în Europa Centrală, fapt ce i-a prilejuit ocazia să încadreze vestigiile vânătorilor de mamuți din Moravia în aurignacianul superior specific Franței⁶. Concomitent, H. Breuil s-a interesat și de realitățile paleoliticului din spațiul carpatic românesc⁷, unde cercetările arheologice se desfășurau sub egida Institutului Geologic al Universității din Cluj, și a vizitat, împreună cu M. Roska, D. M. Teodorescu și R. G. Jeannel, o serie de situri de pe terasele râurilor și din peșterile Transilvaniei⁸. Potrivit relatărilor lui M. Roska, cu această ocazie H. Breuil a făcut cercetări și în județul Vrancea, în localitățile Colacu și Vitănești⁹.

Momentul călătoriei de studii a lui H. Breuil în România coincidea cu a doua etapă a cercetărilor paleolitice din România¹⁰, în cursul căreia s-au evidențiat N. N. Moroșan (1902-1944) și C. S. Nicolăescu-Plopșor (1900-1968)¹¹. Activitatea celei de-a doua personalități evocate a inclus și încercările de identificare și de sistematizare a reprezentărilor artistice rupestre, precum și de încadrare a acestora în contextul științific continental. În 1926, C. S. Nicolăescu-Plopșor semna două desene antropomorfe schematizate pe peretele neted și uscat al unei peșteri din județul Gorj¹², una dintre figuri fiind interpretată ca redând imaginea unui vânător cu lance¹³.

Cercetarea și semnalarea dovezilor de artă preistorică nu constituia o premieră. Din 1923 M. Roska identificase în peștera Cioclovina semne gravate, „zgârieturi”, pe care le atribuia „omului diluvial”. În primul caz, H. Breuil a infirmat originea antropică a urmelor respective, iar în cazul peșterii gorjene s-a ajuns la concluzia potrivit căreia reprezentările umane datau din perioada neolitică sau eneolitică, invocându-se ca argumente similitudinilor cu peștera Pilato din Spania

⁴ M. Otte. *Le gravettien en Europe Centrale*. DAG. XX. 1. 1981, p. 12.

⁵ K. Valoch. *Dolni Vestonice*. În: A. Leroi-Gourhan (dir.). DP, pp. 311-312.

⁶ H. Breuil. *Notes de voyage paléolithique en Europe Centrale. II. Le industries paléolithique du loess de Moravie et Bohême*, L'Anth., 34. 1924. pp. 515-552.

⁷ N. Ursulescu. *Preocupări ale abatelui Henri Breuil privind unele descoperiri arheologice din România*. AȘUI. XXXVI, 1990, pp. 127-130.

⁸ H. Breuil. *Stations paléolithiques en Transilvanie*. BSSC. II. 1925, pp. 193-217.

⁹ M. Roska. *Recherches préhistoriques pendant l'année 1924*, p. 312, apud Al. Păunescu. *Din istoria arheologiei românești pe baza unor documente de arhivă*. București: 2003, p.122.

¹⁰ În România, prima etapă a cercetărilor arheologice paleolitice se identifică cu activitatea desfășurată de G. Ștefănescu, Al. Odobescu, C. Bolliac care semnalează, la sfârșitul secolului XIX, primele obiecte de silex atribuite paleoliticului de pe teritoriul României. Acestora li s-au alăturat I. Simionescu, R. Sevatos, P. Enculescu, P. Protopopescu-Pache prin contribuția la studiul siturilor de la Stânca-Ripiceni și Mitoc, precum și Gr. Tocilescu care a realizat cercetări la Milcovu din Vale (Al. Păunescu. *Exposé sur les recherches paléolithiques en Roumanie*. În: *La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie*, ed. V. Chirica. BAI. II. Iassy: 1987, pp. 1-23).

¹¹ Numele celor două personalități marcante ale arheologiei preistorice se asociază cu primele lucrări de sinteză ce se încadrează în nivelul științific superior: *Paleoliticul din România*, teza de doctorat a lui C. S. Nicolăescu-Plopșor, susținută în 1932, care reliefa importanța descoperirilor de la est de Carpați și *Le Pléistocène et le Paléolithique de la Roumanie du Nord-Est*, teza de doctorat a lui N. N. Moroșan cu caracter interdisciplinar, finalizată în 1933 și publicată în 1938.

¹² Această peșteră nu a fost denumită din motive de precauție.

¹³ C. S. Nicolăescu-Plopșor. *Desenuri paleolitice în Oltenia?*. În: *Arhivele Olteniei*. 5. 23.1926, pp.49-50.

cărbunele folosit pentru realizarea desenelor și prezența materialului ceramic în acumulările de sediment¹⁴.

Cercetările de acest gen au luat amploare în anii ce au urmat, C. S. Nicolăescu-Plopșor repertoriind 34 de „desene preistorice”, la Baia de Fier – Peștera Muierilor și Peștera Pârcălabului, Vaideei, Runcu. Dintre acestea, 21 de reprezentări aveau caracter antropomorf, iar despre două siluete, redată în desene, autorul credea că sunt oameni ce adoră soarele. Alte reprezentări solare, semnalate în acest repertoriu, se asociază observației anterioare și constituie argumente pentru susținerea ipotezei existenței unui cult al soarelui. La scurt timp, în Peștera Boierilor din defileul Oltețului au fost descoperite încă 18 reprezentări schematice parietale¹⁵. În aceste condiții, paleoliticianul român considera că există probe care să confirme ideile referitoare la „arta preistorică olteană”. În ciuda existenței unor similitudini evidente între realizările artistice din spațiul sud-carpatic cu cele din spațiul franco-cantabric, legătura dintre acestea era dificil de realizat¹⁶. Ulterior, analogii mai apropiate pentru acestea au fost găsite în peștera Măgura din Bulgaria¹⁷. În ciuda faptului că niciun „desen în stil naturalist” nu a fost atribuit perioadei paleolitice, H. Breuil manifestând reticență chiar și pentru reprezentarea zoomorfă din Peștera Oilor¹⁸, activitatea lui C. S. Nicolăescu-Plopșor rămâne remarcabilă prin încercarea de racordare la cercetarea arheologică europeană.

Cronologia paleoliticului în Europa Centrală urma să fie modificată de rezultatele analizelor lui J. Bayer¹⁹ care propunea distincția între cultura din Austria de Jos, reprezentată de situl Aggsbach și cea definită de R.R.Schmidt, în Germania, sub denumirea de aurignacian superior. Cultura Aggsbach, contemporană cu prima fază a aurignacianului superior german, va forma un complex cultural distinct, reprezentat în Moravia de siturile Dolni Vestoniče și Predmosti, descoperit în 1880, încadrat în așa-numitul paleolitic predmostian. La stabilirea secvențelor stratigrafice a fost esențială contribuția lui J. Bayer care a situat corect complexul paleolitic din bazinul morav în faza Würm III. Precizia interpretărilor geocronologice urma a fi confirmată de studiile lui H. Gross și B. Klima²⁰.

Individualitatea culturală din spațiul vest-carpatic față de aspectul cultural paleolitic din Franța, a fost recunoscută de Dorothy Garrod²¹ care, în sinteza despre Paleoliticul european, introducea expresia „gravetian oriental” pentru a evidenția diferențele semnalate în arealul cercetat²². Se realizau, astfel, primele coroborări între caracteristicile utilajului litic din siturile Europei orientale, centrale și occidentale, cunoscute la acel moment. În aceste împrejurări, N.N. Moroșan a stabilit prezența unui facies solutrean tipic pentru straturile arheologice de la

¹⁴ Idem. Cu privire la desenele paleolitice din peșterile Gorjului. În: *Arhivele Olteniei*, 5. 23.1926, pp.131-132.

¹⁵ Idem. Travaux sur les peintures rupestres d'Olténie. În: *Arhivele Olteniei*. 7. 35. 1928, p. 39.

¹⁶ Idem. Desenele rupestre de la Polovragi – Gorj. În: *Arhivele Olteniei*. 8, 41-42, 1929, p. 98.

¹⁷ Idem. Arta rupestră în Bulgaria. În: *Arhivele Olteniei*. 9. 47-48. 1930, pp. 73-74.

¹⁸ Idem. Un desen paleolitic în Oltenia?. În: *Arhivele Olteniei*. 8, 41-42, 1929, p. 95.

¹⁹ J. Hahn. Aggsbach. În: A. Leroi-Gourhan (dir.). DP. 1988, p. 14.

²⁰ H. Müller Karpe. *Handbuch ...*, p.73; M. Otte, *Le gravettien ...*, p. 12.

²¹ Dorothy A. E. Garrod. *The Upper Paleolithic in the light of recent discovery*. PPS, 4, 1938, pp.1-26.

²² M. Otte. *Le gravettien ...*, p. 12.

Stânca-Ripiceni și din alte stațiuni din bazinele Prutului și Nistrului²³. De asemenea, au apărut și primele distincții între paleoliticul superior vechi și recent, prin identificarea celor trei faze ale etapei aurignaciene. Cu toate acestea, paleoliticul superior a fost adesea asociat cu termenii aurignaciano-solutrean și magdalenian, fiind recunoscute dificultățile de adoptare a sistemului cultural-cronologic occidental la siturile din spațiul est-carpatic²⁴.

O imagine de ansamblu asupra caracterului și calității contribuțiilor cercetărilor arheologice preistorice din răsăritul Europei este greu de oferit și, de cele mai multe ori, s-au recunoscut de către autori limitele studiilor realizate²⁵. Aceasta cu atât mai mult atunci când avem în vedere interpretările date materialului arheologic introdus în circuitul științific de specialitate, cu scopul de a contura caracteristicile omului și comunităților preistorice din arealul carpatic. Rămân a fi apreciate încercările de racordare a contribuțiilor interpretative la principalele realizări occidentale, care evidențiază gândirea, concepțiile unei epoci aflate sub o anumită influență ideologică. Gândirea oamenilor de știință s-a aflat, în majoritatea cazurilor, sub influența unor curente ideologice care au definit direcțiile de interpretare științifică a artefactelor provenite din cercetări arheologice.

Din anii douăzeci ai secolului XX, preocupările pentru interpretarea artei paleoliticului superior european s-au putut concretiza în sinteze. Acestea s-au realizat după intensificarea cercetărilor la nivel european. Remarcabilă este contribuția lui G. H. Luquet, care a asociat vestigiile de artă paleolitică cu existența ideilor religioase în cadrul comunităților umane²⁶. Prin studiul ulterior al descoperirilor din siturile paleolitice, erau stabilite trei modalități de exprimare artistică – reprezentare realistă, schematizare, stilizare – în ciuda caracterului restrâns al cercetării ce a vizat doar reprezentărilor antropomorfe²⁷.

Cercetări similare ale artei paleolitice aparțin lui H. Breuil²⁸, care a introdus etapizarea acesteia și a propus o încadrare stilistică riguroasă. În 1935, H. Breuil încerca o schițare a evoluției artei parietale, bazată pe două cicluri succesive, aurignaciano - perigordiană și solutreano – magdaleniană, ale căror stadii se repetă la intervale de mii de ani. Cronologia sa se baza nu doar pe compararea operelor de artă descoperite până în acel moment, ci pe mai multe elemente: tehnica de realizare a picturilor, reprezentarea în perspectivă și suprapunerea figurilor. H. Breuil a explicat procesul de complicare a formelor, care s-a repetat de două ori în cursul Paleoliticului superior. Durata acestei evoluții era estimată la 40.000 de ani, la care s-ar fi adăugat și o perioadă de declin, caracterizată de miniaturizarea figurilor și reducerea progresivă a formelor la simple motive geometrice²⁹.

²³ Dorothy A. E. Garrod. *The Upper Paleolithic...*, p.11.

²⁴ J. F. Hafecker. Early Upper Paleolithic sites of The European USSR. În: J. F. Hafecker, C. A. Wolf (ed.). *The Early Upper Paleolithic. Evidence from Europe and the Near East*. BAR International Series 437. Oxford: 1988, pp. 237-238.

²⁵ S. Milisauskas. *Selective Survey of Archaeological Research in Eastern Europe*. AA. 51. 4 (oct.). 1986, pp. 779-798.

²⁶ G. H. Luquet. *L'art et la religion des hommes fossiles*. Paris: 1926.

²⁷ G. H. Luquet. *Les Venus paléolithiques*. JP. 31. 1934. pp. 429-460.

²⁸ H. Breuil. *L'évolution de l'art pariétal dans les cavernes et abris ornés de France*. CPF. 11. 1934, pp. 102-118.

²⁹ Idem. *Quatre cents siècles d'art pariétal*. Montignac: 1952.

Cadrul cultural cronologic al Paleoliticului superior a fost completat de seria monografiilor dedicate marilor situri gravetiene din Europa centrală și care a pus în evidență aspecte referitoare la cronologie, tipologie, economie și habitat³⁰. Puțin mai târziu, monografia dedicată stațiunii de la Molodova făcea cunoscută continuitatea de creație a comunității paleolitice din partea occidentală a Ucrainei și particularitățile evoluției sale³¹.

Prin studiul referitor la săpăturile de la Dolni Vestoniče, B. Klima a diferențiat aspectele gravetianului morav. El preciza evoluția în spațiu și timp a comunităților umane din această zonă pe parcursul a șase etape, de la începutul interstadiului Würm II-III până la sfârșitul stadiului Würm III. De asemenea, încerca să distingă caracteristicile mediului înconjurător, modul de subzistență, aspectele culturale și artistice, plasând originile probabile ale acestora în regiunea Dunării de sud-vest³².

În acest cadru științific, a fost posibilă realizarea diferitor studii de sinteză, de către J. K. Kozłowski, în care propunea o subdivizare în faciesuri regionale, în principal pe baza aspectelor tipologice și tehnice: willendorfian, în Austria de Jos; pavlovian, în Moravia; sagvarian, în Ungaria; molodovian, în bazinul mijlociu al Nistrului; kostenkian, în zona Donului. Plecând de la aceste realități culturale, s-a conturat, treptat, cadrul cronologic și de geneză al ariilor culturale din spațiul circumscris Carpaților. Astfel, era explicată legătura genetică dintre ariile culturale moravă, slovacă occidentală și kostenkiană. Evoluția era pusă în relație cu transformările mediului ambiant, cu „pulsățiile” frontului glaciatic, cu explicarea cauzelor care au determinat deplasările consecutive de populații. Pe de altă parte, diferite aspecte ale vieții grupurilor sociale sunt puse în evidență de tehnică, artă, mod de vânătoare, înmormântări etc.³³.

Progresul cercetării artei era limitat atâta vreme cât analizele se axau doar pe lucrările picturale parietale, încercându-se noi metode pentru interpretarea semnificației acestora³⁴. Dintr-o perspectivă diferită aveau să fie abordate realitățile preistorice de către A. Leroi-Gourhan, care a realizat o schemă evolutivă liniară, ce cuprindea patru stiluri ale artei paleolitice, clasificată, cu această ocazie, în două categorii: parietală și mobilă. Se impunea, în aceste condiții, un model de dezvoltare liniară a artei paleolitice, rigid, contestat de la început, dar care a fost acceptat, circa trei decenii, în lipsa unui alt sistem cronologic mai bine argumentat³⁵. Importanța noilor date a sporit în momentul încadrării stilistice a picturilor la nivelul stilului IV, conform teoriei referitoare la evoluția stilistică a artei rupestre. În schimb, se confirma teoria despre dispunerea semnelor și reprezentărilor după o anumită schemă. Descoperirea atrăgea atenția specialiștilor asupra relați-

³⁰ F. Felgenhauer. *Willendorf in der Wachau: Monographie der Paläolithfundstelle I-VII*. MPK. 8-9. 1956-1959; J. Barta. *Slovensko v staršej a strednej dobe kamennej*. Bratislava: 1965.

³¹ A. P. Cernyš. *Paleolitjčna stojanka Molodove V*. Kiev: 1961.

³² B. Klima. *Dolni Vestoniče*. Praha: 1963, passim.

³³ J. K. Kozłowski. Quelques remarques sur l'origine du Magdalénien en Europe Centrale. În: *Folia Quaternaria*, 10. 1963; Idem. Quelques problèmes de la subdivision chronologique du Magdalénien en Europe Centrale. În: *Archaeologia Polona*. 7. 1964; Idem. Prehistoric settlement in the northern part of Central Europe in the light of the palaeogeographical conditions prevailing during the earlier phase of the Würm pleniglacial. În: *Folia Quaternaria*. 49. 1977, pp. 5-14.

³⁴ A. Laming-Emperaire. *Signification de l'art rupestre paléolithique: méthodes et application*. Paris: 1962.

³⁵ A. Leroi-Gourhan. *Préhistoire de l'art occidental*, Paris: 1965.

vității teoriilor preistorice și constituie și acum un motiv de reflecție cu privire la metodologia de cercetare³⁶.

A doua jumătate a secolului XX aducea în sfera dezbaterilor științifice controversa metodologică cu privire la științele antropologice. Aceasta viza existența unor particularități ireductibile caracteristice metodelor de cercetare în cadrul științelor umane sau antropologice, numite și „științe morale”. Exponenții filosofilor empirist-pozitiviste, August Comte, John Stuart Mill, Karl Popper, Karl Gustav Hempel, Thomas Kuhn, au susținut ideea că știința are o metodologie unitară, care se răsfrânge unitar asupra diferitor domenii ale sale, optând pentru un discurs nomotetic. În opoziție cu ideea larg acceptată, reprezentanții curentului hermeneutic, Friedrich Schleiermacher, Wilhelm Dilthey – cel care a lansat conceptul de „științele spiritului”, Hans Georg Gadamer, au susținut specificitatea metodologică a științelor omului, pledând pentru un demers hermeneutic. Tema majoră a controversei a constituit-o știința modernă și empirismul cu care ne confruntăm atunci când o realitate anume nu poate fi elucidată prin metoda empirică (științifică). O realitate intangibilă, transcendentă, situată dincolo de lumea spațio-temporală, ale cărei limite metodele empirice nu le poate depăși, rămânea a fi dezvăluită. Un rol însemnat a revenit neuroștiințelor care s-au dezvoltat din primele decenii ale secolului XX și ale căror rezultate au fost treptat integrate cercetării artefactelor cu caracter artistic.

O analiză atentă a contribuțiilor științifice ar evidenția existența unor divergențe semnificative între perspectivele lumii și pozițiile metodologice ale cercetătorilor din cadrul unei comunități științifice teritorial-politice³⁷. În acest sens, se pot ridica și unele întrebări cu privire la continuitatea diferitor comunități profesionale și a factorilor care afectează durata existenței lor. S-ar putea constata că școlile științifice sunt mai stabile, cu cât mai mare este influența și contribuția științifică a fondatorului acesteia. La aceasta se mai adaugă, ulterior, valoarea de originalitate a producției istoriografice, fundamentarea metodologică a acesteia.

Utilitatea unor noi abordări istoriografice, menite să clarifice cadrul teoretico-metodologic în care s-a desfășurat cercetarea Paleoliticului superior est-european, rămâne de actualitate³⁸. Aceasta cu atât mai mult cu cât incertitudinea asupra fundamentelor teoretice, exprimată de către specialiști, continuă să fie caracteristica definitorie a contribuțiilor „notabile”, concretizate prin studiile critice de specialitate. În consecință, lipsește consensul cu privire la stabilirea unei periodizări generale a siturilor din regiunile răsăritene, a cronologiei și identității culturale a siturilor, raportul dintre arealele culturale definite și etapele de evolu-

³⁶ D. N. Zaharia. Surprizele artei paleolitice. În: *Cronica*, XXXV. 3. 2000, p. 29.

³⁷ Utilă, în acest sens, este confruntarea unor puncte de vedere în cadrul Colocviului nr. 271 – Bordeaux, 24-28 mai 1977, intitulat *Sfârșitul timpurilor glaciare în Europa. Cronostratigrafia și ecologia culturilor Paleoliticului final*. În cadrul volumului II, *La fin de temps glaciaires en Europe. Chronostratigraphie et écologies des cultures du Paléolithique final*, apărut la Paris, în 1979, se pot identifica trei comunicări semnificative: *Paleoliticul final pe teritoriul României*, (V. Chirica), pp. 869-867; J. K. Kozłowski (Cracovia). *Sfârșitul timpurilor glaciare în bazinul mijlociu al Dunării și în nordul Balcanilor*, pp. 821-836; S. K. Kozłowski (Varșovia). *Paleoliticul final dintre Carpați și Ural*, pp. 837-845.

³⁸ La aproape două decenii de la apariție, lucrarea profesorului M. Anghelincu, de la Universitatea din Târgoviște – M. (-C.) Anghelincu. *Evoluția gândirii teoretice în arheologia din România. Concepte și modele aplicate în preistorie*, Târgoviște: 2004 – pare să nu fi fost depășită de alte lucrări similare. Aceasta reflectă, deopotrivă, atât calitatea investigațiilor desfășurate, cât și reticența specialiștilor de a aborda critic realitățile din propriul domeniu de activitate științifică.

ție. Autorii utilizează, în continuare, diferite criterii pentru clasificarea și interpretarea utilajelor litice, iar discrepanțele terminologice observate în producția istoriografică indică absența definițiilor integratoare, cu caracter general acceptat.

Diversitatea punctelor de vedere, care adesea nu corespund exigențelor de evaluare a materialelor și proceselor istorico-culturale, se datorează abordărilor teoretice și orientărilor metodologice utilizate în practica de cercetare. Diversitatea conceptuală, viu resimțită în mediile universitar-academice, este încă departe de constituirea unui concept științific comun, adaptat realităților culturale complexe ale Eurasiei preistorice. În acest sens, necesitatea realizării unei analize riguroase a spectrului de opinii contradictorii se impune ca una din cerințele generale inclusiv pentru această disciplină științifică. Dificultatea constă însă în buna cunoaștere și înțelegere a procedurilor de cercetare în sine, a „instrumentarului” utilizat în obținerea cunoștințelor științifice și, nu în ultimul rând, în stabilirea surselor inițiale ale opiniilor conceptuale formulate de către un anume om de știință sau chiar de către o comunitate științifică. În caz contrar, al reconstrucției istoriografice realizate în afara oricărei analize teoretice și metodologice, sunt întrunite premisele apariției unor evaluări subiective și speculative, care conduc, inevitabil, la reproducerea opiniilor formulate în trecut³⁹.

Rămân remarcabile, pentru spațiul cultural-științific românesc, contribuțiile științifice care au preluat și dezvoltat ideile expimate de H. G. Luquet și H. Breuil referitoare la omul paleolitic și opera sa cu caracter magico-religios⁴⁰. Această paradigmă interpretativă a fost dominantă în istoriografia de până în primele decenii ale secolului nostru, fiind un argument în sprijinul ideologiilor etnocentriste și a continuității de evoluție într-un areal geografic dat⁴¹.

³⁹ Elocvente sunt afirmațiile unor celebrități ale arheologiei occidentale (Bruce Graham Trigger. *A History of Archaeological Thought*. Cambridge: ed. I, 1989; ed. II, 2006; Ian Hodder (ed.). *Archaeological Theory in Europe. The Last Decades*. Ed. Routledge. London: 1991 ș. a.), care au teoretizat cu privire la cercetarea desfășurată în ultimul secol. Opiniile generalizatoare cu privire la caracterul național și, ulterior, marxist al interpretărilor efectuate asupra materialului faptic descoperit au fost extrapolate și în opera exegetică a istoriografilor români (M. Angheliniu. *Evoluția gândirii teoretice* ...).

⁴⁰ Sfârșitul deceniului opt al secolului trecut a fost marcat de desoperirea unicului sit cu artă paleolitică din spațiul balcanic, peștera Cuciulat, jud. Sălaj (v. M. Cărciumaru, Maria Bitiri. *Picturi rupestre la Cuciulat pe Someș. Manifestări artistice preistorice?*. În: Studii și cercetări de istorie veche și arheologie. 30. 2. 1979, pp. 285-292), iar la scurt timp avea să fie descoperită, în 1981, prima piesă de artă mobilieră paleolitică din România, la Mitoc, jud. Botoșani. Publicarea descoperirii la al X-lea Congres Internațional de Științe Pre- și Protoistorice din Mexic a determinat includerea teritoriului carpatic în sfera preocupărilor paleoliticienilor din întreaga lume. Argumentarea științifică a existenței artei gravetiene a fost urmată de încercările de interpretare a magiei și religiei paleoliticului superior (v. V. Chirica. *Amuleta-pendantiv de la Mitoc, jud. Botoșani*. În: *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*. 33. 2. 1982, pp. 229-231; Idem. *Amuleta-pendantiv de la Mitoc și unele aspecte ale artei și magiei în Paleoliticul superior est-carpatic*. În: *Studia Antiqua et Archaeologica*. I. 1983, pp. 38-44; Idem. *Op. cit.*, 1999, p. 148).

⁴¹ Descoperirea a stimulat apariția articolelor și studiilor de istoria artei paleolitice. Lucrările cu caracter de sinteză și de istoria artei preistorice au devenit tot mai numeroase, confirmând racordarea cercetării românești la circuitul mondial de valori științifice (M. Cărciumaru, *Mărturiile artei rupestre preistorice în România*, București: 1987; V. Chirica. *The Gravettian in the East of the Romanian Carpathians*, BAI III, Iassy: 1989; Al. Păunescu. *Ripiceni – Izvor, Paleolitic și Mezolitic*. București: 1993; C.-V. Chirica. *Arta și religia Paleoliticului superior în Europa centrală și răsăriteană. Aspecte istoriografice și arheologice*. Iași: 1996; Monica Mărgărit. *Raportul dintre arta mobilieră și parietală paleolitică*. Târgoviște: 2003). S-a încercat, în același timp, tratarea unor teme specifice artei preistorice din spațiul european (D. Monah. *Grande Mère – la persistance d'un archétype, în La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie*. BAI II. Iași: 1987, pp. 157-163; V. Chirica. *La Grande Déesse et son interprétation dans l'art paléolithique*. În: M. Otte (dir.). *La Spiritualité. Actes du colloque de la commission 8 de l'UISPP (Paléolithique supérieur)*, Liège, 10-12 décembre 2003. Liège: 2004, pp. 187-194; Idem. *Teme ale reprezentării Marii Zeițe în arta paleolitică și neolitică*. În: *Memoria Antiquitatis*. XXIII. 2004, pp. 103-127).

Realitățile culturale paleolitice se aflau în atenția cercetătorilor din Europa. Se încearcă, astfel, realizarea unei analize fenomenologice cât mai cuprinzătoare. Spațiul dintre Atlantic și Lacul Baikal nu mai era perceput ca o unitate culturală perfectă. Se disting tot mai clar conturate diverse areale culturale, cu origine și evoluție proprii, care nuanțează, constant, dinamica comunităților în Paleoliticul superior⁴².

În acest context, se remarcă o preocupare constantă și în continuă creștere pentru opera lui Mircea Eliade, ale cărei idei se regăsesc integrate în opera interpretativă a preistoricienilor români și nu numai. Metoda sa hermeneutică, care s-a aflat în opoziție cu metodele empirice, a vizat redescoperirea omului religios (*Homo religiosus*)⁴³. Ideea, mult îndrăgită de cercetătorii români, urma a fi evidențiată de anumite descoperiri arheologice cu caracter sacru. Aceasta era completată de ideile anterior exprimate în mediul științific occidental cu privire la caracterul magico-religios al manifestărilor cu caracter artistic din preistorie.

Un aspect nefructificat și de mare importanță pentru înțelegerea omului preistoric și a societății sale a fost cel al problematicei timpului dezvoltat în opera lui Eliade⁴⁴. Rămas necunoscut majorității cercetătorilor europeni, lacuna de cunoaștere a privat mediile științifice de o modalitate adecvată de valorificare a surselor arheologice.

O metodologie care contestă convențiile și „șabloanele” în cercetarea arheologică preistorică, prin refuzul de a respecta granițele geografice și temporale cu care arheologii își definesc de prea multe ori domeniul de cercetare, a fost dezvoltată aproape simultan cu enunțarea cadrului metodologic hermeneutic al lui Eliade. Aceasta pune accentul pe transformările care au avut loc la nivel intelectual asupra lui *homo sapiens sapiens* și propun o incursiune în abilitatea cognitivă a acestuia, care, la acel timp, a stat la baza descrierilor artistice. Apariția artei este legată de dezvoltarea abilităților cognitive umane. Relevant, în acest sens, sunt cercetările lui Al. Marshack, care au adus o contribuție importantă la cunoașterea particularităților și semnificației artei paleoliticului superior din Europa. Acesta a recurs la un studiu microscopic al manifestărilor artistice, în vederea obținerii unei lucrări cu caracter comparativ, care să reconstituie originea semnificației și scopul artei omului preistoric⁴⁵.

Rezultatul principal al metodei noi de cercetare a fost argumentarea existenței unei tradiții de creație comune întregii arii culturale paleolitice din Eurasia, observată în compozițiile grafice schematizate. În legătură cu această tradiție este cea de-a doua idee majoră a cercetării lui Marshack, care susține existența unui

⁴² J. K. Kozłowski. *L'art de la préhistoire en Europe orientale*. Paris: 1992; M. Otte. *Préhistoire des religions*. Paris-Milan-Barcelone-Bonn: 1993; Zoia Abramova. *L'art paléolithique d'Europe orientale et de Sibérie*. Grenoble:1995.

⁴³ Menționăm, în acest sens, câteva titluri care au prezentat interes pentru cercetarea științifică, fiind traduse în limbi de circulație internațională: *Le Sacré et le Profane*. Paris, 1965; *La nostalgie des origines: méthodologie et histoire des religions*, Paris, 1971; *Religions primitives*, Paris: 1972; *Images et symboles : essais sur le symbolisme magico-religieux*. Paris: 1979; *Istoria credințelor și ideilor religioase. De la Epoca de piatră la misterele din Eleusis*. Vol I. București: 1981.

⁴⁴ O contribuție târzie, intitulată *Problema timpului în opera lui Mircea Eliade*. Ed. Marineasa, 2001, aparține lui Adrian Mioc. Aceasta evidențiază două paradigme religioase majore, maternă și paternă, care au o semnificație definitorie pentru înțelegerea modului în care omul preistoric s-a raportat la timp și spațiu.

⁴⁵ Al. Marshack. *The Roots of Civilization*. New York: 1972.

calendar lunar, inițiat și perfecționat de aceleași comunități paleolitice. Interpretarea a fost posibilă printr-o coroborare a datelor din diverse domenii de cercetare științifică. Această idee, prin modul în care a fost adusă la cunoștința publicului, a cauzat unele insatisfacții cititorului în ceea ce privește cadrul teoretic în care Marshack încearcă să apropie teme care erau văzute total diferit una de alta, până la acea dată. Majoritatea preistoricilor europeni, îndeosebi francezi, sau a celor dependenți ideatic de școala preistorică franceză, au perceput conceptele dezvoltate de Marshack ca fiind bazate pe o gândire speculativă, motiv pentru care acestea au fost evitate și privite cu circumspecție, mult timp⁴⁶, în ciuda unei bune aprecieri în mediile științifice internaționale.

În același timp, meritul incontestabil al lucrărilor lui Marshack constă în faptul că majoritatea concluziilor au fost confirmate de altele, rezultat al unor metode diferite de cercetare. Aici se înscrie activitatea lui B. A. Frolov, care, în urma cercetării surselor arheologice din Europa de Est și Siberia, în conformitate cu datele oferite de etnografie, antropologie, psihologie și istoria matematicii, a ajuns la concluzia că aritmetica își are originea în Paleolitic, afirmație ce are la bază câteva sisteme de calcul privind orientarea în spațiu și timp, precum și cele mai simple operații de diviziune și multiplicare⁴⁷.

În cadrul noilor tendințe de interpretare a manifestărilor artistice se înscriu și cercetările desfășurate de Ilie Borziac și Andrei Vartic asupra pieselor de artă mobilă descoperite în spațiul est-carpatic⁴⁸. Analiza celor peste 40 de piese s-a bazat pe metoda de lucru inițiată de B. A. Frolov, care afirma existența elementelor de aritmetică în grafica paleoliticului superior, și Al. Marshack, susținătorul ideii existenței calendarelor lunare. Cei doi au ajuns la concluzia că piesele de la Molodova, Cosăuți, Mitoc – Malu Galben, Poiana Cireșului și Țibrinu prezintă însemne ce pot fi asociate cifre 7 și multiplilor săi. Grupele de incizii sau de puncte reprezintă, din această perspectivă, dovada cunoștințelor matematice ale omului preistoric.

Cei doi cercetători nu au luat în seamă însă observațiile lui Al. Marshack cu privire la sistemul de calcul matematic afirmat de B. A. Frolov, subliniind valoarea nonaritmetică a însemnelor realizate pe baza observațiilor astronomice sau de altă natură. Preciza, totodată, că cercetătorul trebuie să înțeleagă nu numai limitările materialului lui arheologic, ci și capacitatea cognitivă simbolică și modelatoare a creierului uman și să trateze produsele culturii preistorice ca dovezi ale acestei capacități, nu ca dovezi ale sistemelor culturale istorice moderne⁴⁹.

Sugestia lui Marshack era consonantă cu multe alte idei filosofice referitoare la înțelegerea deplină a mentalității primitive. Astfel, se recunoaște faptul că populațiile preistorice au un „sistem” de gândire ce diferă cu totul de raționalismul caracteristic societăților moderne și pe care îl putem califica drept mistic sau „prelogic”.

⁴⁶ C.-V. Chirica. *Arta și religia Paleoliticului superior ...*, p. 8.

⁴⁷ B. A. Frolov. *Numere în grafica paleolitică*. Novosibirsk: 1974 [Б. А. Фролов. Числа в графике палеолита. Новосибирск: 1974].

⁴⁸ Rezultatele cercetărilor au fost periodic publicate în revista *Dava International*, apărută la Chișinău, între anii 2000-2005.

⁴⁹ Al. Marshack. Reply. În: *Current Anthropology*. 20. 3. 1979, p. 608.

Capacitatea lor cognitivă este foarte sensibilă, un rol însemnat revenind viselor⁵⁰. Se impune, astfel, cu stringență, reînvățarea actului de a gândi, de a ne transpune în epoca preistorică, renunțând la avantajele pe care ni le-a adus știința și tehnica. În vederea unei înțelegeri „totale” a semnificației artei paleolitice, este necesar să ținem seama de multiplicitatea interpretărilor posibile și a valabilității lor.

Rezultatele cercetării lui Frolov puneau sub semnul îndoielii ipoteza lui Marshack referitoare la natura nonaritmetică a sistemului de simboluri din Paleolitic. S-a apreciat că este necesar pentru ca un cercetător științific să înțeleagă nu numai limitările materialului arheologic, ci și capacitatea cognitiv-simbolică și modelatoare a creierului uman, să trateze produsele culturii preistorice ca dovezi ale acestei capacități, și nu ca dovezi ale sistemelor culturale istorice moderne⁵¹.

Acordul total era exprimat, de cei doi autori, în privința nivelului înalt de abstractizare și complexității intelectuale a creatorilor sistemului de simboluri paleolitic. Se conștientiza, totodată, complexitatea pregătirii de care au nevoie cercetătorii moderni în vederea elaborării unei sinteze asupra realităților culturale, ce trebuie descoperite prin teorii și metodologii diferite de investigare. Din acel moment arheologii și-au îndreptat atenția tot mai mult către studiul religiei și artei – a situațiilor socioculturale preistorice, însă, până în prezent, domeniul de cercetare este lipsit de o imagine de ansamblu interculturală. O arheologie a situațiilor socioculturale începe cu primele vestigii a ceea ce ar putea fi considerat expresie artistică și/sau religioasă în perioada paleolitică și se încheie cu complexitatea religiilor contemporane.

Pentru cercetătorul societăților umane preistorice, importanța curentelor și contribuțiilor filosofice rămâne de mare interes. Ea permite recunoașterea influențelor ideologice deformatoare și evitarea acelor modele interpretative care oferă reprezentări despre valori centrate doar pe interesele unei etnii, ale unei rase, ale unei țări și nu pe acele valori care definesc comunitățile umane. Din această perspectivă, filosofia se conturează ca o disciplină complexă, în cea mai mare parte istorică, care permite stabilirea „adevărurilor” parțiale și relative asupra contextului istoric, identificarea rădăcinilor istorice și a germenilor din care se pot dezvolta convingerile și cunoașterea din viitorul apropiat.

⁵⁰ L. Levy-Bruhl. *La mentalité primitive*. Paris: 1922, *passim*.

⁵¹ Ideea urma să fie dezvoltată, ulterior, în lucrarea *Grafica primitivă a Europei*. Moskova: 1992 [*Первобытная графика Европы*. Москва: 1992].

De la Dunăre în Syria și din nou acasă. Trei cazuri de soldați originari din mediul rural al Moesiei Inferior

Lucrețiu MIHAILESCU-BÎRLIBA

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI

 0000-0002-8479-4666

From the Danube to Syria and back home again. Three cases of soldiers from rural areas of Moesia Inferior. The author tackles the problem of some soldiers recruited from the rural milieu of Moesia Inferior, analyzing the circumstances of their enlistment and the reasons for their home return.

Keywords: Moesia Inferior, Roman army, rural milieu, Syria.

Am abordat în două rânduri problema militarilor recrutați din mediul rural al provinciei Moesia Inferior: 1) atunci când am analizat situația a patru militari originari din sate localizate în teritoriile cetăților Nicopolis ad Istrum și Novae, militari care s-au întors acasă după terminarea serviciului; 2) atunci când am realizat un studiu preliminar asupra acestei probleme, fără a intra în multe detalii și fără a discuta toate izvoarele aflate la dispoziție. Militarii vizați în acest studiu erau, în mod cert, mult mai numeroși decât exemplele analizate. Am explicat că unul din motivele pentru care nu întreprinsesem un alt demers decât cel legat de veterani se datora incertitudinii privind locul de proveniență a diplomelor militare, principala sursă în cadrul acestui demers. Acest lucru este direct legat de traficul de antichități, iar în cazul publicării diplomelor, locul descoperirii lor este rareori menționat. Chiar dacă ele au fost găsite, foarte probabil, pe teritoriile Moesiei Inferior și al Thraciei, este încă greu să facem o distincție netă. Beneficiarii sunt traci și daci. Dacă în ceea ce privește dacii, putem să afirmăm cu o oarecare siguranță că originea lor este din Moesia Inferior, chiar dacă, după 102, Dacia nu poate fi exclusă, acest lucru nu este valabil pentru traci, dacă originea lor nu este atestată. Chiar denumirea de *Bessi*, care au locuit această provincie mai ales începând cu secolul I p. Chr., nu poate constitui un indicator demografic al acestei provincii, deoarece o parte a *Bessi* a continuat să locuiască în Thracia. Totuși, lista soldaților traci și daci este foarte mare. Dacii de la sud de Dunăre au reprezentat o resursă importantă în eea ce privește recrutarea în armata romană, chiar și după războaiele dacice, așa cum au arătat concret în studiul lor D. Dana și F. Matei-Popescu¹. Chiar dacă în majoritatea diplo-

¹ Dan Dana, Dana, Florian Matei-Popescu. Soldats d'origine dace dans les diplômes militaires. În: *Chiron*. 2009. Nr. 39, p. 238.

melor militare, locul de origine al celor lăsați la vatră nu este menționat, locul de desoperire indică în mod cert că ei sunt indigeni. Am considerat ca sigură originea unor militari, dacă inscripțiile o menționează, sau dacă locul descoperirii indică o posibilă întoarcere acasă.

Diplomele militare pe care le vom analiza vor constitui, dincolo de legăturile familiale și posibilitățile de carieră pe care sursele le vor dezvălui în cazul fiecărui soldat în parte, și dinamica mobilității acestora, în contextul general al mișcărilor de trupe în armata romană.

O diploma datând în 88 pentru *auxiliae* de Syrie atestă un oarecare Gorius Stibi f., *Dacus*, soldat al *cohors Musulamiorum*². Cohorta a făcut parte din armata Syriei, apoi din cea a Lyciei și Pamphiliei³. Textul a fost găsit în teritoriul cetății Nicopolis ad Istrum; soldatul s-a întors, fără îndoială, aproape de locul de origine. El a fost recrutat în jur de 62/63, foarte probabil, cu ocazia campaniei în Orient a lui Gn. Domitius Corbulo.⁴

O altă diplomă militară găsită, probabil, în România sau Bulgaria menționează pe Cardentes, fiul lui Biticenthus, originar dintr-un sat numit Disdiu⁵. Personajul face parte din *l'ala ueterana Gallica*, staționată în Syria în momentul emiterii diplomei din 12 mai 91. Din aceeași unitate este lăsat la vatră în aceeași zi Bruzenus, fiul lui Delsasis, de etnie tracă, dar menționat într-o altă diplomă al cărei loc de descoperire nu se cunoaște⁶. În ceea ce-l privește pe Cardentes, numele ca atare apare în epigraafia Moesiei Inferior, în mediul tragic. Este vorba despre Zia, fiica lui Carcenius, fiul lui Cardentes, evocat într-un epitaph din Karaissen, în mediul rural al cetății Novae⁷. Revenind la textul nostru, după locul descoperirii (România sau Bulgaria), Cardentes pare a veni în locul de origine. Nu știm dacă satul său se afla în Moesia Inferior sau în Thracia, dar prima variantă, având în vedere atestările menționate adineaori, pare mai probabilă.

Al treilea text care ne privește reprezintă o copie a aceleiași *constitutio* și a fost găsit la Gradište, la nord-vest de Shumen, fiind acordată lui Seuthes, soldat al aceleiași alae, *ala ueterana Gallica*⁸. Prima mențiune a unității în Syria este în 54, ea fiind atestată concomitent și în Egipt. Seuthes a fost recrutat cu ocazia războiului iudaic, început în 66.

Cei trei soldați nu sunt singurii originari din Moesia Inferior care au ajuns în Syria, dar despre ei putem afirma cu certitudine că s-au întors în provincia de origine. Trei copii ale diplomei emise în 88 pentru *auxiliae Syriae* atestă alți trei militari de origine tragică, toți trei activând în *ala praetoria singularium*: Gisusetes

² AE. 1939, p. 126.

³ CIL.XVI. 35; RMD III, p. 151; IV, p. 214 etc.

⁴ Peter Weiß. Die Auxilien des syrischen Heeres von Domitian bis Antoninus Pius. Eine Zwischenbilanz nach den neuen Militärdiplome. In: *Chiron*. 2006, nr. 36, pp. 257-251, 285.

⁵ Werner Eck, Andreas Pangerl. Syria unter Domitian und Hadrian. Neue Diplome für die Auxiliartuppen der Provinz. In: *Chiron*. 2006, nr. 36, pp. 215-218.

⁶ *Ibidem*, pp. 205-214.

⁷ ILB. p. 349.

⁸ RMD I, 5. Vezi și Agnieszka Tomas. *Inter Moesos et Thracas. The Rural Hinterland of Novae in Lower Moesia (1st – 6th Centuries AD)*. Oxford: Archaeopress 2016, p. 171.

Heptasae f.⁹, Bithus Soi[-]jae f.¹⁰ și un anonim care poartă etnonimul de *Thrax*¹¹. Au fost, cel puțin, două *alae praetoriae*, cea menționată aici purtând și numele de *singularium*¹². A fost întemeiată probabil de Vespasian. După ce a staționat în Syria între 88 și 91, a fost transferată în Moesia Superior.¹³

Dintre diplomele emise la 91, l-am menționat deja pe Bruzenus Delsasi f., *Thracus*, lăsat la vatră la 12 mai 91, după ce servise în *ala ueterana Gallica*¹⁴, fiind recrutat în 66, la începutul războiului din Iudeea. În același contingent se încadrează un anonim, fiul unui oarecare Genimolus, trac de origine, care activase în *cohors III Thracum Syriaca*. Unitatea a staționat în Syria¹⁵. O copie a acestui document menționează un alt anonym, fiu al lui Mocazenus, soldat în *cohors I Thracum miliaria*¹⁶. Cohorta a avut castrul în Syria, apoi în Syria-Palaestina și în Arabia¹⁷. În Syria a staționat începând cu 88¹⁸.

Și mai târziu au avut loc recrutări din mediul rural al Moesiei Inferior în armata provinciei Syria. Un militar al *ala-ei II Pannoniorum*, staționată în Moesia Superior, Ciagitsa Sitae, *Bessus*, este lăsat la vatră în 101¹⁹. Ala a staționat în Syria²⁰, apoi în Moesia Superior cu puțin înainte de 93²¹. A participat la războaiele dacice, ulterior fiind dislocată în Dacia²². Militarul a fost recrutat în 75-76.

Există chiar și recrutări mai târzii din Moesia Inferior în trupele care ajung în Syria. Fiul unui oarecare Decebalus, soldat în *ala Antiana Gallorum Thracum*, primește *honesta missio* în 151-154, în vreme ce un alt soldat anonim este liberat din *ala VII Phrygum* în 157-158, fiind recrutat, cu siguranță, în războiul întreprins împotriva lui Bar-Kochba în 132-135²³. Din aceeași unitate au mai fost eliberați în 158 Aulutralis Rebocenthi f. și Bringa Bessuei f., *Thrax* de origine.

Revenind la cei trei soldați lăsați la vatră în 88 și 91, care se întorc în mod cert acasă, constatăm că recrutarea lor s-a făcut dintr-o rațiune militară clară: aceea de

⁹ RMD V, p. 329.

¹⁰ RMD V, p. 330.

¹¹ RMD V, p. 331.

¹² O altă unitate este atestată în Pannonia, sub numele de *ala praetoria c. R.* (CIL XVI, 31), transferată din Germania (CIL. XIII 8310).

¹³ Vezi John Spaul. *Ala2. The Auxiliary Cavalry Units of the Pre-Diocletianic Imperial Roman Army*. Andover: Nectoreca Press, 1994, pp. 187-188; Werner Eck, Andreas Pangerl, Traians Heer in Partherkrieg. Zu einem neuen Diplom aus dem Jahr 115. În: *Chiron*. 2005, nr. 35, pp. 56-58; Idem. *Syria unter Domitian und Hadrian...* (nota 5), pp. 219-221; Peter Weiß. *Die Auxilien...* (nota 4), pp. 262-264 și mai ales Matei-Popescu, Ovidiu Țentea. *Auxiliae Moesiae Superioris*. Cluj-Napoca: Mega, 2018, pp. 27-28.

¹⁴ Werner Eck, Andreas Pangerl. *Syria unter Domitian und Hadrian...* (nota 5), pp. 206-214.

¹⁵ CIL XVI 35; RGZM 6 etc.

¹⁶ Wener Eck, Andreas Pangerl. *Syria unter Domitian und Hadrian...*, (nota 5), pp. 219-221.

¹⁷ Voir John Spaul. *Cohors2. The Evidence for and a Short History of the Auxiliary Infantry Units of the Imperial Roman Army*. Oxford: Archaeopress, 2000, pp. 353-354, 359-360, cu bibliografie.

¹⁸ CIL XVI 35; RMD I, 4.

¹⁹ Wener Eck, Andreas Pangerl. *Moesia und seine Truppen. Neue Diplome für Moesia und Moesia Superior*. În: *Chiron*. 2008. Nr. 38, pp. 329-330.

²⁰ CIL XVI 35.

²¹ CIL XVI 39, 46, 54; RMD III, 143; V, 335 etc. Voir aussi Florian Matei-Popescu, Ovidiu Țentea. *Auxiliae Moesiae Superioris...* (nota 13), pp. 24-27.

²² CIL XVI 163; RMD I, 21-22; III, 148; IV, 226, 233 etc. vezi și Radu Ardevan. The Ala II Pannoniorum in Dacia. În: *Apulum* 44, 2007, pp. 139-155; Idem. Die kulturelle Entwicklung in zwei Militärsiedlungen Norddakiens, Gherla und Ilișua. Ein vergleichender Überblick. În: Dilyana Boteva-Boyanova, Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Octavian Bounegru (eds.). *Pax Romana. Kulturaustausch und Wirtschaftsbeziehungen in den Donauprovinzen des römischen Kaiserreichs. Akten der Tagung in Varna und Tulcea 1.-7. September 2008*, Kaiserslautern: Parthenon Verlag, 2012, pp. 23-32.

²³ RMD V, p. 421.

a suplimenta efectivul trupelor în două războaie, nu întâmplător din aceste regiuni, cunoscute pentru capacitatea combativă a locuitorilor ei. În cazul lui Gorius Stibi f., dac de la sud de Dunăre, recrutarea a avut loc cu ocazia campaniei lui Gn. Domitius Corbulo (62-63) împotriva parților, campanie care a ajuns chiar pe Eufurat. În cazurile lui Cardentes și Seuthes, ei au fost încorporați în 66, atunci când a început războiul iudaic. Werner Eck și Andreas Pangerl cred că soldații lăsați la vatră în aceste regiuni în intervalul 86-90 au fost recrutați toți în 61, pentru că în Syria serviciul durează uneori mai mult de 5 ani. Consider totuși că evenimentele istorice care sunt legate de 25/26 ani de armată reprezintă niște indicatori mai credibili în cazul soldaților despre care am vorbit.

Lungile distanțe (și mai ales decizia întoarcerii acasă) pot părea surprinzătoare, dar dispunem de destule exemple care ne demonstrează că distanțele nu mai reprezintă la acea vreme o problemă pentru armata romană. Astfel, pentru a ne rezuma la exemplul Moesiei Inferior, cunoaștem exemple de soldați care s-au întors acasă după terminarea serviciului din Germania, Roma sau din Mauretania. Deciziile de a se întoarce acasă sunt, fără îndoială, personale, precum și acelea de a rămâne în provinciile în care serviciul a fost efectuat. În primul dintre cazuri, acestea sunt legate de o oarecare inadaptare la mediu, la limbă, la obiceiuri, la religie, precum și la absența unei familii formate pe durata serviciului sau existența familiei în provincia de origine.

Cazurile celor trei soldați care se întorc acasă după 25 ani și după ce au fost în Syria reprezintă exemple ale mobilității populației în epoca Principatului (cu precădere a militarilor) și – de ce nu? – un model de atașament față de ținuturile natale.

..... Întrevederi diplomatice pe granițele fluviale ale Imperiului Roman

Sorin IGNĂTESCU

UNIVERSITATEA „ȘTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA

Diplomatic meetings on the fluvial borders of the Roman Empire. The military and diplomatic relations of Rome with the populations who lived beyond Rhine, Danube and Euphrates were influenced by the fluvial character of the border. Through their features: width of the watercourse, speed of the water, depth, these limits were obstacles which prevented the enemies to step on the Roman soil, but, in the same time, were making difficult the organization of diplomatic meetings on the virtual line that separated Rome from the enemy territory. The paper analyses the rank of the participants, the position of the two main participants to the meeting from the actual border, the technical solutions chosen, the complexity of the ceremonies and the time involved in order to compare the position of Rome in relation with its barbaric neighbors from the I century to the IV century A. D.

Keywords: diplomatic meeting, river, border, Rome, barbarians.

Pentru cea mai mare parte a istoriei Imperiului roman, fluviile Rin, Dunăre și Eufrat au constituit sectoare importante ale limitelor sale teritoriale nordice și răsăritene. Caracteristicile hidrografice ale acestora – lățimea, adâncimea și viteza apei – făceau din ele obstacole importante, care protejau statul de invazii străine. Însă atunci când războiul era înlocuit de diplomație, fluviile deveneau o barieră în calea colaborării. Cu toate acestea, ambițiile unor suverani care stăpâneau malurile acestor frontiere acvatice de a evita o poziție inferioară în timpul ceremoniilor diplomatice au făcut ca întâlnirile să fie organizate chiar pe linia imaginară care le delimita autoritatea.

Modalitatea ideală prin care împăratul ar fi trebuit să interacționeze diplomatic cu regii barbari este ilustrată de cazul, transmis pe larg de Tacitus¹ și Cassius Dio², al întâlnirii dintre Nero și Tiridates, regele Armeniei. În urma succesorilor militare înregistrate de ambele părți, regele barbar s-a închinat mai întâi statuii împăratului, în fața armatei romane, apoi s-a îndreptat cu o suită impresionantă către Italia, s-a întâlnit cu Nero la Puteoli și abia ulterior, în cadrul unei ceremonii organizate în detaliu, a primit diadema, simbolul regalității, din mâinile sale. Acest scenariu nu putea fi urmat întotdeauna, romanii trebuind să facă uneori

¹ Tacitus. *Opere III. Anale*. București: Editura Științifică, 1964, pp. 544-546.

² Cassius Dio. *Istoria romană III*. București: Editura Științifică, 1985, pp. 215-216, 221-224.

concesii în privința multor aspecte, pentru a-și atinge scopul, însă, de preferat, fără a afecta imaginea superiorității romane.

Unul dintre elementele importante ale ceremoniilor diplomatice era locul unde se desfășurau acestea. Așa cum am văzut, amplasamentul ideal era capitala romană, unde festivitatea putea fi văzută de un număr mai mare de participanți decât oriunde altundeva și unde ar fi trebuit să se afle împăratul. Dacă Roma nu se afla într-o poziție de netă superioritate, diplomatic vorbind, încât regele barbar să solicite o astfel de întrevvedere, dar avea nevoie de încheierea unei înțelegeri, sau dacă împăratul se afla în afara Romei, ca urmare a desfășurării unui război, putea fi considerat acceptabil ca întâlnirea să aibă loc într-o provincie de graniță sau chiar pe frontieră. Întâlnirile pe graniță erau rare, deoarece ele reprezentau concesiile maxime pe care o putea face principele cu privire la locul de desfășurare a ceremoniei, fără a afecta imaginea superiorității statului roman față de barbari. Frontierele fluviale erau spații în care o astfel de întrevvedere era greu de organizat, deoarece linia imaginată care separa cele două entități politice era în mijlocul albiei.

Diplomația romană a făcut obiectul unor studii aprofundate³, dar accentul a căzut, în principal, pe tipologia tratatelor, scopurile urmărite, personalul implicat etc. și mai puțin pe ceremonialul întrevederilor bilaterale. Scopul lucrării de față este acela de a reanaliza izvoarele narative cu privire la întâlnirile desfășurate pe granițele fluviale, pentru a vedea cum a evoluat în cursul istoriei imperiale poziția statului roman față de vecinii săi, din perspectiva concesiilor făcute de oficiali în privința locului desfășurării acestor evenimente diplomatice.

Din păcate, puține surse antice povestesc cu destule amănunte felul în care au avut loc aceste întrevederi, dar exemplele nu lipsesc. Cea mai veche narațiune îi aparține lui Velleius Paterculus⁴ și se referă la întâlnirea dintre Gaius Caesar, nepotul și fiul adoptat al lui Augustus⁵, la acel moment guvernator al Siriei, și regele părților, Phraates IV, pe granița Eufratului, în anul 1 sau 2 d. Hr.

Contextul evenimentului este unul relativ bine cunoscut. Parții ocupaseră Armenia și alungaseră pe regele numit de Roma. Augustus a decis să îl trimită pe Gaius să restabilească autoritatea romană, motiv pentru care i-a acordat rang proconsular și guvernarea Siriei. Tânărul de numai 18 ani a strâns trupele cantonate în provincia respectivă și s-a îndreptat către granița parță. Phraates s-a arătat dispus să ajungă la o înțelegere, probabil intimidat de perspectiva unui război. Din păcate, nu știm cine a inițiat negocierile pentru organizarea întâlnirii și nici cum au evoluat acestea, dar știm că Gaius a făcut concesiile de a se întâlni cu regele part pe frontieră. Din descriere reiese că evenimentul a avut mai multe etape. Mai întâi, însoțiți de escorte militare de aceeași dimensiune, așezate pe o parte și pe cealaltă a spațiului destinat ceremoniei, cei doi lideri s-au întâlnit pe o insulă a

³ Edward N. Luttwak. *The Grand Strategy of the Roman Empire. From the First century CE to the Third*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1976; Fergus Millar. *Government and Diplomacy in the Roman Empire during the First Three Centuries*. În: *The International History Review*. 1988. X. 3, pp. 345-516; Brian Campbell. *Diplomacy in the Roman World*. În: *Diplomacy & Statecraft*. 2001. Vol. 12. Nr. 4, pp. 1-22; David J. Bederman. *International Law in Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

⁴ Velleius Paterculus. *The Roman History*. Cambridge: Harvard University Press, 1924, pp. 259-261.

⁵ Suetonius. *Viețile celor doisprezece cezari*. București: Editura Științifică, 1959, p. 87.

fluviului Euftrat, în condiții de egalitate. Întâlnirea a continuat la masa de prânz pe malul roman și la cină pe malul part. După cum au arătat evenimentele ulterioare, cei doi au ajuns la un acord în privința Armeniei, Gaius susținând instalarea pe tronul acestei țări a unui rege care a jurat credință Romei.

La scurtă vreme, conflictul a renăscut în condițiile în care regele part Artabanus al II-lea a pus, fără acordul Romei, pe fiul său ca rege al Armeniei. Germanicus a fost trimis în anul 18 d. Hr. de împăratul Tiberius să reafirme supremația romană, context în care Artabanus a propus o întâlnire pe Euftrat cu oficialul roman⁶. Din păcate, nu știm cu certitudine dacă aceasta a avut loc, așa cum s-a susținut⁷, dar mai ales nu cunoaștem amănuntele de care am avea nevoie pentru a o compara cu celelalte întrevederi. Oricum, cele două părți au căzut de acord în privința susținerii regelui Armeniei, Artaxias al III-lea.

La moartea acestuia însă, Artabanus a pus din nou pe un fiu al său rege al disputatului stat oriental, sperând ca Roma să accepte tacit. Conflictul a escaladat suficient, încât să fie necesară o nouă întâlnire, de această dată între Vitellius, guvernator al Siriei și tatăl viitorului împărat⁸ și regele parților. Evenimentul pare să fi avut loc la sfârșitul anului 37 sau începutul anului 38 și este povestit cu mai multe amănunte de Josephus Flavius⁹. De această dată, organizatorii au construit un pod peste Euftrat, pentru ca cei doi reprezentanți să se poată întâlni deasupra mijlocului apei, împreună cu suitele lor, și să fie păstrate aparențele unei relații egalitare. Chiar și banchetul care a urmat a avut loc pe același pod, într-un cort construit de tetrarhul Herodes.

Prea puține informații avem la dispoziție despre întâlnirea din anul 63 d. Hr. dintre Gnaeus Domitius Corbulo și Monaises, delegatul regelui parților, pe un pod, parțial distrus, peste fluviul Euftrat¹⁰, poate cel construit cu câțiva ani înainte de generalul roman¹¹.

Din nefericire, din operele istoricilor nu reiese dacă ceremonii asemănătoare au avut loc în următorii 300 de ani, probabil din cauza caracterului mult mai rezumativ al lucrărilor păstrate, ceea ce ne împiedică să urmărim cu mai mare fidelitate evoluția fenomenului. Narațiunile cu privire la înțelegeri fluviale ulterioare acestei lacune informative sunt destul de contrastante prin comparație cu cele prezentate mai sus și ne îndeamnă la reflecție.

Datorită lui Ammianus Marcellinus¹², știm că în anul 368 d. Hr. Valentinian s-a întâlnit pe granița Rinului cu regele Macrianus, pentru a încheia o pace necesară, deoarece trebuia să reprime personal o invazie a cvazilor și sarmaților în Illyricum și nu putea continua conflictul cu triburile alemanilor. În acest context, ceremonia a avut loc pe malul germanic al fluviului, regele barbar dând dovadă, după cum spune autorul textului, de multă aroganță. Împăratul roman a trecut apa cu băr-

⁶ Tacitus. *Anale...*, p. 174.

⁷ Edward Dąbrowa. The Arsacid Empire. În: Daryae Touraj (ed.). *The Oxford Handbook of Iranian History*. Oxford: Oxford University Press, 2012, p. 174.

⁸ Suetonius. *Viețile...*, p. 300.

⁹ Flavius Josephus. *Antichități iudaice II*. București: Editura Hasefer, 2003, p. 452.

¹⁰ Cassius Dio. *Istoria...*, p. 214.

¹¹ Tacitus. *Anale...*, p. 530.

¹² Ammianus Marcellinus. *Istorie romană*. București: Editura Științifică, București, 1982, p. 538.

cile, împreună cu soldații săi, și a obținut pacea pe care și-o dorea. Trufia de care vorbește autorul se referă, probabil, la refuzul de a traversa râul pe partea romană. Chiar dacă Ammianus încearcă să minimalizeze rușinea pe care a trăit-o împăratul prin sublinierea măreției alaiului trupelor romane, este evident că regele barbar a urmărit și a reușit să îl umilească pe Valentinian.

În anul 370, Valens, împărat în răsărit, a avut o experiență asemănătoare cu regele goților, Athanaricus¹³. Tot Ammianus Marcellinus povestește evenimentele. După trei ani de conflicte, dar mai ales din cauza întreruperii relațiilor de schimb, goții au cerut pace. Cu toate acestea, regele barbar a refuzat să se întâlnească cu împăratul pe teritoriul roman, pretextând că jurase tatălui său că nu va face acest lucru. Deși ofensator, gestul său a fost trecut cu vederea de către Valens, care dorea încheierea păcii cu orice preț, pentru a putea să se ocupe de un conflict cu Imperiul persan. De aceea, cei doi s-au întâlnit în bărci la mijlocul cursului Dunării, împreună cu o mică suită de fiecare parte și astfel au semnat tratatul.

Pentru a compara poziția Romei față de barbari, așa cum reiese din aceste relații, am luat în considerare câteva elemente ale narațiunilor de mai sus: rangul participanților, poziția față de graniță a locului sau locurilor unde a avut loc întâlnirea, soluțiile tehnice găsite, complexitatea și intervalul de timp rezervat evenimentului.

Așadar, primul aspect la care ne vom referi în continuare este acela al rangului persoanelor care participă la întâlnirile de pe frontierele fluviale. În toate cazurile analizate, din partea barbarilor participă la ceremonii regii entităților politice implicate. În ceea ce privește partea romană, cele patru evenimente pe care le putem compara arată că în secolul I d. Hr. împăratul, pentru a sublinia superioritatea Romei, nu se deplasează el însuși pe frontieră pentru a se întâlni cu un rege barbar, oricât de gravă ar fi fost situația, ci trimite o altă persoană, dar de un rang suficient de mare pentru ca partenerul diplomatic să nu se simtă jignit. Dacă regele barbar dorește să se întâlnească cu împăratul, trebuie să facă o altă concesie care să îi sublinieze inferioritatea, și anume să se deplaseze în teritoriul roman, cum a fost cazul lui Tiridates, regele Armeniei. Poate, cea mai slabă poziție într-o întrevvedere diplomatică romană din sec. I d. Hr. a avut-o Domițian, în cazul întâlnirii sale cu Diegis, pe care regele dac Decebal l-a trimis în locul său să primească diadema de la împărat¹⁴. Deși jignitor în esență, gestul a fost, probabil, considerat preferabil de către împărat, comparativ cu o continuare a războiului.

În secolul al IV-lea însă, confrunțați cu perspectiva unor războaie pe două fronturi, împărații Valentinian și Valens acceptă, fiecare în parte, să se întâlnească personal, pe frontieră, pentru a obține pacea, cu regii barbari Macrianus și Athanaricus. Atitudinea lor este total contrastantă cu cea a lui Nero, de exemplu, care a refuzat să se deplaseze în Orient, pentru a se întâlni cu regele parților¹⁵.

Însă, fără îndoială că cel mai important indicator al poziției Romei față de partenerii săi îl constituie locul unde avea loc întâlnirea. În mod evident, la întrevederile organizate pe linia frontierei se ajungea în condițiile în care niciuna dintre

¹³ *Ibidem.* p. 447.

¹⁴ Cassius Dio. *Istoria...*, pp. 288-289.

¹⁵ Ammianus Marcellinus. *Istorie...*, p. 224.

părți nu dorea să treacă pe pământul dușman și Roma nu dobândise o victorie decisivă împotriva dușmanilor. În cazul întâlnirii dintre Gaius și Phraates IV, anturajul celor doi au găsit o soluție perfectă în privința locului de desfășurare: o insulă aflată în mijlocul Eufratului. Totuși, aceasta a fost doar prima fază a evenimentului, urmată de prânz și cină. Fie că insula era neîncăpătoare pentru banchete, fie că transportarea bunurilor acolo era costisitoare și periculoasă, s-a decis ca prânzul să fie luat pe malul roman și cina pe cel part. În ciuda aparentei egalități în privința alegerii celor două amplasamente pentru organizarea festinurilor, credem că Roma și-a asigurat, și în acest caz, o fărâmă de superioritate prin faptul că regele part a fost primul care a trecut pe pământul dușmanilor.

Probleme similare trebuie să fi pus și întâlnirea din anul 37/38 d. Hr. dintre Artabanus al II-lea și Lucius Vitellius, desfășurată tot pe Eufrat. Nu știm de ce soluția găsită cu 30 de ani mai înainte nu a fost folosită. Oricum, de această dată a fost construit un pod, astfel încât cei doi înalți oficiali să se întâlnească deasupra liniei graniței. Banchetul a avut loc, se pare, pe aceeași construcție.

Mult mai incomodă și chiar periculoasă ni se pare soluția adoptată în 370 d. Hr. de către anturajul împăratului Valens și cel al regelui Athanaricus. Cei doi s-au întâlnit în bărci, la mijlocul fluviului, lipsa de preocupare pentru siguranță, etichetă și fast dând impresia de grabă și de disperare. Fără îndoială, această decizie li s-a părut contemporanilor, indiferent dacă erau romani sau goți, un semn al decăderii autorității principelui, Athanaricus însuși fiind conștient, după cum spune autorul narațiunii, că l-a forțat pe împărat să facă un gest care încălca practica obișnuită¹⁶.

Pentru a caracteriza decizia lui Valentinian de a trece pe partea germanică a Rinului, putem aduce în discuție chiar cuvintele lui Ammianus Marcellinus, pe care acesta le-a folosit, este adevărat, în cazul întâlnirii dintre Valens și Athanaricus, anume că ar fi fost nedemn și înjositor ca evenimentul să aibă loc la nord de fluviu. Din perspectiva locului unde se desfășoară, această întâlnire este cea mai dezavantajoasă din toate cele analizate, subliniind poziția de inferioritate pe care și-a asumat-o împăratul pentru a obține pacea.

Deși numărul de cazuri analizat este unul mic, trebuie să admitem că organizatorii acestor ceremonii au dat dovadă de inventivitate, epuizând majoritatea soluțiilor practice care puteau fi luate în considerare în asemenea situații. Totuși, ne dăm seama că, dacă o întâlnire pe Dunăre ar fi avut loc în timpul iernii, într-o perioadă când fluviul era înghețat, aceasta ar fi putut avea loc chiar deasupra albiei, desigur, cu anumite riscuri. Însă campaniile militare și întreprinderile diplomatice nu se desfășurau, de obicei, în anotimpul rece. De asemenea, o întâlnire călare la mijlocul fluviului, într-o zonă de vad, nu pare să se fi numărat printre soluțiile acceptabile, probabil, din cauza vitezei apei în acele locuri.

Deși niciuna dintre întâlnirile organizate nu pare să se fi întins pe o perioadă mai mare de o zi, totuși durata evenimentelor și părțile constitutive ale acestora sunt diferite. Astfel, ambele ceremonii din sec. I d. Hr. au cuprins, în afară de jurămintele propriu-zise participarea la unul sau două banchete, care erau menite să

¹⁶ *Ibidem.* p. 567.

sublinieze prietenia dintre cele două părți. Acestea lipsesc din structura întâlnirilor care au avut loc pe Dunăre și Rin în sec. al IV-lea, împărații romani fiind preocupați să se retragă cât mai repede din zona de frontieră. Absența unor ceremonii elaborate lasă impresia unei decăderi generale a instituției monarhice romane, care își etala statutul prin organizarea de ceremonii fastuoase.

În concluzie, analiza rangului persoanelor implicate, a poziției locului ales față de graniță, a condițiilor în care se desfășoară evenimentele și a timpului alocat, arată o decădere a poziției Romei față de populațiile barbare în cazul întrevederilor de pe granițele fluviale, în cursul sec. al IV-lea. Astfel, putem conchide că, și din perspectivă diplomatică, în epoca romană târzie statul roman traversează o profundă criză, de putere și de imagine.

.....

Istoricul Gheorghe I. Brătianu despre „O enigmă și un miracol”

Gheorghe ONIȘORU

UNIVERSITATEA „ȘTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA

 0000-0003-0426-6087

Historian Gheorghe I. Brătianu on "An enigma and a miracle". The Romanian-Russian relations and the geopolitical context in the Black Sea area constituted an occasion for debate in the scientific world. In this respect, in the first half of the 20th century, the work of the historian Gheorghe I. Brătianu stood out, and two monographs signed by him attract attention. First of all, it is about the "Black Sea", in two volumes, an excellent historical and geopolitical analysis of the situation in the Pontic area, an opportunity for an interesting foray into the prehistory of relations with the Slavic peoples. The second volume "An enigma and a historical miracle: the Romanian people" is actually a response that Brătianu gives to his professor at the Sorbonne, Ferdinand Lot. It is an example of the way in which an academic dispute should be conducted, in which the arguments are the ones that should be in the foreground. It is very interesting that during the communist regime, Nicolae Ceaușescu allowed the removal of Gheorghe I. Brătianu from the index.

Keywords: continuity, immigration theory, the Black Sea, the Romanian people, Gheorghe I. Brătianu, Ferdinand Lot, Roeslerian theory

Omul politic și istoricul Gheorghe I. Brătianu s-a născut la Ruginoasa, în apropiere de Iași, localitatea fiind situată, la data nașterii sale (21 ianuarie/3 februarie), în comuna Baia, în urma relației dintre Ion I.C. (Ionel) Brătianu și prințesa Maria Moruzi. Deși cei doi nu erau căsătoriți la nașterea copilului, viitorul președinte al Consiliului de Miniștri nu a ezitat să-l recunoască ca fiu al său, iar răsplata nu a întârziat să apară. Încă de pe băncile liceului, adolescentul Gheorghe a dat dovezi că are aptitudini deosebite pentru studierea istoriei, iar mai târziu va urma cariera celebrului său tată pe scena politică.

Omul politic

Gheorghe I. Brătianu s-a înscris în mod firesc în Partidul Național Liberal, activând în organizația de Iași. La scurt timp după dispariția prematură a tatălui său, în 1927, opțiunile sale pro-carliste aveau să conducă la un conflict cu noul președinte al formațiunii, Vintilă Brătianu. La 6 iunie 1930, Carol s-a întors prin surprindere în țară și

a revedendicat tronul la care renunțase cu patru ani în urmă. Este momentul în care Gheorghe Brătianu a fost cel invitat la Palatul Cotroceni de către viitorul suveran, manifestându-și susținerea pentru anularea actului de renunțare la tron. Această atitudine era însă în totală contradicție cu poziția președintelui Partidului Național Liberal¹.

Din această cauză, a doua zi, 7 iunie, Comitetul Executiv al partidului a decis excluderea lui Gheorghe I. Brătianu². Reacția istoricului nu a întârziat să apară și, la 15 iunie, el va pune bazele Partidului Național Liberal – Gheorghe Brătianu, adoptând o linie politică favorabilă față de regele Carol II³. Noua formațiune a activat timp de aproape opt ani, reușind să-și facă loc în Parlament cu prilejul diverselor runde electorale, fără a fi totuși vreodată cooptată la guvernare.

Fără a insista asupra activității acestui partid, pentru Gheorghe I. Brătianu rămâne semnificativ faptul că a fost primul președinte al unei formațiuni politice din România care a fost primit în audiență de noul cancelar al Germaniei, Adolf Hitler, după preluarea puterii de către acesta în ianuarie 1933. Evenimentul a avut loc la Berlin, la 16 noiembrie 1936, fiind un bun prilej pentru Brătianu pentru a sublinia care este crezul său politic⁴.

Deși la 10 ianuarie 1938 georgiștii reveneau la matcă, marcând reunificarea Partidului Național Liberal, sub conducerea lui Dinu Brătianu⁵, Gheorghe I. Brătianu a menținut relațiile cu regele Carol II. Dovada cea mai elocventă este cea de-a doua vizită la Berlin, din perioada 2 – 12 noiembrie 1938, folosită pentru a pre-

¹ *Cuvântul*, 8 iunie 1930.

² *Viitorul*, 8 iunie 1930.

³ Ovidiu Buruiană. *Liberalii. Structuri și sociabilități politice liberale în România interbelică*. Iași: 2016, pp. 512-517.

⁴ Iată fragmentele cele mai semnificative din Nota „asupra întrevederii lui Gheorghe Brătianu cu Adolf Hitler, Berlin, ora 12: Am început prin a arăta Führerului că înainte de a se începe o dezbatere în Parlamentul român asupra politicii noastre externe, am ținut să culeg unele informații absolut necesare. Ne aflăm într-o fază hotărâtoare a politicii românești. În fruntea partidului pe care îl conduc, am luptat de un de zile împotriva pactului sovietic a cărui primejdie pare înlăturată. Desigur, urmările vechii politici mai dăinuiesc încă, dar s-a ajuns la relații mai strânse cu Polonia și Iugoslavia, ceea ce asigură politicii noastre un echilibru mai sănătos. În ce privește problemele externe, politica noastră se poate rezuma în următoarele puncte care corespund unei tendințe tot mai accentuate în opinia publică: Barieră împotriva comunismului. România trebuie să-și reia, ca mai înainte, misiunea la Nistru și la Marea Neagră. Nu voim să fim drum de trecere, nici câmp de bătaie...

Raporturi economice mai strânse cu Germania, în care vedem posibilitățile de dezvoltare normală a economiei românești.

Dar, pentru a duce la îndeplinire această politică și a putea opune o barieră expansiunii comuniste, trebuie să ne simțim spatele asigurat. Între timp a intervenit discursul de la Milano.

Führerul, care ascultase până atunci fără a întrerupe, a intervenit în discuție cu aceste cuvinte: *Natürlich kann man, keinem Volk, keinem Staat, keiner Partei verlangen, auf ein Gebiet zu verzichten.* (Firește, nu i se poate pretinde nici unui popor, nici unui stat, nici unui partid să renunțe la un teritoriu). Mi-a semnalat articolele lui Rosenberg, scrise după indicațiile lui, care arătau atitudinea Germaniei față de problemele revizioniste.

Ce îmi va spune nu este destinat publicității și mă roagă să țin seamă de această dorință.

Problema capitală, care domină totul, este lupta împotriva bolșevismului, ceea ce nu s-a înțeles încă îndeajuns în Apus, în Franța și în Anglia...

În ce privește problema revizionismului, trebuie considerate realitățile. Desigur ungerii au revendicări care se îndreaptă mai puțin împotriva Iugoslaviei și României, decât împotriva Cehoslovaciei...

În ce privește sprijinul de care are nevoie România, ea trebuie să-l caute la statele care fac aceeași politică de stăvilire a comunismului, în principal Germania...". *Arhivele Naționale Istorice Centrale*, fond Casa Regală, miscelane, dosar 767, f. 51-53.

⁵ Liviu Țăranu. Gheorghe I. Brătianu (1898 – 1953). În: Florian Banu, Ionuț Cococar, Gheorghe Onișoru, Liviu Țăranu. „Prin noi înșine”. *O istorie a Partidului Național Liberal*. Onești: Magic Print, 2019, p. 310.

găti terenul pentru primirea suveranului român de către cancelarul Adolf Hitler⁶. Marele istoric, însoțit de Constantin Argetoianu și Atta Constantinescu, a purtat discuții cu Hermann Göring, prilej cu care acesta a dat asigurări că poziția Germaniei față de Ungaria era neschimbată⁷.

Bunele raporturi pe care Brătianu le avea la Berlin i-au fost de folos și după preluarea puterii de către generalul Ion Antonescu, cei doi păstrând relații cordiale până la 23 august 1944. În acest context, la 14 decembrie 1940, când Antonescu a decis să-l înlocuiască din fruntea Ministerului de Externe pe Mihail Sturdza, numele istoricului a fost în capul listei pentru preluarea portofoliului. Întrucât legionarii s-au opus, Brătianu nefiind agreat de aceștia, în cele din urmă, interimatul a fost asigurat de către Mihai Antonescu, mâna dreaptă a Conducătorului Statului⁸ pe parcursul celor patru ani cât acesta a condus destinele României.

Fără a beneficia de vreo poziție oficială în timpul regimului Antonescu, Gheorghe I. Brătianu a încercat să se pună în serviciul mișcării pentru încheierea unui armistițiu onorabil, făcând legătura între Mareșal și conducerea Partidului Național Liberal. De altfel, chiar în fatidica zi de 23 august 1944, Brătianu s-a deplasat la Snagov, pentru a încerca să-l determine pe Mareșal să fie el cel care va părăsi alianța cu Germania în cel mai scurt timp. Întâlnirea este confirmată chiar de către Antonescu în timpul anchetei din aprilie 1946:

„Am plecat la Snagov. În dimineața de 23 august am avut un Consiliu de miniștri restrâns, în care am arătat situația. După aceasta, ducându-mă în cabinetul domnului Mihai Antonescu, am găsit pe domnul Gheorghe Brătianu. I-am arătat supărarea mea, că nu pot obține de la oamenii politici scrisorile cerute. Le propusesem să ne unim, să facem un singur guvern, fiindcă altfel putem să tratăm fiind uniți. domnul Gheorghe Brătianu mi-a spus: *Vă aduc scrisoarea de la Dinu, până la 3.*”⁹

Într-adevăr, după discuția cu Conducătorul Statului, Gheorghe I. Brătianu s-a întors într-o stare euforică la București, acasă la Dinu Brătianu fiind așteptat de acesta, de Iuliu Maniu și de Constantin Titel Petrescu. Cei trei încă mai sperau că Antonescu își va asuma actul armistițiului și că nu vor fi obligați să aleagă soluția îndepărtării lui și a formării unui nou guvern care să acționeze imediat în acest sens. Corneliu Coposu, secretarul particular al lui Iuliu Maniu la acea dată a consimțat momentul istoric:

„În jurul orei 11 sosește cu mașina, radios, George Brătianu, plin de entuziasm relatează cu voce puternică, pătrunsă de importanța celor raportate, că după un lung dialog, chibzuit și calm, Antonescu i-a confirmat convingerea lui că nemții au pierdut războiul, a recunoscut că generalii lui Hitler au abandonat Moldova, călcându-și angajamentul militar și a admis că țara noastră trebuie să iasă din război. I-a spus în continuare că are intenția să discute, cu exponenții militari și diplomați germani, cavalerește, situația disperată a României și să-i convingă cu

⁶ Carol II, însoțit de moștenitorul tronului Mihai și de Ernest Urdăreanu a fost primit de cancelarul Hitler la Berghof, la 24 noiembrie. Andreas Hillgruber. *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile româno-germane, 1938 - 1944*. Humanitas, 1994, pp. 60-63.

⁷ *Ibidem*, p. 59.

⁸ Consiliul Securității Statului. *Studii și documente*. Vol. II. București: 1969, p. 37.

⁹ Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat (editori) *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*. Vol. XI, mai - august 1944. București: 2008, doc.16.

argumente peremptorii că țara noastră trebuie să se retragă din război și că ei trebuie să fie de acord cu aceasta. El va aprecia când și cum trebuie să se procedeze. George Brătianu relatează în continuare că a trebuit să-i transmită, cu foarte multe menajamente, cererea ultimativă a opoziției. Antonescu s-a enervat la început, a calificat cu termeni duri amestecul așa-zisei opoziții, dar în cele din urmă, calmat, a tăcut – încredințându-l pe George Brătianu să transmită celor care l-au trimis – următoarea contrapropunere:

Partidele de opoziție ori măcar Maniu și Brătianu să îi înmâneze un memorandum prin care să-și asume, în mod expres, răspunderea istorică și politică a armistițiului;

Să i se dea mână liberă pentru a alege el (Antonescu) momentul cel mai favorabil și mai oportun pentru tratarea armistițiului, în orice caz, după restabilirea frontului și oprirea ofensivei sovietice;

Să i se dea posibilitatea de a obține în prealabil asentimentul nemților pentru ieșirea României din război.

Antonescu crede că cei de la conducerea armatei sovietice, care au avut ocazia de a verifica eroismul armatei române, sunt conștienți de dificultățile pe care le-ar ridica ruperea unui front la Focșani – Nămolosa – Galați și escaladarea Carapților, în luptă cu armata română; că în consecință, sunt în măsură să aprecieze avantajul uriaș pe care l-ar oferi retragerea din război a României, care va antrena prăbușirea frontului german din Balcani, că în consecință, ispițiți de această perspectivă vor oferi condiții bune, care, în schimb, le vor asigura o înaintare spectaculoasă, fără pierderi, de 3.000 km.

Antonescu îi confirmă lui Brătianu că nemții au retras în Polonia flota a 6-a aeriană, precum și divizia blindată afectată pentru apărarea Nistrului. Antonescu crede, că discutând cu nemții de la militar la militar, va obține acordul lor pentru ieșirea României din război.¹⁰

Din păcate, analizând răspunsul Mareșalului, Maniu, Dinu Brătianu și Titel Petrescu au realizat faptul că dorința lor ca armistițiul să fie încheiat imediat nu a fost, de fapt, acceptată. Totuși, ei l-au rugat pe Gheorghe I. Brătianu să se întoarcă la Snagov pentru a-i transmite lui Antonescu că sunt de acord să-și asume răspunderea politică a armistițiului și că-i vor transmite și un memorandum în acest sens. În schimb, el trebuia să acționeze imediat.¹¹

Misiunea lui Brătianu se anunța extrem de delicată, mai ales că între timp și Ion Mihalache fusese primit de Antonescu și primise mesajul clar că nu acceptă sfaturi și că doar el va decide momentul în care va trece la acțiune. Eșecul celei de-a doua întâlniri Brătianu – Antonescu a fost confirmată lui Maniu de către Dinu Brătianu la orele 14, telefonic. De această dată, marele istoric a fost „repezit” de către Mareșal, care a ținut să precizeze, enervat, că este dispus să nu mai tolereze niciun amestec în afacerile pe care le socotea a fi de exclusivă lui competență.¹²

După 23 august 1944, trecutul politic al lui Gheorghe I. Brătianu avea să-i marcheze în mod tragic existența. Este atacat de presa comunistă, izolat, iar începând

¹⁰ Arhiva Serviciului Român de Informații, fond Documentar, dosar 11.519, vol. 9, ff. 317-353.

¹¹ *Ibidem.*

¹² *Ibidem.*

cu 15 august 1947 i se fixează domiciliu obligatoriu¹³. Cu toate că renunțase complet la participarea la viața politică și chiar Partidul Național Liberal condus de Dinu Brătianu a decis să nu mai participe la alegerile din martie 1948¹⁴, practic încetându-și de la sine întreaga activitate, marele istoric nu a scăpat de arestare.

Savantul

Gheorghe I. Brătianu a dat încă de pe băncile liceului dovada ca este un istoric de talent, debutând cu un studiu în revista condusă de marele Nicolae Iorga. El și-a desăvârșit studiile în Franța, unde a studiat la Sorbonna în 1920 și 1921, obținând licența în litere în iulie 1921. La Paris, a urmat cursurile unor profesori celebri, între care amintim pe Ferdinand Lot, Charles Diehl și Gabriel Millet.

Brătianu a revenit la Paris în 1922 și s-a înscris aici la un doctorat. Între timp va obține și titlul de doctor în filosofie la Universitatea din Cernăuți, în 1925, astfel că devine profesor la Universitatea din Iași, unde ocupă o catedră până în 1940.

Consacrarea va veni la 30 de ani, atunci când, la 2 iunie 1928, a fost ales – la propunerea aceluiași Nicolae Iorga – ca membru corespondent al Academiei Române¹⁵. Pe parcursul regimului Antonescu, după asasinarea lui Iorga de către o echipă de legionari în noiembrie 1940, Brătianu a fost ales, la 28 mai 1942, ca membru titular al Academiei, ocupând imensul loc liber lăsat de „Uriăș”. La acea dată, el preluase și direcția Institutului de Istorie din București, care primise între timp numele lui Iorga¹⁶.

Ca un ultim și firesc omagiu adus marelui predecesor în fotoliul de la Academie, la 26 mai 1943, Gheorghe I. Brătianu a rostit tradiționalul discurs de recepție, intitulat *Nicolae Iorga, istoric al românilor*.¹⁷

După cum am arătat, după 23 august 1944, întreaga carieră a lui Gheorghe I. Brătianu a fost afectată. După ce i s-a impus domiciliul obligatoriu, la 9 iunie 1948 a fost eliminat din noua Academie a Republicii Populare Române, fiind înlăturat la numai 50 de ani și de la catedră¹⁸.

În spiritul epocii, la 6 mai 1950, împreună cu foștii lideri ai Partidului Național Liberal, unii precum Dinu Brătianu fiind deja octogenari, Gheorghe I. Brătianu a fost arestat¹⁹ și trimis la penitenciarul de la Sighet, care și-a câștigat renumele de „închisoarea demnitarilor”. În duba cu numărul 16.968, alături de marele istoric se găseau Gheorghe Tătărescu, Bebe Brătianu, Petre Bejan, Gheorghe Vântu, Ion Mocsony-Stârcea, generalul Mihail Racoviță-Cehan, Radu Portocală, Constantin

¹³ Liviu Țăranu. *Op.cit.*, p. 314.

¹⁴ Rezumatul notelor informative din data de 2 martie 1948 consemna:

„Partidul liberal dinist

Conducerea partidului liberal dinist a întocmit o circulară scurtă, prin care face cunoscută hotărârea partidului de a nu participa la alegeri.

Această circulară a fost prezentată în după-amiaza zilei de 1 martie a.c., lui Dinu Brătianu spre aprobare, urmând ca cel mai târziu în cursul zilei de 3 martie a.c. să fie expediată prin PTT la toți șefii organizațiilor liberal-diniste”. *Arhiva Serviciului Român de Informații*, fond Documentar, dosar 4035, f. 405.

¹⁵ Liviu Țăranu. *Op.cit.*, p. 309.

¹⁶ *Ibidem*, p. 311.

¹⁷ *Ibidem*, p. 309.

¹⁸ *Ibidem*, p. 314.

¹⁹ *Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității*, fond Penal, dosar 356, vol. 1, f. 19.

C. Giurescu, Tancred Constantinescu, generalul Nicolae Samsonovici, Napoleon Crețu, Pantelimon Halippa și Alexandru Popescu-Necșești²⁰.

După nici trei ani, la finele lui aprilie 1953, Gheorghe I. Brătianu a încetat din viață, fiind îngropat în Cimitirul Săracilor de la Sighet. Istoricul Constantin C. Giurescu consemnează în memorii și data decesului, survenit în noaptea de 24/25 aprilie 1953.

Reabilitarea postumă

Fiind deținut politic, întreaga operă a lui Gheorghe I. Brătianu a fost trecută la index. Cel care în mai 1929 obținuse un doctorat strălucit în istorie la Sorbonna sub conducerea lui Ferdinand Lot, a fost interzis pentru aproape patru decenii în România. Abia în 1980, la Editura Eminescu a apărut volumul *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, îngrijit de Valeriu Râpeanu, care semnează și un foarte interesant și consistent cuvânt introductiv.

Ulterior, în 1988, la Editura Meridiane apare în două volume lucrarea *Marea Neagră*, iar la Editura Științifică și Enciclopedică este reeditat tomul publicat inițial în limba franceză, în 1937, *O enigmă și un miracol istoric: Poporul român*. Cei 90 de ani de la nașterea marelui istoric vor fi marcați în plus și de volumul de studii coordonat de Victor Spinei, *Confluențe istoriografice românești și europene. 90 de ani de la nașterea lui Gheorghe I. Brătianu*, apărut sub egida Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași.

Lucrarea *O enigmă și un miracol istoric: Poporul român* este un răspuns academic pe care Brătianu l-a dat magistrului său de la Sorbonna, Ferdinand Lot. Lucrarea a apărut inițial în limba franceză în același an, 1937, în care profesorul francez publica primul volum din *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe*, tom în care erau preluate o serie de argumente ale unor contestatari ai teoriei continuității în spațiul carpato-daubiano-pontic.

Brătianu a ales să conteste aserțiunile lui Ferdinand Lot, fapt pe care-l anunță chiar din paginile introductive:

„Aș vrea să examinez aici numai cele două capitole consacrate *miracolului istoric* reprezentat de poporul român, precum și cele câteva pagini despre *vlahii* din Balcani și raporturile lor cu slavo-bulgarii.”²¹

Ceea ce s-a dorit inițial a fi o recenzie la lucrarea lui Ferdinand Lot a devenit în final un volum format din șapte capitole, la care s-au adăugat și cuvenitele Concluzii. Pentru început, Gheorghe I. Brătianu ia în discuție opinia savantului francez referitoare la lipsa documentelor bizantine privitoare la romanizarea teritoriului fostei Dacii între secolele IV – XIII, adică de la retragerea aureliană și până la apariția primelor formațiuni prestatale medievale.

După ce trece în revistă principalele teorii care contestau continuitatea la nordul Dunării, istoricul român analizează pe baza documentelor situația creată după

²⁰ Claudiu Secașiu. Noaptea demnitarilor. Contribuții privind distrugerea elitei politice românești. În: *Analele Sighet*. Vol. V, pp. 339-340.

²¹ Gheorghe I. Brătianu. *O enigmă și un miracol istoric: Poporul român* București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 47.

părăsirea Daciei (capitolul III), pentru ca apoi să aducă în discuție chestiunea unității lingvistice (capitolul IV), continuând cu argumentele oferite de geografie și etnografie (capitolul V), precum și de cele de ordin arheologic (capitolul VI).

Ultimul capitol al cărții semnate de Brățianu, *Observații asupra istoriei românilor începând din secolul al XIII-lea*, rămâne pe aceleași coordonate, istoricul continuând să aducă argumente favorabile teoriei continuității, fără a se feri de a contrazice direct argumentele folosite de Ferdinand Lot. Iată doar un exemplu în acest sens:

„Să revenim însă la problema organizării statelor dunărene. Domnul Lot a omis, cu bună știință, să menționeze existența unor voievodate la gurile Dunării, la sfârșitul secolului al XI-lea, descoperite de către istorici, nu dintre cei mai mărunți, în textul Anei Comnena. Căci pare a fi bine stabilit în prezent că era vorba despre niște căpetenii pecenege care și-au întemeiat voievodate independente în ținuturile bizantine de graniță ale Dobrogei. S-ar putea acorda mai multă importanță acelor voievodate semilegendare, ale lui Menumorut, al lui Glad și mai ales al lui Gelu, menționate de notarul anonim al regelui Bela ca existând în Transilvania și la granițele Banatului, în epoca expansiunii arpadiene.”²²

Este foarte interesant faptul că lucrarea lui Gheorghe I. Brățianu a fost reeditată în 1988 într-un context istoric în care teoriile care combăteau continuitatea erau din nou la modă, în Ungaria fiind publicată chiar o istorie a Transilvaniei, sub egida Academiei de la Budapesta, editată de un colectiv coordonat de Bela Kopeczi. Cele trei volume apărute în anul 1986 relau în cea mai mare parte teoriile dintr-o lucrare apărută în anul 1946, în contextul disputei româno-ungare de la Conferința de pace de la Paris în privința Transilvaniei.

Este foarte probabil ca autoritățile de la București - reacționând la cele întâmplate la Budapesta - să permită editorului cărții lui Gheorghe I. Brățianu să introducă un appendice în volumul din 1988.

Este vorba despre studiul *Problema continuității dacoromâne. În legătură cu noile observații ale domnului Ferdinand Lot*, publicat inițial în anul 1944. Acesta a fost motivat - așa cum arată și titlul - de o scrisoare care are toate atribuțiile unei recenzii, transmisă de profesorul francez fostului său student la 15 august 1943.

Așa cum procedează un istoric adevărat, Gheorghe I. Brățianu a ales nu doar să dea un răspuns scrisorii invocate, ci a ales soluția cea mai corectă, respectiv a publicării acesteia în corpul studiului său. Din mesajul lui Ferdinand Lot reținem aici doar două pasaje. Primul este unul prin care profesorul de la Sorbonna dă o înaltă apreciere volumului *O enigmă și un miracol*:

„Trebuie apreciat, de la bun început, tonul care este foarte potrivit și diferă de cel din scrierile pătrunse de ură și perfidie ale ungarilor și ale altor vecini ai României.

Expunerea este simplă, fără patimă. Autorul se abține să manifeste vreo urmă de ironie, chiar și față de tezele categoric absurde.

Prin concluzii se dorește a fi un istoric elevat.”²³

²² *Ibidem*, p. 143.

²³ *Ibidem*, p. 158.

Al doilea pasaj la care ne referim cuprinde rezervele lui Ferdind Lot în privința continuității pe teritoriul vechii Dacii:

„Argumentele de reținut împotriva continuității daco-romane la nordul fluviului sunt următoarele:

1. Dispariția oricărei urme de civilizație sub formă de orașe, drumuri, medalii sau monede, ceramică etc.
2. Identitatea dintre idiomul aromân și cel moldo-valah.
3. Liturghia slavonă.
4. Toponimia.”²⁴

Toate aceste argumente sunt însă din nou combătute de Gheorghe I. Brătianu. Astfel, în privința dispariției orașelor și a circulației monetare, istoricul român este de acord că centrele urbane, inclusiv Sarmisegetuza au dispărut treptat, dar faptul se explică prin replierea autohtonilor din fața valurilor succesive de migratori, în mici așezări rurale. În schimb, el nu este de acord cu Ferdinand Lot în privința circulației monetare invocând descoperirea mai multor tezaure monetare datate după retragerea aureliană²⁵.

Al doilea argument invocat de Ferdinand Lot, cel legat de identitatea dintre limba română și cea aromână, precum și de prezența unor cuvinte similare în română și albaneză este de asemenea contrazis prin apelul la operele unor lingviști consacrați, dar și explicații legate de istoria arealului în discuție²⁶.

Despre influența slavă Gheorghe I. Brătianu – constatând realitatea istorică a trecerii mai multor valuri de slavi peste teritoriul vechii Dacii - consideră că trebuie avut în vedere faptul că în limba română s-au păstrat multe cuvinte de origine latină. Principalul argument este legat de termenul *basilica*, de la care a derivat cel de *biserică* în limba română²⁷.

În fine, toponimia oferă, în viziunea lui Brătianu, spre deosebire de cea a lui Ferdinand Lot, mai degrabă argumente favorabile teoriei continuității, decât celei imigraționiste lansate de Sulzer și Roesler, începând din a doua jumătate a secolului XVIII. Prin urmare, concluzia este una firească:

„Chiar dacă lingvistica este plină de surprize, rezultatele ei precizează totuși ceea ce gândirea logică și datele mereu mai numeroase de natură arheologică și istorică au adus până în prezent ca elemente noi, în vederea soluționării vechii probleme a continuității dacoromane.”²⁸

Așadar, Gheorghe I. Brătianu este un istoric care, în ciuda vremurilor tulburi pe care le-a trăit, nu a făcut rabat de la ținuta academică și de la dezbaterile bazate pe argumente științifice, pe care a pus-o în slujba poporului român, dovedindu-se un demn urmaș al lui Nicolae Iorga. Volumul *O enigmă și un miracol istoric: Poporul român a rezistat trecerii timpului, dovedindu-și actualitatea și astăzi*.

²⁴ *Ibidem*, p.159.

²⁵ *Ibidem*, pp.165-169.

²⁶ *Ibidem*, pp.169-174.

²⁷ *Ibidem*, pp.174-181.

²⁸ *Ibidem*, p.188.

.....

Hotarul Țării Moldovei cu Transilvania și specificul frontierelor montane medievale

Alexandru BEJENARU

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

 0000-0001-6508-3917

The border of Moldova with Transylvania and the specifics of medieval mountain borders. The present study brings to attention the evolution of the border between the Principality of Moldavia and Transylvania in the 14th - 17th centuries, comparing it with other similar cases of mountain borders from the Middle Ages. This border area possessed the typical qualities of a medieval mountain frontier, which was difficult to monitor outside the limits of the main passes. Initially, the Moldavian-Transylvanian frontier followed the watershed of the major rivers in this area, but the increasingly intensive economic exploitation of the Eastern Carpathians between the 16th and 17th centuries provoked first documented conflicts between the Moldavian rulers and the inhabitants of Bistrița, in which the Saxon representatives advocated for the principle of fixing the common boundary along the course of the disputed rivers. At the same time, the western borders of Moldavia were heavily influenced by the old traditions of mountain frontier management in the Kingdom of Hungary.

Keywords: Principality of Moldavia, Transylvania, Kingdom of Hungary, Bistrița, Moldavian-Transylvanian border, medieval frontiers, mountain frontiers, Carpathian Mountains

Cercetarea trecutului hotarului dintre Țara Moldovei și Transilvania de-a lungul munților Carpați în Evul Mediu târziu cuprinde mai multe dificultăți, legate de varietaatea redusă de izvoare disponibile privind această regiune de frontieră și numărul mult mai mic al conflictelor de hotar atestate documentar în aceste spații mai greu accesibile. O posibilă variantă pentru depășirea acestui impas ar putea fi compararea cu exemplele similare ale frontierelor amplasate în diferite regiuni montane pe parcursul epocii medievale. Realizarea unei asemenea analize oferă oportunitatea identificării similitudinilor dintre diferite cazuri ale frontierelor medievale montane, care, la rândul lor, ar putea explica specificul hotarului moldo-transilvan în perioada secolelor XIV-XVII.

În pofida accesibilității mai grele pentru practicarea diverselor activități economice, munții au fost din ce în ce mai activ populați și exploatați de comunitățile seminomade și sedentare în epoca medievală. Un exemplu în acest sens pot servi Alpii de Sud francezi, care în Evul Mediu au trecut printr-o perioadă de schimbări intense, manifestate prin colonizarea teritoriilor la altitudini tot mai înalte încă din epoca carolingiană și cauzate de creșterea demografică și ascensiunea econo-

miei lumii occidentale între anii 980-1220/1250. Grupurile sociale, care au stat în fruntea acestei mișcări de cucerire a noilor spații montane pentru pășunat, agricultură și exploatare forestieră, sunt greu de discernut doar în baza descoperirilor arheologice, fiind propuse în calitate de versiuni micile comunități de emigranți sau mici proprietari liberi, care erau în căutarea extinderii marginilor de terenuri utilizate de ei în mod regulat¹.

Funcțiile și modul de gestionare a frontierelor montane medievale au variat de la un caz la altul. De exemplu, Imperiul Bizantin, aflat în defensivă sub presiunea campaniilor arabe din secolele VII-IX, a optat la hotarele sale orientale pentru crearea unui sistem de apărare în adâncime, care putea să profite de frontierele naturale ale Imperiului de-a lungul munților Taurus și Anti-Taurus și să mărească eficacitatea distribuirii resurselor militare și financiare modeste la acel moment. Trecătorile principale prin aceste lanțuri montane erau apărate de mici fortificații și garnizoane, a căror misiune principală era avertizarea autorităților imperiale despre invaziile inevitabile și organizarea ambuscadelor în munți pentru forțele inamicilor. Dincolo de acești munți se amplasau teritoriile interne ale themelor, care erau apărate de ostașii convocați ad-hoc din rândurile țărănimii, iar a treia linie defensivă se amplasa în partea vestică a Podișului Anatoliei, cu scopul apărării accesului spre regiunea fertilă din vestul Asiei Mici și a căii spre Constantinopol². Aceeași strategie era aplicată mai târziu și în partea europeană a Imperiului, unde pasurile montane dintre Niș și Skopje erau înzestrate cu turnuri de supraveghere, dincolo de care se întindea un *no-man's-land* și teritoriile controlate de slavi³. Însă între munți și râuri, bizantinii preferau cea din urmă opțiune în calitate de barieră naturală, dacă exista o asemenea posibilitate: odată cu începutul incursiunilor pecenegilor din 1027 în Imperiul Bizantin, autoritățile centrale au preferat să apere frontiera pe Dunăre împotriva noii amenințări, în schimbul retragerii spre pasurile mult mai ușor apărabile ale munților Balcani⁴. În cazurile când situația militară era critică, retragerea spre pasurile montane rămânea o opțiune viabilă, cum a fost în cazul lui Alexie I Comnenul, care se îndoaia inițial în posibilitatea menținerii themei Paristrionului în fața nomazilor⁵.

În alte cazuri, munții nu erau văzuți imediat ca frontiere naturale, iar punctul de referință între teritoriile unui conducător politic față de altele erau înseși centrele urbane sau așezările militare amplasate pe altitudini înalte – un exemplu în acest sens reprezintă castelul Toron din Galileea de Nord în Regatul Ierusalimului, care delimita jurisdicțiile orașelor Tyr și Tiberias. Mențiuni documentare ale existenței

¹ Aline Durand. Medieval Southern Alpine Mountains: perceptions and interweaving diverse sources. În: Retamero Felix, Schellerup Ingrid, Davis Althea. *Agricultural and Pastoral Landscapes in Pre-Industrial Society*. Vol. 3, Oxford: Oxbow, 2016, pp. 264-266.

² Catherine Holmes. Byzantium's Eastern Frontier in the Tenth and Eleventh Centuries. În: David Abulafia, Nora Berend. *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*. London and New York: Routledge, 2016, pp. 87-88.

³ Paul Stephenson. *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, p. 125.

⁴ Motivele acestei decizii puteau fi fie dorința de a menține controlul și bunăstarea populației themei Paristrionului dintre Dunăre și Balcani, fie valoarea ideologică a controlului asupra „mărețului Istru” pentru Imperiu în calitate de hotar natural după lungile războaie cu Primul Țarat Bulgar, fie pentru a evita scenariul sedentarizării pecenegilor în zona Dunării de Jos după exemplul bulgarilor (Paul Stephenson. *Byzantium's Balkan Frontier...*, p. 82).

⁵ Paul Stephenson. *Byzantium's Balkan Frontier...*, p. 113

unei frontiere între Tyr și Tiberias la moment nu există, sugerând că anume castelul Toron, și nu trăsăturile reliefului local, a devenit principalul reper care a delimitat teritoriile celor două orașe⁶. Combinația celor două tendințe legate de hotarele medievale montane reprezintă cazul Regatului armean al Ciliciei pe timpul domniei lui Lewon I (1198-1219), care a pus un accent deosebit pe edificarea și controlul unui cluster de fortărețe în munții Taurus, la hotarul cu Sultanatul Rumului, atât pentru controlul principalelor pase montane, cât și pentru ruperea de sub controlul turcilor a împrejurimilor capitalei lor, Konya, și a orașului Laranda, care ocupa o poziție strategică unde se termina zona de câmpie și începeau munții Ciliciei Robuste⁷.

Cauzele restrângerii hotarelor doar la pasurile montane, centrele populate învecinate sau punctele întărite militar în munți se ascund atât în gradul redus de populare a acestei regiuni, cât și în dificultățile acțiunilor de delimitare în spațiile montane, care erau destul de vaste și greu accesibile, nemaivorbind de pretențiile născute pentru pășuni sau locurile de vamă⁸. Chiar și în epoca modernă natura frontierelor fixate între state rămânea a fi destul de poroasă, în pofida utilizării tot mai sistematice a serviciilor cartografilor în delimitarea hotarelor. De exemplu, chiar dacă Tratatul de la Pirinei din 1659 a recunoscut acești munți ca un hotar natural între Franța și Spania, ele au fost declarate oficial astfel doar către 1795, iar demarcarea exactă a liniei de contact s-a desăvârșit către 1868⁹. Motivele acestor complicații au constat nu doar în dificultatea trasării liniei de frontieră, dar și în decizia inițială de a trasa hotarul de-a lungul creștelor lanțurilor montane, care nu au coincis cu bazinul fluviilor din regiune și au generat conflicte pentru accesul și utilizarea apelor râurilor în imediata apropiere de izvoarele acestora¹⁰. Pentru prima dată fixarea unei linii imaginare de-a lungul Alpilor, fără participarea unor comisii de frontieră la fața locului, a fost aplicată în procesul de demarcare a frontierei dintre Regatul Franței și Ducatul de Savoia conform Tratatului de pace de la Rîjswijk în 1697¹¹.

Ținând cont de aceste momente generale ale frontierelor medievale în munți, putem trece la specificul acestora în spațiul carpatic. În cazul Regatului Ungariei, intrarea și ieșirea prin hotarele nordice și răsăritene de-a lungul Carpaților erau fixate în trecătorile montane, de-a lungul sau la intersecția drumurilor importante și a izvoarelor râurilor care păraseau limitele țării, fiind numite în cancelaria maghiară *indagines* (în maghiară – *gyepű*, în română – prisacă), prevăzute cu obstacole din copacii tăiați și locuri de trecere sub supraveghere, cunoscute ca *portae* (în română – porți). Cetățile au jucat aici un rol important în apărarea hotarelor Ungariei doar

⁶ Ronnie Ellenblum. Were the Borders and Borderlines in the Middle Ages? The Example of the Latin Kingdom of Jerusalem. În: David Abulafia, Nora Berend. *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*. London and New York: Routledge, 2016, pp. 111-113.

⁷ Sara Nur Yıldız. Reconceptualizing the Seljuk-Cilician Frontier: Armenians, Latins, and Turks in Conflict and Alliance during the Early Thirteenth Century. În: Florin Curta. *Borders, barriers, and ethnogenesis: frontiers in Late Antiquity and the Middle Ages*. Turnhout: Brepols, 2005, pp. 97-99, 108.

⁸ Petre Beșliu-Muntean. Considerații generale asupra securității frontierei central-sudice a Transilvaniei (secolele XII-XVI). În: *Transilvania*. 2009. Nr. 3, p. 77.

⁹ Anna Groundwater. Renewing the Anglo-Scottish Frontier: Reassessing Early Modern Frontier Societies. În: Raingard Eßer, Steven G. Ellis, *Frontier and Border Regions in Early Modern Europe*. Hannover: Wehrhahn Verlag, 2013, p. 22.

¹⁰ Gideon Biger. Historical Geography and International Boundaries. În: *European Review*. 2020. Vol. 29. Nr. 1, p. 70.

¹¹ Jozef W. Konvitz, *Cartography in France, 1660-1848: Science, Engineering and Statecraft*. Chicago: University of Chicago Press, 1987, pp. 32-33.

după invazia mongolă din anii 1241-1242, când regele Bela al IV-lea a renunțat la monopolul regal asupra ridicării fortărețelor și a îndemnat nobilimea să participe la construcția castelelor din piatră pentru refacerea sistemului defensiv al regatului¹².

Preluând viziunile recente ale istoriografiei occidentale, P. Beșliu-Munteanu atenționează asupra faptului că „nu există o linie de demarcare teritorială fermă și nici cetăți de graniță în Evul Mediu transilvănean”, iar construcțiile de fortărețe în pasurile montane nu însemnau modificarea hotarului, ci pătrunderea în adâncul *no-man's-land*-ului față de vecinii săi, discutând exemplul cetăților de la Boița-Turnu Roșu și Tălmăciu din valea Oltului și al fortificației de la vărsarea râului Meghieș în Olt în sudul Transilvaniei. Răspunsul domnului Țării Românești la ridicarea acestei din urmă întărituri la începutul secolului XVI a fost fixarea bornelor de delimitare a hotarului și soluționarea conflictului teritorial apărut prin convocarea comisiei de hotar în 1520, cu participarea reprezentanților regelui Ungariei, a boierilor munteni și a cnezilor hațegani. Absența în textul înțelegerii de hotărnicie a unor „semne mai vechi” de reper ne mărturisește despre absența unor delimitări anterioare în acest segment al frontierei dintre Transilvania și Țara Românească¹³.

Sistemul defensiv în sudul Transilvaniei, constituit din fortificații de culme și creat cu concursul activ al scaunelor săsești, s-a desăvârșit în intervalul dintre sfârșitul secolului XIV și 24 februarie 1433 (data emiterii diplomei lui Sigismund de Luxemburg tuturor sașilor, care nota contribuția militară a orașenilor germani în paza și întreținerea drumurilor și potecilor din munți), fiind stimulată, în mare parte, de amenințarea invaziilor otomane. Concentrarea acestor cetăți în jurul Sibiului¹⁴ se aseamăna cu clusterelor de fortificații întâlnite în Regatul armean al Ciliciei, care au fost anterior. Evoluția acestui sistem de fortificații în sudul Transilvaniei este foarte de greu de reconstituit pentru intervalul dintre mijlocul secolului XV – prima jumătate a secolului XVI, însă greutățile cu care s-au ciocnit autoritățile Imperiului Habsburgic în secolul XVIII în procesul stabilizării și hotărnicirii liniei de demarcare cu Țara Românească indică un tempo lent al tranziției de la frontieră la hotar fix în Carpații meridionali¹⁵. Chiar și în a doua jumătate a secolului XVI, hotarele occidentale (amplasate, de altfel, în regiunile câmpiei Pannoniei) ale Principatului Transilvaniei pot fi caracterizate mai mult ca o zonă de frontieră, decât ca o linie de demarcare tipică pentru statele moderne. Tendințele de delimitare tot mai strictă se proliferază în această perioadă dincolo de fixarea tradițională a acestora pe cursurile râurilor și lanțurile montane, atenția principală fiind acordată controlului asupra fortificațiilor-cheie¹⁶.

¹² Nora Berend, Hungary, 'the Gate of Christendom'. În: David Abulafia, Nora Berend. *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*. London and New York: Routledge, 2016, p. 200; Miloš Marek. The Protection of the Northern Borders of the Kingdom of Hungary (Slovakia) with Poland in the Middle Ages. În: *Res Gestae. Czasopismo historyczne*. 2020. Nr. 11, p. 47; Ioan Marian Țiplic. *Organizarea defensivă a Transilvaniei în Evul Mediu (secolele X-XIV)*. București: Editura Militară, 2006, pp. 113-114.

¹³ Petre Beșliu-Muntean. *Considerații generale...*, pp. 76-77.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 77-79.

¹⁵ *Ibidem*, p. 79-80; Gelu Fodor. An Eighteenth Century Constitutional Struggle: Institutions, Defence and Border Legislative Matters between the Imperial Court and the Transylvanian Diet. În: Florin Nicolae Ardelean, Liviu Cimpeanu, Romulus Gelu Fodor, Livia Magina. *From Medieval Frontiers to Early Modern Borders in Central and South-Eastern Europe*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2022, pp. 124-125.

¹⁶ Florin Nicolae Ardelean. Political Boundaries and Territorial Identity in Early Modern Central Europe: The Western Frontier of Transylvania during the Sixteenth Century. În: *Territorial Identity and Development*. 2021. Vol. 6. Nr. 1, p. 33.

După o retrospectivă generală a mai multor exemple de frontiere medievale montane, putem trece la analiza situației existente la hotarul moldo-transilvan. Una dintre complicațiile majore în studiul originilor și evoluției frontierei dintre Moldova și Transilvania o reprezintă numărul mic de izvoare documentare și narative disponibile. În interpolarea *Letopiseșului Țării Moldovei* al lui Grigore Ureche, Misail Călugărul distinge în legenda descălecatului Moldovei de către Dragoș „munții ungurești” de „munții țării Moldovei” între acest principat și Maramureș¹⁷. Din păcate, nu se pot releva motivele acestei distincții (de altfel, absentă în textul original al lui Gr. Ureche sau în relatarea similară a descălecatului Moldovei a lui N. Costin¹⁸). Conform lui Dimitrie Cantemir, în *Descrierea Moldovei*, Carpații Orientali s-ar fi aflat în stăpânirea Transilvaniei, hotarul fiind mutat mai târziu de către Ștefan cel Mare spre vest pe culmile munților, care despărțeau cele două regiuni până la începutul secolului XVIII¹⁹.

Această versiune nu se concordă însă cu episoadele amintite mai sus ale conflictelor dintre moldoveni și bistrițeni la sfârșitul secolului XVI – prima jumătate a secolului XVII și cu actul de danie al lui Alexandru cel Bun mănăstirii Moldovița din 15 februarie 1410 care stipula că muntele Suhardului era în stăpânirea sfântului locaș, indicându-se, totodată, hotarele acestuia²⁰. Anume acest hrisov a stat la originea descrierii oferite de Aron Tiranul în mesajul său către bistrițeni pe 28 iunie 1593, care reitiera în calitate de „antiquitus limitatum territorium” al Țării Moldovei linia hotarului de pe vârful muntelui Siret – Fântâna Rece (astăzi cunoscut sub numele de pâraul Rece) – Coșna – Păltiniș – Coșinora Mare – vârful muntelui Suhard – pâraul Obârșia Roșie – râul Bistrița – poiana Hidegkutpataka – vârful muntelui Siret²¹. În baza acestor mărturii, T. Bălan a ajuns la concluzia că „de acolo de unde se rup apele a fost frontiera”, urmărind configurațiile descrise în 1410 și 1593²². Acest principiu al frontierei dintre Moldova și Transilvania va fi reiterat cu ocazia multiplelor litigii dintre supușii domnului și bistrițeni în prima jum. a sec. XVII²³ din cauza încălcărilor hotarelor de către sași din motive economice²⁴.

¹⁷ Grigore Ureche. *Letopiseșul Țării Moldovei*. București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, p. 60.

¹⁸ Nicolae Costin. *Letopiseșul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*. București: Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1942, p. 172.

¹⁹ Dimitrie Cantemir. *Opere. Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*, Chișinău: Î.E.P. Știința, 2019, p. 81.

²⁰ Mihai Costăchescu. *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare. Vol. I. Documente interne: urice, (ispisoace), surete, regeste, traduceri (1374-1437)*. Iași: „Viața Românească” S.A., 1931, doc. 26, pp. 75-77. Aceste prevederi au rămas neschimbate și au fost reconfirmate de Miron Barnovschi în hrisovul său din 2 iunie 1626 (Teodor Bălan. Conflictul pentru muntele Suhard între Moldova și Transilvania. În: *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpeșu la împlinirea vârstei de 60 de ani. XIV. IX. MCMXXXVI*. București: Imprimeria Națională, 1936, p. 39).

²¹ Eudoxie Hurmuzaki, Nicolae Iorga. *Documente privitoare la istoria românilor. Vol. 15. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelen: Bistrița, Brașov, Sibiiu. Partea I: 1358-1600*. București: Atelierele Grafice Socec Comp, 1911, doc. 1318, p. 718; Ioan C. Băcilă. Hotarul de apus al Moldovei. În: *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*, 1922. Vol. XLI, p. 49; Teodor Bălan. Conflictul pentru muntele Suhard..., p. 42.

²² Teodor Bălan. *Din istoricul Câmpulungului moldovenesc*, București: Editura Științifică, 1960, p. 42-43.

²³ Nicolae Iorga. *Documente românești din arhivele Bistriței: (scrisori domnești și scrisori private). Partea I*, București: Editura Librăriei Socec & Comp., 1899, doc. 22, p. 17-19; Eudoxie Hurmuzaki, Nicolae Iorga. *Documente privitoare la istoria românilor. Vol. 15. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelen: Bistrița, Brașov, Sibiiu. Partea II: 1601-1825*. București: Atelierele Grafice Socec Comp, 1913, doc. 1759, p. 890.

²⁴ Ioan C. Băcilă. Întinderea Moldovei. În: *Buletinul Societății Regale Române de Geografie. Vol. XXXVII. 1916-1918*, p. 325; Teodor Bălan. *Conflictul pentru muntele Suhard...*, pp. 41-48.

Apariția atât de târzie a primelor referințe la delimitările de hotar în Carpați (în comparație cu primele înțelegeri de graniță atinse în cazul hotarelor Moldovei cu Polonia și Țara Românească încă la sfârșitul secolului XIV) se explică atât prin particularitățile frontierelor montane în Evul Mediu, cât și prin gradul limitat al exploatării economice a Carpaților răsăriteni, care a generat primele conflicte și rectificări ale vechilor hotare doar către sfârșitul secolului XVI, în comparație cu litigiile la hotarul munteano-transilvan la începutul aceluiași veac. Cauzele menținerii acestui status-quo îndelungat constau în natura sistemului de securitate a frontierei moștenite din tradițiile defensive ale Coroanei maghiare, unde principalele puncte de apărare și reper erau amplasate la intrarea în pasurile montane. Centrele urbane majore ale sașilor în Transilvania, precum Sibiu, Brașovul și Bistrița, au fost înființate la intrarea în pasurile montane din considerații comerciale și militare, reprezentând, conform lui I. C. Băcilă, „granița chiar la pasul Carpaților, unde pasul a atras orașul și cel ce domina pasul putea să-și întindă influența și dincolo de el”²⁵.

Același principiu al fortificării principalelor căi de acces spre Carpați se observă și dincolo de munți, în voievodatul lui Bogdan I, care putea să mențină frontiera sa occidentală pe linia Baia-Câmpulung-Rădăuți cu localitățile adiacente, aceasta fiind ulterior extinsă, pe timpul domniei lui Lațcu, până la Siret și pe timpul lui Petru I Mușat, până la cetatea de piatră a Neamțului²⁶. Absența fortificațiilor mușatine în segmentul de sud al frontierei moldo-ardelene pentru securizarea ieșirilor din pasurile Ghimeș și Oituz²⁷ reprezintă o mărturie indirectă în favoarea instalării mai târzii a stăpânirii voievozilor de la Suceava. S. Iosipescu aduce în calitate de argument privilegiul comercial al lui Alexandru cel Bun din 1408, unde vama de la Troțuș servea pentru trecerea călătorilor din sau spre Transilvania „la întâlnirea drumului dinspre pasul Ghimeș cu cel de pe valea Tazlăului, dar nu direct pe drumul Oituzului (căci vechiul târg al Troțușului se afla către confluența râurilor Troțuș, Oituz, Tazlău, pe malul stâng, iar drumul venea pe malul opus)”²⁸. L. Rădvan completează această observație cu hrisovul din 15 martie 1410, în care Domoncuș stolnic, fratele său Blaj și Iacob, fiul lui Gheleb Miclouș, au primit șase sate pe Cașin și Oituz²⁹.

Conflictele privind frontiera moldo-ardeleană și acțiunile de precizare a hotarului comun sunt atestate documentar doar la sfârșitul secolului XVI și pe parcursul secolului XVII³⁰, motivele lor fiind trecerile păstorilor bistrițeni cu turmele lor

²⁵ Ioan C. Băcilă. *Hotarul de apus al Moldovei...*, p. 40.

²⁶ Ioan C. Băcilă. *Întinderea Moldovei...*, p. 318; *Idem. Hotarul de apus al Moldovei...*, p. 43-44; Denis Căprăroiu. Chronology and Numismatic Inferences of the first Mușatin Stone Fortresses. În: *Annales d'Université Valahia Targoviste Section d'Archéologie et d'Histoire*. 2016. Vol. XVIII. Nr. 2, pp. 28-29.

²⁷ Ioan Marian Țiplic. *Organizarea defensivă a Transilvaniei în Evul Mediu (sec. X-XIV)*. București: Editura Militară, 2006, p. 174.

²⁸ Sergiu Iosipescu. Drumuri comerciale în Europa centrală și sud-estică și însemnătatea lor politică (sec. XIV-XVI). În: *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*. 1982. Vol. XIX, p. 275.

²⁹ *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. Volumul I (1384-1448)*. Alcăt. și coord.: C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975, doc. 28, p. 40; Laurențiu Rădvan. Cu privire la începuturile orașelor din Țara de Jos a Moldovei. În: *Studii și materiale de istorie medie*. 2010. Vol. XXVIII, p. 54.

³⁰ Eudoxie Hurmuzaki, Nicolae Iorga. *Documente privitoare la istoria românilor. Vol. 15. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelen: Bistrița, Brașov, Sibiu. Partea II: 1601-1825*. București: Atelierele Grafice Socer Comp, 1913, doc. 1759, p. 890; doc. 1825, pp. 1018-1019; Teodor Bălan. *Conflictul pentru muntele Suhard...*, pp. 41-48.

sau a vânătorilor în adâncul Țării Moldovei, exploatarea ilegală a pădurilor moldovene, furturile de fânețe, conflictul pentru munții Suhard aflați în proprietatea mănăstirii Moldovița (partea moldoveană pledând pentru drepturile lor vechi asupra acestui masiv și principiul delimitării hotarelor după cumpăna râului Bistrița, în timp ce bistrițenii, dimpotrivă, înaintau ideea fixării hotarului pe dreapta acestui fluviu)³¹ etc. Astfel, natura acestor litigii era una economică, provocată de creșterea gradului de exploatare a teritoriilor aflate pe altitudini mari din partea sașilor, dornici de a-și lărgi posesiunile lor. I. C. Băcilă denota o creștere substanțială a acestor certuri pe timpul domniei lui Vasile Lupu³². Bilanțul neînțelegerilor apărute indică apariția majorității certurilor între supușii domnului Moldovei și locuitorii Bistriței, în timp ce frontiera cu regiunile populate de secui nu a generat atât de multe probleme. I. C. Băcilă presupunea că hotarul cu secuimea puteau fi „mai bine hotărât, ori poate din lipsa de amestec al Domnilor moldoveni”³³.

În concluzie, hotarul de apus al Țării Moldovei deținea calitățile tipice pentru o zonă montană în Evul Mediu, care erau destul de greu de monitorizat în afara limitelor trecătorilor montane, ce serveau ca principalele căi de comunicații și comerț, încetinind considerabil procesul delimitării acestuia între domnii Moldovei și autoritățile ardelene. Exemplele prezentate mai sus ale litigiilor atestate între bistrițeni și supușii moldoveni denotă existența îndelungată a configurației frontierei moldo-transilvane până la sfârșitul secolului XVI într-o formă mai mult sau mai puțin neschimbată, fiind puternic influențată de vechile tradiții ale gestiunii frontierelor montane în Regatul Ungariei încă dinaintea întemeierii Țării Moldovei. Aici nu se atestă o rețea complexă de fortificații, ca în cazul Ciliciei armene, deoarece înseși trecătorile din Carpații orientali nu au servit ca artere comerciale strategic importante pentru întreaga regiune, precum s-a întâmplat cu munții Taurus în perioada cruciadelor.

Apariția primelor litigii de hotar doar la sfârșitul secolului XVI și pe parcursul secolului XVII relevă atingerea gradului suficient de colonizare și exploatare economică a Carpaților Orientali pentru ca ele să devină, în sfârșit, contestate de către bistrițeni și moldoveni. Principiile de delimitare a hotarului preferate de cele două părți demonstrează că inițial, din a doua jumătate a secolului XIV (dacă nu chiar mai înainte de întemeierea Țării Moldovei), frontiera moldo-transilvană era determinată după cumpăna râurilor importante din această zonă, iar în contextul tendințelor de acaparare a spațiilor montane în defavoarea moldovenilor, reprezentanții Bistriței vor încerca să pună sub îndoială această regulă, militând pentru precizarea hotarului comun de-a lungul cursului nemijlocit al râurilor contestate.

³¹ Ioan C. Băcilă, *Întinderea Moldovei...*, p. 325; T. Bălan, *Conflictul pentru muntele Suhard...*, pp. 41-48.

³² Ioan C. Băcilă, *Întinderea Moldovei...*, p. 325.

³³ *Idem*, *Hotarul de apus al Moldovei...*, pp. 48-54.

.....

Oradea in the mirror of ottoman chronicles: anthropological perspectives on a border space (15th-17th centuries)

Laura ARDELEAN

UNIVERSITY OF ORADEA

 0000-0001-7110-0162

Oradea în oglinda cronicilor otomane: perspective antropologice asupra unui spațiu de frontieră (secolele XV-XVII). Lucrarea prezintă perspectiva cronicilor otomane asupra unor aspecte legate de cetatea și orașul Oradea în secolele XV-XVII, cu accent pe aspecte sociale și demografice, economice și religioase. Cronicile descriu orașul ca un centru prosper, cu o structură urbană bine organizată, formată din mai multe „varoșuri” (cartiere), și o economie prosperă. Populația era eterogenă, iar relațiile interetnice erau tensionate. Cronicile, deși propagandistice, oferă o perspectivă valoroasă asupra istoriei și societății Oradei..

Cuvinte-cheie: surse istorice, structuri sociale și demografice, structuri urbane, relații interetnice, economie, viață religioasă.

Introduction

Oradea, although it had lost some of its Renaissance splendor, was still a fairly extensive and prosperous settlement in the 16th and 17th centuries, developed around the fortress located between the Criș and Peța rivers. Of course, political and religious events changed its destiny, transforming it from an important episcopal seat into a border point.

In the context of the formation of the Christian League in 1594, the Transylvanian nobility was divided into two camps, one led by Sigismund Báthory, with an anti-Ottoman orientation, and the other, favorable to the Ottomans, supported by Balthazar Báthory. Domestically, the Protestant Reformation led to tensions between the city's inhabitants and Sigismund Báthory, especially due to the presence of the Jesuits. After his abdication in favor of his wife, the Jesuits were forced to leave Oradea, but Sigismund's reinstatement in August 1598 fueled the distrust of the population, who refused to take the oath of allegiance to him.

But the biggest problem was the pressing and continuous threat of the Ottomans, which forced the adaptation of the fortress to the strategic military requirements of the time, which led, from the second half of the century, to the start of extensive fortification works. There was a well-founded fear that the Ottoman Empire was planning a siege of Oradea, especially since after the Battle of Mohács in 1526, the Pashalik of Buda (1541) and then that of Timișoara (1552) had been established.

To consolidate and modernize the defensive system of the Oradea fortress, Italian architects specialized in fortifications were brought in, who designed a bastion-type ensemble with a pentagonal plan, equipped with five bastions. In the period 1569-1570, under the leadership of Ioan Sigismund, the Crăişorul bastion was built, and the works on the Ciunt bastion were initiated and continued later during the reigns of Stephen, Christopher and Sigismund Báthory. In 1572, the construction of the Aurit bastion was completed, followed in 1584 by the Roşu bastion, as well as the Pământ and Portii bastions.

In 1581, by order of Stephen Báthory, the Italian architect Dominico Ridolfini was appointed to reconfigure the functionality of the church inside the fortress, so that the lower level of the building was transformed into an ammunition depot, the upper level was adapted to serve as a firing point for artillery. At the time of the Ottoman siege in 1598, the fortress had five bastions, one of which was still unfinished, having been provisionally erected in a palanquin system. In his accounts, the architect Marco Isolano, who was in the fortress during the siege, mentions that the bastions were not completely filled with earth, an element that would have been essential for increasing their resistance. He also refers to the presence of a moat with water, a cathedral and a palace with an inner courtyard¹.

Later, by order of Gabriel Bethlen, one of the bastions was rebuilt in brick, thus resulting in the fifth bastion, later called the Bethlen Bastion. Among the Italian architects who contributed to the design and construction of the defensive system adapted to new war strategies and military technological advances are Pietro Ferabosco, Ottavio Baldigara, Simoné della Genga and Dominico Ridolfini².

At the end of the 16th century, the fortress was directly threatened, when in 1598, under the command of Satırcı Mehmed Pasha, the Ottomans, allied with the Tatar armies, organized a military expedition to Transylvania, targeting Oradea, due to its strategic position. Providence (heavy rains and floods) forced the Ottomans to abandon the siege³.

The shameful failure was not forgotten, the Ottomans later resuming their plans, they returned in 1660, this time managing to conquer the fortress and establishing the Eyalet of Oradea here until 1692, when the Habsburgs put an end to Ottoman domination, the city becoming an integral part of the defensive system of the Habsburg Empire.

¹ Doru Marta. *Cetatea Orădiei de la începuturi până la sfârşitul secolului al XVII-lea*. Oradea: Muzeul Țării Crișurilor, 2013, p. 53.

² Laura Ardelean. *A Brief Presentation of the Situation in the City of Oradea on the Eve of the Ottoman Siege in 1598*. In: *International scientific conference Topical issues of social science under martial law in Ukraine: conference proceedings (March 27–28, 2024 Oradea, Rumunia)*. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2024, pp. 17-18; Laura Ardelean, Iulia Vaisărhofer. *Însemnări în cronici otomane de secolele XVI-XVII privind cetatea Oradea și împrejurimile. Abordare istoriografică cantitativ-calitativă*. In: *Crisia*. Oradea: Muzeul Țării Crișurilor, 2024, LIV, pp. 139-148.

³ See Liviu Borcea. *Contribuții la istoria politică a Bihorului în epoca lui Mihai Viteazul (1598-1696)*. In: *Crisia*. Oradea: Muzeul Țării Crișurilor, 1975. V. p. 107 and Doru Marta. *Cetatea Orădiei...*, p. 49.

Methodology

The Ottoman historical sources constitute a documentary corpus of considerable significance, providing essential information about the fortresses and settlements in Transylvania and Hungary. The identification and publication of these sources have led to a diversification of approaches within scientific research, facilitating multiple interpretations of specific historical periods and events. Military reports and journals, alongside diplomatic correspondence, offer relevant data regarding the unfolding of conflicts, offensive and defensive systems, strategies, as well as insights into communication networks, distances between strategic points, the geographical positioning of certain locations, and aspects related to climate and meteorological conditions.

Furthermore, legislation and documents pertaining to fiscal obligations and the duties imposed on the inhabitants of fortresses and adjacent villages provide a valuable perspective on the economic and demographic context of the era. The official Ottoman registers, known as *defter*, encompass fiscal records and essential administrative information. Additionally, legal disputes, donation documents, and other official acts contribute to a more comprehensive understanding of the economic landscape of the period under analysis.

A fundamental role in reconstructing historical realities is played by Ottoman chronicles and travel journals. However, these sources must be subjected to rigorous critical analysis, as the accuracy of the information is influenced by the identity of the author and their degree of familiarity with the region being described. The present study focuses on this type of source, aiming to identify references to Oradea, particularly to its fortress and the settlements in its surrounding areas. By examining these accounts, the research seeks to shed light on the historical and spatial dynamics of the region during the period under investigation.

Under the aforementioned circumstances, it is not surprising that Oradea, particularly its fortress, captured the attention of Ottoman chroniclers and travelers. We have access to three volumes of Ottoman documents from the 15th and 17th centuries, translated and published in Romanian⁴, which contain passages that will undergo detailed analysis. The aim is to classify the information from the perspective of cultural anthropology. The study prioritizes Turkish chronicles from the 15th to 17th centuries, which provide insights not only into military and political events, but also into daily life, customs, beliefs, and social relations in Oradea. In this regard, the research examines how Ottoman chroniclers perceived and interpreted local culture and identity, the interactions between the Ottoman Empire and its territories of influence, as well as the Ottoman perception of the “other”, in this case, the population of Oradea and its surroundings. This approach seeks to uncover the multifaceted dynamics of cultural exchange and identity construction during the period under study.

⁴ Mihail Guboglu, Mustafa Mehmet. *Cronici turcești privind Țările Române*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966, I; Mihail Guboglu. *Cronici turcești privind Țările Române*, București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974. II; Mustafa A. Mehmet. *Cronici turcești privind Țările Române*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980. III.

This methodological approach, however, entails several challenges, as the majority of details in Ottoman writings predominantly emphasize defensive and strategic military aspects. Notably, a significant portion of the information is repetitive, indicating that texts were often borrowed and adapted from earlier sources. Despite this, new elements have also been identified, likely stemming from personal experiences or accounts provided by individuals with whom the Ottoman authors interacted over time—whether Turks who had visited the Romanian Principalities or individuals who traveled to Istanbul for various purposes. These unique elements provide valuable insights into the experiences and interactions that shaped Ottoman narratives, thereby enriching our understanding of the historical context and the perspectives of the authors. While the limitations of these sources are evident, they remain indispensable for reconstructing the complex realities of the period.

The analysis here does not focus on the description of conflicts or political issues. Instead, it has been expanded to emphasize social, demographic, economic, and religious aspects, aiming to highlight how the various religious denominations in Oradea were perceived and described, the daily activities of its inhabitants, and the interactions among different ethnic groups as interpreted by Ottoman chroniclers from the 15th to 17th centuries. The tone of these documents is often propagandistic and triumphalist, exaggerating the merits of the Ottoman armies in conquering such an important fortress while portraying their adversaries as weak, powerless, incapable of resistance, and even faithless. Furthermore, the fortress is described as being “filled with all kinds of *giaours* [infidels – our addition] and unworthy vagrants, cleansed, with churches and houses of prayer transformed into mosques and prayer halls...”⁵, actions framed as morally justified against a population they despised and from whom they sought religious separation. The wealth of the city is used to justify acts of plunder and pillage. Nevertheless, regardless of the chroniclers’ motivations or their tendency toward exaggerated justifications, their writings remain significant historical sources for constructing a clearer and more nuanced understanding of the society in the Romanian Principalities during the 15th to 17th centuries.

Regarding the communities within the fortress of Oradea, the city that developed around it, as well as the surrounding settlements, the following aspects related to the city are highlighted: its geo-strategic position, details about its urban structure, social and demographic composition, economic life, and the religious practices of its population. These elements collectively provide a comprehensive understanding of Oradea’s historical significance and its role within the broader regional context during the period under examination.

Strategic position and significance. Urban structure

Aşık Paşa-Zâde, the author of the chronicle *Tevârih-i Âl-i Osman*, one of the most valuable sources for the early history of the Ottoman Empire, recounts the expedition

⁵ Mehmed Halifa. In: Mihail Guboglu. *Cronici...*, p. 200.

along the Danube led by Mihaloglu Ali Bey, the beylerbey of the Danube and commander of the *akıncıs* (raiders). According to the chronicler, when Ali Bey arrived from the fortress of Pojon (Bratislava), “on the sixth day, he reached the waters of the Criș (Kiriş) River, marking the first entry of the *akıncıs* into that flowing river. In that vilayet, the fortunate maiden had just joined hands with the groom tested in holy war... Advancing another two days on horses swift as a torrent, they ravaged and devastated the lands in their path, and with plundering hands, they inflicted great damage upon that region. On the eighth day, they launched an incursion into the city known as **Varat** [...] That city was a renowned passageway into the flourishing Hungarian vilayet.”⁶ In this context, Oradea is perceived as an essential transit point between various regions of Central Europe and the Ottoman Empire. It is likely that the attackers came from the southern route, from Serbia and Banat, rather than from the west, as the author suggests in this case. His presence in Bratislava is not attested, but it is known that he conducted raids in areas close to it, though around 1476. If we consider that he came from Arad, they could have first crossed the Black Criș River, then covered the distance to Oradea in two days.

The chronicler Orudj bin Adil, referring to the events of 1473-1474, when the Ottomans sought to consolidate and expand their control along the entire Danube line, also describes how “...Mihaloglu Ali Bey, gathering 7,000 *akıncıs*, entered the Hungarian vilayet. There were two rivers there called the Criș (Kirif). The Turk had not crossed those waters before. He crossed them. Beyond lay the great city under Hungarian rule, called **Varat**. This, being a seat of residence, was a very large city...”⁷ The term “seat of residence” suggests the existence of a local administration or a political and military elite that governed the city. Oradea is described as a large and significant city within the Hungarian Kingdom, located beyond the waters of the Criș Rivers (Kirif), which the Turks had not crossed until that time.

In his panegyric, glorifying the achievements of Mihaloglu Ali Bey, whose secretary he appears to have been, accompanying him in this capacity on several campaigns, Suzi Çelebi, originally from Prizren, writes: “He caused the city of **Varad** to be plundered...”⁸

Less well-known, the chronicler Mustafa Gelalzade recounts events that led to the conquest of several fortresses. Attacks were also directed against Oradea: “On the other hand, the *akıncıs* were sent to the areas between the river called Mureș and the fortresses of Oradea (**Varade**) and Solnoc (Selton), which belonged to the vilayet of Transylvania.”⁹ Thus, it refers to an Ottoman incursion carried out between the Mureș River and the region of Crișana, which was considered a strategic area for the Ottomans, serving as a transitional zone between the occupied territories and those still under Habsburg or Hungarian noblemen control.

The *Tarih* of Ibrahim Pecevi, one of the most significant Turkish chroniclers of the 17th century, describes the siege of the fortress of Oradea in 1598. Oradea is

⁶ Aşık-Paşa-Zade. *Tevârih-i Âl-i Osman*. In: Mihail Guboglu, Mustafa Mehmet. *Cronici...*, p. 208.

⁷ Orudj Bin Abil. *Cronica Tevârih-i Al-i Osman*. In: *Ibidem*, pp. 60-61.

⁸ Suzi Çelebi. *Gazavât-Nâme-i Mihaloglu Ali Bey*. In: *Ibidem*, p. 145.

⁹ Mustafa Gelalzade. In: *Ibidem*, p. 287.

depicted as having “seven *varoş*”, each considered a city in its own right¹⁰, suggesting a fragmented urban model composed of multiple settlements (the term *varoş* in Hungarian means town, derived from *vár*, meaning fortress). Each of these settlements likely had its own identity and function, with a degree of local autonomy.

Under the name *Varad*, the city is also mentioned by chroniclers such as Mehemed bin Mehmed¹¹, who was present at the 1598 siege of the fortress of Oradea¹², Kara-Celebi-Zade¹³, Kiatip Celebi¹⁴, Mustafa Naima¹⁵ and Mehmed Raşid¹⁶, the name *Varat* appears in the works of Solakzade Mehmed Hemdemi¹⁷, Hasan Vegihi¹⁸, Silahdar Findıklî Mehmed Aga¹⁹.

In Ottoman chronicles from the 15th to the 17th centuries, Oradea is referred to as *Varat*, *Varad*, or *Varade*, which represent the Ottoman adaptation of the Hungarian name *Várad*, regardless of the context in which references to the fortress are made.

In terms of organization, Turkish chroniclers accurately observe that a large city developed around the fortress, and in the adjacent area, settlements emerged and evolved over time, to the extent that they could be considered small towns. These settlements functioned somewhat like districts, though they were not administratively unified at the time the Turkish chroniclers recorded them in their writings.

During the organized expeditions, particularly those of 1598 (unsuccessful) and 1660 (successful), Ottoman texts provide geographical details of significant interest. Of particular relevance here is the importance and positioning of the fortress of Oradea, both in terms of its physical location and its relation to other places.

Mehemed bin Mehmed, describing the Ottoman expedition against Transylvania, provides some details about Oradea: “The aforementioned fortress of Oradea, situated between Transylvania and the Austrian territories, was a strong fortress, and in its vicinity were settlements (*varoş*).”²⁰ Thus, Oradea was a fortified fortress located in a strategic position, serving as an important border point, a location that granted it military significance in the face of increasingly frequent and organized attacks by Ottoman armies. This image persists, as it is found in the chronicles of both the 16th and 17th centuries. The importance of Oradea is often emphasized, being regarded as a significant fortress in the context of Ottoman expeditions into Transylvania, situated on the main access route to the region. This is also reflected in the writings of Kâtip Çelebi, who, in addition to detailing the discussions regard-

¹⁰ Ibrahim Pecevi. *Târîh-i Peçevi*. In: *Ibidem*, pp. 507-510.

¹¹ Mehemed Bin Mehmed. *Nuhbet-ut-tevarîh ve l-ahbar*. In: *Ibidem*, p. 427.

¹² Doru Marta. Aspectele ale istoriei medievale a Bihorului văzută prin cetăţile sale. In: *Istoria Bihorului. Civilizaţie – Societate – Economie – Mentalităţi*. Coord. Gabriel Moisa, Sorin Şipoş, Aurel Chiriac, Radu Romînaşu. Oradea: Muzeul Ţării Crişurilor, 2018, p. 355.

¹³ Kara-Celebi-Zade. *Ravdat ül-ebrar*. In: Mihail Guboglu, Mustafa Mehmet, *Cronici...*, p. 553.

¹⁴ Kiatip Celebi. *Fezleke-i tarih*. In: Mihail Guboglu, *Cronici...*, p. 50, 52.

¹⁵ Mustafa Naima. *Naima Tarihi*. In: Mustafa A. Mehmet, *Cronici...*, p. 23. (The chronicler also uses the term “Varat”.)

¹⁶ Mehmed Raşid. *Tahid*. In: *Ibidem*, p. 173. (The chronicler also uses the term “Varat”.)

¹⁷ Solakzade Mehmed Hemdemi. *Tarih*. In: Mihail Guboglu, *Cronici...*, p. 160.

¹⁸ Hasan Vegihi. *Tarih-i Vegihi*. In: *Ibidem*, p. 183.

¹⁹ Silahdar Findıklî Mehmed Aga. *Silahdar tarihi*. In: *Ibidem*, p. 401.

²⁰ Mehemed Bin Mehmed. *Op.cit.*, p. 427.

ing the routes of the expeditions, reveals the reason why the fortress became a target of military actions: “apart from Oradea, there is no other route through which the Islamic army could penetrate into Transylvania”. The journey involved “great difficulty crossing several rivers and large marshes” to reach the fortress, which was situated on a plain. “The aforementioned fortress was located between Transylvania and Austria (Nemce), a strong fortress surrounded by a town (*varoş*)...”²¹ The same information regarding the preparations and the expedition of Satırcı Mehmed Pasha against Oradea also appears in the chronicle of Solakzade Mehmed Hemdemi²². Müneccimbaşı, recounting the siege of 1660, states in his chronicle that “they all set out and advanced toward the fortress of Oradea in the territories of Transylvania. The aforementioned fortress is located at a distance of 15 hours from Ineu.”²³ This information, crucial for the army stationed in the aforementioned locality, which had already been conquered, is also found in the writings of Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga: “After encamping for another week near the fortress of Ineu, they advanced toward the fortress called Oradea (Varat), one of the fortresses of Transylvania, located a distance (menzil) of 15 hours from Ineu”. The author notes that Oradea was situated in the middle of a marsh, thus having a strong chance of withstanding a prolonged siege²⁴. According to Kiatip Celebi’s chronicle, the distance from Gyula to Oradea was covered in three days²⁵.

Regarding the descriptions related to the appearance of the city, particularly the areas in the immediate vicinity of the fortress, it is noteworthy that the chroniclers emphasized the size of the settlement, the resilience and durability of the houses, and the extent and appearance of the gardens.

Solakzade Mehmed Hemdemi, highlighting the expanse of the settlement and providing details about the city’s appearance, writes: “The *varoş* of the aforementioned fortress is so extensive that twenty thousand men could take refuge there. In addition to its *varoş*, its stone houses extended almost as far as the city itself [...] The houses of the city, being built of stone and brick, eliminated the need for additional fortifications for the beylerbey”.²⁶ The city “had a pleasant and healthy climate, being fortified like the Elburuz mountains.”

Hasan Vegihi also gives us details about the city and its climate: “It had a pleasant climate, healthy people and a very strong and fortified city with large stone towers that rose to the sky, half of it being on a large river”²⁷. This is the Crişul Repede River.

Interesting is the assessment of Mustafa Naima, who in his accounts of the siege of the Oradea fortress in 1598 used as a source the chronicle *Tevarih-i Al-i Osman*, attributed to Topcular Kâtibi Abdul Kadir Efend, a chronicler who in 1595

²¹ Kiatip Celebi. *Op.cit.*, p. 52.

²² Mehmed Bin Mehmed. *Op.cit.*, p. 427.

²³ Müneccimbaşı. *Sahaif ül-Ahbar*. In: Mihail Guboglu, *Cronici...*, p. 274.

²⁴ Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga. *Op.cit.*, p. 401

²⁵ Kiatip Celebi. *Op. cit.*, p. 54.

²⁶ Solakzade Mehmed Hemdemi. *Op. cit.*, p. 160-162.

²⁷ Hasan Vegihi. *Op. cit.*, p. 183.

held the position of “secretary of the artillerymen”²⁸. The chronicler locates the fortress, between Transylvania and Austria, which was “a fortified fortress and, all around, had houses (*varoş*)”. Furthermore, he estimates that: “From the city to the vineyards, the houses and dwellings stretched outward, about as far as the wall of Constantinople and as far as the garden of the Davud-Paşa menzil.”²⁹ At a general estimation, about 5-10 km. Further, it appears that the city has solid stone constructions: “on the first day of Monday rebi-ul-evvel - it was Friday - they entered the solid stone and decorated houses of the city”³⁰.

Over time, the fortress belonged to the Hungarian Kingdom, then to the Ottoman Empire, and then to the Habsburgs. Therefore, the chronicles present the administrative situation depending on the period in which they were written.

From the Ottoman chronicles from the 15th to 17th centuries it appears that Oradea had a strong fortress, having an important role in the conflicts between the Ottomans and the neighboring kingdoms. Although the writings focus more on geostrategic aspects, references can be identified to the urban organization, the structure of the city and the settlements around the fortress.

Social structure, demographic structure and interethnic relations

The social and demographic structure of Oradea reflected in the Turkish chronicles is diverse. The inhabitants are mentioned in almost all cases when sieges are referred to. In addition to those who played a role in the defense of the fortress, i.e. the military population, those who fled or suffered from military conflicts are also mentioned, i.e. the civilian population, especially the elderly, women, young people and children: “They arrived there unexpectedly, like a mountain torrent, at dawn, while the gjaors of that land were sleeping carelessly and knew nothing. Wave after wave, the Akinci, surrounding the city, surrounded it like a belt (*kemer*) and confused the women, children, young and old people in it”³¹. The Ottoman attack caused chaos and panic among the population, which was vulnerable to invasions. Many tried to save their wealth and flee: the “inhabitants of the «*varoş*» preferred to flee, some of them even loaded themselves into carts (*haraba*), and others were ready to leave”³².

From an ethnic point of view, “those of Hungarian descent lived in communes and villages”³³. The mention of villages indicates a rural population around the city. There were also communities of Austrians and other ethnic groups, who played a role in the defense and administration of the city. “The Austrians had also taken the Hungarians under their rule, regardless of whether they wanted them or not”³⁴. There are no direct references to the Romanian population, but although

²⁸ Cristina Rotman. Un izvor inedit referitor la istoria oraşului Tîrgovişte în anul 1595. *Cronica lui Topcular Kâtibi Abdul Kadir Efendi*. In: *Arhiva Valachica. Studii şi materiale de istorie şi istorie a culturii*. Bucureşti: 1976, pp. 239-240.

²⁹ Mustafa Naima. *Op. cit.*, p. 25.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Aşîk-Paşa-Zade. *Op.cit.*, p. 208.

³² Ibrahim Pecevi. *Op.cit.*, p. 508.

³³ Kiatip Celebi. *Op.cit.*, p. 52.

³⁴ Kara-Celebi-Zade. *Op.cit.*, p. 554.

the previously mentioned fragment refers mainly to Hungarians, the mention of villages suggests the presence of other ethnic groups, including Romanians, who were known as inhabitants of the rural areas of Transylvania.

Regarding the population, the chronicles use the pejorative term *giaor*, meaning in their perception, unbelievers or infidels, but which referred to the Christian population: "The unfortunate giaors, assuming that the taking of the city by the Islamic army, which was advancing step by step, was certain and determined, were forced to ask for aman, in order to save their lives"³⁵. The local population, mostly Christian, was forced to negotiate for survival. Mehmed Halifa mentions that: "The aforementioned fortress, which was full of all sorts of giaors and unworthy strays, was cleansed, and the churches and houses of prayer were transformed into mosques and mosques"³⁶. The giaors being in this case Christians, if there are several "sorts", it follows that they can be Reformed, Catholic, but also Orthodox, so it could also be Romanians. However, we emphasize that we have no direct mentions, but only indirect indications that suggest their presence in the ethnic structure of the region.

We have some data on the size of the city, considered large, and its capacity to host a significant population (20,000 people). The urban society was well organized, with an infrastructure capable of supporting a certain number of inhabitants: "The *varoş* of the aforementioned fortress is so large that twenty thousand people can be reinforced there"³⁷. The mention of "reinforcement" indicates the existence of defensive structures and a social organization capable of dealing with external threats.

References have been made previously regarding the extent of the settlement. Of course, we can think that the size of the city and the "*varoş*" is influenced by the population density, from which we deduce a considerable number of inhabitants in Oradea, especially in the 16th -17th centuries.

Of course, demographic changes occurred as a result of the sieges. A 15th - century source mentions: "Taking the pendjik of 32,000 prisoners, they sent it to Sultan Mehmed"³⁸. The figure of 32,000 prisoners suggests a significant population around Oradea, involving not only the city itself but also the surrounding villages. The forced capture of the civilian population, including men, women and children, was a regular practice among the Turks.

From another fragment of the chronicler Mehmed Raşid we deduce the losses from the siege that took place in 1660: "The three thousand people, that still remained, both wounded and injure free, out of nine thousand renowned soldiers, who were besieged at the beginning, emptied the fortress and descended onto the plain in front of the fortress"³⁹. The considerable reduction in the number of defenders from 9,000 to 3,000 men indicates a devastating impact on the social

³⁵ Müneggimbaşı. *Op.cit.*, p. 274.

³⁶ Mehmed Halifa. In: Mihail Guboglu, *Cronici...*, p. 200.

³⁷ Solakzade Mehmed Hemdemi. *Op.cit.*, p.162.

³⁸ Orudj Bin Abil. *Op. cit.*, p. 61.

³⁹ Mehmed Raşid. *Op. cit.*, p. 174

structure of the city, taking into account the fact that part of the population managed to flee. Others were captured and taken prisoner.

The Ottoman chronicles reveal a picture of a multi-ethnic society in the case of Oradea, which had to navigate between collaboration and conflict in the context of the changes that took place in the 15th-17th centuries. Interethnic relations were influenced by political, religious and military factors, such as Austrian domination, Ottoman invasions, as well as religious transformations that created a real rift within the society.

Some fragments reflect the tensions between the Hungarians and the Austrians. Mehmed bin Mehmed mentions that, before the arrival of the Ottomans, Oradea was under “German rule” and that the Austrians considered the city a strategic point for the defense of Christendom: “The German king said: The Hungarian garrison is not able to guard the fortress alone, and, the fortress above being the key and pride of the borders of our country, it is possible that the army of the Ottoman family will come upon it.”⁴⁰ The lack of trust and rivalry between the two ethnic groups is evident, especially when the Austrians began to expand their influence in the Kingdom of Hungary, provoking resistance from the Hungarians. However, the Austrians go on the attack: “Previously, several thousand Austrian soldiers had entered the fortress, and for several years they had become a nuisance”⁴¹. The Hungarians lived in communes and villages, as mentioned earlier. The dominance of the Austrians is clear in the following passage: “The Austrians had taken the Hungarians under their rule, regardless of whether they wanted them or not. Their persecution had exceeded all measure, and thus they weakened them in their oppressive hands. At the beginning of this year, all of them uniting, they (the Hungarians) brought to the residence of the Sultan of the world the gift of their submission, desiring to be named lord by the Sultan as ruler, Stephen Bocskai, and their request was granted”⁴². Here is a pro-Ottoman perspective, emphasizing the suffering of the Hungarians under the Austrians and the “savior” role of the Sultan.

The tense relations even resulted in armed conflicts. “On the twenty-seventh day of Gemazi ul-Evvel, in the year mentioned above, the two enemies, the Austrians and the Hungarians, met and fought fiercely.”⁴³ Another violent conflict is described as “Bocskai, besides killing all the Germans inside, also destroyed a group of them (the Austrians), killing several Germans there afterwards”⁴⁴. The fact that the Hungarians allied with the Ottomans against the Austrians indicates a complex politics of alliances and rivalries between different ethnic and political groups. Tensions between the Hungarians and the Austrians weakened common resistance against the Ottomans, so the Ottomans, taking advantage of the situation, consolidated their control over the region.

⁴⁰ Mehmed Bin Mehmed. *Op. cit.*, p. 428.

⁴¹ Mustafa Naima. *Op. cit.*, p. 25.

⁴² Kara-Celebi-Zade. *Op. cit.*, p. 553.

⁴³ Kiatip Celebi. *Op. cit.*, pp. 61-62.

⁴⁴ *Ibidem*.

Economic life

The city had a prosperous economy, with fairs and an active commercial network before the Ottoman conquest. After 1660, Oradea was integrated into the Ottoman Empire, becoming the center of a sanjak. Ottoman chroniclers describe Oradea as an important commercial city, with daily bazaars, or markets, where trade took place.

“They consider each «*varoş*» to be a city. Every day of the week a bazaar is held in one of these «*varoş*». It was a very flourishing and rich city. The wealth of the vineyards and gardens in its surroundings is very great and each of them is arranged in such a way that it is impossible to describe them. However, the inhabitants of the «*varoş*» preferred to flee, some of them even left loading themselves into carts (*haraba*), and others were ready to leave. Just then the Islamic army arrived and took much plunder”⁴⁵. As I mentioned before, there is a complex structure, with seven distinct neighborhoods, where both residents and traveling merchants had constant opportunities to sell and buy their goods. Oradea was perceived as a rich city, which deserved to be conquered and plundered. The gardens and vineyards are noted, but also the way in which they are organized. They are so extensive that they are even compared to those of Adrianople: “In addition to its «*varoş*», its stone houses also stretched almost as far as that city. The city of Oradea has beautiful and extensive vineyards and gardens that encompass the *cazaua*, like the vineyards and gardens of Adrianople. In the surroundings of the city there were so many herds and flocks of cattle that the Islamic army was fed up with mutton, ram and ox meat”⁴⁶. The appreciation from the conquerors’ perspective is evident, with the chronicler emphasizing how the loot was used to feed the troops.

In terms of prosperity, the city of Oradea is described in positive terms, sometimes even in superlatives: “It was a mine of silver and jewels, and the virgins were like a treasure trove full of gold. Exploring that land and taking the virgins from there, they devastated it, sweeping away everything in their path and taking the young men and the wealth inside, the land remained deserted, then they set fire to it from the edge”⁴⁷. The text suggests that Oradea was a prosperous city, and the conquerors were not satisfied with just the material rewards, but proceeded to completely destroy the settlement. The virgins are compared to gold, which denotes the high price they usually received for these captives.

The economy of Oradea and the surrounding area was therefore diversified. The inhabitants, in addition to trade, were intensely engaged in gardening and viticulture, but also in herding and animal husbandry.

Obviously, the chronicles also mention inventories related to armaments and other military details, which of course fell into the hands of the Ottomans after the siege of 1660, justifying the fact that for its riches and military arsenal it was worth conquering: “Seven hundred cannons were found inside it. So were many other things in the fortress. There were six fortifications, each of which was fortified and

⁴⁵ Ibrahim Pecevi. *Op. cit.*, pp. 508-509.

⁴⁶ Solakzade Mehmed Hemdemi. *Op. cit.*, p. 161.

⁴⁷ Aşık-Paşa-Zade. *Op. cit.*, p. 208.

strong just like a fortress. In each of these fortifications were found ten baliaamezza cannons and two large cannons (*makras*)”⁴⁸.

Military conflicts certainly had negative effects on the economy, such as on the supply and inflation of prices for various. “That is why the Tatars had to bring sugar from great distances. A kilo of barley had begun to sell for 3-5 gold coins”⁴⁹.

Religious life

The chronicles reveal an image of a Christian society that had to adapt to the political changes of the times, while preserving its religious identity, although the Ottomans resorted to destroying places of worship and replacing them with symbols of the newly established power. The action is also interpreted as a measure that attempts to change religious identity. The contempt for the Christian population is obvious. Considering them inferior, they are often presented as weak, unable to defend themselves (“the giaors, despite all the efforts made, remained powerless and, taking their families and putting them in carriages”⁵⁰), or even completely unprepared (“the giaors from that land slept carelessly and knew nothing”⁵¹). Muslims are presented in antithesis to Christians: “Many lucky and happy ghazis were fated to be wounded, and others to die as martyrs. And of the unfortunate giaors, many being destroyed, went to hell...”⁵². The Ghazi were Muslims, who if they were wounded or lost their lives on the battlefield meant that they had an honorable destiny, becoming martyrs, and thus privileged, while the Christians had a tragic fate, whose death was in vain. Moreover, they ended up in hell, according to the chronicler, meaning they were eternally condemned. The author of the story continues: “When the magnanimous serdar listened to the pleas of the giaors who asked for mercy, requesting permission that for three days to be allowed to leave the city, and that their lives and property be spared, his feeling of mercy awakened and granted them amman, on condition that they surrender the entire city, with all the ammunition, tools, cannons and rifles in it”⁵³. So, the military leader is presented as magnanimous, but we can observe a generosity limited by the imposed conditions, which shows the nature of the negotiation. It was more a matter of strategic maneuver than of real mercy towards those also called in this passage “giaors”. The pejorative use of the word when referring to the local population is a regular practice.

The destruction of the city implies a negative impact on daily life and local customs. During the incursions, looting, devastation and possible destruction of buildings are mentioned. It is not directly specified that the churches were demolished, but the descriptions of the burning of the city and the taking of the population into captivity suggest that religious buildings would also have been affected.

⁴⁸ Mehmed Halifa. In: Mihail Guboglu. *Cronici...*, p. 200.

⁴⁹ Mustafa Naima. *Op. cit.*, p. 27.

⁵⁰ Mehmed Bin Mehmed. *Op. cit.*, p. 428.

⁵¹ Aşık-Paşa-Zade. *Op. cit.*, p. 208.

⁵² Mehmed Halifa. In: Mihail Guboglu. *Cronici...*, pp. 198-199.

⁵³ *Ibidem*, p. 199.

Conclusions

The Ottoman chronicles, although strongly influenced by the propagandistic perspective of the authors, remain valuable tools in the reconstruction of the historical past of the region, of the way in which Oradea and the fortress were perceived by the Turks in the 15th - 17th centuries, considering both the strategic and urban dimension of the city, as well as the social, economic and religious realities of the era.

It appears that Oradea had a major strategic importance, being located at the intersection of trade and military routes essential for the power relations between the Ottoman Empire, the Kingdom of Hungary and, later, the Habsburg Empire. Its fortifications were the subject of extensive transformations, reflecting the need to adapt to the new realities of military conflict, especially in the context of Ottoman expansion. Turkish chroniclers repeatedly emphasize this aspect, giving the city the status of a key point in the confrontations in Central Europe.

Data revealing the urban organization and demographic structure of Oradea highlight a well-developed city, with a network of distinct «*varoş*»/neighborhoods. The city's wealth is praised, but the economy was significantly affected by military conflicts and Ottoman incursions, culminating in its systematic plundering following the siege of 1660.

Socially and ethnically, Ottoman chronicles highlight the existence of a heterogeneous population, consisting of Hungarians, Austrians and, most likely, Romanians, although the latter are not explicitly mentioned. Interethnic relations were marked by a tense dynamic, especially between Austrians and Hungarians, with conflicts between these groups often being instrumentalized by the Ottomans to facilitate their expansion in the region.

The religious dimension also appears in Ottoman sources. The Christian population is frequently described in a derogatory manner, suggesting that they are inferior to Muslims. However, in contradiction, the appearance of the city, the condition of the fortified citadel, and the manner in which gardening, viticulture, and animal husbandry were practiced are appreciated. Through their message, the texts attempt to justify and legitimize the Ottoman military actions in the area.

In conclusion, the Ottoman chronicles offer a valuable, but selective, perspective on the history of Oradea and the region in which it is located. They should be interpreted with caution. However, the analysis of these sources allows for a better understanding of the geopolitical context of the 15th - 17th centuries, as well as the impact that Ottoman expansion had on the social, economic and cultural structures of Oradea and the adjacent regions.

.....

Rivalitatea politică și militară dintre Bogdan Lăpușneanu și Ioan Vodă¹

Ion CHEPTENE

INSTITUTUL DE ISTORIE AL UNIVERSITĂȚII DE STAT DIN MOLDOVA

 0000-0001-9443-2522

The political and military rivalry between Bogdan Lăpușneanu and Ioan Vodă. This article aims to explore the rivalry between Bogdan Lăpușneanu and Ioan Vodă the Brave, two leading figures of Moldavia in the second half of the 16th century. By investigating the historical context, significant events and strategies adopted by the two rulers, the article analyzes the way in which Bogdan Lăpușneanu and Ioan Vodă the Brave used Polish and other regional forces support and interventions to strengthen their positions, the impact of their rivalry on the internal stability of Moldavia and on the perception of the region by Poland and regional powers, the role of this conflict in the balance of power in Eastern Europe in the context of the competition for influence between the Ottoman Empire, Poland and other regional powers. Ioan Voda the Brave and Bogdan Lăpușneanu aspired for the throne of Moldova, but this rivalry ended unsuccessfully for each candidate. Ioan Vodă was defeated and executed by the Ottomans in 1574. Despite this, Bogdan was unable to regain his throne. He sought diplomatic and military support from Poland, the Habsburgs, Denmark and Russia, but he was not able to restore his reign. Although he refused support from the Ottomans for fear of capture, Bogdan later gained protection in Russia, where Tsar Ivan the Terrible offered him property and the title of knyaz. Even in exile, Bogdan considered himself ruler of Moldavia, issuing documents bearing the country's coat of arms and continuing to aspire to regain the throne. However, the death of his rival Ioan Voda and support from the European or Ottoman courts gave him no real chance of returning to Moldova.

Keywords: John III the Terrible, Bogdan IV of Moldavia, the rivalry, Poland, Ottoman Empire, Ivan the Terrible, boyars.

Introducere

Acest articol urmărește să exploreze rivalitatea dintre Bogdan Lăpușneanu și Ioan Vodă cel Cumplit, două figuri marcante ale Țării Moldovei din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, analizând modul în care conflictul lor pentru putere a influențat relațiile politice și diplomatice dintre Țara Moldovei și Regatul Poloniei și alte puteri regionale. Prin investigarea contextului istoric, a evenimentelor semnificative și a

¹ Articolul a fost realizat în cadrul proiectului : *Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze)*. Cifra proiectului: 010401

strategiilor adoptate de cei doi domnitori, articolul analizează modul în care Bogdan Lăpușneanu și Ioan Vodă cel Cumplit au folosit sprijinul și intervențiile Poloniei, pentru a-și întări pozițiile, impactul rivalității lor asupra stabilității interne a Moldovei și asupra percepției regiunii de către Polonia, rolul acestui conflict în echilibrul de putere din Europa de Est, în contextul competiției pentru influență dintre Imperiul Otoman, Polonia și alte puteri regionale.

În vara anului 1551, după ce Iliăș Rareș (1546-1551) s-a convertit la islam², Ioan, sprijinit de câțiva boieri refugiați în Polonia, a încercat pentru prima dată să ocupe tronul Moldovei. Încercarea sa a eșuat, deoarece Ștefan Rareș (1551-1552) reușise să preia domnia înaintea lui³. Ulterior, Ioan a călătorit prin diverse țări europene, locuind în Rusia⁴, Hanatul Crimeii, Austria și Turcia. Acesta a petrecut mai mulți ani pe insula Rodos, unde s-a ocupat de comerț și a strâns o sumă suficientă pentru a cumpăra domnia⁵.

Ioan Vodă (1572-1574) a realizat o altă tentativă de a ocupa tronul către anul 1572, utilizând nemulțumirea boierimii, ce a fost înlocuită în anturajul domnesc după moartea doamnei Ruxandra de către adolescentul voievod Bogdan Lăpușneanu (1568-1572), care își luase „sfetnici leși”. Acest aspect a fost menționat de către cronicarul Grigore Ureche, care critica vehement atitudinea tânărului domn, spunând că „năpusti trebile țarâi, că pre cât îl iubii întâi, pre atâta îl urăsă”⁶. Cronicarul Azarie marca, la rândul său, că împreună cu sfetnicii leși, acesta „risipea averea domnească”⁷. Astfel, Ioan Vodă și Bogdan Lăpușneanu au ajuns să se afle într-o competiție directă pentru domnie, ceea ce a amplificat rivalitatea lor politică. Rivalitatea a fost alimentată de influența otomanilor, care aveau interesul de a controla Moldova prin intermediul unor domni obedienți. Această rivalitate se desfășura pe fundalul influenței Poloniei, Transilvaniei și altor puteri regionale, care aveau interese proprii în politica din Țara Moldovei.

Înfrângerea otomanilor la Lepanto suferită de la Liga Sfântă⁸ și aflarea despre propunerea adresată regelui Sigismund de către papa Pius al V-lea (1566-1572) privind aderarea la Liga Sfântă (1571)⁹ a marcat interesul Porții în înlăturarea lui Bogdan Lăpușneanu de la tron. În mărturiile lui Leonard Gorecki¹⁰, aflăm despre disprețul lui Bogdan față de turci și de nemulțumirea sultanului Selim al II-lea

² M. Maxim. *Țările Române și Înalta Poarta. Cadrul juridic al relațiilor romano-otomane în Evul Mediu*. București: Editura Enciclopedică, 1994, 300 p.

³ N. Iorga. *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*. București, 1899, pp. 330-332.

⁴ P. D. Popescu. *Dicționar de personalități istorice*. București: Editura Niculescu, 2005, pp. 143-145.

⁵ *Ibidem*, p. 145.

⁶ Grigore Ureche. *Letopisețul Țării Moldovei*. Ed Scriptorium, 2017, p. 162.

⁷ Ioan Bogdan. *Letopisețul lui Azarie*. București: Editura Institutului de Arte Grafice, 1909, p. 104.

⁸ N. Capponi. *The Battle of Lepanto 1571: The Holy League and the Ottoman Empire at Sea*. Philadelphia: Da Capo Press, 2008, 412 p.

⁹ Liga Sfântă, fondată în 1571 de Papa Pius al V-lea, a fost o alianță a statelor catolice mediteraneene împotriva expansiunii otomane. Membrii principali includeau Statele Papale, Spania, Veneția și Malta. Scopul alianței era oprirea dominației otomane în Marea Mediterană, iar victoria decisivă a fost obținută în Bătălia de la Lepanto (7 octombrie 1571), sub comanda lui Don Juan de Austria. Această bătălie a marcat sfârșitul supremației otomane în Mediterana occidentală și a avut un impact simbolic important, deși alianța a fost de scurtă durată din cauza intereselor divergente ale membrilor.

¹⁰ Leonhardus Gorecius. *Descriptio belli Iuoniae, Voivodae Valachiae, quod anno MDLXXIII, cum Selymo II, Turcarum imperatore*. Frankfurt: Editura lui A. Wechelum, 1578, pp. 19-22. Online: https://books.google.be/books?id=BZAVAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=nl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

(1566-1574) pentru tratatul încheiat cu regele Sigismund II August (1548-1572)¹¹. La aceasta se mai adaugă și ura boierilor moldoveni față de el, „pentru că se dăduse cu totul în amiciția polonilor”¹². Încercând să ajungă într-un loc sigur, sub motivul pregătirii de căsătorie, domnul pleacă la finele anului 1571 la Hotin, unde erau dislocate trupele poloneze. La trecerea râului Nistru, domnul a fost atacat de către magnatul Cristofor Zborowski, logodnicul unei surori a lui Bogdan, care a fost jignit de ruperea logodnei la cererea fostului domn al Moldovei. Această acțiune a fost planificată, cu scopul înlăturării concurentului pentru tron, de către Ioan Vodă.

În ianuarie 1572, Ioan Vodă a fost numit domn al Moldovei, înlocuindu-l pe Bogdan Lăpușneanu, ca urmare a influenței politice și a unui tribut de 200.000 de ducăți, oferit marelui vizir Mehmet Pașa¹³. La sfârșitul lunii, Ioan a intrat în Moldova cu 800 de ieniceri și spahii din Constantinopol, susținut de trupe otomane de la graniță și din Țara Românească. Grigore Ureche apreciază acest episod astfel: „Iar Bogdan vodă, dacă au înțeles de venirea lui Ion vodă, îndată au trimis la boieri în Țara Leșească, pre care și-i făcuse prietini, ca să-i trimită oaste, să nu lase pre vrăjmașul său să intre în țară. Și de nu vrea fi pripit și Ioan vodă cu oastea turcească și tătarască, nu pre lesne s-ar fi așăzat la domnie, că până a veni ajutorul leșescu, Ioan vodă au căzut cu oaste în țară”¹⁴.

În aprilie, vornicul Dumbrovă a împiedicat o tentativă a polonezilor de a-l reinstala pe Bogdan Lăpușneanu, care s-a retras la cetatea Hotin. Ioan Vodă a ripostat, atacând Pocuția și Podolia, iar tătarii au devastat Volânia¹⁵. Necesitatea luptei împotriva turcilor a crescut riscul unui conflict deschis dintre Polonia și Imperiul Otoman, pe care ambele părți doreau să-l evite. Pe 13 aprilie trupele otomane au atacat forțele poloneze, care au reușit să reziste cu greu¹⁶. Situația a fost salvată de hatmanul Jerzy Jazłowiecki, care a sosit pe Nistru cu 800 de soldați și cinci tunuri¹⁷. Deși forța respectivă nu putea decide soarta bătăliei, aceasta a ridicat moralul polonezilor. Profitând de poziția sa „neutră”, Jazłowiecki a mediat conflictul, cerând comandantului otoman să permită retragerea diviziei lui Mielecki în Polonia, amenințând cu mobilizarea de noi trupe, în caz de refuz.

Temerile erau justificate, deoarece la începutul lunii mai la Varșovia a sosit un emisar otoman, Mustafa, cu scrisori de la sultanul Selim al II-lea și marele vizir. Sultanul afirma că domnul Țării Moldovei fugise în Polonia cu tributul datorat Porții și cerea predarea acestuia împreună cu banii datorăți¹⁸.

¹¹ Il. Corfus. *Documente privitoare la Istoria românilor culese din arhivele române. Secolul al XVI-lea*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1979, pp. 314-316.

¹² Al. Papiu-Ilarian. *Tesauru de monumente istorice pentru Romania : atât din vechiu tiparite cât si manuscripte : cea mai mare parte straine*. T. 3. București : Tipografia Națională a lui Ștefan Rassidescu, 1864, p. 408. <https://dspace.bcucluj.ro/handle/123456789/79356>

¹³ I. Caproșu. Creditul moldovenesc în timpul lui Petru Șchiopu. În: *Stat. Societate. Națiune. Interpretări istorice*. Cluj-Napoca, 1982, pp. 107-108.

¹⁴ Grigore Ureche. *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 163.

¹⁵ D. C. Giurescu. *Ioan vodă cel Viteaz*. București: Ed. Științifică, 1962, pp. 29-35.

¹⁶ Pentru a urmări mersul luptelor, a se vedea: M. Plewczynski. *Wojny i wojskowosc polska w XVI w. Tom II. Lata 1548-1575*. Zabrze: Ed. Inforteditions, 2012, 380 p.

¹⁷ Grigore Ureche. *Letopisețul...*, p. 165.

¹⁸ *Relatiile externe ale Țării Moldovei în documente si materiale 1360-1858*. Editor, selectarea documentelor, studiu introductiv : Ion Eremia. Ediția a III-a. Chișinău : Cartdidact, 2020, pp. 385-388.

Încă de la începutul domniei, Ioan Vodă a intrat în conflict cu marea boierime¹⁹, care dorea un domn ce va promova interesele acestei clase sociale. Prin realizarea controlului asupra domniei, boierii urmăreau să-și întărească pozițiile politice în raport cu instituția domniei, însă Ioan Vodă a ripostat rapid, zădărniciindu-le planurile. El a adus schimbări semnificative în structura sfatului domnesc, păstrând doar un sfert din membrii anteriori. Ioan Vodă a eliminat chiar și pe vechii susținători, printre care și fostul vornic Ionașcu Sbierea, care a fost executat alături de alți 30 de boieri, iar averile lor au fost confiscate²⁰. Cronicarul Grigore Ureche remarcă în acest sens: „iar din boieri și din cei de cinste sabiia lui nu mai știia și cu toate feliurile de morți îi omoria. Și asta socotia că niminea n-au fostu mai destoinic decât dânsul. De lege își râdiia, că în postul cel mare s-au însurat țisalte călcături de lege multe făciia”²¹. Conform scriitorului polonez Gorecki, după consolidarea domniei, Ioan Vodă a pedepsit drastic susținătorii lui Bogdan Lăpușneanu, vizând în special oponenții politici și nobilii influenți, suspectați de simpatii pentru fostul domn²². La 24 mai 1572, Ioan Vodă adresa bistrițenilor o scrisoare cu rugămintea de a-l prinde pe “un călugăr, pe nume Theofan, fost mitropolit”, cauza apariției acestui document avea „un substrat politic, legată de sprijinul pe care mitropolitul i l-ar fi acordat lui Bogdan Lăpușneanu”²³. Gr. Ureche scrie că: „Mitropolitul Theofan n-ar fi ieșit întreg de dânsul, de nu ar fi fugit prin munți de groaza lui”²⁴.

În acest context, în luna mai, vornicii Drăgan și Albota au solicitat la Varșovia ca Ioan Vodă să fie înlocuit cu Bogdan Lăpușneanu²⁵. Moartea lui Sigismund Augustus pe 7 iulie a schimbat radical situația, paralizând posibilitățile Poloniei de a acționa împotriva Moldovei în contextul confuziei interregnumului. Spre sfârșitul anului 1572, după ce Bogdan Lăpușneanu a solicitat sprijin în Imperiul Habsburgic, unii boieri din Moldova au început din nou să comploteze împotriva lui Ioan Vodă. „Sultanul nu și-a putut permite complicații în Moldova, devenită un centru strategic și economic important al Imperiului. În această ordine de idei se înscrie și încercarea factorilor de decizie otomani de a-l readuce la domnie pe Bogdan Lăpușneanu. Astfel, în una din scrisori marele vizir îl anunța prin Ștefan Báthory pe fostul domn că îl iartă și că nu vrea să-i dea domnia nimănui altuia”²⁶. Pornind de la solicitările anterioare făcute de Mehmet Sokolli către polonezi „ca să trimită de îndată pe Bogdan la Poarta Înălțimii sale împăratul”²⁷, fostul domn a Moldovei a refuzat oferta transmisă de otomani prin intermediul lui Ștefan Báthory, având bănuieli rezonabile că astfel i se întinde o cursă pentru a fi capturat. Bogdan

¹⁹ V. Pâslariuc. *Raporturile politice dintre marea boierime și domnie în Țara Moldovei în secolul al XVI-lea*. Chișinău: Ed. Pontos, 2005, pp. 161-169.

²⁰ A. Veress. *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești (1527- 1572)*. Vol. I. București, 1929, pp. 316-320.

²¹ Grigore Ureche, *Letopiseșul...*, p. 166.

²² L. Gorecki. *Descriptio belli Iuoniae, Palatini Valachiae, quodum cum Selymo, Turcarum Imperatore, magno cum successu gessit ab initio, demum a Ieremia Czarnawieczio Valacho prodiis, et a Turcis contra fidem datam ac sacramento confirmatam occius*. În: Al. Papiu-Ilarian. *Tesauru de monumente istorice pentru Romania : atât din vechiu tiparite cât si manuscripte : cea mai mare parte straine*. T. 3. București : Tipografia Națională a lui Ștefan Rassidescu, 1864, p. 217.

²³ V. Pâslariuc. *Op. cit.*, p. 177.

²⁴ Grigore Ureche. *Letopiseșul...*, p. 166.

²⁵ V. Pâslariuc. *Op. cit.*, p. 171.

²⁶ V. Pâslariuc. *Raporturile politice dintre marea boierime și domnie...*, p. 180.

²⁷ *Relatiile externe ale Țării Moldovei în documente și materiale 1360-1858*, p. 387.

Lăpușneanu, de pe timpul aflării sale la curtea regală din Varșovia, a cerut ajutorul lui Hans Rüber zu Pixendorf, slujitorul lui Maximilian al II-lea (1564-1576), pentru a ocupa din nou tronul, fiind gata să intre în supușenia împăratului. Acesta l-a luat sub înalta sa protecție, dar solicitările de ajutor în recuperarea tronului ale lui Bogdan Lăpușneanu către Maximilian al II-lea de Habsburg nu au avut efect, deoarece împăratul a promis²⁸ susținerea pentru ocuparea tronului moldovenesc magnatului polonez Albert Laski, care nu a lăsat de-a lungul vremii tentativele de a ocupa tronul Țării Moldovei²⁹. Ulterior, candidatura magnatului va fi vizată de curtea de la Varșovia ca un potențial înlocuitor la tron și al lui Ioan Vodă, care nu a sprijinit candidatura lui Henric Valois (rege al Poloniei, 1573-1575, rege al Franței, 1574-1589) la tronul polonez. În acest sens, tentativele lui Bogdan Lăpușneanu de a obține sprijin pentru recuperarea tronului nu au avut sorți de izbândă chiar în contextul în care Ioan Vodă a intrat în dizgrația Imperiului Otoman. În timp ce Ioan Vodă se pregătea pentru război, la Constantinopol, pe 18 martie 1574, a avut loc ceremonia de învestire a lui Petru Vodă Șchiopul (1574-1577; 1578-1579; 1582-1591; 1582-1591). Bogdan, care a pierdut speranța că candidatura sa va fi luată în considerație de curțile de la Viena, Varșovia și Istanbul, a început să caute sprijin la Moscova, pentru a reveni în tronul țării. Cum remarca istoricul Constantin Rezachevici, Bogdan Lăpușneanu „a trecut, desigur fără să știe, pe lângă cea mai însemnată ocazie pentru a redobândi scaunul Moldovei”³⁰, atunci când a primit solicitarea otomană transmisă de Principele Transilvaniei Ștefan Báthory (1571-1576). Asemenea șanse reale fostul domn nu a mai avut până la finele vieții sale.

Dintr-un articol publicat de Mihai Ciobanu în anul 2022 devine clar că, pe fundalul investirii lui Petru Vodă Șchiopul în tronul Moldovei și pregătirilor lui Ioan Vodă de a se opune otomanilor în bătălia de la Cahul (10 iunie 1574), fostul domn ajunge la Moscova, pentru a obține sprijin în recuperarea tronului și alungarea lui Ioan Vodă de la tronul Moldovei. Bogdan Lăpușneanu prin intermediul baronului Rüber, pe 26 martie 1574, a obținut o scrisoare de liberă trecere de la August al Saxoniei pentru sine și suita sa, îndreptându-se spre curtea regelui Frederic al II-lea al Danemarcei. Spre sfârșitul lunii martie, fostul domn și câțiva boieri moldoveni au plecat spre Danemarca. Pe 28 aprilie, Frederic al II-lea (1559-1588) l-a informat pe țarul Ivan al IV-lea cel Groaznic (1533-1584) despre deplasarea lui Bogdan Lăpușneanu spre Narva, iar aceștia au ajuns acolo pe 13 iunie 1574³¹.

În paralel cu călătoria lui Bogdan Lăpușneanu spre Rusia, în Moldova Ioan Vodă se pregătea la Cahul să înfrunte otomanii. Grigore Ureche descrie lupta dintre moldoveni și otomani astfel: „Ci moldovenii așa sta, cum s-ar fi gătit să moară au să izbândească. Și multă moarte s-au făcut între amândoa părțile, că nu era loc a călca pre pământu, ci pre trupuri de om. Așa mai apoi să bătiia de aproape,

²⁸ A. Veress. *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești (1573- 1584)*. Vol. II. București: Carte Românească, 1930, pp. 4-5.

²⁹ I. Cheptene. *Personalitatea lui Albert Laski în istoriografia poloneză*. În: *Latinitate, Romanitate, Românitare*. Ed. 4, 6-7 noiembrie 2020. Chișinău: CEP USM, 2021, pp. 53-58.

³⁰ Constantin Rezachevici. *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova: a. 1324 1881*. Editura Enciclopedică, București: 2001, p. 698.

³¹ Mihai Ciobanu. *Călătoria lui Bogdan Lăpușneanu în Marele Cnezat al Moscovei. Noi informații din arhivele rusești*. În: *Istoria ca pasiune. Studii oferite profesorului Alexandru-Florin Platon la împlinirea a 65 de ani*. Iași. 2022, p. 282.

cât și mâinile le obosisă și armile scăpa. Acela praf să făcuse, cât nu sa cunoștia care de care-i este, de săneate și di trăsnetul pușcilor nu să auzia dispre amândoa părțile, nici pușcașii nu mai știa în cine dau”³². Această luptă s-a soldat cu moartea groaznică a domnului Moldovei Ioan Vodă, relatată de cronicarul moldovean: „cu multă mânie l-au muștrat și l-au dat de viu, de l-au legat de coadile a doao cămile și l-au slobozit prin tabără di l-au fărămat (atuncea zic să fie zis Ion vodă: “Caută că eu multe feliuri de morți groaznice am făcut, iară aceasta moarte n-am știut să o fiu făcut”). Mai apoi s-au lăsat la ceialaltă spuză, de i-au snopit și i-au sfărămat”³³. Bodgan Lăpușneanu, între timp, își continua călătoria spre Moscova, chiar dacă deznodământul rivalității sale cu Ioan a avut loc, acesta nu și-a recuperat tronul pierdut în 1572.

Bodgan Lăpușneanu cu suita s-a îndreptat spre Novgorod: „Bodgan și suita sa au stat la Curtea solilor (Posolski dvor), având pristavi pe Grigore Puteatin, Sobin Iarlikov, Sapun Meakinin, Andrei Kotov, Stepan Korotnev, Andrei Obutkov, Bersen Skobeev, Mihailo Vakorin, Andrei și Afanasie Mozovskie, Kazarin Pasadnikov și Kazarenko Timofeev”³⁴. La 2 iulie s-au pornit spre Moscova, călătoria a durat cel mult 17 zile. Fostul domn al Moldovei a fost primit în audiență de țarul Ivan Vasilevici. Atunci i s-a dat Luh și Tarusa și alte sate din alte părți, ajungând, astfel, cneaz de udel³⁵.

Considerăm necesar de a urmări soarta domnului Moldovei în Rusia și tentativele sale de a obține sprijinul țarului pentru recuperarea tronului Moldovei, or în epicentrul rivalității sale cu Ioan Vodă a fost tronul din Suceava, iar moartea rivalului nu l-a oprit pe Bogdan să se considere pe sine domn al Moldovei. La 28 martie 1575 Bogdan primește de la țar occina Tarusa cu satele Iscani și Volkovici, iar la 20 iulie 1577 dintr-o gramotă a țarului devine evident că Bogdan primise între septembrie 1575-august 1576 occina Luh în alt capăt al țaratului între orașele Costroma și Șuia³⁶. Aflat în Rusia, Bogdan Lăpușneanu a emis diplome pentru lăcașurile de cult, sigilându-le cu stema Moldovei, în semn că nu a acceptat pierderea tronului Moldovei³⁷. Putem aduce ca exemplu diploma sa din 30 iulie 1576, prin care oferea în calitate de occină satul Corțova bisericii din satul Felisovo, unde caracteristic e scris „мою волошконого воеводы, дань” și „моих писцов”³⁸. Istoricii ruși K. V. Baranov și T. B. Solovieva, cercetând activitatea lui Bogdan Lăpușneanu în Rusia, au scos la iveală un document, care atestă că în 1582 la curtea țarului un oarecare creditor a cerut returnarea datoriilor lui Bogdan Lăpușneanu, nefiindu-i satisfăcută cererea, acesta revine repetat cu solicitarea respectivă la țarul Feodor în anul 1589³⁹.

³² Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 172.

³³ Grigore Ureche, *Letopisețul...*, p. 174.

³⁴ Mihai Ciobanu, *Călătoria lui Bogdan Lăpușneanu în Marele Cnezat al Moscovei...*, p. 284.

³⁵ *Ibidem*, p. 286.

³⁶ K. V. Баранов, Т. Б. Соловьева. Новые документы о пребывании в России валахского воеводы Богдана Александровича. В: *Русский дипломатический*. 4. Москва, 1998, сс. 160-161.

³⁷ Mihai Ciobanu, *Călătoria lui Bogdan Lăpușneanu în Marele Cnezat al Moscovei...*, p. 286.

³⁸ K. V. Баранов, Т. Б. Соловьева. Указ. соч., с.162.

³⁹ K. V. Баранов, Т. Б. Соловьева. Указ. соч., с.165.

Concluzii

Conflictele dintre Bogdan Lăpușneanu și Ioan Vodă ilustrează o perioadă zbuciumată din istoria Moldovei, marcată de lupte interne, presiuni externe și eforturi de întărire a autorității domnești. Rivalitatea pentru tron nu a reprezentat doar ambiții individuale, ci a fost o consecință a contextului geopolitic complicat al secolului al XVI-lea. Alianțele externe ale celor doi lideri au decis soarta conflictului, dar au sporit și interferența străină în Moldova. Rivalitatea a fost amplificată de disensiunile dintre boierii din Moldova, care au jucat un rol dublu, fiind susținători ai unuia dintre pretendenți și oportuniști interesați de menținerea propriilor privilegii. Deplasările lui Bogdan Lăpușneanu la curtea Habsburgilor, Poloniei și altor puteri occidentale au intensificat și mai mult această rivalitate, care a evidențiat ambiția lui Bogdan de a exploata puterea emergentă a Moscovei. Această apropiere reprezenta un semnal al dorinței domnului de a găsi soluții alternative pentru a recupera tronul părintesc. Urzeala tronului dintre Ioan Vodă cel Cumplit și Bogdan Lăpușneanu a luat sfârșit odată cu moartea domnului Ioan, cu toate acestea, Bogdan Lăpușneanu până la finele vieții sale nu va recunoaște pierderea puterii în Moldova, utilizând pe larg insignele puterii domnești.

.....

Despre numele de monede din catastihul negustorului Petru Stoian Stenești

Costin CROITORU

MUZEUL BRĂILEI „CAROL I”;
INSTITUTUL DE STUDII AVANSATE PENTRU CULTURA ȘI CIVILIZAȚIA LEVANTULUI

 0000-0002-4732-2301

Andreea PANAIT

MUZEUL NAȚIONAL AL AGRICULTURII DIN SLOBOZIA

About the names of coins from the Account Register of merchant Petru Stoian Stenești.

The Account Register of the merchant Petru Stoian Stenești, which is the basis of the following lines, has already been edited, in an article, together with some general considerations relative to its form and content. Without depriving the reader of this essential information for understanding the general context of the era, respectively the register of commercial concerns of the Stoian merchant, in the following lines we will focus our attention especially on the names of the coins. As is known, the lack of an own national monetary system until the second half of the 19th century (1867) not only allowed, but even encouraged the circulation in the Romanian space of an extremely varied palette of denominations that supported (or hindered!) economic relations. We try, through the present analysis, to nuance some of these issues for the coins attested in the text of the document.

Keywords: 19th century, trade relations, coin names.

Preambul

Materialul documentar care stă la baza rândurilor următoare a fost editat în cadrul unui articol, împreună cu câteva considerații generale relative la forma și conținutul său¹. Fără a priva cititorul de aceste informații esențiale pentru înțelegerea contextului general al epocii, respectiv a registrului preocupărilor comerciale ale negustorului Stoian, ne vom concentra, în rândurile următoare, atenția îndeosebi asupra denumirilor de monede. Cum se știe, lipsa unui sistem monetar național propriu până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (1867) nu doar că a permis, ba chiar a încurajat vehicularea în spațiul românesc a unei palete extrem de variate de nominaluri care au susținut (sau îngreunat!) relațiile economice. Spre deosebire de *monedele reale* ce aveau rolul de mijloace de schimb și acumulare, *monedele de cont* reprezentau unități de măsură / echivalare a valorii bunurilor și serviciilor. Într-un spațiu definit prin diversitatea sistemelor numismatice utilizate, monedele de cont

¹ Andreea Panait. Catastihul negustorului Stoian. În: *Museum. Studii și comunicări*. 2022. Nr. XIX, pp. 21-30.

aveau menirea să faciliteze circulația unor astfel de specii monetare chiar și în zone depărtate de locul de batere. Mecanismele de utilizare a monedelor de cont în spațiul românesc, înainte de adoptarea și generalizarea „leului de calcul” nu sunt ușor de surprins. Încercăm, prin analiza de față, să nuanțăm o parte dintre aceste chestiuni pentru monedele atestate în textul documentului.

Documentul

Deținătorul manuscrisului (număr de inventar F.S. 4371) este Muzeul Național al Agriculturii din Slobozia și face parte din fondul documentar dobândit în urma unei donații mai ample, conexe Fermei Model de Semințe de Legume și Flori, de la Peri-eți, datorate Ileanei Stoianovici – fiica lui Ion Stoianovici, descendentă a negustorului Stoian, cel care l-a întocmit. Se prezintă sub formă de Caiet (având lungimea de 28 centimetri, lățimea de 22 centimetri și lățimea de 3,5 centimetri) care are 83 de pagini – din care 43 conțin înscris de tip manuscris în limbile română și bulgară cu alfabet chirilic –, legate în coperti din piele și „încuietori” cu șireturi din același material. Coperta una prezintă o inimă din hârtie, lipită, pe care apar însemnări, iar coperta doi prezintă un „buzunar” de tip plic. Ne aflăm în fața unui *Catastif* cu un conținut eterogen, dar preponderent de natură contabilă: facturi, chitanțe, notițe de tip jurnal relative la deplasările în scopuri neguțătorești, corespondență cu reprezentanții din diverse puncte comerciale, copii ale unor zapise de închiriere a proprietăților, nomenclatoare de nume ale unor chiriași sau liste ale prăvăliilor care au făcut obiectul donației către ctitoria ecleziastică din București². Exceptând însemnările matematice, documentul mai conține o previziune astrologică pentru cei născuți în zodia Săgetător. Toate aceste documente se încadrează din punct de vedere cronologic în intervalul cuprins între anii 1824-1844, așadar, referințele noastre vor viza în special partea secundă a primei jumătăți a veacului al XIX-lea.

Autorul

Consemnam mai sus „filiera” prin care *Catastiful* a ajuns în colecțiile Muzeului Național al Agriculturii, reiterând o parte a genealogiei negustorului Stoian. Chir Petru/Petre Stoian Stenești a fost un membru activ al breslei băcanilor din Țara Românească. Potrivit documentelor care ne-au parvenit, a fost activ în relațiile comerciale anterior anului 1818, dar cotizația breslei o va achita între anii 1838-1840. Altfel, proprietățile numeroase pe care le deținea în București au fost închiriate în intervalul 1834-1844. A ridicat în capitală o biserică de zid, pe Ulița Târgoviștei, înzestrată cu turn de poartă cu ceas și chilii speciale pentru negustori, din a căror chirie urma a se întreține (actul de confirmare a donației este emis la 15 octombrie 1840).

² Pentru ctitoria Bisericii „Sf. Voievozi” din București, ulița Târgoviștei, vezi Idem. Document inedit din colecția Muzeului Național al Agriculturii. În: *Arhivele Olteniei*. 2019. Nr. 33, pp. 361-368.

Numele de monede

La o primă evaluare *Catastiful* negustorului Stoian conține opt referințe la denumiri de monede: *diriclii*, *dodecari*, *groși*, *icosari*, *lei*, *parale*, *ruble*, *taleri*³, dar, la o lectură atentă, repertoriul numismatic poate fi completat și cu *funduci*, respectiv *mărieși*. Fie doar și din această enumerare, putem conchide că ne aflăm, deopotrivă, în fața unor monede reale și a unor monede de cont. *Nota bene*: „facturile” păstrate în *Catastif* – de fapt, însemnări laconice cu privire la cheltuielile efectuate, de exemplu, în ceea ce privește unele „târguiești din Țarigrad” – conțin marginal totaluri exprimate deopotrivă în lei și parale. Tot despre monedă de cont *versus* monedă reală este vorba și în contextul cârciumii și prăvăliei „ce le am pe locul Sfintei biserici la Ulița Târgoviște”, închiriate pe trei ani de la leatul 1834 până la leatul 1837, fiind „pe an, chiria, lei 725 și mi-am primit chiria de aicea înainte pe un an și jumătate taleri 1087:20”. Moneda reală este talerul, după cum reiese și din altă închiriere a unei prăvălii (26 octombrie 1834): „cu chiria pe un an drept taleri 200 și am primit chiria înainte pe șase luni adică până la Sfântul Gheorghe taleri 100”. Altă chirie, pertractată la 29 ianuarie 1844, în favoarea lui Chir Dumitru Tutungiu, este evaluată la 800 de lei pe an, din care „am primit acum înainte arvuna lei 8 icosari noi”. Paritatea dintre moneda reală și cea de calcul este exprimată într-un zăpis din 31 ianuarie 1844, în care, pentru o chirie evaluată la 650 lei, s-a achitat avansul de „4 icosari noi câte lei 12:30, lei 51”, urmând „să-mi primesc și cusurul lei 599 înainte de Sfântul Gheorghe cu o lună”. Alte piese numismatice sunt evaluate în *groși*, precum o arată zăpisul de închiriere a unei prăvălii către Chir Atanasachi, la 1 februarie 1844, pentru care „am primit 2 icosari și un fandac - *groși* – 49:21 și la Sfântul Gheorghe să-i dau zăpis pe un an și să-mi primesc și cusurul”. Două zile mai târziu, un document similar, vorbește despre o închiriere pentru 650 lei pe an, din care s-a plătit „înainte arvuna 5 ruble [=] *groși* 55”.

În altă ordine de idei, avem atestate denumiri grecești (*dodecari*, *icosari*), poloneze (*groși*), rusești (*ruble*), turcești (*diriclii*, *funduci*, *parale*), care nominalizează monede emise de varii entități statale, specifice „haosului monetar” din spațiul românesc, dar cu putere circulatorie în zonele pe care interesele comerciale ale negustorului Stoian le reclamau.

Diricliul este o monedă exotică pentru spațiul românesc, unde a circulat în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Confecționată din argint, piesa numismatică a fost emisă de Spania pentru coloniile din America (1732-1823), fiind vehiculată sub denumirea de *columnata* (în românește „colonat” sau „stâlpar”), inspirată de reprezentarea coloanelor lui Hercules, care străjuiau stema Spaniei, de pe avers. A ajuns la noi prin intermediul turcilor, care o denuceau *diricliu* sau *derecliu* (< *direkli* = cu stâlpi). La 1826 era cotelat la 8 ½ lei⁴. O atestare sugestivă este înregistrată la 14 ianuarie 1848, în *Noul curs monetar stabilit pe baza Raportului*

³ Andreea Panait. *Catastiful negustorului Stoian...*, p. 23.

⁴ H. Dj. Siruni. *Monetele turcești în Țările Române*. București: (Institutul de Studii și Cercetări Balcanice. Seria Istorică, nr. 2), 1944, p. 22; O. Iliescu. Istoria monetei în România. Glosar numismatic. În: *Studii și Materiale de Istorie Medie*. 2001. Nr. XIX, pp. 302-303; Idem. *The history of coins in Romania (cca. 1500 BC – 200 AD). Chronology – Bibliography – Glossary*. Bucharest: Editura Enciclopedică, 2002, p. 116; Aurică Smaranda. *Mic lexicon de numismatică*. București: Oscar Print, 2006, p. 28.

Comisiunii; potrivit acestuia „colonatul ce-i zice și diricliu” este cotate la 14 lei sau 2 parale⁵.

Apare o singură dată în fondul documentar consultat, într-o notă succintă din 10 septembrie 1825, care consemnează expedierea la Varna a 16 butoaie cu marfă, alături de o informare cu privire la prețul produselor și paritatea monedelor („*L-am înștiințat și de prețurile mărfurilor și pentru monedele # 23 ½ mari(?) 26 ½ diricle 10:18*”).

Dodecar (< neogrecul *δωδεκάρια* = duzină / doisprezece) este numele grecesc dat în țările române monedei turcești *adliè* (*altunî*) = „aur de justiție”, din aur, emisă în anul 1823 de către sultanul Mahmud al II-lea. În dreptul tigrului apărea inscripția *adli* (= just), aceasta fiind cea care a inspirat denumirea piesei. Avea valoarea de 12 piaștri; în anul 1824 era egală cu 12 lei vechi sau taleri⁶; la fel în anul 1827: *dodecariul* (sic!) = 12 lei⁷; de asemenea și în anul 1832⁸ dar, în mod evident, era supusă variațiilor pieței; de exemplu, în 1836 avem atestat „un *dodecar drept lei 11*”⁹. A dispărut din circulație odată cu introducerea sistemului monetar național. Calitatea de monedă reală a *dodecarului* o ilustrează surse variate, de exemplu, o scrisoare din 16 decembrie 1824 cu privire expedierea a o mie de taleri în *dodecari*¹⁰, sau *Veniturile raialei Turnu*, care arată că s-a trimis Vistieriei darea pe recolta viilor, în anul 1830, astfel: „1260 de taleri în 105 *dodecari*, 798 taleri în 76 ruble, 9 taleri în 4 sfanțigeri și 1.12 taleri în parale mărunte”¹¹. Ca mai toate piesele din aur, a fost supusă procedurilor de falsificare, negustorii din Principate fiind atenționați în acest sens: „păzește-te de galbenii *dodecari*, că au ieșit calpi mulți, făcuți de greci, făcuți întocmai ca cei buni, atât că au preț numai de opt lei, având argint mult băgat întrânșii” (14 februarie 1825)¹². În ciuda pericolelor, moneda continuă să fie atractivă pentru comercianți. Astfel, Casa Moscu primea, în anul 1826, de la partenerii din Constantinopol, *dodecari* în valoare de 40.000 groși, argumentând solicitarea „deoarece plata chiriiilor pentru sarea din schele se face numai în *dodecar*”¹³.

Apare o singură dată în fondul documentar consultat, în note succinte din 17 august, respectiv 12 septembrie 1825, care rețin avansul (= „*care am luat la plecare*

⁵ În: *Buletinul Societății Numismatice Române*. 1924. An XIX. Nr. 51-52, p. 91.

⁶ H. Dj. Siruni, *Monetele turcești...*, p. 49; Alexandru Constantinescu. *Dicționar istoric. Moneta în evul mediu românesc (partea I-a)*. În: *Studii și Articole de Istorie*, 1974. Nr. XXIX, p. 106; O. Iliescu. *Istoria monetei în România...*, p. 304; Idem. *History of coins...*, p. 118; Aurică Smaranda. *Lexicon de numismatică...*, pp. 28-29.

⁷ N. Iorga. *Situația agrară, economică și socială a Olteniei în epoca lui Tudor Vladimirescu. Documente contemporane*. București, 1915, p. 306, doc. nr. CCCCXV.

⁸ *Analele Parlamentare ale României*. Tomul II. Obicinuita Obștească Adunare a Țării Românești. Legislația I. Sesiunea I – 1831-1832. București: 1892, p. 396.

⁹ Vezi „Tablă de venituri și cheltuielile casei centrale pe anul 1836”. În: *Analele Parlamentare ale României*. Tomul VIII. Partea I. Obicinuita Obștească Adunare a Moldovei. Legislația II. Sesiunea I (VI) – 1837-1838. București, 1897, p. 447 (tipărit eronat 427).

¹⁰ George Potra. *Petrache Poenaru, ctitor al învățământului în țara noastră (1799-1875)*. București: Editura Științifică, 1963, p. 35.

¹¹ Mihail Popescu. *Raiaua Turnul. Venituri și catarafie*. În: *Revista Arhivelor*. 1939. Vol. III/2. Nr. 8, p. 259.

¹² N. Iorga. *Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni. Către casa de negoț sibiană Haği Pop (= Studii și documente cu privire la istoria românilor, vol. VIII)*. București: 1906, p. 162. Vezi și George Potra. *Din București de ieri*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1990, p. 245.

¹³ Dumitru Limona. *Negustorii „greci” și arhivele lor comerciale*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, p. 333.

de la *dumnealui*”) în valoare de 1529 dodecari – echivalați în 18348 lei, respectiv suma de 500 dodecari – echivalați în 6000 lei (prin urmare, un dodecar = 12 lei).

Funduc / Funduciu (< turcescul *funduk* = alună) este numele unei monede reale, din aur, emise între anii 1766-1807. Denumirea a fost inspirată de decorul granulat, figurat împrejurul piesei. Cursul acesteia a fost influențat de devalorizarea sistemului monetar otoman din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, suferind scăderi importante ale titlului¹⁴; în ciuda unor emisiuni mai reduse în comparație cu alte specii monetare turcești din aur, aparent a cunoscut o mai bună circulație în prima parte a secolului al XIX-lea, realitate pusă pe seama conținutului de metal prețios sau a speculei cu monedă din aur otomană¹⁵. În anul 1819 valora 11 lei.

Apare o singură dată în fondul documentar consultat, într-o însemnare din 1 februarie 1844, relativă la zăpădă de închiriere a unei prăvălii către Chir Atanasachi, „*nepotul nostru*”, pentru 600 de lei anual, pentru care a primit avansul de 51 lei, și ulterior „*am primit 2 icusari și un fandac - groși - 49:21*”, prin urmare piese din aur a căror valoare este echivalată după cum se vede.

Groșul (< germanul *groschen*, polonezul *grosz*, olandezul *grooten*) este bine-cunoscut în spațiul românesc încă din secolele XIV-XV, fiind una dintre vechile monede din argint cu largă circulație la nivel european, ca emisiuni ale unor state, orașe sau autorități diverse. Între echivalențele utilizate în zona noastră de interes este atestată aceea a groșului austriac de trei creițari sau cinci dinari sau 1/20 dintr-un taler, a groșului unguresc de șase sau opt dinari, a celui polonez de 1/100 dintr-un zlot. Pe parcursul secolelor XV-XIX groșul a devenit în Moldova unitate metrologică, circulând în paralel și ca monedă reală până la introducerea sistemului monetar național¹⁶.

Este unul dintre numele de monede frecvent amintite în *Catastiful* negustorului Stoian (37 atestări). Din păcate, nu avem, în niciun caz, discriminată denumirea pentru a ști cu exactitate la ce emisiune se referă. Apare deopotrivă în consemnările de plăți efectuate, în cele legate de sumele încasate pentru chirii. Caracterul de monedă de cont apare în contexte din anul 1844, când doi icosari și un funduc sunt echivalați cu 49:21 groși (1 februarie), sau cinci ruble valorând 55 de groși (3 februarie).

Icosar / icușar / icoșar este un nume intrat în limba română din neogrecul < *εικοσάρι* (derivat din *eikos* = 20) pentru a desemna o monedă otomană din aur care valora 20 de piaștri, emisă între anii 1822-1838¹⁷. Sigur că valoarea sa va fi variabilă și uneori chiar și calitatea aurului. Vistieria Țării Românești avea unele suspiciuni legate de titlul icosarilor din aur, drept pentru care trimite, în 16 iulie

¹⁴ Vezi M. N. Popa. *La circulation monétaire et l'évolution des prix en Valachie (1774-1831)*. Bucurest: Association Internationale d'études du sud-est européen, 1978, p. 86.

¹⁵ Vezi E. Limona, D. Limona. Aspecte ale comerțului brașovean în veacul al XVIII-lea. În: *Studii și Materiale de Istorie*. 1960. Nr. IV, pp. 525-564.

¹⁶ Alexandru Constantinescu. Dicționar istoric. Moneta în evul mediu românesc (partea II-a). În: *Studii și Articole de Istorie*. 1975. Nr. XXX-XXXI, p. 178; O. Iliescu. *Istoria monetei în România...*, p. 306; O. Iliescu. *History of coins...*, p. 121; A. Smaranda. *Lexicon de numismatică*, p. 41.

¹⁷ Al. Constantinescu. Dicționar istoric. Moneta în evul mediu românesc (partea II-a)... , p. 179; O. Iliescu. *Istoria monetei în România...*, p. 307; O. Iliescu. *History of coins...*, p. 122; Al. Smaranda. *Lexicon de numismatică...*, p. 45.

1836, la Brăila, două monede spre a le fi verificat conținutul de metal prețios, în laboratorul doctorului Constantin Hepites¹⁸. Existența unor monede false pe piață era cunoscută și populației de rând. Sugestiv este exemplul: „Acesta se duce la pat, scoate de sub perină o pungă de mătase verde, iar dintr-ensa un *icosar* și i-l pune în mână. Baboiu se uită la *icosar*, îl întoarce, iar se uită, apoi ridicând ochii la cel care i-l dase dice: – Dacă mi-ai fi dat un firfiric, nu mai stam la îndoială; dar când îmi dai un *icosar*, am tot dreptul a te întreba: Calp este?”¹⁹. Anul 1848-1849, atât de complicat pentru Țările Române, inclusiv din punctul de vedere al tranzacțiilor, a reclamat din partea autorităților intervenții (sau încercări) în vederea reglementării cursurilor unor monede, fie că este vorba despre piese reale sau de cont²⁰. Din documentația bogată ce s-a păstrat aflăm că s-a hotărât să se facă o excepție în ceea ce privește *icosarul* de aur și cel de argint, care să fie considerați ca monede convenționale, având cursul forțat de lei 12, parale 30. Această excepție se referea doar la trupele turcești și, desigur, pe durata prezenței lor în Principat. Dincolo de complicațiile reale pe care le va genera prevederea, cursul „afișat” [*Lista arătătoare de restatornicirea cursului monedelor*] la 11 ianuarie 1848 reține prezența *icosarului* nou de aur, care „drept la cumpănă” valora 12 lei și 10 parale, în vreme ce *icosarul* vechi de aur „drept la cumpănă” valora 14 lei și 2 parale²¹. În aceeași listă, în mod surprinzător, *icosarul* din argint este „cotat” la exact aceeași valoare cu *icosarul* nou din aur!

În cadrul fondului documentar de care ne-am ocupat este atestat exclusiv la nivelul anului 1844 și se referă la plata arvunii unor chirii, exprimată în *icosari noi*. Prin intermediul acestora, reținem paritatea „4 *icusari noi* câte lei 12:30 = lei 51” (sic!).

Leul este un nume dat în spațiul românesc, în secolele XVII-XVIII, talerului olandez. Pe reversul acestei emisiuni numismatice din argint este figurat un leu ridicat în două labe, reprezentare care a inspirat denumirile de *taleri leonis*, *louwen-daalders*, *löwenthaleri*, *taleri-lei* sau, mai simplu, *lei*. O vreme, în paralel cu moneda reală, de o mare diversitate (vezi lei-șalăi, lei-zloți, lei-potronici, lei-taleri etc.), al cărui caracter este exprimat uneori documentar sub formula „*leu bătut*”²², de pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, *leul* a devenit în Moldova și Țara Românească „unitate metrologică”, divizată în 40 de parale sau un piastru, funcționând ca atare și după Unirea Principatelor²³. În prima jumătate a secolului al XIX-lea – așa cum

¹⁸ Gh. T. Marinescu. *Documente privitoare la Brăila*. vol. I (colecție îngrijită de...). Brăila, 1929, pp. 29-30.

¹⁹ Grigorie H. Granda. *Vlășia sau Ciocoi noi*. București, 1887, p. 24.

²⁰ Toate acestea discutate pe larg la C. Moisil. Problema monetară în Țara Românească în anii 1848-1849. În: *Buletinul Societății Numismatice Române*. 1924. Anul XIX. Nr. 51-52, iulie-decembrie, pp. 60-95.

²¹ Pentru valoarea *icosarilor vechi* și, respectiv *icosarilor noi*, vezi și rubrica „Prețul Monedilor”. În: *Mercur. Jurnal Comercial al Portului Brăilei*. 1840, miercuri 20 martie, anul I, nr. 3, p. 7; *Ibidem*. 1840, miercuri 25 martie, anul I, nr. 4, p. 10; *Ibidem*. 1840, miercuri 1 mai, anul I, nr. 9, p. 31; *Ibidem*. 1840, miercuri 15 mai, anul I, nr. 13, p. 47 etc.

²² Vezi, de exemplu, Eudoxiu de Hurmuzaki. *Documente privitoare la istoria românilor*. XV. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelen (Bistrița, Brașov, Sibiu), publicate după copiile Academiei Române de Nicolae Iorga. Partea a II-a (1601-1825). București, 1913, p. 783.

²³ G. Zane. Sisteme monetare și monete principale din veacurile trecute. În: *Cercetări Istorice*, 1928. Anul IV. Nr. 1, pp. 29-35; Al. Constantinescu. *Dicționar istoric. Moneta în evul mediu românesc* (partea II-a)... , pp. 179-180; O. Iliescu. *Istoria monetei în România*..., p. 307; A. Smaranda. *Lexicon de numismatică*..., pp. 48-49.

rezultă și din fondul documentar pe care l-am analizat – prețurile mărfurilor și serviciilor, respectiv socotelile de pe piața internă erau exprimate cu ajutorul leului de calcul, dar plata efectivă se realiza cu numerar de diverse proveniențe. Acesta va fi ulterior supus unor încercări de reglementare oficială – chiar antagonice –, dar care lasă să se întrevadă elocvent caracterul său „virtual”: de exemplu, dacă domnul Moldovei Mihail Sturza decide în anul 1836 ca „toate socotelile scrise sau verbale să se facă fără a se pomeni numele de *leu*”, în anul 1852, de comun acord, Vistierile din Principate hotărâsc că „monedele ce se întrebuințează în țară [...] vor fi mărginite la un singur curs, rostit în *lei*”²⁴.

Este cel mai atestat nume de monedă din *Catastif*ul negustorului Stoian, fapt cu totul de înțeles, dacă avem în vedere caracterul său de etalon, cele mai multe dintre valori fiind echivalate prin intermediul acesteia. Spre exemplu, facturile înregistrate (de fapt, liste de cheltuieli) au primit o coloană specială de totaluri, exprimate în lei. Nu lipsesc totuși sursele care arată și caracterul real al monedei, precum în exemplele reiterate deja.

Mariaș (< maghiarul *máriás*, polonezul *mariaasz*) este denumirea dată în Transilvania monedei din argint de 17 creițari, emisă în anii 1751-1764 de Maria Theresia pentru Ungaria. Reprezentarea de pe avers a Maicii Domnului cu pruncul („Mariengroschen”) a inspirat denumirea populară. În anul 1775 mariașul valora 10 parale, iar în anul 1815 va urca la 20 de parale²⁵. După decretul lui Francisc I din 17 septembrie 1807, monedele de 17 (mariași) și 7 (pitaci) creițari au fost retrase din circulație și retopite, dar după patru săptămâni au fost din nou acceptate la casierile aeriile cu valoarea inițială, iar mai târziu ca monede de 15 și, respectiv șase creițari. Procesul îndepărtării lor a durat mulți ani; dovadă a prezenței lor pe piață este faptul că, în anul 1825 (*nota bene*, anul atestării mariașului în *Catastif*), evreul Spinvieh venea din Transilvania în Bucovina, spre a cumpăra aceste monede din argint, la prețuri reduse, pentru monetărie²⁶.

Această denumire este atestată o singură dată în fondul documentar pe care l-am discutat, într-o notă succintă din 10 septembrie 1825, care consemnează expedierea la Varna a 16 butoaie cu marfă, alături de o informare cu privire la prețul produselor și paritatea monedelor („*L-am înștiințat și de prețurile mărfurilor și pentru monedele # 23 ½ mari(?) 26 ½ diricle 10:18*”).

Paraua²⁷ (< turcescul *parâ*) era o monedă de origine egipteană, preluată de Imperiul Otoman după cucerirea statului mameluc de către Selim I (1512-1520). Apare și pe piața românească în secolul al XVII-lea și se va menține până la introducerea sistemului monetar național (1867), ca subdiviziune a leului de calcul²⁸.

²⁴ Pentru trimiteri la surse și discuții detaliate vezi Maria Cojocărescu. Contribuții la studiul circulației leului ca monedă de calcul în sec. XVIII-XIX. În: *București. Materiale de Istorie și Muzeografie*. 1971. Nr. VIII, p. 257.

²⁵ O. Iliescu. *Istoria monetei în România...*, p. 308; O. Iliescu, *History of coins...* p. 124; A. Smaranda. *Lexicon de numismatică...*, p. 52.

²⁶ Alexander Oguy. Circulația monetară și denumirile monetare în Bucovina, între anii 1770-1840. În: *Analele Bucovinei*. 2007. Anul XIV. Nr. 2, p. 555.

²⁷ Vezi C. Croitoru. Contribuții la istoria lexicului monetar românesc: nume de monede turcești care au circulat în zona Dunării de Jos (I). Paraua. În: *Analele Brăilei*. 2019. Anul XIX. Nr. 19, pp. 287-304.

²⁸ Dragoș Ungureanu. Monedele aflate în circulație în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea – putere de achiziție și cursuri de schimb. În: *Cercetări Numismatice*. 2003-2004. Nr. IX-XI, p. 460.

Cariera sa internațională a început însă în timpul lui Ahmed al III-lea (1703-1730), când a fost adoptată la nivel central și impusă în întreg imperiul, astfel că avea să se bată, pentru prima oară după cucerirea Egiptului, concomitent, atât la Cairo, cât și, mai ales, la Istanbul²⁹. Evident, piesele numismatice au fost supuse unor modificări stilistice, traduse, în special, prin înlocuirea legendei tradiționale de pe avers cu *tuğrâ*-ua sultanului. Paraua emisă în vremea sultanului Ahmed al III-lea avea un conținut ridicat de argint și o greutate brută de până la 0,69 grame³⁰, fapt ce explică, parțial, circulația sa îndelungată, până la începutul secolului al XIX-lea și, desigur, tezaurizarea. Astfel, apare în componența a numeroase tezaure și frecvente descoperiri izolate³¹, semnalate relativ uniform în tot spațiul geografic aferent provinciilor românești, ca o dovadă și a numărului mare de piese puse în circulație, a popularității de care se bucura, și a prezenței efective în cadrul tranzacțiilor de tot soiul, reflectate, în egală măsură, în documentele de epocă. Nu în ultimul rând, din aceleași considerente enunțate, au apărut și falsurile...³². Vehicularea sa îndelungată pe piață și utilizarea ulterioară ca monedă de calcul a lăsat urme și în vocabularul monetar, unde apare, drept una dintre cele mai bine atestate piese numismatice. Probabil că cea mai elocventă înregistrare, în acest sens, ce confirmă faptul că moneda reală era bine cunoscută vorbitorilor, apare în versul: „De când n-am văzut *paraua*, / I-am uitat cum e *turaua*”³³ (sic!).

Este numele de monedă care, în *Catastihul* negustorului Stoian, pe criteriul frecvenței, apare pe locul secund. Ca și în cazul leului, vorbim despre caracterul dual al acesteia, monedă reală, respectiv monedă de cont. Evident, *paraua* domină „*Facturile de târguieli din Țarigrad*”, fie că vorbim despre prețul produselor achiziționate, al ambalajelor sau al serviciilor furnizate (transport, cântar sau vama, poșta). Dincolo de toate acestea, *paraua* este expresivă pentru valoarea unor produse, să le spunem exotice, care din această perspectivă erau, fără îndoială, căutate și apreciate pe piața românească, precum: condimente (anason, chimion, cuișoare, ienibahar, piper, scorțișoară), fructe (măslina, smochine, stafide), semințe (fistic, migdale) ori produse (maia, rahat, untdelemn).

Rubla (< rusescul *rubl*) era o monedă din argint, unitate a sistemului monetar rusesc, emisă începând încă din secolul al XIII-lea. Din anul 1704, Petru I bate rublă cu greutatea de 27,30 grame și titlu de 970 ‰, divizată în 100 copeici sau 10 cervoneți. Pe piața românească rubla a început să apară mai frecvent după impunerea Rusiei ca mare putere (urmare a victoriei de la Poltava), dar mai ales după campania din 1711 (vezi aserțiunea lui Ion Neculce, potrivit căreia Petru i-ar fi oferit domnitorului Cantemir „câteva mii de ruble bani de argint tot copeice”). Nu este foarte prezentă între nominalurile atestate documentar, dar este posibil ca,

²⁹ Aurel Vilcu. *Moneda otomană în Țările Române în perioada 1687-1807*. Brăila: Editura Istros, 2009, p. 210.

³⁰ Cüneyt Ölçer. *Darphane müzesi. Osmanlı Madeni Paraları Kataloğu*. Istanbul, 1985, pp. 59-60.

³¹ Mai recent vezi A. Vilcu. *Moneda otomană... passim*.

³² Vezi, de exemplu, I. Isvoranu, A. Vilcu. Un depozit de falsuri după monedele otomane din vremea lui Mustafa III descoperit la București, sectorul „Curtea Veche”. În: *Buletinul Societății Numismatice Române*. 1998-2003. Nr. 92-97, pp. 227-230; A. Vilcu. Circulația falsurilor după moneda otomană din secolul al XVIII-lea în Țara Românească. În: C. Luca, I. Căndea (eds.). *Studia varia in honorem professoris Ștefan Ștefănescu octogenarii*. București-Brăila: Editura Istros, 2009, pp. 631-641.

³³ Anton Pann. *Culegere de proverburile sau Povestea vorbeii (de prin lume adunate și iarăși la lume date)*. I. București: f.a. (ediția Gh. Adamescu), p. 17 (*Povestea ăluia*).

datorită asemănării sale cu talerul, aceasta să apară în diverse surse sub numele de „leu”. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, în spațiul românesc, erau vehiculate rubla veche și rubla nouă, evaluate la 10-10,20 lei de calcul³⁴.

Această denumire este atestată o singură dată în fondul documentar analizat, la 3 februarie 1844, când arvuna unei chirii este plătită cu cinci ruble, echivalentul a 55 groși.

Talerul (< germanul *thaler*) era o monedă din argint, bătută undeva în deceniul trei al veacului al XVI-lea, denumită inițial *Joachimsthaler* (după locul emisiunii – Joachimstal), apoi, prin prescurtare, *thaler*. Termenul s-a impus la scară continentală, pentru a desemna variate piese numismatice care au avut ca model emisiunea inițială (mai populari fiind talerii olandezi – *löwenthaleri*, vezi *supra*). Documentele epocii nu fac distincție între diversele specii de taleri, folosind această denumire generică pentru toate monedele mari de argint din această clasă³⁵. Talerii-leu, deși au intrat în circulație în spațiul românesc pe la finele secolului al XVI-lea, dar s-au impus ca monedă de schimb, atingând apogeul în timpul domniei lui Matei Basarab, când, în mod sugestiv, a fost introdus „birul talerului”³⁶, funcționarii însărcinați cu strângerea acestuia fiind denumiți „leuași” sau „talerași”³⁷. A circulat ca monedă foarte apreciată, susținând tranzacțiile interne și externe, plata tributului etc., pentru secolele XVII-XVIII, împreună cu ughiul, a constituit baza sistemului monetar de calcul utilizat de Vistierie³⁸.

Numele acesta de monedă este bine atestat în *Catastiful* negustorului Stoian. Apare în ambele ipostaze, ca etalon de calcul și ca monedă de plată, din păcate, în această ultimă ipostază fără vreun atribut discriminatoriu care să ne ajute să înțelegem la care specie de taler se referă. În marea lor majoritate, chiriile prăvăliilor închiriate sunt exprimate și plătite în aceeași monedă, precum în exemplul „*chiria pe un an drept taleri 200 și am primit chiria înainte pe șase luni adică până la Sfântul Gheorghe taleri 100 după cum scrie și la zapis*” (26 octombrie 1834). Mai rar, plata calculată în lei este plătită în taleri, așa cum se întâmplă, de pildă, la 19 aprilie 1836 când „*chiria într-un an drept taleri 180, lei și am primit acuş înainte pe șase luni chiria taleri 90*” și mai puțin frecvente fiind cazurile în care suma de primit este calculată „drept” taleri și plătită în lei, precum se întâmplă la 23 aprilie 1837: „*am închiriat cârciuma, care o am la Ulița Târgoviște [...] taleri 575 și am primit acuş înainte chiria pe un an lei 575*”.

³⁴ O. Iliescu. *Istoria monetei în România...*, p. 311; O. Iliescu, *History of coins...*, p. 127; A. Smaranda. *Lexicon de numismatică...*, p. 68.

³⁵ O. Iliescu. *Istoria monetei în România...*, p. 312; O. Iliescu. *History of coins...*, p. 130; A. Smaranda. *Lexicon de numismatică...*, p. 78-80.

³⁶ D. Mioc. Reforma fiscală din vremea lui Matei Basarab. În: *Studii*. 1959. Anul XII. Nr. 2, pp. 53-83; N. Stoicescu. *Matei Basarab*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1988, pp. 61, 70, 171.

³⁷ *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului. Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România*, vol. III (1653-1675). București: 1968, p. 62, doc. nr. 189; p. 308, doc. nr. 1425; p. 91, doc. nr. 332; p. 438, doc. nr. 2084, pp. 514-515, doc. nr. 2486.

³⁸ D. Ungureanu. *Monedele aflate în circulație în Țara Românească...*, p. 458.

Concluzii

Catastihul negustorului Stoian constituie un fond documentar eterogen, dens, extins pe 83 de pagini. Din punct de vedere cronologic, acesta surprinde intervalul cuprins între anii 1824-1844, așadar, două decenii din jumătatea primei părți a veacului al XIX-lea. Tematic, firește, majoritatea referințelor au un caracter comercial, fie că este vorba despre tranzacții funciare – în marea lor majoritate, închirieri de prăvălii sau cârciumi, fie importul unor produse exotice³⁹, achiziționate din Țarigrad, Varna sau Brașov. Fondul documentar reține adevărate repertorii de mărfuri și servicii (în special, de ambalare, manipulare, expediție, vamă), prețuri, monede, nume ale corespondenților – parteneri sau comisionari, nume de chiriași – uneori detaliați etnic sau profesional, descrierea dughenelor. Dintre toate acestea, în intervenția de față ne-au preocupat numele de monede.

Cum am arătat, pe parcursul manuscrisului am întâlnit 10 astfel de denumiri, fapt absolut firesc pentru circulația financiară din Principate, la momentul cronologic expus, când, în lipsa unui sistem monetar propriu, relațiile comerciale erau susținute de prezența unor unități variate, care necesitau echivalarea în monede de cont, la rândul lor, reale sau nu. Tipul tranzacțiilor și paritatea banilor sunt circumscrise epocii, putând fi completate și cu alte surse, unele dintre ele fiind deja amintite pe parcursul discuției noastre. Dată fiind perioada îndelungată de circulație a banilor – între care, pentru cei confecționați din aur și argint trebuie avut în vedere și fenomenul de „teaurizare”, chiar și după încetarea „baterii” lor sau anumite interdicții oficiale de vehiculare –, trebuie să reținem că realitățile surprinse de *Catastihul* negustorului Stoian depășesc limita cronologică a celor două decenii de consemnări, ceea ce ilustrează, o dată în plus, importanța sa.

³⁹ Între acestea, pentru categoria de bunuri „farmaceutice”, un produs reiterat de trei ori în cadrul facturii nr. 8 („*dughinici mari turiace la 24 lei / dughinici mici turiace a 18 lei / dughinici mici turiace toate*”), neidentificat la prima editare a fondului, ar putea fi „elixirul” cunoscut sub denumirea de teriac, inițial preparat de farmaciile din Veneția, apoi în orașele din Franța, Spania sau Imperiul Otoman, pentru care, nu rareori, ambalajul original (capacele) fiind falsificat. Pentru discuții generale și unele descoperiri arheologice relevante în acest sens, vezi I. Căndea. Alcuni coperchi in piombo appartenuti a capsule di terica veneziana e conservati nel Museo di Brăila. În: C. Luca, G. Masi (eds.). *L'Europa Centro-Orientale e la Penisola italiana: quattro secoli di rapporti e influssi intercosi tra Stati e civiltà (1300-1700)*. Brăila-Venezia: 2007, pp. 323-335; Gabriel Custurea. Capsule de teriac descoperite în Dobrogea. În: *Pontica*. 2008. Nr. 41, pp. 415-418; Idem. Două noi capace de teriac descoperite pe teritoriul Dobrogei. În: *Pontica*. 2019. Nr. 52. Supplementum VI, pp. 431-443; E. Paraschiv-Grigore. Theriac Lids from the National History Museum of Romania Collections. În: *Cercetări Numismatice*. 2017-2018. Nr. 23-24, pp. 137-142 etc.

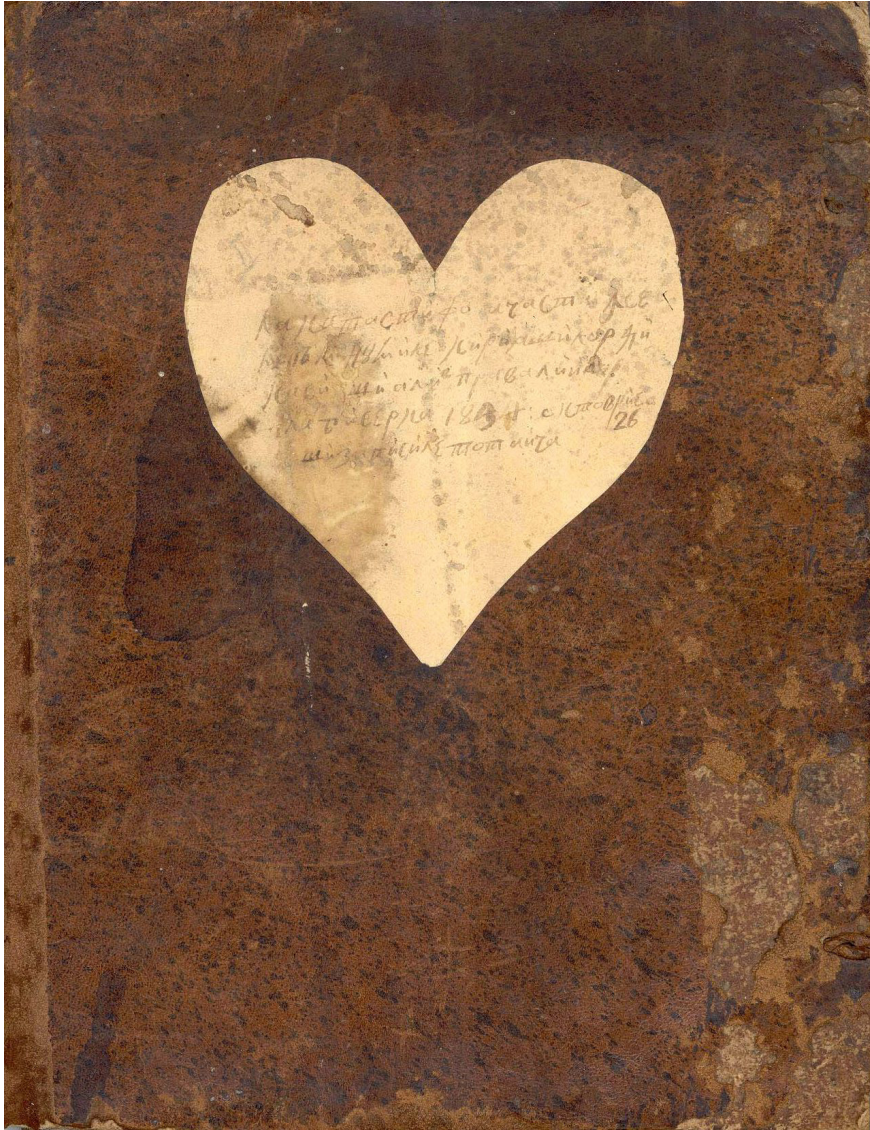

Fig. 1. *Catastif*ul negustorului Stoian. Coperta.

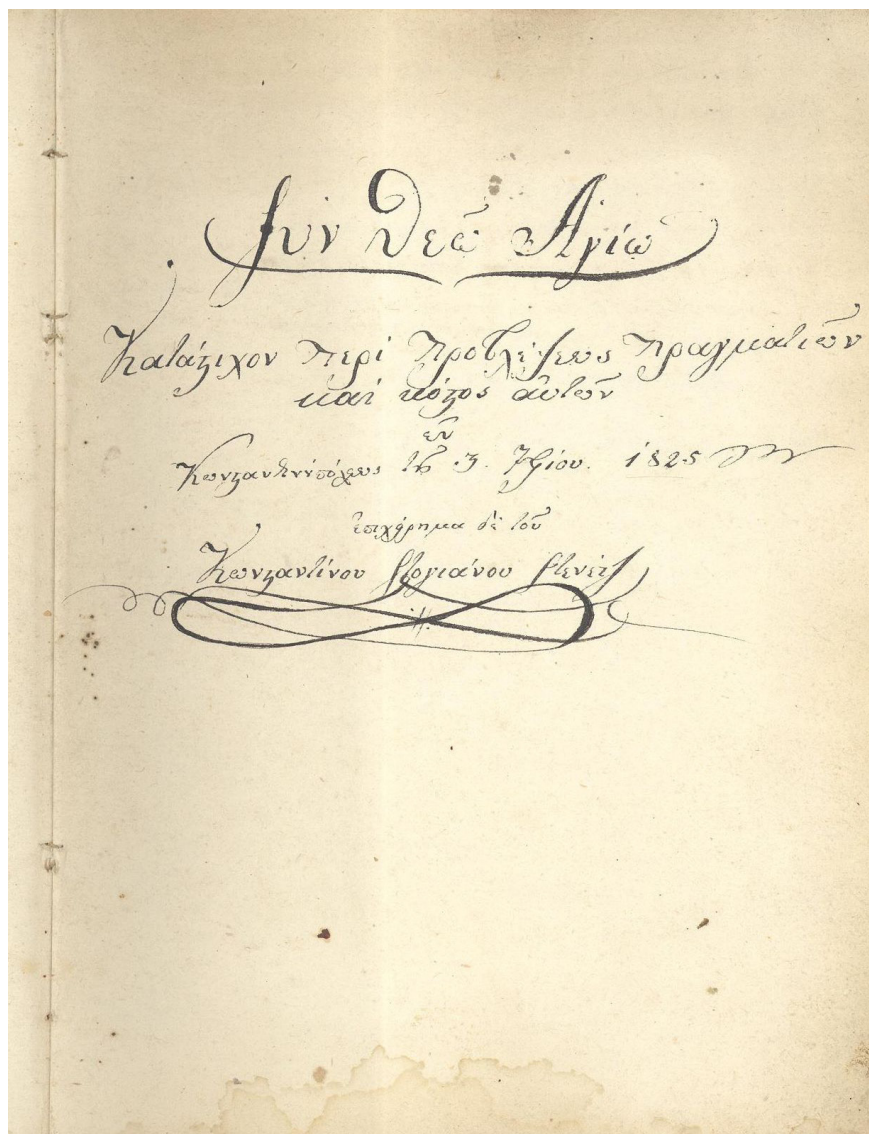

Fig. 2. Catastifil negustorului Stoian. Pagina 1.

[illegible]

Fig. 3. *Catastiful* negustorului Stoian. Factura 1.

[illegible]

Fig. 4. *Catastiful* negustorului Stoian. Factura 2.

[illegible]

Fig. 5. *Catastiful* negustorului Stoian. Factura 3.

.....

Women's texts of the 17th century as a field of interdisciplinary research¹

Lilia ZABOLOTNAIA

NATIONAL MUSEUM OF HISTORY OF MOLDOVA

Textele feminine din secolul al XVII -lea ca domeniu de cercetare interdisciplinară.

Cercetarea este consacrată studierii și analizei unei scrisori, scrise personal de Anna Movilă (Mohylanka), la 4 martie 1664, din orașul Lvov (Rzeczpospolita). Utilizarea metodelor interdisciplinare permite investigarea acestei surse prețioase ca izvor cu caracter istorico-literar, precum și relevanța caracteristicilor personale ale Annei Movilă (Mohylanka) în contextul complex al epocii studiate.

Cuvinte-cheie: Anna Movilă (Mohylanka), textele feminine din secolul al XVII -lea, scrisoarea, studii interdisciplinare.

In historical research, various written sources of the 17th century are primarily considered, as carriers of information about certain events, facts, phenomena, and so on. The informational and factual content of these sources is especially important when studying issues related to the private life of a historical figure, as well as when recreating the realities of a particular historical era. Our work focuses on an authentic private document, related to a branch of historical anthropology known as women's history. The main source for this study is a letter written personally by Anna Mohyla (Movilyanka) on March 4, 1664 in Lviv. Anna, the youngest and most famous daughter of Ieremia Movilă², married four times³, and all her husbands came from Polish magnate families⁴.

Based on the above, in this brief study we are faced with the following tasks: (1) study of the document as a historical and literary source that has survived to the present day; (2) analysis of factual information from the contents of the letter

¹ The research is carried out within the subprogram "Museum historical and archaeological heritage: systematization and scientific and cultural development" (Code: 180101) of the National Museum of History of Moldova, funded by the Ministry of Education and Research of the Republic of Moldova.

² Ieremia Movilă, the Voivode of Moldavia between August 1595 and May 1600, and again between September 1600 and July 10, 1606.

³ 1. Maximilian Przerębski (1577-1639); 2. Jan Szedziwóy Czarnkowski (d. 1644); 3. Władysław Myszkowski (d. 1658); 4. Stanisław Rewera Potocki (1589-1667).

⁴ Anna Movilyanka's biography is covered in a series of scientific publications by the author, so we do not consider it necessary to repeat ourselves. In particular, L. Zabolotnaia. Movilencele și descendenții. Pagini necunoscute. Unele contribuții la genealogia descendenților lui Ieremia Movilă. În: *Tyrageția*, Serie nouă, 2008. Nr. 2, pp. 27-42; Ibidem. *Moldavian Women in History: Destinies, Politics, and Love: Collection of Articles*. Cetatea de Scaun: 2018.

and its correlation with known biographical data on the life and activities of Anna Mohyła (Mohylanka).

The use of interdisciplinary methods of historical anthropology in the study of one individual letter will allow us to investigate this source in the textual historical and literary plan, as well as to reveal the personal characteristics of the female character in the multifaceted contextuality of the studied era.

In addition, the letter, like no other historical source, can recreate an illustrative image of Anna Mohyła (Mohylanka), shed light on her social and legal status, the level of her personal culture, education and intelligence, as well as highlight the features of her personal, family life, the style of private and public life, etc. As the founders of historical anthropology wrote: "We need to study not just the past, but the person in it... the phenomenon of man in time"⁵.

The letter was discovered during the author's research and documentary internships in recent years in archives, museums and manuscript departments of leading libraries in Poland (Central Archives of Historical Records in Warsaw, Krasieński Library, The Warsaw National Museum) and, in particular, in the Kórnik Library (Polish: Biblioteka Kórnicka), in the manuscript collection "*Akta prawno-majątkowe Jana Tomickiego, miecznika sierazkiego, podsędką krakowskiego (1646-1677). XVII wiek*"⁶.

It is interesting that in the Kórnik Library we found a whole series of letters from Anna Mohyła (Mohylanka) to no less famous historical figures of that time, such as, for example, Janusz Radziwiłł⁷, son-in-law of Maria Mohyła⁸, and then of Vasile Lupu⁹, Francyszk Przerębski (Przerembski), a close male relative of Anna Mohyła's first husband, Maksymilian Przerębski (Przerembski) and others. However, in terms of character, form and content, this group of sources deserves a separate, more detailed, deep and comprehensive study. In the presented work, this is not the subject of research.

In this context, it should be initially emphasized that women's letters of the 17th century, as a historical and literary source of the era, are characterized by a number of exceptional features.

Firstly, after more than three centuries, the number of these documents is extremely limited, as very few have survived to this day. Secondly, most often they are partially damaged (worn paper, faded ink, illegible text, etc.), and therefore fragmentary. Thirdly, it is equally important to emphasize that this group of sources is insufficiently covered in historical literature, especially in Romanian.

⁵ A. Burguiere. *Anthropologie historique*. În: *Dictionnaire des sciences historiques*. Paris: PUF, 1986, p. 52.

⁶ Biblioteka Kórnicka sygnatura 11423, dokument 2, strona 6. Tytuł „*Akta prawno-majątkowe Jana Tomickiego, miecznika sierazkiego, podsędką krakowskiego (1646-1677). XVII wiek*”. Further in the text: BK, sygn. 11423.

⁷ Prince Janusz Radziwiłł, also known as Janusz the Second or Janusz the Younger (Lithuanian: *Jonušas Radvila*, 2 December 1612 – 31 December 1655) was a noble and magnate in the Polish-Lithuanian Commonwealth. His first wife was Katarzyna Potocka, the daughter of Maria Potocka (Mohylanka), the sister of Anna Mohyła (Mohylanka) and the granddaughter of the Moldavian ruler Ieremie Movilă. His second wife was Maria Lupu-Radziwiłł, daughter of the Moldavian ruler Vasile Lupu (was the voivod of Moldavia between 1634 and 1653. In 1648 he received the Polish indigenate).

⁸ L. Zabolotnaia. *Movilencele și descendenții*, pp. 27-42.

⁹ L. Zabolotnaia. *Maria (Lupu) Radziwiłł's private life in documents, letters, and images*. Chișinău: 2020, p.111.

Portrait of Anna Mohylanka, Francja.
canvas, oil; 64×52.0 cm. From the
collection of the Museum of King Jan III's
Palace in Wilanów.

Portrait of Anna Mohylanka, Elżbieta
Krasieńska; 1868; canvas, oil; 74.6×59.6 cm.
From the collections of the National
Museum in Warsaw.

Documents containing information of a political, socio-economic and genealogical nature are still a priority. Documents of a private nature, in particular women's letters, unfortunately, either serve as a supplement to studies of global political events, or are ignored altogether.

Therefore, in this brief study we will limit ourselves to publishing and analyzing only one letter, which allows us to fully illuminate the issue raised. Our choice is explained by a number of factors. Firstly, the letter has been preserved in almost perfect condition: the text is legible, the paper is not damaged, there is an authentic signature of Anna and a clear imprint of her signet ring, the date of writing is indicated: March 4, 1664.

Secondly, the analysis of the writing technique, the individual graphological features of the handwriting indicate that the letter was written by Anna herself, and not by her secretary. This conclusion is supported by the elaborate handwriting in the letter and the level of writing technique, which is manifested in the ability to produce handwritten text with certain specific graphic elements.

Thirdly, with a general visual analysis of the handwriting, we can clearly see the main aspects that characterize the author, such as the shape and size of the letters, the slant of the handwriting, the intervals between letters and words, the pressure on the pen, the speed and style of writing. A detailed study of the shape of the letters also indicates certain personal characteristics. The letter is written according to grammatical and graphic rules of that time: even, clear letters, sentences are built in a strict logical sequence, horizontality, linearity and propor-

tional spacing are observed. The features of writing the capital letters A, P, D, and T are interesting. In our opinion, even a brief analysis of the letter characterizes Anna Mohyła (Mohylanka) as a highly educated, decisive and emotional woman. Character, as is known, is an important component of the psychological portrait of a person, so this letter plays a special role in recreating the image of Anna Mohyła (Mohylanka) in the context of the era.

Anna Mohyła's education and charisma are also evidenced by the reviews of her contemporaries. In particular, the Polish researcher Karolina Targosz in her monograph on educated women of the 17th century in Poland, mentioning Anna Mohyła (Mohylanka), cites very interesting documentary evidence from eyewitnesses: "The Frenchman Le Laboureur wrote about her many times, noting that she loved to attend balls and *was the best dancer, especially in Wallachian dances*. Anna Mohylanka -Myszkowska also had a special merit: she had the gift of very beautiful calligraphy"¹⁰.

In addition to the above, this letter is also a unique historical source containing exceptional information about our heroine.

Initially, the letter draws attention to how Anna Mohyła (Mohylanka) positions herself in society. In addition to listing her titles as the wife of a highly illustrious person, Stanisław Rewera Potocki¹¹, she first of all indicates her Moldavian princely origin from the Movilă dynasty: "*Anna Mohilanka Potocka, Princess of Moldavia, Voievodess of Krakow, Hetmaness of the Great Crown, Grodecka, Mosciska, Melicka, Dolińska, Drahimska Starostess / Anna Mohilanka Potocka, Xieźna Mołdawska, Wojewodzina Krakowska, Hetmanowa Wielka Koronna, Grodecka, Mosciska, Melicka, Dolińska, Drahimska Starościna*"¹².

From the letter, we also learn about the orders of Anna Mohyła (Mohylanka) regarding the management of her estate, which she inherited from her cousin Moise Movila¹³: "...*once the hereditary property of His Majesty Moise Movilă of blessed memory, my cousin, belonging to me after his death by divine and natural law*"¹⁴. This formulation confirms the well-known fact that Anna Mohyła (Mohylanka) inherited from Moise Movila, who died in 1661 in Poland, real estate under a will: "...*the estates called Muchaidy, Wola Hodska and Opacice in Podlesie located near Sołomnicą / włości nazwanej Muchaidy, Woli Hodskiej i Opacic na Podlesiu pod Sołomnicą leżących*"¹⁵.

With this legal formulation, Anna Mohyła (Mohylanka) clearly sets out the essence of her property and legal status as the owner of real estate, completely separate from the estates of her spouse, Stanisław Rewera Potocki. In other words,

¹⁰ Karolina Targosz. *Sawantki w Polsce XVII w. Aspiracje intelektualne kobiet ze środowisk dworskich*, Polska Akademia Nauk, Warszawa: 1997, pp. 5, 46, 73.

¹¹ Stanisław Rewera Potocki (1589-1667), Polish Grand Hetman of the Crown from 1654, Field Hetman of the Crown from 1652, Voivode of Kraków from 1658, Voivode of Kiev from 1655, Voivode of Podolia from 1636, Voivode of Braclaw from 1631, Castellan of Kamieniec from 1628, Chamberlain of Podolia from 1621, Starost of Galicia, Radom, Krasnystaw, Bar, Grodec, Kolomyia, Mościce, Starost of Drahim from 1660 etc.

¹² BK, syg. 11423.

¹³ Moise Movilă (1596 - 1661), the Voivode (Prince) of Moldavia twice: between April 28, 1630 and November 1631, and between July 2, 1633 and April 1634.

¹⁴ BK, syg. 11423.

¹⁵ BK, syg. 11423.

in this interpretation, Anna Mohyła (Mohylanka) protects her property rights to these personal possessions, to which no one else can have any claims.

The letter states that Anna Mohyła (Mohylanka), in order to ensure full compliance with her instructions, is sending her friend the Master of the Hunt¹⁶ Gabriel Silnicki and her estate manager Mr. Sołominke, who, having received the above-mentioned property, will manage the estates¹⁷ on her behalf. In addition, in the letter, Anna Mohyła (Mohylanka) insistently orders that the manager be obeyed as herself: „*you must obey him and be faithful to him, as you would be faithful to me personally, I command him, giving him full power and authority to receive all the income and profit from these estates, to do with my property according to my will and to increase it, disposing of it in a reasonable and acceptable manner (pro rato et grato)*”¹⁸.

As can be seen from the above text, Anna Mohyła (Mohylanka) not only had excellent calligraphic handwriting, but also had an excellent command of legal terms and formulations, both in Polish and Latin. In our opinion, this small excerpt from the letter characterizes her as a highly educated woman, with a broad intellectual outlook and an iron business acumen.

In conclusion of the letter, in order to secure all the powers conferred on the manager, Anna Mohyła (Mohylanka) signs with a full legal formulation, which gives the document legal force: “In confirmation of the powers given to him by me, I certify this (letter, document – L.Z.) with my own signature and the imprint of my seal. Given in Lvov on March 4, 1664. Anna Potocka the Voivodess, Krakow HWK¹⁹. The seal”²⁰.

One of the main conclusions of this brief study is that one of the letters written by Anna Mohyła (Mohylanka) in 1664 showed that she was an extraordinary woman, highly educated, with a broad intellectual horizon, socially active, even at a quite an old age²¹, fluent in several languages (Romanian, Polish and Latin).

Summarizing the above, we also consider it necessary to note that, using the example of one single letter, we have demonstrated that women's letters of the 17th century represent a unique historical and literary source with a very consistent informational and factual content, which opens up a broad research field in the personal history, women's education, the art of writing, family and inheritance law, the history of culture and education of women in those times, etc.

The letters represent an exceptional, genuine and truthful source of information about the smallest details of the backstage of a private life completely unknown to us, about the history of family and interpersonal relationships, about the way of everyday life, about the diversity of activities and occupations of famous female characters in the era under study.

¹⁶ Master of the hunt was an organizer of hunts for the great dukes, princes, kings, and queens of the medieval European states of France, Poland, Lithuania.

¹⁷ BK, syg. 11423.

¹⁸ BK, syg. 11423.

¹⁹ Hetmaness of the Great Crown.

²⁰ BK, syg. 11423.

²¹ Her year of birth is unknown, but judging by the information about her first marriage and the birth of two children in this marriage, she was about 60 years old.

Appendix No. 1. Letter of Anna Mohyła Potocka, March 4, 1664, Lviv

Anna Mohilanka Potocka, Princess of Moldavia, Voievodess of Krakow, Hetmaness of the Great Crown, Grodecka, Mosciska, Melicka, Dolińska, Drahimska Starostess

To all who should know about this, namely the subjects of the estates called Muchaidy, Wola Hodzka and Opacice in Podlesie located near Sołomnica, once the hereditary property of HM Moise Movilă of blessed memory, my cousin, belonging to me after his death by divine and natural law, let it be known that for the sake of order and for the taking of these estates I am sending HM Gabriel Silnicki, my friend the Master of Hunt²² Silnicki, and also Mr. Sołominke, my servant, who, according to my information, having taken the above-mentioned possessions, will remain and govern you in my place, and you must obey him and be faithful to him, as you would be faithful to me personally, I command him, giving him full power and authority to receive all the income and profit from these estates, to do with my property according to my will and to increase it *pro rato et grato*, whatever this

²² Master of the hunt was an organizer of hunting for the grand dukes, princes, tsars, kings in medieval European states, including the Polish-Lithuanian Commonwealth.

6
 Anna Kuhlarska Potocka Kieźna Mołdawska Wawrońska
 Krakowska Młeczanowa Wrońska Komorna Łódzka Moraska Skalska
 Oleńska Połomska Stawinska

Synem którym otem niedracie będzie nalerato, a miano:
 arze Poddania Włosa nazeranej Mucalidy Woli Kłobolnicy, i gpa:
 nie na Lolicie pod Sotomonią, Lacerajis negły, i paniciu Włosa
 In Paradojessa Mucalidy, Bata nego, Dr. edicijnych mnie zapo:
 De nui ego prawni Baci i j przypobsoni nalerajis, ciznie wiadomo. I dla
 porachu i odeboma tyjs chłaietowu cizła M. Dana Gabrzi Słabidnego, tow:
 ciego Lwofujs, Biciuach nego, tabre i Para Sotomni, Kuzego nego, który według
 Informacji moiej, odebnały pominiene wzmyś maicowia zosamae i j
 woiar zawiadomac na mijsiu moia będzie. Borego, aby nie tali kłusali
 rema postarozarowu i j woiarowu tak iako mnie i anij oddawali, wzharzaj
 Dajcie mu moc i władzę zapetaj, wzycielie pniemta i j pozyciel tyjs
 maicowia. Lacerajis, i j woiar według podobna swego, złowem moim
 ciznie i j pniemtae, przyjmując to pniemtae i j gato cokolwiek tempo:
 mieniny staga moij postarowu i j aorji tyjs maicowia i j mienich.
 Na co mu ty, Cienipoceni, mnie daie, one dla gmatowniej cizji pni:
 i j podpisnizeli własnej przy cizłitij, Liczcu moiej przyjmieniu W.
 na Potorka Wile

Anna Potordia Wrie
terles H Wk

aforesaid servant of mine decides and about what in these my possessions. In confirmation of the powers given to him by me, I certify this (letter, document – L.Z.) with my own signature and with my seal.

Given in Lvov on March 4, 1664

Anna Potocka the Voivodess

Krakow HWK²³

The seal²⁴.

„Anna Mohylanka Potocka Xieźna Mołdawska Wojewodzina Krakowska Hetmanowa Wielka Koronna, Grodecka, Mosciska, Melicka, Dolińska, Drahimska Starościna.

Wszystkim, którym o tem wiedzieć będzie należało, a mianowicie poddanym włości nazwanej Muchaidy, Woli Hodskiej i Opacic na Podlesiu pod Sołomnicą leżących, niegdy S. pamięci Nba JM Pana Mojżesza Mohiły Brata mego dziedzicznych, mnie zaś po ześciu jego prawem Bożym i przyrodzonym należących czynić wiadomo iż dla porządku i odebrania tych majątności zsyłam JM Pana Gabriela Silnickiego łowczego silnickiego przyjaciela mego, także i Pana Sołoninkę sługę mego, który według informacji mojej odebrawszy pomienione w zwyż majątności zostawać i wami zawiadować na miejscu moim będzie, którego abyście tak słuchali jemu posłuszeństwo i wierność tak jako i mnie samej oddawali, rozkazuję dając mu moc i władzę zupełną wszystkie proventa i pożytki tych majątności odbierać i wisze według upodobania swego z dobrem moim czynić i pomnażać przyjmując *to pro rato et grato* cokolwiek ten pomieniony sługa moj postanowi i o czym w tych majątnościach moich. Na co mu tę plenipotencyją mnie daje one dla gruntowniejszej wiary podpisem ręki własnej przy zwykłej pieczęci mojej przyciśnieniu utwierdzając.

Dan we Lwowie 4 marca 1664.

Anna Potocka Woie[wodzina]

Krako[wska] HWK

pieczęć²⁵.

²³ Hetmaness of the Great Crown.

²⁴ BK, syg. 11423.

²⁵ BK, syg. 11423.

.....

Imaginea domnilor Țării Moldovei în viziunea cronicarilor turci¹

Igor BERCU

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

 0000-0001-8227-028X

The image of the rulers of Moldova as seen by turkish chroniclers. The present article aims to analyze the image of rulers of Moldavia from the perspective of the Turkish chronicles, during 15th to 17th centuries. These sources represent an important study object in understanding the political and military relations between Moldavia and the Ottoman Empire. The Turkish chronicles reflect Ottoman perceptions and interpretations of Moldavian rulers, whose political and social portraits are often filtered through the lens of diplomatic, military and economic relations. The study analyzes how these chronicles describe the rulers of Moldavia, highlighting the features that marked them from Turkish perspective and the impact of these perceptions on their historical image.

Keywords: Turkish chroniclers, ruler, Ottoman Empire, perception, politics, Moldavian Country.

Țara Moldovei, situată la confluența intereselor marilor puteri în Sud-Estul Europei Centrale în perioada medievală, a reprezentat un punct de interes constant pentru autoritățile otomane. În decursul secolelor XV-XVII, domnitorii s-au confruntat permanent cu presiunea expansiunii Imperiului Otoman, fiind adesea nevoiți să echi-libreze relațiile de subordonare față de *sultân*-i cu interesele interne și externe ale țării. Cronicile turcești, scrise de autori precum *Tursun-bei*, *Aşık-paşa-zade*, *Mehmed Neşri*, *Nasuh Matrakci*, *Mustafa Gelalzade*², *Kiatib Celebi* și *Silahdar Fundikhli Mehmed aga*³, ne oferă informații prețioase despre modul în care otomanii percepeau politica și domnitorii din Țara Moldovei.

Acestea sunt extrem de valoroase, fiind singurele surse care reflectă viziunea imperială⁴ asupra țărilor vecine. Informațiile pot să fie considerate o formă de

¹ Cercetarea este realizată în cadrul subprogramului: Cultură și politică în contextul schimbărilor regi-murilor politice: de la Basarabia românească la Republica Moldova (acronim: CPCSRP, cod: 010402).

² *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase. vol. I. Sec. XV – mijlocul sec. XVII.* Volum întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet. București: Editura Academiei Române, 1966.

³ *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase. vol. II. Sec. XVII – mijlocul sec. XVIII.* Volum întocmit de Mihail Guboglu. București: Editura Academiei Române, 1974.

⁴ Viziunea imperială se referă la o concepție sau o strategie politică și geopolitică care susține extinderea puterii unui stat sau imperiu asupra unor teritorii noi, state sau popoare.

„*istorie subiectivă*”, din perspectiva unei puteri dominante, adesea caracterizată de un pragmatism militar și politic. De aceea, studiul respectivelor texte oferă nu doar o imagine a domnilor moldoveni, ci și o înțelegere a modului în care ei erau priviți prin prisma intereselor politice otomane.

Relațiile dintre Țara Moldovei și Imperiul Otoman au evoluat semnificativ de-a lungul secolelor, de la confruntări militare în anul 1420⁵ până la integrarea treptată a Țării Moldovei în sfera de influență otomană. De-a lungul acestei perioade, Țara Moldovei a trecut prin mai multe etape de subordonare și interacțiuni politice complexe cu Imperiul Otoman, culminând cu un regim turco-fanariot⁶ în cadrul unui context regional marcat de instabilități politice și rivalități între mari puteri.

Domnia lui Ștefan cel Mare (1457-1504) reprezintă un punct de cotitură esențial în evoluția relațiilor moldo-otomane. Deși domnitorul Țării Moldovei a fost un lider independent și a încercat să-și apere suveranitatea față de Imperiul Otoman, acesta a recunoscut treptat realitățile geopolitice ale vremii și a fost nevoit să încheie acorduri de subordonare cu otomanii. În ciuda victoriilor sale remarcabile împotriva otomanilor, cum ar fi bătălia de la Vaslui din 1475⁷, Ștefan al cel Mare a fost nevoit, în final, să accepte o supunere nominală în fața puterii otomane.

Cronicarul *Aşık-paşa-zade*, descriind campania militară inițiată de otomani la 1475 contra Țării Moldovei, îl etichetează pe domn ca „*necredincios blestemat*”⁸. Afirmția reflectă o puternică dimensiune ideologică și religioasă a conflictului dintre Imperiul Otoman și Țara Moldovei, precum și natura discursului folosit de cronicarul otoman pentru a descrie inamicii imperiului.

Etichetarea lui Ștefan cel Mare drept „*necredincios blestemat*” face parte dintr-o retorică destinată să demonizeze figura conducătorului moldovean. În contextul conflictelor din secolul al XV-lea, unde religia joacă un rol important în definirea alinierilor politice și ideologice, „*necredincios*” nu este doar o acuzație religioasă, ci și o etichetă morală, care subliniază opoziția între *Islâm*-ul otoman⁹ și creștinismul ortodox din Țara Moldovei. Etichetarea unui dușman ca „*necredincios*” și „*blestemat*” avea rolul de a-l stigmatiza în ochii propriilor susținători, prezentându-l ca o persoană care sfidează ordinea religioasă și morală considerată corectă de către otomani.

Campania otomană împotriva Țării Moldovei din 1475, în care Ștefan cel Mare a obținut o victorie notabilă la Vaslui, este un moment important în istoria medievală. Aceasta face parte dintr-o serie de conflicte între Țara Moldovei și Imperiul Otoman, în care Ștefan cel Mare a rezistat expansiunii otomane în regiune. În acest context, cronicarul *Aşık-paşa-zade*, apropiat de curtea otomană, folosește eticheta uzuală utilizată de cronicarii otomani pentru a sublinia opoziția dintre auto-

⁵ Tahsin Gemil. *România și otomanii în secolele XIV-XVI*. București: Editura Academiei Române, 1991, pp. 102-103.

⁶ Leonid Boico. *Principatele Române în raporturile politice internaționale. Secolul al XVIII-lea*. Iași: Junimea, 1986, p. 50.

⁷ Alexandru I. Gonța. Tactica și strategia lui Ștefan cel Mare în bătălia de lângă Vaslui. În: *Ștefan cel Mare și războaiele sale*. Volum întocmit de Constantin Rezachevici. Vol. I. București: Cartdidact, 2029, pp. 252-268.

⁸ *Cronici turcești* ..., p. 96.

⁹ Viorel Panait. *Pace, război și comerț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII)*. București: B.I.C. ALL, 1997, pp. 62-64.

ritatea otomană și rezistența moldoveană, subliniind că Ștefan cel Mare era văzut, din perspectivă religioasă și ideologică, drept un „*necredincios*” ce trebuia înfrânt.

În Evul Mediu, conflictele nu erau doar de natură politică și militară, ci adesea erau însoțite de o retorică religioasă puternică, în care religia era folosită pentru a justifica războaiele și pentru a mobiliza populația. Termenul „*necredincios*” era folosit frecvent pentru a caracteriza dușmanii Imperiului Otoman sau ai altor entități musulmane, în special atunci când aceștia reprezentau un pericol pentru expansiunea sau stabilitatea religioasă¹⁰. În acest sens, „*necredincios blestemat*” subliniază nu doar o diferență religioasă, ci și o condamnare morală și spirituală a domnitorului moldovean.

Pentru Imperiul Otoman, religia islamică era nu doar un element central al identității, ci și un instrument de legitimizare a puterii. Prin urmare, orice formă de rezistență împotriva imperiului era, în viziunea otomană, nu doar o acțiune politică sau militară, ci și o sfidare a ordinii religioase impuse de autoritatea *sultân*-ului. În acest context, acuzațiile de „*necredință*” față de Ștefan cel Mare au o semnificație mult mai adâncă decât simpla opoziție politică. Cronicarul *Aşık-paşa-zade* face parte dintr-un curent istoriografic otoman care tinde să prezinte conducătorii moldoveni (în special pe Ștefan cel Mare) într-o lumină negativă, subliniind opoziția lor față de Imperiul Otoman.

Bătălia de la Războieni, din 26 iulie 1476, s-a încheiat cu înfrângerea lui Ștefan cel Mare și cu recunoașterea suzeranității față de *sultân*-ul Mehmed al II-lea, prin semnarea păcii între 1479-1481¹¹. Descriind această luptă, cronicarul *Tursun-bei* îl numește pe domn: „*Nedemnul cel răufăcător*”¹², o denumire ce reflectă percepția otomanilor asupra domnitorului moldovean, dar și contextul tensiunilor dintre cele două entități politice.

Cronicarul curții otomane scria din perspectiva unui stat aflat în conflict direct cu Țara Moldovei. În această lumină, titlul de: „*Nedemnul*” poate fi interpretat ca o etichetă pe care otomanii o aplicau celor care se opuneau puterii lor sau care nu acceptau autoritatea *sultân*-ului. În limba turcă veche, cuvântul „*nedemn*”¹³ putea însemna „*răufăcător*”, „*trădător*” sau „*nelegiuit*”, denumind astfel pe cineva care nu respectă legile sau ordinea impusă de o autoritate superioară.

Această titulatură reflectă nu doar percepția otomană despre Ștefan cel Mare ca un adversar periculos, dar și dorința de a-l discredita pe plan internațional, prezentându-l ca pe un rebel ce nu respectă „*dreptul divin*” al *sultân*-ului de a domni asupra acestui teritoriu. În cultura otomană, liderii care refuzau să se supună sau care își apărau teritoriile cu îndârjire erau adesea denigrați astfel, pentru a sublinia statutul de subordonare care trebuia să fie respectat de toți principii din Balcani și din jurul Imperiului Otoman.

Pe de altă parte, această etichetă nu reflectă viziunea pe care istoriografia românească și europeană o are asupra lui Ștefan cel Mare. În aceste tradiții isto-

¹⁰ *Ibidem*, p. 278.

¹¹ Bogdan Murgescu. O nouă reglementare de pace moldo-otomană în 1481? În: *Studii și articole din istorie*. 1985. Nr. 51-52, pp. 268-274.

¹² *Cronici turcești ...*, p. 75.

¹³ Cuvântul „*nedemn*” în turcă veche este „*utanç verici*”.

rice, domnul este văzut ca un erou național, un domnitor înțelept și curajos care a reușit să apere Țara Moldovei de multiple invazii și să mențină independența țării sale. Astfel, „*Nedemnul cel răufăcător*” devine un termen încărcat de subiectivitate, care pune în contrast două viziuni diferite asupra aceleiași realități istorice.

De asemenea, această etichetă face parte dintr-o strategie politică mai largă a Imperiului Otoman, care încerca să descurajeze orice formă de rezistență față de expansiunea sa, prezentându-i pe liderii care luptau împotriva otomanilor ca pe niște „*nelegiuiți*”. Domnitorul Ștefan cel Mare, fiind un adversar de temut, care a reușit să respingă atacurile otomane de mai multe ori și să mențină independența Țării Moldovei, era văzut ca un obstacol major în calea extinderii hotarelor de către otomani la Nord de Dunăre.

Astfel, denumirea „*Nedemnul cel răufăcător*” nu doar că reflectă punctul de vedere al autorităților otomane asupra domnului, dar subliniază și natura conflictuală a relațiilor dintre cele două state, unde, în ciuda înfrângerii de la Războieni, Ștefan cel Mare a continuat să fie un simbol al rezistenței și al luptei pentru independența Țării Moldovei. Această bătălie, deși una pierdută, nu a reușit să răstoarne voința lui Ștefan cel Mare de a apăra libertatea țării sale și, prin urmare, chiar și în fața acestei înfrângeri, el a rămas o figură de respect și admirație atât în ochii propriilor supuși, cât și în ochii creștinilor din statele vecine.

Versurile dedicate cuceririi cetăților Chilia și Cetatea Albă, din cronica *Istoria sultanului Mehmed-han, părintele cuceritor*¹⁴, menționează despre Ștefan cel Mare: „*Moldoveanul devenise dușman, de aceea Harunul*¹⁵ *a vrut să-l pedepsească*”¹⁶. Versurile citate sugerează că, în viziunea cronicarului, Ștefan cel Mare este considerat un „*dușman*” al sultân-ului *Bâyezîd al II-lea* din cauza opoziției sale față de expansiunea otomană în regiune.

În cronica otomană, domnul este prezentat ca un „*dușman*” al Imperiului Otoman, ceea ce reflectă percepția *sultân*-ilor și a cronicarilor lor despre înfruntările repetate între Țara Moldovei și Imperiul Otoman. Aici, termenul „*dușman*” subliniază conflictul direct între cei doi lideri, dar și dificultatea de a înfrunta un conducător puternic precum Ștefan cel Mare, care a reușit să apere cu succes teritoriile sale de invaziile otomane.

Expresia „*a vrut să-l pedepsească*” sugerează că *sultân*-ul nu doar considera că Ștefan cel Mare i-a devenit un adversar redutabil, dar și că trebuia să răspundă într-un mod drastic, pentru a păstra autoritatea otomană asupra spațiului nord-vest-pontic. În viziunea otomană, un conducător care rezista expansiunii imperiului era considerat o amenințare la adresa stabilității și controlului otoman în Balcani și în Sud-Estul Europei.

O altă expresie utilizată de cronicarul *Tursun-bei*, în legătură cu domnitorul Țării Moldovei, după cucerirea Chilie și Cetăți Albe¹⁷, este „*căpetenie a diavolilor*”

¹⁴ În turcă *Tarih-i Ebu-l Sultan Mehmed-han*.

¹⁵ Cronicarul *Tursun-bey* îl compară pe *sultân*-ul *Bâyezîd* cu califul abasid Harun-al-Rașid (766-809) sau profetul Harun (*Karun*), considerat cel mai bogat personaj din Orientul islamic.

¹⁶ *Cronici turcești* ..., p. 96.

¹⁷ Nicolae Iorga. *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*. București: Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1899, pp. 156-164.

din Moldova”¹⁸. Se repetă procedura de demonizare a domnului Țării Moldovei. Etichetarea lui drept „căpetenie a diavolilor” sugerează că Ștefan cel Mare era văzut ca o forță a Iadului și periculoasă, care trebuia combătută, având în vedere că acesta refuza să cedeze în fața otomanilor și își apăra cu fermitate teritoriile.

Termenul „diavol” are o conotație foarte puternică în cultura musulmană și în contextul unui conflict între o putere islamică și una creștină. Această descriere face parte dintr-o retorică de demonizare a inamicilor și este o practică frecventă în sursele istorice din perioada medievală, când conflictele politice și militare erau adesea prezentate ca lupte între forțele binelui și ale răului.

La momentul cuceririi acestor cetăți, care erau importante puncte strategice pentru controlul comerțului și al regiunii, Ștefan cel Mare era deja un conducător bine cunoscut pentru rezistența sa împotriva expansiunii otomane. Refuzul său de a ceda teritoriile Țării Moldovei și apărarea acestora cu succes îl făceau un „dușman de temut” în ochii otomanilor. *Tursun-bei*, în calitatea sa de cronicar otoman, subliniază ostilitatea între cele două părți și folosește această imagine a „căpeteniei diavolilor”, pentru a arăta pericolul pe care îl reprezenta Ștefan cel Mare pentru interesele Imperiului Otoman.

Această retorică nu este unică pentru cronica otomană, ci poate fi găsită și în alte surse istorice ale vremii, unde dușmanii unui stat sunt descriși în termeni extremi, pentru a justifica conflictele și acțiunile militare împotriva lor. Folosirea unor astfel de termeni servea scopurilor politice și morale ale autorităților, dar și justificării războaielor și campaniilor de cucerire.

În toamna anului 1485, Ștefan cel Mare încercă să recupereze Cetatea Albă de la otomani, însă încercarea a eșuat. Cronicarul *Tursun-bei* susține că domnul, pentru a realiza acest deziderat, a folosit „viclenia și înșelăciunea”¹⁹. Aceasta reflectă percepția turcilor asupra unui comportament considerat necinstit sau imoral, adesea disprețuit în cadrul războaielor din Orientul Mijlociu și din zona Balcanilor, unde strategia militară era, de obicei, directă și bazată pe un cod de onoare.

Din perspectiva otomană, afirmația cronicarului poate indica o nemulțumire față de abordările care se abăteau de la ceea ce era considerat corect sau onest. În cultura otomană, înșelăciunea în război era o practică destul de des întâlnită, însă aceasta era utilizată doar de către conducători și pasha-le de mare calibru pentru a obține un avantaj tactic pe câmpul de luptă. Faptul că *Tursun-bei* menționează acest aspect în cazul unei simple cetăți, poate sugera o reacție critică față de o tactică care ar fi fost privită ca fiind mai puțin nobilă sau demnă de un lider puternic.

Recucerirea Chilie de către domnitorul Țării Moldovei ar fi fost văzută nu doar ca un act de război, ci și ca o dispută între puterea otomană și voința lui Ștefan cel Mare. În contextul acestei relații complexe, termenul de „viclenie” ar putea semnaliza o disprețuire a strategiei folosite de domnitorul moldovean, în contrast cu abordările mai directe și mai raționale ce caracterizau, în viziunea turcilor, strategia otomană.

¹⁸ *Cronici turcești ...*, p. 77.

¹⁹ *Ibidem*, p. 78.

La rândul său, *Mehmed Neşri*, referindu-se la campania otomană împotriva Țării Moldovei din 1475, îl numește pe Ștefan cel Mare „*afurisit*” și „*ghiaur*”²⁰. Cuvântul „*afurist*” provine din limba greacă („*aphorizo*”) și se referă la o persoană care a fost excomunicată sau care este supusă unei blestemări religioase. În contextul acestei afirmații, cronicarul *Mehmed Neşri* folosește termenul pentru a-l discredită pe Ștefan cel Mare din punct de vedere religios. Deși domnul era un mare protector al Bisericii Ortodoxe și un apărător al creștinismului în fața expansiunii otomane, pentru turci, el era un opozant al autorității otomane și al *Islâm*-ului. Astfel, etichetarea lui ca „*afurisit*” poate reflecta nu doar un conflict religios, dar și o încercare de a-l pune într-o lumină negativă în ochii propriei populații și ai lumii musulmane, sugerând că Ștefan cel Mare era blestemat sau aflat în afacerea unui conflict religios cu Imperiul Otoman.

Termenul „*ghiaur*” (din arabă „*kâfir*”), folosit de *Mehmed Neşri*, este un cuvânt cu o conotație profund negativă în lumea musulmană. Acesta desemnează, în mod general, o persoană care nu este musulmană, fiind utilizat în mod special pentru a desemna necredincioșii, adică persoanele care nu urmează *Islâm*-ul. În contextul acestui război între Imperiul Otoman și Țara Moldovei, folosirea termenului „*ghiaur*” pentru Ștefan cel Mare nu face decât să sublinieze opoziția religioasă și ideologică între cele două părți. În viziunea otomană, un „*ghiaur*” era considerat un inamic al *Islâm*-ului, iar această etichetă pusă lui Ștefan cel Mare ar putea reflecta disprețul față de rezistența pe care o opunea domnitorul moldovean în fața expansiunii otomane.

Este important de subliniat că astfel de apelative erau și forme de propagandă menite să influențeze opinia publică. În lumea otomană, puterea religioasă și politică erau profund interconectate, iar folosirea termenilor „*afurisit*” și „*ghiaur*” nu era doar un mod de a-l discredită pe Ștefan cel Mare ca lider militar, ci și de a sublinia disprețul față de autoritatea sa religioasă și de a întări ideea că otomanilor li se opuneau inamici care erau văzuți ca fiind „*necredincioși*”.

Prezintă interes afirmația cronicarului turc, care susține: „*Cel căruia îi zicem Kara-Bogdan-oglu este acel ghiaur care, luptându-se cu sultanul Mehmed, își salvase capul. De asemenea el, împrăștiind multe oști, îl slăbise pe Eflak-oglu. De asemenea, el călcase pe craiul ungurului și îl înfrânse pe Suleiman-bei. Răutățiile acestuia sînt fără sfîrșit*”²¹. Afirmația lui *Mehmed Neşri* este o sursă istorică valoroasă și expresivă, care reflectă perspectiva otomană asupra lui Ștefan cel Mare. Se conturează un portret eroic, dar dușmănos, al unui domnitor român – un „*ghiaur*” redutabil care a rezistat puterii otomane, a învins comandanți importanți și a afectat echilibrul de putere în regiune. Deși termenii sunt ostili, tonul implică o anumită recunoaștere a valorii militare a acestui lider a lumii creștine la acel moment.

Ca și predecesorii săi, *Mehmed Neşri* concluzionează că domnitorul Țării Moldovei: „*Era un ghiaur trufaș (mutekebbir) și nenorocit și țaran (horyat)*”²². „*Trufaș*” (*mutekebbir*) este un adjectiv arab care înseamnă „*mândru*”, „*arogan*” sau „*trufaș*”, având o conotație negativă. Acesta sugerează că domnitorul moldovean era văzut

²⁰ *Ibidem*, p. 127.

²¹ *Ibidem*, p. 133.

²² *Ibidem*, pp. 133-134.

de cronicar ca o figură care se comporta cu orgoliu și dispreț față de autoritatea otomană, ceea ce, în contextul unui conducător care nu s-ar fi supus Imperiului Otoman, este considerat un defect major. În mod implicit, *Mehmed Neşri* poate sugera că domnitorul moldovean ar fi fost prea ambițios sau prea independent, ceea ce era privit ca o formă de nerecunoaștere a supremației otomane. Folosirea cuvântului „*nenorocit*” adaugă o dimensiune de dispreț complet. Cronicarul turc nu doar îl dezaprobă pe domnitorul moldovean pentru trufia sa, dar îl consideră și un om condamnat la o soartă proastă, fie din punct de vedere personal, fie din punct de vedere politic. Aceasta este o sentință extrem de negativă, care sugerează că, din perspectiva otomană, domnitorul Țării Moldovei merita, în mod firesc, să sufere sau să fie înfrânt din cauza comportamentului său. Constatarea de „*horyat*” este un cuvânt turcesc care înseamnă „*țăran*” sau „*om de rând*” și are o conotație peiorativă atunci când este folosit pentru a desemna un conducător. Prin această afirmație, *Mehmed Neşri* sugerează că domnitorul Țării Moldovei era, din punct de vedere social, inferior sau provenea dintr-o clasă joasă. Este posibil ca acest termen să fie folosit pentru a minimaliza statutul acestuia, disprețuind originile sale sau stilul de conducere perceput ca fiind rudimentar, lipsit de rafinamentul unei autorități „*adevărate*”, în viziunea otomană.

În mod clar, aceste etichete sunt menite să sublinieze contrastul între autoritatea otomană, văzută ca supremă și civilizată, și acești conducători locali, care, în ochii cronicarilor otomani, erau adesea priviți ca fiind inferiori din punct de vedere social, religios și politic. Acest tip de limbaj face parte dintr-o narațiune mai largă a consolidării puterii Imperiului Otoman în regiune, unde domnitorii valahi și moldoveni erau adesea descriși ca fiind „*barbari*” sau „*neajutorați*” în fața forței otomane. Afirmația lui *Mehmed Neşri*, deși severă și peiorativă, este caracteristică unui discurs otoman care viza subminarea autorității și legitimității domnitorilor din regiunile cucerite sau aflate sub presiune otomană. Este o încercare de a discredita o figură politică și militară, într-o perioadă în care conflictele și alianțele dintre diversele puteri din Balcani erau extrem de complexe.

Descriind expediția lui *Suleymân I* întreprinsă în 1538 împotriva Țării Moldovei, cronicarul *Nasuh Matrakci*, în momentul în care face trimitere la Petru Rareș, folosește afirmația: „*Acel blestemat fără credință ...*”²³, iar pe oamenii acestuia „*frați întru diavolul*”²⁴. Termenul „*blestemat*” are o conotație foarte puternică, sugerând o condamnare morală severă. În acest context, *Nasuh Matrakci* nu se limitează doar la a-l condamna pe Petru Rareș din punct de vedere politic, ci îl acuză și de o „*păcătoșenie*” morală și religioasă. Aceasta este o formă de discreditare completă a autorității domnitorului moldovean, atribuindu-i o natură fundamental „*perversă*”. „*Fără credință*” este o acuzație directă de trădare religioasă, care se referă la faptul că Petru Rareș nu respecta autoritatea religioasă otomană, în special în contextul în care Imperiul Otoman era un stat musulman și lupta împotriva unui domnitor creștin. Această exprimare sugerează că Petru Rareș nu doar că era un inamic politic, dar și unul care era considerat a fi lipsit de orice formă de loialitate religioasă.

²³ *Ibidem*, p. 228.

²⁴ *Ibidem*.

Expresia poate implica, de asemenea, o trădare față de „*crediința adevărată*” în viziunea otomană, reprezentată de *Islâm*, în contrast cu creștinismul lui Petru Rareș. „*Frați întru diavolul*” ar putea însemna o asociere cu inamicii Imperiului Otoman și ai *Islâm*-ului, ceea ce îi face pe susținătorii lui Petru Rareș nu doar trădători, ci și „*necurați*”, inamicii „*adevărului*” în viziunea otomană.

Etichetarea lui Petru Rareș drept „*blestemat fără credință*” și a susținătorilor săi drept „*frați întru diavolul*” demonstrează intenția de a-l face pe acesta un inamic al „*ordinului divin*” și al „*păcii religioase*” în viziunea otomană, ceea ce justifică, în ochii cronicarilor, o expediție militară de pedepse. Făcându-l pe Petru Rareș „*blestemat*” și „*necredincios*”, cronicarul turc pune în mod indirect sub semnul întrebării legitimitatea acestuia ca conducător al Țării Moldovei și îl prezintă ca pe un „*pericol*” care merita să fie înfrânt.

Pierderea tronului de către Petru Rareș s-a soldat cu numirea la domnie a lui „*Cetne (Ștefan Lăcustă) voievod care era mulazim la Poarta fericirii*”²⁵. Termenul „*mulazim*” provine din limba arabă și turcă și înseamnă „*slujitor*”, „*asistent*” sau „*apropiat*” al unei persoane importante, în acest caz, al *sultân*-ului. De fapt, în cazul lui Ștefan Lăcustă, acesta avea statut de ostatec. Această afirmație surprinde perfect transformarea raportului dintre Țara Moldovei și Imperiul Otoman în secolul al XVI-lea: de la o autonomie relativă, sub domni puternici ca Ștefan cel Mare sau chiar Petru Rareș, către o dependență politică profundă, în care domnitorii erau aleși și susținuți nu pentru meritele lor interne, ci pentru fidelitatea față de Poartă. Ștefan Lăcustă, „*mulazim la Poarta fericirii*”, nu este doar un personaj istoric, ci simbolul unei epoci de tranziție, în care domnia nu mai era doar expresia voinței boierimii sau a poporului, ci rezultatul voinței *sultân*-ului.

Campania otomană împotriva Țării Moldovei din anul 1538 a fost consemnată și de cronicarul *Mustafa Gelalzade*. Domnul este numit: „*Hainul Petru ...*”²⁶, care nu a putut ține piept oștilor otomane și a fost nevoit să se retragă peste graniță, lăsând țara pradă cuceritorilor. Folosirea termenului „*hain*” — cu sensul de „trădător” sau „răzvrătit” — sugerează o condamnare morală și politică a comportamentului domnitorului moldovean Petru Rareș, care, în ochii otomani, a încălcat alianțele sau obligațiile față de Poartă. Acest mod de a-l descrie pe domnitor indică o schimbare subtilă, dar semnificativă, în percepția instituției domniei moldovenești de către sursele turcești. Dacă în primele decenii de confruntări otomano-moldovenești cronicarii turci foloseau etichete religioase dure, precum „*necredincios blestemat*” — accentuând diferența de credință și justificând astfel cucerirea în termeni religioși –, în cazul lui Petru Rareș se remarcă o trecere către un limbaj politic. Termenul „*hain*” implică mai puțin condamnarea religioasă și mai mult o evaluare politică a loialității față de *sultân*. Această tranziție ne permite să susținem că, în decursul a aproximativ o jumătate de secol, percepția otomană asupra domnitorilor moldoveni a evoluat: de la o imagine a dușmanului religios către cea a vasalului infidel, a cărui nesupunere trebuie pedepsită nu doar din motive spirituale, ci și pentru reafirmarea autorității imperiale.

²⁵ *Ibidem*, p. 228.

²⁶ *Ibidem*, p. 269.

Aceeași percepție de „*voievod hain al Moldovei*”²⁷ sau „*ghiaur*” o întâlnim la cronicarul *Mustafa Selaniki*, care continuă tradiția narativă a istoriografiei otomane de a portretiza domnitorii moldoveni în termeni depreciativi, mai ales atunci când aceștia sfidează autoritatea Sublimei Porți. Această abordare reflectă percepția instabilității loialității Țării Moldovei față de Imperiul Otoman și oferă justificări ideologice pentru intervențiile militare în spațiul românesc situat la Nord de Dunăre. Cronicarul *Mustafa Selaniki*, asemenea lui *Mustafa Gelalzade*, nu se limitează la relatarea faptelor, ci le încadrează într-o narațiune care consolidează imaginea *sultân*-ului ca apărător al ordinii și al *Islâm*-ului, în timp ce domnitorul moldovean apare ca un factor destabilizator, un personaj care trădează așteptările politice și religioase impuse de suzeranitate.

Implicarea activă a domnitorilor Țării Moldovei în expedițiile otomane îndreptate împotriva Regatului Poloniei, precum și a altor inamici ai Porții este reflectată și în cronicile turcești. Atitudinea cronicarilor față de domnitori, în aceste contexte, este mult mai favorabilă. Cronicarul *Kiatib Celebi*, referindu-se la procesul de încheiere a păcii între Imperiul Otoman și Polonia din 1623²⁸, susține că: „*Voievodul Moldovei, Radu, era unul dintre beizadelele renumite ale emirilor Moldovei*”²⁹, o formulare care nu doar că evidențiază legăturile strânse ale domnitorului cu Poarta Otomană, dar și îl plasează într-o lumină favorabilă, ca un lider respectat și valoros pentru Imperiul Otoman. În această formulare, termenul „*beizadele*” se referă la statutul său de lider al unui principat sub suzeranitatea otomană, iar menționarea sa ca „*renumit*” subliniază autoritatea și influența pe care o avea în cadrul relațiilor politice otomane.

Această perspectivă pozitivă asupra domnitorilor moldoveni nu era limitată doar la Radu, ci se regăsește și în alte relatări istorice ale aceleiași perioade, unde figura domnitorului era asociată cu realizările politice și militare în cadrul alianței cu Imperiul Otoman. De asemenea, aceste cronicii reflectă o viziune în care domnitorii Țării Moldovei sunt considerați colaboratori ai Porții, și nu doar vasali, cu un rol activ în consolidarea puterii otomane în fața dușmanilor comuni, precum Polonia, Habsburgii și alte puteri centrale europene.

Atitudinea favorabilă a cronicarilor turcești față de domnitorii Țării Moldovei sugerează o recunoaștere a contribuțiilor lor militare și politice în conflictele regionale și internaționale ale vremii. De asemenea, se poate observa o diferențiere față de alte surse istorice externe, care aveau o perspectivă mai critică asupra domnitorilor moldoveni, acuzându-i de instabilitate politică sau trădări în fața unor conflicte interne. În acest sens, cronica otomană devine o sursă importantă pentru înțelegerea complexității relațiilor dintre Țara Moldovei și Imperiul Otoman, dar și a imaginii pe care acești domnitori o aveau în ochii contemporanilor lor turci.

Retorica negativă a cronicarilor turci față de domnitorii Țării Moldovei, în contextul răscoalelor împotriva autorității Porții în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, a persistat și s-a intensificat, reflectând o încercare de a discredita orice

²⁷ *Ibidem*, p. 362.

²⁸ *Documente turcești privind istoria României*. Vol. I, 1455-1774, întocmit de Mustafa A. Mehmed. București: Editura Academiei, 1975, pp. 151-154.

²⁹ *Cronici turcești ...*, vol. II, p. 86.

formă de rezistență față de Imperiul Otoman. Un exemplu elocvent al acestui tip de retorică îl constituie portretizarea domnitorului Constantin Șerban de către *Silahdar Fundikhli Mehmed aga*, care îl numește „*afurisitul fără de lege*”³⁰.

Această denumire, „*afurisitul fără de lege*”, nu este doar o simplă insultă, ci reprezintă un semnal al comportamentului considerat inacceptabil și subversiv în raport cu autoritatea supremă a Imperiului Otoman. Este o acuză de ilegalitate, care subliniază nu doar încălcarea normelor politice impuse de către Imperiul Otoman, ci și ignorarea legilor divine și morale care erau văzute ca fiind fundamentale în ordinea statală otomană.

O apreciere ostilă este oferită de *Silahdar Fundikhli Mehmed aga* și domnitorului Ștefan Petriceicu, numindu-l „*netrebnicul*”³¹, în momentul în care acesta s-a răzvrătit împotriva Porții și a fost reînstatat pe tronul Țării Moldovei. Termenul „*netrebnicul*” reflectă nu doar disprețul personal al cronicarului turc, ci și un mesaj politic clar, în contextul tensiunilor dintre Imperiul Otoman și Țara Moldovei. Această etichetă, „*netrebnicul*”, nu este o simplă insultă, ci un semn al condamnării severe a acțiunilor lui Ștefan Petriceicu, care, prin răscoala sa împotriva autorității Porții, a subminat stabilitatea și ordinea, impuse de Imperiul Otoman în regiune.

De asemenea, eticheta „*netrebnicul*” sugerează că răzvrătirea lui Ștefan Petriceicu nu era percepută doar ca o rebeliune politică, ci și ca o acțiune dezordonată, lipsită de orice rațiune sau fundament moral. În viziunea cronicarului turc, un astfel de comportament nu doar că era neprincipial, dar și periculos, amenințând stabilitatea nu doar a Țării Moldovei, ci și a întregii structuri politice și religioase a Imperiului Otoman.

Prin utilizarea unui astfel de limbaj, *Silahdar Fundikhli Mehmed aga* construia o imagine negativă a lui Ștefan Petriceicu, reducându-l la un personaj fără valoare, care merita disprețul și condamnarea. Această retorică reflectă, de fapt, strategia Imperiului Otoman de a descuraja orice formă de contestare a autorității sale, prin demonizarea celor care se opuneau regimului și prin consolidarea unei imagini de trădători ai ordinii stabilite.

În concluzie, retorica, de regulă, negativă, utilizată de cronicarii turci față de domnitorii Țării Moldovei reflectă profunditatea mecanismelor de legitimizare a autorității Imperiului Otoman. Prin intermediul acestor insulte și condamnări, cronicarii turci nu doar că respingeau actele de rezistență și nesupunere, dar și contribuiau la consolidarea imaginii unui regim otoman nepătruns de subminări externe. Aceste aprecieri ostile aveau rolul de a stigmatiza orice formă de rezistență și de a reafirma supremația Porții asupra Țării Moldovei, transformându-i pe liderii rebeli în personaje de dispreț, lipsite de orice valoare politică și morală. Astfel, retorica negativă a cronicarilor turci, deși vizându-i pe domnitorii moldoveni, servea, până la urmă, scopurilor Imperiului Otoman de a menține ordinea și autoritatea în regiune.

³⁰ *Ibidem*, p. 304.

³¹ *Ibidem*, p. 345.

Asociaționismul cultural românesc din Transilvania și rolul lui în apărarea identității naționale (1848-1918)

Radu ROMÎNAȘU

UNIVERSITATEA DIN ORADEA

 0000-0003-0756-1065

Romanian cultural associationism in Transylvania and its role in defending national identity (1848-1918). The present study analyzes the impact of cultural associationism on Romanian national consciousness in Transylvania within the historical framework of the 19th century and the early 20th century. Romanian cultural associations and societies in Transylvania, among which ASTRA stands out prominently, played a central role in fostering Romanian culture and strengthening a sense of national belonging. These organizations facilitated broader access to education and cultural enrichment for various segments of the population, including women and the lower social classes. They emerged as crucial instruments in raising awareness of the social and political rights of Romanians in Transylvania. The various cultural initiatives undertaken by these associations contributed significantly to the emergence of an intellectual elite, which played a decisive role in shaping the subsequent political movements at the turn of the century, culminating in the memorable year of 1918. Romanian cultural associationism in Transylvania not only promoted culture and education but also served as a true catalyst for national emancipation and the modernization of Romanian society. It succeeded in bringing together diverse social groups around a common ideal, thus forging a resilient and cohesive national identity.

Keywords: culture, nation, Transylvania, conscience, identity

In psychology, associationism is a theory that prevailed in European thought between the 17th and 19th centuries, based on the idea that mental activity evolves through the association of elementary psychological states and phenomena. Due to these cumulative processes it postulates, the associationist theory has often been referred to as “psychological atomism”¹.

From a historical standpoint, associationism embodies a form of socialization and solidarity among distinct social groups, aiming to unite and harness their spiritual and material resources to elevate the standards of civilization for the members of the association².

¹ Ion Mânzat. *Istoria psihologiei universale*. Univers Enciclopedic Publishing House. Bucharest: 2007, p. 79.

² Vasile Dobrescu. Asociaționismul în istoria românilor transilvăneni din epoca modernă postpașoptistă. În: *Simpozion. Comunicările celui de al XIX-lea Simpozion al cercetătorilor români din Ungaria*. Giula: 2009, p. 58.

Naturally, there are notable differences between Western and Eastern European associationism. In the West, it emerged as a system designed to ameliorate the plight of those disadvantaged by the early stages of capitalism, fostering social cohesion and mutual support within specific social groups. It was essentially a swift social response to the effects of “wild” capitalism, striving to balance individual interests with communal needs. Conversely, in the East, associationism assumed an entirely distinct connotation, being perceived as a means of asserting national identity and reshaping political dynamics between coexisting ethno-national groups³.

The origins of the associationist phenomenon can be traced back to Antiquity, notably in Greece with the renowned School of Athens. The early Middle Ages witnesses a period of intellectual stagnation in this domain, followed by a revival of associative frameworks in late 15th-century Italy. This resurgence was marked by the establishment of the Platonic Academy under the patronage of Lorenzo de Medici, with the explicit aim of republishing Plato's works. In the second half of the 16th century, another academy emerged in Florence, advocating for the development of a standardized literary language, while in Rome, a similar institution was founded with a distinct emphasis on scientific research. The 17th and especially the 18th centuries, driven by the Enlightenment, championed - alongside other progressive ideals - the right to association, marking a profound advancement for European cultural life. In the following century, France set the tone with the prestigious Académie Française. In Central Europe, the Czechs were among the first to organize associationist movements, establishing institutions aimed at systematizing historical knowledge about the Czech people and identifying the best strategies for promoting this knowledge regionally and across Europe. The Hungarians followed suit, engaging in similar initiatives before the revolutionary upheavals of 1848, fostering national consciousness and embedding the literary language within cultural frameworks⁴.

Consequently, the theme of associationism, as reflected in the activities of various Saxon, Hungarian, Romanian, and Jewish cultural societies in Transylvania, aligns with a broader European cultural movement. It is also part of a wider set of cultural, educational, and intellectual endeavours primarily driven by the scholarly class. Our analysis, therefore, focuses on a far-reaching cultural movement in which the Romanian population of Transylvania, Banat, Crișana, and Maramureș actively participated.

³ *Ibidem*, pp. 59-61.

⁴ Liviu Maior. Asociaționismul transilvan și modernizarea societății românești (sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX) (hereinafter: „Asociaționismul transilvan”...). În: *Schimbare și devenire în istoria României*, Ioan Bolovan, Sorina Bolovan (coord.). Romanian Academy, Centre for Transylvanian Studies. Cluj-Napoca: 2008, pp. 11-13; Camil Mureșanu. Cu privire la asociaționism în istoria culturii. În: *Asociaționism și naționalism cultural în secolele XIX-XX*. Liviu Maior, Ioan Aurel Pop, Ioan Bolovan (coord.). Romanian Academy, Centre for Transylvanian Studies. Cluj-Napoca: 2011, pp. 15-17; Viorel Faur. Asociaționismul cultural transilvănean în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Considerații generale. În: *Cele trei Crișuri*, 2004. Nr. 4-6, pp. 1-2.

From the second half of the 19th century onward, associationism emerged as a visible phenomenon across Europe, redefining, among other things, the very concept of national struggle—particularly in the eastern regions of the continent⁵.

The phenomenon of associationism became particularly conspicuous in the aftermath of the Revolution of 1848, as the events of 1848–1849 played a pivotal role in reshaping collective mentalities, foregrounding the issue of national identity, a fundamental “nation-building” project. This undertaking encompasses to the multifaceted process of constructing or reconstructing a national state and its institutions, while simultaneously fostering a shared sense of community among its citizens. The ultimate goal was to forge a coherent national identity, one that would provide a strong internal structure for the state, particularly in political contexts where such a national state had not yet been fully articulated in its natural political, geographical, and cultural dimensions. The process was fundamentally about cultivating a shared sense of belonging and identity among citizens, often through cultural initiatives. The concept of “nation-building” encompasses both the institutional dimension - focused on establishing a functional state apparatus capable of maintaining order and delivering essential services - and the cultural dimension, which sought to strengthen a collective identity that resonated with the state’s governance practices⁶.

The revolution awakened the intellectuals to the realities of their socio-political circumstances, prompting a recalibration of public discourse, which became increasingly imbued with national elements. However, such discourse could only exert a meaningful impact unless it reached a social body capable of comprehending and embracing it. From this perspective, associationism played a decisive role in the reception and internalization of national consciousness, beginning with civil and professional groups united by common interests and aspirations. Indeed, national emancipation movements across Central and Southeastern Europe incorporated culture as a central pillar of social and national cohesion, recognizing its capacity to transcend the barriers imposed by political structures⁷.

In the decade following the Revolution of 1848, Transylvanian Romanian intellectuals actively sought legal avenues to consolidate national energies in service of cultural and spiritual advancement. Two major options emerged: one advocating for the founding of an “academy” (a concept also outlined in the revolutionary program of May 3/15, 1848) and another focused on establishing a “literary society” (that would address broader cultural needs in alignment with national aspirations). The first group was led by Simion Bărnuțiu and Ioan Maiorescu, while the second, spearheaded by Aaron Florian, brought together intellectuals from Brașov, Sibiu, Cluj, and Blaj. Thus, the majority of Romanian intellectuals gravitated toward the second option, favouring a cultural society with an expansive vision. The following seven years (1852–1859) were marked by deliberations, intellectual ferment,

⁵ A possible discussion applied to: Miroslav Hroch, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*, Prague: 1969.

⁶ See details on <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199743292/obo-9780199743292-0217.xml> (accessed on June 24, 2024).

⁷ Liviu Maior. *Asociaționism și naționalism la românii din Transilvania* (hereinafter: *Asociaționism și naționalism...*). Școala Ardeleană Publishing House. Cluj-Napoca: 2022, pp. 16-19.

and strategic negotiations among those involved in the project. However, by spring 1860, there was a decisive shift toward concrete action. The socio-political climate of the Habsburg Monarchy had become increasingly favourable, as the neoliberal era ushered in greater freedom of action for the empire's nationalities, including the Romanians. In this auspicious environment, the year 1861 saw the founding of the Transylvanian Association for Romanian Literature and the Culture of the Romanian People (ASTRA). Around the same period, similar initiatives aimed at creating broadly inclusive cultural associations led to the establishment of the "Association for the Culture of the Romanian People in Maramureș" (1861) and the "Arad National Association for the Culture and Advancement of the Romanian People" (1862). Alongside these institutions, numerous other associationist structures emerged, including Romanian Culture Clubs, Reading Societies, Musical Reunions, and Choral Ensembles, which were flourished across Transylvania, Banat, Crișana, and Maramureș. Collectively, they pursued an ambitious cultural agenda, seeking not only to enhance Romanian cultural life but also to improve overall living conditions through initiatives that anticipated broader societal progress. Furthermore, in her monographic study, Eugenia Glodariu identified no fewer than 33 Romanian cultural societies and associations, many of which were founded and led by Romanian students and young intellectuals within the borders of the Austrian Empire⁸.

Certainly, "Astra" was the most significant Romanian cultural association within the Habsburg Empire. Its program, inspired by the ideals of the 1848 revolutionary movement, bore the responsibility of disseminating the most pressing political ideas of the time. This was due to a significant shift - resulting from the internal administrative structure of the empire - whereby intellectual energies were redirected from the political sphere to the cultural domain. The prevailing slogan of the period encapsulated this transition: "national culture with united forces". This cultural mission was explicitly stated in Article 2 of Astra's statutes, which outlined its fundamental objective: "the advancement of Romanian literature and the cultivation of the Romanian people in various fields through study, the creation and publication of works, as well as through awards and scholarships for different scientific and artistic disciplines". Furthermore, Astra's statutes were supplemented by the "*Proposals*" of George Barițiu, a document reflecting the journalist's vision regarding the association's objectives. These proposals emphasized the publication of schoolbooks written by Romanian teachers, the establishment and enhancement of public schools, and the study of historical past for the purpose of compiling a "comprehensive history" of Transylvania, in which "historical sources are unified with the most rigorous criticism, sparing no one and taking no sides". Other key objectives included acquiring books from "libraries within the country and abroad", organizing "scientific trips", "compiling a collection of Roman inscriptions (both published and unpublished)", and launching the periodical Transylvania, which would prioritize the publication of historical documents

⁸ Eugenia Glodariu. *Asociațiile culturale ale tineretului studios român în Monarhia Habsburgică (1860-1918)*. Musei Napocensis Library. Cluj-Napoca: 1998, pp. 33-147.

in their original form and in translation. Additional initiatives included ethnographic research on traditional Romanian attire, the collection of the five finest Transylvanian Romanian ballads, a study on painting techniques, an investigation into “Romanian agricultural practices”, and efforts to improve horticulture, forestry, sericulture, apiculture, and livestock breeding⁹.

It is only natural that other nationalities within the empire pursued similar cultural initiatives to consolidate their ethnic identities and national values. A striking example is provided by the Slavic communities, which established cultural associations under the generic title “matiča”. The Serbs founded Matica Srpska¹⁰ in 1864, while the Croats established Matiča Ilirska in Zagreb, later succeeded by Matiča Hrvatska, which, after 1874, became a true standard-bearer for the Croatian national movement. Likewise, the Slovaks undertook similar efforts, advocating for the same forms of cultural expression immediately after the 1848 revolutions, ultimately forming Matica Slovenská in 1863 under the leadership of Štefan Moyses, a prominent figure in the Slovak national movement. The cultural activities of this matiča were, however, suppressed by the Hungarian government, which abolished it in 1875 in order to accelerate the denationalization process of the Slovaks¹¹.

Obviously, Romanian associationism in Transylvania took on a different character compared to that of the Old Kingdom. Here, it became a “repository of modernization on all levels, as a non-governmental initiative”¹².

Historians studying this phenomenon have identified two major phases in the development of Transylvanian associationism:

1. The cultural phase/ stage – extending until 1860;
2. The stage / phase of modernization in all fields which represented a clear direction for defining national identity from the mid-19th century to the first two decades of the 20th century.

Initially, *culture* was the primary focus of the associative movement. However, as the number of associations grew and their objectives became more defined, the

⁹ V. Curticăpeanu. *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*. Științifică Publishing House. Bucharest: 1968, pp. 59-71; For further details see also Ioan Bolovan. *Cultură și politică în activitatea Asociației naționale Arădene pentru cultura poporului român*. În: *Cultură și societate în epoca modernă*. Dacia Publishing House. Cluj-Napoca: 1990; Idem. *Asociația națională Arădeană pentru cultura poporului român 1863-1918. Contribuții monografice*. Dacia Publishing House. Cluj-Napoca: 2011.

¹⁰ Matica Srpska is the oldest and most distinguished cultural and scientific institution of the Serbs. It was founded in Budapest in 1826 and later moved to Novi Sad in 1864. The main founders were Jovan Hadzic, Petar Rajic, Andrija Rozmirovic, Gavrilko Bozicovac, Jovan Demetrovic, Josif Milovuk, and Djordje Stankovic. Matiča gathered all Serbs around the idea of preserving and developing Serbian culture, promoting this cultural project to other European nations. It initiated intensive cultural activities, including the establishment of libraries and reading rooms, encouragement of Serbian literature, and promotion of literary language, history, and national consciousness. See V. Curticăpeanu. *Op.cit.*, p. 13; <https://novisad.travel/en/culture-single/matica-srpska/> (accessed on May 16, 2024).

¹¹ Viorel Faur. *Op.cit.*, p. 3; V. Curticăpeanu. *Op.cit.*, p. 13-14. Matiča Ilirska was founded on February 10, 1842, as one of the oldest cultural institutions in Croatia. It was established in Zagreb by Count Janko Drašković in collaboration with other key figures of the Illyrian movement, aiming to promote Croatian culture and national identity through literature and education. Its official publication, *Kolo* (1842-1850), popularized various cultural activities. This Matica played a decisive role in the formation of the future Yugoslav Academy of Sciences and Arts. See also <https://povijest.hr/nadanasnjidan/osnovana-matica-ilirska-1842/> (accessed on May 16, 2024).

¹² Gergely Lorand. *Procesul de nation building și asociaționismul universitar din Europa Est-Centrală*, on <http://boocks.google.ro/boocks>. (accessed on April 7, 2022).

lower social classes also contributed their own ideas, leading to a reassessment and expansion of action programs.

Politically, especially after 1867, Romanians in Transylvania achieved little, prompting Romanian political leaders to focus on adjacent areas such as culture and economy, hoping that progress in these fields would eventually yield political benefits. Romanian intellectuals skilfully leveraged a “loophole” in Austro-Hungarian legislation (specifically, the Nationalities Law of 1868) which granted all ethnic groups the right to form associations.

As a result, the associative movement heightened awareness of political and cultural realities, exposing the acute lack of socio-political rights and fostering the development of strategies for change. Historian Liviu Maior referred to this approach as “extra-parliamentary action materialized through associationism”¹³.

Therefore, the solution of individual associationism, based on voluntarism, had greater chances of success during that period than direct political struggle against state authority. It was a commitment undertaken by each individual, an individual risk invested in the process of national emancipation and societal modernization.

Consequently, in Transylvania, one can speak of a cultural-national associationism that had positive influences on political life as well. Moreover, the *activism-passivism* dispute favoured associationism, as there was complete unity of thought in the realm of cultural activity. Last but not least, Romanian associationism strengthened the intellectual class and the middle social category, forming a foundation for future political actions¹⁴.

Throughout the modern era, Romanian cultural associationism in Bihor integrated into the broader Transylvanian movement, built upon three fundamental principles:

1. Democratization;
2. National identity;
3. Social progress.

The first aspect can be identified in the way members of associations or gatherings were selected. There were no social, financial, or other restrictions. Essentially, anyone could become a member of *Astra's* branches or various professional, choral, and other reunions. These included both urban and rural intellectuals, teachers, clergy, lawyers, bank clerks, as well as ordinary people who regularly participated in general assemblies and various cultural events. Gradually, we also see the presence of women among the members, proving that the feminist movement¹⁵ was gaining strength in Transylvania, especially after 1850. Another important factor is the psychological aspect concerning how ordinary people perceived their role in a cultural association. By voting for the leaders of the association or cultural gathering, they began to understand democratic mechanisms, realizing that they could both vote and be elected. As a result, it was only natural that the fol-

¹³ Liviu Maior. *Asociaționism și nationalism...*, pp. 123-126.

¹⁴ Vasile Dobrescu. *Op.cit.*, pp. 63-65.

¹⁵ See in this regard Simona Știger. *Mișcarea feministă din Transilvania. Constituirea și evoluția reuniunilor de femei*. În: *Crisia*, 1989, pp. 439-454.

lowing question would arise: “If I can become a member here without restrictions, if I can elect the desired leaders, why shouldn’t I be able to do the same in the political sphere?”. From this thought process emerges an awareness of the importance of voting and free elections. Through voting, the peasant could determine his own political fate, both as an individual and as part of a nation. Thus, his participation in an association was, in fact, an introduction to democratic life. Moreover, by 1914, “Astra”, had managed to establish 87 branches throughout Transylvania, with over 10,000 members. This meant a significant number of people were engaged in practicing liberal and democratic mechanisms, even if only on a micro-cultural level¹⁶.

The second key aspect was strongly reflected in cultural activities (from literary and artistic gatherings to conferences, lectures, theatre performances, pedagogical circles, musical programs, journalistic and philanthropic initiatives, etc) organized by Transylvanian cultural associations and reunions¹⁷.

Finally, social progress also focused on the need for professional development, both individually and collectively. Emphasis was placed on strengthening confessional education in Romanian, rewarding teachers for outstanding extracurricular activities, supporting those who organized village choirs and brass bands, and recognizing achievements in fields such as “horticulture and fruit growing”. All these efforts highlight a strong interest in cultural and intellectual advancement on both individual and collective levels.

Of course, the general state of Romanian society in Transylvania during the modern era faced major challenges: a high rate of illiteracy, with culture largely restricted to the elite. However, there was hope, as Romanians in the region demonstrated a strong sense of identity and a desire for socialization and solidarity.

Considering these realities, the Romanian intelligentsia was compelled to structure its discourse on two clearly distinct levels both during the modern era and after the Great Union:

1. A theoretical one, addressed to the elites;
2. One closer to the understanding of the masses, with simple, direct messages, conveyed in accessible language, referencing everyday life.

Moreover, the intellectual class took it upon itself to implement modernizing ideas in the predominantly rural world, using varied and appropriate forms, with the goal of fostering socio-economic and cultural progress¹⁸.

Through these characteristics, Romanian cultural associationism in Transylvania - prior to the Great Union - led to visible transformations within society, which opened itself to new ideas, to modernity, the printed word, a reconsideration of

¹⁶ *Revoluțiile europene din secolul al XIX-lea, asociaționismul și democrația*. www.junimea.pitesteana.ro (accessed on June 15, 2024).

¹⁷ For more details see Viorel Faur. *Cultura românilor din Bihor 1849-1918*. „Cele trei Crișuri” Cultural Foundation, Oradea: 1992.

¹⁸ Vasile Dobrescu. *Op. cit.*, p. 62. For more details on this topic see Constantin Bărbulescu, Vlad Popovici. *Modernizarea lumii rurale din România în a doua jumătate a secolului XIX și la începutul secolului al XX. Contribuții*, Accent Publishing House. Cluj-Napoca: 2005.

the book's role in society, and a redefinition of the intelligentsia's role as the central pillar of modernization¹⁹.

The national criterion remained a common denominator of Romanian cultural associationism. The main objectives of cultural associations were all subordinated to the national idea, which was a decisive factor in cultural life. Essentially, these objectives aimed at asserting national culture.

Through "Astra", the *national* concept became embedded in village life and continued in the interwar cultural associational movement. Thus, peasants named the cultural institutions founded by various cultural associations *Casa Națională* (National Houses), a term later adopted by Dimitrie Gusti and transformed into *Cămin Cultural* (Cultural Home). In this context, it acted as a true catalyst for the ethnocultural osmosis of Romanians in Transylvania.

Most associations primarily addressed the rural world, aiming to raise the educational level of the peasantry and, through this, transform them into conscious and socially active citizens.

One of the most pressing issues throughout the 19th century, and especially after 1918, was combating illiteracy. Teachers, members of various cultural associations, and intellectuals played an active role in this effort. Cultural associations and gatherings were seen as key instruments for uniting the Romanian intellectual elite in their mission to educate both children and adults.

Numerous reports in the press of the time regarding the cultural activities initiated by these cultural associations helped shape public opinion in favour of the Romanian population's educational policies in Transylvania.

The essential merit of cultural associations and gatherings was their understanding that meaningful change could only come through solid education, and they acted accordingly. At the same time, the role of the nation in preserving traditions, symbols, and national identity cannot be overlooked, since only by relating to these elements could the consolidation of the nation be achieved²⁰.

Thus, gradually, through these associations, there was a shift from cultural activism focused on the ideal of political unity to one centred on modernization and openness, on cultural reforms aimed at broadly integrating society and establishing a "social culture"²¹.

In this way, an organic process of acculturation took shape, softening the rigidity of social hierarchies. In rural areas, it fostered a kind of peasant encyclopedism that connected peasants and intellectuals through these cultural associations. This type of connection encouraged peasants to overcome mental barriers, as they saw that the "gentlemen" were on their side, offering both advice and financial support. In turn, intellectuals remained connected to the world they often came from, preventing them from becoming detached and from getting used to the idea of

¹⁹ Liviu Maior. *Asociaționismul transilvan...*, p. 98; Vasile Dobrescu. *Op. cit.*, pp. 62-63.

²⁰ Anne-Marie Thiesse. *Crearea identităților naționale în Europa. Secolele XVIII-XX*. Iași: Polirom Publishing House, 2000, p. 116.

²¹ *** *Cultură și societate în epoca modernă*. Dacia Publishing House. Cluj-Napoca: 1990, p. 273.

addressing an abstract audience. In reality, this was a model of interaction that maintained a beneficial proximity between aristocrats and peasants²².

As a result, contact points between villages and cities multiplied, promoting a closer bond between the peasant soul and the intellectual spirit. This led to the formation of individuals with a well-defined national consciousness, capable of successfully opposing any tendencies that could harm national interests, while also rekindling the Romanian peasantry's engagement with culture and progress.

Of course, the urban intelligentsia faced scepticism from the Transylvanian villages, which harboured distrust towards city representatives. This was fully justified, as politicians often visited the peasants only during parliamentary elections, targeting them with demagogic speeches aimed solely at short-term political success. Political disputes and demagoguery introduced disorder and immorality into the rural world²³. It was, in essence, the natural distrust of the peasantry toward anything external to their traditional way of life, which followed different rules and principles.

Moreover, cultural associations proposed ways to modernize village life, especially as significant social transformations were on the horizon. They sought to present village life as a unified whole, where community members played a decisive role. In this regard, they aimed to balance the natural tendency of the rural world toward renewal with the preservation and modernization of tradition. Cultural initiatives were meant to foster a way of life where the community made space for individual agency, while the individual, in turn, embraced the rural norms that ensured cohesion and solidarity within the entire community²⁴.

New educational methods were also introduced to elevate the level of civilization and culture in Romanian villages. The results became evident in shifting mentalities, which gradually moved away from rigid traditionalism, making room for a new form of tradition (one that preserved memory while fostering openness to change) and encouraging peasant initiative. Consequently, the energy of rural inhabitants was directed both toward cultural development and the integration of modern elements into their lives²⁵.

Romanian cultural associations in Transylvania played a crucial role in the broader transition from a passive national identity to an active one (what Mircea Platon referred to as "national personality"). This shift moved from an inherited ethnic identity to a consciously assumed national character, continuing the process of national awakening even after 1918 by mobilizing all available energies that would particularly motivate the Romanians to assert their national identity.

These associations stood as a living example of initiative, an expression of freedom on a human scale, and an effective way to embody a cultural idea within a community. The cultural-associative movement sought to align its educational and cultural initiatives with the specific realities of Romanian rural life, fully aware

²² Mircea Platon. *Op.cit.*, p. 255.

²³ Gheorghe Tulbure. *De vorbă cu satele*. Diecezană Publishing House. Oradea: 1932, p. 4.

²⁴ Alexandru Darie, Filip Stanciu. *Educația adulților din mediul rural. Experiențe românești interbelice*. Didactic and Pedagogic Publishing House. Bucharest: 1997, p. 23.

²⁵ Alexandru Dima. Școlile țărănești ale Astrei. În: *Familia*, 1938. Nr. 8, pp. 100-101.

of the organic nature of the peasant world. They did not invent the nation, they structured it²⁶.

The means through which their culturalizing action was manifested were predominantly oral, with conferences holding the greatest weight, followed by other forms of cultural expression.

Few associations had the funds for printed materials, which is why those that published books and periodicals were far fewer in number compared to those focused on conferences. Only the strongest ones, such as "Astra," were able to consciously and programmatically take on editorial responsibilities.

The truth is that not all cultural associations that operated in Transylvania until the Great Union of 1918 can be considered equal. Some had a more superficial activity, while others were "more cultural," influencing the deeper layers of society. If cultural associationism often proved to be a challenging endeavour that required great tenacity and self-sacrifice, political circumstances - especially after 1867 - confessional differences, and inadequate funding were frequently blamed for these difficulties.

Additionally, it is necessary to outline an overall picture of how Romanians perceived the role of culture and the transformations in collective mentality regarding the importance of knowledge. To better understand these nuances, a deeper explanation and comprehension of the Romanian associational movement are required, as it gained momentum in Romanian society with its opening toward European universities. It is also necessary to identify the main factors of associationism, the role of each, and the characteristics of this phenomenon at both the national and European levels.

Of course, the identification of new archival documentary sources could implicitly lead to new conclusions on the addressed issue.

Finally, alongside well-established cultural associations and gatherings with a clear legal status, a series of cultural entities also operated during the specified period, which cannot be strictly categorized within a particular associational framework. These entities supported culture, even if they did so through various means: providing financial support, involvement in promoting written or musical cultural values, granting scholarships to assist talented students who lacked sufficient material resources, and so on. These societies did not represent the interests of specific socio-professional categories, but through their cultural activities, they addressed a broad range of beneficiaries.

Ultimately, Transylvanian cultural associationism played a decisive role in developing the cultural and social identity of the Romanian community in this region. It was characterized by the establishment of numerous cultural societies that aimed to promote and develop the national language and culture. These organizations were essential in cultivating a sense of identity among Transylvanian Romanians, contributing to the formation of a true intellectual elite. Furthermore, education was a central pillar of cultural associationism, which was also

²⁶ Mircea Platon. *Op. cit.*, p. 53.

supported by the Church. The Church, in turn, played a crucial role in preserving and promoting Romanian culture and its educational component.

Additionally, the concept of “creative localism” was present in all regions of Transylvania, promoting a programmatic platform for the development of local culture by creating a favourable environment for the dissemination of national cultural values while maintaining interest in local creativity and supporting young generations of cultural elites. This dynamic led to the stimulation of regional historical and cultural research, reflecting a desire to affirm local identity. As a result, regional historiography, within the aforementioned associational framework, proved to be a necessary exercise for reconstructing local history and revitalizing various documentary sources, emphasizing the importance of studying regional history as an integral part of national history.

All these concluding statements aim to highlight the complexity and significance of Transylvanian cultural associationism between 1849 and 1918 in shaping a strong national and regional identity, with a lasting impact on the Romanian community in this part of the country.

.....

Principatele Române în cadrul Problemei Orientale: Pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774)

Vlad MISCHEVCA

INSTITUTUL DE ISTORIE AL UNIVERSITĂȚII DE STAT DIN MOLDOVA

 0000-0003-3461-2534

The Romanian Principalities in the Eastern Question: the Peace of Kuchuk-Kainargi (1774). The author discusses the importance of the Peace Treaty of Kuciuk-Kainargi, signed in 1774, and its impact on the Romanian Principalities and Russian-Turkish relations. Starting with the 18th century, the lower Danube became the main theater of the Russian-Turkish wars, and the logistical and economic support of the Principalities north of the Danube was crucial for Russia in the struggle to resolve the Black Sea navigation problem. The Russo-Turkish War began in the winter of 1768-1769, and the Russian army achieved significant victories, conquering important fortresses and territories. In 1771, the Russian army occupied Crimea, and in 1774, the victories of the Russian troops forced the Porte to begin peace negotiations. The Peace Treaty of Kuciuk-Kainargi was signed on July 10 (21), 1774 and changed the balance of power between the Russian Empire and the Ottoman Porte in favor of Russia. It determined the trade, economic and diplomatic relations between the two powers for many years to come. The Peace Treaty of Kuciuk-Kainargi had key provisions regarding territorial changes, the status of the Crimean Khanate, trade on the Black Sea, the Romanian Principalities, financial obligations, military matters, religious aspects and diplomatic relations. The treaty changed the balance of power between the Russian Empire and the Ottoman Porte in favor of Russia, which led to the manifestation of Russian expansionism also over the Principalities of Moldavia and Wallachia. Russia has repeatedly shown itself to be a predatory and aggressive state, and after the wars with the Ottomans, by conquering and annexing new territories, it fueled the antagonism of Romanian - Russian relations in the 19th and 20th centuries. Russia obtained the right of protection over the Christian population of the Romanian Principalities, which also contributed to the consolidation of the traditional system of diplomatic representation through the "capukehai" of the hospodars. This right of protection led to the aggravation and perpetuation of the Principalities' situation as an object of Russian-Turkish litigation, in which the involvement of other powers evolved along with the aggravation of the Eastern Question. In conclusion, the Kuciuk-Kainargi Peace Treaty had a profound impact on Moldavia and Wallachia, influencing their relations with the Ottoman Porte and consolidating Russia's influence in the region.

Keywords: Eastern Question, Black Sea, Romanian Principalities, Lower Danube, Kuchuk-Kainargi, Crimea.

Preambul

Începând din secolul al XVIII-lea, cursul inferior al Dunării a devenit principalul teatru al războaielor ruso-turce, astfel că sprijinul logistic și economic al Principatelor de la nord de Dunăre căpătase pentru Rusia o mare importanță din punctul de vedere al luptei pentru rezolvarea Problemei Mării Negre¹.

Refuzul Turciei de a permite flotei ruse să pătrundă în Mările Azov și Neagră a fost reflectat și în articolul III al Tratatului de pace de la Belgrad (1739), care stipulase „că statul rus nici în Marea Azov, nici în Marea Neagră n-ar trebui să aibă sau să construiască orice flotă navală (...)”².

Problema strâmtorilor Mării Negre în contextul relațiilor ruso-turce a fost, poate, una dintre cele mai dificile probleme diplomatice pentru Rusia, care a vizat atât politica sa externă, cât și cea internă.

Vestitul Tratat de pace între Imperiul Rus și Poarta Otomană a fost semnat în urmă cu 250 de ani, pe 10 (21) iulie 1774, într-o tabără care se află „la patru ore de orașul Silistra”, de lângă micul sat Kuciuk-Kainargi (în turcă: *Küçük Kaynarca*; actualmente în Bulgaria), determinând relațiile comerciale, economice și diplomatice dintre cele două puteri pentru mulți ani de atunci înainte. Mai mult, Pacea din 1774 a schimbat raportul de forțe dintre imperiile rivale în favoarea Rusiei, drept urmare, expansionismul rus s-a manifestat din plin ulterior și asupra Principatelor Române.

Odată cu sfârșitul războiului ruso-turc din 1768-1774, încheierea Tratatului de la Kuciuk-Kainargi și anexarea Crimeii la Rusia (1783), necesitatea Sici-ului Zaporojean a dispărut. Soarta cazacilor din Zaporoje a fost decisă deja la 5 august 1775, odată cu semnarea de către împărăteasa rusă Ecaterina a II-a a manifestului „Cu privire la distrugerea Sici-ului Zaporojean și la includerea lui în gubernia Novorossia” («Об уничтожении Запорожской Сечи и о причислении оной к Новороссийской губернии»). În urma încheierii Tratatului de la 1774, Rusia a căpătat acces la Marea Neagră, fiind creată *Linia defensivă a Niprului*, iar Hanatul Crimeii, *dușmanul istoric* al cazacilor, care de câteva secole se războia în mod constant cu Ucraina și Rusia, a fost, la scurt timp, anexat. Al doilea rival al cazacilor – statul catolic polono-lituanian (*Rzeczpospolita*) era pe punctul de a fi împărțit³.

Anii cuprinși între 1774-1812 alcătuiesc o *perioadă-cheie* pentru Țările Române, deoarece unul dintre obiectivele politicii orientale a Rusiei din secolul al XVIII și de la începutul secolului al XIX-lea a fost încorporarea sau, cel puțin, transformarea Principatelor din țări vasale otomanilor în *state-tampon* supravegheate, aflate în sfera influenței politice și economice a Petersburgului, pentru a servi drept artere logistice ale acțiunilor militare în direcția Balcanilor și a Constantinopolului.

¹ Е. И. Дружинина. Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года (его подготовка и заключение). Москва: Издательство Академии наук СССР, 1955 с. 33; Sinan Yüksel. Küçük Kaynarca'dan Yaş Antlaşması'na Kadar Eflak-Bogdan Üzerinde Osmanlı-Rus Nüfuz Mücadelesi. În: *Belleten* (Türk Tarih Kurumu / Turkish Historical Society). Ankara: 2019. Volume 83. Issue 297 (August), pp. 605-632.

² «чтоб Российская держава ни на Азовском море, ни на Черном море никакой корабельный флот ниже иных кораблей иметь и построить не могла...» (*Полное собрание законов Российской империи* (ПСЗ). Т. X, № 7900, сс. 900, 902).

³ *Российское государство от истоков до XIX века: территория и власть* / Ю. А. Петров, А. И. Аксенов, Н. И. Никитин, Н. М. Рогожин, В. В. Трепавлов ; отв. ред. Ю. А. Петров. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012, с. 292.

O nouă răbufnire a crizei Orientale

Războiul ruso-turc începuse în iarna anului 1768-1769. Armata rusă, sub comanda lui Golițîn, a trecut Nistrul, a cucerit cetatea Hotin și a intrat în Iași. Ocupând Moldova, Ecaterina II (susținută de favoriții săi – frații Orlov) avea planuri ambițioase – de a-i înfrânge și a-i alunga pe musulmani din Balcani. Favoriții împărătesei i-au sugerat infiltrarea agenților ruși, pentru a ridica creștinii din Balcani la o revoltă generală împotriva turcilor și a trimite ulterior escadrile rusești, pentru a-i sprijini pe insurgenți în Marea Egee.

În vara anului 1769, escadrele ruse din Marea Baltică, sub comanda lui Gr. Spiridov și John Elphinstone, au ieșit din Kronstadt și s-au îndreptat spre Marea Mediterană. La sosirea lor la țărmurile Greciei, au inițiat o revoltă împotriva turcilor în Moreea (Peloponez), dar aceasta nu a avut amploarea pe care a contat Ecaterina a II-a, fiind de curând suprimată. Cu toate acestea, amiralii ruși au câștigat o mare victorie maritimă. Prin atacarea flotei otomane, rușii au blocat-o în golful Cerna (Asia Mică) și au distrus-o completamente (*Çeşme Deniz Savaşı - Bătălia de la Cerna*, iunie 1770).⁴ Până la sfârșitul anului 1770, escadrele ruse au cucerit cca 20 de insule ale arhipelagului din Marea Egee.

Pe teatrul de război terestru armata lui Rumeanțev, care opera în Moldova, a învins în vara anului 1770 forțele otomane în luptele de la Larga și Cahul. Aceste victorii au adus în mâinile rușilor întreaga Valahie, de rând cu puternicele fortărețe otomane de pe malul stâng al Dunării (Ismail, Chilia, Ackerman, Brăila). Astfel, la nord de Dunăre n-au mai rămas trupe turcești.

În 1771 armata lui V. Dolgorukii a învins la Perekok hoarda hanului Selim Giray și a ocupat Crimeea întreagă, instalând garnizoane în cetățile principale. Pe tronul hanatului a fost așezat hanul Sahib Giray, care a depus jurământul de fidelitate împărătesei Rusiei. Escadrele lui Orlov și Spiridov au făcut și în 1771 raiduri îndepărtate din Marea Egee către țărmurile aflate sub turci în Siria, Palestina și Egipt. Succesele militare rusești au fost atât de strălucitoare, încât Ecaterina a II-a spera să aibă deja la sfârșitul războiului anexată Crimeea și să se asigure de obținerea „independenței” față de turci a Moldovei și Țării Românești, care ar fi trebuit să cadă sub influența Rusiei. Dar acestor planuri li s-au împotrivit nu doar blocul franco-austriac, ci și aliatul formal al Rusiei, regele prusac Frederic al II-lea cel Mare. Un impediment pentru Ecaterina a II-a de a profita de victoriile obținute în Războiul ruso-turc din 1768-1774 a fost și implicarea simultană a Rusiei în chestiunile poloneze. Estimând pericolul care putea parveni din partea Austriei la adresa Rusiei, precum și cel din partea Rusiei față de Austria, Frederic al II-lea a înaintat un proiect, conform căruia Ecaterinei a II-a i s-a propus să renunțe la cuceririle extinse din sud, în schimbul unei compensații din ținuturile poloneze. În fața unei puternice presiuni occidentale, împărăteasa rusă a acceptat acest plan, care a și fost realizat sub forma primei partajări a Poloniei (1772).

⁴ E. В. Тарле. *Чесменский бой и первая русская экспедиция в Архипелаг*. В: Академик Е. В. Тарле. *Сочинения*. Т. 10, сс. 11-91.

Cu toate acestea, sultanul otoman încă mai spera să iasă din Războiul ruso-turc, declanșat în 1768, fără nicio pierdere teritorială și nu cădea de acord să recunoască nici anexarea Crimeii la Rusia și nici independența acesteia.

Din august 1772, Hanatul Crimeii a fost recunoscut la Sankt Petersburg ca *stat independent*, iar din noiembrie al aceluiași an, Rusia a devenit „garantul” acestei independențe și a primit o serie de fortărețe pe teritoriul Hanatului. Schimbările geopolitice din regiunea Mării Negre au coincis cu desfășurarea următorului congres de pace ruso-otoman – a celui de la București. La Congres, Rusia a fost de acord cu existența unei *investituri* formale a sultanului asupra hanilor din Crimeea, care trebuia să fie exprimată în procedura obligatorie de recunoaștere de către sultan a oricărui han nou ales. În schimb, Rusia dorea să-și asume garanția pentru „libertatea și independența poporului tătar” și să primească Kerci și Yenikale „ca o concesiune din partea acesteia (a Turciei), și nu a tătarilor”⁵.

Negocierile de pace dintre Rusia și Turcia, purtate la Focșani (iulie-august 1772) și București (sfârșitul anului 1772 - începutul 1773), s-au încheiat fără succes, fapt ce a determinat-o pe Ecaterina a II-a să-i ordone lui Rumeanțev să treacă cu armata sa Dunărea. În 1773, Rumeanțev a întreprins două campanii la sud de Dunăre, iar în primăvara anului 1774 – și cea de-a treia. Din cauza efectivului mic al armatei sale (o parte din forțele ruse au fost retrase din fața turcilor, pentru a lupta împotriva răsculaților lui Emilian Pugaciov), în 1773 Rumeanțev nu a realizat nimic remarcabil. Dar în 1774, A.V. Suvorov, cu un corp de 8 mii de ostași, a învins cca 40 000 de turci sub Kozludja (actualmente: *Суворово* – din 1954, în regiunea Varna din Bulgaria)⁶.

Victoriile trupelor ruse au forțat Poarta să înceapă negocieri de pace, care s-au încheiat cu semnarea Tratatului de pace la 10 (21) iulie 1774, prin care Crimeea era declarată independentă și trecea *de facto* sub controlul Rusiei. Rusia a dobândit, de asemenea, o parte semnificativă a coastei de nord a Mării Negre. Noua graniță a trecut pe lângă Bug și Kuban. În Crimeea, pe coasta de est a peninsulei, Rusia a primit orașul Kerci și fortăreața Yenikale (Numele „Yenikale” înseamnă „Noua Fortăreață” în turcă, construită de otomani între anii 1699 și 1706, având un rol strategic important), iar pe coasta Mării Negre din nordul Tauridei - fortăreața Kinburn. Flota comercială rusă dobânda dreptul de a trece liber prin Bosfor și Dardanele.

Tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi este interpretat ca fiind unul dintre cele mai semnificative succese ale politicii externe a Imperiului Rus. N.V. Repnin, comandantul trupelor în Țara Românească, un diplomat talentat și comandant iscusit de oști, a fost desemnat să negocieze și să semneze tratatul. Partea turcă a fost reprezentată de primul comisar Nishanji (secretarul secret al sultanului), Ahmed Resmi Efendi, și al doilea comisar Ibrahim Munib Efendi. Acordul a fost semnat de contele Piotr Alexandrovici Rumeanțev și de Marele vizir al Sublimei Porți Mussun-zade Mehmet Pașa.

Această „pace veșnică”, precum reieșea chiar din articolul 1 al textului Tratatului de pace Kuciuk-Kainargi, urma să reazeze temeinic raporturile bilaterale

⁵ История Крыма. В 2 т. Т. 1. М.: Кучково поле, 2017, с. 515.

⁶ А. Н. Петров. Война России с Турцией и Польскими конфедератами с 1769-1774 год. Том V. СПб.: 1874, с. 43; П. М. Сакович. Действия Суворова в Турции в 1773 году. СПб.: 1853, 98 с.

ruso-otomane, cu implicații și pentru popoarele înglobate în cadrul Imperiului Otoman: **Articolul 1.** *De acum înainte și pentru totdeauna, toate acțiunile ostile și vrăjmășia care au avut loc între cele două țări sunt suprimate și distruse, iar toate acțiunile ostile și aversiunea, comise și efectuate cu arme sau alte mijloace de o parte sau de alta, sunt supuse uitării eterne și în nici un fel nu pot fi întreprinde represalii împotriva lor, ci dimpotrivă pacea veșnică și menținerea ei constantă și inviolabilă pe uscat și pe mare⁷.*

După semnarea unui asemenea acord de pace favorabil Imperiului Rus, P.A. Rumeanțev, comandantul șef al armatei terestre, a primit un șir de recompense consistente și regalii de la împărăteasa rusă. Ea l-a răsplătit cu generozitate pe comandant, în plus, prin decretul său, Rumeanțev a primit titlul onorific de „Transdanubian” pentru serviciile sale fără precedent în timpul campaniei de la Dunăre. La 10 iulie 1775, Ecaterina a II-a i-a acordat lui P.A. Rumeanțev titlul de „conte” pentru încheierea păcii de la Kuciuk-Kainargi. Mareșalul a primit o *baghetă de feldmareșal* și o coroană de lauri cu diamante. Împărăteasa i-a acordat lui Rumeanțev generoase gratificații, după cum relatează și D. N. Bantîș-Kamenski, în lucrarea sa „Biografii ale generalisimilor și feldmareșalilor ruși”, care menționase că: „Mari au fost serviciile aduse Patriei de către Rumeanțev, dar le-au corespuns recompensele pe care le-a primit de la îndreptățitul Monarh. În ziua sărbătorii păcii, 10 iulie 1775, Ecaterina i-a acordat contelui Petru Alexandrovici: 1) numele de *Transdanubian*, pentru a slăvi trecerea lui periculoasă a Dunării; 2) o scrisoare care afirmă victoriile sale; 3) pentru conducere rezonabilă: o baghetă de mareșal decorată cu diamante; 4) pentru întreprinderi curajoase: o sabie căptușită cu diamante; 5) pentru victorii: coroană de laur; 6) pentru încheierea păcii: o creangă de măslin [Coroana de laur și creanga de măslin erau, de asemenea, împânzite cu diamante]; 7) în semn al privilegiului regal: crucea și steaua Ordinului Sfântului Apostol Andrei Cel Întâi Chemat, ornate cu diamante; 8) în cinstea lui și pentru a încuraja exemplul urmașilor săi: o medalie cu imaginea sa; 9) pentru *plăcerea* lui: un sat cu cinci mii de suflete în Belarus; 10) pentru construirea unei case: o sută de mii de ruble din partea Cabinetului; 11) pentru masă: serviciu din argint și 12) pentru decorarea casei: tablouri”⁸.

⁷ Под стягом России: Сборник архивных документов, М.: Русская книга, 1992, с. 79: „Арт. 1. Отныне и завсегда пресекаются и уничтожаются всякие неприятельские действия и вражда, между обеими странами происшедшие, и предаются вечному забвению всякие неприятельские действия и противности, оружием или другим подобием с одной или другой стороны предвосприятые, учиненные и произведенные, и никоим образом отмездия оным да не учинится, но вопреки вместо того да содержится вечный, постоянный и ненарушимый мир на сухом пути и на море”.

⁸ Д. Н. Бантыш-Каменский. Биографии российских генералиссимусов и генерал-фельдмаршалов. Часть II. Санкт-Петербург: 1840, с. 39: Велики были заслуги, оказанные Отечеству Румянцевым, но и награды, полученные им от справедливой Монархини, соответствовали оным. Екатерина в день мирного торжества 10 июля 1775 года пожаловала графу Петру Александровичу: 1) наименование Задунайского, для прославления через то опасного перехода его через Дунай; 2) грамоту с прописанием побед его; 3) за разумное полководство: алмазами украшенный фельдмаршальский жезл; 4) за храбрые предприятия: шпагу, алмазами обложенную; 5) за победы: лавровый венок; 6) за заключение мира: масличную ветвь; 7) в знак Монаршего благоволения: крест и звезду ордена Св. Апостола Андрея Первозванного, осыпанные алмазами; 8) в честь его и для поощрения примером его потомства: медаль с его изображением; 9) для увеселения его: деревню в пять тысяч душ в Белоруссии; 10) на построение дома: сто тысяч рублей из Кабинета; 11) для стола: серебряный сервиз и 12) на убранство дома: картины. <https://web.archive.org/web/20070523085915/http://history.tuad.nsk.ru/Author/Russ/B/Bantysh-Kamenski/feld/g-26.html>

Soarta lui Mehmed Paşa nu a fost atât de fericită: la câteva zile de la semnare, a murit pe drum, fără să ajungă la Constantinopol...

În ceea ce priveşte **structura sa generală**, Tratatul de la Kuciuk-Kainargi (negociat şi scris în limbile italiană, turcă şi rusă)⁹ însumează:

1. *Introducerea* (cu privire la încheierea păcii şi persoanele care au semnat-o).
2. *Articolele acordului* – în număr de 28.
3. *Anexa secretă* (două articole).

Conţinutul Tratatului de la Kuciuk-Kainargi poate fi rezumat la următoarele probleme principale, conform analizei făcute de E.I. Drujinina în monografia cu acelaşi nume¹⁰:

1. Separarea Hanatului Crimeea de Imperiul Otoman.
2. Stabilirea drepturilor suverane ale Rusiei asupra pământurilor obţinute şi noile creşteri teritoriale.
3. Comerţ şi navigaţie.
4. Protecţia şi extinderea drepturilor popoarelor supuse Porţii Otomane.
5. Despre prestigiul Imperiului Rus (titlurile ţarilor ruşi, ierarhia şi gradul reprezentantului diplomatic rus la Constantinopol).
6. Despăgubiri pentru pierderile militare ruseşti.
7. Extrădarea reciprocă a infractorilor.
8. Situaţia angajaţilor ambasadei Rusiei la Constantinopol.
9. Întoarcerea prizonierilor de război şi a captivilor.
10. Drepturile pelerinilor creştini.
11. Abrogarea tratatelor anterioare.
12. Restabilirea relaţiilor paşnice (retragerea trupelor, ratificarea tratatului, schimbul de ambasade ceremoniale).

Tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi cuprindea un şir de prevederi-cheie referitoare la următoarele probleme¹¹:

1. Modificările teritoriale (pământuri anexate):
 - # Rusia a primit Kerçi şi Yenikale în Crimeea, precum şi fortăreaţa Kinburn pe estuarul Niprului.
 - # Pământurile dintre Bugul de Sud şi Nipru (estul Yedisianului) au fost alipite Rusiei.
 - # Azovul şi teritoriul limitrof au devenit parte a Imperiului Rus.
 - # Kabardaua Mare şi Mică au fost recunoscute drept posesiuni ale Rusiei.
2. Statutul Hanatului din Crimeea:
 - # A fost proclamată independenţa Hanatului Crimeea faţă de Imperiul Otoman.
 - # Sultanul a păstrat autoritatea spirituală asupra tătarilor din Crimeea în calitate de *Calif suprem*.
3. Comerţul pe Marea Neagră:

⁹ Е. И. Дружинина. Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года (его подготовка и заключение). М.: Изд-во АН СССР, 1955, сс. 272-273.

¹⁰ Е. И. Дружинина. Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года..., с. 279.

¹¹ Под стягом России: Сборник архивных документов. М.: Русская книга, 1992, сс. 78-92; Договоры России с Востоком. Ред. Т. П. Юзефович, М.: 2005 (reeditat după ediţia din 1869), сс. 46-61.

Rusia a primit dreptul de liberă navigație comercială în Marea Neagră.
 # Corăbiilor comerciale rusești li s-a permis trecerea prin strâmtoarele Bosfor și Dardanele.

4. Principatele Române (Dunărene):

Moldova și Țara Românească au revenit sub stăpânirea Imperiului Otoman.
 # Rusia a primit *dreptul de protecție* asupra populației creștine din aceste Principate.

5. Obligații financiare:

Imperiul Otoman s-a angajat să plătească Rusiei o despăgubire în valoare de 4,5 milioane de ruble.

6. Chestiuni militare:

Rusia a primit dreptul de a avea o flotă militară în Marea Neagră.
 # Cetatea Oceaov și pământurile din împrejurime au rămas în posesia Imperiului Otoman.

7. Aspecte religioase:

Rusia a obținut dreptul de a construi o biserică ortodoxă la Constantinopol.
 # Imperiul Otoman s-a angajat să protejeze credința creștină și bisericile de pe teritoriul său.

8. Relații diplomatice:

Rusia a primit dreptul de a numi consuli oriunde în Imperiul Otoman.
 # Ambasadorul Rusiei la Constantinopol a primit statut egal cu ambasadorii Franței și Angliei¹².

Tratatul, constând din douăzeci și opt de articole, a însumat cele mai importante probleme ale relațiilor bilaterale. Una dintre schimbările fundamentale a fost separarea Hanatului Crimeea (inclusiv Peninsula Crimeea, stepele Mării Negre dintre râurile Berda, Konskie Vodî și Nipru, stepa dintre Bug și Nistru fără Oceaov, precum și teritoriile din Kuban și Peninsula Taman) din cadrul Imperiului Otoman și atribuirea statutului de stat „independent” al acestui satelit otoman¹³.

Astfel, achizițiile teritoriale au avut o mare importanță strategică pentru Rusia, care a dobândit porturile-cheie și accesul la mare.

Dependența religioasă a tătarilor față de sultanul turc s-a păstrat în continuare. Potrivit articolului 3, „în ritualurile religioase” aceste popoare, „fiind de aceeași credință cu musulmanii, după judecata Majestății Sale sultanului, ca și Califul Suprem al legii mahomedane, trebuie să se conformeze regulilor prescrise de dreptul lor”. În acest context se conserva principala contradicție care a predeterminat istoria ulterioară a Crimeii, deoarece pentru populația musulmană nu a existat o diviziune între puterea seculară și cea religioasă. Diplomații ruși, lăsân-

¹² https://znanierussia.ru/articles/%D0%9A%D1%8E%D1%87%D1%83%D0%BA-%D0%9A%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%B4%D0%B6%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D0%B8%D1%80 (accesat la 17.02.2025).

¹³ Э. С. Бадаян, А. В. Шандаров. Кючук-Кайнарджийский мир 1774 г. и обострение османо-российского торгового хозяйственного соперничества на Северо-Западном Кавказе. В: *Аллея науки*, 2018. Т. 3. № 5, сс. 486-488; М. В. Жеребкин. Присоединение Крыма к России Екатериной II как способ решения исторических задач государства во второй половине XVIII века. В: *Манускрипт*. Тамбов, 2020. Том 13. Выпуск 5, сс. 24-28.

du-i sultanului posibilitatea de a exercita conducerea în sfera spirituală, au făcut ca *independența* Crimeii să fie, practic, imposibilă.

În Crimeea a început o luptă între mai mulți hani, în urma căreia a învins pro-rusul Șaghin Ghirey. Aceasta a predeterminat anexarea Crimeii la Imperiul Rus în 1783, care, împreună cu prima împărțire a Poloniei din 1772, au avut un impact negativ asupra relațiilor ruso-turce.

Celebrul favorit (după unii cercetători, soțul morganatic)¹⁴ al Ecaterinei a II-a, Grigori Alexandrovici Potemkin (1739–1791), care a avut o carieră strălucitoare de la *reiter* de cavalerie („Cavalier des gardes à cheval”) până la președinte al Colegiului Militar („Военной коллегии”), general-șef și apoi (din 1784) feldmareșal, a jucat un rol-cheie în anexarea Crimeii la Imperiul Rus¹⁵.

O altă prevedere importantă a Acordului a fost oferirea Rusiei a dreptului de transport comercial pe Marea Neagră și beneficii („capitulații”) comercianților ruși. Astfel, conform prevederii art. 11, navele rusești au primit aceleași privilegii în apele turcești, ca și cele engleze și franceze: „...Sublima Poartă permite unor astfel de nave comerciale rusești, pe care alte state în comerțul lor în porturile sale le folosesc peste tot, trecerea liberă din Marea Neagră în Marea Albă (*Marea Albă* – traducere din denumirea turcă „Ak-Denis” – Marea Egee. - N.N.) și din cea Albă în cea Neagră, precum și să acosteze în toate porturile și cheiurile, pe malurile mărilor și în apele sau canalele care leagă aceste mări...”¹⁶

Încheierea Tratatului de la Kuciuk-Kainargi a lipsit Poarta Otomană de cetăți și teritorii importante din punct de vedere strategic – Kerçi, Yenikale, ținuturile dintre Nipru și Bug. Rusia a dobândit un protectorat asupra Principatelor de la nord de Dunăre – ale Țării Românești și Moldovei, precum și posibilitatea de protecție a popoarelor de aceeași credință – creștinilor ortodocși, și, în același timp, amestecul în treburile interne ale Imperiului Otoman. Înfrângerea zdrobitoare a Imperiului Otoman și încheierea tratatului umilitor au marcat slăbirea influenței Porții pe arena internațională și au făcut evidentă criza politică internă a imperiului. Condițiile Tratatului din 1774 au dat o lovitură serioasă reputației puterii militare a Imperiului Otoman.

Titlul imperial al monarhilor ruși fusese recunoscut de către turci încă în Tratatul de la Belgrad. Cu toate acestea, după urcarea pe tron a Ecaterinei a II-a, mai multe puteri europene, inclusiv Poarta, au făcut încercări de a contesta acest titlu. Însă, deja conform art. 13 al Tratatului de la Kuciuk-Kainargi, Sublima Poartă promitea „să folosească titlul sacru de Împărăteasa Întregii Rusii în toate actele și documentele publice, ca în toate celelalte cazuri în limba turcă, adică: TEMAMEN RUSSIELERIN PADYSHAH.”¹⁷

¹⁴ V. С. Лопатин. *Светлейший князь Потемкин*. М.: 2003, сс. 271–337.

¹⁵ *История Крыма*. В 2 т. Т. 2. Отв. ред. А.В. Юрасов. М.: Кучково поле, 2017, с. 15.

¹⁶ *Под стягом России: Сборник архивных документов*. М.: Русская книга, 1992, с. 83: «...Блистательная Порта позволяет таковым точно купеческим российским кораблям, каковы другие государства в торгах в её гаванях и везде употребляют, свободный проход из Чёрного моря в Белое (Белое море - перевод с турецкого названия „Ак-Денис” – Эгейское море. – N. Red.), а из Белого в Чёрное, так как и приставать ко всем гаваням и пристаням, на берегах морей и в проездах или каналах, оные моря соединяющих, находящихся».

¹⁷ *Под стягом России: Сборник архивных документов*. М.: Русская книга, 1992, с. 84.

Acordul a subliniat semnificația momentului istoric: începutul slăbirii treptate, dar evidente, a Imperiului Otoman și influența tot mai mare a Rusiei în Balcani, precum și începerea procesului de anexare a teritoriilor din regiunea nordică a Mării Negre – Kuban și regiunile Mării Negre de la nord de Georgia – la Imperiul Rus.

Partea turcă a rămas nemulțumită de condițiile acordului și a sperat într-o revizuire rapidă a majorității prevederilor acestuia, care ar fi fost aspru respinsă de Rusia. Guvernul otoman a căutat să restabilească pozițiile pierdute și să evite executarea exactă a Tratatului de la Kuciuk-Kainargi. Slăbiciunea militară a Imperiului Otoman s-a dovedit a fi atât de evidentă, încât s-a pus problema expulzării turcilor de pe teritoriul european și împărțirea „moștenirii otomane”. Inițiatorul acestor planuri a fost împărăteasa rusă Ecaterina a II-a. Anglia, Franța și alte puteri europene, preocupate de creșterea rapidă a puterii Rusiei și temându-se de intrarea acesteia în Balcani și în Marea Mediterană, s-au opus planurilor Ecaterinei, ieșind în apărarea „integrității și inviolabilității” Imperiului Otoman. Astfel, soarta viitoare a Porții era în mâinile europenilor.

Deceniile de după încheierea Tratatului de la Kuciuk-Kainargi au devenit perioada înființării *protectoratului* rus asupra Principatelor, definit printr-un set de documente juridice internaționale și practici diplomatice¹⁸. Tratatul din 1774 a fost urmat de alte câteva acte internaționale, al căror scop era clarificarea și precizarea unora dintre prevederile acestuia. Astfel de acorduri includ: Hatti Șeriful Sultanului din 1774 pentru populația Moldovei și Țării Românești; Convenția Ainaly-Kavak din 1779; Acordul comercial din 1783, dedicat navigației și comerțului¹⁹. Convenția de la Ainaly-Kavak a rezolvat problemele controversate ale navigației, definind indicatorii specifici ai unei „nave comerciale”, și a subliniat criteriile de navigabilitate a navelor și tonajul acestora. De asemenea, amendamentele au consolidat obligațiile legale și concesiunile Imperiului Otoman cu privire la problema Principatelor Române și inviolabilitatea celor care mărturisesc creștinismul.

Ulterior, printr-un șir de convenții încheiate de cele două mari puteri, Poarta a reconfirmat prevederile Tratatului de la Kuciuk-Kainargi, prin convenția explicativă de la Ainali Kavak (10.03.1779), *senedele* etc. În contextul situației geopolitice din Europa de Sud-Est și Centrală, Războiul ruso-turc din 1768-1774 a avut o influență directă asupra evoluției *problemei polone* la răscrucea deceniilor 7 și 8 ale secolului XVIII, fiind privit ca pretext și șansă pentru achiziții teritoriale din contul Regatului Polon. Încă de la început, războiul ruso-turc a fost considerat la Berlin ca un pretext mult așteptat și convenabil pentru o nouă expansiune teritorială (după capturarea Sileziei). „Războiul dintre Rusia și Turcia a răscolit întregul sistem politic al Europei, s-a deschis un nou câmp de activitate: trebuia să nu ai deloc dexteritate sau să fii într-o stupoare fără sens, pentru a nu profita de o ocazie atât de favorabilă”, a recunoscut mai târziu regele Prusiei Frederic (Friedrich) al II-lea în memoriile sale²⁰.

¹⁸ В. Таки. Россия на Дунае. Империя, элиты и политика реформ в Молдавии и Валахии, 1812-1834. «НЛО», 2021 (Historia Rossica), с. 33.

¹⁹ Е. И. Дружинина Ючук-Кайнарджийский мир..., с. 25.

²⁰ П. В. Стегний. Хроники времен Екатерины Великой. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001, с. 74.

Prezintă interes în acest context memoriul ambasadorului francez la Petersburg François-Michel Durand de Distroff cu privire la politica internă și externă a Rusiei, din data de 31 decembrie 1773: „Nu este de mirare că Rusia rămâne fidelă planurilor lui Petru I, complotând să revigoreze Imperiul Grec în Orient, să creeze Principate independente (*Dunărene*. – N.A.), să-i umilească pe cei care caută să o distrugă, să-și răspândească comerțul de la Marea Neagră până la Marea Mediterană, de la Marea Caspică până în India și America.”²¹.

Astfel, poziția geografică strategică a Principatelor, amplasate la hotarul de interferență a intereselor marilor imperii, conjugat cu constrângerea unui pericol mereu crescând al confruntărilor dintre aceste mari puteri (Turcia, Rusia, Austria), a generat ideea creării unui stat românesc-*tampon*. Ideea a fost promovată de înșiși boierii pământeni prin memoriul de constituire a Principatelor într-un singur stat, înaintat încă la 1772 Congresului de la Focșani, proiect preluat și dezvoltat de către diplomația țaristă în scopul întăririi propriilor poziții în Sud-Estul Europei.

Proiectul „Daciei”, dezbătut de Ecaterina II în corespondența cu Iosif II în 1782, în comparație cu ideea renașterii „Imperiului Grec”, părea mai realist după Pacea din 1774²². Deoarece Principatele de la Nord de Dunăre formal nu făceau parte din Imperiul Otoman, fiind într-un raport de suzeranitate, Ecaterina a II-a plănuia să le unească sub un protectorat comun ruso-austriac și să instaleze pe tron un monarh creștin, loial atât Rusiei, cât și Austriei.

Apare întrebarea dacă ar fi putut avea loc unificarea dată (asemenea Unirii de la 1859), în esență, o creație a Marilor Puteri a proiectului unei proto-Românie – „Dacia” la sfârșitul secolului XVIII? Din punctul de vedere al unor istorici, o mică „fereastră de oportunitate” a existat între 1774 și 1783, până la semnarea Tratatului de la Paris (Versailles), care a pus capăt Războiului de Independență al SUA. În acest război, alături de SUA, a fost implicat vechiul rival al Habsburgilor și singurul aliat de încredere al Turciei în Europa – Franța. Anglia, aliata neoficială a Rusiei în Războiul ruso-turc din 1768-1774, era și mai mult constrânsă de acest conflict²³. Problema realizării „Daciei” depindea de capacitatea Austriei de a găsi un consens cu Rusia – fapt care așa și nu s-a întâmplat către 1783.

Mai înainte, la intersecția anilor '60-'70 ai secolului al XVIII-lea, în perioada Războiului ruso-turc din anii 1768-1774, pentru prima dată apare, în contextul pregătirilor primei partajări a Poloniei, un proiect diplomatic rusesc ce viza Țara Moldovei și Țara Românească, care sunt consemnate ca eventuale *obiecte de schimb* (de *compensație*). Pe parcursul elaborării proiectelor de pacificare a diferitor grupări ale șlehtei poloneze și de atragere a acestora de partea Rusiei, în toamna anului 1769 este formulată ideea cesiunii Moldovei și Valahiei, *după ocuparea lor de către armata rusă* (evidențierea ne aparține – N.A.), Regatului Polon²⁴.

²¹ Записка французского посланника в Петербурге Дюрана-Дистрофа о внутренней и внешней политике России в 1772 г. В: П. В. Стегний. *Хроники времен Екатерины Великой*, с. 404.

²² Vlad Mischeva. Proiectul grecesc și regatul Daciei. În: *Limba Română*. 2019. Nr. 3, pp. 147-158.

²³ Т. В. Черникова. «Греческий проект» в политической практике и имперской идеологии России в царствование Екатерины II. В: *Вестник РУДН. Серия: История России*. 2024. Т. 23. № 2, с. 133.

²⁴ П. В. Стегний. *Разделы Польши и дипломатия Екатерины II*. 1772, 1793, 1795. Москва: Международные отношения, 2002, p. 122.

Lansarea propunerii respective coincide în timp cu un eveniment semnificativ al relațiilor moldo-ruse, exploatat insistent atât de către istoriografia rusă și cea sovietică, cât și de cea filorusă din Republica Moldova. Este vorba de un demers diplomatic de la finele aceluiași an – 1769: când la Petersburg sosește delegația Țării Moldovei în frunte cu episcopul de Huși Inochentie, care în numele țării solicită ocrotire Rusiei. În timpul audienței oficiale, Ecaterina a II-a promite să primească Principatul „sub înalta protecție...”²⁵. Totuși, Ecaterina a II-a a ajuns curând la concluzia că era de preferat să existe un protectorat rus asupra Principatelor față de o independență completă a acestora, căreia Franța și Austria se opuneau, și revenirea lor necondiționată sub controlul otoman, ceea ce putea submina, totodată, prestigiul Rusiei în ochii coreligionarilor ortodocși. Drept urmare, deja în martie 1771, proiectul rusesc al Tratatului de pace prevedea retrocedarea Moldovei și Țării Românești Porții Otomane „conform aceluiași condiții ale propriilor drepturi și obiceiuri cu care s-au supus anterior statului turc”²⁶.

Condițiile comunicate de Obreskov nu corespundeau așteptărilor românilor. La un an de la încheierea negocierilor de la București, boierii i-au scris Ecaterinei II că aceste condiții i-au cufundat „în adâncul tristeții și al disperării”. Boierii i-au amintit din nou împărătesei de *Manifestul* și promisiunea ei de a elibera Principatele și au menționat, de asemenea, contribuția lor la victoriile armelor rusești. Totodată, în iunie 1774, ei și-au exprimat învoiala față de acordarea statutului Țării Românești similar cu Republica Ragusa, cunoscută și sub numele de Republica Dubrovnik (o entitate politică maritimă situată pe coasta Adriaticii). Ragusa era reprezentată în capitala otomană de un consul, care se ocupa de afacerile republicii și asigura bunele relații cu imperiul²⁷.

În același timp, în apelul adresat lui Rumeanțev, boierii i-au conturat comandantului-șef rus perspectiva intrării „faimoasei Dacii” în Imperiul Rus. Deopotrivă, ei i-au oferit lui Rumeanțev titlul onorific de „Dacic”, chiar înainte ca Ecaterina II să-i acorde titlul de „Transdanubian”²⁸.

Interacțiunea profundă între războaiele ruso-turce (inclusiv problema Principatelor) și problema Poloniei poate fi sesizată până la finele secolului al XVIII, când Polonia ca stat independent a dispărut pentru mai bine de un secol de pe harta politică a Europei.

Pe măsura tensionării Problemei Orientale și înăsprii confruntărilor de interese în Balcani, au sporit preocupările Marilor Puteri europene pentru Principate. Una din numeroasele dovezi în acest sens constituie înființarea consulatelor străine la București și Iași, în pofida opunerii Porții Otomane. Turcii considerau inoportună înființarea unui consulat rus în Moldova și Țara Românească și accep-

²⁵ *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV – начало XIX в.)*. Отв. ред. Д.М. Драгнев. Кишинев, 1987, сс. 298-299.

²⁶ В. Таки. *Россия на Дунае ...*, с. 29.

²⁷ Aceasta a existat din secolul al XIV-lea până în 1808 ca un stat independent și prosper, cunoscut pentru comerțul său maritim și pentru diplomația abilă. A plătit tribut Porții Otomane doar o dată la trei ani, ceea ce i-a permis să-și mențină o mare parte din autonomia sa internă.

²⁸ В. Таки. *Россия на Дунае...*, с. 32.

tau inițial (1780) desemnarea unui consul rus în Ismail (*Basarabia*), fiind susținuți în această opoziție și de către „grecii fanarioți locali”²⁹.

Victoriile obținute în războaiele ruso-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea i-au permis Rusiei să obțină controlul temporar asupra cârmuirii civile din Principate și să obțină concesiile majore din partea Sublimei Porți. În asemenea condiții Rusia „avea (în Principate – *n.n.*) un dublu avantaj: putere fără responsabilitatea guvernării poporului”, deoarece orice s-ar fi întâmplat în acest teritoriu, vinovată era Poarta Otomană, care „deținea suveranitatea teoretică asupra regiunii”³⁰. După anexarea Crimeii (1783), politica orientală a țarismului s-a reactivat evident în „problema Moldovei și Valahiei”³¹.

Pacea de la 1774 schimbă paradigma raporturilor politice ruso-turce

Anul 1774 este considerat drept începutul unor schimbări calitative în relațiile Principatelor cu Poarta, favorizând creșterea rolului acestora pe arena internațională și ameliorarea situației interne. La insistența diplomatică a boierilor pământeni, Imperiul Rus a prevăzut în *articolul XVI* al tratatului reconfirmarea vechilor privilegiilor, făcându-se, astfel, o știrbire esențială a aservirii Principatelor de către Poartă: „9. Poarta îngăduie domnitorilor acestor două state sa aibă pe lângă ea un însărcinat cu afaceri, ales dintre creștinii comunității grecești, care vor veghea asupra treburilor privind numele principate și vor fi tratați cu bunătate de către Poartă și, în ciuda neînsemnatei lor importanțe, vor fi considerați ca persoane care se bucură de dreptul internațional, adică vor fi la adăpost de orice violență”³². Stipularea clauzei în cauză urma să contribuie la consolidarea sistemului tradițional de reprezentare diplomatică prin capuchehaii domnilor. Doleanțele boierimii moldovene au mers mai departe, astfel încât în august 1783 ei cereau Rusiei să aibă un reprezentant al țării la Petersburg și, totodată, domnii să nu mai apeleze la grecii din Fanar pentru a fi reprezentați la Poartă³³. Acceptarea de către Poarta Otomană a dreptului Rusiei de a „vorbi în favoarea lor” (Principatelor – *n.n.*) și făgăduința de a-i asculta (pe plenipotențiarilor Rusiei – *n.n.*) cu toată considerația ce se cuvine „unei puteri prietene și respectate”³⁴ a generat premise pentru instaurarea în Principate a „protecției” duble din partea ambelor puteri. Tratatul a fost întregit prin Convenția lămuritoare între Rusia și Turcia, semnată la Ainalî-Kavak (Constantinopol) la 10 martie 1779, prin care se consolidau prevederile tratatului și se întăreau stipulațiile de la 1774 în favoarea Principatelor Române, iar dreptul de a vorbi în favoarea lor devenea un drept de „intercesiune”. Astfel, „prin acest tratat, dobândit atât prin izbânzile armatelor

²⁹ E. Hurmuzaki. Serie nouă. Vol. I. *Rapoarte consulare ruse (1770-1796)*. București, 1962, p. 147.

³⁰ G. F. Jewsbury. *Anexarea Basarabiei la Rusia: 1774-1828. Studiu asupra expansiunii imperiale*. Iași: Polirom, 2003, p. 31.

³¹ Г.С. Гросул. *Дунайские княжества в политике России (1774–1806)*. Кишинев: Штиинца, 1975, сс. 82, 84.

³² I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe. *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900). Culegere selectivă de tratate, acorduri, convenții și alte acte cu caracter internațional*. București: Editura Politică, 1971, p. 229.

³³ E. Hurmuzaki. Serie nouă, Vol. I: *Rapoarte consulare ruse (1770-1796)*, București: 1962, p. 244.

³⁴ П. В. Стегний. *Хроники времен Екатерины Великой*, с. 230.

moscovite, cât și prin corupția celor însărcinați din partea Turciei pentru încheierea lui, împărăția otomană primea o lovitură din care nu se mai putea ridica”³⁵.

Prin semnarea Tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi factorul extern, cel „rusesc”, devine unul permanent în toate problemele care făceau obiectul raporturilor dintre Poarta Otomană și Principate. Dreptul de protecție al Rusiei va prilejui agravarea și permanentizarea situației Principatelor ca obiect de litigiu ruso-turc, în care amestecul celorlalte puteri va evolua odată cu agravarea *Problemei Orientale*, în cadrul căreia se va recunoaște „chestiunea română” ca problemă internațională³⁶. De acest drept țarismul a profitat doar atunci, când circumstanțele internaționale erau favorabile Rusiei. Văzând cum se împarte Polonia și alertați de acest exemplu alarmant, boierii moldoveni subliniau într-un memoriu din 27 iulie / 7 august 1775, adresat ambasadorului extraordinar și plenipotențiar al Rusiei la Constantinopol N.V. Repnin: „Poarta e obligată (6°: „La Porte est obligée...”) să ne mențină toate drepturile și privilegiile noastre și să ne conserve libertatea și patria noastră în virtutea tratatului (de la Kuciuk-Kainargi – *n.n.*), fără cea mai mică dezmembrare, astfel cum este în mod expres enunțat la fel în ultimul tratat”, desființarea raialei Hotinului, îngrădirea amestecului grecilor fanarioți³⁷.

Imperiul Rus utiliza o rețea largă de informatori și agenți de influență în Principate, mai ales din rândul clerului ortodox. Astfel, contele Bezborodko se adresase către consulul Severin, la 1787, cu cererea de a fi remunerat promotorul intereselor rușilor: „În fostul război, protopopul moldovean Mihaila Strelbițki a dat dovadă de un zel excelent pentru slujbă și a fost folosit în multe cazuri importante... Încadrați-l la Consulatul dumneavoastră de la Iași, cu o pensie de 300 de ruble pe an... Ca să-și poată folosi tipografia din Iași pentru tipărirea cărților în rusă, greacă și alte limbi...”³⁸ Astfel, este important să cunoaștem ca fapt, deja documentar confirmat din partea oficialităților ruse (din *Arhiva Politicii Externe a Imperiului Rus*, Moscova), că această persoană controversată de înalt rang ecleziastic a fost foarte utilă Rusiei în politica ei expansionistă, iar pentru aceasta a și fost generos răsplătit!

M. Strelbițki (Mihail Strelbițchi: 1730–1805/1807) s-a născut în orașul Mirgorod, regiunea Poltava, și era de origine ucraineană-poloneză. Absolvent al Academiei Teologice din Kiev, s-a remarcat ca tipograf, editor, gravor, traducător contribuind, de asemenea, la dezvoltarea culturii române³⁹; totodată, s-a remarcat ca agent de informare în slujba Imperiului Rus. Nu întâmplător, începând de la V. A. Urechia („acest preot era unul din spionii Muscălesc, care, văzusem era intermediarul corespondenței secrete dintre Rumianțov și Mitropolitul Moldovei..., recunoscut

³⁵ A.D. Xenopol. *Istoria românilor din Dacia Traiană*. Ed. III-a Vol. IX, p. 140.

³⁶ L. Boicu. *Geneza „chestiunii române” ca problemă internațională*. Iași: Junimea, 1975, p. 41.

³⁷ E. Hurmuzaki. *Documente privind istoria României*. Serie nouă. Vol. I. București: 1962, p. 102.

³⁸ Архив Внешней Политики Российской Империи (Москва). *Сношение России с Молдавией и Валахией*. Фонд 68/1 (1787). Дело 69, лл. 21-21 оборот. («Молдавский протопоп Михайла Стрельбицкий во время бывшей войны оказал отлично к службе усердие и в многих важных случаях употреблен был... Определить его к Консульству вашему в Яссах, с пенсией 300 рублей на год... Дабы они могли пользоваться типографией их в Яссах заведенных на печатании книг на российском, греческом и других языках...»).

³⁹ Elena Chiaburu. Un tipograf moldovean din secolul al XVIII-lea: Mihail Strelbițchi. În: *Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei*. (Serie Nouă). II-III (1996-1997), pp. 81-88.

tălmaci al lui Rumianțov pentru limba românească”)⁴⁰, a fost în centrul atenției multor cercetători din trecut și din prezent⁴¹.

Fiind un important rezident al serviciului de spionaj al armatei ruse⁴², se adevărește, încă o dată, concluzia expusă de cercetătorii români, printre care și acad. A. Eșanu (1997), precum că: „M. Strilbițkii, ca un bun cunoscător al oamenilor și locurilor din Moldova, al limbii și obiceiurilor locale, a fost atras, după cum se va vede..., într-o vastă activitate de informator și chiar de spion în folosul comandamentului armatei ruse. În această calitate, se pare, el a organizat o rețea de informatori și de oameni de legătură din Moldova cu ajutorul cărora aduna și transmitea informația necesară comandamentului armatei țariste”⁴³.

După încheierea războiului austro-ruso-turc, domnul Moldovei Alexandru Moruzi, prin *Arzul* său de la 17 iulie 1792, comunicase la Poartă atitudinea sa față de consulul Rusiei la Iași (Ivan Severin), care refuza să ia legătura cu domnul, în urma expulzării din Moldova a mitropolitului Gavril Bănulescu-Bodoni⁴⁴, partizan al Rusiei, iar călugării numiți de acesta din urma ceruseră să se întoarcă în Rusia, declarându-se supuși ruși: „În urma alungării și îndepărtării din țară a mitropolitului numit prin convenție, mulți călugări moscoviți, care se aflau de mai înainte în țară sub înfățișare de raiale, precum egumenii desemnați de susnumitul prin unele mănăstiri, pierzându-i orice speranță de a mai provoca de azi încolo tulburările pe care și le plănuiau, arătaseră de astă dată, de teamă, și dovediseră că sunt moscoviți și ceruseră voie și îngăduință ca să se întoarcă în țara lor. Prin eforturile fericitului binefăcător, țara padișahului este pe cale de curățire de astfel de rățăciți și tulburători.

Îndeosebi cele 15 000 de ruble, care fuseseră trimise consulului Rusiei (*Mosko*) prin olacul sosit de astă dată de la Petersburg, spre a fi predate mitropolitului amintit mai sus, precum și tichiile albe pentru episcopii moscoviți și o decorație împodobită cu pietre prețioase au rămas la consulul amintit, întrucât intrigantul cel pomenit mai sus a fost alungat din părțile acestea.

Din stările explicate reiese clar în ce măsură anume îndepărtarea afurisitului acela era importantă și grabnică. Ferindu-mă de persoana voastră fericită, nu îndrăznesc să prezint în amănunțime nenumăratele sale viclenii tainice, care au fost anulate și lichidate prin îndepărtarea din această parte a persoanei sale disprețuite, și nici vicleniile intrigile, pe care le aflam din zi în zi. Dar, de la ivirea acestei chestiuni, consulul Rusiei, fiind supărat, nu s-a întâlnit oficial până în clipa de față cu supusul de mine. Afară de aceasta, refuză să-și prezinte și firmanul său

⁴⁰ V. A. Urechia. *Istoria românilor*. Seria 1786-1800. Vol. III. București: 1892, pp. 142-143.

⁴¹ Cornel Tatai-Baltă. Les illustrations de Mihail Strilbițchi du Ceaslov de Dubăsari de 1794. În: *Études Bibliologiques / Library Research Studies*. N° 3 (2021), pp. 89-110. DOI: <https://doi.org/10.33993/EB.2021.07>

⁴² Vasile Malanețchi. *Un (int)rus la curtea mitropolitană din Iași (Precizări cu privire la activitatea tipografică a Mihail Strilbițchi stabilit în Moldova în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea)*. În: *Cugetul*. Revistă de istorie și cultură (Chișinău). 2002. Nr. 2, pp. 11-20.

⁴³ Andrei Eșanu. O fațetă necunoscută a activității din Moldova a lui Mihail Strilbițki. În: *Revista de Istorie a Moldovei*. Nr. 29-30, 1997, p. 81.

⁴⁴ Vlad Mischevca. Mitropoliți sub escortă (Pagini din istoria Războiului ruso-turc: 1806-1812). În: *Limba Română*. Nr. 5-6 (295-296), mai - iunie 2024. Anul XXXIV, pp. 193-204.

de numire în funcția de consul, iar în treburile sale zilnice, măbind orice chestie mărunță, are purtări și săvârșește fapte care pot duce la certuri și gâlcevi...”⁴⁵

Din cele expuse în istoriografie se vede clar că, la acea vreme erau, cel puțin, două curente politice în Moldova: unul, al domnului Țării, înclinând spre Austria; altul, al Mitropolitului, trăgând spre Rusia. Desigur, erau și boieri care n-ar fi vrut să intre în conflict cu Poarta.

Tentativele neîncetate ale Porții Otomane de a reconsidera unele clauze ale Tratatului de la Kuciuk-Kainargi, în primul rând cea ce se referă la independența Crimeii, pe de o parte, fixarea în calitate de obiective prioritare imediate asigurarea navigației comerciale libere a navelor ruse în Marea Neagră și prin strâmtoarele Bosfor și Dardanele, stipulații prevăzute de Tratatul ruso-turc din 1774 și, nu în ultimul rând, anexarea Crimeii⁴⁶ (acest act fiind considerat un prim pas în realizarea unor proiecte mai ample în privința Imperiului Otoman, în direcția Balcanilor), pe de altă parte, au determinat corectarea esențială a politicii externe a Rusiei, axa ei principală plasându-se de la vest spre sud-vest și sud. În acest sens Petersburgul a desfășurat acțiuni energice în vederea stabilirii relațiilor strategice cu Imperiul Habsburgic, în temeiul interesului comun în soluționarea problemei Orientale.

Anul 1774 marchează deschiderea unei noi etape a modernizării Principatelor Române, demarată la mijlocul secolului al XVIII-lea. Fiind a doua perioadă în dezvoltarea și intensificarea reformelor moderne, aceasta se prelungește până la 1821, după cum a nuanțat academicianul Demir Dragnev: „Indiferent de unde și din a cui intenție au pornit, reformele, pe măsura slăbirii suzeranității otomane, nu „orientalizau”, ci „europenizau” societatea din Principate, care căpătau, încetul cu încetul, o esență caracteristică lumii europene, și nu celei otomane. Deci reformele au constituit un punct de pornire spre „europenizare”, și nu integrare în sistemul otoman, cum ar fi dorit puterea suzerană”⁴⁷.

Rusia acționa în propriile interese, însă, obiectiv, a contribuit la modernizarea societății și dezvoltarea economică a Principatelor Române: munca salariată capătă o aplicare mai largă, contribuind la tranziția spre capitalism. Domnii fanarioți au dobândit mai multe drepturi și au început să se orienteze spre diferite state europene, inițiind legături noi și relații secrete cu consulatele străine.

După Tratatul de la Kuciuk-Kainargi, *factorul „rusesc”* a devenit, incontestabil, un *vector permanent* în toate problemele care vizau raporturile dintre Poarta Otomană și Principate⁴⁸. Aprecierea dată de diplomatul austriac Thugut, la 1775, că „*La Turquie est déjà une province russe*” vine să confirme această situație⁴⁹. Iar Curtea de la Viena se simțea lezată nemijlocit de preeminența Rusiei în Principa-

⁴⁵ Documente turcești privind istoria României. Vol. III (1791 -1812). Întocmit de Mustafa A. Mehmet. București: 1986, pp. 37-38.

⁴⁶ Екатерина II и Г. А. Потемкин. Личная переписка (1769–1791). М.: Наука 1997, док. № 635, 661; П. В. Стегний. Разделы Польши и дипломатия Екатерины II, с. 192.

⁴⁷ Demir Dragnev. *Istorie și civilizație medievală și moderne timpurie în Țările Române. Studii și materiale*, (Colecția Studium, Nr. 11), Chișinău: 2012, p. 205.

⁴⁸ Vezi: I. Jarcuțchi, V. Mischevca. *Pacea de la București. (Din istoria diplomatică a încheierii tratatului de pace ruso-turc de la 16(28) mai 1812*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Chișinău: 2015, p. 33.

⁴⁹ J.-C. Filitti. *Role diplomatique des Phanariotes de 1700 a 1821*. Preface par Sidney-Vigneaux. Paris : 1901, pp. 117-118.

tele Române și în zona Sud-Estului european, deoarece trebuie de avut în vedere că această prezență periclita realizarea obiectivelor politicii sale orientale, în care Bucovina deținea o importantă poziție strategică.⁵⁰ Urmărind atent declinul Porții și ascensiunea Rusiei, Austria, Franța și Marea Britanie încep să vadă în Principate ultimele bastioane ale otomanilor spre nord și est, ceea ce a contribuit la internaționalizarea situației lor. Principatele devin *obiecte* ale numeroaselor proiecte de împărțire a Imperiului Otoman. După cum am remarcat, anul 1774, în urma războiului ruso-turc, încheiat cu Pacea de la Kuciuk-Kainargi, aduce schimbări calitative în relațiile Principatelor cu Poarta. Conform tratatului, care a știrbit esențial aservirea românilor de către Înaltul Devlet, Rusia câștigă dreptul „de-a vorbi în favoarea lor”⁵¹. Însă țarismul a profitat de acest angajament doar atunci când circumstanțele internaționale îi erau favorabile. Și a protestat mai mult formal, de ochii lumii, atunci când Habsburgii au anexat *Bucovina*.

La 1771, când Austria ocupase partea de nord a Moldovei (*Bucovina*), Cabinetul vienez trimise în Principatele Române o comisie compusă din ofițeri ai Statului major, însărcinată să studieze și să evalueze importanța lor. Misiunea a conchis: „Aceste țări sunt de o mare utilitate strategică pentru apărarea Imperiului din spre răsărit... Moldavia are o importanță specială, căci ar pune în comunicație directă Galiția și Lodomeria⁵² cu Transilvania..., iar trupele formate în Principate ar putea servi, în timp de război, pentru a proteja manoperele oștirilor noastre. În privința negoțului, Moldo-Romania ar avea o importanță imensă”. Se evaluase că „cele două provincii pot hrăni pe îmbelșugate o oștire cât de mare; prin urmare, până să putem a ne face stăpâni pe aceste țări avute, comisiunea e de opinie a strămăta hotarele, în timp de pace, fie prin învoire sau *prin orice alt mijloc*.” „Cât despre dispozițiile locuitorilor în privința Austriei (...), boierii se tem să nu piardă dreptul absolut ce exercită asupra țăranilor..., însă temerea de ruși îi face a prefera stăpânirea Austriei. (...) Cât pentru săteni, pentru că nu sunt siguri pe munca lor, și plângerile lor nu sunt ascultate, ei doreau altădată dominarea rușilor; dar de când cunosc jugul moscovit, ei invocă guvernământul austriac”. Iar în ceea ce privește populația, „fiindcă locuitorii acestor provincii sunt supuși Porții, s-ar putea prețui fiecă familie, una peste alta, la 50 florini, preț cu care și nobilii din Transilvania vând servii lor; prin urmare, toată populația română se poate evalua la 21 milioane și 500 mii florini”⁵³.

Ulterior, în Convențiile încheiate la Constantinopol între Curtea de la Viena și Poarta Otomană cu privire la cedarea Bucovinei și delimitarea între Transilvania și teritoriul otoman (7 mai 1775, 12 mai 1776), se stipulase „recunoașterea granițelor Moldovei și Țării Românești așa cum sunt arătate pe harta întocmită de austrieci”,

⁵⁰ M.-Șt. Ceașu. *Bucovina Habsburgică. De la anexare la Congresul de la Viena. Iosefinism postiosefinism (1774-1815)*. Iași: 1998, p. 37.

⁵¹ Vl. Tcaci. *Tratatul de pace de la Kuciuk Kainargi și importanța lui pentru Principatele Române*. În: *Revista de istorie a Moldovei*. 1996. Nr. 2, pp. 16-28.

⁵² Numele latinizat al regiunii Volodimir-Volinski (Volinia), un cnezat medieval, parte a Halici-Volinia în secolele al XIII-lea și al XIV-lea. După anul 1772, *Lodomeria* a făcut partea în mod oficial din Regatul Galiției și Lodomeriei, teritoriu dependent de Imperiul Austriac, iar mai târziu Austro-Ungar.

⁵³ C.D. Aricescu. *Acte justificative la istoria revoluțiunii române de la 1821*. Craiova : 1874, pp. 16-17.

iar „principii menționați să se abțină de la orice încălcare și violare a frontierei, ceea ce ar fi contrar prezentului regulament” (Art. III, 1775)⁵⁴.

Astfel, la 1775, Imperiul Habsburgic s-a pricopsit cu teritoriul din nordul Moldovei – Bucovina, cu fosta cetate de scaun Suceava și orașele Cernăuți, Câmpulung, Siret. Conform articolului II al *Convenției* (în patru articole) de cesiune teritorială și demarcație, încheiate la Constantinopol între Austria și Turcia (26 aprilie / 7 mai 1775), se stipula cedarea Bucovinei, stabilindu-se noile limite teritoriale. Reieșind din *Convenția explicativă*, semnată la Constantinopol la 1 (12) mai 1776, Austria renunța la cererea sa asupra teritoriului cuprins între Hotin și Rohatin („Se va face o nouă delimitare a terenurilor, unde se află satele contencioase, conform rapoartelor comisarului Porții Sublime, între râul Suceava și cel al Siretului; ne vom conforma în această delimitare cu harta autentică și semnată, care a fost dată comisarilor celor două instanțe pentru a servi drept bază în afacerea demarcației, și satele, care se află în afara liniei trasate pe cartea menționată, vor fi restituite și returnate către Sublima Poartă”). În schimb, habsburgii obțineau „partea din teritoriile Moldovei” situată între râurile Rachitna și Prut, cu cele 9 localități cuprinse în perimetrul său, delimitând granița între râul Suceava și Siret⁵⁵. *Convenția de la Palamutka* (21 iunie (2 iulie) 1776) a delimitat noile frontiere încheiate între Turcia și Austria (64 de sate și 10 cătune, cu o populație de 13 485 suflete fuseseră retrocedate Moldovei),⁵⁶ stabilindu-se în mod detaliat granița dintre Moldova și Transilvania, fixând traseul acesteia.

Rusia susținuse Austria în raptul Bucovinei. Înțelegerea secretă dintre Ecatarina a II-a și Iosif al II-lea din luna mai 1781 stipula angajamentul Rusiei de a acorda Austriei ajutor militar sau financiar, făgăduind în același timp garantarea înțelegerilor din lunile mai 1775 și 1776 cu privire la cedarea Bucovinei⁵⁷.

Acest rapt teritorial se prezenta ca un act tipic de injustiție al Marilor Puteri la adresa popoarelor, în urma căruia Principatul Moldovei pierde 278 de localități din ținuturile Suceava, Cernăuți și raiaua Hotin, cu o suprafață de 10 441 km² și o populație de 70 000 de oameni. Moldova „pierde vatra așezării ei, stupul de unde au pornit roiriile care au împoporat Țara de Jos, mormintele domnilor, vechea sa capitală, Mitropolia sa veche. Moldovenii au avut nenorocirea de a vedea înstrăinat pământul lor cel mai scump, și nu prin război – prin vânzare”⁵⁸.

Astfel, după războiul ruso-turc, care s-a încheiat dezastruos pentru Poartă, și după Tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi (1774), Chestiunea orientală s-a accentuat și a fost privită cu maximă îngrijorare de Marea Britanie, Franța și alte puteri europene. Dacă până atunci achizițiile teritoriale ale Habsburgilor păreau cele mai consistente (Ungaria, Transilvania, Banat, parte a Serbiei, temporar și

⁵⁴ G. Noradounghian. *Recueil d'Actes internationaux de l'Empire Ottoman*. Tome I. 1300-1789. Paris: 1897, pp. 334-338; E. Hurmuzaki. *Documente*. Vol. VII, p. 159; *Condica tratatelor și a altor legăminte ale României. 1354-1937*. Întocmită sub auspiciile Ministerului Afacerilor Străine de F. C. Nano. Vol. I. București: 1938, p. 55.

⁵⁵ I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe. *Tratatele internaționale ale României...*, pp. 128-129; E. Hurmuzaki. *Documente*. Vol. VII, p. 277.

⁵⁶ M. Popescu-Spinei. *Harta Bucovinei din anul 1774*. În: *Revista istorică română*. 1941-1942. Vol. XI-XII, p. 159.

⁵⁷ I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe. *Tratatele internaționale ale României...*, pp. 130-131.

⁵⁸ M. Eminescu. *Între Scylla și Charybda*. *Opera politică*. Ed. a 2-a. Chișinău: 2008, p. 45.

Oltenia, Bucovina), apoi după 1774 echilibrul sud-estului Europei amenința să fie bulversat de Rusia Ecaterinei a II-a (1762-1796). Austriecii erau aparent cei mai preocupați de progresele rusești în regiune, crezând – pe bună dreptate – că Ecaterina a II-a căuta să realizeze intențiile lui Petru cel Mare cu privire la Bosfor și Dardanele și cucerirea Constantinopolului⁵⁹.

De remarcat că încheierea păcii de la Kuciuk-Kainargi a fost sărbătorită în Rusia cu tot fastul caracteristic epocii Ecaterinei a II-a. În 1775, la Moscova, pe câmpul Hodinka, arhitecții V.I. Bajenov și M.F. Kazakov au construit pavilioane temporare de vară în stil *pseudo-gotic*, ceea ce i-a adus faimă lui Bajenov și moda în arhitectură a stilului *pseudo-gotic*. La Sankt Petersburg, arhitectul Yu. M. Felten a ridicat ansamblul Palatului Cesma (1774-1780), numit în memoria bătăliei de la Cesma din 25-26 iunie 1770; în 1771-1778, conform proiectul arhitectului A. Rinaldi, a fost ridicată în Țarskoe Selo *Coloana Cesma*. Din textul predicii preotului Alexei Vasiliev (din 1838) „Cuvânt despre încheierea păcii între Rusia și Poarta Otomană în 1774” („Слово на заключение мира России с Оттоманскою Портою в 1774 году”) aflăm că comemorarea anuală a datei încheierii Păcii a fost lăsată moștenire posterității, iar acest legământ, se pare, a fost onorat până la acea dată, deși Rusia a mai luptat de trei ori cu Turcia în perioada 1774-1838⁶⁰.

De netăgăduit că anul 1774 reprezintă un jalon major în raporturile de suzeranitate cu Poarta Otomană, iar Tratatul de pace de la București (1812) marchează amputarea teritorială a Moldovei și apariția pe harta politică a Europei a unui diferend ruso-român de lungă durată. Observând expansionismul politicii rusești în sud-estul Europei, este vizibil și impactul factorului Fanariot. Un loc aparte l-au avut în activitatea diplomatică cele mai importante familii de fanarioți din Principate, atât pe timp de pace, cât și de război.

După cum a scris cunoscutul turcolog român Valeriu Veliman (1947-1999), în manuscrisul lucrării sale „Aspecte ale autonomiei Principatelor față de Poartă la sfârșitul secolului al XVIII-lea” din Colecția „Valeriu Veliman” a Muzeului Exilului Românesc: „Există un consens general în privința însemnătății anului 1774 pentru evoluția relațiilor româno-otomane. După cum se știe, potrivit articolului 16 al Tratatului de pace de la Kuciuk Kainargi (21 iulie 1774), Rusiei i s-a recunoscut de către Poartă dreptul de a interveni oricând în favoarea Principatelor. Istoriografia românească postbelică a acordat o atenție sporită perioadei de după 1774⁶¹, scoțând în evidență contribuția diplomației țariste la recunoașterea de către puterea suzerană a vechilor privilegii ale Țării Românești și Moldovei. Sporadic, în unele studii s-a relevat și rolul factorilor politici din Principatele Române în emiterea cunoscutelor acte de privilegii, îndeosebi, a celor din 1774 și 1802.

Argumentația luxuriantă, uneori, din aceste contribuții științifice demne de toată stima a acoperit însă – făcându-l aproape uitat – un adevăr intuit, printre altele, de marele istoric Nicolae Iorga, și anume că, după 1774, se întâmplă: „Com-

⁵⁹ Dan Falcan. „Chestiunea orientală”: Agonia Imperiului Otoman. În: *Historia Special*. Nr. 38. Martie 2022. „Chestiunea orientală”: Agonia Imperiului Otoman (historia.ro) <https://historia.ro/>

⁶⁰ А. Васильев. Слово на заключение мира России с Оттоманскою Портою в 1774 году / Публ. [и примеч.] Н. Л. Зубовой. В : *Российский Архив: История Отечества в свидетельствах и документах XVIII–XX вв.*: Альманах, [Т. I]. М.: Студия ТРИТЭ: Рос. Архив, 1994, сс. 9-12.

⁶¹ https://muzeulexiluluiromanesc.ro/wp-content/uploads/2023/02/Scanare_20221021_10.jpg

plicarea suzeranității otomane (asupra Principatelor – n.n.) cu o protecție rusească foarte utilă la început.” (Hurmuzachi, X, p. XIII / *Introducere*). Or, această realitate istorică este atestată cu prisosință de documentele turcești publicate până acum (Mustafa Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*; V. Veliman, *Relațiile româno-otomane*⁶²) dar, în special, de cele încă inedite.

„Supraprotectoratul” Rusiei asupra Principatelor, pe lângă rolul său pozitiv – incontestabil – în tratativele de diminuare a dominației otomane, delimitare a obligațiilor bănești și materiale ale Țării Românești și Moldovei față de Poarta Otomană, a avut, paradoxal, un efect cu totul opus celui scontat⁶³. Căci posibilitatea guvernului de la Sankt Petersburg – recunoscută prin acte cu caracter internațional (Tratatul de la Kuciuk Kainargi, Convenția explicativă de la Aynali Kavak din 10/21 martie 1779, și chiar Senedul din 1783 / recte: 9 ianuarie 1784) – de a interveni în desfășurarea relațiilor româno-otomane a dus, de fapt, la „complicarea acestora”.

Pentru a întări justiția unei asemenea aserțiuni, dorim să ne referim, mai întâi, la împrejurările în care Alexandru Moruzi a devenit domn al Moldovei⁶⁴. Prezentând, pe baza unor documente turcești inedite, desfășurarea cronologică a evenimentelor de după încheierea păcii de Șiștov, urmărim să arătăm situația concretă din Moldova, circumstanțele neștiute până acum ale desemnării lui Alexandru Moruzi la tronul Moldovei și, în acest context, argumentele de ordin istoric pentru care un document revelatoriu în privința statutului principatelor față de Poartă în acea perioadă - și anume Cartea de lege (*Kanun-name*)⁶⁵ – documente cunoscute deja istoriografiei noastre, nu poate avea ca dată de emitere anul 1792, ci 1793. Anul 1791 marchează sfârșitul unei perioade de grele încercări pentru locuitorii Principatelor Române⁶⁶.

Războiul ruso-austro-turc, declanșat în august 1787 într-o încercare a Porții de a vindeca „rana deschisă pe trupul statului”⁶⁷ otoman, provocată de Pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774), s-a terminat prin „Păcile albe, fără anexiuni” (aprecierea lui N. Iorga)⁶⁸ de la Șiștov (24 iulie/4 august 1791) și Iași (29 decembrie 1791 / 9 ianuarie 1792). Articolul III al Tratatului de la Iași stipulase în urma negocierilor preliminare că: „Nistrul va trebui să slujească întotdeauna drept delimitare între

⁶² Valeriu Veliman. *Relațiile româno-otomane (1711-1821). Documente turcești*. Direcția Generală a Arhivelor Statului. București: 1984, 795 p. + 30 fotocopii (Vezi recenzia de Cristina Feneșan. În: *Revista arhivelor*. XLVII. 1985. Nr. 2, pp. 234-236).

⁶³ https://muzeulexiluluiromanesc.ro/wp-content/uploads/2023/02/Scanare_20221021_12.jpg

⁶⁴ Subiect dezvoltat într-un studiu aparte: Valeriu Veliman. Date noi cu privire la circumstanțele alegerii Mitropolitului Moldovei (1792) și statutul juridico-politic al Principatelor Române. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” din Iași*. 1986. T. XXIII. Vol. 2, pp. 599-618.

⁶⁵ „Carte de lege” (*Kanunname*) sau Legea nouă (*Kanun-i Cedit*), cuprinzând 28 de articole comune pentru Țara Românească și Moldova, - vezi: Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900). Culegere selectivă de tratate, acorduri, convenții și alte acte cu caracter internațional*. București: Editura Politică, 1971, pp. 240-260.

⁶⁶ https://muzeulexiluluiromanesc.ro/wp-content/uploads/2023/02/Scanare_20221021_12.jpg

⁶⁷ V. Veliman. Date noi cu privire la circumstanțele alegerii mitropolitului Moldovei (1792) și statutul juridico-politic al Principatelor Române. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”*. Vol. 2. Iași: 1986, p. 599; Ecaterina II afirmase că: „Adevăratul motiv al războiului este și va rămâne că turcii vor să refacă tratatele: primul este cel de la Kainargi, al doilea este Convenția despre Crimeea, al treilea este cel comercial”. (Екатерина II и Г.А. Потемкин. Личная переписка (1769-1791). Издание подготовил В.Р. Лопатин. Серия „Литературные памятники”. М.: Наука, 1997, № 782).

⁶⁸ N. Iorga. *Istoria românilor*. Vol. VIII. *Revoluționarii*. București: 1938, pp. 70-71.

cele două imperii, că frontierele Imperiului rus se vor întinde pe viitor până la sus-numitul fluviu, cele două părți contractante au căzut amândouă de acord și stipulează prin prezentul tratat că Nistrul va forma linia de demarcație între Sublima Poartă și Imperiul Rusiei, astfel încât întregul teritoriu care se află pe malul drept al Nistrului va fi restituit Sublimei Porți și va rămâne pe veci sub stăpânirea sa absolută și incontestabilă; dimpotrivă, tot teritoriul care se află pe malul stâng al aceluiași fluviu va rămâne sub stăpânirea absolută și incontestabilă a Imperiului rus”. Așadar, Rusia devenise vecinul nemijlocit al Principatului Moldovei – cu hotarul pe apa Nistrului.

Imperiile cobeligerante – al Romanovilor și al Habsburgilor, profitând de criza Imperiului Otoman, au promovat metodic, în propriul interes, o politică de redimensionare a stăpânirii Porții la nord de Dunăre și în Balcani. Cum bine a remarcat Cristian Luca, „Politica pontică a constituit o prioritate a suveranilor ruși în veacul al XVIII-lea, cheia expansiunii Rusiei și a recunoașterii statutului de mare putere continentală, atât militară, cât și navală, pe care imperiul l-a dobândit și ce avea să-i marcheze istoria”⁶⁹.

Dacă autonomia politică și juridică a Principatelor Române a fost, până la 1774, o problemă cu caracter „intern” a Imperiului Otoman, ea a dobândit, după această dată, inclusiv, un caracter internațional. Frecvența cu care este întâlnită în documentele epocii formula consacrată definirii statutului politic și juridic al Valahiei și Moldovei – drept teritoriu „separat de cancelarie, scutit de a fi călcat cu piciorul și liber în toate prvințele” – caracterizează amploarea și intensificarea procesului pentru respectarea privilegiilor acordate lor de către autoritățile otomane în perioada dată.

Concluzii

Pacea de la 1774 a deschis o perioadă de acorduri internaționale și reforme interne, care au structurat pentru deceniile următoare relațiile dintre Principate și Imperiul Otoman, cu implicarea Marilor puteri europene. Atestând că rolul Rusiei în raporturile internaționale din sud-estul Europei, în general, și în Moldova și Țara Românească, în special, a fost deja către începutul secolului al XIX-lea unul predominant, am prezentat în lucrările precedente principalele etape de realizare a acestor politici⁷⁰. Astfel, reamintim că algoritmul politicii externe a Rusiei în ecuația Problemei Orientale (iar actualmente, în efortul expansionist de restabilire a defunctei URSS) poate fi exprimat prin următoarea formulă, care nu este o expresie matematică tipică, ci, mai mult, un silogism:

⁶⁹ Cristian Luca. Războiul ruso-austro-turc la Dunărea de Jos în informările ajunse la Veneția în 1790–1791. În: *Dunărea. Studii și materiale de istorie*. Vol. I. 2024, p. 89.

⁷⁰ Vl. Mischevca. *Moldova în politica marilor puteri la începutul secolului al XIX-lea*. Chișinău: Civitas, 1999; Idem. *Geneza problemei basarabene – 1812*. București: Editura Academiei Române; Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2016, p. 67; Idem. Ecuațiile istoriei – să nu rămânem corigenți. În: *Limba Română*. 2022. Nr. 3-4 (269-270), pp. 165-170.

$$\{F, F_1, F_2\} \times \frac{\{A \rightarrow B \rightarrow C\}}{m + d} = \text{Dominație imperială}$$

A (Influență politică predominantă)

B (Cvasiindependentă sau pseudoindependentă)

C (Anexare totală sau parțială):

Unde **F**, **F**₁, **F**₂... sunt factorii (externi și interni) care influențează procesul dat.

Această formulă a „dominației Imperiului Rus” asupra țărilor din calea expansiunii sale are la bază, practic, permanent, elementul acțiunilor militare violente – „**m**” (războaiele Rusiei), conjugat cu cel al confruntărilor diplomatice – „**d**” (negocierile acordurilor, convențiilor, armistițiilor și tratatelor de pace), generând adesea forma *hibridă* a impactului acestora. Pe parcursul secolelor, unii dintre **factorii** ce au influențat războaiele Rusiei, inclusiv, războaiele ruso-turce din secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, ce fac parte din șirul războaielor expansioniste ale Imperiului Rus, au fost următorii: *F - fanariot; F - extern; F - intern, F - economic, F - religios* ș.a. Rusia s-a manifestat, nu o singură dată, ca un stat predator și agresor (*État prédateur et agresseur*), iar în urma războaielor cu otomanii, cucerind și anexând noi teritorii, a alimentat antagonismul raporturilor româno-ruse din secolele XIX și XX.

.....

Informații inedite despre Nicanor Dezideriev și tipografia sa particulară din Chișinău¹

Igor CERETEU

INSTITUTUL DE ISTORIE AL UNIVERSITĂȚII DE STAT DIN MOLDOVA

 0009-0004-6338-9313

New information about Nicanor Dezideriev and his particular typography from Chisinau.

The printing activity in Chisinau began with the opening in 1814 of the Exarchist Printing House with the contribution of Metropolitan Gavril Bănulescu-Bodoni, in which only books of church use and some didactic ones were printed. In 1834, the Printing Office of the Regional Administration was opened in Chisinau, which executed all the printing orders of the Governor's Chancellery and other state institutions. After long efforts, on January 17, 1841, Achim Popov established the first private lithography in Chisinau, and after numerous efforts, on May 4, 1843, he obtained permission to install a printing house. It was only on April 9, 1858, that the establishment of private printing houses in the empire was allowed by the decision of the Russian senate. Among the first requests, after the appearance of this decision, was that of Nicanor Ilarion Dezideriev, who, following the steps forwarded to the governor of Bessarabia and the Ministry of Internal Affairs, obtained permission to open the second private printing house in Bessarabia on May 19, 1858. In 1875, Nicanor Dezideriev died and the printing house was taken over on December 12, 1875 by his sister, Sofia Dezideriev. She, being sick and following a course of treatment in the city of Balta, her brother Pavel Desideriev insists on July 18, 1879 to manage his sister's printing house. Sofia Desideriev died shortly after, and on July 28, 1879, Pavel asks for permission to sell Sofia Desideriev's printing house to Ivan Alexandrovich Lupandino, a resident of Chisinau, a law candidate at Moscow University: a fast typewriter, a manual printing press, different sets of letters in nine different wooden boxes, recorded in the rope notebooks of the printing house. In July 1879, the certificate was issued allowing Ivan Lupandino to buy Sofia Desideriev's printing house. The printing house was taken over in 1880 by his wife Maria Rafailovna, who after her husband's death remarried and became Vishnevski. He managed the printing house until June 2, 1889, when he sold it to Alexandr Kontramadov. From this moment on, the traces of the printing house established by Nicanor Desideriev are lost.

Keywords: Dezideriev, private printing house, forms, book, documents, modernization, Sofia Dezideriev, Ivan Lupandino, Maria Vishnevski, Alexandr Kontramadov.

¹ Articolul a fost elaborat în cadrul subprogramului: *Coordonatele modernizării social economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze)*. Codul subprogramului: 010401.

Activitatea tipografică din Basarabia demarează în timpul Mitropolitului și Exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni (1812-1821), care în 1814 înființează la Chișinău tipografia, numită până la sfârșitul păstoririi sale „exarhicească”. În tipografia eparhială au fost imprimate atât cărți de factură religioasă în limba română pentru bisericile și mănăstirile din eparhie, cât și didactică pentru elevii Seminarului Teologic, înființat după anexarea Moldovei dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus. Sunt atestate și cărți în limba rusă, însă numărul lor este destul de mic în comparație cu cele în limba română, dovadă că populația Basarabiei în secolul al XIX-lea era preponderent românească.

Unele surse indică la faptul că, odată cu organizarea administrației regionale în 1818, a fost deschis un atelier tipografic, care imprima formulare și alte documente realizate la comanda autorităților laice. La momentul actual al cercetărilor nu sunt dovezi documentare sigure despre înființarea acestei tipografii, însă există câteva mențiuni pasagere, conform cărora tipografia funcționează din momentul constituirii administrației regionale². Acest mic atelier nu era în măsură să satisfacă necesitățile instituțiilor laice din Chișinău, de aceea se apela la tipografii și litografii din Odesa, unde acest meșteșug era mai avansat decât la Chișinău. În literatura de specialitate se admite că până la mijlocul deceniului trei al secolului al XIX-lea tipografia eparhială a fost unica din Basarabia și era dotată cu cinci teascuri, care imprimau cărți exclusiv la comanda autorităților religioase³. Această oficiină nu accepta comenzi particulare sau ale autorităților laice. Cancelaria guvernatorului apela, așa cum am menționat mai sus, la tipografiile din orașele mai apropiate, de cele mai multe ori, se adresau la cele din Odesa.

Există dovezi sigure de funcționare a tipografiei administrației regionale în 1834, iar în 1835 au fost alocate mijloace financiare pentru înființarea unei tipografii de stat la Chișinău. Evident, această tipografie exista, însă era în stare precară și nu putea satisface necesitățile de imprimare a formularelor pentru cancelaria guvernatorului. În unele documente de arhivă se menționează anul 1834 ca moment al înființării tipografiei administrației regionale de la Chișinău⁴. În corespondența dintre administrația Basarabiei și trezoreria de la Chișinău se indică la înființarea tipografiei în anul 1835, când la 13 august, prin decizia guvernatorului militar al Basarabiei, Departamentul Trezoreriei de Stat a prevăzut suma de 9477 rub. pentru înființarea tipografiei pe lângă administrația regională a Basarabiei,

² Vezi referitor la organizarea administrativă a Basarabiei: Alexei Agachi. Așezământul de organizare administrativă a Basarabiei din 29 aprilie 1818. În: *Akados*, nr. 3 (34), septembrie 2014, p. 127-137.

³ Vezi: Agenția Națională a Arhivelor Direcția Generală a Arhivei Naționale, F. 733, inv. 1, d. 564 (în continuare se va cita: ANA DGAN); Авксентий Стадницкий. Бессарабская экзархическая типография при Кишиневском Архиерейском Доме. În: *Кишиневские Епархиальные Ведомости*, 1892, 1-2, p. 13-29; Idem, *Гавриил Банулеско-Бодони. Экзарх Молдо-Влахийский (1808-1812) и Митрополит Кишиневский*, Кишинев, 1894, XVI p., 374 p., LIV p.; Const. N. Tomescu. Tipografia Duhovnicească Exarhială din Basarabia. În: *Arhivele Basarabiei*, An III, № 4, 1931, p. 265-266; Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânire rusă*, Chișinău: Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi”, 1992, p. 34-35; Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău: Museum, 2000, p. 41-43; Maria Danilov, *Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia. 1812-1918 (între tradiție și politică țaristă)*, Chișinău: Bibl. Tyr agetia, 2007, 264 p.; Igor Cereteu, *Cartea românească veche în Basarabia: istorie, circulație, valoare documentară*. București-Brăila: Editura Academiei Române, Editura Istros, 2019. 545 p. etc.

⁴ ANA DGAN. F. 6, inv. 10, d. 334, f. 102; F. 2, inv. 1, d. 8852, f. 13.

sumă care a fost alocată la 20 august 1835⁵. Este vorba, probabil, de o reorganizare, extindere și utilare cu noi piese și teascuri a vechii tipografii, înființată odată cu administrația regională a Basarabiei.

După îndelungate eforturi, la 17 ianuarie 1841, Achim Popov înființează la Chișinău prima litografie privată, iar în urma a numeroase demersuri, la 4 mai 1843 a obținut permisiunea de a înființa și o tipografie pe lângă litografia sa⁶. Aceste trei tipografii realizau comenzile de imprimare din Basarabia: tipografia exarhicească îndeplinea comenzile Mitropoliei Chișinăului și Hotinului, tipografia administrației regionale executa toate comenzile de tipărire ale cancelariei guvernatorului și ale altor instituții de stat, iar prima tipografie particulară, a lui Achim Popov, realiza diferite comenzi cu plată, fără implicarea instituțiilor religioase. În tipografia particulară a lui Achim Popov au fost tipărite formulare, blanchete, documente, etichete comerciale și cărți.

Conform deciziei senatului rus din 9 aprilie 1858, s-a permis înființarea tipografiilor particulare în imperiu. Astfel, au fost depuse numeroase solicitări către instanțele superioare de a se permite înființarea tipografiilor private în diferite orașe ale Basarabiei. Pentru a iniția activitatea tipografică, era necesar, în mod obligatoriu, un spațiu amenajat și utilaj tipografic. Presele, utilajul tipografic și literele erau cumpărate de la Odesa. Doar astfel, solicitanții obțineau certificatul de a înființa o tipografie. Permisie era obținută în multe cazuri extrem de greu. Era necesar avizul poliției locale, în care se argumenta că persoana respectivă nu are abateri de la legislație și este de încredere din punct de vedere moral și politic. Doar după obținerea acestor informații, guvernatorul militar al Basarabiei, în alte cazuri Ministerul de Interne sau guvernatorul general, semnau permisiunea, după care se elibera un certificat de activitate.

Printre primele solicitări, după apariția acestei decizii, a fost cea a funcționarului Nicanor Ilarionov Dezideriev, care, în urma demersurilor înaintate către guvernatorul militar al Basarabiei și Ministerul Afacerilor Interne, a obținut permisiunea de a deschide a doua tipografie privată în Basarabia la 19 mai 1858, după cea a lui Achim Popov, deschisă la 4 mai 1843⁷. În documentele de arhivă, valorificate până în prezent, nu există date biografice despre Nicanor Dezideriev. Se cunoaște doar că a avut o soră, Sofia, și un frate, Pavel, care nu locuia în Chișinău. Documentele sunt destul de sărace în informații referitoare la familia sa, însă se pare că nu a fost căsătorit și nu a avut urmași, deoarece după moarte, tipografia a fost moștenită de Sofia Dezideriev. Despre originile sale etnice, de asemenea, nu există informație, dar se pare că era supus polonez.

Odată cu apariția deciziei senatului privind înființarea litografiilor și tipografiilor private, au depus cerere către instanțele responsabile din Basarabia mai multe persoane. Tipografia particulară a lui Popov fusese înființată cu mult anterior celei deschise de către Dezideriev, de comun acord cu guvernatorul Basarabiei și Ministerul Afacerilor Interne, și tipărea diferite comenzi particulare. Nicanor Dezideriev își dorea să se impună pe piața de produse tipografice din

⁵ ANA DGAN. F. 2, inv. 1, d. 4493, f. 1-3.

⁶ ANA DGAN. F. 2, inv. 1, d. 3078, f. 5; F. 6, inv. 2, d. 1, f. 2, 8.

⁷ ANA DGAN. F. 6, inv. 10, d. 334, f. 102.

Basarabia în concurență cu Achim Popov. Concurența cu Popov a fost loială, iar colaborarea – destul de productivă.

Activitatea tipografică a lui Nicanor Dezideriev s-a desfășurat în parametrii legali și avea capacități mai reduse și mai puțini clienți, în comparație cu celelalte trei tipografii existente în Basarabia. S-au păstrat mai puține documente despre activitatea lui Nicanor Dezideriev, însă conținutul celor existente indică faptul că acesta realiza, în mare parte, comenzi particulare. Există puține dovezi despre tipărirea cărților de către Nicanor Dezideriev. La momentul actual al cercetărilor, este cunoscut despre imprimarea unei cărți de factură religioasă în limba română: *Arătarea căii întru împărăția ceriului. Voroavă din învățăturile către creștini, cei nou-luminați a protoiereiului soborului arhistratig Mihail din Sitha Ioan Veniaminov, ce-i acum preaosfințitul Innochentie, Episcopul Kamciatskii, Kurilskii și Aleutskii. S-au tălmăcit de pe limba rusască de preotul bisearicii Sf. Mucenic Dimitrie din Izmail Ioann Dogari. Издаване вперое. Chișinău. În tipografia lui Dezideriev, 1860⁸. Cartea prezintă: 1 f.t., 52 p. Text cu negru, pe o coloană, cu 44 de rânduri pe pagină. Cu alfabet de tranziție. La sfârșitul textului – o finală simplă. Pe verso-ul foii de titlu este aprobarea Comitetului Cenzurii Duhovnicești din 21 mai 1860, cenzor fiind arhimandritul Fotie. Prima ediție a acestei cărți a apărut în 1859 în tipografia lui Achim Popov. Se poate admite că tirajul a fost mic, din care cauză în anul următor cartea a fost retipărită de Dezideriev. Imprimarea cărții în același format, cu același număr de pagini indică faptul că matrițele au fost preluate de la Achim Popov.*

A doua carte tipărită de Nicanor Dezideriev este semnată de P. Gherbanovschi, *Cap de bou, 1872: Кап-де-бю. Исторический эпизодъ изъ Бессарабской жизни XVI Столѣтія. Въ семи лирическихъ картинахъ сочинене П. Гербановскаго. Издање книгопродавца Дунинъ-Барковскаго. Кишиневъ. Печатано въ типографіи Н. Деэидеріева. 1872. (Cap-de-bou. Episod istoric din viața basarabeană a veacului XVI. În șapte imagini lirice compuse de P. Gherbanovski. Ediția negustorului de cărți Dunin-Barkovski. Chișinău. Imprimată în tipografia lui N. Dezideriev. 1872 – traducere din limba rusă de I.C.). Pe verso: Дозволено цензурой. Одесса. 30 Января 1872 (Acseptat de cenzură. Odesa. 30 Ianuarie 1872 – traducere din limba rusă de I.C.). Conform descrierii lui Alexandru David, cartea prezintă: „volum în 25 x 18 cm, 51 p. + (2 f.), tipărită cu litere rusești noi, pe hârtie subțire albă. Cartea cuprinde versuri cu multe cuvinte moldovenești, iar la sfârșit se dă traducerea cuvintelor moldovenești, intrate în text. Exemplarul se afla la V. Adiasevici din Chișinău”⁹.*

Dezideriev și-a deschis atelierul tipografic într-o perioadă, când această meserie începe să obțină teren în Basarabia, mai ales că exista un temei juridic pentru înființarea unor astfel de ateliere. Se pare că a avut numeroși concurenți pe parcursul activității sale. Din documente reiese că a fost în concurență acerbă cu un alt pretendent la deschiderea unui atelier tipografic. Este vorba de funcționarul

⁸ Alexandru David, *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918)*, Chișinău, 1993, nr. 88; *Bibliografia Românească Veche*, II, p. 160, nr. 27506; Igor Cereteu, *Cartea românească și modernă în fonduri din Chișinău. Catalog*, Iași: TipoMoldova, 2011, p. 290, nr. CCCVIII/878-891; *Cartea Moldovei. Sec. XVII – încep. sec. XX. Vol. 3. Cartea modernă, sec. XIX – înc. sec. XX. Catalog general*. Red. șt. și autor al stud. introductiv acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2012, p. 39, nr. 176.

⁹ Paul Mihailovici, *Tipărituri românești din Basarabia de la 1812 până la 1918*, București, 1940, p. 147-148, nr. 257.

Nicolai Feodorov Konceakovski, care a fost susținut de Timofei Lobanov, venit în Basarabia de la Odesa. Aceste două persoane au creat numeroase dificultăți în activitatea tipografică a lui Nicanor Dezideriev.

A existat un conflict între Nicanor Dezideriev și Timofeil Lobanov, în care a fost implicat și Nicolai Konceakovski. Lobanov este absolvent al școlii de caritate din Odesa. După absolvirea acestei instituții, a obținut atestatul și a fost angajat la tipografia orășenească din Odesa, unde a activat în calitate de zețar timp de zece ani. În perioada activității sale la Odesa, a realizat mai multe comenzi ale reprezentanților administrației din Chișinău, de la care a înțeles că la mijlocul secolului al XIX-lea tipografia din acest oraș era în stare defectuoasă¹⁰. Astfel, Lobanov solicită la 6 februarie 1851 guvernatorului militar al Basarabiei Pavel Ivanovici Feodorov să accepte reorganizarea tipografiei și înlocuirea vechiului inventar cu utilaj nou¹¹. Acesta și-a propus serviciile sale de a organiza din nou tipografia și a expediat la 21 aprilie 1851 guvernatorului Novorosiei și Basarabiei un mesaj, în care solicită să i se permită reorganizarea tipografiei regionale de la Chișinău. Timofei Lobanov a obținut permisiunea de a inspecta și a inventaria averea tipografiei administrației regionale a Basarabiei. A constatat că majoritatea inventarului și utilajului era defectuoasă și necesita reparație sau chiar înlocuire¹². Timofei Lobanov s-a obligat să cumpere din banii săi cantitatea de litere necesară, din cele mai noi apărute pe piață, să instruiască zețarii și să contribuie ca tipografia să prospere. Acesta a impus condiția ca în decurs de cinci ani să-și însușească venitul tipografiei, pentru a-și recupera cheltuielile¹³.

Condițiile propuse de Timofei Lobanov au fost destul de îndrăznețe. În urma analizei acestora de către guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei, proiectul a fost respins categoric și s-a ordonat să se identifice alte soluții pentru a reface tipografia. Mai mult decât atât, tipografia era de stat și imprima unele documente secrete, iar arendarea ei de către o persoană particulară era contrară legii¹⁴.

Se pare că Lobanov a rămas în Basarabia și a continuat să activeze în calitate de tipograf. A încercat să obțină permisiune de la instanțele superioare ale statului de a înființa o tipografie, însă nu a obținut certificatul. Acesta nu era agreeat, pentru că a manifestat incorectitudine cu tipografia duhovnicească de la Chișinău, unde a fost angajat în calitate de tipograf la 26 august 1850. Din documentele de arhivă reiese că Lobanov și-a asumat mijloace financiare din vistieria tipografiei eparhiale, care nu îi aparțineau¹⁵.

Datorită faptului că avea reputație proastă în Basarabia și în întreaga gubernie, Timofei Lobanov nu a fost acceptat de guvernatorul Novorosiei și Basarabiei să reorganizeze tipografia Administrației Regionale. Nu sunt cunoscute alte activități ale lui Lobanov, doar că din documente, acesta s-a aflat în conflict cu Nicanor Dezideriev. Deoarece nu a obținut permisiune de a înființa o tipografie din cauza comportamentului său, l-a implicat pe Nicolai Konceakovski și s-au opus funcțio-

¹⁰ ANA DGAN. F. 2, inv. 1, d. 5655, f. 2, 6.

¹¹ *Ibidem*, f. 8-10.

¹² ANA DGAN. F. 2, inv. 1, d. 5655, f. 7-8; F. 6, inv. 9, d. 689, f. 30.

¹³ ANA DGAN. F. 2, inv. 1, d. 5655, f. 1.

¹⁴ *Ibidem*, f. 10-11.

¹⁵ ANA DGAN. F. 6, inv. 9, d. 689, f. 43.

nării tipografiei lui Dezideriev. A existat un proces de judecată, despre care nu se cunosc prea multe detalii, însă avem convingerea că Dezideriev a fost îndreptățit, iar Nicolai Konceakovski i-a confiscat abuziv o parte a utilajului tipografic.

Este știut din documente că Nicolai Konceakovski a depus o solicitare de a deschide o tipografie particulară la Chișinău la 24 septembrie 1859, când tipografia privată a lui Nicanor Dezideriev deja funcționa. Pentru confirmare, acesta a prezentat o scrisoare de garanție, semnată de 13 persoane, stabilite în Chișinău¹⁶. Scrisoarea cu lista nominală nu s-a păstrat, însă printre semnatori, presupunem că putea fi și Timofei Lobanov.

Această neînțelegere poate fi explicată prin existența unei concurențe acerbe între Nicanor Dezideriev, pe de o parte, și Timofei Lobanov cu Nicolai Konceakovski, pe cealaltă parte. Ultimii se aflau în relații prietenești și, probabil, aveau susținere din partea autorităților regionale. Disensiunile s-au transformat într-un conflict deschis, iar părțile au ajuns în judecată. Procesul s-a desfășurat la Judecătoria Regională Chișinău-Orhei. Nicanor Dezideriev s-a opus vehement deschiderii de către Lobanov a unei tipografii private în Chișinău, pe care ar fi trebuit să o administreze Konceakovski. Deoarece Konceakovski nu s-a conformat deciziei judecătorești, la 12 octombrie 1859 Nicanor Dezideriev scrie o plângere către ȧarul Rusiei Alexandr Nicolaevici. Acesta descrie că, după decizia Judecătoriei Regionale Chișinău-Orhei în legătură cu neînțelegerea dintre Dezideriev și Lobanov privitoare la deschiderea unei tipografii în Chișinău, Konceakovski a confiscat utilajul tipografic, care aparținea lui Dezideriev: mașină de scris rapid, o presă din fontă, casetele și un mare număr de seturi de litere. Nicanor Dezideriev a aflat din surse sigure că Nicolai Konceakovski a scris un demers către guvernatorul Basarabiei de a i se permite deschiderea unei tipografii, însă se cunoștea că el nu cumpărase utilaj tipografic. Dezideriev insistă către autorități să nu-i permită lui Konceakovski deschiderea tipografiei, până când problema nu va fi soluționată prin judecată și insistă ca acesta să-i cumpere mașină de scris și litere¹⁷.

Se pare că Nikolai Konceakovski era susținut de autoritățile regionale ale Basarabiei și avea unele relații în cele imperiale. La 15 octombrie 1859 Ministrul Afacerilor Interne expediază cancelariei guvernatorului regiunii Basarabia solicitarea repetată de a permite funcționarului Nicolai Konceakovski de a deschide o tipografie în Chișinău¹⁸. Mai mult decât atât, există o confirmare a administratorului tipografiei regionale că nu ar fi un impediment în calea înființării unei tipografii private, adică cea a lui Konceakovski¹⁹.

Între timp, Ministrul Afacerilor Interne a fost informat despre ilegalitățile comise de Konceakovski și la 17 octombrie 1859 ministrul expediază pe numele guvernatorului regiunii un demers, din care reiese că Nicolai Konceakovski ar fi luat abuziv de la secretarul Dezideriev mașini tipografice²⁰.

¹⁶ ANA DGAN. F. 2, inv. 1, d. 7032, f. 3.

¹⁷ *Ibidem*, f. 5-6.

¹⁸ *Ibidem*, f. 1.

¹⁹ *Ibidem*, f. 2.

²⁰ *Ibidem*, f. 4.

Cu toate acestea, la 19 octombrie 1859 Konceakovski se adresează printr-un demers guvernatorului militar al Basarabiei, în care insistă să i se permită, în baza cererii din 24 septembrie, înființarea unei tipolitografii la Chișinău, argumentând că are utilajele necesare pentru activitatea unui asemenea atelier²¹. Acesta argumentează că înființarea unui atelier tipografic privat la Chișinău este necesară, deoarece în oraș există trei tipografii: prima pe lângă Consistoriul Duhovnicesc și alte două private – a lui Achim Popov din Grigoriopol și a lui Dezideriev. Prima nu avea dreptul să tipărească comenzi particulare, cu excepția celor de la Consistoriul Duhovnicesc, iar celelalte două sunt în concurență loială. Acesta motivează prin faptul că, dacă va apărea a treia tipografie privată, concurența va crește, iar serviciile și produsele tipografice vor fi mai calitative și competitive. Konceakovski imploră autoritățile să-i permită deschiderea unei litografii și tipografii în Chișinău, ori, așa cum admite autorul demersului, autoritățile încurajează artele. Acesta solicită, de asemenea, să fie informat despre rezultat, ca, în caz că răspunsul va fi negativ, să se adreseze în instanțe superioare²².

După îndelungate eforturi și rezistență din partea lui Dezideriev, Konceakovski obține la 14 noiembrie 1859 certificatul, prin care i se permite deschiderea atelierului tipolitografic. Deși a fost confiscat abuziv utilajul tipografic și dispozitivele de tipărire ale lui Nicanor Dezideriev, tipografia sa particulară a continuat să funcționeze. Documentele nu mărturisesc despre restituirea lor, dar credem că Dezideriev dispunea de utilaj tipografic suficient.

Tipografia lui Nicanor Dezideriev a continuat să funcționeze fără întrerupere până în anul 1875, când acesta a decedat. Întreprinderea a fost moștenită la 12 decembrie 1875 de sora sa Sofia Ilarionovna Dezideriev, când obține permisiunea de a prelua tipografia fratelui său²³.

Sofia Dezideriev a continuat să tipărească formulare, blanchete și etichete. Este cunoscut, de asemenea, că aceasta suferea de o boală ce necesita tratament în orașul Balta. În timpul aflării proprietății tipografiei la tratament, fratele acesteia, funcționarul Pavel Ilarionov Dezideriev, care se află temporar la Chișinău, a obținut certificat la 18 iunie 1879. Conform acestei adeverințe, Pavel Dezideriev a preluat temporar pentru administrare de la sora sa tipografia din Chișinău, cu dreptul de a realiza câteva comenzi, dat fiind că proprietara avea mari pierderi din cauza că tipografia era sigilată²⁴.

Se pare că în această perioadă Sofia Dezideriev a decedat, iar fratele ei, Pavel, cere permisiunea autorităților, la 28 iulie 1879, să vândă în întregime tipografia din casa Vasilisei Soluhina din sectorul 4 al orașului Chișinău, pe ulița Kupeceskaia, lui Ivan Alexandrovici Lupandino, locuitor al Chișinăului, candidat în drept al Universității din Moscova. Tipografia lui Dezideriev era constituită din: o mașină de scris rapid, o presă tipografică manuală, diferite seturi de litere în nouă casete din lemn, toate fiind înregistrate în caietele cu funie din tipografie²⁵. În scurt timp,

²¹ *Ibidem*, f. 7.

²² *Ibidem*, f. 7-8.

²³ ANA DGAN. F. 2, inv. 1, d. 8539, f. 194a; F. 2, inv. 1, d. 8852, f. 9.

²⁴ ANA DGAN. F. 2, inv. 1, d. 8539, f. 99a, 194-195.

²⁵ *Ibidem*, f. 118.

Ivan Lupandino a obținut certificatul prin care i se permite de a cumpăra tipografia Sofiei Dezideriev²⁶.

Ivan Lupandino a administrat tipografia o perioadă scurtă de timp, ori la 7 februarie 1880 soția lui Ivan Lupandino, Maria Rafailovna cere să i se permită să cumpere tipografia soțului ei și să i se elibereze certificat de funcționare pe numele ei în Chișinău²⁷. Această tipografie a revenit Mariei Lupandino, din cauza că soțul ei murise. În scurt timp, Maria Lupandino se recăsătorește și preia numele Vișnevski²⁸. Aceasta a gestionat tipografia până la 2 iunie 1889, când o vinde lui Alexandr Antoniu Kontramadov²⁹. Din acest moment urmele tipografiei, înființată de Nicanor Dezideriev, se pierd. Nu este cunoscut la momentul actual al cercetărilor cât timp a gestionat tipografia Alexandr Kontramadov, însă cert este că acesta a imprimat în continuare formulare, reclame, blanchete.

Concluzii

Tipografia particulară a lui Nicanor Dezideriev a fost înființată prin decizia guvernatorului Basarabiei la 19 mai 1858 și a funcționat fără întrerupere până la moartea sa, survenită în anul 1875. A fost a doua tiparniță privată, după cea a lui Achim Popov și a tipărit formulare, blanchete, reclame, etichete, foi volante și cărți. În anul 1860 a tipărit a doua ediție (după cea din 1859) a cărții lui Ioan Veniaminov, *Arătarea căii întru împărăția cerului*, Chișinău 1860. A doua carte tipărită de Nicanor Dezideriev a fost o creație literară în limba rusă a lui Gherbanovski, cu titlul *Cap-de-bou*, Chișinău, 1872. La 12 decembrie 1875 tipografia a trecut în gestiunea surorii sale, Sofia Dezideriev, care a continuat activitatea fratelui său. În prezent nu sunt cunoscute tipărituri din timpul activității surorii sale. În vara anului 1879, Sofia Dezideriev a decedat, iar tipografia a trecut în gestiunea fratelui său, Pavel Dezideriev, care se afla în acea perioadă la Chișinău. După moartea surorii sale, Pavel nu a dorit să administreze tipografia și a vândut-o după 28 iulie 1879 lui Ivan Lupandino, însă și acesta moare în scurt timp, iar la 7 februarie 1880 tipografia a fost preluată de soția sa, Maria Rafailovna Lupandino, devenită Maria Vișnevski. A gestionat tipografia până la 2 iunie 1889, când o vinde lui Alexandr Kontramadov. Începând cu 1889, urmele tipografiei înființate de Nicanor Dezideriev se pierd. Prezența și activitatea în Basarabia a celei de-a doua tipografii particulare, cea a lui Nicanor Dezideriev, este dovada modernizării tiparului basarabean în perioada de stăpânire țaristă. Acest proces, destul de complex, de altfel, a contribuit atât la calitatea tiparului, cât și la rusificarea românilor basarabeni, care erau îndemnați sau chiar forțați să utilizeze literatură, formulare, reclame, documente doar în limba rusă.

²⁶ ANA DGAN. F. 2, inv. 1, d. 8539, f. 205; F. 2, inv. 1, d. 8613 (1), f. 7.

²⁷ ANA DGAN. F. 2, inv. 1, d. 8539, ff. 99a, 39, 43, 48, 58, 250, 260; F. 2, inv. 1, d. 8819, f. 13.

²⁸ ANA DGAN. F. 2, inv. 1, d. 8819, ff. 8, 16, 68, 69.

²⁹ ANA DGAN. F. 2, inv. 1, d. 8819, ff. 4, 67, 60; F. 2, inv. 1, d. 8852, ff. 4, 13.

.....

Rolul elitei locale în formarea structurilor periferice occidentale ale Imperiului Rus

Sergiu BOȚOLIN

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

 0000-0003-4016-4133

The role of the local elite in shaping the structures of the western peripheries of the Russian Empire. This article examines the role of the local elite in shaping the administrative and political structures of the western peripheries of the Russian Empire, with a particular focus on Bessarabia in the immediate aftermath of its annexation. In this context, the interaction between the center and the periphery was not unilateral but characterized by interdependence, adaptability, and constant negotiation. Aware of the region's social and political complexity, the Russian authorities adopted a flexible strategy to avoid tensions, maintaining a balance between imperial control and local particularities. The acceptance of the new authority by the elites not only facilitated economic and geostrategic exploitation but also legitimized the imperial presence. By co-opting the local elite into the administration, Russia ensured regional stability and secured support for the implementation of imperial policies. This mutually beneficial alliance between the Russian autocracy and the nobility proved crucial in such a vast empire, where the bureaucracy had not yet been fully consolidated.

Keywords: Russian Empire; local elite; western peripheries; imperial control; co-optation; legitimacy; political interdependence.

Expansiunea teritorială a Imperiului Rus în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea nu s-a limitat la extinderea granițelor, ci a reprezentat un proces complex de integrare și administrare a noilor teritorii. Pe lângă avantajele economice și geostrategice evidente, această expansiune a impus provocări majore aparatului administrativ imperial, confruntat cu necesitatea de a guverna regiuni diverse din punct de vedere etnic, social și cultural. Pentru a-și asigura controlul asupra acestor teritorii fără a provoca o rezistență locală de amploare, administrația imperială a trebuit să găsească un echilibru între două strategii aparent contradictorii: pe de o parte, consolidarea autorității centrale, necesară pentru menținerea ordinii și impunerea structurilor de guvernare imperiale; pe de altă parte, acomodarea realităților locale, menită să tempereze nemulțumirile și să faciliteze integrarea elitelor locale în mecanismele de putere imperială. Această dualitate a determinat o politică nuanțată, în care concesiile făcute specificului local erau calibrate astfel, încât să nu submineze coeziunea imperială.

Totuși, o astfel de abordare a evidențiat deficiențele sistemului administrativ rus, deja supus presiunilor unor reforme inițiate la începutul secolului al XIX-lea. Pe măsură ce imperiul își continua expansiunea, menținerea unui echilibru între centralizare și autonomia locală devenea tot mai dificilă. Complexitatea socială și juridică a noilor teritorii anexate, precum Polonia, Finlanda și chiar Basarabia, impunea soluții flexibile, însă aceste adaptări intrau în contradicție cu tendințele tot mai autoritare ale administrației centrale, vizibile în mod clar spre sfârșitul celui de-al doilea deceniu al secolului al XIX-lea¹. Dificultatea acestei misiuni era amplificată de un contrast fundamental: în noile periferii occidentale ale Imperiului, autoritățile ruse trebuiau să încorporeze societăți care, din multe puncte de vedere, erau mai avansate decât imperiul însuși. Astfel, succesul militar nu putea fi garantat pe termen lung fără o stabilizare rapidă a provinciilor anexate, nu doar prin măsuri administrative și financiare, ci și prin construirea unei justificări ideologice, justificare care nu se limita la o simplă retorică de legitimare, ci viza remodelarea percepțiilor elitei locale, oferindu-i un cadru simbolic și instituțional de integrare în structurile imperiale.

Contextul european de dinainte de 1815, marcat de instabilitate și rivalități majore între marile puteri, alături de resursele materiale și umane limitate și de un aparat de stat insuficient dezvoltat, au consolidat decizia autorităților imperiale de a adopta un model indirect de guvernare pentru noile periferii occidentale, inclusiv Basarabia. În acest cadru, delegarea unor prerogative administrative către elitele locale a devenit o soluție pragmatică, atât timp cât aceasta nu contravenea intereselor strategice ale Imperiului. Prin această strategie, administrația rusă nu doar că reducea presiunea asupra propriului aparat birocratic, ci și transforma elitele locale în aliați ai ordinii imperiale. Pentru a le asigura loialitatea, Imperiul Rus a recurs la o combinație de stimulente materiale, privilegii și recunoaștere simbolică, oferindu-le un statut care, deși subordonat, le menținea un anumit grad de influență.

Pentru a-și spori șansele de succes, autoritățile imperiale ruse au adoptat strategii deja testate în alte regiuni anexate, adaptându-le însă la provocările începutului secolului al XIX-lea. Un precedent important fusese modelul aplicat în provinciile baltice după începutul secolului al XVIII-lea, dar contextul în care Rusia își continua expansiunea era acum diferit. Europa era marcată de transformările profunde aduse de Revoluția Franceză și de războaiele napoleoniene, iar aceste schimbări redefiniseră nu doar structurile politice, ci și așteptările elitelor locale față de guvernare. În acest nou context, strategia de echilibru între controlul centralizat și autonomia locală nu a fost determinată doar de considerente administrative și financiare, ci și de necesitatea de a recunoaște realitățile specifice noii periferii occidentale a imperiului. Noile provincii anexate nu reprezentau doar teritorii strategice, ci și spații influențate, într-o anumită măsură, de ideile politice progresiste răspândite în Europa după Revoluția Franceză, idei, care, împreună cu reformele napoleoniene din Europa Centrală și de Est, reprezentau o provo-

¹ Sergiu Boțolin. Conducerea regională a Basarabiei: Viziuni teoretice și aplicații practice ale Centrului în primul sfert al secolului al XIX-lea. În: *Crisia*. 2020. Vol. L. Supliment. Nr. 1, p. 59.

care directă la adresa modelului autocratic țarist. În acest sens, strategia adoptată de Imperiul Rus în noile sale periferii occidentale nu reflecta doar constrângerile sale administrative, ci și încercarea de a se adapta la o Europă aflată într-un proces accelerat de transformare².

Și procesele de integrare a Basarabiei au început în contextul războaielor napoleoniene, într-un moment în care Imperiul Rus era angajat într-o luptă pentru supraviețuire. În aceste condiții, administrarea noii provincii a fost în mare măsură delegată reprezentanților locali ai guvernului imperial, sprijiniți de elita basarabeană. Cu atât mai mult că, la momentul anexării din 1812, Basarabia reprezenta pentru autoritățile ruse mai mult decât un simplu teritoriu. Din punct de vedere administrativ și identitar, provincia era slab conturată, funcționând ca o zonă de frontieră ce trebuia modelată în conformitate cu viziunea imperială. Pentru autoritățile ruse, Basarabia reprezenta o oportunitate de a demonstra capacitatea Imperiului de a aduce modernizare și prosperitate în acest spațiu. Obiectivul nu era doar integrarea formală a regiunii, ci și transformarea ei într-un simbol al progresului imperial, o „vitrină” destinată să câștige loialitatea elitelor locale și să impresioneze populațiile din regiunile învecinate. Acest proiect se înscria într-o strategie mai amplă de legitimare a expansiunii ruse printr-o „misiune civilizatoare”, care își propunea să justifice dominația imperială nu doar prin forța armelor, ci și prin promisiunea unei administrații superioare și a unui ordin mai eficiente.

Totuși, între ambițiile modernizatoare ale Imperiului și realitățile de pe teren s-a creat rapid o discrepanță semnificativă. Imperiul Rus nu era pregătit să facă față acestor provocări, iar constrângerile administrative și logistice au forțat autoritățile să adopte soluții de compromis. Astfel, guvernarea Basarabiei a oscilat între dorința de centralizare și necesitatea de a delega puterea elitei locale, strategii menite să mențină stabilitatea fără a suprasolicita aparatul birocratic imperial, ceea ce a evidențiat nu doar limitele administrației ruse, confruntată cu dificultăți logistice, resurse insuficiente și un aparat de stat fragil, ci și contradicțiile de viziune de la centru asupra statutului Basarabiei. În acest context, Basarabia a fost percepută fie ca parte integrantă a periferiei occidentale a Imperiului, alături de Polonia și Finlanda, teritorii care beneficiau de un înalt grad de autonomie locală, fie ca parte a unui spațiu de colonizare în sudul Rusiei, unde administrația țaristă urmărea o integrare mai directă. Aceste dileme s-au reflectat într-un model hibrid, care a pendulat între acomodare și asimilare, fără a urma o direcție clar definită.

Elita locală se afla într-o poziție ambiguă, supusă unei duble presiuni. Pe de o parte, trebuia să se adapteze noii ordini imperiale, menținându-și, totodată, privilegiile și formele tradiționale de organizare, care le validau statutul de factori decidenți. Pe de altă parte, aspirația către integrarea în nobilimea rusă le oferea acces la o rețea de putere mai largă și la privilegiile economice sporite³. Prin urmare,

² Sergiu Boțolin. Interdependențe Centru-Periferie la începutul stăpânirii rusești în Basarabia (1812-1828). În: *Studia Universitatis Moldaviae* (Științe umaniste). 2019. Nr. 10 (130), p. 164.

³ Sergiu Boțolin. Sistemul imperial de privilegii nobiliare în Basarabia primei treimi a secolului al XIX-lea. În: *Latinitate, Romanitate, Românităte*, Ed. 6. 3-5 noiembrie 2022. Chișinău: Lexon-Prim, 2022, p. 153.

colaborarea lor nu era doar un compromis impus de circumstanțe, ci și o strategie de supraviețuire și ascensiune socială. Mai ales că alianța dintre autocrația rusă și nobilime s-a dovedit a fi un mecanism excepțional de eficient pentru gestionarea resurselor într-un imperiu vast și pre-modern, care, până în secolul al XIX-lea, nu dispunea de instituții administrative dezvoltate după modelul european, precum o birocrație formată în universități⁴.

Pentru administrația imperială, cooptarea elitelor locale prezenta multiple avantaje. Pe lângă facilitarea exploatării resurselor și menținerea ordinii, conferea dominației rusești o aparență de legitimitate, reducând riscul opoziției și asigurând o tranziție administrativă relativ lină⁵. Pentru a consolida controlul, autoritățile imperiale trebuiau să transforme subordonarea politică, impusă inițial prin coerciție, într-o acceptare progresivă a ordinii imperiale și a presupusei sale superiorități civilizaționale. În acest scop, acomodarea selectivă la specificul local, în detrimentul omogenizării forțate, prin atragerea elitei locale cu privilegii și statut, făcea ca dominația rusă să fie percepută mai degrabă ca o oportunitate decât ca o constrângere. Participarea acestora la formarea instituțiilor provinciale și ocuparea unor funcții-cheie contribuiau la stabilizarea administrației și la integrarea regiunii în structurile imperiale, facilitând, totodată, disciplinarea și controlul elitei locale⁶, transformând-o treptat într-un agent al puterii centrale la periferie⁷. Cu toate acestea, relația dintre administrația imperială și elita locală nu a fost lipsită de tensiuni. Deși colaborarea cu autoritățile centrale le oferea anumite beneficii, elitele locale aveau propriile interese, adesea divergente față de cele ale administrației imperiale.

Pe lângă implicarea elitei locale în administrație, legitimitatea dominației ruse se sprijinea și pe pretinsul său rol civilizator. Autoritățile imperiale au accentuat și exagerat diferențele culturale, prezentându-le ca obstacole aproape insurmontabile, ce puteau fi depășite doar printr-o aliniere rapidă și radicală la modelul rus. Această retorică nu doar că justifică pretenția Rusiei de a moderniza regiunea, dar servea și drept argument pentru eșecurile administrative din Basarabia. Diferențele civilizaționale, adesea hiperbolizate, au fost folosite pentru a susține abandonarea proiectului autonomist și integrarea completă a Basarabiei în structurile imperiale obișnuite. Rusia se prezenta simultan ca un eliberator al creștinilor locali, răspunzând chemării lor de salvare, și ca o putere ce combate practicile orientale considerate „barbare” și învechite⁸. În același timp, provocând dezaprobară rușilor, anume aceste practici „înapoiate” serveau drept spațiu pentru afirmarea discursului supremației civilizaționale ruse⁹. Astfel, în primii ani după

⁴ Dominic Lieven. *Russia as empire and periphery*. In: *The Cambridge History of Russia, V. I. Imperial Russia, 1689 - 1917*. London: 2006, pp. 11-12.

⁵ Sergiu Boțolin. Sistemul imperial de privilegii nobiliare în Basarabia ..., p. 155.

⁶ *Ibidem*, p. 162.

⁷ Andrei Cusco. Estate interest vs. state service: the (un)easy integration of the Bessarabian nobility into the Russian imperial system. In: *European Review of History: Revue europeenne d'histoire*. 2009, s.n. 16(1), p. 16.

⁸ Sergiu Boțolin. Cooptarea elitei locale în Basarabia: Explorarea strategiilor imperiale în perioada 1812-1828. In: *Latinitate, Romanitate, Românități*, Ed. 7, 2-4 noiembrie 2023. Chișinău. Chișinău, Lexon-Prim, 2023, p. 332.

⁹ Андрей Кушко, Виктор Таки, (при участии Олега Грома). *Бессарабия в составе Российской империи (1812-1917)*. Москва : НЛЮ, 2012, p. 84.

anexare, Basarabia era descrisă adesea în termeni pesimiști: un teritoriu oriental necunoscut, arid, depopulat și marcat de molime. În schimb, după un deceniu de guvernare imperială, regiunile basarabene erau prezentate drept un pământ roditor, bogat, drept o „Toscană” a Imperiului Rus. Această metamorfoză imaginară servea drept dovadă a succesului „civilizator” al eforturilor ruse de integrare. Această dublă justificare, atât în termeni religioși, cât și civilizaționali legitima în ochii autorităților centrale strategia de omogenizare a noii provincii.

Relația dintre centrul imperial, administrația regională și elita locală din Basarabia se configura într-un joc complex de influențe și competiții pentru putere. Deși centrul imperial deținea o superioritate militară și administrativă incontestabilă, elita locală, chiar și atunci când accepta o poziție subordonată, dispunea de mijloace prin care putea influența politicile imperiale fie prin forme subtile de rezistență, fie prin colaborare strategică. Promisiunile inițiale ale autorităților imperiale erau percepute de elitele locale nu doar ca simple concesii, ci ca principii fundamentale ce le validau statutul privilegiat, devenind un instrument esențial în competiția pentru influență și resurse și oferind elitelor locale o anumită marjă de negociere în raport cu administrația regională. În negocierea propriului statut în acest nou context, elitele locale nu se opuneau direct centrului imperial, ci își formulau revendicările astfel, încât să demonstreze că problemele din Basarabia nu erau cauzate de politica imperială în sine, ci de modul în care aceasta era aplicată de administrația regională. Aceasta din urmă, beneficiind de un grad considerabil de autonomie datorită distanței geografice și complexității guvernării provinciale, avea tendința de a adapta directivele centrale în funcție atât de conjunctura locală, cât și de propriile interese. Drept urmare, elita locală încerca să convingă suveranul că administrația regională deturna sensul inițial al politicilor imperiale, acționând abuziv și în detrimentul echilibrului local, tactică ce transforma suveranul într-un arbitru între elitele locale și administrația regională, consolidându-i imaginea de garant al ordinii și justiției în provincie. Pentru elitele locale, era esențial să păstreze un canal direct de comunicare cu centrul, astfel încât să își poată negocia statutul și privilegiile, prezentându-se atât ca elemente loiale ale imperiului, cât și ca apărători ai drepturilor comunității locale¹⁰.

Pe de altă parte, administrația regională, pentru a-și păstra poziția, trebuia să convingă autoritățile centrale că elita locală reprezenta o sursă de instabilitate. În această logică, nu doar că evidenția abuzurile acesteia, dar sublinia și riscul ca păstrarea unor prerogative semnificative să submineze eforturile centrului de a impune un model administrativ eficient. În fața autorităților imperiale, administrația regională se poziționa ca un garant al ordinii și al integrării provinciei, argumentând că o autonomie extinsă a elitei locale nu ar face decât să perpetueze un climat de incertitudine și să compromită obiectivele guvernării. Astfel, competiția dintre administrația regională și elitele locale plasa centrul imperial într-o poziție delicată, obligându-l să echilibreze interesele celor două tabere. Era necesar să evite atât o autonomie excesivă a guvernării regionale, care ar fi subminat

¹⁰ Sergiu Boțolin. Vizitele de exprimare a loialității față de tron ca strategii de integrare a nobilimii locale. Cazul Basarabiei în primul sfert al secolului al XIX-lea. În: *Acta Terrae Fogarasiensis*. 2019. Vol. VIII, pp.141-146.

autoritatea centrală, cât și revendicările prea ambițioase ale elitei locale, care ar fi periclitat pozițiile centrului în Basarabia.

În acest context, este esențial să privim periferiile nu doar ca simple margini ale sistemului imperial sau ca entități exterioare acestuia, ci ca părți integrante și indispensabile ale întregului mecanism imperial, aducând cu ele diversități și particularități. Această „unitate în diversitate” nicidecum nu trebuie privită ca o deviză politică, ci ca o reflecție a unei realități complexe în interacțiunile dintre centru și periferie, în care cea din urmă trebuie văzută ca un actor capabil să influențeze comportamentul centrului, și nu doar ca un simplu receptor al deciziilor acestuia. Această nouă paradigmă rezulta dintr-un proces de europenizare a imaginii imperiale a Rusiei, chiar dacă într-o manieră superficială, implicând mai multe aspecte, printre care reconceptualizarea spațiului geografic intern, proces care stabilea o distincție clară între centrul imperial, sau metropolă, pe de o parte, și domeniul colonial, pe de altă parte¹¹. Cu alte cuvinte, centrul și periferia, mai ales în cazul celei occidentale, reprezentau doi subiecți distincți, interdependenți, chiar dacă neechivalenți, dar care se modelau reciproc printr-un flux intens de interacțiuni, iar maleabilitatea centrului în fața specificului local depindea foarte mult de puterea reacției locale, așa încât centrul încerca să nu riște stabilitatea regiunii prin forțarea omogenizării, preferând o abordare flexibilă care să mențină echilibrul și să asigure respectarea intereselor imperiului¹². În același timp, regimul imperial s-a asigurat că nicio formă de autonomie politică reală nu putea deveni un nucleu de cristalizare a identităților locale care să amenințe stabilitatea imperială. Astfel, orice tendință separatistă era descurajată din fașă, iar instituțiile politice capabile să articuleze o identitate distinctă erau fie absorbite, fie suprimate¹³.

Așadar, modelul guvernării în Basarabia a fost construit pe un echilibru subtil între concesiile și control, în care privilegiile acordate elitei locale și statutul autonom al regiunii au funcționat ca o veritabilă strategie de captură a loialității. Învățarea elitei locale cu anumite prerogative nu a condus însă la dezvoltarea unei autonomii reale, ci a fost folosită ca un instrument prin care influența imperială s-a consolidat treptat. Conștienți de faptul că doar prin colaborare își puteau proteja interesele, liderii locali au ajuns treptat să devină aliați eficienți ai politicii imperiale. Această colaborare nu doar că le asigura un statut favorabil, dar îi făcea să devină instrumente în consolidarea dominației imperiale ruse. Astfel, ei au devenit canale de transmisie a voinței imperiale, facilitând integrarea regiunii într-un sistem administrativ și politic rigid, din care nu mai existau opțiuni de ieșire.

Iluzia unui rol semnificativ în administrația provincială i-a oferit elitei basarabene un sentiment de importanță și apartenență, dar, în realitate, aceasta devenea din ce în ce mai dependentă de bunăvoința autorităților imperiale. Începând cu anii 1820, autoritățile ruse au ajuns la concluzia că era mai eficient să se îndepăr-

¹¹ Mark Bassin. *Geographies of imperial identity*. In: *The Cambridge History of Russia, V. I. Imperial Russia, 1689-1917*. London: 2006, p. 46.

¹² Sergiu Boțolin. Integrarea periferiilor occidentale în Imperiul Rus. Problema elitelor în perioada 1812-1828. În: *Tyragetia*, 2024, s.n. Vol. XVIII [XXXIII]. Nr. 2, p. 73.

¹³ Dominic Lieven. *Russia as empire and periphery*. In: *The Cambridge History of Russia. V. I. Imperial Russia, 1689-1917*. London: 2006, pp. 11-12.

teze de modelul de guvernare bazat pe autonomie locală și să integreze Basarabia într-un proiect mai vast și diferit – Novorosia. Acest nou proiect era definit de trăsături administrativ-politice complet diferite, care reflectau mai bine viziunea centralizată a imperiului și au consolidat controlul direct al Rusiei asupra regiunii, înlocuind gradual orice formă de autonomie locală¹⁴. Sfârșitul anilor 1820 a marcat o restrângere drastică, aproape o lichidare a autonomiei Basarabiei, schimbare explicabilă printr-o serie de factori. Pe de o parte, la centru, politica imperială s-a îndepărtat de tendințele liberale ale perioadei lui Alexandru I, ceea ce a redus considerabil interesul pentru menținerea unui statut autonom al provinciei. Pe de altă parte, Basarabia și-a pierdut funcția de „vitrină” a modernizării imperiale, mai ales după ocuparea militară a Principatelor Române în urma războiului din 1828. În acest context nou, imaginea Rusiei ca model al modernității a fost consolidată prin reformele administrative impuse în Țările Române sub conducerea lui Pavel Kiseleff. Un factor esențial în dispariția autonomiei Basarabiei a fost însă incapacitatea limitată a elitei locale de a mobiliza o opoziție semnificativă față de politicile centralizatoare ale autorităților imperiale. Fără o rezistență fermă, procesul de integrare s-a accelerat, iar autonomia regiunii a fost desființată, ducând la omogenizarea Basarabiei cu structurile administrative și politice standard ale Imperiului Rus.

În ceea ce privește intervențiile centrului în relațiile cu celelalte provincii occidentale, un exemplu semnificativ, în care autoritățile imperiale ruse s-au confruntat cu provocări majore, a fost cazul Regatului Polonez. În Polonia, nobilimea deținea o tradiție politică distinctă, marcată de tendințe de autonomie și de influența considerabilă a Sejm-ului. Sistemul politic polonez, bazat pe autonomie parlamentară și pe o structură socială profund stratificată, în care regele era sub influența directă a nobilimii, intra în conflict direct cu centralismul autocratic al Rusiei. Astfel, autoritățile centrale trebuiau să fie extrem de prudente în abordarea acestei regiuni, având în vedere și complexitatea istorică a relațiilor dintre Polonia și Imperiul Rus, care au fost marcate de o lungă luptă pentru hegemonie în regiunile care astăzi reprezintă Belarusul și vestul Ucrainei.

De asemenea, rivalitatea a fost accentuată de episoade sângeroase în „timpurile tulburi” din Rusia, precum și de repetatele intervenții ale Imperiului Rus în treburile interne ale Poloniei, care au culminat cu împărțirea Poloniei și dispariția sa ca stat. În același timp, imaginea polonezului întruchipa perfect toate trăsăturile unui arhetip de inamic național și ideologic din perspectiva rusă. Pe de o parte, Polonia a fost un rival religios de lungă durată, datorită diferențelor confesionale dintre catolicismul polonez și ortodoxia rusă. Pe de altă parte, Polonia a fost un aliat tradițional al Franței, ceea ce o situa în mod constant într-o tabără opusă intereselor rusești. Mai mult, în ochii rușilor, Polonia era adesea asociată cu atitudini revoluționare și cu o tendință de a adopta idei progresiste care amenințau status quo-ul imperial. Această combinație de factori religioși, politici și ideologici a consolidat imaginea Poloniei ca un inamic constant și de temut în conștiința

¹⁴ Sergiu Boțolin. Integrarea periferiilor occidentale în Imperiul Rus. Problema elitelor în perioada 1812-1828. În: *Tyrgetia*, 2024, s.n. Vol. XVIII [XXXIII]. Nr. 2, p. 75.

colectivă rusă¹⁵. Iar prezența numeroșilor etnici polonezi în Imperiul Rus a generat temeri legate de formarea unei „coloane a cincea” poloneze¹⁶. Imaginea polonezilor ca dușmani a fost amplificată de faptul că aproximativ 30.000 de polonezi, inclusiv o treime dintre studenții Universității din Wilno, au luptat alături de Napoleon împotriva Rusiei¹⁷, fiind remarcați de martorii ruși ca fiind ocupanți deosebit de brutali¹⁸. Dar poate cel mai important episod al relațiilor ruso-poloneze din secolele XVIII-XIX a constat în crearea Regatului Poloniei la Congresul de la Viena din 1815. Statutul special al acestei noi entități poloneze era perceput de unii ca o prefață a schimbărilor iminente în Rusia, dar această percepție s-a dovedit a fi iluzorie odată cu anii 1820, când Alexandru I și-a asumat pe deplin rolul de protector al vechii ordini europene¹⁹.

În concluzie, transformările din Imperiul Rus în secolele XVIII și XIX reflectă o abordare pragmatică și flexibilă în gestionarea periferiilor sale occidentale. Confruntat cu structuri economice, sociale și politice deja bine consolidate, Imperiul Rus a adoptat o guvernare indirectă, bazată pe colaborarea cu elitele locale. Totodată, aceste elite, recunoscute pentru nivelul lor înalt de cultură și influență politică, au jucat uneori un rol de model pentru nobilimea rusă, contracarând astfel tentația unei asimilări brutale, mai ales având în vedere vulnerabilitățile sistemului administrativ imperial rus. Prin recunoașterea și stimularea privilegiilor acordate acestor elite, administrația imperială a reușit nu doar să asigure loialitatea lor, dar și să legitimizeze stăpânirea rusească asupra noilor teritorii.

Totuși, în Basarabia, politica imperială nu a reușit să ofere elitei locale o autonomie reală. Deși aceasta a fost integrată în structura de stat, puterea lor efectivă a rămas limitată și subordonată autorităților centrale. Funcționarii locali, aleși în diverse funcții, au acționat adesea mai degrabă ca reprezentanți ai administrației imperiale decât ca vocile comunității autohtone, fiind constrânși să aplice politicile dictate de Sankt Petersburg. Astfel, independența instituțiilor locale s-a redus la un simplu decor, iar elita basarabeană a fost supusă unor restricții în exercitarea autorității sale. Beneficiile, inclusiv scutiri de impozite, împrumuturi avantajoase și ranguri nobiliare, au fost suficiente pentru a convinge majoritatea elitei să accepte schimbările, chiar și în fața rezistenței unor membri ai acesteia. Astfel, sistemul nobilimii imperiale a devenit un instrument esențial în consolidarea controlului și loialității elitei locale.

¹⁵ Sergiu Boțolin. Integrarea periferiilor occidentale în Imperiul Rus. Problema elitelor în perioada 1812-1828. În: *Tyragetia*, 2024, s.n. Vol. XVIII [XXXIII]. Nr. 2, p. 74.

¹⁶ Alexander M. Martin. Russia and the legacy of 1812. În: *The Cambridge History of Russia, V. I, Imperial Russia, 1689-1917*. London: 2006, p. 149.

¹⁷ Timothy Snyder. Ukrainians and Poles. În: *The Cambridge History of Russia, V. I, Imperial Russia, 1689-1917*. London: 2006, p. 172.

¹⁸ Alexander M. Martin. The Response of the Population of Moscow to the Napoleonic Occupation of 1812. În: *The Military and Society in Russia, 1450-1917*. Leiden, Boston, Cologne: 2002, p. 477.

¹⁹ Sergiu Boțolin. Conducerea regională a Basarabiei: Viziuni teoretice și aplicații practice ale Centrului în primul sfert al secolului al XIX-lea. În: *Crisia*. 2020. Vol. L. Supliment. Nr. 1, p. 59.

Problema Basarabiei la Congresul de la Berlin (1878) în corespondența presei franceze

Eugen-Tudor SCLIFOS

INSTITUTUL DE ISTORIE AL UNIVERSITĂȚII DE STAT DIN MOLDOVA

 0009-0007-8424-3868

The Question of Bessarabia at the Congress of Berlin (1878) in the correspondence of the french press. After having militarily aided the Russian Empire against the Ottoman Empire, Romania was announced in early 1878 that it would lose southern Bessarabia, but would receive Dobruja as compensation. Romanian diplomats tried to obtain the support of the Great Powers to keep southern Bessarabia, but everything was decided. During the Congress of Berlin in the summer of 1878, French newspapers took a stance on the plundering of Romania, criticizing the fact that the Great Powers did not defend Romania in the issue of southern Bessarabia, claimed by the Russians. French newspapers wrote about the fact that the Treaty of Paris of 1856 no longer existed, because the last clause had been abolished.

Keywords: Southern Bessarabia, Great Powers, Russian Empire, diplomacy, French press, correspondence, Congress of Berlin.

Criza orientală din 1875-1878 și-a pus iarăși „amprenta” asupra României, care pierdea sudul Basarabiei aflat în componența noului stat românesc timp de 22 de ani. Imperiul Rus, după numeroase „tentative” diplomatice eșuate, a reușit în „culise” să obțină acordul de a recupera sudul Basarabiei. În timpul întrevederii de la Reichstadt din vara anului 1876, s-a ajuns la înțețelegerea verbală între cancelarul rus M. Gorceakov și ministrul de externe austro-ungar Andrassy că, în eventualitatea unui război cu Imperiul Otoman, cabinetul de la Petersburg va reanexa sudul Basarabiei, iar Austro-Ungaria va anexa Bosnia și Herțegovina¹. Ulterior, la 15 ianuarie 1877, a fost semnată Convenția secretă austro-rusă, semnată la Budapesta, prin care Rusiei i se garanta încorporarea sudului Basarabiei, în timp ce Austria primea Bosnia și Herțegovina și declararea stării de neutralitate în viitorul conflict cu Sublima Poartă.

În luna septembrie a aceluiași an 1876 a avut loc întrevederea de la Livadia între delegația condusă de prim-ministrul I. C. Brătianu cu împăratul Alexandru al II-lea, cancelarul M. Gorceakov². Această întrevedere a avut o însemnătate deose-

¹ Emil Diaconescu. Acordul de la Reichstadt (1876) și Tratatul de la Budapesta (1877). În: A. A. R. M. S. I. Seria III. T. XXV. București: 1943, p. 45.

² М. Залишкин. Внешняя политика Румынии и румыно-русские отношения (1875-1878). Москва: 1974, с. 130.

bită, deoarece Brătianu l-a întrebat pe „decidentul” politicii externe rusești: „Bănuiesc că poate veți fi având de gând să ne reluați Basarabia?”. Această întrevvedere nu a putut da certitudinea că Rusia nu va cere retrocedarea Basarabiei, din moment ce începură negocieri pentru semnarea unei convenții româno-ruse. Mihail Gorceakov, „enigmatic” ca întotdeauna, ar fi pus o întrebare retorică: „Basarabia nu este consacrată prin tratate? Și credeți că nu se vor respecta tratatele”³, făcând aluzie la tratatul de la Paris din 1856⁴. Ulterior, România s-a angajat în negocieri diplomatice cu Rusia pentru încheierea unei Convenții militare, care să permită tranzitarea trupelor ruse pe teritoriul românesc în războiul cu Imperiul Otoman. Această convenție a fost semnată la 4/16 aprilie 1877, prin care se garanta integritatea teritorială a României.

Deși a sprijinit militar Imperiul Rus în bătălia decisivă de la Plevna, după înfrângerea Imperiului Otoman, România nu a fost invitată la negocierile de pace, iar la începutul anului 1878 a fost anunțată de faptul că Rusia cere „oficial” restituirea sudului Basarabiei pierdut în 1856. Drept „compensație”, cabinetul de la Petersburg oferea Dobrogea⁵. În pofida unor acțiuni energice pe plan internațional, atât din partea prim-ministrului Brătianu, cât și a ministrului de externe Kogălniceanu, Imperiul Rus nu dorea să renunțe la ideea reanexării sudului Basarabiei. Marile Puteri au abandonat România în anul 1878 în chestiunea sudului Basarabiei, cerând să accepte „compensația” oferită de cabinetul de la Petersburg.

Congresul de la Berlin din vara anului 1878 urma să fie unul pur formal. Practic, congresul trebuia să fie doar un moment solemn, toate chestiunile în amănunt fiind aranjate în „culise”⁶, inclusiv cedarea Basarabiei meridionale către Rusia. Delegații români (Brătianu și M. Kogălniceanu) au prezentat punctul de vedere al României în timpul ședinței din 19 iunie/ 1 iulie⁷. Cei doi diplomați au făcut o incursiune în istoria teritoriului dintre Prut și Nistru, anexarea din 1812 a teritoriului care aparținea de Principatul Moldovei, culminând cu faptul că Rusia a garantat integritatea teritorială a României. O cedare a sudului Basarabiei s-ar resimți asupra „autonomiei, independenței și suveranității” tânărului stat român⁸. Discursurile celor doi oameni politici români nu au avut efect, din moment ce Marile Puteri nu s-au arătat interesate de problema sudului Basarabiei.

În continuare, ne vom referi la corespondența parvenită de la Berlin în unele ziare franceze și locul ocupat de problema sudului Basarabiei în relatările corespondenților francezi. Corespondentul unuia dintre cele mai prestigioase ziare franceze „Le Temps”, de la Berlin analiza deschiderea Congresului de la Berlin. Fără a fi indicat numele acestui corespondent, aflăm informația că românii sunt numeroși la Berlin. Acesta s-a întâlnit cu ministrul de externe M. Kogălniceanu, cu prin-

³ Ion C. Brătianu. România și chestiunea Orientului. Reflexiuni, considerațiuni și amintiri. În: *Culegerea de conferințe Războiul Neatârării*, București: 1927, p. 89.

⁴ Nichita Adăniloae. Relațiile Româno-Ruse în anii 1876-1878. În: *Studii și Articole de Istorie*. LXXVII. 2011, p. 40.

⁵ Catherine Durandin. La Russie, la Roumanie et les nouvelles frontières dans les Balkans. Le cas de la Dobroudgea. În: *Cahiers du monde russe et soviétique*. Vol. 20. Nr. 1. 1979, pp. 61-77.

⁶ Gheorghe I. Brătianu. Bismarck și Ion C. Brătianu. În: *Revista Istorică Română*. Vol. 5. București: 1936, p. 7.

⁷ *Les Protocoles du Congrès de Berlin*. Paris: 1878, p. 48.

⁸ Frederick Kellogg. *Drumul României spre independență*. Iași: Institutul European, 2002, p. 271.

țul Ghica, Liteanu (agentul diplomatic român la Berlin) și cu Calimachi-Catargi, însărcinatul cu afaceri român la Paris⁹. Reprezentanții români doreau să participe la lucrările Congresului de la Berlin, dar se părea că nu există un „avocat” pentru a-i susține în acest demers complicat. Diplomații români refuză să cedeze sudul Basarabiei și să primească drept compensație Dobrogea. „Le Temps” analiza primirea delegaților români la Berlin, dar și aprecierile în problema sudului Basarabiei. Ziarul francez arată dezinteresul total al Germaniei față de această problemă importantă pentru români. Românii credeau în Franța și Marea Britanie că acestea vor susține respectarea tratatelor de pace. Pe de altă parte, în culisele congresului se „șoptea” că România nu trebuia să se alieze cu Imperiul Rus. În realitate, ziarul „Le Temps” arată că România nu avea ambiții teritoriale, ci a fost forțată să se implice în războiul ruso-turc. Era lăudat curajul românilor, care nu doreau să cedeze în problema basarabească¹⁰.

După ce Congresul de la Paris a decis anexarea sudului Basarabiei de către Imperiul Rus, ziarul „Le Temps” scria despre faptul că Petersburgul va ocupa Basarabia românească. Astfel, se recunoștea încă o dată că teritoriul dintre Prut și Nistru era unul românesc¹¹. Un alt fapt interesant: corespondentul francez de la Berlin vorbea de faptul că discursurile ținute de Brătianu și Kogălniceanu au plăcut membrilor congresului, însă acestea au fost doar formalități, deoarece puterile au decis cu mult înainte „sacrificarea” Basarabiei¹². Într-o altă corespondență de la Berlin se analiza în continuare impresia produsă de cei doi oameni politici români, care și-au prezentat admirabil cauza în fața întregii Europe. Corespondentul francez constata că, dacă românii nu ar fi protestat împotriva Rusiei așa de violent, ar fi avut o șansă să păstreze sudul Basarabiei. Este greu de stabilit acest lucru, din moment ce problema retrocedării sudului Basarabiei a fost decisă în „culise” fără participarea României¹³.

Ziarul francez „La République Française”, după ce Marile Puteri cedaseră sudul Basarabiei către Imperiul Rus, a adoptat o atitudine vehementă¹⁴. În viziunea acestei publicații, clauza cea mai „dureroasă” era cea privitoare la reanexarea sudului Basarabiei de către Imperiul Rus, care însemna, practic, „ruperea” ultimei „rămășițe” a Tratatului de la Paris din 1856. În consecință are loc spolierea unui stat mic și, cel mai grav, acest teritoriu nu a fost pierdut în urma unui război, ci este „fapta” unui aliat. De amintit, în acest context, că în anul 1877, cabinetul de la Petersburg garantase integritatea teritorială actuală a României în urma semnării Convenției româno-ruse. Se aduceau învinuiri împăratului Alexandru al II-lea, care nu și-a respectat cuvântul dat că nu va face nicio cucerire. Petersburgul avea „amnezie” și uitat că în 1877 a trimis un apel disperat pentru a fi ajutat la Plevna în fața Imperiului Otoman. Drept „mulțumire” aliatului său de nădejde, i-a luat sudul Basarabiei, iar la schimb îi dă Dobrogea, un loc mlăștinos, populat de „nomazi”. Dar ce este mai grav, în viziunea ziarului francez pe lângă „rea-credința” demonstrată de

⁹ *Le Temps*, 17 juin 1878.

¹⁰ *Le Temps*, 20 juin 1878.

¹¹ *Le Temps*, 3 juillet 1878.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Le Temps*, 4 juillet 1878.

¹⁴ *La République Française*, 5 juillet 1878.

împăratul rus, e că nimeni nu s-a ridicat să susțină România la Congresul de la Berlin. Urmează o „tiradă” în adresa a doi oameni politici britanici, lordul Salisbury și lordul Beaconsfield, care prin vorbe arătau pericolul expansiunii rusești, dar s-au făcut complicitii unui act de spoliere. Spre finele articolului, tonul ziarului se mai calmează, apreciind că era imposibil de întrerupt negocierile, dar i-ar fi plăcut ca cineva să ia apărarea României în problema basarabeană¹⁵.

Într-un alt număr al aceleiași publicații franceze se făcea aprecierea că diplomații francezi prezenți la Berlin ar fi putut să protesteze contra anexării sudului Basarabiei. Pe lângă acuzele că Rusia nu a procedat corect față de România, dar și politica sa anexionistă, erau criticate atât Austria, cât și Marea Britanie¹⁶. În viziune ziarului parizian, „nu știu cum vor putea justifica, din punct de vedere moral și practic, Austria și Anglia, atitudinea lor, ele au convocat acest congres în numele respectului datorat tratatelor, cum se va putea, oare, admite modificarea unei clauze a Tratatului de la Paris, fără a-l desființa și în alte puncte? Spolieria pe care Rusia o impune fostului său aliat ia un caracter cu desăvârșire odios față cu serviciile aduse de români armatelor rusești. Cum va justica, oare, congresul această abrogare a unui articol din Tratatul de la Paris?”¹⁷. La o analiză mai atentă, putem constata că astfel se încerca de a atenua poziția diplomaților francezi prezenți la Berlin, așa că principalii vinovați erau Austria și Marea Britanie, care au tratat separat cu Imperiul Rus pentru a obține anumite avantaje teritoriale.

Un alt ziar parizian, „Journal des Débats politiques et littéraires”, a trimis de la Berlin informații despre Congresul de la Berlin și interpretările date unor chestiuni importante¹⁸. Într-o corespondență din 4 iulie, ziarul francez aprecia că Congresul pune în „practică” înțelegerile secrete anterioare (aluzie la înțelegerea de la Reichstadt din 1876 cu privire la Basarabia), la care s-a subscris și Marea Britanie. În consecință, „nicio voce” nu s-a ridicat împotriva spolierii României de către puternicul său vecin – Imperiul Rus. Așadar, diplomația europeană a subscris *sic volo, sic jubeo* a Rusiei, care „ștergea” astfel „ultima rămășiță” a Tratatului de la Paris din 1856¹⁹. Se făcea o paralelă cu momentul Congresului de la Paris din 1856, moment în care clauza privind retrocedarea unei părți din Basarabia care asigura libera navigație pe Dunăre era văzută drept un triumf, iar deja în 1878, la Berlin, nu mai conta. Aflate în rândurile puterilor de „rang secund”, Franța și Italia s-au resemnat și au susținut retrocedarea sudului Basarabiei către Imperiul Rus²⁰.

Deși presa franceză a susținut drepturile românilor asupra sudului Basarabiei, prezentând și argumente privind apartenența acestui teritoriu la spațiul românesc, Marile Puteri au decis să „sacrifice” acest teritoriu pentru propriile interese.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *La République Française*, 4 juillet 1878.

¹⁷ Emil Diaconescu. Presa franceză și chestiunea Basarabiei în 1878. În: *Cercetări Istorice*. An IV. Nr. 1. 1928, p. 283.

¹⁸ *Journal des Débats politiques et littéraires*, 1 juillet 1878.

¹⁹ *Journal des Débats politiques et littéraires*, 4 juillet 1878.

²⁰ *Ibidem*.

Anexa 1. Extras dintr-o scrisoare a corespondentului ziarului „Journal des Débats politiques et littéraires” din 13 iunie 1878. Informații privind retrocedarea sudului Basarabiei către Imperiul Rus.

Il est vrai qu'il tient à la rétrocession de la Bessarabie, et que ce point jette quelque ombre sur le fond de sa pensée. Il a beau dire qu'il s'agit avant tout pour lui, de replacer la Russie dans la situation où elle se trouvait avant le traité de Paris, situation que la guerre de Crimée avait seule modifiée, ceux qui suivent d'un œil inquiet les progrès du panslavisme se demandent quel besoin l'empire russe peut avoir de ce petit territoire qu'on nomme la Bessarabie. Il ne tient pas évidemment à s'étendre de ce côté sans motif grave, or, ce motif est évident c'est par la Bessarabie que la continuité se trouvera établie entre les éléments slaves du Nord et la Bulgarie qui représentera le slavisme au Midi. La Roumanie cessera ainsi d'être une barrière. On la tournera sur la droite, et, de cette façon, l'idée panslaviste s'étendra de la mer Glaciale à la mer Égée. C'est là le vrai point sur lequel l'Europe doit porter son attention.

Quant à la Roumanie, je vous confirme ce que je vous ai dit hier. Elle ne veut pas céder sur la question de la Bessarabie. Le prince Charles, en prenant la couronne, a juré de maintenir l'intégrité du territoire, il veut tenir parole. L'opinion publique est très surexcitée à Bucarest, et si le Congrès décide d'une façon contraire à leurs désirs, les Roumains prendront l'initiative de la lutte à main armée contre les Russes. Or, il paraît malheureusement fort probable que le Congrès se prononcera contre eux, et, en dépit de ce que bien des gens ont cru, ils ne seront même pas soutenus par l'Allemagne, bien que leur prince soit un Hohenzollern. Mais le père du prince Charles (le prince Anton), quoiqu'il soit cousin de l'empereur, ne vient jamais à Berlin. Il est au plus mal avec le chancelier de l'empire. De la grande refroidissement entre cette branche des Hohenzollern et la famille royale.

Sursa: „Journal des Débats politiques et littéraires”, 18 iunie 1878.

Anexa 2. Corespondența de la Berlin a ziarului francez „Le Sémaphore de Marseille” privind lucrările Congresului de la Berlin în problema sudului Basarabiei și atitudinea față de România.

En suivant avec quelque attention les travaux du Congrès de Berlin, il est impossible de n'être pas frappé de l'indifférence des plénipotentiaires pour la Roumanie.

Les plus petites nationalités orientales sont l'objet d'un tendre sollicitude de la part des diplomates; la Serbie et le Montenegro trouvent des protecteurs, mais la Roumanie est abandonnée de tous, son dévouement, le courage dont-elle a fait preuve, le sang qu'elle a versé dans la dernière guerre sont comptés pour rien et ce petit peuple moldo-valaque, qui a été seul à s'imposer de véritables sacrifices pour faire triompher les armées russes sur le Danube, se voit tenu à l'écart et l'on parle même de lui arracher une province, la Bessarabie, dont le czar revendique la possession, au nom d'un droit qui se trouve défini dans la fable du Loup et de l'Agneau.

Les Roumains n'ont pas toujours, il est vrai, possédé la Bessarabie; ils la perdirent en 1812, par le traité de Bucharest; mais le traité de Paris, du 30 mars 1856,

leur en restitua une portion, qui s'étend le long du bas Danube et le long du Pruth, à partir du coude de Mora jusqu'au lac Yalpug.

On peut dire, en outre, que le fond de la population de la Bessarabie est resté roumain par la langue et par le costume, même dans la partie soumise à la Russie. Ces paysans que l'on rencontre coiffés du bonnet phrygien „cuciola”, avec leur front étroit et bas, leurs cheveux tombant en lourdes et longues stalactites sur leurs épaules, leur épaisse moustache, rappellent tout-à-fait les guerniers daces de la colonne Trajane. La Bessarabie, dit M. Hommaire de Hell, forme avec le Danube et le Dniester une lisière de plus de 60 kil. de développement et dont la largeur moyenne ne dépasse pas 80 kilomètres.

Cette lisière, qui s'élargit peu à peu en se rapprochant du littoral maritime, se partage en deux contrées, totalement distinctes, autant par la nature de leur population, que par leur constitution topographique. La partie méridionale, à laquelle les Tartares ont donné le nom de Boudjak, se compose du pays plat qui s'étend au bord de la mer, entre les embouchures du Danube et le cours inférieur du Dniester. Cette région qui présente déjà tous les caractères des steppes de la Russie et ne possède que quelques maigres ruisseaux sans importance, est principalement favorable à l'élevage du bétail; l'agriculture, proprement dite, y est peu productive, à part dans quelques localités, le long des cours d'eau, où se sont établies de nombreuses colonies d'Allemande et de Bulgares.

La partie septentrionale confinante à l'Autriche, présente, au contraire, un pays de collines admirablement accidenté, couvert de magnifiques forêts et riche de tous les produits des climats tempérés les plus favorables.

Voilà le pays que la Russie veut s'adjuger, en vertu du droit du plus fort, et pour récompenser ces pauvres roumains du concours qu'il ont prêté aux troupes moscovites. Le Mémorial Diplomatique se demande si l'Europe réunie en Congrès, couvrira de son silence l'iniquité, qui est sur le point de s'accomplir et si, après avoir assisté impassible à cette spoliation, elle dira comme Pilate: Je m'en lave les mains.

Il est de fait que les puissances signataires du traité de Paris se préoccupent assez peu des Roumains; personne n'élève la voix en leur faveur au sein du Congrès et M. de Bismark lui-même qui devrait avoir quelque tendresse pour le prince Charles de Hohenzollern ne fait aucune opposition aux projets de la Russie. L'Angleterre montre la même tiédeur et l'idée ne lui est pas venue de protester contre les prétentions du czar sur la Bessarabie.

Cette attitude de la diplomatie britannique irrité au plus haut point un membre de la Chambre haute, lord Grey, qui a déjà interpellé lord Salisbury.

Lord Grey ne se contente point de protester à la Chambre; il vient d'adresser au Times une lettre où il s'élève avec vivacité contre ce qu'il appelle la spoliation de la Roumanie. Il rappelle que le territoire convoité par la Russie a été assuré à la Roumanie par un traité que la Russie elle-même a signé comme les autres grandes puissances. Il n'existe ni motif ni prétexte pour le lui enlever; la demande de la Russie est fondée sur cette seule considération qu'elle désire ce territoire et qu'elle est assez forte pour le prendre. Ce serait „purement et simplement du brigandage”.

Lord Grey appelle les choses par leur nom, mais sa vertueuse indignation n'est guère partagée par les diplomates qui représentent le cabinet de Londres à Berlin. Ce n'est pas d'aujourd'hui que nous assistons au spectacle qui irrite à un si haut point l'aristocratie correspondant du Times; notre siècle a vu des spoliations autrement scandaleuses et, ce qu'il y a de triste, c'est que l'Angleterre n'a rien fait pour s'y opposer.

Sursa: Le Sémaphore de Marseille, 28 iunie 1878.

Anexa 3. Corespondența de la Berlin a ziarului francez „Journal des Débats politiques et littéraires” privind înțelegerile secrete anterioare congresului și atitudinea în problema sudului Basarabiei. Atitudinea Marilor Puteri. Despre admiterea lui Brătianu și Kogălniceanu de a-și prezenta cauza în fața Congresului.

Le Congrès continue à enregistrés un à un les arrangements antérieurs concertés secrètement entre les trois cours du Nord, et auxquels l'Angleterre, après nombre de façons, a fini par accéder. Pas une voix ne s'est élevée contre la spoliation de la Roumanie conçue par la Russie bien avant la guerre, approuvée aussitôt par le cabinet de Berlin et acceptée par l'Autriche dès l'entrevue de Reichstadt. L'Europe a docilement souscrit au *sic volo, sic jubeo* de la Russie, qui efface la dernière trace du traité de 1856. Le lendemain, elle a admis la Russie, sans mot dire, dans la commission riveraine permanente du Danube. Pour mesurer la portée de ce sacrifice des articles 20 et 21 du traité de Paris relatifs à la Bessarabie, sacrifice accompli d'un cœur si léger, il suffit de rappeler qu'à l'époque du Congrès de Paris on exaltait cette clause du traité qui écartait la Russie des rives du Danube, comme le plus grand triomphe pour l'Europe et comme le principal gain de la guerre de Crimée. Il ne sera pas inutile de se souvenir aussi qu'on attachait alors une si grande importance à cette clause, que Lord Palmerston a proclamé son acceptation par la Russie comme condition *sine qua non* de la paix et qu'il a déclaré vouloir rompre plutôt le Congrès que de céder sur ce point. On voit combien loin de ce point de vue sont aujourd'hui lord Beaconsfield, lord Salisbury et avec eux l'Europe entière.

Résignées à suivre les autres puissances en ce qui concerne la rétrocession de la Bessarabie, la France et l'Italie ont voulu du moins adoucir aux Roumains l'amère pilule en demandant que la Dobroutscha, qu'on leur donne en échange, fut augmentée d'une assez large bande de territoire allant de Silistrie, et y compris cette ville, jusqu'à Kavarna. Cette adjonction seulement aurait donné une valeur réelle à la Dobroutscha, qui sans cela, n'en a presque aucune, du moins aux yeux des Roumains. L'Angleterre, probablement par remords, a soutenu cette proposition qui devait servir de baume à leur cœur ulcéré. Mais la Russie n'a pas voulu pousser aussi loin sa générosité, et on a fini par ajouter à la Dobroutscha une bande beaucoup plus étroite, ne comprenant pas Silistrie et allant jusqu'à Mangalia, sur la mer Noire. Les plénipotentiaires roumains n'en sont pas enchantés et trouvent qu'ils resteront toujours séparés de leur nouvelle acquisition par des marais infranchissables. Mais que peuvent-ils faire contre la volonté de toute l'Europe, sinon protester – et accepter ? MM. Bratiano et Cogălniceanu ont dû déjà se regarder comme heureux et suffisamment honorés de ce que le Congrès les a

admis devant lui et qu'il a condescendu à écouter, par une si grande chaleur, leurs griefs et leurs vœux, leurs lectures et leurs discours. Encore, avant de commencer, M. de Bismarck les a-t-il avertis assez vertement, et du ton qu'on lui connaît, que, s'ils dépassaient certaines limites de la liberté de parler, il serait obligé de leur retirer la parole et de les prier de rentrer chez eux. Aussi, lorsque, ayant fini, ils se retiraient, quelques plénipotentiaires compatissants, voulant sans doute les consoler d'avoir parlé à des statues de marbre, leur ont-ils gracieusement proposé de les accompagner au buffet, mais les pauvres Roumains, qui avaient bu leur calice d'amertume jusqu'à la lie et qui avaient le cœur trop gros pour goûter des rafraîchissements, ont décliné, en remerciant, cette offre amicale.

Sursa: „Journal des Débats politiques et littéraires”, 4 iulie 1878.

Anexa 4. Articol al ziarului „ Le Siècle” intitulat „Deznodământul incidentului român” privind sudul Basarabiei și soluția găsită de diplomația europeană.

Dans sa dixième séance, le congrès a tranché la question roumaine en se montrant plus accommodant sur la forme que sur le fond à l'égard de la Roumanie. Ses délégués, MM. Cogolniceano et Bratiano avaient été invités à exposer devant le congrès leurs objections au traité de San-Stéfano. Les réclamations qu'ils ont fait valoir ont porté principalement sur deux points: sur une indemnité pour la participation de l'armée roumaine à la guerre russo-turque et sur la prétention de la Russie d'imposer à la Roumanie un échange de la Bessarabie contre la Dobrutchka.

Le congrès n'a pas abordé la discussion du premier point, mais sa décision ne saurait être douteuse: ce sera une fin non-recevoir, l'Europe n'ayant aucune raison d'intervenir dans le débat qui est survenu entre les deux alliés d'une guerre entreprise malgré elle. Il ne lui appartient pas, si elle a quelque souci du repos continental, d'encourager d'une façon quelconque de pareilles réclamations. Mais elle ne saurait manifester la même réserve en ce qui touche la seconde réclamation: il y a là des intérêts d'ordre européen directement engagés.

Lorsqu'en 1856, il a été décidé au congrès de Paris que la Russie serait tenue à abandonner la Bessarabie à la Roumanie, l'Europe a obéi à une double préoccupation: elle a voulu d'un même coup assurer la libre navigation du Danube et élever un obstacle à une marche envahissante des armées russes sur Constantinople, que les patriotes moscovites se plaisaient déjà à appeler Zagrad, „la ville de czars”.

Les événements survenus depuis lors auraient-ils modifié la situation en Orient au point de rendre l'Europe entièrement indifférente à la destruction de son oeuvre de 1856? On ne saurait l'admettre: plus que jamais il importe à l'Europe que les clefs du Danube ne soient pas livrées aux mains de la Russie, ni de faciliter au puissant empire russe une nouvelle attaque contre la Turquie, déjà affaiblie par une sorte de premier démembrement. L'ambition russe est très loin d'être satisfaite par les acquisitions directes ou indirectes qu'elle fait tant en Europe qu'en Asie. Elle ne considère ses accroissements territoriaux en Arménie et ses conquêtes morales en Bulgarie que comme de faibles à compte de la banquerote ottomane. Pour elle, une Bulgarie autonome ne sera qu'une nouvelle étape sur la route de Constantinople. C'est même sous le coup de cette pensée que le congrès a

résolu de constituer une Roumélie orientale et a donné à la Turquie le Balkan pour frontière militaire.

Si la logique gouvernait le monde, il eût semblé que le congrès, toujours sous l'empire de cette préoccupation, eût dû ne pas consentir à la rétrocession de la Bessarabie. Il eût dû non-seulement maintenir à la Roumanie la possession de cette province qu'elle tenait de l'Europe, mais il eût été sage de sa part de renouveler en faveur de ce petit Etat la déclaration collective de neutralité qui protège la Belgique et la Suisse, contre les entreprises de leurs puissants voisins. Mais la crainte de compromettre la conclusion de la paix a déterminé le congrès à capituler, ce qui ne faisait plus aucun doute pour personne depuis la retraite de l'Angleterre, constatée par le mémorandum de Londres. Le congrès ne s'est pas même attaché à sauver quelque peu les apparences en attribuant à la Roumanie une bande de terre comprise entre l'embouchure de la Kilia et la mer Noire. Il s'est rendu à discrétion sur la sommation de la Russie, qui a remporté un nouveau succès, plus complet encore que l'adjonction de Sofia à la Bulgarie.

L'histoire montrera un jour moins de complaisance envers le czar que ne l'a fait le congrès de Berlin: elle condamnera sévèrement l'acte d'insigne ingratitude d'Alexandre II envers son allié des mauvais jours, envers cette brave petite armée roumaine dont le concours lui a été si précieux, qui, devant Plewna, a ramené le succès sous le drapeau humilié de la Russie. Elle ne sera guère plus indulgente envers l'acte de déplorable faiblesse commis par le congrès, qui assure, il est vrai, une paix immédiate, mais qui est plein de menaces pour l'avenir de l'Europe. La décision que le congrès a prise contre la Roumanie ne tend à rien moins qu'à sanctionner, au point de vue internationale, la détestable doctrine: „La force prime le droit”.

Sursa: „Le Siècle”, 4 iulie 1878.

.....

„Privilegiații” – boiernașii, mazilii, ruptașii, ruptele și negustorii – în sursele documentare de epocă¹

Valentin TOMULEȚ

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

 0000-0003-4696-2064

The „privileged” – boiernași, mazils, ruptaș and traders – in documentary sources of the time. In this communication, the author discusses the problem of the privileged categories of the population of Bessarabia in the first half of the 19th century – boiernași, mazils, ruptași, ruptas and merchants – reflected in the documentary sources of the time, coming to the conclusion that the success of any scientific investigation is conditioned by several factors, one of which is the presence of unpublished documents of the time, put into the scientific circuit and the way of interpreting them. The analysis of the privileged social categories of the population of Bessarabia in the 19th century requires the use of the most diverse and varied historical sources, which the author has divided into documentary and narrative sources. The documentary sources analyzed in this presentation have been conventionally divided into the following groups: 1. official government documents; 2. unpublished archival documents or special funds; and 3. various materials from the periodical press. The first group of sources includes numerous laws and edicts issued in the first half of the 19th century by various government institutions, published in different collections of documents from different periods, which contain a rather rich, varied and valuable material reflecting the tsarist policy in the field of administration, agrarian relations, land use etc., as well as various documents related to the Tsarist social and fiscal policy: decisions on the regulation of social relations, the adoption of various reliefs and privileges for various categories of the population, attempts to solve various social problems, including the peasant problem, certain provisions on the organization of the guild system and the granting of various reliefs and privileges to merchants etc. The importance of these documents lies in the fact that the records published in these collections allow us to get to the very essence of the problem, to understand and orient ourselves in the diversity of views and opinions within the imperial and regional circles on issues related to the social and fiscal policy of Tsarism in Bessarabia, to argue the different views and opinions of representatives of the regional administration, departments and central institutions. The archival documents, mainly unpublished ones, which represent the second group of sources, are distinguished by their size, specific nature and informative value and contain varied and valuable data on population censuses as a whole (1817) and tax censuses in particular (1824, 1835, 1850, 1858-1859) on various decisions taken by the regional and imperial administration concerning different social cate-

¹ Articol realizat în cadrul proiectului de cercetare „Elitele basarabene sub dominație țaristă: statutul social-politic și mentalități colective (1812-1917)” cu cifrul 24.80012.0807.18SE din cadrul concursului „Stimularea excelenței în cercetare”.

gories, including the privileged ones, various statistics for different years, compiled by regional institutions at the insistence of the imperial administration and containing valuable information on population dynamics by county/county and locality, social composition, in some cases ethnic composition, taxation, religious status, legal status, wealth, land ownership etc. These documents, as well as the statistics compiled by various institutions for different occasions and purposes, reveal important aspects of the situation in the province, such as demographic trends, population density and mobility, social and ethnic affiliation, taxation, the material status of the inhabitants, the distribution of obligations and privileges, the share, social and legal status of the various social, ethnic or confessional groups, onomastics, etc. All these documentary sources will enable us to solve the scientific problem of the privileged social categories, to understand more deeply and clearly the social changes that took place in Bessarabia during the Tsarist regime, and to research, on the basis of modern methods, emphasizing general human concepts, the problems related to the metamorphoses that took place in the Bessarabian village and town during this period of time, the privileged social categories – the boiernași, the mazils, the ruptași, the ruptas and the merchants – being the focus of the investigation.

Keywords: boiernași, mazilis, ruptasi, ruptas, merchants, documentary sources.

Formularea problemei

Este știut faptul că reușita fiecărei investigații științifice, indiferent de tematica sau subiectele abordate, este condiționată de multipli factori, unul dintre care este prezența obligatorie a suportului sursologic – diversitatea documentelor de epocă inedite puse în circuitul științific și de modul de analiză și interpretare a lor. Depistarea principalelor surse care se referă la tema noastră de cercetare, evidențierea care dintre ele se păstrează și unde, care dintre ele au rămas inedite și care au fost publicate, cine le-a analizat și le-a pus în circuitul științific sau, dacă au rămas inedite, care este valoarea lor științifică și care a fost contribuția pe care au adus-o în contextul epocii – iată doar câteva subiecte care se cer a fi rezolvate la începutul demersului nostru științific. Respectiv, analiza informației depistate în sursa istorică reprezintă o parte integrantă a investigației științifice, o misiune specială, strict obligatorie a istoricului. Reieșind din considerentul că fiecare izvor istoric are, în primul rând, un caracter informațional, istoricul are menirea să-l supună analizei critice, să-l compare cu alte surse, să depisteze modalitatea și condițiile în care acesta a fost scris.

Urmează să ținem cont și de faptul că, inițial, sursele istorice n-au fost create în postura de izvoare, de documente, dar devin izvoare când nimeresc în raza preocupărilor științifice ale cercetătorului. Respectiv, fiecare izvor istoric reprezintă de fapt, orice reminiscență din trecut care conține informații ce descriu viața oamenilor, popoarelor, statelor, sau, altfel spus, istoria comunității umane. În același timp, izvorul istoric este un rezultat firesc al activității umane care reflectă, de fapt, viața în toate manifestările ei din trecutul mai îndepărtat sau mai apropiat al umanității. Izvorul istoric reprezintă prin sine și o amprentă, o radiografie a unui sau mai multor fapte și evenimente istorice din trecut, pe care istoricul are menirea să le analizeze și să le descrie.

Cum constată cercetătorii români Cătălin Turliuc, Mihail-Ștefan Ceașu și Dumitru Vitcu, în partea introductivă a lucrării dedicate izvoarelor statistice pri-

vind mutațiile demografice la est de Carpați în secolele XIX-XX, documentele sau informațiile statistice, dincolo de orice îndoială, rezervă sau controversă, sunt „[...] surse de primă importanță, adesea indispensabile oricărui analist preocupat de recuperarea istoriografică a trecutului mai îndepărtat sau mai apropiat, de cunoașterea și aprofundarea variilor aspecte de natură economică, socială, juridică, demografică, etnică etc., privitye într-un orizont mai larg, național, sau mai restrâns, local”². Și aceasta din considerentul că „[...] existența statului a fost mereu dependentă de cunoașterea cât mai exactă cu putință a propriilor resurse materiale și umane, încât mecanismele sale fiscale, aflate în arsenalul și subordinea administrației centrale, trebuiau să funcționeze eficient și continuu pentru asigurarea veniturilor necesare acoperirii cheltuielilor de peste an”³.

Clasificarea și caracteristica izvoarelor istorice cu referire la *Privilegiați*

Urmează să constatăm și faptul că fiecare clasificare a surselor istorice este una pur convențională, deoarece în știința istorică nu au fost elaborate criterii unice pentru clasificarea generală a tuturor izvoarelor istorice. În pofida elaborării mai multor sisteme de clasificări, care aveau la bază anumite criterii de ordin economic, politic, social, psihologic, geografic, cronologic etc., care urmau să ajute istoricul în procesul de cercetare, clasificările pe care le elaborăm, în descrierea istoriei, cum constatăm *supra*, poartă un caracter convențional și nu pot acoperi toată varietatea de surse istorice, deoarece izvoarele istorice se perfecționează în permanență, dau naștere la noi genuri și modalități de codificare și fixare a informației.

Din cele relatate constatăm că analiza categoriilor sociale privilegiate ale populației din Basarabia în secolul al XIX-lea, care urmează a fi examinate în acest studiu, a impus necesitatea valorificării celor mai diverse și variate surse istorice pe care le-am clasificat în *izvoare documentare* și *izvoare narative*. Izvoarele documentare le-am împărțit convențional în următoarele grupe: 1) documente oficiale guvernamentale; 2) documente de arhivă inedite sau fonduri speciale și 3) diverse materiale din presa periodică.

Din *primul grup de izvoare* fac parte numeroase legi și edicte emise pe parcursul secolului al XIX-lea de diferite instituții guvernamentale imperiale, publicate în „Colecția completă de legi ale Imperiului Rus” (colecția întâi și a doua)⁴, care conțin un material destul de bogat, variat și prețios ce reflectă atât politica țarismului în domeniul administrației, relațiilor agrare, valorificării teritoriului etc., cât și diverse documente referitoare la politica socială a țarismului: decizii privind reglementarea relațiilor sociale, adoptarea diferitor înlesniri și privilegii diferitor categorii de populație, încercarea de a rezolva mai multe probleme de ordin social, inclusiv problema țărănească, anumite dispoziții privind organizarea sistemului de ghildă și acordarea diferitor înlesniri și privilegii negustorilor etc.

² *Izvoare statistice privind mutațiile demografice la est de Carpați în secolele XIX-XX*. Ediție de Cătălin Turliuc, Mihail-Ștefan Ceașu, Dumitru Vitcu. Iași: 2011, p. 11.

³ *Ibidem*.

⁴ *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)*. Собрание первое (1800-1825). СПб.: 1830; Собрание второе (1825-1868). СПб.: 1830-1869.

Importanța acestei colecții constă în faptul că documentele publicate în ea ne permit să pătrundem în esența problemei, să concepem și să ne orientăm în diversitatea de viziuni și opinii din cadrul cercurilor imperiale și al celor regionale privind chestiunile legate de politica socială a țarismului în Basarabia, să argumentăm diferite viziuni și păreri ale reprezentanților administrației regionale, departamentelor și instituțiilor centrale.

O sursă de bază în studierea statutului diferitor categorii sociale, inclusiv al celor privilegiate, din Basarabia în primele decenii după anexare este *Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818*⁵, care prevedea acordarea unei autonomii limitate și provizorii regiunii anexate. Regulamentul a stabilit statutul de regiune al Basarabiei în componența Imperiului Rus, a determinat ca centru regional administrativ orașul Chișinău, a confirmat noua împărțire administrativ-teritorială a regiunii (Basarabia a fost divizată în 6 ținuturi: Hotin, Iași, Orhei, Bender, Akkerman și Ismail), a instituit organele regionale supreme – Consiliul Suprem, Guvernul Regional, Tribunalul Regional Penal și Tribunalul Regional Civil și instituțiile ținutale etc.⁶ și a stabilit următoarele categorii sociale: *clerul, nobilimea, boiernașii, mazilii, ruptașii, negustorii și mica burghezie (târgoveții), țărani sau coloniștii agricoli, țigani (care aparțineau statului și moșierilor) și evrei*⁷. Rangurile privilegiate ale boierilor au fost lichidate, iar această stare socială a fost egalată în drepturi cu nobilimea din guberniile interne ruse și integrată în ea.

O parte din documentele publicate de administrația imperială în anii 1812-1830, care au fost traduse în limbă română (paleografia moldovenească) de administrația regională, pentru a le aduce la cunoștință populației și administrației locale, au fost publicate de neobosiții cercetători Paul și Zamfira Mihail⁸, în care se regăsesc informații diverse și bogate cu privire la categoriile sociale, inclusiv cele privilegiate, din Basarabia.

Din această categorie de izvoare mai fac parte și culegerile publicate pe parcursul secolului al XIX-lea de diferite instituții guvernamentale și obștești din Imperiul Rus⁹, care conțin un material valoros de statistică istorică. Un interes deosebit pentru examinarea categoriilor sociale privilegiate din Basarabia prezintă datele cu privire la dinamica numerică a populației din Basarabia și la situația economică detaliată a orașelor. Importanța acestor date constă în faptul că, dispunând de date complete privind toate stările sociale orășenești pe fiecare gubernie sau regiune în parte, avem posibilitatea de a efectua un studiu comparativ al evoluției dinamicii

⁵ *Устав образования Бессарабской области 1818 г.* Кишинев: 1818; *Așezământul obrozovaniei oblastei Basarabiei*. Chișinău: 1818.

⁶ *Ibidem*, pp. 1-26.

⁷ *Ibidem*, p.16.

⁸ Paul Mihail, Zamfira Mihail. *Acte în limba română tipărite în Basarabia. I. 1812-1830*. București: 1993, *passim*.

⁹ *Статистические таблицы о состоянии городов Российской империи, Великого Княжества Финляндского и Царства Польского. 1840-1856 гг.* СПб.: 1842-1858; А. Артемьев, *Список населенных мест по сведениям 1859 г. III. Бессарабская область*. СПб.: 1861; *Статистический временник Российской империи. Издание Центрального Статистического Комитета. Т. 1*. СПб.: 1866; *Статистическое Обзорение Российской империи*. СПб.: 1874; *Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861-1862 годах*. СПб.: 1863; *Сборник статистических сведений о России, издаваемый статистическим отделением императорского русского географического общества. Кн.1*. СПб.: 1851; *Исторический обзор пятидесятилетней деятельности императорского общества сельского хозяйства Южной России с 1828 по 1878 год*. Одесса: 1878.

numerice a diferitor categorii sociale din Basarabia și de a le compara cu cele din guberniile limitrofe ucrainene sau din întreaga Rusie.

O sursă importantă în studierea temei puse în discuție în cadrul acestui studiu este lucrarea ilustrului cărturar Dimitrie Cantemir *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*¹⁰, în care autorul descrie țara din punct de vedere geografic, face o expunere „politică” în care prezintă detaliat instituțiile de stat, structura socială, ocupațiile și tradițiile locuitorilor, limba și scrierea moldovenilor, situația bisericii din principat. Pentru investigațiile noastre sunt destul de importante informațiile oferite de către D.Cantemir în privința structurii sociale a societății, în special caracteristica stărilor sociale privilegiate – a boiernașilor, mazililor, ruptașilor etc.

Dintre izvoarele publicate în Basarabia o atenție deosebită merită cele trei volume de documente întocmite și editate de Comisia științifică arhivistică din Basarabia, instituită în acest scop încă la sfârșitul secolului al XIX-lea, sub îngrijirea lui I.N. Halippa¹¹. Din problematica diversă și bogată a culegerii merită atenție documentele referitoare la recensământul populației din 1817¹². Efectuat în legătură cu pregătirea adoptării Regulamentului organizării administrative a Basarabiei, din 29 aprilie 1818, recensământul, în pofida faptului că în multe privințe nu este perfect, constituie un izvor important și necesar pentru studierea structurii sociale a populației din Basarabia. În afară de numărul populației, recensământul mai conține și informații prețioase despre structura socială a populației, dezvoltarea diferitor ramuri economice, gospodăria moșierească și țărănească etc., ce ne permite să înțelegem mai profund schimbările care s-au produs în structura socială în primii ani după anexare, situația materială a acestor categorii sociale.

Un interes deosebit pentru studiul nostru prezintă și documentele publicate pentru anumite ținuturi în parte. Din numărul acestor documente fac parte și cele publicate de Constantin N. Tomescu, pentru ținutul Hotin¹³. Valoarea documentelor publicate rezidă în faptul că Constantin Tomescu a folosit documente de arhivă depozitate atunci la Arhivele Statului din Chișinău, Departamentul I, la care cercetătorul de astăzi nu mai are acces, din cauza pierderii lor. Importanța acestei catagrafii (termen de origine grecească) constă și în faptul că cercetătorul are posibilitatea să compare aceste documente cu cele publicate în limba rusă, în 1907, de cercetătorul Ion Halippa, analizate *supra*.

O importanță tot atât de mare pentru studiul nostru prezintă catagrafia numerică din Moldova, Valahia și Basarabia din 1810¹⁴, publicată în 1928 de Constantin N. Tomescu, care include numărul de târguri și sate, biserici, clerici, case de locuit și locuitori de ambele sexe, ceea ce ne dă posibilitatea să analizăm schimbările ce au intervenit în 1817, când teritoriul dat se afla deja în componența Imperiului

¹⁰ Dimitrie Cantemir. *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae. Descrierea Moldovei*. Ediție bilingvă, traducerea după originalul latin de Gh. Guțu. București: Editura Academiei R.S. România, 1973.

¹¹ *Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии*. Под редакцией И.Н. Халиппа. Т. 1-3. Кишинев: 1901-1907.

¹² Unele date de arhivă cu referință la recensământul populației din 1817 (Basarabia, ținuturile Chișinău, Greceni, Iași etc.), a se vedea: Agenția Națională a Arhivelor (ANA). F. 3. Inv. 5, dd. 15, 25-28.

¹³ Constantin N. Tomescu. *I. Catagrafia Basarabiei din 1817. 1. Ținutul Hotin, II. Catagrafia numerică a Moldovei, Valahiei și Basarabiei din 1810*. Chișinău: 1928. Această lucrare mai poate fi consultată în: *Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău*. Chișinău: 1928, pp. 1-64.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 51-64.

Rus. Tot în acest sens, destul de valoroasă din punct de vedere științific este și statistica Moldovei de la 1809, publicată de T.G. Bulat în paginile revistei *Arhivele Basarabiei*¹⁵, ce conține informații diverse cu referire la istoria acestui teritoriu.

Pentru înțelegerea proceselor de ordin economic și social care au avut loc în Basarabia sub dominația țaristă, de un real folos sunt cele 20 de volume de Documente basarabene publicate de L.T. Boga¹⁶, în care întâlnim informații prețioase și la tema noastră de cercetare.

Prezintă interes și lucrarea cronicarului și memorialistului Manolachi Drăghici (1801-1887), dedicată istoriei Moldovei timp de 500 de ani, în care autorul redă sugestiv momentul dramatic al rășluirii vechiului teritoriu românesc¹⁷. Lucrarea ne permite să înțelegem acele procese de ordin economic și social care au derulat în Moldova de peste Prut și să le comparăm cu cele din Basarabia sub dominație țaristă.

Pentru un studiu comparativ al proceselor demografice cu perioada când teritoriul dintre Prut și Nistru se afla în componența Principatului Moldovei, o importanță deosebită are *Condica Vistieriei pe anul 1803*, publicată în 1886 de editorul ieșean Todor Codrescu (1819-1894), apărută în volumele VII și VIII din *Uricarul* și cunoscută ca *Condica liuzilor*¹⁸. În 2010, istoricul Corneliu Istrati (1928-2020), autor de studii de istorie socială și de ediții de documente juridice și de recensăminte fiscale privind sfârșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea prezintă cititorului o nouă ediție a *Condiciei Vistieriei din anul 1803*¹⁹, în care face o descriere succintă a documentului original, expune unele observații cu privire la modul în care a fost tipărit, arată în ce împrejurări și în ce scop a fost alcătuit, făcând concomitent o analiză a conținutului acestuia, reieșind din importanța lui ca sursă de informație pentru cei care cercetează istoria social-economică și demografică a Moldovei la începutul secolului al XIX-lea. Cunoașterea acestei surse ne permite să înțelegem mai bine acele schimbări care s-au produs în satul basarabean după anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus.

Prezintă interes analiza formularelor de evidență a clerului și enoriașilor, introduse în 1810, din ordinul mitropolitului și exarhului Moldovei, Țării Românești și Basarabiei Gavriil Bănulescu-Bodoni. Editarea, deși fragmentară sau în formă sumativă, a acestor formulare, efectuată de Corneliu Istrati²⁰ ne permite să facem anumite comparații și să descriem tabloul general al proceselor demografice care au avut loc în acei ani în acest areal geografic.

Despre statutul mazililor (în special al celor din ținutul Lăpușna și Orhei), încadrarea lor în diferite funcții de către administrația locală și regională aflăm din

¹⁵ T.G. Bulat. O statistică a Moldovei din 1809. În: *Arhivele Basarabiei*. Revistă de istorie și geografie a Moldovei dintre Prut și Nistru. Chișinău: 1929. Nr. 1, pp. 33-64.

¹⁶ *Documente basarabene*. Ed. L.T. Boga. Vol. I-XX. Chișinău: 1926-1936.

¹⁷ Manolache Drăghici. *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani. Până în zilele noastre*. Iași: 1857, p. 94.

¹⁸ Teodor Codrescu. *Condica liuzilor pe anul 1803*. În: *Uricarul*. Vol. VII. Iași: 1886, pp. 241-395; Vol. VIII. Iași: 1887, pp. 241-368.

¹⁹ *Condica Vistieriei Moldovei la 1803*. Editor Corneliu Istrati. Ed. Universității „Al.I. Cuza”. Iași: 2011, 420 p.

²⁰ Corneliu Istrati. Statistici administrative și fiscale privind populația Moldovei între anii 1808 și 1812. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”*, T. XXIV. Iași: 1987, pp. 375-390; Idem, Statistici eclesiastice efectuate în Moldova între anii 1808 și 1812. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”*. T. XXV. Iași: 1988, pp. 331-355.

documentele publicate de Aurel V. Sava²¹. Ele prezintă un mare interes pentru a înțelege statutul social și juridic al acestei stări sociale.

Informații detaliate despre numărul și statutul călărașilor din Moldova se conțin în culegerea de Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVI-II-lea (1787-1800) (Cărți domnești și zapise), Colecția „Moldova în epoca feudalismului”²². Un interes deosebit prezintă informațiile despre statutul căpitanului de margine, competențele, funcțiile și obligațiunile acestuia²³.

În examinarea categoriilor sociale privilegiate din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea un izvor important îl constituie și cele trei volume publicate în anii '60 ai secolului al XIX-lea de Comitetul Statistic regional al Basarabiei, sub îngrijirea lui A.N. Egunov²⁴, instituit încă în 1835, la început ca Comitet Statistic al Basarabiei. Din materialele diverse publicate în această colecție merită atenție documentele referitoare la teritoriul și populația Basarabiei, în care un interes deosebit prezintă datele ce reflectă structura socială a populației, dinamica numerică a negustorilor de gildă, a mic-burghezilor și a țăranimii comerciale în anii '50 – începutul anilor '60 ai secolului al XIX-lea etc. În acest sens, un interes deosebit prezintă raportul din octombrie 1864 al membrului Comitetului Statistic V. Osinski, care a verificat în teren datele prezentate de poliția județeană Orhei pentru anul 1862 și a pus la dispoziție informații interesante (și principalul – veridice) despre modalitatea de selectare a datelor statistice pentru diferite domenii, inclusiv veridicitatea anumitor categorii sociale (odnodvorților)²⁵.

Pentru comparațiile de rigoare ale categoriilor sociale privilegiate din Țara Moldovei, până la anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus, de o importanță majoră sunt recensămintele fiscale ale populației. S-au păstrat doar cele din 1772-1773, 1774 și din 1803. Materialele acestor recensăminte se păstrează în Arhiva Centrală de Stat a Actelor Vechi din Rusia, fondul „Dosare moldovenești și muntenesti” (F. 293). Fondul dat s-a format ca rezultat al activității administrației militare ruse în Moldova și în Țara Românească în timpul războiului ruso-turc din 1768-1774. Recensămintele au fost efectuate la dispoziția comandantului armatei ruse, mareșalului P.A. Rumeanțev, care dorea să dispună de date veridice și detaliate privind resursele materiale și umane pe care se poate baza comandamentul rus în lupta cu Imperiul Otoman²⁶. În 1774, doar după un an de la încheierea primului recensământ, s-a efectuat încă un recensământ al populației, dar în tabelele acestuia nu au fost incluși capii de familii²⁷.

²¹ *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei* publicate de Aurel V. Sava. București: 1937, *passim*; *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului* publicate de Aurel V. Sava. București: 1944, *passim*;

²² *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea (1787-1800) (Cărți domnești și zapise)*. Colecția „Moldova în epoca feudalismului”. Vol. XI. Chișinău: 2008, *passim*.

²³ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei la începutul secolului al XIX-lea (1801-1803) (Cărți domnești și zapise)*. Colecția „Moldova în epoca feudalismului”. Vol. XII. Chișinău: 2012, *passim*.

²⁴ *Записки Бессарабского областного статистического комитета (ЗБОСК)*. Под редакцией А.Н. Егунова. Т. I-III. Кишинев: 1864-1869.

²⁵ В. Осинский. Оргеевский уезд в 1862 году. În: ЗБОСК. Том 1. Кишинев: 1864, сс. 202-206.

²⁶ *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. VII. Partea I. *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774*. Chișinău: 1975, pp. 9-10.

²⁷ Despre importanța recensămintelor populației din 1772-1773 și din 1774 în studierea problemelor de ordin demografic în Moldova a se vedea mai detaliat: *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. VII. Partea I. *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774*, pp. 5-13.

Primele recensăminte ale populației de acest fel, efectuate în Țările Române în perioada anilor 1772-1774, au fost depistate și publicate de cunoscutul istoric și demograf P.G. Dimitriu (Dmitriev)²⁸. Ulterior, recensăminte de acest tip au fost organizate și în timpul războaielor ruso-turce din anii 1787-1791 și 1806-1812. O catagrafie de acest gen a fost făcută în Țara Moldovei, în 1803, la ordinul Domniei.

Aceste documente sunt de o valoare inestimabilă, în special, atunci când supunem analizei categoriile sociale și fiscale ale populației – mazilii, ruptașii și ruptele, din considerentul că listele recensământului conțin informații detaliate privind numărul de gospodări, de persoane, apartenența lor etnică și, ceea ce este destul de important, numele și prenumele acestor categorii sociale și fiscale din fiecare localitate, acolo unde acestea erau înregistrate.

Anumite informații cu privire la categoriile sociale privilegiate din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea conțin și izvoarele publicate în anii '40-'50 ai secolului al XX-lea de istoriografia sovietică de la Chișinău, dar care poartă un caracter nuanțat și chiar tendențios, fiind menite să demonstreze rolul administrației ruse în Principatele Române²⁹ în perioada războiului ruso-turc din anii 1806-1812 și să analizeze activitatea lui A.P. Iușnevski în perioada de colonizare a sudului Basarabiei³⁰. Aceste izvoare, ca și întreaga istoriografie oficială sovietică, purtau amprenta timpului, aveau scopul să demonstreze avantajele anexării Basarabiei la Imperiul Rus și ale activității administrației țariste în teritoriul nou-anexat. Nu face excepție nici culegerea de documente „Situația țăranilor și mișcarea țărănească în Basarabia în anii 1812-1861”³¹, care și ea poartă un caracter tendențios (despre care fapt am scris în repetate rânduri³²) și care are tangențe directe cu tema noastră de studiu, în care întâlnim informații diverse despre boiernași, mazili, ruptași, negustori, odnodvortși etc. și ne ajută să concepem mai profund politica socială a țarismului în regiune, deși și această lucrare n-a fost ferită de selectarea tendențioasă a documentelor.

Pentru a face o comparație a proceselor demografice din Basarabia cu cele din Moldova de peste Prut, de un real folos este lucrarea dedicată izvoarelor statistice privind mutațiile demografice la est de Carpați în secolele XIX-XX, întocmită de cercetătorii români Cătălin Turliuc, Mihail-Ștefan Ceaușu și Dumitru Vitcu, în care întâlnim și date prețioase cu privire la categoriile sociale și fiscale privilegiate din acest areal geografic – mazili, ruptași, ruptele de vistierie și călărași³³.

²⁸ *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. VII. Partea I. *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774*. Chișinău: 1975, *passim*; П.Г. Дмитриев, *Народонаселение Молдавии (По материалам переписей 1772-1773, 1774 и 1803 гг.)*. Кишинев: 1973.

²⁹ Considerăm că este mai corectă formula „Principate Române”, și nu „Principate Dunărene” – termen utilizat în istoriografia sovietică; argumentele de rigoare a se vedea: L. Boicu, *Principatele Române sau Principatele Dunărene (Dedesubturile unei substituții)*. În: *Cronica*, 1985, Nr. XVII, p. 3.

³⁰ *Кутузов в Дунайских княжествах. Сборник документов*. Сост.: Н. Березняков, В. Богданова. Кишинев: 1948; *Баграион в Дунайских княжествах. Сборник документов*. Кишинев: 1949; *Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии и деятельность А.П. Юшневского*. Сборник документов. Т. 2. Кишинев: 1957.

³¹ *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 годы)*. Сборник документов. Ч. I-II. Кишинев: 1962-1970.

³² Valentin Tomulețu *Protestelor și revendicărilor populației din Basarabia (1812-1828)*ю Ediția a II-a, revăzută și adăugită. București-Brăila: 2019, pp. 134-135, 155.

³³ *Izvoare statistice privind mutațiile demografice la est de Carpați în secolele XIX-XX*. Ediție de Cătălin Turliuc, Mihail-Ștefan Ceaușu, Dumitru Vitcu. Iași: 2011, *passim*.

Ținând cont de faptul că politica internă (în cazul nostru – *politica socială*, iar cu referință la negustori – *politica comercială*) este în mare parte determinată de direcțiile și orientările politicii externe, o însemnătate deosebită pentru studiul nostru au culegerile de documente ce vizează nemijlocit Problema Orientală. În acest sens, merită atenție culegerile de documente întocmite de Mustafa A.Mehmet³⁴, Tudor Holban³⁵, Ion Eremia³⁶ și colecția de documente dedicate politicii externe a Rusiei în secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea³⁷.

Din culegerile de documente de ultimă oră, în care întâlnim informații interesante referitoare la categoriile sociale privilegiate, amintim cele două lucrări publicate de colaboratorii Institutului de Istorie sub egida profesorului Demir Dragnev, privitoare la Istoria țărilor Române la începutul secolului al XIX-lea³⁸. Ele conțin documente referitoare la diverse aspecte economice, sociale, politice, administrative, care au marcat Principatul Moldovei la începutul secolului al XIX-lea. Importanța acestor surse constă în faptul că în baza lor putem constata ce schimbări au intervenit în cadrul stărilor sociale privilegiate ale societății când teritoriul dintre Nistru și Prut a fost anexat la Imperiul Rus.

Pentru a pătrunde în esența schimbărilor care au avut loc în componența negustorilor ca stare socială și care a fost politica promovată de oficialitățile imperiale față de această categorie socială în prima jumătate a secolului al XIX-lea, merită a fi amintită culegerea de documente dedicate politicii comercial-vamale a țărilor în Basarabia în anii 1812-1830³⁹. Culegerea include documente inedite din diferite fonduri ale Arhivei Istorică de Stat din Rusia (Sankt Petersburg), Arhivei Istorică Militare de Stat din Rusia (Moscova), Arhivei de Stat din regiunea Odesa (Ucraina) și ale Agenției Naționale a Arhivelor (Moldova), ce vizează diverse probleme de ordin economic și social și se referă, în fond, la constituirea în Basarabia a burgheziei comerciale, la politica pe care a promovat-o administrația imperială, la diferite instituții ale statului față de această stare socială. În plus, lucrarea mai conține și documente valoroase cu referință la boiernași, mazili, ruștași și odnodvorți, la politica statului față de aceste categorii sociale privilegiate ale societății. Merită atenție studiul introductiv în care autorul analizează detaliat, pe probleme, documentele incluse în acest volum, făcând concluziile de rigoare. O parte din aceste documente au fost analizate de autor în studiul monografic dedicat genezei și evoluției burgheziei comerciale în Basarabia, publicat în același an⁴⁰.

³⁴ *Documente turcești privind istoria României*. Vol. III. 1791-1812. Întocmit de Mustafa A.Mehmet. București: 1986.

³⁵ Tudor Holban *Documente românești din arhivele franceze (1801-1812)*. București: 1939.

³⁶ *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. 1387-1858. Tratat*. Alcătuitor I. Ieremia. Chișinău: 1992; *Relațiile externe ale Țării Moldovei în documente și materiale (1360-1858)*. Editor: Ion Eremia. Chișinău: 2014.

³⁷ *Внешняя политика России XIX и начала XX вв. Серия первая. Т. I-VI*. Москва: 1960-1967.

³⁸ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei la începutul secolului al XIX-lea (1801-1806)*. Continuare la Colecția „Moldova în epoca feudalismului”, Vol. XII (Coord. Demir Dragnev). Chișinău: 2012, 528 p.; *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în perioada Războiului ruso-turc din 1806-1812*. Vol. I (noiembrie 1806 – iulie 1808). Ediția a II-a. Volum întocmit de Demir Dragnev, Larisa Svetlicnâi, Valentin Constantinov, Teodor Candu, Tudor Ciobanu. București: 2018, 884 p.

³⁹ Valentin Tomuleț, *Politica comercial-vamală a țărilor în Basarabia (1812-1830). Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei și Republicii Moldova*. Chișinău: 2002.

⁴⁰ Valentin Tomuleț, *Politica comercial-vamală a țărilor în Basarabia și influența ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868)*. Chișinău: 2002.

Un anumit interes prezintă și volumul de documente și materiale referitoare la administrația locală a Basarabiei în perioada 1812-1838⁴¹. Alcătuitoarea volumului (Alina Felea, Teodor Candu, Tudor Ciobanu, Eugen Cernenchi și Adrian Dolghi), punând în circuitul științific mai multe documente depistate în fondurile ANA, ASRO și în fondurile de carte ale Bibliotecii Științifice a AȘM și ale Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova, încearcă să promoveze imaginea instituției administrației primare din Basarabia în perioada de timp cercetată, ce prezintă un interes sporit pentru studiul nostru. Pornind de la spectrul larg de documente aflate în fondurile de arhivă, alcătuitoarea culegerii de documente au abordat critic, au selectat și au pus în circuitul științific 80 de documente, în cea mai mare parte inedite, care înglobează legi, proiecte de legi, rapoarte ale funcționarilor, dispoziții, cereri etc., ce se referă la activitatea instituțiilor administrative locale din Basarabia în perioada de timp cercetată. În ele se regăsesc mai multe informații cu referire la categoriile sociale privilegiate din Basarabia – numărul, statutul social și juridic, situația economică, comparativ cu alte categorii sociale etc.

Scriam și cu alte ocazii că valoarea lucrărilor științifice scrise de noi, dar și de alți cercetători, depinde de multipli factori, unul dintre care este strict obligatoriu – prezența suportului sursologic, de regulă inedit, sau, cum atenționa încă la 10 aprilie 1852 omul politic, istoric și scriitorul Mihail Cogălniceanu (1817-1891) în prefața la „Letopiseștele Țării Moldovei”, „[...] spre a avea o istorie, și îndeosebi, istoria țării sale, nimic mai bun, mai folositor, mai neapărat este, decât de a se întoarce la izvoarele originale”⁴².

Cu regret, bibliografia din Republica Moldova care se referă nemijlocit la istoria modernă a Basarabiei, care ar însuma documente deja publicate referitor la tema noastră de cercetare, în pofida eforturilor recuperatoare ale cercetătorilor din ultimele decenii, este extrem de săracă, documentele rămân încă necunoscute publicului/cititorului larg, fiind depozitate în arhivele interne din Republica Moldova (ANA) sau externe – Ucraina (ASRO, FIASRO, ASRC), Rusia (AISR, AIMSR), România (ASI) etc.

Întru realizarea acestui scop, de către autor au fost consultate mai multe fonduri și un număr impunător de dosare din AISR, AIMSR, ASRO și ANA, ce constituie rodul multor ani de documentare, care, credem, ne va permite să punem în discuție și să elucidăm problema științifică formulată în prezentul studiu.

Documentele de arhivă, în fond cele inedite, ce reprezintă **a doua grupă de izvoare**, se disting prin dimensiunea, specificul și valoarea lor informativă și înglobează date variate și prețioase cu privire la recensămintele populației, în general (1817, 1897), și la recensămintele fiscale, în particular (1824, 1835, 1850, 1858-1859)⁴³, la diverse decizii luate de administrația regională și cea imperială cu privire la diferite categorii sociale, la diverse statistici pentru diferiți ani, întocmite de instituțiile regionale la insistența administrației imperiale pe parcursul secolului al XIX-lea și cuprind informații valoroase privind dinamica populației

⁴¹ Instituțiile administrative locale din Basarabia (1812-1838). Documente și materiale. Chișinău: 2011, *passim*.

⁴² Mihail Cogălniceanu. *Opere alese*. Chișinău: 1966, p. 276.

⁴³ De fapt, în secolul al XIX-lea, în Imperiul Rus au fost efectuate 4 recensăminte fiscale: 1815-1825 (VII), 1833-1835 (VIII), 1850 (IX) și 1857-1859 (X).

pe ținuturi/județe și localități, componența socială, în unele cazuri și cea etnică, impunerea fiscală, starea confesională, statutul juridic, nivelul de avere al populației, caracterul proprietății funciare etc. Aceste documente, precum și statisticile efectuate de diferite instituții, cu diferite ocazii și scopuri, dezvăluie aspecte importante ale situației din provincie, precum: evoluția demografică, densitatea și mobilitatea populației, apartenența socială și etnică, impunerea fiscală, starea materială a locuitorilor, distribuirea obligațiilor și privilegiilor, ponderea, statutul social și juridic al diferitor grupuri sociale, etnice sau confesionale, anul populării localității, proprietarul sau arendașul moșiei, onomastica etc. Toate aceste surse documentare ne vor permite soluționarea problemei științifice abordate în lucrare, ne vor da posibilitate să înțelegem mult mai profund și mai clar acele schimbări de ordin social care au intervenit în Basarabia sub regim de dominație țaristă și de a cerceta, în baza metodelor moderne, punând accent pe concepțiile general-umane, problemele ce țin de metamorfozele care au avut loc în satul și orașul basarabean în această perioadă de timp, ca obiectiv al investigației fiind categoriile sociale privilegiate.

Din start trebuie să constatăm că o mică parte din aceste izvoare au fost puse în circuitul științific, regăsindu-se în studiile monografie, lucrările de sinteză dedicate istoriei Basarabiei, în diferite studii și articole. Însă majoritatea izvoarelor nu au atras atenția cercetătorilor.

Pentru cercetarea noastră, cele mai timpurii izvoare, deși puține la număr, ce reflectă tematica studiului nostru – categorii sociale privilegiate din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea – sunt depozitate în fondul „Senatorilor” (F.1) din ANA, parțial publicat la începutul secolului al XX-lea⁴⁴ (care este cel mai timpuriu fond, alcătuit de administrația rusă în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812), la fel în fondurile „Armata Moldovenească” (F. 1191) și „Arhiva Militaro-Științifică” (F. 437) din AIMSR.

Din documentele depozitate în fondul „Senatorilor” de un mare interes pentru cercetarea noastră sunt cele privind instituirea administrației provizorii în Basarabia din 23 iulie 1812, prin care erau confirmate toate orânduilele vechi din Moldova, statutul diferitor categorii sociale, scutirea locuitorilor Basarabiei de orice capitație pe o perioadă de 3 ani⁴⁵, dar și alte documente ce confirmă prezența acestor categorii sociale.

Din acest fond, un interes deosebit prezintă și statistica din 1808, dar și cea din 1812⁴⁶, perfectată în anii de ocupație a Principatelor Române de armatele ruse. Pentru prima oară, datele statistice generale pentru Principatul Moldovei din 1808, în formă de tabel, au fost publicate în 1929 de profesorul universitar T.G. Bulat, pe care acesta, din greșeală, le datează cu anul 1809, eroare observată de unii cercetători, cu denumirea „Extract de numere ținuturilor Moldovei și a Basarabiei, de târgurile ce sânt prin acele ținuturi, și de satele toate, și de numărul împreu-

⁴⁴ A se vedea: И. Халиппа. Описание Архива Сенаторов председательствовавших в диванах княжеств Молдавии и Валахии с 1808 по 1813 гг. În: *Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии* (ТБГУАК), т. I-III. Кишинев: 1901-1907; Radu Rosetti. *Arhiva Senatorilor din Chișinău și ocupația rusească de la 1806-1812*. Vol. I-IV. București: 1909.

⁴⁵ ANA. F. 1. Inv. 1. D. 3995, f. 14.

⁴⁶ A se vedea datele acestei statistici în: ANA, F. 1. Inv. 1. D. 3639, ff. 3-115.

nat al lăcuitoilor birnici, a mazălilor, a ruptașilor, a jădovilor, ce plătesc dajdie⁴⁷, și a negustorilor hrisovuliți⁴⁸, și slujitori, afară de boieri, streini și preoți care nu se cuprind(e)⁴⁹. În realitate, statistica datează cu anul 1808, an care figurează, de fapt, în titlul extrasului prezentat senatorului V.I. Krasno-Milașevici în limba rusă, ale cărui date corespund exact cu cele indicate în Regulamentul privind instituirea administrației provizorii a Basarabiei din 2 august 1812.

Statistica s-a păstrat într-o corespondență dintre senatorul V.I. Krasno-Milașevici, Președinte al Divanurilor Principatelor Române, și Divanul Principatului Moldovei cu privire la veniturile țării. La 26 aprilie 1812 generalul I.V. Sobaneev îi solicită lui V.I. Krasno-Milașevici date cu privire la starea economică și financiară a Moldovei.

Extrasul statisticii este anexat la adresa din 14 mai 1812, prin care marele vistiernic al Moldovei, Iordache Ruset-Roznovanu, îi răspunde senatorului rus V.I. Krasno-Milașevici, în legătură cu porunca acestuia de a-i pune la dispoziție informațiile necesare despre numărul de ținuturi și sate, veniturile statului, modalitatea de încasare a dărilor, contribuția acordată de populație armatei ruse de ocupație și sistemul de concesiuni existent în Moldova. Iordache Ruset-Roznovanu îi comunica înaltului demnitar rus că numărul de târguri, sate și locuitori birnici, mazili și ruptași, rupta de vistierie, evrei hrisovuliți și slujitori, aflați în fiecare ținut, este indicat în extrasul trimis, „alcătuit după o catagrafie ce este făcută pentru toată Țara Moldovei și a Basarabiei, cu trei ani mai înainte”, fiindcă catagrafia cea nouă, mai completă, la care se lucra, nu era încă definitivată, iar după finalizarea ei informațiile despre numărul populației vor fi mult mai complete și mai exacte și vor reflecta acele schimbări care au intervenit între timp în componența demografică și socială a ținuturilor. Marele vistiernic îl mai asigura pe înaltul demnitar rus că, deși o oarecare perturbare se produsese prin dislocări de sate, sporul populației „este neapărat”⁵⁰.

Este semnificativ faptul că datele statisticii sunt sistematizate pe ocoale, târguri și sate și includ: plata răsuri și banilor de rație pentru o perioadă de 3 luni și indică numărul populației (capi de familii/gospodării) pentru fiecare sat, târg și oraș, iar la sfârșitul fiecărui tabel sunt enumerate categoriile sociale – ceea ce este destul de important pentru cercetarea noastră.

⁴⁷ **Dajdie** – dare fixă către stat, la care erau impuși, până în anul 1825, doar mazilii, ruptașii și țiganii: fiecare familie de mazel plătea câte 14 lei anual, ruptașii și țiganii – 15 lei anual; până în 1839 – câte 9 rub. 35 cop. assignate. Burlacii plăteau jumătate din sumă (*Arhiva Istorică de Stat din Rusia* (AISR). F. 379. Inv. 2. D. 12, f. 21 verso).

⁴⁸ **Hrisovulit** – categorie fiscală în care intrau locuitorii ce-și plăteau dările potrivit prevederilor unui hrisov domnesc, nu cu satul sau orașul unde rezidau: băjenarii hrisovuliți, negustorii hrisovuliți, jidovii hrisovuliți etc. (*Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 226). În sursele basarabene, *hrisovuliți* erau considerați negustorii care au primit de la Divanul Domnesc un hrisov (patent) ce le acorda dreptul de a deține în arendă pământ, de a se ocupa cu comerțul interior și exterior, pentru transportarea mărfurilor plătit din costul acestora în punctele vamale câte 4 lei din 100, iar pentru comercializarea lor în prăvălii în orașe și târguri – câte 2 lei, altele și mai mult. În categoria negustorilor hrisovuliți puteau intra reprezentanți ai tuturor stărilor sociale, cu dreptul de a transmite hrisovul prin moștenire copiilor. În această categorie întâlnim și unii meșteșugari, care plăteau dări din meșteșugul pe care îl dețineau. Negustorii hrisovuliți erau de diferite etnii – moldoveni, armeni, bulgari, greci și ruși ortodocși de rit vechi (*Arhiva Istorică Militară de Stat din Rusia / AIMSR*, F. 438, d. 536, f. 18 verso, 64 verso).

⁴⁹ T.G. Bulat. O statistică a Moldovei din 1809. În: *Arhivele Basarabiei*. Revistă de istorie și geografie a Moldovei dintre Prut și Nistru. 1929. Nr. 1, pp. 66-67.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 64.

Statistica de la 1808, ce includea calcule sumative pentru fiecare ținut, cu precizarea apartenenței la o categorie sociofiscală și impozitul achitat, a fost publicată în 2010 de geograful Dinu Poștarencu⁵¹, iar în versiunea completă a statisticii – în 2019, de cercetătorii Tudor Ciobanu, Teodor Candu și Eugen Cernenchi⁵². Spre deosebire de Dinu Poștarencu, care a inclus doar datele finale pentru fiecare ținut, fără a le corobora cu cele indicate pentru fiecare localitate, editorii menționați *supra* au calculat cu minuțiozitate și au indicat neconcordanța datelor pentru fiecare localitate luată în parte și cele finale indicate pentru fiecare ținut.

Tot în acest fond întâlnim informații prețioase privind activitatea comercială a negustorilor, privilegiile de care aceștia beneficiau, reflectate în pașapoartele și certificatele comerciale eliberate de consulul rus din Principate, ce acordau dreptul de a exporta mărfurile din Moldova. Informațiile dezvăluie geografia comerțului moldovenesc la începutul secolului al XIX-lea și conțin date amănunțite despre persoana celui implicat în comerț, cantitatea și calitatea mărfurilor exportate, țara și calea pe care marfa era preconizat de a fi transportată, durata deplasării, modalitatea de achitare a taxei vamale etc.⁵³ Analiza comparativă a acestor izvoare ne permite să combatem concepția expusă în istoriografia sovietică moldovenească, potrivit căreia în perioada războiului ruso-turc din 1806-1812 are loc procesul de reorientare a comerțului moldovenesc de la piețele tradiționale europene spre piața internă rusă și să cunoaștem mai profund ce anume prezenta această categorie socială⁵⁴.

Un interes deosebit prezintă statistica de la 1820, care include 145 de documente (de fapt, 145 de localități din ținutul Hotin, fără câteva ocoale⁵⁵), prezentate de Isprăvnicia ținutului Hotin Guvernului Regional al Basarabiei. Documentele oferă informații destul de prețioase pentru cunoașterea detaliată a situației localităților din ținutul Hotin la acea dată: numărul de familii de contribuabili la data efectuării statisticii; informații detaliate despre numărul total de persoane de sex masculin și de sex feminin în fiecare localitate, inclusiv de sex masculin conform categoriei de vârstă: până la 7 ani; 7-12 ani; 12-18 ani; 18-36 de ani; 36-46 de ani; peste 46 de ani; anul când satul a fost populat, conform informațiilor deținute de locuitorii localității la momentul efectuării statisticii; componența etnică și socială; numărul populației; informații despre biserica din localitate; numărul de case de lemn ce aparțin statului și al celor din lut și nuiele, de bordeie ce aparțin locuitorilor; numărul de mori; numărul de cârciumi; starea economică a locuitorilor;

⁵¹ Dinu Poștarencu. Date statistice referitoare la Principatul Moldovei din anii 1808-1812. În: *Archiva Moldaviae*. II (2010). Iași: 2010, pp. 193-223.

⁵² *Populația Țării Moldovei la începutul secolului al XIX-lea. Izvoare fiscale și statistice din anul 1808*. Vol. I, Editori (alcătuitori): Tudor Ciobanu, Teodor Candu și Eugen Cernenchi. Chișinău: 2019, pp. 1-141.

⁵³ ANA. F. 1. Inv. 1. dd. 618, 1318, 2268, 3263, 3264, 3265, 4259.

⁵⁴ *A se vedea mai amănunțit critica acestei concepții în: B.H. Томулец. Торговые связи Молдавии с украинскими губерниями в период русско-турецкой войны 1806-1812 годов. În: 370 років Хотинської війни. Тези доповіден Міжнародної наукової конференції. Чернівці, 27-28 вересня 1991 р. Чернівці: 1991, cc. 63-65.*

⁵⁵ În statistica din 1820 lipsesc informațiile pentru 3 ocoale (Nistrul de Jos, cu 22 de localități, Ciuhur, cu 25 de localități, și ocolul Rașcov, cu 21 de localități), 4 localități din ținutul Soroca (*târgul* Otaci, satele Arionești, Trăistenii, Horodiciu) și 3 cătune din ținutul Iași (Chetroșica, Golăești și Șofrâncani), *a se vedea*, spre exemplu, lista cu indicarea în câte părți (occoale) se împarte ținutul Hotin, datată cu luna octombrie 1820. În: ANA. F. 2. Inv. 1. D. 716, p. III, ff. 317-337.

modalitatea de administrare a moșiei (de către proprietar sau de către arendaș) etc.

Statistica din 1820 este depozitată în fondul Guvernul Regional al Basarabiei al Agenției Naționale a Arhivelor⁵⁶, iar recent a fost publicată de noi în studiul dedicat ținutului Hotin⁵⁷.

Un izvor destul de important pentru studierea populației și onomasticii românești (în cazul de față, doar pentru ținutul Hotin) este statistica de la 1821, depistată în fondurile ASRC⁵⁸. Ea a fost alcătuită pe parcursul anului 1821, la dispoziția Expediției financiare a Departamentului II al Guvernului Regional al Basarabiei. Statistica este transcrisă dintr-un document original în paleografia slavă sau moldovenească, în limba română, probabil, în anii '20-'30 ai secolului al XX-lea, și conține informații doar pentru 5 ocoale ale ținutului Hotin: Prutul de Sus, Prutul de Jos, Movilău, Mijlociului și Ciuhurului, ce includ numele persoanelor de sex masculin capi de familie, numărul de burlaci, văduve, văduvi, mazili, ruptași și bejenari, informații despre moșierul sau arendașul moșiei satului, numărul soldaților încartiruiți în diferite sate, cu indicarea numelui și gradului militar al comandantului lor. Deși statistica a fost publicată recent de noi într-o monografie dedicată ținutului Hotin⁵⁹, ne dă totuși posibilitatea de a depista familiile categoriilor privilegiate ale populației din acest ținut.

Un interes deosebit prezintă documentele depozitate în AIMSР (Moscova), fondul Arhiva Militaro-Științifică, ce conțin descrieri statistice ale Basarabiei, efectuate de ofițerii Cartierului General încă pe timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812 sau imediat după anexarea regiunii la Imperiul Rus⁶⁰, observațiile șefului districtului vamal Dubăsari Iușnevski referitoare la situația social-economică a Basarabiei în primii zece ani după anexare, relațiile comerciale cu guberniile interne ruse și țările străine, comerțul de tranzit, politica comercială a țarismului și, ceea ce este destul de important, descrierea diferitor categorii sociale și etnice implicate în comerț etc.⁶¹ Dintre sursele istorice privind istoria Basarabiei anilor '20 ai secolului al XIX-lea, o importanță deosebită au și cele cu referire la ținuturile Orhei⁶² și Hotin⁶³. Putem presupune că ele au fost adunate, selectate și generalizate pe parcursul anului 1825 de ofițerii departamentului militar, probabil, în frunte cu ofițerul Cartierului General A. Rozeilon-Soșalski, concomitent cu selectarea materialului statistic pentru *Descrierea militaro-statistică a Basarabiei*, alcătuită în 1826 și rămasă în variantă de manuscris până în prezent, depozitată în aceeași arhivă.

⁵⁶ ANA. F. 5. Inv. 2. D. 398, pp. I-III, ff. 1 verso - 522.

⁵⁷ Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în surse statistice rusești din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, pp. 681-825.

⁵⁸ *Arhiva de Stat din regiunea Cernăuți* (ASRC). F. 1168. Inv. 1. D. 21, ff. 1-63.

⁵⁹ Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în surse statistice rusești din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, pp. 851-902.

⁶⁰ AIMSР. F. AMȘ (Arhiva Militaro-Științifică), dd. 18590, 18594, 18595; F. AM (Armata Moldovenească), inv. 182 "a", cert. 7.

⁶¹ AIMSР. F. AMȘ, d. 19150, p. I, f. 3-5; p. III, ff. 98-206.

⁶² *Ведомость о местных способах Бессарабской области Оржеевского цынута, составленная в 1825 году*. În: AIMSР. F. AMȘ, d. 18593, partea a II-a, ff. 1-24.

⁶³ *Ведомость о местных способах Бессарабской области Хотинского цынута, составленная в 1825 году*. În: AIMSР. F. AMȘ, d. 18593, partea a III-a, ff. 1-24.

Statistica pentru ținutul Hotin din 1825 a fost publicată de noi⁶⁴ și, ca sursă istorică, este cea mai credibilă, detaliată și complectă și are o valoare extrem de mare, prin faptul că conține informații detaliate despre anumite categorii sociale și etnice din Basarabia din această perioadă de timp. Statistica stabilea numărul familiilor la data efectuării ei și conținea informații despre numărul total de persoane de sex masculin și de sex feminin pentru următoarele categorii sociale – țărani, clerici, mazili, țigani și evrei și descria starea economică a localității la momentul alcătuirii statisticii.

Tot din această grupă de izvoare mai fac parte și manuscrisele ofițerilor Cartierului General al armatei ruse I.P. Liprandi⁶⁵, A.Rozeilon-Soșalski⁶⁶, S.Kornilovici⁶⁷, M.Daragan⁶⁸ etc., cunoscuți în amănunte cu situația din Basarabia, care au avut ocazia de a se documenta, folosind în acest scop informațiile puse la dispoziție de diferite instituții regionale și imperiale. Aceste manuscrise conțin materiale prețioase despre procesele demografice care au avut loc în Basarabia, numărul și structura populației, pătrunderea din afară în provincie a țăranilor fugari, caracteristica diferitor categorii etnice și sociale ale populației, schimbările din viața economică și socială, cuprinzând și date interesante despre diferite categorii sociale, inclusiv cele privilegiate, politica socială a țarismului etc.

Dintre lucrările ofițerilor Cartierului General al armatei ruse un interes deosebit prezintă manuscrisul lui A.Rozeilon-Soșalski, considerat de unii cercetători ca izvor deosebit de prețios în studierea problemelor ce țin de istoria Basarabiei în al doilea pătrar al secolului al XIX-lea⁶⁹. Autorul, fiind destul de bine documentat, prezintă informații prețioase și diverse cu privire la populația Basarabiei, structura socială, caracteristica tuturor componentelor etnice ale populației în anii 1821-1826⁷⁰. El își expune punctul de vedere cu privire la procesele migraționiste care aveau loc în Basarabia în această perioadă de timp, caracterizează principalele categorii etnice și sociale ale populației, analizează rata natalității și a mortalității populației creștin-ortodoxe în anii 1814-1826 etc.

M.Daragan analizează o perioadă cronologic mai târzie – 1837-1845, de o durată de doar 9 ani, folosind în acest scop rapoartele anuale ale guvernatorului Basarabiei, destul de variate și complexe după conținut, puse la dispoziție instituțiilor imperiale de administrația regională, în care, alături de multiplele probleme de ordin economic, social și politic, autorul analizează și procesele legate de schimbările de ordin demografic: starea natalității, a mortalității și numărul căsătoriilor, schimbările din structura socială a societății etc. În pofida caracterului tendențios al rapoartelor, care aveau drept scop de a elogia activitatea administrației ruse, ele

⁶⁴ Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în surse statistice rusești din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, pp. 681-825.

⁶⁵ И.П. Липранди. Краткое извлечение из составляемого исторического описания Бессарабской области. Кишинев: 1827. În: *AIMSR. F. AMȘ, d. 18595*.

⁶⁶ А. Розейлон-Сошальский. Военно-статистическое описание Бессарабской области. În: *AIMSR. F. AMȘ. D. 18589*, pp. I-II.

⁶⁷ С. Корнилович. Статистическое описание Бессарабской области собственно так называемой, или Буджака с приложением карты (*AIMSR. F. AMȘ. D. 18582*).

⁶⁸ М. Дараган. Военно-статистическое обозрение Бессарабской области. În: *AIMSR. F. AMȘ. D. 18599*.

⁶⁹ Я.С. Гросул, И.Г. Будак. *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861)*. Кишинев: 1967, с. 28.

⁷⁰ *AIMSR. F. AMȘ. D. 18589*, p. I, ff. 1 verso-12 verso, 95-106.

conțin informații prețioase referitor la problemele științifice puse în discuție în cadrul acestui studiu.

Din această grupă de surse istorice mai fac parte și informațiile privind modalitatea de încartiruire a armatelor ruse de ocupație cantonate în Basarabia, dateate cu anul 1837, depozitate în fondul Informații statistice, economice, etnografice și militaro-topografice despre Imperiul Rus (fondul 414) al AIMSР, în care se conțin informații detaliate referitoare la împărțirea administrativ-teritorială din 1835, numărul caselor de locuit (cu indicarea celor bune pentru încartiruirea soldaților) și al populației, indicat pe județe, fiind descrisă starea economică a Basarabiei, evidențiate locurile posibile de organizare a taberelor de dislocare a armatei etc.⁷¹ Aceste informații ne permit să facem o prezentare mai amplă a Basarabiei și a populației în această perioadă de timp.

Pentru a pătrunde în esența schimbărilor care au avut loc în Basarabia, legate de prezența până în 1828 a autonomiei limitate și provizorii acordate regiunii nou-anexate și păstrarea până în 1831 a cordonului vamal de la Nistru, o importanță deosebită au diversele dispoziții, hotărâri și legi adoptate de instanțele centrale în domeniul social, economic și demografic, corespondența dintre guvernatorul civil, rezidentul plenipotențiar, guvernatorul militar și guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei cu oficialitățile din Sankt Petersburg, cererile adresate de diferite categorii sociale – boiernași, mazili, ruptași, negustori, călărași, odnodvortși etc. instanțelor locale și centrale, depozitate în fondurile ANA: „Cancelaria Guvernatorului militar al Basarabiei” (F. 2), „Consiliul Suprem al Basarabiei” (F. 3), „Comitetul provizoriu al Basarabiei” (F. 4), „Guvernul Regional al Basarabiei” (F. 5) și „Rezidentul plenipotențiar al regiunii Basarabia” (F. 17).

În selectarea materialului faptic privind numărul și structura socială a populației din Basarabia (interesându-ne mai mult categoriile sociale privilegiate), am reieșit din faptul că până la mijlocul anilor '30 ai secolului al XIX-lea evidența populației din Basarabia se efectua în baza **recensămintelor locale** unice/simultane și **statisticii anuale**. Ambele categorii de surse conțin date cu referință la: *Recensământul populației din 1816-1817 (1817)*, *Recensământul din 1820 (trei ținuturi din Bugeac)*, *Recensământul fiscal din 1824*, *Listele privind împărțirea ținuturilor în ocoale și numărul de familii în fiecare ocol, prezentate de ispravnici guvernatorului civil al Basarabiei, C.A. Catacazi (1820)*, *Descrierea statistică a ținutului Hotin (1820, 1827)*, *Descrierea statistică a ținutului Orhei (1825)*, *Lista târgurilor și satelor (deseori cu indicarea numărului de familii, inclusiv a membrilor de sex masculin și de sex feminin) întocmită de administrația județeană (1814, 1822, 1832, 1836, 1837 etc.)*, *Lista localităților moșierești și de stat și numărul de gospodării aflate în ele, prezentată de ispravnici la cererea guvernatorului civil al Basarabiei A.I. Sorokunski (august 1830) etc.*, depozitate în fondurile: „Arhiva Militaro-Științifică” al AIMSР, „Cancelaria Guvernatorului militar al Basarabiei” (F. 2), „Guvernul regional al Basarabiei” (F. 5), „Administrația regională a Basarabiei” (F. 6) și „Administrația Financiară a regiunii Basarabia” (F. 134) ale ANA, când evidența contribuabililor era efectuată

⁷¹ Сведения об удобствах квартирного размещения всех родов войск в Бессарабской области с квартирною картою 1837 года (AIMSР. F. 414. Inv. 1, D. 19, *passim*).

pornind de la numărul de familii existente în fiecare așezare rurală sau urbană⁷², iar statistica populației Basarabiei se completa și prin diferite investigații făcute de administrația județeană, la cererea instituțiilor regionale sau imperiale⁷³.

Un interes deosebit pentru cercetarea categoriilor sociale privilegiate din Basarabia prezintă recensământul fiscal din anul 1824⁷⁴, care conține date detaliate despre boiernași, mazili, rușii, negustori etc. Cu regret, materialele acestui recensământ fiscal nu au inclus întreaga populație a regiunii, ele nu s-au păstrat integral și conțin doar date generale despre locuitorii Basarabiei⁷⁵. Listele contribuabililor înregistrați pe familii din satele, târgurile și orașele Basarabiei, întocmite în anul 1824, sunt depozitate în fondul „Administrația Financiară a Basarabiei” (F. 134), iar datele comisiilor ținutale – în fondul „Adunarea Deputaților Nobilimii din regiunea Basarabia” (F. 88) ale ANA.

Prezintă interes și datele statisticii din 1828, prezentate de instituțiile regionale administrației imperiale după suprimarea autonomiei limitate și provizorii a Basarabiei, în baza Regulamentului din 29 februarie 1828. Statistica este însoțită de un comentariu detaliat al tabelelor, care se aseamănă mai mult cu un raport, pe care instituțiile regionale l-au prezentat la Petersburg începând cu anul 1842 (la început datele cu referire la populație includeau informații pentru întreaga Basarabia, iar începând cu 1847 – pentru fiecare centru județean și județ aparte). Statistica include date privind suprafața ținuturilor, numărul total al populației compartimentat pe sexe, pe categorii sociale (nobili, cler, mazili, șleahici, țărani, coloniști străini, săraci), numărul caselor de locuit, în afară de cele din mediul urban incluse în această statistică, numărul localităților în fiecare județ, în funcție de numărul caselor (gospodăriilor), suprafața pământului arabil, pășunilor, pădurilor etc.⁷⁶. Destul de prețioase sunt comentariile detaliate la fiecare tabel, ce ne oferă posibilitatea de a înțelege procesele care au avut loc în Basarabia în această perioadă de timp.

Date mai precise și detaliate cu referință la categoriile sociale din Basarabia, inclusiv cele privilegiate, conțin și recensămintele fiscale din 1835, 1850 și 1858, depozitate în fondul „Administrația Financiară a regiunii Basarabia” (F. 134) al ANA și cele sistematizate din fondul „Comitetul Statistic principal al Novorosiei” (F. 3) al ASRO, care ne permit să stabilim ponderea categoriilor sociale privilegiate în numărul total al populației.

⁷² Despre modalitatea efectuării în Basarabia a recensământului din 1816-1817, a se vedea mai detaliat: И. Халиппа. Роспись землевладения и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года. În: ТБГУК. Кишинев: 1907. Том. 3, с. 7.

⁷³ Conform Regulamentului organizării administrative a Basarabiei din 29 aprilie 1818, Expediția a II-a (economico-financiară) a Guvernului Regional al Basarabiei primea anual, la 1 ianuarie, din fiecare sat, târg și oraș informații despre numărul de familii și apartenența lor socială.

⁷⁴ ANA. F. 134. Inv. 2. D. 780, pp. I-IV. Despre activitatea Comisiei Regionale de pe lângă Adunarea Deputaților Nobilimii din Basarabia pentru întocmirea recensământului fiscal și a numărului populației la momentul perfectării recensământului a se vedea: Valentin Tomuleț. Instituția și activitatea Comisiei Regionale de pe lângă Adunarea Deputaților Nobilimii din Basarabia pentru întocmirea recensământului fiscal al populației din 1824. În: *Studia Universitatis Moldaviae*. Seria „Științe Umanistice”. Anul IX. Chișinău: 2015. Nr. 4, pp. 85-101.

⁷⁵ Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 годы). Сборник документов. Составители: И.А. Андупов, К.П. Крыжановская. Ч. I. Кишинев: 1969, сс. 304-307.

⁷⁶ ANA. F. 2. Inv. 1. D. 1199, ff. 1-70.

Pentru a pătrunde în esența acestor surse cu anul 1835, când în tot Imperiul a fost efectuat un nou recensământ fiscal al populației, întocmit deja după alte principii, sursele statistice basarabene, ce includ listele contribuabililor din localitățile rurale și urbane, conțin deja și informații despre numărul de locuitori după sexe. Recensământul fiscal din 1835 calcula numărul populației istorice nu după numărul de familii (gospodării), ci după numărul de membri de sex masculin și feminin (*suflete*) la data efectuării lui. Registrele erau alcătuite din două părți: *fila întâi (din stânga)* fixa persoanele de sex masculin, începând cu capul familiei, după care urmau feciorii în ordine descrescândă, părinții sau alte rude, în cazul în care aceștia locuiau împreună cu această familie, vârsta fiecărui membru al familiei, anul de deces al persoanelor de sex masculin, anul și locul de mutare cu traiul în altă localitate. *Fila a doua (din dreapta)* avea aceeași structură, dar fixa persoanele de sex feminin după aceleași principii ca fila întâi, fără a indica anul de deces al persoanelor de sex feminin. Recensământul indică și legăturile de rudenie din cadrul familiei: soț-soție, fiu-fică, tată-mamă, bunel-bunică, cumnat-cumnată etc. Recensămintele care au urmat (1850 și 1858) indică și vârsta membrilor de sex masculin ai familiei, comparativ cu recensămintele fiscale precedente, din 1835 sau din 1850.

Astfel, începând cu anul 1835, populația din Basarabia, ca și cea din guberniile ruse interne, era numărată nu ținându-se cont de numărul de familii, ca anterior, dar în funcție de comunitatea din care ea făcea parte – obștea sătească sau comunitatea orășenească, fără a se ține cont de locul real de trai al locuitorilor. Din acest considerent, în timpul reviziilor nu erau incluse în numărul populației rurale sau urbane acele persoane care, din anumite motive personale, de ocupație sau de serviciu, se aflau în altă localitate la data efectuării recensământului⁷⁷. Respectiv, ele erau trecute pe listele contribuabililor în satele sau orașele unde erau domiciliat. O asemenea modalitate de alcătuire a reviziilor a influențat negativ determinarea numărului exact al populației rurale și urbane, constatare pe care au făcut-o majoritatea cercetătorilor care s-au preocupat de această problemă⁷⁸.

Listele contribuabililor din satele, târgurile și orașele Basarabiei, întocmite în anii 1824, 1835, 1850 și 1858, sunt depozitate în fondul „Administrația Financiară a Basarabiei” (F. 134), iar dosarele ce conțin date generale ale recensămintelor din 1850 și 1858 – în fondul Administrația Specială de Prestații Rurale a Basarabiei (F. 24) al ANA. Rezultatele recensământului din 1858 au fost publicate de Comitetul Central de Statistică al Imperiului Rus⁷⁹, de Comitetul de Statistică al Basarabiei⁸⁰ și de cercetătorul A. Zașciuk⁸¹.

De menționat și faptul că recensămintele se efectuau în scopuri fiscale. Din acest considerent, unele persoane imposabile reușeau să se eschiveze de la înscrierea în listele contribuabililor. În plus, din listele contribuabililor erau omise

⁷⁷ O asemenea situație, spre exemplu, exista în privința mic-burghezilor. Deși unii dintre ei locuiau în sate, aceștia erau considerați locuitori ai orașelor, întrucât în timpul efectuării recensămintelor fiscale au nimerit în listele comunităților mic-burghezilor, care erau specifice doar mediului urban.

⁷⁸ В.С. Зеленчук. *Население Бессарабии и Поднепровья в XIX в. (Этнические и социально-демографические процессы)*. Кишинев: 1979, с. 9, etc.

⁷⁹ *Список населенных мест по сведениям 1859 года, ч. III. Бессарабская область*. СПб.: 1861, сс. 1-75.

⁸⁰ *Записки Бессарабского областного статистического комитета*. Том I, Кишинев, 1864, с. 14-18.

⁸¹ А. Защук. *Материалы для военной географии и военной статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Военное обозрение Бессарабской области*. СПб.: 1863, сс. 224-267.

persoanele scutite de impozite și cele care, la momentul recensământului, beneficiau de anumite înlesniri și privilegii. Listele conțineau și date incomplete privind numărul persoanelor de sex feminin, aceasta din cauza că nu aveau înscrise date referitor la persoanele decedate de sex feminin. Prin urmare, recensămintele fiscale indicau pentru unele localități un număr al populației mai mic decât cel înregistrat în mediul rural sau urban la data efectuării recensământului⁸².

Tot în fondul „Cancelaria Guvernatorului militar al Basarabiei” (F. 2) al ANA sunt concentrate și evidențele bisericești privind mișcarea naturală a populației creștine (din anii '30-'40 ai secolului al XIX-lea – a întregii populații) din provincie⁸³, listele privind evidența bisericească din anii '50 ai secolului al XIX-lea despre numărul, amplasarea și componența națională a populației⁸⁴, precum și listele de evidență militară (în unele cazuri, cu indicarea stărilor sociale), puse la dispoziție de administrația locală Cartierului General al Armatei de Sud (1854)⁸⁵, documente ce ne ajută să stabilim numărul și compoziția stărilor sociale (în unele cazuri cu indicarea celor privilegiate) din Basarabia.

În studierea problemei de cercetare ne mai ajută și evidența administrativ-polițienească a populației. După efectuarea recensământului fiscal din 1858, modalitatea de fixare și încasare a impozitelor a fost înlocuită cu evidența administrativ-polițienească a populației. Populația din Basarabia era înregistrată, spre deosebire de recensămintele fiscale, nu după principiul apartenenței locuitorilor la o anumită comunitate, ci după prezența la o dată stabilită. În Imperiul Rus au fost efectuate șase evidențe administrativ-polițienești generale: în anii 1859, 1863, 1867, 1870 etc., populația fiind trecută în registre sub controlul polițiilor locale. În Basarabia, evidențele curente erau făcute de comitetele de statistică județean și gubernial, care acumulau informațiile necesare privind numărul, componența socială, națională și confesională (dar nu de fiecare dată) și mișcarea populației. De regulă, administrațiile locale consemnau pe parcursul anului sporul natural și indicii migrării populației, adică adăugau la ultimele numărări ale locuitorilor nou-născuții, persoanele venite în localitate și excludeau persoanele decedate sau plecate din localitate, date concentrate în fondurile: „Cancelaria Guvernatorului militar al Basarabiei” (F. 2), „Administrația regională din Basarabia” (F. 6) și „Comitetul Gubernial de statistică din Basarabia” (F. 151).

Destul de bogate și variate sunt documentele cu referință la activitatea comercială a negustorilor, politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia, din care putem constata diversitatea de viziuni și opinii nu doar din cadrul cercurilor guvernamentale din Chișinău și Sankt Petersburg, dar și din cadrul diferitor instituții și departamente cu privire la această stare socială, care sunt depozitate în fondurile: „Cancelaria guvernatorului militar al Basarabiei” (F. 2), „Guvernul Regional al Basarabiei” (F. 5), „Administrația gubernială a Basarabiei” (F. 6) și „Rezidentul

⁸² В.К. Яцунский. Изменения в размещении населения Европейской России в 1724-1916 гг. În: *История СССР*. Москва: 1957. №. 1, сс. 201-202.

⁸³ A se vedea, spre exemplu, statistica pentru anul 1841: ANA. F. 2. Inv. I. D. 2591, p. I, ff. 69, 71-74, 117-118 verso, 120, 129-148, 155-156 verso, 171-172 verso, 182, 186-186 verso.

⁸⁴ A se vedea, spre exemplu, statistica pentru mijlocul anilor '50 ai secolului al XIX-lea: ANA. F. 2. Inv. I. D. 2326, ff. 1-101 verso.

⁸⁵ ANA. F. 2. Inv. I. D. 6070, ff. 4-4 verso, 14-18 verso, 19-28, 30-50.

plenipotențiar al regiunii Basarabia” (F. 17) ale ANA și în fondurile: „Cancelaria generală a Ministerului de Finanțe” (F. 560), „Departamentul pentru încasarea diferitelor impozite și taxe al Ministerului de Finanțe” (F. 571), „Departamentul comerțului exterior al Ministerului de Finanțe” (F. 19), Departamentul economic al Consiliului de Stat” (F. 1152) ale AISR.

Un interes deosebit prezintă și documentele depozitate în fondurile „Cancelaria privind problemele administrării regiunii Basarabiei” (F. 1308) și „Comitetul privind treburile basarabene” (F. 1372) ale AISR, care se referă nemijlocit la Basarabia. Alături de materialul bogat ce reflectă particularitățile sistemului administrativ al Basarabiei, în aceste fonduri sunt depozitate documente referitoare la dezvoltarea diferitor ramuri ale gospodăriei naționale, organizarea comerțului și activitatea comercială a negustorilor, sistemul de impozitare, respectiv a diferitor categorii sociale etc. Un rol aparte în studierea compoziției și structurii diferitor categorii sociale revine rapoartelor anuale ale guvernatorilor, depozitate în fondul „Cancelaria guvernatorului militar al Basarabiei” (F. 2) al ANA și în fondurile: „Consiliul de Miniștri” (F. 1281), „Comitetul de Miniștri” (F. 1263) și „Departamentul privind probleme generale al Ministerului de Interne” (F. 1284) ale AISR.

O sursă importantă pentru studierea structurii sociale a Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea, evidența și analiza stărilor sociale privilegiate din mediul urban prezintă rapoartele anuale ale Dumelor orășenești, ale ratușelor⁸⁶ și ale șefilor administrației locale ce conțin un material informativ-statistic valoros referitor la administrarea regiunii. Începând cu 1837, Administrația Regională a Basarabiei prezenta organelor centrale imperiale rapoarte anuale, care din 1842 erau însoțite de un bogat și divers material statistic privind dinamica și componența socială a populației, caracteristica celor mai importante ramuri economice, vizând inclusiv comerțul interior și exterior, numărul negustorilor de diferite ghilde încadrați în comerț și valoarea capitalului comercial declarat, căile de comunicație etc. În pofida caracterului tendențios al rapoartelor, care supraapreciază rezultatele activității guvernului în viața economică a regiunii, și veridicității convenționale a datelor statistice⁸⁷, ele ne dau totuși posibilitatea de a urmări și a analiza măsurile de bază întreprinse de țarism în viața economică și structura socială și constituie un izvor de importanță majoră în studierea temei propuse.

Documente ce reflectă modalitatea de impozitare a negustorilor ca stare socială în perioada între anii 1825 și 1830 au fost depistate în fondul „Departamentul prestațiilor vamale” (F. 21) al AISR, dar generalizate pe întreaga perioadă de timp, iar după aplicarea prin Regulamentul din 26 septembrie 1830 a structurii de gildă, pentru toate categoriile sociale implicate în comerț și înscrise în această categorie socială.

⁸⁶ **Ratușă** – instituție în administrarea socială orășenească. În Basarabia statutul de Ratușă îl dețineau, potrivit Regulamentului privind administrarea Basarabiei din 28 februarie 1828, orașele Chilia și Reni (ANA. F. 2. Inv. 1. D. 1197, f. 7).

⁸⁷ A se vedea analiza istorică a rapoartelor anuale ale guvernatorilor în lucrările: В.К. Яцунский. Генезис капитализма в сельском хозяйстве России. În: *Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы*. 1959 г. Москва: 1960, с. 42; И.Д. Ковальченко. *Русское крепостное крестьянство первой половины XIX века*. Москва: 1967, сс. 21-23; Б.Г. Литвак. *Очерки источниковедения массовой документации XIX – начала XX вв.* Москва: 1979, сс. 161-186; Ю.Я. Рыбаков. *Промышленная статистика России XIX в.* Москва: 1976, сс. 221-268.

Unele aspecte ale politicii sociale a țarismului în Basarabia și influența ei asupra categoriilor sociale privilegiate și-au găsit reflectare și în izvoarele depozitate în fondurile Arhivei de Stat din Regiunea Odesa, care, conform opiniei unor cercetători, servesc ca verigă intermediară între documentele inițiale depozitate în fondurile ANA și variantele finale ale documentelor oficiale depozitate în AISR și AIMSR⁸⁸.

Prezintă interes documentele depozitate în fondurile „Administrația guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei” (F. 1) și „Comitetul statistic principal al Novorosiei” (F. 3) ce conțin un material bogat și valoros referitor la administrarea Basarabiei, legislația socială rusă, încercările administrației regionale și imperiale de a rezolva diferite probleme de ordin social, cum ar fi: cazul boiernașilor, mazi-lilor și ruțașilor, activitatea comercială a negustorilor de ghildă, precum și docu-mente ce reflectă dinamica numerică și componența etnică a diferitor categorii sociale, pe care le putem compara cu procesele similare care s-au petrecut în cele trei gubernii ale Novorosiei – Herson, Taurida și Ekaterinoslav etc., multe dintre care n-au fost puse până în prezent în circuitul științific.

Un interes deosebit prezintă documentele (în fond, manuscrisele și materia-lele statistice folosite în timpul investigațiilor) depozitate în fondul A.A. Skalko-vski (F. 147), considerat unul dintre cei mai remarcabili cercetători ai secolului al XIX-lea, care a lăsat moștenire 274 de lucrări ce privesc diverse chestiuni de istorie economică, socială și politică a Novorosiei și Basarabiei⁸⁹. Fiind martor ocular al evenimentelor, activând în cancelaria guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei M.S. Voronțov, unde se luaau cele mai importante decizii cu privire la aceste regiuni și fiind președinte timp de peste 50 de ani (din 1828) al Comitetului Statistic din Odesa (Novorosia), el cunoștea destul de bine situația din Basarabia și Novorosia și, principalul, era destul de bine documentat. O parte din lucrările sale, schițele și documentele acumulate se mai păstrează și astăzi în ASRO.

Izvoarele ce reflectă problematica categoriilor sociale privilegiate din Basa-rabia în anii 1812-1871 pot fi convențional împărțite în următoarele grupe: certi-ficate care confirmă statutul de privilegiat (boiernaș, mazil și ruțaș), certificate comerciale (negustori de ghildă)⁹⁰, date statistice extrase din rapoartele anuale ale guvernatorilor, date privind capitalul comercial declarat, registrele comerciale și fiscale, datele comisiei de evaluare a bunurilor imobiliare ale negustorilor și altor categorii sociale, datele recensămintelor fiscale, datele statistice prezentate de administrația județeană și alte informații locale etc., depozitate în fondurile „Con-siliul regional al Basarabiei” (F. 3), „Guvernul Regional al Basarabiei” (F. 5) și, în parte, în fondul „Cancelaria guvernatorului Basarabiei” (F. 2), „Duma orășenească din Chișinău” (F. 75), ale ANA.

⁸⁸ Я.С. Гросул, И.Г. Будак. *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861)*, с. 29.

⁸⁹ Э.Г. Оксман. Библиография работ А.А. Скальковского. În: *Записки Одесского археологического общества*. Одесса: 1961. Т. I, с. 175.

⁹⁰ Despre analiza izvoristică a certificatelor comerciale a se vedea mai detaliat: В.Н. Томулец. Торговые свидетельства как источник изучения торговли Бессарабии с другими губерниями России (1812-1830). În: *Известия Академии Наук Молдавской ССР. Серия общественных наук*. Кишинев: 1988. № 3, сс. 71, 73; Idem. Торговые связи Бессарабии с внутренними губерниями России в 1812-1830 гг. (По данным торговых свидетельств). În: *Известия Академии наук Молдавской ССР. Серия общественных наук*. Кишинев: 1984, №2, сс. 67-70.

Un alt izvor important în studierea compoziției sociale a societății basarabene prezintă datele statistice care reflectă situația economico-socială și politică a Basarabiei, concentrate în rapoartele anuale ale rezidenților plenipotențari sau ale guvernatorului militar adresate organelor centrale din Sankt Petersburg, depozitate în fondurile ANA (F. 2) și AISR (F. 560, 1281). Informațiile ce ne interesează în studiul de față sunt concentrate, în fond, în două compartimente ale rapoartelor: cel de statistică demografică și socială. În aceste izvoare se conțin informații prețioase privind numărul (în unele cazuri și dinamica), compoziția socială, raportul stărilor sociale privilegiate față de alte stări sociale, îndeosebi față de stările sociale inferioare ale societății (țărani și orășeni) etc.

Un izvor de importanță științifică majoră, ce reflectă circuitul capitalului comercial din Basarabia, implicat în comerțul exterior prin vămile districtelor vamale Sculeni și Ismail în anii 1831-1868, este concentrat în culegerea privind comerțul exterior al Rusiei, care cuprinde cronologic, practic, întreg secolul al XIX-lea⁹¹. Formată, în fond, în baza rapoartelor anuale ale guvernatorilor, această culegere conține nu doar date prețioase generale privind importul și exportul de mărfuri în Basarabia prin districtele vamale Sculeni și Ismail, dar (ceea ce este important pentru cercetarea noastră) și date concrete privind importul și exportul de mărfuri ale negustorilor de gildele întâi și a doua, care dispuneau de dreptul la comerțul exterior, cu evidențierea numelui și a locului de reședință al negustorului, a vămilor prin care mărfurile au fost importate sau exportate, fiind indicată și valoarea acestora. Importanța acestui izvor constă în faptul că, dispunând de întreg spectrul de date statistice privind importul și exportul de mărfuri în Basarabia, poate fi determinată ponderea negustorilor basarabeni de gildele întâi și a doua în acest comerț.

Tot în fondul „Cancelaria guvernatorului Basarabiei” sunt depozitate date prețioase privind activitatea comercială a negustorilor din Ismail și Reni, unde era concentrată, de fapt, o bună parte a elitei comerciale din Basarabia. Rapoartele fiind alcătuite lunar, conțin informații valoroase cu privire la numărul de vase care au acostat și care au plecat din aceste porturi, cu indicarea timpului, pavilionului, denumirii vasului și a numelui căpitanului, a numărului de marinari și de pasageri, a stării sănătății pasagerilor, a numărului de zile în care vasul s-a aflat în drum, a datelor referitoare la încărcătura vasului, dacă acesta era cu marfă, sau se indica dacă era cu balast, fiind concretizat negustorul care a arendat vasul, iar pentru vasele ce plecau (ceea ce este cel mai important) denumirea și cantitatea mărfurilor exportate – cu indicarea locului concret de destinație și a negustorului care le exporta⁹². În baza acestor date, se poate stabili cu exactitate nu doar activitatea comercială a negustorilor, valoarea mărfurilor exportate, dar și nivelul de avere al burgheziei comerciale.

Pentru studierea dinamicii numerice și a nivelului de avere al negustorilor din Chișinău, pentru determinarea gradului de implicare a acestora în diferite activități lucrative, un interes sporit prezintă datele despre capitalul comercial declarat, depozitate în fondul „Duma orășenească din Chișinău” (F. 75) ce conține cererile

⁹¹ Государственная внешняя торговля 1831-1868 гг. в разных ее видах. СПб.: 1832-1869.

⁹² A se vedea amănunțit, spre exemplu, pentru anul 1839: ANA. F. 2. Inv. 1. D. 3128.

negustorilor pentru înscrierea în ghildele comerciale. După aplicarea în Basarabia, începând cu 1 ianuarie 1831, a Regulamentului ghildele din 26 septembrie 1830, toți comercianții – negustorii, mica burghezie comercială, țărănimea comercială etc. – erau stratificați, asemănător celor din guberniile interne ruse, în gilde și obligați să declare capitalul comercial, pentru a fi înscrși în ghildele comerciale. Cererile depuse de negustori în Duma orășenească din Chișinău reflectă nu doar categoria gildei conform capitalului comercial declarat, dar conțin și un material foarte variat și valoros despre componența familiei negustorului și vârsta membrilor ei, apartenența etnică (nu însă totdeauna), impunerea fiscală în cazul în care negustorul nu beneficia de privilegii etc.

Aceste date ce ilustrează sfârșitul anilor '40 – mijlocul anilor '60 ai secolului al XIX-lea au fost sistematizate de organele regionale și sunt depozitate în fondul „Direcția financiară a Basarabiei” (F. 134). Conform izvorului, negustorii erau împărțiți în „creștini”, greci, armeni și evrei, însă sursa nu reflectă transparent componența etnică a „creștinilor”; astfel, deoarece grecii și armenii sunt evidențiați separat, iar ceilalți negustori – ruși, bulgari, ucraineni, moldoveni etc. sunt incluși în categoria generală de „creștini”, este imposibil a specifica aceste etnii. Totuși, acest izvor prezintă un interes deosebit în studierea categoriilor privilegiate de negustori, din considerentul că statistica îi compartimenta pe negustori în două categorii: cei care beneficiau de privilegii și cei care nu beneficiau de asemenea privilegii.

Tot în fondul „Duma orășenească din Chișinău” (F. 75) sunt concentrate datele comisiei de evaluare a bunurilor imobiliare ale negustorilor. Pentru a declara capitalul comercial ce-i dădea negustorului posibilitatea să se înscrie în ghildele comerciale sau pentru a beneficia de anumite înlesniri și privilegii acordate în anumite perioade de timp (îndeosebi negustorilor din Chișinău și Reni), pentru a efectua anumite operații de cumpărare, împrumut, zalog etc., la dispoziția guvernului, au fost create comisii de evaluare pentru a determina bunurile imobiliare ale negustorilor, ale micii burghezii și ale altor stări implicate în comerț. Datele comisiei conțin informații importante despre numărul, componența etnică (în izvor erau indicați negustorii creștini și evrei), categoria gildei și, ceea ce este cel mai important, nivelul averii imobiliare a burgheziei comerciale (cu descrierea amănunțită a caselor și a construcțiilor auxiliare)⁹³.

Un izvor important ce facilitează studierea diverselor componente ale structurii sociale din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea sunt datele recensămintelor fiscale, îndeosebi ale recensămintelor VIII, IX și X, depozitate în fondul „Comitetul Statistic principal al Novorosiei” (F. 3) al ASRO. În pofida faptului că date sumare ale recensămintelor fiscale au fost publicate la timpul său de Ya.S. Grosul și I.G. Budak⁹⁴, importanța lor constă în faptul că ele ne dau posibilitatea de a urmări schimbările în dinamica categoriilor sociale privilegiate, de a face comparațiile de rigoare și de a le confrunța cu politica socială a țarismului promovată în această perioadă de timp.

⁹³ Despre activitatea comisiei de evaluare a averii negustorilor din Chișinău în anul 1849 a se vedea: ANA, F. 75. Inv. 1. D. 1660, ff. 41-103.

⁹⁴ Я.С. Гросул, И.Г. Будак. *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861)*, с. 74.

Concluzii

Analiza categoriilor privilegiate ale populației din Basarabia din prima jumătate a secolului al XIX-lea – boiernașilor, mazililor, ruptașilor, ruptelor și negustorilor – impune la investigarea surselor documentare de epocă, în special a celor inedite de arhivă, de aceasta depinzând reușita investigației științifice. Varietatea surselor istorice analizate au fost clasificate în izvoare documentare și izvoare narrative. Izvoarele documentare, analizate în acest studiu, au fost împărțite convențional în următoarele grupe: **1)** documente oficiale guvernamentale; **2)** documente de arhivă inedite sau fonduri speciale și **3)** diverse materiale din presa periodică. Din *primul grup de izvoare* fac parte numeroase legi și edicte emise pe parcursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea de diferite instituții guvernamentale, publicate în diferite culegeri de documente, care conțin un material destul de bogat, variat și valoros, ce reflectă atât politica țarismului în domeniul administrației, relațiilor agrare, valorificării teritoriului etc., cât și diverse documente referitoare la politica socială și fiscală a țarismului: decizii privind reglementarea relațiilor sociale, adoptarea diferitor înlesniri și privilegii diferitor categorii de populație, încercarea de a rezolva probleme de ordin social, inclusiv problema țărănească, anumite dispoziții privind organizarea sistemului de gildă și acordarea diferitor înlesniri și privilegii negustorilor etc. Documentele publicate în aceste culegeri ne permit să pătrundem în esența problemei, să concepem și să ne orientăm în diversitatea de viziuni și opinii din cadrul cercurilor imperiale și al celor regionale privind chestiunile legate de politica socială și fiscală a țarismului în Basarabia, să argumentăm diferite viziuni și păreri ale reprezentanților administrației regionale, departamentelor și instituțiilor centrale.

Documentele de arhivă, în fond cele inedite, reprezintă a *doua grupă de izvoare*, care se disting prin dimensiunea, specificul și valoarea lor informativă și înglobează date variate și prețioase cu privire la recensămintele populației, la diverse decizii luate de administrația regională și cea imperială cu privire la diferite categorii sociale, inclusiv a celor privilegiate, la diverse statistici pentru diferiți ani, întocmite de instituțiile regionale la insistența administrației imperiale și cuprind informații valoroase privind dinamica populației pe ținuturi/județe și localități, componența socială, în unele cazuri și cea etnică, impunerea fiscală, starea confesională, statutul juridic, nivelul de avere al populației, caracterul proprietății funciare etc. Aceste documente, precum și statisticile efectuate de diferite instituții, cu diferite ocazii și scopuri, dezvăluie aspecte importante ale situației din provincie, precum: evoluția demografică, densitatea și mobilitatea populației, apartenența socială și etnică, impunerea fiscală, starea materială a locuitorilor, distribuirea obligațiilor și privilegiilor, ponderea, statutul social și juridic al diferitor grupuri sociale, etnice sau confesionale, onomastica etc.

Toate aceste surse documentare permit soluționarea problemei științifice dedicate categoriilor sociale privilegiate, ne permite să înțelegem mult mai profund și mai clar acele schimbări de ordin social care au intervenit în Basarabia sub regim de dominație țaristă, și de a cerceta, în baza metodelor moderne, punând accent pe concepțiile general-umane, problemele ce țin de metamorfozele care au avut loc în satul și orașul basarabean în această perioadă de timp, ca obiectiv al investigației fiind categoriile sociale privilegiate – boiernașii, mazilii, ruptașii, ruptele și negustorii.

.....

Prezența românească în Muntele Athos în anii 1861-1865

Ion GUMENÂI

AGENȚIA NAȚIONALĂ A ARHIVELOR

 0000-0002-4501-3855

The romanian presence in Mount Athos in the years 1861-1865. The subject of the Romanian presence in Mount Athos is not a pioneering one. We have nevertheless allowed ourselves to return to this subject, relying on a series of archive sources that are less known until now. The period under discussion is again not chosen by chance, as it was a rather difficult period as a result of the confessional policy of Prince Alexandru Ioan Cuza. One of the effects of this policy was the migration of a part of the monks outside the borders of the country. In our case, we will refer to two monastic communities and the links between the Noul Neamț monastery and the monks from Mount Athos. The information was actually gathered from the correspondence coming from Andronic Popovici, one of the founders of the monastic site in Copanca and his disciple, but at the same time a disciple of Nectarie (the most famous Romanian psalmist of the second half of the 19th century) Calistrat Galactionovici, who also became known as a copyist of musical manuscripts. Referring directly to this source, we can mention that it includes not only aspects of the personal relations between these two monks. At the same time, being a matter of correspondence, we have before us a source that reflects a less official history, being present interpretative data of the characters who directly experienced that moment and interpreted the events that unfolded in their own way.

Keywords: Mount Athos, Calistrat Galactionovici, Andronic Popovici, Romanian element.

Diapazonul temporar ales în cadrul acestui studiu nu este unul aleatoriu, fiind determinat de pe de o parte, anumite evenimente, iar pe de alta, de depistarea unor materiale de arhivă cu referire nemijlocită la acest subiect.

În primul caz, ne referim la impactul avut de politica confesională dusă de către Al. I. Cuza, și cu precădere a ceea ce este cunoscut în istoriografie cu denumirea de „secularizarea averilor mănăstirești”, care a avut o multitudine de repercusiuni asupra vieții monahale din spațiul românesc. Este evidentă și firească opoziția întâlnită din partea acestui segment al populației față de acțiunile guvernului, fapt care, practic, nici nu putea să nu suscite spiritele călugărilor văzuți deposezați de proprietăți ce au fost acumulate veacuri la rând.

Formele de protest au luat aspecte diferite, de la o opoziție tacită și până la părăsirea locașurilor țării de către călugări și stabilirea peste hotarele acesteia¹.

Direcțiile de exod al monahilor preponderent se defineau pe trei destinații: Basarabia, Bucovina și Muntele Athos, sperându-se la o revenire după o readucere la normalitate în problema statutului instituției monahale.

În acest context, credem că este relevantă corespondența ce a fost purtată de către Calistrat Galactionovici, care în acea perioadă se afla în Muntele Athos, și duhovnicul Andronic Popovici aflat în Basarabia, corespondența cărora, din păcate, pe o singură direcție – dinspre Sfântul Munte spre mănăstirea Noul Neamț, se păstrează în fondurile Agenției Naționale a Arhivelor.

Datele biografice ale lui Andronic Popovici, viitor stareț și arhimandrit al locașului monahal de la Chițcani, sunt cunoscute atât datorită biografiei sale ce a fost publicată², cât și lucrărilor sale ce au văzut lumina tiparului în ultima perioadă³.

Cât privește datele biografice ale lui Calistrat Galactionovici, acestea sunt destul de răzlețe și incomplete. Acesta totuși este pus de o serie de autori în rândul marilor copțiști bisericești ai manuscriselor muzicale, alături de Nicandru Ierodiconul, Onufrie Bratu, Dometie Ionescu, editorul Antologiei consacrate creației lui Nectarie, Antonie Protopsaltul, Isihie Petrescu, Gavriil Monahul, Antonie Schimonahul, Calinic Ieromonahul, Paisie Lambrou ș.a.⁴, unii dintre specialiști referindu-se la această personalitate, afirmă că Calistrat a fost o personalitate reprezentativă a Zografului⁵.

Din datele furnizate de unii muzicologi și istorici, precum și din informații documentare fragmentare putem conchide că acesta s-a născut undeva în județul Roman, fiind călugărit cu numele de Calistrat la Mănăstirea Neamț sau Secu, închinoviat în Prodromu la 42 de ani, de unde se retrage, în 1872 la Capsala, decedând la 8 octombrie 1874⁶. În plus, credem că acesta a fost și unul din ucenicii

¹ Plecarea din țară a monahilor grație politicii statului nu este un fenomen singular specific pentru spațiul românesc, fenomenul mai fiind posibil de constatat pe întreaga istorie a Ortodoxiei, în acest caz fiind vorbitor exemplul lui Paisie Velickovski, care se stabilea în Țara Moldovei și nu revenea în spațiul Imperiului Rus, tocmai datorită a raporturilor la acel moment între autocrație și Instituția monahală.

² Schiarhimandritul Andronic Duhovnicul (Popovici). *Aduceri aminte... Oareșcare aduceri aminte despre mine, mult păcătosul Andronic arhimandritul: de la nașterea mea și pînă la anul 1892; și cite ceva științi dintre cele ce am întîmpinat în viața mea pe acest pămînt, și despre oareșcare neamuri ale mele după trup*. Editura frăției misionare Ortodoxe „Sf. Ciprian”, 2002. Este prima variantă a autobiografiei, care a fost ulterior tipărită în câteva rînduri.

³ A se vedea de exemplu, D. Bădărău, Introducere la Andronic Popovici arhimandrit. *Istoria Sfintelor mănăstiri Neamț și Secu*. vol. I. Chișinău: Lexon Prim, 2016, în care este făcută o amplă analiză atât a istoriografiei cu referire la personalitatea lui Andronic Popovici, cât și a datelor biografice înseși.

⁴ Vasile Vasile. *Tezaur de spiritualitate românească din Muntele Athos*. În: *Tezaur musical românesc din Muntele Athos*. București: Ed. Muzicală, 2008, p. 241.

⁵ Vasile Vasile. *Tezaur de spiritualitate românească...*, p. 249.

⁶ Vasile Vasile. Nectarie Frimu, arhieru de Tripoleos. În: *Muzica*. Nr. 2, 2009; Sebastian Barbu-Bucur. Nectarie schimonahul din Chinovul Prodromu – Athos 100 de ani de la moartea lui. În: *Muzica*. Nr. 3, 2000; Arhim. Clement Haralam. Manuscrise muzicale din biblioteca schitului românesc Prodromu. În: *Studii și cercetări de Istoria Artelor, Teatru, Muzică, Cinematografie*. Serie nouă. T. 10–11 (54–55); Margareta Cernoveac. Autorii muzicii de tradiție bizantină din colecția de manuscrise ale mănăstirii Noul Neamț. În: *Acta Musicae Byzantinae*. Vol. I, 1999.

duhovnicului Andronic, lucru care se desprinde cu ușurință din corespondență prin atașamentul arătat și adresările către Andronic⁷.

Referindu-ne nemijlocit la corespondență și subiect⁸: cea dintâi scrisoare este din 14 octombrie 1861⁹, în care, de fapt, Calistrat confirmă faptul că a fost ucenic al lui Andronic, arătând: „ci slavă milostivului D(u)m(nezeu) că m-au învrednicit puțină vreme a vă fi ucenic de la care nădăjduesc că și mântuirea îmi voi pricinui”.

Vorbind despre preocupările pe care le are la moment, expeditorul amintește de faptul că duhovnic la acel moment îi era Agapie, despre care afirmă ca „prea au îmbătrânit și au rămas prunc cu mintea și cu răutatea”¹⁰.

Observăm că scrisoarea este scrisă tocmai în perioada când Andronic Popovici plecase de la Lavra Neamțului în Basarabia, nu înainte însă de a transmite către Muntele Athos, în perioada când mai era la Neamț și Secu, o serie de lucruri soliciitate de către călugării din locașurile monahale din Sfântul Munte. Tocmai din aceste considerente, în acest răvaș mai sunt amintite o serie de nume către care erau direcționate acele daruri pe care le-a repartizat Calistrat Galactionovici. Așa este amintit Grigorie, starețul Sfinților și Cuvioșilor Mucenici, părintele Romano, un alt Grigorie dascălul, arhimandritul Agathanghel, părintele Maxim și părintele Evthimie¹¹.

În cele din urmă, alcătuitorul scrisorii anunță despre lucrurile ce le-a procurat, cerute de către Andronic, arătând că pre acestea le va trimite când cineva dintre călugări va merge la Dobrovăț sau Căpriana, scrisoarea propriu-zisă fiind trimisă prin intermediul unor cinstiți basarabeni ce s-au întâmpnat a-i întâlni.

Deci chiar din prima scrisoare se desprinde clar că în Muntele Athos existau și slujeau monahi români, însuși autorul scrisorii fiind de la mănăstirile Neamț și Secu. Problema care însă apare este stabilirea provenienței etnice a celorlalți monahi amintiți. Ne referim, în acest caz, la faptul că aceștia erau în bune relații cu Andronic Popovici, dat fiind faptul că erau conaționali, sau aceștia făceau parte din cunoștințele pe care le legase Andronic Popovici în timpul călătoriei sale la Muntele Athos în anul 1858¹² și care puteau fi de altă etnie.

Prima afirmație ni se pare mult mai plauzibilă, dat fiind, pe de o parte, că Calistrat Ghedeonovici era și el român, iar pe de alta, din corespondență rezultă că acesta le citea interlocutorilor săi scrisorile primite de Andronic, mai mult, tot el consemnează că a discutat cu unul din ucenicii părintelui Roman, cu care a

⁷ Mai mult, Andronic referindu-se la activitatea sa de ecclesiarh la Lavra Neamțului în volumul VII, al Istoriei Sfințelor mănăstiri Neamț și Secu arăta că: „Și, tot eu, prostul, am făcut încă și un sfașnic mare de tablă groasă alamă, însă tablă iară nu vărsat, carele este cu șapte făclii și stă dea pururea în soborniceasca biserică, înainte Sf(i)nteii și făcătoarei de minuni Icoane ceii mari a Preasf(i)nteii Stăpânei noastre Născătoare de D(u)mnezeu. Însă, la toate acestea, am avut ajutători la cheltuială, pre ieromonahii Theodosie Florea, Ippolit și Nicanor Bessarabianul. Și ierodiaconii Isihie Donici, Iuvinalie Becleanul și Calistrat Galactionov”. (*Agencia Națională a Arhivelor* (în continuare ANA). F. 2119. Inv. 3. D. 73, f. 71).

⁸ Referindu-ne la subiectele abordate în scrisori, de regulă, acestea vizau anumite însărcinări care erau primite cu referire la obținerea moaștelor, cărților sau altor lucruri sfinte, la anumite doleanțe financiare, fie ale corespondentului, fie ale unor monahi din Muntele Athos, precum și la o serie de evenimente care aveau loc între timp.

⁹ ANA. F. 2119. Inv. 1. D. 26, ff. 2-2v.; 14-14v.

¹⁰ *Ibidem*, f. 2v.

¹¹ *Ibidem*, ff. 2v, 14.

¹² Ieromonahul Andronic. *Călătoria la Muntele Athos (1858-1859)*. Editor Petronel Zahariuc. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2015, 251 p.

vorbit prin intermediul unui tălmăci¹³. Și credem că duhovnicul care se afla acum la Chițcani își redacta epistolele în româno-chirilică, obicei pe care îl utiliza pentru scrierea operelor sale, la moment neexistând indicii că Andronic cunoștea și limba greacă.

Cea de-a doua scrisoare este din următorul an, din data de 13 mai¹⁴, fiind un răspuns la scrisoarea din 14 noiembrie 1861, Calistrat exprimându-și bucuria că interlocutorul său a ajuns cu bine și este acum la Chișinău, și că a „scăpat de turburătorul”.

Totodată, acesta amintește că i-a mai trimis două scrisori aproximativ în timpul sărbătorii Nașterii Domnului, dar nu știe dacă au ajuns scrisorile sau nu, atunci având posibilitatea de a le trimite prin nepotul Sfinției sale părintelui Costa, ieromonahul egumen al mănăstirii Căpriană. Acum scrisoarea o trimite prin intermediul lui Ioil – oierul Secului, Hagiul. Andronic este anunțat că egumenul – având în vedere că nu este consemnat numele, dar scrisoarea este trimisă de la Zografu, credem că este al acestei mănăstiri – s-a bucurat mult, primind lucrurile trimise de Andronic și transmițând, la rândul său, o cruciuliță de purtat la gât.

Este din nou amintit bătrânul stareț Grigorie al Sfinților Mucenici de la Ivir, care „încă trăiește până la sută” și care a trimis la Atena cartea sa pentru a fi publicată în grecește, și de care, dacă va avea nevoie Andronic, să dea de știre. Din aceeași scrisoare aflăm că starețul îl cunoștea și pe ieromonahul Teofan, despre care l-a întrebat mult pe Calistrat.

Autorul scrisorii consemnează: „Părinții toți ai Sf(in)ției v(oastre) cunoscuți vi să închină de sănătate și vă mulțimesc de neuitare”¹⁵. Calistrat amintește din nou de Maxim Hagiul, care i-a dat adeverință pentru cei nouă galbeni și 15 lei primiți, pe care o retransmite împreună cu adeverința dată de către arhimandritul Agathanghel, ca și Grigorie dascălul, care a primit 6 galbeni, unul lăsându-i celui care i-a transmis banii.

Este amintit și părintele Roman (acel Romano din scrisoarea anterioară), căruia nu a putut să-i transmită răvașul, deoarece acesta era plecat la Ierusalim, în schimb, Calistrat arată că s-a întâlnit cu ucenicul lui Roman cu care s-a înțeles prin tălmăci.

Pe lângă stampele cu imaginile mănăstirii pe care le trimite Calistrat, acesta amintește și de părintele Onufrie, fostul logofăt și acum haznastari al mănăstirii care a transmis trei stampe mari și patru mai mici, precum și pe Nifon, ecleziarh al mănăstirii, care a transmis o sticlă cu balsam, iar părintele Venedict transmițând o stampă cu imaginea Botezului Domnului.

La sfârșitul scrisorii, Andronic este rugat ca, în schimbul pomenilor făcute de către frații de la Muntele Athos, să-i pomenească de câteva ori pe Ghenadie schimonah și pe Grinentie monah¹⁶.

¹³ „Răvașul către păr(intele) Roman fiind Sf(in)ția Sa dus la Ierusalim, este la mine, pre care viind i-l voi da. Ucenicul bătrânului au fost chiar la mine în chilie, însă prin tălmăci ne-am înțeles”.

¹⁴ ANA. F. 2119. Inv. 1. D. 26, f. 3-3v.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, f. 3v.

Urmează o pauză în corespondență, cauzele căreia, din păcate, nu le putem califica, fiind vorba de un următor răvaș din 10 februarie 1864¹⁷, care este răspunsul la scrisoarea lui Andronic Popovici din 10 noiembrie 1863, pe care Calistrat a primit-o la data de 29 a aceleiași luni, arătându-se că aceasta o au primit-o prin intermediul părintelui duhovnic Ilarion, „al nostru iubit prieten, fiind acolo la conacu mănăstirii Zugraf”.

Așadar, este o primă mențiune a unui prieten comun. Nu putem stabili, însă, cu certitudine dacă acesta era român sau poate era unul din călugării cu care făcuse cunoștință Andronic Popovici în timpul călătoriei sale la Muntele Athos, în anul 1859.

Arată că s-au mutat la cele veșnice dascălul Grinentie și arhimandritul Atanasie, care în schimă se numeau Grigorie și Agafaghel, specificând, totodată că: „de voiți să-i pomeniți vreodată că când trăia foarte Vă lauda și zicea că n-au văzut alt moldovan așa precum și ei era moldoveni din Iași”. La aceasta adaugă și: „Multe smerite metanii prin mine vă trimite părin(tele) ierodiaconul Galaction din Sf(ânta) M(ănăstiri) Mogoșeștii lui Holban și Vă sărută mâinile și foarte Vă dorește”. Deci din aceste pasaje putem desprinde cu siguranță că personajele amintite erau etnici români, care erau stabiliți în Muntele Athos.

Dintre informațiile care ne interesează este și faptul legat de menționarea unui rus care trebuia să treacă pe la Muntele Athos, prin care Andronic urma să-i transmită lui Calistrat anumite lucruri, ultimul menționând că, dacă nu-l va găsi la mănăstire, să-i transmită cele necesare prin intermediul lui Onufrie, caznaceiul mănăstirii, clasificându-l pe acesta ca fiind prieten comun al celor doi, un indiciu care, credem noi, că ar putea sugera proveniența română și a acestuia.

După o mică deviere, în care vorbește de preotul eretic Novanail, francul de la Betleem, Calistrat revine din nou la tema cunoștințelor, arătând că părintele duhovnic Agapie „al nostru de abia merge, însă foarte vă laudă și vă dorește. Păr(intele) Hagiul Ioachim shim(onah) de asemenea plânge aducându-și aminte de Sf(intia) V(oastră) și încă măcar o dată să vă vadă, și apoi să treacă în cea veață. Butnariul, tot Butnari să găsește și nici un cuvânt nu-mi trimite”¹⁸.

Scrisoarea se termină cu descrierea stării precare de sănătate și a situației financiare dificile, Calistrat solicitând lui Andronic un ajutor bănesc, dacă va fi posibil.

Următoarea scrisoare este din luna martie 1864, unică de felul său, ca conținut, deoarece tema principală pe care o abordează Calistrat Galactionovici este cea a situației sale extrem de dificile în care se află și din care se desprinde foarte clar că acesta a fost un timp ucenic al lui Andronic. Printre altele, este amintit părintele Onufrie, de la care a primit o scrisoare pe care urma să o transmită către Andronic¹⁹.

Următoarea scrisoare este datată cu 2 iunie 1864²⁰, care, pe lângă faptul că anunță că emitentul a primit în dar 10 galbeni austrieci de la Andronic, povest-

¹⁷ *Ibidem*, f. 4-4v.

¹⁸ *Ibidem*, f. 4v.

¹⁹ *Ibidem*, f. 5-5v.

²⁰ *Ibidem*, f. 6

tește și toată călătoria sa în locașurile din Muntele Athos, în perioada sărbătorilor pascale, ca lucru interesant consemnându-se că la mănăstirea Zografu, în seara Sfintei Vineri, fiind însărcinat, a cetit Sfânta Evanghelie în limba turcă.

Plecând de la Zografu, a trecut prin Coreia, îndreptându-se către Schitul Cotlomușului la părintele Chiriac²¹. Acesta este cu siguranță român, ce îl cunoștea bine pe Andronic, dat fiind că Calistrat pe de o parte i-a citit scrisoarea din 10 noiembrie a lui Andronic, fiind la rândul său însărcinat să-i transmită acestuia scrisoarea scrisă de către Chiriac, împreună cu două cărți – un Neomartirologhion și o cârtică pentru tundere.

De aici, mergând pe la Maxim Hagiul, cu care, de asemenea, a discutat despre Andronic și a primit și o scrisoare pentru acesta, merge la Schitul Ivirului, la „păr(intele) Roman al nostru prieten”²². Împreună cu acesta a mers apoi la ucenicii răposatului părintelui Grigorie. Calistrat nu vorbește nici de numele acestora, nici de numărul lor, povestind doar de Sfintele moaște ale mucenicilor Evthimie, Achachie și Ignatie, care au fost hărăzite de către Grigorie, ei așteptând om din partea lui Andronic să le transmită, chiar dacă sunt doritori de a le cumpăra cu un preț mult mai mare²³. După aceasta, face cale întoarsă la Calamaria, la mitocul mănăstirii Zografu, unde își avea slujba, vizitând la întoarcere și pe părinții Filotheu și Zosima.

De la mănăstirea Zografu Calistrat mai face o precizare peste care nu putem să trecem, și anume: „Am rugat vivliotecariu mănăstirii, fiindu-mi prieten, ca de este în bibliotecă vreun Leisaicon (Lexicon), să facă tot chipul și să mi-l dea. El căutând, mi l-au dat zicându-mi ca să-i dau altă carte care voi avea să o vâre în loc la Nr. acela. Eu i-am dat și așa luând cartea și o cruce ce mi-o dar părintele Evthimie iconom, care cruce este din trei lemne sfinte, adică de Chiparis, Chedru și Livanpeic, și niște metanii și o stecluță cu balsam și o stampă noao a schitului Podromul moldovenesc, încă și puțină țărână din mormântul Sf. Mare Mucenic Dimitrie din Tesalonic, fiindcă am fost singur și am luat, și legându-le la un loc le-am dat uca-

²¹ Credem că este același cu arhimandritul Chiriac care se adresa către prim-redactorul „Timpului”, Mihai Eminescu pentru a face publicitate în ajutorul bisericii române cu hramul Întîmpinarea Domnului, în schitul Cotlomușului de la Sântul Munte al Athosului,

²² ANA. F. 2119. Inv. 1. D. 26, ff. 6-7

²³ În legătură cu moaștele acestor Sfinți, chiar în Lavra Neamțului s-a iscat un conflict, Andronic Popovici, în Istoria Sfințelor mănăstiri Neamț și Secul, vol. VII, arătând: „De cuviință este a o mai însemna încă și pre aceasta aicea, adică că în Sf(ă)nta monastire Neamțul să află trei coaste din moaștele Sf(i) nților cuvioșilor mucenici Evthimie, Ignatie și Achachie din Athon. Căroră în fiecarele an să săvârșia pomenirea lor cu polieleu, iară în anul 1861, Sofronie Vârnav spre zi întâiu a lunii lui maiu, seara la vecernie, văzind cum că i să cântă slujba după rânduială, au zis cu mânie cătră amândoi tipicarii, ca numaidecât să aducă cărțile ceale cu slujba a acelor sf(i) nți la Comitet. Și tipicarii, auzind acestea nu să dumerea ce să facă, că și de D(u)mnezeu să temea, dar și de tiraniceasca pornire a lui Sofronie Vârnav era(u) încredințați că nu vor fi cruțați, deaca nu-l vor asculta! Deci, spunid starețului Timotheu pricina și cerând povățuire ce să facă, starețul le-au hotărât ca să se săvârșască slujba sf(i) nților după rânduială, însă, cărțile să le păzească ca să nu le apuce Sofronie să le prăpădească, precum și cu ale Sf(i) nților celor din Rossia au făcut. Și așa, dimineața, când să săvârșia sf(i) nțirea apei, mai înainte de a să înceapă d(u)mnezeiasca Liturghie, viind și Sofronie în biserică și văzind sf(i) ntele moaște cu racla lor, au strigat acolo în mijlocul soborniceștii biserici, zicând: „Ce ciolane sânt acelea? Ce caută grecușorii aceștea, prin Țăruca Română? De unde s-au ivit?“, și alte cuvinte hulitoare au mai vărsat din ereticească mintea și inima și gura sa. După aceasta, cu desăvârșire pizmuind cinstei ce să făcea sf(i) ntelor moaște, au zis cu mânie cătră tipicarii monastirii, că: Pentru ce la toate ciolanele pun slujbe cu polieleu? Și mai adăogând și alte hule desprețuitoare, au luat cărțile din mâna tipicarilor, aceale ce era cu slujba și cu Viețile Sf(i) nților, hotărându-le cu nesuferite ocări și îngroziri, ca asemenea slujbe să nu să mai serbeaze în biserică”. (ANA. F. 2119. Inv. 1. D. 73, ff. 217v-218v.)

zului Sf. Voastre, scriind și o scrisoare foarte în grab fiind chiar în vremea mesii praznicului Sf. Mare Mucenic Gheorghe, i le-am dat cu multe închinăciuni, de le-ați primit nu știu, una știu că le-am trimis”²⁴. Credem că din acest pasaj rezultă clar că bibliotecarul, de asemenea, era de origine român, altfel nu credem că ar fi mers la o asemenea faptă. Vedem că iarăși este amintit din scrisorile precedente și Evthimie, care acum este în funcție de econom și care, la rândul său, ruga să i se trimită trei sau patru pielicele negre de miel.

Un pasaj important din scrisoare se referă la monahii din Lavra Neamțului „Pentru părinții fugiți, veniți de prin mănăstirea Neamțului și să pare că v-am scris pe unde să află, am uitat. Părinții Anania d(u)h(o)vn(i)c din locu vă roagă să trimiteți vro stampă de a mănăstirii Neamțul Noao, de care mi-ai trimis mie doao. Să știți că una din acelea am dat igumenului carele cu multă dragoste o au sărutat și foarte Vă mulțemește. Iar una este la mine. Dacă mai aveți trimiteții. Iarăși părinții Elefterie d(u)h(o)vn(i)c, Dositheiu d(u)h(o)vn(i)c, părintele Teofilact d(u)h(o)vn(i)c, Ilarion d(u)h(o)vn(i)c, Serafim popa din Proбата, ucenicul părintelui Teofilact d(u)h(o)vn(i)c, Serapion diacon, Anatolie diacon, Leon fratele, și Calinic popa, și toți știuții Sf(inției) V(oastre), o ce bucurie ave văzându-mă și întâlnindu-ne în Zograf tot una mă întreba unde mai trăescu și pentru Sf(inția) V(oastră) cum mai petreceți?”²⁵.

Revenind apoi la problema privind transferarea Sfintelor moaște, Calistrat încheia scrisoarea cu rugămintea: „Iarăși Vă rog să știu dacă ați mai auzit ceva de ticăloasa noastră patrie, ca să mi să mai stingă dorul ei”²⁶.

Scrisoarea este însoțită și de un adaos care indică: „Cinstite părinte Andronic, părinții Calinic și Acachie de la Sf(i)nții Mucenici mi-au spus rugându-vă ca ajutând Dumnezeu și priimind Sf(i)nțele moaște Sf(i)nția voastră acolo în trei, adică trei capete cu cutie și cu părțile fluierilor mâinilor Sf(i)nților, adică pentru această mare facere de bine ce vă dăruiesc ei smeriți, Vă roagă ca să Vă milostiviți și Sf(ințeniile) V(oa)stre (de) dâșșii, fiindcă sânt bătrâni sârmanii, neputând lucra, și să le faceți o dăruire de milostenie pe fiecare an de la mănăstirea Sf. voastre ce o întemeiați ca să aibă și ei mulțemire în chiliuța ce apoi în veci va purta numai numele Sf. cuv(ioși) m(u)c(enici), căci visteriia vi o încredințează Sf. V(oastre) spre a vă folosi din ea. Umiliți Vă roagă pentru aceasta: fă dragoste și vorbește cu părin(tele) arhim(andrit) Teofan și vezi de să unește, apoi grăbind vino că te așteaptă Sf(i)nții să vi să dăruiască. Iartă-mă te rog că am uitat să scriu în răvaș această pricină de căpitenie, ci tocma pe urmă după pecetluire mi-am adus aminte. Calistrat păcătos”²⁷.

Următoarea scrisoare este scrisă de către Calistrat Galactionovici la mănăstirea Zografu la 10 august același an. Prima parte a scrisorii se referă la solicitările pe care le-a făcut Andronic Popovici față de egumenul mănăstirii Zografu privind

²⁴ ANA. F. 2119. Inv. 1. D. 26, f. 7a.

²⁵ Este interesant că în toată aceasta corespondență pe lângă stampele ce reprezintă locul de cult de la Chițcani, în câteva rânduri se insistă față de Andronic să le

²⁶ ANA. F. 2119. Inv. 1. D. 26, ff. 7a. v.

²⁷ *Ibidem*, f. 7.

executarea unei cruci din lemn, precum cea din Biserica Sfântului Cozma, și a Icoanei Sfintei Treimi, precum cea de la Vatoped sau Ivir²⁸.

Revenind la tema sfintelor moaște Calistrat anunța că din cauza acestora în Sfântul Munte au apărut o serie de discordii dintre mănăstiri și schituri și chilii²⁹. Dar, totodată, arată că a trecut pe la deja amintitul părinte Roman și a mers și la schitul Sfinților Mucenici la părinții Calinic și Acachie, cu care, după ce le-a citit scrisoarea lui Andronic pentru ei și scrisorile adresate lui, au abordat și problema Sfintelor moaște. Mâna stângă a Sfântului Evthimie era solicitată de către Rusico, care plătea pentru ea până la 500 de galbeni. Cu toate acestea, ei continuă să păstreze relicva, solicitând totuși, cel puțin, o sută de galbeni pentru a-i împărți la 20 de antiprosopi și cinci nazâri – „carii trebuiesc toți a întări cu pecetii hârtia mărturiia Sf(i)nteniei mâinii și încă și altora”³⁰. Din aceste considerente, părinții propuneau să le transmită doar o parte din moaște, solicitându-i lui Andronic să se prezinte cât mai curând la Muntele Athos, pentru a le prelua, cu atât mai mult cu cât Calinic avea deja peste 80 de ani și putea să moară, iar după moartea sa, nu se știe ce avea să se întâmple cu moaștele ce au fost promise lui Andronic. Calistrat adaugă: „De va voi Preacuvioșia sa părintele arhimandritul Teofan ca să vie foarte bine ar face, căci foarte îl dorește păr(intele) Calinic bătrânul de la Sf(intii) M(u) c(enici), spuindu-mi că nu l-au văzut de vreo 30 de ani, încă de când era diacon tânăr când au fost venit în Sf(ântul) Munte. Și încă s-ar face cunoscut și cu păr(intele) nostru igumen Anthim, și la întâmplare poate să va ajuta și în alte cereri”³¹.

Ierodiaconul Calistrat arată că era foarte bine informat și despre cele ce se întâmplau la Lavra Neamțului, făcând o descriere amplă a sistemului de informare. Acesta arată că: „... au venit aice fratile Leon și monah Veniamin Făabricariul din Csiropotam. Și mi-au spus multe vești. Între alteli că păr(intele) d(u)h(o)v(nic) Atanasie fratele popelui Chiril din m(ănăsti)rea Neamțului au mirit. Și monahu Maxim Spânul cămărașul au murit și alții pe carii nu-i știu eu. Le-au spus unchiul meu păr(intele) Zosima din Prodrom, fiindcă au fostu și au șezut vro 3 săptămâni în m(ănăsti)rea Neamțului. Pe starețul să aude să-l scoată, pe Timothei și să pună pe Sofronie Vârnav. Pe Nil Bontăș și pe ceealalți tunși iar i-au primit între încălugărie, Arhidiacon Iosif s-au dus din m(ănăsti)re întâiu, psalt este Iosif Gurăstrâmbă din Râșca. Arhondari Ghervasie Cruitoriu. Iconom de ogradă Irimia, fostul iconom mare, igumen Secului Dimitrie, fostul de mult igumen, Avgustin întâi în Comitetul D(u)hovnicescu în m(ănăsti)re Neamțul. Lucsul să politicește în m(ănăsti)rea Neamțul și Secul în toată întregimea sa. Clopoteli m(ănăsti)rii toate s-au

²⁸ *Ibidem*, f. 8-8v.

²⁹ Ierodiaconul anunța că: „Iarăși pentru Sf. moaște iată ce s-au întâmplat tocma acum de vro 6 luni au avut intrigă mănăstirile cu schitenii și cu chiloștii de pe moșiile lor zicând mănăstirile că mare bir plătesc la Turci și nu au cu ce chivernisi mănăstirile, iar chilioții să îndestulează de toate aducând bani și strângând ucenici cât vreu și tot închinoviază și alți și acum vreu să pue o regulă nooa, ca cant va trăi gheronda chilie să fie stăpân chilie. Iară murind gheronda, ucenicul lui să o cumpere de la mănăstire chilia. Iar murind și ucenicul gherondii apoi să rămăie chilia cu totul a mănăstirii. La acestea toate nici cum nu să unesc aschitii și chilioții ci foarte să împotrivesc. Și până astăzi stau în Țarigrad amândoa părțile judecându-să și sânt foarte întristați de această ispită neașteptată. Și mai vartos ei având și Sf. moaște vrea mănăstirea ca cu sila să le răpească Sfânta moștenire ce o au de la adormiții lor stareți. Însă ei le țin cu strășnicie și stau neclățiți în socoteala de mai înainte”. (ANA. F. 2119. Inv.1. D. 26, f. 9).

³⁰ *Ibidem* f. 13.

³¹ *Ibidem*.

topit de arderea urâtă, acum însă să slujesc cu clopotul de la Spital. Biblioteca din pîrg toată au ars. Arcadie ierom(onah) este veșmântari la mitropolie. Nichita este la un schit. Loc țiitori de mitropolit este Calinic din Slatina, rău de călugări în toate țările”³².

La sfârșitul scrisorii, Calistrat Galactionovici mai trece o dată în revistă părinții ce-i transmit multă sănătate lui Andronic, și anume: părintele egumen, Părinții Ilarion, Onufrie, Evthimie, Ioachim, Agapie, d(u)h(o)v(nici), Calinic și Elefterie de la Sf. Onufrie și Roman din schit Ivir, și Calinic și Acachie din Sf. Mucenici, iar în post scriptum amintește și de Chiriac Coltomușanul.

În următorul an, Calistrat se va adresa cu o scrisoare la 26 mai, arătând că între timp a primit scrisori de la Andronic din 20 și 22 octombrie 1864 și din 24 februarie 1865. Apoi informează că Crucea de lemn comandată de către Andronic este în proces de confecționare, arătând că este și mai frumoasă decât cea de la Sfântul Cozma, solicitând totuși un adaus de 20 de galbeni nemțești, cât a costat serviciul crucerului, pe care putea să le trimită prin Teodosie Haznaceiul, Chiprianii, care urma să vină în timpul apropiat³³.

Totodată, revenind la problema moaștelor și a conflictului din Sfântul munte Calistrat arată că: „Mergând păr(intele) Acachie ca cel ce este ca o maică tuturor din casă la M(ănăstire)re i-au însercinat ca să primească dichia pe el. El și-au arătat neputința de a fi dichiu căci toți casnicii îi sânt bătrâni și numai singur aleargă deabiia și cu mare trudă stringându-le pânea. Să rugă de ertăciune. Însă în zadar că în loc au auzit, ori dichia să o primiți, ori chilia să o deșertați și să lipsiți cu totul de schit”³⁴.

Ca urmare a acestei situații, din nou s-au rugat lui Calistrat să-i scrie lui Andronic ca să trimită banii. Emitentul scrisorii arată însă că nu a scris și că, între timp, Muntele Athos a fost vizitat de către Nil de la Florești, care însă cu nimic nu i-a ajutat pe cei din schit, numiți și moreiți. Drept urmare, s-a înaintat propunerea de a găsi bani pentru ca Calistrat și Acachie să meargă în Basarabia sau la Odesa, pentru a se întâlni cu Andronic și poate și cu Teofan, pentru a rezolva problema legată de Sfintele moaște. Dar: „deodată mă trezesc cu unul că au venit niște închinători de la Basarabia, de la Copanca, spuindu-mi că sânt chiar de pe moșiia Sf(inției) voastre șazători”³⁵.

Chiar dacă nu a putut să se întâlnească cu acei închinători, revenind la mănăstire, totuși a primit o serie de lucruri transmise de către Andronic Popovici, inclusiv ceva bani pentru ajutorul părinților pe care îi cunoștea³⁶. Totodată, reiterează rugămintea ca Andronic să vină la Sfinții Mucenici să rezolve, în cele din urmă, problema Sfintelor moaște.

În cele din urmă, amintește de Chiriac Cotlomușanul, despre care consemnează că a pregătit semințe și măslini pentru Andronic, și nu 2 sau 3 maslini, ci

³² *Ibidem*, f. 13 v.

³³ *Ibidem*, f. 10.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, f. 11.

³⁶ *Ibidem*, f. 11v.

1865. Jan. 25.

Anexa 1. Scrisoarea lui Calistrat Galactionovici către Andronic Popovici și Teofan Cristea
din 25 iulie 1865. (ANA, F. 2119, inv.1, d. 26, f. 15)

200, doar că nu are un om sigur, prin care să le transmită, din care cauză este foarte scârbit³⁷.

În sfârșit, în 1865 la 25 iulie, Calistrat Galactionovici se va adresa cu o nouă scrisoare, de data aceasta față de Andronic și Teofan. Prin aceasta aducea la cunoștință că, în cele din urmă, după mai multe necazuri, părinții Calinic și Acachie, au hotărât și se vor deplasa la Odesa, pentru a aduce Sfintele moaște ale lui Evthimie, Acachie și Ignatie, donate de către părintele Grigorie.

Calistrat anunța că aceștia ar fi putut ajunge prin luna iulie, din care cauză ruga pe Andronic Popovici și Teofan Cristea să le organizeze întâlnirea la Odesa și drumul până la mănăstirea Noul Neamț³⁸.

După această scrisoare, corespondența dintre aceste două persoane se întreprinde, fiind reluată abia către anul 1868.

Documentele și datele din ele, prezentate *ante*, ne permit a face o serie de concluzii. În primul rând, pot fi identificate câteva grupe distinse de români, ce se atestă în această perioadă în Muntele Athos. Așa, în prima categorie am grupa persoanele ce se aflau în Munte de o perioadă de timp și alcătuiau segmentul românesc al călugărilor de la Athos. Aceștia erau stabiliți în locuri devenite deja cunoscute, cum au fost Zografu sau Prodromul. Cea de-a doua categorie o reprezentau monahii, care sub presiunea evenimentelor din România, veneau și se stabileau în Muntele Athos, lucru consemnat în corespondența analizată. Evident, respectivii puteau să se stabilească aici, dar puteau să-și continue calea căutându-și un alt loc de sedentarizare. În cele din urmă, pot fi evidențiați pelerinii și trimișii speciali ai mănăstirilor închinat, cei prin intermediul cărora se efectua legătura dintre călugării din Muntele Athos, România, Basarabia, Bucovina sau alte locații unde se aflau aceștia.

În linii majore, subiectele dezbătute erau cele legate de evenimentele ce s-au derulat, starea de sănătate a persoanelor cunoscute, dar cu precădere se puneau în discuție, donațiile, schimbul, procurarea diferitor obiecte de cult, pornind de la cărți și stampe și terminând cu moaștele sfinților.

³⁷ *Ibidem*. Spre sfârșitul scrisorii Calistrat mai amintește o dată de cunoștințele lui Andronic la Athos consemnându-i pe: „Păr(intele) Maxim Hagiul bătrânul, și păr(intele) Roman de la schit Ivir, și păr(intele) Nicanor popa din Capsala, și Chiriace den Csiropotamu, și Veniamin și Leon fr(atele) și Athanasie bătrânul, den Lacu care Ț-au dus sunducu de la Luchian. Și Dionisie al nostru priiatin care adus în Sf(ă)ntul Munte, și alții mulți s-au dus în Vlahiia după milostenie..”.

³⁸ *Ibidem*, f. 15.

.....

Incidente și dispute româno-ruse privind dreptul la pescuit la gurile Dunării (1878-1916)

Andrei EMILCIUC

INSTITUTUL DE ISTORIE AL UNIVERSITĂȚII DE STAT DIN MOLDOVA

 0000-0003-0634-5002

Romanian-russian incidents and disputes regarding the right to fish at the mouths of the Danube (1878-1916). As a result of the Berlin Peace Congress (1878), Russia re-annexed to its empire the territory in the south of Bessarabia, retroceded to the Principality of Moldavia in 1856. With the recognition of Romania's independence from the Ottoman Empire at the Berlin Peace Congress (1878), Russia's border on the Danube was fixed by the great powers on the Chilia branch, and Romania received "in exchange" Dobrogea and the Danube Delta – an important fishing region. The situation, however, got complicated for the inhabitants of the towns and villages re-annexed to the Russian Empire, whose basic occupation was fishing. After 1878 they found themselves constrained to fish where they usually did over the years by a tax, which not all fishermen accepted to pay. In this study, we analyze the frequent fishing incidents, when the Romanian side had to seize the boats and inventory of fishermen from the south of Bessarabia, because they were caught in its territorial waters, without paying the required tax. The cases generated real diplomatic disputes, with notes of protest and mutual accusations, which amplified the existing tensions created after 1878, with the forced re-annexation of Bolgrad, Cahul and Ismail counties to the Russian Empire. In our research, we relied on studying the documentary material from the Government Archival Fund (National Archives Agency), namely the Bessarabia Governor's Chancellery Fund, which preserves unpublished information about the complaints of fishermen from the southern Bessarabia against the "actions of harassment" against them in the Danube waters bordering Romania.

Keywords: fishing, Bessarabia, Danube Delta, incidents, diplomatic relations, boundary delimitation, Romania, Russian Empire.

Ca urmare a Congresului de pace de la Berlin (1878), Rusia reanexează teritoriul din sudul Basarabiei, retrocedat Principatului Moldovei în 1856. Revanșa însă nu era completă. Odată cu recunoașterea independenței României față de Imperiul Otoman, marile puteri i-au atribuit, alături de Dobrogea, și insulele din Delta Dunării. Acestea din urmă au fost încorporate în regiunea Dobrogei, în componența județului Tulcea. Astfel, hotarul Rusiei la Dunăre era trasat pe brațul Chilia, iar România intra în posesiunea unei importante regiuni piscicole.

Teritoriile în cauză au intrat în domeniile statului român, dar într-o primă etapă aveau să fie valorificate prin concesionare unor antreprenori privați. Prima licitație a fost anunțată pentru 6 octombrie 1879, urmând a fi dat în concesiune pescuitul pe brațele din Delta Dunării și lacurile din Dobrogea în mod separat, între 1 martie 1880 și 1 martie 1883. Condițiile de dare în concesiune fixau dreptul antreprenorului la tot peștele pe care îl putea pescui de sine stătător, precum și la maximum 20% din pescuitul altor pescari¹. Următoarea licitație avea să fie organizată la 3 august 1881, pentru perioada între 1 martie 1882 și 1 martie 1885, concesionarul precedent nereușind să-și îndeplinească angajamentele. Antreprenorul Nicolae Cazacu a obținut porțiunea între Ghecet și râulețul Cutuneț, M.D. Pomerantz – între râulețul Cutuneț și Isaccea, contra 7.250 lei, iar Ștefan Dumitru, restul, contra 350.000 lei. Noile condiții le permiteau concesionarilor să taxeze pescarii cu maximum 25% în apele deschise și maximum 40% în apele îngrădite, dijma urmând a fi achitată în natură sau în bani, dacă se convenea cu arendașul². Valorile maxime ale dijmei aveau să fie păstrate și în următoarele contracte de concesiune³. Legea pescuitului din 10 octombrie 1896 a trecut pescuitul de pe domeniile statului în regie proprie; la fel, a trecut în gestiunea statului calcularea și perceperea taxelor de pe pescarii particaliari. Acest lucru avea să provoace o creștere a taxelor respective, ele variind, potrivit Camerei de Comerț din Galați, între 30 și 88% din pescuit, în funcție de apele în care se pescuia⁴.

Pentru locuitorii din localitățile reanexate la Imperiul Rus, a căror ocupație de bază o constituia pescuitul, dijmele achitate concesionarilor nu erau o noutate, acestea existând atât în perioada dominației otomane, cât și a celei ruse. După 1878, aceștia nu s-au văzut strâmtorați simțitor în a pescui acolo unde o făceau de obicei, de-a lungul anilor, decât prin necesitatea achitării unei taxe suplimentare. Întrucât apele rămase sub stăpânirea rusă erau sărace în pește, pescarii onești obțineau permisiunea autorităților române și, achitând concesionarului dijma pentru dreptul la pescuit, își practicau liber meseria în tot cuprinsul deltei dunărene. Dar, evident, erau și dintre aceia care încercau să se sustragă acestor plăți, nu tocmai mici.

În studiul nostru ne propunem să analizăm frecvențele incidente de pescuit, care apăreau atunci când partea română era nevoită să pună sechestru pe ambarcațiunile și inventarul pescarilor din sudul Basarabiei, pentru că erau prinși fără acte permise în apele teritoriale românești și nu doreau să achite amenda aplicată. În cercetarea noastră am apelat la studierea materialului documentar din Fondul Arhivistic Guvernamental (Agenția Națională a Arhivelor), și anume Fondul Cancelariei Guvernatorului Basarabiei, care păstrează informații inedite despre plângerile pescarilor din sudul Basarabiei la adresa slujitorilor români ce supravegheau pescuitul în Delta Dunării. Din punct de vedere istoriografic, ținem să menționăm în special lucrările semnate de istoricii A. Agachi și Constantin Ardeleanu. Primul a examinat într-o lucrare fundamentală relațiile ruso-române

¹ *Monitorul Oficial* (în continuare MO), 21 septembrie/3 octombrie 1879, p. 6111.

² MO, 26 august/7 septembrie 1881, p. 3565.

³ MO, 13 septembrie 1884, p. 2890; MO, 5 iulie 1892, p. 2395.

⁴ MO, 1 aprilie 1905, p. 18.

la hotarul secolelor XIX-XX⁵, iar cel de-al doilea abordează în lucrările sale diverse aspecte socioeconomice și politice legate de regiunea Dunării și a Mării Negre, inclusiv legate de pescuit⁶.

Reglementarea chestiunii împărțirii apelor și pescăriilor fusese prevăzută în Tratatul de pace ruso-turc de la San Stefano din 19 februarie / 3 martie 1878, care prevedea în art. 19 crearea, în acest sens, a unei comisii ruso-române, într-un interval de un an de la ratificarea tratatului. Tratatul de Pace de la Berlin, care a revizuit prevederile păcii de la San Stefano, a stabilit hotarul pe talvegul brațului Chilia și a gârlei Stari-Stambul, până la mare, fără a veni cu alte clauze suplimentare în acest sens. Trasarea pe teren a hotarului dunărean s-a făcut prin organizarea unor comisii internaționale, cu delegați ai marilor puteri⁷. Dar problema delimitării hotarului dunărean era completată și de alte chestiuni, în special de ordin economic, ce necesitau a fi stabilite odată cu recunoașterea internațională a independenței României. În această privință, Rusia trebuia să facă pași rapizi, pentru a încerca să diminueze, cât era posibil, sentimentele anti-rusești din cercurile guvernante și din societatea românească, provocate de schimbul teritorial injust, impus României. Totodată, ea trebuia să contracareze influența crescândă economică și politică a Germaniei și Austro-Ungariei în Balcani, care îi afecta tot mai mult propriile interese.

O primă circumstanță de confruntare diplomatică s-a creat după ce guvernul imperial rus reușise în 1883, cu concursul Austriei și al Franței, să excludă brațul Chilia de sub autoritatea Comisiei Europene a Dunării⁸. România, pe de altă parte, pentru prima oară după ce și-a obținut independența, a încercat să-și revizuiască radical politica tarifară. În mod particular, partea română a denunțat prelungirea la vechile condiții a convențiilor comerciale cu marile puteri, inclusiv a celei semnate cu Rusia la 15/27 martie 1876⁹. Astfel, incidentele „de pescuit” la hotarul comun au devenit un instrument de presiune la adresa României din partea ultimei.

Ca urmare a unui astfel de incident, la 17 mai 1884, Consulatul rus de la Iași îl informa pe guvernatorul Basarabiei că demersul acestuia de investigare a plângerii pescarului Trofim Seleznev împotriva acțiunilor concesionarului român al pescuitului pe Dunăre a fost transmis consulatului de la Galați, cu solicitarea de a-l informa direct pe demnitarul de la Chișinău despre rezultatele investigațiilor. Plângerea fusese remisă guvernatorului prin intermediul șefului poliției din Ismail și viza sechestrarea bărcii și a inventarului de pescuit. Guvernatorul îi solicitase consulului să ceară autorităților române luarea măsurilor necesare pentru a preîntâmpina abuzurile concesionarului, dar și restituirea către pescarul Selez-

⁵ A.S. Агаки. *Русско-румынские межгосударственные отношения в конце XIX - начале XX в.* Кишинев: Штиинца, 1976.

⁶ Constantin Ardeleanu. Fishing in the Lower Danube and its floodplain from the earliest times to the twentieth century, In: *The inland seas: towards an ecohistory of the Mediterranean and the Black Sea*, edited by Tønnes Bekker-Nielsen and Ruth Gertwagen. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2016, pp. 309-339.

⁷ Daniel Silviu Niculae. Conflictul ostroavelor. Incidente la frontiera româno-bulgară (1879-1908), În: *Buletinul Universității Naționale de Apărare „Carol I”*. Nr. 1/2023, pp. 66-67.

⁸ Gr. Antipa. *Dunărea și problemele ei științifice, economice și politice*. București: 1921, p. 146.

⁹ Convenția din 1876, fusese semnată pe o perioadă de 10 ani, dar se prelungea automat pentru un an, dacă una din părți nu o denunța cu 12 luni până la expirarea perioadei prevăzute. A se vedea: *Полное Собрание Законов Российской Империи* (în continuare ПСЗРИ). Собр. 2 Т. LII, 1887. СПб.: 1889. Отд. 1. №56807, с. 19.

nev a bărcii și inventarului sechestrat¹⁰. Conform protocolului întocmit de șeful Poliției din Ismail la 22 aprilie 1884, locuitorul din Necrasovca Veche, o suburbie a Ismailului, se plânga că la 19 aprilie, în timp ce împreună cu consăteanul Fiodor Novikov pescuiau cu plasa la mijlocul brațului Chilia, în dreptul cordonului rus *Partinskaia Kiditka* au fost abordați de Ivan Bacalov, slujitor al concesionarului pescuitului pe partea românească, alături de doi militari români. Aceștia i-au impus să-i urmeze pe malul românesc, unde concesionarul le-a solicitat să achite taxa pentru dreptul de pescuit (vama). Deoarece au refuzat, Ivan Bacalov le-a sechestrat barca în valoare de 50 de ruble, 125 stânjeni de plase în valoare de 150 de ruble și peștele pescuit. Seleznev afirma că nu a pescuit în apele românești, iar martorii, alți pescari din Ismail, ar fi confirmat spusele acestuia, afirmând că slujitorul concesionarului român în dese cazuri săvârșea astfel de abuzuri¹¹.

La 7 iunie 1884, guvernatorului informa pe șeful poliției din Ismail și despre o altă plângere de acest gen, primită direct de la pescarul din suburbia *Kopanaia Balka* a Ismailului, Agapie Cobzari, în privința sechestrării bărcii și a inventarului de pescuit de către slujitorii concesionarului român. Acesta îi solicita ca pescarul să fie informat despre faptul că plângerea sa a fost remisă consulului rus de la Galați, în vederea demarării demersurilor necesare față de autoritățile române, pentru „a i se face dreptate”. În plângerea sa, Agapie Cobzari afirma că, la 29 martie, pescuind cu fiii săi la mijlocul râului, a fost lipsit de barcă și inventarul de pescuit, în valoare totală de 300 de ruble. Acesta menționa că a făcut o plângere la poliția din Ismail, dar întrucât nu a obținut niciun răspuns, a hotărât să se adreseze direct guvernatorului, pentru ca demnitarul să dispună soluționarea cât mai grabnică a cazului său. Ca urmare, guvernatorul îi solicita șefului poliției din Ismail să-l țină la curent cu astfel de incidente¹².

În virtutea acestei solicitări, la 1 mai 1884, șeful Poliției din Ismail îi raporta guvernatorului despre un nou caz „de intimidare” din partea concesionarului pescuitului pe partea română, ce l-a vizat pe un alt locuitor din Necrasovca Veche – Iustin Kurbatii. La 21 mai acesta îi remitea încă un raport, ce conținea plângerea colectivă a unui grup de cinci pescari din suburbia *Kopanaia Balka*, la fel în privința „intimidărilor” concesionarului pescuitului din apele române¹³. Plângerea se referea la cazul din 19 mai, când reclamanții, pescuind împreună vizavi de cordonul rus de la *Kopanaia Balka*, au fost abordați de Iani Barbo, slujitorul concesionarului, împreună cu două persoane înarmate, care l-au arestat pe Fiodor Ivanesco, fiul unui dintre semnatori, împreună cu angajatul acestuia Constantin Veliciko, și i-au dus pe malul drept, de unde nu s-au mai întors. Din spusele pescarilor din Ismail, care pescuiau pe celălalt mal, cu achitarea „vămii”, aceștia ar fi fost duși la Tulcea, fiind arestați de autoritățile române. La 11 iunie guvernatorul remitea o solicitare consulului rus de la Tulcea pentru a clarifica situația¹⁴.

Toată această atenție față de incidentele de acest gen nu era întâmplătoare. În opinia lui Grigore Antipa, director al Pescăriilor Statului din România, ele erau

¹⁰ Agenția Națională a Arhivelor. Fondul Arhivistic Guvernamental. F. 2. Inv. 1. D. 8670, ff. 1-2 verso.

¹¹ *Ibidem*, ff. 4-4 verso. Amenda aplicată se ridica la echivalentul a 5-10 ruble.

¹² *Ibidem*, ff. 5-7.

¹³ ANA FAG. F. 2. Inv. 1. D. 8674, ff. 1, 7.

¹⁴ *Ibidem*, ff. 6-8 verso.

provocate intenționat, pentru a pune presiune pe partea română, în special în chestiunea delimitării gârlei Stari-Stambul într-o manieră convenabilă Rusiei¹⁵. Partea rusă a mers spre escaladarea situației, prin acțiuni care au implicat chiar grănicerii ruși. Astfel, la 9 iulie 1884, vice-ministrul de interne rus îi scria guvernatorului Basarabiei că legatul român de la Sankt Petersburg a comunicat Ministerului rus al Afacerilor Externe despre ciocnirea de lângă punctul românesc de frontieră Pardina între pescarii și grănicerii ruși, pe de o parte, și grănicerii români, pe de altă parte. Acesta solicita investigarea incidentului și restituirea bărcii și armei unuia din grănicerii români, precum și eliberarea a doi supuși români, arestați la 18 aprilie, ca urmare a unui incident similar. Se solicita ca guvernatorul să adopte dispozițiile de rigoare pentru soluționarea situației, cu informarea ministerului de interne¹⁶.

Din demersul din 1 iunie 1884 al legatului român aflăm că cazul s-a produs la 28 februarie, în timp ce grănicerii români Sandu Begu (șeful postului de pază de la Pardina) și Radu Florescu, împreună cu reprezentantul concesionarului pescuitului pe partea română, inspectau apele teritoriale ale României. La un km de Pardina, aceștia au surprins o barcă cu doi pescari care pescuiau în apele teritoriale române. La solicitarea de a prezenta actele, în baza cărora pescuiau, precum și a permisiunii din partea concesionarului român, aceștia au comunicat că sunt supuși ruși, din localitatea Necrasovca, și că nu au astfel de acte, iar permisiunile pe care le aveau din partea autorităților imperiale ruse au fost lăsate la postul rusec de grăniceri. Considerându-i contrabandiști, Sandu Begu le-a solicitat să se deplaseze la Pardina, pentru a compensa pierderile provocate părții române. Dar trecând pe lângă postul rusec de frontieră, aceștia au solicitat prin strigăte ajutorul grănicerilor ruși. Ca urmare, o barcă cu 6 grăniceri ruși, precum și mai multe bărci cu pescari ruși (în total 30 de persoane) s-au deplasat spre locul unde au acostat grănicerii români cu cei doi pescari reținuți. Ajungând pe malul românesc, aceștia i-au eliberat pe pescarii ruși, dezarmându-l și sechestrându-l pe Sandu Begu, celălalt grănicer român fugind după ajutor. Aceștia au încercat să-l transporte pe malul rus, dar Begu a reușit să scape, răsturnând barca cu care era transportat. Protocolul poliției din Tulcea, ce documenta acest caz, includea și mărturiile altor pescari din Necrasovca, care pescuiau pe partea românească cu actele în regulă și care confirmau cele declarate de grănicerii români vizați. Legatul atrăgea atenția că arma confiscată, în pofida solicitării părții române, nu a fost returnată. Protocolul amintea și despre cazul din 18 aprilie, când un alt incident similar a avut loc. Ca urmare a intervenției militarilor ruși, au fost reținuți doi supuși români, aflați în slujba concesionarului român, împreună cu barca în care se aflau, atunci când aceștia au surprins doi pescari ruși, Martian și Stepan Poliaikov, pescuind în apele române. Ca urmare, considerând că acțiunile violente ale pescarilor din Necrasovca erau susținute de grănicerii ruși, având și alte mărturii de acest gen, autoritățile române solicitau investigarea minuțioasă a incidentelor,

¹⁵ Gr. Antipa. *Op.cit.*, p. 148.

¹⁶ ANA FAG, F. 2. Inv. 1. D. 8674, ff. 9-10.

eliberarea urgentă a supușilor români, aflați în arest la Ismail, restituirea armei confiscate de la grănicerul român și pedepsirea celor vinovați¹⁷.

Șeful consulatului rus din Dobrogea, în raportul din 19 mai 1884 către consulul general rus de la București, nega implicarea grănicerilor ruși. El sugera că aceștia doar au supravegheat de la distanță situația, pentru ca ea să nu degenereze. Totodată, diplomatul rus aprecia felul cum era prezentat cazul în ziarele românești drept o încercare de escaladare din partea forțelor politice anti-ruse, grupate în jurul ziarului „Telegraf”, și justifica acțiunile pescarilor ruși prin șirul de „abuzuri” ale slujitorilor concesionarului român¹⁸. Aceeași abordare se regăsește în raportul guvernatorului Basarabiei, adresat pe marginea acestui incident șefului Departamentului de Poliție din cadrul Ministerului rus de Interne, în care se insista că astfel de incidente erau foarte frecvente, iar toată vina era pasată pe concesionarul român¹⁹.

În pofida implicării diplomaților de pe ambele părți, incidentele nu au conținut să apară. La 2 august 1884, Biroul 1 al Primului Departament al Cărmuirii guberniale informa biroul 3 al Departamentului Doi că în cadrul acestuia se examina plângerea locuitorului orașului Ismail Filip Alexeev despre sechestrarea bărcii și a inventarului de pescuit de către slujbașii concesionarului român, precum și acțiunea reconvențională a autorităților române împotriva braconajului pescarilor ruși în apele teritoriale române. În virtutea faptului că aceste dosare includeau multe chestiuni care nu țineau de prerogativele biroului, acestea erau transmise biroului 3, conform hotărârii din 28 iulie²⁰. Cazul a avut loc încă în aprilie 1883, fiind transmis de către guvernatorul Basarabiei în Departamentul Afacerilor Asiatice al Ministerului de Externe rus la 31 mai 1883, unde s-a constatat că acuzațiile nu s-au confirmat. Mai mult, potrivit datelor primite de la autoritățile române, pescarii din partea realipită a Basarabiei pescuiau abuziv în apele teritoriale române. Din acest motiv, Departamentul a solicitat șefului poliției din Ismail să re-investigheze cazul în baza probelor primite de la autoritățile române²¹. La 31 august / 12 septembrie 1883, ministrul român de externe D.A. Sturza îl informa pe ministrul rus de la București, cneazul L.P. Urusov, despre rezultatele investigațiilor pe cazul plângerii lui Filip Alexeev. Cazul a fost judecat de Tribunalul din Tulcea, iar datele transmise autorităților ruse includeau și plângerile concesionarului român Dimitriu (sic!), care acuza că pescuitul abuziv al pescarilor ruși în lacurile de pe malul drept al brațului Chilia căpătaseră proporții, aceștia chiar permițându-și să sustragă inventarul pescarilor români²².

În pofida demersurilor și dovezilor părții române, incidentele au continuat să fie înregistrate cu o regularitate alarmantă, iar situația era încurajată de autoritățile imperiale ruse. La 31 iulie 1884, șeful Districtului vamal Basarabia îi raporta guvernatorului un alt incident similar, avându-i ca protagoniști pe pescarii din Necrasovca Veche Dei Kacialkin și Ivan Porșikov. Potrivit afirmațiilor acestora, pe

¹⁷ *Ibidem*, ff. 12-12 verso.

¹⁸ *Ibidem*, ff. 13-14 verso.

¹⁹ *Ibidem*, ff. 21-23 verso.

²⁰ *Ibidem*, ff. 24-24 verso.

²¹ *Ibidem*, ff. 27-28 verso.

²² *Ibidem*, ff. 31-34.

12 mai, în timp ce pescuiau la bifurcarea brațului Chilia în gârlele Stari-Stambul și Chislița, au fost abordați de trei slujitori ai concesionarului, care le-au solicitat să le predea plasele. În urma refuzului acestora, s-a iscat un conflict, iar unul dintre slujitori a tras asupra pescarilor din arma pe care o avea asupra sa, fără a le cauza, totuși, careva răni. Pescarii au fost nevoiți să lase plasa și să evadeze pe barca lor. Șeful Districtului vamal mai raporta că au fost cercetate amănunțit, ca urmare a demersului Ministerului Afacerilor Externe, și cazurile din 18 și 28 aprilie, denunțate de legatul român la Sankt Petersburg, fără a se constata încălcări din partea grănicerilor ruși²³.

La 5 octombrie 1884, același demnitar raporta guvernatorului un alt incident, din 6 septembrie, când, în urma unei ciocniri, doi pescari din Chilia și doi slujitori ai concesionarii pescuitului de partea română au fost reținuți pentru declarații. Intervenția grănicerilor ruși ar fi avut loc ca urmare a strigătelor pescarilor Vasile Mitrofanov și Ananie Rešetnikov, după ce slujitorii concesionarului ar fi dorit să le sechestreze inventarul de pescuit. Potrivit raportului grănicerilor ruși, ciocnirea ar fi avut loc chiar lângă malul românesc, iar militarii ruși, pentru a-i sprijini pe pescari, ar fi tras din arma de semnalizare, afirmând, totodată, că nu au trecut de frontiera de stat. Dar, la auzul împușcăturii, slujitorii concesionarului s-ar fi speriat, unul sărind din barcă și înotând spre mal, iar doi au fost împinși de pescari spre apele teritoriale ruse, fără a opune rezistență. Aceștia au fost reținuți de grănicerii ruși și duși în fața ofițerului, fiind vorba de Nicolae Popa și Timofei Cadie, slujitori ai concesionarului pescuitului românesc pe Dunăre, care ar fi acționat la ordinul reprezentantului principal al concesionarului Panaioti. După ce au confirmat că toate s-au petrecut conform relatării grănicerilor ruși, aceștia au fost eliberați, urmând să se prezinte ulterior la o a doua audiere, însă nu s-au mai prezentat, motivând că autoritățile române au demarat și ele o anchetă în acest sens. Acțiunile grănicerilor ruși au fost considerate de superiori drept juste, astfel că dosarul a fost lăsat fără măsuri punitive²⁴.

Până la urmă, un nou tratat comercial a fost semnat între ambele state la 4/16 decembrie 1886, iar incidentele de pescuit de pe brațul Chilia au cunoscut o acalmie temporară, cel puțin, în ceea privește corespondența diplomatică. Printre altele, convenția a redus taxa vamală la peștele importat din Rusia în România de la 20 franci pentru 100 kg, la 4 franci pentru peștele proaspăt, și la 3 franci – pentru cel sărat²⁵. Dar în pofida acestei reușite diplomatice ruse, arma sechestrată de pescarii ruși nu fusese returnată părții române, probabil, așteptându-se un prilej mai bun. La 17 mai 1892, șeful poliției din Ismail solicita Cărmuirii guberniale permisiunea de a scoate arma la licitație, pentru că se acoperise cu rugină și devenea inoperabilă. Totuși, Departamentul Poliției i-a solicitat guvernatorului Basarabiei, ca urmare a demersului acestuia, să transmită arma consulului român din Ismail. Abia la 13 februarie 1893, șeful Poliției din Ismail raporta Cărmuirii guberniale că arma a fost transmisă la 12 februarie consulului român din Ismail²⁶. Soluționarea

²³ *Ibidem*, ff. 42-43.

²⁴ *Ibidem*, ff. 46-48.

²⁵ ПСЗРИ. Собр. 3. Т. VI. 1886. СПб.: 1888. №4137, с. 595; О вывозе и ввозе рыбных продуктов в 1885 г. В: Вестник рыбопромышленности (СПб). №2. 1887, с. 43.

²⁶ ANA FAG. F. 2. Inv. 1. D. 8674, ff. 55-59.

chestiunii nu era una întâmplătoare, în 1893 fiind prelungită Convenția comercială bilaterală din 1886. Aceasta expirase la 28 iunie / 10 iulie 1891, astfel încât pe parcursul anului 1892 exportul de pește din Rusia în România a fost oprit²⁷, iar corespondența diplomatică pe marginea incidentelor de pescuit pe gârla Stari-Stambul a răbufnit cu o nouă intensitate²⁸.

În anii 1893-1894, inginerii Theschovici și L. von Rummel au fost însărcinați de guvernul rus să studieze navigabilitatea gurilor Chilie, iar căpitanul vasului de război „Pesuapse” a fost mandatat să sondeze apele de la bara din estuarul gârlei Stari-Stambul și să alcătuiască o nouă hartă a regiunii. Harta elaborată muta frontiera Rusiei mult în apele românești, incluzând chiar și o parte din rada Sulina. Studiile inginerilor și harta „sui-generis” au servit drept bază a unei note diplomatice, remisă la 16/28 mai 1894, prin care guvernul român era somat să purceadă de urgență la o nouă delimitare a apelor teritoriale pe gârla Stari-Stambul, în virtutea modificării talvegului acestuia. Pretextul era reprezentat de câteva „conflicte între pescari”, care, în opinia istoricului Constantin Ardeleanu, erau încercări deliberate ale autorităților ruse de a demonstra că nu se mai cunoștea cu certitudine linia de frontieră româno-rusă²⁹. Pe de altă parte, la 12 martie 1894, între cele două state avea să fie semnată Convenția privitoare la corespondența directă între tribunalele districtelor limitrofe³⁰, care, formal, trebuia să simplifice soluționarea disputelor judiciare între supușii ambelor state, fără necesitatea implicării canalelor diplomatice.

Ulterior, Rusia a propus formarea unei comisii mixte ruso-române, care să studieze „condițiile de pescuit și amplasarea spațiilor de apă” și să dezvolte la fața locului toate problemele tehnice legate de delimitare. Guvernul român a fost de acord și o comisie mixtă ruso-română a început să funcționeze în 1895. Comisia s-a confruntat cu trei sarcini: 1) clarificarea frontierei de-a lungul gârlei Stari-Stambul; 2) delimitarea apelor în estuarul gârlei Stari-Stambul; 3) delimitarea teritorială a apelor maritime în fața acestora. După finalizarea cercetării, comisia s-a întrunit în perioada 18-20 septembrie la Galați. Delegații ambelor părți au căzut de acord doar asupra primului punct, că granița dintre Rusia și România de-a lungul gârlei Stari-Stambul trece de-a lungul talvegului acestei brațe. La punctele 2 și 3 părțile nu au găsit consens³¹.

Este interesant că, în cadrul discuțiilor de la Galați din septembrie 1895, reprezentantul pescarilor din Vâlcov a propus, drept soluție pentru prevenirea apariției incidentelor, ca pescuitul pe gârla Stari-Stambul să fie declarat neutru, adică liber pentru pescarii ambelor state pe toată lățimea sa. Ceilalți delegați ruși au respins această propunere, afirmând că acest lucru nu ar aplană conflictele între pescarii de pe ambele maluri, ci chiar le-ar intensifica. Reprezentantul rus

²⁷ О вывозе о ввозе рыбных продуктов в 1892 г. В: *Вестник рыбопромышленности* (СПб). №2. 1893, с. 81.

²⁸ Русско-румынские соглашения по упорядочению рыболовства в Дунае. В: *Вестник рыбопромышленности* (СПб). № 6-7. 1900, с. 328.

²⁹ Constantin Ardeleanu. *Evoluția intereselor economice și politice britanice la gurile Dunării (1829-1914)*. Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2008, pp. 207-208.

³⁰ F.C. Nano. *Condiția tratatelor și altor legăminte ale României (1354-1937)* București: 1938, p. 343.

³¹ О. Гримм, Вл. Руммель, Е. Голиков. Комиссия по разграничению вод Старо-Стамбульского гирла в устьях Дуная. В: *Вестник рыбопромышленности*. № 10. 1895, сс. 443-444.

O. Grimm a propus, în schimb, stabilirea unei fâșii de interdicție a pescuitului în estuarul gârlei Stari-Stambul, care s-ar fi întins de la mare pe o lungime de 2-3 verste în interiorul acesteia³². Atunci delegații români nu s-au opus acestei măsuri și și-au exprimat doar dorința ca interdicția de pescuit să se aplice pe toată lungimea brațului Chilia³³.

Problema delimitării apelor dunărene a fost pusă din nou de Rusia în 1897, ca motiv servind ciocnirile constante între pescarii ruși și români din așezările dunărene, uneori soldate cu victime umane. Se insista că acest lucru se datora faptului că granița de stat nu era clar definită. Instruindu-l pe N. Fonton să înceapă negocierile, ministrul de externe rus M.N. Muravyov și-a exprimat doleanța ca Guvernul român să aprecieze propunerea Guvernului rus de instituire a unor fâșii de interdicție pentru pescuit ca o dovadă a deschiderii spre consolidarea relațiilor de prietenie între cele două state. N. Fonton i-a adus la cunoștință președintelui Consiliului de Miniștri al României, D.A. Sturdza, propunerile Guvernului rus. D.A. Sturdza a răspuns prin nota din 5/17 iunie 1897, în care îl informa pe N. Fonton că guvernul român împărtășește pe deplin ideea înființării unei fâșii de interdicție în estuarul gârlei Stari-Stambul. Totodată, el propunea stabilirea unor fâșii de interdicție pentru pescuit pe toate gârlele brațului Chilia, fixarea perioadei între luna aprilie și mai când să fie interzis pescuitul speciilor valoroase de pește, precum și determinarea dimensiunii buclelor pe unelte de pescuit și interzicerea pescuitului pentru peștii mai mici. În august 1897, D.A. Sturdza i-a prezentat însărcinatlui cu afaceri rus la București A. Somov un proiect de Convenție de pescuit. Acest proiect prevedea, mai nou, stabilirea unor fâșii de interdicție nu doar pe gurile brațului Chilia și în partea adiacentă mării, ci și pe cursul inferior al Prutului și Dunării. Conform convingerii lui D.A. Sturdza, încheierea unei convenții de pescuit trebuia să promoveze reproducerea rapidă a peștilor și să crească veniturile din pescuit³⁴.

Până la finalizarea tratatelor, în anul 1899, partea rusă a instituit pe insula Cubani, aproape vizavi de cordonul românesc Popina, un pichet de grăniceri, din 9 persoane, echipați cu două bărci. Acesta era însărcinat să supravegheze pescuitul pe gârla Stari-Stambul, de la Vâlcov până la mare, și „să ofere sprijin pescarilor noștri în timpul confruntării cu cei români și să-i rețină pe ultimii, în caz că pescuiau în apele noastre teritoriale”. În anul 1900, pichetul a fost transformat într-un cordon permanent. Totodată, Cartierul general al Corpului Separat de Grăniceri a adoptat noi reguli în privința supravegherii pescarilor pe Dunăre și Prut. Acestea admiteau pescuitul doar pe timp de zi, iar după apusul soarelui pescarii erau obligați să acosteze la cel mai apropiat cordon. Noaptea se putea pescui doar cu permisiunea expresă, de fiecare dată, a comandantului detașamentului de grăniceri. În baza acestor reguli, guvernatorul Basarabiei a emis, la 8 decembrie 1900, reguli speciale pentru pescarii ce pescuiau pe brațul Chilia. În conformitate cu acestea, pescuitul pe brațul Chilia era permis doar pentru locuitorii permanenți și de încredere din județul Ismail. Pescarii trebuiau să obțină de la poliție bilete speciale pentru dreptul de a pescui, cu valabilitate de până la un an. Pescarilor li se interzicea

³² *Ibidem*, p. 447.

³³ A.C. Агаки. *Op. cit.*, p. 32.

³⁴ *Ibidem*, p. 33.

să se apropie de mijlocul râului, pentru a nu fi duși de curenți în apele teritoriale române. În cazul reținerii pescarului în apele teritoriale române, sau a raportării către poliție a încălcării, biletul pescăresc îi era suspendat, pe o perioadă stabilită de organul de poliție emitent³⁵.

Între timp, după îndelungi discuții, Guvernul rus a acceptat propunerea României de a încheia o Convenție de pescuit. Negocierile finale au început la Odesa la începutul lui iunie 1900. Neînțelegerile între reprezentanții celor două state au apărut doar în problema formei fâșiilor de interdicție pentru pescuitul de la gurile brațului Chilia. Delegatul român P. Popovăț a propus stabilirea în estuarul gârlei Stari-Stambul a unei fâșii de interdicție în formă ovală, care să se extindă pe măsura îndepărtării de coastă spre largul mării. Pentru a ieși din impas, reprezentanții ruși au fost de acord cu acest lucru, iar convenția a fost semnată la 10/23 iunie 1900. Deși nu și-a îndeplinit obiectivul principal, diplomația rusă a apreciat pozitiv încheierea acesteia. După ratificarea de către Parlamentul român, cercurile diplomatice ruse și-au exprimat speranța că Convenția „va elimina motivele neînțelegerilor reciproce între pescarii ruși și români”³⁶.

Ratificată de partea rusă pe 11 februarie 1902, Convenția era constituită din 14 articole. Articolul 1 era unul introductiv, care stabilea zona de aplicare a Convenției la apele teritoriale de la Prut și Dunăre, la hotarul dintre cele două state. Articolele 2-5 prevedeau limitări în privința inventarului de pescuit, precum interdicția de a folosi dinamita și alte explozive, limitarea ochiului plasei de pescuit la minim 4 cm și a distanței între parii din coteț³⁷ – la minim 3 cm etc. Articolele 6-10 se refereau la interdicțiile sezoniere (1 aprilie – 1 iunie) și de mărime la pescuitul unor specii prețioase de pește și al racilor. Articolul 11 determina forma și dimensiunea fâșiilor de interdicție, în care pescuitul era interzis pe tot parcursul anului. Această fâșie se extindea cu 1 km în amonte de la estuarul gârlei Stari-Stambul, în particular, și a celorlalte guri dunărene, în general, pe o lățime de 2 km. Părțile urmau să semnalizeze fâșiile de interdicție. Articolele 12-13 prevedeau măsurile tehnice de realizare a prevederilor Convenției de comun acord. Articolul 14 stabilea că Convenția a fost încheiată pe o perioadă de 5 ani. Dacă cu un an înainte de expirarea termenului specificat, niciuna dintre părțile semnatare nu denunța Convenția, atunci aceasta rămânea în vigoare până când una dintre părți dorea să o denunțe. Totuși, în acest caz, Convenția rămânea în vigoare încă 12 luni după anunțarea denunțării³⁸.

Astfel, delimitarea apelor teritoriale în gârlea Stari-Stambul nu a fost posibilă, din cauza faptului că partea rusă o considera o continuare a fluviului, în timp ce Guvernul român o considera parte din apele maritime teritoriale. Semnarea acestei Convenții, alături de reluarea de către Rusia a lucrărilor de la gura Polunoșnoi a brațului Oceakov, au reușit, pentru moment, să detensioneze situația³⁹. Este de

³⁵ Н. Пушкарев, К вопросу об урегулировании черноморско-дунайского рыболовства, В: *Вестник рыбопромышленности*. № 7-8. 1901, сс. 445, 450.

³⁶ А.С. Агаки. *Op.cit*, pp. 34-35.

³⁷ Capcană pentru prins pește în iazurile acoperite cu stuf, făcută din nuiiele împletite cu papură și prevăzută cu o deschidere îngustă întoarsă înăuntru, astfel încât peștele, odată intrat în ea, să nu mai poată ieși.

³⁸ ПСЗРИ. Собр. 3. Том XXII. 1902. СПб.: 1904. Отд. 1. № 21085, сс. 84-87.

³⁹ Constantin Ardeleanu. *Evoluția intereselor economice ...*, pp. 207-208.

notat, că un conflict teritorial avuse loc și la hotarul româno-bulgar, în dreptul ostrovului Bujorescu, dintr-un pretext identic – deplasarea talvegului⁴⁰.

Dar, odată cu punerea în aplicare a Convenției, partea rusă s-a pomenit în imposibilitatea asigurării controlului cuvenit pentru respectarea prevederilor. Instituirea unei inspecții piscicole, pe modelul existent în România, necesita sume importante de bani, care nu puteau fi acoperite, deoarece pescuitul nu se afla în regie proprie, iar taxele colectate completau veniturile locale. S-a propus acoperirea parțială a acestor cheltuieli prin impunerea unei taxe în folosul statului de 4%, la care să fie supus peștele vândut în târgul Vâlcov, peste taxa locală de 8%. Dar problema a rămas pentru mult timp la nivel de discuții⁴¹. În aceste condiții, Ministerul rus de Interne a propus amendarea Convenției prin permiterea pescarilor de ambele părți a folosirii plaselor de pescuit peste talvegul brațului Chilia, fără dreptul de trecere pe malul opus. În cazul respingerii acestei inițiative, se propunea interzicerea folosirii armei împotriva pescarilor care încercau să se sustragă organelor de control, când erau surprinși în flagrant delict. Se propunea, în schimb, transmiterea către administrațiile locale de pe celălalt mal a numărului de identificare a bărcii, pentru perceperea amenzii în modul stabilit de lege⁴². Toate aceste propuneri nu s-au regăsit, totuși, în noua Convenție româno-rusă cu privire la pescuit, semnată la București la 16/29 octombrie 1907. Această Convenție doar a extins prevederile restrictive stabilite în 1900 asupra tuturor apelor Dunării românești cu afluenții ei și asupra tuturor apelor Mării Negre cu toți afluenții ei din Rusia. Noua Convenție a intrat în vigoare la 22 ianuarie 1908⁴³.

Convenția de pescuit nu a înlăturat, așa cum a sperat partea română, braco-najul pescarilor de pe malul rus în apele sale teritoriale și incidentele rezultate în consecință. În perioada de la ratificarea primei Convenții și până în octombrie 1905 au fost înregistrate 30 de ciocniri ale pescarilor ruși cu grănicerii și inspectorii piscicoli români, unele dintre care s-au soldat cu cauzarea de vătămări corporale și chiar decesul pescarilor⁴⁴. Aplicarea măsurilor judiciare împotriva pescarilor din Basarabia care încălcau Legea română a pescuitului a continuat să fie frecventă și după intrarea în vigoare a Convenției din 1907, după cum o demonstrează paginile Monitorului Oficial al României. Spre exemplu, locuitorul satului Necrasovca era chemat în judecată la Judecătoria rurală din Tulcea pe 21 octombrie 1908, pentru a fi ascultat ca inculpat în procesul cu Administrația Regiei Statului pentru contravenție la Legea pescuitului. Un anunț, practic identic, îl viza și pe consăteanul

⁴⁰ Daniel Silviu Niculae. *Op.cit.*, pp. 70-71.

⁴¹ Н. Пушкарев. *Указ. соч.*, с. 448.

⁴² О лове плавными сетями в пограничных рукавах рек Дуная и Прута, В: *Вестник рыбопромышленности*. № 9. 1903, с. 504. Autoritățile ruse afirmau că încălcări ale apelor teritoriale se înregistrau de ambele părți, dar întrucât nu dispuneau de organe de control specializate, pescarii români nu puteau fi prinși în flagrant delict și supuși amenzilor. Nu exista nici măcar o lege care ar fi prevăzut tragerea la răspundere a supușilor străini pentru pescuitul ilicit în apele sale teritoriale. Potrivit Regulilor noi adoptate de Cartierul general al Corpului Separat de Grăniceri pentru supravegherea pescuitului pe Dunăre și Prut, adoptate pentru a corespunde prevederilor convenției, vasele de patrulare ale grănicerilor ruși nici măcar nu aveau dreptul să oprească bărcile pescărești străine pentru verificarea actelor, în vederea evitării incidentelor (*Вестник рыбопромышленности*. № 6-7. 1905, с. 366).

⁴³ F.C. Nano, *Op.cit.*, p. 344.

⁴⁴ Н. Семенов. К вопросу о русско-румынской рыболовной конвенции. В: *Вестник рыбопромышленности*, № 6-7. 1907, с. 322.

acestuia Andrei Hristaliev⁴⁵. Locuitorul orașului Ismail Dimentian Lebedev era condamnat de Judecătoria rurală Tulcea la 10 zile de închisoare pentru încălcarea Legii pescuitului și incapacitatea de a achita amenda stabilită de 50 de lei⁴⁶ etc. etc. Desigur, pescuitul pe Dunăre genera situații cu potențial de declanșare a unor incidente nu doar implicând supușii ruși. Monitorul Oficial al României include anunțuri privind chemarea în judecată și a multor supuși bulgari pentru încălcarea Legii Pescuitului. De exemplu, doar în numărul din 12 septembrie 1908 sunt incluse 16 anunțuri privitoare la chemarea în judecată la Judecătoria rurală din Bechet Dolj a diferitor pescari din comuna Rahova, Bulgaria⁴⁷. Dar și hotarul dunărean între cele două state era mult mai extins față de cel cu Rusia. România, de altfel, semnase o convenție similară cu privire la pescuitul în apele de hotar de pe Dunăre și cu Guvernul de la Sofia (la 29 noiembrie 1901), dar și cu cel de la Belgrad (la 15 ianuarie 1902)⁴⁸.

Nu toate incidentele care apăreau țineau doar de aplicarea măsurilor punitive împotriva pescarilor care încălcau legea. Astfel, conform raportului șefului poliției din Ismail din 12 martie 1912, pescarii din Ismail Kuzima Fadeev, Iacov Kovalev, Foma Șekin, Kanon Reșetnikov și Sava Jucov au formulat o plângere împotriva acțiunilor comisarului de poliție de la punctul de frontieră Satu Nou. Aceștia afirmă că, deși dețineau legitimații eliberate de poliția din orașul Ismail, precum și permisiuni din partea autorităților române de a pescui în apele teritoriale române, comisarul nu le-a permis să treacă pe malul românesc, afirmând că are dreptul de a permite accesul doar pentru trei pescari pe zi. Șeful poliției din Ismail a făcut demersuri către consulul român din Ismail și consulul rus din Tulcea, pentru a confirma dacă exista o astfel de limitare și cum era justificată. Însă, neprimind răspunsuri, acesta s-a plâns guvernatorului, motivând că astfel de limitări nu ar fi existat până atunci, iar întrucât în evidența sa se aflau 630 de pescari, această limitare putea să-i afecteze grav. El solicita permisiunea de a se deplasa la Galați, pentru a discuta cu consulul rus și cu autoritățile române motivele reale ale acestei limitări, în vederea soluționării situației, pentru a apăra astfel interesele locuitorilor orașului și „a prestigiului puterii rusești, în calitate de reprezentant al acesteia”. La 2 aprilie 1912, același șef al poliției din Ismail îl informa pe guvernator că a primit de la consulul rus din Tulcea un răspuns la interpelarea sa, prin care era informat că limitarea a fost aplicată pescarilor din greșeală. Ca urmare a insistenței consulului, Prefectura din Tulcea a emis o dispoziție în acest sens, pescarii fiind admiși să treacă hotarul român în număr nelimitat⁴⁹.

Normalizarea comunicării bilaterale, chiar și în tratarea incidentelor grave, reprezenta în mod clar un succes al diplomației române, prin punerea în prim-plan a actului judiciar. Un caz elocvent, în acest sens, este cel din 14 august 1912, când grănicerii români au tras în pescarul din Ismail Pilat Krucevski, în încercarea de a-l reține la intrarea din râul Prut în Dunăre. Pescarul rănit a fost transportat la Galați. În primul rând, soția acestuia a primit un bilet-legitimăție, pentru a-l putea

⁴⁵ MO. Nr. 156, 10 octombrie 1908, p. 6656.

⁴⁶ MO. Nr. 109, 14 august 1908, p. 4797.

⁴⁷ MO. 12 septembrie 1908, pp. 5731-5732.

⁴⁸ F.C. Nano. *Op. cit.*, pp. 118, 227.

⁴⁹ ANA FAG, F. 2. Inv.1. D. 9257. ff. 1-2, 4-4 verso.

vizita la Galați. De asemenea, Poliția din Reni a primit dispoziția de a investiga cazul, împreună cu autoritățile competente din România, despre care fapt a fost informat procurorul Judecătoriei districtuale din Chișinău, dar și Direcția gubernială a Jandarmeriei din Basarabia⁵⁰. La 26 august, după finalizarea cercetărilor, corespondența cu privire la rănirea pescarului a fost transmisă misiunii ruse de la București⁵¹.

Această normalizare a devenit deosebit de importantă mai ales odată cu izbucnirea, la 28 iulie 1914, a Primului Război Mondial. Este adevărat că, în contextul în care România și-a declarat neutralitatea, iar ambele părți beligerante curtau intrarea acesteia de partea sa, Rusia trebuia să trateze orice incident cu maximă iscusință diplomatică. Acest lucru este evident și din felul cum au fost tratate două astfel de incidente, separate în dosare distincte de cancelaria guvernatorului Basarabiei, care se regăsesc acum în fondurile de arhivă.

Primul viza sechestrarea de către Garda piscicolă română a plaselor pescarului din Vâlcov, Evtodie Ungurean, în valoare de 60 de ruble. Potrivit raportului ispravnicului județului Ismail, înaintat guvernatorului Basarabiei la 30 martie 1915, la plângerea pescarului, polițistul din Vâlcov a alcătuit un protocol, prin care solicita asistența autorităților pentru întoarcerea plaselor, chiar dacă vâlcoveanul a recunoscut că a pescuit în estuarul gârlei Stari-Stambul, într-o fâșie interzisă. La 6 aprilie 1915, guvernatorul remitea acest demers consulului rus de la Galați și, totodată Ministerului de Interne. La 13 aprilie, consulul rus de la Galați îl informa pe guvernator despre transmiterea dosarului în cauză vice-consulului rus de la Sulina⁵². La 18 mai 1915, acesta din urmă îl informa pe guvernator despre faptul că, potrivit Convenției ruso-române privind pescuitul în apele Dunării și Prutului, semnată la 16/29 octombrie 1907⁵³, părțile semnatare îi pedepseau pe cei care încălcau regulile prevăzute în conformitate cu propriile legi. Potrivit Legii române a pescuitului din 10 octombrie 1896 și a Regulamentului din 17 august 1897 privind pedepsele pentru încălcarea acesteia, în astfel de cazuri era prevăzută confiscarea inventarului de pescuit, care ulterior urma să fie vândut prin licitație, după un proces de judecată. Ca urmare, vice-consulul constata că era destul de dificil sau chiar imposibil de a-l ajuta pe pescar. Acesta se arată disponibil de a-l asista, totuși, la procesul ce urma a se desfășura⁵⁴.

Cel de-al doilea caz viza sechestrarea de către autoritățile române a bărcii și inventarului de pescuit de la pescarul din Vâlcov Petrichie Golubov. Potrivit raportului polițistului din Vâlcov, acest caz nu avea însă nimic în comun cu braconajul în apele teritoriale române. Pescarul era suspectat de pescarii români de furtul inventarului de pescuit, iar în mediul vâlcovean chiar avea o reputație proastă în acest sens. Arestarea acestuia s-a petrecut la 21 aprilie 1915, după ce Golubov ar fi fost nevoit să se apropie de Sulina, din cauza vremii rele. Acolo, la plângerea unor pescari români, care de mult timp îl urmăreau, a intervenit Garda piscicolă. Chiar partenerul cu care pescuia l-a denunțat. Totuși acesta a reușit să evadeze. Reve-

⁵⁰ *Ibidem*, ff. 1-2, 8-8 verso.

⁵¹ *Ibidem*, ff. f. 1-2, 11-11 verso.

⁵² ANA FAG, F. 2. Inv. 1. D. 9488, ff. 1-5.

⁵³ *Собрание Указаний Правительства (СПБ)*. 18 марта 1908. № 45. Отд. 1, с. 304.

⁵⁴ ANA FAG, F. 2. Inv. 1. D. 9488, ff. 6-7.

nind la Vâlcov, Golubov a făcut o plângere la poliție⁵⁵. La 12 mai, în pofida datelor din protocolul polițistului din Vâlcov, guvernatorul a remis dosarul vice-consulului rus de la Sulina. Acesta îi răspundea sec, la 19 mai 1915, că barca și inventarul de pescuit, care au fost sechestrate de la Golubov, urmau a se păstra până la procesul de judecată, la care „părții vătămate i se va acorda tot sprijinul consular necesar”⁵⁶. Ca urmare, în ambele cazuri, observăm o atitudine foarte echilibrată a diplomaților ruși, fapt dictat, de altfel, de situația internațională complicată în care se aflau ambele state.

Ca urmare, putem concluziona că, în perioada 1878-1916, pescuitul în apele dunărene de frontieră a reprezentat un subiect important al relațiilor diplomatice româno-ruse. Incidentele și disputele legate de acest subiect au avut însă o evoluție diferită pe parcursul acestor ani. Se evidențiază în mod clar două etape distincte, delimitate de semnarea, în anul 1900, a Convenției bilaterale cu privire la pescuitul în apele de frontieră comună de la Dunăre și Prut. Prima etapă s-a caracterizat prin faptul că partea rusă căuta pretexte pentru a presa și soma partea română în privința necesității delimitării frontierei comune pe brațul Chilia, dar și alte subiecte importante, precum relațiile comerciale și tarifele vamale aplicate între ambele state. Toate acestea aveau în fundal nemulțumirea creată în societatea română de reanexarea la Rusia a sudului Basarabiei. Este o etapă în care statul român încerca să evite confruntarea directă cu autoritățile ruse, prin concesionarea dreptului de gestionare a pescuitului dunărean unor antreprenori privați, tratând incidentele ca dispute între persoane particulare. În cea de-a doua etapă, după trecerea pescuitului în regia statului prin Legea Pescuitului din 1896, partea română a căutat să negocieze normalizarea relațiilor comune pe acest subiect, pentru a evita incidentele și disputele în care putea fi implicată direct. Semnarea Convenției româno-ruse cu privire la pescuit în anul 1900 venea, totodată, drept reflectare a situației geopolitice complicate, ce se crease pe Vechiul Continent, și a pregătirii diplomatice a marilor puteri pentru conflagrația mondială ce urma, inevitabil, a se produce.

⁵⁵ ANA FAG, F. 2. Inv. 1. D. 9576, ff. 1-3.

⁵⁶ *Ibidem*, ff. 5-6.

.....

Ioan Vidu, doinitorul Marii Uniri, și Avram Iancu

Constantin-Tufan STAN

CENTRUL DE STUDII INTERDISCIPLINARE „SILVIU DRAGOMIR”

 0000-0001-9327-0912.

Ioan Vidu, the singer of the Great Union, and Avram Iancu. Marșul lui Iancu (The March of Iancu) and Haideți, frați!, two compositions signed by Ioan Vidu, published in 1903 at the Diocesan Printing House in Caransebeș, considered by the Prosecutor's Office as having a subversive content that instigates revolt, were withdrawn from bookstores, and the entire print run was confiscated, the Royal Court of Timisoara initiating a criminal lawsuit against the author. Another legal conflict, on the subject of the homage to Avram Iancu, the so-called trial in the “Iancu affair”, judged in 1899 at the Royal Court of Alba Iulia, had as its object the collection destined for the erection of a monument. On this occasion, Ioan Vidu, animated by the purest patriotic feelings, published an article (a parallel between Avram Iancu and Lajos Kossuth), in which he deplored the confiscation of the fund by the Hungarian authorities.

Keywords: Ioan Vidu, Avram Iancu, Lajos Kossuth, Marșul lui Iancu (The March of Iancu), “Iancu affair”

Ioan Vidu și toposul multicultural și pluriethnic bănățean

Câteva repere biografice ale „doinitorului Banatului”, cum a fost alintat de românii de pretutindeni Ioan Vidu, ne vor ajuta să descifrăm coordonatele fundamentale ale creației sale, prin care a vibrat la unison cu aspirațiile sociale și politice ale românilor bănățeni și transilvăneni, dar și elementele care îl vor defini, în anii maturității, ca un fervent cultivator al spiritului toleranței interetnice¹.

S-a născut în 17 decembrie 1863, într-o familie modestă (tatăl, Petru, era învățător, iar mama, Iorsana, țărăncă), la Mânereau (comitatul Arad), unde va absolvi școala primară. A fost protejat de protopopul Constantin Gurban (1845, Buteni – 1906, Ineu), un apropiat al familiei (deputat guvernamental în Dietă în două legislaturi – 1875-1878 și 1884-1887), care l-a adoptat, în 1874, după moartea tatălui său, susținându-l apoi pentru a finaliza cursurile Școlii Confesionale Greco-Orientale din Butyîn (azi Buteni). Între anii 1878 și 1881 a urmat Preparandia din Arad, frecventând, în paralel, și cursurile Conservatorului maghiar din localitate, unde a studiat cu profesorul Ioan Händl. Ca seminarist, a desfășurat o intensă activitate culturală. Pe lângă sârguința manifestată în studiul muzicii, a scris poeme, fabule,

¹ v. Constantin-Tufan Stan. *De la Reuniunea Română de Cântări și Muzică la Corul „Ion Vidu”. 1810-2010. 200 de ani de cânt coral românesc la Lugoj*. Editura Eurostampa, Timișoara: 2010; Idem. *Ioan Vidu. Doinitorul Marii Uniri*. Editura Eurostampa, Timișoara: 2017.

Ioan Vidu (1863-1931)

eseuri, tragedii în stil clasic, dovedind un interes aparte pentru folclor și istorie. Caietul-manuscris *Deprinderi de poezii* cuprinde încercări literare ce subliniază sensibilitatea sa pentru istoria românilor: *Hora la frații mei români*, *Mersul românilor*, *Un vis românesc*, *Martorul libertății* (poem dedicat evenimentelor revoluționare de la Blaj din 1848) ș.a. A înființat și a condus, în calitate de redactor-responsabil și editor, două reviste, organe de presă ale „tinerimii preparandiale”, *Găunele* („foaie glumeață”, fondată în 1880) și *Amicul tinerimei* („organul tinerilor preparandiali” – 1881), în care a abordat subiecte variate, cu tematică științifică și literară, ce anunțau, prin stil, logică, incisivitatea și cursivitatea exprimării, dar și prin patosul tonului național, viitorul cronicar al *Drapelului* și autorul stihurilor din creațiile sale corale. Discursul de rămas-bun rostit la absolvirea Pedagogicului arădean sublinia patosul revoluționar al tânărului Vidu:

„Eram încă prunc tânăr când jeleam națiunea și poporul românesc. Jeleam poporul și-l jelesc și astăzi, căci îl văd alungat de soartă. Îl jelesc și astăzi, căci văd că pe cerul său se adună numai tot nori negri, iar nu se străluce soarele ca și odinioară. Jelesc poporul pentru că e în lanțuri și nu se află nime ca să le rumpă de pe dânsul. Jelesc poporul pentru că doarme «somnul cel de moarte» și nu este nime să vină ca să-l deștepte”².

În finalul cuvintelor sale, întrebându-se asupra ajutorului pe care poate să-l ofere națiunii, concluzionează:

„Cugetat-am la armă, dar [...] m-am întors. Am cugetat la școală, și aici am stat. Am ajuns la acel rezultat că arma numai ce nimicește, iar școala rădică mlădițe

² Ms., Muzeul de Istorie, Etnografie și Artă Plastică Lugoj.

tinere care sunt speranța viitorului. În rezultatul meu m-au întărit și cuvintele unui om foarte învățat, care a zis: «Dă-mi școală, și eu îți voi reforma întreaga lume». Cuvintele acestui om mare m-au însuflețit și mai tare spre ceea ce cugetam eu, astfel mi-am propus că, prin orice greutateți voi trece, nu-mi pasă, numai ca să pot ajunge odată și eu acolo ca să ajut națiunii mele barem în câțva. Am trecut de-atunci prin multe greutateți, dar toate le-am călcat sub picioare și am căutat acolo că pentru națiune și Dumnezeu toate le fac în voia cea mai mare”³.

Ioan Vidu, pe fruntea căruia a strălucit diadema de prinț al doinelor – prin care a insuflat românilor bănățeni și ardeleni neostoitul său dor de Unire –, a fost, deopotrivă, un sensibil poet, prodigios culegător de folclor, talentat cronicar, eseist și memorialist, sociolog, pasionat istoric amator și chiar lingvist și arheolog. Contribuțiile sale literare (cronici muzicale, crochiuri literare și lingvistice – publicate în *Drapelul*) ni-l prezintă într-o inedită ipostază: aceea de cărturar și povățuitor al neamului în momente de grea cumpănă pentru afirmarea și conservarea moștenirii identitare. Cumpănit, sfătos, dar ferm în mânuirea condeiului, ironic, chiar caustic – fără a depăși granițele unui ton condescendent, civilizat – în spumoasele sale pamflete cu iz politic, neînfricat în fața meschinilor șicane ale reprezentanților administrației, Vidu a fost o personalitate exemplară, un vizionar care s-a identificat cu aspirațiile celor umiliți și obidiți. A activat, în ultimii ani de viață, în fruntea organizației liberale lugojene (i-a succedat protopopului-cărturar George Popovici, membru corespondent al Academiei Române), modestia sa proverbială (a refuzat un post de profesor universitar la Conservatorul bucureștean), integritatea sa morală și intransigența acțiunilor impunându-l în conștiința românilor de pretutindeni. Armele sale au fost verbul și lira – muze cărora li s-a închinat –, slujind năzuințele de dreptate națională, politică și socială ale conaționalilor săi.

În câteva fragmente din pilduitoarele sale texte publicate în presa vremii sunt surprinse, cu tușe fine, aspecte privind problema naționalităților în Imperiul Austro-Ungar, alături de câteva memorabile aprecieri formulate de Valeriu Braniște la început de veac XX:

„Un bărbat maghiar de valoare a zis odată că Ungaria numai așa e frumoasă, cum e, căci apare ca și o grădină împodobită cu diferite flori, care cu mult mai frumos aspect îți dă decât uneia semănată numai cu rapiță. Vântul timpurilor comunică praful fructificațiunii de pe o floare pe alta, prin ceea ce se dă însă la nobilitarea fieștecăreia. Așa stăm și cu popoarele, respectiv naționalitățile acestei țări: este menirea noastră ca să ne cultivăm unii pe alții, și cel ce îndrăznește ca să suprimă dezvoltarea unui popor în beneficiul altuia – acela dușman este țării noastre – e grădinar nepriceput. Să învățăm unii de la alții și astfel să ne cultivăm cât mai mult, căci acesta este scopul unui stat”.

„Un alt bărbat de stat, deputatul țării și preotul J. Hock, într-o conferință de astă-iarnă, vorbind despre cultură, zicea între altele: «Cultura unui popor se bazează pe știință și artă; una fără de alta nu poate produce cultura. Poporul ce cultivă numai știința este ca și vulturul căruia i-ai tăiat o aripă, iar cel care cultivă și arta e ca vulturul cu două aripi, ce, zburând cu maiestate, se avântă în regiuni

³ *Ibidem*.

înalte, făcând ca tot aerul dimprejurul său să vibreze, să tremure...» Frumoasă asemănare! Frumoașe cuvinte! Să le luăm aminte! Să le luăm aminte, căci un alt preot, de-al nostru, din comitatul Aradului, iată ce-mi zicea acum vreo patru săptămâni: «*Drapelul* vostru de la Lugoj e plin numai de concerte, fără de care putem trăi». Adevărat că și vulturul poate trăi fără de o aripă, dar, sărmanul, nu se mai poate avânta în regiunile lui; astfel și iubii mei crișeni pot trăi și fără muzică. Da, căci cel ce doarme are lipsă de liniște. Toiul sunetelor nu este pentru el, căci se deșteaptă din somn. El, sărmanul, visează..., și freamătul sunetelor sociale sunt pentru el infestătoare. Aceasta este adevărata pasivitate, și nu care o propagă *Drapelul* din Lugoj!⁴

Tematica relațiilor interetnice constituia un element sensibil și pentru Vale-riu Braniște. Un mic incident, petrecut la concertul festiv de pe scena Arenelor Romane, cu prilejul Marii Expoziții Jubiliare (București, 1906), a avut darul să distorsioneze, într-o oarecare măsură, ampla efuziune patriotică a evenimentului, interpretarea pieselor în limba germană de către corul german din București determinând protestul lui Nicolae Iorga. Animat de o viziune modernă, europeană a problematicii interculturalității și a plurietnismului, V. Braniște a dat o interpretare justă animozităților generate de intervenția marelui istoric, în spiritul proverbialei moderații și toleranțe bănățene:

„Întreaga scenă ne-a cam jenat, căci noi formam majoritatea absolută a publicului din Arene, și, în urma dispozițiilor sufletești în care ne aflam, nimic n-a fost mai departe de noi decât a ne amesteca în această daraveră casnică, la care, pe lângă tot interesul particular ce ni l-a oferit, tot mai bucuroși n-am fi fost de față. Incidentul provocat de Iorga în Arene a fost că a protestat contra faptului că corul german din București a cântat la Festivalul nostru nemțește, aducând în limba germană omagii României și regelui român. Acești germani sunt oaspeți în România și beneficiază de libertățile cele mai largi ce le oferă Regatul Român oaspeților săi. Noi n-am văzut nimic supărător în cântarea nemțească a nemților ce trăiesc în Regatul Român, din contra, ne-am bucurat de libertatea, care nu e frază, ci realitate în România. Ne-ar fi supărat dacă românii ar fi cântat nemțește. Ca neamțul să cânte nemțește, iar ungurul, ungurește pretutindeni pe fața pământului, considerăm ca eflux al libertății universale, pentru care luptăm și trebuie să lupte toți aderenții fervenți ai libertății naționale [...]. Nu așa a judecat Iorga. El a cerut ca în România și neamțul să cânte românește, un postulat care aduce mult cu șovinismul, pe care-l combatem la oligarhii noștri și cu care nici din acest motiv nu ne putem identifica”⁵.

Incidentul a determinat formarea a două tabere adverse (cea a lui Iorga, dominată de accente naționaliste, și cea a lui Davila, partizană a manifestărilor culturale plurilingve și a spiritului tolerant interetnic), care s-au huiduit reciproc.

După turneul Corului Mitropolitan din Iași, dirijat de Gavriil Musicescu (24-28 iulie/5-9 august 1890), s-a petrecut o mutație fundamentală în structura reperto-

⁴ Ioan Vidu. *Creația literară. Culegere de studii, articole, amintiri, discursuri, pamflete, eseuri* întocmită de Viorel Cosma. Ediție adăugită și îngrijită de Constantin-Tufan Stan. Editura Eurostampa, Timișoara: 2019.

⁵ v. Ioța lu Toboc [Valeriu Braniște]. *Cântăreții noștri la București – Impresii și amintiri*. Lugoj: 1907.

rială a corului lui Vidu, care, până în acel moment, se confruntase cu reticența coriștilor, dar și a publicului larg la introducerea pieselor de factură folclorică (folclorul orășenesc, reprezentat de așa-numitele „mocăanii” din Dealul Viilor, primate drept *keine Musik*), aceștia fiind educați în spiritul muzicii apusene (germane) de factură clasică.

Ecoul turneului băănățean al coralei mitropolitane a fost reflectat într-un articol publicat în ziarul ieșean *Curierul*⁶, care a reproduș și un material apărut în periodicul timișorean *Luminătoriu*⁷, în care autorul, exprimându-și regretul pentru absența corului lui Musicescu de pe scenele de concert din Arad și Timișoara, sesiza tendința reformatoare a coralei moldovene.

Așa cum rezultă din articolul publicat în *Luminătoriu*, Corul Mitropolitan nu a poposit la Arad, fiind prevenit de protosingelul Augustin Hamsea că „nu sunt prospecte de reușire cu concertul, fiindcă oamenii sunt împrăștiați pe la scâlzi [băi]”. „Chiar și eu, zice dl Hamsea, pornesc acum la scâlzi pentru restaurarea sănătății. Cu toate astea, dacă totuși voiți a veni, eu renunț a pleca acum.” Banala motivație a fost respinsă de directorul periodicului timișorean, Pavel Rotariu, autorul articolului, într-o notă de subsol în care insinua că reticența lui Hamsea ar fi fost diplomatică, în acele zile aflându-se la Arad, cu prilejul unei expoziții, un ministru al cabinetului de la Budapesta. Nota cuprinde și o explicație a contramandării concertului din Timișoara, unde fusese trimis un „plenipotențiar” din partea lui Musicescu, care, cu sprijinul lui P. Rotariu, să se ocupe de organizarea spectacolului. Întâlnirea fiind tardivă (cu doar două zile înainte de programarea concertului), „era imposibilitate fizică a satisface; am scris, încă, la Iași dlui Musicescu, ca să ne avizeze de timpuriu, cel puțin cu 8 zile înainte, pentru că în loc nu avem public mult românesc..., nu m-a avizat nici din Sibiu, nici din Brașov”. În discuția cu Rotariu, emisarul lui Musicescu i-a mărturisit acestuia că nu deținea nici licența pentru un concert la Timișoara. Toate aceste deficiențe organizatorice au prilejuit diferite ecouri cu nejustificate conotații naționaliste în presa românească.

Marșul lui Iancu

Entuziasmul național, tonul ironic, caustic în același timp, mărturisite în public de Vidu, marcate de indubitabile conotații politice, emise cu o surprinzătoare profunzime și predicție, publicate în ziarul *Drapelul* în urma Concursului corurilor maghiare de la Timișoara (21-23 august 1903), nu puteau trece neobservate și nesancționate de unii reprezentanți ai administrației. Pretextul unui proces politic se ivise și în urma publicării, la Editura Librăriei Diecezane din Caransebeș, a două armonizări corale pentru cor bărbătesc ale unor cântece naționale: *Marșul lui Iancu* și *Haideți, frați!* După publicarea celor două opusuri corale, întregul tiraj (232 de exemplare) a fost retras din librării și confiscat (1903), iar anul următor, Tribunalul Regal din Timișoara i-a intentat un proces penal. Așa-numitul proces Vidu-Bârză (Traian Bârză era

⁶ XVIII. Nr. 89 din 19/31 august 1890: *Excursiune corală*.

⁷ Nr. 54 din 11 iulie 1890: *Corul Mitropolitan din Iași în Ungaria*.

inculpat în calitate de șef al Tipografiei Diecezane)⁸ prevedea judecarea delictului de instigare la revoltă, prin conținutul așa-zis subversiv al textelor celor două cântece.

În ziua de 12/25 ianuarie 1904, Ioan Vidu a fost convocat la judele de instrucție din Lugoj, pentru a da explicații în legătură cu cântecele pentru care procurorul din Timișoara îl acuzase de instigare la revoltă, trebuind să răspundă la următoarele întrebări: 1. Dacă își asumă responsabilitatea pentru conținutul compozițiilor (Vidu a răspuns că își asumă răspunderea numai pentru aranjament și armonie, în fața unui juriu competent, versurile și melodia nefiind creația sa). 2. Dacă a observat că lucrările sale conțin elemente de revoltă (Vidu a răspuns negativ, motivând că românii cântă aceste cântece de o jumătate de veac). 3. Dacă nu este autorul melodiei și al textului, ce scop a urmărit cu armonizarea? (Răspunsul lui Vidu a fost laconic: „scopuri artistice”). În finalul audierii, Vidu a solicitat restituirea exemplarelor confiscate, acestea, potrivit aprecierii sale, constituind averea sa, „pe care nu este dispus să o lase să mucegăiască la Procuratură”. Organele Procuraturii au făcut investigații și la Caransebeș, pentru identificarea broșurii *Horea, Cloșca și Crișan* din colecția Șaraga, iar în legătură cu cântecele tipărite la Tipografia Diecezană l-au interogat oficial pe PS Episcopul Nicolae Popea⁹. Printr-un act de acuzare („decis”), emis de judele de instrucție central al Tribunalului Regal din Timișoara (nr. 176/1904), Ioan Vidu a fost învinuit „pentru delictul *revoltei*, stabilit în al. 2a, §158 al *Codului Penal*, comis pe calea presei, prin publicarea și răspândirea transcrierii pe note, resp.[ectiv] [a] aranjamentului muzical al pieselor muzicale *Marșul lui Iancu* și *Haideți, frați!* imprimate la Caransebeș în tipografia cu numele Tipografia și Librăria Diecezană”¹⁰. În finalul actului de acuzare, după ordonarea investigării învinuiților I. Vidu și T. Bârză, în temeiul art. 158 al *Codului Penal* aflat în vigoare, și punerea sub urmărire penală, judecătorul de instrucție a expus motivarea demersului său.

În apărarea sa, Ioan Vidu a semnat un recurs, pe care l-a adresat Procuraturii prin Dr. Ștefan Petrovici, avocatul său¹¹. În pledoarie, Vidu, invocând pretensele elemente constitutive ale delictului, a subliniat cerința ca presupusa instigare să vizeze o revoltă care să se producă în viitor, subliniind absența elementului instigării din textele incriminate, rezultând că prezumtiva provocare „nu se referă nici la prezent, nici la viitor, ci la trecut”. „Intenția mea nu a fost aceea de a răspândi provocare la revoltă, ci numai și numai de a face posibil ca cântările, care prin puterea frumuseții lor s-au susținut zeci și zeci de ani, deși textul lor nu are actualitate, cum nu au actualitate nici textele altor cântări, ca de ex. așa-numitei *Kossuth-nóta*¹² sau textul *Marseillaisei*, să se poată cânta în cor”. Recursul fiind respins, deși se străduise să demonstreze că nu este autorul cântecelor incriminate, care se cântă de către românii de pretutindeni de mai bine de jumătate de

⁸ v. *Drapelul*. Lugoj. IV. 12. 1904, pp. 2-3: *Procesul Vidu*; cf. Constantin-Tufan Stan. *Ioan Vidu. Doinitorul Marii Uniri...*, pp. 37-39.

⁹ *Drapelul*. Lugoj. IV. 6. 1904, p. 2: *Procesul Vidu*.

¹⁰ *Haideți, frați, cu arma-n mână, / Mie-acum să-mi urmați, / Căci de Patria română / Noi acum suntem chemați / Și-mi urmeze tot românul (bis)!* // *Prindeți arma cu-nfocare, / Ca un Mircea și Ștefan, / Ca românul-n război / Să prăpade-orice dușman / Ca să piară tot dușmanul (bis)!* // *Să scăpăm din grea sclăvie, / Din sclăvie de păgân, / Prin a noastră vitejie, / Pe poporul brav român / Moarte-n luptă-ori libertate (bis).*

¹¹ *Drapelul*. Lugoj. IV. 46. 1904, p. 3.

¹² Cântec de recrutare a revoluționarilor maghiari în 1848-49.

Cântecele lui Ioan Vidu incriminate de Tribunalul Regal din Timișoara.

veac, Vidu a solicitat, ca probatoriu, următorii martori (în număr de 28): Mitropolitul Ioan Mețianu (Sibiu), Mitropolitul Dr. Victor Mihaly (Blaj), Episcopul Demetriu Radu (Oradea Mare), Episcopul Ioan Papp (Arad), o pleiadă de avocați lugo-jeni, unii pledanți în Procesul Memorandului (Coriolan Brediceanu, Titus Hațeg, Fabius Rezei, Dr. George Dobrin, Dr. Pahomie Avramescu, Dr. Demetriu Florescu, Dr. Nicolae Bireescu), Dr. Iosif Gall și George Szerb (Budapesta), Andrei Bârseanu, Virgil Onițiu (directorul Gimnaziului Greco-Oriental din Brașov – a fost audiat în orașul de sub Tâmpa), compozitorul Gheorghe Dima (Brașov), Ion Moldovan și

Iacob Mureșianu (Blaj), Ioan M. Roșu (Biserica Albă), Ilie Trăilă (Oravița), Ludovic Mărcuș (Mădăraș, Sătmăr), Vasile Bologa și Timotei Popovici (Sibiu)¹³ ș.a.

Au mai pledat ca martori ai apărării, prin publicarea unor documentate studii privind originea textelor celor două cântece, Enea Hodoș (profesor de limba și literatura română la Institutul Pedagogic din Caransebeș)¹⁴, Valeriu Braniște¹⁵ și Iosif Sterca-Șuluțiu¹⁶. În pledoaria sa jurnalistică, E. Hodoș îl cita pe George Barițiu: „Nu-l știm pe autorul acestui cântec. Aria lui, luată din opera italiană *Tancred* [Gioachino Rossini], a fost prea bine aleasă pentru gustul românesc, de aceea se și lățise tare cântecul acesta și, pe cât știm, el se mai aude cu *Deșteaptă-te*. S-a tipărit mai întâi în *Foaia*, nr. 11 din 1849”¹⁷. Referindu-se la autorul versurilor incriminate, E. Hodoș făcea trimitere la *Marșul lui Dragoș*, inclus în *Păcatele tinerețelor*, volumul lui Constantin Negruzzi¹⁸, care cuprinde un text aproape identic: „Azi este sărbătoare/ Români, să ne grăbim, În șes la vânătoare/ Pe Dragoș să-nsoțim./ Grijiți armele voastre,/ Curând să alergăm/ Din locurile noastre,/ Hoți, fiare să-alungăm”. În final, E. Hodoș se întreba retoric: „Cine l-a introdus pe Iancu în locul lui Dragoș? Este o întrebare al cărei răspuns, din punct de vedere literar, rămâne indiferent. Autorul textului e Constantin Negruzzi, iar autorul melodiei e Rossini”.

În aserțiunea sa, Valeriu Braniște invocă anul 1838, când doina *Marșul lui Dragoș* fusese publicată în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, reluată ulterior, în 1842, în același periodic și publicată mai apoi, cu modificări, în volumul lui Negruzzi. Continuându-și pledoaria jurnalistică, Braniște consemna un dialog purtat între spătarul C. Negruzzi și căminarul I. Mălinescu privitor la originea doinei închinată lui Dragoș. Răspunzându-i epistolar boierului Mălinescu, Negruzzi amintește trei variante ale doinei, „făcute în fugă. Dacă vreuna din ele îți va plăcea și crezi că merită a mai fi văzută și de străini ochi, îmi vei spune, și eu, mai netezind-o, mai îndreptând-o, o voi trimite undeva ca să se publice”¹⁹.

Privitor la substituirea numelui lui Dragoș cu cel al lui Iancu, Iosif Sterca-Șuluțiu surprinde istoric moment: „În timpul Revoluției din 1849, casa părinților mei a fost centru de instruire a fruntașilor din Munții Apuseni și a exilaților români. Prefecții Iancu, Buteanu, Balint, Dobra, Vlăduți, Moldovan, apoi exilații din România: Goleșcu, Racovița [...] și Bălcescu se întruneau la noi, unde până noaptea târziu ne petreceam cântând, reciproc, fiecare, doinele țării sale. Se înțelege că vinul roșu de pelin cu apă de Borsec spumega în pocale. Cu astfel de ocazii se cântau o mulțime de doine, între care și *Marșul lui Dragoș*. Deodată, ne surprinseră numiții prefecți cântând cunoscutul marș, înlocuit cu numele lui Iancu. Pe urmă, s-a constatat că această schimbare a făcut-o Vasile Moldovan, care avea o deosebită

¹³ *Drapelul*. Lugoj. IV. 12. 1904, pp. 2-3; *Procesul Vidu*.

¹⁴ Enea Hodoș. *Marșul lui Dragoș*. În: *Drapelul*. Lugoj. IV. 15. 1904, p. 1.

¹⁵ Valeriu Braniște. *Marșul lui Dragoș*. În: *Drapelul*. Lugoj. IV. 20. 1904, pp. 1-3.

¹⁶ Iosif Sterca-Șuluțiu. *Marșul lui Dragoș*. În: *Drapelul*. Lugoj. IV. 22. 1904, p. 1; Povestea unui cântec. „Marșul lui Iancu”. Dactilogramă anonimă. Arhiva Dr. George Dobrin, preluată de Victor Lăzărescu. În: *Lugojul și lugojenii*. FED Lugoj: 1993, pp. 67-72.

¹⁷ George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pre două sute de ani în urmă*. În: *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, I-III. Sibiu: 1889-1891.

¹⁸ La p. 179 a volumului, apărut la Iași în 1857, redactat într-o combinație între alfabetul latin și cel chirilic.

¹⁹ Epistola lui I. Mălinescu și cele trei variante ale *Doinii lui Dragoș* au fost publicate în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 13 din 30 martie 1842. Prima redactare, „realizată în fugă”, în noiembrie 1838, a stat la baza variantei *Marșului lui Iancu*, numele lui Dragoș fiind înlocuit cu cel al lui Iancu.

simpatie și atragere față de Iancu. Bineînțeles că această surprindere a dat un nou imbold la așa-numita «occasio bibendi». Am ciocnit paharele și am petrecut mai departe”²⁰.

O versiune a *Marșului lui Iancu* îi este atribuită lui Bengescu, profesor de muzică din Blaj, tribun în legiunile lui Avram Iancu, prezent la Adunarea de pe Câmpia Libertății. Horia Ursu, autorul unei monografii închinată Crăișorului, surprinde episodul adunării de la Blaj, prilej cu care „o fanfară moțescă cânta marșul patriotic devenit popular, compus de Bengescu, același care a fost cântat după adunarea din Duminica Tomii: «Astăzi, cu bucurie,/ Românilor, veniți,/ Pe Iancu în câmpie/ Cu toți să-l însoțiți»”²¹.

Acuzele oficialităților la adresa creației lui Vidu au continuat de-a lungul anilor. Astfel, în 1908, la Caransebeș, cu prilejul jubileului de 25 de ani de preoție a proto-popului Andrei Ghidiu, corul caransebeșean a interpretat mai multe cântece, între care și *Dorul înstrăinatului*, fapt ce l-a determinat pe procuror să lanseze acuzații privind așa-zisul delict de „preamărire a României și agitație contra maghiarilor” și, în final, să intenteze un proces împotriva coriștilor. Tribunalul din Caransebeș i-a achitat, dar Tabla Regească, instanța superioară, a condamnat cinci coriști la câte 14 zile închisoare. În cele din urmă, Curia (Curtea de Casație) a schimbat sentința Tablei și i-a achitat pe coriști, avocatul apărării fiind Dr. Pompiliu Cioban²².

Pentru „delicte” asemănătoare erau condamnați și membri ai unor coruri aparținând altor comunități lingvistice. În urma concertului susținut de Reuniunea germană din Biserica Albă (azi Bela Crkva, în Republica Serbia) la Timișoara, în 1907, când muzicienii bănățeni au refuzat să intoneze *Imnul maghiar*, iar la banchet, în loc de *eljeni!*, au strigat *hoch!*, opt dintre coriști au fost condamnați la câte 15 zile de închisoare și o amendă substanțială, după un virulent atac lansat în presa de expresie maghiară (*Temesvári Hírlap*), urmat de o replică a conducerii corului german (publicată în presa de limbă germană) și un proces în care părțile s-au acționat reciproc în judecată²³. Asemenea prejudecăți și atitudini xenofobe (caracteristice epocii) erau prezente și în viața social-politică din Regatul României²⁴.

După doi ani de proces, dosarul a fost clasat, iar Ioan Vidu și T. Bâzru au fost achitați din lipsă de probe, ceea ce demonstrează că, uneori, flexibilitatea și independența instituțiilor judiciare ale timpului depășeau comandamentele de natură politică promovate de anumite cercuri xenofobe. Ca ecou al mediatizatului proces, o speță identică a fost consemnată în anul 1904 la Târgu Mureș, unde judele de instrucție a ordonat confiscarea, pe întreg cuprinsul Ardealului, a broșurii *Cartea de cântece diverse*, melodii culese și aranjate de învățătorul I. Darie, care cuprindea și cântecele *Deșteaptă-te, române!*, *Marșul anului 1848* și *Marșul lui Iancu*. Autorului

²⁰ Iosif Sterca-Șuluțiu. *Marșul lui Dragoș*, p. 1; cf. *Povestea unui cântec. „Marșul lui Iancu”*. Dactilogramă anonimă, colecție personală, p. 11.

²¹ Horațiu Ursu. *Avram Iancu*. Editura Tineretului, București: 1966, p. 72.

²² *Drapelul*. Lugoj. VIII. 17. 1908, p. 3. *Procesul coriștilor din Caransebeș*.

²³ *Drapelul*. Lugoj. VIII. 20. 1908, p. 3.

²⁴ Vezi, în acest sens, intervenția lui Nicolae Iorga în Cameră – cu prilejul dezbaterii și votării Legii pentru înființarea armatei permanente în România și reducerea serviciului militar de la trei la doi ani –, pledând pentru excluderea evreilor din armată, publicată în *Drapelul*. Lugoj. VIII. 30. 1908, p. 2. *Evreii în armată. În Camera Română, deputatul N. Iorga cere excluderea [excluderea] evreilor [sic!] din armată*; cf. Constantin-Tufan Stan, *Ioan Vidu. Doinitorul Marii Uniri...*, pp. 37-39.

culegerii i s-a intentat, în același timp, de către Tabla Regească din Târgu Mureș, un proces sub acuzația de agitație²⁵. Inculpatul, apărat de avocatul Ioan Darie, a fost achitat, dar instanța a decis confiscarea culegerii.

Avram Iancu și Lajos Kossuth

Un alt episod din istoria disputelor cu tentă naționalistă, în măsură să altereze echilibrul relațiilor interetnice, a fost generat de un conflict juridic pe marginea omagierii lui Avram Iancu, în 1894, la șapte decenii de la nașterea sa.

Așa-numitul „proces în afacerea Iancu”, „pertractat” în 30 noiembrie – 1 decembrie 1899 la Tribunalul Regesc din Alba Iulia, avea ca obiect colecta (fond deschis în martie 1894 de către I. Russu-Șirianu) destinată ridicării unui monument Crăișorului Munților. Urmărirea penală, declanșată cu mai bine de un an în urmă, îl viza pe Tit Liviu Albin (directorul ziarului *Tribuna*), administratorul colectei, învinuit de fraudarea sumei. Iată o plastică relatare a corespondentului periodicului *Gazeta Transilvaniei*, prezent în sala de judecată: „După ce se ia naționalul acuzatului T. L. Albin, se citește actul de acuzațiune, apoi președintele expune în mod pătimăș cele premerse. Spune că organele politice au cerut ca banii colectați din chestiune să fie depuși la o bancă din patrie. Albin întârziind a-i depune, s-a făcut arătare criminală contra lui și a fost tras în cercetare și deținut în arest preventiv (cu totul, nu mai puțin de 13 luni!), iar acum e chemat tribunalul a judeca dacă acuzatul este vinovat ori nu. După aceasta a urmat interogatorul acuzatului, ce i l-a făcut președintele în așa chip, încât a trebuit să intervină apărătorul și să protesteze în contra terorizării acuzatului din partea președintelui, ba s-a amestecat și procurorul. [...] Procurorul a vorbit cu multă patimă și ură în contra românilor, și vrând să înnegrească memoria lui Avram Iancu, i-a zis «haramia vezér» (căpitan de bandiți). Aceasta a produs mare indignare între românii prezenți, și apărătorul a protestat contra acestei insulte, care de altminteri cade numai asupra celui ce a îndrăznit a o face. Procurorul susținu că tot ce a avut să dovedească Albin e minciună, că banii au fost defraudați și că au fost puși la loc din banii Ligii. Cere să fie aspru condamnat, și banii să fie confiscați»²⁶.

Unul dintre apărători, dr. Ștefan Cicio-Pop, respingând acuzațiile și pledând pentru nevinovăția inculpatului, a invocat netemeinicia probatoriului, cerând dezincriminarea clientului său. În absența probelor, T. L. Albin a fost achitat de sub acuzația de fraudare a banilor rezultați din colectă, dar a fost condamnat la 15 zile de arest și o amendă de 100 de florini, precum și achitarea cheltuielilor de judecată. În final, luându-se în calcul cele 13 luni de detenție preventivă, prelungirea privațiunii a fost anulată, iar avându-se în vedere precaritatea mijloacelor materiale, învinuitul fost exonerat și de plata amenzii și a cheltuielilor de judecată. În schimb, completul de judecată a decis confiscarea sumei de 4.701 fl. destinată ridicării monumentului închinat lui Avram Iancu.

Într-un decret semnat, în 13 martie 1895, de către ministrul de interne Peczel Dezső erau incriminați cei implicați în donații sau colectarea de fonduri destinate

²⁵ *Drapelul*. Lugoj. IV. 103. 120. 128. 1904.

²⁶ *Gazeta Transilvaniei*. Brașov. LXII. Nr. 264 din 28 noiembrie/10 decembrie 1899, pp. 3-4.

ridicării statuii lui Avram Iancu (ca motivație fiind invocată intenția de „eternizare” a personalității tribunului, demers perceput de autorități drept un afront antis-tatal). Ca sancțiuni erau prevăzute 15 zile de încarcerare și o amendă de 100 de forinți²⁷. În 15 august 1895, pe adresa Ministerului Regal Ungar de Interne sosise o petiție, redactată în limba română, semnată de 200 de aderenți ai proiectului ridicării monumentului, autointitulați „Fiii moșilor lui Iancu”, revoltați de blocarea fondului. În epistolă, elaborată sub forma unui rechizitoriu, erau exprimate ideile naționale, sociale și politice ale românilor ardeleni²⁸.

Întreaga afacere s-a dovedit a fi, în final, o mare cacialma, prin care s-a atentat la sentimentele curate ale românilor, inoculându-li-se, în mod gratuit, nefondate motive de aversiune contra maghiarilor. Într-un amplu și documentat studiu, Vlad Popovici (magistru la Facultatea de Istorie și Filozofie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca) risipește aura unui mit care a dăinuit în conștiința românilor ardeleni, alterându-le fireștile sensibilități naționale. Fondul Iancu fusese, cu adevărat, fraudat de T. L. Albini, care sustrăsese în repetate rânduri bani pentru a acoperi cheltuielile *Tribunei*, aflată în impas financiar. În afacere a fost implicat și Ioan Slavici, care, declarând că banii ar fi fost depuși la Banca Națională din Regatul României, a generat o stare de incertitudine în rândul populației.

Iată aprecierea concludivă a lui Vlad Popovici: „În momentul în care ambele surse au fost sistate (liderii mișcării naționale erau închiși, iar politica liberală de obținere a guvernării a impus ignorarea «amicilor» ardeleni), Tit Liviu Albini, în calitate de director al ziarului, s-a văzut nevoit să apeleze la singura sursă de lichidități la îndemână: «Fondul Iancu». Deoarece ajutorul liberal a întârziat mai mult decât era așteptat, criza *Tribunei* a dus la descoperirea evaziunii și a determinat un lanț de falsuri în acte și declarații, finalizat, într-un mod mai fericit decât s-ar fi așteptat acuzații, prin simpla confiscare a banilor, trimiși în final din România de către autorități. Istoriografia nu a insistat niciodată asupra acestei chestiuni, preferând să dea credit variantei tribuniștilor, conform căreia banii ar fi fost trimiși la București pentru a fi salvați de autoritățile maghiare, transformându-i, astfel, în niște mici eroi ai cauzei pe cei care utilizaseră banii din colectă, pentru a susține oficiosul facțiunii lor politice”²⁹. Proiectul omagierii Crăișorului prin ridicarea unui bust a avut ecou în anii ce au urmat, colecte similare fiind preconizate a se realiza în comitatele Sălaj, la Bistrița și în satul Coștei din plasa Vârșeț (demers inițiat în 1895), iar la mormântul eroului de la Țebea – montarea unei plăci memoriale.

Ioan Vidu, cu o sfântă naivitate, a considerat procesul ca o brutală imixtiune a justiției ungare – având sensibilități justificate în acest sens –, fără a cunoaște însă modul neortodox în care a fost deturnat, de către conaționali săi, nobilul scop

²⁷ v. Varga Attila. *Fantoma unui erou – Poliția Maghiară secretă și „Frăția” statuii lui Iancu*. În: Avram Iancu. *Eroul zilelor noastre* (coordonator Ioan Bolovan). Editura Școala Ardeleană. Cluj-Napoca: 2024, pp. 69-85.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Finanțarea ziarului „Tribuna” din Sibiu și afacerea „Fondului Iancu”*. În: *Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu” din Cluj-Napoca*. Tom XLVII. 2008, pp. 429-436. Varga Attila. În: *Fantoma unui erou – Poliția Maghiară secretă și „Frăția” statuii lui Iancu...*, p. 73, menționează că fondul a fost preluat de la București pentru a fi depus la Banca „Victoria” din Arad, neinvocând o posibilă fraudă. Huszár Antal, coordonatorul rețelei de informatori infiltrați în comunitățile românești din Ardeal și Banat, a susținut, având ca temei pericolul accentuării resentimentelor antimaghiare, restituirea fondului în contul ASTREI (*Ibidem*, p. 77-78).

al colectei. Articolul său, publicat în coloanele *Drapelului* lugojean³⁰, dincolo de echilibrul și profunzimea tonului, ne relevă dimensiunea și intensitatea curatelor sale trăiri naționale.

„*Iancu și Kossuth*”

Iancu și Kossuth: două figuri istorice, una pentru români, cealaltă pentru maghiari. Memoria acestor bărbați pururi va provoca ceartă între aceste două națiuni, până când și una, și alta vor ajunge la acel grad de cultură ca, reciproc, să-și stimeze bărbații care s-au însuflețit pentru idealurile națiunii lor.

Durere, la noi popoarelor nu li-e permis a se avânta până la acel grad de cultură ca să dea fiecăruia ceea ce i se cuvine! Dovadă e și cazul din congregația comitatului Arad, unde compatrioții noștri maghiari nu se sfiesc a cere pedepsirea dlui dr. Șt. Cicio-Pop, pentru că a cerut restituirea banilor colectați pentru monumentul lui Iancu și confiscați de guvern. Propriaminte să ne întrebăm: de ce a confiscat guvernul acești bani, când și maghiarii au intențione să-i ridice monument lui Kossuth? Noi, românii, avem atâta cultură ca să nu atacăm memoria lui Kossuth, căci el a fost – deși prin renegatism – fiul națiunii maghiare [tatăl său era slovac, iar mama sa, Karoline Weber, de etnie germană, adeptă a confesiunii evanghelice-luterane] și a luptat pentru interesul națiunii sale adoptive, întocmai ca și Iancu în interesul națiunii române, ca fiu al națiunii române.

Dl dr. Șt. Cicio-Pop n-a fost contra ridicării statuii lui Kossuth, ci a zis că: «nu se alătură la propunerea comisiei permanente până atunci când guvernul nu va restitui românilor banii adunați pentru statuia lui Avram Iancu». Ce păcat a comis dl dr. Șt. Cicio-Pop prin această declarație? Ce trădare de patrie sau necuviință se leagă de această declarație? Sau dacă noi, românii, nu avem dreptul de a ne stima bărbații națiunii noastre, precum au maghiarii dreptul de a stima bărbații națiunii maghiare? Nu este Iancu înaintea noastră tot ceea ce e Kossuth înaintea maghiarilor? Am fi popor laș, dacă insultele ce zilnic ni se aduc din partea maghiarilor la adresa lui Iancu le-am suferi până la sfârșit!

Noi nu-l insultăm pe Kossuth, și bine să fim înțeleși, nu de frică, ci din omenie și respect față de națiunea maghiară, deci în drept suntem să așteptăm din partea compatrioților noștri maghiari ca și ei să se poarte tot cu asemenea omenie și respect față de noi. Aceasta ar fi cu cale cu atât mai vârtos, cu cât și d-lor fierb tot în aceeași apă în care fierbem noi: precum își închipuiesc maghiarii că statuia lui Iancu ar fi insultă la adresa lor, astfel și-ar putea închipui și națiunile nemaghiare din Patrie, ba chiar și împăratul și regele țării, că statuia lui Kossuth ar fi insultă la adresa sa. Și dacă stă treaba astfel, atunci să vedem dacă împăratul-regele va per-

³⁰ II, 90, 1902, p. 1. În 12 decembrie 1940, pe scena Teatrului „Traian Grozăvescu” din Lugoj, Corul „Ion Vidu” va interpreta, sub bagheta lui Dimitrie Stan, în premieră, o creație de Timotei Popovici (fost martor în procesul lui Vidu) dedicată Crăișorului Munților: *Avram Iancu, regele munților*, poem coral-instrumental pentru soprană, tenor, fluier, semnal de tulpă și cor mixt în cinci părți: a) *Colo-n Munții Tebei* (solo de soprană); b) *Armele Iancului* (solo de tenor); c) *Murgul Iancului* (solo de soprană); d) *Iancu la Turda*; e) *Marșul lui Iancu*. Un alt autor care i-a închinat un omagiu muzical lui Avram Iancu, *Doina Iancului*, a fost I. Octavian Pop (1896-1978), preot greco-catolic, profesor și compozitor. A urmat cursurile școlii primare din Aiud, apoi gimnaziul superior din Blaj, absolvind Academia Teologică din Blaj (1919), unde a studiat cu Iacob Mureșianu, imbold pentru a urma cursurile conservatorului clujean. *Doina Iancului* a fost publicată în *Repertoriul coral al învățătorilor din județul Turda*, antologie îngrijită de profesorul Nicolae Botezanu. În interbelic a fost dirijorul Societății Corale „Iacob Mureșianu” din Blaj.

mite ridicarea statuii lui Kossuth?! E adevărat că maghiarii zic că împăratul-rege s-a împăcat cu «națiunea», adică cu ei, dar atunci facă și națiunea bine și împăce-se și cu noi! Aceasta ar trebui să o facă cu atât mai vârtos, că doar și noi susținem țara. Banul nostru pentru susținerea statului e bine primit! Sângele nostru pentru apărarea patriei e bine primit! Dar drepturile noastre să nu fie respectate? Și tot astfel să meargă gradația? Dacă permitem, de bună seamă că ne merităm soarta!

Și acum, ieșiți din fermentația asta socială și ajunși acasă, nu ne vom pune să dormim ca crișanul nostru, ci vom medita asupra celor văzute, auzite și esperiate, trăgând folos și pentru societatea noastră românească, tot astfel precum și compatrioții noștri maghiari ar face, venind între noi. Sperăm că dacă va fi bun Dumnezeu, le vom da și noi prilejul acesta, căci asta e datorința și menirea popoarelor, ca să se perfecționeze unele prin altele, dacă voiesc ca să existe.

Cultura nu e monopol numai al unor popoare, ci ea este lăsată de Dumnezeu pentru toți cei ce râvnesc după ea. Poporul care nu râvnește după cultură, acela se prăpădește pe sine, căci nu e element de cultură. Poporul care este însă element de cultură, în zadar voiești să-l suprimi, căci nu poți.

E și natural, și bine ca elementul rău să se prăpădească, fie acela chiar poporul românesc, dacă nu e element de cultură. De aceea, revin la cele zise, în începutul acestor scrisori, că această țară este lăsată de Dumnezeu ca și o grădină cu diferite flori, pe care dator este grădinarul să le cultive deopotrivă, făcând astfel din grădina aceasta rai pământesc. Grădinarul este guvernul țării noastre, care chemat este să cultive deopotrivă toate florile acestei frumoase grădini. De altfel, ori va voi guvernul, ori nu, societatea întreagă a acestei țări își va croi singură soarta, căci ea știe mai bine trebuințele și aspirațiunile ei. Trăim aici mai multe naționalități, care toate suntem, am fost și vom fi avizate unele de altele. Au fost și timpuri când ne-am certat, dar asta a provenit în urma temerilor nefondate.”

Concluzii

Celebrarea a șapte decenii de la nașterea lui Avram Iancu (1894) a generat sentimente de emoție în rândul frunțașilor bănățeni și ardeleni, stimulând creația literară și muzicală și inspirând, ca tematică, nașterea unor creații muzicale cu ample reverberații în conștiința identitară a românilor, cu amintirea încă vie a evenimentelor revoluționare pașoptiste. *Marșul lui Iancu*, creația corală pentru cor bărbătesc a lui Ioan Vidu, s-a constituit într-un neașteptat cap de acuzare formulat de instanțele judiciare, ai căror reprezentanți identificaseră în conținutul textului piesei un așazis delict de instigare la revoltă, sancționat de Codul Penal aflat în vigoare. Procesul penal, cu un amplu ecou în presa timpului, a avut o desfășurare pozitivă, în sensul declanșării unor animate dezbateri și replici jurnalistice, ce au implicat oameni de cultură, ierarhi și frunțași români. Același lucru s-a petrecut și cu proiectul ridicării unui bust Crăișorului (Regelui) Munților, al cărui fond, considerat fraudulos, a fost confiscat de autoritățile ungare. Cum se va dovedi însă mai târziu, confiscarea fondului avusese un temei real. Personalitatea lui Avram Iancu, simbol al luptei identitare, a continuat să fie, peste decenii, izvor de inspirație în elaborarea unor creații muzicale, plastice și literare.

Anexe

De la judele de instrucție central al Tribunalului Regal din Timișoara
No. 176/1904 Bftö
2.V./1904

Decis

Pentru delictul revoltei, stabilit în art. 2 al § 158 al Codului penal, comis pe calea presei, prin transcrierea pe note, respectiv aranjament muzical, publicarea și răspândirea pieselor muzicale *Marșul lui Iancu* și *Haideți, frați!*, imprimate la Caransebeș în tipografia cu numele Tipografia și librăria diecezană, ordonă cercețări pe baza §565 al Codului penal contra învinuiților: Ioan Vidu, locuitor în Lugoj, ca transcrietor responsabil pe note, respectiv aranjator muzical, editor și răspânditor în sensul art. § 13 al art. de lege XVIII din 1848, precum și Traian Bârză, locuitor în Caransebeș, fost șef al Tipografiei și librăriei diecezane ce stă sub conducerea Consistoriului episcopesc gr.-or. din Caransebeș, ca răspânditor al acestor piese muzicale aranjate pentru cântare.

Motivare

Piesele muzicale intitulate *Marșul lui Iancu* și *Haideți, frați!*, tipărite în Tipografia și librăria diecezană din Caransebeș provoacă românii din patrie prin versurile: „Spălați armele voastre/ degrabă s-alergăm/ Din locurile noastre/ pe barbari s-alungăm”, apoi, „să izgonească hoții/ să capete dobânzi.” și „Cine stă în cale/ geniului mare, și bravi români/ fulger și trăznet, peste al lui creștet, de la români.”

Mai departe, cântecul *Haideți, frați!* cuprinde expresiuni ca „Haideți, frați, cu arma-n mână, „prindeți arma cu-nfocare” și altele.

Considerând că aceste piese muzicale în întregime și îndeosebi prin aceea că urmăresc pe parcursul întregului cântec să-i influențeze pe români, precum arată expresiunile mai sus citate, invocând geniul lui Iancu, conține elementele constitutive ale delictului instigării la revoltă prevăzut de al. 2 al §158 din Codul penal maghiar, considerând că învinuiții ascultați au recunoscut, și anume Ioan Vidu, armonizarea pentru cor de bărbați și aranjament muzical al pieselor din cauză, iar Traian Bârză, răspândirea aceloră, a fost necesară ordonarea investigării contra lor.

Timișoara, 27 ianuarie 1904

Kutócz, judecător de instrucție

.....

Regele Ferdinand și Regina Maria în sprijinul idealului unității naționale

Sorin LIVIU DAMEAN

UNIVERSITATEA DIN CRAIOVA

 0000-0002-3515-2464

King Ferdinand and Queen Mary in support of the ideal of romanian national unity.

Since the moment he ascended to the throne as King of Romania, on September 28/October 11, 1914, Ferdinand I promised the representatives of the nation that he would be “a good Romanian”. King Ferdinand and Queen Mary, although of foreign descent, fully identified with the interests of the nation and acted accordingly for the unification of all territories inhabited by Romanians within the borders of the same state. They would endure, along with their subjects, the privations of war, the humiliations of defeat, and despair, but they would keep alive the hope for final victory and the righteousness of the national cause. While King Ferdinand, as the supreme commander of the army, dedicated himself to inspections at the front, military exercises and maneuvers, visiting hospitals with the wounded, and awarding distinctions to soldiers who distinguished themselves at the front, Queen Mary devoted her energies to visiting and caring for the wounded, as well as charitable actions for the benefit of the army. The Sovereigns had to endure the humiliations of concluding a separate peace with the enemy, but also the joy of initiating the process of achieving national unity through the union with the Kingdom of Romania of Bessarabia (March 1918). Then they experienced the satisfaction of re-entering the fight alongside allies and finalizing the process of national unity through the union of Bukovina (November 1918) and, as a crowning achievement of previous stages, the union of Transylvania, Banat, Crișana, and Maramureș with the motherland. A new challenge for the Sovereigns of Romania would be to obtain international recognition of the borders established during 1918, especially Queen Mary managing, through her selflessness and personal charm, to convince the European political and diplomatic world of the righteousness of the cause and interests of the Romanian state. In gratitude for their commitment to the national ideal, the Romanians organized their Coronation ceremony in Alba Iulia (October 1922) as a symbol of national unity.

Keywords: Romania, King Ferdinand, Queen Mary, Worl War I, National Unity

După 25 de ani petrecuți în România ca Principe moștenitor, Ferdinand de Hohenzollern-Sigmaringen succeda la tron unchiului său Carol I, la 28 septembrie/11 octombrie 1914¹. Avea în acel moment 49 de ani și nu reușise să impresioneze prin ceva anume opinia publică din România. Ținut departe de viața politică și treburile publice, se consacrase îndeosebi domeniului militar, având și pregătirea necesară în această direcție². Regele Carol I, preocupat în permanență de problema succesiunii la tron și asigurarea viitorului și continuității dinastiei, reușise să aranjeze căsătoria lui Ferdinand, în 1893, cu Prințesa Maria de Edinburgh, nepoata Reginei Victoria a Marii Britanii. O căsătorie inspirată, care nu a reprezentat doar o lovitură de imagine, anume înrudirea dinastiei din România cu cea britanică de Saxa-Coburg și Gotha, ci și una prolifică, perechea princiară având, până la urcarea pe tron șase copii, dintre care trei băieți. În felul acesta, viitorul dinastiei era asigurat.

Urcarea pe tron se petrece în momente dificile și de incertitudine, determinate de izbucnirea războiului mondial, societatea românească fiind împărțită, în principal, în două tabere din perspectiva potențialei realizări a unității naționale: cea a *antantofililor* (adeptii intrării în război alături de Franța, Marea Britanie și Rusia, pentru unirea românilor din Transilvania, Banat și Bucovina cu Vechiul Regat), mai consistentă și mai vocală, și cea a *germanofililor* (partizanii intrării în război alături de Puterile Centrale, Germania și Austro-Ungaria, pentru recuperarea Basarabiei aflată sub stăpânirea Rusiei țariste), ceva mai rezervată. În aceste împrejurări delicate, România își proclamase *neutralitatea* în Consiliul de Coroană de la Sinaia din 21 iulie/3 august 1914, deși Regele Carol I crezuse că alianța cu Puterile Centrale (ce fusese semnată în 1883 și reînnoită cu o frecvență de cinci ani, ultima dată în 1913) ne-ar fi impus intrarea în război alături de acestea³. Trebuie precizat că printre oamenii politici existau și adepți ai neutralității până la capăt (nu numai a unei neutralități de conjunctură), precum Theodor Rosetti și Titu Maiorescu, doi foști prim-miniștri.

O primă dovadă a sentimentelor sincere ale noului rege și primită cu speranță de către români a reprezentat-o declarația sa făcută în fața reprezentanților națiunii, cu prilejul depunerii jurământului, unde oferea asigurări că va fi „*un bun român*”⁴. De asemenea, mai multe mărturii contemporane probează că Regele era

¹ Folosim ambele date ale calendarului iulian, valabil în România, și ale calendarului gregorian, valabil în Europa occidentală. În secolul XX, diferența între cele două calendare era de 13 zile; am urmărit firul evenimentelor și în studiul nostru mai amplu intitulat: *Rolul monarhiei în istoria modernă a românilor și impactul asupra identității naționale*. În: *Cine sunt românii? Perspective asupra identității naționale*. Coordonator Vasile Boari. Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2019, pp. 429-455.

² Urmase Școala militară din Kassel, iar la terminarea studiilor militare îl regăsim în Regimentul I Infanterie Gardă din Potsdam, cu gradul de sublocotenent (1885); A se vedea Eugen Wolbe. *Ferdinand I, întemeietorul României Mari: o biografie*. București: Humanitas, 2006, pp. 23-24.

³ Mărturiile legate de desfășurarea acestui Consiliu de Coroană se regăsesc la: Ion Mamina. *Consiliul de Coroană*. București: Editura Enciclopedică, 1997, pp. 27-52; A se vedea și Sorin Liviu Damean. *Consiliile de Coroană de la Sinaia și Cotroceni*. În: *Armata Română în războiul de reîntregire. Campaniile din anii 1916 și 1917*. Coordonator: Ion Giurcă. Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun, 2018, pp. 27-35.

⁴ *Cuvântări de Ferdinand I Regele României*. București: Fundația Culturală Principele Carol, 1922, p. 6; La rândul ei, Regina Maria consemna: „Noul Rege [Ferdinand] își depunea jurământul în fața poporului său; plin de toate nădejile supușilor săi, sta în fața lor, pe pragul unei vieți noi. Era ca o carte necitită încă; nimeni nu-i știa gândurile, dar întrupa, poate, zorile unei mari înfăptuiri; poate că avea să fie cel care va îndeplini un vis îndelung visat...”; Maria, Regina României. *Povestea vieții mele*. Vol. II. București: Editura RAO, 2013, p. 379.

hotărât să acționeze în limitele constituționalismului, în slujba intereselor naționale, chiar dacă aceasta ar însemna intrarea în război împotriva Puterilor Centrale⁵. Și dacă Regele trebuia să suporte cu stoicism presiunile tot mai intense exercitate de diplomația Puterilor Centrale, inclusiv din partea fraților săi, Wilhelm și Karl-Anton, ce activau în armata germană, consoarta sa, Regina Maria, întreținea cu verii săi, Regele George al V-lea și Țarul Nicolae al II-lea, o corespondență personală în favoarea intereselor României, în eventualitatea intrării noastre în război⁶. Inițiată „în afacerile și în secretele de stat, mai mult decât se obișnuiește pentru o regină”, Suverana era perfect conștientă de responsabilitățile misiunii sale, mărturisind că împreună cu Regele: „Ajunseserăm să ne iubim țara cu o duioșie aproape dureroasă, viitorul ei era grija noastră neîncetată și, cu cât trecea vremea, ne dădeam seama din ce în ce mai bine că neutralitatea noastră nu putea dăinui veșnic”⁷. Însuși premierul liberal Ion I. C. Brătianu, într-o scrisoare adresată Reginei în ianuarie 1916, avea să recunoască meritele Suveranei în susținerea intereselor naționale: „Nu voi uita niciodată ce sprijin neprețuit a fost Majestatea Voastră pentru România și pentru cauza ei”⁸.

Încununarea acestor eforturi, dublate de negocierile secrete inițiate și susținute cu convingere de premierul Brătianu, avea s-o reprezinte încheierea convențiilor cu caracter politic și militar cu *Antanta* (căreia i se alăturase și Italia) din 4/17 august 1916, unde statele aliate recunoșteau dreptul legitim al românilor de pe cuprinsul Imperiului austro-ungar de a se uni cu Vechiul Regat⁹. Următorul pas era obținerea asentimentului oamenilor politici de la putere și din opoziție, reuniți într-un nou Consiliu de Coroană la Cotroceni (14/27 august 1916), în privința intrării în război alături de *Antanta*. În respectiva întrunire, Regele Ferdinand avea să precizeze încă de la început că scopul convocării fusese acela de a comunica o decizie deja luată, exprimându-și speranța obținerii concursului celor prezenți pentru îndeplinirea ei. Recunoștea, de asemenea, cu sinceritate, că pentru a urma interesele țării, „s-a învins pe sine însuși”, fiind totuși convins „că va învinge în acest război și că astfel, din jertfele ce ne așteaptă, va ieși îndeplinirea idealului nostru național”.

În cursul dezbaterilor care au urmat nu au lipsit și momentele tensionate, precum opoziția categorică a rusofobului Petre P. Carp, care îi solicita Suveranului să respingă o asemenea politică nefastă și să rămână credincios Germaniei. Iritat de aceste cuvinte ale bătrânului conservator, Regele nu va ezita să-i răspundă că, de fapt, „Dinastia va urma soarta țării, învingătoare cu ea sau învinsă cu ea”. La final, conștient de marile jertfe și cumplitele suferințe care vor urma deciziei de intrare în război pentru realizarea intereselor naționale, Suveranul făcea un ultim

⁵ I. G. Duca. *Memorii*. Vol. I. Ediție de Stelian Neagoe. București: 2015, Editura Machiavelli, Editura ISPRI, p. 153.

⁶ Maria, Regina României. *Povestea vieții mele*. Vol. III, pp. 30-41; Diplomatul Constantin Diamandy consemna și el că Suveranii au demonstrat „înțelegere și un simț perfect al intereselor românești, dar, totodată, și dorința lor de a interveni personal în acele negocieri. În special, Majestatea Sa Regina Maria a scris în mai multe rânduri atât Țarului Rusiei, Regelui Italiei, cât și vărului ei, Regele Angliei, pentru a le explica care sunt dorințele României și arăta necesitatea ca pentru dezvoltarea viitoare a statului român acele dorințe să fie satisfăcute”; Dumitru Preda [et.al.]. *România în timpul Primului Război Mondial. Mărturii și documente*. Vol. I. București: Editura Militară, 1996, pp. 168-169.

⁷ *Ibidem*, pp. 29-30.

⁸ *Ibidem*, p. 45.

⁹ *1918 la români. Documente*. Vol. II. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, pp. 765-774.

apel la concordie națională¹⁰. Toate acestea demonstrează, fără putință de tăgadă, loialitatea Regelui față de patria sa adoptivă și față de interesele ei naționale, chiar dacă pentru aceasta a trebuit să lupte împotriva patriei natale și a familiei sale din Germania (care nu l-a mai recunoscut ca membru al Casei de Hohenzollern-Sigmaringen). O mărturie cât se poate de clară a sacrificiului de sine și a sentimentului datoriei (care l-a stăpânit, de altfel, toată viața), a faptului că s-a identificat în întregime cu națiunea pe care o conducea.

Atitudinea exemplară a Regelui în aceste împrejurări și decizia intrării în război împotriva Austro-Ungariei (14/27 august 1916) au fost primite, așa cum consemnează însăși Regina Maria, cu un entuziasm extraordinar de către populație¹¹. În același sens, Vasile Th. Cancicov, martor al acestor împrejurări excepționale, consemna: „Regele a jucat o mare carte: ori Mare Român și Rege al României Mari, ori fără tronul României și șters din cartea neamului Hohenzollern. Înfrângerea României va fi și dezastrul lui; acest lucru poporul și armata l-a înțeles, așa se explică aclamațiunile de azi”¹².

Nu este cazul să insistăm aici asupra cauzelor înfrângerii din campania militară din a doua jumătate a anului 1916, care au dus la ocuparea Capitalei de către trupele germane la 23 noiembrie/6 decembrie 1916. De menționat că Regina Maria, în aceste dramatice clipe, și-ar fi dorit ca Regele să fi demonstrat mai multă fermitate și măsuri drastice menite a-i pedepsi pe ofițerii superiori care-și demonstraseră incompetența. De asemenea, în opinia sa, însuși Prințul moștenitor Carol ar fi trebuit să fie mult mai prezent în mijlocul soldaților, pentru a le ridica moralul și a-i îmbărbăta. Cât privește rolul său, chiar dacă va fi nevoită să suporte cu durere moartea ultimului fiu, micuțul Prinț Mircea (la 20 octombrie/2 noiembrie 1916), se va consacra, cu o constantă și nedezmășită conștiinciozitate, misiunii de a îngriji și a alina suferințele răniților, pentru a întreține și în spatele frontului credința în necesitatea sacrificiilor și flacăra vie a speranței în victoria finală.

Ocuparea celei mai mari părți a teritoriului de către trupele inamice va duce la evacuarea unei mari părți a populației civile, a forțelor militare, a Guvernului, a Parlamentului și a Familiei Regale în Moldova. Astfel, orașul Iași avea să se transforme în „capitala rezistenței naționale”. Noile împrejurări impuneau o mai bună coordonare a acțiunilor militare româno-ruse, sub comanda Regelui Ferdinand I, precum și înzestrarea trupelor române cu armament modern, sub directa supraveghere a misiunii militare franceze.

Timp de doi ani de aici înainte, Suveranul va fi mereu în mijlocul armatei sale, conducând ședințele operative cu superiorii din Marele Cartier General, supraveghind procesul de instruire a trupelor și asistând la exerciții și manevre de luptă menite a întreține spiritul combativ¹³. O demonstrează programul său zilnic, deve-

¹⁰ Ion Mamina. *Consilii de Coroană*, pp. 70-83; A se vedea și amintirile unui martor ocular, I. G. Duca. *Memorii*. Vol. I, pp. 366-382.

¹¹ Maria, Regina României. *Jurnal de război*. Vol. I. Ediție de Lucian Boia. București: Humanitas, 2014, p. 109.

¹² Vasile Th. Cancicov. *Jurnal din vremea ocupației*. Vol. I. București: Humanitas, 2015, p. 45.

¹³ Am detaliat aceste aspecte în articolul: Speranță și credință în victorie: Regele Ferdinand I în mijlocul ostașilor săi pe frontul din Moldova (1917). În: *Armata Română și Casa Regală a României: studii și articole prezentate la Sesiunea națională de comunicări științifice dedicată Zilei Arhivelor Militare, Pitești, 26 iulie 2022*. Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2022, pp. 177-182.

nit aproape o rutină în acest sens. Făceau parte din acest veritabil ritual, ceremoniile de decorare a drapelurilor acelor unități care s-au distins în luptă, conferirea de distincții militarilor care se afirmaseră prin actele lor de bravură, vizitarea spitalelor cu răniți, participarea la diferite acțiuni caritabile în beneficiul armatei etc.¹⁴ Toate acestea aveau să demonstreze faptul că Regele, în egală măsură comandantul suprem al armatei, nu-și abandonează trupele, este alături de subordonații săi, suportă împreună cu ei privațiunile războiului, nu-și pierde speranța în victoria finală și este gata să-i conducă în luptă pentru apărarea fiecărei bucăți de pământ românesc. Și cum cea mai mare parte a armatei o reprezentau ostașii țărani, Regele, într-un discurs rostit în fața Armatei a II-a, la 22 martie/4 aprilie 1917, își exprima recunoștința sa și a patriei pentru sacrificiile lor și le promitea acestora, că, la finalul războiului, vor fi pe deplin îndreptățiți să primească pământ, dar și o mai largă participare la viața publică (ceea ce, de altfel, se va și întâmpla)¹⁵.

În aceste vremuri de restriște, au existat și momente menite a renaște speranța, precum episodul sosirii la Iași, la 8/21 iunie 1917, a unui detașament de voluntari ardeleni și bucovineni, foști prizonieri pe teritoriul rusesc, gata să lupte alături de frații lor români. Simbolica horă a Unirii desfășurată în jurul statuii lui Cuza Vodă, precum și ovațiile entuziaste ale mulțimii din fața reședinței Regelui și a palatului Reginei au stârnit o emoție puternică în rândul Suveranilor¹⁶.

Curajul de care a dat dovadă Regele, chiar și în toiul aprigelor lupte de la Mărăști, Mărășești, Oituz, din vara anului 1917, când adeseori fusese expus focului inamic, avea să fie remarcat și de aliații ruși, care consemnau că: „Regele României a fost în tot timpul pe front în regiunea luptelor aprinse și a localităților bombardate de artileria inamică. Prezența Regelui a înflăcărat mult pe soldații români”¹⁷.

Prăbușirea frontului de Răsărit după preluarea puterii de către bolșevici la 25 octombrie/7 noiembrie 1917 și ieșirea Rusiei din război au pus oficialitățile române în fața unei alternative greu de acceptat, dar singura posibilă pentru a ne menține ființa statală: declanșarea negocierilor pentru încheierea unui armistițiu și a unei păci separate cu inamicul. În aceste momente de deznădejde, Suveranul României nu a fost scutit de atitudinea arogantă a inamicului, care, prin reprezentantul austro-ungar Ottokar Czernin, în întâlnirea din gara Răcăciuni, la 14/27 februarie 1918, a ținut să-i reproșeze „îndrăzneala” de a fi declarat război împotriva Puterilor Centrale, lansând un adevărat ultimatum pentru acceptarea condițiilor grele ale

¹⁴ A se vedea în acest sens lucrarea: *Casa Regală a României în cronicile „neoficiale” ale „Monitorului Oficial”, 1914-1924*. Vol. I. București: Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2010, pp. 166-203; Noi înșine am abordat subiectul în articolul: Speranță și credință în victorie: Regele Ferdinand I în mijlocul ostașilor săi pe frontul din Moldova (1917). În: *Armata Română și Casa Regală a României: studii și articole prezentate la Sesiunea națională de comunicări științifice dedicată Zilei Arhivelor Militare, Pitești, 26 iulie 2022*. Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2022, pp. 177-182.

¹⁵ *Cuvântări de Ferdinand I Regele României*, pp. 102-103.

¹⁶ Iată ce nota în jurnalul său Regina Maria: „Dimineată emoționantă. Am asistat la parada și depunerea jurământului pentru soldații transilvăneni care au fost prizonieri în Rusia (luați de austrieci) și cărora li s-a dat libertatea de a veni să lupte pentru noi. A fost o ceremonie frumoasă și mișcătoare, care ne-a făcut inimile să bată mai tare și ne-a umplut ochii de lacrimi. Arătau impresionant cu toții – înalți, bine îmbrăcați, plini de entuziasm”; Maria, Regina României. *Jurnal de război*. Vol. II, pp. 43-44.

¹⁷ Aceste ecouri sunt consemnate de Vasile Bianu, martor ocular, în jurnalul său: *Însemnări din războiul României Mari*. Tomul I. Cluj: 1926, p. 186.

păcii¹⁸. În urma consultărilor din cele trei Consilii de Coroană care au urmat (17-19 februarie/2-4 martie 1918), s-a concluzionat că orice rezistență armată era inutilă, ceea ce va determina Guvernul condus de generalul Alexandru Averescu să ia în considerare încheierea păcii¹⁹. Numai că protestul formulat de Prințul moștenitor Carol față de o asemenea decizie l-a determinat pe premierul Averescu să-și înainteze demisia, astfel că Suveranul, cu speranța unei atitudini mai binevoitoare a Puterilor Centrale, va desemna un nou Guvern, sub conducerea liderului conservator Alexandru Marghiloman (5/18 martie 1918), cunoscut pentru opiniile sale filogermane și care, de altfel, refuzase să plece din teritoriul ocupat de inamic²⁰.

Aceste vremuri de amărăciune aveau să aducă însă și o neașteptată rază de speranță ilustrată de decizia basarabenilor de a se uni cu Vechiul Regat, prin votul liber exprimat în *Sfatul Țării* (organism de conducere reprezentativ), la 27 martie/9 aprilie 1918. Vestea fusese primită cu multă bucurie la Iași, iar delegația basarabeană, sosită peste câteva zile, întâmpinată cu mare entuziasm²¹. Profund emoționat, Ferdinand I, într-o scrisoare transmisă Președintelui *Sfatului Țării*, afirma cu nădejde: „Un vis frumos s-a împlinit. Din suflet mulțumesc bunului Dumnezeu că mi-a dat, în zile de restriște, ca o dulce mângâiere, să văd după o sută de ani pe frații basarabeni revenind iarăși la Patria-Mumă”²².

Bucuria Unirii Basarabiei avea să fie repede umbrită de presinile exercitate pentru semnarea umilitorului Tratat de Pace separat cu Puterile Centrale și aliații lor, împlinită la 24 aprilie/7 mai 1918, la Bufta-București, un tratat care prevedea pierderi teritoriale (Dobrogea și o bună parte a liniei Carpaților), clauze economice și despăgubiri de război extrem de grele²³. Cu mare amărăciune, Regina Maria consemna: „... pacea aceea oribilă, criminală, care ne va suge sângele și ne va lua viața s-a semnat – s-a semnat. Crima a fost împlinită! S-a terminat! Am semnat că ne cedăm libertatea, nădejile, bogățiile, onoarea, visul. Suntem sclavi, suntem mutilați, ciopârțiți, cu economia distrusă și, de parcă nu era îndeajuns, cei care ne-au făcut asta se așteaptă să le zâmbim – vorbesc despre stabilirea de relații prietenești cu România”²⁴. Cu toate acestea, Regele Ferdinand va demonstra mult tact și tărie de caracter, tergiversând ratificarea Tratatului de Pace (care însemna punerea lui în aplicare). Și cum victoria aliaților se profila din ce în ce mai clar, în cele din urmă, s-a ajuns la decizia mobilizării armatei române și reintrarea în război, la 28 octombrie/10 noiembrie 1918. O astfel de înțeleaptă decizie va face ca în momentul semnării armistițiului de la Rethondes-Compiègne între Puterile aliate

¹⁸ Detaliile respectivei întâlniri i-au fost relatate de Rege consoartei sale, care consemna că Czernin: „Nu i-a lăsat lui Nando [Ferdinand – n.n.] nici o speranță, condițiile de pace sunt absolut inacceptabile, dar dacă nu le primim, spun ei, vom fi șterși de pe fața pământului – țara va dispărea, va fi împărțită între Austria, Bulgaria, Turcia și Germania. Dacă Nando nu vrea să accepte pacea acum, cu condițiile dictate de ei, cei doi împărați [Wilhelm al II-lea și Franz Ioseph – n.n.] i-au trimis vorbă că îl vor urmări cu o ranchiună neobosită și nu vor mai ridica o mână să-l apere, pe el sau familia lui!"; Maria, Regina României. *Jurnal de război*. Vol. II, p. 407.

¹⁹ Vezi Ion Mamina, *Consilii de Coroană*, pp. 92-115.

²⁰ Ion Mamina, Ioan Scurtu. *Guverne și guvernanți, 1916-1938*. București: Editura Silex, 1996, pp. 21-22.

²¹ Maria, Regina României. *Jurnal de război*. Vol. III. București: Editura Humanitas, 2015, pp. 32-33.

²² *Cuvântări de Ferdinand I Regele României*, p. 169.

²³ Petre Out. *România în Primul Război Mondial*. Vol. IV. București: Editura Litera, 2017, pp. 69-70.

²⁴ Maria, Regina României. *Jurnal*. Vol. III, p. 93.

și asociate și Germania, care marca sfârșitul Războiului Mondial, România să se afle în tabăra învingătoare.

O nouă etapă pe drumul desăvârșirii unității naționale a românilor se va petrece odată cu realizarea, la Cernăuți, a Unirii necondiționate a Bucovinei cu Patria-mamă, la 15/28 noiembrie 1918. Regele Ferdinand va întâmpina la Iași delegația bucovineană, în frunte cu Iancu Flondor, cu următoarele cuvinte rostite din inimă: „salut cu o nespusă bucurie actul măreț prin care Congresul general al Bucovinei, ca expresiune a voinței poporului întreg al acestui vechi pământ românesc, a hotărât unirea completă a Bucovinei cu Regatul Român”²⁵.

Dezagregarea Imperiului austro-ugar în toamna anului 1918 va impulsiona lupta națională a românilor ardeleni, încheiată cu istorica decizie a Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 18 noiembrie/1 decembrie 1918, de Unire a Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu Regatul României. Și parcă pentru a ilustra măreția destinului împlinit, o fericită coincidență a făcut ca exact în aceeași zi, Suveranul României însoțit de Regina Maria, de membrii Guvernului și de trupele armate să intre triumfal în București. Subliniind solemnitatea momentului, Regele Ferdinand avea să afirme cu satisfacție: „Când am luat moștenirea întemeietorului României moderne [Regele Carol I – n.n.], am făgăduit în fața reprezentanților națiunii că voi fi bun român. Cred că m-am ținut de cuvânt. Grele au fost timpurile, mari au fost jertfele, dar strălucită este răsplata, și astăzi pot spune cu fruntea senină: față de Dumnezeu și față de poporul meu, am conștiința curată”²⁶.

În aceeași zi, în semn de recunoștință față de rolul exercitat de monarh în anii tulburi și plini de sacrificii ai războiului mondial, va avea loc și o mică ceremonie de ridicare la rangul de *mareșal al Armatei Române* a Regelui Ferdinand I, distincție binemerită²⁷. Era pentru prima dată în istoria instituției Armatei Române când se acorda un asemenea grad militar suprem.

Primirea delegației transilvănene la București îi va prilejui Suveranului să rostească un frumos discurs, din care redăm un semnificativ pasaj: „Azi când vedem înaintea minții și înaintea ochilor noștri săvârșită clădirea măreață ce Mihai Viteazul începuse și pe care generații întregi apoi au visat-o, aduc prinosul meu de recunoștință tuturor acelor cari în toate colțurile unde sună dulcele grai românesc au pus sufletul și puterile lor în serviciul idealului național”. Totodată, exprimându-și recunoștința față de sacrificiile generațiilor anterioare și prezente, se arăta pe deplin încrezător și în viitor, întrucât „temeliile sunt puternice, bazate pe principii democratice ce sunt o cheazășie pentru dezvoltarea firească a unei vieți sănătoase, ele sunt cimentate prin credința neștrămutată a unui șir întreg de generații, de apostoli ai idealului național, ele sunt și sfințite prin sângele vitejilor mei ostași cari au luptat și au murit pentru unire”²⁸.

Rolul Reginei Maria în susținerea idealului național va ieși cu pregnanță în evidență cu prilejul campaniei diplomatice din timpul Conferinței de Pace de la Paris

²⁵ Cuvântări de Ferdinand I Regele României, p. 171.

²⁶ *Ibidem*, p. 124.

²⁷ Ion Giurcă, coord., *Mareșali ai României*. București: Editura Rao, 2013, pp. 140-141; Predecesorul său, Carol I, fusese desemnat feldmareșal al armatei germane în anul 1909 și mareșal al armatei ruse în anul 1912.

²⁸ *Ibidem*, p. 178.

(1919-1920), de recunoaștere internațională a actelor Unirii săvârșite de români și a noilor granițe ale statului. Delegația oficială la Conferință, condusă de Ion I.C. Brătianu, întâmpina dificultăți din ce în ce mai mari din partea foștilor Aliați, care manifestau rezerve față de respectarea convenției din 4/17 august 1916 (angajamente nerecunoscute de S.U.A., putere care intrase alături de *Antanta* în război, în aprilie 1917), invocând în sprijinul atitudinii lor încheierea de către România a păcii separate cu Puterile Centrale. Acesta este, de fapt, momentul în care Regele Ferdinand, împreună cu factorii de decizie de la București, ia în considerație necesitatea unei vizite *neoficiale* a soției sale la Paris și Londra. Fără îndoială, se miza, în acest sens, atât pe însemnătatea apropiatelor relații de rudenie ale Reginei cu Familia Regală britanică, cât și pe farmecul ei incontestabil în purtarea conversațiilor, cu scopul de a domoli pretențiile Marilor Puteri și de a face cunoscute revendicările îndreptățite ale românilor.

Vizita va debuta cu sosirea Reginei la Paris, la 5 martie 1919, prima sarcină fiind aceea de a stabili împreună cu președintele delegației române, Ion I. C. Brătianu, agenda întâlnirilor și problemele de discutat în cadrul acestora. Încă de la început trebuia câștigat de partea României premierul francez Georges Clemenceau, a cărui prestanță, în ceea ce privește intransigența sa, era asociată cu supranumele de „Tigrul”, unul dintre cei care-și manifestase deschis nemulțumirea față de încheierea păcii separate. Rezultatele au fost pozitive, dacă luăm în considerație însemnările Reginei în această privință, dar și evoluția ulterioară a evenimentelor, și au fost de natură a-l „îmblânzi” pe omul politic francez²⁹. De altfel, așa cum avea să rețină însăși Regina, Clemenceau îi va mărturisi, ulterior, unuia din delegații noștri că: „o regină ca aceasta trebuie primită cu onor militar, cu generalul Foch [comandantul trupelor franceze, apoi al trupelor aliate din Franța în timpul războiului – n.n.] în frunte”³⁰. Însuși președintele Franței, Raymond Poincaré, îi mărturisea Reginei Maria că premierul francez devenise mult mai înțelegător față de cerințele românilor la Conferința păcii. De aici înainte, Regina nu va precupeți niciun efort în sprijinul cauzei naționale, consacrandu-și cea mai mare parte a timpului întrevederilor, recepțiilor sau dineurilor în compania diplomaților și a oamenilor politici, care astfel își manifestau interesul, înțelegerea și simpatia față de România.

Următoarea destinație era Londra, unde Regina sosește la 12 martie 1919, urmând același ritual al întrevederilor cu diferite personalități ale vieții politice și diplomatice, pentru a face ca interesele României să fie mai bine cunoscute și pentru a contribui la strângerea relațiilor între cele două țări. Și aici a avut consultări cu premierul Brătianu, care urmărea cu mare atenție progresele înregistrate, importantă fiind, în opinia sa, întreținerea de relații excelente cu Familia Regală britanică³¹.

²⁹ „Dacă am ajuns la bătrâna lui inimă pătimașă – consemna Regina – cu problemele țării mele nu știu, dar că am oferit o imagine frumoasă țării mele prin surăsul meu, aceasta cred că am făcut-o”; Maria, Regina României. *Însemnări zilnice (decembrie 1918 – decembrie 1919)*. Vol. I, Îngrijire de ediție, Introducere și Note de Vasile Arimă. București: Editura Albatros, 1996, p. 79.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, p. 122.

După aproape două săptămâni istovitoare, Suverana se reîntoarce la Paris, la 29 martie 1919, pentru a diversifica puțin acțiunile la care participa, de la recepții mai mult sau mai puțin fastuoase la interviuri pentru presă și întâlniri cu personaje-cheie la nivelul diplomației europene (premierul francez Clemenceau, premierul britanic David Lloyd George, secretarul de stat Arthur Balfour, lordul Derby, dar și inabordabilul președinte american Woodrow Wilson). De asemenea, la nivelul opiniei publice, Suverana României fusese întâmpinată de demonstrații de afecțiune. Vizita „neoficială”, extrem de solicitantă, se încheia la 16 aprilie 1919 și putea fi calificată ca fiind un succes³².

Însă dificultățile erau departe de a fi depășite. Trupele române din Transilvania aveau să se confrunte cu trupele bolșevice conduse de Béla Kun, cel care proclamase Republica Ungară a Sfaturilor (8/21 martie 1919) și încerca să propovăduiască răspândirea bolșevismului. O asemenea acțiune periculoasă a impus înaintarea trupelor române până la Tisa (mai 1919), în timp ce trupele maghiare bolșevizate încercau, printr-o contraofensivă din luna iulie, să recucerească, fără succes, teritoriile pierdute. Pe fondul acestor evenimente, va avea loc vizita Familiei Regale pe frontul din Transilvania și Ungaria, desfășurată între 28 iulie și 3 august 1919. Vom preciza doar că pe parcursul acestui turneu de forță, Suveranii României au fost întâmpinați peste tot cu mare entuziasm, au contribuit la menținerea unui moral ridicat al trupelor, i-au încurajat pe militarii români să-și îndeplinească misiunea încredințată de apărare a teritoriului românesc și de eliminare a elementelor bolșevice turbulente³³. (*Casa Regală*, vol. I, 2010: 278).

Dar momentele de înălțătoare încredere și siguranță aveau să fie din nou tulburate, de această dată, chiar de un incident ivit la nivelul Familiei Regale. Este vorba despre atitudinea neconformă cu statutul său a lui Carol, care, cu nu an în urmă (august 1918), se căsătorise, fără acordul părinților săi, cu Ioana (Zizi) Lambrino și care acum, la 1 august 1919, făcuse publică intenția mărturisită de a renunța la prerogativele de Principe moștenitor. Chiar dacă respectivul incident avea să fie, în cele din urmă, soluționat, imaginea Principelui moștenitor avea să fie serios zdruncinată³⁴.

Imaginea monarhiei de *simbol al unității naționale a tuturor românilor* avea să ajungă la apogeu prin ceremonia de încoronare a Suveranilor României la Alba Iulia, în ziua de 15 octombrie 1922³⁵. Discursul rostit de Regele Ferdinand I la încoronare ilustrează cu prisosință această afirmație. Reproducem aici un fragment edificator: „Cu adâncă emoțiune primesc, în chip solemn, această coroană, moștenită de la neuitatul și înțeleptul meu unchi ce, ca un simbol al vitejiei românești și al unirii între Domn și Țara plină de fericire, s-a așezat, acum 41 de ani, pe capul întâiului rege al României, după războiul independenței și proclamarea regatului. Atotputernicul ne-a învrednicit s-o vedem azi mai strălucitoare, azi când, în urma

³² *Ibidem*, p. 156.

³³ *Casa Regală a României în cronicile „neoficiale”...*, Vol. I, p. 278.

³⁴ Vezi pe larg la Ioan Scurtu. *Criza dinastică din România (1925-1930)*. București: Editura Enciclopedică, 1996, pp. 9-22.

³⁵ Am detaliat momentul în articolul: *Încoronarea Suveranilor României Maria la Alba Iulia: 15 octombrie 1922*. În: *Porți deschise către civilizație. Constanța XXXII. Centenarul Încoronării*. Coord.: Sorin Marcel Colesniuc, Gabriel Mircea Talmățchi, Lavinia Dacia Dumitrașcu, Cristina Talmățchi. Cluj-Napoca: Editura Mega, 2022, pp. 845-856.

grelelor lupte purtate de întreaga suflare românească, ea simbolizează îndeplinirea acelui mare și sfânt dor secular: unirea tuturor țărilor locuite de români”³⁶.

Așadar, de la urcarea pe tron în 1914, Suveranii României și-au concentrat întreaga atenție în direcția împlinirii idealului național, unirea tuturor provinciilor locuite de români în granițele aceleiași stat. Pe perioada participării Armatei Române la Marele Război, Regele Ferdinand și Regina Maria au împărtășit alături de supușii lor înfrângerile și succesele militare, momentele de îngrijorare și speranță, de bucurie și tristețe, de umilință și încredere, de lipsuri și împliniri cu o tenacitate admirabilă. La finalul războiului, odată cu realizarea visului național, îndeosebi Regina Maria își va pune la dispoziție întreaga influență și farmecul său personal pentru a-i convinge pe străini de justetea cauzei naționale. În semn de recunoștință pentru contribuția lor de necontestat la împlinirea idealului național și ca o încununare a eforturilor și sacrificiilor în slujba națiunii, românii le vor oferi Suveranilor ceremonia simbolică a Încoronării din octombrie 1922.

³⁶ *Cartea Încoronărei*. București: 1923, nepaginat.

.....

Aspecte generale cu privire la atribuțiile și activitatea Miliției din județul Chișinău (1917-1918)

Iulian CRIMINCEANU

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

 0009-0009-8753-4622

General aspects regarding the duties and activities of the Militia in Chișinău county (1917-1918). This article reflects a chapter from the history of the Militia of Chișinău County during the period 1917-1918, highlighting the organizational structure, responsibilities, and activities of this institution essential for maintaining public order. The Militia of Chișinău County was composed of six militia sectors, covering a population of 203,343 inhabitants across an area of 3,272 desiatines. At the head of this structure was the militia chief, Andronachi Grigorie Vasilevici, assisted by two deputies. The militia was equipped with weapons such as Browning and Nogana revolvers, cavalry sabers, spades, and Bergana firearms. The militia had various responsibilities, including maintaining public order, preventing and combating criminality, monitoring infrastructure and sanitary conditions, as well as managing population records, including deserters and prisoners of war, judicial and fiscal duties, and more. The six militia sectors were strategically placed in key localities: Chișinău, Nisporeni, Hâncești, as well as in the Budești, Sireț, and Mereni districts, with each sector fulfilling administrative and public safety roles, ensuring efficient control over the entire region.

Keywords: Bessarabia, militia, public order, resources, security.

Studierea și reflectarea istoriei Organelor de interne reprezintă un interes deosebit în știința istorică, întrucât anume organele de interne de-a lungul secolelor au asigurat ordinea și securitatea publică, un aspect extrem de sensibil în contextul transformărilor sociale. Aspectul organizării și activității organelor de interne în Basarabia a fost puțin cercetat de istoriografia națională, fapt care ne motivează să reflectăm societății istoria organelor de interne din Basarabia în perioada anului 1917-1918, o perioadă bulversată de schimbările social-politice din regiune. Instituirea noilor autorități la Petrograd, în urma revoluției burghezo-democratice din februarie, a marcat profund situația teritoriilor aflate sub administrația Rusiei, atât sub aspect administrativ, politic, social, economic, cât și exclusiv sub cel reformator.

După desființarea Poliției și Jandarmeriei țariste și adoptarea Legii cu privire la înființarea miliției și a Regulamentului provizoriu¹ de către guvernul provizoriu de la Petrograd, începând cu data de 17 aprilie 1917, și în Basarabia se inițiază introducerea

¹ ANA DGAN. F. 1648. Inv. 1. D. 1, f. 2.

noi organizări a structurilor de interne, abilitate cu menținerea ordinii publice. Acest proces a fost unul treptat, în conformitate cu prevederile Regulamentului și cu datele pe care am reușit să le analizăm din cadrul izvoarelor arhivistice. În sprijinul acestor constatări ne servesc următoarele date pe care le-am obținut în baza circularei din data de 29 aprilie 1917, sub numărul: 25433², trimisă de către Ministrul Afacerilor Interne principele Serghei Urusov comisarului gubernial din Basarabia. După cum observăm în baza circularei, ministrul cere autorităților din Basarabia să implementeze cât mai urgent decretele emise privind miliția, în speță se remarcă cererea punerii în aplicare a articolului 2 din Decretul privind înființarea miliției, în baza căruia autoritățile centrale trebuie, într-un mod cât mai urgent, să transmită în gestiunea autorităților publice locale sumele alocate pentru întreținerea angajaților din poliție pentru anul 1917, care de acum vor servi drept mijloc de întreținere a miliției pentru anul 1917. Totodată, în circulară se menționează și despre stabilirea bugetului pentru întreținerea șefilor de miliții pentru anul 1917 în suma egală cu bugetul întreținerii foștilor șefi ai poliției țariste, aceștia fiind ispravnicii și polițmaisterii³.

Organizare și resurse umane

După reforma internelor, prima mențiune despre situația miliției din județul Chișinău, pe care o depistăm în baza izvoarelor documentare, este cea în contextul unui raport al șefului miliției județene, în urma circularei sub nr. 65150⁴ din 5 septembrie 1917, emisă de către Direcția Principală a Miliției, transmisă comisarilor guberniali și regionali, prin care acestora li se cer rapoarte privind situația milițiilor în orașe și județe, sub aspect organizatoric. În acest caz, Comisarul gubernial al Basarabiei, Vladimir Cristi, la 19 septembrie 1917, prin circulara nr. 962, solicită șefilor miliției orășenești și județene aceste informații.

În acest context, la 2 noiembrie 1917, prin Circulara⁵ nr. 1123⁶, Șeful miliției județului Chișinău transmite Comisarului gubernial al Basarabiei Raportul privind organizarea și activitatea miliției județului Chișinău pentru perioada 1 aprilie 1917 – 1 noiembrie 1917.

În baza raportului dat⁷, constatăm că Miliția județului Chișinău era formată din șase sectoare milițienești, care împreună asigurau ordinea și securitatea a 203 343 mii de locuitori ai județului⁸, cu o suprafață de 3 272 desetine⁹.

În fruntea miliției județului Chișinău este șeful miliției, funcție care, la moment, era ocupată de către Andronachi Grigorie Vasilievici; studii: absolvent al Gimnaziului din Orenburg și al Școlii militare din Odesa; postul de muncă anterior: căpitan locotenent, onoruri: Calaver al ordinului Sf. Gheorghe în toate 3 trepte; Salariu ca șef al miliției județene: 6000 ruble pe an.

² ANA DGAN. F. 1649. Inv. 1. D. 4, f. 81.

³ *Ibidem*.

⁴ ANA DGAN. F. 1820. Inv. 1, d. 1, f. 1.

⁵ Circulara este un ordin o dispoziție dată de un organ ierarhic superior către structurile subordonate, pe când un organ de acest gen prezintă – informații, rapoarte etc.)

⁶ ANA DGAN. F. 1820. Inv. 1. d. 1, f. 139

⁷ *Ibidem*, f. 141

⁸ *Ibidem*, f. 142.

⁹ Desetină – unitatea de măsură folosită de Rusia în întreg spațiu administrat inclusiv și în Basarabia; 1 desetină este egală cu 1,09 ha.

Șeful miliției județului Chișinău, conform structurii organizaționale, era secundat de către doi adjuncți. Printre cei care au îndeplinit această funcție în județul Chișinău îi amintim pe: Epuri Nicolaie Macarievici (Studii: absolvent al Facultății de Drept a Universității din Petrograd; anterior activase temporar în funcția de judecător al sectorul nr. 6 din județul Bălți; Salariu ca adjunct al șefului miliției județene: 4000 ruble anual; Gorobeț Stepan Dumitrievici (Studii: absolvent al Școlii Județene; postul de muncă anterior: fost secretar al adunării Județene; Salariu ca adjunct al șefului miliției județene: 4000 ruble anual)¹⁰. Pe lângă șeful miliției și cei doi adjuncți, în cadrul biroului exista și postul de secretar, funcție deținută la moment de către Maimesculov Igor Nicolaievici (Studii: a absolvit cursurile de la Școala de Horticultură din Basarabia; postul de muncă anterior: în cadrul cancelariei Administrației guberniale a Basarabiei; Salariu de secretar al miliției județene: 2.400 ruble anual). După cum am amintit, miliția județeană Chișinău era structurată în șase sectoare milițienești, conform surselor documentare¹¹, acestea aveau în frunte câte un șef de sector: Șeful sectorului I – Gheorghiev Nicolai Ghiorghievici (Studii: absolvent al Școlii Județene; postul de muncă anterior: cancelarist de voloste (Volostnoi pisari); Salariu: 4080 ruble per an); Secretar: Buslov Lev Vasiliievici (Studii: 2 clase ale Școlii Ministeriale; postul de muncă anterior: conțopist. Salariu: 1200 ruble per an); Șeful sectorului II – Vacser-Codrean David Nicolaievici (Studii: a terminat 3 clase de gimnaziale; postul de muncă anterior: cancelarist de voloste; Salariu: 4080 ruble); Secretar: Ranga Vasile Ivanovici (Studii: a obținut educație în familie; postul de muncă anterior: conțopist; Salariu: 1200 ruble pe an); Șeful sectorului III – Coban Ivan Grigorievici (Studii: a terminat cele 4 clase a Școlii Orășenești; postul de muncă anterior: - conțopist; Salariu: 4080 ruble per an); Secretar: Glavațkii Mihail Mihailovici (Studii: 2 clase ale școlii ministeriale; postul de muncă anterior: conțopist; Salariu: 1200 ruble per an); Șeful sectorului IV – Lebedi Serghei Ivanovici (Studii: studii medii; postul de muncă anterior: fost funcționar în cancelaria Guvernatorului Basarabiei (Comisarul Gubernial); Salariu: 4080 ruble per an)¹². Secretar: Bâstrițkaia Liuba Iosifna (Studii: studii medii; postul de muncă anterior: a studiat la gimnaziul de fete Salariu: 1200 ruble per an); Șeful sectorului V – Iavorovschii Alexandr Gheorghevici (Studii: a absolvit Școala orășenească; postul de muncă anterior: supraveghetor; Salariu: 4080 ruble pe an); Secretar: Veracsa Evtihii Alexandrovici (Studii: educație la domiciliu; postul de muncă anterior: conțopist; Salariu: 1200 ruble pe an); Șeful sectorului VI – Orjehovschii Vladimir Ivanovici (Studii: educație la domiciliu postul de muncă anterior: fost conțopist; Salariu: 4080 ruble pe an); Secretar: loc vacant (Salariu: 1200 ruble pe an).

În acest context, pe lângă șeful miliției județene și sectoriștii la cele șase sectoare milițienești, constatăm că în cadrul miliției Județului Chișinău erau angajați și 16 adjuncți ai Șefilor de sectoare, toți fiind foști militari, aveau știință de carte sau aveau studii, concediați din diferite motive, cert este că, conform raportului¹³, în cadrul statelor de personal mai erau funcții vacante. Salariul pe care îl primea

¹⁰ ANA DGAN. F. 1820. Inv. 1. D. 1, f. 142.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, f. 142 verso.

¹³ *Ibidem*, f. 142 verso.

fiecare adjunct este de 1320 ruble pe an, dacă acesta nu avea la dispoziție un cal, și respectiv, 1620 ruble pe an, pentru adjuncții, care aveau în dispoziție un cal.

Pe lângă adjuncți, statul major al miliției, în afara de milițieni superiori, activau și milițieni de rang inferior, numărul acestora fiind diferit, în funcție de numărul populației într-un sector sau altul¹⁴. Cât privește onorariul funcției, milițienii superiori aveau un salariu de 840 ruble per an, fără cal, și 1140 ruble per an, cu cal. Diferența se explică prin necesitatea de a întreține animalul folosit în interes de serviciu. Cât privește milițienii inferiori din cadrul Miliției județului Chișinău, aceștia erau în număr de 68 de persoane, toți fiind foști militari, cu studii incomplete, sau semianalfabeți), distribuiți pe lângă adjuncții șefilor de sector în diferite sate, ca funcție, se ocupau de transportarea și păzirea persoanelor reținute pentru diferite fapte, toți având un salariu de 720 ruble per an, cu cal – cu 300 ruble mai mult. Pe lângă milițienii superiori și inferiori, în cadrul miliției județene activau și milițieni călăreți, care, conform statelor de personal, sunt în număr de 94. Conform raportului șefului miliției județene, depistăm că numărul de cai nu era suficient pentru suplinirea structurii milițienești.

Dotarea milițienilor

Angajații structurilor din cadrul miliției din Județul Chișinău dispuneau și de armament în dotare¹⁵. Șefii de sectoare aveau în dotare un revolver de tip Browninger; adjuncții aveau săbii de cavalerie (de draguni) și un revolver de tip Nogan; Milițienii erau dotați cu spadă de cavalerist, o armă de tip Bergana și trei atribute: pumnal, spadă și lance.

Circulara din 6 iunie 1917 sub Numărul: 25635¹⁶ privind utilizarea armei de foc

Departamentul miliției din cadrul Ministerului Afacerilor Interne din Rusia transmite comisarului gubernial al Basarabiei la 6 iunie circulara sub numărul: 25635 privind utilizarea armei de foc. Cert este că Circulara era emisă la 3 iunie 1917 de către ministrul Afacerilor Interne Serghei Urusov în baza articolului 30 al Regulamentului provizoriu cu privire la miliție. În cadrul circularei este redată Instrucțiunea privind utilizarea armei de foc de către milițieni în timpul serviciului.

Analiza conținutului Instrucțiunii relevă că milițianul aflat în exercițiul funcției unii putea recurge la utilizarea armelor de foc în următoarele situații: în cazurile când acesta este atacat de către o persoană cu armă; când acesta este grav atacat de către o persoană sau mai multe persoane fără arme; pentru apărarea cetățenilor în cazurile în care alte metode de apărare nu sunt eficiente; în momentul arestării infractorilor, dacă aceștia nu se supun ordinelor, sau în cazurile în care aceștia încearcă să evadeze; în cadrul urmăririi unor deținuți sau evadați din detenție etc. În toate aceste circumstanțe, utilizarea armamentului de către milițieni era condiționată de obligația raportării imediate către superiori¹⁷.

¹⁴ *Ibidem*

¹⁵ *Ibidem*, f. 143.

¹⁶ ANA DGAN. F. 1649 Inv. 1. D. 6, f. 6.

¹⁷ *Ibidem*

Atribuții și activitate

După conturarea cadrului organizatoric al miliției, ne îndreptăm atenția asupra modului în care aceasta și-a exercitat atribuțiile în județul Chișinău în perioada 1917-1918. Pe baza Raportului nr. 1123 al Șefului Miliției Județene din 2 octombrie 1917¹⁸, vom analiza competențele specifice ale miliției județene și vom examina măsura în care acestea erau conforme cu prevederile Regulamentului provizoriu cu privire la Miliție. Această comparație va permite o evaluare clară a aplicării reglementărilor legale stabilite în aprilie 1917 și a impactului acestora asupra menținerii ordinii publice în Basarabia.

Printre atribuțiile depistate, miliția: **Asigură ordinea și securitatea publică**; ia toate măsurile legale pentru a combate criminalitatea; monitorizează situația sanitară în județ și starea drumurilor, podurilor, fântânilor etc., avertizează despre incendii și situații de boli epidemice; monitorizează activitățile de vânat, pentru a se respecta toate reglementările legale etc. **Contribuie/sustine** cerința autorităților publice de conducere; execută solicitările legale ale autorităților publice prin diverse domenii; **Ține evidența** populației; evidența militară, evidența dezerterilor, evidența prizonierilor de război, adresa, locuințele; evidența marinarilor, evidența cetățenilor angajați în localități, care au părăsit locul de muncă fără permisiune sau se ascund de instanțele judecătorești; În județul Chișinău nu există un Birou de evidență a populației după viza de reședință, dar înregistrarea vizei de reședință se efectua doar pentru cetățenii din alte orașe și cetățenii străini (este un subiect complex, legat de evidența populației de atunci, în principiu, se ținea cont de locul de origine, îndeletnicire, atunci erau luați la evidență de autoritățile locale, e mai complicat pentru orașe, că aici evidența, pe lângă cea nominală, după locul de trai, era făcută și după îndeletnicire, statut social etc.). **Avertizează și preîntâmpină** activitățile ilegale, precum: jafurile populației față de bunurile marilor latifundieri – cunoscut sub renumitul termen de svoboda și vânzare a spirtului (alcoolului) în raza județului. Toată atenția se îndreaptă pentru a monitoriza și a informa cetățenii despre reglementările legale privind comercializarea alcoolului și despre sancțiunile și pedepsele primite în cazul unei acțiuni ilegale (jaf, comercializarea produselor interzise etc). **Realizează** cercetare penală și face ancheta; realizează legături cu instanțele judecătorești și cu miliția judiciară (de regulă, o structură ce se preocupa de cercetarea, anchetarea crimelor grave), în cazul în care aceasta există într-o regiune sau alta; Să dea tot concursul autorităților judecătorești și miliției judiciare orășene a Chișinăului întru cercetarea (căutarea) penală de anchetă pentru identificarea, reținerea și deferirea justiției a persoanelor învinuite¹⁹. **Întreprinde activități, care completează misiunea de bază a miliției**: Recuperarea și colectarea, la solicitarea instituțiilor publice de conducere, a sumelor datorate față de stat, precum neachitarea în termen a impozitelor și taxelor față de stat de către contribuabili; De asemenea, se preocupa de recuperarea de la cetățeni a amenzilor și răspunde de citarea cetățenilor în instanțe. **Repartiizarea atribuțiilor între șeful miliției județene și adjuncții acestuia**: Șeful miliției răspunde de conducerea generală în județ; unul dintre adjuncți gestionează

¹⁸ ANA DGAN. F. 1820. Inv. 1. D. 1, f. 144.

¹⁹ *Ibidem*.

activitatea externă a miliției (în afara cancelariei). Cel de-al doilea adjunct conduce cancelaria miliției județene; **Atribuțiile de activitate ale șefilor de sectoare/comisarilor:** Personal și prin adjuncții săi să realizeze procedura de anchetă și să ia decizii pentru securitatea personală și a cetățenilor din cadrul sectorului; **Atribuțiile milițienilor superiori:** Prin supunerea totală adjunctului șefului de sector, conduc trupele de milițieni inferiori. **De către cine și când se verifică și se monitorizează activitatea milițienilor:** Șeful miliției și adjunctul care răspunde de activitatea exterioară, periodic fac revizii asupra activității milițienilor²⁰; **Instructajul milițienilor:** Se face de către șeful miliției județene și de către adjunctul acestuia pentru activitatea exterioară atât prin prezentarea lor directă, cât și în momentul plecării pe loc pentru verificarea activității milițienilor; **Raportarea per activitate/cheltuieli:** Zilnic se raportează despre întâmplările din județ comisarului județean al Miliției; săptămânal se transmit acțiunile/ măsurile întreprinse Comisarului Gubernial și Comisarului Județean; Rapoartele privind cheltuielile financiare se fac de către Conducerea Zemstvei Județene.

În baza raportului dat, am constatat 12 categorii de atribuții, fiecare reglementând un anumit aspect al activității milițienilor în județul Chișinău. În continuare, vom atrage atenția la prevederile din Regulamentul provizoriu cu privire la Miliție, pentru a elucida reglementările oficiale de la Petrograd în comparație cu reglementările identificate în activitatea miliției județului Chișinău. În Regulamentul provizoriu cu privire la Miliție²¹ identificăm în cadrul Capitolului IV²², toate atribuțiile oficiale reglementate de către Ministerul de Interne de la Petrograd, care, conform datelor, sunt 17 puncte la număr, unele dintre acestea fiind urmate cu subpuncte de la 1 la maxim 10.

Analizând raportul șefului miliției județene, observăm că, în totalitate, atribuțiile enunțate mai sus corespund celor stipulate în Regulament, în care, la prima vedere, constatăm că sunt mult mai multe la număr, însă cert este că fiecare punct, începând cu atribuția de asigurare a ordinii și securității publice, se regăsește în Regulament, cu o descriere mai amplă și mai bine expusă. Un exemplu care îl putem aduce este atribuția privind implicarea milițienilor în activități precum asigurarea securității publice a cetățeanului, care în Regulament este expusă prin înglobarea a 10 subpuncte de reglementări. Un alt exemplu ar fi atribuția nr. 5: Realizează cercetarea penală și face ancheta, care în cadrul Regulamentului este definită mai larg prin menționarea și a actelor normative după care se conduce miliția, în acest caz fiind Articolele 48-51 și 250-260 din Codul Penal din 1914. De asemenea, în cadrul Raportului observăm anumite atribuții speciale, precum punctul nr. 1 cu menționarea despre vânatul ilegal sau punctul nr. 3 cu jafurile populației față de bunurile marilor latifundiași sau comercializarea ilegală a spirtului (alcoolului), fapt care în Regulament nu se stipulează, decât prin expunerea generală a activităților ilegale, fără a menționa despre alcool sau anumite subiecte concrete. În opinia noastră, acest lucru ne demonstrează specificul fiecărui județ sau regiuni, prin elucidarea unor ilegalități concrete, care se comit în anumite localități din cadrul Basarabiei.

²⁰ *Ibidem.*

²¹ ANA DGA. F. 1648. Inv. 1. D. 1, f. 2.

²² *Ibidem*, f. 10

Aspecte generale cu privire la activitatea miliției din județul Chișinău

Pe lângă aspectele organizatorice și de activitate a miliției din Județul Chișinău, în cadrul Raportului amintit depistăm și o serie de date, care ne definesc momentele-cheie din cadrul structurii milițienești, și anume funcționalitatea structurii ierarhice, prezentată de către noi prin prisma alegerii funcțiilor-cheie din cadrul miliției și coraportul acestora cu administrația atât a guberniei, cât și a județului: modul de alegere a Șefului miliției²³ (de către administrația județului/ democratic/ de către popor); Candidații (din partide/ din afara partidelor (starea sociala, categoria socială); Șeful miliției județene a fost ales democratic de către administrație, candidatul fiind din rândul categoriei țărănești și din Comitetul Central Moldovenesc. Modul de numire a personalului ierarhic inferior șefului: adjuncții șefului miliției se aleg pe cale democratică de către administrația județeană, la propunerea candidatului de către șeful miliției județene. Celelalte funcții se completează cu personal calificat prin alegerea directă a persoanelor, doar sub autoritatea șefului miliției. Respectarea disciplinei și a supunerii ierarhice față de șeful miliției: se respectă ierarhia funcțiilor conform organizării milițienești; Cazuri privind sancțiuni disciplinare se întâlnesc foarte rar în județ²⁴; Interacțiunea organelor miliției cu Comisarul Gubernial/Județean: se supun și execută Dispozițiile emise de către aceștia, prin Rapoarte inverse. Interacțiunea organelor miliției cu Administrațiile: pe lângă numirea șefului miliției și a adjunctului acestuia, administrația nu se implică în activitatea miliției. Interacțiunea organelor miliției cu Partidele politice și cu Asociațiile de clasă: Miliția acționează doar în acord cu deciziile executivului Județean și a Comitetelor locale. Interacțiunea organelor miliției cu cetățenii: populația are atitudine de încredere față de structurile milițienești și în toate cazurile se adresează după ajutor. Plângeri/petiții asupra activității miliției: în ultima perioadă a fost înregistrată doar o plângere contra acțiunilor milițienilor în cazul dosarului cu privire la furt din satul Dragușeni, dosar, care se află la anchetatorul judiciar din Sectorul II al Județului Chișinău. Cazuri în care milițienii au fost implicați în infracțiuni și acțiuni indecente: fostul Șef al Miliției Județene a fost înlocuit de către Comisarul Gubernial la cerința autorităților publice (organizațiilor publice). De asemenea, în perioada curentă, au fost concediați și deferiți justiției 2 milițieni pentru infracțiuni. Structuri speciale ale miliției (cale ferată, uzine, de plase etc.): există miliția aeriană moldovenească, care, după posibilitate, la cerința Comisarului Județean, acordă ajutor precum transportarea trupelor suplimentare de milițieni. Opinia despre instituția de inspector guvernamental: conform aprecierilor, instituirea inspecturii este dorită, atât din motivul unei uniri a activităților structurii milițienești în Gubernie, cât și din interese precum rezolvarea competentă a problemelor confuze de către organele speciale. Regiuni din Județ, sate, care atrag atenția miliției (atât în sens bun, cât și în sens rău): nu s-au depistat regiuni sau anumite localități care ar atrage o atenție specială a miliției Județului Chișinău.

Pe baza datelor documentare identificate în raportul șefului miliției, putem formula următoarele constatări: Miliția județului Chișinău era organizată în conformitate cu Regulamentul provizoriu cu privire la miliție, fără a se înregistra

²³ ANA DGAN. F. 1820. Inv. 1. D. 1, f. 153.

²⁴ *Ibidem*.

abateri semnificative de la prevederile acestuia. Singura discrepanță constatată privește numărul adjuncților din cadrul miliției județene, care nu corespundea în totalitate normelor stabilite. Un alt aspect relevant care reiese din analiza acestor documente este situația socială din regiune. Conform informațiilor disponibile, populația manifesta un grad ridicat de încredere față de structurile milițienești, apelând la acestea în mod constant pentru asistență. Totuși, trebuie menționat că obiectivitatea acestei aprecieri rămâne incertă, fiind necesară o analiză suplimentară a contextului în care aceste date au fost raportate. Cu toate acestea, un indicator al transparenței și al monitorizării activității milițienilor poate fi observat prin prisma informațiilor care reflectă următoarele:

Conform nr. 9 al datelor documentare, observăm că *Fostul Șef al Miliției județene a fost înlocuit de către Comisarul Gubernial la cerința autorităților publice județene*, din cauza unor ilegalități, fapt din care constatăm că administrația locală era împuternicită asupra activității șefului miliției, în strictă conformitate cu Regulamentul provizoriu, care stipulează acest lucru. Cert este că administrația nu este abilitată cu implicarea în treburile interne ale miliției, decât prin monitorizarea activității șefului de miliție;

Un alt aspect, de asemenea, interesant este *deferirea în justiție a 2 milițieni*, din cadrul miliției județene pentru infracțiuni. Conform aceluiași Regulament provizoriu, identificăm că plângerile împotriva șefului miliției se pot depune la administrația județeană, procuror, inspector guvernamental sau la instanța de judecată, după caz²⁵, cât privește plângerile pentru ceilalți angajați, acestea se pot depune la șefii superiori, procuror și în instanțele de judecată.

Ultimul aspect la care ne vom referi este *opinia despre instituția de inspector guvernamental*: conform datelor documentare, identificăm că instituția inspectorului guvernamental este nou creată pentru organele de interne, fapt confirmat prin Articolul nr. 36 al Regulamentului²⁶, care stipulează că în cadrul tuturor guberniilor se instituie funcția de inspector guvernamental al miliției, în baza Regulamentului comisarilor guberniali și județeni. Interesant este faptul că Inspectorul guvernamental are împuternicirea de a suspenda activitatea șefului miliției atât județene cât și orășenești, dacă acesta încalcă reglementările legale.

Amplasarea sectoarelor milițienești în Județul Chișinău

Conform noilor reglementări din 23 septembrie 1917²⁷ miliția județului Chișinău își desfășura activitatea în cele șase sectoare milițienești: Sectorul I: cuprindea raza unităților administrativ teritoriale - volostelor Boldurești, Nisporeni și Zberoaia; Cancelaria sectorului se afla în Nisporeni; Sectorul II: cuprindea raza unităților administrativ-teritoriale: Bujor, Lăpușna și Ciuciuleni; Cancelaria sectorului se afla în Ciuciuleni; Sectorul III: cuprindea raza unităților administrativ-teritoriale: Vasieni, Hâncești; Cancelaria sectorului se afla în Hâncești; Sectorul IV: cuprindea plasa: Ialoveni și Costești; Cancelaria sectorului se afla în orașul Chișinău, str. Piro-

²⁵ ANA DGAN, F. 1648. Inv. 1. D. 1, f. 12.

²⁶ *Ibidem*, f. 11.

²⁷ ANA DGAN, F. 1820. Inv. 1. D. 1, f. 150.

gov, casa nr. 19; (unde în perioada țaristă și-a avut sediul un oficiu al jandarmieriei județene (din 20 iulie 1990 și până în prezent această stradă o regăsim sub numele de str. M. Kogălniceanu, respectiv nr. 19)²⁸. Sectorul V: plasa: Budești, Sireț și Mereni; Cancelaria sectorului se afla în orașul Chișinău, str. Sadovaia, casa nr. 15; (din 25 iulie 1991 își schimbă numele în str. A. Mateevici).

Concluzii

Prin analiza de față s-a evidențiat una dintre filele importante ale istoriei organelor de interne din Basarabia în perioada 1917-1918, respectiv atribuțiile și activitatea miliției județului Chișinău, care era organizată în șase sectoare milițienești, ce asigurau ordinea și securitatea unei populații de 203.343 de locuitori pe o suprafață de 3.272 desetine. Bine echipată și dotată cu arme, precum Berganam, revolvere de tip Browning, Nogana, săbii de cavalerie, lance etc., noua structură de interne a funcționat în conformitate cu Regulamentul provizoriu cu privire la miliție, având atribuții vitale pentru societate, legate de menținerea ordinii publice, prevenirea și combaterea infracțiunilor, sprijinirea autorităților locale, monitorizarea stării drumurilor, a podurilor și a situației sanitare, prevenirea incendiilor și epidemiilor, supravegherea respectării reglementărilor privind vânătoria și evidența populației, inclusiv a dezertorilor și prizonierilor de război, atribuții judiciare și fiscale etc.

Anexa 1. Date din raportul privind organizarea miliției din județul Chișinău (02.XI.1917)

Sector	Adresă	Număr de locuitori
I	plasa Boldurești, Nisporeni și Zberoaia; Cancelaria sectorului se afla în Nisporeni;	TOTAL: 203 343 locuitori
II	cuprindea raza unităților administrativ teritoriale: Bujorscaia (Bujor), Lapusneanscaia (Lăpușna) și Ciuciuleni; Cancelaria sectorului se afla în Ciuciuleni;	
III	cuprindea raza unităților administrativ teritoriale: Vasieni, Gâncești (Hâncești); Cancelaria sectorului se afla în Gâncești;	
IV	cuprindea plasa: Ialoveni și Costești; Cancelaria sectorului se afla în orașul Chișinău, str. Pirogov, casa nr. 19;	
V	plasa: Budești, Sireț și Mireni; Cancelaria sectorului se afla în orașul Chișinău, str. Sadovaia, casa nr. 15;	
VI	cuprindea plasa: Vorniceni și Novaci; Cancelaria sectorului se afla în satul Vorniceni;	

Sursa: ANA-DGAN. F. 1820. Inv. 1. D. 1, f. 150.

²⁸ Denumiri vechi și actuale ale străzilor din Chișinău PC: (https://chisineu.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/07/postarencu_strazile_chisinaului.pdf) (accesat 05.11.2024).

Aspecte istorico-instituționale privind înțâistătătorii în biserica ortodoxă de stil vechi din România

Iacov CHELARU

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

Historical-institutional aspects regarding the primates of the Old Calendar Orthodox Church in Romania. The Synod of the Romanian Orthodox Church in 1924, a moment perceived by some of the clergy and believers as a deviation from the patristic tradition. In this context, the need arose to form a parallel ecclesiastical structure, which would preserve the Byzantine liturgical and calendar tradition unaltered. The primates of this Church played an essential role in institutional legitimization and consolidation of confessional identity. The first recognized hierarch was Metropolitan Galaction Cordun, former bishop of the Romanian Orthodox Church, who officially switched to the old style in 1955. His successor, Saint Hierarch Glicerie Tănase, later canonized, contributed decisively to the organization of monastic life and eparchial structures. Canonical succession was maintained through ordinations in the sobor, and the metropolitan institution had its permanent headquarters at the Slătioara Monastery. From an institutional perspective, church leadership was organized on a synodal model, with a permanent consistory and periodic eparchial assemblies, maintaining a balance between hierarchical authority and consultation of the clergy and the faithful. This structure guaranteed the continuity and cohesion of the Church in the face of external pressures.

Keywords: Bishop, Galaction Cordun, Glicerie Tănase, hierarch, Old Style Romanian Orthodox Church, metropolitan, primates, Synod.

Biserica Ortodoxă de Stil Vechi din România reprezintă o componentă semnificativă a patrimoniului religios și cultural național. În centrul acestei comunități ecleziale se află ierarhia bisericească, alcătuită din înțâistătători și episcopi, a căror activitate a avut un rol esențial în conservarea și promovarea tradiției ortodoxe de rit vechi. De-a lungul unor perioade marcate de transformări sociale, politice și religioase, conducătorii acestei Biserici au contribuit decisiv la menținerea continuității vieții liturgice și la afirmarea identității ortodoxe tradiționale în rândul credincioșilor¹.

Contribuția acestor ierarhi a fost definitorie pentru perpetuarea valorilor teologice și culturale specifice Ortodoxiei de Stil Vechi în contextul românesc. Lucrarea de față își propune să aducă în atenția cititorului personalitățile marcante care au condus Biserica Ortodoxă de Stil Vechi din România și care au jucat un rol deter-

¹ Gheorghe Baciu. *Biserica Ortodoxă de Stil Vechi din România: Istorie și spiritualitate*. București: Editura Enciclopedică, 2005, p. 47.

minant în conturarea identității și a direcțiilor ei de dezvoltare de-a lungul timpului. Analiza va include o prezentare sintetică a parcursului istoric al Bisericii, începând cu momentul constituirii acesteia, continuând cu etapele semnificative de consolidare și adaptare la contextul social și politic al diferitor epoci. În mod special, se va acorda o atenție deosebită vieții, activității și contribuției celor mai reprezentativi întâistători și episcopi care, prin lucrarea lor pastorală, administrativă și duhovnicească, au influențat profund dezvoltarea comunității ortodoxe de stil vechi, mai ales în momentele de criză și tranziție².

În contextul istoric complex al României, marcat de transformări politice și sociale profunde, Biserica Ortodoxă de Stil Vechi s-a confruntat cu numeroase provocări care au pus la încercare continuitatea tradiției și stabilitatea comunității sale. În această lucrare, ne propunem să evidențiem modul în care întâistătorii și episcopii acestei Biserici au acționat nu doar ca lideri religioși, ci și ca factori esențiali de coeziune și stabilitate în rândul credincioșilor. Printr-o analiză a activității și influenței acestora, vom urmări impactul lor asupra conservării valorilor liturgice, dogmatice și spirituale, într-un climat istoric în care presiunile modernizării și ale schimbărilor sociale tindeau să erodeze formele tradiționale de viață religioasă.

Biserica Ortodoxă de Stil Vechi din România a luat ființă în anul 1924, ca reacție la decizia Sinodului Bisericii Ortodoxe Române de a adopta calendarul iulian îndreptat (numit adesea „*calendarul nou*”), în acord cu recomandările Patriarhiei Ecumenice. Acest act a provocat o ruptură în sânul Ortodoxiei românești, determinând un grup de preoți și credincioși să rămână fideli calendarului iulian neîndreptat (stil vechi) și rânduielilor tradiționale, pe care le considerau expresia autentică a Ortodoxiei. În pofida marginalizării și a presiunilor de ordin administrativ și social, această comunitate a continuat să trăiască și să slujească în duhul tradiției patristice, constituindu-se treptat într-o structură bisericească independentă³.

Întâistătorii acestei Biserici au fost figuri marcante, cu înaltă pregătire teologică și profundă trăire duhovnicească. Printre aceștia se numără: Înalt Preasfinția Sa Mitropolitul Galaction Cordun, Sfântul Ierarh Glicherie Mărturisitorul (canonizat în 1999), Înalt Preasfinția Sa Mitropolitul Silvestru Onofrei și Înalt Preasfinția Sa Mitropolitul Vlasie Mogârzan. Prin activitatea lor pastorală și prin mărturisirea credinței ortodoxe în vremuri dificile, acești ierarhi au avut un rol esențial în statornicirea și supraviețuirea Bisericii Ortodoxe de Stil Vechi în România.

Primul ierarh din această succesiune cronologică este Înalt Preasfinția Sa Mitropolitul Silvestru Onofrei. Născut la 30 august 1883, în satul Brehuiești-Hancea, județul Botoșani, el a urmat o formare teologică solidă, absolvind Academia Imperială Teologică din Sankt Petersburg, unde i s-a conferit titlul de magistru în teologie. În timpul studiilor sale la Moscova, a fost coleg cu Alexei Simanski, cel care avea să devină, mai târziu, Patriarhul Alexei I al Moscovei (1945–1970). Ulterior, Silvestru a urmat studiile doctorale la Universitatea din Cernăuți, în Bucovina,

² Mircea Păcurariu. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*. vol. III, București: Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2002, p. 311.

³ Radu Petcu. *Ortodoxia tradițională în România: între mărturisire și persecuție*. București: Editura Lumea Credinței, 2014, p. 63.

unde a fost coleg cu Kiril Markov, viitorul patriarh al Bulgariei (1953–1971), obținând titlul științific de doctor în teologie⁴.

Revenit în România înainte de izbucnirea Primului Război Mondial, Silvestru Onofrei a fost hirotonit preot necăsătorit și numit slujitor al Catedralei Mitropolitane din București, una dintre cele mai importante instituții bisericești ale țării. A slujit acolo cu smerenie și dăruire până la alegerea sa ca arhiepiscop-vicar, remarcându-se prin înțelepciune teologică și echilibru duhovnicesc. În scurt timp, a fost ridicat la rangul de arhimandrit al Ungro-Vlahiei, demnitate ce confirma prestigiul său în rândul clerului și al ierarhiei Bisericii Ortodoxe Române.

Formarea sa academică internațională, dobândită în centre teologice de prestigiu, precum Sankt Petersburg și Cernăuți, alături de trăirea sa spirituală autentică, i-au oferit instrumentele necesare pentru a deveni unul dintre întemeietorii și organizatorii principali ai Bisericii Ortodoxe de Stil Vechi din România. Într-un context istoric marcat de frământări sociale, religioase și politice, el a jucat un rol esențial în conturarea identității canonice și structurale a noii Biserici. A pus bazele unei ierarhii stabile, coerente din punct de vedere ecleziastic, contribuind decisiv la consolidarea instituțională și spirituală a comunității. Prin viziunea și echilibrul său, Mitropolitul Silvestru Onofrei a legitimat existența acestei Biserici în conștiința credincioșilor și în fața istoriei⁵.

În același context istoric tensionat de la începutul secolului al XX-lea, un alt ierarh de seamă al Bisericii Ortodoxe de Stil Vechi avea să se evidențieze prin fermitatea poziției sale față de presiunile politice și intervențiile străine în viața bisericească: arhimandritul Galaction Cordun. La data de 29 decembrie 1916, în plină ocupație germană a unei părți din teritoriul României, Galaction Cordun a adresat o scrisoare oficială către Înalt Preasfinția Sa Conon Arămescu-Donici, Mitropolitul primat al Bisericii Ortodoxe Române, în care protesta față de decizia autorităților germane de a impune sărbătorirea Crăciunului și a Anului Nou 1916–1917 conform calendarului gregorian, utilizat de Biserica Catolică. Prin acest gest, arhimandritul a luat o poziție clară împotriva amestecului necanonic al puterii de ocupație în treburile interne ale Bisericii Ortodoxe⁶. Drept urmare, a fost reținut de poliția centrală germană la 31 ianuarie 1917 și internat sub pază la Mănăstirea Săveni, în județul Ialomița, ca ostatic. Într-un raport oficial al poliției germane (adresa nr. 10591 din 27 iulie 1917), se menționează că Galaction a desfășurat „*activitate păgubitoare intereselor germane, în contrazicere violentă cu misiunea sa apostolică, ceea ce face imposibilă reintegrarea sa în demnitatea ce o ocupa până acum*”⁷. Mai târziu, a fost deportat pentru o perioadă în Bulgaria, ceea ce dovedește amploarea reacției autorităților față de atitudinea sa fermă.

După încheierea Primului Război Mondial, Galaction Cordun a continuat să activeze cu dăruire în viața spirituală și socială a României. Între anii 1923–1926,

⁴ Алексей Осипов, *Духовное образование в дореволюционной России*. Москва: Издательство Московской Духовной Академии, 2006, с. 248.

⁵ Pr. Mihail Lungeanu, *Biserica Ortodoxă de Stil Vechi din România: începuturi și mărturisire*. Bacău: Editura Bunavestire, 2010, p. 89.

⁶ Pr. Gheorghe Dănilă, *Figuri de mărturisitori din Biserica Ortodoxă de Stil Vechi*. București: Editura Evangelismos, 2007, p. 137.

⁷ Constantin Iordache, *Ortodoxia și ocupația germană: documente și mărturii 1916–1918*. București: Editura Bizantină, 2003, p. 225.

el a desfășurat o intensă activitate misionară în cadrul Căilor Ferate Române, ocupându-se de îndrumarea religioasă și culturală a muncitorilor și funcționarilor feroviari. În această perioadă, cu sprijinul financiar al instituției, a publicat nu mai puțin de 64 de lucrări — cărți, cuvântări, tratate, traduceri și texte originale — contribuind astfel la ridicarea nivelului moral și spiritual al unei categorii sociale esențiale pentru modernizarea României interbelice⁸.

Un moment de cotitură în viața religioasă a întregii Ortodoxii l-a constituit așa-numitul „Congres pan-ortodox” de la Constantinopol, desfășurat în data de 28 mai 1923, sub președinția Patriarhului ecumenic Meletie IV Metaxakis. Cu această ocazie, s-a luat decizia reformării calendarului iulian prin introducerea calendarului iulian îndreptat (practic, identic cu cel gregorian pentru următoarele secole), cu scopul de a apropia sărbătorirea Paștelui și a altor praznice fixe de calendarul civil adoptat de statele moderne⁹.

Diferența de 13 zile dintre cele două calendare a creat o situație tensionată în toate Bisericele Ortodoxe care au ales să implementeze această modificare. În România, deși calendarul gregorian fusese introdus oficial în administrația civilă la 1 aprilie 1919, Biserica Ortodoxă Română a decis abia în 1924 să adopte acest nou sistem. Conform hotărârii Sfântului Sinod, data de 1 octombrie a devenit astfel 14 octombrie, inaugurând oficial folosirea calendarului nou în cadrul vieții bisericești¹⁰. Această decizie, deși justificată prin dorința de unitate cu societatea civilă modernă, a fost percepută de o parte a clerului și credincioșilor drept o abateră de la tradiția ortodoxă autentică.

În acest context, arhimandritul Galaction Cordon s-a remarcat ca un opozant hotărât al reformei calendaristice. Deși la acel moment se afla încă în cadrul Bisericii Ortodoxe Române, el și-a exprimat public opoziția față de această schimbare pe care o considera o inovație străină de duhul Sfinților Părinți. Împreună cu protopopul Ioan Țincoca din Iași, Galaction a publicat în anul 1926 lucrarea *Catchevmul necredinciosului* de P. Nilkes¹¹, în care se exprimau idei critice la adresa reformismului religios și a abaterii de la calendarul tradițional.

Totuși, în pofida convingerilor sale conservatoare, în lipsa unui sprijin ierarhic sau popular consistent, Galaction s-a resemnat pentru o perioadă. Considerând că nu era ascultat de nimeni, s-a supus deciziei Sinodului, continuând să slujească în Catedrala Mitropolitană din București după noul calendar. Nu a renunțat însă la cercetarea teologică și activitatea publicistică. În anul 1932, el a fost numit Mare Eclesiarh al Catedralei Patriarhale din București, poziție care confirma autoritatea sa spirituală și morală. Ulterior, a publicat un studiu valoros privind influențele doctrinare externe asupra Ortodoxiei, intitulat *Cum s-a manifestat iudaismul în propaganda adventistă*, în care analiza originile cabalistice ale anumitor curente

⁸ П. В. Куницын, *Православие в Румынии в XX веке*. Сергиев Посад: Издательство Свято-Троицкой Лавры. 2010, с. 91.

⁹ Pr. Prof. Nicolae Chițescu, *Biserica Ortodoxă Română și problema calendarului*. în: Studii Teologice. nr. 1-2, 1930, p. 189.

¹⁰ Mihail Dobreanu, *Biserica Ortodoxă Română în fața modernității*. Iași: Editura Trinitas, 2015, p. 193.

¹¹ *Catchevmul necredinciosului după P. Nilkes*. Traducere de Arhimandritul Galaction D. Cordon, București, 1926.

religioase neoprotestante¹². Aceste episoade din viața arhimandritului Galaction Cordon conturează profilul unui cleric erudit, conștient de pericolele sincretismului și ale reformelor impuse din afară, dar în același timp, echilibrat în atitudine, răbdător în suferință și dedicat idealului ortodox.

În urma alegerii Preasfințitului Nifon Criveanu ca episcop titular al Eparhiei Hușilor, în data de 30 noiembrie 1933, Episcopia Râmnicului-Noul Severin a rămas fără sprijinul arhiereului-vicar, funcție deținută anterior de acesta. Această situație a generat dificultăți administrative pentru Preasfințitul Vartolomeu Stănescu, titularul eparhiei, care a solicitat în repetate rânduri Sfântului Sinod desemnarea unui nou arhiereu-vicar. Motivația sa a fost întemeiată pe dimensiunea teritorială semnificativă a eparhiei, una dintre cele mai întinse din Regatul României la acea dată, într-un context în care Mitropolia Olteniei nu fusese încă înființată¹³.

Ca urmare a acestei solicitări, în ședința Sfântului Sinod din 23 martie 1935, s-a întrunit o comisie specială conform art. 3 din Regulamentul pentru alegerea arhiereilor-vicari, în vederea desemnării unui nou titular. Comisia a propus alegerea, prin vot secret, a unuia dintre următorii candidați: Prea Cuviosul Arhimandrit Galaction Cordon, părintele Nicolae Gheorghiu de la Biserica Dobroteasa din București, Prea Cuviosul Arhimandrit Dr. Filaret Jocu, slujitor la Catedrala Patriarhală, și Prea Cuviosul Arhimandrit Chesarie Păunescu, director și profesor la Seminarul Monahal de la Mănăstirea Cernica.

Votul celor 15 membri sinodali a relevat o opțiune majoritară fragmentată: Arhimandritul Galaction Cordon a obținut 6 voturi, Arhimandritul Filaret Jocu 5 voturi, iar ceilalți doi candidați câte 2 voturi fiecare. Întrucât niciunul dintre candidați nu a întrunit majoritatea legală prevăzută, iar ora înaintată a impus suspendarea procedurii, hotărârea finală a fost amânată pentru o dată ulterioară¹⁴. Această situație reflectă nu doar importanța organizării administrative riguroase în Biserica Ortodoxă Română interbelică, ci și tensiunile inerente procesului de alegere a ierarhilor în cadrul unui sistem sinodal complex și profund ierarhizat.

Alegerea arhiereului-vicar a fost reluată în ședința Sfântului Sinod din 26 martie 1935, la propunerea Preasfințitului Lucian Triteanu al Romanului, când au participat 13 episcopi votanți. Rezultatul votului a fost: Prea Cuviosul Arhimandrit Galaction Cordon — 8 voturi; Prea Cuviosul Arhimandrit Chesarie Păunescu — 1 vot; iar 4 voturi albe. Ca urmare, Prea Fericitul Patriarh Miron Cristea la declarat ales ca arhiereu-vicar pe Galaction Cordon¹⁵.

După examinarea canonică din 27 martie 1935, Galaction Cordon a fost hirotonit întru arhiereu-vicar al Eparhiei Râmnicului-Noul Severin cu titlul de „Craioveanul”, în Biserica Domnița Bălașa din București, la data de 31 martie 1935. Ceremonia a fost oficiată de episcopii Vartolomeu Stănescu al Râmnicului-Noul Severin (hirotonit în 1912), Gherontie Nicolau al Constanței (hirotonit în 1923) și

¹² A. И. Осипов, *Современные ереси и сектантство*. Москва Издательство Православного Университета, 2007, c. 26.

¹³ Radu Miron. *Ierarhia Bisericii Ortodoxe Române în perioada interbelică*. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 1997, p.215.

¹⁴ Nicolae Stan. *Biserica Ortodoxă Română în perioada interbelică: organizare, activitate, personalități*. Craiova: Editura Mitropoliei Olteniei, 2003, p. 138.

¹⁵ Lect. univ. dr. Florian Bichir. *Viața neromanțată a primului Mitropolit stilist, Galaction Cordon*. în: Misiunea, 2/2015, p.65.

Policarp Morușca al Episcopiei misionare pentru românii ortodocși din America (hirotonit în 1935). Galaction Cordun a fost, de asemenea, numit secretar al Sino-dului Bisericii Ortodoxe Române¹⁶. În septembrie 1940, Galaction Cordun a fost numit duhovnic al familiei regale, ceea ce a împiedicat numirea sa într-un scaun episcopal. În perioada ianuarie-noiembrie 1942, a îndeplinit funcția de locțiitor de episcop al Eparhiei Tomisului.

Episcopul Galaction Cordun a fost ulterior numit stareț al Mănăstirii Neamț. În calitate de stareț al acestui așezământ monahal, el l-a hirotonit pe monahul Cleopa Ilie în treapta de ierodiacon la 27 decembrie 1944 și, mai târziu, ca ieromonah, la 23 ianuarie 1945¹⁷. La 1 ianuarie 1949, Patriarhul Justinian Marina a fost obligat să pensioneze, din cauza împlinirii vârstei de pensionare, mai mulți arhieri, printre care și pe Galaction Cordun, care îndeplinea funcția de secretar al Sfântului Sinod. În anul 1947, la nou-înființatul așezământ monahal de la Slătioara, credincioșii ortodocși de stil vechi au trimis o delegație la București, solicitând ca Preasfințitul Galaction Cordun, în calitate de Secretar al Sfântului Sinod, să devină întâistător al ceea ce se numea atunci „Biserica Ortodoxă Tradițională de Răsărit”. În urma consultărilor, s-a convenit ca intrarea oficială a episcopului la Mănăstirea Slătioara să se facă doar după finalizarea lucrărilor de construcție, pentru a putea organiza reședința mitropolitană în condiții normale (consiliul central, 5 aprilie 1955).

După pensionare, Arhiepiscopul Galaction Cordun și-a exprimat legătura cu mișcarea stilistă: la 5 aprilie 1955, a făcut publică prin act legalizat la Notariatul de stat din București dorința de a trece la vechiul calendar, adresând documentul atât Patriarhiei Române, cât și foștilor colegi de la Academia Teologică, precum și patriarhilor Alexei al Moscovei și Kiril al Bulgariei. Atunci, el a fost proclamat conducător al Mișcării stiliste sub titlul de Arhiepiscop și Mitropolit al Bisericii Dreptslăvitoare de Stil Vechi din R.P.R., având reședința la Mănăstirea Slătioara¹⁸.

Preasfinția Sa Galaction a acceptat să devină conducătorul Bisericii Ortodoxe de Stil Vechi și, la 13 aprilie 1955, a făcut o mărturisire de credință publică, anunțând întoarcerea sa la calendarul iulian. Mărturisirea sa a fost adusă la cunoștința Patriarhiilor Rusiei și Bulgariei și, prin reprezentant legal, remisă Bisericii oficiale. Sinodul Bisericii Ortodoxe Române avea să-l declare ca „neascultător și nesupus”, apoi să-l caterisească și să-l depună din treaptă pe PS Galaction în cadrul ședinței din 14 aprilie 1955, în Joia Mare, iar numele său a fost șters din istoriografia bisericească. PS Galaction a dat un răspuns ferm Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române: „Nu mă voi supune unor francmasoni, îmbrăcați în redingotă neagră, care vânează câștigul fără muncă, ci mă voi supune canoanelor Sfinților Părinți, însuflați de Duhul Sfânt”¹⁹.

Devenit primul Mitropolit al Bisericii Ortodoxe de Stil Vechi din România, Înalt Preasfinția Sa Galaction a început să hirotonească preoți și diaconi pentru această

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Florin Bichir. *Ortodocșii de lângă noi. Studiu istoric și canonic al Bisericii Ortodoxe de Stil Vechi din România. Documente inedite din Arhiva Securității*. Editura: Mirton, 2011, p. 235.

¹⁸ Florin Bichir. *Dosarul “Mitropolitul Galaction Cordun” — un aventurier în reverendă, un agent secret sau o victimă a comunismului*, Sibiu: Editura Agnos, 2012, p. 72.

¹⁹ Marian Palade. *Cititori de cultură și spiritualitate ortodoxă: Arhieri, preoți și monahi cărturari din ținuturile Sucevei*. Pătrăuți: Editura Heruvim, 2012, p. 193.

Biserică. Spre sfârșitul lunii mai 1955, s-a lansat zvonul că acestei Biserici i se va acorda dreptul legal de funcționare liberă, sugerându-se faptul că un delegat din partea clerului și un grup de credincioși trebuiau să fie de față la obținerea documentului legal. A fost trimis preotul Dionisie Huguianu, care trebuia să aștepte sosirea grupului de credincioși, dar acesta a fost reținut de Securitate. La Mănăstirea Slătioara s-a prezentat apoi, în numele Patriarhiei Române și a Departamentului Cultelor, un protopop, pe nume Ioan Țiu, cu o mașină neagră cu șofer, afirmând că este trimis de părintele Dionisie ca împreună cu Mitropolitul Galaction și părintele Glicherie să meargă la București, pentru a primi legalizarea cultului a doua zi dimineață. Deși acesta nu a fost crezut, iar credincioșii din Slătioara s-au alarmat, venind în număr mare în curtea mănăstirii pentru a supraveghea evoluția evenimentelor, IPS Galaction și arhimandritul Glicherie au hotărât totuși să plece.

Plecați de la Mănăstirea Slătioara pe la orele 16.00, a doua zi dimineață, în timpul călătoriei, mașina a fost oprită la Ploiești de către un locotenent de miliție, care a cerut actele șoferului pentru control. Cu această ocazie, protopopul a coborât din mașină, s-a îndepărtat puțin și a schimbat câteva cuvinte cu ofițerul. S-a urcat apoi în mașină, iar la întrebarea mitropolitului „*Acum unde mai mergem, că nu mai rezist?*”²⁰, protopopul a răspuns că șoferul nu are documentele de identitate la el și trebuie să meargă la miliție, pentru a telefona la București pentru confirmare. Mașina i-a dus apoi la sediul Securității din Ploiești și s-a dat ordin să coboare numai cei ce vor fi chemați. Mitropolitul Galaction și părintele Glicherie au fost duși pe rând cu escortă în birouri separate pentru interogatorii. Arhimandritul Glicherie a fost dus într-un birou unde i s-a spus să scrie o declarație completă, ca o autobiografie, de când era mic și până în momentul acela.

După ce interogatoriile au luat sfârșit, mitropolitul Galaction a fost dus cu domiciliu obligatoriu la Mănăstirea Cernica, în timp ce părintele Glicherie a fost deportat în comuna Răchitoasa (raionul Călmățui) din Bărăgan. În primăvara anului 1956, mitropolitul Galaction a fost condamnat la șase luni de închisoare, fiind trimis cu domiciliu obligatoriu la Mănăstirea Căldărușani, din apropiere de București. Când era scos pentru motive de sănătate din mănăstire, Înalț Preasfinția Sa Galaction venea la Mănăstirea Copăcenii și la biserica din localitatea Moara Domnească, tot de lângă București, care erau de stil vechi²¹.

Un alt Sfânt Ierarh al Bisericii Ortodoxe Române de Stil Vechi a fost Glicherie Mărturisitorul. S-a născut la 9 februarie 1892, în satul Mihoveni, nu departe de Suceava, în familia țăranilor Nicolae și Rahila. El a fost botezat în cinstea Sfântului Gheorghe. Rămânând orfan de părinți la 7 ani, după ce i-a murit tatăl și a fost părăsit de mamă, a rămas sub îngrijirea fratelui tatălui, Ilarion Tănase, care de mic a cultivat în Gheorghe credința în Dumnezeu. De mic copil, Gheorghe dorea să devină călugăr, și, în anul 1916, la vârsta de 25 de ani, a fost primit la Mănăstirea Cetățuia din Iași. După puțin timp, el este tuns în monahism cu numele Glicherie, ca ulterior să fie hirotonit drept ieromonah în catedrala mitropolitană din Mănăs-

²⁰ Mănăstirea Râmeț. Disponibil: https://ro.orthodoxwiki.org/index.php?title=M%C4%83n%C4%83stirea_R%C3%A2me%C8%9B&utm_source=chatgpt.com [Accesat: 26.07.2025].

²¹ Pr. Prof. Dr. Viorel Ioniță. *Hotărârile întrunirilor panortodoxe din 1923 până în 2009: spre Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe*. București, Editura: Basilica a Patriarhiei Române, 2013, p. 93.

tirea Neamț. Pentru ca să conducă schitul, i-a venit în ajutor ierodiaconul David Bidașcu, cu care ulterior s-a împrietenit. În octombrie 1924, Biserica Ortodoxă Română a trecut oficial la calendarul nou, ziua de 1 octombrie devenind 14 octombrie, dar ieromonahul Glicherie, ierodiaconul David și doisprezece locuitori ai schitului Procrov²² au continuat să officieze slujbele conform calendarului vechi. În curând, la schit a ajuns o scrisoare a ieromonahului Arsenie Cotea, care îndemna toți ortodocșii români să se împotrivescă reformei calendaristice, pe care o considera o capitulare în fața catolicismului²³.

Episcopul Nicodim Munteanu, viitor patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, l-a invitat pe ieromonahul Glicherie să nu se împotrivescă reformei calendaristice, promițându-i stăreția la schitul Vovidenia, din vecinătatea Mănăstirii Neamț. Glicherie împreună cu ieroschimonahul David au respins oferta și s-au retras la Râpa lui Coroi, apropiată de schitul Sihla²⁴, unde și-au construit un bordei în care au petrecut iarna. În primăvara anului 1926, ei au ridicat un sălaș cu trei camere, una dintre ele servind ca capelă. Cu trei zile înainte de moarte, Sfântul Ierarh Glicherie i-a chemat la el pe frații din mănăstire și pe toți credincioșii din satul Slătioara și și-a luat rămas bun. A murit la 15 iunie 1985, la vârsta de 93 de ani. El a fost îngropat în biserica mănăstirii Slătioara.

Nu mai puțin importantă a fost și contribuția Înalt Preasfinției Sale Mitropolitului Silvestru Onofrei. Născut la data de 21 august/3 septembrie 1924, în satul Rădășeni (județul Baia, în prezent județul Suceava), din părinți foarte evlavioși și cu frică de Dumnezeu, primind la botez numele de Onofrei²⁵. Familia sa a dat Bisericii numeroși preoți și călugări. Tatăl său, Vasile Onofrei, s-a călugărit ulterior la Mănăstirea Slătioara sub numele monahal Varlaam. De asemenea, fratele său a fost preotul Nicolae Onofrei din Rădășeni. Tânărul Onofrei a fost fiul duhovnicesc și urmașul credincios al mitropolitului Glicherie, toată familia sa aparținând credincioșilor ortodocși ce nu au primit modernismul calendarului, sub conducerea ieromonahului Glicherie Tănase (9/21 februarie 1891 - 15/28 iunie 1985), fost stareț al Schitului Pocrov de la Mănăstirea Neamț²⁶.

În anul 1931, ieromonahul Glicherie Tănase s-a stabilit în localitatea Rădășeni și, văzând hotărârea oamenilor din sat de a păstra credința conform calendarului iulian, a început organizarea unei parohii pe stil vechi. La 8 mai 1932, el a sfințit locul și a pus piatra fundamentală pentru noua biserică cu hramul „Sf. Apostoli Petru și Pavel”, reușindu-se într-o perioadă de 28 de zile construirea unei biserici din lemn, acoperită cu tablă și tencuită într-o singură zi. Dar într-o noapte din luna iunie a aceluiași an, doi oameni trimiși de preotul de stil nou din sat au încercat să incendieze biserica, aceasta fiind salvată de tatăl părintelui Nicolae, Vasile Onofrei, care a fost trezit de câinii care lătrau și s-a sculat împreună cu două fete ale sale și cu fiul său, Nicolae. La data de 14 octombrie 1933, a avut loc sfințirea bise-

²² *Sfântul Ierarh Glicherie Mărturisitorul. O viață pentru Hristos. Comuna Râșca, jud. Suceava*. Editura: „Schimbarea la Față”, 2012, p. 62.

²³ *Adevărata ortodoxie* Disponibil: https://adevarataortodoxie.ro/cronologia-bosvr-slatioara/?utm_source=chat-gpt.com [Accesat: 17.06.2025].

²⁴ *Sfântul Ierarh Glicherie ...*, p. 67.

²⁵ Constantin Bujor. *65 de ani de persecuție a Bisericii Ortodoxe Române de Stil Vechi octombrie 1924 - decembrie 1989*. Editura: Schimbarea la Față, 1999, p. 122.

²⁶ *Sfântul Ierarh Glicherie ...*, p. 259.

ricii. În anul 1936, când în timpul domniei regelui Carol al II-lea al României²⁷ a început o amplă mișcare de prigonire a credincioșilor de stil vechi, casa părintească a familiei Onofrei a fost folosită drept biserică de către credincioși, tot aici fiind bătut și arestat părintele Glicherie. Urmările provocate de bătăile primite au rămas toată viața.

După al Doilea Război Mondial, când, pentru o perioadă scurtă (1946-1949), Biserica de Stil vechi a fost recunoscută de stat, Onofrei a fost numit de către pr. Glicherie în funcția de secretar al administrației bisericești, iar în anul 1950, la vârsta de 26 ani, a intrat ca frate în Mănăstirea Slătioara. Dar perioada de liniște nu a durat mult. În noaptea de 14/15 februarie 1952, a fost organizată o acțiune simultană de arestare a preoților, călugărilor și persoanelor mai influente din conducerea Bisericii Ortodoxe de stil vechi de către organele de Securitate din județele Suceava, Neamț, Bacău și Vrancea. A fost devastat sediul cultului din orașul Târgu Neamț, au fost confiscate arhiva și însemnele legale de persoană juridică, fără a se întocmi vreun proces-verbal. În aceeași noapte, a avut loc arestarea părintelui Teofan de la parohia din Bogdănești, a secretarului cultului Onofrei Onofrei (viitorul mitropolit Silvestru) de la Târgu Neamț și a preoților Gheorghe Nichita și Nicolae Onofrei din Rădășeni. Persoanele mai tinere au fost duse la muncă silnică la Canalul Dunăre-Marea Neagră, care se construia cu deținuți, pe când cele vârstnice au fost deportate în localitatea Rubla din Bărăgan.

Viitorul mitropolit Silvestru a fost condamnat la patru ani de închisoare, fără a fi acuzat de infracțiuni concrete și judecat ca atare. A executat doi ani de închisoare în regim de exterminare, reușind să supraviețuiască, deși cei mai mulți dintre prizonieri și-au pierdut viața acolo. Pentru asigurarea unei conduceri de perspectivă a Bisericii Ortodoxe de Stil Vechi, se impunea hirotonirea de preoți și arhieriei. În acest scop, a fost contactat arhierul Galaction Cordun²⁸ din București, care își exprimase mai demult afinitățile pentru stilul vechi, fapt ce îi adusese și o condamnare pe timpul ocupației germane din Primul Război Mondial. Prezența unui episcop era absolut indispensabilă pentru Biserică și acesta promisese că, atunci când condițiile de la Mănăstirea Slătioara vor permite, va accepta să vină și să preia conducerea cultului.

În acest scop, a fost trimisă la București o delegație din preoți care făceau parte din conducere și cunoscuți de către P.S. Galaction: părintele Dionisie Huguianu, Evloghie Oța și Silvestru Onofrei (viitorul mitropolit), care l-au convins să vină la Mănăstirea Slătioara. În anul 1956 IPS Galaction l-a hirotonit pe fratele Silvestru ca ierodiacon și apoi ca ieromonah. Ieromonahul Silvestru a început o activitate pastorală foarte mare, slujind la comunitățile credincioșilor de stil vechi în Moldova și în alte părți ale țării. În ultima perioadă a regimului comunist, Biserica Ortodoxă de Stil Vechi din România s-a bucurat de o anumită libertate, fiind tolerată de autoritățile civile. Astfel, în anul 1968, la vârsta de 44 ani, după mulți ani de serviciu preoțesc, arhimandritul Silvestru Onofrei a fost hirotonit arhieru de mitropolitul Glicherie și episcopul Evloghie Oța.

În anul 1977, Biserica Ortodoxă de Stil Vechi din România a inițiat o serie de contacte cu Biserica Ortodoxă de Stil Vechi a Greciei, în scopul stabilirii unei

²⁷ Pr. Lector dr. Radu Petre Mureșan. *Stilismul în România (1924-2011)*. Sibiu: Agnos, 2012, p. 42.

²⁸ *Ibidem*, p. 90-91.

comuniuni euharistice cu aceasta. Semnarea oficială a Declarației de intrare în comuniune a avut loc în anul 1979, pe când episcopul Silvestru Onofrei se afla într-o vizită în Grecia. Prin aceeași Declarație, s-a confirmat, de asemenea, și validitatea hirotoniilor episcopale din ierarhia română, deși neconforme canoanelor „chiar dacă valide în mod dogmatic și ca taine, au fost făcute nu în acord cu sf. canoane, fiindcă, de nevoie absolută, prima hirotonire arhierescă a fost făcută de un singur arhieru”²⁹. Ca urmare a acestei înfrățiri, în anul 1980, o delegație a Bisericii Ortodoxe de Stil vechi din Grecia, condusă de mitropolitul Kiprianos de Oropos și Fili și mitropolitul Caliopios al Pentapolisului, a efectuat o vizită de răspuns în România.

Mitropolitul Glicherie Tănase a trecut la cele veșnice la 15/28 iunie 1985, dată la care, în 1999, a fost canonizat și trecut în rândul sfinților. A urmat în scaunul mitropolitan Silvestru Onofrei, ucenicul ierarhului Glicherie. Noul mitropolit a avut fericirea să vadă Biserica liberă și autorizată să funcționeze după anul 1989, în urma acțiunilor sale energice și rapide obținându-se și aprobarea statutului de organizare și funcționare ca persoană juridică. A avut inițiativa importantă de a se construi multe biserici noi și de a hirotoni noi episcopi.

Deși suferea de o boală cardiovasculară, mitropolitul Silvestru Onofrei a continuat să exercite un pastoral intens în ultimii doi ani de viață, străbătând țara și ocupându-se activ de edificarea de noi biserici și de organizarea Bisericii Ortodoxe de Stil Vechi. El a trăit să vadă comunitatea sa liberă și în creștere: potrivit cronologiei oficiale a Bisericii, în momentul morții sale, instituția avea circa 500.000 de credincioși, 80 de parohii mari și nouă mănăstiri, plus numeroase comunități monahale mai mici³⁰. Mitropolitul Silvestru Onofrei s-a stins din viață la data de 5/18 martie 1992, survenind unei crize cardiace în chilia sa de la Mănăstirea Slătioara, la vârsta de numai 68 de ani. Înმომართarea a avut loc a doua duminică din Postul Mare, la 9/22 martie 1992, după Sfânta Liturghie, în curtea mănăstirii, lângă biserică. Viața sa monahală a fost caracterizată de o aderență constantă la canonul călugăresc — chiar și atunci când se afla în afara mănăstirii, mitropolitul a păstrat austeritatea vieții călugărești.

Șirul acestor părinți, care au adus o contribuție majoră în fortificarea Bisericii Ortodoxe de Stil Vechi îl încheie Înalt Preasfinția Sa Mitropolitul Vlasie Mogârzan. Născut la data de 18 octombrie 1941, în comuna Slatina (județul Baia, în prezent județul Suceava) [3,294], primind la botez numele de Vasile. El provine dintr-o familie foarte prolifică de stil vechi din Moldova, șapte dintre copii fiind acum monahi de stil vechi (ieromonahi, ierodiaconi sau maici). În perioada războiului, familia sa a fost obligată să plece în refugiu. În anul 1949, după căderea monarhiei, a intrat la școala primară, absolvind opt clase în 1957.

În anul 1957, fiind în vârstă de numai 16 ani, a intrat ca frate la Mănăstirea Slătioara, în vremea stăreției ieroschimonahului David Bidașcu. El urmase cursurile școlii de muzică psaltică de la mănăstire, părinții săi dorind să-l facă cântăreț bisericesc. După cum a afirmat ulterior, a ales calea monahală, pentru că, dacă ar fi deve-

²⁹ Pr. Prof. Dr. Viorel Ioniță. *Hotărârile întrunirilor ...*, p. 332.

³⁰ *Cronologia BOSVR (Slătioara)* Disponibil: https://predaniapatristica.ro/polemici/slatioara/cronologia-bosvr-slatioara/?utm_source=chatgpt.com [Accesat: 23.06.2025].

nit cântăreț, ar fi cântat doar sâmbăta și duminica, pe când ca monah avea posibilitatea să cânte muzică religioasă în fiecare zi. A fost obligat de multe ori să fugă în pădure, pentru a nu fi scos din mănăstire. În perioada 1965-1967 și-a efectuat serviciul militar obligatoriu în Armata Română. După efectuarea stagiului militar, a revenit pentru a-și duce mai departe viața de călugăr în obștea aceleiași mănăstiri. Și-a efectuat studiile teologice și pregătirea monahală la Mănăstirea Slătioara.

După ce a fost timp de 11 ani frate în obștea Mănăstirii Slătioara, la 18 noiembrie 1968, de ziua Cuviosului Alipie Stâlpnicul, a fost tuns în monahism cu numele de Vlasie (nume luat în onoarea Sfântului Sfințit Mucenic Vlasie, Episcopul Sevasției) de către Înalt Preasfinția Sa Mitropolit Glicherie Tănase al Bisericii Ortodoxe de Stil Vechi din România³¹. O săptămână mai târziu, de ziua Sfântului Prooroc Avacum (26 noiembrie 1968), este hirotonit ierodiacon de către Preasfinția Sa Episcop Silvestru Onofrei. De atunci, și-a împărțit timpul între ascultările mănăstirești și slujbele bisericești. Este desemnat ca profesor de muzică psaltică pentru monahii de la Mănăstirea Slătioara.

La 31 iulie 1981, de ziua Sfântului Evdochim, chiar în ziua lăsatului de sec pentru postul Nașterii Maicii Domnului, este hirotonit ieromonah de către Preasfinția Sa Silvestru Onofrei. A urmat, la data de 25 aprilie 1984, alegerea sa ca stareț al Mănăstirii Slătioara, fiind ridicat la rangul de arhimandrit. Ca urmare a faptului că Biserica Ortodoxă de Stil vechi din România nu era recunoscută oficial drept cult de către regimul comunist, autoritățile comuniste au făcut presiuni pentru a fi expulzați din Mănăstirea Slătioara toții frații și călugării aflați sub 50 de ani. Starețul Vlasie le-a răspuns autorităților astfel: „*Nu i-am chemat eu la mănăstire, nu-i pot scoate eu. Cine i-a chemat la călugărie, Acela să-i scoată*”³². Fiind amenințat de colonelul Murgoci, șeful biroului de evidență a populației, l-a înfruntat cu mare curaj, întinzând mâinile pentru a fi „legat”, după expresia ofițerului zelos.

La data de 29 iulie/11 august 1985, Preasfinția Sa Silvestru a fost ales ca mitropolit și în aceeași zi arhimandritul Vlasie Mogârzan este hirotonit episcop-vicar al Bisericii Ortodoxe de Stil vechi din România, de către Înalt Preasfinția Sa Mitropolit Silvestru Onofrei și Preasfinția Sa Episcop Demosten Nemțeanul. Imediat după trecerea la cele veșnice a Mitropolitului Silvestru Onofrei, Preasfinția Sa Episcop Vlasie Mogârzan este ales noul Arhiepiscop și Mitropolit al Bisericii Ortodoxe de Stil Vechi din România, instalarea sa având loc în următoarea duminică de după Paște (Duminica Tomei) din anul 1992. Reședința sa a rămas la Mănăstirea Slătioara.

Ca urmare a libertății religioase instaurate după Revoluția din decembrie 1989, Înalt Preasfinția Sa Vlasie este admis la cursurile Centrului de Studii Ortodoxe Tradiționaliste din Etna (California). Astfel, la data de 1 ianuarie 1995, Înalt Preasfinția Sa Arhiepiscop și Mitropolit Vlasie a obținut licența în studii teologice ortodoxe din partea „The Center for Traditionalist Orthodox Studies”, seminar teologic care funcționează în cadrul St. Gregory Palamas Monastery din orașul Etna (California).

Ca urmare a negocierilor purtate, Biserica Ortodoxă de Stil Vechi din România a fost primită în comuniune euharistică de către sinodul Bisericii Ortodoxe Ruse din Afara Frontierelor (ROCOR) la data de 25 noiembrie/8 decembrie 1992. Această

³¹ Marian Palade. *Critori de cultură și ...*, p. 245.

³² Pr. conf. univ. Radu Petre Mureșan. *Istoria stilismului în România*. Iași: Doxologia, 2023, p. 122.

comuniune a încetat după ce, la 21 februarie 2006, Sfântul Sinod în Rezistență condus de mitropolitul Ciprian de Oropos și Fili a declarat că și-a suspendat comuniunea cu ROCOR și că a „șters din pomelnic” numele Mitropolitului Lavru al ROCOR, ca urmare a negocierilor purtate de ROCOR cu Patriarhia Moscovei pentru realizarea unificării dintre cele două biserici³³. Legăturile cu Sinodul Mitropolitului Vlasie și cu Episcopul Fotie de Triaditza au fost, la rândul lor, suspendate ulterior.

A apărut des la televiziune, pentru emisiuni și interviuri, făcând cunoscută și apărând în fața țării întregi cauza Bisericii Ortodoxe de Stil Vechi din România. Profitând de situația de libertate religioasă, Înalt Preasfinția Sa Vlasie a îmbogățit zestrea lăsată moștenire de mitropoliții care au păstorit Biserica înaintea sa. Astfel, la Mănăstirea Slătioara s-a început construirea unei impunătoare catedrale, cu hramul „Duminica Pogorării Sf. Duh”, care în prezent are turnurile terminate și se lucrează la acoperiș. Au fost construite biserici ortodoxe de stil vechi în numeroase localități din România (în special în partea teritoriului istoric al Țării Moldovei).

În prezent, cu toate eforturile făcute de liderii săi, Biserica Ortodoxă de Stil Vechi, cu peste 500.000 de credincioși, nu este recunoscută drept cult, ci doar ca o asociație religioasă, situație similară cu a celorlalte Biserici de stil vechi din Grecia și Bulgaria. La începutul lunii martie 2003, Organizația Credincioșilor Bisericii Ortodoxe de Stil Vechi din România și-a schimbat denumirea în Biserica Ortodoxă Română de Răsărit.

În concluzie, activitatea întâistătorilor al Bisericii Ortodoxe de Stil Vechi din România a fost fundamentală pentru menținerea și propagarea credinței ortodoxe de stil vechi în țară, marcând o pagină în istoria religioasă a României. Activitatea lor a contribuit la consolidarea și perpetuarea Bisericii Ortodoxe de Stil Vechi în România, menținându-și identitatea și autonomia religioasă. Întâistătorii au jucat un rol important în păstrarea tradițiilor liturgice și a credințelor ortodoxe specifice acestei Biserici, servind drept exemple de loialitate și credință pentru credincioși.

³³ *Ibidem*, p. 167.

.....

Reflectarea imaginii lui Avram Iancu în Țara Bistrei în perioada interbelică

Cosmin PATCA

UNIVERSITATEA DIN ORADEA

 0009-0008-8151-8499

The reflection of Avram Iancu's image in the Land of Bistra during the interwar period. Through his acts of bravery during the revolution of 1848-1849 in the area of the Apuseni Mountains, but also through the values that guided his entire life, Avram Iancu remained in the eyes of his contemporaries with an image of a hero. Since his lifetime, Avram Iancu has enjoyed the interest of historiography and literature, which over time focused on aspects related to his life and activity. Over time, several works have been created that target the field of popular literature, religious literature, pictographic art or public monuments. The birth of Greater Romania in 1918 and the celebrations in 1924 related to the 100th anniversary of Avram Iancu's birth represented the favorable context for the spread of Avram Iancu's cult among Romanians in Transylvania and beyond. In this context, several attempts to preserve Avram Iancu's memory through popular creations, in different parts of Transylvania, are reported. The present study aims to find out how the memory of Avram Iancu was reflected in the northern part of Bihor County during the interwar period, by trying to reconstruct the atmosphere of the interwar Bihor village and its inhabitants.

Keywords: Avram Iancu, memory, popular ballad, Land of Bistra, interwar period.

Introducere: aspecte metodologice

Anul 2024 a fost declarat la nivel național „Anul Avram Iancu”, pentru a cinsti memoria Craișorului Munților, la 200 de ani de la nașterea sa. Prin faptele sale de vitejie din timpul Revoluției de la 1848-1849 din zona Munților Apuseni, dar și prin valorile care i-au călăuzit întreaga viață, Avram Iancu a rămas în ochii contemporanilor cu o imagine de erou. Prin prezentul material ne propunem identificarea factorilor care au contribuit la transformarea lui Avram Iancu din EROU al Munților Apuseni în EROU NAȚIONAL, prin recursul la principalele surse bibliografice redactare de-a lungul timpului despre Avram Iancu, printr-un demers critic. De asemenea, un alt obiectiv pe care îl avem în vedere este reconstituirea atmosferei satului românesc din Nordul Bihorului în perioada interbelică, prin ilustrarea evoluției istorice a localității, a structurii demografice, a aspectelor cu caracter etnografic și folcloric. Alături de acestea, un rol principal în analiza noastră îl va avea ilustrarea modului în care imaginea lui Avram Iancu apare în creațiile populare, prin analiza baladei lui Avram Iancu dintr-un sat de pe Valea Bistrei, Voivozi. În realizarea acestor obiective,

avem în vedere o baladă despre Avram Iancu, culeasă din localitatea Voivozi și publicată în 1937 în revista *Crișul Negru*. Vom face o analiză critică a acestui vechi cântec bătrânesc din Voivozi, identificând firul epic al său și motivele principale. Datele despre culegătorul baladei din 1937, precum și despre persoana de la care a fost culeasă balada vor completa tabloul general al satului românesc interbelic în care s-a răspândit și s-a manifestat cultul lui Avram Iancu.

Istoricul și arheologul Radu Popa a introdus în literatura de specialitate conceptul de „Țara Bistrei”. Săpăturile arheologice efectuate și conduse de reputatul arheolog bucureștean la Bisericuță, în proximitatea satului Voivozi și în apropierea râului Bistra, au dovedit existența unei biserițe de zid, de rit oriental, ce a funcționat în această parte de nord a Bihorului între secolele XIII-XV. Coroborarea rezultatelor arheologice cu analiza izvoarelor scrise și a altor tipuri de surse l-au determinat pe Radu Popa să considere că localitatea Voivozi a fost în Evul Mediu reședința unei vechi formațiuni românești, ce se întindea în zona Munților Plopișului și a râului Bistra. Prin conceptul de „Țara Bistrei”, utilizat de noi pe parcursul acestui material, vom avea în vedere așezările din bazinul hidrografic al Bistrei, situate în partea de nord-est a județului Bihor. Este prin excelență un spațiu multi-etnic și multiconfesional, dar în care prezența românească este numeroasă și cu o veche atestare documentară.

De la „Avram Iancu – eroul Munților Apuseni” la „Avram Iancu – eroul românilor”

La vârsta de 24 de ani, Avram Iancu se afla printre conducătorii Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania, iar la 25 de ani era stăpânul Munților Apuseni, pe care-i transformase în Țară Românească atât din punct de vedere militar, cât și politic¹. În prezent, Avram Iancu este un EROU NAȚIONAL, cinstit la nivelul întregii națiuni române, nu doar în Transilvania natală, ci și la sud și est de Carpați, de către toți românii. Avram Iancu și-a impresionat contemporanii și continuă să impresioneze și azi. Duhul lui Iancu colindă și azi Munții Apuseni. Oamenii se mândresc că au moși în neamul lor care au fost căpitani în oastea sa sau l-au cunoscut pe Crăișorul Munților². Viața lui Avram Iancu a fost scrisă și rescrisă de nenumărate ori. Au făcut-o contemporanii săi, memorialiștii, istoricii și scriitorii, dedicându-i studii, articole, monografii, culegeri de folclor și de documente. Niciun regim politic, democratic sau autoritar, nu a încercat să aștearnă uitarea asupra activității sale, deoarece Avram Iancu a intrat în *Panteonul național*³.

¹ Ioan-Aurel Pop. Cuvânt de prețuire. În: Silviu Dragomir, *Avram Iancu: o viață de erou*, Ediția a II-a, pentru Anul „Avram Iancu” (2024), Studiu introductiv și notă asupra ediției de Ioan Bolovan și Sorin Șipoș. Cuvânt de prețuire de Ioan-Aurel Pop, Președintele Academiei Române. Prefață de Liviu Maior. Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2024, p. 5 (citată în continuare: S. Dragomir, *Avram Iancu...*).

² Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan. Perenitatea unui model: Eroul Național Avram Iancu. În: *Avram Iancu: eroul zilelor noastre*, coordonator Ioan Bolovan. Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2024, p. 17.

³ Liviu Maior. Avram Iancu în primăvara anului 1848. Câteva considerații despre mentalitatea revoluționarului. În: *Avram Iancu – 150 de ani de la moarte. Studii și comunicări*, coordonatori Ela Cosma, Varga Attila. Cluj-Napoca: Editura Argonaut/Editura Mega, 2023, p. 15.

Dar care au fost mobilurile, factorii (factorii și argumentele) care au contribuit la transformarea lui Avram Iancu dintr-un EROU AL MUNȚILOR APUSENI într-un EROU NAȚIONAL, una dintre cele mai apreciate personalități din istoria românilor? Potrivit Dicționarului Explicativ al Limbii Române, sensul principal al termenului EROU este cel de persoană care se distinge prin vitejie și prin curaj excepțional în războaie, prin abnegație deosebită în alte împrejurări grele ori în muncă. Istoricul Pompiliu Teodor remarca foarte bine figura de erou a lui Avram Iancu și cultul ce s-a dezvoltat în jurul său: „Încă în toamna târzie a anului 1848, când flăcările Revoluției cuprinseseră țara, Avram Iancu era marea și inegalabila personalitate, eroul moșilor săi fără îndoială, omul care întruchipa mai bine decât oricare altul aspirațiile națiunii. Din conducător al moșilor ridicăți la luptă, ajunge foarte curând, pe măsură ce mijloacele tradiționale, petiționale, se consumă, eroul națiunii, personajul legendar, ce simbolizează aspirațiile unei societăți în afirmare. S-a constituit de pe atunci un cult al Iancului, o legendă perpetuată în veac, la care îndreptăririle națiunii asociază mereu alte valori”⁴. Încercăm, în continuare, să identificăm câțiva factori ai acestei transformări.

În primul rând, Revoluția Pașoptistă a dat un impuls important conturării Pantheonului Național, iar unui revoluționar au devenit „subiecți ai mitologizării istorice”⁵. Avram Iancu nu s-a putut sustrage unei asemenea transformări, figura lui a devenit emblematică pentru toți românii, deoarece, după cum consemna Mircea Popa, liderul moșilor „simbolizează destinul implacabil al istoriei, dar și biruința asupra vremurilor grele. E destinul unui neam trădat, împilat, mințit, dar care stă cu fruntea sus în fața viitorului, convins fiind că dreptatea nu piere niciodată”⁶. Avram Iancu s-a remarcat de copil prin capacitatea sa extraordinară de a se instrui, de a depăși condiția umilă a iobagului român. Inteligența sa a fost mereu însoțită de dorința de a fi de folos poporului său prin instruire. Iancu era conștient că instrucția sa era calea spre eliberarea poporului. Acesta este crezul căruia i-a rămas fidel încă din copilărie, depășind orice obstacol din pregătirea sa⁷. Este crezul pe care îl exprimă și în testamentul său redactat în decembrie 1850. Ultima dorință a lui Iancu este de a-și lăsa bruma de avere pe care o avea națiunii, pentru a fi înființată o „Academie de drepturi”, încrezător fiind că „luptătorii cu arma legii vor putea scoate drepturile națiunii mele”⁸.

Avram Iancu a fost un spirit european, a crezut în ideile de libertate, egalitate și fraternitate. Pregătirea sa profesională l-a ajutat să înțeleagă sistemul politico-social și necesitatea unor schimbări radicale. A fost deschis colaborării atât timp cât și națiunii române i se recunoșteau drepturile. Convins fiind că orice popor are dreptul la propria viață, nu s-a sfiit să afirme că acest drept, în condițiile neacordării sale, va fi cucerit⁹. Iancu întruchipează „intelectualul luptător”, care nu poate sta departe de vâltoarea timpului său, care nu își poate limita crezul, învățăturile și

⁴ Pompiliu Teodor. *Avram Iancu în memorialistică*. Cluj: Editura Dacia, 1972, p. 5.

⁵ Sorina Paula Bolovan, Ion Bolovan. *Perenitatea unui model...*, p. 9.

⁶ Mircea Popa. *Avram Iancu făuritor de istorie națională*. Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2022, p. 293.

⁷ Sorina Paula Bolovan, Ion Bolovan. *Perenitatea unui model...*, p. 10.

⁸ Ioan-Aurel Pop. *Lumea lui Avram Iancu*. În: *Identitatea națională*. Iunie 2024, anul IX, nr. 1 (9), p. 4.

⁹ Sorina Paula Bolovan, Ion Bolovan. *Perenitatea unui model...*, p. 11.

idealurile la simpla afirmație și la concepte teoretice. Rolul lui Iancu în zona Munților Apuseni a sporit mai ales după evenimentele sângeroase de la Mihalț (începutul lunii iunie 1848). Din declarațiile mai multor martori din ancheta Kozma, realizată de autorități în luna iulie 1848, se desprinde imaginea unui Iancu ca erou salvator, care se bucură de încrederea totală a maselor¹⁰. Dacă în primăvara anului 1848 Iancu apare doar conducător al moșilor, în umbra marilor cărturari, din toamnă situația se schimbă, iar Iancu apare în prim-plan, alături de Axente Sever, Ion Buteanu și alții, pentru care ideile trebuiau să fie garantate de voința poporului înarmat¹¹. Începând cu toamna anului 1848 și timp de un an, Iancu a fost un bun organizator și un conducător plin de curaj și foarte popular în rândul oamenilor.

Memorialistica a avut un rol major în formarea și răspândirea cultului lui Avram Iancu, deoarece personalitatea istorică a lui Avram Iancu ne-a fost redată, în primul rând, prin opera memorialiștilor. Toți cei care l-au întâlnit pe Avram Iancu de-a lungul vieții sale au rămas impresionați de trăsăturile sale fizice și morale. Dovezile se găsesc în mărturiile unor personalități revoluționare românești (Alexandru Papiu-Ilarian, Alecu Russo, Simion Balint, Nicolae Bălcescu etc.), dar și în consemnările celor din partea opusă a baricadei revoluționare. Încă din timpul evenimentelor revoluționare, figura lui Iancu s-a detașat din galeria celorlalți lideri ai românilor din Transilvania, implicarea sa totală și dezinteresată, empatia lui față de cei mulți și oprimați fiind rapid și corect percepute¹². Din anul 1852, Iancu se confundă cu istoria poporului din munți, cu istoria aspirării naționale, intră în domeniul legendei, ce crește odată cu tot mai rara sa apariție publică¹³.

Lui Iosif Vulcan și revistei întemeiate de el, *Familia*, i se datorează includerea lui Avram Iancu în *Panteonul Român*, odată cu fixarea definitivă a imaginii sale eroice în conștiința istoriei românilor. Imaginea lui Iancu este cea a unui erou național, unic, salvator, transformându-se din erou al Munților Apuseni în erou al întregii națiuni române¹⁴. Așadar, Avram Iancu devine datorită calităților sale și prin intermediul instituțiilor culturale și al publicațiilor (în special ASTREI, care acționa pentru emanciparea românilor din Transilvania) un personaj celebrat, intrat în memoria colectivă. Numele său apare, an de an, la manifestările dedicate Revoluției de la 1948-1849, la Adunările de la Blaj de până la 1918 și după. La scurt timp după moartea Crăișorului Munților, survenită la 10 septembrie 1872, a apărut și ideea de ridicare a unui monument închinat lui Avram Iancu¹⁵. Importantă este și consemnarea preotului Vasile Gomboș din Vidra de Sus în „Protocolul morților parohiei ortodoxe române Vidra de Sus”. La rubrica numită „meseria celui mort”,

¹⁰ *Ibidem*, p. 13.

¹¹ Pompiliu Teodor. *Avram Iancu...*, p. 5-6.

¹² Ioan Bolovan, Sorin Șipoș, Craiul Munților între glorie și defăimare: așa-zisa nebulie a lui Avram Iancu. În: *Avram Iancu: eroul zilelor noastre*. Coordonator Ioan Bolovan. Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2024, p. 95.

¹³ Pompiliu Teodor. *Avram Iancu...*, p. 10.

¹⁴ A se vedea: Ioan Bolovan, Floarea Pop. La originile eroizării culte a lui Avram Iancu. Iosif Vulcan și revista *Familia*. În: *Avram Iancu – 150 de ani de la moarte. Studii și comunicări*, coordonatori Ela Cosma, Varga Attila. Cluj-Napoca: Editura Argonaut/Editura Mega, 2023, p. 38.

¹⁵ A se vedea: Sorin Șipoș, Cosmin Patca, Mircea Matei. Între memorie și uitare. Cultul lui Avram Iancu prin monumentele de for public din județul Bihor. În: *Istorie locală și istorie națională în context european (Lucrările Conferinței Internaționale de Istorie „Acta Historica Civitatis Lugosiensis”, Lugoj, 8-10 decembrie 2023)*. Coordonatori: Sorin Șipoș, Laura Ardelean, Cosmin Patca, Constantin-Tufan Stan. Timișoara-Oradea: Editura Eurostampa și Editura Universității din Oradea, 2024, pp. 164-184.

evaluând măsura faptelor lui Iancu în contextul epocii, acesta consemnează: „Avram Iancu, Eroul Românilor”¹⁶.

Istoriografia românească și cea universală au contribuit la conturarea imaginii complexe a lui Avram Iancu. Nume de rezonanță din istoriografia românească (Silviu Dragomir, Ștefan Pascu, Pompiliu Teodor, Liviu Maior, Gelu Neamțu, Ioan Bolovan, Sorin Șipoș), dar și din cea străină (Keith Hitchins, Paul Michelson) au ajutat, prin cercetările lor, la cunoașterea vieții și activității acestui erou al moșilor și al tuturor românilor. Marele istoric transilvănean, Silviu Dragomir, autorul celei mai valoroase monografii despre Avram Iancu, îl creiona pe Iancu în următoarele note: „Avram Iancu [...] a fost reprezentantul cel mai de seamă al Revoluției române transilvănene și un veritabil erou al poporului, ale cărui virtuți le-a făcut să strălucească peste veacuri ca o pildă vie a urmașilor iubitori de patrie și ca un izvor luminos de mândrie națională”¹⁷. Istoricul american Keith Hitchins considera că Avram Iancu „a împărtășit aspirațiile mișcării Europei tinere care s-a manifestat în aproape toate țările în deceniile anterioare izbucnirii revoluției”¹⁸.

Destinul tragic al lui Avram Iancu după înfrângerea revoluției, suferința sa, viața sa de mucenic și martir pentru cauza românilor, refuzul de a accepta onorurile și favorurile împăratului pentru folosul său propriu au avut un rol major în conturarea imaginii de erou a lui Avram Iancu în mentalul colectiv al românilor. Nu trebuie să uităm, de asemenea, că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea se manifestă încă în spațiul românesc curentul romantic, iar lupta românilor pentru îndeplinirea programului pașoptist continuă, în condițiile eșecului Revoluției de la 1848.

Avram Iancu în tradiția românilor

Niciuna din figurile mari ale românilor din Transilvania nu s-a bucurat de atâta popularitate, de la un capăt la altul al provinciei, precum Avram Iancu. Doar Ștefan cel Mare și Alexandru Ioan Cuza au mai trezit un ecou atât de mare în tradiția populară¹⁹. Personalitatea de EROU a lui Avram Iancu a fost oglindită de-a lungul timpului în povestiri, legende, amintiri și cântece populare, cercetate prin intermediul istoriei orale. Povestirile despre Avram Iancu înfățișează adevărul și alcătuiesc mărturiile de primă însemnătate cu privire la viața lăuntrică a oamenilor simpli. Acestea îmbină adesea realul cu fantasticul, cu miraculosul, mai ales cu cât se îndepărtează mai mult în timp, punând în valoare talentul povestitorului în crearea dialogului, a atmosferei sau în redarea detaliilor. Amintirile istorice, care coexistă și întăresc filonul povestirilor, au o formă mai concretă, mai reală, invocând în general un martor – numele părinților, al moșilor și strămoșilor, o altă generație. Urmându-și conducătorul (pe Avram Iancu), poporul a transformat suferința în mânia, plânsul în

¹⁶ Florian Dudaș. *Avram Iancu în tradiția românilor*. Ediția a doua, revăzută și adăugită. Oradea: Editura de Vest, 1998, p. 253; Mircea-Gheorghe Abrudan. Avram Iancu: obârșia, familia, educația. În: *Avram Iancu: eroul zilelor noastre*, coordonator Ioan Bolovan. Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2024, p. 30.

¹⁷ Silviu Dragomir. *Avram Iancu*. Prefață de Vasile Maciu. București: Editura Științifică, 1965, p. 301.

¹⁸ Keith Hitchins. Avram Iancu și revoluția europeană de la 1848. În: *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania, 1700-1868*. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1987, p. 153.

¹⁹ Ovidiu Bîrlea. Prefață. În: *Horea și Iancu în tradițiile și cântecele poporului*. Ediție îngrijită de Ovidiu Bîrlea și Ioan Șerb. Prefață de Ovidiu Bîrlea. București: Editura Eminescu 1972, p. XV.

chemare la luptă, răbdarea în revoltă, focul din vatră în flacără de revoluție revărsată peste munți și văi. Este momentul în care poporul îl înzestrează pe Iancu (la fel ca pe Horea anterior) cu toate puterile închipuirii sale, considerându-l *Domn* și *Crai* peste Țara românească de pe plaiuri, *Crăișor al Munților*²⁰.

Tradițiile privind martiriul lui Iancu domină covârșitor și depășesc adesea informațiile documentare. Versurile populare, dar mai ales cântecele, oferă dovada cea mai clară despre înrăurirea binefăcătoare pe care Iancu a avut-o asupra poporului, forța simbolică cu care a întruchipat aspirațiile maselor. Cântecele Răscoalei au stat la începutul cântecelor Revoluției, tot la fel cum în conștiința mulțimilor Revoluția a fost continuarea firească a Răscoalei, iar Iancu urmașul lui Horea²¹. Dintre toate cântecele, cel mai cunoscut este *Marșul lui Iancu*. Versurile sale reprezintă un text adaptat, după *Marșul lui Dragoș*, și s-a răspândit în întreaga Transilvanie, și nu numai, devenind cel mai popular din vremea Revoluției și până în zilele noastre. Marșului lui Iancu i s-au alăturat în timpul revoluției și alte cântece istorice: *Deșteaptă-te, Române*, *Hora Ardealului*, *Sus, române*, *Cântec român*, *Lui Iancu*²².

Mult mai numeroase decât cântecele istorice ale Revoluției sunt cântecele și poeziile populare despre Revoluție, iar în cadrul acestora Avram Iancu ocupă un loc principal, aproape exclusiv. Multe din cântecele populare au apărut în timpul luptelor pentru libertate sau în perioada imediat următoare, în timp ce altele au fost născute în deceniile următoare. Cele mai valoroase și autentice sunt, bineînțeles, primele. Este posibil ca pe unele însuși Iancu să le fi cunoscut, ascultat sau chiar cântat. Cântecele Iancului s-au răspândit de-a lungul timpului atât pe cale orală, cât și prin intermediul periodicelor românești ale vremii, în cuprinsul cărora au fost publicate ca forme singulare sau sub forma unor mici culegeri. Printre primele culegeri de cântece populare din vremea Revoluției se numără cea publicată în 1857, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, ce cuprinde un grupaj de opt cântece. Primul conține șase versuri: „*Frunză verde tulipanu, / Vine oastea lui Urbanu; / Foicica nucului, / Vine oastea turcului; / Foicica bradului, / Vine oastea Iancului*”²³.

Etape în culegerea folclorului referitor la Avram Iancu. În 1871, când Avram Iancu încă trăia, începe culegerea poeziilor populare despre acesta. Simion Florea Marian, unul dintre cei mai mari folcloriști, cu prilejul călătoriei sale în Transilvania spre liceul din Beiuș, vizitează Munții Apuseni. Chiar dacă nu a reușit să-l întâlnească pe Iancu, Florea Marian s-a preocupat ani la rând de adunarea cântecelor populare despre Iancu, atât prin intermediul unor folcloriști ardeleni, cât și a publicațiilor periodice ale vremii.

După moartea lui Iancu, odată cu faima sa, crește și numărul creațiilor folclorice închinute memoriei sale. Un mare număr de cântece și poezii populare din această perioadă se află risipite prin colecțiile transilvănene, întâlnindu-se, de obicei, în caiete de tip manuscris ce aparțin unor tineri, studenți, intelectuali sau rapsozi din popor, în paginile a numeroase ziare și reviste transilvănene,

²⁰ Florian Dudaș, *Avram Iancu în tradiția...*, pp. 6-7.

²¹ *Ibidem*, p. 284.

²² *Ibidem*, p. 289.

²³ *Ibidem*.

mai ales, sau în cadrul unor colecții cu caracter folcloric (cum sunt cele ale lui Ion Micu Moldovan, Ion Pop Reteganul, Atanasie M. Marienescu). Teofil Frâncu și George Candrea includ la 1888, în cadrul monografiei închinată românilor din Munții Apuseni, textele unor cântece: *Iancu și Coșut*, *Iancu și ungurii*²⁴. În preajma comemorării a 50 de ani de la Revoluție, Simion Florea Marian lansează în presa vremii apelul pentru adunarea poeziilor populare despre Avram Iancu, apel primit cu mult entuziasm și interes. În 1900 apărea, astfel, la Suceava cartea sa, *Poezii populare despre Avram Iancu* (Suceava, 1900), ce conținea 76 de variante, în mare parte reproduse din ziare și reviste sau din alte colecții de folclor apărute până atunci, cărora le-a adăugat propriile culegeri. Referindu-se la ele, Ovidiu Bîrlea aprecia că cele mai multe sunt populare prin structură și proveniență²⁵. Tot în această perioadă a apărut și culegerea de poezii și cântece populare despre Avram Iancu a folcloristului bihorean Vasile Sala, mai puțin valoroasă, deoarece cele mai multe texte au fost comunicate lui Marian, iar asupra altora s-a intervenit prin modificări și adăugiri²⁶. Béla Bartók a inclus în culegerea sa de cântece populare românești din Bihor și versurile și linia melodică a trei dintre cântecele Iancului, aflate în circulație la 1909 în zona Beiușului²⁷.

Importante texte folclorice închinată lui Avram Iancu au fost publicate în anii 1922-1924, cu prilejul marcării a 50 de ani de la moarte (1922) și a 100 de ani de la naștere (1924). Dintre autorii acestora amintim: Ioan Georgescu, Ioan Popovici (publică o versiune a cântecului *Iancu la Abrud*), T. Papahagi (culege din satul Secătura, din Munții Apuseni, versurile cântecului *A Iancului*, însoțite de ritmul melodic), Alexandru Ciura (publică cântecele: *Marșul lui Iancu*, *Auzi colo și Moțul din Ardeal*; dar și unele populare: *Pe dealul Feleacului*, *Jele-i Doamne*, *cui i-e jele*, *Strigă Bărnuț*, *Pe drumul Bălgradului*, *Cât e dealul de lungat*, *Nourăș mândru*, *drumos și Până fu Iancu-n domnie*), Teodor Murășanu, Enea Hodoș, Nicolae Boician²⁸. Multe din cântecele Iancului se găsesc în anii următori publicate în diverse culegeri de cântece naționale, în paginile ziarelor și ale revistelor, în calendarele vremii și uneori chiar în cadrul unor lucrări cu caracter monografic (de exemplu, în *Monografia almanah a Crișanei* din 1938, p. 156).

Alte colecții au fost publicate în decursul ultimelor decenii, dintre care amintim: *Horea și Iancu în tradițiile și cântecele poporului*, Ediție îngrijită de Ovidiu Bîrlea și Ioan Șerb, Prefață de Ovidiu Bîrlea (București, 1972); V. Copilu-Chiără, „Cântece despre Avram Iancu”, în *Folclor literar*, II (Timișoara, 1968); N. Jula, *Iancule, dorule* (Arad, 1972) și *Cântecele Iancului* (Deva, 1972); *Cântece și tradiții populare despre Horea și Avram Iancu*, Ediție îngrijită de M. Anton și I. Mărgineanu (București, 1985)²⁹.

Cântecele Iancului. Cele mai autentice și cunoscute cântece închinată lui Iancu datează din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Unele au fost create pe când eroul era în viață, iar altele – după moartea sa. Cele mai multe evocă eroismul legiunilor române aflate sub conducerea lui Avram Iancu. Unele glorifică izbânda

²⁴ *Ibidem*, p. 290.

²⁵ O. Bîrlea. *Prefață*, p. XXII.

²⁶ *Ibidem*

²⁷ Béla Bartók. *Cântece populare românești din comitatul Bihor*. București: 1913, p. 15.

²⁸ Florian Dudaș. *Avram Iancu în tradiția...*, pp. 290-292.

²⁹ *Ibidem*, p. 292.

istorică din timpul revoluției, altele blamează faptele dușmanului și ale curții austriece, iar altele deplâng destinul tragic al lui Avram Iancu. Figura centrală a cântecelor este Avram Iancu³⁰. Imaginea eroică a lui Iancu a rămas vie în amintirea populară. Faptele sale erau cântate de la un capăt la altul al Transilvaniei, în vreme ce în legende i se tălmăceau calitățile. Cântecurile despre Iancu provin din toate colțurile Transilvaniei. Pentru creatorul popular, Iancu este absolutul, unicul, cel fără de seamăn; chiar și carele sale „strălucesc ca soarele”: „*Pe dealul Feleacului/Merg carele Iancului,/Nu merg cum merg carele,/Strălucesc ca soarele./Carul merge-mpiedicat,/Iancu merge supărat./Boii-s cu coarne de ceară,/Om ca Iancu nu-i în țară,/Boii-s cu coarne de spume,/Om ca Iancu nu-i în lume,/Boii-s cu coarnele verzi,/Om ca Iancu nu mai vezi!*”³¹. Cele mai multe cântece fac referire la prima parte a campaniei din vara și toamna anului 1848, când legiunile românești trec la ofensivă. Unele pun față în față pe Iancu cu Kossuth, subliniind dârzenia fiului de moț. De-a lungul timpului cele mai multe au ieșit din uz, rămânând frecvente cele două tipuri: *Vine Iancu de la munte* și *Pe dealul Feleacului*. Persistența lor a fost favorizată și de melodia armonizată de Timotei Popovici, cu un refren de origine cultă. Melodia a fost specifică în trecut baladei lui Pinte Viteazul. Împrumutul melodiei a fost favorizat de conținutul revoluționar al cântecului, dar și de calitatea lui Avram Iancu de conducător al unei noi răscoale³².

Câteva variante subliniază lupta lui Iancu pentru realizarea aspirațiilor țărănești, de secole, de eliberare din iobăgie. Se observă mereu alternarea termenilor de „grof” sau „domn” cu cel de „ungur”, ceea ce arată că antagonismul nu avea o orientare șovină, ci un substrat social în condițiile specifice ale Transilvaniei³³. Alte cântece, mai restrânse la număr, sunt posteroare revoluției și amintesc cu jale de deznădejde de epoca de glorie când românii erau puternici sub conducerea unică a lui Iancu. Unele cântece despre Iancu au rezultat din contaminarea cu altele de largă circulație, cum este cazul celor despre Iancu Jianu. Baladele haiducești au mai influențat și alte cântece despre Iancu. Alte variante s-au contaminat cu cântecul de militărie despre căpitanul Pavel, în timp ce o parte din cântecele lui Horea au fost substituite cântecelor lui Iancu³⁴.

Imaginea lui Avram Iancu la Voievozi în perioada interbelică

În revista *Crișul Negru* din Octombrie 1937, Nr. 1, apărea la pagina 28, la rubrica „Folklor din Bihor”, HORA LUI IANCU. Culegătorul ei era Gavril Crișan, iar informatorul era Floarea Drimbe din Voievozi-Bihor. Versurile erau însoțite de mențiunea că „se cântă pe aceeași melodie ca și celelalte cântece ale lui Iancu”. Pentru a avea o imagine completă și complexă asupra felului în care personalitatea lui Iancu a fost reflectată în mentalul popular al locuitorilor din satele de pe Valea Bistrei în perioada interbelică, vom fi interesați în continuare de reconstituirea atmosferei din satul Voievozi în

³⁰ O. Bîrlea. *Prefață...*, p. XV.

³¹ *Horea și Iancu în tradițiile și cântecele poporului*. Ediție îngrijită de Ovidiu Bîrlea și Ioan Șerb. Prefață de Ovidiu Bîrlea. București: Editura Eminescu, 1972, p. 152.

³² O. Bîrlea. *Prefață...*, p. XVIII.

³³ *Ibidem*, pp. XIX-XX.

³⁴ O. Bîrlea. *Prefață...*, pp. XIX-XXI.

momentul culegerii baladei (context istoric, specific geografic, analiză etno-confesională a populației, analiză folclorico-etnografică) printr-o analiză în durată lungă și prin apelul la principalele surse documentare, de creionarea imaginii culegătorului baladei și a informatorului, de analiza critică a acestui vechi cântec bătrânesc din Voivozi, precum și de identificarea firului epic al baladei și a motivelor principale.

Avram Iancu și Bihorul. În încercarea de a afla cât mai multe detalii despre modul în care imaginea lui Avram Iancu a fost reflectată în mentalul locuitorilor de pe Valea Bistrei în perioada interbelică, este nevoie să înțelegem dacă a existat o legătură directă între Avram Iancu și comitatul Bihor. Se naște astfel o primă întrebare: a avut Avram Iancu legătură directă cu acest sat din Nordul Bihorului în drumurile sale spre Viena? Știm că în februarie 1850, Iancu străbătea Bihorul în drumul său spre Viena, pentru a solicita drepturi pentru români (a dormit la Beiuș, apoi a trecut prin Oradea), dar nu se știe de o trecere a sa prin aceste părți nordice ale comitatului. Și atunci: au fost unii reprezentanți ai românilor din acest sat în contact cu Avram Iancu, în condițiile în care se cunoaște că mai mulți fruntași ai românilor din părțile Bihorului au avut o legătură directă cu conducătorul rezistenței armate a românilor din Munții Apuseni din timpul revoluției de la 1848-1849? Nu avem cunoștință de existența unei legături directe între Avram Iancu și intelectualii locali (preoți în special) din satele de pe Valea Bistrei. Cel mai probabil, românii din Voivozi au fost solidari cu drama lui Avram Iancu, așa cum au fost și alți români din alte părți, fără să fi avut o legătură directă cu acesta. Este posibil însă ca unii moți să fi avut o legătură directă cu această localitate, fie prin târgurile săptămânale din regiune la care moții și-au adus produsele, fie prin intermediul unor moți care s-au stabilit în această regiune (poate prin căsătorie).

La începutul lunii februarie 1850, Avram Iancu străbătea comitatul Bihor în drumul său spre Curtea de la Viena, însoțit fiind și de doi revoluționari din munți: prefectul Simion Balint și viceprefectul Maior³⁵. A părăsit Vidra de Sus la 3 februarie, îndreptându-se spre Hălmagiu și de aici spre Beiuș³⁶. În drumul său, a făcut un popas la Vașcău, în noaptea de 3/4 februarie 1850, în casa Percepției cercuale a Plasei Vașcău. La Beiuș, Iancu a fost găzduit în casa fostului om politic dr. Emil Pop, situată pe strada Burgundia Mare, nr. 20³⁷. La 6 februarie ajungea la Oradea, unde „mii de cetățeni maghiari așteaptă, ore întregi, să poată vedea pe craiul neîncoronat al munților, a cărui sosire se anunțase”³⁸. Trecerea lui Avram Iancu prin Oradea, la limita de vest a spațiului românesc, a stârnit un adevărat val de emoție și simpatie, constituind un eveniment extraordinar în viața orașului. Populația orașului, români și maghiari deopotrivă, au ieșit să-l vadă. Pe drum, țărani români l-au primit pretutindeni cu „manifestații însuflețite”³⁹.

Voivozi – aspecte istorice, geografice, demografice și culturale. În perioada interbelică, aproximativ 80% din populația României trăia în mediul rural; situația era asemănătoare și în județul Bihor. Așezarea Voivozi este situată pe cursul supe-

³⁵ Antonio Faur. Avram Iancu la Oradea (februarie, 1850). În: *Identitatea Națională*. 2024. An IX, nr. 1(9), p. 46.

³⁶ *Ibidem*

³⁷ Florian Dudaș. *Avram Iancu după Războiul național*. Oradea: 2024, pp. 164-165.

³⁸ S. Dragomir. *Avram Iancu...*, p. 413.

³⁹ A. Faur. *Avram Iancu la Oradea...*, p. 48.

rrior al Văii Bistrei, la contactul dintre Munții Plopișului și Dealurile de Vest, având o poziție centrală în cadrul Depresiunii Bistrei. Poziția oarecum izolată în raport cu drumurile principale din Bihor i-a oferit un caracter special, de păstrare a identității locale. Așezarea apare atestată documentar la cumpăna secolelor XIV-XV, ca așezare românească (*possessio valachorum*); consemnările documentare (diplomă patriarhală în raport cu mănăstirea Peri) și săpăturile arheologice (biserița de zid, sec. XIII) au dovedit existența unei așezări monahale la Voivozi între secolele XII-XV. Așezarea este situată într-un context multiethnic și multiconfesional (în apropiere locuiesc maghiari din Evul Mediu; în zona Munților Plopiș trăiește cea mai mare comunitate de slovaci din România, din sec. XVIII-XIX), dar așezarea a fost una românească (de confesiune ortodoxă) de-a lungul perioadelor istorice. Din punct de vedere demografic, a existat o creștere constantă a numărului de locuitori. Specificul localității, cât și al întregii zone a Văii Bistrei, este dat de existența unui mozaic etnic și confesional. În 1930, erau 919 locuitori și 193 de gospodării, dintre care 86,6% erau români și 79,5% erau de confesiune ortodoxă. Din punct de vedere economic, agricultura (cultura plantelor și creșterea animalelor) ocupă primul loc în ocupația locuitorilor de-a lungul timpului. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea se dezvoltă industria în așezările de pe Valea Bistrei: începe exploatarea lignitului și a șisturilor bituminoase la Budoi și Voivozi, producerea sticlei în satele din apropiere (Șinteu, Pădurea Neagră)⁴⁰.

Din punct de vedere cultural, se constată o eferescență din acest punct de vedere, atât înainte de 1918, cât și după 1918, prin existența unei pătri de intelectuali locali, manifestări culturale desfășurate de ASTRA (Despărțământul Marghita): înființarea de agenturi la Voivozi și Cuzap, conferințe, bibliotecă la Popești și Voivozi-Cuzap, abonamente pentru publicațiile românești⁴¹. În 1910 lua ființă Despărțământul Marghita al ASTRA, ce avea în raza sa de acțiune și așezările de pe Valea Bistrei. S-a urmărit ca această nouă filială să preia sub subordonarea sa culturală toate comunele românești din jur, care până atunci au fost subordonate despărțământului de la Oradea (înființat în anul 1900). Prima adunare generală a despărțământului s-a ținut la Popești, la 12 iunie 1911, la care au participat intelectuali și țărani din mai multe sate. Comitetul de conducere al despărțământului a pus accent pe acțiunea de sprijinire a învățământului local. Cu această ocazie a fost înființată agentura din Popești în cadrul ASTRA și o bibliotecă la Popești. În perioada următoare au fost înființate alte două biblioteci, între care una la Voivozi-Cuzap (30 iulie 1911), ce cuprindea 35 de volume donate de conducerea centrală. În anii 1911-1912 au fost înființate agenturi la Voivozi și la Cuzap, unde preot paroh era George Navrea. Pentru satele Cuzap-Voivozi au fost asigurate abonamente gratuite pentru publicațiile *Libertatea* și *Poporul Român* și s-au distribuit cărți pentru premierea elevilor cu rezultate bune la învățătură. Rezultatele în rândul populației erau modeste însă: la sfârșitul anului 1911, biblioteca din Voivozi-Cuzap avea 20 de cititori (deținea 35 de volume și 35 de broșuri). Raportul pe 1912 arată o creștere

⁴⁰ Cosmin Ionuț Patca. *Așezările de pe Valea Bistrei de la primele atestări documentare până la instaurarea administrației românești*. Studiu monographic. Prefață de Sorin Șipoș. Oradea: Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2022, passim.

⁴¹ Radu Romînașu. Contribuții la istoricul asociaționismului cultural românesc din Bihor. Despărțământul „Astrei” din Marghita (1910-1918). În: *Crisia*, XLI, 2011, pp. 218-219.

a numărului de cititori la 35. În acord cu sursele arhivistice, la Voivozi a funcționat și o importantă bibliotecă parohială, cu un fond de 145 de cărți, inventariate pentru anii 1911-1912; pentru anul următor s-au adăugat alte 23 de cărți. Tematica acestora era diversă: lucrări istorice, geografice, religioase, economice, biologice, pedagogice, opere din literatura universală, dar și valori ale spiritualității populare, precum povestiri, cântece, glume, snoave etc. O interesantă inițiativă a despărțământului a fost întocmirea unei liste a intelectualilor și sătenilor din cercul Marghita în 1912. Activitatea culturală a continuat și mai intens în Voivozi și pe Valea Bistrei după 1918⁴². Tot din punct de vedere cultural, trebuie să consemnăm alte evenimente cu rol important în viața comunității locale din Voivozi. În anul 1913, preotul George Navrea publică, în revista *Transilvania*, 33 de colinde (texte de colinde) culese din Voivozi și Cuzap⁴³. În anul 1928, preotul paroh Petre Cepleu începe redactarea *Cronicii Sfinte a Parohiei*.

Revista *Crișul Negru*. Revista a apărut pentru prima dată în octombrie 1936, la Beiuș, Tipografia „Doina”. Este o revistă culturală, de provincie (se autointitula „o modestă revistă de provincie”), care nu primește nicio subvenție de nicăieri și se susține doar prin intermediul abonaților. Este susținută mai ales de către învățătorii locali: „*O tribună de liberă exprimare a gândului sincer și curat*”, fără interese politice ascunse, al cărei scop „*a fost acela de a pune la dispoziția tinerelor talente care pot fi ascunse în anonimat, mijlocul de afirmare și în același timp să fim monitorul intelectualității din această regiune*”⁴⁴.

Culegătorul baladei. Gavril Crișan (1911-2000), născut în Popești, avându-l ca dascăl pe Pr. Petre Cepleu, a absolvit Școala Normală unită din Oradea. A fost învățător în mai multe sate bihorene (Săldăbagiu de Barcău, Cornișel, Izbuc, Remetea, Almașul Mic), iar apoi în satul natal, inclusiv director de școală până la pensionare (subinspector școlar în Plasa Marghita între anii 1948-1949)⁴⁵. Pasiunea sa pentru culegerea folclorului local venea din școala normală, dar și din exemple locale, din satul său natal, unde preotul George Navrea a publicat 33 de colinde în revista *Transilvania* în 1913, culese din satele Voivozi și Cuzap. Crișan a cules un important material folcloric de la un număr însemnat de femei din sat, spus sau cântat, femei între 30 și 70 de ani. În acțiunile sale de culegere nu a neglijat Valea Bistrei și a Barcăului. Tot ce a cules a adunat într-o culegere inedită intitulată sugestiv „Cine n-are dar pe luncă”, din care a publicat în culegerea „Folclor literar din Bihor”, editată și tipărită de Centrul de îndrumare a creației populare a județului Bihor, în anul 1974, iar o altă parte – în „Șezătoarea”, suplimentul de etnografie și folclor al revistei „Familia” din Oradea. Dintre cântecele sale bătrânești (balade) se remarcă prin tematică și subiect următoarele: *Sora care și-a otrăvit fratele, Pinteza Viteazul, Iancu*⁴⁶. Cât privește persoana de la care a fost culeasă balada, Floarea Drimbe din Voivozi, informațiile din registrul de stare civilă al satului Voivozi nu ne-a fost disponibil

⁴² *Ibidem*, pp. 218-221.

⁴³ *Vezi Colinde din Bihor adunate din Voivozi și Cuzap de George Navrea*. Coordonatori: Sorin Șipoș, Dan Octavian Cepreaga, Cosmin Patca. Ediția a IV-a. Cluj-Napoca/Oradea: Academia Română, Centrul de Studii Transilvane/Editura Universității din Oradea, 2023.

⁴⁴ *Crișul Negru*. Octombrie 1937, Nr. 1.

⁴⁵ Gavril Moisa. *Voivozi – Bihor (1406-2011). Leagăn de istorie, credință și continuitate. Studiu monografic*. Cluj-Napoca: Editura Grinta, 2011, p. 100.

⁴⁶ Ion Bradu. *Dascăli din Bihor*. Oradea: Editura Arca, 2017, pp. 354-357.

pentru această perioadă. Cert este că numele de familie, Drimbe, nu se regăsește printre numele de familie ale locuitorilor din acest sat bihorean. Numele Drimbe este însă frecvent întâlnit printre locuitorii din satul Ciutelec, o așezare situată tot pe Valea Bistrei, la mică distanță de Voivozi.

Hora lui Iancu de la Voivozi. *Hora lui Iancu* de la Voivozi se încadrează în tipul de baladă numit MAMA IANCULUI⁴⁷. Acest tip de baladă este unul specific haideucilor, încheiat ca o amplă piesă epică, dominat de motivul voinicului, de grija mamei sau uneori a sorei pentru viața și fericirea fiului ei. În cadrul unor variante, se întâlnește atât motivul „calului prevestitor al morții stăpânului”, cât și motivul „testamentului” eroului, care își lasă averea surorii și mamei sale, în condițiile conștientizării morții iminente⁴⁸.

Cântecul de la Voivozi are 64 de versuri, fiind delimitat din punct de vedere al compoziției în 3 părți (I parte – 29 versuri; partea a II-a – 17 versuri; partea a III-a – 18 versuri). Balada are o amplă dezvoltare epică. Iancu, „prunc tânăr”, se află în temniță unde suferă în singurătate și „nime-n lume nu-l aude”. Doar mama sa este cea care îl aude și care aleargă spre Iancu pentru a-l ajuta: „Încălția ți s-a rupt,/Ori merindea ți-o trecut,/Ori ți-i voia de-nsurat?” Iancu însă mărturisește mamei sale că, dintre toate aceste nevoi, cea primordială pentru el este nevoia de libertate: „Ce mi-i voia de scăpat,/Că aice nu pot șede/De grohotul porcilor,/De șuierul șerpilor/Și de toiul broaștelor”. Iancu îi cere mamei sale să solicite ajutorul „Domnilor” celor mari, care au puterea să îl elibereze sau din contră să îi pună capăt vieții. La îndemnul lui Iancu, mama sa aleargă la curțile „Domnilor” pentru a îndeplini dorința fiului său de libertate. Este tratată însă cu dispreț și jignită de domni: „s-ai noroc tu curv-aleasă”. Domnii îi transmit lui Iancu mesajul că pe joi dimineața îl vor însura cu o „bute de vin roșu” și cu una de vin verde. Încrăzătoare în vorbele domnilor, mama lui Iancu aleargă fericită spre fiul său pentru a-i da vestea căsătoriei. Balada se încheie cu răspunsul lui Iancu care constată naivitatea mamei sale în raport cu viclenia Domnilor și destinul tragic pe care aceștia i l-au pregătit: „Vai, Măicuță, Maica me,/Vai da lungă ți-i rochie,/Vai da slabă ți-i minte!/Mare ești și proastă ești!/Butea cea cu vin roșu/D-ala fi sângele meu.../Butea cea de vinuț verde/A fi că lumea oiu pierde!”

Așadar, în balada de la Voivozi din 1937, Iancu apare ca un tânăr dornic de libertate, care suferă în singurătate, în închisoare. Doar mama sa este cea care îi este alături, dar care, naivă și încrăzătoare fiind în vorbele Domnilor, nu poate schimba destinul tragic al EROULUI. Acesta este sacrificat de „Domnii” cei mari. Din dialogul lui Iancu cu mama sa se subînțelege un om inteligent și lucid, care cunoaște vorbele meșteșugite ale domnilor, dar și un om care este gata de sacrificiul suprem, dacă nu își poate obține libertatea mult dorită.

Sunt prezente în baladă câteva elemente care îl apropie pe Avram Iancu de Iisus Hristos în mentalul țăranilor români: Iancu este întemnițat asemeni lui Iisus; mama lui Iancu îi rămâne alături, asemeni Maicii Domnului; Domnii cei mari îi promit lui Iancu că-l vor însura într-o zi de JOI, zi care pentru creștini (Joia Mare)

⁴⁷ Încadrarea tematică a fost făcută de Florian Dudaș. A se vedea: Florian Dudaș, *Avram Iancu în tradiția...*, p. 297.

⁴⁸ *Ibidem*

simbolizează ziua trădării lui Iisus de către Iuda; sângele ce urmează să fie vărsat de către Iancu este asemeni sângelui Mântuitorului – un simbol al jertfei și al sacrificiului pentru Mântuire. Nu întâmplător, istoricul Sever Dumitrașcu îl numea pe Avram Iancu „Hristosul românilor”. Pentru țăranul român din Voivozi, Iancu este simbolul suferinței, al sacrificiului, al mucenicieii.

Balada lui Iancu a circulat cu siguranță și în alte așezări românești de pe Valea Bistrei în perioada interbelică. Avem o informație certă că balada lui Iancu a circulat și în satul Ciutelec. Ioan Marin Mălinaș publică în *Satul și biserica din Ciutelec, Bihor* (lucrare realizată în 1974, dar publicată mai târziu în 1997), o astfel de baladă culeasă din Ciutelec și asemănătoare cu cea din Voivozi, numită *Hora Iancului*. Ea se încadrează tot în tipul numit *Mama lui Iancu*. Chiar dacă distanța dintre cele două localități, Voivozi și Ciutelec, nu este mare, există totuși câteva deosebiri de conținut între cele două creații populare. De data aceasta, mama sa refuză să îl ajute, iar Iancu este ajutat să își recapete libertatea de o „mândră” (tânără care-l îndrăgește pe Iancu, iubită). Prin această baladă se scoate în evidență în mod deosebit sentimentul iubirii adevărate, iar persoana care-l posedă dă dovadă de cel mai înalt spirit de sacrificiu: „*Că m-oi vindi rotie/Și Ț-oi plăti robie/Și m-oi vindi mărgelili/Și Ț-oi dăzbati ferăli*”⁴⁹.

Concluzii

Avram Iancu a rămas în mentalul colectiv al românilor cu o imagine de erou. Prin intermediul calităților sale, Iancu a ajuns unul dintre fruntașii revoluției de la 1848-1849 din Transilvania. Locuitorii din Munții Apuseni l-au respectat și l-au iubit. Dar imaginea sa de erou a străbătut limitele Munților Apuseni. Iancu a devenit cunoscut, admirat și iubit în tot spațiul locuit de români. Memorialistica, istoriografia și publicațiile culturale au avut un rol major în cunoașterea vieții și personalității Craișorului Munților și au contribuit decisiv la răspândirea cultului lui Avram Iancu dincolo de Țara Moșilor. Figura de erou a lui Iancu a fost oglindită de-a lungul timpului în creațiile populare: povestiri, legende, amintiri și cântece. Niciuna din figurile mari ale românilor din Transilvania nu s-a bucurat de atâta popularitate, de la un capăt la altul al provinciei, precum Avram Iancu. Versurile populare, dar mai ales cântecele, oferă dovada cea mai clară despre înrăurirea binefăcătoare pe care Iancu, precum altădată Horea, a avut-o asupra poporului, forța simbolică cu care a întruchipat aspirațiile românilor. Figura eroică a lui Iancu a rămas vie în amintirea populară. Faptele sale erau cântate de la un capăt la altul al Transilvaniei, cântecele provenind din toate colțurile Transilvaniei. Chiar dacă nu a străbătut personal partea de Nord a Bihorului, Iancu a ajuns cunoscut și în așezările din Țara Bistrei. O dovedește *Hora lui Iancu* din Voivozi, publicată în revista *Crișul Negru* în perioada interbelică. Încadrându-se în tipologia de cântece numită „Mama Iancului”, balada deplânge destinul tragic al tânărului erou. Pentru țăranul român din Voivozi, Iancu este simbolul suferinței, al sacrificiului, al mucenicieii. Și prin prisma aceasta, Avram Iancu este un EROU AL ROMÂNILOR!

⁴⁹ Ioan Marin Mălinaș. *Satul și biserica din Ciutelec, Bihor. File de monografie* (Teză de licență în Teologie, Institutul Teologic Ortodox de Grad Universitar, Sibiu: 1974). Oradea: Editura „Mihai Eminescu”, 1997, pp. 94-95.

.....

Habitatul și modul de trai în Chișinăul interbelic

Lidia PRISAC

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

 0000-0002-3406-3670

Habitat and life way in the inter-war Chișinău. The habitat and way of life evolution in inter-war Chisinau was determined by the political, socio-economic and cultural context connected to the trends of Romanian spirituality and the European one as a whole. Coming from the cultural heritage of the Tsarist period, the physiognomy of the city becomes very complex in the interwar period, with a symbiosis between the old and the new. Dictated by the habitat component, the existence of the urban community gave Chisinau a certain specificity. Houses, streets, churches, cathedrals, public gardens, parks, monuments, hotels, shops, banks, etc., as well as recreational venues such as restaurants, pubs, cafes, bodegas become public or private places that reveal important details about daily practices. The demarcation between private and public space seems to be quite difficult, because most of the time these spheres overlap, depending on the groups or social elements to which they refer. As we move through interwar Chisinau, we can see that the habitat area is divided into three zones - the first, the sumptuous one of public buildings and houses; the second (of social importance), of houses in the old part of the city; and the third and last, the outskirts of the city, which in the evening took on the appearance of a provincial fair, with the only difference that the inhabitants were not peasants, but city workers. Although we cannot speak of an everyday life in solitude, given that Chisinau consolidated itself as an urban center in a dominant Russian framework, this aspect left its mark on the norms of conduct adopted in the private space of the inhabitants. In addition to the individual living environment, the daily life of Chisinau residents was marked by the abundance of public premises, very diverse both in terms of architecture and their destination. Inherited from the tsarist administration, sufficiently numerous, divided into categories, but also concentrated largely in the central area of the city, the public institutions of Chisinau included the city hall, the court, the cathedral, schools, cinemas, theaters, museums, bookstores, etc. Among the public access premises were also commercial ones, such as shops, stores, and drugstores, the number of which after 1918 was constantly increasing. Located, especially, in the upper part of the city, the commercial centers and stores bore entirely foreign names. Among the public premises, a separate category were the leisure ones, from luxury restaurants to simple cafes and pubs.

Keywords: interwar period, habitat, life way, Chișinău, Bessarabia, Romania.

Dictată de componenta habitatului, existența comunității urbane chișinăuene, în perioada interbelică, a conferit un specific anumit orașului, cu trăsături inconfundabile în raport cu alte orașe ale României întregite. Casele, străzile, bisericile, catedrala, grădinile publice, parcurile, monumentele, hotelurile, magazinele, băncile etc., precum și localurile de agrement gen restaurante, cârciumi, cafenele, bodegi devin locurile publice sau private care dezvăluie detalii importante despre practicile cotidiene, experiențele particulare, solidaritățile și luptele care organizează spațiul, inclusiv comunică despre „arta de a trăi” a localnicilor alături de ceilalți¹. Delimitarea între spațiul privat și cel public pare să fie destul de dificilă, deoarece, de cele mai multe ori, aceste sfere se suprapun, în funcție de grupurile sau de elementele sociale la care se referă².

În ceea ce privește sesizarea vieții chișinăuienilor, însemnările celor veniți din Regat după 1918 sunt contradictorii. Diverse observații atestă o urbe surprinzătoare atât prin culorile arhaicității și tradiției, cât și prin exotismele sale importate de la fostul imperiu³. Mihail Sadoveanu, care a vizitat Chișinăul în 1919, scria: „[...] Când am intrat de la gară în oraș, văzând casele acelea mici, credeam că Chișinăul e un sat mare. Dar ajungând în centru, clădirile mari, solide, străzile largi și drepte mi-au schimbat îndată opinarea. Senzația [...] pe care am avut-o la început s-a transformat într-o deosebită plăcere. Călcând pentru întâia oară, în capitala Basarabiei, am fost nespuse de fericit [...]”⁴. „[...] Până ce ajungi la bulevardul cel larg, Alexandru, de unde începe orașul nou, al cinovnicilor vechi, al clădirilor administrative, al școlilor [...], Chișinăul e un interesant oraș și merită să fie văzut. Își are caracterul și particularitățile lui”⁵. Potrivit lui Liviu Rebreanu, orașul de sus (central) și orașul de jos (cel vechi), la 1892 număra 7 823 de case⁶.

Zonele orașului

Pe măsura înaintării prin Chișinăul de după Marele Război, se poate constata că aria habitatului se împarte în trei zone. Prima ține de partea somptuoasă a clădirilor publice și a caselor care, conform lui Nichifor Crainic, erau „[...] mari, spațioase, care nu erau făcute din cărămidă, ci din piatră moale, de calcar, care se tăia cu ferăstrăul în carierele de la marginea orașului”⁷, unde „[...] din Alexandrovscăia, strada cea largă, dreaptă, cu ziduri de o înfățișare europeană, peste care cad așa de bizar

¹ A se vedea: E. Emândi, *Habitatul urban și cultura spațiului: Studii de geografie istorică. Suceava în secolele XIV–XX*. Iași: 1996, p. 10.

² Lucia Sava, *Viața cotidiană în orașul Chișinău la începutul secolului al XX-lea (1900–1918)*. Chișinău: Pontos, 2010, p. 81.

³ A se vedea: Aliona Grati, *Drumuri prin Basarabia interbelică. (Auto)imagologie literară*. În: *Metaliteratură*. Nr. 3-4, 2014, pp. 5-25; *Chișinău, evocări interbelice*. Cuvânt înainte de Adrian Dinu Rachieru. Ediție îngrijită și argument de Diana Vrabie, București: Eikon, 2018; *Chișinăul interbelic. Alte evocări (ne)sentimentale*. Ediție îngrijită și argument de Diana Vrabie. Postfață de Alexandru Corduneanu. București: Eikon, 2022.

⁴ Raul Mircescu, *Impresiile lui Puiu Iancovescu*. În: *Dreptatea*. În. I. Nr. 50, 15 decembrie 1920, p. 2.

⁵ Mihail Sadoveanu, *Chișinău. Aspecte din 1919*. În: *Opinia*. An. XVI. Nr. 3824, 17 ianuarie 1920, p. 1.

⁶ Liviu Rebreanu, *Basarabia. Descrierea, Istoria, Unirea*. București: Editura Steinberg, f.a., p. 12.

⁷ Constantin Virgil Gheorghiu, *Arde Chișinaul! În: Ard malurile Nistrului. Marele reportaj de război din teritoriile dezrobite ale Basarabiei*. București: Apologeticum, 1993.

chirilicele arhaice ale firmelor, automobilele cotesc pe ulițe mărginașe, ale căror case scad treptat până la umilință și sărăcie [...]”⁸.

În conformitate cu observațiile lui Petre Cazacu, a doua zonă de importanță socială ținea de casele din partea veche a orașului, cu străzi strâmte, întortocheate, cu clădiri joase, lipite una de alta, cu curți mici, fără pomi, fără verdeață: vechea și primitiva întocmire orășenească, locuită de lucrători manuali, de agricultori, de mici negustori și meseriași, în mare parte evrei, întrucât „vechile clădiri boierești s-au ruinat, [iar] moștenitorii și-au făcut așezări noi în partea de sus a orașului [...]”⁹.

Cea de-a treia și ultima era periferia orașului, locuită în majoritate de moldoveni cu înfățișarea caselor de o vechime luată după rândurile de mușchi, crescute sub prispelile înguste, străzile întortocheate și lipsite de aliniere, de pavaj și trotuare. Deși e periferie, seara totuși, această așezare de oameni căpăta un aspect de târg provincial. Același lătrat de câini, mai pronunțat ca în oricare suburbie a orașului, același orăcăit de broaște cuibărit în ștrandul lui „Ivancov” și aceleași zgomotoase cohorte de copii, ce se alungă unii pe alții prin norii de praf al ulițelor. Cu singura deosebire că locuitorii acestei așezări omenești nu erau țărani, ci muncitorii orășeni, cu cravată la gât și cu pantalonii făcuți ferfeniță de grelele munci de peste zi¹⁰, care în majoritate erau tipografi, zidari, lăutari și birjari¹¹.

O analiză detaliată a delimitării orașului interbelic, cu o descriere a habitatului urban și o excursie pe îndelete, ne-o oferă, în scrierile sale, Ștefan Ciobanu: „Ca notă caracteristică pentru Chișinău este faptul că în el se pot vedea aproape toate formele civilizației de astăzi, de la cea primitivă sătească până la cea luxuoasă orășenească. Luând ca principiu acest fapt, Chișinăul se poate împărți în trei părți distincte: orașul nou, orașul vechi și suburbiile cu unele mahalale”¹².

Orașul nou propriu-zis era așezat între străzile Viilor, Ștefan cel Mare, Spitalului și piețele Ciuflea și Fânăria. De la gară, tramvaiul elegant te ducea, prin cartiere mărginașe, spre centrul orașului. La stânga, imediat lângă gară, se înalță deasupra unui rând de crâșme, pe o sprânceană de deal, clădirea posomorâtă a Școlii Episcopale de Fete¹³.

Tramvaiul face spre stânga, urcând cu greu un povârniș, ca să dai în strada principală Alexandru cel Bun, sau cum îi zic după tradiție locuitorii, Alexandrovskaja. De la biserica Ciuflei [...], strada capătă aspectul ei obișnuit: ea se întinde pe o linie dreaptă, se lărgeste și pare și mai largă din cauza caselor construite într-un singur etaj. Străjuită ici-colo de salcâmi, arțari sau tei și de gherete de lemn de diferite culori, str. Alexandru cel Bun atinge la dreapta piața nouă, o aglomerație de prăvălii de diferite mărimi, de un pitoresc adevărat oriental [...]. De la str. Arme-nească [...], pe o parte și pe alta a str. Alexandru cel Bun, se înalță și case cu două,

⁸ Nichifor Crainic. *Vederi basarabene. Foi răzlețe*. În: *Priveliști fugare*. București: Editura Librăriei Pavel Suru, 1921.

⁹ Petre Cazacu. Chișinăul. În: *Viața Românească* (București). An. XIII. Nr. 8, august 1921, pp. 264-267.

¹⁰ Sergiu Matei Nica. Popas la marginile Chișinăului. În: *Almanahul ziarelor „Basarabia” și „Bucovina”*. 1943. Vol. I, pp. 89-94.

¹¹ *Ibidem*, p. 94.

¹² Ștefan Ciobanu. *Chișinăul*. Chișinău: Editura Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția din Basarabia. 1925; Ștefan Ciobanu. *Chișinăul*. Chișinău: 1996, pp. 42-43.

¹³ *Ibidem*, p. 43.

rar cu trei etaje, construite după ultimul cuvânt al tehnicii ingineresti [...]. Lângă Banca Oraşului, o clădire străjuită alegoric de doi lei de piatră, se găseşte un mic parc; mai departe urmează clădirea Primăriei, cu magazine frumoase dedesubt, cu o bibliotecă şi cu apartamentele administraţiei comunale deasupra, încununată de un orologiu tradiţional¹⁴.

Lângă bătrâna clădire a Mitropoliei se găsea Casa Eparhială, cu cea mai frumoasă sală în Chişinău, cu un mic muzeu de arheologie bisericească şi cu mai multe întreprinderi comerciale în etajul de jos. În faţa Mitropoliei, se pierde într-o grădină mare grandioasă clădirea catedralei arhiepiscopale, în care predomină motivele italiene, cu pictură rusească nouă în interior şi cu peristiluri pe dinafară. Într-un colţ al grădinii publice, pe str. Alexandru cel Bun, era amplasat Teatrul Naţional, mic, dar plăcut ca înfăţişare, alături de care se lipsea Clubul Nobilimii. De la Grădina Publică, spre partea opusă gării, str. Alexandru cel Bun îşi schimba înfăţişarea. Pe vremuri aici erau cartierele liniştite ale oraşului, unde locuiau proprietari. Ulterior, [...] aici au pătruns câteva întreprinderi comerciale, iar cele mai multe din palate [...] au trecut în mâinile oamenilor de afaceri. Câteva clădiri publice mari, cum era Liceul de Băieţi nr. 2, administraţia financiară şi Spitalul Central, oferea şi acestei părţi a străzii aspectul unui oraş modern¹⁵.

Cea mai frumoasă parte a Chişinăului, partea situată între str. Alexandru cel Bun şi str. Viilor, era tăiată regulat în cartiere mari, pătrate. Străzile largi erau bine plantate pe la margini, astfel că în timpul verii erau de o frumuseţe rară, iar casele, în majoritate într-un singur etaj, umbrite de arbori, care se găsesc în abundenţă şi în curţi, aveau aparenţa liniştitoare a caselor din oraşele patriarhale. În acele cartiere erau aşezate cele mai multe din clădirile publice. Dacă cineva ar încerca să-şi facă o idee generală despre arhitectura celor 7 994 de clădiri ale oraşului, ar fi pus la o încercare foarte dificilă. În afară de casele ţărăneşti, în stil moldovenesc, din suburbiile oraşului, şi vreo câteva case în vechiul stil moldovenesc, în afară de o casă în stil rusesc de pe str. Fântânii şi de vreo două-trei case boiereşti, mai mult sau mai puţin stilizate sub influenţa arhitecturii italiene, în afară de câteva clădiri din prima jumătate a secolului al XIX-lea, în stil *Empire*, cercetătorul n-ar găsi decât clădiri de oraş, construite din cărămidă sau piatră, fără multe pretenţii, acoperite cu tablă sau cu olane, „cutii” mici europene, poate comode în interior, dar lipsite de orişice estetică¹⁶.

În ceea ce priveşte oraşul vechi, situat între str. Ştefan cel Mare şi Bâc, Ştefan Ciobanu ne aminteşte că acesta avea „aparenţa unui târg de provincie, cu străzi încălcite, întortocheate, pe alocuri foarte înguste, cu case în completă ruină alături de clădiri noi de piatră, case intrate în pământ până la ferestre, prăvălii mici, gherete strâmbe, hanuri, ceainării, cârciume, vreo două pieţe mici cu mărfuri în praf sau în noroi, toate acestea împreună, cu o populaţie evreiască săracă, care dădeau aspectul unui adevărat ghetto”¹⁷. Dar, în acest amestec al vieţii noi şi vechi, după cum ne aminteşte Ştefan Ciobanu, ici-colea, puteai da peste câte o casă gâr-

¹⁴ *Ibidem*, p. 44.

¹⁵ *Ibidem*, p. 45.

¹⁶ *Ibidem*, p. 46.

¹⁷ *Ibidem*, p. 47.

bovită cu cerdacuri, cu anexe laterale, care amintesc de vechea viață moldovenească. Partea Chișinăului românesc, prin care viața orașului zgomotos și străin parcă n-a trecut deloc, potrivit lui Ștefan Ciobanu, trebuie căutată în mahalalele și suburbiile orașului, care au aspectul unor sate răzășești, cu „căsuțe albe țărănești, în mijlocul livezilor, fântâni cu cumpănă și ciutură, coșare pentru animalele domestice și câte o droaie de copii în străzile pline de praf”¹⁸.

Spațiul privat

Deși nu putem vorbi despre o viață cotidiană în solitudine, reieșind din faptul că Chișinăul s-a consolidat drept centru urban într-un cadru dominant rusesc, acest aspect și-a lăsat amprenta asupra normelor de conduită adoptate în spațiul privat/intim¹⁹ al locuitorilor, în interiorul curților și al locuințelor. Astfel, în ochii lui Mihail Sadoveanu, care întreprinde o călătorie prin Basarabia, dar și la Chișinău, imediat după Unire, când provincia devine accesibilă, habitatul din interiorul locuințelor chișinăuene, mai ales a celor din partea de sus, adică nouă, dar și veche a orașului, îi pare pe cât de îmbelșugat, pe atât de ascuns după uși și obloane ferecate²⁰. Casele „burjuilor”, după cum afirmă, sunt ceva cu totul deosebite de ale noastre. La noi casa tinde la un aer de pretenție și cochetărie exterioară: un balcon, cerdac, podoabe. Confortul și solidaritatea sunt cerințe de ordin secundar – casa la noi, acu e un fel de imagine a cetățeanului care vrea să pară. Dincolo, casele sunt mohorâte și închise²¹.

Același lucru îl recunoaște și istoricul Ion D. Ștefănescu care menționează: „[...] Casele-s mici, joase, cu obloanele trase mai totdeauna. Atâtea din ele sunt goale, în urma revoluției [...]. Împrejmuiri de zid înalte cu porți ferecate ascund grădini umbroase care se deschid în spatele locuinței. Peste tot simți suflul retras după obloane care cercetează rar și strada, dar care, mai ales, se hrănește într-un interior bogat rânduie cu belșugul unei vieți de visare și de uitare, și care primește tot ce este nou, de lene, de nevoie, nerenunțând la nimic din aceea ce-i este nădejdea”²².

Printr-o incursiune imaginară, Sadoveanu ne transpune în intimitatea locuințelor, am zice aristocratice, ale chișinăuienilor. O simplă ușă masivă, într-un colț, dă înspre stradă. Ograda e împrejmuieată cu un zid de temniță, cu poartă zăvorâtă. Înăuntru veghează un câine sălbatic. De cum înserează, obloane tari orbesc pe dinăuntru ferestrele. Ușa dublă se închide cu chei, zăvoare, clempușuri și lanțuri. În această cetățuie, clădită de cele mai multe ori din piatră de Orhei, așa de dușmănoasă, chiorășă și țepoasă pe dinafară, – e lumină, lărgime, parchet, mobilier masiv, și-o societate blajină care stă la sfat împrejurul samovarului familial. Cum crâșme și cafenele nu sunt în oraș, viața pare mai strânsă și mai intimă. În seara fumurie, treci încet pe sub copacii desfrunziți, pe ulița tăcută, te oprești la niște

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Acesta desemnează spațiul social axat pe relațiile umane de conviețuire bazate pe valori-atitudini, norme-roluri stabilite în virtutea unor obișnuințe comportamentale și de comunicare. Vezi: Lucia Sava, *op. cit.*, p. 81.

²⁰ Mihail Sadoveanu. *Chișinău. Aspecte din 1919.*, p. 1.

²¹ *Ibidem*.

²² Ion D. Ștefănescu. Un cuget înnoitor în pictura bisericească (Soborul din Chișinău). În: *Lamura*. An. I. Nr. 2, noiembrie 1919, pp. 126-135.

lespezi de piatră și învărți pe dinafară în ușa posomorâtă, o sonerie care țipă, speriată parcă, de cealaltă parte. Aștepti. S-aud pași. Se deschide o altă ușă, se trage un zăvor, se ridică niște cârlige. S-aprinde un bec, – un glas întreabă, un ochi te cercetează printr-o ferestruică zăbreliată. Și se deschide o a doua ușă, întâi puținel, reținută de un lanț cu meșteșug așezat²³.

Scriitorul Sergiu Matei Nica descrie cu totul altfel, interiorul locuințelor orașenilor de la periferia orașului: „În casele lor, de obicei, vei găsi întotdeauna o soție și câțiva copii. În salonașul cu perdele transparente, întreținut curat de mâna gospodinei, vei putea observa pe peretele din fund un mare portret al stăpânilor casei, de pe vremea când într-o seară de sărbătoare s-au întors de la cununie cu buchetele de ceară albă în piept. Mireasa poartă trena pe mâna stângă, iar bărbatul are guler tare, haină neagră și o frizură linsă cu briantină, nelipsind, bineînțeles, dedesubt și inscripția fostului fotograf Tașcher sau Ghișer. Încolo, un bufet demodat și o față de masă, de obicei, cu păsări și frunze țesute”²⁴.

La periferie, departe de centrul orașului, cu case mici ca niște cutii cu sardale, oamenii par nepăsători, dornici de petrecere și cântec, cu femei frumoase și „copii închiși înăuntrul conștiințelor prea mult dezvoltate în raport cu vârsta, cu geamurile încadrate de perdele cafenii, cu prisme pardosite în scândură afară, pe care întotdeauna vei putea să mângâi un câine flămând și leneș ca o oaie însărcinată [...]”²⁵.

Locuințele orașenilor, unde aceștia petreceau cea mai mare parte a timpului, erau elementul esențial în viața privată a cetățenilor, fapt ce conferea orașului starea de „somnolență” și „lene”²⁶. Potrivit lui M. Sadoveanu, vremurile tulburi ale bolșevicilor și ale bandelor de hoți trecuseră, așa încât oamenii se puteau deda în voie deliciilor somnului, orașul fiind liniștit, cuminte și somnoros. În asemenea case, potrivit povestitorului, „lumea pe semne se îndeamnă foarte mult și la somn. Oamenii înceți, domoli, se scoală târziu și cu părere de rău. Ca să mai câștige ceva timp, măcar dimineața, au ceasornicele cu jumătate de oră în urmă. Așa cum către amiază funcționarii se duc la birouri. Acolo mai vorbesc câte ceva, mai beau câte un ceai și se înspăimântă de cât au de lucru. Pe urmă, pe la vreo trei după-amiază, se duc la amiază [...]. Cei care duc o viață tictită și strânsă, seara beau un ceai și mai gustă ceva. Alții iau și cina, într-un restaurant târziu, către miezul nopții. Dar aceia nu sunt oameni serioși”²⁷.

Ambianța formată de sfârșitul unei zile grăbite pare să fixeze, potrivit lui Ion D. Ștefănescu, o lentoare socială: „La ceasul acesta, străzile sunt pustii. La răspântie doarme pe capra unei trăsurii răbluite *isvoscic*-ul vreunei troici, la care visează acum. Trecători rari, grăbiți și (se cunoaște) așa de puțin obișnuiți cu graba, se înfundă în spațiul larg, pe caldarâmul măturat de vânt cald, care vine de departe, aducând nori negri”²⁸.

²³ Mihail Sadoveanu. *Chișinău...*, p. 1.

²⁴ Sergiu Matei Nica. *Op. cit.*, pp. 90-91.

²⁵ *Ibidem*, p. 92.

²⁶ L. Benevolo. *Orașul în istoria Europei*. Iași: Editura Polirom, 2003, p. 196.

²⁷ Mihail Sadoveanu. *Chișinău...*, p. 1.

²⁸ Ion D. Ștefănescu. *Op. cit.*, pp. 126-135.

Eufrosina Simionescu, profesoara venită de la București pentru a preda limba română la liceul rusesc de fete, observa împletirea unică de contraste între influențele apusene și estice, între tradițiile românești și slave a caselor individuale din Chișinău: „Casele la Chișinău sunt monumentale. Cea mai frumoasă era Casa Gore, unde a fost găzduită ex-regina Elisabeta a Greciei, pe când era încă principesă de România, edificiu închiriat mai târziu de fostul Club Liberal; apoi Casa Pronim, iarăși cu două rânduri, ca și Casa Gore, căci la Chișinău cele mai multe case sunt cu un singur rând, teren fiind îndestul spre a locui în el o populație încă pe atâta de numeroasă ca cea de azi. Grădinițele în fața caselor noastre nu existau la Chișinău, clădirile fiind toate aliniate la plan și foarte confortabile. Cea mai modestă locuință are cameră de băi; electricitate, afară de atenanse, magazii de lemne etc. Storurile noastre de la ferești nu sunt cunoscute în Basarabia; ele sunt înlocuite cu obloane de lemn, așa că seara, când lumina electrică e slabă în Chișinău, e fioros de a merge pe acele străzi larg umbrite de copaci stufoși și cufundate aproape cu desăvârșire în întunec, căci de la ferestrele caselor nu pătrunde în stradă nici cea mai slabă rază de lumină”²⁹.

O particularitate a caselor din Chișinău, potrivit Eufrosinei Simionescu, erau sobele rusești, ce continuau să încălzească locuințele și la apusul perioadei interbelice. „Sobe imense, monumentale, de teracotă, încălzesc odată trei odăi, căci camerele adiacente sunt încălzite printr-un perete de faianță care desparte camera de sobă, așa că cele mai multe odăi n-au sobă, o sobă făcând serviciu pentru două și trei odăi. Asemenea sobe se încălzesc cu stuh, combustibil care înlocuiește lemnul, căci Basarabia duce mare lipsă de lemne, lemnul fiind destinat la bucătărie, pentru prepararea bucatelor. În general, viața la Chișinău era plăcută”³⁰.

O particularitate a perioadei interbelice în ceea ce privesc locuințele individuale și calitatea locuirii în Chișinău, este faptul că se atestă o criză a locuințelor, puține investiții în construcția de noi clădiri. „Casele particulare din orașe se ruinează. Rar se observă un început de construcție sau chiar o reparație. Astăzi numai întreprinderile mari cu câștiguri fantastice mai pot rezista împotriva cheltuielilor necesare pentru construirea edificiilor moderne”³¹. Acest fapt a adus la supraaglomerarea locuințelor existente, dar și la ridicarea prețurilor pentru locuințe și chirii. Potrivit unor informații din presa timpului, în Chișinău ar fi fost „planificate întocmirea unor planuri de ridicare a locuințelor pentru funcționari cu 3-4-5 odăi și dependente”, inclusiv costul lor, urmând să fie depuse la instituții garante, iar contractele de construcție să se facă de către funcționari și banca garantă, care, la rândul ei, ar fi contractat local construirea locuințelor, angajându-se la plata ratelor către societățile de construcție. Dar tratativele pentru edilitatea orașului și construirea de locuințe pentru funcționari așa și nu au luat amploare, rămânând la stadiul inițial³².

²⁹ Eufrosina Simionescu. Amintiri din Chișinău. În: *Opinia*. An. XXXVI. Nr.Nr. 9699, 9701 și 9702 din 26, 28 și 29 iulie 1939, pp. 1-2.

³⁰ *Ibidem*, p. 2.

³¹ Inginer Spătaru. Clădiri noi în Basarabia. În: *România Nouă* (Chișinău). Anul III. Nr. 97 (320), 26 septembrie 1926, p. 1.

³² Ion Malin. Spre modernizarea orașului Chișinău. În: *România Nouă* (Chișinău). An. III. Nr. 97 (320), 26 septembrie 1926, p. 1.

Spațiul public

Pe lângă mediul individual de trai, cotidianul chișinăuienilor era marcat de abundența localurilor publice, foarte diverse atât din punctul de vedere al arhitecturii, dar și în ceea ce privește destinația acestora. Moștenite de la administrația țaristă, suficient de numeroase, împărțite pe categorii, dar și concentrate în mare parte în zona centrală a orașului, instituțiile publice ale Chișinăului includeau: Primăria, Tribunalul, Catedrala, școlile, cinematografele, teatrele, muzeele, librăriile etc. Astfel, în paginile ce urmează vom trece în revistă caracteristica localurilor comerciale și de agrement ale orașului.

Localuri comerciale

În rândul localurilor de acces public se înscriu și cele comerciale, ca magazine, prăvălii, dugheni, numărul cărora după 1918 a fost în continuă creștere. Amplasate, mai ales, în partea de sus a orașului, centrele comerciale, magazinele mari și frumoase, situate inclusiv la parterul clădirii Primăriei, „pline de toate felurile de mărfuri”³³, purtau în totalitate nume străine. „[...] În juru-mi se întinde un oraș mare [...] cu firme străine [...]”³⁴.

Încă în 1918, la o lună de la unirea Basarabiei cu România, într-o scrisoare adresată președintelui Sfatului Țării cu referire la denumirile în limba rusă ale magazinelor se menționa: „[...] am dori ca toate firmele de pe la magazine, în toată Basarabia, să fie scrise în dulcea noastră limbă română. Prin aceasta ne veți da și nouă, luptători ai neamului românesc, cea mai mare recompensă, căci atunci vom putea și noi ceti cu drag și mai des cuvintele românești, pe care de un secol nu am mai putut să le cetim”³⁵.

Câteva luni mai târziu de la cele relatate, într-o înștiințare de ziar, se specifica faptul că „cel mai mare magazin de coloniale din Chișinău” era „al unui moldovean, D.P. Vârzaru, pe bd. Alexandru, în Palatul Eparhial”, despre care se credea că „și dânsul își va pune în curând firma pe românește [...]”³⁶.

La o distanță de câțiva ani se anunța „că Chișinăul se românizează în mod vertiginos. Nu există instituție, magazin, piață, local, întreprindere, unde să nu se vorbească românește, să nu se înțeleagă elementele autohtone cu cei (cum se zice) din Regat”³⁷. Însuși Ștefan Ciobanu specifica faptul că magazinele „luxoase cu mărfuri expuse la geamurile mari, cu firme colorate, astăzi mai toate scrise în românește, oteluri mari, cofetării, bănci, pe lângă care mișună oamenii de afaceri”³⁸ ofereau un aspect european și plin de viață orașului³⁹.

În varietatea de magazine erau expuse tot felul de mărfuri, de la rochii, pălării, încălțăminte până la jucării pentru copii. Curios este faptul că pentru copii erau un șir de magazine de jucării – Pupco, pe str. Regina Maria, nr. 51, colț cu Alexandru

³³ Petre Cazacu. *Chișinăul...*, p. 268.

³⁴ Mihail Sadoveanu. Ziua de 24 ianuarie la Chișinău. În: *România*. An. II. Nr. 330, 31 ianuarie 1918, p. 2.

³⁵ Chișinăul românesc. În: *România Nouă* (Chișinău). An. II. Nr. 80, 11 mai 1918, p. 2.

³⁶ Naționalizarea Basarabiei. În: *România Nouă* (Chișinău). An. II. Nr. 81, 29 aprilie 1918, p. 1.

³⁷ Petre Cazacu. *Chișinăul...*, p. 268.

³⁸ Ștefan Ciobanu. *Chișinăul*. Chișinău: Editura Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția din Basarabia, 1925.

³⁹ *Ibidem*, p. 44.

cel Bun⁴⁰; Pupco Z., pe str. Sinadino, nr. 51; Peltin și Dorfman, pe str. Pușchin, nr. 40, Dolomanji I., pe str. Mitropolit Gavriil, nr. 31⁴¹. La capitolul jucării, de remarcat faptul că un interes sporit, începând cu anii 1920, îl prezentau păpușile-bebeluși (Bebes), devenite cele mai populare. Producția acestora a reprezentat o adevărată *revoluție în industria jucăriilor*, firmele franceze Jumeau și Bru transformând producerea acestor păpuși într-o adevărată artă, reprezentând cea mai de succes creație a producătorilor de păpuși⁴².

Localuri de agrement

Printre localurile publice o categorie aparte o constituiau cele de agrement, de la restaurante de lux, vizitate de elita orașului, la simplele cafenele și cârciumi, unde populația orașului putea servi o cină obișnuită sau cu anumite ocazii⁴³.

Restaurante. Acestea ocupau o poziție aparte în categoria localurilor de agrement. Eminența lor era condiționată de prestația fiecăruia, dar și de statutul, inclusiv veniturile sau punga clienților – „Protipendada, ofițerimea, magistrații, oameni de afaceri, negustorimea se întâlnesc la cluburi, la restaurantele de la Suisse, London, Savoia etc. împreună la mese și discuții [...]”⁴⁴. La restaurant, în timpul revoluției, lumea se încălzea cu ceai ori lupta cu somnul⁴⁵.

În 1918, potrivit publicității, în Chișinău, pe bd. Alexandru cel Bun, nr. 67, vis-à-vis de compania de mașini de cusut Singer, a fost deschis primul mare restaurant românesc „Transilvania”, unde se serveau (la orice oră din zi și noaptea până la ora 01:00, la aceleași prețuri convenabile atât ziua, cât și seara) tot felul de mâncăruri calde și reci; cafea cu lapte, ceai, cafea turcească, dulciuri etc. Din băuturi erau vinuri locale și străine, șampanie, bere, coniac și ape minerale⁴⁶.

În amintirile sale, Eufrosina Simionescu invocă un Chișinău plin de restaurante, demne de atributele europene, dar și cu puternice nuanțe sedimentate de la fostul imperiu. „Restaurante mari se găseau pretutindeni. Restaurantul Hotelului de Londra, Restaurantul Hotelului Savoia, Restaurantul de la Cazinou, cu orchestra clasică, Restaurantul Hotelului de Suisse, afară de altele mai mici, tot atât de bine și de neîntrecute în abundența mâncărilor, începând-o de la renumitul borș rusesc și până la «pirojniile», prăjiturile cele mai delicioase [ce] dădeau Chișinăului un aspect de Occident”⁴⁷.

Restaurantele puteau fi din cele mai scumpe, accesibile ca preț doar persoanelor cu venituri mari, dar și din cele destinate populației de rând. Faptul că restau-

⁴⁰ [Publicitate]. În: *România Nouă* (Chișinău). Anul III. Nr. 97 (320), 26 septembrie 1926, p. 4.

⁴¹ *Anuarul Orașului Chișinău și al județelor din Basarabia și cu Calendarul pe anul 1924 = Адресно-Справочная книга „Весь Кишинев” с уездами Бессарабии и Календарь на 1924 год*. Chișinău: Editura „Ș. Șarpoșnik”, 1924, p. 133.

⁴² A se vedea: Lucia Marinescu-Tonu. Expoziția „În lumea jucăriilor”. În: *Tyragetia*. Revistă de Arheologie, istorie și culturologie (Chișinău). Vol. VII [XXII]. Nr. 2. 2013, p. 406.

⁴³ Ana Grițco. Locuri de acord în Chișinău. Cafeneaua Manikov (sf. sec. XIX – anii '30. sec. XX). În: *Tyragetia*. Revistă de Arheologie, istorie și culturologie (Chișinău). Vol. VII [XXII]. Nr. 2. 2013, p. 383.

⁴⁴ Petre Cazacu. *Chișinăul...*, p. 280.

⁴⁵ Romulus Cioflec. În Basarabia revoluționară. În: *Pe urmele Basarabiei: note și impresii din revoluția rusească* (1927). București: Cultura Românească, 1928.

⁴⁶ Transilvania. În: *România Nouă* (Chișinău). Anul II. Nr. 129, 29 iulie 1918, p. 2.

⁴⁷ Eufrosina Simionescu. *Op. cit.*, pp. 1-2.

rantele erau de diferite categorii ne arată și o ordonanță din 1919 a Comandantului Grupului de Divizie, General Popovici, prin care se prevedea dispoziția închiderii restaurantelor la o anumită oră din noapte, iar pentru cele de clasa I la ora 24:30. La 12 noiembrie 1919, Mariei Țvetcova din Chișinău i se restituia cererea prin care aceasta solicita permisiunea de-a ține deschis restaurantul până la ora 00:00, întrucât Ordonanța nr. 5 a Grupului de divizie a Generalului Popovici prevedea închiderea acestora la orele 22:00. Ulterior, din 19 noiembrie 1919, programul restaurantelor a fost prelungit până la 02:30⁴⁸.

Atmosfera restaurantelor de elită poate fi surprinsă și din amintirile poetului și publicistului Alter Rottman (alias Alexandru Robot), prins în frenezia Revelionului dintre ani (1935–1936) la Chișinău: „am petrecut un revelion admirabil [...]. M-am oprit în fața restaurantului Londra, unde chelnerii gravi și decrepiți serveau doamnelor elegante pahare și farfurii [...].”⁴⁹

Restaurantele din Chișinău aveau diferite destinații, de la întâmpinarea și deservirea clienților cu mese copioase, la vinderea de băuturi alcoolice, asemenea celui de pe str. Benderscaia, nr. 23, a lui Brand Șapiro, domiciliat în Chișinău, care la 8 noiembrie 1919, ținea cu patentă la această adresă un restaurant „cu vânzare de vin, rachiu și spirt cu amănuntul”⁵⁰.

Deși localurile aveau criterii exigente în selectarea și angajarea personalului care deservea clienții, unele restaurante, totuși, înregistrau carențe, inclusiv din neatenția chelnerilor mai puțin instruiți. Astfel, poetul și prozatorul Constantin I. Năsturaș (1890–1972) (sub pseudonimul de Volbură Poiană-Năsturaș) amintea următoarea scenă: „Azi e sâmbătă. Mergem în astă seară la un restaurant să respirăm aer de mititei sau de cotlet de purcel, bine fript, pe varză! [...] Zis și făcut. Pășim pragul porții ca să intrăm într-un gang mic, pavat cu pietre colțuroase, care te țin pe loc când calci pe ele. Tocurile de la pantofii cucoanelor se prind în pietre ca într-un clește nocturn și inutil. În curte, zidurile caselor megieșe răpesc toată lumina becurilor, zvârlind peste noi fiorul rece al igrasiei și al plictiselii. În fundul curții, o sală fără perete în față își arată toată mângăleala fețelor, încondeiate de un nenorocit, care a avut atâta afinitate sufletească cu arta, cât are porcul cu cerul albastru. Dar nu ne așezăm bine pe scaune să răsuflăm, când deodată se repede un om sălbatic la masa noastră, trântind în nas o listă de mâncare. E chelnerul Chișinăului, care nu știe să se îmbrace, nu știe să se spele, nu știe să meargă, nu știe să servească, n-aude, nici nu vorbește. Ai crede mai degrabă, când îl vezi, că e prins din pădure cu arcanul, adus să servească clienții, care își sfărâmă plămânii, chemându-l să-și facă datoria. Acest chelner știe să fie obraznic și să verse sosul din farfurie pe umerii oamenilor [...]”⁵¹.

Cafenele. Apărute relativ târziu în peisajul urban al Chișinăului, datorită negustorilor înstăriți evrei și armeni, cafenelele ademeneau orașenii, în special, cu mirosul îmbietor de cafea. Dezvoltarea acestui gen de localuri s-a datorat, în spe-

⁴⁸ Agenția Națională a Arhivelor (Chișinău) (Infra: ANA). F. 723. Inv. 1. D. 25, f. 182; D. 29, ff. 222, 229.

⁴⁹ Alexandru Robot. Cum a fost primit 1936 la Chișinău. În: *Gazeta Basarabiei* (Chișinău). Nr. 375, ianuarie 1936, p. 1.

⁵⁰ ANA. F. 723. Inv. 1. D. 25, f. 145.

⁵¹ Volbură Poiană-Năsturaș. Ce a văzut un consumator într-un restaurant din Chișinău. În: *Gazeta Basarabiei* (Chișinău). An. III. Nr. 564, 1937, p. 2.

cial, faptului că ele nu au îngreunat libertatea de exprimare a vizitatorilor, ziarele fiind sursa principală de întreținere a discuțiilor⁵². Tendințele spre avangardism și individualism au determinat o anumită specializare a cafenelelor – de la comercializarea cafelei și a ceaiurilor la vinderea prăjiturilor, ciocolatei fierbinți, bomboanelor și a halvalei etc.⁵³ Spre exemplu, în 1926, la Cafeneaua și Lăptăria Șvețaria de pe str. Smidt, nr. 102, colț Pușchin, vis-a-vis de hotel Londra, zilnic puteau fi găsite produse proaspete la următorul preț: paharul de cafea neagră – 3 lei; paharul cu lapte – 4 lei; cafea cu lapte – 5 lei; cacao – 7 lei; ciocolată – 10 lei; dejunul din două feluri – 16 lei. Totodată, administratorii localului asigurau clienții că la cafea „se găsesc încontinuu pateuri proaspete”⁵⁴.

O cafea legendară înscrisă în istoria Chișinăului interbelic a fost cea inaugurată de A.I. Manikov la sfârșitul sec. XIX, dar transferată în zona str. Pușkin colț cu str. Fântâni, la începutul sec. XX. Numită după proprietarul ei, cafeaua a fost „un edificiu cu o arhitectură deosebită, cu un interior «european» și terase amenajate cu gust”⁵⁵. Era deosebit de apreciată de orașeni, unde, pe lângă un ceai, o cafea cu ciocolată elvețiană sau o prăjitură delicioasă, vizitatorii aveau posibilitatea să servească și una din mesele zilei. Cafeneaua oferea și servicii la domiciliu, primind comenzi pentru prepararea produselor de patiserie pentru sărbătorile pascale și cele de iarnă. La începutul anilor 1930, Cafeneaua Manikov a fost vizitată și de Maria Cebotari, care a rămas impresionată de „terasa încăpătoare a cofetăriei [...], unde-și dădeau întâlnire cuconetul orașului, pentru a-și demonstra noile pălării și a savura din delicioasele prăjituri care se serveau aici”⁵⁶. Cafeneaua a funcționat până la 1934, atunci când proprietarul acesteia a pășit în eternitate⁵⁷. Cu referire la acest local, Eufrosina Simionescu spunea că este cea mai de seamă cofetărie, pe lângă Cofetăria Centrală Tumanov, de pe str. Alexandru cel Bun⁵⁸. Gheorghe Bezviconi menționa că localul Manikov era locul de întrunire a elitei orașului⁵⁹.

Cafenelele din Chișinăul de altădată erau ancorate la valorile occidentale, dovadă servind denumirile pe care le purtau. Spre exemplu, în 1926, o publicitate plasată într-un ziar cotidian îndemna cititorii să viziteze Restaurantul Franța, antreprenor Gh. Vulcan, str. Mihai Viteazul, nr. 69, asortat zilnic cu mâncăruri cele mai gustoase și vinuri proprii, toate specialitățile⁶⁰.

Cofetării. Localurilor care ofereau bomboane și delicatese, cum ar fi patiserii și înghețată, li se mai zicea în perioada interbelică și bombonării sau cofetării. În acestea, de cele mai dese ori, preferau să meargă cei veniți de peste Prut, dar nu neapărat pentru a se delecta cu deserturi, din câte amintește, la 1939, prozatorul și publicistul George Dorul Dumitrescu (1901–1985): „Noptile se măresc și cad violet asupra orașului. [...]. Pe Alexandrovscăia perechile merg grăbite spre străzi unde

⁵² Lucia Sava. *Op. cit.*, p. 101.

⁵³ Ana Grițco. Locuri de acord în Chișinău. Cafeneaua Manikov (sf. sec. XIX – anii '30. sec. XX). În: *Tyrage-tia*. Revistă de Arheologie, istorie și culturologie (Chișinău). Vol. VII [XXII]. Nr. 2. 2013, p. 384.

⁵⁴ [Publicitate]. În: *România Nouă* (Chișinău). Anul III. Nr. 97 (320), 26 septembrie 1926, p. 4.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ V. Malev. *Recviem pentru Maria*. Chișinău: 1986, p. 86.

⁵⁷ Ana Grițco. *Op. cit.*, p. 385.

⁵⁸ Eufrosina Simionescu. *Op. cit.*, pp. 1-2.

⁵⁹ Gheorghe G. Bezviconi. Chișinăul romantic. În: *Cetatea Moldovei*. An. IV. Vol. X. Nr. 8-9, august–septembrie 1943, p. 257.

⁶⁰ [Publicitate]. În: *România Nouă* (Chișinău). Anul III. Nr. 97 (320), 26 septembrie 1926, p. 4.

mai ard stele. Aici s-au aprins de cu vreme lumini și în vitrina Cofetăriei Hess [...]. Primul bec aprins este cel de la cofetăria Zamfirescu⁶¹. La mesele din vitrină, se strânge în fiecare seară, «la o cafeluță» sau la o «țuiculiță cu măsline», intelectualitatea regăteană, sub haut-parleurul cu muzica din Bach, care o agasează și-i întreprinde discuțiile. Radio mai mult pentru încăperea din fund, rezervată doamnelor. Plutește acolo o atmosferă de eleganță, de scump, de distincție, de suav, parfumat și delicios [...]. Un colț al frumuseții. Obrazul lor, în înserările autumnale capătă culoare de pastel, nuanțe mai pale ca ale florilor. Este încântare ochilor, odihnă sufletului. Nu mai poți urmări tu, potolit, așezat și trecut cetățean-familist, rândurile negre din gazetele de seară. A coborât în tine, adânc, întreaga poezie a toamnei de afară [...]"⁶². „Regățenii suieră, blestemă și «înjură regățenește». Beau, să se încălzească, nu ceai – ca rușii – ci o cafeluță la Cofetăria Hess, alături de pogonul de miriște al Soborului [...]"⁶³.

Pe lângă patronii locali, unele cofetării din Chișinău au fost înființate după 1918 și de antreprenori veniți din Regat. Potrivit ziaristului Ion Mateiu, o nouă firmă mare românească fusese înființată de S. Drosulis, refugiat din Dobrogea⁶⁴.

Bodegi. Se pare că aceste localuri în care se consumau aperitive și băuturi alcoolice, așa cum amintește Eufrosina Simionescu, au apărut în spațiul public chișinăuian strict în perioada interbelică: „Bodegi cu aperitive nu se cunoșteau, ele au fost înființate mai târziu de români, deoarece la fiecare instituție aproape, sau școală, se găsea câte un mic bufet aprovizionat din abundență”⁶⁵.

Potrivit anunțurilor publicitare din presa timpului, una din primele bodegi-restaurant deschise la Chișinău a fost cea a lui P. Locusteanu și C. Zguriadescu, amplasată pe str. Pușkin, nr. 25, colț cu bd. Alexandru⁶⁶. Mai figura și restaurantul bodegă și berărie românească a proprietarului H. Peaha, aflat pe str. Alexandru cel Bun colț cu Pușkin, care zilnic pune în consumație cea mai proaspătă bere, precum și alte mâncări și băuturi⁶⁷.

Cu referire la amenajarea bodegilor, cele de la Chișinău, se pare, stăteau mult mai bine la acest capitol, în comparație cu cele din alte zone ale României. Despre acest lucru pomenește Geo Bogza, care relatează următoarele: „[...] mă pome-neam prizonier în cartierele elegante ale Chișinăului, învărtindu-mă între oameni bine îmbrăcați, care veneau să dea mâna și să invite la un aperitiv pe autorul unui reportaj despre provincia lor, anunțat cu fișe enorme, pe toate zidurile acestui oraș. Bodegile din Chișinău sunt spațioase, cu scaune confortabile și cu lucruri bune pe care nu le găsești în celelalte orașe ale țării [...]"⁶⁸.

⁶¹ Situată la parterul Casei Eparhiale (str. Alexandru cel Bun, nr. 73).

⁶² George Dorul Dumitrescu. Toamna la Chișinău (fragment dintr-o monografie pitorească a Chișinăului). În: *Pagini basarabene* (Chișinău). An. I. Nr. X-XI, 1936, p. 8.

⁶³ Laurențiu Fulga. Chipurile Chișinăului. În: *Universul literar* (București). An. LI. 28 februarie 1942, pp. 3-4.

⁶⁴ Ion Mateiu. Naționalizarea Basarabiei. În: *România Nouă* (Chișinău). An. II. Nr. 81, 29 aprilie 1918, p. 1.

⁶⁵ Eufrosina Simionescu. *Op. cit.*, pp. 1-2.

⁶⁶ S-a deschis. În: *România Nouă* (Chișinău). Anul II. Nr. 129, 29 iulie 1918, p. 2.

⁶⁷ Restaurant bodegă și berărie românească. În: *Doina Basarabiei*. Revista Societății Literare Artistice Pedagogice a Corpului Didactic din Basarabia, Tipografia Dreptate (Chișinău). An. I. Nr. 1, 15 mai 1929, p. 25.

⁶⁸ Geo Bogza. *Țări de piatră, de foc și de pământ*. București: Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, 1939, pp. 265-266.

Unele bodegi din Chișinău, potrivit rubricilor publicitare din presa timpului, pretindeau statut de restaurant. Spre exemplu, în 1929, restaurantul-bodegă și berărie românească, a proprietarului amintit deja – H. Peaha – puneă zilnic în consumație cea mai proaspătă bere, precum și alte mâncăruri și băuturi, la prețuri convenabile⁶⁹.

Crâșme/cârciumi, hanuri și ceainării. Dacă am face un clasament numeric, cele mai multe erau crâșmele „cu rachiu și vin moldovenesc împrăștiate în întregul oraș”⁷⁰, care forfoteau de lume, adunată pentru a servi un păhărel și pentru a discuta diferite probleme ale vieții cotidiene, inclusiv ultimele știri de senzație. Un martor al perioadei interbelice menționa că „nu era crâșmă care să nu geamă de lume”⁷¹, afirmațiile fiind confirmate de un raport și de Arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului, potrivit căruia cârciuma constituia localul tuturor relelor, al hoților, al speculanților, care foloseau munca țăranilor⁷². Mai mult, unele crâșme erau amplasate chiar în preajma bisericilor, ceea ce stârnea dojana trecătorilor: „În prezent, pe piața Mitropoliei [...] ar fi bine să fie scos și un volum într-adevăr urât: ghereta de lemn a Cafenelei Hess, care stă în drum spre sfântul lăcaș al capelei Mitropoliei. Și apoi nu înțelegem ca în ușa bisericii să se lăfăiască o crâșmă, fie cât de elegantă, iar credincioșii să fie cântăriți de privirile bețive și batjocoritoare ale celor din dosul vitrinelor. Nu e creștinesc și nu e spre cinstea noastră”⁷³. Ceea ce reiese din răvaș este faptul că autorul nu făcea mare diferență între localuri, acestea fiind percepute ca simple crâșme, unde se bea mult.

În Chișinău, cele mai multe cârciumi erau amplasate în zona pieței din centrul orașului, la care băutura și mâncarea erau accesibile pentru cei din categoriile sociale modeste⁷⁴: „Mijlocașii au localuri comune mai puțin pretențioase. Iar masa, la piață și iarmaroc, se înțelege perfect. Vizitarea pieței și iarmarocului, unde se întâlnește orașul, negustorimea cu satele de jur împrejur dovedesc stăpânirea completă a acestora din urmă”⁷⁵.

Cârciumile de la periferie condimentau orașul cu aroma de vin și nota sălbatică de muzică, ce pătrundea în stradă. Alexandru Robot amintește că „la periferie alcoolul, scandalul și armonica alcătuește o atmosferă plină de vacarm”⁷⁶. Și George Dorul Dumitrescu descrie cu lux de amănunte o cârciumă de la periferia orașului: „se află în mahalaua Malinei, ca o firească completare a așezării de alături, o cârciumă – aidoma cârciumilor noastre de pe vremuri, românești, bătrânești. Romantică la înfățișare, răcoroasă înăuntru și cu vinul bun. Mesele au rămas de lemn, fără învelitori, iar în geamul din față – căruia jupânul îi e rușine să-i spună galantar – se lăfăiesc sticlele cu rachiu colorat galben, colorat roșu, por-

⁶⁹ [Publicitate]. În: *Doina Basarabiei*. Revista Societății Literare Artistice Pedagogice a Corpului Didactic din Basarabia. Tipografia Dreptate (Chișinău). Nr. 3, 1929, p. 26.

⁷⁰ Ștefan Ciobanu. *Chișinăul*. Chișinău: Museum, 1996, p. 29.

⁷¹ I. Simionescu. *Beția*. În: *Foaia plugarului*. An III. Nr. 8, august 1923, p. 266.

⁷² Raportul Arhiepiscopului Chișinăului și Hotinului din 3 aprilie 1919, Cu privire la rezultatele aplicării monopolului asupra alcoolului și influența lui asupra populației. În: *Basarabia economică*. Nr. 3-4. 1919, p. 44.

⁷³ Elefterie Necnez. Palatul Mitropoliei din Chișinău. În: *Viața Basarabiei*. Revista lunară: duplex Chișinău-București. Tipografia „Tiparul Moldovenesc” (Chișinău). An. VII. Nr. 4-5, 1938, p. 333.

⁷⁴ Ana Grițco. *Op. cit.*, p. 383.

⁷⁵ Petre Cazacu. *Chișinăul...*, p. 280.

⁷⁶ Alexandru Robot. *Op. cit.*, p. 1.

tocaliu, verde [...]. Un șir de covrigi uscați și fără susan țin sticlelor de urât, în tovărășia unei bucăți de costiță afumată și câtorva potcoave de ghiuden, ocrotite sub străvezimea unui tulpă. Vara, grătarul sfârâitor este instalat la intrarea grădiniței cu leandri și cu spalierele vopsite verde, unde cântă din vioară un singur lăutar⁷⁷.

Din 1925, cârciumilor li s-a impus un orar fix de activitate. Astfel, ministrul Muncii, Cooperației și Asigurărilor Sociale, printr-o decizie publicată, atenționa asupra faptului că localurile de cârciumi urmau să fie deschise de la orele 12:00–19:00 în zilele de duminici și sărbători legale, iar localurile de cârciumi, care servesc și mâncări să nu fie considerate ca restaurante sau bodegi și să fie deschise în zilele de duminici și sărbători de la ora 12:00 până la 21:00 în orașe [...], întrucât au caracter mixt de cârciumă și de restaurant⁷⁸. La aproape un an după această directivă, Ministerul Muncii, printr-un ordin, dispunea în genere închiderea cârciumilor în zilele de duminici și sărbători⁷⁹.

Hanurile, unde drumeții puteau să se adăpostească peste noapte, inclusiv cârciumile, treptat au oferit locul prăvăliilor deschise spre stradă, cafenelelor și restaurantelor, amplasate preponderent în centru, în care orașenii din categoria înstărită, cu un stil de viață și nivel de cultură mai elevat alegeau să-și petreacă timpul liber în deliciu cu „prânzuri copioase și muzică la patefon”⁸⁰.

Viața de zi, dar mai ales cea de noapte a Chișinăului interbelic a constituit o descoperire pentru vizitatorii de peste Prut, oferind o paletă extrem de diversificată de localuri, care-i atrăgea pe unii puși pe petrecere și trai de lux, din câte amintește, la 1939, prozatorul și publicistul George Dorul Dumitrescu (1901–1985): „Se mai află în mahalaua Mălina a Chișinăului ceainăria lui Varfolomei Stati, cel cu chip asemănător lui Tolstoi, unde scria altădată bietul Leon Donici – și o cârciumioară [...]. Stăpânul, bătrânelul coliliu, poartă căciulă mocănească, șorț verde înflorat cu arnici roșu pe margini, și nu vinde în măsură strâmbă. Are fată frumoasă – domnișoara Smărăndița, cu ochii bolnavi de negri, mers legănat și o aluniță sub ochiul stâng, care-i face obrazul și mai palid. Toate acestea – bucurii, pe care nu ți le poate oferi decât Chișinăul”⁸¹.

Cât privesc ceainăriile (termen venit pe filieră rusă), care erau specializate în ceai, de unde și denumirea, prozatorul și publicistul Romulus Cioflec imortalizează renumita Ceainărie a lui Ipatiev, din colțul str. Văjăda⁸². Romulus Cioflec oferă un veritabil exercițiu imagologic al cotidianului de iarnă al ceainăriilor chișinăuene interbelice: „A început muzica vaselor (ceainice, pahare [...]). După îndelunga luptă cu umbrele, lumina nouă a zilei prinde a face dără prin ferestre, iar cea dinăuntru a se aduna tot mai palidă în jurul becurilor [...]. Lumea cea mai matinală începe să urce scările. Sunt tovarășii de drum ai zilei, lucrători și lucrătoare, precupeți și căruțași, care, mai înainte de a începe lucrul, vin să se încălzească cu kipiatoel evreului [...]. Care cum se așează, primește tava cu un ceainic mare de apă fierbinte și un mic ceainic cu esență și zahăr cu porția și paharul. (De la al doi-

⁷⁷ George Dorul Dumitrescu. *Op. cit.*, p. 8.

⁷⁸ Închiderea localurilor de cârciumi. În: *Luminătorul*. An. 18. Nr. 15-16. 1-5 august 1925, p. 112.

⁷⁹ Știrile săptămânii. În: *Cultura Poporului*. An. IV. Nr. 144. 18 ianuarie 1926, p. 3.

⁸⁰ Ana Grițco. *Op. cit.*, p. 383.

⁸¹ George Dorul Dumitrescu. *Chișinău...*, p. 5.

⁸² Diana Vrabie. Argument. În: *Chișinăul interbelic. Alte evocări (ne)sentimentale...*, pp. 6-7.

lea pahar înainte se mai plătește doar zahărul, iar cine și-l aduce de acasă – nimic! Unii îl țin între dinți și strecoară kipiatoel rumenit pe lângă el). Și cum lumea tot crește, femeile alunecă fără preget printre mese, cu cele două ediții ale ceainicului, cu porțioanele de zahăr, cu apa [...]. Și pe când unii, cu îndemănare și cu mișcări ce par a îndeplini un ceremonial, își toarnă apă potrivită în ceainic ori în pahar, alții, încolțiți, cu bărbia între mâini aproape lipită de masă, sorb ceaiul din farfuriarioară, care le-a cuprins gura toată [...]. Și vorba domoală potolită curge, ca în fața paharelor cu bere [...]. Nu-i înțeleg întotdeauna, dar nici războiul, nici revoluția nu lipsește din convorbirea lor. Fiecare are lângă dânsul un pachet, merinde, un coș, un bici, o căciulă ori o șapcă muscălească respectabilă. E lumea cea de dimineață din marginile Chișinăului, la ceainăria de clasa a doua [...]. Unii amestecă în convorbirea rusească și frânturi din româneasca lor, ca niște drumeți ce nu nimeresc cărarea [...]. După al doilea pahar, am băgat de seamă că nu pot ține pas cu ceilalți, mi-am împropătat apa și, cu un adaos de încredere, am rămas în fața ceainicurilor, până ce au început să împrăște razele soarelui în fereastră [...]. Când cobor în uliță, vântul s-a potolit de-a binelea și din norii subțirei, în dosul cărora citești albastrul, se scutură fulgi rari, mărunți, ofticoși, pentru lapoviță [...]"⁸³.

Astfel, din cele relatate putem conchide faptul că, per ansamblu, cotidianul în orice epocă are structurile sale definitorii. În ceea ce privește cotidianul ancorat la realitățile Chișinăului interbelic, acesta a fost marcat profund de manierele specifice lumii ruse și a amalgamului multicultural persistent, care denotă, din cercetările la micronivel, o viață de zi cu zi a unei societăți în dinamică, cu transformări gradate, racordate la lumea occidentală și arealul românesc. Ancorate la schimbările de după 1918, cele mai reprezentative aspecte ale cotidianului chișinăuian – habitatul și mediul de locuire – au suferit transformări pe măsura urbanizării și românizării orașului, atât cât a fost posibil în cele două decade de prefaceri democratice în perimetrul unei lumi încă libere.

⁸³ Romulus Cioflec. *Op. cit.* A se vedea: *Chișinăul interbelic. Alte evocări (ne)sentimentale...*, pp. 277-288.

.....

Basarabia electorală interbelică. Despre partide și voturi în Estul României Mari

Mihai GHIȚULESCU

UNIVERSITATEA DIN CRAIOVA

 0009-0008-0598-5570

Interwar electoral Bessarabia. On Parties and votes in Eastern Greater Romania.

Despite the promises of 1918, the province of Bessarabia was permanently disadvantaged in terms of representation in the Greater Romania Parliament. The 1930s are associated, in Romania in general, and in Bessarabia in particular, with the rise of right-wing extremism. This happened as a result of an intense propaganda against the background of a state of dissatisfaction, generating anti-system movements. It was noted that “precisely by virtue of its specific political, ethnic and cultural character, Bessarabia seemed to have all the features to become the ideal space for the consolidation of the Romanian national right”, becoming “the political laboratory of the new Romanian extremist right” (Alberto Basciani). There are many nuances to consider. We may wonder if chronic underrepresentation was at least a contributing factor to this phenomenon.

Keywords: Greater România, Bessarabia, elections, parliament, law.

În Declarația Sfatului Țării din 27 martie/9 aprilie 1918, una din „bazele” pe care trebuia să se facă Unirea cu România era: „Basarabia va trimite în parlamentul român un număr de reprezentanți proporțional cu populația, aleși pe baza votului universal, egal, direct și secret” (pct. 8). Aceasta era întărită de paragraful final: „Basarabia unindu-se ca fiică cu mamă-sa România, parlamentul român va hotărî convocarea neîntârziată a constituanței, în care vor intra proporțional cu populația și reprezentanții Basarabiei, aleși prin vot universal, egal, direct și secret, spre a hotărî împreună cu toții înscrierea în constituție a principiilor și garanțiilor de mai sus”. Sigur, în contextul dat, „convocarea neîntârziată” era un deziderat neclar, nu se știa când puteau fi organizate alegeri pentru o nouă constituantă. De asemenea, deputații care votau Unirea nu știau că, trei zile mai înainte (24 martie/6 aprilie”), Regele Ferdinand semnase deja, „prin anticipare”, decretul de dizolvare a Parlamentului de la Iași¹. Putem însă bănuî că unii lideri (Inculeț, Ciugreanu,

¹ Alexandru Marghiloman. *Note politice 1897-1924*. Vol. III 1917-1918. București: Institutul de Arte Grafice „Eminescu” SA, 1927, p. 451. Decretul avea să fie data și publicat o lună mai târziu (*Monitorul Oficial* [în continuare *M.O.*]. Nr. 21. 26 aprilie/9 mai 1918), iar alegerile aveau să se desfășoare, doar în Regat, și acolo parțial, între 19 mai și 2 iunie.

Halippa, Stere) știau sau măcar bănuiau cum aveau să se petreacă lucrurile, căci prim-ministrul Marghiloman le spusese pe 23 martie/5 aprilie: „Sfatul va fi dizolvat, căci și Camera și Senatul, din care vor face parte, reprezintă națiunea. Nu va mai fi guvern, fiindcă delagații Basarabiei vor face parte din consiliul de miniștri, ca miniștri români”².

Lucrurile nu au mers prea repede. În parlamentul marghilomanist au fost prezenți câțiva basarabeni (Inculeț, Ciugureanu, Stere, Pelivan), dar nu ca reprezentanți ai Basarabiei, ci ca deputați aleși în colegii din dreapta Prutului³.

În toamnă însă, într-un cu totul alt context, acțiunile s-au precipitat. Chiar înainte de renunțarea de către Sfatul Țării la condiții și dizolvarea sa (27 noiembrie/12 decembrie), pe 16/29 noiembrie, nu Parlamentul, căci nu mai exista, ci Guvernul de la Iași a emis un decret pentru instituirea unui nou sistem electoral atât în Regat, cât și în Basarabia⁴. Dincolo de chestiunile procedurale, sistemul în sine nu avea de ce să îi nemulțumească pe basarabeni: institua votul universal (masculin), egal, direct și secret, cu o formulă proporțională⁵ și posibilitatea preferinței (*panachage*). Asigura o reprezentare a provinciei, întrucât repartizarea mandatelor se făcea la nivel de județe, iar acestea coincideau cu vechile *uezd*-uri. Puteau spune că sistemul era prea complicat pentru nivelul cultural al celor mai mulți cetățeni, dar asta era valabil și pentru Regat. O problemă exista însă în privința stabilirii numărului de reprezentanți „proporțional cu populația”.

Decretul prevedea o normă de reprezentare destul de laxă: „se va alege un deputat la fiecare număr de 30000 de locuitori și la fracțiunea suplimentară a numărului de 20000 de locuitori”. Totalul deputaților a fost stabilit la 337, din care 247 (73,3%) pentru Regat și 90 (26,7%) pentru Basarabia. Corespundea această împărțire ponderii populației? Formal, da, ținând seama de estimarea populației Vechiului Regat la cca. 8 milioane și a Basarabiei la cca. 2,6 milioane. Existau, procentual, atâția deputați basarabeni câți locuitori basarabeni. Pe județe, situația arăta conform Tabelului 1.

Tab. 1. Populație⁶ și deputați – Basarabia 1918

Județ	Locuitori	Deputați (cf. normă)	Deputați	Locuitori/Deputat (~)
Bălți	294.000	9,8 = 10	12	24.500
Cahul	185.000	6,16 = 6	7	26.400
Cetatea-Albă	347.000	11,56 = 11	12	28.900
Chișinău	376.000	12,53 = 12	12	31.300
Hotin	356.000	11,86 = 12	10	35.600

² Marghiloman. *Note politice*, III, p. 449. Vezi și Țurcanu. *Documentele...*, I, p. 77.

³ Octavian Țicu, *Basarabia în cadrul României reîntregite (IV)*, 05 octombrie 2018. Disponibil: <https://moldova.europalibera.org/a/blog-octavian-ticu-centenar/30502838.html> (accesat: 20.10.2024)

⁴ M.O. Nr. 191. 16/29 noiembrie 1918.

⁵ Pe care, chiar dacă nu o găsim menționată în condițiile din 27 martie, o putem considera dorită, fiind prevăzută atât în declarația RDM din 2 decembrie 1917, cât și în proiectul de lege electorală discutat în Sfatul Țării în februarie 1918 (Ion Guceac. *Viziune actuală asupra legitimității actelor adoptate de Sfatul Țării și importanța acestora*. În: *Revista de Istorie a Moldovei*. Nr. 1(113). 2018, pp. 60-61).

⁶ Date preluate din *Anuarul statistic al României 1922*. București: Tipografia Curtii Regale F. Göbl și Fii, 1923, p. 24.

Județ	Locuitori	Deputați (cf. normă)	Deputați	Locuitori/Deputat (~)
Ismail	174.000	5,8 = 6	5	34.800
Orhei	295.000	9,8 = 10	11	26.800
Soroca	307.000	10,2 = 10	12	25.600
Tighina	266.000	8,86 = 9	9	29.560
Total	2.600.000	86,66 = 86	90	28.900

S-ar părea că provincia în ansamblu era ușor avantajată, cu județele Bălți, Cahul, Cetatea-Albă, Orhei și Soroca avantajate, iar Hotin și Ismail, dezavantajate. Sigur, nu se poate conchide că a existat o intenție în acest sens, de vreme ce nu știm cu precizie ce estimări s-au folosit, și oricum acestea sunt discutabile.

Tab. 2. Populație, înscriși, votanți – Basarabia, 1919

Județ	Locuitori	Înscriși	Votanți	Voturi valabile	Deputați
Bălți	294.000	59.190	44.791	41.908	12
Cahul	185.000	25.561	20.979	19.676	7
Cetatea-Albă	347.000	71.844	58.915	55.287	12
Chișinău	376.000	62.458	40.215	38.062	12
Hotin	356.000	70.600	49.175	43.808	10
Ismail	174.000	46.209	31.764	29.352	5
Orhei	295.000	52.914	34.238	29.018	11
Soroca	307.000	57.774	41.591	39.213	12
Tighina	266.000	54.329	39.920	37.642	9
Total	2.600.000	500.879	361.588	329.017	90

Dacă în noiembrie 1918, putem accepta erori de estimare, un an mai târziu, în preajma alegerilor, după întocmirea listelor electorale (cu toate viciile), pentru autoritățile de la București ar fi trebuit să fie evident că repartizarea mandatelor nu era corectă. O circumscripție cu peste 70.000 de cetățeni cu drept de vot (Hotin) nu putea avea mai puțini deputați (10) decât una cu puțin peste 60.000 (Chișinău) sau chiar sub 60.000 (Bălți, Soroca) (12). Una cu 46.000 (Ismail) nu putea avea mai puțini (5), decât una cu 25.000 (Cahul) (7). Cifrele ar fi putut fi revizuite, dar nu s-a făcut asta, poate pentru că varianta inițială era considerată convenabilă. Nu există probe directe, dar coroborând cu situația din Ardeal și din Regat, unde cazurile de *malapportionment* au fost numeroase, nu putem să nu ne întrebăm dacă nu cumva subreprezentarea județelor Hotin și Ismail a fost legată de situația etnică a acestora, în care românii/moldovenii erau într-o minoritate clară.

Dar istoria e ironică! Se știe că alegerile din 1919 din Basarabia au fost marcate de victoria netă a Partidului Țărănesc Basarabean, cu 72 de mandate. Calcule precise nu se pot face, dar, dacă nu ar fi fost subreprezentate Hotin și Ismail, el ar fi avut mari șanse să câștige și mai mult, căci în cele două nu a avut contracandidați. Oricum, mai puțin nu ar fi avut, chiar dacă ar fi pierdut ceva din reducerea supra-

reprezentării celorlalte județe. Dar istoria nu e cu dacă: PȚB a rămas cu 82,92% din voturi și 72 (80%) de mandate din 90, el câștigând majoritatea în toate județele, cu excepția Cahulului, unde a fost întrecut de o listă cartelată a conservatorilor naționaliști cu Liga poporului basarabean (4 mandate). Au mai luat mandate Partidul Democrat Muncitor (2 Chișinău, 1 Bălți), Partidul Democrat Independent (2 Chișinău) și 9 independenți (4 Orhei, 3 Cetatea-Albă, 1 Chișinău, 1 Tighina)⁷. Votul pentru Partidul Țărănesc Basarabean a fost interpretat ca un vot pentru putere, așa cum în Regat fusese votat cel mai mult (chiar dacă sub așteptări) PNL, iar în Ardeal, PNR (169). „În Basarabia, ca de altfel, în restul țării, presiunea exercitată de către deținătorii puterii asupra electoratului era semnificativă, influențând rezultatul final al votului. Alegerile politice generale au putut reflecta cel mai bine această realitate”. Dacă prima parte e cu siguranță adevărată, asupra celei de-a doua se pot ridica multe semne de întrebare. PȚB era principala forță a zonei și, fără discuție, avea pârgii de presiune, dar nu i se poate nega nici cota ridicată de popularitate din acel moment. În plus, pârgiiilor sale i se puteau opune contra-pârgii ale autorităților civile și militare trimise de la centru. Au existat și suspiciuni că PȚB ar fi făcut politica PNL, dar evoluțiile ulterioare arată că acestea trebuie tratate nuanțat. La fel, nu se poate spune că „rezultatele finale ale votului au instituit autoritatea indiscutabilă a Partidului Țărănist din Basarabia”⁸. Se va vedea că nu au instituit. Ceea ce este cert este că au reprezentat o fotografie a momentului, Ion Inculeț fiind în bună măsură să aprecieze că ele au avut valoarea unui plebiscit în favoarea Unirii, mai ales în condițiile în care participarea și numărul de voturi valabile au fost superioare celor din Regat.

Tab. 3. Voturi valabil exprimate în Regat și Basarabia, 1919

Provincie	Votanți din înscriși (%)	Voturi valabile din votanți (%)	Voturi valabile din înscriși (%)
Regat	67,16	68,22	45,85
Basarabia	72,19	90,99	65,69

Participarea mare poate fi explicată prin forța de convingere a politicienilor locali, din PȚB, dar și prin absența unei puternice propagande pentru boicot (avrescanii, takîștii, socialiștii și minoritarii etnici fiind marginali în spațiul public). Oricum, au fost primele și ultimele alegeri despre care se poate spune că au exprimat voința exclusivă a basarabenilor, fără imixtiuni formale sau informale ale centrului.

Câteva luni mai târziu, imediat după venirea la guvernare, dizolvarea parlamentului și convocarea de noi alegeri, Averescu a crescut prin decret norma de reprezentare pentru un deputat „la fiecare număr de 50.000 locuitori și la fracțiunea suplimentară superioară numărului de 30.000 locuitori”, ceea ce atrăgea o reducere a membrilor Adunării Deputaților de la 568 la 369. Modificarea în sine –

⁷ Ion Negrei. Participarea basarabenilor la primele alegeri parlamentare în cadrul României întregite. În: *Revista de Istorie a Moldovei*. Nr. 3-4 (123-124). 2020, pp. 63-64.

⁸ Alberto Basciani. *Dificila unire. Basarabia și România Mare (1918-1940)*. Prefață de Keith Hitchins. Traducere din italiană de George Doru Ivan și Maria Voicu. Chișinău: Editura Cartier, 2018, p. 135.

deși defavorabilă reprezentării proporționale – părea neutră din punct de vedere geografic, regional, dar ascundea intenția noii puteri de a reduce ponderea noilor provincii, pentru a facilita crearea unei majorități parlamentare. În cele nouă județe basarabene aveau să fie aleși doar 51 de deputați (o scădere de la 15,84% la 13,82% în ansamblul Camerei și de la 26,7% la 22,1% din totalul Regat + Basarabia, în care se aplica aceeași lege)⁹, aceasta în condițiile în care demografia nu se schimbase major în câteva luni.

Tab. 4. Populație și deputați – Basarabia, 1920

Județ	Locuitori	Deputați (cf. normă)	Deputați
Bălți	294.000	5,88 = 6	6
Cahul	185.000	3,7 = 4	4
Cetatea-Albă	347.000	6,94 = 7	7
Chișinău	376.000	7,52 = 7	8
Hotin	356.000	7,12 = 7	5
Ismail	174.000	3,48 = 3	4
Orhei	295.000	5,9 = 6	6
Soroca	307.000	6,14 = 6	6
Tighina	266.000	5,32 = 5	5
TOTAL	2.600.000	51	51

Observăm o distribuție mai echitabilă, cu Chișinăul ușor favorizat, ceea ce poate fi explicabil prin estimare, Hotin în continuare defavorizat, dar Ismail favorizat acum. Ismail era județul natal al noului prim-ministru, „devenit tot mai popular ca și în celelalte provincii românești”¹⁰ și hotărât să-și exploateze electoral popularitatea, chiar cu prețul a multe abuzuri, acuzate de liderii țărăniști locali. Era nu doar începutul pătrunderii grupărilor politice regățene, dar și al plasării de candidați/aleși regățeni în noile provincii, după cum observa Ion Pehlivan.

Tab. 5. Înscriși, votanți, voturi valabile – Basarabia, 1919-1920¹¹

Județ	Înscriși		Votanți		Voturi valabile	
	1919	1920	1919	1920	1919	1920
Bălți	59.190	58.181	44.791	42.560	41.908	39.047
Cahul	25.561	26.186	20.979	20.934	19.676	19.473
Cetatea-Albă	71.844	69.236	58.915	57.837	55.287	47.142
Chișinău	62.458	63.723	40.215	38.018	38.062	35.969
Hotin	70.600	67.974	49.175	51.371	43.808	42.599
Ismail	46.209	47.042	31.764	27.494	29.352	22.836

⁹ M.O. Nr. 3. 3 aprilie 1920, pp. 137-138

¹⁰ Svetlana Suveică. *Basarabia în primul deceniu interbelic (1918-1928): Modernizare prin reforme*. Chișinău: Editura Pontos, 2010, p. 84.

¹¹ Date din M.O. Nr. 45. 31 mai 1920.

Județ	Înscriși		Votanți		Voturi valabile	
	1919	1920	1919	1920	1919	1920
Orhei	52.914	49.594	34.238	38.078	29.018	32.185
Soroca	57.774	67.658	41.591	46.655	39.213	41.853
Tighina	54.329	54.935	39.920	41.545	37.642	35.305
Total	500.879	504.529	361.588	364.492	329.017	316.409

Se observă, pe ansamblul zonei, o ușoară creștere a numărului de înscriși în listele electorale și a votanților, rezultând o foarte ușoară creștere a ratei de participare (72,24 față de 72,19), în condițiile în care în țară (Regat + Basarabia, crescuse la 80,1%). Basarabia electorală părea constantă cu sine, nesurprinzător, dacă ne gândim că nu trecuse decât jumătate de an de la alegerile anterioare. Totuși, se constată și o creștere a numărului de buletine nule, deci o scădere a voturilor valabile exprimate, ajungând la 86,81% din totalul votanților (față de 90,99) și 62,71% din înscriși (față de 65,69). Anularea e pusă, în general, pe seama nivelului cultural redus, dar e greu de imaginat cum niște oameni care votaseră corect cu câteva luni în urmă nu mai erau capabili să o facă acum. De asemenea, a mai fost interpretată ca o formă de protest¹². Aș mai adăuga și că numărul de liste și de candidați crescuse mult față de noiembrie 1919, ceea ce putea genera dificultăți și confuzii la votare.

Cu toate presiunile guvernului, PȚB a reușit și de această dată să obțină aproape jumătate din mandatele Basarabiei (25, pentru 35,6% din voturi), dar averescanii au avut o pătrundere puternică, 21 de mandate (pentru 29,9% din voturi)¹³.

Tab. 6. Votanți, voturi, mandate – Basarabia, 1920

Județ	Votanți (% din înscriși)	Voturi valabile (% din votanți)	Voturi valabile (% din înscriși)	Mandate PȚB	Mandate PP	Mandate alții
Bălți	73,15	91,74	67,11	6		
Cahul	79,94	93,02	74,36	1	3	
Cetatea-Albă	83,53	81,1	68,08	1	6	
Chișinău	59,66	94,61	56,44	2	4	2
Hotin	75,57	82,92	62,66	4	1	
Ismail	58,44	83,06	48,54		4	
Orhei	76,78	84,52	64,89	3	2	1
Soroca	68,96	89,71	61,85	6		
Tighina	75,62	84,98	64,27	2	2	1
Total	72,24	86,81	62,71	25	22	

¹² Svetlana Suveică. *Basarabia...*, p. 89.

¹³ Marcel Ivan. *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice (1919-1932)*. Sibiu: Editura și tiparul Krafft & Drotleff, f.a., Tabloul IIa. Alte trei mandate au mers la Gruparea independentă și unul la Federația democrat-național-socială.

Alegerile din 1922 s-au desfășurat după același sistem, dar într-un context politic nou, cu liberalii la guvernare și implicați în lupta electorală din Basarabia și cu o scindare a forțelor politice locale care indica începutul procesului de integrare a acestora în peisajul național. Numărul înscrișilor a scăzut față de alegerile anterioare, la 487.987, dar a crescut cel al votanților, 380.370, reprezentând 77,9%, și cel al voturilor valabile, 359.176, adică 94,43% din votanți și 73,6% din înscriși¹⁴.

Nu se mai vorbea acum de un partid țărănesc, ci de două. Gruparea Pan. Halippa și C. Stere fuzionase deja cu PȚ din Regat, al lui Ion Mihalache, și se prezenta în alegeri sub acest nume, iar gruparea Inculeț-Ciugureanu („grupul inculeților”), păstrând denumirea PȚB, participa semi-independent. Semi-independent, pentru că era de notorietate alianța sa cu partidul de guvernare PNL (cu care avea să fuzioneze peste mai puțin de un an) și în două județe chiar a avut o „colaborare oficială cu acesta”¹⁵. La Cetatea-Albă a candidat doar o listă PNL (cu I.I.C. Brătianu în frunte), iar la Ismail doar una PȚB. În rest, au fost formal în concurență. Cele 51 de mandate au fost împărțite astfel: PȚB – 22, PȚ – 17, PNL – 7, restul mergând la Liga democratică basarabeană și Gruparea Național-Evreiască. Se poate spune că, pentru prima dată, guvernul central a repurtat o victorie clară în Basarabia. Era începutul unui lung șir. Și era pentru ultima dată când reprezentanții în Parlament ai județelor din Basarabia erau stabiliți exclusiv pe baza voturilor din Basarabia.

Direcția de la 1922 părea să fie deja cea de omogenizare a spectrului politic românesc, de dispariție a curentelor locale sau, cel puțin, de atenuare a lor prin contopirea cu cele din alte provincii. Această direcție a fost accelerată de măsurile legislative luate de liberali în anii următori și față de care liderii basarabeni s-au poziționat în funcție de raporturile lor cu puterea.

S-a spus, nu fără temei, că, în 1923, odată cu topirea ultimei forțe regionale semnificative cu un partid regățean (PȚB în PNL), dar mai ales cu adoptarea Constituției, „etapa «Basarabia pentru basarabeni» s-a încheiat, chiar și formal”¹⁶. A fost reglementat un model instituțional centralist, care, formal, nu admitea niciun pic de autonomie regională, în ciuda mult clamatei descentralizări, fapt întărit prin Legea unificării administrative din 1925. În ceea ce ne privește, mai importantă este faimoasa Lege electorală din 1926. Contemporanii (dintre basarabeni, cel mai critic fiind Stere) și apoi istoricii au discutat cel mai mult despre prima electorală. Partidul care obținea cel puțin 40% din voturi, la nivel național, primea jumătate din mandatele parlamentare și proporțional din cealaltă jumătate. Astfel, rezultatele partidelor „minoritare” (sub 40%) se înjumătățeau. Este, fără îndoială, prevederea cea mai insolită și emblematică pentru acea lege, cu efecte puternice în distorsionarea reprezentării și în instituirea centralismului electoral. Dar nu era singura. Chiar dacă în istoriografie a rămas în umbră, în epocă s-a vorbit mult și despre repartizarea la nivel național a mandatelor, considerată de mulți neconstituțională, căci, practic, crea o circumscripție uriașă, în condițiile în care Constituția prevedea că nicio circumscripție nu poate fi mai mare decât un județ. Se însumau centrali-

¹⁴ Svetlana Suveică. *Basarabia...* pp. 92, 343.

¹⁵ *Ibidem*, p. 93.

¹⁶ Nicolae Negru. Impactul Constituției din 1923 asupra vieții politice din Basarabia interbelică. În: *Unificarea legislației și funcționarea sistemului judiciar după Marea Unire din 1918*. București: Editura Universul Juridic, 2018, p. 109.

zat voturile partidelor și se calcula câte mandate trebuia să primească fiecare, abia apoi ele fiind repartizate în teritoriu. Nu în ultimul rând, o mare problemă era și stabilirea numărului de mandate pentru fiecare județ. Noua lege nu mai prevedea o normă de reprezentare, ci fixa numărul aleșilor printr-un tabel anexat, precizând că el va fi modificat, prin lege, pentru a fi „proporțional cu populațiunea ce se va constata pe baza recensământului general”. Recensământul a fost realizat abia după cinci ani și trei rânduri de alegeri, dar legea n-a fost modificată niciodată.

Am arătat mai înainte că, prin reducerea Parlamentului de către Averescu în 1920, ponderea reprezentanților Basarabiei fusese deja redusă. Provincia era deja subreprezentată. Acum, numărul deputaților era crescut de la 369 la 387, dar cel din Basarabia rămânea 51. Deci ponderea scădea și mai mult, de la 13,82 la 13,18%, în condițiile în care ponderea populației era estimată și avea să fie confirmată de recensământ la aproape 16 (15,89). Dr. N. Lupu (regățean, dar candidat și ales în Basarabia și în 1920, și în 1922) a cerut să se îndrepte această „nedreptate strigătoare”¹⁷, prin acordarea a câteva mandate în plus (9?). Amendamentul său a fost respins la cererea ministrului Al. Constantinescu, pe motivul, fals, că nu existau date statistice suficiente. Astfel, Basarabia a rămas zona cea mai slab reprezentată a României Mari. Dacă, în ansamblul țării, se alegea un deputat la 46.576 de cetățeni, în Basarabia era 1 la 56.165, deci cu aproape 10.000 mai mult. Județul Hotin rămânea în continuare cel mai defavorizat din țară, cu un deputat la 78.686 de locuitori, în condițiile în care, la cealaltă extremă, Făgăraș avea 1 la 28.680¹⁸.

Deși cred că s-a observat, fac precizarea că mă ocup nu de comportamentele electorale din Basarabia, ci de efectele sistemului asupra reprezentării Basarabiei. Simplificând, se poate spune că ea a fost înăbușită de restul țării.

Se știe că, în ansamblul perioadei interbelice, rezultatele alegerilor au fost foarte fluctuante, dând întotdeauna un număr foarte mare de voturi partidului aflat la guvernare, cu diferențe foarte mari față de cât obținea când se afla în opoziție. Este ceea ce primii politologi români numeau „zestrea guvernamentală”. Tendința de a vota cu puterea a fost asociată cu nivelul economic și cultural precar al populației (ignorându-se în bună măsură presiunea administrativ-polițienească). „Această stare de lucruri își are originea și explicația în situația și standardul general de viață modest al masei alegătorilor (în majoritate țărani)... «Zestrea» de voturi pe care o dă o provincie guvernului este cu atât mai mică cu cât standardul maselor populare este mai ridicat”. Comparativ cu celelalte zone, Basarabia dădea o „zestre” mai mare, adică mai mulți oameni votau cu guvernul (74% față de 34 în Ardeal și 67 în Regat, pentru primele trei alegeri; 20% față de 13 în Bucovina, 15 în Banat, 19 în Ardeal, la următoarele trei). „Țăranul din Basarabia... sau chiar acela din unele regiuni ale Vechiului Regat, care nu s-a eliberat încă cu desăvârșire de tradiția și mentalitatea unei dependențe și încătușări individuale, morale și materiale ale unui trecut nu prea îndepărtat, formează încă o masă electorală mai maleabilă și cu concepții politice destul de vagi”. Scăderea „zestrei” începând de la finalul anilor 1920, deci odată cu „depresiunea economică”, asociată în toată țara,

¹⁷ *Dimineața*. Anul XXII. Nr. 6496. 26 martie 1926, p. 3.

¹⁸ Adrian-Alexandru Herța. Sistemul de repartizare geografică a mandatelor parlamentare stabilit prin Legea electorală românească din martie 1926. În: *Revista istorică*. Tom XXIII. Nr. 5-6. 2012, pp. 567-569.

dar mai ales în Basarabia, și cu ascensiunea mișcărilor extremiste, este explicată tot prin „starea materială precară a masselor populare”, care a ajuns să genereze nemulțumire și „aversiune... față de politică în general (scăderea participării la vot) și față de guverne în special)”¹⁹. Sigur că aceste constatări și explicații nu pot fi respinse, însă ele nu trebuie nici absolutizate. În primul rând, în ceea ce mă interesează aici, pentru că se concentrează pe comportamente, lăsând deoparte mecanica sistemului, privilegiază subiectivul în dauna obiectivului.

Tab. 7. Partide la guvernare – voturi și mandate în Basarabia²⁰

An	Partid la guvernare	% voturi România	% mandate România	% voturi Basarabia	% mandate Basarabia
1926	PP	52,09	75,45	58,2	76,47
1927	PNL	61,7	82,17	79,9	90,2
1928	PNT	77,78	89,92	85,6	96,1
1931	Uniunea Națională	47,49	75,19	52,77	82,35
1932	PNT	40,3	70,8	28,5	72,54
1933	PNL	50,99	77,52	48,4	84,3
1937	PNL	35,92	39,28	36,51	39,22

Lăsând deoparte certele, dar imponderabilele, abuzuri ale aparatului de stat, observăm că, într-adevăr, de la începutul anilor 1930, în Basarabia tendința de a vota pentru putere slăbește în intensitate, chiar mai mult decât în restul României, situându-se sub media pe țară. Cu toate acestea, partidele de guvernământ continuă să obțină largi majorități în provincie, mai largi chiar decât în restul țării. Situația apărea dintr-o coliziune între voința, liber sau mai puțin liber exprimată a electoratului, și funcționarea sistemului electoral, care genera, se vede cu ochiul liber, o tiranie nu neapărat a majorității, ci a numărului cel mai mare.

În primul rând, legea înjumătățea procentele grupărilor „minoritare”, înjumătățind deci și numărul mandatelor care li s-ar fi cuvenit proporțional. Apoi, le dădea prioritate la repartizarea teritorială, în ordinea descrescătoare a procențelor fiecăruia din județe, dar fără a le da dreptul la mai mult de un mandat pe județ, cu excepția cazului în care obțineau majoritatea, ceea ce se întâmpla foarte rar, fiind dificil, de multe ori, și pentru cei de la guvernare. Gruparea „majoritară” venea la final să umple golurile.

Cazul Basarabiei este special și pentru că, prin lege, era subreprezentată. E știut că un număr mai mare de mandate puse în joc asigură un plus de proporționalitate, chiar și în condițiile viciate din România interbelică, dar aceasta e mai curând o chestiune teoretică. Caracterul particular vine, în primul rând, din diversitatea, putem spune chiar dispersarea, opțiunilor alegătorilor. Dincolo de eventualul vot masiv primit când au organizat alegerile, nu se poate spune că vreunul din partidele mari a reușit să își creeze un fief în Basarabia. Chiar dacă, la nivelul regiunii, strângeau un număr cât de cât semnificativ de voturi, puține dintre

¹⁹ Marcel Ivan. *Evoluția...* pp. 28-30.

²⁰ Date prelucrate după Marcel Ivan. *Evoluția...* și M.O. Nr. 300. 29 decembrie 1933

județe se aflau în topul partidului respectiv, deci puteau obține un mandat. Astfel, în 1931, în opoziție, PNȚ la nivel național avea 15% și 30 de mandate de deputat, iar în Basarabia – doar 8,4% și doar două mandate. În 1933, la nivel național, 14% și 29 de mandate, iar în Basarabia 12,2% și tot două mandate. PNL a luat, în 1932, 13,6% și 23 de mandate, pe țară, respectiv 9,8% și două mandate în Basarabia.

În rest, în 1931, aproape 40% din voturile basarabenilor au mers către formațiuni mici (georgiști, lupiști, social-democrați, evrei), care abia au reușit să ia câte un loc sau niciunul (Partidul Poporului, Liga Apărării Național-Creștine, Gruparea „Corneliu Zelea Codreanu”, Blocul Muncitoresc-Țărănesc ș.a.). Notabilă pentru acest an este reușita Partidului Țărănesc democrat al lui C. Stere, care, rupt de PNȚ și cartelat cu Liga contra cametei, a reușit în Basarabia 10,5% și 4 mandate (din total 6 pe țară). Cam asta era soluția pentru ca provincia să nu fie sufocată electoral. În 1931, opoziția a strâns aproape 50% din voturi și doar 20% din locuri, lăsând ca restul să fie umplut de partidul de pe primul loc.

În 1932, a fost și mai spectaculos: opoziția a luat peste 70% din voturi și sub 30% din mandate. Notabile sunt scorurile PSD (6,91% și 3 mandate), LANC (14,8% și 3 mandate), CzC (3,9 și 1), Uniunea Națională (3,2 și 2). Dar au fost și partide cu cca 5% (lupiști, georgiști) și chiar 8% care nu au reușit să ia nimic. În 1933, opoziția a strâns mai mult de jumătate din voturi, dar abia 15% din mandate. Se poate conchide că voturile basarabenilor pentru opoziție, chiar dacă numeroase, erau foarte dispersate, mergând în mare parte către partide mici, care, prin mecanica sistemului ajungeau să aibă mandate foarte puține, jumătate din cât li s-ar fi convenit proporțional. În plus, voturile pentru aceste partide mici erau inegal distribuite pe județe, putem spune că erau concentrate în unele dintre ele, ceea ce era contraproductiv, pentru că algoritmul nu permitea alocarea a mai mult de un mandat pe județ.

Un caz flagrant este cel al Gr. CZC, în 1931. Ea a depus liste în Cahul, Ismail și Tighina, obținând 24, 14, respectiv 3%. În ciuda rezultatelor bune din primele două, la nivel național nu a atins pragul de 2%, deci nu a primit niciun mandat. În anul următor, a câștigat un loc de deputat la Cahul pentru doar 18%. Tot în 1931, LANC a câștigat cca 12% în Orhei și Soroca, dar cu 2 și ceva în Ismail și Lăpușna și fără liste deloc în Bălți și Cetatea Albă, a reușit doar sub 5% pe provincie și niciun deputat. În 1932, a urcat la aproape 15% și 3 deputați, cu 37,54% la Bălți, 21,83 la Cetatea Albă, 18,78 la Orhei, dar cu doar puțin peste 1% la Hotin și fără listă la Cahul.

Rezultatele din anul 1932 merită privite mai în detaliu. Fărămițarea voinței electorale a fost extremă. În ansamblu, cam un sfert din voturi au mers spre partide care nu au obținut deloc reprezentare. Cazul extrem a fost județul Soroca, fiul lui Constantin Stere, unde PȚD-ul înființat de acesta a reușit să obțină 41% (7,98% la nivel de provincie) și nici un loc de deputat. Au luat câte unul UN și Partidul Evreiesc, pentru cam 8% din voturi. Restul de 4 (67%) au mers către partidul de guvernare, care avea doar 11%. Ne dăm astfel seama că acesta a ajuns să domine electoral regiunea, nu atât prin județele în care a obținut scorurile cele mai bune (maximul a fost 43%, la Lăpușna), ci prin acelea cu scorurile cele mai slabe. Pe lângă exemplul menționat, Soroca, mai avem și Bălți, unde, cu doar 12,5%, PNȚ a luat 5 din 6 mandate, Ismail, unde, cu 25% a luat 3 din 4 și Tighina, unde, cu 30% a luat toate cele 5 mandate. Peste tot, pentru că mecanismul electoral nu a permis altor partide să obțină reprezentare.

Disproporționalitatea poate fi ilustrată în multe feluri. Adaug doar că, în 1932, Basarabia a dat atât partidului de guvernare, cât și principalului partid de opoziție, cca 10% din totalul voturilor. Primului i-a dat însă 13%, iar celuilalt doar 7% din totalul mandatelor. LANC a avut în Basarabia aproape 40% din voturi²¹, dar sub 30% din mandate. Georgiștii și lupiștii, 10% din voturi și niciun mandat. La partidele mici diferențele tind să dispară.

La fel s-au petrecut lucrurile și în 1933, la un nivel mai redus, pentru că partidul aflat la guvernare, PNL, a reușit să obțină majoritatea voturilor în cinci din cele nouă județe (Cahul, Hotin, Lăpușna, Orhei, Tighina), în trei dintre acestea (Cahul, Lăpușna, Orhei), adjudecându-și totalitatea mandatelor. Avem însă și exemplul Bălți, unde PNL cu puțin peste 30%, a avut 4 deputați, iar LANC, cu aproape 29%, doar 1, la fel ca PT Radical, cu 5,78. La Soroca, cu sub 40%, a luat 5 din 6 deputați.

Rezumând, Basarabia a reușit să aibă o reprezentare echitabilă în Parlamentul României la primele alegeri, din 1919. Din 1920, aceasta a început să fie viciată de subreprezentarea provinciei și de imixtiunile partidelor regățene. După aplicarea legii din 1926, care a instaurat în toată țara un centralism electoral și o dominație a partidului aflat la guvernare, Basarabia a fost zona cea mai afectată. P. Cazacu aprecia că „viața politică a Basarabiei suferea și ea de toate defectele vieții politice românești”²². Suferea mai rău. Aici guvernul a obținut și voturi, și mandate mai multe decât în restul țării, fapt explicat prin nivelul economic și cultural precar al populației. Tot sărăcia, acutizată de criza economică, și generatoare de frustrări, a fost considerată și factorul determinant al schimbării de comportament electoral, de la începutul deceniului următor, adică al reducerii sprijinului și chiar a unei rezistențe la tendințele dominante ale partidelor de la guvernare. Și în acest caz, Basarabia a fost în top, aducând guvernului voturi, procentual, mai puține decât celelalte provincii. Totuși, chiar și așa, a continuat să fie cea mai oprimată în ceea ce privește rezultatele, guvernul având, procentual, mandate mai multe decât oriunde, în dauna, evident, a partidelor de opoziție. Situația a apărut ca aplicare a mecanismelor electorale inechitabile, într-un spațiu cu o voință politică foarte eterogenă. Am putea spune că Basarabia a căzut victimă propriei sale încercări de emancipare electorală.

Anii 1930 sunt asociați, în România, în general, și în Basarabia în special²³, cu ascensiunea extremismului de dreapta. Aceasta s-a întâmplat ca urmare a unei propagande intense pe fondul unei stări de nemulțumire, generatoare de porniri antisistem. S-a apreciat că „tocmai în virtutea caracterului său politic, etnic și cultural specific, Basarabia părea să aibă toate trăsăturile pentru a deveni spațiul ideal pentru consolidarea dreptei naționale românești”²⁴, ea devenind „laboratorul politic al noii drepte extremiste românești”²⁵. Sunt multe nuanțe de luat în seamă. Ne putem întreba dacă nu cumva și subreprezentarea cronică a fost un factor cel puțin favorizant al acestui fenomen.

²¹ Pentru rezultatele LANC/PNC în întreaga provincie, în perioada 1926-1937 a se vedea: Alexandru-Murad Mironov. Basarabia interbelică – evoluții sociale și culturale. În: *Studii și articole de istorie*. Vol. XXIX. 2012, p. 43.

²² Mihai Chilaru. Mișcarea legionară în Basarabia (anii 20'-30 ai sec. XX). În: *Analele Științifice ale Universității de Stat din Moldova*. Vol. I. SSU. 2014, p. 21.

²³ Alexandru-Murad Mironov. *Basarabia interbelică...*, pp. 34-35.

²⁴ Alberto Basciani. *Dificila unire...*, p. 263.

²⁵ *Ibidem*, p. 300.

.....

Generalul-erou Dimitrie Petrescu Tocineanu – moldovean prin naștere, bănățean prin adopție, militar prin vocație, erou prin sacrificiu

Ion TECA

LUGOJ, ROMÂNIA

 0009-0002-0759-4991

General-hero Dimitrie Petrescu Rocineanu – moldavian by birth, banat by adoption, military by vocation, hero by sacrifice. We can say that Dimitrie Petrescu Tocineanu was the providential man that was sent in hot and uncertain place, Banat region, after World War I. He holds several informal names, as a “Military who fought in three wars”, “The first Romanian officer who arrived in Banat”, “Musician officer”, but he remains “Eroic general”. He was born in Bârlad, and participated in second Balcan Wars and fought in World War I. He was sent to the Romanian embassy in Petrograd, and after that he was the first Romanian officer who was sent in Banat, as a liaison officer around french army. He was the cabinet chief of Romanian`s embassy from Budapest, led by minister Diamandy. He married in Lugoj and contributed to the cultural and sporting development of the city. In the World War II he fought in Est Front and he was wounded in 1943, February 11, in Abhazia, two weeks later, he died and last wish was to be buried at lugoj.

Keywords: Dimitrie Petrescu Tocineanu, hero, brigadier general, Lugoj, Philharmonic Society

Există oameni providențiali pe care Dumnezeu îi trimite acolo unde este nevoie de ei, fără ca aceștia să intenționeze obținerea sau deținerea unor onoruri sau titluri statale, ei îndeplinindu-și doar misiunea către popor. Se poate aprecia că generalul Dimitrie Petrescu Tocineanu, fiu al Moldovei, este omul providențial trimis de Dumnezeu într-un loc și un moment foarte fierbinte și nesigur, Banatul postbelic.

I se pot atribui, pe bună dreptate, supranumele de „Generalul care a luptat în trei războaie”, „Primul militar român care a pătruns în Banat”, „Ofițerul-muzician”, dar el rămâne „Generalul-erou” care și-a dat sacrificiul suprem pentru patrie.

Generalul-erou Dimitrie Petrescu Tocineanu a văzut lumina zilei în 30 ianuarie 1893 la Bârlad, județul Vaslui, într-o familie cu vechi tradiții cazone, tatăl său fiind colonel de geniu, pentru meritele sale fiind avansat la gradul de colonel, în anul 1908, de către Regele Carol I¹.

A urmat școala primară și liceul în localitatea natală, apoi, atras fiind de haina militară și animat de propășirea și emanciparea nației, a absolvit Școala militară de ofițeri de infanterie din București, pe care a absolvit-o ca al patrulea clasificat, în anul 1912, activând în Regimentul de Gardă Nr. 2 „Regina Elisabeta”².

¹ Oficiul Național pentru Cultul Eroilor „General de Brigadă Dimitrie Petrescu Tocineanu” (<https://once.mapn.org>).

² Jurnal de familie. În: Constantin-Tufan Stan. *Miscellanea musicologica*. Editura Eurostampa, Timișoara: 2018, p. 122.

Dimitrie Petrescu Tocineanu
(colecția ing. Dan Tocineanu)

Alături de copiii săi,
Dan și Rodica (Drăgilă)

A luat parte la al Doilea Război Balcanic, iar după avansarea la gradul de locotenent (15 decembrie 1915), ofițerul va fi trimis atașat la legația României de la Petrograd, misiune diplomatică condusă de ministrul plenipotentiar C. Diamandy. Aici, grație calităților diplomatice excelente pe care le posedă, va fi evidențiat, iar pentru activitatea sa, în numele țarului Nicolae al II-lea, i se va acorda Ordinul „Sfânta Ana”.

La vârsta de 24 de ani, în 3 iunie 1917, este avansat la gradul de căpitan, fiindu-i permisă întoarcerea la unitate, ca și comandant de companie, pe frontul de la Varnița, lângă Adjud, împotriva trupelor germane, pentru ca apoi să lupte împotriva trupelor rusești, care părăsiseră frontul românesc, dedându-se la acte de jaf și teroare asupra populației civile în retragerea acestora către Basarabia.

După euforia națională a Marii Uniri, Consiliul Dirigent va cere ajutorul trupelor române, pentru a contracara acțiunile trupelor bolșevice maghiare ale lui Béla Kuhn. Va trece Carpații, în Transilvania, cu Regimentul de Gardă Nr. 2, ajungând la Sibiu în 18 decembrie 1918 și deplasându-se ulterior la Zam, pe Mureș.

În Banat, situația era foarte incertă și nesigură. După proclamarea Republicii Bănățene de către Otto Roth și locotenent-colonelul Albert Barna, trupele sârbești au pătruns în Banat, acțiune la care, inițial, au aderat mulți români. Dar, ca urmare

a împotrivirii acestora la voința unionistă românească, sârbii blocând orice tendință locală la autodeterminare, situația a degenerat, după ce mulți reprezentanți locali și susținători ai cauzei românești au fost oprimați. În aceste condiții de incertitudine și nesiguranță socială, deoarece încă nu începuseră tratativele de pace, în Banat au pătruns trupele franceze, Diviziile 11 și 17 Coloniale de supraveghere.

În acest peisaj social, Tocineanu, grație experienței diplomatice, primește misiunea de a îndeplini rolul de ofițer de legătură între armata română, care acționa deja în Transilvania, și armatele sârbești și franceze, ajungând la Timișoara la 10 februarie 1919. În această calitate, colaborează excelent cu generalii Pruneau, Gougan, De Lobit și îi cunoaște pe mareșalul D' Esperay și pe Alexandru, prințul regent al Iugoslaviei. Tot căpitanul Tocineanu, ca reprezentant al armatei române, îl va întâmpina pe generalul de divizie Berthelot, care va sosi la Timișoara în 9 mai 1919.

Această misiune a îndeplinit-o cu succes până în 4 august 1919, când armata română a cucerit Budapesta, după înfrângerea armatei bolșevice a lui Béla Kuhn. Calitățile sale de diplomat îl vor propulsa în alte sfere de înaltă responsabilitate pentru țară, fiind numit consilier și șef de cabinet al Înalțului Comisar al Guvernului Român la Budapesta – ministrul C. Diamandy, cel cu care lucrase la Petrograd, la solicitarea acestuia din urmă, misiune îndeplinită excelent până în ianuarie 1920, când s-a reîntors la regiment.

Generalul poate fi declarat lugojean prin adopție, iubind foarte mult acest oraș, unde a sosit la 22 martie 1919 ca prim ofițer român. S-a căsătorit, în anul 1920, cu Alma Pop, membră a Reuniunii Române de Cântări și Muzică, fiica avocatului Isidor Pop, patriot român, fondatorul și directorul Băncii „Poporul”.

Tot în 1920 a fost mutat, la cerere, în calitate de comandant de batalion, în cadrul Regimentului Infanterie, unitate înființată de Carol I înainte de 1877. La 1 decembrie 1929 a fost numit ajutor de comandant la Batalionul 12 Vânători de Munte „Spătărel Coman”, iar la 1 aprilie 1930 a fost numit comandantul acesteia. În 1936 a fost numit ajutorul comandantului Regimentului 2 Vânători de Gardă nr. 9, iar la 10 mai a fost avansat colonel. La 10 august 1936 a fost numit comandantul Grupului 1 Vânători de Munte Brașov. A îndeplinit, în paralel cu activitatea militară, demnitatea de prefect, succesiv, în județele Brașov, Sibiu, Mehedinți până în 20 septembrie 1940, când a fost numit comandant secund al Diviziei 17 Infanterie, staționată în Banat. De asemenea, în paralel cu activitatea militară, a activat în cadrul președinției Consiliului de Miniștri în problema Timocului³³.

De rând cu activitatea din domeniile militar, diplomatic și administrativ, activități însoțite de înalte aprecieri pentru profesionalismul dovedit, Dimitrie Petrescu Tocineanu a depus o intensă muncă pe tărâm cultural, dăruindu-și o însemnată etapă din viață pentru ridicarea la cele mai înalte cote ale elitismului acestui domeniu: a fost membru în Comitetul Liceului „Coriolan Brediceanu”, membru al Cazinoului Civil al orașului Lugoj și membru al Cercului Militar Lugoj. Calitățile artistice recunoscute l-au propulsat în societatea băănățeană, depunând un efort considerabil la înființarea Societății Filarmonice din Lugoj, a șaptea din țară, unde a fost prim-violonist, vicepreședinte, între 1927-1933, apoi președinte între 1933

³³ *Ibidem.*

Ordine, medalii și decorații conferite lui Dimitrie Petrescu Tocineanu

și 1936, implicându-se în activitatea artistică și culturală lugojeană, ani la rând activând ca violonist în orchestra Societății Filarmonice. În acest sens, în jurnalul său, Tocineanu mărturisește că a fost principalul inițiator al fondării Societății Filarmonice: „De când am venit la Lugoj, m-am ocupat mult de muzică, dându-mi concursul la nenumărate concerte și festivaluri, și, pentru că am văzut o mulțime de talente, care, adunate la un loc, ar putea înjgheba o orchestră de elită, am luat inițiativa și, la 20 febr., s-a organizat o Soc. Filarmonică, în care am fost ales ca vicepreședinte. În fiecare lună avea loc câte un concert, ale căror programe se găsesc în biblioteca mea”⁴⁴. Chiar dacă a fost ales, initial, vicepreședinte al Societății Filarmonice, a condus-o, efectiv, de la înființarea acesteia.

Dimitrie Petrescu Tocineanu deținea un dezvoltat spirit al inițiativei și ducerii la bun sfârșit a tuturor ideilor care se transformau în proiecte de suflet, apreciate de specialiștii în domeniu. Un exemplu, în acest sens, este materializarea ideii organizării unui concert omagial în cinstea lui George Enescu, în ziua de 6 ianuarie 1932, ca un gest reparatoriu după contramandarea recitalului, cu un an în urmă, cu ocazia împlinirii a cinci decenii de viață. Evenimentul s-a materializat ca urmare a inițiativei lui Tocineanu din 6 noiembrie 1931, în cadrul Adunării Generale a Societății Filarmonice, în calitate de vicepreședinte al acesteia, prilej cu care George Enescu fusese declarat membru de onoare al Societății Filarmonice lugojene. Evenimentul s-a ridicat la cele mai înalte cote de apreciere, fiind onorat cu participarea tuturor coralelor lugojene și de tânăra orchestră a Societății Filarmonice. Despre succesul manifestării și despre rolul pe care l-a avut D. P. Tocineanu în organizarea manifestării, se pot trage, foarte ușor, concluziile din cronică semnată de dirijorul Filaret Barbu, sub pseudonimul Filarmon, în ziarul *Răsunsetul*: „Dl lt.-colonel Tocineanu este intelectualul cu cele mai frumoase inițiative pentru societatea noastră lugojeană. Așa și de data aceasta s-a gândit să ne adune pe toți iubitorii de muzică, toate corurile din Lugoj, pentru ca prin cântece și muzică să-l preamărim pe cel mai mare reprezentant al muzicii românești, pe maestrul George Enescu. [...] Lăudabilă este doar însăși inițiativa și cu atât mai vărtos pro-

⁴⁴ Constantin-Tufan Stan. *George Enescu. Consonanțe bănățene – cronici, evocări, interviuri, omagii, mărturii*, Ediția a II-a revăzută și adăugită. Editura Eurostampa. Timișoara: 2018, p. 62.

Istoricul familiei Petrescu-Tocineanu.

După cum un popor trebuie să știe istoria neamului său, tot asemenea și o familie este bine să-și cunoască istoricul său; de aceea m'am hotărât a scrie pentru Copiii și urmașii mei acest istoric, arătând originea familiei mele, diferitele împrejurări prin care eu am trecut, precum și mai multe sfaturi asupra chipului de purtare în lume, care le-ar fi de folos.

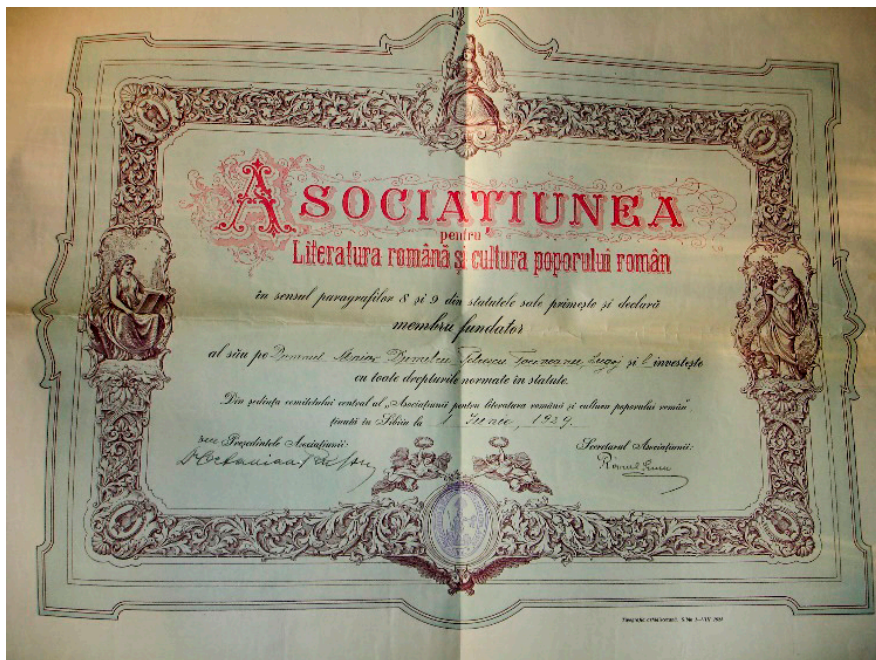
Am început a scrie cele ce urmează în ziua de 30 Ianuar 1920, ziua nașterii fiului meu Dimitrie, când a împlinit 27 ani, în acest Album trimis de el de la Lugos, din Banat; iar eu stăteam la Birlad cu familia mea, ca pensionar, fiind în al 62^{lea} an al vieții mele.

Eu sunt născut la 6 Februar 1858, în Comuna Costești, Județul Tulcea, 40 Km. departe de Birlad, unde părinții mei aveau o moșie în arenda. Tatăl meu se numea Petrea, iar mama Maria; ocupațiunea lor era agricultură; și, fiindcă nu aveau pământul lor propriu, luau în arenda; amândoi erau buni gospodari, harnici și cinstiți; tata știa carte cu litere slave și îi plăcea să cânte la biserică ca dascăl, deși nu era de meserie; Mama nu știa carte deloc. Ei au avut

Filă din jurnal

gramul oferit de Filarmonică, care a executat una din *Rapsodiile* lui Enescu. [...] Lugojul muzical nu putea să-l sărbătorească pe maestrul Enescu mai nimerit, mai impozant de cum l-a sărbătorit. [...] Sala arhiplină i-a ovaționat îndelung pe interpreți și astfel a adus un sincer omagiu maestrului G. Enescu”⁵.

⁵ Răsunetul. Lugoj. XI. Nr. 3 martie 1943, p. 2; cf. Constantin-Tufan Stan. *George Enescu. Consonanțe bănățene*.

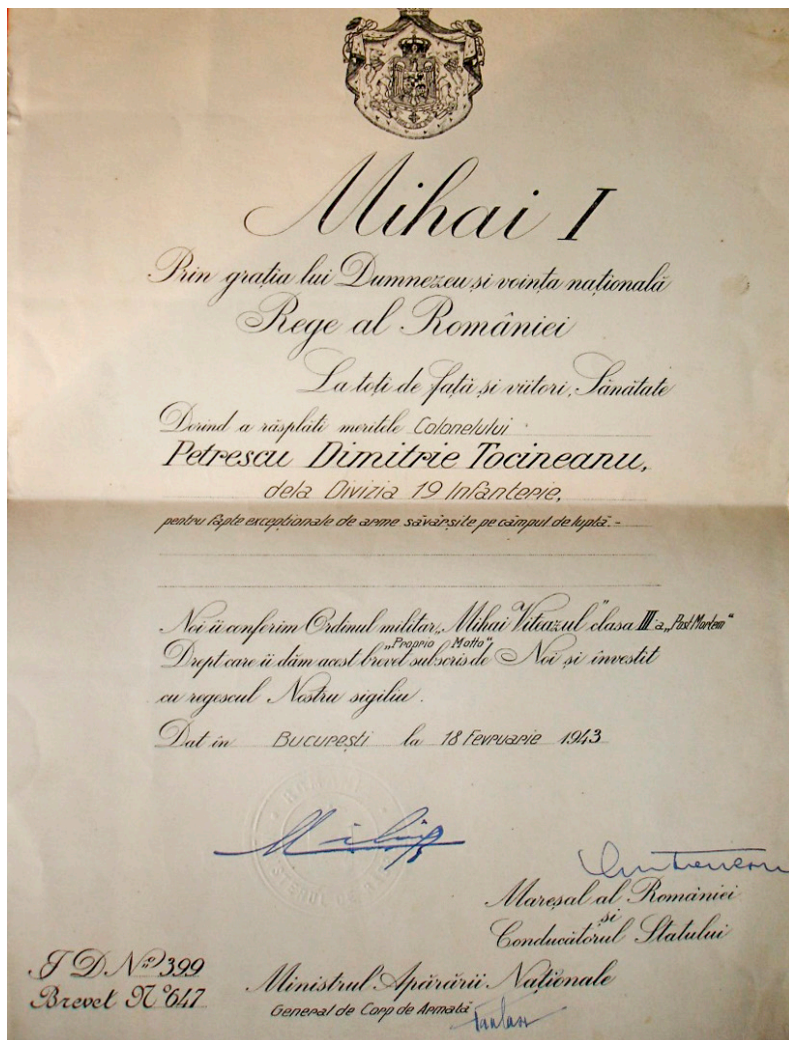

Membru fondator al ASTREI sibieni

De asemenea, Tocineanu a îndrăgit foarte mult sportul, fiind un susținător al fotbalului lugeojean, între 1931 și 1936 fiind președintele Clubului Sportiv „Vulturii”, aici construind prima tribună de lemn. Atât pe plan cultural, cât și sportiv, Tocineanu a obținut calificative maxime și a primit medalia „Meritul cultural” și cel mai mare premiu pentru performanța de a califica echipa de fotbal în campionatul național – ediția 1937-1938.

Intrarea României în al Doilea Război Mondial îl aduce pe frontul de Est, unde a participat la cucerirea peninsulei Taman din Crimeea, în Kuban, la Kerci, Krasnodar, Krâmscaia și Abinskaia. A comandat Divizia 19 Infanterie, în perioada decembrie 1942 – februarie 1943, în luptele din Peninsula Kerci, remarcându-se în buna organizare și desfășurare a acțiunilor militare, în acest sens, reușind oprirea ofensivei sovietice, pe acea direcție, în zona Krasnodar-Krâmskaia. Pentru a fi cât mai aproape de zona acțiunilor de luptă, a luat decizia să-și stabilească postul de comandă aproape de trupele aflate la contact. În urma unui puternic atac, susținut de aviație, tancuri și artilerie, este rănit, la 11 februarie 1943, în luptele din Abhazia și moare două săptămâni mai târziu, la 27 februarie 1943. Ultima sa dorință a fost aceea de a fi înmormântat la Lugoj, dorință pe care i-a îndeplinit-o credinciosul sergent bănățean Biriș Emil, care l-a însoțit pe întreaga campanie din est⁶.

⁶ Răsunetul. Lugoj. XXII. Nr. 10, 7 martie 1943.

Ordinul militar „Mihai Viteazul”

Impresionat și marcat profund de moartea prietenului său, Zeno Vancea îi va dedica un recviem, *Muzică la Pomelnicul unui erou*, pentru care a obținut Premiul I la ediția din 1943 a prestigiosului Concurs Național de Compoziție „George Enescu”. Opusul, structurat în cinci secțiuni (*Introducere – Sostenuto molto, Pe robul acesta mutat de la noi, Tu însuți ești fără de moarte, Veniți să dăm mortului ultima sărutare, Ce este viața? floare, fum și rouă*), reprezintă o capodoperă a expresivității și nuanțelor spiritului liturgic ortodox la care visa Zeno Vancea⁷.

⁷ Constantin-Tufan Stan. *George Enescu. Consonanțe bănățene*.

Efecte militare din panoplia generalului-erou Dimitrie Petrescu Tocineanu

A fost avansat constant, sublocotenent (1912), locotenent (1915), căpitan (1917), maior (1921), locotenent-colonel (1930), colonel (1936) și general de brigadă post-mortem (1943) de către regele Mihai, avansările fiind însoțite de calitative excepționale. Pentru faptele sale de arme a fost decorat cu medaliile „Avântul Țării”, „Bărbăție și Credință”, Crucea „Meritul Sanitar”, Ordinul „Coroana României, clasa a V-a, cu Spade și Panglică de Virtute Militară”, Crucea de Război Germană, clasa a II-a, și Ordinul „Mihai Viteazul”.

Militarii lugojeni, ca o recunoaștere a întregii sale activități, ca un model de dăruire civică, militară și de sacrificiu suprem pentru țară, l-au ales patron spiritual al Asociației Cultul Eroilor „General Dimitrie Petrescu Tocineanu” din garnizoana Lugoj.

Concluzie

Chiar dacă personalitatea generalului-erou Dimitrie Petrescu Tocineanu este mai puțin cunoscută, memoria acestui brav ostaș merită promovată și acordate permanent onorurile și recunoștința, similar marilor personalități, deoarece a contribuit, prin dăruirea și sacrificiul său, la propășirea și emanciparea națiunii române, fiind un ofițer-erou model, care poate reprezenta un reper de conduită, dăruire și conștiință pentru toate generațiile poporului român.

.....

† Lucian Triteanu – episcop al Romanului (1923-1947)

Aurel-Florin ȚUȘCANU

ARHIEPISCOPIA ROMANULUI ȘI BACĂULUI

UNIVERSITATEA DE STAT „ALECU RUSSO” DIN BĂLȚI

Abstract: † Lucian Triteanu - bishop of Roman (1923-1947). After the Great Union of 1918 was achieved, when the century-old dream of all Romanians was fulfilled, the Romanian Orthodox Church set as its goal and attained the spiritual unity of the Romanians of all the historical provinces neighbouring the Old Kingdom. Thus a few Transylvanian Hierarchs were called to ministry within dioceses from Moldavia and Wallachia: Miron Cristea as Metropolitan of UngroWallachia, Nichita Duma as Bishop of Argeș and Lucian Triteanu for the Episcopal Seat of Roman. The latter was elected Bishop of Roman on March 29th of 1923 and pastored the Lower Lands of Moldavia for almost a quarter of a century. His activity recorded important administrative, pastoral-missionary and social and cultural achievements. With regard to the cultural activity of this Hierarch, we shall call to mind but a few of his contributions and achievements: the publishing of the diocesan magazine, named "The Chronicles of Roman" (1924-1950); the rehabilitation of the paintings in the Episcopal Cathedral of Roman (founded by Ruler Petru Rareș), in collaboration with the Committee for Historical Monuments; the establishment of the Diocesan Library; the founding of a cultural Society named "Miron Costin", in Roman; his perennial care for the "Saint George" Seminary and the Music Schools of Roman and Focșani; the instituting of multiple pastoral-missionary centres across the entire Diocese, which comprised four counties; he was the representative of the Romanian Orthodox Church at a few international events (at Mount Athos in 1930, and at the Romanian-Anglican Conference in 1935); for a time, he presided the official journal of the Romanian Patriarchate ("The Romanian Orthodox Church" Magazine). In the year of 1947, pressured by the comunist regime, he withdrew from his Episcopal Seat and adressed all his spiritual sons with a pastoral letter of acknowledgement and gratitude for the exceptional cooperation. There he declares the following: "All that I have been able to achieve in my time as your pastor, with God`s help and the support of the Clergy and laymen alike, remains to be impartially judged by posterity, and posterity shall decide wether it is worthy of being recorded in the Great Book of the Church and of this People." And in truth, the fair-minded history placed him right where he belongs, among the great XXth Century Hierarchs of the Romanian Church and People.

Keywords: The Diocese of Roman, Bishop Lucian Triteanu, The Chronicles of Roman, The Romanian Orthodox Church, the "Miron Costin" Society.

Repere biografice¹

În șirul marilor ierarhi ce au păstorit Țara de Jos a Moldovei, se înscrie și numele episcopului de vrednică amintire **Lucian Triteanu**, care a păstorit Episcopia Romanului din 1923 până în 1947, când a fost îndepărtat abuziv din Scaunul vlădicesc de către regimul comunist. Viitorul ierarh s-a născut în localitatea Feldioara – Războieni Cetate, județul Alba, într-o familie modestă de țărani, la 15 august 1872, primind la botez numele Lazăr. A urmat școala elementară din Aiud, apoi Liceul inferior din Blaj și cel superior din Sibiu (a susținut bacalaureatul în anul 1895).

Între anii 1895-1898 a urmat cursurile Academiei Teologice de la Sibiu, după care, la Universitatea din Budapesta, a studiat la Facultatea de filosofie, în limbile germană și română (1898-1901). Începând cu anul 1901, Consiliul Arhiepiscopesc din Sibiu i-a încredințat diferite misiuni în acțiunea de a îndruma și conduce școlile românești din Transilvania în calitate de referent școlar (1901-1910).

S-a căsătorit între timp și a fost hirotonit diacon și preot în anul 1910. A fost numit asesor (consilier) al secției bisericești de pe lângă Mitropolia Ardealului, funcție pe care o avusese până atunci Ilie Cristea (Miron Cristea), care a fost ales episcop de Caransebeș. Între alte responsabilități, preotul Lazăr Triteanu s-a ocupat de bunul mers al școlilor românești transilvănene, în fața încercărilor de maghiarizare. Totodată, i s-a acordat și rangul de protopop onorific.

În anul 1919, a publicat la Sibiu o lucrare intitulată. *Școala noastră 1850-1916. Zona Culturală (Sibiu, 1919, 167 p.)*. Prima parte a cărții este dedicată școlilor confesionale ortodoxe române din Transilvania, înființate începând cu anul 1850, prin strădania marelui ierarh Andrei Șaguna. După încheierea pactului dualist austro-ungar, la anul 1867, în Transilvania s-a organizat o stăruitoare acțiune de maghiarizare, prin care se urmărea „desfințarea națională a poporului român”. Cu toate protestele românilor, limba maghiară a fost impusă peste tot; în anul 1910, nimic nu arăta „că ești în școli confesionale române”; s-a mers atât de departe, încât s-a interzis orice referire la români².

Iată două pasaje care pun în lumină, pe de o parte, viața grea a românilor transilvăneni, iar pe de alta, talentul literar al autorului; cel dintâi referitor la școlile confesionale: „Odrăslită din trunchiul sănătos al Bisericii naționale, școala confesională română, alături de Biserică, ca o candelă modestă a luminat cărările poporului român și a vegheat la căpătâiul conștiinței naționale. Puțin sprijinită înlăuntrul, din greu dușmănită din afară a crescut și s-a dezvoltat ca o floare în umbră” (p. 5); al doilea zăugărește zbuciumul sufletească al transilvănenilor obligați să meargă în războiul din 1914: „Ce era să facem noi, oamenii chinuți? Ne-am înșiruit sub steagurile împărătești și am plecat fără să știm unde, ca să ne vărsăm sângele fără ca să știm pentru ce. Am ajuns față-n față cu frații veniți ca să ne elibereze și noi am atentat la viața lor ca să întărim stăpânirea care ne sugrumase de veacuri. Vă puteți închipui o tragedie mai mișcătoare?”³

¹ Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu. *Dicționarul Teologilor Români*. Ediția a II-a. Editura Enciclopedică. București: 2002, p. 501.

² Pr. Scarlat Porcescu. *Episcopia Romanului*. Editura Episcopiei Romanului și Hușilor. București: 1984, pp. 325-326.

³ *Ibidem*.

Partea a doua intitulată *Zona culturală*, cuprinde mult material informativ referitor la acțiunile autorităților maghiare care au urmat, după ce trupele române, în septembrie 1916, au fost copleșite de forțele germane și obligate să se retragă dincoace de munți. Pe motiv că mulți învățători au trecut în România, școlile confesionale din comitatele care se învecinau cu „țara” – Bistrița Năsăud, Trei Scune, Brașov, Târnava Mare, Sibiu și regiunile sudice ale ținuturilor Hunedoarei și Caraș-Severinului – au fost suprimate, hotărându-se înființarea școlilor de stat, prin care Guvernul de la Budapesta urmărea maghiarizarea românilor. Tot atunci, localurile școlilor confesionale au fost expropriate⁴.

În anul 1921, a îmbrăcat haina monahală la Mănăstirea Hodoș Bodrog, luând numele Lucian. Peste câteva luni, în primăvara anului 1922, a fost ales arhiereu vicar al Eparhiei Râmnicului, cu titulatura „Craioveanul”, având atribuții de arhiereu-vicar la Episcopia Râmnicului până în martie 1923, când a fost ales episcop al Romanului. A fost hirotonit în treapta de arhiereu la 6 mai 1923 și instalat în Catedrala „Sf. Parascheva” din Roman pe 10 iunie 1923⁵.

A avut o arhipăstorie lungă și rodnică aproape un secol la Roman, până în august 1947, când a fost forțat de către regimul comunist ateist să se retragă din scaun, locuind într-o casă învecinată Episcopiei, modest și bolnav, până și-a dat obștescul sfârșit, la 6 septembrie 1953, fiind înmormântat în incinta Centrului eparhial Roman, alături de colaboratorul său, arhiereul Ilarion Băcăoanu (+ 9 februarie 1950).

Osteneli chiriarihale ale episcopului Lucian

La alegerea sa ca episcop al Romanului, Lucian Triteanu a atribuit cinstea ce i s-a făcut de a fi ales episcop al acestei străvechi Episcopii, nu meritelor sale personale, cât dorului de unificare al bunilor români. Cu prilejul investirii sale, a rostit, între altele: *„Îndemmurile sufletești au biruit înălțimile Carpaților și astfel preoți și călugări cu desăgi încărcăți cu cărți bisericești ieșite din tiparnițele mănăstirilor au coborât și au cutreierat plaiurile Ardealului, propovăduind cuvântul, întărind ortodoxia, închegând graiul românesc și sporind conștiința unității naționale(...). Plec deci pe pământul eparhiei moldovene, luminat prin tradițiile unei vechi culturi bisericești și sfințit prin sângele eroilor căzuți pentru întregirea neamului, cu hotărârea fermă de a lucra cu toate puterile mele la consolidarea internă a țării(...), la coborârea dragostei evanghelice în sufletele fraților de un sânge”*⁶.

Pastorația sa îndelungată a fost încununată cu importante înfăptuiri misionar-pastorale, administrativ-gospodărești, culturale și filantropice. Cu avizul și asistența tehnică a Comisiei Monumentelor Istorice și cu un sprijin material al statului, precum și al Centrului Eparhial de la Roman, episcopul Lucian a restaurat Catedrala „Sf. Cuv. Parascheva” din Roman, în perioada 1927-1928.

⁴ Pr. Lazăr Triteanu a publicat mai multe articole care oglindesc starea învățământului românesc din Transilvania în publicațiile vremii, precum: *Tribuna*, *Foaia poporului*, *Telegraful român*, ș.a.

⁵ *Cronica bisericească*. În: *Biserica Ortodoxă Română*. Anul XXXI. Nr. 6 – 7. Iulie – august 1923, pp. 456-457.

⁶ *Ibidem*.

Cu acel prilej, au fost refăcute unele ancadrame din piatră la ferestre, a fost desființat cafasal adăugat în pridvor, au fost întregite contraforturile și s-a reparat turnul-clopotniță, ridicat cu o jumătate de secol în urmă de marele episcop Melchisedec Ștefănescu. Tot în această perioadă (1927-1928) s-a curățat și restaurat pictura catedralei, prin procedee tehnice adecvate, îndepărtând straturile adăugate, culoare peste culoare, ajungând la frescele originale din secolul al XVI-lea, pictor restaurator fiind Paul Molda⁷.

Catedrala a fost resfințită în ziua de 20 decembrie 1928, în cadrul unei impresionante ceremonii, la care episcopul Lucian a menționat următoarele: „*Prin înălțarea straturilor de întunerice, în tablourile vii, mai mult pictate cu sufletul decât cu penelul, vorbește credința și evlavia de care erau pătrunși strămoșii noștri*”⁸. Îndepărtându-se straturile suprapuse de culoare, „*văl nepătruns de ignoranță și murdărie*”, s-a ajuns la frescele originale, similare celor din vremea lui Petru Rareș, de la Voroneț, Moldovița, Humor ș.a., de o valoare inestimabilă, ce pot fi admirate și astăzi⁹.

A înființat în urbea Romanului *Societatea Culturală „Miron Costin”*, pe care a prezidat-o mult timp; a dinamizat *Cercurile Pastorale* din Eparhie, participând la întrunirile acestora; a înființat Biblioteca Eparhială din Roman, a înființat Fabrica de lumânări a Episcopiei; a ridicat Capela situată deasupra mormântului episcopului Melchisedec Ștefănescu (1938), a călătorit la Locurile Sfinte din Israel, unde a sfințit locul bisericii Sf. Ioan Botezătorul de la Iordan (1935); a participat la Conferința Bisericilor Ortodoxe de la Muntele Athos (Mănăstirea Vatoped – 1930); a participat la Conferința româno-anglicană de la București (1935). Ca și predecesorii săi, episcopii Melchisedec și Ioanichie, episcopul Lucian a purtat o permanentă grijă părintească față de Seminarul Teologic „Sf. Gheorghe”, situat în vecinătatea Centrului Eparhial de la Roman, precum și față de Școlile de cântăreți din Roman și Focșani.

Ctitor fondator al revistei eparhiale „Cronica Romanului”

La începutul secolului XX, au existat câteva încercări de editare a unor foi și gazete religioase în Episcopia Romanului, dar prima publicație periodică oficială, de înaltă ținută și consistență, a Eparhiei a fost cu certitudine „*Cronica Romanului*”, apărută cu binecuvântarea episcopului Lucian Triteanu în cel de-al doilea an al arhipăstoriei sale la Roman (primul număr apare în octombrie 1924), revista fiind desființată de cenzura regimului comunist, în anul 1950¹⁰, fiind mai apoi reluată editarea și tipărirea cu același titlu (Serie nouă), prin osârdia P.S. Ioachim Băcăoanul, Episcop vicar al Episcopiei Romanului, în prezent arhiepiscop al Romanului și Bacăului, începând cu luna august 2001.

⁷ Paul Molda. Descoperirile picturale de la Catedrala Episcopală din Roman. În: *Cronica Romanului*. Anul IV. Nr. 2/1927, p.15.

⁸ *Anuarul Eparhiei Romanului*. Institutul de Arte Grafice Marvan S.A.R. București: 1936, p. 39.

⁹ Paul Molda. *Op. cit.*, p. 16.

¹⁰ Prima gazetă a clerului din Episcopia Romanului, cu o apariție scurtă, apărută în anul 1913, cu binecuvântarea episcopului Teodosie Atanasie, ierarh cult care a susținut și încurajat activitatea Cercurilor cultural - misionare, tipărind și o gazetă bisericească numită *Vocea Episcopiei Romanului*; A se vedea: Scarlat Porcescu. *Episcopia Romanului*. Editura Episcopiei Romanului și Hușilor. București: 1984, pp. 327-328.

Revista eparhială a clerului romășcan și-a dorit dintru început a fi un buletin informativ, lucru ce reiese din mesajul ierarhului care o recomandă tuturor „fiilor săi duhovnicești” astfel: „Am crezut necesară și de a noastră imperioasă datorie, să edităm acest buletin oficial al eparhiei noastre, în care să fie publicate toate actele oficiale, predicile care se vor rosti de către clerici, producțiile literare eclesiastice. Caracterul este propriu bisericesc, iar scopul revistei constă în aceea de a înștiința și a edifica clerul și poporul român ortodox asupra tuturor intereselor spirituale ce au o strânsă legătură cu societatea”¹¹.

În fiecare număr al revistei descoperim studii teologice de mare profunzime și diversitate, de la problematica mult disputată a calendarului la morala creștină, tradițiile și inovațiile din cultul ortodox, combaterea sectarismului, solidaritatea creștină, modernismul în Biserică, dinamismul Bisericii, arta creștină, educația creștină a copiilor, literatura ca factor de educație.

Difuzarea revistei eparhiale către parohii, schituri, mănăstiri, dar și către persoane particulare interesate se făcea prin intermediul Poștei Române (abonamentele fiind anuale), iar multe dintre numerele publicației poartă până în prezent pe coperta lor adresele abonaților și timbre poștale, doar preoții o puteau ridica lunar și de la Oficiul Protoieriei județului de care aparțineau.

În biblioteca eparhială de la Roman se păstrează întreaga colecție a acestei publicații periodice (1924-1950), iar la parohiile din jurisdicția canonică a vechii Episcopii a Romanului (în prezent această Eparhie fiind ridicată la rangul de Arhiepiscopie – („*Arhiepiscopia Romanului și Bacăului*”, începând cu anul 2009), de asemenea în bibliotecile parohiale, se găsesc parte din reviste, numere dispersate, abonamentele parohiale fiind obligatorii pe atunci la toate parohiile, schiturile și mănăstirile din cuprinsul Eparhiei¹².

Personal, am intrat în posesia unui set de douăzeci de reviste „*Cronica Romanului*”¹³, numere dispersate, din colecția pr. Ioan Paroșanu, parohul bisericii din Ruginoasa – Neamț, prin bunăvoința urmașilor săi. Majoritatea poartă adresa destinatarului și timbre poștale cu valoare de 25 bani, emise de Poșta Română, dovadă că distribuirea revistei se făcea prin intermediul poștei.

În cei 26 de ani de apariție continuă (1924-1950), *Cronica Romanului* a fost imprimată în mai multe tipografii locale din urbea mușatină, așa cum se poate vedea pe copertă, sub linia de chenar: în primul deceniu (1924-1934) revista a fost imprimată în „*Tipografia Beram -Tatăl*” din Roman, după care a fost imprimată la „*Tiparul și Legătoria Școalei de Arte și Meserii Gr.II Roman*”(începând cu anul XI/1934), iar din 1937 – la „*Tipografia Liceului Industrial – Roman*”.

¹¹ *Cronica Romanului*. Anul I. Nr 1, oct. 1924, p.3

¹² *Cronica Romanului*. anul III. Nr. 6. 1926; Structura Eparhiei Romanului este oglindită în paginile revistei: astfel, Episcopia Romanului avea sub jurisdicție canonică 4 județe: Roman, Bacău, Putna și Tecuci, cu un total de 447 de parohii, 2 mănăstiri (Giurgeni și Bogdana) și 13 schituri, organizate în 51 Cercuri pastorale, iar acestea arondate la 9 protopopiate: 1. Jud. Roman: Circa I Roman și Circa II Siret, cuprinzând 10 cercuri pastorale; 2. Jud. Bacău, Circa I Bacău, Circa II Trotuș, cu 15 cercuri pastorale; 3. Jud. Putna, Circa I Focșani, Circa II Mărășești, Circa III Vrancea, cu 14 cercuri; 4. Jud. Tecuci, Circa I Tecuci, Circa II Zeletin, cu 12 cercuri pastorale.

¹³ Din colecția Pr. Ioan Paroșanu, am reușit să recuperez următoarele numere ale publicației *Cronica Romanului*: Anul III. Nr. 6. 1926; Anul IV. Nr. 10. 1927; Anul V. Nr. 9. 1928; Anul VI. Nr. 8. 1929 și 9. 1929; Anul VII. Nr. 5. 1930. Nr. 6-7. 1930; Anul X. r. 6-7. 1933. Nr. 8. 1933; Anul XI. Nr. 2. 1934; Anul XIV. Nr. 4. 1937; Anul XXIII. Nr. 1-2. 1947; Anul XXIV. Nr. 1-8. 1948. Nr. 11-12. 1949; Anul XXV. Nr. 11-12. 1949.

Pe toată perioada apariției acestei reviste eparhiale, în scaunul episcopal de la Roman s-au succedat patru ierarhi: primul dintre aceștia, episcopul Lucian Trițeanu, considerat și ctitorul publicației, a păstorit din 1924 până la îndepărtarea sa din scaunul vâldicesc de către regimul totalitar, în august 1947, urmat de locotenentul de episcop al Romanului, Partenie Ciopron (fost episcop al Armatei), din august până în decembrie 1947; apoi arhiereul Ilarion Băcăoanu, lt. de episcop (decembrie 1947- august 1949) și Teofil Herineanu, episcop al Romanului și Hușilor (1949-1957)¹⁴.

Potrivit unor apeluri repetate ale Centrului Eparhial, precum și din îndemnu-rile venite din partea redacției, pe care le putem descoperi în paginile revistei, putem constata eforturile mari făcute de administrația eparhială pentru a putea susține financiar apariția revistei, pentru distribuirea ei la toate parohiile, schitu-rile și mănăstirile din subordine, vedem, de asemeni, strădaniile făcute pentru a înlătura unele neajunsuri, solicitând adesea abonaților să achite la termen costu-rile, dorința de a îmbunătăți calitatea și conținutul materialelor publicate, dar și a condițiilor de imprimare.

Temele abordate în paginile acestei reviste teologice sunt specifice celor cărora li se adresa, adică clerului și credincioșilor Eparhiei Romanului. Astfel, descoperim teme pastoral-misionare, administrativ-gospodărești, culturale, unele subiecte teologice ce țin de dogmatică, morală, liturgică, omiletică, muzică bisericească, istoria bisericii, arta creștină, drept canonic, precum și toate deciziile și actele administrative ale Cancelariei Eparhiale: ordine, circulare, scrisori pastorale ale ierarhilor, cronică bisericească, numiri-transferari, hirotonii-hirotesii (acordări de ranguri bisericești), pedepse date de către Consistoriul Eparhial, donații, mulțumiri, ceremonii, aniversări-comemorări, anunțuri, reclame la magazinele bise-ricesti ș.a.

În fiecare număr al revistei, de regulă, găsim câte o *predică* (omilie), multe din-tre ele fiind semnate de către arhiereul vicar al Episcopiei Romanului, Ilarion Mir-cea Băcăoanu (care folosea și pseudonimul Irineu), Ic. Gr. Popescu, misionarul eparhial, Pr. consilier Gh. V. Butnariu, pr. I. V. Pascu, Pr. I. Gotcu, Pr. Alex. Cosma, Pr. I. Vornicelu, Pr. Cons. Gh. Manoliu, Pr. Cons. Ioan Bucevschi, Pr. Insp. eparhial Gh. Zaharescu, Pr. Nicolae Burlacu, insp. eparhial, pr. Ermil Bărbieru, protopop de Roman ș.a.

Majoritare sunt articolele și studiile teologice, care prezintă cititorilor învă-țătura de credință ortodoxă (*Catehismul*), apoi problemele dogmatice, precum: Dogma Sf. Treimi, Sf. Taine, Ierarhia bisericească, Mariologia, Biserica, ș.a.. Pro-blemele de morală creștină, de asemeni sunt frecvent tratate în articole, precum: Familia creștină, Conștiința și Învierea Domnului, Triumful binelui, Îngrijirea și educația copiilor, Curăția și castitatea ș.a.¹⁵.

„*Povățuirile religio-morale*”, adresate credincioșilor de către ierarhi (episcopul Lucian Trițeanu, arhiereul Ilarion Băcăoanu), precum și *actele oficiale* emise de

¹⁴ Scarlat Porcescu. *Episcopia Romanului*. Editura Episcopiei Romanului și Hușilor. Roman:1984, pp. 327-328.

¹⁵ Anul IV. Nr.10. 1927; Anul V. Nr.9. 1928; Anul VI. 8. 1929 și 9. 1929; Anul VII. Nr. 5. 1930. Nr. 6-7. 1930; Anul X. Nr. 6-7. 1933. Nr.8. 1933; Anul XI. Nr.2. 1934.

Cancelaria Eparhială, hotărârile lunare luate în cadrul Permanențelor (hirotonii, transferuri, hirotessii, dar și pedepse ce au fost dispuse clericilor prin Consistoriul Eparhial, ocuparea parohiilor vacante, aniversări-comemorări, conferințe preoțești, recenzii la noile apariții editoriale, cronica lunii, presa bisericească), toate acestea sunt nelipsite din cuprinsul revistei.

O altă categorie de subiecte dezbătute în paginile revistei este aceea a problemelor de *drept canonic*, sau *drept bisericesc*. Circularele și pastoralele ierarhilor, precum și hotărârile Cancelariei cuprind norme ce privesc relațiile clerului cu credincioșii, pe de o parte, dar și cele dintre preoți și ierarhi, pe de altă parte; având temeiuri în Sf. Scriptură, Sf. Tradiție și Canoanele Bisericii Ortodoxe.

Alte aspecte tratate țin de *rânduile liturgice*: administrarea tainei botezului, înmormântarea pruncilor, pastorația bolnavilor, ierurgiile bisericești, oficierea Sf. Liturghii în împrejurări excepționale; unele probleme legate de *educație și învățământ teologic*, din activitatea Seminarului „Sf.Gheorghe” și a Școlii de Cântăreți bisericești, care activau sub tutela Episcopiei, toate acestea sunt frecvent întâlnite în paginile publicației.

Aprecind rolul *conferințelor preoțești* în cadrul Cercurilor pastoral-misionare din cuprinsul Eparhiei sale, episcopul Romanului Lucian Triteanu a susținut și a urmărit îndeaproape activitatea acestora, rolul lor fiind acela de „*luminare a norodului*”, ierarhul stabilind programul anual al acestor întâlniri, tematica ce urma a fi dezbătută, participând personal la unele întâlniri, iar cele mai bune conferințe erau publicate în revista eparhială.

Prețuind roadele conferințelor pastoral-misionare ale preoților, precum și a Cercurilor Pastorale din Eparhie (51 de Cercuri pastoral-misionare, în cuprinsul celor 9 Protopopiate) în acțiunea de documentare a clerului și, mai cu seamă, de păstrare a unității de credință, episcopul Lucian a dinamizat și îndrumat de aproape activitatea acestora și buna funcționare în întreaga Eparhie, fixând, de cele mai multe ori, temele ce trebuiau tratate, participând personal la multe astfel de întâlniri cultural-duhovnicești.

Calendarul bisericesc editat în fiecare an de Episcopia Romanului, avea înfățișarea artistic atractivă, ceea ce denotă că întocmirea machetei era luată cu toată seriozitatea în considerație. În colecția personală păstrez un astfel de calendar bisericesc de perete, pe anul 1927, ce are în mijloc portretul episcopului Lucian, iar la cele patru colțuri – patru instituții reprezentative pentru Episcopia Romanului: Catedrala Episcopală, Seminarul teologic, Fundația Melchisedec și reședința arhierească.

Un Muzeu și o Bibliotecă Eparhială la Roman

În anul 1927, episcopul Lucian adresează o circulară tuturor Preoților din Eparhia Romanului¹⁶, prin care solicită sprijin în demersul acestuia de a se înființa un Muzeu Eparhial. „*De mult nutrim ideia înființării unui Muzeu eparhial, a cărui importanță de ordin național și bisericesc este evident (...). Pentru scopul acesta, demn de tot sprijinul și*

¹⁶ Arhiva Eparhială Roman. *Dosar Corespondență* anul 1925, f. 37. Circulara către Protoiereii și preoții din Eparhie. Nr. 4322, 15 octombrie 1927.

încurajarea, este nevoie ca preoțimea noastră, în frunte cu P.C. Protoierei, să depună toată silința și priceperea cunoscând interesul ce-l vor purta pentru Muzeul eparhial (...). În consecință vă invităm să începeți cu hărnicie adunarea materialelor istorice și arheologice ce se pot găsi (...)”¹⁷.

Episcopul Lucian considera, acum un secol în urmă, că Muzeul eparhial de la Roman va avea o importanță națională, nu doar pe plan bisericesc, adunând bunuri și vestigii de mare importanță pentru zona Moldovei, precum: cărți de cult, manuscrise, obiecte sacre, argintărie, broderie, icoane, vestigii arheologice, obiecte cu o vechime mai mare de o sută de ani.

Dorința episcopului Lucian era ca obiectele să fie centralizate de către Sectorul Cultural, iar „până când se va găsi un local propriu pentru acest Muzeu eparhial, materialele primite se vor păstra într-o cameră din cuprinsul Sf. Episcopiei”¹⁸.

Preoții au fost receptivi la chemarea ierarhului și au adunat un număr mare de obiecte de patrimoniu bisericesc din tot cuprinsul Episcopiei Romanului, care au fost depozitate pentru început în camerele speciale din turnul clopotniță, ridicat în urmă cu cinci decenii de episcopul cărturar Melchisedec Ștefănescu.

Anuarul Eparhiei Romanului - o sinteză a vieții spirituale și culturale

În anul 1936, Secția culturală a Episcopiei Romanului, sub directa îndrumare a episcopului Lucian, a editat și tipărit o lucrare monumentală, care cuprinde toate locașurile de cult din cele patru județe ale Eparhiei, toți slujitorii, instituțiile de cultură și de caritate din jurisdicția acestei străvechi Episcopii¹⁹.

În prefața acestei lucrări, consilierul referent Pr. Ioan Vorniceșcu menționează: „Potrivit dorinței Prea Sfințitului episcop Lucian de a cunoaște buna manifestare a eparhiei, sub toate raporturile, am luat asupra-mi obligațiunea întocmirii acestui Anuar, din care să se vadă cât mai fidel situația Eparhiei sub raportul parohiilor și alcătuirii lor, bisericile cu ctitoriile și istoricul lor, averile bisericilor, personalul etc. și mai ales o cât mai exactă numerotare a populației ortodoxe, pe temeiul căreia să putem afirma dreptul unei cât mai legitime și complete obligațiuni materiale, pe care Statul o are pentru Biserica Ortodoxă dominantă și personalul ei”²⁰.

Anuarul Eparhial începe cu un scurt istoric al acestei străvechi Episcopii din Țara de jos a Moldovei (eparhie înființată de Alexandru cel Bun la începutul secolului al XV-lea), enumerând ierarhii care au păstorit de-a lungul timpului la Roman, apoi este prezentată conducerea Eparhiei din anul 1936, un scurt istoric al Catedralei Episcopale „Sf. Cuv. Parascheva” și personalul clerical al acesteia.

În continuare sunt prezentate toate parahiile și mănăstirile din cuprinsul celor patru județe ce compuneau pe atunci teritoriul canonic al Episcopiei Romanului: Județul Roman cuprindea două Protopopiate, cu un total de 84 parohii²¹; județul Bacău, cu două Protopopiate, având un număr de 127 de parohii²²; județul Putna

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Anuarul Eparhiei Romanului. Institutul de Arte Grafice Marvan S.A.R. București: 1936, 448 p.

²⁰ Ibidem, p. 11.

²¹ Ibidem, p. 72.

²² Ibidem, p. 118.

avea trei Protopopiate cu un număr de 136 de parohii și Județul Tecuci – două Protopopiate, cu un număr de 101 parohii²³.

Cât privește viața monahală din Eparhie în anul 1936, sunt menționate un număr de două mănăstiri (Giurgeni, județul Roman și Bogdana, județul Bacău), precum și un număr de 13 schituri (trei de maici și 10 de călugări)²⁴.

După enumerarea tuturor parohiilor și vetrelor monahale din jurisdicția eparhiei, sunt prezentate Cercurile culturale preoțești, înființate cu scopul „intensificării activităților pastorale, pentru luminarea norodului și zidirea lui religioasă-morală; pentru a contribui la promovarea culturii și vieții creștine, precum și în interesul pregătirii spirituale a preoților, de a-și îmbogăți cunoștințele câștigate în școlile teologice, de a se desăvârși în îndeplinirea diferitelor ierurgii bisericești conform tipicului; de a se cultiva și întări legătura dragostei și a colegialității și de a se emula în lucrul Domnului, s-au înființat 51 de Cercuri culturale în Eparhia Romanului”²⁵.

Anuarul prezintă sumar și istoria învățământului teologic din Eparhie²⁶, începând cu școlile catehetice, școlile ținutale, apoi o altă etapă în secolul al XIX-lea, când s-a înființat Seminarul Teologic la Roman (septembrie 1858), sub tutela Episcopiei, precum și Școala de cântăreți bisericești „Episcop Melchisedec”²⁷ și Școala de copii (Grădinița) „Episcopul Theodosie”²⁸.

În Prefața acestui Anuar bisericesc, consilierul referent Ioan Vornicel, coordonatorul volumului, menționează un detaliu prețios: „Dumnezeu a ridicat din mijlocul nostru oameni providențiali, care, înțelegând că Biserica se identifică cu neamul, că existența Bisericii este însăși existența neamului, au luat sub înaltă ocrotire Biserica, nu se știe ce clipe de încercare se mai ascund sub cutele vremii.

Pentru ca în curgerea anilor să se poată evita astfel de lipsuri, Prea Sfințitul episcop a dispus, prin ordine date la timp, ca fiecare preot să alcătuiască pe îndelete, monografia parohiei, cu istoricul și datele precise privitoare la biserică și personal, așa că acela căruia îi va reveni sarcina să formeze, cu timpul, un nou Anuar, va avea norocul să-l alcătuiască cât mai în concordanță cu realitatea”²⁹.

Înfăptuiri administrativ - gospodărești și misiuni bisericești

Între preocupările sale ca întâistătător al Episcopiei Romanului, episcopul Lucian s-a îngrijit de buna administrare și gospodărire a Centrului Eparhial. Astfel, a ridicat în preajma Catedralei două case cu etaj, clădiri monumentale, cu mai multe apartamente, destinate pentru a servi drept locuințe pentru personalul clerical al catedralei și cancelariei eparhiale.

În semn de prețuire și respect față de marele său înaintaș episcopul Melchisedec Ștefănescu (+16 mai 1892), împreună cu alți membri ai Fundației „Melchisedec”,

²³ *Ibidem*, p. 279.

²⁴ *Ibidem*, p. 333.

²⁵ *Ibidem*, p. 366. Județul Roman avea 10 Cercuri culturale, județul Bacău avea 15 Cercuri, județul Putna avea 14 Cercuri și județul Tecuci 12 Cercuri culturale.

²⁶ *Ibidem*, pp. 379-395.

²⁷ *Ibidem*, pp. 396-397.

²⁸ *Ibidem*, pp. 398-400.

²⁹ *Ibidem*, p. 12.

a ridicat printr-o subscripție publică³⁰, o capelă-mausoleu deasupra mormântului acestuia, după un proiect al arhitectului Patriarhiei Române, I. Berechet, pe care a sfințit-o la data de 29 mai 1938³¹.

În calitate de membru al Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, episcopul Lucian a primit câteva misiuni importante peste hotarele țării, pe care le-a dus la îndeplinire cu responsabilitate.

Astfel, aflăm dintr-o adresă a Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, nr. 78/12 februarie 1925, că Mitropolitul primat Miron Cristea îi aducea la cunoștință episcopului Lucian al Romanului că în luna august a.c. va avea loc, la Stockholm, Adunarea Conferinței „Life and Work”, la care a fost invitată și Biserica Ortodoxă Română. În acest context, Sinodul a decis următoarele: „Pentru precizarea punctului de vedere al Bisericii noastre la această Conferință, Sf. Sinod în ședința din 4 februarie a.c., a delegat o comisie alcătuită din Prea Sfinția Voastră, episcopul Vartolomeu al Râmnicului, Dl. Dr. V. Gh. Ispir, Secretar general la Culte și profesor, care să examineze programul și problemele ce vor forma obiectul acelei conferințe și să studieze punctul de vedere român – ortodox”³².

În perioada 8-23 iunie 1930, a condus delegația Bisericii noastre la Conferința Bisericilor Ortodoxe ce a avut loc în Mănăstirea Vatoped, în Sf. Munte Athos³³.

La această întrunire internațională s-au formulat câteva teme teologice, spre a fi dezbătute la un viitor Sinod panortodox, care, din păcate, nu a mai avut loc: pregătirea candidaților la preoție, întărirea și organizarea monahismului ortodox, codificarea canoanelor, căsătoria a doua a preoților, uniformizarea instanțelor de judecată bisericească, uniformizarea tipicului bisericesc, autonomia și autocefalia în Biserică, relațiile dintre Bisericile Ortodoxe, reintroducerea artei bizantine în toată ortodoxia ș.a.³⁴.

O altă misiune primită de episcopul Lucian din partea Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, a fost cea din aprilie 1935, când a primit delegație de la Patriarhul Miron Cristea să facă un pelerinaj la Locurile Sfinte, pentru a sfinți locul primei biserici românești „Sf. Ioan Botezătorul” de la Iordan. Episcopul Lucian, însoțit de 150 de pelerini români, a oficiat această ceremonie în ziua de 25 aprilie 1935³⁵.

Tot în calitate de reprezentant al Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, episcopul Lucian al Romanului a fost desemnat să participe la Conferința româno-ortodoxo-anglicană, ce a avut loc la București, unde a prezidat această adunare teologică pe 8 iunie 1935³⁶.

³⁰ Circulară către Protoieriei, președinții de cercuri pastorale și preoții din Eparhie. În: *Cronica Romanului*. Nr. 5.1932, pp. 155-158.

³¹ Pr. Scarlat Porcescu. *Episcopia Romanului*..., pp. 328-329.

³² *Arhiva Eparhială Roman*. Dosar nr. 13/1925. Corespondența cu Sf. Sinod, f. 56.

³³ Veniamin Pocitan Bărlădeanul. Conferința panortodoxă din Sf. Munte al Athosului. În: *Biserica Ortodoxă Română*. Nr. 9. 1930, p. 822. Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*. Vol. 3. Editura IBMBOR. București: 1981, p. 454. Delegația BOR a fost condusă de episcopul Lucian al Romanului; mai făceau parte: Arhiereul Tit Simedrea Târgovișteanul, vicar patriarhal, precum și profesorii de teologie: Nicolae M. Popescu și Grigore Pișculescu (Gala Galaction).

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Cronica bisericească*. În: *Biserica Ortodoxă Română*. Nr. 1-2. 1936, p. 182; Un document semnat de Patriarhul Miron, consemnează următoarele: „...în ziua de 25 aprilie 1935, cu prilejul călătoriei pe care au făcut-o la locurile sfinte, cu binecuvântarea noastră, un grup de 150 de credincioși ortodocși din România, s-a pus piatra de temelie, săvârșind slujba sfințirii apei și sortind rugăciunile temeliei Prea Sfințitul Lucian Triteanu, episcopul Eparhiei Romanului, delegat de noi anume pentru aceasta”.

³⁶ Pr. Dr. Mircea Păcurariu. *Dicționarul Teologilor Români*..., p. 501.

Activitatea în Senatul României

Un rol deosebit de important l-a avut episcopul Lucian în cadrul Senatului, în calitate sa de senator de drept, în timpul dezbaterilor ce au avut loc în plenul forului legislativ, fiind raportorul legii pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române și Statutului de funcționare a acesteia, sancționate la 4 mai 1925³⁷.

Cuvântarea sa, prin care a prezentat în Senat proiectul acestei legi, cuprinde idei și considerații care pun în lumină calitățile acestui ierarh, viziunea sa clară, dar și necesitatea și utilitatea acestui act normativ în procesul de unificare spirituală a poporului român după Marea Unire de la 1918: „Biserica strămoșească este o instituție a sufletelor; veacuri de-a rândul, înainte de împlinirea idealului politic, în anul 1918 – făurirea statului național unitar român – Biserica a adus contribuții valoroase la adâncirea sentimentului de comunitate națională și la dezvoltarea conștiinței naționale; trecerea ierarhilor și în genere a slujitorilor bisericești dintr-o parte în alta a Carpaților și circulația cărților de cult pe toată aria geografică locuită de români au zidit același suflet.

Statul român și Biserica Ortodoxă și-au împletit soarta pe acest pământ; Biserica n-a fost și nu este o instituție în concurență cu statul, ci înăuntrul statului; în familia ortodoxă este autocefală, iar în interior autonomă; ea nu s-a suprapus statului. După întregirea neamului, chemarea ei capătă o însemnătate covârșitoare pentru adâncirea unității suferite, deoarece ea propovăduiește pacea și învățătura evanghelică a iubirii frățești³⁸.

Insistând asupra cooperării neconținute a preoților cu mirenii, statornicită și cerută de noua lege, ierarhul a apreciat că „prin elementul mirean, energia și puterea de acțiune a Bisericii se mărește, fără ca principiul ei ierarhic să sufere cea mai mică știrbire”³⁹.

Concluzii

Fiind pus în retragere (îndepărtat din scaunul episcopal abuziv), în luna septembrie 1947⁴⁰, episcopul Lucian a trimis o scrisoare pastorală tuturor preoților și credincioșilor din Eparhia Romanului, pentru a le mulțumi de frumoasa și îndelunga colaborare, adresându-le și unele îndemnuri duhovnicești: „Ceea ce am putut să înfăptuiesc în acest timp de păstorie, cu ajutorul lui Dumnezeu și cu sprijinul clerului și a poporului, rămâne ca judecata nepărtinitoare a posterității să hotărască ce este vrednic să rămână sau nu în Cartea Bisericii și a Neamului”⁴¹, enumerând, totodată, cele mai importante înfăptuiri ale sale, nu spre laudă, ci spre luare aminte.

³⁷ Monitorul Oficial. Nr. 97. 6 mai 1925.

³⁸ Pr. Scarlat Porcescu. *Episcopia Romanului*, ..., p. 328-329.

³⁹ *Ibidem*, p. 329.

⁴⁰ Vasile Manea. *Preoți ortodocși în închisorile comuniste*. Editura Patmos. Iași: 2000, p. 24. Prin Decretul Nr. 1836, din 10 septembrie 1947, episcopul Romanului Lucian Triteanu a fost pus în retragere, asemeni altor ierarhi. Amintim faptul că în anul 1948 se aflau retrași la Mănăstirea Neamț cinci episcopi schimbați din fruntea eparhiilor pe care le-au condus până la acea vreme: Eugeniu Laiu, care mai târziu a fost arestat, Partenie Ciopron, fostul episcop al Armatei, Emilian Antal, Pavel Șerpe și Atanasie Dincă. Mitropolitul Visarion Puiu a fost condamnat la moarte de „Tribunalul Poporului” din București, la 21 februarie 1946, iar sub presiunea regimului comunist Sf. Sinod l-a caterisit la 28 februarie 1950.

⁴¹ *Arhiva Eparhială Roman*. Dosar Corespondență. Anul 1947, f. 57 (Scrisoare pastorală dactilografată).

Scrisoarea pastorală se încheie cu un îndemn, ce are valoare testamentară: „Acum, când mă despart de voi, vă las ca testament moral îndemnul părintesc de a vă purta cu iubire creștinească unul cu altul (...). Păziți dreapta credință a Bisericii noastre ortodoxe, ca pe singurul mijloc de mântuire, făclie de cultură religioasă și de educație patriotică. Biserica străbună a fost leagănul în care a crescut neamul românesc. Iubiți Biserica, păziți credința, apărați-o!”⁴².

După o activitate pastoral-misionară îndelungată, vreme de un sfert de secol, la Roman, episcopul Lucian Triteanu s-a stins din viață la 6 septembrie 1953, fiind înmormântat în incinta Centrului Eparhial, alături de colaboratorul său, arhiepiscopul Ilarion Mircea Băcăoanu (+9 februarie 1950). A fost condus la locul de veșnică odihnă de un impresionant sobor de ierarhi, preoți și diaconi și un mare număr de credincioși⁴³.

Cu câteva zile înainte de a-și da obștescul sfârșit, episcopul Lucian a fost vizitat la Roman, în casa unde locuia de șase ani (strada Traian, nr. 3), în vecinătatea Episcopiei și a Seminarului „Sf. Gheorghe”, de vechiul său prieten Gala Galaction, moment consemnat în jurnalul scriitorului astfel: „*Vlădica Lucian – istețul și sfătosul Lazăr Triteanu – amicul lui Miron Cristea, diplomatul subțire pe care I. G. Duca îl găsea superior tuturor ardelenilor – zăcea în pat, fără figură expresivă, opac ca o vietate în agonie. Mai mișca o mână și mai clipea din ochi, dar fără nici o idee, fără nici o lumină de nici un fel. Era o glosă din care floarea inteligenței murise*”⁴⁴.

Pentru frumoasa și rodnică activitate, pentru calitățile sale, episcopul Lucian Triteanu și-a înscris numele în „Cartea de Aur” a Episcopiei Romanului, alături de iluștri înaintași, iar posteritatea a ales și a dăruit pe crucea sa de la mormânt un singur cuvânt, virtutea sa de căpătâi, care să grăiască despre dânsul generațiilor ce vor veni după noi: „*Aici odihnește blândul episcop Lucian Triteanu*”.

Istoria nepărtinitoare l-a așezat acolo unde-i este locul, într-o nemurire, oferindu-i „dreptul la neuitare”.

ANEXA 1

ROMÂNIA
Mitropolia Moldovei și Sucevei
Nr. 1913

IAȘI, 6 iunie 1923

+ P I M E N

Din mila lui Dumnezeu Arhiepiscop și Mitropolit al Moldovei și Sucevei

Iubitului nostru frate în Domnul, Prea Sfințitului Lucian, Episcop al Romanului, salutare frățescă și Arhiepiscopală binecuvântare.

Scaunul Episcopal al Eparhiei Romanului, devenind vacant, prin demisiunea Prea Sfințitului Episcop Teodosie, Marele Colegiu, prevăzut la art. 1, din Legea

⁴² Ibidem, f. 57 verso.

⁴³ Pr. Grigore Bogza. *Necrolog*. În: Mitropolia Moldovei și Sucevei. Anul XXX. 1954. Nr. 3-4, pp. 115-117.

⁴⁴ Gala Galaction. *Jurnal*. Vol. III. București: 1980, p. 146; apud Pr. Scarlat Porcescu. *Episcopia Romanului*. Editura Episcopiei Romanului și Hușilor. București: 1984, p. 329.

pentru alegerea Mitropoliților și Episcopilor eparhioți, cum și a constituirii Sfântului Sinod, v-a ales, în ziua de 29 martie 1923, Episcop al acelei de Dumnezeu păzite Eparhii a Romanului și Majestatea Sa Regele a binevoit a întări această alegere, a frăției Voastre, prin Înaltul Decret No. 1410 din 30 martie același an, dându-Vă în ziua de investitură episcopală, potrivit datinei țării noastre.

În urma îndeplinirii acestor acte legale, Noi, Pimen Georgescu, arhiepiscop și Mitropolit al Moldovei și Sucevei, de al cărui scaun metropolitan canonicizește atârnă acea Sfântă episcopie, potrivit vechei tradiții, Vă întărim prin această a Noastră carte metropolitană în scaunul acelei Sfinte Episcopii.

Cu acest prilej Vă amintesc că, pășind la acea Sfântă Episcopie, veți găsi un popor credincios, bun și blând și împodobit cu frumoase calități sufletești, precum și o preoțime harnică și adânc pătrunsă de chemarea ei.

Pe lângă aceasta, Prea Sfinția Voastră, Vă duceți să păstoriți o Episcopie, cu un trecut istoric de mare însemnătate, fiind una din cele mai vechi episcopii moldovenești, care, pe vremuri, purta chiar titlul de „Mitropie a țării de jos”.

Alexandru cel Bun, Voevodul care organizează, cel dintâi Moldova, cu toate așezămintele ei, este întemeietorul și întâiul ctitor al acestei episcopii, iar la biserica „Sf. Parascheva” din orașul Roman, se găsește mormântul Anastasiei, soția lui Roman Vodă, întemeietorul orașului și tatăl lui Alexandru cel Bun.

Aici și-au făcut apoi ucenicia unii din cei mai mari ierarhi ai Moldovei. Astfel, Anastasie Crimca, caligraf și mare cărturar, originar din Suceava bucovineană, care e orânduit Mitropolit al Moldovei în vremea scurtei stăpâniri în această țară a lui Mihai Viteazul, a trecut întâi pe la Episcopia Romanului, unde a lăsat urme de bună administrație.

Apoi marele Dosoftei, care ne-a lăsat acel monument unic de artă literară, cunoscut în istoria literaturii noastre românești sub numele de „Psaltirea în versuri”, tot la Episcopia Romanului a păstorit în anii tinereții sale, venind de la Huși, fiind nu numai unul dintre cei mai mari ierarhi ai românimii, ci chiar un vrednic ctitor al literaturii noastre naționale, prin atâtea opere de cărturărie românească, care ne-a lăsat.

În sfârșit, tot pe aici a trecut și marele Veniamin Costachi, care a venit de la Huși, pentru a trece la 1803, ca Mitropolit la Iași, unde a fost podoaba cea mai frumoasă a bisericii noastre, atât ca și cărturar, cât și ca păstor și organizator al învățământului românesc.

În timpurile mai nouă, Episcopia Romanului a avut un alt cărturar de seamă, pe Episcopul Melchisedec, care a luat parte activă la noua reorganizare a bisericii românești, după unirea Principatelor, a scris cărți de teologie și a publicat studii de istorie a Bisericii românești, cum și prețioase documente și cercetări arheologice, care-l pun printre fruntașii istorici și cercetători ai trecutului nostru național, pentru care a fost ales și distins cu cinstea de Membru al Academiei Române. De la el a rămas în orașul Roman o Fundațiune care-i poartă numele și care are scop cultural și filantropic.

Toate aceste figuri mărețe din trecut, vor fi pentru Prea Sfinția Voastră un îndemn de lucru, pentru progresul moral și înălțarea prestigiului Bisericii noastre strămoșești, ca și binele credincioșilor ei.

Pe lângă toate acestea, avem adâncă nădejde, că Prea Sfinția Voastră, Vă veți strădui pentru buna și înțeleaptă conducere a acelei Eparhii, prin preoțimea ei; că veți merge prin orașele și satele Eparhiei, propovăduind poporului fără preget Evanghelia lui Hristos, păstrând neștirbită credința strămoșească, în sufletul lui blând și dornic de îndrumări sănătoase și împreună cu preoțimea, veți contribui la rezolvarea, în chip cât mai fericit, a numeroaselor probleme sufletești și sociale, care s-au ridicat în țara noastră, mai ales în urma marelui războiu, în care, prin vitejia scumpei noastre armate și numeroase jertfe de vieți omenești, s-a câștigat unitatea neamului și a Bisericii noastre străbune, cum și largirea țării în vechile hotare istorice.

Cu aceste calde urări frățești, care vi le fac din toată inima la urcarea Voastră pe tronul episcopal al Romanului, Vă doresc de la Dumnezeu, o Arhipăstorie lungă și fericită.

Dată în reședința noastră Mitropolitană din Iași, astăzi, în 6 aprilie 1923.

+ PIMEN

Mitropolitul Moldovei și Sucevei

Anexa 2

FERDINAND I

Prin grația lui Dumnezeu și voința Națională
Rege al României

La toți de față și viitori sănătate

Asupra raportului Ministrului Nostru secretar de Stat la departamentul Cultelor și Artelor sub Nr. 17191/a.c.;

Văzând că Colegiul Electoral prevăzut la art. I din legea sinodală, întrunit în ziua de 29 martie 1923, a ales pentru Scaunul vacant de Episcop al Eparhiei Romanului pe Prea Cucernicul Preot Lazăr Triteanu cu majoritate de 238 voturi din 246 votanți pentru Eparhia Romanului;

În puterea art. IV din citata lege;

AM DECRETAT ȘI DECRETĂM:

Art. I. – Prea Cucernicul Preot Lazăr Triteanu după ce va fi ridicat la treapta de Arhieru, este întărit în scaunul de Episcop al Eparhiei Romanului, pentru care a fost ales.

Art. II. – Ministrul Nostru Secretar de Stat la Departamentul Cultelor și Artelor este însărcinat cu aducerea la îndeplinire a dispozițiilor prezentului Decret.

Dat în București, la 30 martie 1923.

(Ss) FERDINAND

Ministrul Cultelor și Artelor

(Ss) Constantin Banu

Nr. 1410.

Anexa 3

FERDINAND I-iu

Prin grația lui Dumnezeu și voința națională
Rege al României

La toți de față și viitori, sănătate

Marele Colegiu Electoral, prevăzut la Art. I din Legea pentru constituirea Sfântului sinod și înființarea Consistoriului Superior Bisericesc, alegând în ziua de 29 martie 1923 pe Prea Cucernicul preot Lazăr Triteanu în scaunul vacant de Episcop al eparhiei Romanului și Prea Cucernicia Sa fiind hirotonit Arhiereu cu numele LUCIAN,

Noi, FERDINAND I-iu, Rege al României, am întărit prin Înaltul Nostru Decret cu Nr. 1410 a. c. Alegerea făcută și dăm Prea Sfințitului LUCIAN al Romanului această a Noastră Diplomă odată cu investitura.

Data în Palatul Nostru regal din București, în prezența Înaltului cler, a Consistoriului Superior Bisericesc, a Consiliului Nostru de Miniștri și a Înaltelor Corpuri ale Statului, în anul Mântuirii una mie nouă sute douăzeci și trei și al nouălea al Domniei Noastre.

(Ss) FERDINAND

Ministrul Cultelor și Artelor

(Ss) Constantin Banu

Anexa 4

SFÂNTUL SINOD

AL SFINTEI BISERICI AUTOCEFALE ORTODOXE ROMÂNE

În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, Treimea cea de o ființă și nedespărțită întru care ne botezăm, credem, mărturisim și ne mântuim.

Sfântul Sinod alegând și Majestatea Sa Regele nostru FERDINAND I confirmând prin Înaltul Decret nr. 1410 din 30 martie 1923 alegerea de Arhiereu – Episcop al Romanului a Prea Cuviosului Arhimandrit LUCIAN TRITEANU, făcut de Sf. Sinod în Ședința de la Dumnezeescul har, carele pe cele neputincioase le vindecă și pre cele cu lipsă le împlinește, a hirotonit Arhiereu – Episcop de Roman pre robul lui Dumnezeu sus numit în ziua de 6/23 luna mai/ aprilie anul 1923, în biserica Sf. Mitropolii București, prin Prea Sfințirii Arhierei care au semnat în Condica Sfântă.

Drept care Noi, Președintele acestui Sfânt Sinod, dăm diploma de față semnată de Noi, și de noul hirotonit în Arhiereu LUCIAN, astăzi 6/23, luna mai/ aprilie anul 1923, cu Nr. 18.

PREȘEDINTELE SFÂNTULUI SINOD

Mitropolit Primat (Ss) **MIRON**

Semnătura Arhiereului Directorul Cancelariei (Ss) (Ss) **LUCIAN**

.....

Doctrines, doctrinari și politici social-economice în România întregită¹

Nicolae ENCIU

INSTITUTUL DE ISTORIE AL UNIVERSITĂȚII DE STAT DIN MOLDOVA

 0000-0002-8213-5157

Doctrines, doctrinaires and social-economic policies in Romania. The present study starts from the premise that Romania's reunification, which took place at the end of the First World War, necessarily implied the elaboration and implementation of a new model of social-economic development, which provoked a wide theoretical and ideological debate, involving leading representatives of the intelligentsia from all historical provinces. But not only in the inter-war years, but also in all other historical periods - before and after - intellectuals were involved both theoretically and factually in arguing, building and accelerating economic civilization in the Romanian space. At the same time, as is argued in the present study, no other period in the Romanian past was richer in theoretical, intellectual, ideological demonstrations and, in part, in practical acts, in exceptional personalities, as was the period between the two world wars, this being due, first and foremost, to the fulfillment of the ideal of national unity.

Keywords: Great Romania, economic doctrines, doctrinaires, social-economic policies, model, economic development.

Marea Unire din 1918 a marcat intrarea României într-o nouă etapă a evoluției sale istorice, reclamând prioritar, în interior, refacerea și dezvoltarea tuturor activităților materiale și spirituale în cadrul unui organism omogen-funcțional și, în exterior, consolidarea Marii Uniri, apărarea integrității teritoriale, dezvoltarea unor pașnice și trainice relații cu toate popoarele. În raport cu asemenea cerințe fundamentale, incomparabil mai mari și mai complexe decât în trecut, statul român urma ca, adăugând noi valori la cele existente, să-și perfecționeze căile și mijloacele de progres, punând la baza lor funcții moderne².

Faptul s-a impus cu atât mai mult, cu cât economia Vechiului Regat al României, cu profil preponderent agricol, chiar dacă realizase progrese considerabile pe calea modernizării de tip occidental, nu putea constitui un model pentru Noua Românie.

¹ Studiu realizat în cadrul proiectului bilateral „Trasee și convergențe culturale și naționale: Transilvania și Basarabia” coordonat de conf. univ. dr. Maria Tătar-Dan de la Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” din Târgu Mureș (cod proiect: PN-IV-PB-8.3-ROMD-2023-0134).

² Ioan Saizu. România interbelică în căutarea unei căi proprii de dezvoltare. În: *Cultură și societate. Studii privitoare la trecutul românesc*. Volum îngrijit de Al. Zub. București: Editura Științifică, 1991, p. 104; Idem. *Intelectuali români implicați în dezvoltarea civilizației economice*. București: Editura Academiei Române, 2003, pp. 98-251.

În epocă s-a subliniat că, din moment ce România devenise o unitate, erau necesare noi directive, că, pentru a propulsa societatea, se impunea adoptarea unei noi politici economice, dacă nu contrarie, cel puțin diferită de cea de până atunci. Totul trebuia să derive din convingerea, exprimată cel mai sintetic de marele diplomat Nicolae Titulescu încă din 1913, că România „nu poate fi mare în afară decât în măsura în care e tare înăuntru”³. Era vorba, cu alte cuvinte, ca România să-și elaboreze un model propriu de dezvoltare economică, model care, aplicat, să-i asigure o poziție traică în concertul popoarelor pe fondul asimilării civilizației universale⁴.

Pentru conturarea modelului românesc de dezvoltare economică, între partidele politice s-a încins o amplă dispută teoretică și ideologică, varietatea căilor și modelelor propuse fiind amplificată prin aceea că, în comparație cu situația antebelică, viața politică după 1918 s-a diversificat considerabil, prin apariția și afirmarea de noi partide cu aspirații la hegemonie, obligându-le să stăruie în enunțarea și în documentarea cât mai clară și temeinică a soluției propuse⁵.

O importanță deosebită, în această privință, a avut-o ciclul de conferințe asupra doctrinelor partidelor politice, organizat în perioada decembrie 1922 și prima jumătate a anului 1923 de Institutul Social Român, din inițiativa profesorului Dimitrie Gusti⁶, în cadrul căruia au fost argumentate ca optime modelele liberal (G. Tașcă, „Liberalismul economic”), neoliberal (I.G. Duca, „Doctrina liberală”; M. Manoilescu, „Neoliberalismul”), conservator (Al. Marghiloman, „Doctrina conservatoare”; C. Rădulescu-Motru, „Concepția conservatoare și progresul”), țărănesc (V. Madgearu, „Doctrina țărănistă”), solidarist (I.N. Angelescu, „Solidarismul social-economic”; M. Popovici, „Solidarismul politic”), naționalist (N. Iorga, „Doctrina naționalistă”), socialist (I. Răducanu, „Socialismul de stat”) și altele, învederându-se, în atare mod, caracterul lor eterogen și neputința de a se ajunge la un model unic, unanim acceptat, întrucât prevederile din programele partidelor istorice nu aveau la bază, cum bine s-a reliefat atunci, punctele cardinale ale legităților economice, ci erau expresia transformării unor asemenea probleme în chestiuni de partid.

Politici social-economice: „prin noi înșine” sau politica „porților deschise”?

Așa cum s-a menționat în istoriografia contemporană, atât în anii postbelici, cât și în deceniile de după căderea comunismului, dezbaterea fundamentală între construcțiile programatice și doctrinare din perioada interbelică a avut ca ax principal problema modernității, a unui model propriu al societății românești, care a rămas, practic, nedecisă până la instaurarea sistemului politic autoritar în 1938, precum și în etapele următoare⁷.

Subiectul căii de evoluție a României Întregite, după 1918, a fost unul dintre cele mai populare în dezbaterile teoretice și ideologice din societatea românească interbelică. La modul general, acele dezbateri s-au încadrat în două mari direcții, ale căror începuturi veneau din secolul al XIX-lea: „tradiționalismul” și „europeis-

³ Titulescu și strategia păcii. Coord.: dr. Gheorghe Buzatu. Iași: Editura Junimea, 1982, p. 102.

⁴ Ioan Saizu. *Op. cit.*, pp. 104-105.

⁵ *Ibidem*, pp. 105-106.

⁶ *Doctrinile partidelor politice*. Ediție îngrijită și note: Petre Dan. Cluj-Napoca: Editura Garamond, f. a., 424 p.

⁷ Gheorghe Sbârna. *Partidele politice din România 1918-1940. Programe și orientări doctrinare*. București: Editura Sylvi, 2001, pp. 12-13.

mul", la care se adăuga și o a treia formulă, rezultată din ansamblul caracteristicilor proiectate de relațiile internaționale de după Primul Război Mondial, solicitându-se și o raportare la „universalism”⁸.

Așa cum menționează cercetătorii perioadei interbelice, deceniile dintre cele două războaie mondiale – bogate în roade ieșite din comun în aproape toate compartimentele – au fost caracterizate, în primul rând, de disputa tensionată dramatică dintre stratul vechi al istoriei și cel al înnoirii, considerată ca fiind o înfruntare dintre tradiționalism și modernitate⁹. Sunt două idei-forță manifestate ca numitorul comun al perioadei interbelice, ca factorul ei unificator și sensul ei emblematic.

În opinia istoricului Z. Ornea, disputa dintre tradiționalism (altfel spus, forțele trenatorii care doreau menținerea vechilor stări de lucruri într-un deceniu sau altul) și modernitate (sau forțele aspirând spre înnoirea tuturor structurilor din societate) oferă cheia înțelegerii întregii perioade dintre cele două războaie mondiale¹⁰. Astfel, în planul sociologic și filosofic, tradiționalismul s-a evidențiat ca o orientare hotărât potrivnică oricăror acte evolutive, optând decis pentru menținerea structurilor existente, condamnând efortul industrial, blamând democratismul de tip parlamentar și extaziind iraționalismul. În același timp, întrucât exponenții modernității au dat soluții afirmative la tot ceea ce tradiționalismul nega cu obstinație, se poate afirma că raporturile dintre cei doi termeni au fost „straturile de tensiune” și ideile-forță ale întregii perioade interbelice: „ele, aceste idei-forță, dau sens timpului, îi concentrează aspirațiile și inhibițiile contracaratoare, fiind adevărații factori motor ai devenirilor necesare”¹¹.

În cele două decenii interbelice, România a evoluat ca un stat național și unitar, prezentând un regim politic parlamentar (1918-1938), în cadrul monarhiei constituționale (până în septembrie 1940). Respectiv, posibilitatea traducerii în practică a diverselor teorii, doctrine și politici social-economice s-a aflat în dependență de rezultatele alegerilor generale și locale, de majoritățile parlamentare constituite în anii respectivi și de guvernele rezultate în urma negocierilor purtate între partidele politice.

Din acest punct de vedere, din noiembrie 1919 și până în decembrie 1937, în România Întregită au avut loc zece alegeri parlamentare generale: 1) 2-5 noiembrie 1919; 2) 25-27 mai și 3 iunie 1920; 3) în prima decadă a lunii martie 1922; 4) 25-28 mai 1926; 5) 7 și 10 iulie 1927; 6) 12 decembrie 1928; 7) 5 și 6 iunie 1931; 8) 17 iulie 1932; 9) decembrie 1933 și 10) decembrie 1937. Eliminând din calcul Parlamentul rezultat din alegerile din decembrie 1937, pentru perioada noiembrie 1919 – decembrie 1937 rămân nouă corpuri legiuitoare, cu următoarele majorități:

- Partidul Național-Liberal, trei majorități (1922, 1927, 1933);
- Partidul Național-Țărănesc, două majorități (1928, 1932);
- Partidul Poporului, două majorități (1920, 1926);
- Partidul Național (N. Iorga), o majoritate (1931);
- Blocul Parlamentar, o majoritate (1919)¹².

⁸ Vasile Pușcaș. Procesul de modernizare în România interbelică. În: *Revista de istorie*. Tom 42. Nr. 4, aprilie 1989, p. 336.

⁹ Z. Ornea. *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*. București: Editura Eminescu, 1980, p. 24.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 24-25.

¹¹ *Ibidem*, p. 24.

¹² *Dezvoltare și modernizare în România interbelică 1919-1939. Culegere de studii*. Coord.: Vasile Pușcaș, Vasile Vesa. București: Editura Politică, 1988, p. 28.

În așa mod, judecând după coloratura și orientarea doctrinară și ideologică a guvernelor din anii interbelici¹³, se constată că sub aspectul teoriei și al practicii economice, în perioada dintre cele două războaie mondiale s-au înfruntat, în principal, promotorii și susținătorii a două curente de gândire economică, grupați în jurul a două mari partide politice – Partidul Național-Liberal și Partidul Național-Țărănesc, curente care însă nu s-au identificat neapărat cu programele partidelor menționate¹⁴. Practic, cele două partide au alternat la guvernarea României interbelice: liberalii au guvernat între anii 1914-1919, 1922-1928 și 1933-1937, în timp ce național-țărăniștii între anii 1929-1931 și 1931-1932.

De asemenea, un rol important în dezbatările privind unificarea și evoluția economică a României Întregite au avut-o doctrina neoconservatoare și cea marxistă - doctrine din care s-au inspirat ori la definitivarea cărora au participat efectiv, prin programul lor politic, economic și social, toate partidele din epocă.

Chiar dacă o lungă perioadă de timp programul și doctrina conservatoare au jucat un rol important în viața politică a Vechiului Regat, la sfârșitul Primului Război Mondial curentul de opinie conservator a intrat într-un proces inevitabil de eroziune, atestându-se două partide conservatoare: Partidul Conservator și Partidul Conservator-Naționalist. În pofida eforturilor lui Alexandru Marghiloman de revigorare a partidului pe care îl conducea – devenit Partidul Conservator-Progresist –, acestea au fost fără succes, astfel încât în alegerile parlamentare din 1922, formațiunea respectivă nu a obținut nici măcar un mandat, fiind practic scoasă din viața politică¹⁵. Formal, Partidul Conservator-Progresist a existat până la moartea lui Alexandru Marghiloman, în mai 1925, când cei câțiva partizani ce-i rămăseseră devotați s-au înscris în Partidul Poporului.

Încercând să supraviețuiască în noile împrejurări istorice după înlăturarea de la guvern, liderul conservator Alexandru Marghiloman a anunțat la 1 decembrie 1918 un nou program al grupării sale politice, în efortul de a convinge că trăinicia partidului ar fi constat în „superioritatea” ideilor, nu în numărul membrilor săi¹⁶. Printre ideile noi pe care le cuprindea Partidul Conservator-Progresist, la loc de frunte se afla selectarea micilor proprietari, în sensul formării unei păături de țărani înstăriți, văzută ca premisă a stabilității sociale la sate. Totodată, sub înrâurirea noilor curente de idei din perioada imediat postbelică, Alexandru Marghiloman introduce în preocupările sale doctrinare și în programul partidului pe care-l conducea principiul reformelor sociale, ideile de dreptate și solidaritate socială.

Ideile respective, alături de alte concepte și principii de bază aduse la zi, ale doctrinei acestui partid au fost dezvoltate de conducătorul partidului în conferința sa „Doctrina conservatoare”, ținută la 18 februarie 1923, la solicitarea Institutului Social Român¹⁷.

¹³ A se vedea: Marin Nedelea. *Prim-miniștrii României Mari. Ideile politice*. F.I.: Casa de editură și presă „Viața Românească”, 1991, 180 p.; Ion Mamina, Ioan Scurtu. *Guverne și guvernanți (1916-1938)*. București: Silex, Casă de Editură, Presă și Impresariat, 1996, 272 p.

¹⁴ Maria Mureșan. *Istoria economiei. Epoca modernă și contemporană*. București: Editura Economică, 1995, p. 469.

¹⁵ Marcel Ivan. *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice (1919-1932)*. Sibiu: Editura și tiparul Krafft & Drotleff, 1933, p. 9.

¹⁶ Gheorghe Sbârna. *Partidele politice din România (1918-1940)*, p. 38.

¹⁷ Alexandru Marghiloman. *Doctrina conservatoare*. În: *Doctrinile partidelor politice*. Ediție îngrijită și note: Petre Dan. București: Editura Garamond, f.a., pp. 155-165.

Se evidențiază o foarte bună cunoaștere a universului doctrinelor politice din acea perioadă, oratorul invocând numeroase și diverse exemple din viața politică a unor țări ca Franța, Marea Britanie, SUA, Belgia ș.a., pentru a-și susține și argumenta propriile idei. Menționează, pe bună dreptate, că titulatura de „partid conservator” și, în opoziție cu acesta, în forma sa clasică, „partidul liberal sau radical”, nu sunt decât niște etichete, care nu corespund neapărat și întotdeauna fondului lor. Astfel, sub imperiul necesităților politice și sub constrângerea momentului, partide conservatoare se vedeau uneori nevoite să renunțe la ortodoxia lor conservatoare, la fel cum și la partidele liberale, „vorba mult slăvită de libertate nu corespunde întotdeauna cu noțiunea de libertate”¹⁸.

În opinia lui Alexandru Marghiloman, conservatorismul este o doctrină care, în mersul și în evoluția unui stat, al unei societăți, nu pierde niciodată din vedere două lucruri esențiale: a) învățămintele trecutului, tradiția și b) starea reală a țării și societății. Altfel spus, conservatorismul este doctrina care nu admite progresul prin salturi și, astfel înțeleasă, este capabilă să se adapteze oricărei forme de guvernare.

Al doilea lucru esențial în doctrina conservatoare îl constituie tradiția. În opinia lui Alexandru Marghiloman, „popoarele cu tradiții au individualitate”, conferindu-le „o structură solidă”. Invocă diferite exemple în această privință, din istoria Spaniei, Franței, Marii Britanii.

Opusul popoarelor cu tradiții și individualitate îl reprezintă țările fără tradiții, exemplul cel mai pregnant, în opinia lui Al. Marghiloman, fiind ilustrat de Rusia din anii de după lovitura de stat bolșevică din toamna anului 1917: „țară cu 170 milioane de oameni, călare pe două continente”, fiind, cu toate acestea, „o țară fără tradiție”. „De unde, de altminteri, să aibă tradiție? – se întreba Al. Marghiloman. – Tradiția proprietății? Cum o poate avea un popor care n-a cunoscut proprietatea decât sub forma colectivă a mirului? Tradiția libertății? Cum s-o aibă un popor a cărui masă rurală n-a fost eliberată decât în zilele noastre de țarul Alexandru al II-lea și a cărui masă cetățenească n-a văzut libertatea decât sub aspectul permisiunii autorității administrative de a te mișca? Tradiție religioasă? Cum s-o aibă un popor la care popa devine supraveghetorul în numele poliției și al cărui cap suprem sunt un împărat laic și un procuror laic al Sfântului Sinod?”. „Țară fără tradiție, constată Al. Marghiloman. N-a rezistat la cel dintâi șoc serios pe care l-a avut într-o convulsie generală. Poporul rus a acceptat ieri tirania absolutismului; se supune astăzi orbește tiraniei sovietice. Pe niciun popor nu s-a încercat experimentarea celor mai crude teorii comuniste cum s-a încercat asupra poporului rus și de șase ani poporul le suportă cu aceeași resemnare cu care câinele rănit, în colțul unde s-a târât, nu cere decât să-l lași în pace, chit că moare fără ajutor”¹⁹.

Așadar, doctrina conservatoare, în opinia lui Alexandru Marghiloman, era tradiționalistă și socială. În ce privește primul aspect, tradiționalismul, el îl definea ca rezidând în tradiția religioasă și în aceea a proprietății. „Când, prin studiul real al situației actuale, afirma liderul conservatorilor, recurgând chiar la unele idei proprii forțelor de stânga, doctrina conservatoare s-a convins (...) că nu poate fi fraternitate când așa de mari sunt deosebiri de clasă, că nu poate fi egalitate

¹⁸ Alexandru Marghiloman. *Doctrina conservatoare*, pp. 155-156.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 160-161.

reală când nu este egalitate de situațiune, egalitate economică; că nu poate fi libertate reală când omul n-are un minim de trai asigurat, - doctrina conservatoare a devenit socială”, luând „inițiativa de asistență a mulțimii producătoare”²⁰.

În pofida încercărilor politice de supraviețuire, fiind dispus a face tot felul de compromisuri, inclusiv doctrinare, până la a avea chiar un rol secundar într-o formațiune politică, Partidul Conservator-Progresist s-a destrămat, treptat, părăsind definitiv arena politică odată cu moartea liderului său, fără să fi fost dat un răspuns la întrebarea esențială a acestuia: „ideile conservatoare, or avea ele darul să se impună odată poporului român?”, chiar dacă „ideile conservatoare”, așa cum considera Alexandru Marghiloman, constituiau „garanția adevăratului progres al societății românești”²¹.

Doctrina neoconservatoare însemna, așadar, o haină nouă îmbrăcată de vechii conservatori, cuprinși în epoca modernă sau chiar mai târziu (1918-1922-1925) în partidele lui Take Ionescu și Alexandru Marghiloman, o adaptare a lor la cerințele noii epoci.

Fără a putea vorbi de o doctrină neoconservatoare bine încheată în perioada interbelică, cu un larg ecou în viața politică, nu pot fi ignorate și nici neglijate opiniile liderilor conservatori față de unele probleme în discuție în acei ani. În această privință, într-o prelegere privind „Concepția conservatoare și progresul”, Constantin Rădulescu-Motru (1868-1957) menționa următoarele: «La un popor care își făcea până acum o datorie din a-și potrivi viața politică după „ce va zice Europa”, la noi, românii, în momentul când ne dăm o nouă Constituție, nu există în parlamentul nostru un singur om care să se dea drept reprezentant al concepției conservatoare. O atât de mare deosebire de orientare între popoarele apusului – popoare vechi și hotărâtoare încă pentru multă vreme în politica europeană – și între poporul nostru de-abia îmbrăcat în haina suveranității politice, dă de gândit. Aici ne găsim, desigur, înaintea unei ciudățenii istorice a cărei explicare interesează nu numai pe omul politic și pe istoric, dar și pe psiholog, pe sociolog, pe moralist și pe oricine om de știință în România. Însăși înțelegerea viitorului nostru este pusă aici în joc. Sau ideea pe care și-o fac popoarele apusene despre concepția conservatoare este alta decât aceea care a triumfat la noi, - și atunci trebuie să examinăm cauza divergenței noastre de apus, cauză care poate să ne ducă la divergențe și mai mari în viitor, - sau condițiile vieții politice în România sunt de altă natură, că ele zădărnicesc concepției conservatoare oricăre influență asupra noastră și atunci cu atât mai mult trebuie să ne dăm seama de partea cui este situația anormală: să ne mândrim, sau să ne îngrijorăm? În ambele cazuri, pentru mintea deprinsă să atribuie deosebirele dintre popoare nu întâmplării, ci legilor izvorâte din firea lucrurilor, aici este o problemă de primă importanță». (C. Rădulescu-Motru, Concepția conservatoare și progresul, 17 decembrie 1922).

Un exponent de vază al doctrinei economice neoconservatoare a fost și Constantin Garofild (1872-1942), autorul proiectelor de legi definitive privind reforma agrară, pregătite în timpul primei guvernări conduse de Alexandru Averescu (1920-1921). El a continuat să atribuie marii proprietăți un însemnat rol de îndeplinit în economia

²⁰ *Ibidem*, p. 164.

²¹ *Ibidem*, p. 165.

națională. Lega chiar evoluția, progresul în agricultură de evoluția proprietății mari, acordându-i multiple roluri – de îndrumare și control, de exemplu și mijloc de câștig, „atunci când micul cultivator nu e ocupat cu munca proprietății lui”.

C. Garofild pornea de la considerentul că „nu poate fi reformă socială rodnică, dacă nu realizează în același timp și un progres economic”²². Din acest punct de vedere, în cadrul reformei agrare s-ar fi comis „două greșeli capitale” – o expropriere peste necesitățile zilei și repartizarea parcelară a pământului, din care motiv, afirma C. Garofild, „chestia agrară rămâne nedezlegată, cauza ei în viitor nemaifiind repartitia pământului, cât producțiunea lui”, respectiv „chestia agrară devine de aci înainte o chestie agricolă”²³.

Această situație se exprima în faptul că un domeniu public de 4 ori mai mare față de cel de până la reforma agrară, însă pentru multă vreme neproductiv, o mare proprietate redusă la limite mult prea joase, pentru a fi cultivată rațional, pentru a-și îndeplini misiunea ei educativă, față cu condițiile climaterice, economice, sociale și tehnice, și o mică proprietate ocupând 9/10 din totalul suprafețelor cultivabile ale țării determinau o micșorare inevitabilă a producției agricole. Ca urmare a acelei situații, C. Garofild considera că nevoile economice și financiare ale celorlalte categorii economice și în special ale Statului, nesatisfăcute prin circulația și schimbul unei producții agricole suficiente, urmau a fi satisfăcute, inevitabil, printr-o fiscalitate sporită, regim protecționist sau încurajări bugetare pentru o industrie națională anemică, impozite excesive etc. - toate acestea punând o presiune cu atât mai mare pe umerii țăranilor, cu cât producția agricolă se reducea tot mai mult²⁴.

Cu toate acestea, considera C. Garofild, nici extrema repartitie a proprietății între cele două mari clase sociale – țăranii și marii proprietari – și nici inechitabila repartitie a folosinței pământului arabil nu erau principalii factori care determinaseră criza agrară postbelică, problema respectivă fiind mult mai complexă. „Ceea ce stă deasupra tuturor cauzelor și le domină pe toate, în opinia lui C. Garofild, era reaua organizare economică care făcea ca munca agricolă să lucreze în pagubă și care operește prin tehnica înapoiată orice putință de a spori producția agricolă”²⁵.

Drept exemplu al avantajelor marii proprietăți, C. Garofild invoca situația de până la 1914, când în Vechiul Regat se cultiva o suprafață de circa 6 mln. ha, din care grâul – cereala de căpetenie la export – ocupa o suprafață de 2 mln. ha. În mod obișnuit, se exportau circa 120.000 de vagoane cu grâu, 100.000 de vagoane cu porumb, 40.000 de vagoane cu orz, 17.000 de vagoane cu ovăz, 6.000 de vagoane cu secară, îndestulându-se inclusiv consumul intern. În schimb, în 1919 s-a cultivat doar o suprafață de 4,5 mln. ha, cu 1,5 mln. ha mai puțin decât media antebelică²⁶. Autorul a omis însă să specifice că acest lucru se datora nu numai redistribuirii suprafețelor arabile în folosul micilor gospodării agricole, dar și consecințelor războiului, operațiunilor militare și ocupației inamice. În plus, așa cum probează statisticile vremii, acea situație a fost doar temporară, iar după realizarea reformei

²² Constantin Garofild. *Chestia agrară în România*. București: Editura Tipografiei Gutenberg, S.A., 1920, p. I.

²³ *Ibidem*, p. II.

²⁴ *Ibidem*, p. III.

²⁵ *Ibidem*, p. 126.

²⁶ *Ibidem*, p. 418.

agrare, suprafețele arabile au sporit în mod constant, ajungând în 1934 la 6.633.074 ha și în 1935 la 6.978.127 ha doar în Vechiul Regat, respectiv, la 13.417.225 ha (1934) și 13.790.300 ha (1935) în întreaga Românie²⁷.

Un rol de primă importanță în viața politică interbelică l-a avut Partidul Național-Liberal, programul și doctrina căruia, în contextul istoric și social-politic din anii premergători și din timpul Primului Război Mondial, au înregistrat o restructurare esențială ce a căpătat numele de *neoliberalism*. După expresia economistului și omului politic Mihail Manoilescu (1891-1950), neoliberalismul era „liberalismul regenerat al vremii noastre”, datorându-și ființa tocmai „minunatului dar al ideii liberale de a înmuguri în fiecare primăvară socială”²⁸.

Originându-se în liberalismul clasic de până la războiul mondial, pe care în anumite aspecte l-a continuat, l-a completat și l-a adaptat la realitățile României Întregite²⁹, neoliberalismul s-a înscris în suita doctrinelor politice din România drept cea mai influentă și coerentă teorie socială din deceniile al treilea și al patrulea ale secolului al XX-lea, pe baza ei înfăptuindu-se politica de dezvoltare și modernizare a societății românești până la sfârșitul perioadei interbelice³⁰. O pleiadă întreagă de intelectuali de mare valoare au devenit exponenți de marcă ai neoliberalismului, remarcându-se prin ample preocupări de cercetare și de argumentare politico-ideologică a schimbărilor ce aveau să se producă în anii de guvernare liberală. În rândul acestora, un rol proeminent l-au avut: Dimitrie Drăghicescu, Ștefan Zeletin, Mihail Manoilescu, I.G. Duca, Ion I.C. Brătianu, Vintilă I.C. Brătianu, Victor Slăvescu, Tancred Constantinescu, Mitiță Constantinescu, I.N. Angelescu, N. Arcadian, Eugen Lovinescu, H. Sanielevici, G.N. Leon și mulți alții (încadrați sau nu în vreun partid politic), scrierile cărora au imprimat o amprentă originală inconfundabilă teoriei neoliberale românești³¹.

Potrivit teoreticienilor neoliberalismului, doctrina respectivă era sinonimă cu ideea de progres „în ordine, democrație, naționalism și prin armonie socială”, ca „mișcare organizată în cadrul proprietății individuale”, respingând salturile, violența și lupta de clasă³².

De o largă audiență în epocă s-a bucurat pledoaria lui Eugen Lovinescu (1881-1943) în favoarea „îmbogățirii fondului național românesc prin elementul creator al ideologiei apusene”. Ilustrul critic literar a realizat în 1924-1926 o excepțională „Istorie a civilizației române moderne” în 3 volume³³, în care a argumentat, între primii, necesitatea sincronizării civilizației române de după 1918 în contextul culturii și civilizației europene. Referindu-se la împrejurările în care se constituie

²⁷ *Anuarul statistic al României 1935 și 1936*. București: Imprimeria Națională, 1937, p. 181.

²⁸ Mihail Manoilescu. Neoliberalismul. În: *Doctrinile partidelor politice*. Ediție îngrijită și note: Petre Dan. București: Editura Garamond, f.a., p. 218.

²⁹ G. Tașcă. Liberalismul economic. În: *Doctrinile partidelor politice*. Ediție îngrijită și note: Petre Dan. București: Editura Garamond, f.a., pp. 124-143; I.G. Duca. Doctrina liberală. În: *Idem*, pp. 144-154; Mihail Manoilescu. Neoliberalismul. În: *Idem*, pp. 198-228.

³⁰ Gheorghe Sbârnă. *Partidele politice din România 1918-1940*, pp. 15-16.

³¹ *Istoria românilor. Vol. VIII: România Întregită (1918-1940)*. Coord.: Ioan Scurtu. București: Editura Enciclopedică, 2003, pp. 40-41.

³² Const. Gr. C. Zotta, N. Tulceanu. *Partidele politice din România. Istoricul și programele lor*. București: Tipografia „Revistei Geniului”, 1934, p. 54.

³³ Eugen Lovinescu. *Istoria civilizației române moderne. I. Forțele revoluționare; II. Forțele reacționare; III. Legile formației civilizației române*. Ediție, studiu introductiv și tabel cronologic de Z. Ornea. București: Editura Minerva, 1992.

poporul român, E. Lovinescu afirma că, „și prin constituție etnică, și prin poziție geografică, acesta (poporul român.- n.n.) se află la hotarul a două lumi: a Răsăritului și a Apusului”³⁴. În accepția aceluiași autor, chiar dacă „tragice împrejurări istorice ne-au statornicit pentru multă vreme în atmosfera morală a vieții răsăritene”, „noi nu numai că n-am ajuns la capătul eforturilor în a ne fixa sufletul, dar chiar abia acum am intrat în adevăratul ciclu de formație națională”³⁵.

Momentul istoric al celui proces era cât se poate de favorabil, deoarece „axa vieții politice și culturale, precum afirma E. Lovinescu, s-a schimbat din Răsărit în Apus”; prin urmare, „se va schimba și axa vieții noastre sufletești. Timpul roade chiar și lungile deprinderi intrate în inconștient, să-i așteptăm deci acțiunea”³⁶.

În atare mod, contactul cu Occidentul era considerat de autorul *Istoriei civilizației române moderne* drept „o reluare a adevăratei continuități etnice și ideale: descătușându-ne, deocamdată, de formele sociale, ne va dezrobi, mai târziu, de invizibilele lanțuri spirituale ale Țarigradului, ale Apusului sau ale Kievului, adică de formele ancestrale ale obscurantismului și ale inerției, pentru a ne pune pe calea regăsirii de sine și a progresului”³⁷. Concluzia generală a lui E. Lovinescu era univocă: „în veacul și de la locul nostru, lumina vine din Apus: ex occidente lux!

Conceptul sintetic elaborat și promovat de Partidul Național Liberal în perioada interbelică, a fost politica „*prin noi înșine*”, urmărind obținerea și consolidarea independenței economice, creșterea rolului industriei și reducerea caracterului predominant agrar al țării, modernizarea instituțiilor statului. Promovată în special de guvernul liberal din anii 1922-1926, doctrina „*prin noi înșine*” s-a concretizat în legi cu caracter economic, între care legea privind comercializarea și controlul întreprinderilor economice ale statului și legea minelor din anul 1924, care au contribuit la dezvoltarea unor noi ramuri industriale, la limitarea penetrației capitalului străin în viața economică a României. Pe plan financiar, se remarcă legea pentru retragerea din circulație a coroanelor și rublelor, din 1920, prin care s-a realizat unificarea monetară, și legea pentru stabilizarea monetară din 1929, care a pus capăt procesului inflaționist. În spiritul aceleiași doctrine se înscrie și reforma agrară din anul 1921 – cea mai largă reformă de acest fel din Sud-Estul Europei, prin care au fost expropriate 6,3 mln. ha din marea proprietate, marcând puternic evoluția agriculturii interbelice. Manifestarea practică a aplicării doctrinei „*prin noi înșine*” a fost că, în anul 1929, producția industrială era de 2,3 ori mai mare decât în 1913, iar producția de cereale sporise cu 140 % față de nivelul anului 1922, România recâștigându-și faima de „*grânar al Europei*”. Politica „*prin noi înșine*” nu a fost și nici nu putea fi concepută ca o atitudine exclusivistă, de înlăturare a capitalului străin, ci ca o colaborare cu acesta, în condiții mai avantajoase ca până atunci pentru burghezia românească. Precum preciza I.G. Duca în februarie 1923, politica „*prin noi înșine*” „nu e decât un instinct de conservare, mijlocul de a salva individualitatea materială a fiecărei naționalități (națiuni.- n.n.), de a împiedica cotropirea ei de către elementele superioare prin puterea sau prin organi-

³⁴ Eugen Lovinescu. *Istoria civilizației române moderne. I. Forțele revoluționare*, pp. 5-6.

³⁵ *Ibidem*, pp. 6, 16.

³⁶ *Ibidem*, p. 17.

³⁷ *Ibidem*, pp. 16-17.

zarea lor”. Această atitudine, menționa același autor, nu exclude colaborarea cu străinătatea, „dar vrea să găsească formele de organizare care să înlăture acapararea unora și suprimarea celorlalți, întâi, fiindcă progres fără neatârnată nu se poate și, în al doilea rând, fiindcă neatârnată politică fără neatârnată economică nu se poate”. În fine, nu însă și în ultimul rând, fără să fi fost membru al PNL, N. Titulescu aprecia că „Politica «prin noi înșine», pe care unii ar voi să o ridiculizeze, este (...) singura politică rodnică pentru țara noastră. Aceasta nu înseamnă un zid chinezesc, dar o reală stăpânire de către noi a destinului românesc”.

La modul general, curentul liberalismului economic a ajutat procesul de consolidare a Statului Român modern, nu numai în ceea ce privește crearea instituțiilor caracteristice ale ordinii economice liberale, dar și prin faptul că a știut să asocieze revoluției burgheze în România atât procesul de redeșteptare națională și de înlăturare a vechiului regim, cât și interesele capitalismului occidental. Aceste interese cereau ca România să devină un stat în care libertatea de circulație a mărfurilor, libertatea de concurență, libertatea tranzacțiilor, proprietatea privată și întreaga ordine de drept burgheză să se instituie după modelul occidental³⁸.

Cea de-a doua concepție, după neoliberalism, cu un impact deosebit în societatea românească interbelică, a fost *țărănismul*.

Așa cum afirmă cercetătorii fenomenului respectiv, cultura românească modernă a apărut și s-a consolidat într-o epocă dominată de romantism în aproape toate zonele spiritualității: în filosofie și în literatură, în sociologie și în spiritul public, în cultură în înțelesul ei general³⁹. Fenomenul respectiv se verifică inclusiv în viața politică a secolului al XIX-lea, manifestându-se în cele două ipostaze polare ale romantismului: revoluționar și retrograd, liberal și conservator. Pașoptismul și reacția conservatoare, potrivnică înnoirilor burgheze, au fost curenți de idei dominante ale secolului al XIX-lea până spre 1880, când începe să se manifeste curentul de idei al socialismului.

Pe lângă faptul că ostilitatea – sau numai rezerva – anticapitalistă era o expresie necesară a dezideratelor clasei interesate în menținerea structurilor tradiționale, curenții de idei anticapitaliste, de tip romantic, reflectau o realitate istorică obiectivă. Este vorba de intrarea relativ târzie a Vechiului Regat al României în circuitul capitalist, ca și de faptul excepțional de important al preponderenței sectorului agrar în viața economică și socială. Așa cum pe bună dreptate menționa istoricul Zigu Ornea, o țară cu o milenară tradiție agricolă, în care această ramură economică continua să dețină locul dominant chiar în anii interbelici, iar în agricultură economia naturală și mica gospodărie au fost o aspirație unanimă sau (după 1864 și mai ales după 1918) o realitate în lumea satului, a trebuit să genereze și să nutrească, fatal, o puternică direcție spirituală favorabilă conservării structurilor rurale necapitaliste⁴⁰.

Așadar, în ansamblul sociologiei românești, orientările filoagrariene au ocupat, încă din deceniu al patrulea al secolului al XIX-lea, poziții foarte importante.

³⁸ Eugen Demetrescu. Liberalismul economic. În: *Enciclopedia României*. Vol. III: Economia națională. Cadre și producție. București: Imprimeria Națională, 1939, p. 274.

³⁹ Z. Ornea. *Țărănismul. Studiu sociologic*. București: Editura Politică, 1969, p. 5.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 6.

În prelungirea acestor orientări și puncte de vedere, la sfârșitul secolului al XIX-lea s-a conturat tot mai pronunțat un curent de idei cu multiple valențe, numit *poporanism*, al cărui întemeietor și ideolog principal a fost Constantin Stere (1865-1936), care propovăduia dragostea față de popor (îndeosebi față de țărani, considerați elementul principal al dezvoltării sociale) și ideea luminării culturale a țăranilor de către intelectuali⁴¹.

Continuând să se manifeste, fără o intensitate egală, până la Primul Război Mondial, poporanismul, despre care unii credeau că-și încheiase ciclul, a trăit o neașteptată perioadă de reanimare sistematică și de dezvoltare explozivă, datorată apariției grupărilor politice agrariene, care aveau să se constituie în 1918 în Partidul Țărănist, iar în 1926, în Partidul Național-Țărănesc. Frunzații politici ai acestui partid și mai ales doctrinarii săi (Constantin Stere, Virgil Madgearu, Ion Mihalache, I. Răducanu, apoi Mihai Ralea, Ernest Ene, Gh. Zane și alții), au apelat la zestrea de idei a poporanismului, pentru a afirma un nou curent de opinie în forma *țărănismului*⁴².

O contribuție decisivă nu numai la fundamentarea poporanismului, ci și la configurarea, alături de Virgil Madgearu, Constantin Rădulescu-Motru, Ion Mihalache ș.a., a *țărănismului* în calitatea acestuia de cea mai importantă, după neoliberalism, doctrină politică în România interbelică, a avut-o Constantin Stere⁴³.

Analizând evoluția societății omenеști la începutul secolului al XX-lea, C. Stere formula următoarea concluzie: „Când din însăși prăbușirea producției mondiale, din nimicirea avuțiilor acumulate, de veacuri, din mizeria maselor și din măcelul milioanei se nasc condițiuni prielnice pentru concentrarea de capitaluri fabuloase – tocmai în mâinile unei minorități infime de potenți care hotărăsc destinele lumii – evident nu aceștia pot avea menirea istorică de a clădi o nouă orânduire mondială și socială”⁴⁴. Pe baza faptelor concrete, care au dus la declanșarea primei conflagrații mondiale, doctrinarul țăărănist conchidea: „Imperialismul capitalist, ajuns în ultimele decenii la dominația universală, s-a dovedit neputincios de a asigura omenirii o muncă pașnică și de a feri societatea de o năpraznică risipă de vieți și avuții. Astfel se prăbușește însăși justificarea istorică a dominațiunii capitaliste”⁴⁵.

Realismul constituie trăsătura dominantă și distinctivă a analizelor socioeconomice ale lui Const. Stere. „Sunt țări, scria el în 1925, în care nota fundamentală o dă industrialismul, iar cea secundară este agricultura. La noi, raportul este invers și subordonarea notei secundare notei principale nu implică dușmănie, ci recunoașterea unei realități pe care destinele sociale trebuie s-o respecte, pentru a nu atârna în gol”⁴⁶. „*România*, concluziona C. Stere, *nu poate urma dezvoltarea industrială a Europei apusene*”⁴⁷.

⁴¹ *Dicționar de istorie*. Ed. a II-a revăzută și adăugită. Chișinău: Editura Civitas, 2007, p. 308.

⁴² V. Madgearu. Doctrina țărănistă. În: *Doctrinile partidelor politice*. Ediție îngrijită și note: Petre Dan. București: Editura Garamond, f.a., pp. 91-123.

⁴³ *Țărănism* – doctrină potrivit căreia viața politică, economică și socială este determinată de prezența masivă a țărănimii și de rolul jucat de aceasta în economia unei țări. Totodată, primatul agriculturii într-o societate ar explica necesitatea unei guvernări democratice țărănești (Nicolae Enciu. *Istoria românilor în 100 de termeni*. Chișinău: Editura ARC, 2010, pp. 111-113).

⁴⁴ Cf. Ioan Scurtu. *Istoria României în anii 1918-1940. Evoluția regimului politic de la democrație la dictatură*. București: Editura Didactică și Pedagogică, R.A., 1996, p. 5.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ C. Stere. Explicații asupra poporanismului. În: *Aurora*, 3 decembrie 1921.

⁴⁷ C. Stere. Social-democratism sau poporanism?. În: *Viața Românească*. Nr. 10. 1907, p. 36.

Odată încheiată demonstrația că în România, calea evoluției economice și sociale era cu totul alta, Stere stăruia asupra modalității înfăptuirii progresului pe această cale. „N-am avut alt scop, - sublinia Stere, - decât să dovedesc că, dacă evoluția agriculturii este supusă altor legi decât cea industrială, aceasta *nu exclude* progresul social pentru țările pur agricole; să arăt *în ce direcție* trebuie căutat acest progres, precum ce vaste perspective ne deschide el, *să induc directiva* luptei pentru interesele țărânilor... Progresul social însă, în această direcție, nu numai că este cu puțință, dar este *singurul posibil* pentru noi... Calea progresului social nu poate fi deschisă pentru noi decât prin realizarea unei adevărate *democrații rurale românești*”⁴⁸.

Meditând profund asupra evoluției politice și sociale a României, Const. Stere a dezvoltat mai multe teorii despre stat: a statului liberal democratic, a statului corporativ integral, a statului corporativ etnic și teoria statului țărănist, ultima fiind și cea mai cunoscută dintre ele. Deși tezele Statului Țărănesc au fost susținute cu mult timp înaintea lui Stere, meritul lui este de a le fi încadrat și adâncit doctrinar, dat fiind că, în vizorul analizelor sale sociologice, s-a aflat mereu clasa țăranilor și lumea satelor românești⁴⁹.

Încă de la început de veac – mai precis, în anul 1908, - Const. Stere scria: „Dacă progresul politic pentru noi se rezumă în idealul unei democrații rurale, evoluțiunea noastră economică, ca și toată înfățișarea statului nostru, vor trebui, necesar, să-și păstreze întotdeauna caracterul lor specific țărănesc și progresul economic deci trebuie să ne ducă, înainte de toate, spre organizarea întregii gospodării naționale pe temelii țărănești, o țărănime viguroasă, stăpână pe pământul pe care îl muncește și pentru care, prin organizarea unui sistem desăvârșit de societăți corporative, avantajele micii proprietăți sunt împreunate cu toate avantajele tehnice, accesibile astăzi numai pentru marea proprietate”⁵⁰.

Peste foarte mulți ani, se va afirma că „Formula țărănească, această concepție despre stat a țăranilor, dacă are un înțeles și un sens, este în măsura aceluși înțeles, pe care Constantin Stere l-a trasat acum un pătrar de veac”⁵¹.

Aportul lui C. Stere nu se limitează, în niciun caz, doar la contribuțiile sale teoretice din anii premergători Primului Război Mondial, deoarece după 1918, tot el a fost cel care a trasat bazele doctrinare ale noului Partid Național Țărănesc. Ceea ce a contribuit hotărâtor la afirmarea țărănismului politic și doctrinar după Primul Război Mondial a fost marea reformă agrară din 1918-1924, manifestare a voinței majorității covârșitoare a populației de a obține, în locul unei proprietăți întinse, exploatare de marele proprietar cu ajutorul muncii țărănești, prestate sub regimul, adeseori oneros, al învoielilor agricole, o proprietate și o exploatare țărănească de dimensiuni reduse, dar de natură să ofere unei familii țărănești lucrătoare posibilitatea de a trăi, din cultivarea lotului, într-o relativă independență economică⁵².

Incontestabil, diminuarea mării proprietăți agricole cu peste 6 milioane ha din cele peste 9 milioane ha, cât reprezentau moșiile de peste 100 ha, și împroprietări-

⁴⁸ C. Stere. Social-democratism sau poporanism?. În: *Viața Românească*. Nr. 9. 1908, pp. 339, 340, 341.

⁴⁹ Tamara Petrov. *Constantin Stere – ideologul și scriitorul*. Timișoara: Editura Marineasa, 2004, pp. 78-79.

⁵⁰ C. Stere. Social-democratism sau poporanism?. În: *Viața Românească*. Nr. 4. 1908, p. 59.

⁵¹ I. Tatos. Economistul C. Stere. În: *Independența economică*. Nr. 12, 1935, p. 297.

⁵² M. Georgescu. *Reforme agrare. Principii și metode în legiunile române și străine*. București: Tipografia Bucovina I.E. Torouțiu, 1943, p. 96.

rea a circa 1.500.000 de țărani cu 3,7 milioane ha de teren arabil, la care se adăugau 2,7 milioane ha islazuri comunale, a produs importante mutații în structura socială și economică a lumii rurale. După aplicarea reformei agrare, proprietatea mică (sub 10 ha) a ajuns să dețină 73,7 % din totalul suprafeței agricole a României⁵³.

Într-un fel sau altul, transformările structurilor agrare existente, cu caracter de reforme agrare - în cazul unor țări din Europa Centrală și de Sud-Est -, precum și cu un caracter moderat, neafectând propriu-zis structurile agrare existente și aducând doar anumite ajustări regimului agrar tradițional, - așa cum s-au produs în țările Europei Occidentale, nu au fost, pur și simplu, rezultatul unei anumite conjuncturi politice internaționale, un produs întâmplător al noilor condiții în care Europa încerca să se reorganizeze după război, ci au urmărit scopul de a recupera decalajul marcat al transformărilor agrare îndeplinite în Europa Occidentală încă din secolul al XVIII-lea, odată cu revoluția franceză⁵⁴. Concomitent cu sentimentul libertății economice și al încrederii în forțele proprii obținute de către săteanul intrat în posesia proprietății țărănești parcelare, reforma agrară realizată în anii imediat următori primelor conflagrații mondiale s-a aflat, așadar, în deplin consens inclusiv cu noile tendințe manifestate în doctrina economică a vremii. Din „drept absolut și exclusiv”, proprietatea asupra pământului se transformase acum într-o „funcție socială” pusă la dispoziția celor mulți, pentru ca prin munca acestora, ea să devină productivă în folosul tuturor⁵⁵.

Noua repartitie a proprietății funciare, categoric favorabilă micii gospodării rurale, a fost considerată de exponenții țărănismului - V.N. Madgearu, I. Mihălache, C. Stere și alții - nu numai ca moment al creării unui adevărat *intermundium țăranesc*, ci și ca o victorie strălucită a principiilor sociologice mic-agariene, vorbindu-se curent nu doar de fenomenul „*țăranizării agriculturii*”, ci chiar de cel al „*revoluției agrare*”, produse prin și datorită reformei din 1918-1924⁵⁶.

Consecvent în ceea ce privește ideile sale politice, economice și sociale, C. Stere a susținut, drept soluție politică pentru România interbelică, *calea a treia*, intermediară între capitalism și socialism⁵⁷. Este cel care, la mijlocul anului 1924, a elaborat celebrul *decalog*, ca temelie a fuziunii Partidului Țărănesc cu Partidul Național Român în Partidul Național Țărănesc, cu toate că, la fel ca în multe alte cazuri ale vieții sale, s-a făcut tot posibilul pentru a i se diminua contribuția, iar Stere a avut modestia de a nu-și revendica exclusiv meritul în această privință⁵⁸. Iată textul acelei platforme de program, apărut în ziarul „Aurora” din 14 iunie 1924:

⁵³ Ioan Scurtu. *Istoria României în anii 1918-1940. Evoluția regimului politic de la democrație la dictatură*. București: Editura Didactică și Pedagogică, R.A., 1996, pp. 12-13.

⁵⁴ C. Murgescu și D. Hurezeanu. Reformele agrare din Europa după primul război mondial. În: *Revista de istorie* (București). Tom 33. Nr. 11. 1980, pp. 2048, 2049-2050.

⁵⁵ M. Georgescu. *Reforme agrare. Principii și metode în legiuirile române și străine*. București: Tipografia Bucovina I.E. Torouțiu, 1943, pp. 96-97; V.M. Madgearu. *Agrarianism, capitalism, imperialism. Contribuțiuni la studiul evoluției sociale românești*. București: Institutul de arte grafice Bucovina I.E. Torouțiu, 1936, pp. 39-40.

⁵⁶ Z. Ornea. *Țărănismul. Studii sociologice*. București: Editura Politică, 1969, p. 151.

⁵⁷ Tamara Petrov. *Constantin Stere - ideologul și scriitorul*. Timișoara: Editura Marineasa, 2004, p. 77.

⁵⁸ C. Stere a menționat doar că respectiva platformă - program „în mare parte este opera mea, ca temelie a fuziunii între cele două partide” (Zigu Ornea. *Viața lui Constantin Stere*. Vol. II. Chișinău: Editura „Universul”, 2005, p. 344).

„I. Partidul Național Român și Partidul Țărănesc fuzionează într-un singur partid sub denumirea de „Partidul Național Țărănesc”.

II. Partidele fuzionează acceptând următoarele principii de bază:

1. Monarhie constituțională.

2. Partidul întemeindu-se pe solidaritatea tuturor claselor muncitoare și producătoare cu țărănimea, care este factorul principal de producție națională, baza structurii noastre sociale și astfel temelia vieții noastre de stat – înțelege să reprezinte interesele colective ale națiunii române.

3. Partidul consideră principiile cuprinse în hotărârile Adunării Naționale din Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, precum și declarațiile de unire din Chișinău și Cernăuți, ca norme directive ale partidului și care urmează să fie consfințite prin ordinea constituțională stabilită de reprezentanții națiunii întregi, liber aleși.

4. Politica externă a partidului se va întemeia pe menținerea și consolidarea raporturilor celor mai strânse cu aliații, alături de care statul român a luptat în decursul războiului.

Partidul va tinde a realiza o politică a păcii, întemeiată pe menținerea și executarea cinstită și loială a tratatelor și alianțelor încheiate și a asigura raporturi de bună vecinătate cu statele și națiunile împrejmuitoare. Va da concursul său ca Societatea Națiunilor să devie o instituție prin care să se garanteze pacea, respectul tratatelor încheiate și dreptatea între popoare.

5. Întronarea în viața de stat a unui regim legal și constituțional.

6. Înscrierea în Constituție a garanțiilor libertăților și drepturilor cetățenești.

7. Asigurarea libertății și sincerității alegerilor, în special prin verificarea mandatelor de către justiție.

8. Descentralizarea administrativă și autonomia locală în cadrele unității politice a statului.

9. Principiile călăuzitoare ale programului economic sunt:

a) Îndrumarea treptată a economiei noastre naționale, pe baza cooperăției și cea mai largă protecție și dezvoltare a proprietății țărănești pe temeiul unității sociale și naționale, ca mijloc de ridicare a producției naționale și de asigurare a țăranimii contra exploatării.

b) Înslesnirea dezvoltării industriei naționale prin: măsuri pentru intensificarea producției izvoarelor de energie (cărbuni, petrol, gaz metan, căderi de apă) și organizarea rațională a valorificării și distribuirii forței motrice produse în interesul economiei naționale.

Măsuri pentru dezvoltarea industriei naționale, în deosebi a aceleia în legătură cu valorificarea produselor agricole, precum și cu valorificarea muncii și îndemnării în toate formele de organizare a industriei mijlocii și mici, cu excluderea protecției interesate a industriilor lipsite de bazele naturale de dezvoltare.

c) Pentru refacerea utilajului economic ca și pentru punerea în valoare a bogățiilor țării, fiind nevoie, pe lângă capitalul național și de capital străin se vor crea condiții de stabilitate, egalitate de tratament în fața legii și administrației și garanții de drept pentru respectarea contractelor.

d) Legislație de ocrotire a muncii după normele stabilite în statutul internațional al muncii stipulat în tratatele de pace.

10. Specială preocupare pentru armată, ca să corespundă pe deplin chemării sale de apărare națională”⁵⁹.

Rezumând, doctrina țărănistă pornea de la considerentul că în urma Primului Război Mondial, țărănimea se transformase prin faptul împrăștiării, eliberând-o și deschizându-i noi orizonturi dincolo de mediul îngust al gospodăriei sale, formându-i o altă imagine despre celelalte clase sociale și despre Stat.

Odată stabilită existența unei clase țărănești cu o pondere atât de importantă în societate și în economie, s-a considerat firesc și logic ca respectiva clasă să-și dezvolte și o capacitate în privința acțiunii politice. În consecință, doctrinarii țărănismului au constatat că „democrația politică odată întronată, țărănimea poate cuceri puterea politică”⁶⁰. Aceiași doctrinari afirmau că țărănimea nu reprezenta un interes contrar celui al societății și nici nu era un obstacol în calea transformărilor sociale, fiind în acord cu idealul de progres, după cum țărănimea vedea favorabil „întregirea reciprocă între dezvoltarea agriculturii țărănești și a întreprinderilor marii industrii”⁶¹. În consecință, nu exista un dezacord între dezvoltarea unei clase de țărani independenți din punct de vedere economic și politic și industria mare, după cum nu exista un antagonism între sate și orașe. Doctrina țărănistă se opunea doar privilegiilor orașelor, având ca urmare menținerea satelor în stare de inferioritate intelectuală și economică, pledând pentru introducerea civilizației în părțile unde aceasta nu pătrunsesse decât într-o măsură destul de redusă⁶².

Este de remarcă că, spre deosebire de guvernarea liberală, cea național-țărănistă, comparativ cu conținutul programelor partidului respectiv, nu a fost definitorie, întrucât situația deosebită a vieții economice din perioada marii crize economice din anii 1929-1933 a impus soluții pe măsură. În anii respectivi, economiștii și politicienii au fost preocupați, în principal, de găsirea de soluții pentru redresarea și continuarea dezvoltării economice, un rol deosebit în acest sens conferindu-i statului și instituțiilor sale.

Politica „porților deschise” a fost unul din cele două concepte (alături de doctrina „prin noi înșine”), care au jalonat direcția de dezvoltare a economiei și industriei românești în perioada dintre cele două războaie mondiale. Doctrina, ca și politica „porților deschise” a presupus o colaborare amplă cu capitalul străin, care urma să pătrundă în toate domeniile productive și, mai ales, în industria extractivă, unde era nevoie de un capital foarte mare, necesar refacerii și reutilării cu tehnologie modernă, dar care lipsea de pe piața capitalului autohton. Adepții respectivelui curent au fost în special *național-țărăniștii*, aduși la guvernare de o victorie electorală zdrobitoare în 1928. Prima lor preocupare a fost, desigur, agricultura, dar ei au recunoscut, de asemenea, importanța unei infrastructuri moderne și a unor finanțe sănătoase. Pentru a-și duce la îndeplinire planurile lor ambițioase, național-țărăniștii au încurajat investițiile străine, în concordanță cu o politică ce a devenit cunoscută sub numele de „*porți deschise capitalului străin*”. Justificând pozi-

⁵⁹ *Istoria Partidului Național Țărănesc. Documente (1926-1947)*. Volum alcătuit de dr. Vasile Arimă, dr. Ion Ardeleanu, dr. Alexandru Cebuc. București: Editura ARC 2000, 1994, pp. 13-15.

⁶⁰ Const. Gr. C. Zotta, N. Tulceanu. *Partidele politice din România. Istoricul și programele lor*. București: Tipografia „Revistei Geniului”, 1934, p. 82.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, p. 83.

ția țărăniștilor, Virgil Madgearu afirma: „Noi deschidem porțile României pentru a reentra în circuitul capitalului internațional și pentru a putea să se refacă astfel economia națională a acestei țări”. În parte, național-țărăniștii au procedat astfel, deoarece realizau că sursele interne de capital erau insuficiente, dar, în același timp, nu doreau să le scape prilejul de a da o lovitură imensei puteri economice pe care o acumulasă oligarhia industrială și financiară liberală. Astfel se explică faptul că, limitând largul sprijin al statului, acordat de către liberali, național-țărăniștii au încurajat printr-o legislație corespunzătoare acele industrii pe care le considerau viabile (ex. construcția de locomotive și de vagoane). În schimb, nu au ezitat să retragă sprijinul acelor industrii pe care le considerau a fi „artificiale”. Conduși de lideri remarcabili din punct de vedere moral și patriotic, național-țărăniștii s-au dovedit a fi, totuși, lipsiți de abilitatea și suplețea politică a liberalilor, la care s-a mai adăugat și neșansa de a accede la guvernare în perioada Marii Crize Economice. Urmare a acestor factori, după experiența guvernării din 1928-1931, național-țărăniștii au renunțat, practic, la teoria și politica „porților deschise”, devenind adepții protecționismului și încurajării capitalului autohton.

Doctrina marxistă. Ideologii marxiști ai secolului al XIX-lea, ca și cei din perioada interbelică, au optat categoric pentru plasarea industriei în preocupările prioritare ale guvernelor României. Așa cum afirma C. Dobrogeanu-Gherea, „o țară eminentemente agrară, e o țară eminentemente săracă, înapoiată și economică, și culturalicește”⁶³. România modernă, în viziunea lui Gherea, trebuia să aibă înfașurarea unei cetăți industriale din care și în care să crească, prin zidire, o viață națională prosperă și independentă, progresul tehnic și civilizația umană. Rolul statului era înțeles ca manifestându-se prin acordarea de credite cu ajutorul cărora să se construiască și doteze fabrici conduse de asociații muncitorești, prin promovarea unei politici protecționiste, prin reducerea comenzilor din străinătate, prin comenzi sporite adresate industriei autohtone, prin mărirea taxelor vamale de import.

În legătură cu formele de proprietate, doctrina marxistă susținea ideea înlocuirii proprietății private capitaliste cu proprietatea socialistă, naționalizarea principalelor mijloace de producție.

Economiștii și teoreticienii marxiști din perioada interbelică au susținut că evoluția României din punct de vedere tehnic, cu consecințe pozitive pentru mării industriași, nu a avut același efect asupra producătorilor direcți ai bunurilor materiale, pentru clasa muncitoare. În consecință, vorbind de viitorul României, marxiștii pledau pentru o altă viață politică, care să conducă și să asigure rolul hotărâtor al clasei muncitoare în viața politică și economică⁶⁴.

Problema agrară s-a bucurat și ea în cadrul doctrinei marxiste de un loc important, dar nu și unitar pe întreaga perioadă interbelică⁶⁵.

⁶³ Constantin Dobrogeanu Gherea. *Neoibăgia*. București: Editura Socec, 1910, p. 478.

⁶⁴ Lucrețiu Pătrășcanu. *Studii economice și social-politice, 1925-1945*. București: Editura Politică, 1978, p. 11-129.

⁶⁵ Marcel Știrban. *Din istoria României, 1918-1921. Probleme ale vieții politice, economice și sociale*. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1987, p. 23.

.....

Starea învățământului primar din județul Cetatea Albă în anul școlar 1938-1939

Sergiu CORNEA

UNIVERSITATEA DE STAT „BOGDAN PETRICEICU HASDEU” DIN CAHUL

UNIVERSITATEA „DUNĂREA DE JOS” DIN GALAȚI

 0000-0002-0888-5902

The state of primary education in Cetatea Alba County in the school year 1938-1939. An important aspiration of unified Romania was the modernization of the educational system. The outcome of these modernization processes materialized in the transformation of the school into an institution that could contribute to the achievement of the country's interests. During the interwar period, primary education in Bessarabia experienced vibrant development, despite the existing problems and difficulties. This study analyzes the state of primary education in Cetatea Alba County during the 1938-1939 school year, specifically: the quantitative characteristics of the county's primary education system, the number, promotion rate, and ethnic composition of students, the quantitative and qualitative analysis of teaching staff, and the analysis of institutions complementary to the educational system.

Keywords: Bessarabia, Cetatea Alba County, primary education.

Notă introductivă

Una dintre cele mai stringente probleme care trebuiau soluționate după întregirea Statului român era unificarea tuturor sferelor vieții sociale, inclusiv a învățământului primar. Provinciile alipite, aflate perioade îndelungate sub dominație străină, aveau propriile lor sisteme și abordări privind învățământul primar, influențate, evident, de politicile educaționale aplicate de imperiile respective, dar și ponderi diferite ale celor analfabeți din numărul total de locuitori.

Potrivit datelor prezentate de Constantin Angelescu¹, în cele patru Provincii, înainte de Unire ponderea analfabeților era următoarea: Vechiul Regat – 43%, Ardeal – 40%, Bucovina – 60%, Basarabia – 94%². Gradul de analfabetism al românilor basarabeni era la populația masculină de 90,8%, iar al populației feminine de – 98,3 %. Adică erau cârturari doar șase din o sută³. În sudul Basarabiei, la momentul creării României întregite, nu existau școli primare cu predare în limba română. Datorită eforturilor depuse de autoritățile române, deja în anul 1923, în

¹ Constantin Angelescu a fost Ministru al Instrucțiunii publice în perioadele 1919-1928 și 1933-1937.

² Constantin Angelescu *Evoluția învățământului primar și secundar în ultimii 20 de ani*. București: Impri-meria Centrală, 1936, p. 7.

³ Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale (SJIAN), Fond „Vasile Harea”, dosar 19, pp. 279-280.

județele din sudul Basarabiei existau 31 grădinițe de copii, 628 școli primare, 14 școli secundare, speciale și normale și o școală particulară⁴.

În aceste condiții, una din prioritățile României întregite era unificarea sistemelor educaționale existente în provinciile alipite și implementarea unui sistem de învățământ primar eficient, care să permită diminuarea numărului analfabeților și școlarizarea tuturor copiilor de vârstă școlară.

Studierea evoluției sistemului educațional primar în perioada interbelică și, în mod special, în județul Cetatea Albă, unde se atesta o componentă etnică destul de pestriță, este o problemă de cercetare foarte actuală. Studiarea modalităților de funcționare a instituțiilor învățământului primar românești într-o regiune cu multă populație minoritară sensibilă la propaganda bolșevică ar putea oferi soluții pentru problemele existente în societatea contemporană.

Drept sursă principală de documentare a problemei de cercetare a servit documentul reperat în Arhiva Municipală Ismail, intitulat „Raportul inspectorului școlar privind starea învățământului primar din județul Cetatea Albă în anul școlar 1938-1939”, care a fost prezentat prefectului județului Cetatea Albă în data de 9 ianuarie 1940⁵.

Privire generală asupra învățământului primar din Basarabia

După realizarea Unirii, autoritățile statale române au întreprins acțiuni considerabile pentru a diminua decalajul existent în dezvoltarea învățământului primar. În perioada 1920-1929, în România numărul elevilor din școlile primare a crescut într-un ritm mediu anual de 4%, numărul învățătorilor și institutorilor a crescut într-un ritm mediu anual de 1,4%, iar numărul școlilor – într-un ritm mediu anual de 1,2%. În perioada 1929-1938, numărul de elevi înscriși a sporit la nivel național într-un ritm mediu anual de 3,1%. Numărul de școli a sporit într-un ritm mediu anual de 0,6%, iar numărul învățătorilor și institutorilor – într-un ritm mediu anual de 2,2%⁶.

În anii 1919-1924, în provinciile alipite au fost aplicate parțial prevederile *Legii învățământului primar* din 29 aprilie 1896. La 26 iulie 1924, a fost publicată *Legea pentru învățământul primar al statului și învățământul normal-primar*. Unul din obiectivele declarate ale legii a fost unificarea sistemelor de învățământ primar din provinciile românești și crearea unui sistem național unitar.

Articolul 56 al legii prevedea că școala primară „cuprinde șapte clase, de câte un an fiecare”. Primele patru clase din cele șapte trebuiau să formeze „temelia celorlalte grade de învățământ”. Programul analitic pentru cele patru clase era același pentru toate școlile, iar materiile care trebuiau predate erau următoarele:

- a) Instrucțiunea religioasă și morală;
- b) Limba română: citirea, scrierea, exerciții gramaticale;
- c) Aritmetica practică și noțiuni elementare de geometrie;
- d) Noțiuni de istoria Românilor, de geografie și drept civic;

⁴ Alexei Șevciuc *Caracteristicile sistemului educațional în regiunile urbane și rurale din Basarabia de sud (1918 - 1940)*. În: *Acta Moldaviae Septentrionalis*, XIV-XV, 2015-2016, pp. 289, 291.

⁵ Arhiva Municipală Ismail, Fond 153, Inv. 1, doc. 509, f. 1.

⁶ Florin Marius Th. Pavelescu. *Evoluția cadrului instituțional și dinamica sistemului educațional al României în secolul al XX-lea*. București: Expert, 2016, pp. 86, 114-115.

- e) Noțiuni de științe naturale și fizice cu aplicații practice;
- f) Noțiuni de igienă;
- g) Desen, cânt, educație fizică;
- h) Lucrul manual și lucrări practice agricole (la sate) cu băieții și lucrul de mână și gospodăria cu fetele.

În următoarele trei clase din cele șapte se continua, se consolida și se completa cultura generală din clasele I – IV, acordându-se o mai mare atenție și „învățământului practic utilitar”. Materiile de studiu erau cele din primele patru clase, dar cu „dezvoltările necesare, corespunzătoare vârstei” și cu stabilirea unei legături strânse dintre școală și viață, trebuind să stimuleze interesul și să îndrume elevii către „una din ramurile de activitate practică: agricultură și anexele ei; meserie și comerț, ținând seamă de cerințele regionale”. De asemenea, trebuia să li se ofere elevilor „o cultură socială și națională, cuprinzând educație cetățenească, chestiuni de morală, igienă individuală și socială și educație fizică”.

Programa analitică a celor trei clase trebuia adaptată la particularitățile localității, după ocupațiile principale ale locuitorilor și după „înclinările școlarilor”⁷.

La etapa examinată în prezentul studiu, un rol important în asigurarea funcționalității sistemului învățământului primar la nivel subnațional îi revenea Rezi-dentului Regal⁸. Prin decizia din 5 octombrie 1938, Consiliul de Miniștri a acordat Rezi-denților Regali, în afară de atribuțiile și drepturile acordate prin Legea admini-strativă din 14 August 1938⁹, dreptul de a rezolva problemele ce țineau de compe-tența Ministerului Educațiunii Naționale¹⁰, în următoarele limite:

- Numea și revoca, potrivit legilor în vigoare, directorii de școli primare și personalul administrativ al acestora și își dădea avizul cu privire la numirea directori-lor de școli de grad secundar;
- Numea, transfera și disciplina, conform legii, personalul administrativ al școlilor de grad secundar;
- Numea, transfera și revoaca, potrivit legilor, personalul de control al învăță-mântului primar, cu excepția revizorilor angajați prin concurs și a inspectorilor;
- Aproba, în cadrul legii, detașările membrilor corpului primar și de grad secundar, în cuprinsul ținutului și numirea suplinitorilor la posturile sau catedrele devenite vacante (prin deces, demisie, punere la retragere, destituire, concediu, suspendare, etc.), în cursul anului școlar;
- Aproba concedii de până la o lună membrilor corpului didactic primar și de grad secundar, precum și funcționarilor administrativi și de control din cuprinsul ținutului;
- Supraveghea întocmirea statelor personale ale membrilor corpului didactic primar și de grad secundar din cuprinsul ținutului și dispunea punerea lor la retra-gere, conform legilor, cu excepția celor pentru care era necesar un Decret Regal;

⁷ Lege pentru învățământul primar al statului și învățământul normal-primar. În: *Codul general al Româ-niei*. Vol. XI-XII. Legi noi de unificare (1922-1926). București: Editura Librăriei Leon Alcalay, [s.a.], pp. 533-534.

⁸ După intrarea în vigoare a Legii Administrative din 14 August 1938, cele 71 de județe au fost grupate în zece ținuturi administrate de un Rezi-dent Regal. Județul Cetatea Albă a fost inclus în componența Ținutului Nistru.

⁹ Legea Administrativă nr. 2919. În: *Monitorul Oficial*, Nr. 187, 14 august 1938.

¹⁰ Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 2469. În: *Monitorul Oficial*. Nr. 232, 6 octomvrie 1938.

– Controla și supraveghea activitatea corpului de control administrativ, precum și a membrilor corpului didactic primar și de grad secundar din ținut, putând a le aplica pedeapsa „muștrări cu pierderea salariului pe 15 zile”. Pentru pedepse mai grave, Rezidentul Regal trebuia să sesizeze Ministerul, spre a dispune potrivit legii;

– Supraveghea și controla activitatea comitetelor școlare de toate categoriile din cuprinsul ținutului, potrivit legilor și normelor stabilite de minister și de Casa Școalelor. Valida alegerile de membri în comitetele școlare și rezolva contestațiile înaintate;

– Îndruma, supraveghea și controla, potrivit indicațiilor autorităților centrale, activitatea culturală extrașcolară;

– Aproba ținerea oricărei adunări cu caracter extrașcolar;

– Aproba organizarea excursiilor școlare;

– Acorda burse și ajutoare, potrivit normelor stabilite de minister și în limita sumelor delegate;

– Supraveghea și controla executarea construcțiilor școlare;

– Niciun membru al corpului didactic nu putea porni acțiune penală în justiție împotriva unui alt membru al corpului didactic sau funcționar public, pentru fapte în legătură cu școala sau serviciul respectiv și nici funcționarii administrativi împotriva membrilor corpului didactic, fără autorizarea prealabilă a rezidentului regal¹¹.

Rezumativ, rezultatele pozitive ale politicii educaționale a statului român privind învățământul primar din Basarabia în perioada interbelică constau în următoarele:

– Școala primară a marcat în Basarabia o mișcare ascendentă continuă.

– Celor patru clase elementare li s-au adăugat încă trei clase complementare.

– Statul român a introdus învățământul preșcolar. În Basarabia, în anul 1916 nu existau decât 40 grădinițe de copii, toate particulare și toate în limba rusă. Statul român a început înființarea grădinițelor de copii în anii 1919-1920, când au funcționat 75 de instituții. În 1936-1937, numărul grădinițelor de copii a ajuns la 425, cu 452 educatoare și cu 18.514 preșcolari.

– Au fost înființate școli pentru copiii cu deficiențe în dezvoltare, sănătate sau comportament.

– S-a acordat atenție și analfabeților, înființându-se pentru ei cursuri serale.

– Școala primară românească a cultivat știința de carte și în mod indirect. Părinții sau frații mai vârstnici care învățau carte, să citească și să scrie alături de copiii sau frații lor care frecventau școala¹².

Printre aspectele negative ale învățământului primar din Basarabia în perioada interbelică pot fi menționate următoarele:

– Școala primară interbelică nu cuprindea pe toți copiii de vârstă școlară, cu toate că obligativitatea învățământului primar era declarată prin lege.

¹¹ *Serviciul Județean Galați al Arhivelor Naționale. Fond Rezidența Regală a Ținutului „Dunărea de Jos”. Dosar nr. 1/1938, ff. 2-3.*

¹² *Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale. Fond „Vasile Harea”. Dosar 19, pp. 285-286.*

- Învățământul primar interbelic avea un caracter preponderent teoretic, fără a fi ancorat în realitățile vieții cotidiene.
- Frecvența scăzută a elevilor, care în Basarabia era mai slabă comparativ cu celelalte provincii.
- Suportul social insuficient pentru dezvoltarea învățământului primar. Nici autoritățile școlare, nici cele județene, nici învățătorii în masa lor nu au știut să creeze un curent de susținere materială și morală a învățământului primar în Basarabia¹³.

Situația învățământului primar din județul Cetatea Albă în anul 1938-1939

La 9 ianuarie 1940, inspectorul școlar al județului Cetatea Albă a înaintat prefectului județului un raport privind starea învățământului primar din județ în anul școlar 1938-1939, în care a prezentat aspectele esențiale ale activității sistemului învățământului primar din județ în respectiva perioadă. Raportul conține date pertinente privind situația existentă în învățământul primar din județul Cetatea Albă și ne oferă posibilitatea de a reconstitui tabloul vieții școlare din județ.

A. Instituțiile învățământului primar din județul Cetatea-Albă, în anul școlar 1938-1939. În județul Cetatea-Albă, în anul școlar 1938-1939, potrivit raportului inspectorului școlar, au funcționat următoarele categorii de instituții ale învățământului primar: grădinițe de copii și școli primare, dintre care: școli primare pentru băieți, școli primare pentru fete și școli primare mixte. Datele despre numărul instituțiilor învățământului primar din județul Cetatea Albă în anul școlar 1938-1939 sunt prezentate în Tabelul 1.

Tab. 1. Categoriile de școli existente în județul Cetatea-Albă în anul școlar 1938-1939

Grădinițe de copii	rurale	67
	urbane	7
Total grădinițe de copii		74
Școli primare băieți	rurale	40
	urbane	2
Școli primare fete	rurale	40
	urbane	2
Școli primare mixte	rurale	186
	urbane	6
Total general de școli primare		276

Sursa: Arhiva Municipală Ismail, Fond 153, Inv. 1, doc. 509, f. 2.

Din datele prezentate în Tabelul 1 rezultă că, în anul școlar 1938-1939, în județul Cetatea Albă funcționau 74 grădinițe de copii, dintre care 90 % în mediu rural și 10 % în mediu urban. Numărul mult mai mare de grădinițe existente în mediul

¹³ *Ibidem*, pp. 286-288.

rural reflecta situația predominării populației rurale în numărul total al populației care locuia în județul Cetatea Albă. Aceeași situație se atestă și referitor la școlile primare. Din cele 276 școli primare existente în județ 96 % activau în mediul rural și doar 4 % în mediul urban¹⁴. Repartizarea școlilor primare preponderent în mediul rural se explică prin faptul că în județ populația rurală constituia majoritatea absolută. Numărul populației stabile a județului Cetatea Albă la finele anului 1930 era de 340.459 persoane, dintre care doar 36.652 locuiau în mediul urban, ceea ce constituia doar 10,8 % din numărul lor total¹⁵.

Situația privind numărul persoanelor știutoare de carte în județul Cetatea Albă, cu vârsta de peste șapte ani, este prezentată în Tabelul 2. Potrivit datelor Recensământului general al populației din 1930, știutorii de carte din județul Cetatea Albă în rândurile populației de la 7 ani în sus era de 55,12 %, în mediul rural – 53,69 %, în mediul urban – 65,57 %¹⁶.

Tab. 2. Știința de carte a locuitorilor din județul Cetatea Albă de la 7 ani în sus la 29 decembrie 1930

Știința de carte a locuitorilor de la 7 ani în sus	Total	Rural	Urban
Totalul populației de la 7 ani în sus	273.637	240.915	32.722
Totalul știutorilor de carte	150.830	129.371	21.459
Știutori de carte după gradul de instrucție	Total	Rural	Urban
Extrașcolară	3.033	2.215	818
Primară	134.146	119.300	14.846
Secundară	10.619	6.474	4.145
Profesională	1.908	913	995
Universitară	855	371	484
Școli superioare	269	98	171
Neștiutori de carte	121.972	111.142	10.830
Știința de carte nedeclarată	835	402	433

Sursa: Anuarul statistic al României 1939 și 1940. București: Imprimeria Națională, 1940, p. 93, 95, 97.

Numărul localurilor de școli primare proprii în județul Cetatea Albă în anul școlar 1938-1939 era de 232, cu 643 săli de clasă. Numărul localurilor de școli închiriate era de 63, cu 91 săli de clasă.

În total, aceste localuri aveau la un loc un cubaj de 129.891,72 m³. Pentru ca toți copiii recenzați să fi putut urma școala, calculându-se 4 m³ pentru un elev, ar fi fost necesare spații cu un cubaj de 307.404 m³.¹⁷

¹⁴ Arhiva Municipală Ismail. Fond 153. Inv. 1. Doc. 509, f. 2.

¹⁵ Populațiunea actuală a României. Cifrele preliminare ale recensământului general de la 29 decembrie 1930. București, 1931, p. 40.

¹⁶ Anuarul statistic al României 1939 și 1940. București: Imprimeria Națională, 1940, pp. 93, 95, 97.

¹⁷ Arhiva Municipală Ismail. Fond 153. Inv. 1. Doc. 509, f. 2.

Potrivit datelor prezentate în Tabelul 1, în județ funcționau 350 de școli (276 de școli primare și 74 grădinițe de copii). În informația prezentată de către inspectorul școlar se specifică că județul dispune de 295 localuri (232 proprii și 63 închiriate). E lesne de observat că numărul localurilor este cu cinci unități mai mic decât numărul școlilor, de unde deducem că în cinci localuri funcționau câte două școli, care în respectivul raport nu sunt enumerate.

Lipsa localurilor adecvate pentru funcționarea eficientă a școlilor primare era o problemă cu care se confruntau și județele învecinate. După cum rezultă din referatul inspectorului general primar al Ținutului Dunărea de Jos I. Popescu din 16 februarie 1940, la 5.434 personal didactic erau disponibile 3.540 săli de clasă. În opinia sa, era „de la sine înțeles că nu se poate face învățământ, dacă nu are fiecare învățător sala lui de clasă sau atelier”. Mai era necesar de închiriat 1.894 săli de clasă, pentru a asigura fiecărui învățător o sală pentru desfășurarea activităților didactice. De asemenea, pentru ca fiecare școală primară să aibă propriul ei local, mai era necesar de a construi 759 localuri noi.¹⁸

B. Situația privind recenzarea și înscrierea copiilor la instituțiile învățământului primar. În scopul înscrierii la grădinițele de copii din județ, au fost recenzați 8.451 copii, din care au fost înscriși 3.294, adică 39 % din numărul celor recenzați. Au frecventat regulat grădinițele 2.678, adică 81% din numărul copiilor înscriși.

Pentru înscrierea la școlile primare au fost recenzați un număr de 76.851 de copii, dintre care au fost înscriși doar 47.862. Astfel, raportul dintre elevii înscriși în școlile primare și copiii de vârstă școlară recenzați în județul Cetatea Albă era de 62,3 %. Situația privind încadrarea copiilor de vârstă școlară în școlile primare era similară cu cea existentă și în celelalte județe basarabene. Din datele prezentate în Tabelul 3 vedem că problema neîncadrării tuturor copiilor recenzați în rețeaua școlilor primare, mai ales a celor din mediul rural, a fost o problemă permanentă a sistemului educațional din Basarabia.

Tab. 3. Dezvoltarea învățământului primar din Basarabia în perioada dintre anii 1918-1940

Anii	Școli	Învățători	Copii între 7-16 ani	Elevi înscriși în toate clasele	Raportul dintre elevii înscriși în cursul primar și copiii de vârstă școlară (%)
1919-1920	1.557	2.772	424.979	118.820	27,45
1921-1922	1.472	2.805	424.763	130.879	30,81
1925-1926	1.724	5.726	444.755	263.677	59,28
1926-1927	2.051	6.126	451.024	283.024	62,75
1931-1932	2.224	6.217	519.937	335.454	64,65
1936-1937	2.197	7.073	577.299	344.579	59,75

Sursa: Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale, Fond „Vasile Harea”, dosar 19, p. 283.

¹⁸ Serviciul Județean Galați al Arhivelor Naționale. Fond Rezidența Regală al Ținutului Dunărea de Jos. Dosar 86/1940, f. 3.

Specificul județului Cetatea Albă era dat și de componența etnică a populației. După datele Recensământului general al populației din 1930, componența etnică a populației statornice a județului Cetatea Albă era următoarea: români – 18,5 %, germani – 16,3 %, ruși – 17,3 %, ruteni, ucraineni – 20,5 %, bulgari – 20,9 %, găgăuzi – 2,3 %, evrei – 3,3 %.¹⁹

Recenzarea și înscrierea copiilor în școlile primare din județul Cetatea Albă, după apartenența lor etnică este prezentată în Tabelul 4.

Tab. 4. Numărul elevilor recenzați și înscriși la școlile primare din județul Cetatea Albă în anul școlar 1938-1939

Nr.	Apartenența etnică	Elevi		
		recenzați	înscriși	% elevilor înscriși
1	Români	15.285	9.888	65
2	Francezi (Elvețieni)	29	9	31
3	Germani	11.678	10.674	91
4	Ruși	8.748	5.331	61
5	Ucraineni	19.387	11.462	59
6	Poloni	29	19	66
7	Cehoslovaci	5	3	60
8	Sârbi	4	-	0
9	Bulgari	18.397	8.764	48
10	Greci	18	9	50
11	Armeni	37	10	27
12	Evrei	1.279	699	55
13	Turci și Tătari	19	-	0
14	Alte naționalități	1.938	924	48
15	Cetățeni străini	-	22	100
Total		76.851	47.862	62

Sursa: Arhiva Municipală Ismail, Fond 153, Inv. 1, doc. 509, ff. 2, 3.

După cum rezultă din datele prezentate *supra*, ponderea copiilor înscriși în școlile primare era cea mai mare la copiii cetățenilor străini aflați în județul Cetatea Albă, cât și a copiilor de etnie germană – 91 %. Pe locul al treilea se situau copiii de etnie poloneză, cu 66 %, urmați de români, cu 65 %. Din cei 19 copii de etnie turcă și tătară și din cei patru copii sârbi recenzați, niciunul nu erau înscriși la școală.

C. Personalul didactic. În anul școlar 1938-1939, în județul Cetatea-Albă au activat 976 învățători și învățătoare, 35 maștri și maestre de lucru manual și 74 conducătoare la grădinițele de copii.

¹⁹ Recensământul general al populației din 1930. Volumul II: Neam, limbă maternă și religie. Partea I: Neam, limbă maternă. București: Împrimeria Națională, 1938, p. 124. (au fost incluse doar etniile numărul cărora depășeau 1 % din numărul total al populației județului).

Dacă s-ar fi respectat raportul de 50 de elevi la un învățător, ar fi trebuit 1.537 de învățători pentru a instrui cei 76.852 de copii de vârstă școlară recenzați și 112 de maeștri sau maestre, dacă calculăm câte unul/una în fiecare comună.

În raport se constata că în școlile unde a fost repartizat pentru fiecare clasă un învățător, învățământul se face în condiții bune, programa analitică fiind aplicată în întregime. În toate celelalte cazuri, când învățătorul era nevoit să lucreze cu mai multe clase, cerințele programei analitice nu erau îndeplinite. În afară de activitatea școlară propriu-zisă, învățătorii erau implicați și în alte activități: la străjerie, premilitărie, apărarea pasivă, cămine culturale, diferite ofensive sanitare și agricole, muncă de folos obștesc etc.²⁰

D. Instituțiile conexe ale școlii primare. Buna funcționare a școlilor primare din județ era asigurată de mai multe instituții conexe. Acestea erau:

- *Cooperativele școlare.* În anul școlar 1938-1939, au funcționat în județul Cetea Albă 100 de cooperative școlare, fiecare rulând, în medie, un capital de 2000 lei.

- *Cantinele școlare.* Pe parcursul anului școlar au funcționat 60 cantine. Numărul total al elevilor care s-au alimentat la aceste cantine a fost de 1.472. Suma întrebuințată a constituit 166.363 lei.

Cu toate că necesitatea deschiderii de noi cantine a existat, aceasta nu s-a putut face, din cauza lipsei de fonduri. Majoritatea sumelor au fost adunate prin serbări, baluri, chete, subvenții de la Căminele Culturale, donațiile părinților etc. Pentru asigurarea condițiilor optime de funcționare a cantinelor, era necesar de a planifica astfel de fonduri dedicate în bugetele comunelor, „rămânând ca să se facă apel la caritatea publică numai în cazuri excepționale și numai pentru a completa lipsurile ce, eventual, s-ar face simțite”.

- *Bibliotecile școlare.* Pe lângă școlile primare au funcționat 177 biblioteci școlare, având fiecare, în medie, câte 50 de volume potrivite pentru vârsta copiilor de școala primară. Numărul cititorilor în anul școlar 1938-1939 a fost de 3.792.

- *Atelierele școlare.* Au funcționat, în total, 54 de ateliere de băieți și fete. Majoritatea lor suferă de lipsă de unelte necesare predării unui bun învățământ practic.

- *Învățământul supra-primar.* În consiliul pedagogic al județului a fost alcătuită o programă de îndeletniciri practice potrivit regiunilor. În regiunea pomicolă Coromaz – Olănești s-a hotărât înființarea unei pepiniere – model sub conducerea învățătorului Nicandru Arpentie.

La Cara-Hasani înființarea unei stațiuni avicole, condusă de învățătorul Lupașcu Vlad.

La Șaba-Târg – o școală de puieti și de altoit viță de vie.

La Cetatea-Albă – o secție de legătorie de cărți pe lângă atelierul de tâmplărie și de tinichigerie.

Școlile din regiunea Nistrului trebuiau să se concentreze pe producerea de rogojini, coșuri de papură și nuele, etc.

Celelalte școli trebuiau să-și îndrepte atenția către gradinele școlare.

Au fost stabilite drept centre pentru cursul supra-primar localitățile: Șaba – Colonie, Mansburg, Noua Selița. Ultimele două nu au putut lua ființă din cauza

²⁰ Arhiva Municipală Ismail. Fond 153. Inv. 1, doc. 509, f. 4.

concentrării militare a învățătorilor și a împotrivirii părinților, care nu pot trimite copiii la distanță de 3-4 km.²¹

E. Controlul învățământului primar. Controlul activității instituțiilor învățământului primar era realizat de către Inspectorul școlar și 7 subinspectori școlari. Activitățile de control se efectuau cu dificultate, din cauza că Ministerul Educației Naționale deconta cheltuielile privind transportul și diurnele cu mari întârzieri. La situația din ianuarie 1939, inspectorului școlar și celor șapte subinspectori școlari nu li se achitaseră diurnele și cheltuielile de transport pe ultimele opt luni.

În raportul inspectorului școlar se propunea ca pentru cheltuielile de transport și diurne să se plătească o sumă fixă lunar și anticipat. Pentru subinspectori era propusă suma de minimum 3500 – 4000 lei, iar pentru inspectori – 5000 – 6000 lei. De asemenea, se solicita ca sumele respective să fie decontate de autoritățile administrative ale ținutului, nu de Minister, cu scopul de a facilita procesul.²²

F. Manifestările de fine de an. La finele anului școlar 1938-1939, atelierelor și școlile din județ au organizat la Cetatea Albă o expoziție de lucrări manuale, foarte mult apreciate de public. De asemenea, au avut loc serbări obișnuite la fiecare școală la finele anului școlar, precum și expoziții la școlile din fiecare comună.²³

Notă finală

În general, evoluțiile și problemele privind funcționalitatea rețelei de instituții ale învățământului primar din județul Cetatea Albă în anul școlar 1938-1939 s-au încadrat în tendințele din celelalte județe basarabene. Asigurarea cu cadre didactice și personal școlar, asigurarea școlilor primare cu imobile și săli pentru activități didactice, numărul copiilor atrași în sistemul educațional primar și problema frecventării școlii de către copiii înrolați au fost problemele cu care s-au confruntat instituțiile învățământului primar din Basarabia interbelică.

Evoluția și experiențele învățământului primar interbelic sunt semnificative și prezintă un interes deosebit pentru științele și practica contemporană în materie de elaborare de politici publice în domeniul educației și al integrării armonioase a minorităților etnice în societatea contemporană, în condițiile în care Republica Moldova își reiterează opțiunea pentru integrarea europeană, inclusiv prin educație și învățământ.

Privirea retrospectivă poate oferi consistență viziunii prospective. Experiențele învățământului interbelic sunt semnificative și pot fi utile la redimensionarea formelor și mijloacelor de organizare a activităților curriculare și extracurriculare a elevilor, formându-le abilitățile și deprinderile necesare pentru integrarea lor în viața societății moldovenești contemporane.

²¹ Arhiva Municipală Ismail. Fond 153. Inv. 1, doc. 509, ff. 4-5.

²² Arhiva Municipală Ismail. Fond 153. Inv. 1, doc. 509, f. 5.

²³ *Ibidem*.

.....

Considerații privind trasarea granițelor RSS Moldovenești în 1940

Ion ȘIȘCANU

INSTITUTUL DE ISTORIE AL UNIVERSITĂȚII DE STAT DIN MOLDOVA

Considerations on drawing the borders of the Moldavian SSR in 1940. In the decision of October 12, 1924, regarding the formation of the Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic (ASSR) as part of Ukraine, it was stated that its border to the west and southwest ran along the “state border of the Soviet Union”. Based on this phrasing, it is considered that the western border of the MSSR (Moldavian Soviet Socialist Republic) would coincide with the western border of the former Bessarabia Governorate, meaning the Prut River and the Chilia branch of the Danube. Research in recent years has shown that the western border of the Moldavian ASSR remained on the Dniester River. Evidence can be found in the Constitution of the Moldavian ASSR of 1938 and in the decision adopted on August 2, 1940, regarding the formation of the Moldavian Soviet Socialist Republic. The intentions of the Soviet Ukraine regarding the annexation of Bessarabia, or at least parts of the northern and southern territories of the province, became evident in the early days of the formation of the Ukrainian state. The government of democratic Ukraine stated that Moldovans did not constitute the majority of the population in Bessarabia. In 1940, following the annexation of Bessarabia by the Soviet Union and the formation of the Moldavian Soviet Socialist Republic, the three counties—Hotin, Cetatea Albă, and Ismail—which were claimed to be predominantly populated by Ukrainians, were incorporated into the Ukrainian SSR with the support of Kremlin.

Keywords: Borders, Bessarabia, Ukraine, Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic, Hotin, Cetatea Albă, Ismail, Moldavian Soviet Socialist Republic.

Între 28 iunie și 3 iulie 1940, Uniunea Sovietică invadează teritoriile românești - Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța. Una dintre consecințele principale, generate de ocuparea spațiului dintre Prut și Nistru, a constituit-o dezmembrarea Basarabiei, efectuată de Kremlin prin legea din 2 august 1940 a Sovietului Suprem al U.R.S.S., odată cu fărâmițarea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești, creată anterior, la 12 octombrie 1924, tot de Kremlin, în cadrul Ucrainei sovietice¹.

¹ Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească (R.A.S.S.M.) a fost o formă de organizare statală artificială, creată în componența R.S.S. Ucrainene, pe un teritoriu unde moldovenii (românii) nu constituiau majoritatea. Scopul urmărit de Moscova prin înființarea acestei pseudo-republici a fost nu grija pentru „poporul moldovenesc”, creându-i „statul lor național”, ci intenția de a asigura amenințarea permanentă a unității și integrității naționale și teritoriale a României, prin transformarea R.A.S.S.M. într-o bază de pregătire a acțiunilor de subminare pe teritoriul Basarabiei, sub lozincă unificării acestora cu Moldova sovietică de pe malul stâng al Nistrului, și de extindere a revoluției proletare în regiunea Balcanilor.

Aceste evenimente au fost și sunt cercetate mai ales în legătură cu necesitatea soluționării „problemei Transnistriei”, în contextul agresiunii Federației Ruse asupra Ucrainei. Chestiunea graniței de est a Republicii Moldova a fost abordată în Declarația de Independență a Republicii Moldova, adoptată la 27 august 1991 de către Parlamentul de la Chișinău, unde se menționează că „fără consultarea populației din Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța, ocupate prin forță la 28 iunie 1940, precum și a celei din R.A.S.S. Moldovenească, formată la 12 octombrie 1924, Sovietul suprem al U.R.S.S., încălcând chiar prerogativele sale constituționale, a adoptat la 2 august 1940 „Legea U.R.S.S. cu privire la formarea R.S.S. Moldovenești unionale”, iar Prezidiul său a emis la 4 noiembrie 1940 „Decretul cu privire la stabilirea graniței între R.S.S. Ucraineană și R.S.S. Moldovenească”, acte normative prin care s-a încercat, în absența oricărui temei juridic real, justificarea dezmembrării acestor teritorii și apartenența noii republici la U.R.S.S.

În istoriografia sovietică, mai ales în cea din R.S.S. Moldovenească, evenimentul produs la 2 august 1940, la Moscova, era considerat drept „soluționare a problemei Basarabiei”² și „triumfal adevărului istoric”³. Abordarea în istoriografia sovietică și, mai ales, în cea din R.S.S. Moldovenească a acestei probleme a fost analizată de Mihail Bruhis în lucrarea *Rusia, România și Basarabia. 1812, 1918, 1924, 1940*, apreciind-o drept falsificare a adevărului⁴.

Dar și după destrămarea U.R.S.S. și proclamarea independenței Republicii Moldova au fost editate lucrări în care se afirmă că în 1940 ar fi avut loc unirea Moldovei de pe malul stâng și de pe malul drept al Nistrului, ar fi fost lichidată împărțirea artificială a țării și a poporului în două părți, ar fi fost restabilită unitatea statală a Moldovei, care a devenit republică unională în componența Uniunii R.S.S. „Reunirea într-un stat unic” ar fi constituit „cea mai importantă etapă în autodeterminarea național-statală a poporului moldovenesc”.

În 2015, apare *Istoria Republicii Moldova* (ediția a treia), scrisă de un grup de autori și destinată „[...]mai ales profesorilor și persoanelor care își fac studiile la diverse instituții de învățământ”, în care, referitor la chestiunea formării R.S.S. Moldovenești, se menționează că „reunirea ca atare a poporului moldovenesc și formarea Republicii unionale au încheiat procesul autodeterminării național-statale a moldovenilor”⁵.

Însă acești autori evită să aprecieze dezmembrarea R.A.S.S.M. și scindarea Basarabiei ca urmare a formării R.S.S. Moldovenești.

Noi vom încerca, în baza unor studii și documente apărute în ultimii ani, să explicăm cum a fost înființată Republica Sovietică Socialistă Moldovenească unională și de ce granițele ei au fost trasate în felul în care prevedea legea din 2 august 1940.

² A.M. Лазарев. *Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос*. Кишинёв: Картя Молдовеняскэ, 1974, сс. 478-490.

³ С.К. Брысякин, М.К. Сытник. *Торжество исторической справедливости. 1918 и 1940 годы в судьбах молдавского народа*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1969.

⁴ Mihail Bruhis. *Rusia, România și Basarabia. 1812, 1918, 1924, 1940*. Chișinău: Editura Universitas, 1992.

⁵ *Istoria Republicii Moldova: Din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*. Asociația oamenilor de știință din Republica Moldova „N. Milescu Spătaru”. Ediția a 3-a. Chișinău: S.n., 2015, p. 276

Înainte de a prezenta preliminarile, conținutul și consecințele deciziei privind formarea R.A.S.S. Moldovenești, considerăm absolut necesar să clarificăm afirmația, aproape unanimă, încă în vigoare în istoriografie, precum că granița de vest și de sud-vest a R.A.S.S. Moldovenești, formată în 1924 pe malul stâng al Nistrului, ar fi fost râurile Prut și Dunărea.

La 12 octombrie 1924, Sesiunea a III-a a Comitetului Executiv Central (C.E.C.) din Ucraina sovietică adopta hotărârea „Cu privire la crearea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești în componența Ucrainei”, potrivit căreia hotarul R.A.S.S.M., la vest și sud-vest, trecea pe „granița de stat a Uniunii R.S.S.”⁶. Această formulă din hotărârea C.E.C. al Ucrainei a fost interpretată de către conducerea bolșevică de la Kiev și de la Balta⁷ și preluată de istoricii sovietici, precum că ar fi semnat granița de vest a fostei gubernii Basarabia, adică Prutul și brațul Chilia al Dunării. În convingerea unor fruntași bolșevici de la Balta și Kiev, această expresie ar fi însemnată că în componența R.A.S.S.M. era inclus și teritoriul dintre Nistru și Prut, deoarece Uniunea Sovietică nu recunoscuse unirea Basarabiei cu România. „Considerăm drept frontieră (a R.A.S.S.M. – nota ns. - I.Ș.), menționa N. Scrâpnic⁸, nu Nistrul, ci Prutul. Să țină capitaliștii deocamdată în mâinile lor Basarabia. Aceasta este o chestiune de facto și nu de drept. Dreptul e de partea noastră. Pe harta noastră Basarabia este marcată cu o linie roșie, căci Basarabia trebuie să devină o parte inseparabilă a R.A.S.S.M.”⁹. Însă considerentul lui N. Scrâpnic era doar o speranță izvorâtă din scopul formării R.A.S.S. Moldovenești, acela de a ocupa și sovietiza Basarabia, a exporta revoluția proletară în România și în regiunea Balcanilor.

Această interpretare a liderilor bolșevici ucraineni privind traseul frontierei de vest a R.A.S.S.M. a fost folosită, până de curând, și de către istoricii din Republica Moldova¹⁰. Însă investigațiile din ultimii ani privind această problemă permit să susținem că la stadiul actual al cercetării nu a fost identificat vreun document oficial în care hotarul de vest și de sud-vest al R.A.S.S.M. (respectiv al R.S.S.U., adică al U.R.S.S.) ar fi fost fixat pe râul Prut și pe Dunăre.

Dorința bolșevicilor de la Balta de a extinde teritoriul R.A.S.S. Moldovenești, respectiv al R.S.S. Ucrainene, până la Prut și Dunăre a fost prezentată drept realitate, mai ales, în cadrul discuțiilor privind proiectul stemei și drapelului R.A.S.S.M. La un an de la proclamarea sus-numitei republici, în septembrie 1925, Prezidiul Comitetului Executiv Central al R.A.S.S.M., condus de I. N. Chior-Ianachi, a exa-

⁶ Hotărârea Comitetului Executiv Central din Ucraina din 12 octombrie 1924 „Cu privire la formarea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești și crearea Partidului Comunist al Moldovei”. Chișinău, Cartea Moldovenească, 1986, p. 103.

⁷ Balta este un oraș din regiunea Odesa, în sud-vestul Ucrainei. În 1924–1929, Balta a fost capitala R.A.S.S. Moldovenești, parte a R.S.S. Ucrainene. După proclamarea R.S.S. Moldovenești în 1940, regiunea Balta a fost scoasă din componența republicii moldovenești și a fost trecută în cea a Ucrainei.

⁸ Nicolai Scrâpnic - fruntaș al partidului comunist al R.S.S. Ucrainene. Între anii 1922-1927 - comisar al Justiției din R.S.S.U.

⁹ Ion Șișcanu. *Formarea și evoluția R.A.S.S.M. de la 1924 la 1940*. În: *Cugetul*, 1992, nr. 5-6, p. 62.

¹⁰ *Ibidem*; Gheorghe Cococar. *Cominternul și originile „moldovenismului”*. Chișinău: Civitas, 2009, p. 27; Ion Șișcanu. *Recuperarea adevărului istoric – o sarcină mereu actuală (Studii de istorie contemporană)*. Cahul: Universitatea „B.P. Hasdeu”, 2014, p. 43; Valentin Burlacu. *Formarea și evoluția RASS Moldovenești (1924-1940)*. Chișinău: S.n., 2021, p. 130.

minat chestiunea privind stema și drapelul noii „formațiuni statale”. În proiectul stemei, printre altele, se spunea: „[...] e) a se preciza proporția dintre părțile din stânga și dreapta Nistrului; i) partea de pe malul stâng al Nistrului a R.A.S.S.M. să fie colorată într-un roșu ilustrativ, iar cea de pe malul drept — în negru, care să fie hașurată pe diagonală cu linii de culoarea părții din stingă Nistrului; z) literele de-a lungul teritoriului să fie aranjate astfel, încât pe partea din dreapta Nistrului să se afle: R.A.S., iar pe cea din stânga Nistrului — S.M.”¹¹

Rezultatele acestor discuții și propunerile au fost trimise la Harkov, capitala de atunci a R.S.S.U., pentru a fi aprobate de către instanțele ucrainene superioare. Însă, la 16 februarie 1926, adjunctul reprezentantului permanent al R.A.S.S.M. pe lângă guvernul Ucrainei sovietice¹², comunica la Balta (capitala de atunci a autonomiei moldovenești) că „proiectul stemei R.A.S.S.M., transmis Comitetului Executiv Central al Ucrainei pentru aprobare, a fost expedit, pentru coordonare, către Comitetul Central al Partidului Comunist (bolșevic) al Ucrainei, care a respins proiectul, pentru că pe ea (pe stemă – nota ns.- I.Ș.) a fost trasată harta Basarabiei”¹³.

La 1 octombrie 1926, I. Tur, consilierul lui V.P. Zatonski, secretarului C.C. al P.C.(b) al Ucrainei, a solicitat conducătorilor autonomiei moldovenești „să i se comunice numărul procesului-verbal și data la care a fost adoptată hotărârea privind stabilirea graniței R.A.S.S.M. pe râul Prut”. Iosif Badeev, primul secretar al regionalei de partid din autonomia moldovenească, răspundea că frontiera de vest a R.A.S.S.M., implicit a Ucrainei, a fost stabilită prin hotărârea Comitetului Executiv Central din întreaga Uniune, din 12 octombrie 1924. „În același timp, menționa Badeev, vă informăm că, conform explicațiilor tovarășului Starâi, președintele Consiliului Comisarilor Poporului al R.A.S.S.M., această expresie a fost adoptată de către Biroul Politic al C.C. al P.C.(b) din întreaga Uniune la propunerea tovarășului Cicerin¹⁴, care se referea anume la râul Prut, însă a fost formulată cu subînțeles, având în vedere relațiile internaționale existente, fără a numi clar râul Prut”¹⁵. Ulterior, în scrisoarea adresată conducerii Ucrainei sovietice, reprezentantul R.A.S.S.M. la Kiev lămură că „ideea stemei R.A.S.S.M., reunită cu Basarabia corespunde momentelor politice de la care pleaseră Partidul Comunist și Puterea sovietică în procesul de formare a Republicii Moldovenești”¹⁶. Nici după aceasta, conducerea ucraineană nu a acceptat includerea hărții Basarabiei pe stema R.A.S.S.M.

Prin urmare, hotarul de vest al R.A.S.S. Moldovenești nu a fost nici măcar declarat pe râul Prut, ci rămânea pe râul Nistru. Altminteri, nu putem explica de ce prima Constituție a Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești, adop-

¹¹ Ordinea literelor este conform alfabetului rus. Vezi Ion Șișcanu. *Formarea și evoluția R.A.S.S.M. de la 1924 la 1940*. În: *Cugetul*, 1992, nr. 5-6, p. 62.

¹² Constituția Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești, adoptată la 23 aprilie 1925 (art. 8) prevedea că R.A.S.S.M. avea pe lângă guvernul R.S.S. Ucrainene un reprezentant permanent, cu dreptul de vot consultativ, în toate organele centrale ale R.S.S.U.

¹³ О. Галущенко. *О первой конституции молдавского народа*. În: *Вехи молдавской государственности* Кишинев: Метромаш, 2000, c. 56.

¹⁴ Cicerin Gheorghe Vasilevici (12/24 noiembrie 1872 – 7 iulie 1936) a fost un revoluționar marxist și politician sovietic. El a ocupat funcția de ministru de externe (comisar al poporului) al Rusiei bolșevice și Uniunii Sovietice în perioada 1918 – 1930.

¹⁵ О. Галущенко. *Op. cit.*, p. 57.

¹⁶ *Ibidem*.

tată la 23 aprilie 1925, prevedea că doar R.A.S.S.M. intra în componența Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene¹⁷, iar a doua Constituție a autonomiei moldovenești, adoptată la 6 ianuarie 1938, delimita precis teritoriul ei: „ Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, stipulează articolul 14 al acelei constituții, este alcătuită din raioanele Ananiev, Balta, Valea Hoțului, Grigoriopol, Dubăsari, Camenca, Codâma, Kotovsk, Ocna-Roșie, Pesceana, Râbnița, Ciorna, Tiraspol și orașul Tiraspol, supus nemijlocit organelor puterii de stat a R.A.S.S.M.”¹⁸ Mai mult, în hotărârea adoptată la 2 august 1940 privind formarea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești, Sovietul Suprem al U.R.S.S. evidențiază Basarabia și R.A.S.S.M. ca entități separate: „Venind în întâmpinarea oamenilor muncii din Basarabia, a oamenilor muncii din Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească privind reunirea populației moldovenești din Basarabia cu populația moldovenească din RASS Moldovenească [...]”, se motiva în preambulul hotărârii, „în componența Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești unionale se includ „orașul Tiraspol și raioanele Grigoriopol, Dubăsari Camenca, Râbnița, Slobozia și Tiraspol ale Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești, orașul Chișinău și județele Bălți, Bender, Chișinău, Cahul, Orhei și Soroca ale Basarabiei”¹⁹.

Între 28 iunie și 3 iulie 1940, Uniunea Sovietică a invadat România, ocupând Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța, și a procedat imediat la sovietizarea teritoriilor cotate. Unul dintre obiectivele imediate ale Kremlinului, în acest context, a fost stabilirea statutului Basarabiei în raport cu R.A.S.S. Moldovenească. Trecerea rapidă a administrației bolșevice de la Tiraspol la Chișinău da impresia că R.A.S.S.M., în sfârșit, se extindea până la Prut și Dunăre.

Însă evenimentele au luat o turnură mai puțin previzibilă. Moscova proiecta formarea unei noi republici unionale – Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (R.S.S.M.) - care, alături de alte trei republici sovietice unionale, formate în spațiul Mării Baltice – R.S.S. Estonă, R.S.S. Letonă și R.S.S. Lituaniană –, urmau să reprezinte Uniunea Sovietică în teritoriile recent ocupate. Procesul pregătirii și proclamării R.S.S.M. a durat, în total, treizeci de zile - de la 3 iulie, ziua în care sovieticii au închis „noua graniță” pe Prut și pe Dunăre, până la 2 august 1940, când a fost adoptată legea privind formarea R.S.S. Moldovenești în cadrul Uniunii Sovietice.

Până de curând, se considera că în perioada 3-10 iulie 1940, conducerea R.A.S.S.M. insista asupra necesității unirii Basarabiei cu Republica Autonomă Moldovenească, așa cum preconizau sovieticii în anii 1924-1940, și numai după 10 iulie, oficiul „Pravda”, structurile conducătoare din R.A.S.S.M., transferate de la

¹⁷ Constituția Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești, adoptată la 23 aprilie 1925. În: *Бези молдавской государственности*. Кишинев: Метромаш, 2000, p. 29.

¹⁸ Constituția (Legea Fundamentală) a Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești, adoptată 6 ianuarie 1938. În: *Бези молдавской государственности*. Кишинев: Метромаш, 2000, p. 62.

¹⁹ Hotărârea Sovietul Suprem al Uniunii Sovietice, adoptată la 2 august 1940, privind formarea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești. În: Ion Negrei, Ion Șișcanu. *Basarabia. Mărturii documentare (1812-2022)*. Selecție de documente și studii. Galați: Editura Muzeului de Istorie Galați, 2012, p. 105.

Tiraspol la Chișinău, aveau să pledeze doar pentru „reunirea populației moldovenești” de pe ambele maluri ale Nistrului.

Însă, dacă luăm în considerare că deja la 9 iulie, Biroul Politic al P.C.(b) din întreaga Uniune a aprobat „propunerea C.C.P. al R.A.S.S. Moldovenești și a Comitetului Regional Moldovenesc al P.C. (b) al Ucrainei (din R.A.S.S.M.) cu privire la reunirea populației moldovenești a Basarabiei cu populația moldovenească a R.A.S.S. Moldovenești și formarea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești unionale”²⁰ și că pregătirea acestei propuneri pentru dezbateri în ședința forului superior al partidului bolșevic a necesitat un anumit timp, înțelegem că Moscova și Kievul, către această dată, deja conturaseră, pentru R.S.S.M., granițe care să cuprindă doar părți din R.A.S.S.M. și din Basarabia.

În acest context, apare întrebarea: când, cum și de ce Moscova a proiectat granițele R.S.S. Moldovenești astfel, încât a lăsat Ucrainei 8 raioane din cele 14 din R.A.S.S.M. și a retezat 3 județe din teritoriul Basarabiei, pe care le-a încorporat R.S.S. Ucrainene?

Pentru a găsi răspunsuri pertinente trebuie să precizăm câteva aspecte aflate încă în discuție. Înainte de toate, este important să clarificăm care a fost, totuși, granița de vest a R.A.S.S.M. în proiectele inițiale ale bolșevicilor ruși și ucrainenii și care a fost realitatea.

Analizarea atentă a documentelor istorice, editate în ultimii ani, și rezultatele cercetărilor unor istorici preocupați de aceste probleme permit înțelegerea chestiunii graniței de vest a R.A.S.S.M., deducerea rațiunii virajului brusc al Moscovei privind limitele teritoriale ale viitoarei R.S.S. Moldovenești. În acest sens, o scurtă expunere cronologică a unor pretenții teritoriale ale diverselor structuri politice ruse și ucrainene (sovietice) arată că intențiile încorporării Basarabiei, integrale sau parțiale, în componența Rusiei sovietice și/sau a Ucrainei democratice și celei sovietice au persistat de-a lungul întregii perioade interbelice. Aceste pretenții au fost înaintate Sfatului Țării încă din primele zile ale existenței Republicii Democratice Moldovenești (Basarabia) și guvernului român, imediat după unirea Basarabiei cu România. La 16 martie 1918 (stil vechi), guvernul Republicii Ucraina a trimis o notă, semnată de V. Golubovici, președinte al Consiliului de Miniștri și ministru al afacerilor externe, către guvernele german, austro-ungar, turc, bulgar și român, care negociau pacea de la București²¹, în care se menționa că Ucraina era „profund interesată de soarta provinciei vecine. Cu toate că regiunile locuite de către două popoare dominante, acel ucrainean și cel moldovenesc, se interpătrund, nu încap nicio îndoială, că în partea de nord a teritoriului Basarabiei locuiesc, în principal, ucrainenii, iar în cea de sud (între gurile Dunării și Nistrului și litoralul Mării Negre) ei au o majoritate relativă. Astfel că Basarabia, din punct de

²⁰ Valeriu Pasat. *RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940-1953)*. Chișinău: Editura Cartier, 2011, p. 21.

²¹ După încheierea păcii separate de la Brest-Litovsk dintre Rusia bolșevicilor și Puterile Centrale – 18 februarie/3 martie 1918 – România rămase complet izolată, fără nicio șansă de a rezista în fața unei ofensive a inamicului din toate direcțiile. În acest context, la Iași s-a format un guvern conservator, condus de Al. Marghiloman, care a decis să negocieze, în speranța amânării deznodământului sau a obținerii unor condiții mai puțin înrobitoare. Speranțele au fost zădarnice. Puterile Centrale au impus României o pace extrem de dură, semnată la București, în ziua de 24 aprilie/7 mai 1918.

vedere etnografic, economic și politic, formează o unitate indivizibilă cu teritoriul Ucrainei”²².

În plus, guvernul Ucrainei democratice menționau că, „posedând o bună parte din litoralul Mării Negre, în partea de vest a căruia se găsește un centru economic extrem de important, Odesa, cu care este legată toată Basarabia de sud, guvernul ucrainean crede că orice schimbare a fostei granițe româno-ruse, în special în părțile ei de nord și de sud, ating adânc interesele politice și economice ale Republicii Ucrainene”²³. În felul acesta, încă până la votarea Unirii Basarabiei cu România, Republica Populară Ucraineană râvnea județele de nord și de sud ale Republicii Democratice Moldovenești (Basarabia).

În aceeași zi de 16 martie 1918 (stil vechi), Sfatul Țării, parlament al Republicii Democratice Moldovenești, luând cunoștință despre pretențiile Ucrainei asupra unei părți a Basarabiei, în special asupra ținuturilor Hotin și Cetatea Albă, prin nota trimisă Republicii Ucrainene își exprima, față de guvernul ucrainean, Rada Centrală, și întreg poporul ucrainean, „protestul împotriva tentativelor asupra dreptului la autodeterminare a românilor și a altor popoare, locuitoare pe teritoriul fostei gubernii Basarabia”²⁴. Sfatul Țării declara că „Republica poporană Moldovenească s-a proclamat independentă și neatârnată la 24 ianuarie 1918 (stil vechi), în granițele fostei gubernii a Basarabiei, despre care fapt au fost anunțate toate statele, inclusiv Ucraina”, și își exprima protestul față de tentativele, de oriunde ar fi venit, împotriva independenței și integrității teritoriale a Republicii Moldovenești, așezată între Nistru, Prut, Marea Neagră, în hotarele fostei gubernii Basarabia”²⁵.

Presa românească a sesizat pretențiile teritoriale ale Ucrainei și a reacționat imediat. În acest sens, este foarte relevantă relatarea ziarului „Mișcarea” din Iași, prezentată la 18/31 martie 1918. „Noua gazetă germană, apărută la Odesa, arăta ziarul, a adus surprinzătoarea știre că republica Ucrainei ridică pretenții asupra unei bune părți din Basarabia. Ea ar cere nordul republicii moldovenești ce ar conține județul Hotin și o parte din județul Soroca, precum și sudul Basarabiei, în cuprinsul județului Akerman, până la Dunăre”²⁶. „Mișcarea” afirma că, deși aceste pretenții se înaintau în numele dreptului național, altele ar fi fost motivele ce îi determinau pe ucrainenii să se gândească la știrbirea Republicii Moldovenești. „Ni se afirmă, relatează ziarul, că marii întreprinzători din Odesa, între care sunt și unii capitaliști austrieci, ar fi făcut guvernul ucrainean să înțeleagă că pe viitor afacerile marelui port la Marea Neagră ar fi compromise, dacă Basarabia ar avea posibilitatea să-și creeze un port propriu la aceeași mare. Căci toate marile cantități de produse ale rodnicului pământ basarabean luau până acum calea exportului prin Odesa.

²² *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917-1918. Documente. Antologie de Ion Calafeteanu și Viorica -Pompilia Moisuc. Chișinău: Editura Hiperion, 1995, p. 185.*

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibidem*, p. 186.

²⁵ *Ibidem*, pp. 186-187.

²⁶ *Ziarele românești despre Unirea Basarabiei, Bucovinei, și Transilvaniei, Vol. 2: Basarabia pe calea Unirii cu România: 16 decembrie 1917- 8 aprilie 1918. Articole selectate și editate de Marius Diaconescu (coordona-tor), Andrei Florin Sora, Oana Avram [et. al.] București: Ars Historica, 2018, p. 500.*

Dacă Basarabia ar da dezvoltare micului port pe care îl are la Marea Neagră, la Jăbrien, în apropiere de vărsarea Dunării, se înțelege că debitul de export al portului Odesa s-ar micșora”²⁷

Și argumentele ucrainenilor privind pretențiile aspra județului Hotin, utilizate de V. Molotov în cadrul tranzacției sovieto-germane din 23-26 iunie 1940, când Kremlinul și-a anunțat dorința de a ocupa și Bucovina, au fost ridicate, de asemeni, în acele zile. „[...] Nordul Basarabiei, relate același ziar, se pare însă că e cerut mai mult în interesul de a avea linia de cale ferată ce leagă Bucovina cu Ucraina trecând prin județele Hotin și Soroca, după cum sudul e cerut pentru interesele întreprinzătorilor din Odesa, unde, după cum am spus, sunt și capitaliști austrieci”²⁸.

La 27 martie/9 aprilie 1918, Sfatul Țării a votat unirea Republicii Democratice Moldovenești (Basarabia) cu România. La 30 martie/12 aprilie, Rada Ucraineană, reacționând în noua conjunctură și încălcând propriile principii de neamestec în afacerile interne ale altor state și de recunoaștere a drepturilor popoarelor la autodeterminare, a protestat pe lângă guvernul român, declarând că Basarabia ar fi fost anexată de către România și că „ea nu recunoaște că hotărârea Sfatului Țării (din 27 martie/9 aprilie 1918) privind încorporarea Basarabiei la România este un act care exprimă voința tuturor popoarelor locuind pe teritoriul Basarabiei, din care cauză republica Democratică a Ucrainei pretinde ca regiunile Basarabiei unde populația s-a declarat sau se va declara ucraineană să fie reunite cu Republica Ucraineană”²⁹.

La 20 aprilie 1918 (stil vechi), guvernul român răspundea notei primite de la guvernul de la Kiev, amintind Radei Centrale că „Basarabia n-a fost anexată de către România, așa cum se afirma în nota ucraineană, ci s-a unit cu Patria-mamă, în virtutea unui vot aproape unanim exprimat al Sfatului Țării, adunare națională legislativă a Republicii Moldovenești din Basarabia. Această adunare emanată din voința națiunii, având deci aceeași origine ca și Rada Centrală ucraineană, ea reprezintă, în consecință, la fel ca și Rada, o putere suverană care dă dreptul să ia hotărâri definitive și de aceeași importanță pentru popoarele Basarabiei, ca și acelea ale Radei pentru popoarele Ucrainei”³⁰. De asemenea, guvernul român atrăgea atenția că, după cunoștințele sale, „nu există nicio reuniune din Basarabia unde populația să se fi declarat ucraineană și să fi cerut alipirea la Ucraina”³¹.

Guvernul de la Kiev a revenit cu o notă extinsă, trimisă guvernului român pe 20 aprilie/5 mai 1918, prin care încerca să demonstreze necesitatea anexării Basarabiei de către Ucraina: „În epoca constituirii Republicii Ucrainene, în luna noiembrie 1917, se afirma în notă, guvernul ucrainean considera că datorită legă-

²⁷ În acest context este momentul să arătăm că la 5 decembrie 1939, URSS, prin V. P. Potiomkin, adjunct al comisarului pentru afacerile externe, în cadrul campaniei de intimidare politică, diplomatică și militară a României, privind pregătirea ocupării Basarabiei, a menționat într-o convorbire cu ambasadorul francez la Moscova, Naggiar, că Odesa ar fi fost „un port mort” de când pierduse hinterlandul Basarabia. Era o aluzie clară privind pretențiile sovietice asupra teritoriului românesc dintre Prut și Nistru. Vezi Ion Șișcanu. *Raptul Basarabiei*. Chișinău: AgoDacia, 1993, p. 15.

²⁸ A se vedea legătura cu pretențiile lui Molotov din 23-26 iunie 1940 asupra nordului Bucovinei: Ion Șișcanu. *Basarabia în contextul relațiilor sovieto-române. 1940*. Chișinău: Civitas, 2007, p. 83.

²⁹ *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917-1918*, p. 222.

³⁰ *Ibidem*, p. 229.

³¹ *Ibidem*, p. 230.

turii federative care lega Republica ucraineană de toate celelalte părți ale fostului Imperiu rus, Ucraina păstrează această legătură în raport cu Basarabia. După proclamarea independenței Ucrainei, guvernul ucrainean, neadmițând nicidecum ruptura definitivă între Ucraina și Basarabia și luând în considerare aspirațiile unei notorii majorități a populației din Basarabia, își propunea să stabilească relații mai strânse cu Republica Moldovenească, conferindu-i dreptul la autonomie politică³². În continuare, guvernul Ucrainei insistă că „moldovenii nu constituie majoritatea populației din Basarabia, că această majoritate aparține popoarelor nemoldave, printre care se numărau mulți ucraineni³³.

Plecând de la această argumentare și refuzând să recunoască drepturile României asupra Basarabiei, guvernul Ucrainei își propunea „să acorde întregii populații din Basarabia o autonomie politică care i-ar garanta cele mai largi drepturi în domeniul social, politic și intelectual. Este evident că interesele vitale ale Ucrainei – **strategice și economice** (subl. ns.) - cer ca guvernul Ucrainei să insiste asupra încorporării Basarabiei care își păstrează autonomia politică, la Ucraina, care are toate drepturile în acest sens și ceea ce este de asemenea și voința mării majorității a populației Basarabiei³⁴.

Astfel, dacă în prima notă ucraineană se insistă doar asupra unor zone populate de etnici ucraineni sau care se vor considera ucraineni, deja în cea de-a doua notă, Guvernul Ucrainei pretindea încorporarea întregii Basarabii. Analizând această notă a guvernului ucrainean, N. Iorga, într-un articol intitulat *Ucraina hatmanului și Basarabia* scria: „Ucraina hatmanului Skoropadski trimite încă o notă României pentru a-i spune lămurit că înțelege a-și rezerva posesiunile Basarabiei întregi³⁵.

Polemizând asupra argumentelor aduse de guvernul Ucrainei privind drepturile sale asupra Basarabiei, marele istoric român menționa că Ucraina nu era moștenitoarea Rusiei și nu putea reclama din ceea ce formase Rusia, decât ce aparținea domeniului de limbă și de rasă al poporului ucrainean. În ceea ce privea drepturile istorice, Ucraina, de asemenea, nu le putea reclama, pentru că „asemenea drepturi le poate invoca numai un stat care până la un moment dat și-a păstrat neîntrerupt existența cam în aceleași hotare și în aceeași formă de organizare, sau măcar în elementele bine definite care au ajuns a forma, din propriul lor impuls și cu propriile puteri, un stat³⁶. Referitor la argumentele etnice, Nicolae Iorga menționa că „Ucraina cea nouă nu poate reclama decât pe congenerii săi, iar nu și pământul lor, dacă acest pământ nu le aparține acestora de veacuri, și în puterea unui netăgăduit drept istoric, dacă el a fost ocupat altfel decât prin expansiunea firească a națiunii”, ucrainenii stabilindu-se în teritoriul dintre Prut și Nistru în calitate de coloniști începând cu secolul al XVII-lea³⁷.

Prin urmare, intențiile Ucrainei privind anexarea Basarabiei sau, cel puțin, a unor teritorii din partea de nord și cea de sud a provinciei, s-au evidențiat încă în

³² *Ibidem*, p. 234.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Valentin Burlacu. Legalitatea unirii Basarabiei cu România, contestată de către Rada Centrală ucraineană (martie iulie 1918). În: *Akados*, nr. 1, 2019, p. 96.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

zorii formării statului ucrainean, acestea devenind, în 1940, esența propunerilor privind delimitarea teritorială între R.S.S.U. și R.S.S.M. Ulterior, Ucraina, devenită republică sovietică unională, va fi încadrată în Uniunea Sovietică, pretențiile fiind preluate de guvernul de la Moscova. Ceea ce n-au reușit liderii ucraineni în 1917–1918, va realiza conducerea bolșevică de la Kiev, în 1940, când în urma anexării Basarabiei la U.R.S.S. și formării R.S.S.M., cele trei județe (Hotin, Cetatea Albă, Ismail – pretinse a fi populate majoritar de ucraineni) vor fi încorporate, cu susținerea Kremlinului, în componența R.S.S. Ucrainene.

La 10 iulie 1940, gazeta „Pravda”³⁸ publica propunerea făcută, chipurile, de C.C.P. al R.A.S.S.M. și Comitetul regional moldovenesc de partid al P.C. (b) U. privind „reunirea populației moldovenești a Basarabiei cu populația moldovenească a Republicii Autonome Moldovenești și formarea R.S.S. Moldovenești”³⁹. Oficioul Partidului bolșevic relatează în continuare că C.C.P. al U.R.S.S. și C.C. al P.C. (b) din Uniunea Sovietică, la rândul lor, „au susținut rugămintea organizațiilor moldovenești” și au hotărât să facă, în legătură cu aceasta, o propunere respectivă Sovietului Suprem al U.R.S.S.⁴⁰ Mulți istorici sovietici au apreciat informația din „Pravda” drept „satisfacere a dorințelor oamenilor muncii din Basarabia și R.A.S.S.M.”⁴¹

Din informația publicată de „Pravda” lumea avea să afle că conducerea R.A.S.S.M. de acum pleda pentru „reunirea populației moldovenești” de pe ambele maluri ale Nistrului și nu mai insista asupra necesității unirii Basarabiei cu Republica Autonomă Moldovenească, ca unități teritoriale, așa cum preconizau sovieticii în anii 1924–1940. Formularea lasă să se înțeleagă, destul de clar, că ideea oficializării încorporării Basarabiei în cadrul R.A.S.S. Moldovenești și, deci, a Ucrainei, era abandonată. Se trecuse la ideea „reunirii populației moldovenești”.

Noua paradigmă a fost inventată în scopul scindării teritoriale atât a Basarabiei cât și a R.A.S.S. Moldovenești. Problema este că, în cazul în care R.S.S. Moldovenească unională ar fi fost formată ca rezultat al unirii R.A.S.S. Moldovenești cu Basarabia, adică teritoriile ambelor entități cunoscute la 26 iunie 1940, ar fi apărut, drept consecință, o nouă entitate cu o suprafață de 53,6 mii de kmp (45,1mii de kmp de teritoriu al Basarabiei și 8,5 mii de kmp al R.A.S.S.M.) și ar fi avut ieșire la Marea Neagră și la Dunăre. Însă proiectul Kremlinului prevedea altceva.

Inițiativa creării republicii unionale moldovenești nu a fost a populației R.A.S.S.M. și, cu atât mai puțin, a populației Basarabiei, deoarece populația, nu numai de fapt, dar nici formal nu s-a adresat C.C.P. al U.R.S.S. și C.C. al P.C. (b) din Uniunea Sovietică în această privință. La 9 iulie, nici C.C.P. al R.A.S.S.M., nici comitetul regional moldovenesc al P.C. (b) din Ucraina nu erau organe de stat și de partid ale acestei populații.

³⁸ *Правда*, 10 июля 1991.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ С.Я. Афтенюк. Ленинская национальная политика Коммунистической партии и образование советской государственности молдавского народа. Кишинев: 1971, с. 338.

⁴¹ Cf.: Mihail Bruhis. *Rusia România și Basarabia. 1812, 1918, 1924, 1940*. Chișinău: Universitas, 1992, pp. 272–273.

Această operație, în întregime, a fost pregătită fără știrea chiar a „organizațiilor” care au primit dispoziția să se pronunțe în sensul „rugăminții” privind „reunirea poporului moldovenesc”, adică fără știrea C.C.P. al R.A.S.S.M. și al comitetului regional din Moldova al P.C. (b) din Ucraina, nemaivorbind că totul s-a făcut fără știrea populației⁴².

Între timp, organismele vizate să se ocupe de proiectarea configurației teritoriale a viitoarei republici unionale acumula informația necesară. În acest scop, au fost solicitate diverse opinii.

Având în vedere că la 9 iulie 1940 Biroul Politic al P.C.(b) din întreaga Uniune a decis să confirme „propunerea C.C.P. al R.A.S.S. Moldovenești și a Comitetului Regional Moldovenesc al P.C. (b) al Ucrainei (din R.A.S.S.M.) cu privire la reunirea populației moldovenești a Basarabiei cu populația moldovenească a R.A.S.S. Moldovenești și formarea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești unionale”, reiese că primele propuneri, în acest sens, au parvenit la Kremlin din partea structurilor conducerii de vârf ale R.A.S.S.M. chiar în prima săptămână de ocupație a teritoriului românesc dintre Prut și Nistru.

Conducătorii Republicii Autonome Moldovenești, stabiliți de curând la Chișinău, nu au întârziat să prezinte Moscovei textul propunerilor și o hartă a R.A.S.S.M., pe care era trasată granița de est a viitoarei R.S.S.M. Cel târziu la 8 iulie 1940, respectivele propuneri ar fi fost pe masa decidenților de la Moscova. Comitetul regional de partid, Consiliul Comisarilor Poporului și Prezidiul Sovietului Suprem al R.A.S.S.M. rugau Moscova să stabilească teritoriul Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești astfel, încât granița dintre R.S.S.U. și Republica Moldovenească să treacă pe râul Prut, printre satele Bogdănești și Lopatnic, paralel cu râul Lopatnic, la nord între satele Corjeuți și Trinca, lăsând satul Trinca în componența R.S.S.M.⁴³

Trecând printre satele Caracușeni și Constantinovca, linia de hotar urma să ocolească satul Constantinovca de la nord-vest și să întoarcă spre sud-vest în direcția dintre Halahora de Jos și Târnuca și, în continuare, către est, printre satele Mihăileni și Hlinaia, lăsând satul Hlinaia în componența Republicii Moldovenești.

După aceea, spre sud-est de satul Rotunda, linia frontierei era propusă să treacă pe linia județelor Hotin și Bălți, din partea de vest de satul Paladea la nord, și, ocolind satul Hădărăuți, se va îndrepta spre răsărit printre satele Clocușna și Volocineț, paralel cu calea ferată, urmând mai departe, până la râul Nistru, frontiera dintre județele Soroca și Hotin⁴⁴.

Trasarea graniței de est a R.S.S. Moldovenești era propusă pe teritoriul fostei R.A.S.S. M., excluzând raioanele Codâmba, Balta, Pesciana, care vor rămâne în componența R.S.S. Ucrainene. Această parte a graniței era trasată pe harta R.A.S.S.M., anexată la textul propunerilor⁴⁵.

⁴² *Ibidem.*

⁴³ *Propuneri ale Comitetului regional de partid, Consiliului Comisarilor Poporului și Prezidiului Sovietului Suprem al R.A.S.S.M. privind stabilirea granițelor R.S.S.M. În Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele sale pentru Basarabia.* Chișinău: Universitas, 1991, pp. 62-63.

⁴⁴ *Ibidem.*

⁴⁵ *Ibidem.*

Granița părții de sud a R.S.S. Moldovenești era propusă să fie stabilită pe plasa Chilia, incluzând în componența R.S.S.M. plasele Reni, Bolgrad, Ismail și orașul Ismail.

Propunând granița de sud cu includerea orașului Ismail în componența R.S.S. Moldovenești, conducerea organizației partidului bolșevic, Consiliul Comisarilor Poporului și Prezidiul Sovietului Suprem, structuri sosite la Chișinău de la Tiraspol, porneau de la considerentele că populația plaselor Reni, Ismail și a unor plase din județul Cahul, Bolgrad și Ismail era, în majoritatea sa, moldovenească, orașul Ismail fiind centrul de atracție culturală și economică a plaselor Reni, Bolgrad și a unor plase din județul Cahul.

La 13 iulie 1940, a fost înregistrat un proiect concret de dezintegrare a Basarabiei, în care un funcționar sovietic neidentificat a expus, pe marginea unui tabel cu datele recensământului din 1930, intenția transmiterii către Ucraina a județelor Hotin, Cetatea Albă și Ismail (parțial). În document nu sunt expuse motivele invocate de autorul notițelor, însă rezoluția sa reflecta punctul de vedere ucrainean în această problemă⁴⁶.

Pe de altă parte, în documentul datat la 15 iulie 1940, întocmit de A. Șcerbaciuc la Moscova, se preconiza includerea în componența R.S.S. Moldovenești a opt din nouă județe ale Basarabiei și douăsprezece din cele paisprezece raioane ale R.A.S.S. Moldovenești⁴⁷.

O voluminoasă informație privind proiectarea graniței între R.S.S. Moldovenească și R.S.S. Ucraineană a fost prezentată de M. Greciuha, președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al R.S.S. Ucrainene.

Conducerea de la Kiev a depus eforturi pentru a obține ca cel puțin o parte din teritoriul Basarabiei să fie transmisă Ucrainei. Această parte a teritoriului dintre Prut și Nistru urma s-o constituie județele Hotin, Akerman (Cetatea Albă) și Ismail, adică părțile de nord și de sud ale Basarabiei⁴⁸. În ceea ce privește teritoriul R.A.S.S. Moldovenești, Greciuha propunea trasarea graniței astfel, încât R.S.S. Moldovenești să-i rămână doar șase din cele paisprezece raioane din stânga Nistrului. Prin urmare, șase județe din Basarabia și șase raioane din R.A.S.S.M., aceasta a fost formula ucraineană⁴⁹.

Cercetând propunerile conducerii R.A.S.S.M. și a celei din Ucraina cu privire la stabilirea graniței dintre R.S.S.U. și viitoarea R.S.S.M., A. Gorkin, secretarul Prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S., în informația adresată lui Gh. Malenkov, secretar al C.C. al P.C. (b) din Uniunea Sovietică, considera proiectul propus de conducerea R.A.S.S. Moldovenești „mai acceptabil”⁵⁰.

Însă orice argument în favoarea păstrării integrității Basarabiei și a R.A.S.S.M. va fi respins. Mai mult, evoluția evenimentelor ulterioare demonstrează că amputarea nordului și sudului Basarabiei a fost efectuată ignorându-se argumentele.

⁴⁶ A se vedea: Vitalie Văratîc. Dezintegrarea Basarabiei la 1940 putea fi evitată. În: *Revista istorică*, 1992, nr. 1-2, p. 154.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 86-92.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 85-96.

La 2 august 1940, Sovietul Suprem al U.R.S.S. a adoptat legea „Cu privire la formarea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești”, în care se spunea: „Venind în întâmpinarea oamenilor muncii din Basarabia, a oamenilor muncii din Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească privind reunirea populației moldovenești din Basarabia cu populația moldovenească din R.A.S.S. Moldovenească și călăuzindu-se de principiul dezvoltării libere a naționalităților, Sovietului Suprem al Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste hotărăște: A forma Republica Sovietică Socialistă Moldovenească unională”.

În componența Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești unionale se includ orașele Tiraspol și Grigoriopol, raioanele Dubăsari, Camenca, Râbnia, Slobozia și Tiraspol ale Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești, orașul Chișinău și județele Bălți, Bender, Chișinău, Cahul, Orhei și Soroca ale Basarabiei...”⁵¹.

Așadar, Republica Sovietică Moldovenească unională a fost formată în granițele proiectate de Kiev, dintr-o parte mai mare a Basarabiei și una mai mică a R.A.S.S.M.

În ce măsură a fost legală hotărârea sesiunii a VII-a a Sovietului Suprem al U.R.S.S.?

Se știe că la 2 august 1940, în timpul sesiunii, T. Constantinov, președinte al C.C.P. al R.A.S.S.M., a declarat că în Republica unională Moldovenească nu trebuiau incluse „astfel de județe ale Basarabiei precum Hotin, Akkerman și Ismail”, cât și unele raioane ale R.A.S.S. Moldovenești cu populație preponderent ucraineană”⁵². Mihail Bruhis a demonstrat că lui T. Constantinov i s-a indicat să facă această „declarație de înțelegere cu Ucraina” privind granițele R.S.S.M. și s-a procedat fără știrea Comitetului regional de partid al Moldovei. Prin urmare, declarația lui T. Constantinov nu poate fi considerată drept expresie a voinței populației moldovenești nu numai din Basarabia, ci și din R.A.S.S.M.⁵³ Aceasta pe de o parte.

Pe de altă parte, conform Constituției R.A.S.S. Moldovenești, teritoriul ei nu putea fi modificat fără consimțământul acesteia⁵⁴. Cum însă un referendum oficial organizat nu avuse loc sau nu există o hotărâre prealabilă a Sovietului Suprem al acestei republici, dezmembrarea ei teritorială a fost ilegală. C.C.P. al R.A.S.S.M. nu era organul reprezentativ al Basarabiei, pentru ca președintele ei să poată lua cuvântul în numele populației din Basarabia, iar persoanele care plecase la Moscova în calitate de „delegație a Basarabiei și a Bucovinei de Nord” nu erau reprezentanți aleși ai poporului, ci niște oameni recrutați în pripă, fără împuterniciri să decidă soarta Basarabiei și a R.A.S.S.M. Rolul „aleșilor Basarabiei și Bucovinei de Nord” a fost de a „saluta Sovietul Suprem”⁵⁵.

Așadar, atât dezmembrarea R.A.S.S. Moldovenești, cât și a Basarabiei, la 2 august 1940, a fost un act ilegal; a fost, de fapt, un dictat al Moscovei în baza propunerilor făcute de Kiev. De ce s-a procedat tocmai așa? Care au fost cauzele ce au

⁵¹ *Ibidem*, p. 93.

⁵² Mihail Bruhis. *Op. cit.*, p. 274.

⁵³ *Ibidem*, p. 276.

⁵⁴ Constituția (Legea Fundamentală) a R.A.S.S. Moldovenești, adoptată la 6 ianuarie 1938. În: *Вехи молдавской государственности: сборник текстов Конституций*. Кишинев: 2000, c. 62.

⁵⁵ Mihail Bruhis. *Op. cit.*, p. 278.

determinat Kremlinul să dicteze această delimitare teritorial-administrativă și nu alta? Doar au fost propuse mai multe variante.

În primul rând, păstrarea integrității Basarabiei devenise nefavorabilă pentru Rusia. Moscova a considerat mai oportun pentru ea să dezmembreze această regiune, aproape similar împărțirii ei de către turci în așa-numitele raiale în perioada suzeranității triseculare asupra principatelor române. La fel ca în timpul supremației turcești, județul nordic Hotin și cele sudice Akerman și Ismail au fost rupte de restul Basarabiei. Mihail Bruhis presupune că, diplomația sovietică a hotărât că în acest fel va fi mai ușor ca Rusia să păstreze (sau să încerce să rețină în componența sa) importante raioane strategice ale Basarabiei, inclusiv ieșirea la gurile Dunării, chiar și în cazul în care rușii vor fi siliți, din cine știe ce motive sau considerente, să accepte unele cedări teritoriale în această zonă⁵⁶.

În acest context, trebuie reliefat faptul că, prin amputarea județelor de sud ale Basarabiei și încorporarea lor în componența Ucrainei, R.S.S. Moldovenească a fost lipsită de ieșire la Dunăre și la limanul fluviului Nistru, adică a fost înlăturată de la Marea Neagră. Dovadă în acest sens servește „argumentul” lui M. Greciuha, exprimat în informația amintită mai sus, privind granița R.S.S.M: „Dunărea - marea arteră fluvială rezistentă la îngheț - este unită cu Marea Neagră și poate fi utilizată în mod eficient de flota fluvială și maritimă pe teritoriul R.S.S. Ucrainene și nu are rost a împărți Dunărea în sfere de influență atât din punct de vedere economic, cât și strategic”⁵⁷.

Astăzi Republica Moldova resimte foarte dureros consecințele trunchierii sudului Basarabiei.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 283.

⁵⁷ *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui asupra Basarabiei*. Chișinău: Universitas, 1991, p. 87.

Reactivarea vieții bisericești în Basarabia de către Efreem Tighineanu (1942–1943)

Ion Valer XENOFONTOV

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

 0000-0002-5993-1235

The reactivity of church life in Bessarabia by Efreem Tighineanu (1942–1943). Based on the official ecclesiastical press of the time, aspects of the activity of the lieutenant of archbishop Efreem Tighineanu are presented, who had an important role in the reactivation of religious life in Bessarabia during the years 1941–1942. The hierarchy was fully involved in administrative, spiritual and cultural activity, manifesting himself in both the ecclesiastical and secular fields. In the context in which several religious buildings suffered from the Bolshevik destruction, Efreem Tighineanu encouraged the repair and reconstruction of religious establishments.

Keywords: Efreem Tighineanu, church life, spirituality, Orthodox mission, Transnistria, Bessarabia, 1942–1943.

După revenirea autorităților române în Basarabia (1941), în fruntea Arhiepiscopiei Chișinăului și-a reînceput activitatea locotenentul de arhiepiscop Efreem Enăchescu, anterior (1938) hirotonisit cu titlul Tighineanu. În timpul refugiului, Efreem Tighineanu s-a ocupat provizoriu cu administrarea Eparhiei Buzăului, participând, totodată, la ședințele Sfântului Sinod. Or, acest fapt demonstrează că Mitropolia Basarabiei nu a fost desființată, ci a continuat să existe de *jure*¹. După o întrerupere de doi ani, în urma anexării Basarabiei de către URSS, la 16 mai 1942, în capitala Basarabiei s-a convocat Adunarea Generală Eparhială, la care locotenentul de arhiepiscop Efreem a menționat: „pe fețele noastre Basarabia moartă a fost și a înviat, pierdută și s-a aflat; și noi ne-am putut întruni, acest an, aici la Chișinău. Această bucurie o datorăm bunului Dumnezeu care, milostivindu-se spre noi, ne-a dăruit în acele zile un mare Conducător: Mareșalul Ion Antonescu și apoi Eroilor noștri și aliați, care și-au dat viața pentru dezrobirea Basarabiei din jugul blestemat al comuniștilor păgâni, sub care au pierit și opt din membrii Adunării noastre”². În 1944, Efreem Tighineanu devine, la 50 de ani, Arhiepiscop al Chișinăului și Mitropolit al Basa-

¹ Veaceslav Ciorbă. Unele aspecte privind Biserica Ortodoxă din Basarabia în anii celui de al Doilea Război Mondial (1941–1944). În: *Studia Universitatis*. Revistă științifică a Universității de Stat din Moldova, 2009. Nr. 10 (30), pp. 22–28.

² Adunarea Generală din 16 mai 1942. În: *Buletinul Arhiepiscopiei Chișinăului*: Organ oficial lunar. Chișinău: Tipografia Eparhială „Reîntregirea”. Nr. 1–2, mai–iunie 1942, p. 1.

rabiei. Activitatea prodigioasă a ierarhului bisericii basarabene a fost reflectată în presa religioasă a timpului.

Reactivitatea vieții bisericești în Basarabia a vizat înlăturarea consecințelor dezastruoase ale anexării provinciei românești de către autoritățile sovietice. Ierarhul bisericii basarabene a rechemat clerul refugiat pentru oficierea serviciilor divine, numirile ierarhice realizate de sovietici nu au fost recunoscute, slujbele se oficiau doar potrivit noului calendar și doar în limba română, se ținea cont de dispozițiile Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, s-a cercetat purtarea clericilor rămași sub ocupația bolșevică. În fostul cămin preoțesc a fost instalat Consiliul Eparhial. Au fost închise aproape toate casele de rugăciuni ale altor confesiuni religioase. De exemplu, în urma acestor acțiuni, a fost închisă Casa Bapțiștilor din Chișinău, de lângă gară, fiind utilizată pentru cantina populară a Consiliului de Patronaj și în calitate de Cămin Cultural al cartierului. A fost reînființată Școala de cântăreți bisericești.

Urmând exemplul marilor ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Românești, din inițiativa lui Efrem, la Chișinău a fost instituită Tipografia Eparhială, instalată în curtea Mitropoliei. Utilitatea acestei tipografii a fost argumentată ca fiind direcționată spre imprimarea diferitor reviste și publicații „necesare refacerii sufletești a populației din eparhie”³. A fost preconizată tipărirea revistelor „Misionarul”, „Luminătorul”, „Foaia duminicală” și „Buletinul Oficial”, precum și a altor publicații bisericești.

O direcție aparte în activitatea lui Efrem Tighineanu a fost reactivarea revistelor bisericești. Una din publicațiile religioase, simbol al bisericii ortodoxe românești, a fost „Misionarul”, fondată în anul 1929 de un Comitet provizoriu și editată la Tipografia Eparhială „Cartea Românească”. Revista a apărut grație primului Congres Misionar Român de la Arad din toamna anului 1928, care „a votat și dezideratul ca să se dea ființă unei reviste misionare”. Propunerea de a fonda revista în Basarabia i-a aparținut episcopului Grigore Comșa al Aradului, care a specificat că „au experiență mai bogată în acest domeniu și ca un simbol de dragoste frățască și nemărginită încredere către provincia românească de la Răsărit”⁴. Participanții la congres au susținut această propunere și au decis ca primul număr să fie lansat în cadrul celui de-al doilea Congres general misionar, ceea ce și s-a realizat în Sala Eparhială (spațiu distrus ulterior de trupele bolșevice). La sfârșitul primului an de editare, publicația avea cca 2 000 de abonamente, unele venite „chiar din coloniile depărtate românești de peste Ocean”. Scopul principal al revistei a fost enunțat prin faptul ca să „prevină lumea ortodoxă românească de boala sectelor, iar față de cei atinși să propună medicamentele cele mai folositoare și metoda psihologică potrivită de a-i readuce la sănătatea sufletească”. Asupra acestei dimensiuni reflecta și Mitropolitul Basarabiei Gurie: „Se cere o revistă specială, pentru că numărul sectelor este prea mare și rătăcirile lor prea variate: aici se prezintă un câmp vast de stu-

³ Sergiu C. Roșca. Biserica basarabeană sub ocupația sovietică și primele realizări ale noii stăpâniri românești în Basarabia, în: *Misionarul*. Revistă bisericească. Sub conducerea Secției culturale a Consiliului Eparhial Chișinău. Chișinău: Tipografia Eparhială „Reîntregirea”. An. 13. 1942. Nr. 1, 194, p. 39.

⁴ Alexandru Scvoznikov. Amintiri despre Vlădica Grigorie Comșa. în: *Misionarul*. Revistă bisericească. Sub conducerea Secției culturale a Consiliului Eparhial Chișinău. Chișinău: Tipografia Eparhială „Reîntregirea”. An. 13. 1942. Nr. 4-6, p. 263.

dii și cercetări, pentru ca să poată cunoaște doctrinele tuturor sectelor și metodele de combatere, precum și de apărare contra atacurilor lor împotriva pravoslaviei”⁵. Programul de activitate a revistei viza: articole de conținut teologic (problemele credinței ortodoxe, ale vieții bisericești și ale apologeticii creștine), chestiuni de îndrumare misionară (metode de luptă, polemici, comentarii, consultări), cronică misionară internă, informații despre activitatea misionară ortodoxă și eterodoxă de peste hotare și mișcarea sectelor în străinătate, bibliografie, critică, recenzii, diferite știri. Fondatorii au explicat denumirea revistei prin faptul că „însuși titlul să descopere, pe oriunde va pătrunde, rostul lui, și cei ce se gândesc la însănătoșirea vieții neamului nostru și știu că în izvoarele sfințiitoare ale Bisericii strămoșești îs tămăduiri, să-l poată găsi ușor și să-l pună la lucru deplin”⁶.

În urma anexării Basarabiei de către Uniunea Sovietică, în vara anului 1940, publicația religioasă și-a încetat apariția. Totodată, „s-a pierdut și o bogăție de material prețios redacțional adunat pentru tipărire, printre care și câteva studii de mare valoare, precum și o cantitate apreciabilă de clișee”⁷.

Odată cu revenirea autorităților române, în 1941, s-au creat condiții favorabile de reîntoarcere la valorile firești românești. În anul 1942, revista bisericească „Misionarul” a fost reînființată, „după 18 luni de întrerupere dureroasă”. În editorialul redacției se vorbea despre faptul că „Sfântul Sinod a recunoscut însemnătatea și actualitatea revistei „Misionarul”, aprobând-o ca *organ al misiei ortodoxe române*, recomandând-o tuturor eparhiilor din Țară”⁸. Se scotea în evidență contribuția nemijlocită a arhiepiscopului Efreim Tighineanu „să redea viață *Misionarului* în aceste vremuri excepțional de grele prin care trecem”⁹. Revista „Misionarul” a inclus și o arhipăstorească binecuvântare a lui Efreim Tighineanu, care a apreciat reactivarea publicației „ce răsare acum la o viață nouă după o iarnă grea a urgiei bolșevice abătută peste ținuturile noastre românești”¹⁰.

Revista „Misionarul” a fost utilizată de Efreim Tighineanu ca o platformă de comunicare și de a transmite arhierescă binecuvântare „iubitului nostru cler și dreptcredinciosului popor” și de a face constatări referitoare la situația din lume, dar și asupra vieții religioase din provincie. Despre perioada în care conviețuia afirma că „astăzi, în lume, în locul puterii lui Dumnezeu, o altă putere, comunismul păgân, vrea să se încuibeze în sufletul oamenilor: puterea întunericului și urăciunea pustiirii tinde să se așeze”. Din această perspectivă, contextul beligerant a fost apreciat ca un război sfânt dus împotriva comunismului – „balaurului apocaliptic” – „iar ostașii dreptcredincioși care luptă și mor în el sunt socotiți alături de mucenici”. Totodată, s-a mizat pe promovarea valorilor creștine în vederea înlăturării comunismului. În acest sens, ierarhul Bisericii Ortodoxe din Basarabia menționa: „Comunismul nu se combate numai cu armele, ci și cu virtuțile creș-

⁵ *Misionarul*. Revistă bisericească. Sub conducerea unui Comitet provizoriu. Chișinău: Tipografia Eparhială „Cartea Românească”. 1929. An. 1. Nr. 1, pp. 1-4.

⁶ *Ibidem*, p. 7.

⁷ Cu Dumnezeu Înainte! În: *Misionarul*. Revistă bisericească. Sub conducerea Secției culturale a Consiliului Eparhial Chișinău. Chișinău: Tipografia Eparhială „Reîntregirea”. 1942. An. 13. Nr. 1, p. 9.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 10.

tine și, mai cu seamă, cu acestea în mijlocul poporului”¹¹. În publicația religioasă s-au editat pastoralele locotenentului de Arhiepiscop Efrem Tighineanu cu ocazia Învierii Domnului¹².

În contextul *evenimentialului sacru*, la 22 iunie 1942, Efrem Tighineanu a oficiat un Te-deum solemn la Catedrala din capitala Basarabiei. La serviciul religios au participat și consilierii referenți I. Andronic, Vl. Burjacovschi și Al. Scvoznikov, precum și preoți de la Catedrală. La solemnitate au fost prezenți generalul C. Gh. Voiculescu, guvernatorul Basarabiei, generalul Atanasie, comandantul Corpului III Armată, cu statul-major, directorii regionali ai Basarabiei, ofițeri și funcționari superiori. La sfârșitul slujbei, arhiepiscopul locotenent Efrem a ținut un discurs istorico-patriotic, apoi a urmat un polihrinu solemn, executat de corul mitropolitan, iar trupele au defilat în fața Catedralei¹³.

Noul ierarh al Bisericii Ortodoxe din Basarabia s-a implicat activ în repararea Catedralei din Chișinău, grav afectată de incendiile provocate de bolșevici. A fost constituit un Comitet pentru refacerea sfântului locaș, s-au adunat 12 mil. lei din întregul spațiu românesc. În acest sens, „Misionarul” își informa cititorii despre donațiile oferite de credincioși și refacerea lăcașului sfânt „văzând cu ochii sub îndrumarea domnului general [Constantin C.] Voiculescu, guvernatorul Basarabiei, și a ÎPS Efrem Tighineanu”¹⁴. Un eveniment major, considerat o sărbătoare națională, de refacere a vieții bisericești din Basarabia a fost ziua de 31 octombrie 1942, în care a fost sfințită Catedrala mitropolitană din Chișinău. La ceremonie au fost prezenți regele Mihai I, regina-mamă Elena, Mihai Antonescu, vicepreședintele Consiliului de Miniștri și alte oficialități de stat, iar sfințirea s-a oficiat de clerul Catedralei, în frunte cu un sobor de arhieriei, constituit din Efrem, arhiepiscopul locotenent al Chișinăului, Policarp Morușca, episcop al Americii, locotenent al Ismailului, și Partenie Ciopron, episcop al Armatei, locotenent al Bălților. Cu acest prilej, „Misionarul” a publicat informații relevante despre sfințirea catedralei, inscripția bisericii, actul comemorativ, rugăciunea specială rostită cu această ocazie și *Cuvântarea* lui Efrem¹⁵. În luarea sa de cuvânt, Efrem Tighineanu a menționat: „Astăzi, se sfințește din nou și se redă cultului divin această Catedrală, spre lauda lui Dumnezeu și cinstirea eroilor noștri. Cu inima smerită mulțumim Părintelui Ceresc, care, auzind rugăciunile noastre și privind la lucrurile celor nevinovați, a trimis prin brava noastră armată... făcând astfel ca frații români, de la Prut și până la Bug, să se găsească iarăși laolaltă în jurul acestui sfânt lăcaș, ca și la începuturile lui”¹⁶.

Pe paginile „Misionarului” au fost inserate informații complete despre schimbările din infrastructura edificiilor religioase. Astfel, în primăvara anului 1942, s-a prevăzut faptul ca edificiile inestetice ce acoperă Catedrala veche a orașului să fie dărâmate; în clădirea în care a fost reședința Mitropolitului Gavriil să fie realizată

¹¹ Adresarea lui Efrem drept credincioșilor creștini. În: *Misionarul*. 1942. An. 13. Nr. 11-12, pp. 417-420.

¹² Pastorală ÎPS Efrem, În: *Misionarul*. 1943. An. 13. Nr. 4-6, pp. 258-260.

¹³ Sărbătorirea zilei de 22 iunie la Chișinău. În: *Misionarul*. 1942, An. 13, nr. 4-6, pp. 274-275.

¹⁴ Dania conducătorului statului pentru Catedrala din Chișinău, În: *Misionarul*. 1942. An. 13. Nr. 4-6, pp. 47-48.

¹⁵ Sfințirea Catedralei din Chișinău, În: *Misionarul*. 1942. An. 13. Nr. 7-10, pp. 389-395.

¹⁶ *Ibidem*, p. 395.

o reparație și să fie degajată de clădirile ce o înconjoară; clădirea Mitropoliei vechi să fie transformată în Muzeu Bisericesc; în jurul Muzeului Bisericesc să fie creată o grădină cu flori etc. ÎPS Efrem a fost numit în fruntea Comisiunii pentru înzestrarea și organizarea Muzeului Bisericesc, implicându-se activ în această misiune de valorificare a patrimoniului bisericesc. A dat indicații ca să fie ridicate de la Consiliul Eparhial obiecte ce s-au aflat la fostul Muzeu al Societății Istorico-Bisericești și să aducă de la bisericile parohiale icoane și covoare vechi. Mai mult ca atât, „din vizitele canonice, ÎPS Arhiepiscopul Locotenent Efrem întotdeauna aduce obiecte de însemnătate istorico-bisericească pe care le dăruiește Muzeului”¹⁷. A donat așezământului spiritual-cultural și trei tipărituri vechi românești din sec. al XVIII-lea, „documente vii ale continuității și unității neamului românesc în această latură a țării. Ele vorbesc de circulația cărții românești și prin faptul că s-au aflat în sate românești și poartă însemnări ale celor care le-au cumpărat și le-au citit, ele devin comori naționale ale Bisericii”¹⁸. Muzeul Bisericesc a fost inaugurat la 1 noiembrie 1942, în cadrul Expoziției Dezrobirii, iar preotul Paul Mihail a fost desemnat în calitate de custode al Muzeului.

Sub diriguirea lui Efrem Tighineanu a fost trimisă o misiune specială de preoți în Transnistria. Totodată, a fost dată dispoziție clerului din eparhie să ajute populația din Transnistria cu cărți de ritual și obiecte de cult, oficiind și slujbe religioase peste Nistru. Ulterior, după constituirea Misiunii Ortodoxe Române în Transnistria, mai mulți preoți au fost trimiși de pe malul drept al fluviului Nistru, pentru a oficia serviciul divin în Transnistria. Numărul total al preoților aflați în misiune, în ianuarie 1942, era de 98 de persoane. Printre cei care au plecat în misiune pastorală în Transnistria și au oferit un raport amănunțit ierarhului bisericii ortodoxe basarabene a fost și preotul Paul Mihail de la Catedrala din Chișinău. Însoțit de profesorul Nicanor M. Timuș, în intervalul 1–15 aprilie 1942, a efectuat servicii religioase în localitățile transnistrene, au organizat acțiuni de întreținere a lăcașelor sfinte, au sfințit apă, au ținut predici, au săvârșit parastasuri pentru cei adormiți, au creștinat 152 de suflete. În localitatea Lozovoie, cătun cu mare decădere materială și socială, misionarii au constatat faptul că cimitirul vechi a fost arat de tractoarele sovietice¹⁹. În contextul în care în regiune lipseau obiecte de cult, preoții aflați în misiune au luat cu ei, spre folosință, antimise, vase sfinte, veșminte și cărți de ritual, mir ș.a. de la bisericile parohiale sau de la mănăstiri, s-au oferit donații făcute de parohiile mai bine dotate sau din daniile Episcopiei Romanului. Drept urmare, au fost date pentru Transnistria: 377 de cărți de ritual în limbile română și slavonă; 46 de evanghelii, 38 de complete de veșminte preoțești, șapte stihare diaconești, 96 de antimise, cinci perechi de cununii, opt steaguri; cinci mirnițe 1000 de cărțile de rugăciuni, șase sute de cruciulițe, 500 de calendare. S-au mai donat icoane, literatură antisectară, foi duminicale etc.²⁰ La 2 iulie

¹⁷ Inaugurarea Muzeului Bisericesc din Chișinău, În: *Misionarul*. 1942. An. 13. Nr. 11-12, pp. 488-489.

¹⁸ Comori naționale în Basarabia. Vechi tipărituri românești aflate în Muzeul Bisericesc, În: *Misionarul*. 1943. An. 13. Nr. 7-9, p. 354.

¹⁹ Raportul pr. Pavel Mihail de la Soborul Vechi din Chișinău. În: *Misionarul*. 1942. An. 13. Nr. 4-6, pp. 179-192.

²⁰ Contribuția Arhiepiscopiei Chișinăului la lucrarea misionară în Transnistria. În: *Misionarul*. 1942. An. 13. Nr. 1, pp. 55-57.

Întâmpinarea regelui Mihai I și a reginei-mamă Elena
la sfințirea Catedralei din Chișinău de către locotenentul de arhiepiscop al Chișinăului
Efrem (Tighineanu), 31 octombrie 1942.

1943, locotenentul de arhiepiscop Efrem invita clericii detașați în misiunea transnistreană ca la întoarcere în parohii să prezinte cât mai rapid un raport, inclusiv la felul în care a activat în misiune. Documentul urma să fie trimis spre vizare Misiunii Ortodoxe din Odesa²¹.

În cronică „Misionarului” este consemnată și vizita din 30 aprilie 1943 la Chișinău a monseniorului Andrea Cassulo, nunțiu papal. Din delegația oficială a Basarabiei, care a primit înaltul oaspete în capitală a făcut parte și Efrem Tighineanu²². Ierarhii au discutat la palatul episcopal, unde mulțimea „a putut vedea cu bucurie și emoție îmbrățișarea frățească întru Hristos a celor doi înalți prelați”²³.

Activitatea complexă a locotenentului de arhiepiscop Efrem Tighineanu în Basarabia a fost una ajustată la cerințele acerbe ale timpului, ce solicitați acțiuni pragmatice și dinamice, iar publicațiile ecleziastice au fixat atât suflul de epocă, cât și misiunea religioasă a celui care a reactivat viața spirituală în provincia românească.

²¹ Culturale. În: *Buletinul Arhiepiscopiei Chișinăului*. Organ oficial lunar. Chișinău: Tipografia Eparhială „Reîntregirea”. 1942. Nr. 7, iulie, p. 11-12.

²² Vizita la Chișinău a monseniorului Andrea Cassulo, nunțiu papal. În: *Misionarul*. 1943, An. 13, nr. 4-6, p. 263.

²³ *Ibidem*, p. 264.

.....

Patul lui Procust al educației comuniste: straturi de identități studențești în școlile superioare din RSSM

Liliana ROTARU

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

 0000-0002-3051-5721

The Procrustean bed of communist education: layers of student identities in higher schools in the Moldavian SSR. The study addresses an issue that has long been avoided in historiography due to preconceived attitudes towards the process and results of the communist education of the intellectual stratum of the MSSR through higher education, an intellectuality inherited by the Republic of Moldova after independence. Researching the issue is important, as the communist regime prioritized the communist education of the intelligentsia over its professional training, promoting with maximum intensity the inoculation of Marxist-Leninist ideals and the interests of the Soviet state both in the curricular and extracurricular and extracurricular frameworks. In this regard, the authorities experimented with an arsenal of forms and methods, put into operation simultaneously, managed and closely controlled, putting students in a true Procrustean bed in the process of forming their conception of the world. Although it is difficult to accurately measure the degree of formation of a "communist consciousness" among students, our research identified several layers of identity in the student environment of the high school of the Romanian Socialist Republic towards the mid-1960s, which demonstrates that communist education produced partial results, far from the imagined ideal.

Keywords: Moldavian SSR, higher education, communist education, Romanian consciousness, homo soveticus, Soviet intellectuals, student identities.

Educația generației tinere reprezintă cea mai importantă direcție a politicii oricărui stat. Un guvern prudent și vizionar alocă întotdeauna o atenție deosebită tinerilor și, mai ales, viitoarei elite intelectuale – studenților instituțiilor de învățământ superior. Aceasta este esențială pentru viitorul societății, pentru prestigiul statului în ochii populației și pe plan internațional, precum și pentru formarea unei rezerve de personal calificat și asigurarea continuității statului și/sau a regimului. Puține regimuri însă au reușit să exploateze educația cu atât de multă intenție, emfază și rigoare, pentru a se consolida și a-și asigura perpetuarea prin crearea unui „om nou”, precum regimul comunist din URSS. În contextul proiectului de construire a unei societăți comuniste în Uniunea Sovietică, constituită din „oameni noi”, un aspect deosebit de relevant îl reprezintă politica statului sovietic de organizare și implementare a educației comuniste în rândul studenților din instituțiile de învățământ superior, și,

în mod special, de identificare a specificului formelor, metodelor, conținutului și rezultatelor educației tinerilor în școlile superioare din RSSM.

Școlii superioare sovietice i s-a încredințat misiunea de a forma și dezvolta calități ideologice, politice, morale și intelectuale viitorului specialist și intelectual, care să corespundă principiilor și normelor modului de viață socialist și comunist și să-l pregătească pentru construcția socialistă și comunistă¹. Așa cum observa istoricul Richard Pipes, pentru bolșevici, ideologia și inocularea acesteia studenților erau mai importante decât profesionalismul lor², deoarece „noua inteligență sovietică muncitorească” trebuia să constituie sprijinul principal al partidului-stat și promotoare a ideologiei comuniste în mase. Cea mai importantă sarcină în modelarea viziunii despre lume a tinerilor studenți a fost asimilarea teoriei marxist-leniniste și a direcțiilor principale ale liniei generale a partidului în lupta împotriva diferitor tipuri de „abateri”³, misiune care era bine conturată în documentele de reglementare a activității școlilor superioare.

Conform statutului-tip al instituției de învățământ superior (1938), obiectivul de bază al școlilor superioare sovietice era pregătirea specialiștilor de înaltă calificare și „educația ideologică și politică a studenților și cadrelor didactice pe baza învățăturilor lui Marx-Engels-Lenin-Stalin”⁴, iar în noua redacție, aprobată de guvernul sovietic în martie 1961, școlile superioare rămâneau să formeze „specialiști de înaltă calificare, educați pe baza învățăturii marxist-leniniste”⁵.

Pentru ca școala superioară sovietică să devină un „microcosmos și mecanism pentru construirea unei societăți comuniste”⁶, regimul a utilizat, în scopul educației omului nou, sovietic, mai multe instrumente, puse în aplicare concomitent, gestionate și controlate de autorități îndeaproape și adaptate în funcție de sarcinile tactice ale regimului și de metodele de soluționare a acestora. Funcția primară de a educa studenților o concepție comunistă despre lume a fost îndeplinită pe toată perioada sovietică de științele, numite de sovietici „sociale”⁷. Schema disciplinelor

¹ Большая советская энциклопедия. В 30-ти т. 3-е изд. Москва: Советская энциклопедия, 1969.

² Ричард Пайпс. Русская революция: Кн. 3. Россия под большевиками. 1918-1924. Москва: Захаров, 2005.

³ И. В. Сталин. Сочинения. Москва: Государственное изд-во политической литературы, 1951. Т. 13, с. 968.

⁴ Высшая школа: основные постановления, приказы и инструкции. Москва: Советская наука, 1948, с. 26.

⁵ Высшая школа. Сборник основных постановлений, приказов и инструкций. Ч. 1. Под ред.: Е. И. Войленко. Москва: Высшая школа, 1965, с. 22.

⁶ Larry E. Holmes. Bolshevik Utilitarianism and Educational Experimentalism: Party Attitudes and Soviet Educational Practice, 1917-1931. In: *History of Education Quarterly*. 1973. Vol. 13. Issue 4, p. 360.

⁷ În accepția comună, științele sociale reprezintă un set de științe și/sau discipline academice preocupate de studiul comportamentului uman, concentrându-se, în special, asupra aspectelor sociale și culturale ale acestuia, însă, în societatea sovietică, științele sociale erau „o lume complet diferită”, fiind subordonate teoriei marxist-leniniste și chiar înlocuite *de facto* de aceasta. Prin urmare, în raport cu situația din URSS, acest termen trebuie înțeles în mod specific, științele sociale fiind componente ale teoriei marxist-leniniste, astfel că, pentru a desemna științele respective, este mai adecvată utilizarea noțiunii „științe/discipline ideologice”, în textul ce urmează le vom utiliza ca sinonime. Prin sintagma „științe sociale” în documentele de stat și de partid, în literatura filozofică și metodică sovietică erau înțelese disciplinele care aveau sarcina de a forma studenților – viitoarea intelectualitate – o concepție „corectă”, „științifică”, adică o viziune asupra lumii pe baza învățăturii marxist-leniniste și a le dezvolta înalte calități morale, de a le inocula ura față de ideologia burgheză, dragostea pentru patria socialistă și partidul comunist, patriotismul, capacitatea de a explica evenimentele mondiale și politica partidului din punctul de vedere al marxism-leninismului, de a demonstra avantajele sistemului socialist etc. Bineînțeles, programa acestor discipline conținea și informații despre istoria și starea societății din perioada în care se predau, dar funcția primară era tocmai cea de educație politico-ideologică. Iar cuvântul „știință” era folosit drept sinonim pentru o disciplină academică, un instrument de influență educațională, și nu pentru a desemna cunoștințe obiective despre o parte a lumii înconjurătoare.

ideologice predate în instituțiile de învățământ superior din URSS, preluată și de școlile superioare din RSSM în anul 1940, a fost definitivată la sfârșitul anilor 1930. Prin hotărârea din 14 noiembrie 1938, CC al PC(b) al întregii Uniuni (PC(b)US) reorganiza întreg sistemul de științe sociale, înlocuind disciplinele independente care se predau anterior în instituțiile de învățământ superior, printr-un curs unic și obligator pentru toate instituțiile de învățământ superior sovietice, numit „Bazele marxism-leninismului”, parte integrantă a căruia era materialismul dialectic, economia politică și istoria partidului⁸. Comitetul Unional pentru Școala Superioară al Sovietului Comisarilor Poporului al URSS (CUpȘS) a pus în aplicare hotărârea de partid, detaliind că disciplina „Bazele marxism-leninismului” se va preda calitate de „cel mai important mijloc de stăpânire a bolșevismului și de înarmare a studenților cu teoria marxist-leninistă”, într-un volum de 220-270 de ore academice (în dependență de profil) și într-o consecutivitate obligatorie: la anii I-III studenții urmau să studieze „profund” și să însușească „Cursul scurt de istorie a PC(b)US” și lucrările lui Marx-Lenin-Stalin, după care, studenților li se preda „Economia politică”. Cât privește „Materialismul dialectic și istoric”, disciplina se preda doar la facultățile de filosofie, istorie și literatură ale universităților și institutelor⁹.

În acest format, disciplinele ideologice au fost exportate în învățământul superior din RSSM după prima anexare sovietică a Basarabiei, concomitent procesului de creare a sistemului de învățământ superior de tip sovietic în RSSM. Rolul lor era să contribuie la „făurirea inteligenței sovietice” prin educarea și reeducarea „fișiorilor și fișelor norodului truditor moldovenesc” în „duhu comunismului”, a „dragostei față de patria sovietică”¹⁰ și să le creeze un sentiment puternic de ostilitate și o atitudine dușmănoasă față de tot ce este românesc, chiar înainte de a se preocupa de formarea lor profesională. Chiar dacă în arhivele naționale nu au fost identificate planuri de învățământ elaborate în mod special pentru școlile superioare ce au funcționat în RSSM în anii 1940-1941, ținând cont de modul de funcționare a sistemului de învățământ superior sovietic și de faptul că autoritățile unionale de partid au „amintit” celor republicane, într-un document „strict secret”, despre necesitatea educației politico-ideologice sistematice a studenților și a cadrelor didactice „în baza materialelor și hotărârilor Congresului XVIII al PC(b)US și a «Cursului scurt de istorie a partidului»”¹¹, considerăm că sistemul de discipline ideologice a fost preluat și implementat *ad-litteram*. Sursele publicistice confirmă acest fapt, insistând că însușirii „temeliilor marxismului-leninismului” i s-a acordat „o osăghită băgare de samă”¹² în școlile superioare din Chișinău și că pentru predarea lor au fost cooptați lectori „disciplinați, fără abateri de la linia generală a partidului” și „fără penalități pe linie de partid” din stânga Nistrului¹³, s-au adus cca 2 mln. de exemplare de „cărți politice și științifice” de la Leningrad și

⁸ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК (1898-1953). 7-е изд. В 2 ч. Ч. II (1925-1953). Москва: Государственное издательство политической литературы, 1953, с. 859.

⁹ О постановке преподавания марксизма-ленинизма в высшей школе: приказ № 9 Всесоюзного комитета по делам высшей школы при ЦК СССР, 11 января 1939 г. Москва: Юридгата НКЮ СССР, 1939, сс. 4-6.

¹⁰ Crearea și consolidarea sistemului de învățământ superior în RSS Moldovenească: Studiu, documente și materiale. Editor Liliana Rotaru. Chișinău: Lexon-Prim, 2021, pp. 58-59.

¹¹ Crearea și consolidarea sistemului de învățământ superior în RSSM, p. 19.

¹² Crearea și consolidarea sistemului de învățământ superior în RSSM, p. 61.

¹³ Crearea și consolidarea sistemului de învățământ superior în RSSM, pp. 47-49.

Moscova¹⁴, iar studenții au fost convinși că economia politică și „științele marxizmului-leninismului [...] ajută la însușirea și înțelegerea și mai bună a șelorlante disziplini”¹⁵.

În primăvara anului 1941 presa republicană încerca să convingă cititorii că studenții din RSSM s-au arătat impresionați și interesați de „științele noi” și „teoriile adînși” ale marxism-leninismului¹⁶, iar succesele la examenele din sesiunea de primăvară la „temeliile marxism-leninismului”, unde „60 procente din studenți au prinit [...] «otlicino» și «ghine»”, precum și faptul că studenții „nu s’au mințanit numai cu învățarea manualului, dar au folosit și izvoarele de bază”¹⁷, erau invocate drept argumente solide că „tinăra jenerație” este educată „în duhu comunizmului”, „patrioți devotați fără marjină zădirii soțIALIZMULUI și partidului lui Lenin-Stalin”, care să „niște înainte [...] Basarabia sovetică”¹⁸.

Unii cercetători ruși consideră că, în ajunul războiului germano-sovietic, sistemul de învățământ sovietic își îndeplinea în mod desăvârșit misiunea de formare a unei noi generații de cetățeni, educați în spiritul idealurilor leniniste ale construcției comuniste¹⁹, dar nu se referă și la învățământul superior din teritoriile anexate de URSS în 1940. În această ordine de idei, ținând cont de perioada scurtă în care a funcționat sistemul de învățământ superior de tip sovietic în RSSM, precum și de faptul că tinerii basarabeni, înrolați în „noua” școală superioară, trecuseră printr-un învățământ românesc și fuseseră educați și modelați în spiritul național al credinței și loialității față de patria românească, considerăm că succesele educației comuniste au fost relative.

Deși planurile „mărețe” ale sovieticilor au fost dejucate pentru un timp de declanșarea războiului germano-sovietic și evacuarea instituțiilor de învățământ superior în spatele frontului, în condițiile reducerii intensității și eficacității politicilor represive ale regimului pe parcursul conflagrației și a creșterii unei generații care nu a cunoscut teroarea antebelică, a dezvoltării gândirii independente și a creșterii conștiinței naționale, a generării unei speranțe pentru o viață mai bună și liberă etc., regimul, care și-a perceput poziția amenințată de noile circumstanțe, a activizat „antidotul” ideologic, inclusiv în învățământul superior. Astfel, trasând vectorii principali în dezvoltarea învățământului superior postbelic, Serghei Kaftanov, președintele CUPȘS, indică în iulie 1945, că „una dintre sarcinile hotărâtoare ale educației politico-ideologice în perioada postbelică [...] este ca, pe baza studierii profunde a lucrărilor clasice ale marxism-leninismului, a lucrărilor minunate ale tovarășului Stalin [...], să se asigure educarea ideologică corectă a studenților [...], să se stimuleze cunoașterea profundă a teoriei marxist-leniniste”²⁰, iar Consfătuirea unională a șefilor catedrelor de științe sociale și istorie a

¹⁴ Н. А. Мохов, К. В. Стратиевский. Роль русского и украинского народа в исторических судьбах Молдавии. Кишинев: Карта молдовеняскэ, 1963, с. 46.

¹⁵ Crearea și consolidarea sistemului de învățământ superior în RSSM, pp. 71-72.

¹⁶ Crearea și consolidarea sistemului de învățământ superior în RSSM, p. 71.

¹⁷ Moldova Soțialistă. 11 mai 1941. Nr. 109 (189), p. 4.

¹⁸ Crearea și consolidarea sistemului de învățământ superior în RSSM, pp. 55, 57-58, 61, 63-65, 68, 70-71.

¹⁹ Б. И. Ровный. Особенности разработки и реализации политики Советского государства в сфере образования в годы Великой Отечественной войны. 1941-1945. Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. ист. наук. Москва, 2004, с. 7.

²⁰ С. В. Кафтанов. Наши очередные задачи. В: Вестник высшей школы. 1945. № 1, сс. 4-5.

URSS decide, în august 1944, restabilirea predării economiei politice (care fusese suspendată în anii războiului), îmbunătățirea predării științelor sociale, stabilind „propaganda mărețelor idei marxist-leniniste [...] în procesul de pregătire a specialiștilor calificați ai intelectualității sovietice, devotați partidului lui Lenin-Stalin” drept „sarcină onorabilă și de responsabilitate maximă” a catedrelor convocate²¹.

Educația comunistă a studenților a fost o prioritate pentru organele de stat și de partid, aceasta făcându-se omniprezentă în activitățile curriculare, extracurriculare și cele extrașcolare. Analiza planurilor de învățământ ale școlilor superioare din RSSM din perioada postbelică indică faptul că studenții înmatriculați la facultățile umaniste ale institutelor pedagogice studiau toate trei disciplinele ideologice, care formau cca 12-13% din totalul orelor prevăzute de programe (500 de ore academice), iar cei de la celelalte specialități (cu excepția studenților de la medicină, care studiau doar marxism-leninismul) realizau 360 de ore academice de marxism-leninismul și economie politică, disciplinele luându-le cca 9% din timpul de studii²². Ținând cont de durata studiilor de doi ani la institutele învățăto-rești și de faptul că studenții acestor școli erau formați în calitate de învățători de clasele a IV-a – a VII-a, aceștia studiau marxism-leninismul în volum de 220-222 de ore academice, egale cu cca 11-13% din timpul de formare profesională²³.

În perioada stalinistă, „Fundamentele marxism-leninismului” nu au suportat modificări structurale esențiale, fiind mărit doar numărul de ore pentru educația ideologică formală până la 250 pentru studenții institutelor învățăto-rești. În schimb, din contul reducerii numărului de ore la unele discipline (limba străină în 1946 etc.) și a excluderii unor discipline din planul de învățământ („Istoria relațiilor internaționale” în 1946 etc.), arsenalul materiilor ideologice a fost „îmbogățit” cu discipline opționale, care, de fapt, erau obligatorii, precum „Constituția URSS”, „Istoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie”, „Biografiile lui V. I. Lenin și I. V. Stalin”, „Totalurile Sesiunii a IV-a a VASHNIL”²⁴, „Legea cincinalului IV stalinist”²⁵ ș.a. Totodată, prin ordinul Ministerului Învățământului Superior al URSS din 17 ianuarie 1947, marxism-leninismul a fost inclus în lista examenelor de absolvire și a institutelor de medicină²⁶.

De asemenea, educația comunistă s-a realizat obligator și în cadrul disciplinelor de specialitate. Ministerul Învățământului Superior al URSS sublinia că „cel mai important lucru în orice școală este orientarea politică și ideologică a lecțiilor”, iar cadrele didactice au fost desemnate, în primul rând, educatori și apoi „transmițători de cunoștințe din domeniul științei pe care îl reprezintă”²⁷ și obligate

²¹ Н. И. Кондакова, Г. А. Куманев. *Ученые-гуманитарии России в годы Великой Отечественной войны: Документы. Материалы. Комментарии*. Москва: Светотон, 2004, сс. 248-252.

²² Liliana Rotaru. *Inginerie națională și socială în învățământul superior din RSS Moldovenească*. Chișinău: Lexon-Prim, 2025, pp. 866-867.

²³ ANA DGAN. Filiala Tiraspol. F. 225. Inv. 1. D. 2, ff. 1-10; D. 26, ff. 1-2; Liliana Rotaru. *Inginerie națională și socială în învățământul superior din RSS Moldovenească*, p. 865.

²⁴ ANA DOSP. F. 51. Inv. 4. D. 332, f. 3; F. 276. Inv. 54. D. 2, ff. 138-139; ANA DGAN. F. 2848. Inv. 2. D. 2, f. 183; Filiala Tiraspol. F. 225. Inv. 1. D. 115, ff. 2-3, 6vs; ANA DGAN. F. 1933. Inv. 2. D. 77, f. 17.

²⁵ ANA DGAN. F. 1933. Inv. 2. D. 8, f. 19; F. 3050. Inv. 1. D. 3, f. 114.

²⁶ ANA DOSP. F. 276. Inv. 54. D. 2, ff. 138-139.

²⁷ П. П. Сорокин, М. Г. Чиликин. Некоторые результаты политико-воспитательной работы со студентами. В: *Вестник высшей школы*. № 8, 1948, с. 18.

„să includă organic idei marxist-leniniste” în conținuturile pe care le predau”²⁸, pentru „a forma studenților o concepție marxist-leninistă despre lume”²⁹.

Narativele generale ale educației comuniste în perioada stalinismului târziu erau preluate din doctrina marxist-leninistă și documentele de politici ale statului sovietic. Intrarea lumii în confruntarea Războiului Rece, precum și realitățile interne din URSS au determinat ajustarea lor, studenții trebuind educați în spiritul patriotismului sovietic și rus, care să îmbine „ura și disprețul față de capitalismul internațional” cu „dragostea și fidelitatea față de patria sovietică”, sistemul urmărind să le formeze „competența” de a explica din punct de vedere marxist-leninist evenimentele mondiale, politica de partid și să demonstreze avantajele sistemului socialist³⁰.

Fiind poziționate în ipostaza de „pilon de bază” al educației comuniste³¹ și în școlile superioare ale RSSM, disciplinele ideologice au necesitat „o abordare specială” și o nuanță locală, care reieșeau din specificul constituirii corpurilor didactico-științifice și a contingentelor de studenți din această republică³². Conștientizând că basarabenii erau atașați tradițiilor și culturii românești, că RSSM era o republică unională, creată artificial prin falsificarea realității istorice și că entitatea politico-administrativă sovietică era situată în apropiere de România a României, iar politicile regimului (deportările, colectivizarea, rusificarea și „moldovenizarea”, politicile față de biserică și atitudinile ofensatoare și denigratoare la adresa religiozității profunde a basarabenilor, a nivelului lor de cultură și educație, velicoșovinismul rus etc.) pot conduce la amplificarea antirusismului și antisovietismului lor, autoritățile sovietice au insistat asupra unui „specific” al studențimii din RSSM ce trebuia abordat printr-o politică specială.

Autoritățile de partid au somat responsabilii de învățământ și de educația politico-ideologică în privința faptului că „majoritatea studenților de azi sunt tinerii care au locuit pe teritoriul ocupat de invadatorii germano-români și sunt înveninați cu otrava propagandei fasciste antisovietice”³³, „recomandându-le” să acționeze „într-un front comun”, să întreprindă „o muncă minuțioasă și zilnică, începând cu lucruri mărunte, exemple clare și demonstrații elocvente”, pentru a le „dezrădăcina opiniile greșite”, a le inocula ura și disprețul față de „ocupanții româno-fasciști”/„boierii români” etc. și a-i educa „comuniști convinși, prozeliți înfocați ai marxism-leninismului, bolșevici ideali”³⁴, iar, cel mai important – „patrioți devotați patriei sovietice”. Trebuiau adaptate formele și metodele la specificul „nivelului de dezvoltare generală” și la „educația burgheză” a tinerilor „nepotcoviți” din Basarabia, care „nu au niciun fel de educație politică” și „nici cea mai mică idee despre puterea sovietică, despre școala superioară sovietică și despre ce este un

²⁸ ANA DOSP. F. 276. Inv. 128. D. 8, f. 24.

²⁹ *Высшая школа. Сборник основных постановлений, приказов и инструкций*. Ч. 1. 1965, cc. 89-90.

³⁰ Liliana Rotaru. Prima campanie ideologică în RSSM: lupta regimului comunist cu „... deficiențele în predarea marxism-leninismului”. În: *Studia Universitatis Moldaviae (Seria Științe Umanistice)*. 2023. Nr. 4(174), pp. 45-58.

³¹ С. В. Кафтанов. Наши очередные задачи. В: *Вестник высшей школы*. 1945. № 1, с. 6.

³² ANA DGAN. F. 1961. Inv. 1. D. 6, f. 6.

³³ ANA DOSP. F. 51. Inv. 3. D. 276, ff. 57-58.

³⁴ М. И. Калинин. *Избранные произведения в четырех томах. 1933-1941 гг.* Москва: Государственное издательство политической литературы, 1962. Т. III, с. 379.

student sovietic³⁵. Acest „fir roșu” al „specificului” educației politico-ideologice a studențimii din RSSM a fost repetat și subliniat în toate documentele emise de autoritățile unionale și republicane de stat și de partid, uneori repetându-se în mai multe rânduri în același document, în rapoarte, note informative, memorii, chiar și în scrisori adresate de nomenclaturişti republicani celor de la Moscova.

Pentru a adapta formele și metodele educației comuniste a studenților din RSSM, aceștia erau triați după criterii bine stabilite, inclusiv locul aflării în perioadă războiului, instituțiile de învățământ în care au învățat sau pe care le-au absolvit, apartenența la diferite organizații de tineret românești etc. Este semnificativă, în acest sens, o listă întocmită și prezentată CC al PC(b)M de către direcția Institutului Învățătoresc din Tiraspol, în care se arată că 136 de studenți de la anul I și 96 de la anul II au „fost în ocupație” și doar 60 de studenți erau veniți din evacuație sau erau originari din alte zone ale URSS, ce nu au fost ocupate de germani³⁶. De asemenea, șeful Secției Școli a CC al PC(b)M sublinia, la sfârșitul lunii mai 1945, că, „spre deosebire de alte școli superioare din țara noastră”, Institutul Pedagogic din Chișinău „are niște trăsături deosebite esențiale”, pe care direcția și organizația de partid trebuie să le studieze „în cele mai mici detalii, în toate formele de manifestare” și să țină cont de acestea în organizarea muncii de educație politico-ideologică a studenților. Nomenclaturistul concretiza că are în vedere, în primul rând, „calitatea” – „care nu poate fi ignorată” – a celor cca 300 de studenți basarabeni, „majoritatea originari din mediul mic-burghez”, care au trăit într-un stat capitalist, au făcut studii în școli românești și „s-au aflat sub influența dăunătoare a ideologiei germano-fasciste”, ceea ce-i face să compare instituțiile de învățământ sovietice și cele românești, iar „aceste comparații nefiind în favoarea școlii sovietice”. Semnalând problema „elementului pernicios”, șeful Secției școli menționa că, „în condițiile Moldovei”, acești studenți pot primi „o educație politică” serioasă și pot primi răspunsuri la întrebările lor doar în cadrul cursurilor de marxism-leninism și economie politică³⁷. Universitarii comuniști, dar și cei fără de partid au exploatat, inclusiv, „nota patriotică” a campaniilor ideologice, conferind „luptei” lor împotriva „forțelor obscurantismului și reacțiunii”³⁸, punând accentul pe educația „moldovenismului” și inocularea ideii existenței unui „popor moldovenesc”, cu o istorie, o cultură și o „limbă moldovenească”, distincte de cele ale poporului român, a urii și disprețului față de tot ce este românesc, care să justifice anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus, formarea RASSM, ocuparea Basarabiei în 1940 și crearea RSSM, precum și „rolul eliberator” al Armatei Roșii și „salvator” al URSS.

Pe lângă disciplinele ideologice, cele istorice au fost exploatate la fel pe frontul educației politico-ideologice. Educația istorică se realiza în cadrul orelor de istorie a URSS, dar și a unui curs de istorie a Moldovei, care se predă, mai ales, studenților înmatriculați la specialități pedagogice³⁹. Autoritățile urmăreau cu atenție selectarea conținuturilor acestor discipline, precum și interpretarea lor, intenționând

³⁵ ANA DGAN. F. 1961. Inv. 1. D. 2, ff. 7-8; F. 1933. Inv. 2. D. 7, f. 169.

³⁶ ANA DOSP. F. 51. Inv. 4. D. 332, ff. 33-33vs.

³⁷ ANA DOSP. F. 51. Inv. 3. D. 276, ff. 57-58.

³⁸ ANA DOSP. F. 486. Inv. 182. D. 6, f. 7.

³⁹ ANA DGAN. F. 1961. Inv. 1. D. 22, ff. 11-12; Filiala Tiraspol. F. 225. Inv. 1. D. 78, ff. 1-6; D. 115, f. 16.

ca exemplele din istorie să-i „înarneze” pe studenții din RSSM cu înțelegerea legi-
tăților dezvoltării sociale, să-i educe în tradițiile revoluționare și muncitorești ale
poporului sovietic, să le inculce dorința de a se jertfi în numele patriei socialiste⁴⁰,
dar și să le susțină efortul de a „dezrădăcina concepțiile naționaliste și „greșite”
ale istoricilor burghezi, de a le demonstra rolul personalităților ruse și al Rusiei
în istoria universală, „rolul progresist al poporului rus și asistența acestuia” acor-
dată „poporului moldovenesc” în lupta pentru răsturnarea diferitor „juguri” etc.⁴¹
Profesorul Demir Dragnev, student la Facultatea de Istorie și Filologie a USM, con-
firmă că scopul urmărit prin predarea istoriei era de a educa studenții în spiritul
prieteniei popoarelor URSS și al rolului eliberator al „marelui popor rus”, al „patri-
otismului sovietic” și al devotamentului față de partidul comunist⁴².

O altă „trăsătură specifică” a educației comuniste a studenților a fost expusă
de autoritățile sovietice în măsurile de sovietizare a RSSM și reieșea din faptul că
printre cei „90% de țărani aflați în afara colhozurilor [...], bănuie stihiile mic-bur-
gheze”, conștiința lor fiind „învăluită de rămășițele capitalismului”. Numai dacă se
va ține cont de aceste „trăsături specifice”, sublinia un lider comsomolist în anul
1947, „vom educa o generație tânără în spiritul comunismului”⁴³.

În „deceniul Hrușciiov”, disciplinele ideologice au fost ajustate noilor politici
ale partidului și statului sovietic, atât structural, cât și conținutal. Constatând o
creștere rapidă a conștiinței politice a studenților la mijlocul anilor 1950 și apariția
unor forme de activitate socială care, considerau acestea, le pot periclita poziția,
dispun o redimensionare a disciplinelor ideologice.

Prin hotărârea din 18 iunie 1956, CC al PCUS transformă economia politică,
materialismul dialectic și istoric și istoria PCUS în discipline independente, care
devin obligatorii pentru studenții tuturor școlilor superioare din URSS⁴⁴, ponderea
disciplinelor ideologice canonice crescând până la 15%⁴⁵. De asemenea, dacă până
în 1956, studenții susțineau un examen „de stat” la marxism-leninism, începând cu
anul academic 1956-1957, proba de absolvire a studiilor superioare la disciplinele
ideologice a fost diversificată: absolvenții universităților, ai institutelor pedagogice
și de medicină susțineau un examen la istoria PCUS, cei de la institutele agrare și
specialitățile economice – la economia politică, iar absolvenții specialităților artis-
tice – la materialismul dialectic și istoric⁴⁶.

„Dezghetul” hrușciovist a moștenit sarcina actualizată de Războiul Rece de a
contracara modul și stilul de viață occidental, pentru care exista un interes „nesă-
nătos” în mediul tinerilor, cărora li se cerea să se conformeze cu strictete imaginii
omului sovietic și să respingă moralitatea burgheză. Urmare a declanșării „luptei
împotriva comportamentului deviant al tinerilor”⁴⁷ și a „îmbunătățirii educației

⁴⁰ Adrian Dolghi. *Istorie și politică în comunism (1917-1965). Cazul R(A)SS Moldovenești*. Chișinău: Pontos, 2016, pp. 90-91.

⁴¹ *Crearea și consolidarea sistemului de învățământ superior în RSSM...*

⁴² *Recurs la memorie: învățământul superior din RSSM*. Chișinău: Lexon-Prim, 2022, p. 245.

⁴³ ANA DGAN. F. 2991. Inv. I. D. 26, ff. 48-49.

⁴⁴ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898-1988). Т. 9: 1956-1960. Москва: Политиздат, 1986, с. 105.

⁴⁵ Liliana Rotaru. *Inginerie națională și socială în învățământul superior din RSS Moldovenească*, pp. 866-867.

⁴⁶ Высшая школа: Основные постановления, приказы и инструкции. Москва: Сов. наука, 1957, с. 82.

⁴⁷ Товарищ комсомол. Документы съездов, конференций и ЦК ВЛКСМ (1918-1968). Том II (1941-1968). Москва: Молодая гвардия, 1969, сс. 202-203, 208.

morale și estetice a studenților, a creșterii nivelului lor politico-ideologic”, începând cu anul academic 1959-1960, în planurile de învățământ ale școlii superioare sovietice se includ cursuri opționale de etică și estetică marxist-leninistă și ateism științific⁴⁸.

După declarația congresului „constructorilor comunismului”(1961) despre constituirea „comunității istorice de oameni de diferite naționalități cu trăsături caracteristice comune – poporul sovietic” și indicarea cursului spre „apropierea și fuziunea” naționalităților sovietice⁴⁹ în condițiile Războiului Rece, ideologii partidului au considerat necesar să aducă științele sociale la standardele contemporane teoretice și empirice⁵⁰. Astfel, prin ordinul Ministerului Învățământului Superior al URSS din 27 iunie 1963, programele școlilor superioare au fost completate cu „Bazele comunismului științific”, o nouă disciplină ideologică, ce trebuia să ofere o imagine coerentă a societății socialiste și comuniste, a revoluției socialiste, să dezvăluie legăturile generale ale mișcării către comunism, căile și formele luptei de clasă a proletariatului pentru o nouă ordine socială⁵¹.

„Noutatea” a instituit o nouă structură și o nouă subordonare a disciplinelor sociale: studenții tuturor școlilor superioare cu durata studiilor de cinci ani erau obligați să studieze istoria PCUS în primele patru semestre, filozofia marxist-leninistă – în semestrele IV-VI, economia politică – în semestrele VI-VIII și, în cele din urmă, „Bazele comunismului științific” – în semestrele IX și X⁵². În RSSM, comunismul științific s-a introdus etapizat, definitivându-și structura către anul academic 1965-1966, când a fost stabilit drept examen de absolvire a studiilor superioare⁵³.

Reorganizarea structurii disciplinelor sociale obligatorii nu a afectat poziția și statutul celor numite opționale. Etica și estetica marxistă, precum și ateismul științific au rămas parte din „sistemul zvelt” al instrumentarului „blând” al regimului de modelare a omului nou sovietic, a „poporului sovietic”. La mijlocul anilor 1960 s-a încheiat procesul de formare a structurii conceptuale a marxism-leninismului ca filozofie „oficială”, „canonul” modului de discipline ideologice luând conturul final și formând cca 15% din totalul orelor academice ale programelor de studii⁵⁴. Această „matrice” a disciplinelor sociale sovietice s-a păstrat în programele, manualele și metodele instituțiilor de învățământ superior sovietic până la destrămarea URSS⁵⁵.

Cât privește conținuturile acestor discipline, modernizarea lor a fost determinată de destalinizarea hrușciovistă, de tranziția la noi tipuri de interacțiune între stat, partid și populație, de tranziția de la o societate represivă (stalinistă) la o societate disciplinară, în care constrângerea aspră și excesiv de violentă a fost înlocuită cu metode mai „subtile”, „blânde” de control, cu normalizarea vieții de zi cu

⁴⁸ Высшая школа. Сборник основных постановлений, приказов и инструкций. Ч. 1. 1965, сс. 102-103.

⁴⁹ XXII съезд КПСС 17-31 октября 1961. Стенографический отчет. Том III. Москва: Госиздательство политической литературы, 1962, сс. 274, 295-303.

⁵⁰ М. Ю. Немцев. К истории советской академической дисциплины «Основы научного коммунизма». В: Идеи и Идеалы. 2016. Т. 1, № 1 (27), с. 27.

⁵¹ Основы научного коммунизма. 2-е изд. Москва: Политиздат, 1967, с. 4.

⁵² Высшая школа. Сборник основных постановлений, приказов и инструкций. Ч. 1, сс. 99-100.

⁵³ ANA DGAN. F. 3050. Inv. 1. D. 466, f. 4; D. 488, f. 10; Filiala Tiraspol. F. 225. Inv. 1, D. 673, f. 28;

⁵⁴ Liliana Rotaru. *Inginerie națională și socială în învățământul superior din RSS Moldovenească*, pp. 867-888.

⁵⁵ М. Ю. Немцев. К истории советской академической дисциплины «Основы научного коммунизма», с. 24.

zi și formarea conceptelor și a vieții valoroase „comuniste”, de evenimentele și fenomenele din „lagărul socialist” (revoluțiile anticomuniste din Polonia și Ungaria, relațiile cu RPC, Albania (1956) etc.) și evoluția Războiului Rece etc. Pe lângă temele „clasice”, moștenite din perioada stalinistă, de la mijlocul anilor 1950, lectorii universitari au trebuit să „prevină” răspândirea unor „dispoziții nesănătoase” în rândul studenților, generate de evenimente și fenomene ale politicii interne și externe hrușcioviste, precum critica cultului personalității lui Stalin și a politicii represive a regimului stalinist, eliberarea deținuților politici, lichidarea Gulagului, cursul spre „coexistența pașnică” cu lumea capitalistă, comportamentul URSS în cadrul evenimentelor din Polonia și Ungaria, relațiile cu RPC și alte țări „rebele” din lagărul socialist ș.a.⁵⁶.

Educația politico-ideologică a studenților din RSSM și-a păstrat „specificul”, care se accentuase în contextul „liberalizării” politice și culturale, generată de „dezgheț”, care, după cum subliniază istoricii Gheorghe Negru și Elena Negru, a influențat renașterea spiritului național și a determinat apariția unor solicitări de recuperare a patrimoniului literar și artistic și afirmarea culturii naționale⁵⁷. „Creșterea colosală a activismului” și așa-zisele „manifestări ale dispozițiilor burghezo-naționaliste” a studenților de la filologia USM de la sfârșitul anului 1956 și începutul lui 1957, care au avut ecou până după anul 1960⁵⁸, a repus pe ordinea de zi problema intensificării educației politico-ideologice a studenților, sporind rolul și importanța formelor și metodelor extracurriculare și extrașcolare⁵⁹. După ce Plenara a VIII-a a CC al PCM (5 iulie 1963) recunoaște că „situația actuală” a educației tinerilor din RSSM „în spiritul codului moral al constructorului comunismului” era una „nesatisfăcătoare” și „cu mari neajunsuri”⁶⁰, activitățile educative au fost subordonate misiunii de a determina și a convinge studenții de justețea și legitimitatea existenței RSSM în componența URSS, de existența unei „istorii moldovenești” separate de cea românească, de „comunitatea intereselor popoarelor sovietice” etc.⁶¹ Pe fundalul disensiunilor ideologice și al înrăutățirii relațiilor româno-sovietice la mijlocul anilor 1960, educația antiromânească și moldovenistă a luat amploare. Iar după faimosul Congres al Scriitorilor (14-15 octombrie 1965), unde mai mulți intelectuali au protestat împotriva politicii de rusificare, Prezidiul CC al PCM dispune, la 13 decembrie 1965, să se intensifice educația internațională în rândul intelectualilor și al studenților și să atragă în „munca politică” cele mai bune forțe din domeniul propagandei, să se îmbunătățească „predarea istoriei Moldovei [...], să se desfășoare activități de studiere a trecutului poporului moldovenesc, a mișcării revoluționare în ținutul nostru, să se demonstreze amploarea

⁵⁶ Каждый семинар связывать с задачами воспитания. В: Вестник высшей школы. 1957. № 10, сс. 28-29.

⁵⁷ Elena Negru. *Construcția identitară în RSS Moldovenească*. Teză de doctor habilitat în istorie. Chișinău, 2022, p. 140; Elena Negru, Gheorghe Negru. *Construcție și deconstrucție identitară în RSS Moldovenească (1940-1941, 1944-1989)*. Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun, 2023.

⁵⁸ Liliana Rotaru. Dezghețul hrușciovist și „rezbelul naționalist” al studenților-filologi de la universitate. In: *Studia Universitatis (Seriă Științe Umanistice)*. 2020. Nr. 4(134), pp. 185-200; Idem. *Politica lingvistică în învățământul superior din RSSM – element al ideologiei imperiale și instrument de inginerie națională*. Chișinău: Lexon-Prim; [Oradea]: Ratio et Revelatio, 2023, pp. 222-266.

⁵⁹ Liliana Rotaru. *Inginerie națională și socială în învățământul superior din RSS Moldovenească*, pp. 723-746.

⁶⁰ ANA DOSP. F. 51. Inv. 23. D. 41, ff. 23vs, 33-34, 37, 222-229.

⁶¹ ANA DOSP. F. 51. Inv. 23. D. 197, f. 2.

succeselor și realizărilor obținute de poporul moldovenesc sub conducerea partidului leninist în anii de construire a socialismului”⁶².

Deși nici autoritățile sovietice nu au identificat „un cântar care ar măsura roadele muncii ideologice”⁶³, examinarea nivelului de studiere și însușire a disciplinelor ideologice, a frecvenței studenților la ore, a gradului de pregătire pentru seminare și de implicare în activitățile educaționale extracurriculare/extrașcolare, a motivațiilor de a intra în rândurile organizațiilor obștești (comsomol, sindicate, de partid etc.), a comportamentului în cadrul procesului didactic, în cămine și în viața privată etc., denotă atitudini diferite ale studenților față de ofensiva curriculară, extracurriculară și extrașcolară a educației comuniste și, respectiv, a eficienței/randamentului educației comuniste. Cercetarea noastră demonstrează că, în mijlocul anilor 1960, eforturile depuse pentru îndoctrinarea și încadrarea concepțiilor despre lume și viață ale tinerilor în tiparele prestabilite ale ideologiei oficiale au generat mai multe straturi de identitate în rândul studenților din instituțiile de învățământ superior din RSSM.

Un strat, cel al *convinșilor*, îl formau studenții de diverse etnii și origini sociale, comsomoliști fără excepție, ce exprimau, real sau declarativ, atașamentul față de ideologia comunistă, aveau încredere în superioritatea socialismului față de capitalism, prețuiau cultura, știința și limba rusă, se simțeau fericiți și mândri de a trăi în URSS. Studenții „moldoveni” din acest strat se identificau cu „națiunea moldovenească”, erau convinși că vorbesc o „limbă moldovenească” și că, împreună cu celelalte „naționalități frățești” ale URSS, formează un „popor sovietic”, cu o patrie socialistă comună. De obicei, acești studenți demonstau sârguință și seriozitate, frecventau cu regularitate orele de științe sociale și se implicau cu entuziasm în activități obștești, considerând că prin „lucruri mici”, îndeplinite conștiincios, contribuie la „construirea viitorului luminos”, și aveau convingerea că vor trăi în comunism. Studenții din această categorie dădeau încredere regimului, demonstrând că este pe calea cea bună.

Stratul *oportuniștilor* manifesta un comportament similar celui dintâi, dar atitudinile și comportamentele lor erau adoptate pentru a se conforma așteptărilor educatorilor, fiind influențate de persuasiunea autoritară specifică educației comuniste, de teama de posibile sancțiuni, precum și de dorința de a depăși complexul de inferioritate în raport cu „fratele mai mare”, caracteristic unor studenți „moldoveni”, dar și altor etnii. De asemenea, un element important era interesul mercantil de a obține recompense de moment și acces la valori simbolice sau materiale, pe care schimbarea condiției sociale și o carieră profesională de succes le puteau oferi în viitor. În acest strat includem și studenții „convertiți”, cu antecedente antisovietice sau „naționaliste”, și care, simțind că acestea le pot periclita viitorul profesional și personal, au intrat în cealaltă extremă – a recunoașterii fidelității față de puterea sovietică. Un caz exemplar în acest sens este cel al lui Nicolae Cebotari, student la Institutul de Medicină din Chișinău, care, după ce a fost membru al „Arcașilor lui Ștefan”, a intenționat să devină membru de partid în

⁶² „Cursul deosebit” al României și supărarea Moscovei: Disputa soviet-română și campaniile propagandistice antiromânești din RSSM (1965-1989): Studii și documente. Chișinău: CEP USM, 2013, pp. 74-75.

⁶³ ANA DOSP. F. 51. Inv. 22. D. 1, ff. 51, 63-69.

1951, afirmând că, într-adevăr, avusese dispoziții antisovietice, „pentru că știam despre puterea sovietică doar de la români” și „nu învățasem marxism-leninismul”. Dar după ce a fost eliberat din închisoare, și-a „înțeles” greșelile și a decis că trebuie să-și „repare vina”⁶⁴. Mai mulți oportuniști, cu sau fără voia lor, conștient sau inconștient, au fost îndoctrinați, pentru că evoluția cognitivă a persoanei nu poate fi disociată de mediul și contextul social în care se dezvoltă. Unii dintre ei au acceptat selectiv ideile promovate de regim.

O altă parte a studenților a format stratul *indiferenților*, identificați de autorități drept „apolitici”, „pasivi” și „fără idei”. Aceștia se implicau în activitățile curriculare și extracurriculare doar din obligații de care nu se puteau eschiva și învățau materiile ideologice ca pe oricare altă disciplină academică. Atitudinile și comportamentele lor erau influențate de educația și cultura generală, de concepțiile despre viață și cele religioase, de tipul de personalitate sau de dezamăgirile cauzate de promisiunile propagandistice ale regimului, în contrast cu realitățile socioeconomice. Pentru că sistemul de educație comunistă era concrescut celui de formare profesională, o parte a studenților indiferenți, chiar dacă nu și-au format o concepție comunistă despre lume, au acceptat implicit politicile statului sovietic și anumite dogme ale partidului.

Pe lângă studenții convinși, oportuniști și indiferenți, în școala superioară din RSSM s-a format un strat subțire al *fronțiștilor*, care, deziluzionați de așa-numita „liberalizare” și „democratizare” hrușciovistă, confrunțați cu realitățile socialismului efectiv și provocați de nedreptățile identificate, manifestau uneori atitudini sedicioase în fața ofensivei educației politico-ideologice, iar cel mai des – dezangajare și reticență față de disciplinele și științele sociale și activitățile extracurriculare vădit politizate. În acest grup se înscriu, mai ales românii moldoveni, conștienți de consecințele politicilor de deznaționalizare și de rusificare ale statului sovietic. Fronda acestor studenți era una pașnică și, deseori, pasivă, ei exprimându-și rareori dezamăgirile sau nemulțumirile în sala de curs sau între tovarăși. Au preferat să se înstrăineze de ideologie și au manifestat pasivitate politică, dezvoltând o conștiință și un mod de gândire duplicitar și iezuitic. De cele mai dese ori, și-au sublimat opiniile și concepțiile și și-au canalizat energiile spre ocupații și interese mai puțin „periculoase” din domeniul artelor, literaturii, științei, sportului etc. sau au adoptat comportamente excesive, epatante și, uneori, impudice, care nu corespundeau idealului „omului sovietic”.

Astfel, deși în perioada analizată educația comunistă a devenit exhaustivă, formând „firul roșu” al activităților curriculare, extracurriculare și extrașcolare, iar autoritățile au pus studenții într-un adevărat „pat procustian” care să croiască „omul nou”, „constructor al comunismului”, aceasta a produs rezultate parțiale, departe de idealul urmărit de regimul sovietic.

⁶⁴ ANA DOSP. F. 276. Inv. 54. D. 10, ff. 27-28.

.....

Viața unui ierarh al bisericii ortodoxe române din Ungaria reflectată în dosarele poliției politice din Ungaria

István BANDI

ARHIVA ISTORICĂ A SERVICIILOR SECRETE DIN UNGARIA

 0000-0002-4301-3755

The life of a cleric of the Romanian Orthodox Church in Hungary reflected in the files of the Hungarian political police. In the second half of the 20th century, the Soviet-style communist system came to power in Hungary, with all the dramatic consequences that such a turn of events entailed. The new social order was imposed by force and the state's governing structures subordinated everything to Bolshevik ideology. These developments had negative consequences for the churches, which had a strong impact on majority Hungarian society, but also on minority ethno-cultural communities and their religious life. In the light of the documents drawn up by the political police of the time, the investigation into the life of János Olah, the protopope of the Romanian Orthodox Church in Hungary, reveals the struggle of a Romanian against the system and the trials to which the people of the church were subjected. The life strategy that a minority had built up for himself can be seen in the way he responded to the dictatorship's challenges. After the Second World War, the leadership of the priests in the Romanian parishes contributed greatly to the survival and development of the Orthodox communities in Hungary. For example, the parish priest János Oláh fought persistently for the interests of the Mémkerék community. The documents of the Hungarian political police refer to the destiny of the Romanian Orthodox Church in Hungary, a destiny marked at first by jurisdictional problems, then problems arose that questioned their survival (in the Rakosist era), and in the years of Kádarian "Gulasch Communism" various compromises with the powers that be were reached. These writings, being written from the point of view of power, can contribute to the ecclesiastical history only indirectly and complementarily. Their novelty lies in the fact that they enable us to learn about Romanian Orthodox individuals and communities and the challenges they faced from hitherto unappreciated perspectives.

Keywords: Romanian Orthodox Church. in Hungary, Ioan Ola dean, Hungarian political police.

Preliminarii

Cercetarea documentelor păstrate în custodia ABTL mi-a relevat faptul că, după cel de al Doilea Război Mondial, poliția politică maghiară a urmărit comunitatea ortodoxă română din Ungaria din motive ideologice, dar verificările efectuate prin „cadre” și „colaboratori” nu erau motivate de etnia celor urmăriți¹. Am observat, de

¹ ÁBTL(Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Arhiva Istorică a Serviciilor Secrete din Ungaria).3.1.5. O-11543. Biserica Ortodoxă Greacă p. 21.

asemenea, că Biserica Ortodoxă a constituit un *obiectiv operativ* înainte de Revoluția maghiară din anul 1956², iar după acest eveniment structurile represive prelucrau doar sporadic informații despre acele personalități ale bisericii românești care fuseseră monitorizate și anterior.

Paralel cu acestea, studiul de față oferă o scurtă prezentare – pe baza documentelor rămase în arhivele poliției politice – despre Biserica Ortodoxă din Ungaria și examinează separat personalitatea protopopului ortodox Oláh János, în perioada 1944-1962.

Cadrul temporal al prezentei investigații este definit de acele două perioade ale istoriei comunităților bisericești ortodoxe românești din Ungaria, care nu doar au coincis cu evenimente sociale, politice și culturale maghiare, dar s-au și împletit organic cu acestea. Astfel putem aminti mai întâi efectele nefaste ale sovietizării. Odată cu reforma agrară, a început și o samavolnică deposedere a tuturor bisericilor de baza lor materială, de bunurile mobile și imobile deținute anterior, proces ce a culminat cu desființarea învățământului confesional. Apoi, consecințele traumatiche ale Revoluției anticomuniste din 1956, răfuielele politice și violența măsurilor represive ulterioare au produs efecte și asupra comunității ortodoxe românești din Ungaria. Studiul se încheie în perioada în care violența inițială „Kadaristă” se reduce și se profilează ceea ce s-a numit ulterior „Gulașcomunism”.

Documentele analizate, cu precădere cele produse de serviciile de securitate ale statului comunist maghiar, au păstrat pentru posteritate multe date legate de istoria bisericii ortodoxe și oferă o imagine de ansamblu a vieții comunităților românești din Ungaria. Având în vedere caracterul limitat al cunoașterii actuale în această zonă de interes și îngustele posibilități de verificare a informațiilor vehiculate în dosare, consider că se impune o anumită prudență în formularea unor concluzii, o interpretare critică riguroasă a informațiilor și o abordare comprehensivă, pentru că evaluarea trebuie să ia în calcul efectele deformatoare ale sistemului care și-a pus amprenta pe întreaga arhivă a poliției politice, dar și de anumite mentalități ale acelor vremi, cum ar fi dublul discurs sau tentativele de disimulare.

Comunitățile ortodoxe din Ungaria în contextul sovietizării

După „eliberarea” Ungariei de către trupele sovietice, adică de la ocuparea țării de către Armata Roșie (1945), comunitatea ortodoxă din Ungaria a trecut printr-o perioadă de intense frământări și reorganizări, în contextul în care comunitățile românești, rusești, sârbești și bulgărești doreau să se afilieze la patriarhiile țărilor-mamă.

Au avut loc negocieri între reprezentanții Bisericii Ortodoxe din Ungaria și diferiți înalți ierarhi cu prestigiu internațional. Mai întâi, s-au purtat discuții cu episcopul grec al Constantinopolului, apoi cu cel sârb din Buda, în vederea stabilirii jurisdicției canonice, dar în pofida eforturilor depuse, nu s-a ajuns la niciun acord din cauza disensiunilor referitoare la limba liturgică.

În anul 1950, Patriarhul Alexei I. al Moscovei a acceptat să preia sub jurisdicția sa cinci parohii grecești și maghiare, iar mai târziu s-au alăturat noii structuri

² ÁBTL. 3.1.5. O-11543. Biserica Ortodoxă Greacă, p. 299. Decizie privind închiderea dosarului privind Biserica Ortodoxă Greacă. Dosarul a fost în cele din urmă plasat în arhive în 1962.

ecleziastice și celelalte comunități ortodoxe, printre care, desigur, și singura parohie ortodoxă rusă din Ungaria, cea din Budapesta.³ Astfel, a rezultat o nouă unitate administrativă ortodoxă maghiară, diferită de cea interbelică. Ea a funcționat cu rang de protopopiat până în anul revoluționar 1956. În cadrul ei, liturghia s-a oficiat în limba maghiară și s-a impus folosirea calendarului gregorian. Tot atunci a început și publicarea ziarului comunității *Egyházi Krónika* (Cronica Bisericească)⁴.

Biserica Ortodoxă Sârbă și-a continuat activitatea în deplină conformitate cu canoanele sale sub jurisdicția Patriarhiei de la Belgrad. Structura ei canonică și cea teritorială au rămas, practic, neschimbate. Cele 18 parohii ale sale s-au grupat în trei protopopiate, având centrul administrativ la Szentendre. Comunitatea ortodoxă sârbească a fost păstorită de 12 preoți formați la Facultatea de Teologie din Belgrad.

În perioada interbelică, Biserica Ortodoxă Maghiară a funcționat ca o unitate ecleziastică alcătuită din 8 comunități, toate de limbă maghiară. Acestea au fost întemeiate de misionari greci, dar protopopiatul pe care îl alcătuiau nu a reușit să intre sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice din Constantinopol decât după 1989.

În 1942, statul maghiar a reglementat situația Bisericii Ortodoxe⁵. Atunci, o mare parte din parohiile ortodoxe românești din Ungaria au intrat sub jurisdicția ierarhiei maghiare. Cei care nu au dorit să se alăture acestei comunități aveau posibilitatea de a opta pentru afilierea la Biserica Ortodoxă Română Greco-Orientală, alcătuită din două eparhii: Episcopia Ortodoxă Română a Transilvaniei, cu sediul la Cluj, în cadrul căreia Episcopul Nicolae Colan exercita jurisdicția, și Vicariatul Ortodox de Oradea, cu sediul la Oradea, aflat temporar sub conducerea părintelui Ioan Evuțianu, consilier eparhial.

După invazia trupelor sovietice, în baza acordului de armistițiu sovieto-român, semnat la data de 12 septembrie 1944, și a celui sovieto-maghiar semnat la data de 20 ianuarie 1945, Biserica Ortodoxă Română Greco-Orientală a fost desființată, deoarece granițele administrative ale Ungariei au revenit la statutul din 1937.

Pentru o vreme, ortodocșii de origine și de limbă maternă română care au rămas pe teritoriul Ungariei au continuat să aparțină de structurile ecleziastice ortodoxe maghiare, dar curând s-au intensificat străduințele în vederea obținerii unui alt statut administrativ-canonic.

Acele servicii secrete consemnează că situația din parohiile ortodoxe românești autonome a devenit din ce în ce mai tensionată. Uneori preoți aflați sub jurisdicție românească s-au prezentat la parohii la care fuseseră numiți alții de către ierarhii maghiari, descumpănind enoriașii. Au existat și cazuri, cum ar fi cel din Méhkerék, în care, „pe lângă amenințări, au fost comise și atrocități, membrii comunității având comportament antidemocratic și fiind comise acte antisovietice”⁶.

³ Balogh Margit: Egyházak a szovjet rendszerben. În: *Magyarország a XX. Században* (Ungaria în secolul XX) red. Balogh Margit, Bekény István, Dányi Dezső [et al.]. Szekszárd: Editura Babits, 1997, p. 404.

⁴ Acest periodic apare în mod regulat și în zilele noastre.

⁵ Cu privire la chestiunea jurisdicțională și la soarta ortodocșilor de etnie maghiară din Ungaria (inclusiv în perioada Monarhiei austro-ungare din secolul al XIX-lea). A se vedea: Krisztián Manzinger. Biserica Ortodoxă în politica maghiară de naționalități) În: *Zombori. István (szerk.) A magyarországi román ortodox püspökség*). Budapest, Magyarország : Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) (2021), pp. 33-62.

⁶ ÁBTL. O-11543. Görögkeleti Egyház. (în continuare mă voi folosi de terminologia în traducere în limba română) Biserica Ortodoxă Greacă, p.40.

Este important de menționat faptul că, deși preoții din parohiile românești, fiind cetățeni maghiari, erau plătiți de Ministerul Maghiar al Cultelor și Învățământului (VKM), ei nu îi recunoșteau ca superiori eclesiastici decât pe ierarhii români aflați în afara granițelor țării. Astfel, afilierea la Episcopia Aradului a fost acceptată de comunitățile din Gyula, Békés, Békéscsaba, Budapest, Kétegyháza, Elek, Pusztaszentlőrinc, Batonya, Magyarcsanak, iar jurisdicția Episcopiei din Oradea a fost acceptată de ortodocșii români din Méhkerék, Sarkadkeresztúr, Körösszakáll, Körösszegapáti, Darvas, Vekerd, Zsáka, Mezőpéterdi.

În primăvara anului 1946 a fost convocată la Gyula *Adunarea Generală a comunităților ortodoxe române din comitatele Békés și Bihar*. Inițiativa a aparținut protopopului de Gyula, Péter Mundruczó, numit vicar episcopal cu jurisdicție asupra întregii Ungarii de către episcopul ortodox de Arad, dr. Andrei Magieru. Adunarea a fost convocată de protopopul Dimitrie Sabău din Gyula, cu binecuvântarea episcopului arădean, pentru a pune capăt situației anticanonice de a primi instrucțiuni peste graniță de la episcopii din alte state. Cu această ocazie, a fost adoptată o rezoluție prin care participanții (cu excepția reprezentanților comunității din Sarkadkeresztúr) au declarat nulă și neavenită hotărârea Adunării Generale din 1940, privind afilierea lor la Biserica Ortodoxă Maghiară și s-a cerut înființarea unei eparhii ortodoxe românești.

După o scurtă discuție, în cadrul căreia doar preotul paroh al comunității din Budapesta, Toma Ungurean, a prezentat o contraopinie, s-a hotărât înființarea Episcopiei Ortodoxe Române din Ungaria cu sediul la Gyula, sub jurisdicția Patriarhiei Române de la București⁷. Tot atunci s-a înființat și o structură de conducere, numită *consistoriu bisericesc*, al cărui președinte a fost ales arădeanul Péter Mundruczó. Domnia sa dobândește, astfel, funcția de vicar episcopal. Cei 16.000 de credincioși români au fost repartizați în 18 parohii deservite de 10 preoți⁸.

Consistoriul era, în principiu, sub jurisdicția episcopului ortodox de la Arad, cu toate că, în conformitate cu legea cultelor din RPR adoptată în anul 1948, jurisdicția unui episcop român nu se putea extinde dincolo de granițele țării⁹. Potrivit președintelui ales în fruntea Consistoriului, Péter Mundruczó, toate activitățile s-au desfășurat cu știința episcopilor de Arad și Oradea și cu binecuvântarea Arhiepiscopului de Sibiu.

Mundruczó a depus jurământul în mai 1946 și, ca președinte al Consistoriului, a cerut recunoașterea eparhiei românești în conformitate cu jurisdicția maghiară, care era atunci încă în vigoare. Guvernul maghiar nu a luat poziție față de această chestiune, așteptând reacția părții române. Constatând o vădită lipsă de interes, până la urmă Gyula Ortutay, ministrul Culturii și Educației din Ungaria, prin intermediul ministrului Afacerilor Externe, a făcut un demers diplomatic pe lângă Guvernul României. Prim-ministrul dr. Petru Groza a solicitat răbdare din partea

⁷ ÁBTL. 3.1.5. O-11543. Biserica Ortodoxă Greacă, p. 40.

⁸ Balogh Margit. *Egyházak a szovjet rendszerben*. În: *Magyarország a XX században* (Biserici în regimul sovietic). În: *Ungaria în secolul XX*. Red. Balogh Margit, Bekény István, Dányi Dezső [et al.]. Szekszárd: Editura Babits, 1997, p. 405.

⁹ DECRET Nr. 177 din 4 august 1948 pentru regimul general al cultelor religioase. În: *MONITORUL OFICIAL*. Nr. 178, 4 august 1948, articolul 41.

Ungariei până la un răspuns definitiv¹⁰. Având în vedere întârzierea din partea politicienilor români și graba autoorganizării Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria, conducerea Ministerului culturii a făcut apel la Moscova, cerând înființarea unei Biserici Ortodoxe Maghiare și consacrarea unui episcop maghiar.

În timpul vizitei sale întreprinse în Ungaria la începutul lunii mai 1947, Petru Groza a declarat că România nu va recunoaște Biserica Ortodoxă Română din Ungaria decât după ce guvernul maghiar va aproba nomenclatorul personalului ecleziastic al acesteia¹¹. Această poziție indică faptul că nu puteau fi acceptați de „constructorii democrației populare” nici de o parte, nici de cealaltă, personalitățile clericale agreate de regimul precedent.

Guvernul maghiar a continuat negocierile cu Uniunea Sovietică în privința problemei jurisdicționale a ortodocșilor în iunie 1948, când a sosit în vizită reprezentantul patriarhului rus Alexei I, episcopul Nestor. În timpul discuțiilor, partea sovietică a asigurat gazdele că Biserica rusă nu va recurge la metode violente și nu va primi în rândurile sale decât pe acei credincioși care îi vor cere acest lucru.

Ministrul Ortutay a rezumat poziția guvernului ungar cu privire la Biserica Ortodoxă din Ungaria, afirmând că decizia Patriarhiei Moscovei va fi acceptată de către guvernul ungar fără alte formalități, după un acord prealabil cu bisericile sârbe și românești. El a subliniat faptul că, în calitate de ministru al cultelor și educației publice, nu își poate asuma sarcina de a rezolva problemele bisericii, deoarece acest lucru nu intră în competența sa.¹²

Din documentele păstrate de ABTL rezultă că, după cel de-al Doilea Război Mondial, preotul ortodox János Varjú¹³, ca reprezentant al Bisericii Ortodoxe Maghiare, a desfășurat o intensă activitate diplomatică. Cu toate că din notele informative nu rezultă când și de către cine a fost numit sau ales în funcție, aflăm că el l-a vizitat la Moscova pe Patriarhul Alexei, iar la Viena – pe Arhiepiscopul Serghei și pe Arhimandritul Arsenie, ulterior luând legătura și cu reprezentanții celorlalte biserici ortodoxe implicate în problema jurisdicției. În cadrul discuțiilor pe care părintele Varjú le-a avut cu conducerea Bisericii Ortodoxe Române, documentele consemnează faptul că Patriarhul Nicodim nu s-a opus înființării unei Biserici Ortodoxe Maghiare, însă partea maghiară nu a primit niciun document oficial din România în acest sens¹⁴.

Conform dosarelor păstrate în custodia ABTL arhiepiscopul Leontin¹⁵ al Bisericii Ortodoxe Ruse din Afara Granițelor Rusiei, cu sediul la Chicago, l-a acceptat pe János Varjú sub jurisdicția sa și i-a promis că vor fi primiți alături de el preoți ca Jenő Ejuríy, Gergely Marosszéky, Constantin Hatvani, Ferenc Laczina, Sergius

¹⁰ *ÁBTL*. 3.1.5. O-11543. Biserica Ortodoxă Greacă, p. 21.

¹¹ *ÁBTL*. 3.1.5. O-11543. Biserica Ortodoxă Greacă, pp. 21, 29.

¹² *ÁBTL*. 3.1.5. O-11543. Biserica Ortodoxă Greacă, p. 54.

¹³ Varjú János (1908- ?), preot, și-a completat studiile teologice la Seminarul Episcopal Romano-Catolic din Oradea și la Facultatea de Teologie a Universității Pázmány Péter din Budapesta, obținând doctoratul în 1946. În 1941 s-a convertit la ortodoxie. În 1955 a rupt relația cu Biserica și în cele din urmă a emigrat în Austria în 1956.

¹⁴ *ÁBTL*. 3.1.5. O-9396 dr. Varjú János 32-36.

¹⁵ Leonti Filipovitch Arhiepiscopul de Chile, al Bisericii Ortodoxe Ruse din Afara Granițelor Rusiei cu sediul la Chicago, sursa: <https://dictionary.sensagent.com/Mitropolia%20Ortodox%C4%83%20de%20Milano%20%C8%99i%20Aquila/ro-ro/>

Galeczky, István Popovics și Péter Miskocza¹⁶ într-un al doilea val. Astfel, 12 parohii ortodoxe maghiare ar fi fost preluate de înaltul ierarh. Însă preoții menționați în documente nu au aflat nimic despre aceste demersuri, conținutul corespondenței purtate fiind cunoscut doar în cercuri politice și ecleziastice restrânse. Contactat de János Varjú, ministrul Gyula Ortutay a afirmat că până la primirea unui document oficial de la Moscova privind reglementarea Bisericii Ortodoxe Maghiare, nu va lua în discuție posibila afiliere a parohiilor respective la Arhiepiscopia cu sediul în Statele Unite¹⁷.

Dintr-un raport al poliției politice datat cu octombrie 1947 aflăm că autoritățile maghiare au știut de acel diferend grav care s-a iscat între credincioșii ortodocși de diferite etnii și au fost la curent cu conflictele personale dintre „episcopul ortodox sârb Dr. György Zubkovics și episcopii ortodocși români Péter Mundruczó (*sic!*) și János Varjú¹⁸. Poliția politică a mai consemnat și faptul că Varjú, deși acționa în numele comunității ortodoxe maghiare, nu era o persoană demnă de încredere, ci urmărea doar propriile interese¹⁹.

Disputa jurisdicțională dintre bisericile ortodoxe română, sârbă și maghiară din Ungaria a fost, în cele din urmă, soluționată de Patriarhia Moscovei, care a recunoscut faptul că parohiile ortodoxe românești trebuie să rămână sub ascultarea canonică a Patriarhiei Române. După moartea episcopului György Zubkovici, eparhia sârbă s-a transformat într-un vicariat supus canonicește Patriarhiei Sârbe de la Belgrad, dar șase parohii sârbești și două filii au fost înglobate într-un protopopiat care purta denumirea de „Administrația Ortodoxă Maghiară”, ce s-a afiliat Patriarhiei Moscovei²⁰.

Numele	Locul nașterii	Anul nașterii	Lăcașul de cult	Începutul activității
Mundruczó Péter, vicar episcopal	Gyula	1904	Gyula	1927
Ardelean György	Kisjenő	1910	Darvas	1933
Békési György	Gyula	1911	Elek	1937
Borza János	Ottlaka	1900	Kétegyháza	1927
Bottó György	Gyula	1900	Békéscsaba	1929
Kardos István	Gyula	1903	Békés	1931
Csumpilla Demeter	Kétegyháza	1914	Mezőpeterd	1939
Laczina Ferenc	Temesvár	1900	Vekerd	1941
Luczay Mláden	Magyarcsanád	1912	Magyarcsanád	1937
Magda János	Gyula	1911	Battonya	1934
Mundruczó Kornél	Gyula	1912	Zsáka	1936
Mészáros Tivadar	Gyula	1921	Kőrösszakál	1947
Miskucz Péter	Gyula	1906	Kétegyháza	1927

¹⁶ ÁBTL. 3.1.5. O-9396. Dr. Varjú János 63.

¹⁷ ÁBTL. 3.1.5. O-9396. Dr. Varjú János 63.

¹⁸ ÁBTL. 3.1.5. O-9396. Dr. Varjú János 209.

¹⁹ ÁBTL. 3.1.5. O-9396. Dr. Varjú János 209-210.

²⁰ Teodor Misaros. *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din Ungaria*. Ediția a II, revizuită. Giula: 2002, p. 258;

Numele	Locul nașterii	Anul nașterii	Lăcașul de cult	Începutul activității
Miskucz Román	Gyula	1915	Sarkadkeresztúr	1936
Negru György	Gyula	1908	Gyula	1934
Oláh János	Gyula	1905	Méhkerék	1927
Szabó Demeter	Gyula	1903	Gyula	1927
Ungurean Tamás	Ottlaka	1900	Bp.VII, Holló u.	1923

Sursă: ÁBTL 3.1.5. O-11543, Biserica Ortodoxă p. 35.

Din tabelul de mai sus, care reflectă situația din anii 1950, reiese că Oláh János activase ca preot în Méhkerék încă din 1927. La acea vreme, Biserica Ortodoxă din Ungaria avea centrul la Gyula și era condusă de protopopii Mundruczó Péter și Szabó Demeter.²¹

Cum era să fii ortodox în timpul regimului dictatorial condus de Mátyás Rákosi?

Administrația militară sovietică și colaboratorii comuniști maghiari ai acesteia au început transformarea societății încă din 1945 prin naționalizarea terenurilor agricole, lipsind astfel bisericile de baza lor financiară. Trecerea întreprinderilor industriale și a sectorului bancar în proprietatea statului a fost însoțită și de o transformare pseudo-democratică a vieții politice. În anul 1947, în urma alegerilor trucate cu „buletine albastre”²² de către agenții Ministerului Afacerilor Interne (controlat la acea dată de către comuniști), forțele politice pro-sovietice au preluat puterea. Următoarea etapă a „construcției societății comuniste” a început în 1948 cu „chestiunea învățământului”, care a fost un spectacol sordid, pus în scenă în mai multe zone ale țării și menit să intimideze societatea civilă.

Au avut loc demonstrații de masă, în timpul cărora elevii, profesorii, părinții, călugării și călugărițele au apărut școlile confesionale, manifestându-și nemulțumirea față de reorganizarea ateistă a sistemului de învățământ. Astfel de manifestații au fost organizate la Zalaegerszeg, Sopron, Pócspetri etc. Autoritățile comuniste au folosit această situație pentru a întoarce opinia publică împotriva bisericii și pentru a justifica măsurile inumane pe care le luau.

În urma înscenării de la Pócspetri și după reprimarea brutală a demonstrației din 3 iunie 1948²³, comunitatea ortodoxă română din Ungaria putea să se bucure

²¹ ÁBTL. 3.1.5. O-11543. Biserica Ortodoxă Greacă, p. 61.

²² La 31 august 1947, în Ungaria au avut loc “Alegerile cu buletinele de vot albastre”, în cadrul cărora Partidul Comunist Maghiar - cu ajutorul ministrului de interne (comunist) László Rajk - a comis numeroase acte frauduloase, dar în ciuda tuturor eforturilor, comuniștii au obținut doar 22% din voturi. Pentru aceste alegeri, au fost introduse buletine de vot albastre, astfel încât alegătorii să poată vota în alte localități, departe de domiciliul lor. Aceste buletine de vot au făcut ca alegerile din Ungaria să fie practic neverificabile.

²³ ÁBTL. 3.1.9. V-51023. Asztalos János și tovarășii săi.

de decizia autorităților comuniste de a înființa un liceu de limbă română²⁴, dar inspectoratul școlar din Szeged a acționat foarte lent, astfel că liderii comunității românești și liderii bisericești - respectiv comisarul pentru învățământul școlar Petre Mișcuta și episcopul vicar Peter Mundruczo - i-au adresat o scrisoare ministrului culturii Dezső Keresztúry²⁵, solicitând completarea personalului didactic cu cadre profesioniste de naționalitate română până la deschiderea școlii. În scrisoare se exprima „convingerea comunității ortodoxe românești de bunele intenții și de bunăvoința guvernului maghiar în satisfacerea nevoilor culturale ale minorității românești”. Semnatarii și-au exprimat speranța „că nobila instituție nu a fost înființată cu scopul de a face propagandă pentru străinătate”²⁶. Consistoriul Episcopiei Ortodoxe Române a oferit întregul său sprijin guvernului maghiar în domeniul învățământului pentru înființarea unui liceu românesc, chiar și cu condiția ca disciplinele de specialitate să fie predate de profesori care nu erau de etnie română.

Legea XXXIII/16 iunie 1948 a dispus naționalizarea tuturor tipurilor de instituții de învățământ confesional, în doi ani școlile bisericești au fost complet desființate, dar ele au continuat să funcționeze ca instituții de învățământ de stat. Astfel, amânarea înființării Liceului Românesc până în anul 1949 a făcut ca ortodocșilor români din Gyula să nu li se etatizeze vreo școală confesională.

Între 1950 și 1953, o parte a societății maghiare a suferit de pe urma unei serii de măsuri violente. Mii de familii au fost obligate să trăiască în colonii de muncă forțată, privați de libertate și lipsiți de bunurile lor, umiliți și instalați în casele unor țărani declarați chiaburi/kulaci. Această deportare a avut loc în mai multe valuri și a afectat mai ales cetățenii care locuiau în zonele de graniță (mai ales din sud și din vest). Într-un al doilea val a fost dislocată elita politică a regimului anterior. Au fost declarați dușmani ai regimului comunist persoane din Budapesta și din orașele mai mari ale țării, laolaltă cu liderii locali din satele Ungariei. În timpul expulzării din Budapesta²⁷, Biserica Ortodoxă Română a încercat pe toate căile posibile să își salveze enoriașii, așa a fost, spre exemplu, cazul familiei Murgai.

În septembrie 1951, diaconul Tamás Ungureanu a făcut o cerere către conducerea Ministerului de Interne pentru ca János Murgai și soția acestuia să nu fie strămutați, ei având meritul de a contribui la eliberarea unor preoți ortodocși din lagărul de internare și strămutare din Budapesta în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Biserica ortodoxă și-a oferit sprijinul, asigurând plasarea celor doi la rude ale acestora, care aveau domiciliul în mediul rural²⁸. În ciuda numeroaselor

²⁴ În 1949 și-a deschis porțile Liceul Românesc din Gyula. Din 1953 această unitate de învățământ public poartă numele lui Nicolae Bălcescu. Ea a funcționat fără întreruperi, aflându-se în slujba comunității românești și în prezent.

²⁵ Keresztúry Dezső (1904-1996), scriitor maghiar, poet, istoric literar, profesor universitar, membru al Academiei Maghiare de Științe. Între 1945 și 1947 ministru al Cultelor și Învățământului reprezentând Partidul Național Țărănesc.

²⁶ ÁBTL. 3.1.5. O-11543. Biserica Ortodoxă Greacă, p. 41

²⁷ Pentru detalii despre expulzările de la Budapesta, vezi Palasik Mária: A burzsoázia likvidálásához tartozik a kitelepítés. A budapesti kitelepítések politikátörténete, 1951-1953, (Expulzările fac parte din lichidarea burgheziei. Istoria politică a expulzării din Budapesta, 1951-1953). În: *Honukban otthontalanok Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből, szerk. Gyarmati György - Palasik Mária*, ÁBTL-Kronosz, Budapest - Pécs: 2018, pp.15-54 (*Fără adăpost în patria lor. Studii din istoria deportărilor*. Red, György Gyarmati György - Mária Palasik, ÁBTL-Kronosz, Budapest - Pécs: 2018, pp.15-54)

²⁸ ÁBTL. 2.5.6. I.s.- 03746/1951. Murgai János, dr.

intervenții, cazul lui János Murgai și a soției sale nu a fost soluționat favorabil, ei fiind nevoiți să îndure calvarul deportării.

Un alt caz este cel al lui János Magdu (Magda), preotul comunității ortodoxe din Battonya, aflat sub supraveghere informativă prin intermediul prietenilor săi. A fost folosit un credincios, membru al comunității locale, care făcea parte și din cercul de cunoscuți ai preotului sârb Iván Jaksity. Informatorul a furnizat poliției politice o descriere detaliată a personalității lui Magdu în anul 1950²⁹, dar referiri la faptul că preotul nu se identifică nicicum cu scopurile Partidului Comunist Maghiar au apărut deja în anul 1948³⁰. La începutul anilor 1960 a fost trimisă o altă notă către organele de securitate. Conform acesteia, Magdu se întâlnea adesea cu preotul Jaksity, dar cei doi nu discutau probleme politice. În raportul informativ se menționează că János Magdu este un susținător al democrației Occidentale, deoarece speră că astfel ar putea beneficia de mai multe oportunități pentru puterea clericală³¹.

Revoluția din 1956 și consecințele ei asupra comunităților ortodoxe românești

În toamna anului 1956, în Ungaria a izbucnit Revoluția, iar în acțiunile represive care au urmat serviciile de securitate ale statului maghiar s-au bazat, în principal, pe distincția referitoare la „participarea și rolul jucat în contrarevoluție și atitudinea manifestată” față de acest eveniment.

În acest context, a fost recrutat un informator cu numele de cod „Újvári”, care s-a angajat să monitorizeze „persoanele dușmănoase” din satul Magyarcsanak. El a întocmit numeroase rapoarte despre kulaci/chiaburi, despre stadiul colectivizării, despre foștii membri ai Partidului Independent al Micilor Agrarieni (FKgP) și despre acei localnici ale căror rude „au dezertat” (adică s-au stabilit în Occident). În acest context, informatorul s-a referit și la preotul ortodox român Mladen Luczai³². Rapoartele întocmite de către „Újvári” ne oferă o imagine vie și veridică asupra familiei Luczai și a parohiei ortodoxe, mai ales după anul 1945, dar informațiile furnizate de către colaborator au fost în așa fel coroborate de poliția politică maghiară, încât să faciliteze controlul ortodocșilor români și sârbi din întreaga zonă.

Din rapoarte rezultă că la sfârșitul războiului Luczai și soția sa dețineau 36 de acri de pământ, pe care îl lucrau împreună cu un chiriaș. Ei mai gestionau și alți 44 de acri, care aparțineau bisericii, până când, în anul 1945, când toate terenurile menite să asigure retribuțiile preoților au fost expropriate și redistribuite în cadrul „reformei agrare”³³.

Rapoartele lui „Újvári” se referă detaliat și la cei nouă membrii ai consiliului parohial din Magyarcsanak, oferind date despre situația lor financiară și comportamentul lor „dușmănos”³⁴ despre viața lor de zi cu zi din perioada regimului dictatorial condus de Rákosi.

²⁹ ÁBTL. 3.1.5. O-9258/a. Jaksity Iván, p. 39

³⁰ ÁBTL. 3.1.5. O-9258/a. Jaksity Iván, p. 48

³¹ ÁBTL. 3.1.5. O-9258/a. Jaksity Iván, p.114.

³² ÁBTL. 3.1.2. M-28041. Újvári és M-29870 Újvári.

³³ Decretul primului-ministru nr. 600 al guvernului național provizoriu din 1945 privind desființarea sistemului de mari proprietăți funciare și distribuirea terenurilor către nobilimea funciară, Magyarországi Rendeletek Tára 1967-1945. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1945/?pg=92&layout=s

³⁴ ÁBTL. 3.1.2. M-28041. Újvári, pp. 28-29.

Din dosar aflăm că ani de zile credincioșii ortodocși au fost atrași în *Lanțul de rugăciune al Sfântului Anton*, devoțiune împrumutată din spiritualitatea catolică. Despre această acțiune comună a sătenilor nici el, dar nici măcar liderii administrativi din localitate nu au fost dispuși să furnizeze informații, astfel încât poliția politică nu a reușit să-i identifice pe inițiatorii acțiunii. În schimb, informatorul „Újvári” a relatat securității statului multe amănunte privitoare la „starea de spirit” din localitate. Spre exemplu, despre cei care ascultau posturi de radio străine. Astfel a intrat în colimatorul securității Aurel Magyar (Aurel Maghiar), care urmărea și comenta cu regularitate emisiunile de la Radio Europa Liberă (SZER)³⁵.

„Újvári” a fost exploatat mai ales în calitatea sa de cantor al bisericii și apropiat al preotului român ortodox Luczai Mlăden. Se știa că între cei doi „existau relații confidențiale”. În notele sale „Újvári” a descris atitudinea față de regim a lui Luczai astfel: „*a fost un dușman de moarte al regimului trecut (...), dar nu se poate spune despre el că ar fi un susținător al noului regim, cu toate că nu îi este nici potrivnic. În biserică nu-l interesează decât liturghia și nu participă la întruniri*”³⁶.

Ofițerul său de legătură l-a instruit pe „Újvári” să „*petreacă mai mult timp alături de popă, pentru a-i cunoaște în detaliu gândurile, preocupările și activitatea*”³⁷. Poliția politică era interesată mai ales de fiul lui Mlăden Luczai, care „*a fugit din Ungaria în anul 1956*” și trăia (la data supravegherii informative) în Republica Federală Germania³⁸.

În anul 1956 „Újvári” a stat în expectativă, așteptând deznodământul Revoluției, dar după aceea, mai exact în primăvara anului 1960, în cadrul celui de al doilea val al colectivizării, el s-a alăturat cooperativei *Progresul* în calitate de membru susținător³⁹. Activitatea sa de informator a luat sfârșit atunci când a fost transferat într-o altă comună, astfel încât „nu mai dispunea de posibilități informative” în satul Magyarcsanád.

Activitatea protopopului Oláh János/Ioan Ola de la eliberarea sovietică până la Revoluția din 1956 din Ungaria

În perioada imediat următoare celui de-al Doilea Război Mondial, în timp ce Varjú János a încercat, fără succes, să adune în jurul lui cât mai multe parohii ortodoxe din Ungaria, relațiile personale dintre preoți se tensionau din cauza unor măsuri administrative. Putem ilustra această afirmație cu un caz relevant din satul Méhkerék, reflectat atât în presa vremii, cât și în documentele arhivate de Departamentul de Protecție a Statului din cadrul Poliției maghiare (ÁVO). Cei doi preoți ortodocși implicați au fost protopopul János Oláh și Demeter Szabó⁴⁰.

Primul a avut o mare influență asupra comunei deja în perioada interbelică, fiind liderul Partidului Independent al Micilor Agrarieni (FKgP)⁴¹. Se pare că în

³⁵ ÁBTL. 3.1.2. M-28041. Újvári, p. 50.

³⁶ ÁBTL. 3.1.2. M-28041. Újvári, p.179.

³⁷ ÁBTL. 3.1.2. M-29870. Újvári, p. 14.

³⁸ ÁBTL. 3.1.2. M-29870. Újvári, p. 18.

³⁹ ÁBTL. 3.1.2. M-28041. Újvári, p. 28.

⁴⁰ ÁBTL. 3.1.5. O-14979. Districtul Gyula, p. 164

⁴¹ ÁBTL. 3.1.5. O-14979. Districtul Gyula, p. 167.

anul 1932 numărul membrilor acestui partid ajunsese deja la 50. Imediat după ce frontul sovietic a trecut prin Méhkerék, populat în proporție de 90 la sută de etnici români, pe lângă Partidul Comunist Maghiar și Partidul Independent al Micilor Agrarieni, a luat ființă și un al treilea partid, cel Național Țărănesc, condus tot de protopopul Oláh.

Se dovedește oportun să prezentăm pe scurt localitatea Méhkerék, -- desigur, pe baza surselor de securitate de stat din acea perioadă --, astfel încât evenimentele care vor urma să apară într-o altă lumină în perspectiva înțelegerii acestora. Localitatea Méhkerék era locuită de o comunitate românească semnificativă. La sfârșitul anilor cincizeci, poliția politică maghiară a realizat un raport de ansamblu despre localitate, din care aflăm că, potrivit datelor din acea perioadă, comuna Méhkerék, situată în partea de nord-est a districtului Sarkad⁴² din județul Békés, la 6 km de granița cu România, avea o populație de 3000 de locuitori, dintre care 90% erau de naționalitate română

Localitatea dispunea de puține terenuri agricole, de calitate atât de slabă încât nu putea asigura nici măcar pășunatul pentru animale. Între cele două războaie mondiale, 75% din populația localității trăiau din munca agricolă și accepta muncă agricolă cu ziua în alte localități. În Méhkerék nu existau mari proprietari de terenuri (moșieri), iar cea mai mare suprafață deținută era cea a asociației comunale de pășunat, care avea în total 770 de holde, dintre care cei mai importanți membri erau Sándor Spitzer (124 holde cadastrale), János Buta /Ioan Buta (70 holde cadastrale), Benjámín Rokszin /Beniamin Rocsin (115 holde cadastrale), János Martyin /Ioan Martin (80 holde cadastrale), János Szicsigán /Ioan Sucigan (156 holde cadastrale). 20% din populația localității era formată din țărani mijlocași, iar 16% erau agricultori care dețineau 1-2 holde. Astfel, nu este surprinzător că, între cele două războaie mondiale, localitatea era condusă de protopopul ortodox și de fermierii înstăriți.”

În octombrie 1944, frontul a trecut prin localitate, iar în ianuarie 1945 s-a înființat organizația locală a Partidului Comunist Maghiar, care, în scurt timp, a constituit și un comitet de redistribuire a terenurilor, pentru a confisca și redistribui pământurile deținătorilor mai mari, considerați chiaburi în viziunea noului regim în formare. În cadrul redistribuirii terenurilor, au fost alocate 1-2 holde pentru 270 de familii, ba chiar au fost confiscate terenuri și de la localitatea vecină, Kőtegyán. Anii 1950 și 1960 au demonstrat că redistribuirea terenurilor de după război nu a servit bunăstării localității, deoarece terenurile împărțite au fost greu de lucrat din cauza lipsei uneltelor sau a uneltelor rudimentare, iar din cauza suprafețelor reduse, locuitorii au continuat să accepte munci agricole în diferite părți ale țării.

⁴² „În perioada războiului care se desfășura pe teritoriul Ungariei în decembrie 1944, primele măsuri ale Guvernului Național Provizoriu, înființat la Debrecen, au inclus restaurarea structurilor de stat și reorganizarea administrațiilor locale. Prin urmare, s-a dispus ca administrațiile locale să se ocupe în mod independent, prin propriile resurse, de crearea instituțiilor administrative și de asigurarea funcționării acestora. După preluarea puterii de către comuniști și adoptarea noii constituții comuniste din 1949, structura de bază a statului ungar a fost redefinită, inclusiv noua situație și rolul comitatelor. Principala caracteristică a noii structuri a fost eliminarea în mod deliberat a administrației de tip autonom și naționalizarea totală a administrației publice. În conformitate cu acest obiectiv, numărul comitatelor a fost redus de la 25 la 19, iar numărul districtelor de la 150 la 140”. <https://real.mtak.hu/117802/1/349-Tanul-m%C3%A1nyoz%C3%B6veg-698-1-10-20110806.pdf>

Unii dintre ei s-au angajat chiar în industrie, aceasta și din cauza faptului că în localitate nu existau unități industriale.”

Colectivizarea în localitate a început în 1949, când a fost înființată „Rákosi Termelő Szövetkezet” (Cooperativa Agricolă de Producție Rákosi) cu 304 holde cadastrale și 108 membri. S-a dovedit curând că economia colectivă nu va putea să susțină toți membrii, astfel că a început migrația, iar din cauza plecărilor, în cooperativă au rămas doar 34 de familii. Cu întreruperi mai mici sau mai mari, până la revoluția din 1956, președintele cooperativei a fost Ruzsa János.⁴³ În 1956, chiar înainte de revoluție, la Méhkerék s-a forțat comasarea terenurilor, ceea ce însemna practic, reunificarea pământurilor pe care fermierii fuseseră forțați anterior să le cedeze cooperativei, pentru a crea o agricultură de tip exploatație mare și pentru a obține terenurile mai bune. Împotriva acestei comasări au protestat lucrătorii cooperativei, care l-au agresat pe secretarul comitetului de partid al districtului. Poliția a reținut trei persoane, dar aceștia au fost eliberați din cauza izbucnirii revoluției. În timpul revoluției din 1956, cooperativa s-a dizolvat, iar membrii și-au împărțit între ei animalele și le-au dus pe propriile gospodării. După revoluție, Cooperativa s-a reorganizat cu 19 membri și a luat numele de Kossuth.”⁴⁴

Este important de menționat că, spre sfârșitul anului 1944 și începutul anului 1945, odată cu trecerea frontului și datorită prezenței militare sovietice, în localitățile din Ungaria au început să fie înființate comitete naționale, similare comitetelor populare. Membrii comitetelor naționale erau delegați ai partidelor și ai sindicatelor. Guvernul Național Provizoriu a emis, la 4 ianuarie 1945, un decret privind restaurarea cât mai rapidă a administrațiilor locale. Comitetele naționale, organizate pe principiul parității – și, astfel, cu majoritate de stânga –, au fost menite să sprijine consolidarea puterii Partidului Comunist Maghiar. Totuși, transformările sociale și administrative intense au generat tensiuni în cadrul coaliției, deoarece puternicul FKGP (Partidul Micilor Agrarieni/ Proprietari Liberi), cu un număr mare de membri, nu putea privi pasiv încercarea de acaparare unilaterală a puterii.

Cu toate acestea, structurile vechilor autorități locale au fost restabilite, însă personalul anterior a fost aproape complet înlocuit. Autoritățile locale au consolidat, de asemenea, forța stângii. Prin epurările repetate, influența Partidului Comunist a crescut totuși în această perioadă, ca urmare a procedurilor de verificare și a concedierii social-democraților de „dreapta”.

Guvernul Național Provizoriu, prin decretul nr. 15/1945, referitor la capitoul cu prezentarea luptelor din Ungaria din 1945, care a intrat în vigoare la 10 ianuarie 1945, în perioada în care atacul sovietic asupra capitalei Ungariei, Budapesta, continua încă timp de o lună, iar luptele pe teritoriul țării au durat până la începutul lunii aprilie. Sarcina comitetelor era să verifice angajații din sectorul public, adică să se asigure că aceștia nu au comis crime de război sau crime împotriva poporului în timpul activității lor administrative înainte de 1945. Pe lângă funcționarii din administrația publică (inclusiv cea locală), trebuiau să se supună verificărilor și cei care activau în domeniul educației (inclusiv cel religios), în organizațiile sociale,

⁴³ ÁBTL. 3.1.5. O-14979. Gyula járás, pp. 164-165

⁴⁴ ÁBTL. 3.1.5. O-14979. Gyula járás, pp. 165-166.

precum și angajații întreprinderilor industriale și comerciale care beneficiau de sprijin substanțial din partea statului.

Membrii comisiilor de validare erau desemnați de cele cinci partide, iar aceștia își alegeau un președinte dintre ei. În afară de aceștia, prefectul de județ (comitat) sau directorul de întreprindere competent putea, de asemenea, să desemneze un membru în comisie. Dacă comisia nu elibera certificatul de validare, putea sancționa angajatul prin concediere sau internare, iar dacă apăreau suspiciuni de infracțiune, cazul era transmis procuraturii populare. Acestea erau comisiile care întocmeau listele B. (Angajații care erau considerați necorespunzători ideologic sau politic de către regimul comunist erau trecuți pe listele B. pentru a fi sancționați).

Având în vedere gravitatea situației legate de verificări, la ședința Comitetului Național de la Méhkerék, din 12 aprilie, au fost discutate circumstanțele din localitate, în prezența subprefectului, a șefului poliției județene, a comandantului de district, a secretarului șef de district și a reprezentanților localității. Din procesul-verbal reiese motivul atrocităților, respectiv lista B, căci, la inițiativa reprezentantului sindical János Radnóti, reprezentanții partidelor, printr-un vot secret, l-au îndepărtat pe fostul secretar-șef al comunei din funcție. Împotriva acestei proceduri a protestat János Oláh, în calitate de președinte al Partidului Micilor Proprietari, Muncitorilor Agricoli și Cetățenilor Independenți (FKgP), activ în localitate

Reprezentantul sindical Radnóti a afirmat că protopopul Oláh János și fostul secretar l-au denunțat la autoritățile militare sovietice, iar el, ca răspuns, a făcut o plângere la poliția politică maghiară. Radnóti a declarat în procesul-verbal că, potrivit protopopului: dacă Radnóti nu ar fi informat poporul asupra evenimentelor, nimic nu s-ar fi întâmplat. Practic, cât timp oamenii noului regim nu au tulburat localitatea, totul funcționa conform regulilor anterioare. Totodată, Radnóti a subliniat că liniștea nu va fi restabilită decât atunci când aceștia (adică protopopul și fostul secretar) vor pleca definitiv din comună.

Reprezentantul local al Partidului Comunist nu simpatiza cu secretarul, iar reprezentantul Partidului Național Țărănesc a vorbit, de asemenea, critic despre acesta, menționând că secretarul și protopopul au fugit din localitate în septembrie 1944, primul întorcându-se la începutul lunii ianuarie 1945, iar cel de-al doilea în aprilie. Reprezentantul micilor agrarieni era nemulțumit de secretar, deoarece, în timpul războiului, acesta l-a internat. Conform documentului, Partidul Micilor Agrarieni nu a susținut secretarul.

Căpitanul județean a dorit să se asigure că nu a apărut un conflict între români și maghiari. Cei prezenți au declarat în unanimitate că problema nu are o astfel de dimensiune. În cele din urmă, la o conferință interpartinică, membrii prezenți au afirmat împreună că tulburarea stării de liniște se datorează doar atacurilor și acuzațiilor lui Deák Zoltán⁴⁵ și Oláh, iar aceștia sunt responsabili. Conform procesului-verbal, comandantul a clarificat totul⁴⁶.

Este important de menționat că la baza declanșării directe a evenimentelor violente din aprilie a stat denunțul făcut pe 8 aprilie de către liderii locali și membrii, susținătorii Partidului Comunist. Acest document a fost semnat de câteva zeci

⁴⁵ ÁBTL. 2.5.2 530/155, Oláh János Jegyzőkönyv az 1946 április 12-én megtartott pártközi értekezletről.

⁴⁶ ÁBTL. 2.5.2 530/155, Oláh János Jegyzőkönyv az 1946 április 12-én megtartott pártközi értekezletről.

de persoane, după ce le-a fost citit și explicat. În procesul-verbal datat 8 aprilie, se aduc acuzații legate de faptul că secretarul ar fi dispus, în primăvara anului 1944, îndepărtarea unui locuitor al comunei, Argyelán Mihály, care nu dorea să muncească, și de ce nu a fost confirmat faptul că acesta era un tânăr muncitor onest. I se reproșează protopopului că l-a susținut pe fostul secretar al regimului anterior, deoarece „cel care ajută un reacționar și încearcă să-l scape de responsabilitate, este el însuși un reacționar”, se menționează în documentul Partidului Comunist. De asemenea, situația protopopului a fost agravată de faptul că „pentru a-și susține aceste acțiuni, a convins unele persoane dezorientate, apelând la umanitate și sentimente, să semneze împotriva unei posibile internări a lui Deák Zoltán”.⁴⁷

Poliția l-a internat/subordonat regimului de protecție pe Oláh János, începând cu data de 12 aprilie, iar pe 27 mai, Comandamentul Județean Bihor a decis ca Oláh János să rămână în continuare în detenție. Oláh a făcut recurs împotriva deciziei de detenție în a doua instanță, care a fost revizuită pe 18 iulie printr-o decizie ministerială a Ministerului de Interne, iar procedura a fost încheiată cu următoarea motivare: „deși Oláh János, prin comportamentul său, a perturbat fără îndoială cooperarea pașnică între partide, totuși, din punctul de vedere al ordinii democratice, aceasta nu a fost de o gravitate care să justifice internarea sa. Menționatul este administratorul Bisericii Greco-Orientale Maghiare, iar plasarea sa sub supravegherea poliției a fost omisă, ținând cont de gravitatea redusă a faptelor și de posibila ameliorare a atitudinilor sale”⁴⁸. În perioada dintre arestarea din 12 aprilie și eliberare, detenția lui Oláh János este documentată și pe linia poliției politice a Ministerului de Interne.

Acțiunea poliției a fost apoi adusă la cunoștința colonelului András Tömpe, șeful Departamentului Poliției Politice din cadrul Ministerului de Interne⁴⁹, care a decis arestarea protopopului. Atunci când la Ministerul Cultelor și al Educației Publice (VKM) s-a aflat despre cele petrecute la Méhkerék s-a intervenit prompt în favoarea lui János Oláh, printr-o adresa oficială, semnată de secretarul de stat László Simon. Acesta a solicitat colegului său de la Ministerul de Interne să dispună eliberarea imediată a protopopului, atrăgând atenția asupra faptului că „tergiversarea soluționării cazului ar provoca daune ireparabile Bisericii Ortodoxe Maghiare și, indirect, intereselor statului maghiar”. Astfel, detenția lui János Oláh a luat sfârșit în iulie 1946, iar protopopul se putea întoarce la enoriașii săi din Méhkerék⁵⁰.

De când au aflat despre reținerea protopopului lor, membrii comunității ortodoxe din comună au întreprins diferite acțiuni pentru eliberarea lui din arest. Printre altele, au organizat și o manifestație (un marș) la care au participat mai ales proprietarii micilor ferme locale. Pentru a liniști spiritele, pe linia ierarhiei bisericești s-a decis ca Demeter Szabó să fie mandatat pentru a săvârși liturghiile

⁴⁷ ÁBTL. 2.5.2 574/81. 1946 április 8-án Méhkeréken készült jegyzőkönyv a Kommunista Párt vezetőivel, Oláh János g. keleti esperes elleni panaszokról.

⁴⁸ ÁBTL. 2.5.2 530/155. Oláh János.

⁴⁹ Departamentul Poliției Politice (Politikai Rendészeti Osztály) a funcționat la Budapesta începând cu februarie 1945, ca parte a Ministerului de Interne și s-a aflat sub controlul comuniștilor, aidoma instituției sale precursore înființată în decembrie 1944, și a funcționat până în octombrie 1946, când a fost reorganizat ca ÁVO.

⁵⁰ 2.5.2. 530/155, 574/81, 713/197.

și celelalte oficii religioase din Méhkerék, iar preotul venit din Gyula a fost acceptat de o mare parte a sătenilor. Între timp János Oláh a fost eliberat și s-a întors în Méhkerék.

Potrivit presei vremii, duminică, 25 august 1946, enoriașii ortodocși de etnie română din Méhkerék și-au manifestat zgomotos nemulțumirea în biserică, apelând chiar și la violență. Controversa a izbucnit atunci când a trebuit să se decidă cine va ține liturgia de duminică. Cei prezenți s-au încăierat, iar spiritele s-au calmat abia după intervenția fermă a poliției din orașul Gyula⁵¹.

Protopopul János Oláh, o persoană înzestrată cu un excelent simț politic, s-a grăbit să clarifice evenimentele petrecute la Méhkerék printr-o declarație de presă publicată în ziarul partidului de guvernământ, *Kiss Újság*⁵². Potrivit articolului, scandalul din biserica ortodoxă din Méhkerék a fost consecința tensiunilor iscate între cei care susțineau continuarea misiunii sacerdotale desfășurate de János Oláh și cei care voiau să fie păstoriți de către preotul Demeter Szabó. Protopopul nu a ratat ocazia de a preciza faptul că „locuitorii cu spirit democratic din satul Méhkerék nu s-au împotrivit niciodată comerțului cu cereale practicat de domnia sa, deoarece acest comerț fusese realizat prin Cooperativa de aprovizionare și de desfacere din Méhkerék al cărei președinte era el însuși”. Protopopul a mai subliniat că divergențele din biserică nu s-au datorat unei dispute religioase, marea majoritate a satului fiind de confesiune ortodoxă. În viziunea lui János Oláh, întreaga zarvă a fost declanșată din cauza vrajbei semănate de către preotul Demeter Szabó⁵³.

Din rapoartele ofițerilor de poliție politică prezenți la incident și dintr-o scrisoare adresată de clericul dr. János Varjú generalului-maior Péter Gábor, șeful poliției politice, precum și din textul unui denunț formulat de către János Varjú (în data de 27 aprilie 1947) reiese faptul că facțiunea opozanților protopopului János Oláh a pus la cale o abominabilă agresiune fizică asupra acestuia. Incidentul s-a petrecut în seara zilei de 26 aprilie.

Protopopul a fost atacat după ce, la ordinul Ministerului de Interne, prefectul din Berettyóújfalu a luat cheile bisericii din Méhkerék, împiedicând funcționarea normală a consiliului bisericesc nou format. Reacția celeilalte tabere nu a întârziat. În aceeași seară, casa lui János Oláh a fost atacată și avariata de către susținătorii lui Demeter Szabó, iar protopopul s-a ales cu răni grave, care conform protocolului medical, s-au vindecat după mai mult de 20 de zile.

În denunțul său adresat șefului poliției politice, Péter Gábor, dr. Varjú János a solicitat măsuri eficiente și imediate. Reprezentantul Bisericii Ortodoxe din Ungaria atrăgea atenția asupra faptului că primăria din Méhkerék *și-a încetat activitatea în semn de protest față de cele întâmplate, iar sătenii au semnat o petiție de susținere a protopopului lor*⁵⁴.

Potrivit raportului oficial realizat în urma investigațiilor desfășurate de poliția politică, în sat au avut loc alegeri parohiale după reîntoarcerea lui János Oláh din

⁵¹ Szabadság. 28. 08. 1946. nr 192, p. 3.

⁵² Partidul aflat la guvernare era cel al Micilor Agrarieni Independenți.

⁵³ Kiss Újság. 29 septembrie 1946. Nr. 220, p. 3.

⁵⁴ ÁBTL. 3.1.5. O-9396. Dr. Varjú János p. 217.

arest. La ședință, în prezența delegatului Ministerului de Interne, s-a decis ca protopopul să preia cheile tuturor proprietăților bisericești. Cu toate acestea, Demeter Szabó nu a predat cheile decât după trei luni, mai exact în data de 27 aprilie, după intervenția oficială a prefectului. În aceeași seară, grupul susținătorilor lui Szabó a intrat în casa lui János Oláh. Atacatorii i-au răvășit lucrurile și l-au agresat cu brutalitate. Membrii acestui grup potrivit lui Oláh urmau să fie acuzați în instanță de gravă vătămare corporală, jaf și alte delictе. Ofițerii de poliție politică au consemnat „implicarea familiei Rokszin”⁵⁵ și a altor lideri locali ai Partidului Comunist din Ungaria (MKP)”, menționând și faptul că procedurile polițienești au fost îngreunate de mediatizarea intensă a evenimentelor⁵⁶. Este amintită și înaintarea unui memoriu semnat de vreo 400 de susținători ai lui János Oláh către notarul-șef din localitate, document din care rezultă că „dacă autorii acțiunii nu vor fi îndepărtați din sat de către poliție, în cel mai scurt timp posibil, localnicii <vor face ei înșiși curățenie în sat>”⁵⁷.

În sursele arhivistice specializate, protopopul János Oláh apare din nou în timpul revoluției din 1956, când se implică activ în evenimentele care au loc în localitate.

În timpul revoluției din 1956, în data de 28 octombrie, liderii consiliului din Méhkerék au ținut o adunare generală care s-a desfășurat într-o sală a comunității ortodoxe, într-o atmosferă pașnică. În cadrul acestei întâlniri a luat cuvântul János Oláh, parohul din localitate, care a cerut sătenilor din Méhkerék să fie solidari cu poporul maghiar, dar a spus că, deși există nemulțumiri în sat și s-au împărțit manifeste, majoritatea oamenilor a rămas calmă. János Oláh a cerut înlăturarea liderilor comuniști din fruntea instituțiilor. După căderea revoluției, pentru aceste cuvinte el a fost trimis la muncă forțată de către poliția politică a regimului Kádár⁵⁸.

Documentele arată că Oláh János, fiind membru al consiliului revoluționar din satul Méhkerék, a luat parte și la alte „acțiuni contrarevoluționare”. În data de 11 noiembrie și 11 decembrie 1956, în fața unei mulțimi de aproximativ 400-500 de persoane, János Oláh „a îndemnat poporul împotriva comuniștilor”. În decembrie 1956, el a reintrat în posesia casei, care fusese naționalizată în 1952, și a fost de acord cu restituirea unor case naționalizate care aparțineau altor persoane. (Spre exemplu, a cărciumii lui Mihály Gorzó). În apartamentul său proaspăt restituit au avut loc ședințe ale așa-ziselor „contrarevoluționari”.

Pe baza acestor acuzații, la 12 martie 1957, părintele Oláh a fost arestat și trimis în lagărul de la Kistarcsa, dar în urma examinării plângerii sale formulate către Curtea Supremă de Justiție, s-a decis eliberarea sa condiționată, având în vedere vârsta și starea sănătății⁵⁹.

Conform datelor înregistrate în evidențele (registrul de evidență) persoanelor trase la răspundere pentru activități contrarevoluționare ale organizației județene a Ministerului de Interne, Oláh János a fost plasat sub supravegherea autorităților

⁵⁵ ÁBTL. 3.1.5. O-9396. Dr. Varjú János p. 219.

⁵⁶ Pe lângă presa maghiară, evenimentele au fost reflectate și de ziarele românești din Salonta și Oradea.

⁵⁷ ÁBTL. 3.1.5. O-9396. Dr. Varjú János p. 219.

⁵⁸ ÁBTL. 3.1.5. O-14979. Districtul Gyula, pp. 280-281.

⁵⁹ ÁBTL. 2.5.7. 3164 (135. d.). Oláh János.

polițienești (deci internat) pentru activități contrarevoluționare la 14 octombrie 1957 și a fost eliberat la 14 iulie 1962⁶⁰.

Conform constatărilor poliției politice care a investigat evenimentele revoluționare din 1956, „liderii și membrii «Consiliului Revoluționar» din comuna Méhkerék, care au desfășurat activități active în timpul contrarevoluției, au fost următorii.” Pe primul loc este menționat Oláh János, protopopul greco-oriental, precizându-se că a fost membru al Consiliului Revoluționar și că a incitat nemulțumirea în rândul populației, cerând demiterea liderilor comuniști. Potrivit constatărilor poliției politice, locuitorii din Méhkerék nu au format nici Gărzile Naționale, nici un consiliu muncitoresc în timpul revoluției.⁶¹ Probabil, tocmai din acest motiv, împotriva lui s-a aplicat doar măsura de reținere din motive de siguranță publică, adică internarea, deoarece s-a stabilit doar implicarea sa în activitățile generale contrarevoluționare și apartenența la organizația contrarevoluționară⁶².

În rapoartele semestriale privind starea de spirit a populației din districtul Gyula (unul de frontieră) am găsit referiri la activitățile unor „contrarevoluționari” datând din anii ‘60. Un astfel de raport menționează impactul noului sistem de gestiune economico-financiară asupra comunităților locale⁶³, altele se referă la reacțiile oamenilor la evoluția războiului din Vietnam și la invazia militară împotriva Cehoslovaciei (1968). S-a consemnat și faptul că problemele românești fuseseră viu discutate.

Cea mai puternică reacție a fost stârnită, desigur, de intervenția armatelor din statele membre ale Pactului de la Varșovia împotriva Cehoslovaciei. În mod surprinzător, în satul Méhkerék, cu o populație majoritar românească, a existat o condamnare a declarației lui Ceaușescu cu privire la evenimentele din Cehoslovacia⁶⁴. Au existat și zvonuri conform cărora în România ar fi fost distribuite arme către populație, iar acest lucru a provocat indignare în rândul românilor din Ungaria.

Pe de altă parte, la Gyula, un profesor de la liceul românesc și-a manifestat mândria pentru faptul că România nu se supunea necondiționat URSS și pentru că trupe sovietice nu mai staționau la acea dată pe teritoriul RSR, atribuind meritul pentru aceste transformări politicii externe românești⁶⁵.

Până la sfârșitul anilor 1960, rapoartele privind activitățile subversive au încetat, pentru că restructurarea din anul 1971 a avut printre consecințe și trecerea de la principiul teritorial al contraspionajului la principiul liniar, iar Regulamentul Direcției Generale III, aprobat în anul 1972, nu a permis efectuarea unor activități

⁶⁰ ÁBTL. Arhiva Istorică a Serviciilor Secrete din Ungaria 3.1.9. Békés megyei vizsgálati napló (Dosar de investigație - Județul Békés), p. 117.

⁶¹ ÁBTL. 3.1.9. V-150365, pp. 279-280.

⁶² ÁBTL. 3.1.9. V-150365, p. 362.

⁶³ Noul mecanism economico-financiar a fost o reformă cuprinzătoare a managementului și planificării economice în Ungaria comunistă, pregătită la mijlocul anilor 1960 și introdusă la 1 ianuarie 1968. Reforma a adus schimbări semnificative în trei domenii: rolul planificării centrale a fost redus, iar autonomia întreprinderilor în ceea ce privește producția și investițiile a crescut; prețurile au fost liberalizate, adică prețurile au fost stabilite și menținute la un nivel scăzut de către autorități, în timp ce prețurile anumitor produse au fost ajustate în funcție de cererea de pe piață; sistemul de salarizare stabilit la nivel central a fost înlocuit cu un sistem mai flexibil de reglementare stabilit de întreprinderi în anumite limite. Reforma a eșuat în cele din urmă.

⁶⁴ Declarația lui N. Ceaușescu.

⁶⁵ ÁBTL 3.1.5. O-14979. Districtul Gyula, p. 298.

de contraspionaj după principiul teritorial.⁶⁶ În practică, acest lucru a însemnat închiderea și arhivarea dosarului de obiectiv „districtul Gyula”, deschis în baza directivelor anterioare⁶⁷.

În faza de consolidare a regimului kadarian, relațiile ecumenice ale Bisericii Ortodoxe Române (BOR) s-au extins considerabil față de Biserica romano-catholică, cea evanghelică și cea reformată. Reprezentanții BOR au participat la activitatea organizațiilor religioase mondiale alături de reprezentanții celorlalte culte creștine. Ca urmare a unei diplomații bisericești sprijinite și de agenți ai Securității, ortodocșii români, alături de reformații și evanghelicii ardeleni, au început să joace un rol din ce în ce mai important în confruntările ecumenice internaționale. Ei s-au situat mereu de partea „taberei păcii”, conduse de URSS și KGB. Conlucrarea a produs efecte atât în cadrul *Conferinței creștine pentru pace* cu sediul la Praga (CCP), înființată în 1958 sub conducerea Moscovei, cât și în cadrul Consiliului Mondial al Bisericilor (WCC), înființat în 1948. Scopul declarat era, de fiecare dată, „contracararea principalului dușman” (cel american)⁶⁸.

Toate aceste evoluții au definit un nou cadru pentru viețuirea ortodoxă din Ungaria. Biserica Ortodoxă Română i-a sprijinit pe tinerii români dornici să studieze cu burse de studii la facultățile teologice din RPR, respectiv RSR, iar oficialitățile RPU nu i-au obstrucționat în niciun fel.

Despre viața de zi cu zi a comunităților ortodoxe din Ungaria documentele poliției politice abundă în detalii. Aflăm, astfel, despre felul în care sătenii din Békés au reacționat la lucrările topografice desfășurate în vederea marcării drumurilor publice, lucrări care au vizat și zonele verzi din jurul bisericii din localitate. În timpul dezbaterilor privind reglementările urbanistice, comunitatea ortodoxă locală a adoptat o poziție moderată. Enoriașii grupați în jurul cantorului și administratorului Demeter Rusz au acceptat lucrările urbanistice pe care municipalitatea intenționa să le efectueze, cu toate că preotul Demeter Csumpilla a dezaprobat acțiunea. Cantorul Demeter Rusz a semnat în numele bisericii, iar credincioșii au

⁶⁶ Regulamentul de funcționare din 1972 al Direcției Generale III din cadrul MAI https://www.abparancsok.hu/sites/default/files/parancsok/10-530_1972.pdf

⁶⁷ ÁBT. 3.1.5. O-14979. Districtul Gyula, p. 301.

⁶⁸ Este esențial pentru înțelegerea politicii de „nealinieră” a delegației mixte românești studiul relației complexe și complicate dintre reprezentanții BOR și cei ai protestanților transilvăneni prin prisma raporturilor ecumenice și interconfesionale din România. Pe această temă vezi János Csongor. *The Reformed Elite Facing the Communist Regime*. În: Lucian Turcescu, Lavinia Stan (eds.). *Church Reconings with Communism in Post-1989 Romania*. Lanham (MD): Lexington Books, 2021, pp.139–163; János Csongor. A kelet-közép-európai titkosszolgálatok hálójában. (În capcanele serviciilor secrete din Europa Centrală și de Est. Paul Hansen pastor evanghelic danez). În: *Egyház, iskola, művelődés*. Kolumbán Vilmos József (red.), Cluj-Napoca: Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2020, pp. 444–472 și Egyházzszolgálat határon túl. Református püspöklátogatások az Amerikai Egyesült Államokban 1963–1967 között, (Servicii religioase dincolo de graniță. Vizite ale episcopilor reformați în Statele Unite ale Americii între 1962–1967) În: Kiss Réka, Lányi Gábor János (red.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2019. II. kötet*, Budapest: KRE ETKI RÖM – KRE HTK Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020, pp. 417–463; János Csongor. Református püspöki profil a román titkosszolgálati iratanyagok alapján. (Profilul unui episcop reformat în lumina dosarelor serviciilor secrete românești) Búthi Sándor (1913–1967). În: Emődi András (red.): *KRE 100. Tanulmányok a Királyhágómelléki Református Egyházkerület megalakulásának századik évfordulójára*. Oradea: A Királyhágómelléki Református Egyházkerület kiadása, 2020, pp. 504–548; János Csongor. *Romániai református elit a hatalom szolgálatában. Hírszerzés, pozitív befolyásolás, kapcsolatépítés a protestáns világszervezetek értekezletein az 1960-as években* (Elita bisericii reformate din România în serviciul puterii. Culegere de informații, influențare pozitivă și construire de relații cu ocazia întrunirilor organismelor protestante internaționale din anii 1960). Pro Minoritate, 2017 Primavara, pp. 146–170.

încercat să-i împace pe cei doi, argumentând că reglementarea, de fapt, le aduce beneficii.

Poliția politică maghiară a fost informată prin intermediul unor agenți și cu privire la alte probleme din parohie. Au fost consemnate, spre exemplu, detaliile unei conversații dintre Demeter Ruzs, menționat anterior, și protopopul ortodox Demeter Szabó. Datele au fost obținute prin intermediul unui agent care avea numele de cod „Ferenc”⁶⁹. În conformitate cu documentul, cei doi „au discutat despre felul în care fiul preotului Demeter Csumpilla urma să-și plătească datoriile față de Consistoriul Ortodox.” Persoana respectivă era ofițer de frontieră și, în final, a achitat datoria⁷⁰. Așadar, povestea s-a încheiat cu bine pentru ambele părți, iar Securitatea statului maghiar nu a putut folosi informațiile obținute pentru a-i învrăjbi pe cei implicați. Fiul lui Demeter Csumpilla a rambursat împrumutul cu dobândă⁷¹, iar relația dintre enoriași nu a fost afectată.

În mai 1968 a avut loc ședința extraordinară a consiliului parohial din Békés la care au participat protopopul Demeter Szabó din Gyula, preoții István Gulyás, Gábor Bakuc și Demeter Csumpilla, precum și cantorul Demeter Ruzs. Au fost discutate mai multe probleme bisericești, inclusiv chestiuni financiare. La finalul discuției privind rezolvarea problemelor de contabilitate, s-a ajuns la concluzia că Csumpilla nu era considerat o persoană de încredere din punct de vedere financiar nici la centrul vicariatului din Gyula, nici în ochii credincioșilor din satul Békés⁷².

A venit vorba și despre faptul că diplomația românească se descurcă bine, pentru că liderii politici din România reușesc să atragă sprijin atât din partea Occidentului, cât și din partea Rusiei, pe când conducerea politică din Ungaria nu a reușit acest lucru. În cadrul aceleiași întâlniri, s-a decis ca pe viitor ședințele să se desfășoare cu participarea unor reprezentanți ai ierarhiei clericale din orașul Gyula.

Considerații finale

După cel de-al Doilea Război Mondial, comportamentul preoților din parohii a determinat în mare măsură, supraviețuirea și dezvoltarea comunităților ortodoxe din Ungaria. Spre exemplu, protopopul János Oláh a luptat cu perseverență pentru interesele comunității din Méhkerék. Vicarul Péter Mundruczó a dat dovadă de perseverență și abilitate în lupta pentru unificarea parohiilor ortodoxe românești din Ungaria. Documentele poliției politice maghiare se referă la destinul Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria, destin marcat în primă fază de problemele juridic-dicționale. Aceste înscrisuri, fiind redactate din punctul de vedere al puterii, pot contribui la istoria ecleziastică doar în mod indirect și complementar. Noutatea lor constă în faptul că ne permit să cunoaștem, din perspective până acum nevalorificate, persoane și comunități ortodoxe românești și provocările cu care acestea s-au confruntat.

⁶⁹ ÁBTL. 3.1.2. M- 30 349. „Ferenc”, p. 81.

⁷⁰ ÁBTL. 3.1.2. M- 30 349. „Ferenc”, p. 116.

⁷¹ ÁBTL. 3.1.2. M- 30 349. „Ferenc”, p. 118.

⁷² ÁBTL. 3.1.2. M- 30 349. „Ferenc”, p. 120.

.....

Relațiile internaționale ale RSS Moldovenești: anul 1957

Ruslan ȘEVCENCO

INSTITUTUL POLITICI EFICIENTE

 0000-0001-5203-7858

International relations of the Moldovan SSR: year 1957. The closest, during 1957, were the relations of Moldova with Romania. They were carried out both at the level of the party leadership, and in the spheres of culture, agriculture, sports, science and other fields. Most of them took place under the strict supervision of representatives of party bodies, who strove not to admit the true rapprochement of the inhabitants of the two banks of the Prut. The second country in terms of the number of visits made by both sides was Bulgaria. But here one can especially notice the agricultural orientation of the guests from both sides. Although some useful ideas were also implemented in Moldova, namely Moldovan agriculture was then more developed and promising than Bulgarian. Other socialist countries did not have such close relations with Moldova and sent either pop groups or, in addition to their musicians, also officials from other fields.

Keywords: international relations, visit, tourists, guests, exchange, artists, delegations

Activizarea relațiilor moldo-române în a.1956 i-a inspirat pe locuitorii Moldovei și ai României. Legăturile între ei au început să devină tot mai variate. Principala formă a relațiilor au devenit contactele în domeniul culturii. Anume acest capitol al relațiilor a trezit cea mai mare frică din partea regimului sovietic de ocupație în Moldova, ceea ce a jucat un rol decisiv în viitorul apropiat.

Cu toate acestea, în anul 1957, relațiile moldo-române se aflau în proces de ascensiune. La 12-15 ianuarie 1957, delegațiile Comitetelor raionale de partid Vulcănești și Cahul, în frunte cu prim-secretarul Comitetului raional de partid Vulcănești N.Gaponov, au vizitat reg. Galați¹. La 23-26 august 1957, delegațiile acestor raioane (câte 10 persoane în fiecare), în frunte cu același N.Gaponov, din nou au vizitat reg. Galați – cu prilejul sărbătoririi zilei ce semnifică revoluția antifascistă și antiimperialistă (23 august)².

Partea cea mai oficioasă a relațiilor moldo-române a constituit-o în perioada sovietică colaborarea între muncitorii întreprinderilor. Spre exemplu, funcționarii și muncitorii stației căilor ferate Făurei, regiunea Galați, i-au informat în scrisoarea sa pe lucrătorii nodului căilor ferate Basarabeasca despre faptul că sunt la

¹ Agenția Națională a Arhivelor. Direcția Fondului Arhivistic Social-Politic (ANA DFASP). Fond A-51. Inventar 17. Dosar 8, f. 77.

² *Ibidem*. D.11, f.14.

curent cu înțâietatea lor la magistrala Moldovenească. Ei au solicitat informație despre succesele lor în muncă și au propus un schimb de experiență. În scrisoarea de răspuns, muncitorii loc. Basarabeasca au descris succesele lor în muncă, specificând că-și iau angajamente socialiste suplimentare³.

În lista contactelor „de producție” se include și vizita, efectuată la 16 mai 1957 la Chișinău, de către specialiștii Serviciului gospodăriei acvatice al României, în frunte cu inginerul S.Boieru. Ei s-au întâlnit cu reprezentanții Direcției Principale de gospodărie acvatică a republicii. În cadrul întâlnirii s-a discutat chestiunea reglementării apelor Prutului. Oaspeții români au vizitat sistemul de irigare al s. Caragaș și terenurile Institutului de Cercetări Științifice (ICS) în domeniul agriculturii irigate și legumiculturii⁴.

În cinstea proclamării Republicii Populare Române la 30 decembrie 1957, în incinta Teatrului Moldovenesc de Stat de Operă și Balet „A. Pușkin”, a avut loc adunarea solemnă a muncitorilor or. Chișinău. Ei au fost salutați de către consilierul Ambasadei României la Moscova F.Baru. Ședința a fost deschisă de către președintele Comitetului Executiv Orășenesc Chișinău B.Tanasevski. Referatul la temă a fost prezentat de către redactorul ziarului „Moldova Socialistă” P. Darienco. Actorii teatrului au jucat în fața spectatorilor comedia „Soacra cu trei nurori” de Gh. Vasilescu, după încheierea căreia F.Baru le-a mulțumit celor prezenți în sală pentru participarea la această adunare⁵.

Reprezentanții republicii au făcut parte din două delegații sovietice, care au vizitat România. Una din aceste delegații, în frunte cu președintele Sovietului Industrial Moldovenesc (Moldpromsoviet) A.Diacikov, a avut scopul de a face cunoștință cu producerea mărfurilor de larg consum și organizarea deservirii cetățenilor. Membrii delegației s-au aflat în România mai mult de o lună, „au studiat atent arta națională a meșteșugului popular”, au descoperit multe lucruri pozitive în activitatea cooperăției de consum⁶.

Altă delegație, în frunte cu viceministrul Comerțului al URSS, Ulianov, în componența căreia se afla și viceministrul Comerțului republicii L.Focșa, au vizitat câteva orașe românești – București, Ploiești, Stalin (astăzi Brașov – R.Ș.), Cluj, și o mulțime de magazine cu mărfuri industriale și alimentare. Ei au menționat, că în România este bine organizată prezentarea mărfurilor, simplu și, totodată, vitrinele sunt frumos aranjate. De asemenea, membrii delegației au rămas impresionați de felul cum sunt înzestrate, la nivel înalt, magazinele „Arta populară” cu utilaj necesar. Vizita a permis studierea sistemului deservirii comerciale în România și efectuarea negocierii prealabile în privința realizării unui schimb de mărfuri reciproc avantajos între URSS și RPR pentru a.1957⁷.

Câteva grupe de turiști români, care au vizitat republica în 1957, reprezentau organizațiile de tineret și, în special, Uniunea de Tineret a României. Printre aceste delegații erau și două grupe de tineret – delegații celui de-al VII-lea Festival

³ Дружба с румынскими железнодорожниками. В: *Советская Молдавия*, 1957, 15 июня.

⁴ Specialiști români ai serviciului apelor la Chișinău. În: *Moldova Socialistă*, 1957, 18 mai.

⁵ Zece ani ai României populare. În: *Moldova Socialistă*, 1957, 31 decembrie.

⁶ Представители Молдавии в Румынской Народной Республике. В: *Советская Молдавия*, 1957, 19 мая.

⁷ Л. Фокша. Торговля в народной Румынии. В: *Советская Молдавия*, 1957, 26 июня.

Internațional al Tineretului, care trebuia să aibă loc la Moscova. Ei veneau în capitala URSS cu trenul, care a staționat la Chișinău. Una dintre grupele românești era condusă de către vicepreședintele Comitetului pentru cultură fizică și sport al României I.Balaș și dublul campion olimpic L.Rotman. A doua delegație a fost condusă de către D.Bejan, prim-secretar al Comitetului Orașenesc București al Comsomolului. Oaspeții erau întâlniți de către grupele organizate de tineret, conduse de secretarii CC al ULCT din Moldova V.Fomin și O.Bâkova. Totuși, aceste grupe, probabil, pentru a evita eventuale incidente neplăcute pentru autoritățile republicane, erau formate din tineri-rusofoni. De aceea nu este întâmplător cazul, descris în presa republicană: la adresarea „La revedere” din partea oaspeților români, tinerii din Chișinău au răspuns în limba rusă „До скорого свидания”⁸.

În octombrie 1957, au plecat în turneu în România două teatre din republică: cel Muzical-Dramatic și Teatrul Moldovenesc de Operă și Balet „A.Pușkin”. În România artiștii planificau să prezinte spectatorilor români operele dramaturgiei ruse, moldovenești și ucrainene, iar Teatrul de Operă și Balet – circa 30 de spectacole. Este semnificativ faptul că directorul Teatrului Muzical-Dramatic A.Chirtoca a spus: „Artiștii nu au nevoie de traducători. Noi avem o limbă cu spectatorii români”. În alte condiții, cele afirmate de Chirtoca puteau fi constatate drept manifestare deschisă a naționalismului cu urmările binecunoscute, dar, probabil, jurnaliștii ziarului au explicat afirmația prin „specificul teatral” (din 1959 atitudinea față de aceste declarații se face mult mai dură – R.Ș.). Trebuie de atras atenția, după părerea noastră, și asupra altui aspect al problemei, geografic. Turneele ambelor teatre, întâmplător sau nu, erau organizate doar prin orașele Moldovei de Vest, aflate în componența României (Iași, Bârlad, Bacău, Piatra-Neamț, Huși ș.a.)⁹. La 4 octombrie 1957, ambele colective s-au deplasat la Iași, fiind conduse spre gara Chișinău de către reprezentanții activului de partid și sovietic ai orașului și grupul de artiști ai Teatrului Național din Iași, aflat în turneu la Chișinău¹⁰. Turneul la Iași s-a desfășurat cu sălile arhipline. Un interes deosebit a provocat prima operă, montată în republică după război – „Grozovan” de D.Gherșfeld. Artiștii au vizitat câteva întreprinderi din Iași, expoziția anuală „Luna Iașilor” și expoziția de artă plastică. Un grup de oameni de cultură ai republicii, în frunte cu scriitorul B.Istru, a luat parte la o serată literară, organizată la Iași¹¹. La 22 octombrie 1957, ambele teatre s-au întors la Chișinău¹². Pe scena Teatrului Național din Iași „V.Alecsandri” ei au prezentat localnicilor spectacolele „Descătușarea”, „Sărăcia nu-i cusur”, „O fată își caută norocul”, opera „Evghenii Oneghin” ș.a. (în total – 20 de spectacole, peste 32000 de spectatori). Artiștii din republică au vizitat și construcția Stației Hidro-electrice din Bicaz, unde au prezentat 7 spectacole¹³. Aceste grupe erau „coordonate” de reprezentanții organelor de partid, ai sovietelor și din domeniul culturii, care au plecat la Iași pentru perioada de 3-21 octombrie 1957 la lunarul prieteniei

⁸ Волнующая встреча советской и румынской молодежи. В: *Советская Молдавия*, 1957, 21 июля; Бухарест-Кишинев-Москва. В: *Советская Молдавия*, 1957, 24 июля.

⁹ Перед гастрольями молдавских артистов в Яссах. В: *Советская Молдавия*, 1957, 4 октября.

¹⁰ На гастроли в Румынскую Народную Республику. В: *Советская Молдавия*, 1957, 5 октября.

¹¹ Большой успех молдавских театров. В: *Советская Молдавия*, 1957, 11 октября.

¹² Возвращение молдавских артистов из Румынской Народной Республики. В: *Советская Молдавия*, 1957, 23 октября.

¹³ Artiștii moldoveni s-au reîntors din România. În: *Moldova Socialistă*, 1957, 23 octombrie.

româno-sovietice. Ele erau conduse de șeful Secției de știință, școli și cultură a CC al PCM Ch.Iliașenko și de viceministrul Culturii A.Corobceanu¹⁴.

Și Chișinăul era vizitat de artiștii români. Printre aceștia: artiștii Orchestrei de estradă „București”, care au fost în republică în septembrie 1957. Orchestra, condusă de Sergiu Malagamba, originar din Chișinău, care și-a început studiile muzicale la Conservatorul „Unirea” din Chișinău, se afla 3 luni în turneu prin orașele URSS. La Chișinău, artiștii au venit la 4 septembrie 1957. În seara acelei zile ei au prezentat primul lor concert la Filarmonica de Stat. Programul artistic a fost apreciat prin aplauzele furtunoase ale spectatorilor¹⁵. Aureliu Busuioc, care și-a început cariera sa literară în acești ani, menționa că toate cântecele prezentate au fost aplaudate la bis. El a subliniat măiestria interpretativă a lui G.Petrescu¹⁶. Artiștii români și-au prezentat ultimul lor concert pe arena Stadionului Republican, iar la 8 septembrie 1957 s-au reîntors în România¹⁷. Cu aplauze furtunoase a fost întâlnit și solistul Teatrului Național de Operetă și Muzical din București, I.Dacian. El a venit la Chișinău după un turneu al teatrului său prin Moscova, Gorki (astăzi Nijni Novgorod – R.Ș.), Odesa. La Chișinău, I.Dacian a interpretat ariile din operele lui W.Mozart, P.Ceaikovski, W.Schubert, R.Schuman, I.Kalman ș.a¹⁸.

La 26 septembrie 1957, la Chișinău au venit actorii Teatrului Național din Iași. Delegația era condusă de către viceministrul Învățământului și Culturii României I.Pas și de directorul teatrului, T.Ghițescu. La întâlnirea cu oaspeții români s-a prezentat o bună parte din intelectualitatea Chișinăului – artiștii teatrelor și ai Filarmonicii, lectorii și studenții Conservatorului, scriitorii, poeții, pictorii, reprezentanții organizațiilor obștești și funcționarii Ministerului Culturii, în frunte cu ministrul A.Lazarev. În alocuțiunea sa, I.Pas a menționat că locuitorii României demult așteaptă turneul artiștilor Teatrului Moldovenesc de Operă și Balet „A.Pușkin”. „Poporul nostru dorește să facă cunoștința mai apropiată cu arta voastră”¹⁹. Prima operă prezentată spectatorului republicii a fost piesa lui V.Alecsandri „Chirița în provincie”, care a fost apreciată foarte pozitiv de critica oficială. Totuși, reprezentanții ei au menționat „naivitatea și restrângerea” operei²⁰. Foarte înalt au fost apreciate de către critica republicană și alte spectacole ale Teatrului. S-a menționat profesionalismul, simțul stilului, calitatea regizoratului, cunoașterea excelentă de către majoritatea interpreților a tehnicii vocale, măiestria actricească ș.a²¹.

Concomitent, în aceste zile, Chișinăul a fost vizitat de către grupele teatrale ale Teatrului de Operă din Iași. Actorii au făcut un turneu prin orașele și raioanele republicii – Strășeni, Slobozia, Dubăsari, Chișinău, Tiraspol, Bălți și au prezentat, timp de 16 zile, 27 de spectacole cu 18000 de spectatori. În timpul liber,

¹⁴ ANA DFASP. F.A-51. Inv.17. D.11, f. 22.

¹⁵ Артисты румынского эстрадного театра «Бухарест» в Кишиневе. В: *Советская Молдавия*, 1957, 5 сентября; Jazzul „București” la Chișinău. În: *Moldova Socialistă*, 1957, 5 septembrie.

¹⁶ A. Busuioc. Un concert încununat cu succes. În: *Moldova Socialistă*, 1957, 6 septembrie.

¹⁷ Заключительный концерт эстрадного ансамбля «Бухарест». В: *Советская Молдавия*, 1957, 10 сентября.

¹⁸ Д. Прянишников. Румынский певец Ион Дачан. В: *Советская Молдавия*, 1957, 14 апреля.

¹⁹ Столица Молдавии встречает румынских артистов. В: *Советская Молдавия*, 1957, 27 сентября.

²⁰ Начались гастролы румынских артистов. В: *Советская Молдавия*, 1957, 29 сентября; Б. Рабий. «Кирица в провинции». В: *Советская Молдавия*, 1957, 2 октября.

²¹ М. Мануйлов. Оперные спектакли румынского театра. В: *Советская Молдавия*, 1957, 6 октября.

artiștii români făceau cunoștința cu locurile istorice ale orașelor și satelor. La 15 octombrie 1957 ambele grupe s-au reîntors acasă²². În cadrul Lunarului prieteniei româno-sovietice, Teatrul Dramatic Moldovenesc și Teatrul de Operă au prezentat o serie de spectacole la București („Amarul iubirii”, de L.Corneanu, „Pășăruici nezburătoare”, de R.Portnoi, operele – „Grozovan” (D.Gersfeld), „Evgheni Oneghin”, baletul „Fântâna din Bahcisarai”, de B. Astafiev ș.a. Ele au fost vizionate de către zeci de mii de spectatori²³. Această vizită a fost efectuată la invitația părții române, care, la rugămintea Teatrului Moldovenesc de Operă și Balet, a trimis acestuia traducerea libretto-ului pentru opera D.Verdi „Rigoletto”²⁴.

În anul 1957, la Chișinău au fost deschise câteva expoziții de artă ale pictorilor români. Una din expoziții, a pictorului Eugen Ispir, era consacrată lui Ion Creangă. În cadrul expoziției erau incluse portretele lui I.Creangă, natura Moldovei de Vest, satul natal al lui I.Creangă – Humulești ș.a. Expoziția a fost vernisată în afara Chișinăului, și în raioanele republicii²⁵.

În luna mai 1957, la Chișinău a fost deschisă o altă expoziție a maeștrilor de artă plastică din România: a pictorilor C.Baba (portret lui M.Sadoveanu), G.Pătrașcu (peisaje), A.Ciucurencu; a sculptorilor C.Barasca (Ștefan cel Mare), I.Jalea (Împărat și proletar); O.Han, I.Irimescu, C.Medrea, a graficienilor G.Iuster, G.Naum, Z.Andrachy, L.Macovei etc. Uniunea Pictorilor și Muzeul de Artă Plastică planificau să organizeze un ciclu de lecții și dispute despre arta modernă a României și pictorii ei²⁶. În scurt timp, după „tradiție”, a apărut și recenzia pozitivă a cunoscutului pictor A.Vasiliev²⁷. Ministerul Învățământului și Culturii al României a organizat la Chișinău și expoziția cărții pentru copii și a lucrărilor care reprezentau arta aplicată. Au fost expuse peste 300 de cărți ale autorilor M.Sadoveanu, C.Petrescu, T.Arghezi, V.Eftimiu, traducerile scriitorilor ruși și sovietici, edițiile în limbile europene, ziarele comsomoliste, pionerești, de tineret. În secția artei aplicate a copiilor erau adunate lădițele din lemn, farfurii, vase, lucruri din ceramică ș.a.²⁸.

Chișinăul a fost vizitat de către delegațiile oficiale ale lucrătorilor sferei învățământului a României. În componența unei delegații, conduse de către viceministrul Învățământului și Culturii Constanța Crăciun, intrau viceministrul C.Prisnea, profesorul Universității Ungare din Cluj E.Balog, dramaturgul H.Lovinescu, directorul Teatrului de Operă din Iași I.Goia. Ei au fost întâlniți de către miniștrii Culturii și Învățământului republicii – A.Lazarev și E.Postovoi, de oameni de artă, jurnaliști. În perioada aflării în republică, oaspeții au călătorit prin Chișinău, au vizitat muzeele, Filiala Moldovenească a Academiei de Științe a URSS, fabrica de încălțăminte „S.Lazo”, Combinatul poligrafic, au făcut cunoștință cu activitatea Ministerului Culturii. O bună parte din timp a inclus vizitele în colhozurile

²² Отъезд яских театров на родину. В: *Советская Молдавия*, 1957, 16 ноября.

²³ D. Sidorov. Ajutorul prietenilor români. În: *Moldova Socialistă*, 1957, 28 aprilie; Luna prieteniei româno-sovietice. În: *Moldova Socialistă*, 1957, 28 octombrie.

²⁴ D. Sidorov. Ajutorul prietenilor români. În: *Moldova Socialistă*, 1957, 28 aprilie.

²⁵ Н. Симановская. Памяти И.Крянги. В: *Советская Молдавия*, 1957, 15 марта.

²⁶ Выставка произведений мастеров искусств Румынии. В: *Советская Молдавия*, 1957, 18 мая.

²⁷ А. Васильев. Румынское изобразительное искусство. В: *Советская Молдавия*, 1957, 26 мая.

²⁸ Выставка книг и произведений прикладного искусства Румынии. В: *Советская Молдавия*, 1957, 3 июля.

„Miciurin” și „Biruînța”, raionul Strășeni, sovhozul „Frunze”, or.Tighina, Tiraspol, Stația Hidroelectrică din Dubăsari. Oaspeții au participat la Primul festival republican de tineret, fiind primiți de către A.Lazarev și E.Postovoi și de Vicepreședintele Guvernului republicii A.Crăciun. În opinia Constanței Crăciun, membrii delegației au fost impresionați de numărul mare al clădirilor multietajate și de căminele culturale, „care înainte nu existau”²⁹.

În ianuarie 1957 Moldova a fost vizitată de către membrii delegației Comitetului Central al sindicatului lucrătorilor sferei învățământului al României. Ei au fost la Muzeul Științelor Naturii și la Filiala Moldovenească a Academiei de Științe a URSS, unde a fost organizată o recepție. La această manifestare erau prezenți lucrătorii Institutului de Limbă și Literatură al Filialei, ai Institutului de Cercetări Științifice în domeniul școlilor, ai Institutului de Perfecționare a Învățătorilor, lectorii instituțiilor de învățământ superior, reprezentanții pedagogilor republicii³⁰.

În februarie 1957, timp de două zile, la Chișinău s-au aflat prof. Constanța Parhon, fiica președintelui Academiei de Științe a României Constantin Parhon, și dr. I.Derevici, membru al Consiliului Științific al Ministerului Sănătății al României. Ei au participat la ședința jubiliară, desfășurată la Leningrad (astăzi Sankt-Petersburg – R.Ș.), consacrată împlinirii a 100 de ani de la nașterea cunoscutului neurolog sovietic V.Behterev, au făcut cunoștința cu organizarea ajutorului psihiatric în URSS și la spitalul psihiatric din Moscova. La Chișinău membrii delegației au fost la Universitatea de Stat din Moldova, Filiala Moldovenească a AȘ URSS, Teatrul de Operă și Balet și spitalul Costiujeni. C.Parhon a relatat despre organizarea ajutorului psihiatric în România, activitatea clinicii pe care o conduce și despre călătoria prin URSS³¹. Din partea republicii a fost trimisă doar o singură delegație din domeniul culturii, care a fost, de fapt, comună – moldo-ucraineană, și era condusă de viceministrul Culturii Ucrainei L.Kuropatenko³².

Pentru prima dată s-a efectuat un schimb științific între arheologi. Un grup de arheologi români (E.Comșa, M.Comșa, A.Florescu, șeful Secției Institutului Arheologiei G.Dumitrescu, conduși de prof. R.Vulpe), s-au aflat timp de o lună în Moldova, participând, în cadrul expediției lui G.Fiodorov la Lukașeuca, la săpăturile monumentelor medievale în s. Alcedar, la Florești, unde grupul arheologului T.Passek cerceta monumentul epocii Cucuteni-Tripolie; au vizitat monumentele arheologice ale Orheiului Vechi, Belgorod-Dnestrovsk, Soroca, Hotin, colecțiile muzeului și au luat parte la seminarul consacrat problemelor arheologiei româno-slave și celei moldovenești³³. Arheologii republicii (G. Smirnov, șeful secției Arheologie și etnografie a Filialei Moldovenești al Academiei de Științe al URSS), de asemenea, au participat la expedițiile arheologice în zona orașului antic Histria, Dinogetia, Suceava medievală ș.a.³⁴.

²⁹ Прибытие в Кишинев делегации деятелей культуры Румынии. В: *Советская Молдавия*, 1957, 29 мая; Отъезд делегации деятелей культуры Румынии. В: *Советская Молдавия*, 1957, 5 июня.

³⁰ Пребывание румынской делегации работников просвещения в Кишиневе. В: *Советская Молдавия*, 1957, 30 января.

³¹ Румынские гости в Кишиневе. В: *Советская Молдавия*, 1957, 12 февраля.

³² Отъезд делегации деятелей культуры и искусства Украины и Молдавии в Румынию. В: *Советская Молдавия*, 1957, 2 июня.

³³ Румынские археологи в Молдавии. В: *Советская Молдавия*, 1957, 14 августа.

³⁴ Из Румынии возвратилась делегация советских археологов. В: *Советская Молдавия*, 1957, 8 октября.

A continuat evoluția relațiilor sportive moldo-române. În noiembrie-decembrie 1957, la Iași au avut loc meciuri de volei și baschet între aceste două echipe³⁵. Întâlnirea sportivilor a avut loc și la Chișinău. În comparație cu cea desfășurată la Iași, rezultatele căreia, probabil, erau în favoarea sportivilor români (de aceea ele nu erau date publicității), întâlnirea echipelor la Chișinău s-a încheiat cu un succes convingător al echipei Moldovei. Acest lucru a fost menționat, cu satisfacție, în presa republicană³⁶. Cu succes (în marea majoritate a cazurilor) se încheiau pentru sportivii Moldovei și meciurile de fotbal: „Burevestnik” (Chișinău) – echipa combinată „Dinamo” (București) cu echipa or.Stalin – 3:0; „Burevestnik” – „Steagul Roșu” (Stalin) 3:1 (după o înfrângere), în urma meciurilor în or. Stalin și Sibiu, fotbalistii moldoveni au câștigat 3 meciuri din 4. A pierdut cu un scor zdrobitor doar echipa or. Bălți, care acasă a suferit înfrângere de la „Locomotiva” (Iași) 1:4³⁷. Călătoriile sportivilor din noiembrie 1957 se realizau în conformitate cu hotărârea Biroului CC al PCM din 29 octombrie 1958, care prevedea trimiterea la Iași pentru o perioadă de 1-6 noiembrie 1957 a unui grup de 38 sportivi ai Chișinăului, în frunte cu vicepreședintele Comitetului de Stat pentru educație fizică și sport al RSSM, A. Amarii³⁸.

În sfârșit, la 24 decembrie 1957, Biroul CC al PCM a adoptat hotărârea „Cu privire la măsurile în legătură cu aniversarea a 10-a a Republicii Populare Române. Această decizie cerea ca Comitetul orașenesc de partid Chișinău, Consiliul Republican al Sindicatelor și Ministerul Culturii să organizeze, la 30 decembrie 1957, o adunare solemnă a muncitorilor orașului, cu invitația colaboratorilor Ambasadei României în URSS. Documentul stipula că în presa republicană trebuie să fie publicate articole despre realizările României; Comitetul de stat pentru radiodifuziune și televiziune trebuia să prezinte o serie de materiale despre România, inclusiv emisiuni literar-muzicale românești. Ministerul Culturii, la 24-30 decembrie 1957, era obligat să organizeze prezentarea pieselor regizorilor și ale scenariștilor români. Societatea pentru răspândirea cunoștințelor politice și științifice trebuia să organizeze la Chișinău și în republică o serie de lecții despre România³⁹.

În afară de delegațiile românești, Moldova a fost vizitată în 1957 de mai multe delegații din alte țări. În special, în februarie 1957, la Chișinău, cu scopul studierii activității Universității de Stat din Moldova, la invitația Universității de Stat din Moscova a venit un grup de savanți din Universitatea de Stat din Mongolia. Membrii delegației se aflau în URSS deja o lună și au fost în mai multe instituții de învățământ superior. În componența delegației se aflau matematicieni, fizicieni, veterinari. Profilul specialiștilor era, în mare parte, identic cu cel al USM și de aceea oaspeții au decis să studieze organizarea internă a procesului de studii și a cercetărilor științifice⁴⁰.

³⁵ Молдавские физкультурники выехали в Румынию. В: *Советская Молдавия*, 1957, 2 ноября; Международная встреча молдавских и румынских теннисистов. В: *Советская Молдавия*, 1957, 3 декабря.

³⁶ Приезд румынских спортсменов. В: *Советская Молдавия*, 1957, 22 июня; Встреча спортсменов Кишинёва и Ясс. В: *Советская Молдавия*, 1957, 25 июня.

³⁷ Z. Danu. Meci internațional de fotbal. În: *Moldova Socialistă*, 1957, 4 iunie; M. Резников. Реванш взят. В: *Советская Молдавия*, 1957, 4 августа; Întâlnire internațională la fotbal. În: *Moldova Socialistă*, 1957, 4 august; L. Soltanovici. Echipa „Burevestnik” a obținut o biruință. În: *Moldova Socialistă*, 1957, 23 august; Вторая попытка футболистов „Буревестника” в Румынии. В: *Советская Молдавия*, 1957, 27 августа; Международная товарищеская встреча по футболу. В: *Советская Молдавия*, 1957, 7 сентября.

³⁸ ANA DFASP. F. A-51. Inv.17. D.11, f.315.

³⁹ *Ibidem*. D.12, f. 200.

⁴⁰ Монгольские ученые в Кишиневе. В: *Советская Молдавия*, 1957, 16 февраля.

Polonia era, de data aceasta, reprezentată de pianista G.Cerni-Stefanska, care a interpretat operele lui F.List, F.Schopen și ale altor compozitori⁴¹.

Tot prin muzicanți s-a menționat în 1957 și Ungaria. Un răspuns la călătoria dansatorilor moldoveni în 1956 în Ungaria, acum Moldova a fost vizitată de ansamblul „Ceardaș”, în frunte cu Ș.Netz, care a prezentat câteva concerte la Filarmonică⁴². A urmat delegația artiștilor estradei ungare, a cântăreților de operă și a altor maeștri de artă⁴³. În afara acestora, din Ungaria a venit în acest an și delegația sindicală din reg. Heveș, care a vizitat înainte orașele Moscova și Leningrad. Membrii delegației au vizitat în 1957 întreprinderi de conserve, de prelucrare a metalelor, de cusut, de producere a încălțăminte, colhozuri, sovhozuri, colegi din sindicatele Moldovei, au atras atenția la prezența la întreprinderi a creșelor, grădinițelor, camerelor pentru mame care alăptau copiii, a cabinetelor ginecologice și fizioterapeutice⁴⁴. Însă meciul de fotbal între „Burevestnik” și „Banias” desfășurat la Chișinău, s-a încheiat cu o înfrângere zdrobitoare a fotbaliștilor moldoveni – 0:4⁴⁵.

Tot prin estrada au rămas în memoria spectatorilor în a.1957 oaspeții din Cehoslovacia. Colectivul de estradă al L. Bezubka a vizitat câteva orașe ale URSS, inclusiv Moscova, Leningrad, Kiev, Lvov, iar în Moldova – Bălți și Chișinău, unde au oferit câteva concerte⁴⁶.

Un colectiv de estradă a venit în acest an și din Polonia. În componența lui erau dansatori, un cuartet vocal, chitariști, trio instrumental. Acest colectiv a fost în mai multe orașe ale URSS și au prezentat o serie de concerte la Filarmonica Republicană⁴⁷.

În pofida relațiilor calde în acea perioadă cu România, conducerea partinică totuși încerca să dezvolte relații și cu alte țări socialiste, în primul rând, cu Bulgaria. De aceea, în mai 1957, delegația de partid și de stat a RSSM, în frunte cu prim-secretarul CC al PCM, Z.Serdiuk, a fost în Bulgaria, unde în districtul Vratcean cerceta gospodăriile cooperatist-agricole, similare cu colhozurile moldovenești, inclusiv cele care concureau cu cele din Moldova. Delegația republicii, în afară de conducerea partinică locală, era însoțită de liderul bulgar, prim-secretar al CC al Partidului Comunist Bulgar, T.Jivkov⁴⁸. Oaspeții au fost și la Institutul de Viticultură și Vinificație (Pleven), în satele districtului Pleven, la Stația de mașini și tractoare la Knej, în districtul Plovdiv și în orașul Plovdiv, și la Institutul de cercetări științifice în domeniul legumiculturii⁴⁹. Ei au făcut cunoștință cu casele sindicale de odihnă (Velingrad) și au fost la construcția celui mai mare, de atunci, nod hidroenergetic din Batak. Oaspeții din

⁴¹ Concertele Galinei Cerni-Stefanska. În: *Moldova Socialistă*, 1957, 23 aprilie.

⁴² Artiștii unguri la Chișinău. În: *Moldova Socialistă*, 1957, 8 mai.

⁴³ Артисты венгерской эстрады в Кишиневе. В: *Советская Молдавия*, 1957, 24 мая.

⁴⁴ «Советских людей отличает чувство товарищества и коллективизма». В: *Советская Молдавия*, 1957, 24 июля.

⁴⁵ М. Резников. Встреча венгерских и молдавских футболистов. В: *Советская Молдавия*, 1957, 20 августа.

⁴⁶ Oaspeți de peste graniță. În: *Moldova Socialistă*, 1957, 9 iunie.

⁴⁷ Мастера польской эстрады в Кишиневе. В: *Советская Молдавия*, 1957, 17 сентября; И. Милютина. Концерт польских артистов. В: *Советская Молдавия*, 1957, 20 сентября.

⁴⁸ Пребывание в Болгарии делегации партийных и хозяйственных работников Молдавской ССР. В: *Советская Молдавия*, 1957, 22, 24 мая.

⁴⁹ Пребывание в Болгарии гостей из Молдавской ССР. В: *Советская Молдавия*, 1957, 25 мая; Oaspeții moldoveni în Bulgaria. În: *Moldova Socialistă*, 1957, 26 mai; На братские чувства мы отвечаем братскими чувствами. В: *Советская Молдавия*, 1957, 28 мая.

Moldova au încheiat câteva acorduri de întrecere socialistă cu cooperativele agricole bulgare (deja în august 1957 delegația bulgară a venit la Tiraspol și la Parcani pentru a controla executarea condițiilor acordului semnat, și a făcut cunoștința cu colhozuri din raionul Tiraspol). După revenire, membrii delegației au oferit un interviu presei din Moldova, în care au povestit ce au văzut în Bulgaria, iar la 5 iunie 1957, Z. Serdiuk a prezentat un raport amplu despre această călătorie la activul partinic-gospodăresc republican. Mai târziu, aceste călătorii au devenit un lucru ordinar, dar pentru acea perioadă ele erau o noutate pentru funcționari partinici din Moldova, și de aceea acestei călătorii i-a fost consacrat un for republican partinic⁵⁰.

La 16 iulie 1957 rezultatele acestei vizite erau discutate și la ședința Biroului CC al PCM și s-a decis dezvoltarea relațiilor cu Bulgaria pe linia producerii agricole, întrecerii socialiste între raioane și colhozuri din partea moldovenească, și ocourile și cooperative – din partea bulgară. S-a decis aplicarea experienței bulgare în domeniul viticulturii, legumiculturii și construcțiilor satești. Pentru aceasta, Ministerul Agriculturii trebuia să elaboreze un set de măsuri agrotehnice pentru creșterea densității plantelor și stimularea recoltelor, aplicarea metodelor moderne ale legumiculturilor bulgari, să organizeze producerea materialelor de construcții în colhozuri, în special să studieze și să aplice tehnologia producerii cărămizilor. Ministerul Culturii era însărcinat să îmbunătățească activitatea muzeelor, să creeze noi muzee în orașe, raioane și sate⁵¹.

La rândul său, în iunie 1957, Moldova a fost vizitată de o delegație agricolă bulgară, care a cercetat detaliat experiența funcționării colhozurilor și a stațiilor de mașini și tractoare ale raionului Slobozia și a semnat acorduri de întrecere socialistă⁵². Aceste vizite reciproce au avut loc și în continuare⁵³. Un interes deosebit față de dezvoltarea agriculturii Moldovei au manifestat în districtele Vrcean și Plevne, care, prin specificul său, erau aproape similare celor care existau în Moldova (creșterea activă a grăunțoselor, viilor, în special pe terase, creșterea culturilor pomicile și tehnice, seră și horticultură industrială, metodele de ridicare a randamentului laptelui). După exemplul Moldovei, comsomolul a primit indicații să dezvolte creșterea animalelor și să creeze brigăzi de tractoriști tineri⁵⁴.

La rândul său, unele descoperiri în domeniul viticulturii și vinificației (implementarea masivă a soiurilor de calitate înaltă a poamei, plasate foarte aproape

⁵⁰ Пребывание делегации Молдавской ССР в Болгарии. В: *Советская Молдавия*, 1957, 30 мая; Возвращение из Болгарии делегации партийных и хозяйственных работников Молдавии. В: *Советская Молдавия*, 1957, 31 мая; În Bulgaria norodnică. În: *Moldova Socialistă*, 1957, 31 mai; Consfătuirea activului republican de partid și gospodăresc. În: *Moldova Socialistă*, 1957, 6 iunie; Прибытие в Тирасполь болгарской сельскохозяйственной делегации. В: *Советская Молдавия*, 1957, 3 августа; Oaspeții bulgari în colhozuri din raionul Tiraspol. În: *Moldova Suverană*, 1957, 6 august; Будем соревноваться в труде. В: *Советская Молдавия*, 1957, 9 августа; Сердечные встречи. В: *Советская Молдавия*, 1957, 10 августа; Глазами друзей. В: *Советская Молдавия*, 1957, 11 августа; Болгарская делегация в Тираспольском районе. В: *Советская Молдавия*, 1957, 13 августа; Oaspeții din Bulgaria la zavoade și în colhozuri. În: *Moldova Socialistă*, 1957, 13 august; Болгарские гости в Кишиневе. В: *Советская Молдавия*, 1957, 15 августа.

⁵¹ ANA DFASP. FA-51. Inv.17. D.10, ff.35-36.

⁵² А. Яхлаков. Гости из Болгарии. В: *Советская Молдавия*, 1957, 22 июня.

⁵³ În Bulgaria norodnică. În: *Moldova Socialistă*, 1957, 7 septembrie; В народную Болгарию. В: *Советская Молдавия*, 1957, 10 сентября.

⁵⁴ С. Дыбоков. За тесную дружбу и социалистическое сотрудничество. В: *Советская Молдавия*, 1957, 2 июля; Н. Стефанов. «Как зеницу ока беречь болгаро-советскую дружбу». В: *Советская Молдавия*, 1957, 9 августа.

unul de altul) erau propuse să fie realizate și în Moldova⁵⁵. La 15 septembrie 1957, în Moldova a venit delegația Uniunii populare agricole din Bulgaria, în frunte cu P.Tanchev, care a fost în ospetie în Moldova la invitația Ministerului Agriculturii URSS. Ei au fost la Expoziția Realizărilor Economiei Naționale, și în unele colhozuri din republică: „Biruința”, raionul Strășeni, „Zaveti Lenina” și în numele lui C.Voroșilov, din raionul Florești, unde s-au interesat de mecanizarea proceselor la ferme, creșterea porumbului și a sfeclei de zahăr, Uzina de zahăr din Ghindești, Sovhozul-pepinieră de la Bălți, Institutul Agricol din Chișinău. Ei au rămas foarte impresionați de grădinile și viile mari, create în republică, și bulgarii s-au interesat, cum se lucrează în ele, și au solicitat trimiterea în Bulgaria a specialiștilor pentru reconstrucția plantațiilor multianuale de vii⁵⁶.

Experiența bulgară era preluată și de constructori-moldoveni: a fost folosită metoda de prelucrare a cărămizii brute⁵⁷. Au fost continuate și cercetări comune ale savanților Moldovei și Bulgariei. În septembrie 1957, Filiala Moldovenească a AȘ a URSS a fost vizitată de selecționerul, specialist în culturi eterouleoase, V.Staikov, care a studiat starea lucrurilor în domeniul dat în diferite regiuni ale URSS și în multe state occidentale. În Moldova, el a studiat bolile funcționale ale plantelor, rezistența la friguri și la iarnă a poamei, influența prelucrării termice a semințelor asupra schimbului de substanțe ș.a. și a povestit colegilor din Moldova despre propriile impresii în privința cercetărilor în domeniul dat în lume și în URSS. Lui i s-au înmănat lucrările savanților Moldovei în domeniul botanicii, fiziologiei plantelor, agrochimiei, lucrarea „Istoria Moldaviei”⁵⁸. La 14-16 septembrie 1957, în Moldova s-a deplasat delegația veteranilor partidului comunist bulgar, în frunte cu lectorul Institutului ingineresc și de construcții, B.Bogdanov. Fiind însoțiți de secretarul CC al PCM pentru ideologie, D.Tcaci, ei au ajuns în colhozul „Lenin” (s. Parcani), unde oaspeții au făcut cunoștință cu economia artelului agricol local. Bulgarii s-au interesat cum este remunerată munca colhoznicilor (20 de ruble pentru o zi lucrătoare), cum se manifestă grijă față de bătrâni (primesc pensii, mărimea nu s-a menționat), care este cantitatea roadei de pe 1 ha, condițiile de muncă, au fost în clubul crescătorilor de vite⁵⁹. Oaspeții din Bulgaria au participat la sărbătorirea aniversării a 40-a de la revoluția din octombrie 1917, la Chișinău, Tiraspol și în raionul Slobozia. Delegațiile erau conduse de secretarii comitetelor județene (ocoluri) de partid, I.Șabanski și G.Karamanski⁶⁰.

Mai mulți interpreți din Moldova au fost decorați cu medalii de aur la Festivalul al VI-lea al tineretului și al studenților, care s-a desfășurat la Moscova. Printre ei erau soliștii Ansamblului de dans popular S.Mocanu, I.Furnica, N.Gorodețkaia, fluieristul P.Zaharia. Au fost decorați cu medalii și diplome și ceilalți reprezentanți ai culturii republicii⁶¹.

⁵⁵ А. Попов. Внедрим опыт болгарских виноградарей. В: *Советская Молдавия*, 1957, 10 августа.

⁵⁶ Делегация Болгарского земледельческого народного союза в Молдавии. В: *Советская Молдавия*, 1957, 17 сентября; Agricultorii bulgari au plecat în Patrie. În: *Moldova Socialistă*, 1957, 20 septembrie.

⁵⁷ По методу болгарских друзей. В: *Советская Молдавия*, 1957, 13 сентября.

⁵⁸ Семенов А. Ученый из Болгарии. В: *Советская Молдавия*, 1957, 12 сентября.

⁵⁹ Приезд в Молдавию ветеранов коммунистического движения Болгарии. В: *Советская Молдавия*, 1957, 15 сентября

⁶⁰ Посланцы Болгарии на праздновании 40-летия Октября. В: *Советская Молдавия*, 1957, 7 ноября; Отъезд на Родину делегации болгарских трудящихся. В: *Советская Молдавия*, 1957, 16 ноября.

⁶¹ М. Дмитриева, М. Лившин. В Москве, на VI Всемирном фестивале. В: *Советская Молдавия*, 1957, 9 августа.

În a.1957 au fost continuate relațiile Moldovei cu China. Ele se realizau în acea perioadă, în mare parte, prin corespondența poștală. Spre exemplu, lucrătorul serviciului chinez de statistică Ma Ani a citit în revista „Vestnik Statistiki” un articol despre funcționarea direcției orășenești de statistică în Moldova, a tradus-o în chineză și s-a interesat cum lucrează organele de statistică la Soroca, și a obținut un răspuns detaliat. Un oarecare Bruk, tot din Soroca, lector al școlii cooperatiste, scria ziarului chinez „Drujba” recenzii la articolele publicate de ei. Grădinarul-amator S.Slobodeaniuk a obținut, la solicitarea sa, de la președintele uneia din cooperativele raionului Pekin, Li Mao-Lin, semințe de 18 soiuri de castraveți, pepeni verzi și galbeni, care erau crescute în China⁶².

În afară de aceasta, Moldova era uneori vizitată de savanți chinezi. În 1957 în republică a venit un grup de paleontologi, în frunte cu cunoscutul în acea perioadă savant Ian Ciun-Cen. Ei au studiat teritoriile, bogate cu rămășițele animalelor fosile nevertebrate, în raioanele Cimișlia, Tiraspol, Orhei, au vizitat Institutele de cercetări științifice de profil la Chișinău și Tiraspol și erau impresionați de succesele geologilor și paleontologilor din republică. Ei au stabilit relații cu secția de geologie a Filialei Moldovenești a AȘ al URSS și au început corespondența cu ei, informând despre succesele lor științifice⁶³.

Correspondența era purtată de către unele organizații republicane și cu Albania. Lucrătorii cooperativei din s.Pakran i-au informat pe țăranii s.Beșalma despre realizările sale în muncă și planurile pentru viitorul apropiat⁶⁴.

La solicitarea muzicologilor din Finlanda, care s-au interesat de cântecele naționale moldovenești, pentru ei au fost copiate și trimise din arhiva fonogramelor AȘ a URSS seria de cântece vechi și moderne și melodii de dans ale poporului nostru. Mai târziu, ele au fost demonstrate în mai multe școli profesionale muzicale din Finlanda și incluse în concertul radiofonic, consacrat creației popoarelor URSS, care era difuzat de stațiile de radio din Finlanda și Suedia⁶⁵.

În decembrie 1957 Moldova a fost vizitată de către dirijorul-șef al orchestrei de cameră al radioului canadian, laureat al concursurilor internaționale, J.Boudri. El a prezentat programul din operele lui C.Gliuk, I.Gaidn și P.Ceikovski⁶⁶.

Pentru prima dată în acest an, fotbaliștii moldoveni au jucat un meci cu echipa latino-americană. Aceasta a fost „Baia” din Brazilia, căreia „Burevestnik” i-a cedat la Chișinău 0:1⁶⁷.

Alt meci internațional de fotbal, pe care l-a jucat „Burevestnik” în a.1957, a avut loc în Belgia. La 16 octombrie 1957 el a cedat la Bruxelles în fața echipei „Standard” – 0:3. Dar în următorul meci, cu campionul Belgiei, a.1956, echipa „Antwerpen”, „Burevestnik” a învins adversarul cu scorul 6:2⁶⁸.

Altă țară exotică pentru Moldova, pe care au descoperit-o în a.1957 cetățenii noștri, a fost Argentina. La Chișinău a venit grupul de artiști-amatori – muzicanți

⁶² А. Турок. Переписка с китайскими друзьями. В: *Советская Молдавия*, 1957, 25 августа.

⁶³ Chișinău – Pekin. În: *Moldova Socialistă*, 1957, 30 noiembrie.

⁶⁴ И. Каминер. Албания – Молдова. В: *Советская Молдавия*, 1957, 22 ноября.

⁶⁵ В. Всевожский. Песни Молдавии – в Финляндию. В: *Советская Молдавия*, 1957, 11 сентября.

⁶⁶ Д. Прянишников. Дирижер из Канады. В: *Советская Молдавия*, 1957, 5 декабря.

⁶⁷ Байя (Бразилия) – Буревестник (Кишинев): 1:0 В: *Советская Молдавия*, 1957, 16 июля.

⁶⁸ Meciul dintre fotbaliștii sovietici și belgieni. În: *Moldova Socialistă*, 1957, 18 octombrie; Выступления кишиневских футболистов в Бельгии. В: *Советская Молдавия*, 1957, 29 октября.

și coregrafi, în frunte cu A.Ramires. Cu ceva timp în urmă, ei au participat la Festivalul Internațional al Tineretului de la Moscova, despre care s-a menționat mai sus, și Ministerul Culturii URSS le-a propus să vină cu concerte în diferite orașe ale URSS. Pentru prima dată după război, locuitorii Chișinăului au văzut costumele colorate ale indienilor și artiștilor, îmbrăcați în haine naționale argentinienne, dansuri populare ale acestei țări⁶⁹.

A doua oară în istorie în 1957 a plecat în Antarctida un locuitor al Moldovei. Acesta a fost colaboratorul Direcției Republicane de Meteorologie, P.Mitin (primul a fost, în anul 1956, colegul acestuia, Iu.Cernov). Pe acest continent Mitin trebuia să lucreze în cadrul stației „Vostok”, să cerceteze fenomene electrice, gradul de înghețare, furtuni magnetice și radiația solară⁷⁰.

Așadar, putem concluziona că, pe parcursul a.1957, cele mai strânse au fost relațiile Moldovei cu România. Ele se efectuau atât la nivelul conducerii partinice, cât și în sfera culturii, agriculturii, sportului, științei și alte domenii. Cea mai mare parte a lor a avut loc sub supravegherea strictă a reprezentanților organelor de partid, care se străduiau să nu admită apropierea adevărată a locuitorilor celor două maluri ale Prutului.

A doua țară, după numărul de delegații ale sale, trimise în Moldova și, la rândul său, de delegații primite pe teritoriul său din Moldova, a fost Bulgaria. Dar, comparativ cu România, aici se observă, în special, o orientare agricolă a oaspeților din ambele părți, și trebuie de menționat că, în pofida faptului că unele idei profitabile erau aplicate și în Moldova, totuși, anume agricultura Moldovei era atunci mai dezvoltată și de perspectivă, decât cea bulgară.

Alte țări socialiste nu aveau relații atât de strânse cu Moldova și trimiteau ori colective de estradă (Polonia, Cehoslovacia) sau, în afară de muzicanți, trimiteau și funcționari din alte domenii (sindicate, Ungaria). Excepție fac aici Mongolia și China. Aceste țări aveau cu Moldova, în 1957, relații în mare parte în domeniul științific. Pur episodice pot fi numite relațiile cu Albania (în sfera agriculturii), Finlanda, Canada și Argentina (muzică, interpreți ai cântecelor populare), Belgia, Brazilia (sport). Dar și aceste relații deschideau pentru locuitorii Moldovei o altă lume, de la care țara noastră a fost artificial ruptă după ocupația sovietică, și reprezentau pentru concetățenii noștri o deschidere nemijlocită în această lume, creau speranțe că măcar cândva și Moldova se va alătura ca o parte componentă la aceste țări europene – libere și democratice.

⁶⁹ М. Мануйлов. Музыка и танцы Аргентины. В: *Советская Молдавия*, 1957, 20 августа.

⁷⁰ В Антарктиду. В: *Советская Молдавия*, 1957, 11 сентября.

.....

Strategiile sovietice de „deromânizare” în RSS Moldovenească (1944-1949)

Elena NEGRU

INSTITUTUL DE ISTORIE AL UNIVERSITĂȚII DE STAT DIN MOLDOVA

 0009-0003-8737-6656

Soviet strategies of „deromanization” in the Moldavian SSR (1944-1949). The study analyses the actions of the communist authorities to deconstruct the Romanian identity and create a new national identity for the Moldovan SSR in the first five years after the restoration of the Soviet regime. In concrete terms, the main strategies by which these objectives were implemented are highlighted, as the role of repression and ideological re-education of the population in the register of hate speech against the Romanian regime and „hostile elements”. The institutions of the ideological front will work towards these goals, and political activity will focus on an even stronger campaign of indoctrination of the population. The unstated purpose of these measures is to deprive the local population of the main tools of ethnocultural legitimization, forcing them to accept the idea that they have no past, no cultural memory and that it is the product of Soviet society.

Keywords: Moldavian SSR, national politics, national identity, soviet regime, communism, repression, ideology, propaganda

Problema resovietizării Basarabiei după 1944 ocupă un loc central în preocupările istoriografice, fapt dovedit de multitudinea de lucrări publicate după 1991¹. Cu toate acestea, aspectul legat de „deromanizare” este mai puțin studiat. Când vorbim despre acest fenomen, ne referim la o politică largă care vizează atât anihilarea, cât și suprimarea anumitor categorii sociale etichetate ca „elemente ostile” noului regim, precum și acțiunile de reeducare ideologică a populației prin propagandă. În paginile următoare, vom încerca să evidențiem modul în care a fost realizată această politică, în intervalul dat, subliniind principalele strategii de implementare.

¹ Mihai Gribincea. *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică, 1944-1950*. Cluj Napoca: Dacia, 1995; Elena Postică. *Rezistența antisovietică în Basarabia*. Chișinău: Știința, 1997; Elena Șișcanu. *Basarabia sub regimul bolșevic 1940-1952*. București: Semne, 1998; Veaceslav Stăvilă. *De la Basarabia românească la Basarabia sovietică, 1939-1940*, F.E.P. „Tipografia Centrală”, Chișinău: 2000; Anatol Petrencu. *Basarabia în timpul celui de-al doilea război mondial (1939-1945)*. Chișinău: Prut Internațional, 2006; Valeriu Pasat. *RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940-1953)*. Chișinău: Cartier, 2011; Ioan Popa, Luiza Popa: *Românii, Basarabia și Transnistria*. Ediția a II-a revăzută și completată. București: Nora, 2012; Igor Cașu. *Dușmanul de clasă*. Chișinău: Cartier, 2014.

Rolul represiunii

Se știe că armata împreună cu organele NKVD și NKGB care alcătuiau „brațul armat” al partidului au fost cele mai puternice instrumente de represiune încă din primele zile ale reocupării Basarabiei, efectuând arestări ale membrilor partidelor politice, ale elitelor intelectuale, culturale, ale membrilor diverselor organizațiilor și asociații, care nu s-au refugiat odată cu retragerea armatei și administrației românești. Ca întruchipare a puterii supreme în teritoriul ocupat, aceste instituții decideau discreționar cine trebuia împușcat, arestat, condamnat sau depozat de bunurile personale. Tocmai cei care clamau respectarea ordinii și „legalității revoluționare” săvârșeau cele mai mari ilegalități și abuzuri, iar documentele de arhivă conțin informații despre multe astfel de cazuri².

În acțiunile lor represive, instituțiile respective nu aveau nicio reținere, dat fiindcă Basarabia era considerată un teritoriu „inamic”, cu mulți „dușmani”, care urmau să fie lichidați fără milă. Dintr-o directivă datată 26 mai 1944, semnată de Iosif Mordoveț și Mihail Markeev, Comisarul Poporului pentru Securitatea Statului și, respectiv, Comisarul Poporului al Afacerilor Interne din RSSM, aflăm că ambele structuri de forță acționau pentru identificarea și arestarea „complicilor și protejaților ocupanților româno-germani, trădătorilor de patrie, polițiștilor, agenților structurilor de informații româno-germane”, precum și a „foștilor militari care au trecut de partea inamicului sau care s-au predat și după care s-au angajat în poliție sau alte organe represive create de ocupanții româno-germani, prefecți sau alți funcționari de nivel înalt ai aparatului administrativ creat de puterea româno-germană, colaboratorilor deschiși și sub acoperire ai organelor de spionaj ale inamicului, persoanelor din rândul primarilor rurali”³.

La 22 iunie 1944, prim-secretarul CC al PC(b)M, Nikita Salogor, într-o notă adresată secretarului CC (b) din toată Uniunea, Gheorghi Malenkov, semnala că structurile de forță au reprimat mai mulți reprezentanți ai diverselor organizații și partide politice, care au activat nu numai în Basarabia, dar și pe teritoriul raioanelor din stânga Nistrului în 1941-1944. Printre acestea se numărau persoane, care refuzau să recunoască regimul sovietic, angajându-se în acțiuni de nesupunere și luptă de rezistență. Asemenea fenomene au fost depistate într-un șir de sate din raioanele Soroca și Călărași. În satul Mândâc din raionul Târnova au fost descoperite circa 30 de familii de țărani înstăriți, etichetați „chiaburi” și mai mulți foști membri ai unor partide „burgheze” românești: „6 cuziști, 3 gardiști, 15 membri ai diverselor partide (liberali, țărăniști), 15 reprezentanți ai unor organizații anisovietice”. „Cuziștii și gardiștii” erau învinuiți de sabotarea acțiunilor de predare de către țărani a cotelor obligatorii de cereale și produse alimentare la stat. Satul Ochiul Alb din județul Bălți era considerat de autoritățile comuniste unul dintre centrele partidului cuzist din mediul rural al zonei de nord a Basarabiei. O mare parte dintre săteni au fost acuzați de „antisovietism”, pentru că se opuneau sistemului de colectare a produselor agricole și obligațiunii de a le preda statului. În

² Direcția Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Agenției Naționale a Arhivelor din Republica Moldova (în continuare ANA A. F-51). Inv. 2. Dosar 8, f. 145.

³ Alexandru Malacenco. *Conlucrarea NKGB și NKVD în RSS Moldovenească (1944)*. În: Akademos. 2018. Nr. 4, p. 92.

nota informativă menționată mai sus se sublinia că „la 24 mai 1944, jumătate din bărbații, femeile și copiii (satului Ochiul Alb – n.n.) au venit la sovietul sătesc și au cerut eliberarea de cotele obligatorii la cereale și alimente”, creând haos. Refuzul autorităților de a răspunde acestor cereri i-a exasperat pe țărani, așa că „femeile au început să plângă, iar bărbații – să-i înjure pe activiști”. Președintele sovietului sătesc, Șchiopu, a fost acuzat de către reprezentanții conducerii de partid din raion că i-a favorizat pe „culaci” pentru eliberarea de cotele obligatorii, punând presiune pe țăranii mijlocași și săraci. Pentru acțiunile de „discreditare a puterii sovietice”, adică de „antisovietism”, acesta din urmă a fost arestat. În mod similar, o oarecare locuitoare Crețu din același sat, a fost arestată pe motiv că a refuzat să dea cereale și alte produse alimentare la stat declarând că pământul l-a primit „de la români și nemți și nu este obligată să dea pâinea puterii sovietice”⁴.

Plenara a III-a a CC al PC(b)M, din 25-27 iunie 1944, a discutat prioritățile lucrului politic „pentru lichidarea consecințelor dominației regimului germano-român”, indicând sarcinile instituțiilor represive. Tihon Konstantinov, președintele Consiliului de Miniștri al RSSM, a ridicat această problemă, subliniind că existența unui număr mare de organizații „contrarevoluționare și a agenturii fasciste” impune necesitatea „sporirii vigilenței și desfășurării unei lupte necruțătoare cu elementele ostile”⁵. Adjunctul șefului Direcției politice a Frontului 2 ucrainean, V. Grișaev s-a referit la aportul armatei în „eliberarea la începutul lunii martie a unei părți considerabile a Moldovei Sovietice – parte sfântă și integrantă a Uniunii Sovietice”. În acest context, el a menționat că „organele noastre politice (ale Frontului 2 ucrainean - n.n.) au făcut nu puțin pentru restabilirea organelor de partid și sovietice pe teritoriul Moldovei Sovietice eliberat de dușmani” și că populația „acordă ajutorul pentru prinderea agenturii ostile”⁶. La rândul său, procurorul RSSM, S. Doncenko, a afirmat că lucrul procuraturii, judecătoriei „trebuie să fie orientat pentru a lovi inamicul rapid și precis”, subliniind că sarcina instituțiilor represive, a organelor de informații sovietice este de a conlucra cu partidul pentru distrugerea tuturor elementelor „ostile”⁷.

De aceeași părere era și Comisarul Poporului pentru Afaceri Interne din RSSM, Mihail Markeev, care a reiterat, în cadrul adunării de partid din 7 iulie 1944, că organele NKVD „trebuie să joace un rol deosebit în restabilirea puterii sovietice și a dictaturii proletarietului pe teritoriul Moldovei eliberat de ocupanți”, sugerând că atingerea acestor obiective va necesita un mare efort.

Într-un extras dintr-o notă de informare a Comisarului Poporului pentru Securitatea Statului al RSSM, Iosif Mordoveț, din 2 septembrie 1944, se menționa că în Basarabia au existat mai multe organizații naționale românești, care au desfășurat activitate „antisovietică”, precum „Fundatia Regele Carol”, „Asociația Corpului Didactic”, „Asociația Tineretului Creștin”, „Asociația Femeilor Creștine”, „Societatea Muncă și Lumină”. Potrivit lui Mordoveț, organele NKGB au identificat și arestat mai multe persoane din aceste organizații la Chișinău. El a subliniat, de

⁴ ANA A.F- 51. Inv. 2. D 73, ff. 8-9.

⁵ *Ibidem*. D. 2, f. 33

⁶ *Ibidem*, f. 118.

⁷ *Ibidem*, f. 234.

asemenea, că instituția pe care o conducea „a arestat o serie întreagă de agenți ai serviciului de contrainformații al inamicului, complici activi și membri ai organizațiilor naționaliste” și „sunt în curs de desfășurare acțiuni de descoperire a activităților acestor organisme și formațiuni ostile în scopul identificării și reprimării tuturor celor implicați”⁸.

Campania de distrugere a culacilor și „naționalismului moldo-român” a primit un impuls considerabil odată cu adoptarea hotărârii CC al PC(b) din toată Uniunea din 28 februarie 1945 „Despre starea și măsurile de îmbunătățire a muncii politice în rândul populației din RSSM”. Documentul a relevat „lacune și erori” în organizarea activității politice în RSSM și a stabilit măsuri concrete pentru depistarea și reprimarea celor care „împiedicau mersul înainte”.

Plenara a V-a a CC al PC(b)M din 20-23 mai 1945 a discutat această hotărâre, considerată de liderii PC(b)M drept „program de luptă în activitatea de consolidare a influenței politice la sat, în educația ideologică a oamenilor muncii, în demascarea purtătorilor ideologiei dușmănoase antisovietice a naționaliștilor moldo-români ca dușmani de moarte ai poporului moldovenesc”⁹. Nikita Salogor, prim-secretar al CC al PC(b)M, a evidențiat în raportul său „Cu privire la starea și măsurile de îmbunătățire a muncii politice în rândurile populației RSSM” principalele categorii care erau circumscrise noțiunii de „naționaliști moldo-români”, menționând „culacii, funcționarii români rămași în Basarabia și alte elemente capitaliste, reprezentanții intelectualității burgheze și mic burgheze ostili puterii sovietice”. În acest context, el a declarat: „Trebuie să luptăm cu hotărâre împotriva complacerii și orbirii care există printre comuniști. Trebuie să luptăm fără milă cu naționaliștii moldo-români, cu culăcimea contrarevoluționară și diferiți acoliți, cu partidele și organizațiile politice existente aici, cu toate elementele antisovietice care desfășoară activități subversive împotriva măsurilor puterii sovietice”¹⁰.

Identificarea persoanelor indizerabile și a „dușmanilor de clasă” a fost o sarcină crucială în perioada următoare. Ședința Biroului CC al PC(b) din 24-25 septembrie 1945 a discutat „despre starea lucrului politic de partid în raioanele de frontieră”, indicând acțiunile care trebuie întreprinse pentru epurarea sovietelor din sat de elemente de clasă străine și ostile puterii sovietice”. Astfel, comitetele raionale de partid erau obligate să identifice toate aceste persoane, iar Comisarii Poporului pentru Securitatea Statului și al Afacerilor Interne – Iosif Mordoveț și Nihail Markeev – „să accelereze soluționarea problemei curățării zonelor de frontieră de persoanele ostile puterii sovietice”¹¹.

Autoritățile sovietice considerau că sovietele satești erau populate cu „naționaliști”, „chiaburi”, care trebuiau înlăturați de la conducere și înlocuiți cu „fii și fiice devotate patriei sovietice”. Secretarul CC al PC(b)M pentru cadre, I. Zikov, informa într-un raport din 20 august 1946, că organele de partid și sovietice „au făcut un lucru imens pentru epurarea sovietelor satești de elementele străine de clasă, fortificându-le cu cadrele cele mai devotate puterii sovietice din rândul țara-

⁸ ANA A.F- 51. Inv. 2. D. 45, ff. 14-15.

⁹ *Ibidem*. Inv. 3. D. 7, f. 1.

¹⁰ *Ibidem*, f. 13.

¹¹ *Ibidem*. D. 26, f. 235.

nilor”¹². Din același raport aflăm că numai pe parcursul a opt luni ale anului 1946 au fost scoși din funcții 64 de președinți și 44 de secretari ai sovietelor satești din RSSM¹³.

N. Koval, prim-secretarul CC al PC(b)M, atenționa la Plenara a VI-a din 11-13 noiembrie 1946 că sarcina autorităților de partid județene, raionale era de a atrage în activitatea sovietelor satești „pe cei mai devotați oameni ai Patriei sovietice, în primul rând, țăranii săraci, care au primit pământ în timpul puterii sovietice”. În același timp, autoritățile au răspândit din ce în ce mai mult narațiunea despre înăsprirea luptei de clasă în sate, care a fost folosită ca pretext pentru identificarea, demascarea și includerea în listele negre a așa-numitelor „elemente ostile”, care urmau să fie supuse represiunii. În altă ordine de idei, propagandiștii sovietici considerau că în satele din Basarabia exista „un teren extrem de favorabil pentru agitația antisovietică”, din cauza faptului că în multe localități au rămas rudele sau apropiații celor refugiați în România. Aceste persoane erau considerate „adevărate focare de diverse zvonuri antisovietice”¹⁴. De aceea, a fost lansată o campanie de înregistrare și contabilizare a tuturor persoanelor reprimite de autoritățile române, de îndoctrinare a lor în mod regulat, dar și de monitorizare a familiilor ai căror membri s-au refugiat în România.

În toamna anului 1948, în contextul dezvoltării nesatisfăcătoare a ritmurilor colectivizării în RSSM, instituțiile de represiune sovietice își intensifică eforturile de reperare și anihilare a „acțiunilor dușmănoase”, mai ales printre locuitorii sateilor din RSSM. Pe 12 octombrie 1948, F. Tutușkin, ministrul afacerilor interne al RSSM, expedia ministrului de interne al URSS, S. Kruglov o notă în care, după o descriere a cazurilor de creștere a manifestărilor „antisovietice” a „chiaburimii” pe parcursul „ultimilor doi ani și jumătate”, cerea aprobarea unei decizii privind deportarea acestei categorii sociale din RSSM. Potrivit ministrului de interne al RSSM, eradicarea „activității antisovietice subversive a culacilor” constituia o acțiune de importanță majoră de care depindea îndeplinirea „cu succes a planului economic de transformare socialistă a agriculturii RSS Moldovenești”. Conform estimărilor sale, în RSSM se numărau, în total, circa 15 mii de gospodării culăcești, dar, având în vedere că organizarea unei acțiuni de deportare de asemenea anvergură nu era ușor de realizat, propunea deportarea în regiunile îndepărtate ale URSS a celei mai „dușmănoase și mai puternice din punct de vedere economic părți ale culăcimii”, care constituia, conform estimărilor sale, circa 5 mii de persoane¹⁵.

În perioada 2 -4 noiembrie 1948 a avut loc Plenara a XVII-a a CC al PC(b)M, care a discutat sus-numita hotărâre, adoptată la Moscova pe 28 octombrie 1948, stabilind principalele obiective ale organizației de partid din RSSM în accelerarea „construcției colhoznice”. În cuvântările lor, atât N. Koval, prim-secretarul PC(b)M, cât și V. Ivanov, președintele Biroului CC al PC(b) din toată Uniunea pentru RSSM, au subliniat importanța acestui document, care dădea un nou impuls

¹² ANA A.F-51. Inv. 4. D. 79, f. 12.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*. Inv. 2. D. 49, f. 4.

¹⁵ Valeriu Pasat. *Calvarul. Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești. 1940-1950*. Moscova, ROSSPEN, 2006, pp. 226-227.

acțiunii de colectivizare și, prin extensie, luptei împotriva „culacilor” și elementelor „burghezo-naționaliste”. Hotărârea adoptată la plenară cerea organelor de partid „să epureze imediat colhozurile de chiaburi” și să mobilizeze activul sătesc în „lupta împotriva elementelor culăcești naționaliste”¹⁶. Astfel, Plenara în cauză, prin prevederile sale, redimensiona ura în baza principiului de clasă, divizând și mai mult populația rurală conform dihotomiei „buni” și „răi”, „fii devotați” și „dușmani” ai puterii sovietice. Din acest punct de vedere putem considera că sfârșitul anului 1948 a fost începutul apogeeului discursului instigator la ură și al acțiunilor de anihilare a locuitorilor mediului rural din RSSM, etichetați drept „culaci”. Acești „culaci”, în ochii autorităților sovietice, combină caracteristicile dușmanilor poporului de „elemente sociale străine” și „antisovietici”.

Nu începe nicio îndoială că încadrarea unor grupuri de oameni în categoria „culacilor” sau „chiaburilor” a fost o acțiune arbitrară a autorităților sovietice. De obicei, ideologia bolșevică utiliza acești termeni cu referire la țăranii înstăriți, care erau asimilați cu „dușmanii poporului” sau cu „exploatorii”. În RSSM, termenul de „culac” avea și o altă conotație suplimentară față de cele cunoscute, desemnând pe toți cei care erau atașați de tradițiile și valorile tradiționale și, de obicei, etichetați drept „naționaliști”.

Congresul II al PC (b)M, din 5-8 februarie 1949, constituie un nou episod în amplificarea discursului de ură și pregătirea implicită pentru operațiunea ideologică și politică de deportare din 5-6 iulie. Prim-secretarul PC(b)M, N. Koval, a subliniat că „faptele activităților ostile nu primesc întotdeauna evaluarea politică adecvată și sunt tratate ca fenomene obișnuite, iar vinovații nu sunt trași la răspundere ca elemente dușmănoase de clasă”. În același context, el a remarcat că „politica de limitare a gospodăriilor culăcești, impozitarea financiară și rechizițiile de produse agricole nu sunt întotdeauna utilizate în mod corespunzător pentru a presa culacii, normele actuale de impozitare a gospodăriilor culăcești în baza rentabilității sunt subestimate”. În acest sens, a propus revizuirea normelor existente de impozitare pentru a le majora. El a explicat, de asemenea, linia strategică a luptei împotriva țăranilor care erau reticenți față de colectivizare și a chemat activiștii de partid să inițieze „bătălia decisivă și necruțătoare”. „Trebuie să ne angajăm cu o și mai mare determinare în lupta nemiloasă împotriva elementelor culăcești și naționaliste. Cu cât mai hotărâtă va fi această luptă, cu atât mai reușită și rapidă va fi construcția colhoznică. Sarcina organizației de partid este de a stimula sărăcimea, de a mobiliza țăranii mijlocași în jurul acesteia din urmă și de a învinge rezistența culăcimii și a altor elemente dușmănoase”¹⁷. Un rol important în această strategie era atribuită acțiunilor de propagandă și agitație prin intermediul cărora țăranii săraci și mijlocași trebuiau educați în spiritul intransigenței față de culaci și naționaliști, a devotamentului față de „patria sovietică”, patriotismului și mândriei „naționale sovietice”¹⁸.

¹⁶ ANA A.F-51. Inv.7. D. 22, f. 273.

¹⁷ ANA A.F-51. Inv. 8. D. 3, f. 38.

¹⁸ *Ibidem*, f. 87.

Reconversia ideologică și remodelarea psihologiei oamenilor

Pentru a facilita activitatea de propagandă, la 21 mai 1944, CC al PC(b)M a adoptat hotărârea „Cu privire la reluarea editării ziarelor județene și raionale pe teritoriul eliberat al RSS Moldovenești”, dispunând restabilirea publicațiilor „Moldova Socialistă” și „Comsomolul Moldovei”, moștenite în 1940 de la fosta RASSM, redenumindu-le în „Moldova Sovietică” și, respectiv, „Tineretul Moldovei”. Având în vedere faptul că populația nu cunoștea alfabetul rus, autoritățile au permis, temporar, editarea ziarului „Moldova Sovietică” cu caractere latine. În cazul ziarului „Tineretul Moldovei”, din tirajul total de 15.000 de exemplare, 5.000 de exemplare urmau să fie publicate cu caractere rusești, iar 10.000 – cu caractere latine¹⁹. De asemenea, s-a solicitat trimiterea în RSSM a unui număr de circa 600 de cadre didactice pentru învățământul general și circa 30 de cadre didactice universitare, precum și 630 de cadre de ingineri și tehnicieni cu studii superioare și medii incomplete pentru diverse funcții în ministere și întreprinderi²⁰.

Un adevărat „program de luptă” în acțiunea de reeducare și îndoctrinare a populației a fost hotărârea CC al PC(b) din toată Uniunea „Cu privire la măsurile de îmbunătățire a muncii politice de masă și culturale și restabilirea instituțiilor de învățământ și de ocrotire a sănătății în raioanele RSS Moldovenești eliberate de sub ocupația germano-români” din 14 iunie 1944. Acest document a indicat obiectivele principale în domeniul muncii propagandistice și strategiile de activitate ale instituțiilor politice, autorităților locale, instituțiilor de cultură și învățământ în ștergerea memoriei istorice, resetarea gândirii și modelarea comportamentelor oamenilor. Hotărârea menționa: „Având în vedere că populația raioanelor eliberate ale Moldovei a trăit sub ocupația germano-română, a experimentat efectele propagandei fasciste false și a fost lipsită de informația sovietică veritabilă, a obliga CC al PC(b)M, comitetele județene, raionale și orașenești de partid să desfășoare pe larg lucrul politic de partid în rândurile populației din localitățile urbane și rurale, acordând o mare atenție în acest sens dirijării ziarelor, care sunt chemate să fie principalele centre ale lucrului politic în mase. În cadrul muncii de propagandă și agitație a CC al PC(b)M, comitetelor județene, raionale și orașenești de partid este necesar să se folosească pe larg faptele crimelor sângeroase ale ocupanților germano-români împotriva popoarelor sovietice [...]”²¹.

Plenara a III-a a CC al PC(b)M din 25-27 iunie 1944 a discutat această hotărâre, trasând sarcini concrete pentru realizarea ei. În instrucțiunile primite de la Moscova s-a arătat că „eliminarea cu succes a consecințelor ocupației germano-române și restaurarea economiei naționale depind de desfășurarea lucrului politic, organizatorico-economic și de educație în masă în rândurile tuturor categoriilor de populație”²². În cuvântarea sa, Fiodor Brovko, președintele Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM, a explicat cum trebuia organizată și desfășurată propaganda, subliniind că populația din „raioanele eliberate ale Moldovei a trăit un timp îndelungat în condițiile ocupației germano-române și a fost supusă educației și pro-

¹⁹ *Ibidem.* Inv. 2. D. 8, ff. 141-142.

²⁰ *Ibidem.* ff. 107-108.

²¹ ANA A.F- 51. Inv. 2. D. 2, f. 279.

²² *Ibidem.* D. 8, f. 96.

pagandei fasciste în spirit dușmănos, fiind lipsită de informația sovietică corectă, iar CC al PC(b) al URSS cere o schimbare radicală în munca politică de partid, organizatorică și propagandistică printre țărani, muncitori, inteligenție și tineret”²³. În continuare, a menționat că „sarcina tuturor organizațiilor de partid este de a scoate în vileag, pe baza multiplelor exemple, atrocitățile sângeroase ale ocupanților”, subliniind că Moscova a trimis un grup de 44 de cadre de conducere în domeniul propagandei și al presei²⁴.

La 15 iulie 1944 a fost adoptată o hotărâre a Biroului CC al PC(b)M care solicita ca narațiunea despre „crimele sângeroase ale ocupanților germano-români împotriva poporului sovietic și despre ajutorul colosal al partidului și guvernului sovietic în restabilirea economiei naționale a RSS Moldovenești” să ocupe un loc central în activitatea de propagandă și agitație²⁵. Ziarele au fost, de asemenea, obligate să publice materiale pe următoarele teme: „Despre atrocitățile ocupanților germano-români în Moldova”; „I.V. Stalin – organizator al luptei pentru victoria asupra ocupanților germano-fasciști”; „Despre trecutul istoric al poporului moldovenesc”; „Despre ajutorul acordat de CC al PC(b) din toată Uniunea și guvernul sovietic pentru restabilirea economiei naționale a RSSM”²⁶. Din cauza crizei de hârtie și numărului insuficient de ziare, s-a ordonat organizarea unor standuri cu ziare în sate sau aducerea presei direct în câmp, unde agitatorii citeau și tălmăceau pe înțelesul țăranilor conținutul materialelor. Pe lângă îndoctrinarea colectivă, autoritățile au luat în considerare și persuasiunea individuală a populației. În lunile după reocuparea Basarabiei, agenți speciali au fost trimiși în localitățile rurale pentru a studia comportamentul și psihologia țăranilor basarabeni, starea lor de spirit și a lua pulsul la fața locului și a face agitație sovietică. Chiar și în localitățile eterogene din punct de vedere etnic, care aveau simpatii față de regimul sovietic, după lansarea campaniei de colectare a produselor agricole, populația începe să manifeste nemulțumire și teamă față de politica noilor autorități, mai ales față de colectivizare. De aceea, sarcina principală a fost înlăturarea acestor temeri, în schimb, narațiunile despre crimele ocupanților români trebuiau redimensionate.

În același timp, în RSSM au fost adoptate o serie de decizii menite să șteargă din memoria colectivă urmele legăturii cu trecutul său „burghez”. Hotărârea din 7 aprilie 1945 „Cu privire la agitația vizuală în orașe, sate și în stațiile de cale ferată” dispunea lichidarea tuturor afișelor, sloganurilor, inscripțiilor, denumirilor de străzi în limba română. Comitetele de partid din orașe și județe erau obligate să amenajeze parcurile, străzile, piețele din orașe și centre raionale, locuri publice din sate cu lozinci, afișe, portrete ale conducătorilor sovietici. Agitația vizuală trebuia să conțină sloganuri în limba rusă care să cheme populația atât la îndeplinirea sarcinilor de partid, reconstrucția economică, victoria Armatei Roșii asupra Germaniei naziste, cât și la demascarea și stărpirea „naționaliștilor moldo-români”²⁷. Plenara a V-a a CC al PC(b)M din 20-23 mai 1945, care a dez-

²³ *Ibidem*, f. 33.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*. D. 9, p. I, f. 65.

²⁶ *Ibidem*, f. 66.

²⁷ ANA A.F- 51. Inv. 2. D. 16, f. 26.

bătut chestiunea privind starea și măsurile de îmbunătățire a muncii politice în RSSM, a reiterat obiectivele și strategiile în acest domeniu, expuse în hotărârea CC al PC(b) din toată Uniunea din 28 februarie 1945. În cuvântarea sa, liderul PC(b) M, N. Salogor a reafirmat necesitatea prioritizării activității ideologice și politice pentru reeducarea populației în spiritul doctrinei marxist-leniniste, bazându-se pe presupunerea că aceasta din urmă avea o „conștiință otrăvită de ideologia burgheză”²⁸. T. Konstantinov, președintele Consiliului de Miniștri al RSSM, a subliniat necesitatea adoptării unei noi strategii de către instituțiile ideologice responsabile de îndoctrinarea populației, ținând cont de ocupație și vârstă. Ea a arătat că fără o diferențiere a muncii între țărani, era imposibil să se efectueze orice formă de reeducare ideologică. În plus, era necesar să se „organizeze activul fără de partid la sat din rândurile muncitorilor și țăranilor fruntași, care vor fi rezerva pentru creșterea numărului membrilor de partid”²⁹. „Programiul de luptă” aprobat prevedea abordarea diferențiată a educației politice a populației, incluzând următoarele categorii: țărani individuali, colhoznici, intelighenție, femei țărance, tineri și elevi. Ca urmare, CC al PC(b)M a ordonat autorităților de partid orășenești și județene să convoace congrese separate ale țăranilor necolectivizați, colhoznicilor, femeilor țărance, tineretului și intelighenției de la sate - învățători, medici, agronomi, lucrători ai instituțiilor economice, de iluminare culturală, comerciale, în cadrul cărora să se discute problemele construcției economice și culturale. În conformitate cu planul stabilit de CC al PC(b)M, propagandiștii au prezentat în fața populației satelor și orașelor referate cu următoarele titluri: *Ce a dat puterea sovietică țăranilor din Moldova? Politica de jaf a ocupanților româno-fasciști, Crimele odioase și distrugerile ocupanților pe teritoriul temporar ocupat al Moldovei, Imperialiștii români și acoliții lor moldo-români burghezo-naționalști - dușmanii de moarte ai poporului moldovenesc*. Tematica aleasă indică clar ceea ce au vrut să realizeze autoritățile sovietice prin efectuarea acestor acțiuni. Stepan Țaranov, secretarul pentru agitație și propagandă, într-o notă din 22 decembrie 1945, adresată superiorului său de la Moscova, relatează despre modul „exemplar” de desfășurare a congreselor din satele RSSM, unde țăranii care au primit pământ în cursul anului 1945 și-au „exprimat iubirea necondiționată față de patria sovietică și personal față de tov. Stalin”, în contrast cu ura față de ocupații germano-români”³⁰.

Lichidarea proprietății private și comunizarea agriculturii a necesitat transformarea mentalității oamenilor. Se aprecia că biruința modului colectiv de gospodărire la sat nu putea să aibă loc fără educarea unei înalte conștiințe de clasă, fără atingerea unui anumit nivel de cultură marxist-leninistă. Liderii comuniști sovietici înțelegeau că acest lucru nu putea fi făcut de la sine, cu atât mai mult de-a lungul unui cincinal, interval de timp în care, conform planurilor sovietice, procesul de colectivizare din RSSM trebuia să fie finalizat. Din aceste motive, reeducarea ideologică a devenit în 1946-1949 una dintre principalele sarcini ale activității politice la sat. Pe baza documentelor de partid, se poate observa că în această perioadă

²⁸ Ibidem. D.8, f. 23.

²⁹ Ibidem, f. 98.

³⁰ ANA A.F.- 51. Inv. 2. D. 317, f. 16.

nu a existat aproape nicio plenară a CC al PC(b)M în care problema în cauză să nu fi fost discutată, confirmând că a devenit aproape o obsesie a conducerii sovietice.

La Plenara a VIII- a a CC al PC(b)M din 7-9 iulie 1946, secretarul pentru propagandă, Stepan Țaranov, afirma că RSSM este una dintre cele mai primitive republici din cadrul URSS din punctul de vedere al culturii politice, al cunoașterii învățaturii marxist-leniniste, iar „reconstrucția economică și culturală” depindea în mare măsură de modul în care „organizația de partid va putea să ridice conștiința politică a maselor”. Prin urmare, concluziona șeful agitprop-ului din RSSM, „lupta pentru ridicarea nivelului conștiinței politice a oamenilor muncii, educația în spirit comunist constituie sarcini de bază ale organizației de partid din RSSM în primul cincinnati stalinist”³¹.

Plenara a obligat comitetele de partid județene, orașenești și raionale să ridice la un nivel mai înalt propaganda și agitația și să nu uite specificul acestei republici a cărei populație avea „otrăvită conștiința cu propagandă antisovietică, burghezo-naționalistă”³². S-a ordonat, de asemenea, ca de acum încolo activitatea de propagandă să fie centrată în mod prioritar „pe educarea poporului moldovenesc în spiritul dragostei și devotamentului nețărmurit față de partidul lui Lenin-Stalin, patria sovietică-URSS, în spiritul patriotismului sovietic și prieteniei de nezdruccinat a popoarelor sovietice”³³. O hotărâre a Biroului CC al PC(b)M din 17 iulie 1946 dispunea editarea portretelor liderilor comuniști sovietici – Lenin, Stalin, Malenkov, Bulganin, Beria, Kaganovici, Hrușciov, în total 100.000 de exemplare, care urmau să fie distribuite prin sate și orașe. Această decizie a fost legată, subsecvent, și de sărbătorirea unui an de la încheierea „marelui război pentru apărarea patriei” și a doi ani de la „eliberarea RSSM”³⁴.

În plus, instituțiile de propagandă aveau sarcina să le explice „moldovenilor”, care erau avantajele sistemului socialist, să-i educe în spirit comunist, eradicând rămășițele ideologiei burgheze”³⁵. Cu alte cuvinte, trebuiau puse în aplicare toate mijloacele pentru a deconstrui „omul vechi” cu mentalitatea sa tradițională și de a construi un „om nou”, devotat regimului sovietic.

Reeducarea ideologică s-a bazat pe o multitudine de mijloace și mecanisme, între care presa și instituțiile de iluminare culturală (bibliotecile, cluburile, casele de citire, cinematografele staționare și mobile) au fost instrumente prin intermediul cărora regimul totalitar comunist a transmis mesajele sale politice către populație și a impus ideologia comunistă.

Ședința Biroului CC al PC(b)M din 17-18 septembrie 1946 a discutat despre rezultatele concursului colectivelor de artiști amatori, observând că acest domeniu nu era gestionat corespunzător de către organizațiile de partid. S-a menționat că repertoriul acestor colective „era poluat cu opere vulgare și ciudate”, iar maniera de interpretare a unora dintre ele era foarte apropiată de cea românească”. Ca un aspect negativ a fost și faptul că foarte puține cântece sovietice - de război și lirice -, versuri și creații artistice pe teme contemporane au fost prezentate la

³¹ *Ibidem.* Inv. 4. D. 31, f. 3.

³² *Ibidem.* D. 2, f. 276.

³³ ANA A.F-51. Inv. 2. D. 2, f. 276.

³⁴ *Ibidem.* D.12, f. 56.

³⁵ *Ibidem.*

concurs. Aceste fapte au fost „dovezi concludente” că instituțiile responsabile cu lucrul ideologic nu acordau atenția cuvenită unui asemenea important mijloc de influență și educație politică a „poporului moldovenesc”³⁶. Uniunea Scriitorilor (președinte Em. Bucov) a fost criticată pentru că nu a pus la dispoziția colectivelor de artiști amatori versuri „patriotice”, iar Uniunea Compozitorilor (Președinte D. Gherșfeld) – pentru că nu a popularizat cântecele sovietice și rusești și ale altor popoare sovietice frățești. Direcția pentru problemele artelor (V. Ermuratski) a fost avertizat să „curățe folclorul moldovenesc de rămășițele sale românești”.³⁷ În scopul remedierii situației, Biroul a obligat secția propagandă și agitație să convoace o ședință cu scriitorii, compozitorii, artiștii și lucrătorii instituțiilor de iluminare culturală, pentru a discuta probleme legate de conținutul repertoriilor cercurilor de creație artistică și traducerea din limba rusă în „limba moldovenească” a cântecelor, pieselor de teatru, povestirilor, operelor artistice „care educă poporul moldovenesc în spiritul dragostei și devotamentului cauzei lui Lenin și Stalin și puterii sovietice și reflectă lupta sa împotriva ocupanților româno-fasciști”³⁸. Astfel, după adoptarea acestei hotărâri, se instituie un control mai drastic în ceea ce privește alegerea repertoriului colectivelor artistice de amatori, pentru a eradica orice urmă de tradiție românească în cântecele și dansurile populare. Nu este surprinzător că în 1949, în repertoriul colectivelor artistice din satele RSSM aproape dacă se mai întâlneau melodii românești, ele fiind substituite cu melodii rusești, ucrainești, care îl proslăveau pe Stalin, armata sovietică, partizani, iar dansurile populare erau interpretate în maniere „căzăcești”. Spre ilustrare, am putea cita cazul clubului din satul Meleşeni, raionul Bravicea, unde exista un cor al cărui repertoriu era compus din cântece rusești cu tematică patriotică și de război, cum ar fi „Široka strana moya rodnaya”, „Dan prikaz emu na zapad”, „Komsomolskoe slovo”, iar printre ele „rătăcindu-se” și un cântec popular moldovenesc „Foaie verde de bujor”³⁹.

Educația „omului nou” a fost cea mai urgentă sarcină a autorităților sovietice, deoarece lichidarea vechilor forme de organizare economică a satelor și, în cele din urmă, colectivizarea a depins de realizarea ei. În 1947, problema lucrului politic în rândurile populației RSSM revine pe agenda politică a autorităților sovietice. La cea de-a XIII-a Plenară a CC al PC(b)M din 27-29 august 1947 a fost discutat raportul secretarului I. Žikov, „Despre starea și sarcinile muncii ideologice în RSSM”, unde s-a subliniat necesitatea „ridicării tuturor mijloacelor de muncă ideologică la un nou nivel superior: presa, propaganda și agitația, știința, literatura și arta”⁴⁰. În acest context, a fost criticată activitatea frontului ideologic, subliniind lacunele în educația politică a populației și formulând sarcini concrete pentru fiecare dintre instituțiile conexe. Ca reprezentant al Moscovei în conducerea PC(b)M, demnitarul expunea nemulțumirea ierarhiei comuniste centrale față de modul în care avea loc modelarea „omului nou”, dar și fabricarea istoriei, limbii și culturii sale în RSSM. Pe această cale, el a denunțat starea nesatisfăcătoare a activității

³⁶ *Ibidem*. Inv. 4. D. 13, f. 94.

³⁷ *Ibidem*, f. 95.

³⁸ ANA A.F-51. Inv. 4. D. 13, f. 96.

³⁹ *Ibidem*. Inv. 8. D. 391, f. 74.

⁴⁰ *Ibidem*. Inv. 5. D. 13, f. 319.

instituțiilor de cercetare, în special a Institutului de Cercetări Științifice în domeniul Limbii, Istoriei și Literaturii, care nu a reușit până la acea vreme să elaboreze un manual de Istorie a Moldovei, o gramatică a limbii moldovenești, lucrări care aveau o importanță crucială pentru propaganda privind „poporul moldovenesc”. De asemenea, a criticat activitatea Uniunii Scriitorilor, unde existau intrigi și lupte între scriitorii basarabeni și cei de pe malul stâng al Nistrului, ale căror opere nu „răspundeau cerințelor vremii”. Se aprecia că scrierile literare erau „apolitice și lipsite de forța de a influența masele”, iar „truditorii” de la fabrici și uzine, din colhozuri și sovhozuri nu deveniseră eroii principali ai operelor scriitorilor moldoveni. Ca urmare, noi acțiuni au fost concepute pentru a ridica propaganda politică la un nivel mai înalt prin îndoctrinarea populațiilor mature și a tineretului. „Grave” erau lucrurile din perspectiva educației comuniste a tineretului, mai ales în mediul universitar, unde existau „manifestări burghezo-naționaliste”, „apoliticism”, „admirație față de cultura occidentală”. Potrivit liderilor comuniști din RSSM, acest tineret nu putea fi trimis în nicio școală sau altă instituție, pentru că puteau face mai mult rău educației comuniste a copiilor și maturilor.

Secția propagandă și agitație a CC al PC(b)M a fost acuzată de nepăsare pentru că nu asigura un control mai sever al tuturor instituțiilor din subordine, la fel ca și Comitetul pentru problemele instituțiilor de iluminare culturală. Acestea se făceau vinovate de faptul că nu au asigurat cluburile și cercurile de artiști amatori cu piese muzicale sovietice, ceea ce explica faptul că repertoriul lor a fost infuzat cu cântece „pseudopopulare”, „cântece și dansuri românești” lipsite de „încărcătura ideologică cuvenită”⁴¹.

Alți activiști ai frontului ideologic au susținut cele relevate în raportul lui I. Zîkov, fiind de acord că trebuiau luate măsuri radicale și urgente pentru a remedia situația, reafirmând că principala cauză a tuturor relelor era moștenirea trecutului românesc al populației Basarabiei, a cărei conștiință rămânea „otrăvită de ideologia burghezo-naționalistă”.

Aceeași poziție a fost exprimată de V. Ivanov, reprezentant al CC al PC(b) din toată Uniunea pentru RSSM. El a criticat CC al PC(b)M pentru erorile în dirijarea celor mai importante instituții ale frontului ideologic (Uniunea Scriitorilor, Institutul de Cercetări Științifice în domeniul Istoriei, Limbii și Literaturii, instituțiile superioare de învățământ) și pentru că nu a organizat munca cu inteligenția.

Acest lucru explica eșecul traducerii în RSSM a literaturii marxist-leniniste, fără de care era imposibilă educația comunistă a cadrelor și propagandiștilor, precum și a întregii populații indigene. În acest sens, el a solicitat accelerarea editării în..limba moldovenească”, până la sfârșitul anului 1947, a următoarelor lucrări: „Istoria PC(b) din toată Uniunea. Curs scurt”, „Problemele leninismului”, „Biografiile lui Lenin și Stalin”⁴². În altă ordine de idei, a făcut apel la încetarea lipsei de determinare în scrierea istoriei Moldovei, înlăturarea adeptilor profesorului Narțov și aruncarea la coșul de gunoi a manualului său „burghez”, crearea unui alt grup de savanți care să elaboreze un „tratat marxist-leninist al istoriei poporului

⁴¹ ANA A.F-51. Inv. 5. D. 13, f. 349.

⁴² *Ibidem*, f. 453.

moldovenesc”. Pentru a evita derapajul, a cerut ca rolul principal în desfășurarea procesului de scriere a Istoriei Moldovei să fie încredințat CC al PC(b)M⁴³.

În acord cu linia trasată de această plenară, în toamna anului 1947 au fost editate în „limba moldovenească” lucrările: „Istoria PC(b) din toată Uniunea. Curs scurt”, „Biografie scurtă a lui I.V. Stalin”, „Biografia lui V.I. Lenin”. Aceste ediții, considerate drept „adevărate enciclopedii în domeniul „marxism-leninismului”, trebuiau să constituie „arme puternice nu numai în munca de educație politică a cadrelor de partid, a intelighenției și tineretului, dar pentru educația comunistă a „poporului moldovenesc” în general. Se aprecia că publicarea în „limba moldovenească” a acestor ediții, ofereau „poporului moldovenesc” posibilitatea să citească operele clasicii marxsim-leninismului în original, să studieze istoria și teoria partidului bolșevic, viața și activitatea lui Stalin. În acest context, Biroul CC al PC(b)M a adoptat, la 26 noiembrie 1947, o hotărâre privind lucrul propagandistic în legătură cu editarea lucrărilor menționate, care prevedea studierea de către toată populația matură a acestor opere, în cercuri sau prin intermediul lecțiilor citite de lectori special trimiși în sate⁴⁴.

Un moment crucial în programul de reeducare ideologică a populației Basarabiei a fost anul 1948, în cursul căruia au fost adoptate o serie de decizii care solicitau restructurarea radicală a muncii ideologice. Hotărârea CC al PC(b) din toată Uniunea din 4 octombrie 1948 „Cu privire la raportul Biroului CC al PC(b) din toată Uniunea pentru RSS Moldovenească” a indicat lacunele în acest domeniu, propunând soluții urgente. Plenara CC al PC(b)M din 2-4 noiembrie 1948 a discutat aceste directive, impunând liderilor locali îndeplinirea lor. Scopul nedeclarat al tuturor acestor măsuri era de a grăbi lichidarea tuturor celor care împiedicau „mersul înainte”, în principal a celor mai gospodari oameni ai satelor basarabene, și a încheia colectivizarea.

Secretarul CC al PC(b)M, N. Koval, a enunțat sarcinile care erau puse în fața activului de partid, cum ar fi reorganizarea lucrului politic, accelerarea îndotrării tuturor categoriilor de populație, îndeosebi la sat, și a educației intelectualității, tineretului și copiilor în spiritul patriotismului sovietic, dar și intensificarea ofensivei împotriva elementelor „culăcești și naționaliste”. La sfârșitul raportului, el a formulat următorul „decalog”: „În fața noastră stă sarcina ca **în cel mai scurt timp posibil** să eliminăm înapoierea economică și culturală a republicii. Nu putem să nu amintim semnificația istorică profundă din spatele acestei sarcini și marea responsabilitate a organizației de partid pentru implementarea ei. Această sarcină trebuie rezolvată pe baza unei reorganizări radicale a vechii structuri economice a peisajului rural, a unei reproiectări a psihologiei și conștiinței maselor muncitoare. Am primit, prin hotărârea CC al PC(b) din întreaga Uniune, din 4 octombrie 1948, unul dintre cele mai importante mijloace și arme pentru stimularea întregii activități economice și politice de partid. Suntem obligați să o aducem la cunoștința fiecărui comunist și pe baza ei să mobilizăm straturile largi ale colhoznicilor,

⁴³ *Ibidem*, f. 457.

⁴⁴ ANA A.F.- 51. Inv. 5. D 24, p. I, f. 136.

intelectualității, pentru a realiza o nouă creștere a activismului politic și de muncă a maselor truditoare”⁴⁵.

Hotărârea adoptată la Plenară a obligat Biroul CC al PC(b)M să ridice nivelul lucrului politic de masă la sat, printr-o abordare diferențiată în funcție de categoriile de populație - colhoznici, țărani săraci și mijlocași, femei, tineret și intelighenție – prin utilizarea diverselor forme de persuasiune, cum ar fi lecțiile, discuțiile, agitația vizuală etc. S-a indicat să se atragă atenție în mod special asupra desfășurării lucrului politic în „limba moldovenească” printre țărani, recrutând în acest sens persoane care aveau abilitățile respective. Un loc important în cadrul lucrului politic la sat se va acorda reprezentării femeilor țărance în diverse activități, ca membre a comisiilor sovietelor sătești, a diverselor organizații obștești. În ceea ce privește intelighenția - medici, învățători, agronomi etc. -, aceasta trebuia să urmeze cursurile școlilor de alfabetizare politică, cercurile de studiere a istoriei partidului și a biografiilor lui Lenin și Stalin. În acest scop, o sarcină de importanță crucială era editarea în „limba moldovenească”, în anii 1949 -1950, a două volume din operele alese ale lui Lenin, două volume de opere alese ale lui Stalin și a lucrării sale „Întrebări despre leninism”, precum și diversă literatură marxist-leninistă⁴⁶.

Mașina ideologică este pusă în mișcare, la turații maxime, în anul 1949, *annus horribilis* al populației din RSSM, când se produce ruptura în fundamentul societății tradiționale, rezultând distrugerea gospodăriilor țărănești, a solidarității rurale și a legăturilor de familie. Pe de altă parte, se impune o viață economică bazată pe munca colectivă, iar cei care nu doresc să accepte această regulă sunt smulși din locurile lor de origine și deportați „pe veci” în regiuni îndepărtate din Siberia. Congresul II al PC(b)M din 5-8 februarie 1949 a ordonat tuturor instituțiilor ideologice intensificarea muncii de educație politică a populației în contextul accelerării colectivizării forțate a gospodăriilor țărănești. Prim-secretarul, N. Koval, a reamintit că principala sarcină a organizației de partid din RSSM care necesită rezolvare urgentă era „reconstrucția socialistă și consolidarea relațiilor socialiste în oraș și la sat, înfăptuirea schimbărilor radicale în economia, cultura și conștiința poporului moldovenesc”⁴⁷.

Pentru câștigarea bătăliei în planul „formării omului nou” era imperios necesar să se consolideze rolul propagandei și agitației, care ar „educa în rândul populației sentimentele patriotismului și mândria națională sovietică, dragostea și devotamentul față de patria sovietică, de partidul lui Lenin -Stalin”⁴⁸. Aceste activități trebuiau să se desfășoare într-o manieră accesibilă și simplă, având în vedere alfabetismul populației, iar persoanele cu această misiune trebuiau bine pregătite. În acest context, s-a subliniat că organele de partid și administrative aveau sarcina să mobilizeze pentru munca respectivă pe cei mai pregătiți oameni din intelighenția locală, recunoscând faptul că, la rândul său, o mare parte a acestei categorii sociale urma să fie reeducată în spiritul ideologiei comuniste. De asemenea, a

⁴⁵ ANA A.F-51. Inv. 5. D. 22, f. 83.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 275.

⁴⁷ *Ibidem*. Inv. 8. D. 2, f. 81.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 67.

atras atenția asupra necesității încadrării femeilor țărance în munca ideologică, evidențiind eficiența lor în propagandă și agitație pentru organizarea colhozurilor și educarea populației în spirit comunist.

Instituțiile frontului ideologic, precum cele de cercetări științifice, uniunile de creație, erau chemate să-și restructureze fundamental activitatea, conform directivelor partidului, pentru a furniza lucrări științifice și opere de artă cu un profund conținut ideologic. În cuvântarea sa F. Brovko, președintele Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM, a deplâns faptul că până atunci savanții, oamenii de litere nu au reușit să creeze „opere monumentale” care să reflecte „lupta poporului moldovenesc în familia frățească împreună cu poporul rus și marea Unii Sovietice, sub conducerea partidului lui Lenin-Stalin pentru construirea comunismului”⁴⁹. Prin urmare, cele mai presante sarcini pentru istorici sunt de a finaliza scrierea Istoriei Moldovei, pentru a obține o versiune marxistă a „apariției și evoluției poporului moldovenesc”, în timp ce pentru lingviști scopul lor este pregătirea unui manual de gramatică și a unui dicționar ortografic pentru stabilirea standardelor de scriere în „limba moldovenească”. Sarcina autorilor este de a îmbrățișa realismul socialist ca singura metodă de creație, prin urmare, lucrările lor trebuie să aibă ca teme principale rolul bolșevicilor și al poporului rus în „eliberarea Moldovei sovietice”, ascuțirea luptei de clasă și colectivizarea, munca plină de abnegație a „oamenilor muncii” pentru reconstrucția RSSM, „prietenia” între popoarele sovietice etc.

În anii următori, instituțiile ideologice vor lucra în direcția acestor obiective, iar activitatea politică se va concentra pe o campanie și mai puternică de îndoctrinare a populației. Scopul nedeclarat al acestor măsuri este de a-i lipsi pe românii din RSSM de limba literară și conștiința istorică și a-i convinge că adevărata lor limbă, istorie și cultură sunt rodul regimului sovietic.

⁴⁹ ANA A.F-51. Inv. 8. D. 2, f. 216.

.....

Cultură și poliție politică în România comunistă. Operațiunea ”Bastionul”

Gabriel MOISA

UNIVERSITATEA DIN ORADEA

 0000-0001-8140-1196

Culture and political police in communist Romania. Operation “Bastion”. In the early 1980s, one of the few clandestine publications in Romania appeared in Oradea. Its name was *Ellenpontok* (Counterpoints). It was edited by a group of Hungarian intellectuals from Oradea and Cluj-Napoca. A total of 8 issues were published. The first was Kovacs Tiberiu Attila, in 1983, followed by Toth Karoly with his wife one of the few clandestine publications appeared in Oradea. Her name was *Ellenpontok* (Counterpoints). It was edited by a group of Hungarian intellectuals from Oradea and Cluj-Napoca. A total of 8 issues appeared. The initiators were Ara-Kovács Tiberiu Attila and Tóth Károly, they being supported from Cluj-Napoca by the poet Géza Szócs. In the pages of the magazine they published first of all representatives of the Hungarian elite, but we also find some names from the Romanian elite in exile. After these events, most of those involved left the border, most of them, 1984, and the writer Szocs Geza in 1986, the latter in the Federal Republic of Germany

Keywords: Magazine of culture, *Ellenpontok*, politics, Securitate, Oradea, Cluj-Napoca

Creșterea temperaturii în relațiile bilaterale româno-ungare în anii 1980, în sensul în care, pe fondul accentuării crizei regimului de la București și a politicilor inițiate de Mihail Gorbaciov, Ungaria devenea tot mai curajoasă în conturarea unui discurs menit a invoca situația pretins dezastruoasă a comunității maghiare din România, guvernul român, prin structurile sale de supraveghere, era tot mai atent la manifestările elitelor maghiare, dar nu numai, din România. Desigur, lucrurile erau departe de a fi normale din foarte multe puncte de vedere într-un stat totalitar, așa cum era și cel condus de Nicolae Ceaușescu. Situația afecta însă întreaga societate românească nu numai un anumit grup, fie el și etnic. În orice caz, anii 1980 au fost unii dintre cei mai complicați din întreaga istorie a țării în secolul trecut.

În acest context, susținuți și de guvernul de la Budapesta, din ce în ce mai mulți reprezentanți ai maghiarilor din Transilvania au inițiat acțiuni menite a genera stări tensionate în România, cu precădere în Transilvania. Unele erau extrem de grave prin consecințele lor, precum atentatul cu bombă petrecut în chiar reședința județului Covasna, efectuat la 5 iunie 1984, când „*un extremist maghiar din Sfântul Gheorghe a amplasat o bombă artizanală pe statuia lui Mihai Viteazul din central ora-*

șului"¹. Rezultatul a fost catastrofal, întrucât a fost ucis un copil de 12 ani, care se juca cu mingea în apropiere. Cele mai multe dintre aceste acțiuni erau pașnice, însă urmăreau să creioneze o stare de nemulțumire crescândă în România, cu precădere în sânul maghiarilor din România², iar trecerile clandestine peste frontiera româno-ungară în dublu sens erau tot mai frecvente³.

În acest context, Securitatea română era foarte atentă la orice inițiativă venită dinspre comunitatea maghiară cu potențial destabilizator și iritant, iar cazul de față reprezintă unul dintre multele situații de acest gen din România.

La începutul anilor 1980, în Oradea a apărut una dintre puținele publicații clandestine din România. Numele ei a fost *Ellenpontok* (Contrapuncte). Aceasta a fost editată de un grup de intelectuali maghiari din Oradea și Cluj-Napoca. În total au apărut 8 numere. Inițiatorii ei au fost Ara-Kovács Tiberiu Attila și soții Tóth Károly, aceștia fiind sprijiniți, de la Cluj-Napoca, de către scriitorul Szócs Géza. În paginile revistei au publicat, în primul rând, reprezentanți ai elitei maghiare: Szócs Géza, Ara-Kovács Attila, Tóth Károly Antal, Tőkés László, Tamás Gáspár Miklós, Takács Ferenc, Szilágyi Sándor, Molnár János, Keszthelyi András, Mészáros István, însă regăsim și câteva nume provenite din elita românească aflată în exil: Monica Lovinescu, Paul Goma, Virgil Ierunca, Mihnea Berindei, Mihai Corne. Cei mai mulți dintre autorii maghiari ai materialelor făceau parte din Cenaclul literar "Ady Endre" din Oradea⁴.

Cenaclul funcționa în Oradea deja de câțiva ani și intrase în atenția organelor de Securitate mult mai devreme decât momentul elaborării revistei *Ellenpontok*. Astfel, în aprilie 1978, Inspectoratul de Securitate al Județului Bihor deschidea un Dosar de Urmărire Informativă (DUI) intitulat "Bastionul", menit a supraveghea membrii Cenaclului literar "Ady Endre". În vederea relizării acestui demers urmau a fi recrutați mai mulți informatori din jurul celor implicați și chiar din interiorul cenaclului. În această etapă a planurilor, scopul nu era de a desființa cenaclul, ci de a-l controla prin înlocuirea liderului acestuia, adică a lui Tóth Károly cu "persoane corespunzătoare din punct de vedere politic"⁵.

Planul de măsuri elaborat în acest sens prevedea ca, pe lângă preluarea sub control a cenaclului și neutralizarea lui din perspectiva potențialelor probleme ce ar fi putut fi cauzate regimului, să fie instalată tehnică operativă, microfoane mai ales, în interiorul domiciliilor liderilor grupului, mai ales al lui Ara-Kovács Attila⁶, considerat a fi unul dintre cei mai reprezentativi membri.

Elaborat de ofițerul operativ de caz, maiorul Alexandru Andraș, și supervizat de maiorul Ioan Sălăjan, șeful Serviciului I al Inspectoratului Județean de Securitate Bihor, planul operativ consemna faptul că, potrivit informațiilor obținute de la mai mulți informatori, în principal de la sursa "Juhasz Endre" din Oradea, "un

¹ Arhivele Consiliului Național pentru Studiarea Arhivelor Securității. Fond documentar. Dos. 18.291, 1984. Vol. 14, ff. 423-424 (în continuare ACNSAS).

² ACNSAS. Fond documentar. Dosar. nr. 10.758. Vol. 18, f. 62; *Idem*. Fond documentar. Dos. nr. 3647. Vol. 2, f. 174.

³ Gabriel Moisa. *Avancronica unei revoluții programate. Anul 1989 în Bihor*. Oradea-Cluj-Napoca: Editura Muzeului Țării Crișurilor /Editura Mega, 2019, pp. 305-338.

⁴ ACNSAS. Fond informativ. Dos. 210560. 1984. Vol 1, ff. 1-3 verso.

⁵ *Ibidem*, f. 1.

⁶ *Ibidem*.

*grup de elemente tinere au reușit să atragă sub influența lor atât conducătorul ceneclului cât și pe cei care participă la ședințele acestuia, formând un current de opoziție împotriva a tot ce vine din partea organelor sau persoanelor oficiale, considerând că trebuie să ducă lupta împotriva liniei oficiale pe tărâm literar*⁷.

Bazându-se pe cele spuse de informatori, maiorul Alexandru Andraș făcea și aprecieri legate de valoarea literară sau artistică a celor implicați în activitățile ceneclului, ajungând la concluzia că *"așa-zisele creații ale acestora sunt lipsite de valoare artistică și literară"*⁸. Mult mai grav, în opinia lui, era faptul că realizările acestora *"conțin aspecte ce pot fi interpretate într-o direcție nedorită, se autoconsideră reprezentanți ai modernismului..."*⁹. Concluzia lui era clară: membrii ceneclului nu fac altceva decât să facă *"apologia decadentismului"* și tocmai de aceea trebuiau monitorizați cu mare atenție.

Din grupul de *"elemente tinere"* care au căzut în atenția Securității la acel moment făceau parte Zudor Ioan Anton, Kovacs Tiberiu Attila și Hunyadi Matyas. Primul, Zudor Ioan Anton, de naționalitate maghiară, era cunoscut ca promotor al unor idei *"cu caracter naționalist"*¹⁰, acesta mai fiind în atenția structurilor de securitate și cu alte prilejuri. Kovacs Tiberiu Attila, student la fără frecvență în anul V la Facultatea de Filozofie a Universității "Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, era *"neîncadrat în câmpul muncii"*¹¹, ceea ce pentru epoca respectivă ridica deja suspiciuni legate de moralitatea și *"decadentismul"* său. Era considerat un element care *"parazitează"* societatea socialistă și care trebuia îndrumat pentru a se *"încadra în muncă"*. În fine, Kovacs Tiberiu Attila era, de asemenea, în atenția Securității fiind între intelectualii maghiari din Oradea, o parte a lor grupați în Cenaclul "Ady Endre", *"cunoscuți cu poziție naționalist-iredentistă"*¹². Conform datelor deținute de ofițerii care urmăreau acest caz, aceștia aveau legături strânse cu mai multe persoane de etnie maghiară din Oradea, Cluj-Napoca și chiar Târgu Mureș, cunoscute cu atitudine antiromânești. În fine, Hunyadi Matyas, cel mai tânăr dintre membrii acestui grup, având doar 20 de ani în momentul elaborării planului de măsuri, deținea din start vina de a nu fi *"încadrat în câmpul muncii"*¹³. Acesta fusese *"avertizat pentru activități dușmănoase și naționalist-iredentiste"*¹⁴ încă din 22 noiembrie 1977 în cadrul unei întâlniri cu unul dintre ofițerii de Securitate.

Cu toții nutreau sentimente calde față de Ungaria vecină și reci, critice și de desconsiderare pentru România. De asemenea, ei fuseseră receptați deja de Securitate ca având adesea poziții iredentiste, de sprijinire a pretențiilor din ce în ce mai vizibile ale Ungariei comuniste la adresa Transilvaniei și de negare a Trianon-ului, pretenții care s-au conturat din ce în ce mai clar pe parcursul anilor '80¹⁵.

Informatorii și sursele din jurul ceneclului transmisese ofițerilor faptul că în cadrul întâlnirilor ceneclului s-a discutat despre o *"teorie a celor dinăuntru-dina-*

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Gabriel Moisa. *Avancronica unei revoluții programate.....*, pp. 35-65.

fară", fără a înțelege foarte bine despre ce era vorba. Întrucât credeau că era vorba despre legături cu exteriorul țării, ofițerii s-au activat la modul foarte serios, în vederea verificării celor implicați, dorind să știe cine a lansat această teorie, cu ce scop, cine sunt adepții acesteia și, mai ales, dacă există legături cu persoane din alte localități sau din afara României¹⁶.

Din acel moment au fost stabilite o serie de măsuri operative, menite a preveni "activității dușmănoase" din cadrul Cenaclului literar "Ady". Prima invocată era "înlocuirea conducerii cenaclului cu persoane competente și care corespund din punct de vedere politic"¹⁷. Aceasta trebuia să fie secondată de, cel puțin, alte câteva măsuri vizând destrămarea grupării semnalate ori documentarea activității "dușmănoase" a celor semnați.

În vederea ducerii la îndeplinire a acestor ordine, urmau a fi contactate toate sursele și informatorii din jurul grupului. Cea mai importantă dintre acestea era sursa "Juhász Endre", întrucât se afla în relații foarte apropiate cu doi membrii ai Cenaclului "Ady", Nagy Béla și Töke Csaba. Aceștia erau socotiți de organele de Securitate ca "persoane competente în a verifica teoria menționată mai sus"¹⁸. De la aceștia, dar și de la alții, urmau a fi obținute exemple concrete și amănunte despre această teorie "în sensul concretizării (cu aspect de la diferite ședințe ce au avut loc și cu care ocazie cei semnați s-au situat pe poziția teoriei menționate)"¹⁹. Pentru o mai bună operaționalizare și pentru a afla detalii cât mai cuprinzătoare despre această zonă de interes, maiorul Alexandru Andraș solicita sursei să participe la toate ședințele Cenaclului "Ady Endre", pentru a putea documenta în detaliu problemele de interes.

Pe lângă Nagy Béla a fost direcționat și informatorul "Ioan Bărdac", aflat în legătura unui alt ofițer de Securitate, lt. col. Ioan Budai. Acesta era identificat ca fiind în relații foarte apropiate cu Nagy Béla, sperându-se, astfel, că vor fi obținute numeroase date de interes care vizau obiectul investigației. Lui "Ioan Bărdac" i se cerea să facă de așa manieră, încât să fie invitat de către prietenul său la ședințele cenaclului, pentru a vedea direct ce se întâmplă acolo și discuțiile purtate de membrii acestuia²⁰.

În paralel, pe linie de partid, urma făcută o analiză asupra activității șefului cenaclului, astfel încât acesta, Toth Karoly, să fie schimbat din funcție, având în vedere că era membru al Partidului Comunist Român. Chestiunea trebuia rezolvată până la 30 aprilie 1978. De asemenea, se studia problema instalării în locuința lui Kovács Tiberiu Attila a unor mijloace speciale de ascultare, întrucât "există semnalări mai vechi din care rezultă că la locuința acestuia vin și mușafiri din RPU"²¹. Același lucru trebuia realizat și în Sala Mică a Casei de Cultură a Sindicatelor din Oradea, locul de desfășurare a ședințelor Cenaclului "Ady Endre"²². Pentru primul obiectiv termenul până la care problema trebuia rezolvată era 24 aprilie 1978, iar pentru cel de-al doilea 15 mai 1978.

¹⁶ ACNSAS. Fond informativ. Dos. 210560. Vol 1, f. 2.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, f. 2 verso.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, f. 3.

Instalarea dispozitivelor de ascultare în casa lui Toth Karoly nu s-a dovedit a fi tocmai ușoară. Pentru a duce la îndeplinire demersul, a fost organizată o amplă acțiune de legendare. Astfel, informatorul "Valentin", foarte bun prieten al celui în casa căruia urmau a fi puse dispozitivele, i-a invitat pe soții Toth Karoly într-o excursie la începutul lunii august 1978. Pe perioada excursiei, maiorul Alexandru Andraș, împreună cu șeful Sectorului "T" din Securitatea Bihor, a pătruns în locuința celor doi soți, unde au montat dispozitivele de ascultare. Terenul fusese pregătit dinainte până în cele mai mici detalii. Maiorul Andraș știa, bunăoară, inclusiv faptul că cheile folosite de cei doi soți la ușa apartamentului erau chei simple și, prin urmare, ușa putea fi deschisă foarte ușor de cineva priceput. Chestiunea a fost rezolvată până la 15 august 1978²³.

În același timp, pentru a documenta cât mai bine activitatea grupului avut în vizor urma a se lua legătura cu "*organele noastre din Cluj-Napoca și Tg. Mureș, pe de o parte, de a le semnală existența acestei teorii, iar pe de altă parte, de a cunoaște dacă la cenele literare din zonă lor de activitate a apărut sau nu această teorie*"²⁴. La ședințele Cercului literar "Ady Endre" erau invitate și personalități ale culturii și științei de origine maghiară din diverse orașe ale României. Atunci când se întâmpla acest lucru, Securitatea își intensifica atenția, pentru a vedea ce se întâmplă și mai ales ce se discută, întrucât cu aceste ocazii participau mult mai multe persoane. Așa a fost cazul în luna mai a anului 1978 când au fost invitați istoricii clujeni Jakó Zsigmond și Benkő Samu. În câteva zile au fost identificați toți cei prezenți la ședința cenei, iar o parte a lor au fost "*audiați în scop documentar*"²⁵ la Securitate, pentru a vedea ce s-a discutat acolo.

Părea că lucrurile sunt sub controlul Securității. La 21 mai 1980 însă, Inspectoratul Județean Cluj de Securitate transmitea colegilor lor din Oradea o notă semnată de șeful instituției, general-maior Constantin Ioana, prin care anunța despre demersurile unor membri ai Cenei "Ady Endre" din Oradea de a publica o revistă în limba clandestină, în limba maghiară²⁶.

Din acest moment Securitatea Bihor a început un filaj foarte sever la adresa celor mai mulți dintre membrii importanți ai Cenei "Ady Endre", pentru a descoperi dacă cele semnalate de ofițeri din Securitatea Cluj se adevăresc.

Rapoartele informative semnalau întâlnirile membrilor aflați în vizor atât în locuințele deținute de aceștia, cât și în diverse locații din oraș. Toate erau foarte bine documentate de ofițerii care îi filau, inclusiv cu fotografii care să dovedească activitatea lor. Dintr-unul dintre acestea, datat 13 decembrie 1980, aflăm, bunăoară, că Kovacs Tiberiu Attila, filat cu numele conspirativ de "Kos", s-a întâlnit cu un grup de prieteni, printre care și Papp Jozsef, la domiciliul lui Kertesz Attila. Cu toții făceau parte din Cenele "Ady Endre", iar în cadrul discuțiilor s-au făcut referiri la o publicație clandestină²⁷. Fotografiele ilustrau prezența grupului la locuința lui Kertesz Attila.

²³ *Ibidem*, f. 3 verso.

²⁴ *Ibidem*, f. 2 verso.

²⁵ *Ibidem*, f. 3.

²⁶ ACNSAS. Fond informativ. Dos. 210560. Vol 1. f. 257.

²⁷ *Ibidem*, f. 306

Papp Jozsef (2) împreună cu Kovacs Tiberiu Attila (1)
filați de organele de Securitate la 13 decembrie 1980.

Sursa: ACNSAS. Fond informative. Dosar nr. 210560. Vol 1, f. 301

Anii următori au marcat noi episoade în care cei implicați în cadrul operațiunii "Bastionul" au fost urmăriți și filați de organele de Securitate. Pentru a documenta activitatea grupului, au fost realizate numeroase interceptări telefonice, supravegheri, filaje și fotografii menite a susține cu argumente acuzele care li se aduceau.

Cei vizați erau surprinși în diverse ipostaze, inclusiv benigne, din viața de zi cu zi, și făcă nicio legătură cu cazul, precum în fotografia alăturată în care Kovacs Tiberiu Attila este surprins alături de o profesoară de la Școala Generală nr. 3 din cartierul Nufărul²⁸.

Alteori, cei vizați erau surprinși în activitate „operativă”, fiind fotografiați în momentele în care se întâlneau, precum cazul lui Papp Jozsef, surprins în momentul în care se pregătea de intrare în locuința lui Kovacs Tiberiu Attila în ziua de 22 februarie 1982. În acel moment, în casa acestuia se afla și un cetățean venit în vizită din Ungaria.

Faptul că aveau conexiuni în Ungaria comunistă îi făcea pe membrii grupului să fie considerați periculoși pentru securitatea națională. Aceștia primeau adesea vizitele unor cunoscuți din țara vecină, prin intermediul cărora și transmiteau, probabil, mesaje sau numere ale revistei în Ungaria. Securitatea cunoștea acest lucru urmărindu-i foarte atent de fiecare dată când primeau vizite de acest fel și documenta fiecare întâlnire, precum a fost cea din 22 februarie 1981.

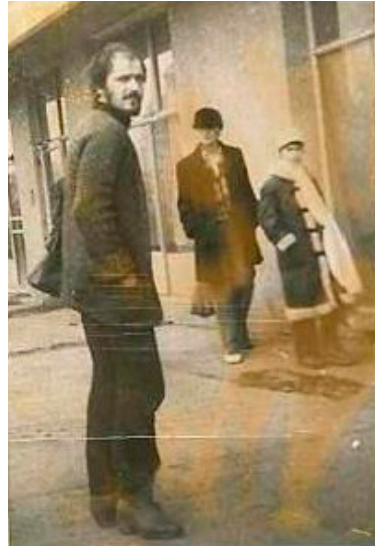
În 20 octombrie 1981, Kovacs Tiberiu Attila primea vizita unui alt cunoscut din Ungaria. Instituția represivă a aflat și numele celui sosit, Balogh Ivan. Securitatea a fost prezentă și ea cu interceptări și un filaj foarte atent, materializat într-o cantitate apreciabilă de rapoarte informative și fotografii.

²⁸ Astăzi Colegiul Național "Onisifor Ghibu" din Oradea

Kovacs Tiberiu Attila alături
de profesoara de la Școala Generală nr. 3
din Nufărul

*Sursa: ACNSAS, fond informativ,
dosar nr. 210560, vol 1, f. 301*

Papp Jozsef fotografiat în momentul intrării
la Kovacs Tiberiu Attila la 22 februarie 1981.

*Sursa: ACNSAS, fond informativ,
dosar nr. 210560, vol 1, f. 301*

Mașina cetățeanului din Ungaria parcată în
fața domiciliului lui Kovacs Tiberiu Attila la
22 februarie 1981.

*Sursa: ACNSAS. Fond informative.
Dosar nr. 210560. Vol 1, f. 301*

Cetățeanul din Ungaria prezent la domiciliul
lui Kovacs Tiberiu Attila în data de 22
februarie 1981.

*Sursa: ACNSAS. Fond informative.
Dosar nr. 210560. Vol 1, f. 301*

Kovacs Tiberiu Attila (1) îl conduce
la gară pe prietenul său din Ungaria,
Balogh Ivan (2).

Sursa: ACNSAS. Fond FCX.
Dosar nr. 2456. Vol 11, f. 180

Kovacs Tiberiu Attila (stânga) la plimbare
prin oraș împreună cu Balogh Ivan
(dreapta).

Sursa: ACNSAS. Fond FCX.
Dosar nr. 2456. Vol 11, f. 180

Supravegherea informativă a continuat și în anii următori. Asta nu a împiedicat grupul vizat să reușească editarea unei reviste „samizdat” intitulată *Ellenpontok*. Conform datelor Securității, primul număr a apărut în aprilie 1982. Deși s-a aflat pe urmele membrilor grupului în permanență, Securitatea nu a reușit să zădărnicească apariția publicației. Mai mult, aceasta a aflat despre existența ei de la Radio Europa Liberă abia la data de 25 august 1982²⁹.

Întrucât lucrurile erau din ce în ce mai serioase, șeful Direcției I-a din Departamentul Securității Statului, general-maior Aron Bordea, solicita șefului Securității Oradea, colonelul Traian Sima că „având în vedere caracterul deosebit de grav al informației, precum și efectul nociv ce îl are popularizarea acestora în rândul cetățenilor de naționalitate maghiară, organizați imediat măsuri complexe de verificare și contracarare, prin acțiuni ferme, a oricăror înscenări de această natură”³⁰. Aron Bordea cerea,

²⁹ ACNSAS. Fond FCX. Dosar nr. 2456. Vol 11, f. 76.

³⁰ *Ibidem*.

de asemenea, ca toate datele obținute în acest caz ”să ne fie raportate în referite cu acțiunea Revista”³¹, ceea ce însemna deschiderea unui alt Dosar de Urmărire Informativă, orchestrat direct de către Direcția I-a din cadrul Departamentului Securității Statului din București.

Dealtfel, întraga activitate a celor care au activat în cadrul Cenaclului ”Ady Endre” din Oradea sau au realizat revista *Ellenpontok* au fost urmăriți în cadrul mai multor Dosare de Urmărire Informativă deschise la nivel local: *Bastionul*, poate, cel mai consistent, ”*Sabău*”, ”*Vasile*” etc., în timp ce de la București, acțiunile s-au derulat în cadrul unor dosare având alte nume de cod ”*Revista*” și ”*Oponenții 83*”³².

Peste numai câteva zile, colonelul Traian Sima, alături de maiorul Ioan Sălăgean, șeful Serviciului I din Securitatea Bihor, raportau generalului Aron Bordea³³ faptul că unul dintre colaboratori, ”Ioan Bărdac”, născut în anul 1945, de meserie ”jurist, consultant al unor cercuri romano-catolice, autor a mai multor studii de drept, a reușit să facă fotocopieze primele două numere ale revistei”³⁴. Există convingerea că ”Ioan Bărdac” urma să pună la dispoziția organelor de Securitate și celelalte numere ale revistei.

Printre măsurile avute în vedere a fost și aceea a supravegherii informative permanente, ceea ce a creat o mare cantitate de material informativ, interceptări și fotografii realizate în timpul filajului. Acestea din urmă demonstrează, prin numărul lor foarte mare, eforturile făcute pentru a documenta orice întâlnire a membrilor grupului între ei sau cu alte persoane.

Intrată pe fir, Securitatea a rezolvat rapid cazul, astfel că în foarte scurt timp grupul a fost destrăcut. În octombrie 1982, Securitatea nu știa încă cine sunt autorii materialelor din revistă. Nu peste mult timp însă, Securitatea clujeană a aflat despre implicarea scriitorului clujean Géza Szöcs în acțiune și a dispus percheziționarea locuinței acestuia. Așa s-a ajuns la grupul din Oradea. Prima care a fost percheziționată a fost locuința lui Tóth Károly, liderul Cenaclului ”Ady Endre”.

Editorii revistei *Ellenpontok* nu au fost arestați, însă pe parcursul lunilor ianuarie-aprilie 1983 aceștia au fost chemați la declarații de mai multe ori. În mai 1983, toți membrii grupului au fost achitați, iar dosarul clasat. Există multe semne de întrebare legate de ce a determinat acest tratament înțelegător al autorităților comuniste. Există mai multe explicații. Este posibil ca regimul să nu dorească să facă multă vâlvă în jurul acestei probleme, pentru a nu o internaționaliza. Apoi, regimul Ceaușescu se găsea încă în perioada în care era interesat de păstrarea unei imagini de putere politică frecventabilă, nedorind subminarea eforturilor în acest sens. În plus, trebuie să o spunem, impactul nu a fost unul notabil în rândurile publicului.

³¹ *Ibidem*.

³² William Totok, *Ellenpontok, o revistă clandestină din timpul lui Ceaușescu* <https://m.rfi.ro/articol/stiri/social/ellenpontok-o-revista-clandestina-timpul-lui-ceausescu> (accesat la 5 noiembrie 2020)

³³ Aron Bordea a fost între 1980-1986 șeful Direcției I – Politic a Departamentului Securității Statului, structură care se ocupa cu urmărirea opozanților regimului comunist. Între 1986-1989 a condus Direcția Pasapoarte. În perioada 1970 – 1980 a fost șeful Securității Județului Dambovită

³⁴ William Totok, *Ellenpontok, o revistă clandestină din timpul lui Ceaușescu*. <https://m.rfi.ro/articol/stiri/social/ellenpontok-o-revista-clandestina-timpul-lui-ceausescu> (accesat la 5 noiembrie 2020)

Kovacs Tiberiu Attila (1), Kertesz Attila (2), Papp Jozsef (3), o trecătoare (4),
un trecător (5) fotografiați la Braseria de pe strada Romană
(azi "La Nuiele" str. Aleea Emanuel Gojdu).

Sursa: ACNSAS. Fond FCX. Dosar nr. 2456. Vol 11, f. 76

Kovacs Tiberiu Attila și Papp Jozsef, alături de un "indivîd", fotografiați în spatele Teatrului de Stat din Oradea

Sursa: ACNSAS. Fond FCX. Dosar nr. 2456. Vol 11, f. 76

Din revista *Ellenpontok* au apărut 8 numere, între aprilie și octombrie 1982, totalizând 293 pagini³⁵. Cercetătorul Csongor Janosi este de părere că revista a apărut la Oradea ca urmare a unor impulsuri personale ale grupului format din membrii Cenuclului "Ady Endre", soții Tóth Károly și Kovacs Tiberiu Attila, susținuți de scriitorul maghiar clujean Géza Szócs. Motivele personale au fost dublate însă de cele colectiv-comunitare maghiare, legate de încercarea eșuată de a înființa în orașul de pe Crișul Repede o revistă în limba maghiară încă din anul 1980. Inițial, aceștia au adresat un memoriu Comitetului Central al Partidului Comunist Român și Uniunii Scriitorilor din România vizând acceptarea înființării unei reviste de cultură asemeni publicațiilor *Korund* din Cluj sau *Igaz Szó* din Târgu Mureș. Ei subliniau în memoriu faptul că, dacă nu va fi posibil așa ceva, atunci să apară măcar periodic ca un supliment al revistei de cultură și literatură de limba română *Familia* din Oradea³⁶. Demersurile lor nu au avut nicio finalitate și s-a ajuns la elaborarea samizdatului *Ellenpontok*.

După aceste evenimente, majoritatea celor implicați au plecat peste graniță, cei mai mulți în Ungaria. Primul a fost Kovacs Tiberiu Attila, în 1983, urmat de Tóth Károly cu soția, 1984, și de scriitorul Géza Szócs în 1986, acesta din urmă în Republica Federală Germania³⁷.

³⁵ Samizdatul "Ellenpontok" ("Contrapuncte") https://www.rrr.ro/ro_ro/samizdatul-ellenpontok-contrapuncte-2578103 (accesat la 4 noiembrie 2020).

³⁶ *Ibidem*

³⁷ *Ibidem*

.....

Sistemul de educație fizică și sport în tranziție: de la Uniunea Sovietică la Republica Moldova (1988–1996)

Sergiu GURIN

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

 0000-0001-5512-4471

The physical education and sports system in transition: from the Soviet Union to the Republic of Moldova (1988–1996). The transition period from the late 1980s to the early 1990s marked a crucial moment for physical education and sports in the Republic of Moldova. After the dissolution of the Soviet Union, from 1988 to 1996, the Moldovan sports system underwent institutional, curricular, and methodological transformations. These changes were not merely technical but represented an adaptation to the new political, economic, and social realities of the young independent state. The Soviet system of physical education was highly centralized and performance-oriented. It favored the formation of sports elites at the expense of an integrative model that promoted sport for all. Physical education was compulsory and extremely standardized, focusing on the physical training of the population to support the military and labor forces. The GTO program (“Ready for Labor and Defense”) was an example of this approach, assessing citizens based on standardized norms of endurance, strength, and speed. Furthermore, sport was intensely militarized, emphasizing physical and mental discipline, including the introduction of defense training at the high school and university levels. The sports infrastructure was well-developed, with resources dedicated to supporting the performance of elite athletes, and sport was seen as a means of social mobility, allowing talented youth to gain recognition and economic advantages. In the context of the political and economic transition of the 1990s, Moldovan sport faced significant challenges. Funding dramatically decreased, many sports facilities deteriorated, and athletes and coaches sought better conditions abroad. Nevertheless, Moldova managed to participate in the 1992 Olympic Games under the flag of the Unified Team of the former Soviet republics. During this period, the Moldovan press, including newspapers like “Moldova Suverană” and “Tineretul Moldovei,” reflected both the difficulties and the efforts of sports reconstruction. In 1991, the National Olympic Committee of the Republic of Moldova was founded, an important step towards the country’s sports independence. On September 24, 1993, Moldova became a full member of the International Olympic Committee, marking a new beginning for national sport.

Keywords: Transition, Physical Culture, Physical Education, Sport, Soviet System, Sports Performance, National Olympic and Sports Committee.

Introducere

Perioada de tranziție – de la sfârșitul anilor 1980 și începutul anilor 1990 – a reprezentat un moment crucial pentru mai multe domenii din fosta Uniune Sovietică, inclusiv pentru educația fizică și sport. În cazul RSS Moldovenenești/Republicii Moldova, între anii 1988 și 1996, s-au produs transformări semnificative la nivel instituțional, curricular și metodologic, odată cu desprinderea de influențele și structurile administrative sovietice. Aceste schimbări nu au fost doar de ordin tehnic, ci au reflectat și o încercare de adaptare la noile realități politice, economice și sociale ale noului stat.

Sistemul sovietic de educație fizică și sport era caracterizat printr-o structură rigidă, puternic centralizată și orientată spre formarea sportivilor de performanță, în detrimentul unui model educațional integrativ, care să încurajeze participarea activă a tuturor elevilor. În contrast, tranziția spre un sistem autohton a presupus reconfigurarea obiectivelor educaționale, adaptarea curriculumului și diversificarea programelor sportive, pentru a răspunde nevoilor unei societăți aflate în schimbare. Totodată, reformele din această perioadă au căutat să îmbine moștenirea sportivă sovietică cu noile tendințe din educația fizică internațională, punând un accent mai mare pe dezvoltarea holistică a individului și pe promovarea unui stil de viață sănătos.

Acest studiu analizează procesele de tranziție ale sistemului de educație fizică și sport din Republica Moldova, evidențiind provocările și oportunitățile întâmpinate, precum și impactul acestora asupra dezvoltării sportului și sănătății populației.

Ca repere au fost luați anul 1988, ediția Jocurilor Olimpice de la Seul, unde reprezentanții Republicii Moldova/ Moldovei sovietice pentru ultima dată formau echipa URSS. Anul 1992 era o perioadă crucială pentru sportul moldovenesc, cu atât mai mult, cu cât Republica Moldova a participat la Jocurile Olimpice de la Barcelona în componența Echipii unificate a statelor CSI, dar totodată fiecare țară din fosta URSS participa separat și cu imnul său național. Pentru Republica Moldova avea o însemnătate dublă, era suverană și avea un imn – „Deșteaptă-te române” ! Anul 1994 și 1996 au fost primele ediții ale Jocurilor Olimpice de iarnă și respectiv de vară, unde Republica Moldova a participat independent sub propriul drapel.

Sistemul sovietic de educație fizică și sport

Sistemul de educație fizică din Uniunea Sovietică a fost unul extrem de organizat, centralizat și orientat spre performanță, având ca obiectiv principal pregătirea fizică a populației, pentru a sprijini forțele de muncă și militare ale statului. Era o reflecție în oglindă a ideologiei socialiste, pentru care sportul nu constituia doar o activitate recreativă, ci și un mijloc de consolidare a sănătății, de educare a tinerei generații și de promovare a superiorității fizice și morale a regimului comunist¹.

Caracteristicile principale ale acestui sistem includeau următoarele componente:

¹ James Riordan. *Sport in Soviet Society: Development of Sport and Physical Education in Russia and the USSR*. Cambridge University Press: 1980, 446 p.

– *Educația fizică obligatorie*, fiind parte integrantă a programelor școlare, universitare și de pregătire profesională. Începând cu ciclul primar și până la finalizarea studiilor universitare, elevii și studenții erau obligați să participe la ore de educație fizică, care erau structurate și standardizate. Acest lucru a contribuit la formarea unei populații cu un nivel de pregătire fizică relativ ridicat.

– *Standardizare și uniformitate*: curricula era elaborată și coordonată la nivel central de către Ministerul Învățământului și instituții sportive administrative, cum ar fi Sovietul/Comitetul pentru Cultură Fizică și Sport. Erau aplicate standarde identice pentru toate republicile unionale, asigurând, în acest fel, un control strict asupra procesului de pregătire fizică. Existau norme clare care defineau performanțele și abilitățile fizice pe care elevii trebuiau să le atingă în funcție de vârstă și de nivelul de dezvoltare.

– *Sistemul GTO* («Готов к труду и обороне» – „Gata pentru muncă și apărare”)²: introducerea acestui sistem, în 1931, a avut un impact semnificativ asupra educației fizice din URSS. *GTO* reprezenta un program unional de pregătire fizică, care evalua cetățenii pe baza unor norme standardizate de rezistență, viteză, forță și aptitudini. Obiectivul său era pregătirea fizică a populației pentru apărare și pentru munca productivă. În școli, elevii erau încurajați să obțină insigne *GTO* de diferite nivele, iar programul era foarte popular și promovat intens de către autoritățile de stat.

– *Focus pe sporturile de performanță*: pe lângă educația fizică de masă, URSS a dezvoltat un sistem extrem de eficient de identificare și formare a talentelor sportive de la vârste fragede. Școlile și cluburile sportive, organizate pe lângă instituțiile de învățământ sau fabrici, serveau drept pepiniere pentru dezvoltarea sportivilor de performanță³. Aceste structuri erau susținute de resurse considerabile și de antrenori de înaltă calificare, al căror obiectiv era de a „fabrica” campioni la diferite probe de sport, mai ales în acelea care aveau vizibilitate internațională, cum ar fi atletismul, gimnastica, halterele și sporturile de echipă.

– *Militarizare și pregătirea pentru apărare*: educația fizică avea un caracter militarizat, accentul fiind pus pe disciplina fizică și mentală, necesară pentru a servi patria. Acest lucru era evident mai ales la nivel școlar și universitar, unde pregătirea fizică includea tehnici de supraviețuire, abilități militare de bază și pregătire pentru apărarea civilă.

– *Promovarea sportului ca instrument ideologic*: sportul era utilizat pentru a demonstra superioritatea sistemului sovietic. Participarea la competiții internaționale, precum Jocurile Olimpice⁴ sau Campionatele Mondiale, nu reprezenta doar o chestiune de prestigiu internațional, ci era și o oportunitate de a prezenta superioritatea fizică și morală a omului sovietic. Acest fapt a generat o politică intensă de susținere a sportivilor de performanță și de creare a unui sistem de

² *Teoria și Practica Educației Fizice* (Теория и практика физической культуры). Diverse articole publicate între 1950 și 1989.

³ Barbara Keys. *Globalizing Sport: National Rivalry and International Community in the 1930s* / Harvard Historical Studies. Harvard University Press: 2013, 288 p.

⁴ Traci Starks. *The Soviet Gymnastics Machine: How the USSR's Athletic Programs Led to Olympic Dominance*. ABC-CLIO: 2020.

sport extrem de competitiv, care producea frecvent rezultate remarcabile pe scena internațională.

– *Cultură sportivă de masă*, menținută prin organizarea frecventă a evenimente sportive de mare amploare, parade sportive și campanii de promovare a activității fizice, încurajând populația să participe activ la sport. Aceste inițiative aveau ca scop principal îmbunătățirea sănătății publice, dar și consolidarea solidarității sociale și a spiritului colectiv.

– *Infrastructură și resurse*, menținută și îmbunătățită masiv prin investiții în infrastructura și logistica sportivă, construind stadioane, săli de sport, bazine de înot în toate regiunile. În acest fel, se asigura accesul general la activități sportive, chiar și în zonele rurale. Totodată, sportul era sprijinit prin alocarea de resurse materiale, echipamente și programe de pregătire.

– *Sportul ca mijloc de mobilitate socială*: pentru mulți tineri din familii modeste, sportul reprezenta o oportunitate de a obține recunoaștere, suport financiar și ascensiune socială. Cei care excela în sport aveau posibilitatea de a accede la poziții importante în societate, fie ca antrenori, funcționari ai statului sau chiar politicieni.

Independența și adaptarea la noile realități sociale

În anii 1990-1992, sportul din Republica Moldova a trecut printr-o perioadă dificilă, în mare parte din cauza tranziției țării de la un sistem socialist la unul democratic și de la o economie planificată la cea de piață. Contextul politic și economic a influențat negativ finanțarea și dezvoltarea sportului, ceea ce a avut un impact profund asupra sportivilor și infrastructurii sportive⁵. Dar cel mai dureros a fost începutul războiului pentru integritatea țării din anul 1992. După obținerea independenței în 1991, Republica Moldova s-a confruntat cu probleme economice și sociale majore, iar sportul a fost unul dintre domeniile grav afectate. Finanțarea de stat pentru școlile sportive a scăzut dramatic, iar multe dintre instituțiile care înainte funcționau sub umbrela sistemului sportiv sovietic au fost nevoite să-și reducă activitatea sau chiar să se închidă. Sportul de masă se acomoda și el noilor transformări de democratizare ale societății⁶.

Reflecția presei

Ziarele din acea perioadă au reflectat aceste dificultăți. În publicații precum „Moldova Suverană” și „Tineretul Moldovei” se regăseau articole despre lipsa resurselor materiale, starea precară a bazelor sportive și plecarea antrenorilor și sportivilor de performanță în străinătate, în căutarea unor condiții mai bune de pregătire și competiție. Mulți sportivi de performanță s-au plâns de faptul că sălile și bazele sportive erau într-o stare proastă, iar accesul la echipamente de calitate era limitat. Aceste

⁵ Ion Valer Xenofontov. Cultura fizică și sportul. În: Liliana Corobca (coord.). Panorama postcomunismului în Republica Moldova. Vol. 2. București: Editura Institutului Cultural Român, 2024, pp. 445-469.

⁶ Boris Boguș, Octavian Țicu. *Fotbalul în contextul transformărilor democratice din Europa de Est: cazul Ucrainei, României și Republicii Moldova*. Chișinău: Cartdidact, 2008, 144 p.

probleme sunt discutate în articole din ziarele menționate mai sus, dar și în documente și rapoarte guvernamentale din acea perioadă. De exemplu, într-un articol din „Moldova Suverană” din 1992 se sublinia faptul că mulți sportivi au fost nevoiți să renunțe la cariera sportivă din cauza lipsei suportului financiar și a unei infrastructuri adecvate.

În ciuda acestor dificultăți, Republica Moldova a început să participe la competiții internaționale sub propriul său drapel. În acest context, anul 1992 marchează debutul Moldovei la Jocurile Olimpice de Vară din 1992 (Barcelona), unde sportivii moldoveni au participat în cadrul echipei unificate a fostelor republici sovietice. La această competiție halterofilul Tudor Casapu a cucerit aurul, fiind până în prezent unica medalie la o probă individuală obținută la Jocurile Olimpice⁷. Aceasta a fost o perioadă de tranziție nu doar politică și economică, ci și una sportivă, în care autoritățile încercau să pună bazele unui sistem sportiv național.

Ziarul „Tineretul Moldovei” insera articole despre crearea unor noi federații sportive și despre încercările de a readuce sportivii în competiții internaționale sub noul drapel al Republicii Moldova. Referindu-se la starea de spirit din epocă, antrenorul emerit al Republicii Moldova la sambo Ivan Curdov ne-a relatat: „Zvonurile că vom avea posibilitatea să participăm la Campionatele europene și mondiale de sine stătător, fără ca să trecem prin sita campionatelor Uniunii Sovietice ne-a bucurat nespus de mult, deoarece în URSS erau promovați la turnee internaționale, în mare parte, doar sportivi din RSFSR, preponderent de origine slavă. În pofida faptului că chiar dacă câștigător devenea vreun reprezentant al Moldovei, acesta trebuia să fie cu 2-3 clase net superior celorlalți, ca să fie inclus în lotul URSS pentru participare la competițiile de peste hotare”⁸.

Articole din periodicul „Moldova Suverană” au evidențiat succesele sportivilor moldoveni la turnee internaționale de tenis, atletism și box, subliniind importanța lor pentru moralul națiunii și pentru imaginea internațională a Moldovei⁹.

O temă dureroasă din acea perioadă era pierderea potențialului uman. Sportivii autohtoni, din lipsă de resurse financiare, abandonau sportul de performanță sau migrau spre o altă republică ex-unională sau, în general, plecau în țările occidentale. În presa vremii, cum ar fi „Săptămâna Sportivă”¹⁰, apăreau frecvent articole care comparau organizarea sportivă din perioada sovietică cu cea din perioada de tranziție, subliniind pierderile resurselor umane și financiare. În paralel cu viața cotidiană, exista o nostalgie față de perioada sovietică în sport, fapt sesizat în articolele din acea perioadă referitoare la sprijinul puternic acordat sportului de către autoritățile sovietice, în contrast cu autoritățile noului stat independent. În unele publicații sportive erau subliniate reușitele sportului moldovenesc în cadrul URSS, dar și incertitudinile cu privire la viitorul sportului național. La mijlocul

⁷ Ion Xenofontov (resp. de ed.). *Tudor Casapu, eternul campion*. Ed. a 2-a, rev. și ad., Chișinău: Bibl. Șt. Centrală „Andrei Lupan” (Inst.), 2015, 287 p.

⁸ Interviu realizat de Sergiu Gurin cu Ivan Curdov la 17 septembrie 2024. Arhivă privată.

⁹ Sportul moldovenesc în tranziție. În: *Moldova Suverană*. Nr. 12, iunie 1991, p. 3.

¹⁰ Problemele infrastructurii sportive din Republica Moldova. În: *Săptămâna sportive*. Nr. 5, februarie 1992, p. 7; *Moldova Sport History*. În: www.andron-prodan.blogspot.com (accesat: 21.11.2024).

anilor 1990 s-au susținut teze de doctorat în domeniul psihologiei sportive, având drept lot de cercetare sportivii din Republica Moldova¹¹.

Crearea mișcării olimpice și a Comitetului Național Olimpic din Republica Moldova

Spre sfârșitul anilor '80, Uniunea Sovietică a intrat într-un amplu proces de dezintegrare. Criza social-politică a afectat toate ramurile societății, inclusiv sportul. Încă înainte de destrămarea URSS, personalități cu spirit patriotic și gândire anticipativă din Republica Moldova au sesizat necesitatea creării unei structuri olimpice independente. Unul dintre cei mai fervenți promotori ai ideii respective a fost reputatul ziarist și comentator sportiv Alexandru Gheorghită. Jurnalistul a lansat ideea, pregătind împreună cu un grup de specialiști din domeniul sportului, și a prezentat în instanțele de resort demersurile juridice necesare pentru fondarea și recunoașterea Comitetului Național Olimpic din Moldova atât la nivel intern, cât și pe plan internațional. În acest scop, Al. Gheorghită a realizat o serie de deplasări în Țările Baltice, România, Georgia, în alte state, pentru a se documenta, analiza modul de funcționare a Comitetelor Olimpice din statele respective și pentru a vedea ce este valabil și aplicabil în situația efectivă, adică reală, concretă a Moldovei¹². La 23 iunie 1990, Parlamentul de la Chișinău a adoptat declarația de suveranitate a RSSM. În toamnă, opt membri ai grupului de inițiativă – Alexandru Gheorghită, Valentin Guțu, Nicolae Juravski, Tudor Casapu, Nicolae Piatcă, Petru Comendant, Gheorghe Cuharschi, Petru Caduc – au adresat un Apel către Parlament, Guvern, formațiunile obștești, intelectualitate, către toate forțele patriotice ale republicii, apel publicat în nr. 279 al ziarului „Moldova Suverană” din 29 noiembrie 1990. În acest document, între altele se menționa: „Parte integrantă a renașterii naționale, mișcarea olimpică urmează să asigure în perspectivă suveranitatea Moldovei în domeniul sportului prin contactele nemijlocite cu străinătatea, adică prin evoluția cluburilor și reprezentativelor noastre independente la competițiile internaționale de mare anvergură. Nu ne va fi deloc ușor, de aceea dorim să credem că vom fi susținuți în momentele decisive ale devenirii noastre ca subiect al sportului internațional. Ni s-a oferit șansa istorică să implantăm olimpismul în spiritualitatea poporului nostru și nu avem dreptul să o ratăm. La ora actuală, membrii grupului de inițiativă se ocupă de pregătirea lucrărilor Congresului de constituire a Comitetului Național Olimpic. Apelăm la toți oamenii de bună credință din republică să susțină mișcarea pentru crearea Comitetului Național Olimpic din Moldova. Lucrările Congresului de constituire sunt programate pentru jumătatea a doua a lunii decembrie. Timpul ne-a încredințat misiunea să deschidem o nouă etapă istorică în sportul moldovenesc”. La 10 decembrie 1990 a avut loc adunarea Comitetului Organizatoric, la care au asistat 20 de reprezentanți, pentru pregătirea și desfășurarea Congresului de constituire a Comitetului Național Olimpic.

¹¹ Boris Boguș. *Rolul factorilor psihici în selecția sportivă*. Rezumatul tezei de doctor în psihologia sportului / cond. șt. : prof. univ., dr. Mihai Epuran. Academia Națională de Educație Fizică și Sport din București, București : S. n., 1997, 40 p.

¹² Boris Boguș. *Omul care a valorat mai mult decât a crezut* [despre jurnalistul și comentatorul sportiv Alexandru Gheorghită (1957–2010)]. În: Tatiana Gheorghită. *Alexandru Gheorghită – o viață, un destin*. Chișinău: S. n., 2016, pp. 115–117.

Congresul de constituire al CNO din Moldova s-a desfășurat la 29 ianuarie 1991 în incinta Teatrului „Luceafărul” din Chișinău. Au participat 178 de delegați ai federațiilor și asociațiilor sportive, ai orașelor și raioanelor, formațiunilor obștești din republică, care au votat unanim fondarea Comitetului Național Olimpic și au ales prima componență a acestei structuri, în număr de 57 de persoane, dintre care 23 de membri ai Comitetului executiv. La postul de președinte al CNO au fost înaintați Efim Josanu și Valentin Guțu, ultimul ulterior și-a retras candidatura. Astfel, președinte al CNO din Moldova a fost ales jurnalistul Efim Josanu, vicepreședinți – Valentin Guțu și Alexandru Gheorghiuță, secretar general devenind Nicolai Ambrosi. La 9 martie 1992, Comitetul Național Olimpic din Moldova a fost recunoscut de către Comitetul Internațional Olimpic drept membru provizoriu. Iar la 24 septembrie 1993, CNO a fost declarat membru cu drepturi depline, devenind parte integrantă a CIO¹³.

La 23 iunie 1991, ziua în care a fost adoptată denumirea Republica Moldova, pentru prima dată a fost marcată „Ziua Mondială Olimpică”. Comitetul Național Olimpic era la început de cale. El și-a propus să atragă în mișcarea olimpică masele largi ale populației. La Chișinău, pe arterele rutiere centrale, a fost organizată o cursă de alergări pe distanța de 5 km, la care au concurat circa 300 de atleți, nu numai din capitală, dar și din provincie.

Emblema Comitetului Național Olimpic din Moldova (autorul ideii – Nicolai Ambrosi) a fost aprobată prin Hotărârea nr.5/2 a Executivului CNO din 23 ianuarie 1992. Ea reprezintă o îmbinare a inelelor olimpice cu coroana domnitorului Moldovei Ștefan cel Mare și are următoarea semnificație: istoria, demnitatea națională a poporului, coeziunea forțelor în lupta pentru independență, pace și prosperitate reunite sub flamura tricolorului. Efim Josanu a deținut funcția de președinte al CNO în perioada 1991-2001. Nicolai Ambrosi: secretar general (1991-1997). În 1993 a fost creată Academia Națională Olimpică, primul director al cărei a fost Pavel Tolmacioc, rector al Institutului Național de Educație Fizică și Sport.

Structurile de stat responsabile de domeniul culturii fizice și sportului

Comitetul de Stat pentru Educație Fizică și Sport al RSS Moldovenești (în rusă: *Государственный комитет по физической культуре и спорту*) a fost o structură de bază a administrației sovietice în domeniul sportului și al educației fizice. Această instituție se ocupa de toate aspectele legate de sport la nivel republican și era subordonată guvernului Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești, având, totodată, legături strânse cu ministerele și comitetele centrale de la Moscova, cum ar fi Comitetul de Stat pentru Educație Fizică și Sport al URSS¹⁴. Comitetul coordona activitățile de educație fizică în școli, universități și întreprinderi de stat. Scopul principal era de a asigura ca toți cetățenii, în special tinerii, să fie implicați în sport și activități fizice, considerate esențiale pentru sănătatea națiunii și pregătirea forței de muncă. Totodată, comitetul era responsabil de susținerea sportivilor de performanță și a

¹³ Natalia Donets, Lucia Juravski, Cristina Vasilianov (res. de ed.), *25 de ani ai Comitetului Național Olimpic și Sportiv din Republica Moldova = 25 years of the National Olympic and Sports Committee of the Republic of Moldova*. Chișinău: 2016, 284 p.

¹⁴ Г.П. Андреев. *Физическое воспитание и спорт в Советском Союзе*. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1989.

echipelor naționale care reprezentau RSS Moldovenească la competiții regionale, naționale și internaționale, inclusiv la competițiile din cadrul URSS. Tot el coordona selecția sportivilor care puteau fi propuși pentru a reprezenta Uniunea Sovietică în competițiile internaționale majore, cum ar fi Jocurile Olimpice. Comitetul planifica și coordona un calendar complex de evenimente sportive, competiții școlare, universitare și regionale. De asemenea, organiza turnee importante, precum Sparta-chiadele sovietice, care aveau loc la nivel național și care erau un instrument de mobilizare și popularizare a sportului¹⁵.

După destrămarea Uniunii Sovietice, în perioada 1991-1996, sportul din Republica Moldova a trecut în responsabilitatea Ministerului Cercetării și Învățământului, iar nemijlocit de problemele sportului se ocupa Departamentul de Stat pentru Tineret și Sport, structură administrativă nou-creată. Această instituție avea rolul de a coordona activitățile sportive la nivel național, de a sprijini sportivii de performanță și de a crea cadrul legal și administrativ necesar pentru dezvoltarea sportului. Ministerul a gestionat finanțarea cluburilor sportive, a federațiilor sportive naționale și a participării sportivilor moldoveni la competiții internaționale. De asemenea, Departamentul s-a ocupat de tranziția infrastructurii sportive de la modelul sovietic la cel național. Primul director general al Departamentului de Stat pentru Tineret și Sport a fost Grigorie Popovici, care ulterior a devenit prim-vice-ministru al Tineretului, Sportului și Turismului, apoi vicepreședinte al Comitetului Național Olimpic din Republica Moldova și, în final, secretar general al CNO¹⁶.

La 1992, au prins viață primele acte normative cu privire la domeniul educației fizice și sportului, în ședința respectivă consemnată prin procesul-verbal nr. 2 din 24 iunie 1992. Ședința a fost prezidată de Petru Sandulachi, ministrul Tineretului, Sportului și Turismului, fiind și președintele Colegiului, asistat de membrii Colegiului: Gr. Popovici, E. Chilari, V. Cucu, V. Florea, E. Josanu, M. Camerzan. De asemenea, au fost prezenți colaboratorii Ministerului (conducători ai principalelor organizații sportive): N. Piatac, L. Bujor, V. Bolocan, P. Plugaru, D. Maxumciuc, S. Cornețchi, M. Dobrovolschi, N. Vacurov, B. Garbuz, V. Furculiță, dar și alți funcționari din cadrul CNO: N. Ambrosi, M. Hîncu, președintele sindicatului. La acea ședință raportorii au prezentat actele normative cu privire la Regulamentele de funcționare a școlilor sportive, cluburilor sportive, a federațiilor sportive naționale, Regulamentul de conferire a categoriilor de arbitraj, a normelor financiare, a loturilor naționale etc.

Făcând o analiză a actelor normative, circularilor și dispozițiilor ministerelor s-a constatat că procesele-verbale din ianuarie, pentru prima dată, erau redactate atât în limba rusă cât și în limba română. La data de 19 ianuarie 1991 a fost aprobat Statutul Federației de Alpinism și Escaladă, Federația de Atletism în redacție nouă și în limbile rusă și română¹⁷.

¹⁵ Ion Ceban. Sport și educație fizică în RSS Moldovenească: O retrospectivă a politicii sovietice. În: *Revista de Istorie Contemporană*. Nr. 3, 1995.

¹⁶ Nicolai Ambrosi. *Grigore Popovici: O viață dedicată sportului*. Chișinău: Universul, 2006, 256 p.

¹⁷ Fondul arhivei curente a Ministerului Educației și Cercetării. Departamentul de Stat pentru Problemele Tineretului și Sport al RSS Moldovenești. Procesele-verbale ale hotărârilor colegiului. Chișinău. 30.01.1991.

Considerații finale

Tranziția sportului în Republica Moldova de la perioada sovietică la perioada de independență a fost un proces complex, marcat de schimbări semnificative în structura, organizarea și filosofia sportului. În perioada sovietică, sportul era un instrument de propagandă și mândrie națională, cu un sistem bine definit de pregătire, unde sportivii beneficiau de suport guvernamental substanțial. Această eră a fost caracterizată de accentul pe sporturile de echipă și competițiile internaționale, cu scopul de a demonstra superioritatea sistemului socialist.

Odată cu obținerea independenței în 1991, Republica Moldova a început o tranziție spre un model de sport mai deschis și mai diversificat, influențat de valorile economiei de piață și ale democrației. Această schimbare a fost însoțită de provocări, cum ar fi lipsa fondurilor, infrastructura sportivă deteriorată și migrarea sportivilor de performanță. Organizațiile sportive au început să se restructureze, cu un accent mai mare pe autonomie și parteneriate cu sectorul privat.

De asemenea, a avut loc o diversificare a disciplinelor sportive, cu o atenție sporită asupra sporturilor individuale și de contact, care au câștigat popularitate în rândul tinerilor. Sporturile tradiționale au început să coexiste cu cele noi, iar inițiativele comunitare au jucat un rol important în promovarea sportului la nivel local.

În concluzie, tranziția sportului din Republica Moldova a fost un proces de adaptare la noile realități sociale, economice și politice. Deși provocările au fost considerabile, această perioadă a deschis calea pentru o mai mare diversitate și accesibilitate în sport, contribuind la dezvoltarea unei culturi sportive mai incluzive și moderne.

Anexa 1. Interviu realizat cu personalități din domeniul sportului.

– Cum ați văzut tranziția sportului moldovenesc de la sistemul sovietic totalitar la cel independent?

Eugen Cucer. – Din anul 1987 am activat în calitate de vicepreședinte la Comitetul pentru Cultură Fizică și Sport pe lângă Sovietul Miniștrilor al RSSM. Președintele Comitetului era Grigore Popovici. În perioada în care am activat, fondul alocat sportului constituia circa 6,5 mil. ruble. În perioada anilor 1991-1992, a început procesul de destrămare a URSS, domeniul sportului nu a suferit, deoarece structurile și sistemul a continuat să funcționeze, problemele majore au început să apară la începutul anilor 2000, atunci când Victor Stepaniuc a eliminat sursa de finanțare pentru sport syndicatele, din acel moment s-a început declinul în domeniul sportului de performanță, inclusiv distrugerea infrastructurii sportive și demotivarea antrenorilor și sportivilor”.

Nicolae Piatac. – Din anul 1984 și până în anul 1990, am activat în funcție de director interimar în cadrul Școlii Sportive Republicane de Măiestrie Superioară nr. 2. De ce interimar? Deoarece nu eram membru de partid. Aveam un buget de 1,8 mil. lei, bani erau mai mult decât suficienți, iar dacă se terminau, în două zile ni se alocau cifra solicitată de la Comitetul pentru Cultură Fizică și Sport. Sportivii erau echipați de două ori pe an, erau asigurați cu medicamente și susținătoare de efort. Din 1990 a fost creat Ministerul Tineretului, Sportului și Turismului, iar eu

eram membru al colegiului de elaborare a politicilor publice. Anii 1990-92 au fost ani grei pentru sportul autohton, s-a redus finanțarea semnificativ. Dar cele mai grele timpuri au venit imediat după Jocurile Olimpice de la Barcelona din 1992. Desigur, sportul se dezvoltă mai departe, mai degrabă există pe inerția celui din timpurile URSS. Momentul critic a fost 1996. După 1996 s-a decis să se facă schimbări majore, cum ar fi burse pentru sportivii de performanță cu întreg pachetul social, astfel sportivii aveau chiar și carnet de muncă, se alocă resurse financiare mai multe, se consolida sectorul. Ce-i drept aceasta nu a durat mult, deoarece anul 1999 a adus o criză economică nemaipomenită, unde domeniul sportului a fost primul pus la pământ, din păcate.

Nicolai Ambrosi: – Odată cu destrămarea URSS, dezvoltarea sportului din țară a început să mai scadă din turații. Unul din factorii principali care au dus la această dinamică negativă a fost diminuarea resurselor financiare și a instrumentelor de finanțare a sportului, despre aceasta am scris în lucrarea editată în anul 2018¹⁸. În activitatea sportivă din Republica Moldova, managementul este văzut ca o posibilitate de rezolvare a problemelor. Managementul nu a avut succes în acest domeniu, deoarece el constituia mai mult o poveste fabuloasă decât o profesie. Lipsa unor servicii de educație, training și consultanță au făcut ca posibilitățile reale ale managementului să nu aducă schimbările mult dorite. Inexistența normelor legislative și a ideilor au făcut ca activitatea sportivă și nivelul performanțelor ei să scadă. Ineficiența managementului din sportul moldovenesc a dus la o adaptare greoaie la noile condiții socioeconomice în care sportul necesită orientări noi. Perioada de trecere are nevoie de o schimbare extinsă la nivelul comunităților profesionale, bazată pe crearea unui sistem de valori în care aplicarea de metode, tehnici sau instrumente manageriale să crească eficiența la nivel organizațional. Din domeniile conexe, în sport a pătruns o uriașă avalanșă de indici de tehnicitate care va conduce cercetarea din acest domeniu la o mare diversitate care să influențeze obținerea de performanțe superioare.

Anexa 2. Lista martorilor. Interviu

1) **Ambrosi Nicolai**, funcționar public la începutul anilor 1990. Primul secretar general al Comitetului Național Olimpic al Republicii Moldova, doctor în economie. Interviu realizat la 25 octombrie 2024.

2) **Cucer Eugen**, fost funcționar public în domeniul sportului. S-a pensionat în 2014 din cadrul Ministerului Tineret și Sport al Republicii Moldova. Interviu realizat la 10 octombrie 2024.

3) **Curdov Ivan**, maestru al sportului și antrenor emerit la lupta SAMBO. La sfârșitul anilor 1980, antrenorul lotului de „Sambo”. Interviu realizat la 17 septembrie 2024.

4) **Piatac Nicolae**, funcționar public, din 1991 activează la Comitetul Național Olimpic și Sportiv al Republicii Moldova. Interviu realizat la 24 octombrie 2024.

¹⁸ Nicolai Ambrosi, Anatolie Budevici-Puiu, Ana Carp. *Bazele economiei culturii fizice și sportului*. Curs universitar pentru alolingvi. Specialitatea: Organizarea și dirijarea sportului. Chișinău: 2018, 343 p.

.....

Chestiunea Basarabiei între Rusia (Rusia țaristă, Rusia sovietică, URSS) și România din secolul al XIX-lea până la sfârșitul Primului Război Mondial¹

Xiaoru LI

UNIVERSITATEA CAPITAL NORMAL DIN BEIJING, CHINA

The issue of Bessarabia between Russia (Tsarist Russia, Soviet Russia, USSR) and Romania = from the 19th century to the end of World War I. In 1812, Tsarist Russia won the Russo-Turkish War and seized the eastern part of the Principality of Moldavia from the Ottoman Empire, naming the territory Bessarabia. At the end of World War I, the February Revolution and the October Revolution broke out one after another, and there was a chaotic situation of two regimes coexisting in Russia. The government of Soviet Russia unilaterally announced its withdrawal from the war, causing the Romanian front to collapse. At the invitation of the Bessarabian “Council of the Country (Sfatul Țării)”, the Romanian army entered the Bessarabian territory and completed the annexation of Bessarabia. Soviet Russia always refused to recognize the legitimacy of Bessarabia’s annexation to Romania, believing that it was an “illegal occupation” carried out by Romania taking advantage of the chaos after the October Revolution in Russia. Romania adhered to the principle of national self-determination and believed that the annexation of Bessarabia in 1918 reflected the mainstream wishes of the local Romanian people. It finally obtained the recognition of the Allied Powers that Bessarabia belonged to Romania by signing the Paris Protocol in 1920.

Keywords: Bessarabia, World War I, territorial disputes, Council of the Country.

Problematica disputei teritoriale dintre Rusia (Rusia țaristă - Rusia sovietică - Uniunea Sovietică) și România în chestiunea Basarabiei este dintotdeauna una dintre problemele importante care a atras atenția savanților din domeniul istoriei relațiilor internaționale, în special, în istoria relațiilor dintre țările balcanice. Cercetătorii din România, Uniunea Sovietică, Rusia, Ucraina, Moldova și mediul academic occidental au publicat numeroase documente de arhivă și lucrări pe această temă. Comunitatea academică din China este limitată în investigarea acestei probleme de factori precum: barierele lingvistice și lipsa accesului la documentele de arhivă ori-

¹ This article was funded by China Scholarship Council. This article is one of the interim results of the major project of Beijing Social Science Fund “Research on Balkan Conflicts and Great Power Decision-making before and after World War II 1933-1947” (Project No.: 20ZDA13) and the 2021 Beijing Post-doctoral Work Fund-funded Innovation and Research Project “War and Territory: Research on the Bessarabian Issue in the World War” (Project No.: 2021-ZZ-154).

ginal. Prin urmare, cercetările în acest domeniu sunt relativ minore. Deși această problemă a fost abordată în China în unele studii academice referitoare la istoria relațiilor internaționale, istoria diplomatică și istoria națională, acestea sunt destul de generale și succinte. Însă e de menționat că încă mai lipsește un studiu aprofundat al originii, dezvoltării și soluționării acestei probleme. În articolul de față, bazat pe materialele de arhivă declassificate, publicate oficial, se încearcă înțelegerea sistematică a originilor agravării problemei basarabene între Rusia țaristă (și ulterior Rusia sovietică) și România din secolul al XIX-lea până la sfârșitul Primului Război Mondial. De asemenea, pe această bază ar trebui să se analizeze motivele influenței basarabene asupra ambelor țări și chiar asupra unor probleme internaționale.

Anexarea Basarabiei de către Rusia țaristă în secolul al XIX-lea

Influența Imperiului Rus în Balcani a debutat la începutul secolului al XVIII-lea și s-a aprofundat treptat de la sfârșitul secolului al XVIII-lea până în secolul al XIX-lea. Dintre acestea, ocuparea Principatului Moldovei la începutul secolului al XIX-lea a devenit un pas-cheie în politica balcanică a Imperiului Rus, marcând trecerea de la intervenția indirectă la controlul teritorial direct. Aceste acțiuni nu numai că au consolidat poziția Imperiului Rus la Marea Neagră, dar au și accelerat declinul Imperiului Otoman și apariția naționalismului balcanic. În anul 1812, Rusia țaristă a câștigat al șaptelea război ruso-turc. Prin semnarea Tratatului de la București (16/28 mai 1812), Rusia țaristă a anexat teritoriul dintre râurile Prut și Nistru - partea de est a Principatului Moldovei, acoperind o suprafață de circa 44.400 de kilometri pătrați. În luna iulie a anului următor, conform *Cârmuirii temporare în Basarabia*², Rusia țaristă, pentru a deosebi acest pământ de restul teritoriilor Principatului Moldovei, a numit-o *Basarabia*, iar orașul Chișinău a devenit centrul administrative al regiunii. De atunci și până în 1917, acest teritoriu s-a aflat sub controlul Rusiei țariste, cu excepția unei scurte perioade (1856-1878), când unele județe din sudul Basarabiei au fost restituite Principatului Moldovei³ și după unirea principatelor românești, acestea au devenit parte a României. În primii ani ai existenței Basarabiei, ea s-a bucurat de o oarecare autonomie, dar această autonomie a fost desființată treptat. În același timp, Rusia țaristă a promovat o politică de intensă rusificare în zonă, încurajând strămutarea rușilor și ai altor imigranți în Basarabia, astfel diluând populația românească locală, pentru a schimba structura etnică și a întări controlul Imperiului Rus asupra Basarabiei.

Anexarea Basarabiei în 1812 a permis Rusiei țariste să-și stabilească frontieră către râul Prut, să controleze direct Dunărea de Jos și să consolideze controlul asupra coastei de nord a Mării Negre, punând bazele extinderii sale în continuare în Balcani și Caucaz. Pentru Principatul Moldovei, pierderea Basarabiei a dus la împărțirea propriului teritoriu și a etniei sale. Cu toate acestea, fiind un stat vasal al Imperiului Otoman la acea vreme, acesta a fost nevoit să accepte cedarea teri-

² *Записки Бессарабского статистического комитета*. Кишинев: печат. в тип. обл. правления, III, 1868, cc. 108-110. A se vedea și: Ion Eremia, *Basarabia: Dăinuire românească prin istorie și limbă*. Chișinău: Editura USM, Oradea: Editura Universității din Oradea, 2024, pp. 207-208.

³ *Relațiile externe ale țării Moldovei în documente și materiale (1360-1858)*. Editor, selecția documentelor și studiul introductiv Ion Eremia. Ediția a III-a, rev. și ad. Chișinău: Cartdidact, 2020, p. 861.

torului. K. Marx, discutând această problemă, a subliniat: „Turcia nu are dreptul să cedeze ceea ce nu-i aparține, pentru că guvernul otoman nu a avut niciodată suveranitate asupra României”.⁴ În următoarea sută de ani, românii au așteptat cu nerăbdare ocazia de a-și revendica teritoriile pierdute și de a-și realiza visul de unire a teritoriilor românești.

În timpul Războiului Crimeii din 1853-1856, Rusia țaristă a ocupat cele două principate ale Țării Românești și Moldovei, dar, în cele din urmă, a fost învinsă în lupta pentru dominația din Orientul Apropiat de Marea Britanie, Franța și Imperiul Otoman. Potrivit Tratatului de la Paris, semnat în anul 1856, Rusia țaristă a pierdut Delta Dunării și trei orașe din fâșia de sud a Basarabiei (Cahul, Izmail, Bolgrad), care au fost restituite Principatului Moldovei, stat vasal al Imperiului Otoman. De menționat că, în acea perioadă, principatele Moldovei și Țării Românești se aflau sub „protecția colectivă” a puterilor europene⁵.

La mijlocul secolului al XIX-lea, sub influența fluxului revoluționar din 1848, conștiința națională românească a început să se trezească. În anul 1859 Principatul Moldovei s-a unit cu Principatul Țării Românești, formând un nou stat numit - Principatul Unit al Moldovei și Țării Românești, care a fost în anul 1862 redenumit - Principatul României. Deși la acea vreme Principatul României se afla încă sub suzeranitatea turcilor otomani, s-a realizat unificarea constituțiilor și administrarea celor două principate, ceea ce a reprezentat un pas important pentru România spre crearea unui stat național unic și independent.

În anul 1877, Rusia țaristă a declarat din nou război Turciei. În luna februarie a anului următor, părțile au semnat Tratatul de la San Stefano⁶, prin care s-a recunoscut oficial independența României. Totuși, mai târziu, conform Tratatului de la Berlin⁷, cele trei orașe sudice ale Basarabiei, revenite anterior Principatului Moldovei, au trecut din nou în Rusia țaristă. Franța, Germania și Marea Britanie și alte state au recunoscut oficial independența României în februarie 1880⁸, punând capăt celor peste 400 de ani de suzeranitate otomană și începând oficial stabilirea relațiilor diplomatice. În martie 1881 a fost încoronat Carol I, astfel fiind proclamat Regatul României.⁹

Odată cu formarea Regatului României în anul 1881, acesta a dobândit statut de suveran. Și de acum înainte își putea înainta propriile pretenții ca stat suveran în raport cu acordurile teritoriale din care fusese exclus anterior. În același timp, trezirea naționalismului balcanic în secolul al XIX-lea a întărit identitatea românilor din Basarabia sub stăpânirea Rusiei țariste, contribuind, în cele din urmă, în anul 1918, la comasarea și unirea Basarabiei cu România.

⁴ 马克思：《关于罗马尼亚人的札记》，陆象淦译，人民出版社，1973年版，第5页。

⁵ *Relațiile externe ale țării Moldovei în documente și materiale (1360-1858)*, pp. 858-862.

⁶ *Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917*. М.: Гос. изд-во полит. литературы, 1952, сс. 159-175.

⁷ Ф. Мартенс. Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. Т. VIII. Изд. 1888, сс. 639-675.

⁸ В.Н. Виноградов. Румыния: от союза с Россией к союзу с Центральными державами. В: *В пороховом погребѣ Европы 1878-1914 гг.* М.: Индрик, 2003, с. 142.

⁹ Daniel Crețu. *Proclamarea Regatului României și atitudinea Marilor Puteri* (https://revistatransilvania.ro/wp-content/uploads/2017/01/08_Daniel_Cretu.pdf) (accesat 04.04.2025).

Relațiile ruso-române înainte și după Revoluția din octombrie

În anul 1914 a început Primul Război Mondial. După declararea neutralității și a mai multor negocieri, România a ajuns, în cele din urmă, la o înțelegere cu Puterile Aliate pe data de 4 (17) august 1916, acceptând să li se alăture în război.

Pe data de 14 august (27) România oficial a declarat război Austro-Ungariei. A doua zi, 125.000 de soldați români au trecut granița și au lansat un atac asupra Transilvaniei, forțând Puterile Centrale să lupte pe un alt front. Inițial, armata română obținuse un succes rapid și avansase cu zeci de kilometri spre armata austro-ungară. Dar până la începutul lunii septembrie, trupele inamice au alungat armata română înapoi la graniță. La sfârșitul lunii noiembrie a început bătălia de la București, în care armata română a suferit o înfrângere majoră. Până în decembrie, aproape două treimi din România, inclusiv capitala - orașul București - a fost ocupată de trupele Puterilor Centrale. Ca urmare, trupele române rămase au început să se retragă spre nord-est. Cu puțin timp înainte de căderea capitalei, familia regală și guvernul român s-au retras la Iași, unde se afla comandamentul frontului român și ambasada Imperiului Rus, creând guvernul unificat de rezistență. În același timp, România, în scopuri de asigurare, și-a transportat cu un tren special rezervele naționale de aur și alte lucruri valoroase în Rusia.

Conform Pactului militar ruso-român, completat de Tratatul de la București, semnat între România și Puterile Aliate, Rusia țaristă s-a angajat să trimită un corp militar în sprijinul armatei române: „am promis că voi trimite două divizii de infanterie și una de cavalerie în Dobrogea în timpul mobilizării armatei române pentru lupta comună împotriva armatei bulgare”.¹⁰ Pe data de 3 (16) decembrie 1916 s-a constituit un nou Front românesc, pe care, pe lângă trupele române rămase, erau staționate și câteva corpuri militare rusești. Comandant-șef a devenit regele Ferdinand I al României, iar cartierul general din Iași se subordona direct cartierului general rus de la Moghiliov. Astfel, pe frontul românesc a domnit de ceva vreme o liniște relativă.

Dar, odată cu izbucnirea Revoluției din februarie în Rusia, pe data de 8 martie (23 februarie) 1917, și ulterioara renunțare la tron a țarului Nicolae al II-lea, armata rusă de pe front a început să se dezintegreze. La acest moment, Rusia se afla la răscrucea „războiului sau a păcii” în Primul Război Mondial. Alexander Kerensky, noul prim-ministru al Guvernului Provizoriu rus, care a urmat politici capitaliste, credea că Rusia ar trebui să avanseze și să se retragă împreună cu Marea Britanie, Franța și alte țări. Așa că, s-a decis să continue lupta împotriva Puterilor Centrale. Cu toate acestea, eșecul „ofensivei Kerensky” din iulie a învins complet armata rusă și nu mai avea nicio capacitate de luptă. Pe data de 25 octombrie (7 noiembrie) a început Revoluția din octombrie, iar noul guvern sovietic de la Petrograd a emis „Decretul asupra păcii”¹¹, declarând unilateral încetarea focului. Rusia s-a retras din război, iar frontul românesc s-a prăbușit. Drept urmare, armata română a pierdut sprijinul și asistența necesară din partea Puterii Aliate - armata rusă, ceea ce a schimbat considerabil situația de pe frontul românesc. În acest moment, pe Frontul Român erau stațio-

¹⁰ М.Н. Покровский. Царская Россия в мировой войне. Т. 1, Ленинград: Государственное издательство, 1925, док. 137, сс. 226-230.

¹¹ Ema Nastovici. Decret asupra păcii. În: *Studii si articole de istorie*. XXX-XXXI. 1975, pp. 135-140

nate, în principal, trupele românești, iar acestea se aflau sub comanda unificată a generalului rus D. G. Șcerbaciiov, comandant-șef al Frontului Român.

Pe data de 26 noiembrie (9 decembrie) 1917, cu sprijinul reprezentanților militari francezi de pe frontul românesc, generalul Șcerbaciiov, în numele guvernului român, a semnat un acord de armistițiu cu comandamentul german și austriac de la Focșani. Acest acord nu prevedea însă decât o încetare temporară a focului, iar în martie 1918 Puterile Centrale au început să facă presiuni asupra României pentru a semna un tratat de pace și încetare definitivă a ostilităților. Totodată, pe data de 18 februarie (3 martie) 1918, cu scopul de a ieși din Primul Război Mondial, Rusia sovietică a semnat și un tratat de pace cu Germania la Brest-Litovsk, cedând o parte semnificativă a teritoriului și, totodată, recunoscând independența Ucrainei¹².

Din acel moment, România a fost înconjurată din toate părțile de trupe germane și austriece, aflându-se într-o stare complet lipsită de apărare. În aceste condiții, la 20 februarie (5 martie) la Bufta, suburbie a Bucureștiului, delegația României a semnat un Tratat preliminar de pace cu Puterile Centrale. Acest tratat preliminar de pace a devenit o continuare a armistițiului de la Focșani. Tratatul definitiv de pace a fost semnat ulterior la București la 24 aprilie (7 mai) 1918¹³.

Unirea Basarabiei cu România

Tulburările din timpul Primului Război Mondial au lăsat în nesiguranță viitorul Basarabiei. Valul revoluției bolșevice din octombrie 1917 a fost ca o furtună care a cuprins Rusia, afectând și Basarabia, astfel, provocând un val de mișcare pentru independență națională în această regiune.

În perioada 20-27 octombrie 1917, la Chișinău, a avut loc Congresul Militar Moldovenesc, la care Comitetul Militar a declarat Basarabia Republică Autonomă și a instituit Sfatul Țării ca organ legislativ¹⁴. Necesitatea creării acestui organ a fost explicată mai târziu de către alesul președinte Ion C. Inculeț în discursul său inaugural: „Republica Rusă este în mare pericol. Lipsa puterii în centru și anarhia care a cuprins întreaga țară amenință cu moartea întregul stat... Sfatul Țării trebuie să protejeze regiunea de înfrângerea definitivă”¹⁵. Pe data de 2 decembrie (15) Sfatul Țării a proclamat formarea Republicii Democratice Moldovenești¹⁶. Totodată, au fost

¹² Документы внешней политики СССР. М., 1957. Т. 1. С. 47-50. Джон Уилер-Беннет. *Врестский мир. Победы и поражения советской дипломатии*. Перевод с англ. С.К. Меркулова. М.: ЗАО Центрполиграф, 2009.

¹³ „Pacea de la București”-Tratat de pace între România și Puterile Centrale. Semnat semnat la București, 7 mai 1918 (<https://web.archive.org/web/20130223024635/https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/rou-treat.html>).

¹⁴ Detalii a se vedea: Valeriu Popovschi. *Biroul de organizare al Sfatului Țării: (27 octombrie – 21 noiembrie 1917): Republica Democratică Moldovenească: (Formarea și evoluția – 1917-1918)*. București: Editura Academiei Române; Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2017, pp. 21-184; Vitalie Ciobanu, Mihai Tașcă. *Organizarea și desfășurarea Congresului militarilor moldoveni (20-27 octombrie 1917)* (https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/546-564-compressed.pdf)

¹⁵ Бессарабия на Перекрестке Европейской Дипломатии: Документы и Материалы. М.: Издательство «ИНДРИК», 1996, с. 200-201; I. Constantin, I. Negrei, Gh. Negru. Ioan Pelivan, *Părinte al mișcării naționale din Basarabia*. Ediția a II-a, revăzută și completată, Chișinău, 2012, pp. 97-98; Procesul verbal nr. I al ședinței Sfatului Țării din 21 noiembrie 1917, *Op. cit.*, pp. 162-163.

¹⁶ Detalii a se vedea: Valeriu Popovschi. *Biroul de organizare al Sfatului Țării: (27 octombrie – 21 noiembrie 1917): Republica Democratică Moldovenească: (Formarea și evoluția – 1917-1918)*. București: Editura Academiei Române; Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2017, pp. 229-346.

confirmate statutul și atribuțiile Sfatului Țării, și anume: până la convocarea adunării constituante, cea mai înaltă autoritate a Republicii Democrate Moldovenești este Sfatul Țării, compus din reprezentanți ai tuturor organizațiilor democrației revoluționare, naționalități individuale și reprezentanți ai zemstvelor și ai autonomiei locale. Sarcina principală a Sfatului Țării a fost pregătirea pentru convocarea Adunării Constituante a Basarabiei și rezolvarea problemelor de gestionare a terenurilor înainte de convocarea Adunării Constituante¹⁷.

Procesul de creare a Sfatului Țării ca organ decizional național legitim în Basarabia nu s-a petrecut peste noapte, fiind, inevitabil, influențat de situația internă și internațională. Alegerea lui a avut o anumită rezonanță, în contextul istoric al vremii, pentru că după Revoluția din octombrie, în Rusia nu a existat o Organizație Administrativă Centrală legală. Guvernul provizoriu de la Petrograd fusese depozitat de drepturile sale, iar bolșevicii nu-și extinseseră încă puterea la periferia țării. De asemenea, mulți oameni au fost mobilizați pe front, ceea ce au făcut imposibile alegerile directe. Anarhia și haosul au cuprins întreaga țară, astfel că, în asemenea condiții, prezidiul Sfatului Țării a optat, în cele din urmă, pentru alegeri indirecte prin comitete militare, țărănești și muncitorești, precum și comitete ale corporațiilor profesionale și politice create.¹⁸

Până la mijlocul lunii decembrie 1917 frontul românesc, practic, încetase să mai existe. În acel moment, situația politică din Rusia și Basarabia era extrem de haotică. Republica Democrată Moldovenească era situată între Rusia Sovietică, Rada Centrală a Ucrainei și România, iar toate partidele își urmăreau propriile obiective în Basarabia. Din cauza lipsei forțelor de menținere a ordinii în spatele frontului, liderii Republicii Democrate Moldovenești Ion C. Inculeț, Daniel Ciugureanu, Pan Halippa și alții s-au adresat comandantului-șef al armatei ruse de pe frontul românesc, generalul Șcerbaciiov, și guvernului din Iași al României cu cererea de a trimite trupe, pentru a acorda ajutor. Noaptea târziu, pe data de 27 decembrie 1917 (9 ianuarie 1918), Sfatul Țării s-a întrunit într-o ședință specială și a discutat repetat chestiunea invitării trupelor străine, cu scopul de a pune capăt „stării de anarhie”. Ulterior, cu acordul generalului rus Șcerbaciiov, trupele române au început să pătrundă în Basarabia.

Guvernul sovietic a fost revoltat de intrarea armatei române în Basarabia. În opinia lor, acțiunile României nu au vizat eliberarea Basarabiei, ci combaterea revoluției ruse. Pe data de 31 decembrie (13 ianuarie 1918), guvernul sovietic a trimis o notă guvernului român, în care acuza armata română de încercuirea și dezarmarea Regimentului 194 Infanteria Troitsko-Sergievski din Divizia 49 al Armatei Ruse de pe Frontul Român, oprirea aprovizionării cu rații militare etc., cerând „guvernului român eliberarea deținuților și garantarea că astfel de acțiuni nu se vor mai repeta”. În declarație se mai spunea că, dacă nu vor primi un răspuns timp de 24 de ore, guvernul sovietic va considera acest lucru drept o întrerupere

¹⁷ *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România 1917-1918*. Documente ed. de Ion Calafeteanu și Viorica-Pompilia Moisuc, Chișinău, 1995, pp. 117-120; *Relațiile Româno-Sovietice*. Documente, Vol. I. 1917-1934. București: Editura Enciclopedică, 1999, pp. 3-5.

¹⁸ Valentin Burlacu. *Unirea Basarabiei cu România cu România și recunoașterea ei internațională*. București: Editura Academiei Române; Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei “Carol I”, 2019, p. 173.

a relațiilor dintre cele două țări și va lua măsuri drastice, cu impact militar¹⁹. La ora 9 seara a aceleiași zile, guvernul sovietic a reținut reprezentanții ai Ambasadei României, în frunte cu trimisul extraordinar și ministrul plenipotențiar al României la Petrograd, Constantin I. Diamandy, întemnițându-i în închisoarea reduta Trubetskoy a Cetății Petropavlosk în semn de protest față de partea română.

Arestarea ambasadorului României a provocat grave consecințe diplomatice. A doua zi, dis-de-dimineață, reprezentanții tuturor misiunilor diplomatice din Petrograd, în frunte cu ambasadorul american Francis, au luat o decizie colectivă, deplasându-se la Smolny, pentru a solicita o întrevedere cu președintele Sovietului Comisarilor Poporului, Vladimir Lenin. Acestuia i-au înmănat un memorandum semnat de reprezentanții Corpului diplomatic ai 20 de țări, inclusiv ai ambasadei Franței, Statelor Unite, Japoniei, în care se menționa că „arestarea trimisului plenipotențiar al României încalcă grav imunitatea diplomatică a acestuia”, „indiferent de cauzele care au condus la aceasta, cauze ce nu se pun în discuție”, iar „domnul Diamandy și membrii ambasadei sale trebuie imediat să fie eliberați”.²⁰ După negocieri, Sovietul Comisarilor Poporului a acceptat condiția și, în aceeași zi, a emis ordinul de eliberare.

Președintele Consiliului de Miniștri și Ministrul Afacerilor Externe al României, Ion C. Brătianu, a expediat o telegramă trimisului Diamandy prin care îi cerea să verifice autenticitatea ultimatumului menționat mai sus al Consiliului Comisarilor Poporului din Rusia Sovietică, exprimându-și poziția țării sale astfel: „măsurile de securitate și acțiunile polițienești ale autorităților române nu conțin armată împotriva autorităților ruse. Aceste măsuri au scopul limitat de a preveni conflictele armate pe teritoriul României și de a preveni mișcările dezordonate care duc la jaf și devastare”.²¹ În același timp, înaintarea României în regiunea Basarabiei mai e recunoscută de Marea Britanie, Franța, SUA și alte țări. Ei credeau că acțiunile armatei române erau în interesul Antantei, fiind o măsură temporară și pur militară. În telegrama din 5 (18) ianuarie, pe care trimisul francez la Iași, Saint-Oler, a expediat-o Consuliului de la Chișinău, se menționa: „Intrarea trupelor române în Basarabia este o măsură pur militară, pentru a asigura funcționarea normală a spatelui frontului ruso-român, în conformitate cu regulile existente în toate statele beligerante”.²² În asemenea circumstanțe, cu sprijinul opiniei publice internaționale favorabile, armata română a continuat să treacă Prutul și să avanseze către Basarabia.

Pe data de 13 (26) ianuarie trupele române au intrat în orașul Chișinău. În aceeași zi, Consiliul Comisarilor Poporului din Rusia Sovietică a adoptat o rezoluție, în care se menționa despre întreruperea tuturor relațiilor diplomatice cu România. Apoi, au fost expulzați imediat, în cel mai scurt drum, toți reprezentanții ambasadei române și ai autorităților române din țară. De asemenea, Consiliul a anunțat

¹⁹ ДВП СССР. Т. I. М.: 1959, док. 45; Советско-Румынские Отношения: Документы и Материалы. В 2 т. Т. I: 1917-1934, М.: Международные Отношения, 2000, док. 5.

²⁰ ДВП СССР. Т. I. М.: 1959, док. 48; Советско-Румынские Отношения: Документы и Материалы: В 2 т. Т. I: 1917-1934. М.: Международные Отношения, 2000, док. 6; *Relațiile Româno-Sovietice. Documente*. Vol. I. 1917-1934. București: Editura Enciclopedică, 1999, doc. nr. 6, pp. 10-13.

²¹ *Relațiile Româno-Sovietice, Documente*, vol. I, 1917-1934, București: Editura Enciclopedică, 1999, doc. nr. 7, p. 14.

²² *Бессарабия на Перекрестке Европейской Дипломатии: Документы и Материалы*. М.: Издательство «ИНДРИК», 1996, сс. 207-208.

despre confiscarea rezervelor de aur românești, exportate și depozitate la Moscova în anii 1916-1917²³.

Pe data de 24 ianuarie (6 februarie) 1918, la Chișinău, Sfatul Tarii a declarat independența Republicii Democratice Moldovenești, enumerând privilegiile cetățenilor din regiunea Basarabiei, inclusiv dreptul la autonomie, drepturile diferitor etnii și finalizarea împărțirii administrative a teritoriului. Sfatul Țării a invitat și trupele române să intre în țară, pentru a proteja căile ferate și a aproviziona cu alimente prima linie a frontului.²⁴ La scurt timp după aceea, pe 20 martie (2 aprilie), conducătorii Sfatului Țării Ion C. Inculeț, Pan Halippa și Daniel Ciugureanu, la invitația premierului României Alexandru Marghiloman, au venit la Iași, pentru a discuta problema alipirii Basarabiei la România, iar pe 27 martie (9 aprilie) Sfatul Țării a adoptat cu 86 voturi pentru, 36 abțineri și 3 voturi împotriva Declarația oficială de unire a Basarabiei cu România, conform căreia își menținea „autonomia provincială”²⁵. În așa fel, Basarabia a obținut Unirea sa cu România.

Rusia Sovietică nu a recunoscut rezoluția de mai sus, a negat legitimitatea Sfatului Țării, considerând că acesta nu are dreptul de a lua decizii privind autonomia, independența și chiar alipirea Basarabiei la România.²⁶ Pe această temă, politicianul român Dimitrie Nicolae Ciotori la Conferința ruso-română de la Varșovia din anul 1921 a explicat că autodeterminarea popoarelor, proclamată de Wilson și Kerensky, a stat la baza anexării Basarabiei la România și „din punctul de vedere al principiului naționalităților, populația Basarabiei s-a alăturat Patriei-mamă printr-o hotărâre adoptată la 27 martie 1918 de către Sfatul Țării - Parlamentul Republicii Moldova”²⁷.

Semnarea Protocolului de la Paris și răspunsul guvernului sovietic

Către luna noiembrie 1918, grupările germane și austriece s-au prăbușit una după alta. Pe data de 10 noiembrie, guvernul român a declarat război Germaniei. A doua zi, Puterile Centrale și Puterile Aliate au semnat Acordul de Armistițiu, punând capăt Primului Război Mondial.

Aranjamentele teritoriale postbelice au fost discutate și rezolvate la Conferința de pace. Pe data de 27 noiembrie (10 decembrie) 1918, Sfatul Țării a anunțat refuzul Basarabiei la condițiile de aderare prevăzute în legea din 27 martie (9 aprilie), promițând că, în viitor²⁸, România va asigura instaurarea unui regim pur democratic pentru toți românii. Ca urmare, Sfatul Țării a fost desființat. Conform documentului menționat, se anulau „celelalte condițiuni din actul unirii din 27 martie”

²³ T.A. Покивайлова. Судьба «румынского золота» в России 1916–2020. Очерки истории. СПб.: Алетейя, 2021; Pokivailova T. Soarta tezaurului românesc în Rusia 1916-2020. Traducere din limba rusă A. Uliu. București: 2022. p. 286; ДВП СССР. Т. I, М.: 1959, док. 52; Советско-Румынские Отношения: Документы и Материалы: В 2 т. Т. I: 1917-1934, М.: Международные Отношения, 2000, док. 9.

²⁴ Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România 1917-1918. Documente. Chișinău, 1995, doc. nr. 55, pp. 148-150; Relațiile Româno-Sovietice. Documente. Vol. I. 1917-1934. București: Editura Enciclopedică, 1999, doc. nr. 10, pp. 17-19.

²⁵ Relațiile Româno-Sovietice: Documente, vol. I, 1917-1934, doc. nr. 19, pp. 32-33.

²⁶ ДВП СССР. Т. VII, М., 1963, док. 87, а также с. 169 (в сокр.); Советско-Румынские Отношения: Документы и Материалы: В 2 т. Т. I: 1917-1934. М.: Международные Отношения, 2000, док. 151.

²⁷ Бессарабия на Перекрестке Европейской Дипломатии: с. 278.

²⁸ Crestomație la istoria românilor (1917-1992). Chișinău: Universitas, 1993, p. 39.

și se declara „unirea necondiționată a Basarabiei cu România-mamă”²⁹, Basarabia a fost inclusă necondiționat în România, ceea ce a creat mai multe oportunități României de a-și realiza revendicările teritoriale.

Însă, inițial, cererea României către Puterile învingătoare - de a recunoaște legalitatea Unirii Basarabiei - nu a primit un răspuns pozitiv. În rândul Puterilor Aliate au existat diferențe de poziții și abordări în chestiunea Basarabiei. Marea Britanie a acordat o mare importanță dezvoltării legăturilor economice cu Rusia Sovietică. De aceea delegația britanică a propus amânarea soluției în problema basarabească. Secretarul de Stat american Bainbridge Colby a precizat mai târziu poziția guvernului SUA³⁰ într-o scrisoare către președintele Woodrow Wilson din 2 octombrie 1919: „Având în vedere refuzul nostru continuu de a accepta politica de dezmembrare a Rusiei Sovietice, așa cum se subliniază în nota către ambasadorul italian, sunt înclinat să-i dau instrucțiuni ambasadorului Wallace de a nu semna Acordul basarabească”. „Acțiunea luată în grabă în rezolvarea acestei chestiuni nu va oferi bolșevicilor decât un nou pretext pentru a incita sentimente naționale pe motiv, că Aliații controlează teritoriul Rusiei Sovietice”³¹.

Toate acestea au continuat până în martie 1920, când Consiliul Suprem al Puterilor Aliate a adoptat, în cele din urmă, o rezoluție în care se afirma că „nu există motive de întârziere ulterioară în soluționarea chestiunii frontierelor post-belice ale României. Guvernul României și-a demonstrat dorința de a media toate problemele de pe ordinea de zi în interesul României și al Europei în ansamblu. În interesul României și al țărilor vecine, problema basarabească nu ar trebui să mai rămână nerezolvată.”³² Pe data de 3 martie premierul britanic Lloyd George l-a informat pe noul prim-ministru al României, Alexandru Vaida-Voevod, despre rezoluția de recunoaștere a „încorporării” Basarabiei în România³³.

Așadar, după dovezi și argumente repetate, în martie 1920, reprezentanții Marii Britanii, Franței, Italiei, Japoniei și României au semnat, în cele din urmă, Tratatul de Aderare a Basarabiei la România (cunoscut și sub denumirea de Protocolul de la Paris sau Protocolul Basarabiei), recunoscând oficial legalitatea unificării Basarabiei, a suveranității României asupra regiunilor dintre râurile Prut, Nistru și Marea Neagră. Protocolul a fost semnat în numele Guvernului României de Ministrul Afacerilor Externe al României, Take Ionescu, și de trimisul României la Paris, Dimitrie I. Ghica³⁴.

Preambulul protocolului explica motivele semnării acestuia: „Imperiul Britanic, Franța, Italia, Japonia, principalele Puteri Aliate și România, considerând că, în interesul păcii generale în Europa trebuie să se asigure chiar de acum o suveranitate asupra Basarabiei, răspunzând aspirațiilor populației și garantând minorităților etnice, religioase sau lingvistice, protecția de care au nevoie; conside-

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Despre poziția SUA față de problema Basarabiei a se vedea: Mihai Țurcanu. *Statele Unite și problema Basarabiei (1917-1941)*. București: Editura vAcademiei Române. Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2019.

³¹ *U.S. National Archives*, 871/14, Bessarabia 1.

³² *The times*, 12.III. 1920.

³³ A. Suga. *Op. cit.*, S.52.

³⁴ Textul tratatului a se vedea integral în: *Cugetul*, 1991, nr. 4, pp. 59-61; *România între anii 1918-1940*. Documente și Materiale. București: Editura Universității București, 2001, pp. 18-19.

rând că populația Basarabiei și-a manifestat dorința de a vedea Basarabia reunită cu România; considerând că din punct de vedere geografic, istoric și economic Unirea Basarabiei cu România este pe deplin justificată; considerând, în fine, că România, din propria voință, dorește să dea garanții sigure de libertate și dreptate, fără distincție de rasă, religie sau limbă, conform Tratatului semnat la Paris la 9 decembrie 1919, locuitorilor vechiului Regat al României ca și al teritoriilor noi alipite...”.³⁵ Pe această bază, protocolul prevede (articolul 1): Înaltele Părți Contractante declară că recunosc suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei, cuprins între frontiera actuală a României, Marea Neagră, cursul Nistrului de la gura sa până la punctul unde este tăiat de vechiul hotar dintre Bucovina și Basarabia, și acest vechi hotar.³⁶

Semnarea finală a Protocolului de la Paris a provocat proteste puternice din partea RSFS Ruse. La 1 noiembrie, Comisarul Poporului pentru Afaceri Externe al RSFS Ruse, Gheorghe Cicerin, și Comisarul Poporului pentru Afaceri Externe al RSS Ucrainene, H. Rakovski, au trimis împreună o notă guvernelor Marii Britanii, Franței, Italiei și României, în care declarau că „nu pot recunoaște ca având vreo putere înțelegerea cu privire la Basarabia făcută fără participarea lor și că nu se consideră în niciun fel legate de tratatul încheiat pe această temă de alte guverne”.³⁷ Dar la acea vreme, Rusia Sovietică nu era încă recunoscută de comunitatea internațională, atât din punct de vedere al dreptului internațional, cât și al puterii naționale. Rusia sovietică nu a avut motiv sau capacitatea de a urmări pretenții teritoriale asupra Basarabiei în conformitate cu propria sa voință.

Concluzii

Pe baza celor expuse mai sus, putem concluziona că apariția problemei basarabene datează din 1812. După Revoluția Rusă din 1917, a fost ales Parlamentul Basarabiei, Sfatul Țării, care anunțase crearea Republicii Democrate Moldovenești, iar în anul următor, 1918, și-a declarat independența și a votat Unirea cu România. România a privit Unirea Basarabiei cu țara sa ca un act legitim de „unitate națională”, subliniind că populația locală era în mare parte vorbitoare de limba română, și a avut motive să creadă că este rezultatul autodeterminării naționale și a revenirii legitime a suveranității teritoriale. Cu toate acestea, Rusia Sovietică nu a recunoscut niciodată unificarea din anul 1918, considerând-o o „ocupație imperialistă” a României, care a profitat de Războiul Civil Rus. În anul 1924, Uniunea Sovietică a creat „Republica Sovietică Autonomă Moldovenească” ca simbol al revendicărilor sale asupra Basarabiei. Problema basarabeană rămâne o temă sensibilă până astăzi, iar în jurul ei continuă să apară diverse interpretări. Tensiunile geopolitice pe termen lung și conflictele identitare care stau în centrul acestei probleme au durat un secol și continuă să aibă impact și astăzi.

³⁵ *Documente privind istoria României între anii 1918-1944*. Coord. I. Scurtu. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1995, p. 28.

³⁶ *România între anii 1918-1940. Documente și Materiale*. București: Editura Universității București, 2001, pp. 18-19.

³⁷ *ДВП СССР. Т. III, М., 1959, док. 165; Советско-румынские отношения: Документы и Материалы: В 2 т. Т. I: 1917-1934. М.: Международные Отношения, 2000, док. 50.*

*În onoarea profesorului Ion EREMIA¹ cu prilejul împlinii a 70 de ani!
În onoarea profesorului Veaceslav MORDVINȚEV² cu prilejul împlinii a 75 de ani!*

.....

Неопубликованные документы о социально-экономическом и военно-политическом положении Дунайских (Румынских) княжеств во время русско-турецкой войны 1768–1774 годов

Александр ПОНОМАРЁВ

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ УКРАИНЫ, Г. КИЕВ

 0000-0001-5492-0804

Unpublished documents on the socio-economic and military-political situation of the Danube (Romanian) Principalities during the Russian-Turkish war of 1768–1774. The publication covers the socio-economic and military-political situation of the Danubian (Romanian) Principalities during the Russo-Turkish War of 1768-1774. The documents concern the compilation of the Map of Moldova, the recruitment of Arnauts for service, the movement and quartering of troops, the recruitment of people for the construction of ships, the arrangement of hospitals, the fight against epidemics, the supply of livestock, supplies, food and fodder by the population of the principalities for the needs of the Russian army. The role of the police chiefs and the Divan of the principalities in these actions is shown.

Keywords: Russian-Turkish war of 1768-1774; army; troops; hospitals; Principality of Moldova; Principality of Valahia; Divan of Moldova; Divan of Valahia; Chief of Divan; ținut; ispravnic

«Площадно [турки] говорят, что ежели россияне приидут за Дунай, то им не будет никакого спасения, кроме что бежать в Константинополь»
ЦГИАК Украины, Ф.246, оп.2, д. 26, л.38

«Площадно турки говорят, что они с россиянами воевать более не в состоянии, однако до тех де пор не будет миру, пока россияне не завоюют по горы Балканы, а тогда будет мир»
ЦГИАК Украины, Ф.246, оп.2, д. 26, л.37

«...ежели не вступится аглинской король, то долго миру еще не будет, а из турков большая часть желает онаго»
ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.228, л. 160

¹ Ион ЕРЕМИЯ (01.XI.1954 г.р.), профессор Государственного университета Молдовы, (Кишинэу). Специалист в области средневековой истории и международных отношений Молдавского княжества.

² Вячеслав МОРДВИНЦЕВ (05.X.1949 г.р.), профессор Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, специалист в области средневековой истории Украины и России, а также религиозных течений.

Предлагаемые документы продолжают серию наших публикаций о положении Дунайских (Румынских) княжеств во время русско-турецкой войны 1768–1774 гг., которые из года в год издавались нами в Молдове и в Украине. Так, в 2017 г. были изданы 10 документов освещающих жизнь румынских церковных иерархов, которые просили освободить от постоя и повинностей их имущества, монастыри и т.д.³; в 2018 г. был издан только один, но довольно информативный документ, представляющий собой список исправников Молдовы, по состоянию на 31 декабря 1772 г.⁴; в 2019 г. опубликовано 13 документов о дунайских крепостях Килии и Измаиле, их состоянии и мероприятиях по укреплению в 1770–1771 гг.⁵; в 2020 г. издано 23 документа об участии запорожских казаков в дунайских походах 1771–1773 гг.⁶ и 7 документов о настоятеле румынского монастыря Куртя-де-Арджеш архимандрите Дамаскине, освещающих его сотрудничество с российской администрацией и дальнейшую судьбу церковного деятеля⁷. В 2022 г. в сборнике материалов конференции «Latinitate, Romanitate, Românită» было издано ещё 11 документов освещающих социально-экономическое положение Княжеств во время войны⁸. Таким образом нами всего издано 65 документов, напрямую или косвенно связанных с положением Дунайских (Румынских) княжеств во время русско-турецкой войны 1768–1774 гг.

Настоящая публикация вводит в научный оборот, как новые, так и отчасти актуализированные нами ранее⁹ 349 документов (из которых девять литературных: № 46 а, 47 а, 47 б, 68 а, 148 а, 201а, 209 а, 226 а, 265 а). Условно их можно разделить по хронологическому, видовому и по тематическому принципам. Собственно к периоду войны 1768–1774 гг. относятся документы № 1–312 (11 ноября 1769 – 1 июля 1774 гг.), и к послевоенному № 313–340 (16 августа 1774 – 27 февраля 1784 гг.). Последние документы, несмотря на окончание войны показывают нерешённые проблемы, связанные с управлением Княжеств, выходом их из военного положения и т.д.

³ А. Пономарёв. Положение Молдавской Церкви во время русско-турецкой войны 1768–1774 годов. В: *Revista de etnologie și culturologie*. Vol. XXII. Chișinău: 2017, pp. 72–81.

⁴ А. Пономарёв. Институт исправничества и выполнение повинностей населением Румынских Княжеств во время русско-турецкой войны 1768–1774 годов (в свете неизданных архивных документов). В: *Istorie și cultură: În onoare academician Andrei Țănuș*. Chișinău: 2018, pp. 229–230.

⁵ О.М. Пономарёв. Фортеці Ізмаїл і Кілія на початку російсько-турецької війни 1768–1774 років: стан та заходи з фортифікації. В: *Архіви України*. № 3. Київ, 2019, сс. 168–191.

⁶ О.М. Пономарёв. Заколоті серед запорожців під час дунайських походів 1771–1773 років. В: *Архіви України*. № 1. Київ, 2020, сс. 221–253.

⁷ А. Пономарёв. Неизданные документы о настоятеле румынского монастыря Куртя-де-Арджеш архимандрите Дамаскине времён русско-турецкой войны 1768–1774 годов. В: *Firul viu, ce leagă timpuri: Culegere de articole = Времен связующая нить: Сборник статей = The thread that connects times: The collection of articles: Ad honorem Victor Țivircu*. Chișinău: Cartdidact, 2020, pp. 679–694.

⁸ А. Пономарёв. Неизданные документы о социально-экономическом положении Дунайских (Румынских) княжеств во время русско-турецкой войны 1768–1774 годов. В: *Latinitate, Romanitate, Românită: Volumul conferinței științifice internaționale*, Ediția a V-a, 5–6 noiembrie 2021, Chișinău. Coordonator: Liliana Rotaru; referenți științifici: Demir Dragnev [et al.]. Chișinău: CEP USM, 2022, pp. 214–243.

⁹ А. Пономарёв. Институт исправничества и выполнение повинностей населением Румынских Княжеств во время русско-турецкой войны 1768–1774 годов (в свете неизданных архивных документов). В: *Istorie și cultură: În onoare academician Andrei Țănuș*. Chișinău, 2018. pp. 229–230; Он же. Войска, общество и разведка времён российско-турецкой войны 1768–1774 годов (по архивным данным). В: *Studia Universitatis Moldaviae. Revista științifică a Universității de Stat din Moldova, Seria „Științe umaniste”*. 2024. № 4, pp. 47–58.

По видам данные документы состоят из рапортов и донесений генералитета командующему Первой армией П.А. Румянцеву, переписки генералитета между собой, рапортов старших офицеров своим командирам. Наиболее информативными, на наш взгляд, являются рапорты и донесения Председателей Дивана Молдовы и бояр-членов Дивана П.А. Румянцеву. Так, № 13–43 (но не подряд, а выборочно) содержат указанные документы за подписью С.М. Черноевича, № 49–123, 275 за подписью А.В. Римского-Корсакова и № 120 –281 за подписью С.М. Ржевского. Помянутые генералы, как правило, не подписывались как Председатели Дивана, но именно, пребывая в этой должности они переписывались с П.А. Румянцевым.

Также публикуемые документы можно разделить по тематическому принципу. Несмотря на то, что шла война нами было выявлено не так много документов собственно о военных действиях (№ 1, 2, 11, 37) и о передвижении войск (№ 268).

Наиболее представительная группа документов представляет ордера, рапорты и донесения, раскрывающие выполнение исправниками должностных обязанностей, в том числе затрагивающие проблему порядка назначения на эти должности бояр (№40, 44, 55, 67, 68, 75, 85, 98, 111, 112, 114, 124, 165, 167, 174, 187, 205, 206, 222, 224, 225, 240, 245, 251, 281, 307, 326). Связанными с этими документами являются донесения с просьбой уволить со службы, как, например, молдавский вистиерник Кантакузино просит уволить его по состоянию здоровья, равно как его родственников – мунтянских бояр (№ 26).

Расквартированию войск в местечках и сёлах Молдовы, прибытие к тем или иным местам: крепости, города, урочища уделено внимание в следующих документах (№ 25, 27, 35, 41, 43, 53, 57, 60, 61, 62, 69, 72, 188, 189, 292, 294, 298, 299, 300, 318).

О расположении в монастырях складов для амуниции и оружия речь идёт в таких документах: в монастыре Рэдэуць (№ 23), в романских монастырях Пресвятой Богородицы и Святой Параскевы (№ 38), в монастыре Арон-водэ (№54), о размещении войск (№ 75) и госпиталей (№ 175, 177) в монастырях, о укреплении и ремонте монастырей (№ 75, 143), освещая, при этом, нелёгкое положение Церкви во время войны. К ним примыкает документ о хранении в Ясском замке амуниции и экипажей (№ 59).

Документы о больницах, госпиталях, перевозке и расквартировании больных (№ 54, 76, 171, 175, 177, 181, 183, 185, 262, 282, 317), о выделении средств для покупки мяса для госпитальных больных (№ 168) уделяют больше внимания собственно российской армии, но опосредовано показывает участие во всём этом материальных ресурсов Княжеств.

О лекарствах и лечении больных (№ 208), о поставке уксуса (№ 127, 133, 137, 138), в частности о поставке уксуса для нужд Ясского госпиталя купцом Бакал Яном мурзою (№ 127, 138), о чуме и других заразных болезнях, способах борьбы, профилактике заболеваний (№ 16, 17, 35, 43, 54, 61, 62, 63, 64, 69, 70, 71, 72, 75, 124, 163 178, 233).

Документы о поставке (непоставке) и заготовке (незаготовке) провианта и фуража, о его перевозке (№ 55, 60, 67, 68, 77, 83, 86, 105, 254, 257), о подготовке ведомостей о собранном хлебе в Молдове (№ 46, 46 а, 47, 47 а), о взятии подписок с бояр, ответственных за поставку провианта (№ 172) характеризуют несовершенство тыловых служб Первой армии и показывают хроническую нехватку провианта и фуража. Один документ посвящён заготовке населением провианта по приказу турок (№ 58). Более узко эту проблему показывают документы о заготовке провианта в магазейны (№ 40, 50, 63, 79, 83, 86, 106) и постройке магазейнов (№ 44).

Взятие провианта, волов, лошадей, подвод, сена и погонщиков в молдавских сёлах представляют широкую картину использования российской армией через Диван и исправников ресурсов Княжеств (№ 8, 13, 18, 20, 28, 50, 55, 77, 79, 110, 111, 112, 114, 122, 165, 174, 191, 192, 201, 204, 205, 213, 215, 217, 220, 250, 251, 278, 287, 289, 292, 298, 304, 307, 323, 325).

Покупка для нужд армии лошадей (№ 29, 32, 107) и волов (№ 146), покупка у населения и за границей волов и лошадей (№ 90, 303, 305), недостаток корма и изнурённое состояние волов, их падёж (№ 109, 110), недостаток корма лошадям и их изнурённое состояние (№ 55, 60, 77, 89, 97, 165, 174, 192, 198), эпизоотия (№ 95) упоминаются в указанных документах.

Весьма ценными, на наш взгляд, представляются документы о положении пленных турок, их побегах из заключения, перевозке в Россию, расквартировании их во время перевозки, о покупке обуви и одежды, о их нуждах в еде (№ 15, 27, 35, 41, 53, 95, 195, 262, 263, 264, 277, 283, 288, 301, 302, 320, 321)¹⁰; о турках, которые желают принять христианство (№ 261); и как продолжение о пленённом турками молдавском населении (№ 33); о вышедших из турецкого плена молдаванах, поселившиеся на территории Запорожской Сечи (№ 148, 148а)¹¹.

Волохи (молдаване) переселённые в Елизаветградскую провинцию, на территорию Молдавского гусарского полка, Бессарабию, в том числе молдаване бывшие в турецком плену и поселённые на землях Вольностей Войска Запорожского Низового (№ 173, 179, 259, 260, 290, 306, 312, 338), пленные евреи, выведенные на поселение в Кодак (№ 99) представлены в указанных редких и малоизвестных документах¹². Попытки молдаван осесть в Елизаветградской провинции, а затем на Запорожье подтверждены и другими

¹⁰ В.В. Познахирев. Турецкие военнопленные в Белгородской губернии в период русско-турецкой войны 1768–1774 гг. В: *Научные ведомости. Серия История. Политология. Экономика. Информатика*. 2013. № 8 (151). Выпуск 26. сс. 89–93. Он же. *Военнопленные Османской империи в Белгородско-Курском крае в XVIII–начале XX в.* СПб, 2013. 96 с.

¹¹ 24 июня 1771 г. Василий Зверев писал к Петру Калнышевскому: «сколько из него (молдавского народа – А.П.) запишу к службе годных гусар, то за всякого обещаюсь Войску представить по три рубли» (№ 148, 148а). Профессор В. Заруба считает, что переселенцы были нужны ему не столько для гусарской службы, сколько для заселения своих сёл и деревень (устное сообщение нашего коллеги из г. Днепра), что согласуется с нижеприведенными данными о деятельности майора Штерича, заселявших молдавскими выходцами свои дачи на Бахмутщине.

¹² Стоит отметить, что тема молдавской колонизации украинских земель давно является актуальной в украинской историографии. Смотрите, например: В.М. Орлик. *До питання історії волосько-молдавських поселень на Україні*. Київ: КДЛУ, 1996. 31 с.

источниками¹³. Премьер-майор Иван Штерич в декабре 1773 г. утверждал, что он добровольно вывел «из-за Дуная на сию сторону болгар и волох, коих доведено в Елисаветградскую провинцию тысяча девяносто душ» (№290), а перед тем, в 1771 г., он вывел в Бахмутский уезд значительно большее количество переселенцев¹⁴.

О болгарях и молдаванах, вышедших (выведенных) из-за Дуная (№ 9, 160, 255, 290, 295, 296), из Венгрии (№ 144) показано в указанных документах. Миграция населения из цинута Дорохой в Хотинскую райю (№ 131), движение населения из Бендерской округи (№ 61), о исходе населения из цинута Орхей-Лэпушна в село Салкуцы и другие сёла Бендерского уезда, а также о небольшом количестве населения из числа армян, цыган, молдаван, которые останутся в Бендерском уезде, если их вернут назад к хозяину, что свидетельствовало о демографическом упадке в регионе (№ 209). Село Салкуцы Бендерской округи чаще других населённых пунктов Молдовы упоминается в публикуемых документах, причём по разным предлогам (№93, 102, 147, 176, 209). Тема движения населения в Молдове в конце XVIII века становится всё более актуальной в последнее время¹⁵.

О выдаче провианта (№ 169) и «денежного жалования» запорожцам (№ 237, 274, 304, 312, 315, 316), в том числе в том числе о предоставлении молдавским казакам¹⁶ из Дубоссар сальвогвардии и притеснении их Новгородским пехотным полком (№ 274, 304); о взятых донскими казаками трофеях – знамени (№ 56, 308) иллюстрируют эти документы.

Документы, рассказывающие о поставке леса для строительства и восстановления Бендерской крепости (№ 76, 220) о плохой сохранности в крепости архивных дел (№ 335), а в целом документы о укреплении и ремонте крепостей, наличии в них орудий, провианта и т.д. содержатся в следующих номерах (№ 56, 96, 113, 122, 140, 162, 207). Перевозка из Измаила и Бендер в крепость Святой Елизаветы пороха и осадной артиллерии (№ 320), перевозка пороха свинца и зарядов в Измаил (№ 197), перевозка турецкой

¹³ «Мы, нижайшие, волоской породы, будучи волние люди в прошлом 1769 году з-заграницы, по желанию своему, прышли и поселилися при Екатерининском шанце для жителства тамо. Куда по прыбытии нашем, хотя ми между купечество тамошное записалися, однак что уже жителствовать и в том звании быть впредь нежелаем. А намерение имеем, как на войсковой земли находимося, тож и бить под [выданием] Войска Запорожского Нызового для того магистрату Новомиргородского шанца, чрез сие донося, покорно просим нас ис числа тамошного купечества исчислить» (В. Мильчев. *Матеріали до історії болгарського населення України XVIII століття*. Запоріжжя: РА «Тандем-У». 1999. Док. № 75, с. 82).

¹⁴ «В 1771 г. майор Штерич во время военных операций российской армии против турецких войск на территории Молдавии, под видом защиты местного населения от войск противника, сумел уговорить переселиться в Бахмутский уезд 3595 чел. молдаван и волохов, прежде всего в основанные им сёла». (В.О. Пірко. *Заселення Донецчини у XVII–XVIII ст. (короткий історичний нарис і уривки з джерел)*. Донецьк: Східний видавничий дім. 2003, сс. 63-64.

¹⁵ I. Chirtoagă. *Tărgurile și cetăți din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea – începutul secolului al XIX-lea)*. Chișinău, 2004, pp. 243-247; Idem. *Populația localităților românești de pe cursul inferior al Nistrului la 1774*. In: *PROMEMORIA. Revista Institutului de Istorie Socială*. Vol. II. № 3. Chișinău: 2012, pp.166-196; T. Ciobanu, E. Cernenchi. *Mișcarea populației la hotarul de est al Țării Moldovei la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea*. In: *Societatea medievală și modernă a românilor. În onoarea lui Demir Dragnev la 85 de ani*. București–Brăila: Editura Academiei Române–Editura Istros, 2021, pp. 217-228.

¹⁶ С. Бакалов. Молдавские казаки. Происхождение, эволюция и организационная структура (XVI–XIX вв.). В: *Соціальна історія: Науковий збірник* / за ред. проф. Г.Д. Казьмирчука. Київ: Логос, 2012. Вип. VIII, сс.14-35.

пшеницы из Бендер в Измаил, Килию, Аккерман (№ 45, 47 б, 108, 109), перевозка артиллерийских припасов из Молдовы в Мунтениу (№ 153) отражены в вышеуказанных документах. О крепостной артиллерии (№ 118), о трофейных орудиях из Бендер, Килии, Аккермана (№ 115), а также передача Хотинской крепости с орудиями турецкой стороне (№ 331, 332, 333, 334) показаны в настоящих документах. Заготовка досок и строительного леса, с последующим его сплавлением в большей мере относятся к Бендерской крепости (№ 97, 98, 105, 128, 151, 167).

Так, состояние дорог, содержание почт, перевозка войск по рекам (суда, паромы) и постройка речного флота отображена в следующих документах: о состоянии дорог и мостов, о их строительстве (№ 119, 123, 128, 129, 167), о почтах (№ 60, 224, 280), о лодочной флотилии (постройка и конопаченье) и паромах (№ 3, 85, 88, 92, 121, 128, 129, 135, 137, 141, 151, 166, 167, 182, 215), а также получение смолы для конопаченья лодок (№ 120), о перевозке якорей и канатов (№ 145), о вождении судов: кормщики и гребцы (№ 132, 151), равно и о движении судов по Дунаю (№ 30).

Донесения разных лиц, в том числе арнаутов, с просьбами: выдать паспорт, предоставить отпуск и др. (№ 5, 39, 91, 104, 200, 210, 212), о просьбе арнаутского капитана выдать салвогвардию на его дом в Фокшанах (№ 42), о просьбе руководителя арнаутов Феодосия Халеплия передать его арнаутскую команду другому и наградить чином за службу (№ 48), о просьбе арнаутского капитана предоставить салвогвардию и уволить со службы (№ 78), а также о просьбах об отпуске отражено в настоящих документах. О просьбе афонского монаха (№ 236), о просьбах иностранцев, которые желают поступить или уже находятся на службе: австрийцы (№ 49), пруссаки (№ 51), британцы (№ 159), а также других лиц поступить на службу (№ 116, 117) показано в этих документах.

О формировании из мунтянских волонтиров арнаутских команд (№ 242), о Волоском гусарском полку (№ 314, 322), содержащие, в частности, именные списки гусар (№ 314), о вербовке и содержании арнаутов (№ 39, 42, 78, 161, 265, 265 а), о обидах арнаутам, о забирании трофейного скота (№ 24), о обидах молдавскому населению, неуплате денег и др. (№ 4, 34, 87, 210, 238) посвящены эти документы.

Большой интерес представляют документы о контракте на подряд на сбор пошлин (№ 245), о взятии в откуп пошлин «вамы», «гоштины», «вадрарита» и др. (№ 139, 152, 154, 155, 157, 226, 243), о сборе таможенных пошлин (№ 154, 155).

Документы отражающие имущественные споры между боярами (№ 134, 164), отдачу вексельных долгов (№ 36, 176), взятие денег с обывателей за недоимочный провиант (№ 156), о сборе податей с монастырских цыган (№ 206), о податях в Молдове и их размере (№ 150), о уплате денег за железо медельничеру Васелакию (№ 223); а также документы о маркитантах, в том числе евреях-маркитантах, (№ 66, 130, 136) и их просьбе вернуть взятое «мостовое» (№ 211), об убытках маркитантов от обесценивания медной монеты молдавского и валашского чекана и скупке этой монеты по весу еврейскими куп-

цами (№ 320, 326, 328–330, 336) представляют ценный источник по экономической истории Молдовы.

Документы криминального характера: убийства, кража денег (№ 36, 80, 87, 93, 147, 258, 266, 285), мародёрство (№16), дезертиры (№81). Протоколы допросов задержанных (№ 2, 58, 80, 93, 125, 184, 202, 216, 229, 232, 313). Уточнение личности беспаспортных лиц, их задержание, поиск сбежавших (№ 126, 194, 247, 248, 249, 256, 273, 293, 297). Разведка и шпионы, подозрение в шпионаже (№ 56, 74, 228, 239, 241, 270, 275, 291), купцы, подозреваемые в шпионаже, задержанные (№ 339) отражают социальный и военный аспекты положения Княжеств.

О представителях румынских нобилей рассказывают следующие документы: о Дмитрие Кантемире (№ 180, 190, 278, 286, 337), о Василии Абаза (№ 91, 104), о Штефане Топличане (№ 52, 212, 340), о Родионе Кантакузене (Кантакузино) (№161).

О проезде российского дипломата Алексея Обрескова в Москву и о перемирии с Портой с ноября 1772 по март 1773 гг. (№ 170, 234, 235), о турецком после (№231) можно узнать из этих документов.

Также имеются в данной публикации документы, которые содержат данные о съёмках местности и составлении «Молдавской карты»¹⁷ (№ 6, 7, 203, 309, 311), о астрономических наблюдениях (№ 221), а также о природных явлениях: лёд на реках, половодье, землетрясение (№ 79, 82, 84, 86, 89). Имеется и фрагментарное упоминание о монетном дворе под Черновцами (№ 227), существование которого отражено и в современной украинской историографии¹⁸.

Особо стоит выделить документы о Хотинской крепости и одноимённой райе. Лишь некоторые из них касаются овладения Хотинском в начале военных действий, а далее детально раскрывают роль этого форпоста на протяжении всей войны. Так, документы показывают вспышку чумы и борьбу с ней, побеги пленных из крепости, ремонт крепости и размещение в ней госпиталя, учреждение провиантских магазинов в крепости, учреждение почт по дорогам от Хотина и далее, сбор таможенных пошлин, набор работников и подвод для перевозки строительного леса и дальнейшего сплавления его в Бендеры и т.д. (№ 2, 15, 17, 27, 41, 50, 66, 71, 79, 86, 88, 96, 98, 105, 110, 118, 119, 121, 131, 154, 155, 157, 162, 181, 185, 230, 241, 243, 244, 259, 278, 293, 302, 331–334). Отметим, что «хотинская тематика» во время русско-турецкой войны 1768–1774 гг. является довольно актуальной проблемой и в совре-

¹⁷ О военном картографе Ф. Бауэре, составившего «Молдавскую карту» и оставившего описание Молдовы и Валахии, смотрите: [Bauer Fr.W.] *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie, avec un prospectus d'un atlas géographique & militaire de la dernière guerre entre la Russie & la Porte Ottomane, publiés par Monsieur de B****. Francfort; Leipsig: Henry-Louis Broenner, 1778; [Бауэр Ф.В.] *Записки повествовательные землеописательные и политические о княжестве Волоцком*. Санкт-Петербург, 1791; И.С. Достян. Дунайские княжества в русской публицистике конца XVIII и начала XIX века. В: *Revue roumaine d'histoire*. Т. XX. № 1. București, 1981, pp. 31–33.

¹⁸ О монетном дворе в Садгуре во время войны смотрите: С.В. Пивоваров. *Садогурский монетный двор под Чернівцями (1771–1774)*. Историко-нумизматичне дослідження. Київ: 2018. 184 с.; Він же. *Садогурський монетний двір під Чернівцями (1771–1774)*. Историко-нумизматичне дослідження. Вид. 2-е доповнене. Київ–Чернівці: 2021. 228 с.

менной российской историографии¹⁹, а оценки начала войны довольно сдержанными²⁰.

Также отдельно стоит остановиться на «еврейской проблеме» во время русско-турецкой войны 1768–1774 гг. Одним из первых кто затронул эту тематику был Саул Боровой, собрав в архивах различные упоминания о евреях-казаках и их участии в разведывательной деятельности на протяжении XVIII века²¹. Собственно о войне 1768–1774 гг., когда население стало лёгкой жертвой воюющих сторон, а тем паче о евреях, ставших ясырём в руках запорожских казаков, историк в годы «интернационализма и дружбы народов» писать не мог, хотя связанные с этим дела ф.229, Архив Коша Новой Запорожской Сечи, он знал.

О «еврейской проблеме» в годы войны есть немало документальных упоминаний в делах фонда 246, Военно-походная канцелярия П.А. Румянцева (не вошедших в эту публикацию), например, о конфискации имущества еврея-подрядчика за нарушение контракта на поставку провианта в Хотинский госпиталь²²; о поставке продуктов и товаров (мясо, масло, молоко, вино, крупы, мыло, свечи, соль и др.) евреем-фактором в Хотинский госпиталь, а в связи с переездом последнего в м-ко Грудек и туда²³; о поставке уксуса евреем-фактором, а также о поставке продовольствия для госпиталей Первой армии российскими купцами вместо фактора Шайе Вульфа²⁴; о притеснениях еврея-фактора (и других лиц) смотрителем Романского госпиталя секунд-майором Сергеем Головиным и поручиком Куринского пехотного полка Густавом фон Вейсманом при заготовке провианта для госпиталя²⁵; о готовности еврейских купцов купить медную монету молдавского и валахского чекана на вес (№ 336). Прошения касающиеся ограблений, ранений и убийства евреев (№ 99, 100, 101, 218, 233) также представлены в настоящей публикации.

¹⁹ В.Б. Каширин. Днестровская кампания генерала князя А.М. Голицына 1769 г. и стратегия России в отношении княжества Молдавия в начальный период русско-турецкой войны 1768–1774 годов. В: *Славяноведение*, 2024, № 1, сс. 5–30.

²⁰ «События Днестровской кампании 1769 г. красноречиво свидетельствуют, что российское руководство в начальный период войны с Османской империей не было в достаточной степени подготовлено ни к ведению борьбы на территории Молдавия, ни к работе по привлечению на свою сторону правящей элиты и населения княжества. Стратегический план кампании 1769 г., выработанный в ноябре-декабре 1768 г., демонстрировал неизбежные изъяны поспешного коллективного творчества, как и следы соперничества различных партий при дворе и в высшем военном руководстве империи. Главное, практически неразрешимое его противоречие заключалось в постановке задачи по овладению Хотином – ключом всей Молдавии – без возможности доставить под его стены осадный артиллерийский парк. Помимо отсутствия продуманных стратегических военных планов, существовала нехватка информации о политической ситуации в Молдавии, о расстановке сил в ее правящей верхушке, о партиях и кланах молдавского боярства, не говоря уже о топографических картах и статистических данных о Дунайских княжествах. Все это, несомненно, следует признать упущением петербургского кабинета и персонально Н.И. Панина, который до начала войны единолично руководил внешней политикой империи и был чрезмерно сконцентрирован на задаче по подчинению Польши» (Каширин В.Б. Днестровская кампания.... В: *Славяноведение*, 2024, № 1, с. 25).

²¹ С.А. Боровой. Евреи в Запорожской Сечи. В: *Исторический сборник*. Ленинград: 1934. №1, сс.141-190.

²² ЦГИАК Украины. Ф. 246. Оп.1. Д. 145, лл. 24, 93, 294-296.

²³ ЦГИАК Украины. Ф. 246. Оп.1. Д. 175, лл. 69-71.

²⁴ ЦГИАК Украины. Ф. 246. Оп.1. Д. 317, лл. 80, 113.

²⁵ ЦГИАК Украины. Ф. 246. Оп.1. Д. 374, лл. 24-25.

Считаем своим долгом выразить самую искреннюю благодарность профессору Иону ЕРЕМИЯ за мотивационные послания, ускорившие завершение работы; профессору Виктору ЗАРУБЕ за уточнения биографических данных сербских и молдавских переселенцев и др. лиц, поступивших на российскую военную службу; заведующему отделом Национального архива Республики Молдова Тудору ЧОБАНУ за помощь в прочтении автографов, написанных в румыно-кириллической редакции, а также другим коллегам, имена которых остались за скобками.

Все обстоятельства военного времени (обстрелы, регулярные отключения инернета и электричества, аномальная жара лета 2024 г. и подорванное здоровье) указывали на то, что публикация не состоится. Однако данная публикация всё же стала возможной, прежде всего, благодаря усилиям Вооруженных Сил Украины, которые героически сдерживают военную агрессию «старших братьев».

Археографическая обработка документов осуществлена в соответствии с «Методическими рекомендациями...», которые используются в Украине при издании документов XVIII века²⁶. Текст подаётся аутентично, стилистика и орфография сохранена, пунктуация уточнена, выносные литеры выделены курсивом, слова под титлами раскрыты. В публикуемых документах пропущенные буквы, а также реконструируемые слова или части слов даются в квадратных скобках [...], а описки акцентированы восклицательным знаком в круглых скобках (!).

²⁶ Любов Гісцова. *Методичні рекомендації по підготовці до видання "Архіву Коша Нової Запорозької Січі"*. Київ: 1992, сс. 12–20.

ДОКУМЕНТ № 1

1769 г., ноября 11. Ботошань. – Рапорт генерал-поручика Христофора фон Штофельна²⁷ [командующему Первой армией генерал-аншефу Петру Румянцеву] о присутствии в Галаце турецких войск; о выдвигении подполковника Назара Каразина²⁸ с войсками к Брэиле; о взятии в плен молдавского господаря

Копія съ репорта генерала-поручика Штофельна изъ Ботучанъ (!) от 11-го ноября 1769 года.

Егарского корпуса подполковникъ Фабриціанъ съ однимъ баталіономъ, состоящимъ изъ четырехъ ротъ гранодеръ под командою секундъ-маіора Левашова, пятидесять гусаръ и четырехъсотъ арнаутъ при маіорѣ Вуичѣ, по повелѣнію вашего высокографскаго сіятелства, отправленной къ мѣстечку Галацы для поиска надъ непріятелемъ слѣдующее рапортуетъ.

Приближаясь уже къ Галацу въ четырехъ часахъ, посланными от него передовыми войсками, пойманные двое слугъ господаря молдавскаго объявили.

Что непріятель въ Галацѣ подъ предводительствомъ сераскира Мегметъ Урфанъ-валасы, Абазы-паши, Али Каримара-паши, Саланитъ-валасы, Али-паши о двухъ булавахъ, Гаджи Али-бей и двухъ бинъбашей и самого выборного войска от шести до семи тысячъ турковъ, а съ слугами ихъ и протчими вооруженными болѣе десяти тысячъ находится.

Сообщилъ онъ подполковнику Каразину, о которомъ онъ извѣстенъ былъ, что онъ по ту сторону рѣки Серета дѣлаетъ движеніи къ мѣстечку Браилову, чтобъ онъ къ нему отправилъ, сколь скоро возможно маіора Писарева, да и самъ бы, отдѣливъ знатную партію къ Браилову, съ нимъ соединился, которой подполковникъ с маіоромъ Гейкиномъ къ нему прибылъ въ вечеру сего мѣсяца, 4-го числа, въ деревню Привалу. По коему соединеніи состоялъ весь деташементъ реченногѡ подполковника Фабриціана въ тысячѣ шестистахъ челоувѣкахъ, со онымъ вознамѣрился онъ непріятели атаковать, здѣлавъ съ обозу своего каре, для защищенія коего поставилъ въ серединѣ сорокъ челоувѣкъ гранодеръ, // всѣхъ художонныхъ арнаутъ и казаковъ съ ихъ кошами, придавъ имъ казацкіе знамена и нѣсколко барабанщиковъ, и такъ слѣдовать велѣлъ съ барабаннымъ боемъ за собою.

Въ вечеру въ десять часовъ выступилъ онъ со всѣмъ и, елико возможно было поспѣшалъ, чтобъ до свѣту къ непріятелю приблизится, но какъ дорога была весьма худа от ненасливой погоды не могъ онъ прежде намѣренія исполнить, какъ уже на разсвѣтѣ, гдѣ подошедъ версты съ полторы къ непріятелю построился, гранодеръ поставилъ въ двѣ шеренги въ срединѣ и на флангахъ раздѣ-

²⁷ Христофоръ Федоровичъ фонъ Штофельнъ (1720–1770) (вариантъ написанія: Фонштофельнъ), генерал-поручикъ с 1762 г. Участникъ русско-турецкой войны 1735–1739 гг., Семилетней войны 1756–1763 гг., русско-турецкой войны 1768–1774 гг. Умеръ в Яссахъ от чумы.

²⁸ Назаръ Александровичъ Каразинъ (1731–1783), этнический болгарин. Кавалерійскій офицеръ российской армии, разведчикъ, тайный эмиссаръ властей Российской имперіи в Дунайскихъ княжествахъ в началѣ русско-турецкой войны 1768–1774 гг., командиръ партизанскаго арнаутскаго отряда, фактический руководитель антиосманскаго восстанія в Валахії осенью 1769 г. Подполковникъ с 1769 г., полковникъ при отставкѣ в 1770 г. Проживалъ в с. Кручикъ на Слобжанщинѣ. Украинскій помещикъ.

лили онъ конницу, состоящую въ пятидесяти гусарахъ и въ четырехъстахъ казакахъ на правомъ флангѣ маіора Вуича, а на лѣвомъ подполковника Каразина, и отправивъ двѣ партіи: одну внизъ по рѣкѣ Пруту, а другую посреди, чтобъ тѣмъ непріятелю отрѣзать коммуникацію съ мѣстечками Браиловымъ и Журже, со всѣмъ же деташаментомъ началъ аванзировать²⁹ противъ непріятеля, которой получа извѣстіе о приближеніи ево, построясь ожидалъ въ готовности, сколь скоро онъ пришелъ въ дистанцію, и легкіе воиски начали перестрѣлку старался онъ ко оному приблизиться, чтобъ столь дѣйствительнѣй пушечную пальбу производить.

Непріятель, между тѣмъ, занявъ все вишины³⁰ ожидалъ ево приближенія, какъ скоро увидѣлъ съ великою фурею³¹ ево атаковать, а сколь онъ подполковникъ и не старался фланги сохранить отъ непріятельскаго нападенія, но по малоименію войскъ отвратить того не могъ, а найпаче, что казаки и арнауты противъ // стремительной непріятельской атаки устоять не могли, взирая что, непріятель не нихъ сильнѣйшее нападеніе производилъ и тѣмъ реченные воиски чувствительно тѣснилъ.

Онъ, увидѣвъ такое непріятельское движеніе, тотчасъ построился въ баталіонъ каре к онному войску велѣлъ примкнуть къ заднему фазу³², въ кое время уже и начался настоящей бой и турки со всѣхъ сторонъ ево всѣми силами окружа болѣе дватцати разъ атаквали, но всегда отбиты и прогнаны были, въ коемъ случае взялъ онъ было намѣреніе порядочнымъ образомъ ретироваться, но какъ увидѣлъ, что непріятель свои пушки привезъ и противъ него ставить ихъ начиналъ, разсудилось ему, во чтобъ оно ни стало оными пушками овладѣть и чрезъ то непріятеля въ конфузію привести.

И такъ приказалъ ударить въ барабаны, пошолъ прямо на устанавливающуюся непріятельскую батарею, стреляя изъ пушекъ и производя оружейной огонь, приближась капитаномъ Бѣлозерскаго пѣхотнаго полку Булгаковымъ, реченная батарея взята и сколь скоро весь деташементъ на оное мѣсто пришелъ, тѣмъ непріятельскую линію надвое раздѣлилъ.

Тутъ примѣтилъ онъ, что непріятель совсѣмъ колебаться началъ, велѣлъ онъ тотчасъ всей ево кавалеріи атаковать подъ командою маіоровъ Гейкина и Вуича, которые с великою отважностію нападеніе учинили и оборотили ево въ бѣгство. Маіору жъ Левашову, которой предъ симъ весьма боленъ былъ, // но во время атаки безъотлучно находился приказалъ онъ по редамъ направо и налево гренадерскимъ ротамъ здѣлать и ретирующагося непріятеля тѣмъ болше къ ретирадѣ понудить, которой маіоръ столь полезень и удачливъ былъ, что непріятель совсѣмъ разбитъ и никакого супротивленія уже здѣлать не могъ.

Сіе все происходило поутру отъ 7-го до 12-ти часовъ съ безъпрестаннымъ пушечнымъ и оружейнымъ огнемъ, наконецъ переслѣдованъ непріятель пѣхотою болѣе двухъ верст, кавалерія впадала непріятелю съ правой стороны въ флангъ и прижала къ самой рѣкѣ Дунаю, такъ что кавалерія рубила и колола, пѣхота

²⁹ выступать, нападать.

³⁰ высоты.

³¹ с большим натискомъ.

³² фазу.

жъ изъ мѣлкого ружья и изъ пушекъ картечами по немъ безъвредно стрелять могла, *отчего* они принуждены были въ рѣку Дунай мѣтаться и во оной многіе потонули. Желалъ онъ сколько можно, чтобъ болѣе плѣнныхъ получить, но войско будучи ополчено, видя себя въ такъ великой опасности никого щадить не хотѣли, а кои убѣждали *от* убійтѣя гнаты были до мѣстечка Журже разстояніемъ въ 15-ти верстахъ.

Съ непріятельской стороны убито, опричь³³ потоплёныхъ въ Дунаѣ болѣе тысячи двухъсотъ человѣкъ, въ томъ числѣ, по объявленію плѣнныхъ и жителей: Абаза-паша, да еще одинъ изъ знатныхъ Гаджи Али-бей, анадоліиской владѣлецъ; в полонъ взяты: молдавской господарь // да сѣраскероу кегая, рядовыхъ турковъ здоровыхъ и раненыхъ тритцать одинъ; знаковъ побѣды получено: пять пушекъ, санжакъ или главное знамя сѣраскерова, тугъ троехвостной³⁴.

Съ нашей стороны убито: рядовыхъ двѣнадцатъ, ранено изъ штаб-офицеровъ маіоръ Гейкинъ тремя ранами, секундъ-маіоръ Левашовъ получилъ контузію и подъ нимъ убита лошадь; изъ субалтернъ-афицеровъ ранены: гусарскіе порутчики Требуховичъ, Гарсевановъ, Донде, изъ пѣхотныхъ Бѣлозерского полку подпорутчикъ Томашевской, рядовыхъ сорокъ шесть человѣкъ; лошадей убито шестнадцатъ.

Оной подполковникъ особливо рекомендуетъ, какъ исправныхъ и храбрыхъ офицеровъ маіоровъ Вуича, Гейкина и секундъ-маіора Левашова да гусарского порутчика Требинскаго³⁵, такожъ и протчихъ офицеровъ и рядовыхъ бывшихъ съ нимъ на упоминаемомъ сраженіи, храбрые ихъ поступки довольно выхваляетъ, коихъ и я въ милостивую протекцію вашего сіятельства покорнѣйше препоручить осмѣливаюсь.

Оной подполковникъ объявляетъ, ежели бъ онъ въ то время непріятеля не атаковалъ, то бъ къ вечеру паша съ нѣсколькими тысячами турокъ въ сикуръ³⁶ прибылъ, коихъ они, по разбитіи непріятеля, по ту сторону Дуная дѣйствительно видѣли. //

Плѣнные турецкіе, въ числѣ и молдавской господарь, такожъ и полученные трофеи сколь скоро придутъ, къ вашему сіятельству съ нарочнымъ отправить не умедлю.

Сверхъ того, упоминаемой подполковникъ Фабриціанъ репортуетъ, что онъ съ командою въ мѣстечкѣ Галацахъ расположился, имѣя воинскую предосторожность *от* непріятельскаго нападенія, гдѣ ожидать намѣренъ далнѣйшаго наставленія, коимъ по прибытіи моемъ въ Ясы его снабдить, смотря по обстоятельствамъ, не умедлю.

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.61, л.89–91 об. Копия

³³ кроме.

³⁴ трехбунчужный штандарт.

³⁵ Иван Петрович Угричич-Требинский (1744–1802/1803), из сербских дворян. При Елизавете Петровне поступил на российскую военную службу, а с августа 1764 г. отставлен в чине поручика. В сентябре 1768 г. снова принят на службу в том же чине; с ноября 1769 г. – капитан; с июня 1770 г. – секунд-майор; с марта 1772 г. – премьер-майор, с сентября 1773 г. – подполковник. Участник русско-турецкой войны 1768–1774 гг., во время которой командовал арнаутскими отрядами. С марта 1777 г. в отставке. Украинский помещик.

³⁶ на помощь.

ДОКУМЕНТ № 2

1769 г., декабря 22. – Протокол допроса пленного конфедерата Казимира Ставского, в котором сообщается о выдвигении старосты Стелевинского под Яссы; о назначении нового визиря, которому приказано следовать в Стамбул с подчашием Потоцким; о сосредоточении в Брэиле 30 тысяч турок, а в Бендерах татарского хана с войском; о плачевном положении конфедератов и нападении на них турок, которые выдавали убитых поляков, ради вознаграждения, за казаков

1769-го года декабря 22 дня, по повелению его сиятельства господина главнокомандующего армиею, присланной между прочими полонениками из Молдавии[и] конфедерат в военно-походной канцелярии[и] допрашиванъ и показалъ.

Зовутъ его Казимиръ Ставскій, от роду ему 20-ть лѣтъ, природою ис полскаго шляхетства, земли Галицкой, повету Страйбовецкаго уроженецъ, за отцемъ его Юзефомъ имѣется во владѣнии[и] дѣдичныхъ три села: Григоровка, Олешъ и Ковалевка.

Прѣд симъ находился онъ в службѣ королевской под командою фѣлдмаршала Браницкаго, с коимъ былъ противу конфедератовъ под Баромъ и в другихъ местахъ, а по отбыти[и] господина Браницкаго в Варшаву оставался под командою полного³⁷ обозного коронного региментара Стѣмпковскаго около Бердичева для истребленія гайдамакъ.

И будучи от него уволенъ ѣздилъ к родителямъ своимъ в показанной Транбовецкой поветъ, а когда на возвратномъ оттуда пути заехал для некоторыхъ покупокъ в Синятинъ³⁸, то тамо в мартѣ месяцѣ 22 дня встрѣтись с нимъ парти[и] Потоцкаго конфедератцкой подъездовой региментаръ Творовски[й] с тритцатью конми³⁹, спрашивалъ его, кто онъ таковъ и познавъ по его ответу, что онъ королевскаго войска товарышъ требовалъ, чтобъ онъ присталъ х конфедератц[и] и учинилъ присягу.

Но видя его в томъ сопротивление, велѣлъ взять и, заковавъ в железа, отослал до Копанки⁴⁰ под Бендеры, где в то время подчашии Потоцкой со всемъ конфедератскимъ войскомъ до тысячи человекъ бывшимъ находился. Тутъ представленъ был он подчашему которой объявилъ, что онъ имѣетъ ту самую королевскую хорунгу, которой онъ присягалъ у себя, и потому не требуетъ онъ вторичной присяги, велѣлъ в той самой хорунге служит, такимъ образомъ онъ при той хорунге и остался.

По прошествии[и] несколько времени подчашии Потоцкой отправяся под Хотинъ с однимъ своимъ региментомъ, поручилъ команду старостѣ Стелевинскому, повелѣвъ итти подъ Ясы, где они и стояли во все лето, даже до возвращенія ис-под Хотина турецкой арміи, которая въ крайнемъ беспорядкѣ возвращалась. При семъ случае велено и имъ итти за армию.

Такимъ образомъ, при оной слѣдовали онѣ за Дунай четыре мили, где вся турецкая армія расположилась лагеремъ, а партия конфидератская в миле от

³⁷ полного.

³⁸ Синятин.

³⁹ лошадьми, конями.

⁴⁰ в село Копанка.

них поставлена // и стояла тамо даже до побегу ево, чему будетъ назадъ недель десять, а когда получено известие, что Галацъ взятъ, то визир со всею армиею, а вслѣдъ за нимъ и Потоцкой с конфедератами пошли вперѣдъ.

При семъ случаи онъ, Ставски[й], согласяс еще с двумя товарищами пошли прямо к Галацу. На дороге, наехавъ на нихъ арнауты, все у нихъ отобрали, а ихъ оставили пѣших, и такъ они почти наги[е] пришли в Галацъ и явились у господина подполковника добровольно.

В бытность ево при арми[и] турецкой слышалъ онъ: что по возвращени[и] от Хотина арми[и] двух визирѣи турки зрубили, а нынѣ поставленъ визиремъ сѣраскиръ-паша; что сему новому визиру приказано от султана ехать в Стамбулъ и взять с собою подчашего Потоцкого; что в Браилове находится 30 000 турков, а в Бендерах ханъ со всеми татарскими силами.

Состояние, находящихся тамо конфедератовъ краине горесно⁴¹, ибо, не говоря о томъ, что во всю зиму стояли без покрова, многие безъ одѣяния и претерпеваютъ недостатокъ в пищѣ, коль скоро кто отлучится из лагѣря, то турки рубятъ и изъ лакомства к денгамъ относятъ головы к визиру под-ымѣнемъ российскихъ казаковъ. Самъ Потоцкой всегда под присмотромъ, и никуда безъ конного турецкого ездить не можетъ.

В прочемъ, что действительно онъ не из доброй воли пристал къ конфедерации[и], но приневоленъ к тому вышеписаннымъ образомъ свидѣтельствуѣ бывшимъ надъ уланами полковникомъ Шувковскимъ, которой по прибыти[и] во в Галацъ, также бежав от конфедератовъ явился в Галацъ, ибо онъ Шувковской в самое то время, когда Тваровски[й] ево закованого отправилъ к Потоцкому в мѣстечке Синятинѣ, в числѣ прочих конфидератовъ находился.

Kazimirz Stawski m.p.

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.68, л.233–233 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 3

1770 г., января 22. Станиславов. – Рапорт полковника Семёна Ширкова⁴² командирующему Первой армией генерал-аншефу Петру Румянцеву⁴³ о поиске мастеров для делания паромов; о получении леса для постройки паромов из-под венгерских границ; о готовности еврея, поверенного поставщика Генцеля, построить паромы

Рѣпортъ

В повеленные мѣста для зделания паромовъ за мастеровыми послалъ и, призвавъ прикажу лес готовить и договоръ зделаю, но чтобъ в сихъ назначенныхъ

⁴¹ горестное, т.е. печальное.

⁴² Семён Ермолаевич Ширков (?–после 1795), генерал-поручик. Участник войны против Барской конфедерации в 1768–1772 гг.; генерал-майор с сентября 1771 г., генерал-поручик с мая 1779 г.; киевский губернатор с 1780 г., в 1788–1795 гг. правитель Киевского наместничества.

⁴³ Пётр Александрович Румянцева (1725–1796), граф с 1744 г.; с 1764 г. президент Малороссийской коллегии и генерал-губернатор Малороссии; во время русско-турецкой войны 1768–1774 гг. сначала командующий Второй, а с августа 1769 г. Первой армией российских войск; генерал-фельдмаршал с 1770 г.; после Кючук-Кайнарджийского мира, в 1775 г. получил почётную приставку к фамилии Задунайский. Украинский помещик.

местах оныя работалис и лесъ к тому способной быть сведение, по пребыванию моему здесь, не имел, а объявляют жители, что паромы делаютца в местечке Устье и деревне Долге; но лесъ, где б не работалис получают из-под венгерскихъ границъ, а здес нигде годнаго нетъ. Из числа ж поверенныхъ поставщика Генцеля, жить⁴⁴ объявляет, что он в местечке Устье и деревне Долге имеетъ на пять паромов готоваго лесу и беретца чрезъ шесть недель зделать, если длиною в четыре сажени по двадцети по пяти червонных, а когда длиннѣя (!) с прибавкою ко оному; по тому ж и другія пять паромовъ берѣютъ на себя делать.

Не найдя ж другога к тому ж способа, ваше сиятельство, повелите ли по сѣи цене с ним договоръ зделать; нужно ж мнѣ теперъ описание каковым паромам быть, но онаго от господина бригадира і хотинскаго каменданта фон Веисмана не получилъ.

Полковникъ Семѣнъ Ширковъ

Генваря 22 дня 1770 году
М[естечко] Станиславовъ

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.160, л.33. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 4

1770 г., января 25. – Рапорт корнета Вятского карабинерного полка Сандера обер-провиантмейстеру Петру Неклюдову о уплате денег украинским обывателям за перевозку провианта из Станиславовскаго магазейна до Черновцов, и молдавским от Черновцов до Ботошан; о неуплате денег за перевозку провианта от Ботошан до Ясс

Высокоблагородному і высокопочтенному господину оберъ-провиантъ-меистеру Неклюдову

Вятскаго карабинернаго полку карнета Сандера
Рапортъ

Присланнымъ от вашего высокоблагородия ордеромъ в силу повеления его высокопревосходительства господина генерал-порутчика і кавалера Христофора Федоровича Фонштофелна велено прислат къ вашему высокоблагородию іяснение по какому повелению бывшимъ у перевоза, отправленнаго со мною из Станиславовскаго магазейна провианта от Черняуцъ до Буташанъ воложскимъ обывателямъ платежъ прогонныхъ денегъ производилъ.

На которое чрез сие даношу, о заплате воложскимъ обывателямъ платежъ прогонныхъ денегъ я особливаго повеления ни отколь не имель, а платилъ по данному мнѣ от его высокоблагородия господина полковника Ширкова наставлению, по коему я Троицкаго пехотнаго полку от порутчика Подопригорова на платежъ тех прогонновъ и денги, по числу написанныхъ в данномъ, от него ж господина полковника, марлуте⁴⁵ миль при отправлени[и] принел не до Чернауцъ, а до самага Буташана, почему я обывателямъ полскимъ до Чернауцъ, а воложскимъ до Буташанъ то ж

⁴⁴ жид, т.е. еврей.

⁴⁵ маршруте.

платеж и производилъ, ибо оным велено тоѣ плату под штрафомъ и наискорѣйшимъ образомъ производить, а чтоб воложскимъ подвотчѣкамъ⁴⁶ не платит того в томъ // наставлени[и] не изображено, а написано просто до Бутошанъ том платеж обывателямъ производить, а полскимъ или воложскимъ не различено.

Следственно и о томъ, что воложскимъ подвотчѣкамъ платит не надлежит знать мнѣ было не по чему, в разсуждени[и] чего и о производстве оной имъ платы представляют и на то повеления требовать я резону не имель, а единственно со всею моею возможностью старался о скорѣйшемъ доставлени[и] того правянта до Бутошанъ, (кои и доставленъ)⁴⁷.

Но какъ мнѣ даля Бутошанъ тѣх прогонныхъ денегъ употреблять по тому наставлению не велено, то хотя и оставшиѣ прогонныѣ денги ꙗ имель, токмо бывшимъ у перевозки от Бутошанъ до Ясѣ обывателямъ не платил, а представил ихъ в камисию вашего высокоблагородия, кои от меня и приняты.

Засвидетельствовалъ оберъ-провиантмейстеръ Петръ Неклюдовъ
генваря 25 дня 1770 году
М[естечко] Ти[сменицы]⁴⁸

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.96, л.9-9 об. Делопроизводственная копия

Генерал

ДОКУМЕНТ № 5

1770 г., февраля 1. Фокшаны. – Прошение генерал-майора Ивана Подгоричани⁴⁹ командующему Первой армией генерал-аншефу Петру Румянцеву о преставлении к новым чинам прапорщика Василия Косавчича, вахмистров Герасима Гаврилова и Адриана Войну, которые отличились в сражениях под Фокшанами и Брэилой; о якобы несправедливом присвоении звания капитану Василию Бантышу⁵⁰, у которого выслуга меньше чем у поручика Ивана Тербуховича; о числе жертв среди турок и количестве трофейного оружия; о нахождении визиря и подчасшего Потоцкого в Бабадаге, а Абаза-паши в Измаиле; об отправлении Черкас-бека с войском и пушками в Бендеры

⁴⁶ Слово правлено другими чернилами.

⁴⁷ Скобки в тексте документа.

⁴⁸ Текст не сохранился, реконструкция по другим документам дела.

⁴⁹ Иван Михайлович Подгоричани (?–1779), происходит из сербских дворян Далмации, граф Венецианской республики. На русской военной службе с 1759 г. В составе Молдавского гусарского полка принял участие в Семилетней войне, бригадир, а с 1766 г. – генерал-майор. В 1765 г. присягнул Российской империи и получил имения после уничтожения имперской властью Слободского полкового устройства. Был назначен командиром в Ахтырском полку вместо бывшего выборным полковника этого полка. Украинский помещик.

⁵⁰ Василий Васильевич Бантыш (1740–1812), представитель древнего молдавского рода. На военной службе с 1 января 1755 г., ротный писарь с 1 января 1757 г., квартирмейстером с 1 января 1759 г., вахмистром с 1 сентября 1759 г., адъютантом с 16 мая 1765 г., поручиком с 1 января 1768 г., капитаном с 12 сентября 1769 г., в секунд-майоры произведен 21 августа 1770 г. «сверх штата за отменные труды при атаке и взятые крепости Килии и за бытность в сражениях». Послужной список Василия Бантыша в Сербском гусарском полку, подписан полковником Николаем Чорбой (ЦГИАК Украины. Ф. 246. Оп.1. Д.127, лл. 39-39 об. По выходе в отставку в чине секунд-майора Василий Бантыш перешёл на гражданскую службу готовым коллежским ассесором; надворный советник с 1783 г., коллежский советник с 1785 г., статский советник с 1791 г. Украинский помещик.

Сїятелнѣйшїи графъ, милостивои государь, Петръ Алексѣандровичъ

О происходившемъ во время бытности под местечкомъ Браиловымъ съ неприятелемъ сраженїи ваше сїятелство подробно известны из рапорта его превосходительства господина генераль-парутчика и ковалера Христофора Федоровича Фонштофелна, аднакъ и я ис поданного его превосходительству рапорта при семъ вашему сїятелству для любопытства копію подношу, осмѣливаюсь рекомендовать в милость вашего сїятелства полку Ахтырского прапорщика Василя Косавчича, которой с начала с турками войны во всехъ баталїяхъ и сраженїяхъ доказывалъ себя отлично; да и подателеи сихъ вахмистровъ, Герасима Гаврилова и Адриана Воину, ис коихъ Гавриловъ при бывшихъ 3 и 4-го под Фокшанами, а на последокъ і под Браиловымъ сраженїяхъ поступалъ отлично храбро, взявъ в действительномъ сраженїи при Браиловѣ двухъ турковъ в плѣнь, а одного под Фокшанами и неоднократно на охотника виѣзжалъ⁵¹, под коимъ двѣ лошади неприятелемъ убиты, которой мною рекомендованъ неоднократно і в рапортахъ отправленныхъ от меня по командѣ.

А Война с начала турецкой войны во всехъ баталїяхъ и сраженїяхъ, да и нынѣ под Фокшанами также показывалъ себя отличнымъ, что весь полкъ Ахтырской засвидѣтельствовать может, и такъ я будучи в разсужденїи справедливыхъ показанного прапорщика і вахмистровъ заслугъ и достоинства нижеаише прошу вашего сїятелства ихъ к далнейшему поощренїю службъ, а другимъ во образецъ не оставить награжденїемъ чинами; и когда оныя награжденными чинами милостїю вашего сїятелства пожалованы будутъ, то чтобъ определены были в полкъ Ахтырской, хотя и ваканціи не будет, ибо я о выключке // из сего Ахтырского полку протчихъ в другїе полки представить імѣю.

А сверхъ того не оставляю донести і о достойныхъ заслугахъ порутчика Ивана Тербоховича, кои бывъ в Прускомъ походе афицером, да и нынѣ в действительныхъ баталїяхъ в сраженїяхъ по отличнымъ поступкамъ давно заслужилъ похвалу и награжденїе, но и понынѣ по одному ево нещастїю сего не достигъ, а какъ он порутчика Бантыша и другихъ произведенныхъ в капитаны совершенно достоинѣе, и заслуженее, и старе[е] порутчицимъ чиномъ довольно, а особливо, будучи при занятїи Галацъ и раненъ, отчего и нинѣ боленъ и до сего во излеченїи той раны находитца, о чемъ ваше сїятелство изъ списковъ отправленныхъ усмотреть изволите. В такомъ случае и об ономъ Тербуховичѣ, взнеся мою прозбу, всепокорнѣише прошу в награжденїи ево капитанскимъ чиномъ з дачею старшинства предъ младше произведенными капитаномъ Бантышемъ і протчими показать вашего сїятелства милостїю

При случае нахожденїя моего при Браиловѣ тамошние обыватели единогогласно сказываютъ, что во время бытности турков 4 числа сего месяца под Фокшанами нами действительно неприятеля убито, потопилось и пропало на рѣкахъ до четырехъ тысячъ, а раненыхъ более шестисотъ у Браилова привезено; пушекъ же действительно под Фокшанами от неприятеля отбито семь. Бывшїи же чрезъ годъ у татаръ и турковъ в полонѣ полской націи челоувѣкъ, Антонъ Скорич,

⁵¹ за языкомъ.

кои недавно оттоль ушолъ сказывалъ мнѣ, что визирь находится у Бабадакъ (!) і при немъ подчаши[й] Потоцкии, а Абаза-паша у Смаиловъ, // да и при томъ объявляетъ, что Черкасъ-бекъ пришолъ к визиру с тысячу пехоты и шестью пушками и оттуда отъправленъ в Бендеръ. Я ево, Скорича, естли ваше сїятелство изволите о далнейшемъ чемъ от него полюбопитствоват при семъ посылаю, ибо видно, что онъ по всемъ тамошнимъ местамъ бывалъ.

Могу-де вашему сїятелству откровенно донести, хотя турки под Браиловымъ имели большое упорство и сраженіе, но уже не такъ сильно и дешпиратно (!), какъ под Фокшанами, ибо чрезъ всю мою службу такого азарту нигде не видалъ, какъ под Фокшанами от нихъ произоишолъ, гдѣ получивъ над собою побѣду, уповаю чрезъ то не такъ смѣло при Браиловѣ поступали. В протчемъ з глубоко-чаишею преданностью честь імѣю быть.

Вашего сїятелства, милостиваго
государя, низжайшїи слуга,
Графъ Подгоричани

Ч[исла] 1-го февраля 1770 году
М[естечко] Фокшаны

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.93, л.10–10 об., 63. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 6

1770 г., февраля 23. Яссы. – Рапорт генерал-квартирмейстера-лейтенанта Андрея Медера⁵² командующему Первой армией генерал-аншефу Петру Румянцеву о съёмке местности для составления «Молдавской карты»; о собрании всем офицерам-топографам в Летичеве для завершения работ по составлению карты

От генераль-квартирмейстера-лейтенанта Медера
Рапортъ

В силе данного ордера от вашего сиятельства от 28-го числа октября прошлаго 1769 году, о снятїи и сочинения⁵³ Молдавской карты, съёмка уже во окончаніе приходитъ, от Серета к транциливанскимъ (!) границамъ, тошъ⁵⁴ между Прутомъ и Серетомъ все снято. Только в некоторыхъ недоснятыхъ местахъ, между Прутом и Серетомъ, отъ Ясъ к Хотину афицеры посланы, тошъ⁵⁵ за Прутомъ къ Днестру.

⁵² Андрей Иванович Медер (?–1792), во время Семилетней войны 1756–1763 гг. был обер-квартирмейстером (подполковник), а затем генерал-квартирмейстер-лейтенантом (полковник), с мая 1770 г. – бригадир, с августа 1775 г. – генерал-майор. Председатель Дивана Валахии (Крайовского Баната) с 13 ноября 1771 по 1774 гг.

⁵³ сочинении.

⁵⁴ Должно быть: тож; здесь в значении – значит, итак.

⁵⁵ Должно быть: тож; здесь в значении – также.

А сего февраля 26-го дня имею я ехать по речке Бахлую и съемку произвести, потом маршруты свои взять на местечко Дарагое⁵⁶, оттуда на Криве, от Криве через Хотинъ въ Летычевъ для сочинения снятой Молдавской карты, куда и всемъ офицерамъ, по окончани[и] съемки, быть велено.

Генераль-квартирмейстеръ-лейтенантъ Андреи Медеръ
Февраля 23-го дня 1770 году

город Ясы

Помета: Подан 2 марта 1770 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.96, л.50. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 7

1770 г., февраля 23. Яссы. – Рапорт генерал-квартирмейстера-лейтенанта Андрея Медера командующему Первой армией генерал-аншефу Петру Румянцеву о неудовлетворительной работе дивизион-квартирмейстера Транта по съёмке местности в районе рек Серет, Бырлад, Бергеч, Тутова

От генераль-квартирмейстера-лейтенанта Медера
Рапортъ

Находящеися в команде моей дивизионъ-квартирмейстеръ Трантъ по выздоровлени[и] от ево болезни командированъ прошлаго 1769-го году декабря 2-го дня и велено ему от местечка Романа внисть по реке Серету ехать по течению с левой стороны и снять со всеми впадающими речками, баераками и прочие все, в силе данного от вашего сиятельства ордера до техъ местъ, где оной Серетъ в реку Дунай впадает, а потомъ снять по речке Барлату⁵⁷ вверхъ, где речка Бергечъ впадаетъ, по оному Бергечу вверхъ по речке Зелентину, которая в Бергечъ впадаетъ, тошъ и речку Тутову со всеми впадающими.

А 16-го декабря оной дивизионной квартирмейстеръ Трантъ ко мне репортомъ представилъ, что за опасностію от неприятеля по Серету внисть съемку производить не могъ далее какъ противъ местечка Фокшанъ, почему и во оное местечко находитца для ожидания от меня вновь повеления. На что от меня ордерованъ, естли далее внисть по Серету снимать не можно, то б ту съемку по Серету оставилъ и окончал те предписанные урочищи, по прежнему ордеру; а какъ скоро снимать, то б ехал ко мне въ Ясы по предписанному маршруту в самой скорости.

21-го декабря вторично ко мне репортомъ представлялъ, что онъ находитца в Фокшанахъ и употребляетца для делания редутъ при господине генералъ Потемкине, которой ему, Транту, объявил, что и впред не намеренъ от себя отпустить, на что ожидалъ от меня повеления, почему 29-го декабря ему, Транту, ордеръ посланъ, чтоб по получени[и] сего тотчасъ, какъ, по силе прежде посланного от меня ордера ехать, и когда ту съемку окончить явитца ко мне

⁵⁶ Дорохой.

⁵⁷ Бырлад.

въ Ясахъ. А что его превосходительство господинъ генераль Потемкинъ, ево от себя отпустить не хочеть, то не предвижу по какому повелению и, что онъ находитца по сие число въ Фокшанахъ, оставя свое дело, которое ему препоручено, *имеет* онъ ко мне прислать ответъ.

И естли ему опасно далее по Сѣрету ехать, то не дожидаясь от меня вновь приказанія следовать къ другимъ урочищамъ *ї* оныхъ снять какъ в первомъ ордере приказано. А естли господину генераль Потемкину нужда въ инженерномъ *ї* ли Генералнаго штаба афицере, то *б* могъ истребовать *от* его высокопревосходительства господина генераль-порутчика *ї* ковалера фонъ Штофелна, какъ то здесь при немъ инженерной капитанъ, тошъ *ї* Генералнаго штаба дивизионъ-квартирмейстер Пенской находитца. А какъ я на прежде посланной, такъ *ї* на сеи ордера никакова рапорта и ответа получить не могъ, то февраля 2 дня приказано дивизионъ- // квартирмейстеру Бауверу, чтобъ взялъ для вспомошествованія ево камисій въ Фокшанахъ показаннаго дивизионъ-квартирмейстера Транта *ї* взялъ от него со изъяснениемъ, какъ по прежде посланнымъ от меня ордерамъ ответъ, почему онъ безъ всякого дела въ Фокшанахъ находитца, для чего *ї* по какому повелению порученныя ему дела оставлены.

А естли ево, Транта, въ Фокшанахъ не *имеетца*, то обо всемъ овседомлясь⁵⁸ ко мне репортовать, на что сего 22 февраля оной дивизионной квартирмейстеръ Бауверъ репортомъ ко мне представилъ, что онъ уведомился на дороге к Фокшанамъ от порутчика Нича, что действително ево, Транта, въ Фокшанахъ нетъ, для чего посланъ с ордеромъ *от* него Баувера к Транту нарочной казакъ, которой прибывъ к господину брегадиру Ржевскому, показавъ ордеръ, а какъ господинъ брегадиръ Ржевской ордеръ прочелъ *ї* на оной написалъ дивизион-квартирмейстеру Бауверу цедулку, что дивизионъ-квартирмейстеръ Трантъ прежде, по приказанию генерала Потемкина жилъ въ Фокшанахъ; а какъ генераль-порутчикъ *ї* ковалеръ фонъ Штофелнъ приехалъ, то ему приказалъ с собою к Браилу итти, а *от* Браила въ Журъже-местечка, где и раненъ, а теперь находитца въ Бакуреште болнымъ, чрезъ же ослушанія *ї* неисполненіе ево дель учинено онымъ Трантомъ великая остановка по комисіи моеи въ съемке Молдавской карты, а хотя в те места *ї* командированъ афицеръ, но толко *б* оному Транту по способности и бывъ въ близости техъ местъ скорее снять могъ *ї* не могла бы быть двойная езда.

Того ради, симъ вашему высокографскому сиятельству представляя покорно прошу оного дивизионъ-квартирмейстера Транта за ослушанія команды *ї* в неисполненіи порученныхъ ему дель, тошъ и в утрате въсѹе много времени *ї* учиненной имъ въ съемке остановки *ї* изъследовать повелеть.

Генераль-квартирмейстеръ-лейтенантъ Андреи Медеръ

Февраля 23-го дня 1770 году

город Ясы

Помета: Подан 4 марта 1770 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.96, л.65–65 об. Подлинник. Подпись-автограф

⁵⁸ осведомлясь.

ДОКУМЕНТ № 8

1770 г., февраля 25. – Рапорт генерал-поручика Христофора фон Штофельна командующему Первой армией генерал-аншефу Петру Румянцеву о перевозке провианта из Станиславовского магазейна; о стоимости перевозки провианта от Черновцов до Ботошан; об отмене уплаты денег за перевозку провианта молдавским обывателям, выставляя эти расходы на счёт Дивана Молдовы

От генераль-порутчика і кавалера Фонштофелна
Репортъ

Господинъ оберъ-провиантъ-меистеръ Неклюдовъ ко мнѣ представляетъ, что командированный Троицкого пехотного полку отъ господина полковника Ширкова изъ Станиславского магазейна до местечка Батушанъ, с наложеннымъ провиантомъ и овсомъ, порутчикъ Духанинъ и карнетъ Сандеръ по прибыти[и] обратно, данныя имъ шнуrowыя тетради о приходе и расходе принятыхъ ими денегъ на заплату подводчикамъ представили.

По которымъ явствуетъ: от местечка Чернявецъ употреблено ими на заплату молдавскимъ обывателямъ за подводы до местечка Батушанъ порутчикомъ Духанинымъ на десеть миль, считая на каждую милю по семи копѣекъ, на двести семдесятъ одну парную подводку двести пятьдесятъ девять рублевъ семдесятъ копѣекъ; карнетомъ Сандеромъ отъ Чернявецъ же до Батушанъ на десеть миль на шестьсотъ три парные подводы четьреста дватцать два рубли десеть копеекъ; итого: шестьсотъ восемьдесятъ одинъ рубль восемьдесятъ копѣекъ.

А платит ли молдавскимъ обывателямъ, такъ какъ полскимъ, онъ повеления не имѣетъ, і требовалъ принят ли оныя денги // на щетъ, такожъ и платит ли впредъ молдавскимъ обывателемъ, такъ какъ полскимъ, резолюцы[и]. Почему предписано отъ меня реченному господину оберъ-провиантъ-меистеръ Неклюдову, дабы с упоминаемыхъ афицеровъ отъветъ взять, по какому повелению молдавскимъ обывателямъ плату производили со вступления жъ російского воиска в Молдавию за провиантъ и фуражъ, такожъ и за подводы заплаты не производилось. Почему предписалъ я объявленному оберъ-провиантъ-меистеръ Неклюдову, дабы онъ отъправляемымъ афицерамъ с провиантомъ подтвердилъ в Молдави[и] обывателямъ за подводы не платить, а подавать бы ведомости, в кое время колкое число оныхъ подводъ забирацца будетъ, дабы оне на щетъ отъ Земли доходовъ впредъ постановлены быть могли.

Взятые жъ отъветы отъ порутчика Духанина і карнета Сандера при семъ к вашему сиятельству во оригиналахъ представляю, ожидая повеления, імеют ли те употребленные ими денги на заплату за подводы молдавскимъ обывателемъ на щетъ приняты быть или со оныхъ афицеровъ ихъ взыскать.

Фонъ Штофелнъ

Ч[исла] 25 февраля 1770 году
город Ясы

Помета: Поданъ 1 марта 1770 году

Помета: Ордиrowанъ 3 марта

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.96, л.7–7 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 9

1770 г., мая 7. Яссы. – Рапорт генерал-поручика Христофора фон Штофельна командующему Первой армией генерал-аншефу Петру Румянцеву о выведении из Брэилы генерал-майором Иваном Подгоричани семей молдаван и цыган, которые передаются в услужение командующему

От генерал-поручика и ковалера фон Штофельна⁵⁹

Рапортъ

Господинъ генерал-майоръ и ковалеръ графъ Подгоричани представил мнѣ об отправленіи[и] Ахтырского гусарского полку вахмистра За[до]ро[ж]ного в Россию в находящеися тамъ того полку эскадрон на ваканцію вахъмистра, из взятыми имъ, господиномъ генерал-майоромъ, из выведенныхъ от Браилова несколько семеи турецкихъ подданныхъ: волохъ и цыганъ, по желанию ихъ, во услужение.

Чего ради, онои вахмистръ з даннымъ от меня пашпортомъ, при сем к вашему сиятельству представляется.

Фонъ Штофельнъ

Ч[исла] 7 маіа 1770 году

г. Ясы

Помета: Подан 18 маія 1770 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.111, л.94. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 10

1770 г., июня 8. Станиславов. – Рапорт полковника Семёна Ширкова командующему Первой армией генерал-аншефу Петру Румянцеву об отправке из Станиславовского магазейна через Черновцы, вслед за армией, провианта; об отправке из Молдовы и Валахии в Гусятинский магазейн волов, фур и погонщиков

Репортъ

Ваше сиятельство повелевать изволитя⁶⁰, отправляющияся из [з]дешняго магазейна транспорты с провиантомъ отправлять вслѣдъ за арміею, не переходя реку Прутъ. То я накладывающеися ныне транспортъ болея семисотъ подводъ, – состоящей в муке, крупѣ и сухаряхъ, – непременно 10-го числа отсель чрезъ Чернявцы повелевающимъ трактомъ отправлю; сколько жъ чего отпущено будетъ чрезъ нарочного донесу.

А при томъ дерзая просить о маршруте, которымъ бы ближайше и безопаснейше могъ оныя отправлять.

⁵⁹ Текст документа в некоторых местах размыт.

⁶⁰ изволите.

Їз числа собираемых с княжествъ Молдавскаго и Волоскаго, валовъ, фуръ с погонщиками, мною получено и отправлено в [Г]усятинской магазейнъ: валов две тысячи сто восемьдесят сем, фур сто девеносто, погонщиков сто девеносто пять; а сверхъ того, еще следуют ли ко мне, сведения не имею.

Полковникъ Семень Ширковъ

Июня 8 дня 1770 году

город Станиславовъ

Помета: Поданъ 15⁶¹ июня 1770

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.160, л.203. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 11

1770 г., июня 15. – Рапорт генерал-поручика Николая Репнина⁶² командующему Первой армией генерал-аншефу Петру Румянцеву о наступлении турок и татар, в котором майор Семён Зорич⁶³ отважно атаковал, а капитан Кусовец проявил дерзость и дезертировал; о дислокации полков во время сражения и его продолжительности; о потерях личного состава у неприятеля и среди российских войск

Рапортъ

Нынче, в полдень, неприятельская конница приходила меня атаковать, были все почти турки, татаръ же очень мало, число оной щитаю было тысячь от восьми до десяти. Попытки делала прямѡ на фронтъ, тож на правои мои флангъ, к мостам, і окружая с другои стороны – левои, но *от* всех сторон была отделяемыми корпусами пехоты *отбита*. В правую мою сторону я посылалъ господина генерал-маіора і кавалера Замятнина с четырьмя баталіонами гранодеръ, в левую господина бригадира Ржевского съ тремя баталионами гранодеръ же, і шестьсот человек с командированных пикетовъ с господином полковникомъ Кулебакиным, на месте моего лагиря оставлял полки: Ширванскои, Архангелогородскои і Кіевскои под командою господина полковника Черешникова. Равным образомъ, на их же месте оставались досталные воіски корпуса господина генерал-квартирмеістера Боура до его прибытия подъ командою господина генерал-маіора Милисина.

Все сіи разныѣ части і их командиры делали свое дело с расторопностію і усердиемъ достойными похвалы, которую справедливостъ я и долженъ им пред вашим сіятельством *отдать*.

Когда ж некоторое числѡ неприятеля перешло чрезъ дефиле, которой левои флангъ корпуса господина генераль-// квартирмистра Боура прикрывает, то

⁶¹ Цифру 15 исправлено из цифры 14.

⁶² Николай Васильевич Репнин (1734–1801), дипломат и военачальник, участник взятия Измаила и Килии в 1770 г, в 1775–1776 гг. посланник в Турции; полковник с июля 1760 г., генерал-майор с апреля 1762 г., генерал-поручик с декабря 1768 г, генерал-аншеф с 1774 г., генерал-фельдмаршал с 1796 г.

⁶³ Зорич Семён Гаврилович (1743–1799), генерал-поручик; в 1769 г. полностью уничтожил Дубоссары; в 1769–1770 гг. секунд-майор, премьер-майор Острогожского гусарского полка. С 1776 г. подполковник и адъютант князя Г.А. Потёмкина.

оного атаковал господинъ маіоръ Зоричъ, с одним шкwadроном гусаръ ахтырскихъ и с одним харковскихъ, он сам повелъ первых с такимъ жаромъ, что неприятеля тотчасъ опракинулъ і, конечно бъ вред оному знатной причинилъ, естли б Харьковскаго полку капитан Кусовецъ такъ свои эскадрон повелъ, какъ ему приказано было, но онъ, не атакуя неприятеля, удаляясь сталъ в другую сторону. Почему маіоръ Зоричъ, прискакавъ к нему і видя, что он і по вторичном повеленіи, не ведет своего эскадрона, куда он ему приказывалъ, отказал ему от команды, но сѣи робкои против неприятеля, а дерзкой против своего командира офицеръ осмелился за то саблеи своєї замахнуться на маіора Зорича, и после ускакать прочъ от своего эскадрона грубым образомъ. Я его, по возвращеніи в полкъ, приказал арестовать, а вашему сіятелству о семъ на разсмотрение доношу, осмелясь представить, что маіоръ Зоричъ офицеръ отменной, стоящей, чтоб ему веру подавать, і чтоб сделать ему сатисфакцію на сего, дерзкогого только к оскорбленію команды офицера.

Дѣло совсемъ продолжалось от полуден⁶⁴ до шести часов, после чего неприятель ретировался, преследовать же за дефилеями его было не можно. Потеря наша весьма малая і, конечно в моем корпусе нет дватцати человек убитых і раненых. У неприятеля ж, хотя // знатной потери быть не может, понеже он действовал все в разсыпке, однако ж думаю, что, конечно, больше нашей, понеже несколько было от нашей артиллеріи весьма удачных картечных выстреловъ. Ведомости ж точніе о убитых і раненых, тож о выстреленныхъ зарядах, сколь скоро возможно будет собрать, столь немедленно і к вашему сіятелству представляю.

Генераль-порутчикъ князь Рѣпинъ

№ 545

Ч[исла] 15-го іюня 1770 года

С леваго бѣрега Прута выше Рябой Могилы

Помета: Пол[учен] іюня 15 д[ня] 1770

Помета: Писано іюня 25 дня

Помета: Писана резолюція іюня 20 д[ня]

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.112, л.126–126 об., 142. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 12

1770 г., іюля 2. Лагерь под Яссами. – Рапорт ясского коменданта полковника Брауна командующему Первой армией генерал-аншефу Петру Румянцеву о необходимости проведения экзекуции над егерем Ростовского пехотного полка Фадеем Панкратьевым, который заколол шпагой сержанта Попова; о неумении профосами Низовского пехотного полка проводить экзекуцию; об отсутствии мастеров и инструментов для экзекуции в Диване Молдовы

⁶⁴ начиная с полудня.

СѢтъ полковника і яского коменданта фон Брауна
Рапортъ

Минувшаго мая 15-го числа его высокоблагородіе господинъ полковникъ Каковинской, которой тогда состоялъ брегаднымъ командиромъ, при ордере ко мне, дошедшую к нему по команде, конфермованную вашимъ высокографскимъ сиятельствомъ из производимого при Низовскомъ [полку] над егаремъ Ростовского пехотного полку Фадеємъ Панкратъевымъ в заколони[и] того ж полку сержанта Попова штыкомъ фергеру и крижрехту, конфермацию во оригинале приложилъ. Чтобъ учинить ему, в примеръ протчимъ, вместо приговоренной смертной казни эжекуцию бить кнутомъ, давъ пятьдесятъ ударовъ, а потомъ, вырвавъ ноздри и постали⁶⁵ на челе знаки, для отсылки в вечную каторгу на Ненчинские⁶⁶ заводы, отослать х команде. А какъ онъ, Панкратъевъ, еще до получения прописанной конфермаціи одершимъ (!) былъ прежествою болезнию, такъ что и движения никакова не имель, ѡ чемъ тогда и его превосходительству господину генерал-майору Семену Михайловичу Черноевичу ѡт меня рапортомъ представлено было. //

Нѡ нынѣ онои от той болезни получил свободу, почему и присланъ с протчими выздоровевшими в команду мою, в которой и содержитца, закованной под карауломъ, и хотя ему повеленную эжекуцию учинить и следовало, точию при полку Низовскомъ: во-первыхъ положенное штатное число профосов, хотя і состоятъ, толко таковыя, что к тому мастерству совсемъ незнающие; а во-вторыхъ і инструментовъ к тому подлежащихъ не имейтца, да и по справке з здешнимъ Диваномъ ѡказалось, что і во ономъ, какъ мастеровъ, такъ і инструментовъ по тому ж не состоятъ, зачѣмъ и точного ісполнения по той, полученной конфермацы[и] учинит не можно.

В разсужденіи чего, дабы показанной егарь, за вышепрописанными ѡбстоятельства, не могъ праздно без учинения той ему эжекуцы[и] содержатся под карауломъ, ѡ семъ вашему высокографскому сиятельству со испрошениемъ представить, что с нимъ повелите учинить, ѡ томъ имею ѡжидать ѡт вашего высокографского сиятельства резолюціи.

Полковникъ фон Браунъ

Ч[исла] 2-го іюля 1770 году
Компаментъ при городе Ясах
Помета: Подан 6 іюля 1770 году
Помета: Писано іюля 11 дня

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.112, л.122–122 об. Подлинник. Подпись-автограф

⁶⁵ поставив.

⁶⁶ Нерчинские.

ДОКУМЕНТ № 13

1770 г., июля 13. – Рапорт генерал-майора Семёна Черноевича⁶⁷ командующему Первой армией генерал-аншефу Петру Румянцеву о собирании и предоставлении лошадей и волов с ближайших к местечку Фэлчиу цинутов для перевозки трофейной артиллерии; о появлении заразной болезни в Фэлчиу; об отсутствии верёвок для крепления пушек

Рапортъ

От 8 сего месяца под № 2930-м пущенным от вашего сиятельства, а мною полученным 11 числѣ ордером велено под отвошъ, отправленной неприятельской артилери[и], которая 7 числа сего ж месяца при разбитии лагиря всята, собравъ, какъ ноискоря, с ближнихъ к Фалчи цинутовъ надобное число, сколько господинъ полковник Каковинской требовать будетъ, обывательских лошадей или валов с упряжю отправить к нему, господину Каковинскому; и о протчем, в сходственность, которого вашего сиятельства повеления, о скорейшемъ собрании[и] с ближнихъ к Фалчи цинутовъ обывательских лошадей или валовъ с упряжю Дивану предложил; на которое онои Диван мне соответствует (!), что с показанных цинутовъ лошади и валы с упряжю в скором времени доставлены будутъ.

А чекъ (!), веревокъ и протчего, какъ в сдѣшнем городе заразительная болѣзнь имѣется, то требуемаго числа господином полковником Каковинским в скором времени сыскать не можно, а все возможные об отыскани[и] свои силы употреблять обещался; и какъ // скоро оных чекъ (!) и протчего требуемое число отыскано будетъ, то того жъ часу ко упоминаемому господину полковнику Каковинскому отправлением и для прикрытия команды на дорогу высолкою⁶⁸ не умѣдлю, о чемъ вашему сиятельству и донести честь имею.

Генераль-маіоръ Семенъ Черноевичъ

№ 204

Ч[исла] 13 июля 1770 году

Помета: Подан 15 іюля 1770

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.111, л.132–132 об. Подлинник. Подпись-автограф

⁶⁷ Семён Михайлович Черноевич (?–1834), генерал-майор; Председатель Дивана Молдовы в январе–октябре 1770 г.

⁶⁸ высылкою, т.е. отправлением.

ДОКУМЕНТ № 14

1770 г., июля 13. – Рапорт генерал-майора Семёна Черноевича командующему Первой армией генерал-аншефу Петру Румянцеву о получении ордера о победе в сражении с турками и сообщении об этом в Диван Молдовы; о благодарственном молебне и салюте в честь победы

Рапортъ

В силу, полученнаго мною *от* вашего сиятельства ордера о благополучной сего месяца въ 7 день над неприятелем побѣде Всевышнему Богу молебнаго благодаренія с пушечною палбою, сего ж месяца 11 числа учинено; и что принадлежитъ Дивану *от* меня предложено, о чемъ вашему сиятельству и донестъ честь имею.

Генераль-маіоръ Семень Черноевичъ

№ 205

Ч[исла] 13 июля 1770 году

Помета: Подан 15 іюля 1770

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.111, л.131. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 15

1770 г., июля 28. – Рапорт генерал-майора Николая Глебова⁶⁹ командующему Первой армией генерал-аншефу Петру Румянцеву о побеге из-под караула с Хотинского форштадта трёх турок и одного запорожского казака

От генераль-маиора Глебова

Рапортъ

23-го июля рапортомъ господинъ полковникъ и хотинской камендантъ фонъ Шталь предствилъ, што 18-го июля вночи, из содержащихся под карауломъ на фарштате: туракъ три да казакъ запорожской одинъ, бежали, за каторыми для сыску посыланы были в разныя места, но нигде сыскать не могли. Побегъ же оныя учинили, потому что стоящеи на чесахъ⁷⁰ салдатъ вночи, вдрукъ⁷¹, такъ заболел, что бес чювства былъ и *отправлен* в Хотинской гобшпиталь, о чемъ вашему графскому сиятельству симъ рапортую.

Генерал-маіоръ Никалаи Глѣбовъ

Ч[исла] 28-го июля 1770 году

Помета: Подан [.....]⁷²

Помета: Писано августа 1 дня

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.112, л.121. Подлинник. Подпись-автограф

⁶⁹ Николай Иванович Глебов (1714–после 1779), генерал-поручик. На службе с 1735 г.; полковник Белевского пехотного полка с 1763 г., с 1 января 1770 г. – генерал-майор; комендант крепости Святой Елизаветы в 1765–1768 гг.

⁷⁰ на часах.

⁷¹ вдруг.

⁷² Текст не сохранился.

ДОКУМЕНТ № 16

1770 г., июля 28. – Рапорт генерал-майора Николая Глебова командующему Первой армией генерал-аншефу Петру Румянцеву о мародёрстве офицеров, обыскивавших и снимавших с умерших военных и евреев, вещи

От генерал-майора Глебова

Рапортъ

Во исполнение вашего графскаго сиятельства от 12-го июля под № 434-м ордера симъ доношу з доктора Барановича и штаб-лекаря Граве точное объяснение взято, коим показывають.

1-е. Кто имянно из рядовыхъ, а паче из афицеровъ после умерших в хищени[и] примечаны, а именно: Смоленскаго полку капитан Ризманъ у больных ундеръ-афицеров и рядовыхъ по корманам (!) обыскивалъ, Азовскаго полку капитан Мамонов после умершихъ жидовъ экипаж разобрал, Ерославскаго полку прапорщикъ Федоръ Холодовъ после умершаго салдата в бане рубашку вздевалъ и оныя вскорости ж все померли; а о рядовыхъ без описи, но по одному примечанию, когда у балныхъ болезнь умъ отиметь, тогда здоровыя без сумнения ихъ имуществомъ овладели, и иныя за то и наказаны.

А лекарю-де за всеми болными усмотреть никоим образом не можно, а воровство ихъ потом приметит было можно, что и они скоро в тот же путь отходили.

2-е. Болныя безъ [и]звестия и без языка под лагирем брошены бывали, о том ничево представит не могут, понеже болныя были без языка.

3-е. Болныя в Генералном гошпитале доволствуются покупкою посланныхъ афицеровъ с недостаткомъ некоторых припасовъ, потому што заразою в Полше деревен достать в покупку не можно и по вышеписанному изяснению, по первымъ двум содержаниямъ, ни от кого мне известия никаково не было. А случающихся болныхъ велено отдавать на учрежденном от гошпиталя // бекете, афицеру. По третьему, содержащегося под караулом поручителя Фулфа, о конфискованныхъ пожиткахъ, поданной от подполковника Кеизерлинга резстръ⁷³ вашему графскому сиятельству представляю.

Генерал-маюръ Николаи Глѣбовъ

Ч[исла] 28-го июля 1770 году

Подан: Поданъ августа 1 д[ня]

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.145, л.9. Подлинник. Подпись-автограф

⁷³ Реестр не публикуется.

ДОКУМЕНТ № 17

1770 г., июля 28. – Рапорт генерал-майора Николая Глебова командующему Первой армией генерал-аншефу Петру Румянцеву о том, что заражённые чумой дома в Хотине нельзя занимать даже после окуривания

От генераль-майора Глебова

Рапортъ

В силу ордера вашего графскаго сиятельства от 9-го июля под № 2955-м господину полковнику и хотинскому коменданту фон Шталю с прописаниемъ, штобъ зараженныя в Хотине дома внутренность ихъ окуривать, дабы бъ зараженная материя исчезла предложено, а 21-го июля рапортом от него донесено, что сие чинилосъ съ 14-го по 21-е июля и по требованию имъ от находящихся доктора Барановича и штаб-лекаря Граве уведомления с темъ, можно ли за предписаннымъ окуриваниемъ в случае надобности занять ихъ постоемъ и во известие от нихъ получилъ, что те дома, в которыхъ были умершие опасною болезнию и болящие тоию же, не точию для постоя, но и в самой вещи вредны изъ моровой язвы столь силен и пронизателенъ, что ево ни курениемъ пороха, ни другимъ какимъ средствомъ из дому выгнать, кроме одного зжигания не можно, о чемъ вашему графскому сиятельству чрезъ сие рапортую.

Генерал-маюр Николаи Глѣбовъ

Ч[исла] 28-го июля 1770 году

Помета: Поданъ 13 августа

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.117, л.48. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 18

1770 г., июля 31. – Рапорт генерал-майора Семёна Черноевича командующему Первой армией генерал-аншефу Петру Румянцеву о присылке для нужд армии соли и крупного рогатого скота, собранного Диваном Молдовы в неопасных местах

Рапортъ

Сего месяца 27-го числа, из собранного с неопасных заразителных местъ, от сдешнаго Дивана, в веренную вашему сиятельству армию для пропитания онои рогатого скота триста, соли восемсотъ тритцетъ шесть пуд под присмотром Донскаго Войска казака Кузмы Иванова отправлено, о чемъ вашему сиятельству и донести честь имею.

Генераль-маюръ Семень Черноевичъ

№ 317

Ч[исла] 31 июля 1770 году

Помета: Подан 4 августа 1770

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.105, л.62. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 19

1770 г., июля 31. – Рапорт генерал-майора Семёна Черноевича командующему Первой армией генерал-аншефу Петру Румянцеву о получении ордера о разбитии турецкого войска и сообщении об этом в Диван Молдовы; о благодарственном молебне и салюте в честь победы российского войска под Кагулом

Рапортъ

Отъ 22-го под № 3149-м пущенной от вашего сиятельства о разбити[и] собранной турецкой силы при дороге Троянской и в вершине озера Кагула в лагире укреплённом троинными широкими ретраншаментами и о прочтѣмъ ордеръ мною 27-го числѣ сего мѣсяца полученъ.

И по оному вашего сиятельства повелению, Всѣблагу Богу даровавшему намъ вторично сѣи знаменитои, по предводительству вашего сиятельства, над неприятели побѣдѣ молебное благодарение с пушечною палбою 29 числа сего ж мѣсяца принесено, и всемъ состоящим в командѣ моѣи воинскимъ командамъ объявлено, а в сдѣшней Диванъ обо всемъ прописанном от вашего сиятельства, от меня предложено, о чемъ вашему сиятельству и донестъ честь имею.

Генераль-маіоръ Семень Черноевичъ

№ 318

Ч[исла] 31 июля 1770 году

Помета: Подан 3 августа 1770 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.105, л.40. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 20

1770 г., июля 31. – Рапорт генерал-майора Семёна Черноевича командующему Первой армией генерал-аншефу Петру Румянцеву о поставке от различных цинутов Молдовы крупного рогатого скота для нужд армии

Рапортъ

Сего числа от сдѣшнего Дивана мнѣ представлено, что отправлено имъ в армию рогатого скота июля 11 – четыреста семдесятъ, [июля] 14 – триста дватцать, [июля] 16 – триста сорокъ, [июля] 27 – триста. Итого: тысяча четыреста тридцетъ.

Да отдано под квитанци[и] и росписки с цинутов: июня 23, с Васлуискаго, в Генеральное дежурство порутчику Черемисинову – сто девяноста семь; июля 5, с Тутовскаго, господина генераль-маиора и ковалера Потемкина, за дежур-маиора порутчику Колычову – сто сорокъ; его сиятельства господина генераль-порутчика и ковалера князя Репнина, за дежуръ-маиора капитану Хрущеву – в три раса; [июля] 6 – пятьсотъ десятъ; [июля] 8, с Фалчинскаго – пятьдесятъ; [июля] 12, с Романовскаго – девяноста девять. Упоминаемаго ж господина генерал-маиора и ковалера Потемкина, с Каварлуискаго, [июля] 9, писарю Кослову – шездѣсятъ шесть; [июля] 13 числѣ того ж цинута, за дежуръ-маиора порутчику Ефи-

мовичу – тридцать две. Итого *отдано*: тысяча девяноста четыре, а всего: две тысячи пятьсот двадцать четыре скотины.

А какъ *от* вашего сиятельства повелено к арми[и] доставить толко две тысячи и такъ Диванъ предусмотрелъ, что сверхъ повеленнаго от вашего сиятельства числа уже *отправлено* пятьсот двадцать четыре скотинъ. А что с показанных же цынутов без квитанцѣи еще доставляемо было // Дивану неизвестно.

В таком случи (!) я вашему сиятельству представляю, сколько повелите за всемъ вышепредписанным отправлением *от* Дивана и отдачею с цынутов под квитанци[и], и росписки рогатого скота, еще в армию доставить меня уведомлением не оставить; чего *от* вашего сиятельства для предложения Дивану и ожидать честь имею.

Генераль-майоръ Семень Черноевичъ

№ 320

Ч[исла] 31 июля 1770 году

Помета: Подан 4 августа 1770

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 105, л. 61–61 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 21

1770 г., июля 31. – Письмо генерал-майора Семёна Черноевича командующему Первой армией генерал-аншефу Петру Румянцеву о получении ордера о разбитии турецкого войска во главе с великим визирем Али-беем; и поздравлениями по этому поводу

Сияте́льнѣиши[й] графъ, милостивѣиши[й] государь, Петръ Алексѣандровичъ

Чрезъ полученной от вашего сиятельства ордеръ я о главной побѣде высоко-разумнымъ вашего сиятельства предводителствомъ над турецкимъ войскомъ под командою самого верховнаго везира Али-бея уведомление получить честь имелъ.

То приемлю смелость радостнымъ моимъ сердцемъ ваше сиятельство нижайше поздравить, желая усердниши, чтобъ Всевышни Творецъ ваше сиятельство для прославления победоноснаго оружия всемилостивѣиши государыни нашей и для спасения христианскаго рода от ига турецкаго на долгие лета сохранилъ; то же единогласно весь здѣшний народъ избавляемъ, своимъ насы-вая, веселымъ сердцемъ ваше // сиятельство прославляютъ.

Чего я не могъ умолчать, чтобъ вашему сиятельству обещую сию радость не донести с глубочайшимъ моимъ высокопочитаниемъ остаюсь. Вашего сиятельства, милостивѣишаго государя, нижайши[й] слуга.

Семень Черноевичъ

Ч[исла] 31-го июля 1770 году

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 105, л. 41–41 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 22

1770 г., августа 2. Лагерь под Яссами. – Рапорт генерал-майора Семёна Черноевича командующему Первой армией генерал-аншефу Петру Румянцеву о доставлении в Яссы епископа [г. Буда]; об обещании представить протокол допроса

Рапортъ

В силу вашего сиятельства от 19-го числа минувшаго июля подъ № 294-м ордера Будевской епискомъ⁷⁴, чрезъ нарочно посланнаго от меня оберъ-афицера, сего числа сюда привезенъ. И, когда онъ, в повеленномъ от вашего сиятельства допрошенъ будить, то того ж числа тотъ допросъ вашему сиятельству представить не примину.

Генераль-маіоръ Семень Черноевичъ

№ 330⁷⁵

Ч[исла] 2 августа 1770 году

В компаменте при Яссах

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.105, л.62. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 23

1770 г., августа 14. – Рапорт генерал-майора Семёна Черноевича командующему Первой армией генерал-аншефу Петру Румянцеву о прибытии в монастырь Рэдэуць военных из корпуса генерал-поручика Николая Репнина для складирования оставшейся аммуниции; о выдаче провианта Низовскому и Тенгинскому пехотным полкам; о нехватке провианта для военных служителей

Рапортъ

Сот 3-го минувшаго июля под № 197-м по пущенному от вашего сиятельства, а мною 5 числъ того ж месяца, полученному ордеру ис принятаго от едущаго изъ Хотина к арми[и] подвижнаго магазейна оберъ-привиантъ-мѣстера Брянченинова на один месяцъ правианта, состоящим в команде моеи полку Низовскаго и прочих полков и баталионов военные служители будущаго сентября по 1-е число, и следующие к арми[и] з запаснымъ паркомъ артилери[и] капитан Мамаевъ на пятьсотъ шедесять восемь из корпуса его сиятельства господина генераль-порутчика и ковалера князя Репнина с собранною со всего корпуса оставшею[ся] за людьми аммуницією для положения, во отведенной от здешнего Дивана, монастырь Редоуць⁷⁶, Тенгинскаго пехотнаго полку капитанъ фонъ Горнъ на девяноста на семь человекъ восмидневнымъ правиантомъ удоволствованы.

Да к тому ж и полку Низовскому от 10-го сего месяца по пущенному ж от вашего сиятельства, а мною полученному 12-го ордером // велено, когда подпол-

⁷⁴ епископ.

⁷⁵ Цифра 3 исправлена с 9.

⁷⁶ Рэдэуць.

ковникъ Ивковъ с командированнымъ изъ ротъ полкомъ сюда прибудить, (кои еще не прибыль)⁷⁷, укомплектовавъ по восмиротному комплекту состоятъ во всякой готовой исправности к походу, коему, я уповаю, необходимо надлежитъ свободою всѣхъ правянта с выступления ево в повеленной маршъ на одинъ мѣсяцъ, да и проходящая в веренну вашему сиятельству армию и из оной в повеленныя мѣста команды того правянта наисавсегда неотступно требуютъ в отпускъ.

И такъ за удовольствіемъ состоящихъ в командѣ моеи полку Нисовскаго и протчих полковъ и баталионовъ военныхъ служителей вышепредписанныхъ проходящихъ командъ, объявленнаго правянта ко удовольствию не болие поступить можетъ какъ будущаго сѣнтября по 16-го числа, и то великою нуждою. В такомъ случи⁷⁸, я вашему сиятельству занужно нахожу симъ представить, со испрошениемъ, откуда повелите ваше сиятельство для доволствия, состоящихъ в командѣ моеи военныхъ служителей, по требованіямъ следующихъ по тракту, иногда случившихся командъ, тотъ провиантъ требовать меня повеліемъ не оставить, чегѡ от вашего сиятельства и ожидать чести имею.

Генераль-маіоръ Семень Черноевичъ

№ 373

Ч[исла] 14-го августа 1770-го году

Помета: Ордиrowано 19 августа

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 116, л. 36–36 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 24

1770 г., августа 16. Лагерь при Килии. – Донесение генерал-майора Ивана Подгоричани командующему Первой армией генерал-аншефу Петру Румянцеву о забираніи у арнаутскихъ командъ трофейнаго скота, половиной котораго они покрывали свои нужды; о службѣ арнаутовъ без жалованья, обмундирования, лошадей и о нерегулярномъ полученіи пороха и свинца; об отсутствіи у нихъ мотивации воевать, если весь трофейный скотъ будетъ предаваться в Генеральное дежурство; о забираніи у арнаутовъ лошадей казаками, о избиеніяхъ и оскорбленіяхъ ихъ послѣдними; о ревностной службѣ арнаутовъ, содержаніи ими пикетовъ на дунайскихъ островахъ и при Килии; о представленіи арнаутскихъ капитановъ к офицерскимъ званіямъ

Генерал-маіора и ковалера графа Подгоричани
Доношеніе

Находящеися под командою моею при арнаутахъ секунд-маіоръ Требинскій доношеніемъ ка мнѣ представляетъ, прописывая во ономъ, что состоящіе в командѣ ево командующіе арнаутами господа афицеры, то же и арнаутскіе капитаны ему представляли, яко доныне добычная отъ непріятеля скотина изъ нихъ отбираема была, изъ коей однако жъ половинная часть тѣмъ, кто достанетъ

⁷⁷ Скобки в тексте документа.

⁷⁸ случае.

отдавалась. Ныне жь от меня, по состоявшему из Генералиного дежурства приказу объявлено, что ваше сиятельство повелеват изволите впред всякой скоть, без изытия, объявлять и Генералиному дежурству для употребления к общей ползѣ, а какое оние арнауты единственно службу продолжают толко для единовѣрія, без жалованя, мундира і лошадей. А все сіе содержат из своего кошту, да и провиант, равно і порохъ, получают не на всякое время, естли жь еще і то половинное число скота, которое в случае от неприятеля отгонят отбирано от них будетъ, то уже к собранию онаго ни с какой охоты имѣть не будут и просятъ, // дабы за вышеписанными резонами доходящая доньне из добичного скота на ных половинная часть отнята не была, іс коей бы половины могли для себя употреблять в пищу, а досталное продавать, и на место убитых неприятелемъ лошадей и отбитых оружейных і протчих вещей себя исправлять и мундировать. Да и в происке и заняти[и] того скота прилагали бь вящее и неусипное старание і тем бы лутчей кураж к службе имѣть могли, елико жь принадлежит до отдачи, какъ и прежде половинного числа, то обещающа без всякой утайки ту половинную часть к Генералиному дежурству представлять.

А сверхъ того, показанные жь при арнаутах афицеры и капитаны представляютъ, что во многих сражениях добычные ими от неприятеля лошади и другие вещи козаки і протчего звания люди у ных отнимають, а затѣм и их самих колють, рубятъ, бьютъ и всякими непотребными словами ругають. Просятъ, чтоб какъ показанные капитаны і арнауты были по их званию почитаемы, и никто бь ихъ колоть, рубит, бит и бранит не касался; так бы и добичных у неприятеля лошадей и других вещей не отнимали, чтоб темъ і к сражению с неприятелемъ от ревности отвращены быть не могли. К чему вышеереченной маиор Требинский дополняетъ, яко о всем вышеписанномъ и ему известно, а как де из оных большая часть не толко в случающие доньне на суже⁷⁹ сражений и в далных партиях и разездах поступали в деистви[и] храбро і почти // при всякомъ несколько убитых і раненных от неприятеля бываетъ, но и при бывшей Измаиловской, то жь и нынешней эспедициях некоторое число с ним маиоромъ Требинскимъ, на водѣ по всему Дунаю и островах, даже до устья моря, также долгъ свой исправляютъ со всякою рачителностию и без устрашимости, да и ныне содержатъ при Килиї на острове Дунайском весьма надобныя бекеты. И тем доношениемъ онъ, Требинский, проситъ куда надлежитъ о представлений, что все, не исключая ничего, справедливую их прозбу вашему сиятельству в рассмотрение представляю и какъ заподлено и мнѣ известно, что они содержатъ себя во всемъ до послѣднего из добичнаго доньне производившаго им половинной части скота и протчего, а жаловане им производить никакого способу нѣтъ, потому что онымъ временемъ бываетъ их у показанного маиора Требинского в командѣ до двухъ тысячъ, а иногда толко остаются до несколько сотъ или не з болшымъ тысяча человекъ.

И такъ всегда то прибываютъ, то отлучаются і новыя вербуются затѣм и к производству жалованя определить их порядкомъ невозможно, а толко прошу вашего сиятельства, чтоб состоящим при тех арнаутах, произведенным вашим сиятельствомъ афицерамъ, также і впредь производимымъ полное жаловане было производимо, какъ они // всегда свои должности исправляютъ і безот-

⁷⁹ на суше.

лучно при своих всякъ командах находятца, а на арнаутов отпускаем бы быть полной провиантъ і порохъ потребное число, а в зимное время на их лошадей фураж, о чем и я вашего сиятельства прошу милостиваго рассмотрения.

А при том вашему сиятельству рекомендую арнаутских капитанов Симу Гавриловича, Петра Лалевича і Василя Маргатича, кои во многих сражениях против неприятеля поступало храбро и отлично, і по шем⁸⁰ их заслугам, достойны афицерских чинов, о коих вашего сиятельства и прошу.

Генераль-маіоръ графъ Подгоричани

Ч[исла] 16 августа 1770 году

В лагире при Килиї⁸¹

Помета: Поданъ 24 августа 1770 году

Помета: Ордиrowано 24 августа

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.116, л.10–10 об., 18–18 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 25

1770 г., августа 21. – Рапорт генерал-майора Семёна Черноевича командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о прибытии в [Яссы] укомплектованного Низовского пехотного полка, котрый с месячным запасом провианта следует из Меджибожа в Роман

Рапортъ

Во исполнение пущенных отъ 10-го, 14-го и 15-го числъ сего месяца вашего сиятельства повелениевъ следующей из Межебужа⁸² подполковникъ Ивковъ с командированнымъ из ротъ пехотнымъ полком сего месяца 19-го числа сюда прибыль, ис коего вчерашнего числа полкъ Низовской полнымъ числомъ по восмиротному комплекту наличных и лутчих людей укомплектованъ.

А сего, в повеленной от вашего сиятельства походъ к местечку Роману с месячнымъ правиантомъ выступилъ. В коликом же числѣ люди, лошадеи и валов рапортъ и, ис каких ротъ и какими чинами оной Низовской полкъ укомплектованъ, ведомость⁸³ при семъ вашему сиятельству в покорности моеи представить честь имею.

Генераль-маіоръ Семень Черноевичъ

№ 422

Ч[исла] 21 августа 1770 году

Помета: Поданъ 24 августа 1770 году

Помета: Ордиrowано 24 августа

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.116, л.104. Подлинник. Подпись-автограф

⁸⁰ Очевидно, должно быть: «и по всем».

⁸¹ Написано другими чернилами: «В лагире при Килиї».

⁸² Меджибожа.

⁸³ Ведомость не публикуется.

ДОКУМЕНТ № 26

1770 г., августа 24. – Рапорт генерал-майора Семёна Черноевича командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о просьбе молдавского вистьерника Кантакузина уволить его со службы вместе с родственниками, по состоянию здоровья

Рапортъ

Прибывшей сюда из Санкт-Петербурга, волоской вестерник⁸⁴ князь Кантакузин просил меня о увольнени[и] с ним с родственниковъ его, прибывших сюда ж молтианских⁸⁵ бояръ: Малаки-агу⁸⁶ и Дмитрия-погарника.

О коих я вашему сиятельству сего месяца 18 числа донестъ честь имелъ, почему я и взял смелость со освидетельством находящихся здесь медицинских чиновъ, что во оном ваше сиятельство на мнѣ взыскат не изволите, его, вестерника, ис показанными боярами уволил, которые сего числа к вашему сиятельству при сем и отправлены.

Генераль-маюръ Семень Черноевичъ

№ 444

Ч[исла] 24-го августа 1770 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.116, л.152. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 27

1770 г., августа 24. Лагерь за Днестром. – Рапорт подполковника Якова Репнинского⁸⁷ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о прибытии его команды вместе с пленными под Хотин; о приёме провианта и о дальнейшем выдвигении к Бердичеву

Покорнѣйшій рапортъ

Порученныя в каманду мою воинския чины і пленныя мною до Хатина доведены благополучно, в которой я не заходя, – реку Днѣстръ перешелъ 21 сего месяца, – постановился для приему провианта на пленных і перепечения в хлебы, а завтра далее к Бердичеву слѣдовать їмѣю. О умерших у меня пленныхъ і о протчемъ расходе я рапортъ в дежурство вашего высокографского сиятельства послалъ, о чем вашему высокографскому сиятельству всепокорнѣйше доношу.

Подполковникъ Яковъ Репнинской

⁸⁴ вистьерник.

⁸⁵ мунтянских.

⁸⁶ Манолаки-агу.

⁸⁷ Яков Николаевич Репнинский (1740-е – 1790-е), генерал-поручик (двоюродный брат генерал-фельдмаршала Николая Васильевича Репнина). С 1763 г. секунд-майор, с 1766 г. премьер-майор, с 1767 г. подполковник. С марта 1774 г. полковник Елецкого пехотного полка. Участник русско-турецкой войны 1768–1774 гг.: осада Хотина в 1769 г., битва при Ларге в 1770 г., осада и взятие Измаила в 1771 г. Умер в Харькове. Украинский помещик.

Из лагиря, прешед Днестръ
1770 году августа 24 числа
Помета: Поданъ 1 сентября

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.145, л.161. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 28

1770 г., августа 27. – Рапорт полковника Тенгинского пехотного полка Николая Каковинского⁸⁸ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о прибытии к понтонному мосту молдаван-солевозов из цинута Фэлчиу вместе с работниками; о соли, шанцевом инструменте, рогатом скоте и лошадях, которые оставлены при деташементах до дальнейших распоряжений

Тенгинского пехотного полку от полковника Каковинского
Рапортъ

Сего числа із арми[и] приехали к понтонному мосту Фалчинского цинута пять человекъ волоховъ и при них десять работниковъ, которые объявляютъ, что оныя соль возили в корпусъ его сиятельства господина генералъ-порутчика и ковалера князь Николая Васильевича Репнина и обратно возвратились в дома свои на десяти повозкахъ; оставшее (!) за непродажею соль, также купленные турецкіе полатки, кирпичи и мотыки; и гонять рогатого скота двенадцать и семь лошадей, которые при деташаменте моемъ впредь до повеления вашего сиятельства останавлены. О чемъ вашему сиятельству честь имею отрапортовать.

Полковникъ Никалай Каковинский

Ч[исла] 27 августа 1770 году

Помета: Писано августа 27 дня

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.145, л.2. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 29

1770 г., августа 28. – Рапорт генерал-майора [Василия] Долгорукова⁸⁹ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о необходимости покупки для нужд армии лошадей; о покупке коней капитаном Мишковским в Польше и Молдове, а поручиком Арнаутом только в Молдове; о поветренной болезни в Молдове, из-за чего люди, имеющие лошадей на продажу, удалились в горы и леса; о покупке коней в Малороссии и на Дону, откуда их следует гнать легкой порой, чтобы они имели подножный корм

⁸⁸ Николай Никитич Каковинский (Каковинский) (1736–1816), генерал-поручик. В начале русско-турецкой войны 1768–1774 гг. полковник Тенгинского пехотного полка, с мая 1771 г. бригадир, с сентября 1771 г. генерал-майор, с 1779 г. генерал-поручик. В 1780–1788 гг. – Московский обер-комендант.

⁸⁹ Василий Владимирович Долгоруков (1738–1783), князь, полковник с 1762 г.; с января 1770 г. – генерал-майор. Участник сражения под Кагулом.

От генераль-майора князя Долгорукова

Репортъ

Господинъ генераль-майоръ Текелли репортомъ ко мнѣ представилъ, что Сербской гусарской полкъ, ꙗкоже всегдашнее попечение снабденнымъ быть годными строевыми лошадми, командировалъ сего году в генваре месяце капитана Мишковскаго для покупки оныхъ в Молдави[и] ꙗ в полских границах, которой искупилъ до ста, а сверхъ того послалъ еще маия 16 порутчика Арнаута для той же покупки в Молдавию, а в силе ордера вашего сиятельства велено, чтобъ все полки къ будущимъ февралю, а по крайней мере къ марту месяцамъ совсемъ исправны были, почему ꙗ к находящемуся в Городенкѣ порутчику Степанову, посланнымъ ордеромъ ꙗ велено ремонтную сумму на строевыхъ лошадей в Полонномъ принявъ, на оную искупатъ ему в Полшѣ лошадей.

А какъ, реченной порутчикъ Арнаутъ отъ 23 августа репортомъ представляетъ, что сначала его откомандирования с показанного месяца искупилъ только три лошади по причине состоящей в тамошнихъ местахъ поветренной болезни, отчего люди у которыхъ, хотя ꙗ имѣются къ продажѣ лошадей, удалились в горы ꙗ леса.

И, потому, хотя полкъ // ꙗ не намеренъ быть в дальнѣе места за покупкою лошадей посылать по причине той что къ повеленному сроку поспѣть не могутъ, однако жъ заблаговременно избирая средства и желая быть исправнымъ посылаетъ нынѣ в Малороссiю и на Донъ, откудова, когда полкъ и в своихъ границахъ, никогда к марту месяцу лошади приведены быть не могли. А колми паче, по теперешнему дальнему расстоянию, а особливо, какъ те лошади степные и дикие, зимою дорогою вести никакъ не можно, а всегда должно гнать летнею порою, дабы оны подножнымъ кормомъ довольствовались, а естли в рукахъ вести, то большая команда надобна, однако жъ безъ сумнения оной полкъ уповаеъ, что хотя по нынешнему военному времени несколько я свѣше штатной цене, но конечно все потребное число лошадей искуплено быть тамъ можетъ для покупки жъ оныхъ выбранъ капитанъ фонъ Фокъ и с нимъ прапорщикъ Стоиковичъ с командою, коему о даче в показанные места подорожной полкъ просить, во чемъ вашему сиятельству чрезъ чрезъ сие донестъ честь имѣю.

Генерал-майоръ князь Долгоруковъ

Ч[исла] 28-го августа 1770 года

Помета: Орди́рованъ 30 августа

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.116, л.124–124 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 30

1770 г., августа 28. – Репорт генерал-майора [Василия] Долгорукова командирующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о прибытии по Дунаю к местечку Исачка, сверху и снизу реки, судов; об отправке от Исачки судов вниз по Дунаю

От генераль-майора князя Долгорукова

Рапортъ

Вчерашняго числа пополудни, в три часа, пошло от местечка Исакии внизъ по реке Дунаю малых суденъ два; въ пять [часовъ] пришло сверху суденъ девять; в семь часовъ снизу – четыре, которые остановились у местечка.

О чемъ вашему сиятельству чрезъ сие донести честь имею.

Генерал-майор князь Долгоруковъ

Ч[исла] 28 августа 1770 году

Помета: Въ 10 часовъ

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.116, л.125. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 31

1770 г., н.п. августа 28. – Донесение полковника [Изюмского гусарского полка Георгия] Хорвата⁹⁰ командирующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о просьбе выплатить, за участие в сражениях под Брэилой и Джурджуи, сверхурочное жалование из молдавских доходов

Отъ полковника Хорвата

Доношение

В силѣ вашего высокографского сиятельства повелѣния, за бытиѣ под турецкими городами Браиловымъ и Журжею, невзачотъ третное жаловане из молдавскихъ доходовъ некоторые получили, а какъ я при техъ городахъ деиствительно находилса, точию поныне того жалованья не получал.

Для того, вашего высокографского сиятельства покорнѣише прошу о выдачѣ мнѣ показанное невзачот жаловане учинит милостивое рассмотрение.

Полковникъ Хорватъ

августа «__» дня 1770 году

Помета: Поданъ 28 августа 1770

Помета: Ордиrowано 28 августа

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.116, л.114. Подлинник. Подпись-автограф

⁹⁰ Георгий Иванович Хорват (1742–1797), командир Изюмского гусарского полка, полковник. Происходил «из греческих хорватов», на русскую военную службу вступил в 1759 г. в чине капитана, произведен в премьер-майоры с 1760, в подполковники с 1767, в полковники с 1770. Участник Семилетней войны 1756–1763 гг., русско-турецкой войны 1768–1770, боевых действиях против польских конфедератов в 1771–1772 гг. Данные о том, что Георгий Хорват приведен к присяге «ис подполковников... в полковники» Изюмского гусарского полка 8 июля 1770 г. содержатся в том же деле (ЦГИАК Украины. Ф. 246. Оп.1. Д.116, л.113).

ДОКУМЕНТ № 32

1770 г., августа 29. – Донесение полковника Острогожского гусарского полка Иосифа Сатина⁹¹ генерал-поручику Николаю Репнину о необходимости покупки лошадей для полковых нужд; о дороговизне их в Малороссии и приемлемой цене в Молдове

Острогожского гусарского полку отъ полковника Сатина

Покорное доношение

Хотя я, за болѣзнию моею в вѣрннымъ мнѣ полкомъ камандовать еще не в состояніи, но должность моя необходимо отъ меня требуетъ о нужнѣйшихъ во ономъ полку потребностяхъ вашему сиятельству чрезъ сие покорнѣйше представить.

Ныне во оной полкъ требуется в комплектъ строевых лошадей сто десять, подъемных десять да прибавочныхъ подъ провиантъ дватцать для покупки которыхъ намѣренъ я послать двухъ афицеровъ: капитана Карла Томаса, а к приходу и расходу денежной казны прапорщика Ивана Куколевского и съ ними унтер-афицера одного, капрала одного, рядовых сорокъ человекъ и покупать имъ техъ лошадей за лучшее признаваю в Молдавіи, около Сочавы и Кетри, к венгерскимъ границамъ, також и в полскихъ ближнихъ мѣстахъ, ибо извѣстно, что в Малороссіи лошади весьма дороги. Денги ж на оную покупку, ремонтная на будущіи [1]771 годъ сумма требуется и принята будетъ, в силѣ главной команды повеленія в Полонномъ отъ господина оберъ-кригсъ-камисара Свинина. А к тому числу необходимо принужденъ прибавить и съ принятыхъ изъ экстраординарной суммы за убытыхъ лошадей, а чего не достанетъ изъ экономической еще тысячу рублевъ, чтобъ куплено было сто пятьдесятъ лошадей, каждая по дватцати рублевъ, прибавляя сверхъ штатной цены на каждую лошадь по два рубля, чтобъ лучшыя лошади были куплѣны, сия команда ко отправленію состоитъ в готовности, а толко ожидаю повелѣнія и присылки оной каманде пашпорта.

Также необходимо нужно в самой скорости, и не доходя глубокой осени отправить в Москву в главной криксъ-// камисариатъ для требованія и приему на будущей же [1]771 годъ мундирныхъ и аммуничныхъ вещей и на оные денежной казни, ибо в Киевѣ для гусарскихъ полковъ прошлаго году никакой аммуниціи отпускаемо не было, а подрядомъ построить кромѣ Москвы и ничево не можно, и для того в Москву камандированъ прапорщикъ Иванъ Протопоповъ и съ ним унтер-афицеръ одинъ, караль одинъ, рядовыхъ десять.

И хотя об отправленіи всѣхъ вышепрописанныхъ для покупки лошадей и в Москву афицеровъ по команде к вашему сиятельству отъ полку представлено уже было, но толко резолюціи еще не получено, принужденъ к вашему сиятельству, вторично представляя, покорнѣйше просить, чтобъ онымъ афицерамъ повелѣныя пашпорты были присланы. По полученіи которыхъ, могъ бы я немедленно в означенныя мѣста отправить, дабы оныя, порученныя имъ камисіи с лучшимъ успѣхомъ и исполдовольи⁹² исправить и в повеленное отъ его графского сиятел-

⁹¹ Иосиф Емельянович Сатин (?–1791), командир Острогожского гусарского полка, полковник. Дослужился до звания генерал-майор.

⁹² исполдоволь.

ства высокоповелительного господина генераль фелдмаршала и разных ординов кавалера графа Петра Александровича Румянцова время, то есть будущего [1]771-го году в февралѣ, а по крайней мѣрѣ, в марте месяцахъ к полку прибыть могли; на что ожидаю вашего сиятельства высокого разсмотрѣнія и резолюціи.

Полковникъ Иосифъ Сатинъ

От ч[исла] 29 августа 1770 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.116, л. 130–130 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 33

1770 г., августа 31. – Рапорт генерал-майора Семёна Черноевича командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о количестве, взятого турками в плен населения Текучского и Тутовского цинутов

Рапортъ

Во исполнение от 16 сего месяца, пущеннаго из Генеральнаго дежурства, а мною 19 числѣ полученнаго приказа на предложеніе мое от здѣшняго Дивана мнѣ представлено, а онои, уведомляють исправники. Что бывшимъ в сѣле Турчештахъ неприятели⁹³ забрано в пленъ обыватели цинутои (!) Текучевского – пятьсотъ, Тутовскаго – восемьсотъ, итого – тысяча триста человекъ. Но на оном ихъ объявлени[и] действительно уверится не можно, что я вашему сиятельству и донести честь имею.

Генераль-маіоръ Семенъ Черноевичъ

№ 497

Ч[исла] 31-го августа 1770 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.116, л.153. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 34

1770 г., августа 31. – Рапорт генерал-майора Семёна Черноевича командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о привозе в Яссы волонтирским майором Скуралием, забранных у населения денег различного чекана, которые им планировалось истратить на нужды Ясского госпиталя; о запрете тратить деньги на госпиталь до дальнейшего повеления

Рапортъ

В тогдашнее ж самое время, какъ полковникъ Илья сюда, въ Яссы, привезенъ былъ волонтирскимъ маіором Скуралиемъ, принесено ко мнѣ, всякихъ имъ [у] полковника Ильи от товарищей его, кои были пограбленные, денегъ: червон-

⁹³ неприятели.

ными шездсят девять, россискою манетою шездсять, левов сто пятдсять, которыя хотель я употребить в состоящеи сдесь гобшпиталь, на холстъ и на протчия потребности. Но, са силою сего числа полученнаго от вашего сиятелства ордера, означенные денги, впред до получения от вашего сиятелства об оных повеления, тем употреблением на гобшпиталь, удержень.

О чемъ вашему сиятельству и донестъ честь имею.

Генераль-маіоръ Семень Черноевичъ

№ 503

Ч[исла] 31 августа 1770 году

Помета: Поданъ 3-го сентября

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.145, л.162. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 35

1770 г., сентября 1. Киев. – Рапорт генерал-майора Александра Замятина⁹⁴ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о следовании карабинерных полков с пленными турками из Бердичева в Киев; о большой вероятности заражения чумой; о поиске безопасного места для ночлега возле Бердичева; о быстром прохождении военными и пленными марша после Фэлчиу, имея уже выпеченый хлеб

Репортъ

Сей часъ получилъ я вашего сиятелства повеленіе о следованіи полкамъ карабинернымъ с пленными турками отъ Бердичева прямо в Киевъ, но какъ я по приходе с Киевскимъ кирасирскимъ полкомъ в городъ Магилевъ, по данному мне отъ вашего сиятелства дозволенію отправился, по причинѣ слабого моего здоровья, прямо в Киевъ, поруча команду старшему полковнику господину князю Долгорукову съ полнымъ о семъ наставленіемъ.

И какъ о Бердичевѣ ведалъ уже заподлинно, что опасность от язвы в томъ мѣстѣ находится // довольно велика, то и приказалъ я помянутому господину полковнику требовать, чрезъ нарочно посланнаго въ Летычевъ курьера, от господина генерал-порутчика и ковалера Ессена повеления, гдѣ бъ поблизости того Бердичева темъ полкамъ и пленнымъ туркамъ расположится безопасно (!) было можно.

О чемъ тогда и къ вашему сиятельству репортовать честь имель, однако не оставилъ я отправить сейчасъ нарочного къ темъ полкамъ курьера с прописаниемъ всего всего вашего сиятелства повеления, какъ и приложить имъ ордеръ отъ 7-го прошедшаго, посколку каждой пехотной и конной командѣ, бес краиней надобности в день маршировать, кое повеление получено мною сего ж числа вместе съ ордеромъ отъ 25-го прошедшаго жъ, на что в оправдание вашему графскому сиятельству принести честь имѣю.

⁹⁴ Александр Гаврилович Замятин (?–1772), генерал-майор с 1768 г., обер-штер-кригскомисар, адъютант П.А. Румянцева.

Что полки кирасирския и карабинерныя, бывшіе // в команде моеѣй маршировали малыми переходами толко до Фалчи, по той притчинѣ, дабы отгравленны от нихъ к помянутому месту впередъ для печения хлебовъ; командамъ дать время оное окончать и каждой полкъ, приходя къ Фалчи и забирая те команды следоваль уже гораздо поспешнѣя, поелику непривычка и слабости пленныхъ турокъ имъ то дозволила.

Генераль-маіоръ Замятнинъ

сентября 1-го дня 1770-го году
Киѣвъ

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.145, л.170–170 об., 219. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 36

1770 г., сентября 7. – Рапорт генерал-майора Семёна Черноевича командующему Первой армии генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о денежных расчётах молдавских купцов братьев Дука и Георгия Панайота с саксонским купцом Якобом Баумгауером; об отсутствии в Яссах остальных купцов, должных кредиторам деньги по вексялям; о краже в Лейпциге у купцов Константиновых значительной суммы денег, из-за чего они не могут погасить вексели купцам из Бреслау

Рапортъ

Во исполнение *от* 31 минувшаго августа под № 1016-м, пущеннаго *от* вашего сиятельства, а мною сего месяца 5 числѣ полученнаго ордера вашему сиятельству имею честь донести, что на прежде полученной, мною ж пущенной *от* 7 августа ордеръ того ж месяца 20 числа рапортомъ *от* меня донесено было.

Что здешнія купцы, два брата Дуковы и Георги[и] Понаяоти⁹⁵ с саксонским купцом Якобом Реимъгардом Боумгауером имеютъ расчѣтъ за взятыя ими товари, да и по вежелямъ должны, однако ж по нынешнимъ обстоятельствамъ и за отлучкою товарищѣи своихъ отвѣтствовать не могутъ. А протчихъ з наявшихся⁹⁶ в приложенно[и] записке купцовъ в городе Яссах не состоить, а находятся в разныхъ уездяхъ, за коими, чтобъ они сюда прибыли, в те цинуты *от* Дивана писано и когда придутъ, по отобрани[и]⁹⁷ *от* нихъ обстоятельнаго известия, по представленіи[и] ко мнѣ *от* Дивана, вашему сиятельству представитъ не примину.

А сего числа *от* объявленнаго Дивана на вторично посланное *от* меня // предложѣніе мнѣ представлено. А во онои здешніе купцы Сандул-попъ, Александръ Фоти[и], Иванъ и Степанъ Костентиновы объявили, что они имеютъ расчѣты с разными купцами брасловскими⁹⁸ и по вежелямъ должны Салдул-попъ (!) и Фотиевъ кредиторамъ своимъ заплатитъ в состояни[и], а Иванъ и Степанъ Костентиновы не в состояни[и], по приключившемуся имъ несчастію *от* покраже (!)

⁹⁵ Очевидно, должно быть: Панайот, Панайоти.

⁹⁶ из имеющихся в наличии, или наличествующих, здесь – из указанных.

⁹⁷ по отобрании – после получения.

⁹⁸ Очевидно, брасловские купцы (не путать с брацлавскими), производное от г. Бреслау.

ихъ, в Леипцигѣ, до семи тысячъ червонныхъ, о которомъ нещастии[и] и кредитеры ихъ известны, от чего они и обанкрутились.

А Михаилъ Юрьевъ, а не Георгіевъ умре, а товарищъ его находится в Тренсилвани[и], в городе Брашэве, называемомъ по-немецки, Кронштатѣ, от коего, по прибытии[и] сюда, отобравъ⁹⁹ обстоятельное известіе, по представленіи[и] ко мнѣ от Дивана, вашему сиятельству того жъ числа представить не премину.

Генераль-маіоръ Семень Черноевичъ

№ 544

Ч[исла] 7 сентября 1770 году

Помета: Поданъ 11 сентября

Помета: Писано сентября 19 дня

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.145, л.252–252 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 37

1770 г., сентября 7. – Экстракт донесений командующего Первой армией генерал-фельдмаршала Петра Румянцева императрице Екатерине II о взятии его войсками крепости Килии

Продолженіе извѣстій о дѣйствіяхъ Первой ея императорскаго величества арміи противъ Оттоманской Порты, сентября 7 дня 1770 году.

С прибывшимъ третого дни изъ Первой арміи 1-й армии куриеромъ получена радостная вѣдомость о взятіи города Килии съ его крѣпостію.

Генераль-фельдмаршалъ графъ Румянцовъ отъ 23 минувшаго августа всеподданѣйше доноситъ ея императорскому величеству, что по осмидневной жестокой оборонѣ противъ атакующаго корпуса под предводительствомъ генерала-порутчика князя Репнина крѣпость Килия покорилась побѣдоносному оружію нашей всеавгустѣйшей монархинѣ, на капитуляцію, которую с позволенія его, фелдмаршала¹⁰⁰, князь Репнин учинилъ с тамошнимъ гарнизономъ въ сихъ кондиціяхъ, чтобъ всѣхъ вооруженныхъ турковъ, коихъ было тамъ для обороны до 4 000 съ ихъ имѣніемъ выпустить¹⁰¹ изъ крѣпости и перевезть чрезъ Дунай къ мѣстечку Тулчи, артиллерію жъ и всѣ военные и съятные припасы оставить побѣдителямъ.

Что по заключенной в 21 день сего августа, генераль-порутчикъ князь Репнинъ получилъ отъ крѣпости ключи и обнялъ¹⁰² своими войсками стѣни [и] ворота, артиллерію, военные припасы и мѣста, гдѣ лежитъ провіантъ и с лишкомъ уже сто лодокъ отправилъ в Тулчу с турками. Протчіе жъ того города жители: армяне и жиди, коимъ дана совершенная воля или // выезжать или оставаться, не избираются, да и сами турки купеческой промыслъ производившія, ищутъ позволенія пребыть тамо с нашими войсками.

⁹⁹ получив.

¹⁰⁰ Румянцева.

¹⁰¹ Исправлено со слова: «виступить».

¹⁰² окружил, охватил.

Что вышепомянутый генераль-порутчикъ князь Репнинъ поспѣшая симъ увѣдомленіемъ не доноситъ ни о какихъ болѣе подробностяхъ, а представилъ изъяснить оныя по отобраніи полного обо всемъ оствѣдомленія.

Генераль-фельдмаршалъ провождаетъ (!) сіе краткое и всеподданѣйшее увѣдомленіе чрезъ порутчика лейб-гвардіи Семеновскаго полку Потемкина, которой при той экспедиціи во все время находился и к нему симъ первымъ репортомъ отъ князя Репнина присланъ, въ которомъ послѣдній отъдаетъ ему ту справедливость, что нельзя болѣе доброй воли и усердія в служби показывать, какъ онъ порутчикъ Потемкинъ, не сходя почти изъ батарей, во все время осады, куда отъ непріятеля жестокая пальба производилась. В заключеніи сего генераль-фельдмаршалъ повергаетъ ко священнымъ стопамъ ея императорскаго величества сего вѣстника и самовидца всѣхъ дѣйствій и положенія крѣпосты.

Разбитіе турецкой арміи подъ предводительствомъ верховнаго визира привело обратившихся тогда в бѣгъ турковъ в необыкновенную робость, такъ что тѣ, кои не попали ни чрезъ Дунай переихать, ни // в другія такія защиту имѣющія мѣста войти, скитаются по степи, гдѣ толко ни попадаютъся командамъ нашимъ, кладутъ ихъ ружіе, просятъ пощады какъ-то 11 и 19 августа турецкія партіи: одна въ 260, а другая въ 338 человѣкахъ, ища переправы чрезъ Дунай, и стрѣтятся с нашими козацкими разбиздами, состоявшими гораздо въ меншемъ предъ ними числѣ, отдались онимъ безъ сопротивленія, да и козаки и арнаути корпуса генераль-порутчика князя Репнина разбили на Аккерманской¹⁰³ дороги таковыхъ же турковъ и взяли в полонъ 252 человѣка, не менше, и сами выпущенни изъ ними гарнизонъ ищетъ возвратится въ свои дома и потому не беретъ из собою ни ружей, ни лошадей, а продаетъ ихъ на здешней сторонѣ Дуная.

ЦГИАК Украины, ф. 2038, оп. 1, д. 144, л. 1–2. Копія

Опубликовано (частично): Фельдмаршалъ Румянцевъ. Документы, письма, воспоминания. / сост. А. П. Капионовъ. – Москва: «Восточная литература» РАН, 2001, № 46. С. 125.

ДОКУМЕНТ № 38

1770 г., сентября 9. – Рапорт секунд-майора Низовскаго пехотнаго полка Ивана фон Эссена генерал-майору Фёдору Глебову¹⁰⁴ об осмотрѣ в местечке Роман монастырей Пресвятой Богородицы и Святой Параскевы на предмет размещенія в них магазиновъ и цейхгауза

Низовскаго пехотнаго полку отъ секунд-майора фонъ Эссена
Рапортъ

Во исполненіе вашего превосходительства ордера, коимъ повелѣтъ изволили, чтобъ я обще оного жъ полку с подпорутчикомъ Петромъ Апухтинымъ в состоящихъ здѣсь в местечке Романѣ монастыряхъ Пречистыя Богоматери и Святыя

¹⁰³ Исправлено со слова: «Асккерманской».

¹⁰⁴ Фёдоръ Ивановичъ Глебовъ, (1734–1799), графъ, командующій кавалеріей дивизіи 1-й арміи; с мая 1772 г. – генерал-майоръ, с апрѣля 1773 г. – генерал-поручикъ, с іюля 1782 г. – генерал-аншефъ, сенаторъ с 1781 г.

Праскеви¹⁰⁵ освидетельствовалъ, ест ли такіе строєни[я], в коих бы безопасно поместить можно не толко магазєинъ, но и для положенія оружієнных и протчих вещей цєйхаузз (!)¹⁰⁶.

На которой вашему превосходителству следующее представит честь имею, что в монастыре Пречистыя Богоматери находится каменное строение: одинъ домъ, в коем состоит четыре покоя, а внизу оногo имеются три погреба. Токмо оныє занеты: в покоях положенъ от здешняго магазєина правиантъ, а в погребах от жителей вино, которой весма состоит способным покои для поклажи мундирных и аммуничных вещей, в погреба для пороховой казны; да и провианта ж в него уложится можетъ четвертеи тысячь до трехъ. А другіє в сем же монастыре, хотя и ест хоромные строєни[я], толко весма малые и занеты того монастыря причетникамі и здешним исправником.

А в другом монастыре, то ест Святыя Пераскеви (!), хотя имеется строение, которое зането епископом¹⁰⁷, а для поклажи правианта в вышеписанных монастырях места весма дозволяетъ построит магазєины, которому строению и планъ со описаниємъ вашему превосходителству представляю.

Секундъ-маіор Іванъ фон Эсєнь

Ч[исла] 9-го сєнтября
1770 года

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.160, л.191. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 39

1770 г., сєнтября 18. – Донесение арнаутского капитана Константина Бандрабура командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о дезертирстве арнаутов из его команды; о просьбе выдать паспорт для вербования новой команды и поиска дезертиров, которые занимаются грабительствами и разорениями; о просьбе дать сальвогвардию на его дом и виноградики в Фокшанах

От арнаутского капитана Костентина Брандєбури
Всепокорнейшее доношение

Вступя я, нижаишей, в подданство єя їмператорскому величеству с-ымеюшимися при мне несколько человекъ, арнаутами, находился противо неприятеля прошлаго [1]769 году под камандою господ генералъ-маиоров и кавалеров князя Прозоровскаго и графа Подгоричани. Также и в нынешнемъ году в сражениях, и поступал какъ долгъ велитъ верноподданному.

Токмо, когда возвратились от Факшанъ, из состоящих под командою моею арнаутов, в разные числа, разбежалось человекъ до осмидєсяти. И, хотя я о сыске таковых беглых старался, и по разведыванию чрезъ посланных мною, нижаишим, многіє найдены около Хирлова цинута, Бутушанъ и Сучавы цынута. Кoi

¹⁰⁵ Параскевы.

¹⁰⁶ цейхгауз.

¹⁰⁷ епископом.

объявляютъ, что оне бежали за неимением никакого себе пропитания, а другие ис техъ беглыхъ, сказываясь, что оне команды моеѣ чинять обывателямъ разорени[я] и грабительства. //

Того ради, вашего высокографскаго сиятельства всенижайше прошу, дабы повелено было, меня и со мною четырехъ арнаутовъ, в Молдавию з даннымъ пашпортом на несколько времени [отправить].

Во-первых: для на вербования внов арнаутовъ, коих я желаю, да и надеюсь на вербовать, хороших и доброконныхъ людей, целой эскадронъ; и по на вербовани[и] человекъ до дватцати или тритцати, отсылать буду х команде.

А во-вторых: ко изысканию находящихся в вышеупомянутыхъ местахъ разорителей, и чтобъ мне, нижайшему, дозволено было, кои действительно в томъ разорени[и] и грабительстве приличатца, бравъ за караулъ, отсылать к главной команде.

А чтоб, состоящему в Фокшанахъ дому моему разорения, а жене и дѣтямъ обидъ чинено не было, дать салвогвардию, також и от взятыя за урожаемой у меня в доме виноград, ис коего делаю вино, пошлины называемой ведрорить, милостивно за мою ревностную и беспорочную службу, избавить.

Костанътинъ Банъдрабуръ, капитанъ

сентября 18 дня 1770 гѡду

Помета: Подан 19¹⁰⁸ сентября 1770 года

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 119, л. 10–10 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 40

1770 г., сентября 18. – Рапорт генерал-майора Семёна Черноевича командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о заготовке круп и муки в Романский магазин согласно предыдущих ордеров; о готовности заготовить нужное количество муки, круп и ячменя, понуждая к этому местного исправника бана Аргирия Бостанджиана; о задержке рапортов касательно наполнения магазина из-за продолжающейся уборки урожая

Рапортъ

По прежде пущенному от 6 минувшего августа под № 474-м от вашего сиятельства, а мною полученному 10 числъ того ж месяца ордеру на предложение мое от Дивана мне сего числа представлено, что здешней Земли в Романской магазинъ муки пшеничной тысяча четвертей, крупъ сездесять две четверти четыре четверика отдано, о чемъ вашему сиятельству и донестъ честь имею.

А, по ныне, полученному от вашего сиятельства ордеру, в поставке во объявленной Романской магазинъ муки десяти тысяч четвертей с препорциею, крупъ и несколько ячменя, я все свои силы к понуждению господина Иргирия Бастанджиана-бана употреблять, в силу повеления вашего сиятельства, не оставляю какой же во оном успехъ происходить будить всякую неделю вашему сиятельству рапортами моими донестъ не примину.

¹⁰⁸ Перед этим зачеркнута цифра 20.

На пущенной же от 9 сего месяца под № 546-м от вашего сиятельства, а мною полученной 17 числѣ вашему сиятельству, // что чрезвычайно меня то трогает¹⁰⁹, что ваше сиятельство не изволите получать от меня рапортовъ, ибо от меня действительно против повеленіевъ вашего сиятельства точно оныя посылаются, да и стараюсь сколько мои возможности есть исполнять требуемое от вашего сиятельства без упущения. [Сообщ]аю тож до сего вашему сиятельству о доставлени[и] в Романской магазинъ повеленного числа провианта рапортовано не было, то потому, что еще в тогдашнее время хлеб был на поляхъ и снять не очень давно, а какъ оныя к тои поставкѣ исправились, то не продолжая времени, какъ и выше сего вашему сиятельству донесено в том Романской магазинъ доставлен и по получении от Дивана об оном уведомлении и я вашему сиятельству представит честь имею.

Генераль-маіоръ Семень Черноевичъ

№ 590

Ч[исла] 18-го сентября 1770 году

Помета: Подан 21 сентебрия 1770 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.160, л.190. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 41

1770 г., сентября 20. Под Хотинном. – Рапорт капитана Острогожского гусарского полка Георгия Стратемировича командующему Первой армией генерал-фельд-маршалу Петру Румянцеву о прибытии его команды вместе с пленными турками к Хотину; о смерти двух пленных турок; о получении провианта и планированном выступлении по намеченному маршруту

Острогожского гусарского полка от капитана Георгия Стратемировича
Рапортъ

С порученными мне пленными турецкими старшинами и ихъ слугами и съ командою моею к городу Хотину сего августа 20 числа я прибыл благополучно, токмо ис тѣхъ плѣнныхъ, будучи в пути, померли: августа 5 – конюши[й] визирски[й] Мяхмятъ Салахари, 14 числѣ – Гаджи Ахмѣтъ-ага.

На досталных же 67 человекъ турокъ провиантъ из Хотинскаго провианскаго магазейна принялъ, и в повелѣнной трактѣ со оными отправитца сего ж числа имею. О чемъ вашему высокографскому сиятельству симъ покорнѣише рапортую.

капитан Георги Стратемировичъ

20 августа 1770 года

Ис-под Хотина

Помета: Поданъ 31 августа

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.145, л.142. Подлинник. Подпись-автограф

¹⁰⁹ трогает.

ДОКУМЕНТ № 42

1770 г., н.п. сентября 20. – Донесение бывшего бешли-аги, [арнаутского капитана] Феодосия Халеплия командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о насильном обращении его в ислам; о своей службе молдавским и валашским господарям; о повторном принятии христианства и службе при российской армии; о рекрутинге им волонтиров и содержании их за свой счёт

Сїятелнѣишїи графъ, высокоповелителниі господинъ, генераль-фельдмаршалъ

Всенижайше доношу вашему сїятелству, что я родом изъ города Халепу, былъ прежде греческого исповѣданія христїанинъ, но по случившеисѣ мнѣ отъ турковъ напасти, насално¹¹⁰ меня потурчили в Константинополь. Послѣ того, сискавъ случаи служить молдавскимъ и волоским господарямъ, и былъ начальникомъ надъ турками, имѣя чинъ бешли-аги, служил до того времени, покуда вступили русскіе императорскіе войска в Молдавію въ городъ Ясы. Тогда я опять прынялъ христїанскую вѣру, по-прежнему, и по рѣвностному усердію моему к службѣ ея императорскому величеству за христїанство, набралъ нѣсколко волонтировъ и слѣдовалъ вездѣ при русскіих войсках. По сущей моеи правдѣ, исполняя повеленїя русскіих командировъ, служил девять месяцевъ, содержавъ людеи на своемъ коштѣ, не дѣлая никому грабительства, ниже малѣишїи обидъ, і нехто¹¹¹ на меня // жаловаться не можетъ.

Теперече¹¹² приемлю смѣлость всенижайше просить ваше сїятелство уволнить меня отъ службы и приказать препоручить команду мою другому капитану, а мнѣ, нижайшему явить высокую вашего высокографского сїятелства милость, наградить меня за мои службы.

Вашего сїятелства, всенижайшїи слуга Феодосїи Халепліи

Помета: Переводъ с греческого

Помета: Данъ¹¹³ прапорщичеи чин 20 сентября

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 119, л. 9–9 об. Делопроизводственный перевод

ДОКУМЕНТ № 43

1770 г., сентября 28. – Рапорт генерал-майора Семёна Черноевича командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о смене маршрута движения Нижегородского и Ростовского полков из Хотина в Яссы, вместо Романа; о наличии в Яссах и окрестных сѣлах «заразительной болезни»; об окуривании домов, соблюдении чистоты и осмотре жильцов лекарем Рембовским; о разбитии лагеря для расположения войск под Яссами

¹¹⁰ насильно.

¹¹¹ никто.

¹¹² теперича (разговорн.) – теперь же.

¹¹³ Далее зачѣркнута часть слова: «пору-». Очевидно, это описка писаря, который начал писать слово «порутничей».

Рапортъ

По пущенному от 24-го сего мѣсяца под № 4220-м от вашего сиятельства, а мною 26-го числѣ полученному ордеру, приложенной при ономъ вашего сиятельства ордеръ к следующему из Хатина в Романъ с Нижегородскимъ и Ростовским полками господину полковнику Микулину, где ево састать можить с нарочнымъ от меня куриером, при ордирѣ моемъ того ж часу отправленъ с тѣмъ ему предписаниємъ, чтоб онъ с показанными полками, оставя к Роману маршъ, слѣдовал к городу Яссамъ, которой уже и слѣдуетъ.

Что ж принадлежит до расположения оных в самом городе или в ближайшихъ ко оному селенияхъ по квартирамъ, то какъ ваше сиятельство из посланнаго от меня рапорта от 26-го числа сего мѣсяца усмотреть изволите, что в городе Яссах от заразительной болѣзни обыватели два человека умерло, да в ближайшихъ ко оному селенияхъ означенная болѣзнь не совсемъ еще истребилась. Но, чтоб по приходе оснащенныхъ полковъ и по расположении на квартиры оная болѣзнь опять не возобновилась бы, то я прикасалъ Дивану в предосторожность от оной болѣзни во всехъ состоящихъ в городе домахъ имѣть чистоту и ежедневно окуривать, то ж чинит и в улицахъ, // к чему от меня и опредѣленъ находящеися здесь штаб-лекаръ Рембовской, чтоб онъ по всехъ домехъ (!) обывателей осмотрѣл.

А с близ лежащихъ ко оному городу селенияхъ Дивану предложилъ, чтоб об оныхъ, учиня обстоятельную выправку в коликомъ расстоянии оныя от города находятся и не имѣется ли во оныхъ заразительной болѣзни или была и прекратилась, то давно ли, и по достоверной тои выправки ко мнѣ бѣ отапортовать, а до получения означеннаго от Дивана извѣстия, егда онъ господинъ полковникъ Микулинъ с показанными полками сюда прибудить.

То, не осмеливаясь тотчасъ по квартирамъ расположить, а для наилутшей предосторожности от вогнесдившейся¹¹⁴ заразительной болѣзни ево, господина полковника¹¹⁵, с упоминаемыми полками намеренья дни на петнатцѣть расположить не в отдаленномъ от города на свежемъ и безопасномъ мѣстѣ лагиремъ, о чемъ я вашему сиятельству и представить честь имею. А когда оныя полки сюда прибудутъ и в какомъ мѣстѣ расположатся вашему сиятельству рапортомъ моимъ донести не примину.

Генераль-маіоръ Семень Черноевичъ

№ 553

Ч[исла] 28-го сѣнтября 1770-го году

Помета: Подан 30 сѣнтября 1770

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 121, л. 40–40 об. Подлинник. Подпись-автограф

¹¹⁴ внедлившейся.

¹¹⁵ Микулина.

ДОКУМЕНТ № 44

1770 г., сентября 28. – Донесение бана Аргирия Бостанжиана командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о поставке провианта в Романский магазейн; о постройке мостов через Прут около сёл Бояны, Стефанешти, Табуре и Цецора; о поставке лодок из Черновцов в Роман

Сїятелнѣишии графъ, высокоповелителнїи господинъ генерал-фелдмаршалъ

Чрезъ сїе всенижайше доношу вашему сїятелству, в послѣдних числах сентября начали со всех уѣздовъ провиантъ извозит в Романской магазейн. Мосты по опредѣлнным дорогам по болшой части отъдѣланы, на сых днях получено извѣстїе отъ исправныхъ, что и тѣ мосты которые повелено дѣлать на рекѣ Прутѣ въ Боянах, Стефанешти, Табуре и Цецоре, также в скоромъ времени совсемъ окончены будутъ; лѣсъ для строенїя весь (!) готовъ. Только ожидаютъ лотокъ изъ Чернауцъ, которыхъ будетъ всехъ до двухъсотъ, покаместъ оныя совсемъ отдѣлаютъ можетъ продолжится работа до 15-го или до 20-го числа октября месяца.

По повеленїю вашего сїятелства посланъ приказъ романскимъ исправнымъ¹¹⁶, дабы они наїлутшимъ образомъ, и какъ возможно вскорости магазейны¹¹⁷ // соорили. Сколько какого провианта на будущей недели будетъ привезено в Романъ, о томъ вашему сїятелству репортомъ всенижайше представить имѣю.

Вашего сїятелства всенижайшии слуга,

Аргирїи Бостанжіанъ банъ

Отъ 28-го ч[исла] сентября 1770 года

Помета: Переводъ изъ греческого

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.143, л.66–66 об. Делопроизводственный перевод

ДОКУМЕНТ № 45

1770 г., октября 10. – Письмо генерал-аншефа Петра Панина¹¹⁸ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о пожаре, случившемся в Бендерской крепости; о передаче пшеницы из Бендер в Килию, Измаил и Аккерман; о выделении бендерскому коменданту мешков для вывоза пшеницы и использовании для этого фур, привозивших сухари и снаряды в крепости; о необходимости скорейшего возвращения фур после перевозки пшеницы

Милостивый государь мой, графъ Петръ Александровичъ

¹¹⁶ Далее зачёркнуто: «дабы».

¹¹⁷ Слово правлено.

¹¹⁸ Пётр Иванович Панин (1721–1789), граф. С 1762 г. сенатор и генерал-аншеф; в 1769–1770 гг. командующий Второй армией; в 1770 г. организовал штурм Бендерской крепости, в результате которого погибло несоразмерно большое количество воинов. Участник подавления крестьянского восстания под предводительством Емельяна Пугачёва.

По утушеніи продолжавшагося в Бендерской крепости пожара, и по очищеніи горевшихъ мѣстъ, напоследокъ достигъ я того, что вслѣдствіе требованія вашего сиятельства, ныне нахожу себя в состояніи уделить из найденной тамъ пшеницы на состоящая отъ Первой арміи в Килии, Измаилѣ и Акермане гарнизоны десять тысячъ четвертей, которую и перевести туда, где в ней болше вы милостивыи графъ надобности быть признаете на возвращающихся из выше-писанныхъ мѣстъ валовыхъ фурахъ, посланныхъ *от* арміи моего предводителя со артиллерійскими снарядами і сухарями.

И таперь (!) только о семъ я бендерскому коменданту приказалъ ожидать отъ вашего сиятельства повеленія, куда сколько из той пшеницы отправить назначите, а между темъ ту пшеницу ко отъправленію совсемъ приготовить, но какъ надеюсь я, чтобъ онъ могъ на такое число наитить у себя мешковъ, то ваше сиятельство оными не может ли ему отъ арміи вашей способствованія учинить, а равнымъ образомъ и о скорѣйшемъ возвращеніи предписанныхъ фуръ, кому надлежитъ подтвержденіе не оставить сделать; я же, в протчем, с совершеннымъ почтениемъ и прямою искренностію пребываю.

Вашего сиятельства, милостивой государь мои,
покорный и истинный слуга

Графъ Петръ Панин

№ 39

октября 10 дня 1770 году

Изъ лагиря съ 3-го марша отъ Бендеръ

Помета: Поданъ 12 дня октября

Помета: Писано 16 октября

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 122, л. 31. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 46

1770 г., октября 16. Измаил. – Рапорт [измаильского коменданта] полковника Григория Черешникова¹¹⁹ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о заготовке для нужд армии пшеницы и сена и об отсутствии, заготовленного ячменя и овса; о переписывании штаб-офицером хлеба, оставшегося у населения; об отсутствии у населения волов и лошадей для перевозки хлеба; о выделении для этого трофейных фур и волов

Рѣпортъ

На полученной мною *от* вашего сиятельства ордѣръ *от* 12 сего месяца писанной под № 254-м симъ имею честь донести.

¹¹⁹ Григорий Черешников (1730–1771), полковник, затем бригадир, в 1771 г. генерал-майор. Установлено, что он был измаильским комендантом по состоянию на 17 февраля 1771 года (ЦГИАК Украины. Ф. 246. Оп. 1. Д. 186, л. 54 об).

Что я о приготовлени[и] для здешняго гарнизона з Земли провианта с начала моево сюда определения старания прилагать не пропускал. И какъ по приказу из Генералнаго дежурства требовано было ведомостей: по которое число имеет здешней гарнизон, принятого ис подвижного магазина провианта, а при томъ: и сколько *от* Земли приготовленного состоит, то я репортом во оное дежурство 27 числа прошедшаго месяца донесъ.

Что, сверхъ имеющагося в полках моей команды казенного провианта, коего поступает по ноябрь мѣсяцъ в принадлежащих к здешнему городу деревнях нашлось, кроме заготовленного жителями для своего пропитания хлеба, // собранной с поль¹²⁰ турецкой пшеницы пятьсотъ килей, которой для здешних войск по тогдашнему счислению людей на полмѣсяца выходило; да сѣна, приготовленного в здешней магазин до трех тысячъ пудъ. А ячменю и овса во всех оных деревнях за забраниемъ с поль¹²¹, приезжающими из разных мѣстъ фуражирами не сыскалось, oprичъ, что толко жители для будущаго сѣву понесколку запасли.

Между тем же, чрезъ посланнаго от меня нарочного штабъ-афицера велено было во оных деревнях весь обывателской хлебъ описывать и сделать всему генералное исчисление, но того в короткомъ времени учинить было невозможно, по притичине, что жители не имея достаточно у себя, ни лошадей, ни другова¹²² скота, которой у них нашими войсками почти весь без остатку забран, не могли скоро имеющагося в полях хлеба перевозить. И потому я принужден былъ вспомоществовать имъ, раздавая фуры и казенных, ис-под завоеванной артилеріи, воловъ. Симъ способомъ оныя жители, *от* времени до времени, всякого хлеба // и приготовили, и хотя оной еще не весь перемолочен, однако ж примерно положить можно, что я весь свои здешней гарнизон с приятымъ из магазина провиантом по генварь мѣсяцъ конечно продовольствовать могу, с тем, что и жителям еще оставатся будетъ для собственного их пропитания.

Сколько же, в которой деревни какого именно хлеба в заготовленіи состоятъ, ведомость при семъ вашему сиятельству представляю, а для понуждения в скорейшемъ перемолачивани[и] оного хлеба во всех оных деревнях нарочные офицеры приставлены, и сколь скоро сия молодба¹²³ кончится, то и перевозкою сюда в магазин поспешать буду.

Полковникъ Григорей Черешников

Ч[исла] 16-го октября 1770 года
Измаилъ

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 160, л. 194–194 об., 236. Подлинник. Подпись-автограф

¹²⁰ с полей.

¹²¹ с полей.

¹²² Слово написано над строкой.

¹²³ молодба.

ДОКУМЕНТ № 46 А

[1770 г., октября 16]. – Ведомость [измаильского коменданта] полковника Григория Черешникова о количестве заготовленного хлеба в сёлах около Измаила

Ведомость
Сколько втренадцати городов Измаиль
объёма, и того же количества заготовленного
хлеба ссудит.

195

Всего		число пшеницы			Сколько
		пшеницы	ячменя	проса	
Черешникова	Габиле	486	54	122	-
	Икслаия	167½	58	67	-
	Вондарь	153	-	22	14 сиродов пшеницы и ячменя пшеницы и ячменя ячменя и проса ячменя и проса ячменя и проса
	Зеленик	147	48	31	-
	Иацндарь	96	-	20	-
	Долгон	288	122	-	-
Итого		1337½	282	262	14

сверх того приготовлено в Измаильском
судах пшеницы — 500 рубли
даже в Измаильском суде ссудит
еще неведомого в Измаильском суде
пшеницы — 10000 рубли
Полковник Григорий Черешников

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.160, л.195. Подлинник

ДОКУМЕНТ № 47

1770 г., октября 19. – Рапорт генерал-майора Семёна Черноевича командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о подготовке ведомости о количестве заготовленного для нужд Первой армии хлеба в цинутах Молдовы

Рапортъ

От 17-го сего месяца под № 256-м пущенным от вашего сиятельства, мною 18-го числа полученным, ордином велено сего ж месяца от 1-го числа поданному от вашего сиятельства оберъ-привантъ-маистеру Брянченинову ордиру, с коего і мне тогда ж копия прислана приказать от Молдавскаго Дивана взять уведом-

ление: в каких іменно цинутах, селах і деревнях сколько какого хлеба і сѣна для арми[и] приготовлено, прислать к вашему сиятельству ведомость. Токмо-де ѿной і поныне не прислано.

На которой вашему сиятельству імею честь донести, что в прежде полученном от 1-го числа сего месяца от вашего сиятельства повелени[я], то ж і в приложенной з данной оберъ-привантъ-маистеру Брянченинову // ордера копи[и] о представлени[и] объявленной ведомости ничего предписано не было, почему она и не представлена. А по ныне полученному от вашего сиятельства ордеру, по истребовани[ю] от Дивана уведомления, учиненную ведомость при семъ вашему сиятельству представит честь імею.

А чтоб во всяком цинутѣ исправники при своих местах безотлучно были, і дабы не толко по требованиямъ полковъ і командъ приванту і фуражу отпуски безъ малейшаго медления чинили; но и во все даваемыя от вашего сиятельства повелени[я] исполнять готовыми были, і чрезъ которыя цинуты армия проходить будит, то б те исправники при вашемъ сиятельстве безотлучно находились, от меня того ж часу Дивану предложено.

Генераль-маіоръ Семень Черноевичъ

№ 747

Ч[исла] 19-го октября 1770 году

Помета: Поданъ 20 октября 1770 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.160, л.213 –213 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 47 А

1770 г., октября 19. – Ведомости о количестве заготовленного для нужд Первой армии хлеба в цинутах Молдовы

Ведомость учиненная, в которых цинутах сколько для арми[и] єя императорскаго величества приготовлено приванта и фуража, о том значить под симъ Октября 19-го дня 1770 году				
Звание цинутовъ	Звание приванта и фуража			
	Пшеницы	Пшени и какорузы (!)	Овса и ячменю	Сѣна стогов
В Сочавском	1500	1650	700	5500
В Нямценскомъ (!)	1100	1400	400	2500
В Романском	500	800	100	1000
В Баковском	500	1050	100	2500
В Текучевском	500	650	200	2500
В Ковурлуйском	450	500	200	1000
В Тутовском	500	800	200	2000
В Васлуиском	500	900	50	1500

Ведомость учиненная, в которых цинутах сколко для арми[и] ея императорскаго величества приготовлено правианта и фуража, о том значить под симъ Октября 19-го дня 1770 году				
Звание цинутовъ	Звание правианта и фуража			
	Пшеницы	Пшена и какорузы (!)	Овса и ячменю	Сена стоогов
В Фалчинском	550	850	100	1000
В Кодренском	100	50	50	-----
В Гречанском	200	200	50	-----
Лапушна и Орге[е]вском	300	550	100	4600
В Сороковском (!)	800	1000	300	3500
В Черноуцком	1000	500	400	3500
В Гирлѣвском (!)	700	500	200	2000
В Дорогомъ	700	500	200	2200
В Батушанском (!)	700	750	200	2200
В Кирлигатурском	200	350	50	500
Въ Яском	500	500	200	2000
В Хотинскомъ	700	500	200	-----
Итого	12000	14000	400	40000

Генераль-маіоръ Черноевичъ

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.160, л.214. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 47 Б

1770 г., октября 23. – Рапорт генерал-майора Отто фон Вейсмана¹²⁴ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о изъятии всего хлеба на юге Бессарабии для нужд гарнизонов крепостей Измаил, Килия, Аккерман; о просьбе разрешить вывоз турецкой пшеницы из Бендерской крепости своими силами

Рапортъ

Состоящая в корпусе моемъ все господа штабъ- и оберъ-афицеры; ко мне представляютъ, что они какъ для себя, такъ и для людей своих, хлеба в покупку никакимъ образомъ достать не могутъ, также ржи или пшеницы для хлеба нигде сыскать не можно; что все места от Пруда (!) до Чернаго моря и от Днѣстра до Дуная; от обеих армій да отходящих детаашаментовъ под Измаиль, Килию, и Акарманъ (!) все выфуражировано и весь бывшей хлебъ забранъ. А привозу хлеба в такое отдаленное место где корпус стоитъ ниоткуда ожидать не можно, за приближением худаго осеннего время и трудной дороги.

¹²⁴ Отто-Адольф (Оттон Иванович) Вейсман фон Вейсенштейн (1726–1773), в 1769 г. полковник, затем бригадир, в 1770 г. генерал-майор, комендант крепости Хотин, с мая 1770 г. переведен в армию. Убит в бою при Кючук-Кайнарджи.

Того для, вашему сиятельству симъ нижайше представля, не повелите ль из своего милосердия определить, чтоб все штабъ- и обѣръ-афицеры состоящия при корпусе в лагире, о числѣ которыхъ при семъ ведомость¹²⁵ подношу, могли получить изъ состоящей в Бендерах турецкой пшеницы каждой несколько четвертей, кою они тамъ принять и на своихъ лошedah привести могли; ꙗ чрезъ то от крайнеи нужды избавилися бы.

Генерал-маіор Ото фон Веисманъ

Ч[исла] 23 октября 1770 году

Компаментъ при озерѣ Ялпухе

Помета: Подан 24 октября 1770 году

Помета: Ордиrowан 24 октября

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.160, л.192. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 48

1770 г., октября 27. – Донесение арнаутского капитана Даниила Неделки командирующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву с просьбой уволить его со службы, по состоянию здоровья, с выдачей паспорта; о даче разрешения на восстановление разрушенных во время войны зданий в Бырладе; о выдаче ему полной сальвогвардии; о предоставлении двух солдат для охраны

От арнаутского капитана Даниила Неделки

Всепокорнейшее доношение

Службу ея императорскому величеству продолжаю обще с навербованными мною арнаутами с прошлаго [1]769 году беспорочно и усердно и противу протчих мои братьи поступал с наилутчею храбростию, какъ то и доказал оную чрезъ мое усердіе в бытность сего году июля 21 числа на батали[и] бывшей за мною хлопецъ, хотя меня от нападения турокъ защитить, убить. Да и я, нижайшии, во время бытия под Килиею, раненъ в правую ногу пулею, для излечения которой з данным от господина генерал-маіора и ковалера графа Подгоричани билетомъ отпущенъ был в деревню Чюмади, по бытности в коеи и свободу получил. И, паки к своей команде явился, которую б службу, по моеи желаемости, и впредки¹²⁶ продолжать желал, но за вышеписанною моею раною уже на конѣ сидеть не могу.

А, дабы ревностная къ ея императорскому величеству служба не пресеклась, а вяще была б доказательствомъ осмеливаюсь вашему высокографскому сиятельству нижайше представит, какъ город Берлад, состоящей в Молдави[и], от цынуту Тутова, совсемъ турками разоренъ.

¹²⁵ Ведомость не публикуется.

¹²⁶ впредь.

Того ради, вашего высокографского сиятельства всенижайше прошу для возобновления и во всемъ противу прежняго с некоторою еще прибавкою из собственного моего иждивения, в *тот город з данным пашпортом* уволить и учредить тамошнего города апекуном, которой и обязуюсь совсемъ исправить чрезъ мѣсяць. И по исправлени[и] моемъ не приминую вашему высокографскому сиятельству всенижайше донести, но при томъ осмеливаюсь на сѣи случаи испросить *от* вашего сиятельства на залогу двухъ салдатъ. А дабы того города мещана¹²⁷ во всемъ мнѣ были послушны и ни *от* какого б звания притесненіи чинено не было, милостивно снабдить вашего высокографского сиятельства полною салвогвардіею.

Недѣлко

Ч[исла] 24 октября 1770 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.133, л.7. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 49

1770 г., ноября 3. Яссы. – Рапорт генерал-майора Степана Ржевского¹²⁸ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о появлении на форпосте, уволенного за дуэль, австрийского поручика, который желает поступить на российскую военную службу

Рапортъ

На роставленных от здешняго гатмана по цесарскои границе фарпостах явилса цесарскои порутчикъ і прибылъ сюда с намерениемъ определитца в россискую службу. Я сего афицера *отправил* к вашему сіятельству с маіоромъ Либголтом, которой повелъ отсюда выздоровевших. При случае семъ доношу вашему сиятельству, что сѣи афицеръ касированъ и из службы цесарскои высланъ за дуэль.

Генерал-маиор Ржевской

№ 51¹²⁹

Ч[исла] 3-го ноября 1770 году

Ясы

Помета: Подан 5 ноября 1770 года

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.133, л.52. Подлинник. Подпись-автограф

¹²⁷ мещане.

¹²⁸ Степан Матвеевич Ржевский (1732–1782), генерал-майор, после войны 1768–1774 гг. генерал-поручик. Председатель Дивана Молдовы с октября 1770 по март 1771 гг.

¹²⁹ Цифры правлены.

ДОКУМЕНТ № 50

1770 г., ноября 3. Яссы. – Рапорт генерал-майора Степана Ржевского командующему Первой армией о приказании исправникам касательно сбора подвод для перевозки провианта из Хотина в Ясский магазейн; о его неумеренном усердии; роспись свезённого в магазейн провианта, фуража и сена

Рапортъ

Хотя и разосланы *от* меня о скорейшем свозе в Яской магазейн провианта і фуража строіе к исправникам прикасы, однако в предупреждение непредвидимых в случае сем затрудненей прикасал я тотчас собрать 1 000 подводъ и прямо изъ их мѣсть ехать в Хотин, откуда привести на них провиантъ въ Ясы.

Сіе учинил я, снесяс с обер-провиантъ-меистером Брянчаниновым, которои мне объявил, что все магазейны в Молдавіи, будучи принадлежателны до его департамента, то он уверен, что хотя б подлинно и некое излишество в здешнем магазейне случилось оноѣ безпорядку не причинит в генералной репортіціи. К тому ж, естли б паче чаяния сіе распоряженіе не имело щастия апробаціи вашего сіятелства получить, то естъ еще всегда время отменить оноѣ¹³⁰.

В таком случае покорнейше вашего сіятелства прошу упустить мне // вину сію, которая произошла единственно *от* неограниченного моего усердія к исполненію вашего сіятелства повеленія і в разсужденіи надобности, которая настоит в скорейшем здешняго магазейна наполненіи.

В здешней магазейнѣ по сіе число свезено хлеба разнаго 1719 четвертей;
овса и ячменю 297 четвертей;
крупъ 39 четвертей;
сѣна 9426 пуд.

Генерал-маиоръ Ржевской

№ 60

Ч[исла] 3-го ноября 1770 года

Ясы

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.160, л.147–147 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 51

1770 г., ноября 5. – Рапорт генерал-майора Степана Ржевского командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о поиске военных, живущих в Молдове без дела; о предоставлении волонтирам из числа прусских офицеров провожатых и транспорта

Рапортъ

Два ордера вашего сиятельства я получилъ на которые честь имело донести.

¹³⁰ Слово написано над строкой.

По 1-му, ко всемъ исправникам послал я *от* себя приказы об отыскани[и] всехъ в Молдави[и] воинских чиновъ праздно живущих, а по собрани[и] *от* них рапортовъ вашему сіятелству донесу и ихъ всехъ вышлю.

По 2-му, бывшимъ при арми[и] волантирами службы его королевскаго величества прускаго господамъ полковнику фонъ Ленгефелду и протчимъ штаб- и оберъ-афицерамъ о показани[и] всякого удовольствія, то *ж* ѿ естли имъ надобны будутъ подводы ѿ провожатые исполненіе учинить подышуся.

Генерал-маиор Ржевской

№ 72

Ч[исла] 5 ноября 1770 году

Ясы

Помета: Подан ноября 7 дня 1770 года

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.133, л.53. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 52

1770 г., ноября 6. – Донесение мунтенского спэтаря Стефана Топличану главнокомандующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о своей службе; о понесённых от турок убытках; о просьбе сохранить за ним чин, а также принять его сыновей в Кадетский корпус

Княжества Мунтянского сербской націи *от* спатаря Стефана Топличана
Доношеніе

Из давнихъ временъ, хотя я и имѣлъ желаніе, по моему усердію, оказать вѣрность къ службѣ ея императорскаго величества, точию время до того не доходило, и въ действіе того моего желанія привести не могъ. А при зачинающейсѣ съ туркомъ нонѣшней¹³¹ войны, имѣя уже способъ тое мое желаніе исполнит, не хотѣлъ пропускать времени всѣ свои силы и возможности къ тому употребивъ, чинилъ вспоможеніе состоящимъ ея императорскаго величества войскамъ въ Мунтяніи¹³² во всякихъ нужныхъ надобностяхъ. А особливо въ продовольствіи провиантомъ, не токмо въ збираніи отъ земли, но за недостаткомъ, чтобы войско ея императорскаго величества никакой нужды не претерпѣвало я своего собственнаго хлѣба изъ деревень моихъ, не требуя за то никакой заплаты, выдалъ на російскую мѣру: муки, пшеницы и проса тысячу дватцать да ячению триста дватцат четвертей.

О которой моей усердной службѣ¹³³, и, что я безъотлучно при войске ея императорскаго величества находился и предписанное // вспоможеніе чинилъ, командующей тогда корпусомъ въ Мунтяніи и въ Молдавіи, нынѣ покойной господинъ генераль-порутчикъ Фонштофелнъ, зналъ, отъ которого в то время

¹³¹ нынешней.

¹³² Тут и далее: Мунтении.

¹³³ службе.

данной мнѣ аттестатъ, при семъ, такожь и господина генерал-маіора и кавалера графа Подгоричани аттестат же в оригиналѣ всепокорнѣйше подношу¹³⁴.

Ваше жъ высокографское сіятельство сего года отъ 16-го генваря Княжества Мунтянского въ Диванѣ писать изволили, между прочимъ, повѣлѣли, чтобъ я въ томъ Диванѣ остался, какъ и преждѣ былъ въ должности спатарской, почему я во всѣ время и понынѣ въ томъ чинѣ и остаюсь, и былъ безъотлучно при своемъ правленіи, даже до выходу изъ Бокурешта войскъ російскихъ. А послѣ того, какъ я, человекъ, имѣя фамилію свою, во избѣжаніе мучительскихъ турецкихъ рукъ въ Бокурестѣ и въ Мунтяніи, чтобъ съ фамиліею своею не подвергнуть себя варварской неволѣ и не потерял бы жизни, оставатца не хотѣлъ, а взявъ жену и дѣтѣй своихъ, оставя все свое имущество слѣдовалъ при корпусѣ отъ Бокуреста в Молдавію. А за приключившейся мнѣ тяжелой на горячку болѣзни, уклонился въ Молдавію въ горы, гдѣ проживалъ, бѣдствуя въ тѣхъ горахъ и въ лесахъ, убѣгивая страху варварскаго до полученія отъ той болѣзни облеженія. А оставшее мое имущество въ разныхъ мѣстахъ: пять каменныхъ домовъ и палатъ, и все к тому принадлежашее строеніе, винограды и скотъ всѣ безъ остатку въконецъ разорено и пограблено турками. Вѣдая довольно о моей чинимой вѣрности войску російскому и отличной службы¹³⁵, и чрезъ то, имѣя // злость болшъ, нежели другимъ, таково зло и раззореніе учинено, и нижѣ малѣйшимъ темъ, чтобъ я ползоватца могъ, не оставили, а обратили въ совершенную гибель, отъ чего я ныне, будучи человекъ предъ тѣмъ въ недостатке, пришелъ до крайнего убожества.

Того ради, вашего высокографского сіятельства всепокорнѣйше прошу сіе мое доношеніе принять, и о моемъ нынѣшнемъ¹³⁶ обстоятельстве, въ разсужденіе предписанной моей ревностной ея императорскаго величества войску службы, учинить высокоимилостивое разсмотреніе. И какъ нынѣ, по власти Всевышняго Творца, войски російскіе непобѣдимымъ своимъ оружіемъ имѣютъ авантаж¹³⁷ и вступили, по-прежнему, въ Княжество Мунтянское, то, чтобы я при Диванѣ тѣмъ спатарскимъ чиномъ навсегда остатца могъ, учинить повеленіе и отъправит бы меня къ находящемуся въ Мунтяніи корпусу, дабы я нынѣ, какъ и прежде, въ потребностяхъ и въ доставленіи провианта, сколько возможность моя будет, свою услугу и ревность показать могъ.

Я жъ имѣю пять сыновей, изъ которыхъ два для просвѣщенія въ науки, и чтобы и они навсегда службу и вѣрность ея императорскому величеству оказывать могли, желаю оныхъ, обѣихъ¹³⁸ отдать къ учрежденной при дворѣ ея императорскаго величества Кадетской корпусъ, которыхъ о принятіи и об отпращиваніи отъдаю на высокоимилостивое вашего высокографского сіятельства разсмотреніе.

Стефанъ Топличанъ, спатаръ

ноября 6 дня 1770 году

ЦИАК Украины, ф.246, оп.1, д.137, л.54–54 об., 64. Подлинник. Подпись-автограф

¹³⁴ Аттестатов в деле не выявлено.

¹³⁵ службе.

¹³⁶ нынѣшнемъ.

¹³⁷ успех.

¹³⁸ обоихъ.

ДОКУМЕНТ № 53

1770 г., ноября 9. Яссы. – Рапорт генерал-майора Степана Ржевского командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о подготовке зимних квартир для войск Первой армии; о просьбе предоставить квартирное расписание

Рапортъ

Съ куріеромъ присланной ордер под № 1177-м о расположеніи арміи вашего сіятелства на зимніе квартиры в Молдавіи вчерашнеѡ числа получить честь имель. По содержанію оноѡ не преминул я Дивану внушить все тѡ, что ваше сіятелство тем ордером своимъ мне повелевать изволите и сего числа во все цинуты посланны повеленіи. Я лщу себя надеждою, что армія вашего сіятелства принета будет і содержана в квартирах точно на таком основаніи какъ ваше сіятелство повелевать изволите.

Между темъ осмеливаюсь вашему сіятелству представить, не соблаговолите ли меня удостоить присылкою квартерного росписанія. Я прозбу сію делаю для того, что ради лутчаго и беззаботнейшаго бригадным или і полковым командирам пребыванія разсуждается мне дать к каждому одного добраго вернаго и усерднаго человека молдавского жителя, с властію от Дивана, согласующеюся с нуждами квартерными. Сей человекъ живучи при генералѣ іли полковом // командире быть может ему полезень снисканіи всего нужнаго, а особливо для починокъ всяких тягостей и протчаго, к тому ж и для решенія многих без важных, іногда и от хозяина до постояльца доходимых неудовольствіевъ. Исправники же не всегда могутъ наититися в состояніи приезжать во всякое время къ командиру и снабдевать полки всей потребною услугою, будучи обременены исправленіями диванскими і земскими.

Генерал-маиор Ржевской

№ 89

Ч[исла] 9-го ноября 1770 года

Ясы

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 160, л. 148-148 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 54

1770 г., ноября 10. Яссы. – Рапорт генерал-майора Степана Ржевского командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о вспышке чумы в Яссах, из-за чего разбежались местные жители; о перевозке в монастырь Аронводэ больных и выставлении караула для их охраны; об учреждении полиции для пресечения эпидемии и мерах борьбы с нею

Рапортъ

По притчине бывшаго здесь в городе неустройства и беспорядковъ, произшедших от болезни, от которой все жители здешніе разбежались, едва могъ

я собрать оныхъ то число, что потребно для установленія в городе некоторого рода полиціи, по меншей мере, теперъ знаю за кого взяться и кому что приказать.

Болезнь заразительная, какъ и прежде вашему сіятелству доносил, хотя предъ прежнимъ милостию Господней утихла, однако нельзя сказать, чтобъ совсемъ исчезла, кой-где человека по два и по три теперъ всякой день нарочно к тому определеннымъ людьми сыскиваются. І тотъчасъ, какъ сіи, такъ и с ними живущіе перевозятся за городъ в монастырь Арон-вода, куда и прежде ихъ переваживали. Однако изъ того новое и горшее несчастіе происходило, ибо сколь скоро ихъ туда перевезутъ, то по тѣсноте монастыря все сіи зараженные, кто толко смогъ ходить, бродили какъ около, такъ и по деревнямъ, иные для снискиванія себе пропитанія, а другіе // для спасенія жизни своей, убегая отъ известныхъ зараженныхъ к здоровымъ людямъ, і которые, скрывая передъ ними наченшуюся¹³⁹ в себе заразу, сообщали оную жителямъ; и такимъ образомъ, зло сіе нечувствительно, отъ одного до другаго места переходя, умножалось.

Для несчастныхъ сихъ въ Арон-воде обретающихся зараженныхъ определил я содержаніе и люди для услугъ имъ отъ Дивана, такъ же и около сего монастыря караулъ поставилъ с наистрожайшимъ запрещеніемъ никого оттуда не выпускать. А какъ всякую неделю два раза получать я буду оттуда рапортъ, и ежели найдется будутъ выздоравливающіе, то таковыхъ люди отлучать велелъ отъ прямо зараженныхъ и назначилъ имъ карантинное место, где такъ же на коште Дивана содержаны, а потомъ после карантина посылать уже буду нарочного своего лекаря для осмотра ихъ, и по тому учреждать себя буду.

С того времени какъ я учредилъ малинку¹⁴⁰ полицію, то известно мне сколько и где зараженныхъ найдется.

Итакъ, с прибытія моего въ Ясы занемогло с знаками заразы: городскихъ жителей 12, умерло 10, нашихъ военныхъ заболело 8, умерло 2.

Теперъ главнѣйшее мое упражненіе и работа в чищеніи и окуриваніи домовъ для прибытія вашего сіятельства і войска, // сюда назначенного.

Простите мне ваше сіятельство, что я несколько мешкателенъ, в случае семъ сіе происходитъ отъ того, что я каждую квартиру пустую и запертую отворяю с большими осторожностями, ибо в каждой пустой и запертой квартире находятъ премножество всякой дряни: подушки, перины, трепицы¹⁴¹ и протчая. И такъ отперши такую квартиру, бросятъ туда издали смоленую тряпицу, которая дымомъ, когда наполнитъ избу, то вытаскиваютъ оттуда все вещи и жигаютъ на дворе, потомъ куреніе сіе смолою продолжаютъ весь тотъ день, а на другои порохомъ, и наконецъ выбѣлятъ внутри, іные и снаружи.

Все сіе делается, определенными къ тому чоклами¹⁴², или людьми, которые язвы сказываютъ не боятся. Такимъ образомъ, кроме совершенно здоровыхъ домовъ, до коихъ і нужды не было дотрогиватца, очистилъ около 800 квартиръ и всякой день не менѣе 60 изготовлено будетъ.

¹³⁹ начавшуюся.

¹⁴⁰ маленькую.

¹⁴¹ трепицы, т.е. тряпочки.

¹⁴² чоклы – представители профессионального объединения могильщиков, которые хоронили умерших; в средневековой Молдове объединение представителей этого ремесла называли: breasla cioclilor. Arapu Valentin. Dimensiunea istorico-etnologică a cioclilor în Țara Moldovei (sec. al XVIII-lea –începutul sec. al XIX-lea). In: Revista de Etnologie și Culturologie, 2019. Nr. 25, pp. 79-88.

Генерал-майор Ржевской

№ 92

Ч[исла] 10-го ноября 1770 года

Ясы

ЦГИАК України, ф.246, оп.1, д.160, л.150–150 зв., 169. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 55

1770 г., ноября 12. Епурени. – Рапорт генерал-майора Петра Текели¹⁴³ генерал-поручику Ивану Салтыкову¹⁴⁴ о нехватке корма для лошадей Рязанского и Нижегородского карабинерных полков; об незаготовке фуража и провианта исправниками Дорохойского цинута; об отсутствии у местных жителей излишков хлеба

Репортъ

Брегады моей Рязанской и Нижегородской карабинерные полки репортами представляют, что полковые служители, будучи в марше по выходе термина провианта, которымъ кончился Нижегородскому по 16, а Рязанскому по 18 числа сего месяца недоволю, з болшею нуждою, пищу получали, а казенные строевые и подъемные лошади довольствовались однемъ¹⁴⁵ сеномъ; но ꙗ ныне по вступлении в квартиры в назначенном по расписанию местечке Дорогомъ для людей провианта, а для лошадей овса и ячменю в заготовлении от исправниковъ ничего не имѣется, то чтоб полковые служители не понесли совсем голоду, хотя по квартирамъ, на первой случай довольствоватца и велено, которые также з болшею нуждою однемъ какурузнымъ¹⁴⁶ хлебомъ, ꙗтого с недостаткомъ довольствуются, а казенные лошади однемъ сеном.

Сказанного жъ местечка Дорогой исправникъ призыван, чтоб провианта, то жъ овса или ячменю собравъ, доставил в полки, но и до сего ничего нетъ, а и от обывателей в квартирах по малоимению у них хлеба продовольствоватца слабая надежда, просятъ, чтоб для людей провиантъ, а для лошадей – овесъ или ячмень ис подлежащих местъ доставленъ былъ.

О семъ и я примечая, что здешние жители полковых служителей и короткое время продовольствоват не могутъ, об определении людям провианта, а лошадям овса или ячменю вашему сиятельству на резолюцию представляю.

Генераль-майоръ Пётръ Текелиѣ

27 ноября 1770 году

д[еревня] Епурени

ЦГИАК України, ф.246, оп.1, д.140, л.6. Подлинник. Подпись-автограф

¹⁴³ Пётр Абрамович Текели (1720–1793), из сербских дворян; принимал деятельное участие в боях под Брэилой, Фэлчу и Джурджу; с 1770 г. генерал-майор; с марта 1774 г. генерал-поручик; с 1786 г. генерал-аншеф. Руководитель российских войск, захвативших и разрушивших в ночь с 4 на 5 июня 1775 г. Запорожскую Сечь.

¹⁴⁴ Иван Петрович Салтыков (1730–1805), граф, командир дивизии в Первой армии, с 1768 г. генерал-поручик, с 1787 г. генерал-аншеф, с 1796 г. генерал-фельдмаршал; с декабря 1796 г. по ноябрь 1797 г. киевский генерал-губернатор; с ноября 1797 г. по май 1804 г. московский генерал-губернатор.

¹⁴⁵ Тут и далее: одним.

¹⁴⁶ кукурузным.

ДОКУМЕНТ № 56

1770 г., н.п. ноября 13. – Рапорт генерал-майора Фёдора Глебова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о количестве провианта и фуража, имеющегося в Брэильской крепости; о увеличении под Мачином турецкого лагеря, за которым из-за дождей и тумана нельзя было наблюдать; о присылке с ротмистром Касперовым 14 трофейных знамён; о передаче протокола допроса жителя селения Аджи-Исмаил

Рапортъ

В последнем моемъ рапорте к вашему сиятельству я не упомянул числа оставшаго в магазинах Браиловской крепости провианта и фуража, по притчине, что тогда не зналъ обстоятельно количество оного, а ныне донести честь имею, что найдено толко сухарей четыре тысячи пятьдесят пудъ, ечменю триста тридцать четыре четверти, которое все и повелел употребить полкам в роздачу, а затемъ по примеру, что осталось при семъ вашему сиятельству ведомость прилагаю.

За непрерывнымъ всегда пред сим туманом и дождевой погоды, неприятельской лагерь, стоящей под местечком Мачино (!) усмотреть было порядочно не можно, а ныне примеченъ оной противъ прежняго гораздо болше; от посланной же парти[и] по берегу Дуная к местечку Ораз рапорту еще не имею.

При семъ вашему сиятельству маршрутъ двум дорогам, лежащим от Браила до Журжи прилагая, (одна изъ сих чрезъ Букарестъ, а другая прямо, не захватывая сего города)¹⁴⁷, и взятыя в крепости 14 знамёнъ сим посланным господиномъ ротмистром Касперовымъ, котораго какъ храбраго и исправнаго афицера в милость вашего сиятельства рекомендую¹⁴⁸.

При отъправлении сего получалъ я от господина генералъ-майора Кречетникова рѣпортъ съ приложеннымъ допросом жителя деревни Адъжи-Змаиль, которой в оригинале вашему сиятельству при семъ прилагаю. Сие известие // понудило его поспешно итти къ назъченному¹⁴⁹ мѣсту, и что последуетъ не умедлю о томъ уведомить.

Планъ и профили за болезнию господъ инженерныхъ афицеровъ еще не оконченъ, а по изъготовлению оныхъ повелелъ, какъ уже доносилъ вашему сиятельству доставить немедля господину полковнику и коменданту Борзову.

Генералъ-маіоръ Глѣбовъ

№ 270

Ч[исла] «___» ноября 1770 году

Браиль

ЦИАК Украины, ф.246, оп.1, д.145, л.44. Подлинник. Подпись-автограф

¹⁴⁷ Скобки в тексте документа.

¹⁴⁸ Далее следует собственноручная вставка генерал-майора Фёдора Глебова.

¹⁴⁹ к назначенному.

ДОКУМЕНТ № 57

1770 г., н.п. ноября 13. – Маршрут продвижения войск по дорогам от Брэилы до Джурджуи через Бухарест и напрямую с указанием времени прохождения пути

Маршрутъ дорогамъ, лежащим из Браилова чрезъ чрезъ (!) Бухарестъ до Журжи		
Отъ Браилова до Подуярга 8 часов		
Отъ Подуярга до Пургены 7		
Отъ Пургены до Метелеу 7		
Отъ Метелеу до Кирана 8	{	У реки Яловицы
Отъ Кирана до Цариградены 6		
Отъ Цариградены до Афумацы 2		
Отъ Афумацы до Бухареста 3		
Итого 41		
Отъ Бухареста до Журжи 12		
Прямои до Журжи		
Отъ Браилова до Чиркинъ 6 часов		
Отъ Чиркинъ до Марачиненъ 8	{	У реки Яловицы
Отъ Марачины до Чеганъ 4		
Отъ Чегани до Калараши 6		
Отъ Калараши до Чеканешти 4		
Отъ Чеканешти до Обелешти 6		
Отъ Обелешти до Димбовицы 4	{	У реки того урочища
Отъ Димбовицы до Грякъ 8		
Отъ Грякъ до Журжи 8		
Итого 54 часа		

Скрепа: Ф[е]до[р] Глѣбовъ

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.160, л.45. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 58

1770 г., ноября 13. – Протокол допроса жителя села Аджи-Исмаил Степана Журки о приходе в их село турок, которые приказали заготовить им сено и фураж; о выдвигении турок к селу Крупени, а затем к местечку Ораш

1770 году ноября 13 дня

Житель деревни Аджи-Смагилъ Степанъ Журка показалъ, что назадъ тому четыре дни, какъ приезжали в помянутую деревню турокъ, числомъ до двухсотъ человекъ, от местечка Орашъ и приказывали жителямъ заготовить сена

и ячменю, сказывая, что скоро придут оне (!) въ немаломъ числѣ. А между тѣм отделили оныя от себя человекъ зѣ двадцать, кои посланы были в деревню Крупени, лежащую по дороге, ближе к Браилову, два часа, откуда взяли с собою одного обывателя, а потомъ соединясь, все пошли къ местечку Орашъ.

Сие показал я сущую правду, а болѣе ничего не знаю.

Предписаннаго жителя допрашивалъ Белозерскаго пехотнаго полку прапорщикъ Иванъ Тугариновъ.

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.145, л.48. Делопроизводственная запись

ДОКУМЕНТ № 59

1770 г., ноября 25. [Яссы]. – Рапорт генерал-майора Степана Ржевскогокомандующему Первой армии генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о складировании в Яском замке аммуниции и размещении в нём экипажей; о выделении исправниками дерева, необходимого для починки экипажей

Рапортъ

Для положенія излишнихъ аммуниčníchъ и поставленія экипажей лутчева мѣста я не нашолъ, какъ тотъ замокъ, въ которомъ гобшпиталь, в немъ есть сарай і сухія погреба, въ которыхъ и теперь оную положить можно. А какъ от вашева сиятелства о переводе больныхъ повеление уже есть, то и весь замокъ со временемъ очищенъ будетъ, о чемъ въ силу вашего сиятелства повеленія всемъ бригаднымъ командирамъ от меня сообщено.

А для починки экипажей о беззамедлительномъ отводе удобныхъ лесовъ всемъ исправникамъ от меня приказано, а те полки, кои лесъ требовали уже асигнаціи получили, такъ какъ и для артилеріи, не токмо отведено мѣсто, но и сухаго лесу много показано годнаго.

Генерал-маиор Ржевской

Ч[исла] 25 ноября 1770 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.133, л.58. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 60

1770 г., ноября 27. – Рапорт бригадира Вильгельма фон Энгельгардта¹⁵⁰ генерал-поручику Ивану Салтыкову о прибытии его полков на зимние квартиры; о маршруте следования полков и учреждении почты до Ясс; о неполучении провианта и фуража из местечек Ботошань и Дорохой; об отсутствии сена и провианта у жителей разо-

¹⁵⁰ Вильгельм Карпович фон Энгельгардт (Вильгельм-Генрих, Василий Карлович) (1726–1797), родился в семье пленного шведа Каспара Энгельгардта; с января 1771 г. – генерал-майор; с 28 июня 1777 г. генерал-поручик и командующий Лифляндской дивизией. Выборгский губернатор в 1782–1785 гг.

рённых сёл, расположенных вдоль большой дороги около Прута; о следовании полков его бригады из-под Фэлчу на зимние квартиры в состоянии крайнего изнурения лошадей

Сот брегандира фонъ Энгелгарта

Рапортъ

В сходствіе вашего сіятелства повеления и приложеннаго при томъ с ордера его сіятелства повелевающаго арміею господина генераль-фелтмаршела и разных ординовъ ковалера графа Петра Александровича Романцова (!) копіи от 5 ноября, бреганды моєї полки Новотроицкой кирасирской, Астраханской и Сибирской карабинерные по отделиніи от арміи от 18 ноября, сего жѣ мѣсяца 23 числа в назначенные по расписанію зимовыя квартиры прибыли, а какими іменно мѣстами маршъ продолжаемъ былъ, маршрутъ, то жѣ и в каких іменно мѣстахъ расположились, о томъ учиня Генералную ведомость, равно и до Ясъ в каких мѣстахъ Генеральная почта учреждена, ведомость же при семъ вашему сіятелству в разсмотрѣніе представляю.

К прибытію жѣ полковъ в квартиры назначеннаго по расписанію провианта, овса и ячменя совсѣ[мъ] ничего не приготовлено, а хотя от техъ ісправниковъ и обывател[ей], гдѣ полки расположены и требовано было нащот осигнованнаго, однако, по неименію и у нихъ дачею, какъ провианта, так овса и ячменя совсѣмъ отказались. Изъ асигнованныхъ жѣ мѣстъ, мѣстечка Буташанъ и Дорогои, ничего жѣ еще в полки не получено, а ко[ман]дированные в тѣ мѣста нарочные от полковъ пріѣмщики рапортами доносятъ, что ими от тѣхъ мѣстъ неотступно требуетца, однако, по неименію у нихъ в зборѣ, отпуску еще не учинено, и понынѣ в полки ничего не получено. Что ж касаетца до сѣна, то оноѣ в техъ мѣстахъ, гдѣ полки расположи[лись] от обывателѣй казенное принимаетца под квитанцїи, а хотя в ордере его сіятелства повелевающаго арміею господина генераль-фелтмаршела и предписано, что здешніе жители стоищим у нихъ салдатамъ уделять изъ своей обыкновенно[й] пищи, но и оныѣ с превеликою нуждою питаютца, и люди ихъ токмо добровольно нащот осигнованнаго, но и за денги ничегѡ // от обывателѣй достать не могутъ і принуждены претѣрпевать великіе недостатки, а особливо тѣ э[с]кадроны, которые по рѣке Прудѣ (!) по большой дорогѣ расположены, ибо тѣ дѣревни раззорены.

А какъ вашему сіятелству небезъизвѣстно, что бреганды моєї полки по выступленіи ис-под Фалчи і по отделиніи от арміи от 18 ноября следовали до зимовыхъ квартиръ безъ раздыху, а особливо, для того, что у людей провианта ничего не было, а лошади с того времени и нынѣ от неименія овса пришли в крайнее худосиліѣ, и нынѣ, чтобъ ихъ однимъ сѣномъ поправить и от упадку и вредительныхъ болезней сохранить я никакого способу не предвижу, а какъ нынѣ лошади состоятъ безъ овса, то и должно имъ произвести сѣна двойную дачу, такъ чрезъ то можетъ последовать и в сѣнѣ недостатокъ. Однако в сохраненіѣ лошадей безъ того уже ихъ зберечь никакого способу нѣтъ.

А тяжелой (!) абызъ по выступленіи ис-под Фалчи сего мѣсяца 25 числа в зимовыя квартиры прибыл, во время жѣ следованія до сѣхъ мѣстъ пало подѣмныхъ лошадей: Астраханскаго – тридцать одна, Новотроицкихъ – три, Сибирскихъ –

тринадцатъ. В таком случае я, соображая важность интереса, чтоб одному чрезъ недостатка¹⁵¹ ущерба не последовало за нужное нашол вашему сїятелству все вышеписанное представит, і прошу здѣлать по оному разсмотрѣнію і меня полезною резолюціею не оставит, в каких же іменно мѣстахъ брегаты мои полки и господина генералъ-майора и ковалера Текелїи расположились, о томъ, учиня планъ, на разсмотрѣнію вашему сїятелству, при сем представляю¹⁵².

Бригадир фонъ Энгельгартъ

Ч[исла] 27 ноября 1770 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.140, л.5–5 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 61

1770 г., декабря 4. Епурени. – Рапорт генерал-майора Петра Текели генерал-поручику Ивану Салтыкову о проживании в землянках зашедших из Бендер и прочих мест жителей; о наличии около местечка Дорохой сѣл, не занятых постоем; об отсутствии у жителей села Екубени пропитания для полковых служителей и переходе военных на квартиры в село Курлетень; о появлении заразительной болезни и умерших от неё в селе Кокутяны, где находилась штаб-квартира генерала Александра Прозоровского; о переходе из села Кокутяны, чтобы военные не заразились в село Кекичини

Рѣпортъ

Брегады моей Резанского карабинѣрнаго полку господинъ полковникъ князь Прозоровской от 27 прошедшаго ноября репортовалъ, что полкъ єво расположенъ не в ближнемъ разстояніи от штабъ-квартиры, к тому жъ в средине другихъ и не брегады мои полковъ, а єво квартира потому стала и совсемъ неспособна отдаленіемъ от ексадроновъ и, что некоторые ексадроны по осмотру єво к постою неспособны. Однѣ только землянки и в нихъ живутъ зашедшія от Бендеръ и от протчихъ мѣстъ жители, да и все занѣтыя деревни разныхъ цынутовъ можетъ в фуражѣ по учиненному распоряженію в доставленіи во опредѣленныя полки помѣшательство быть. И для того онъ посылалъ для осмотра близълежащія деревни ротмистра, которой возвратясь репортовалъ, что в Ботошанскомъ цынутѣ поблизости моей квартиры около местечка Дорогова¹⁵³ есть деревни никемъ в постои не занѣтыя, гораздо способнѣя теперъ квартирующихъ, так что роты от штабъ-квартиры разстояніемъ стать могутъ на десяти верстахъ, и просилъ по способности о переводе в тотъ цынутъ дозволенія. Я безъ позволенія вашего сїятелства к тому приступитъ не могъ, а только зная занѣтыя єво полкомъ // неспособныя квартиры, разсуждая при томъ, что на первой случай, по неименію иногда во опредѣленныхъ мѣстахъ провианта и фуража, довольствоваться велено в квартирующихъ мѣстахъ от обывателей, а какъ цынута Дорогой, откуда реченному полку должно, то получить ничего в заготовленіи

¹⁵¹ недостаток.

¹⁵² Плана в деле не выявлено.

¹⁵³ Дорохой.

отъ исправника не было, о чем 27 прошедшаго ноября вашему сиятельству репортом представилъ, чтоб полковыя служители не претерпели голоду, стоящему ево князя Прозоровскаго одному второму ексадрону в деревни Екубени населенной нынѣшнее лѣто в землянкахъ, в которой ничего полковымъ служителямъ и пропитания нѣтъ и обыватели *отходятъ* в прежнія свои жилища, приказалъ перейти в деревню Курлетенъ, а вчерашнего числа реченной господинъ полковникъ князь Прозоровской репортуеъ, гдѣ штапъ ево квартира в деревни Кокутянахъ оказалась заразительная болѣзнь, *от* которой ис тамошнихъ жителей чрезъ три дни одинъ умеръ, а два человека болныя лежать, почему онъ вида, чтоб *от* того полковыя служители не заразились в сходственность его сиятельства повелевающего арміею господина генерал-фельтмаршала и разныхъ ординовъ кавалера графа Петра Алѣксандровича Румянцова *от* 9 прошедшего ноября ордера вчерась ис Кокутянъ с штапомъ и первою ротою выступилъ, с прошениемъ, // где приказано будетъ квартировать я велел в лежащей неподалеку моей квартиры в числе осматриванныхъ ево ротмистромъ х квартированию в деревни Кекичины стать; а вашего сиятельства прошу не соизволите ль приказат к лутчему порятку и всему оному полку перейти въ осматриванные ево ротмистромъ деревни, которымъ и какъ далече одна *от* другой ведомость представляю, и ежели приказано будетъ перейти бреды мои два полка карабинерныя, оной Резанской и Нижегородской, в близости квартировать будутъ и не смешены з бредою господина бредира и квалера фон Ангелгарда в томъ ево полковника князя Прозоровскаго репортъ изъяснено не было, в заразившихся домахъ квартировал ли кто из полковыхъ служителей, онъ на посланной *от* меня ордеръ репортуеъ, где умеръ, тамъ стоял полковой обозной, а где два больныя, тамъ два карабинера. В сохранении предосторожности *от* такои болѣзни приказал реченнаго [о]бозного¹⁵⁴ и карабинеръ *от* протчихъ на время *отде*[л]ить¹⁵⁵, и чтоб в ту деревню никто не въезжал в бреду свою предложилъ, а о том же и к господину бригадиру и квалеру фонъ Ангелгарду сообщилъ.

Генераль-маеоръ Петръ Текелій

4 декабря 1770 году
д[еревня] Епурени

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 140, л. 16–16 об., 44. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 62

1770 г., декабря 5. Яссы. – Рапорт генерал-поручика Ивана Салтыкова командирующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о смертных случаях от чумы в местечке Васлуй и околичных сѣлах, где квартирует Ярославский пехотный полк; о мерах профилактики, принятых для нераспространения болезни

¹⁵⁴ Текст поврежден.

¹⁵⁵ Текст поврежден.

Рапортъ

Господинъ генераль-маиоръ Храповицкой рапортуеъ.

1-е). Что в деревне Ошести, где Ерославского полку Первая мушкатерская рота расположена, в дворе квартирующаго фурьера с салдатомъ, хозяинъ скоропостижно в лесу умеръ. Почему, хотя сия смерть ему и не в доме случилась, однако в предосторожность все полковые чины ис той деревни выведены в другие, а фурьеръ и салдатъ въ особливои деревне *ж* поставлены на время, в пустомъ и совсемъ отделенномъ от протчих квартиръ, доме.

2-е). Что васлуиской исправникъ чрезъ боярина объявил: Ерославского полку господину полковнику Лукину, что в доме его, где стоитъ того полку господинъ секундъ-маиоръ Шебергъ, (которой теперь находится, здесь, въ Ясахъ)¹⁵⁶, живущая баба умерла язвою. Чего ради, тотчасъ поставленъ кругъ¹⁵⁷ того двора караулъ, а полковникъ и все протчия чины переехали отътуда в другую деревню; денщики *ж* секундъ-маиора Шеберха поставлены в особливои землянке, где ихъ і окуривать приказано; о чемъ я вашему сиятельству доношу.

Генераль-поручикъ г[рафъ] Салтыковъ

№ 1370

Въ 5 де[нь] декабря 1770 года

Ясы

Помета: Получен декабря 6 дня 1770 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.140, л.14. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 63

1770 г., декабря 8. Яссы. – Письмо генерал-майора Степана Ржевского командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о готовности жителей Ясс расположить командование Первой армии на квартиры; об алчности бояр, которые пользуются услугами чоклов, чтобы доставать вещи и деньги из заражённых чумой жилищ и лавок; об успешной заготовке провианта в Ясский магазин

Милостивои государь, графъ Петръ Александровичъ

Ордѣръ вашего сиятельства о расположеніи арміи на квартиры получилъ вчерась, будучи в Диване.

Я тотчасъ имъ повеленіи вашего сиятельства объяв, внушил имъ сколь благополучными себя молдавскіе жители почитать должны, что имѣть будутъ вскоре щастіе принять отверстыми руками и сердцемъ тех самых воиновъ и защитников какъ своих собственных такъ и угнетающаго христіанского закона, что благодарность и должность христіанина требует такого гостя успокоить и удовлетворить чемъ кому Богъ послалъ, что такая должная любовь угодна Богу и сверхъ того соединяет неразрушимо в дружбе и хозяина и гостя, его благодѣ-

¹⁵⁶ Скобки автора документа.

¹⁵⁷ вокруг.

теля, и что одно обоюдное дружество разрушит вдругъ все притчины к жалобе, ни наглостей не будет, ни обиды, ни тягости и прочая.

Было вчерашней день собраніе для втораго торгу, о котором вашему сиятельству писмѡм // моимъ донесъ, и я приметил собранныхъ тутъ в великом числе людей, что право, милостивою государь, не показал никто своего неудовольствія, а были некоторые старички, которые крестится начали і кланялся изъясняя, что они последнее [готовы] разделить. Ради даи Боже, чтоб бояра таких же были мысли; в чем, однако, я сомневаюсь.

Главное и единое здешних, а особливо диванских бояр божество есть корыстолюбіе, которое опровергает и законъ, и дружбу, и радость, и должность. Сія их алчность развращает, некоторым образом, и подлыхъ людей, которые бы без нея нам еще преданные были. Она притчиною, что крестьянин, по совету господина своего, скрывает все свое іменіе от москаля, о котором он ему страшную делает идею. Крестьянину ж спрятать болше некуда пожитку своего, какъ в руки к господину или куда-нибудь въ яму, а после сего нередко бываетъ, что и спрятанное у господина, и въ яме скрытое, на щет¹⁵⁸ русских похищается і такъ крестьянин вдругъ зделается обманут, обкраден и огорчен против салдата.

Какои бы кажется плод снять можно была от чумы и какое от нея приобретение получить возможно, однако есть бояра хитрецы такіе, которые подобны пчелам, – снимають медъ ис цветовъ и с навозу. Чума многих лишила жизни, іменіе их заперто и запечатано было, а по прошествіи чумы бояра зделались наследниками погибших // посредствомъ людей, называемых чоклы, которые чумы не боятся, распечатали дома и лавки, и получаютъ денги чрезъ укусъ, а платье чрезъ огонь.

По вчерашнее число в могазеин привезено хлеба две тысячи двести тридцать восемь четвертей, да двести пятьдесятъ возовъ, вчерашняго дня прибыли. Также імею рапортъ, что и протчей весь в здешней могазеинъ назначенной провиантъ из своих местъ отправлен, и такъ с помощію Господней уповаю, что скоро свезется; теперь другая беда, – не успеваютъ принимать, – і такъ зделал еще двои весы и уже сего дня вчетверо¹⁵⁹ руки принимаютъ.

Рапорты мои о числе сего с Земли привозимаго правянта будутъ я думаю с рапортом оберъ-привантъ-меистера не сходны, затем, что он о том числе только рапортует, которое к нему в могазеин действително вошло и онъ уже о нем рапортъ імѣетъ¹⁶⁰.

В заключеніи сего предаю себя въ высокую вашего сиятельства милость и прѣбываю съ совершенною преданностию.

Вашего сиятельства всепокорнѣишеи слуга Степанъ Ржевской

В 8 день ноября 1770 года

Ясы

ЦИАК Украины, ф.246, оп.1, д.160, л.158–158 об., 161. Подлинник. Подпись-автограф

¹⁵⁸ на счёт, т.е. относе на счёт, и, таким образом, бросая тень на военных.

¹⁵⁹ в четыре руки.

¹⁶⁰ Далее следует абзац, собственноручно написанный Степаном Ржевским.

ДОКУМЕНТ № 64

1770 г., декабря 8. Яссы. – Рапорт генерал-поручика Ивана Салтыкова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о появлении опасной болезни в селе Богучаны; о смертельных случаях среди военных; о принятии мер по нераспространению болезни

Рапортъ

Господинъ бригадиръ и ковалеръ фонъ Энгельгардъ рапортуетъ, что в деревнѣ Богучанъ, гдѣ полку ево третей эскадронъ расположенъ оказалась опасная болѣзнь, заразившая карабинера и полковаго кузнеца, ис которыхъ последней уже и умеръ. А какъ въ ихъ артели было шесть человекъ, и хотя четверо еще здоровы, однако в осторожность разсажены оные со всею ихъ алимуніцею, по разнымъ местамъ, во отдаленности отъ жила¹⁶¹, в шелахахъ.

Изба жъ, в которой онѣ жили, какъ хозяева вышли в лѣса, также и оставшія после кузнеца казенныя вещи и кузнечной инструментъ сожжены; об ономъ вашему сиятельству честь имѣю донести.

Генералъ-порутчикъ г[рафъ] Салтыковъ

№ 1379

Въ 8 де[нь] декабря 1770 года

Ясы

Помета: Поданъ 9 декабря 1770

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.140, л.18. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 65

1770 г., декабря 10. Яссы. – Рапорт генерал-поручика Ивана Салтыкова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о появлении опасной болезни в селе, где квартирует Выборский пехотный полк; о удалении больных жителей села в лес

Рапортъ

По рапортамъ господъ генералъ-маиора Храповицкого и бригадира и ковалера фонъ Энгелгарда вашему сиятельству донести честь имѣю.

В квартирахъ Выборскаго пехотнаго полку, где расположена вторая мушкатерская рота, оказалась между обывателями в дву[х] дворахъ опасная болѣзнь, почему те болные и вывезены в лѣсъ, а дворы ихъ забиты, ис полковыхъ же служителей постою у нихъ не имѣли.

Астраханскаго карабинернаго полку ротмистръ Фонроткирхъ и карнетъ Неиманъ просятъ от отпуске ихъ для исправления себя экипажемъ; первой в Полшу, в городъ Львовъ на дватцать недевять дней¹⁶²; а последней в Санкт-Петербургъ.

¹⁶¹ жилья.

¹⁶² Очевидно, должно быть: на дватцать на девять дней, т.е на 29 дней.

бургъ по 16-е марта будущаго [1]771 года, котораго и поданную на всевысочайшее
ея императорскаго величества имя челобитную о томъ, при семъ представляю.

Генералъ-поручикъ г[рафъ] Салтыковъ

№ 1383

Въ 10 де[нь] декабря 1770 года

Ясы

Помета: Ордиrowано 10 декабря

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.140, л.23. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 66

**1770 г., декабря 10. – Рапорт обер-кригс-комиссара Андрея Щербатова¹⁶³ командую-
щему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о поставке факто-
ром [Шайе] Вульфом провианта в Ясский и Романский госпитали; о взятии при про-
езде через Днестр около Хотина мостового с Якова Вульфа, который вёз провиант
для госпиталя; о просьбе вернуть уплаченное мостовое и впредь таковое не брать**

Отъ оберъ-кригс-камисара князя Щербатова

Рапортъ

Чрезъ отправленные пред симъ из состоящей в веденіи моем
оберъ-штеръ-кригс-камисарской каммисіи к находящемуся при Хотинскомъ, а
потомъ оттуда переведенномъ в Грудки¹⁶⁴ Генералномъ гошпитале главнымъ смо-
тритеlemъ господину примеръ-маиору князю Херхеулидзеу указы, велено было:
ставящему в тот гошпиталь по контракту разныя к доволствию болных припасы
рассійскому фактору Вульфъ объявить, дабы онъ, по таковому же доволствию, вра-
чуемых в Яскомъ и учрежденномъ в Романахъ гошпиталяхъ воинскихъ служителей
потребное на основани[и] контракта приготовивъ отдачу производить.

Для чего б самъ или повереннаго от себя прислал; а сего декабря 7-го числа
являсь здесь означеннаго Вулфа, сын ево Яковъ Вулфъ объявлялъ, что онъ с при-
надлежащими к доволствию болных с припасами прибылъ, кторой с теми
припасами по обстоящей в Романском гошпитале в нихъ надобности туда и
отправлен, но между темъ онои Вулфъ доношениемъ представлялъ, по отправ-
леніи-де ево ис Полши с припасами сюда, во время проезда чрезъ постановлен-
ной на реке Днестру, под городомъ Хотинымъ мость, по приказу господина
полковника и хотинскаго каменданта Огарева взято з девяноста подводъ, на
которыхъ // положены были заготовленные для гошпиталя припасы, мостовых
денегъ с каждой по двенатцати копеекъ, но какъ де те везены не для продажи,
а единственно по силе контракта к пропитанію болныхъ воинскихъ служителей
просил те заплаченные им по двенатцати копеекъ с подводы денги ему возвра-
тить и впредь когда для гошпиталя провозимы будутъ платежа не требовать.

¹⁶³ Андрей Николаевич Щербатов (1728–1810), князь, генерал-поручик; в 1769–1771 гг. бригадир, обер-кригс-комиссар.

¹⁶⁴ Грудек, местечко. Находилось на территории Белостокского повета Подляского воеводства Речи Посполитой.

Того ради, вашему высокографскому сиятельству об ономъ чрезъ сие в высокое рассмотрение представляю.

ѡберъ-крюгсъ-камисар князь Андреи Щербатов

№ 2873

декабря 10-го 1770-го году

Помета: Писано Огареву февраля 4

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.135, л.180 –180 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 67

1770 г., декабря 11. Яссы. – Рапорт генерал-майора Степана Ржевского командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о представлении копии донесений дорохойского и ботошанского исправников о поставленном ими провианте и фураже; о получении ведомостей с других исправников о количестве собранного хлеба и сена, а также наличии квитанций за собранное

Рапортъ

В силу вашего сиятельства ордера под № 317-м изъ цинутовъ Дорогова и Бутушанского исправники мною призваны и обо всем от нихъ уведомленіе взято, съ котораго точную копию вашему сиятельству имею честь представить с ведомостью о поставленном ими провианте і фураже, что ж до протчих ісправников надлежит от которых ваше сиятельство приказать изволили собрать ведомости сколько они из назначенного по расписанію хлеба і сена, куда отдали, имеют ли квитанціи, і естли надежда, что они всю сумму поствятъ, то получил только от троих, по собраніи же от всех, в силу вашего сиятельства повеленія тотчасъ представляю, а от Дивана еще доднесь, по требованію моему, в силу того вашего сиятельства ордера уведомления дожидатся не могъ.

Генерал-маиор Ржевской

№ 115

Ч[исла] 11-го декабря 1770 года

Яссы

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.160, л.154. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 68

1770 г., н.п. декабря 11. – Экстракт донесений исправников цинутов Дорохой и Ботошань, поданных в Диван Молдовы

Копія с рапортов, поданных от ісправниковъ Дорогова и Ботушанского цинутовъ

Росписаніи изъ Дивана о приготовленіи провианта и фуража въ оных цинутахъ получены въ Ботушанах 26-го августа, а в Дорогом не знает когда, потому что тогда он ісправником еще не был, о высылке жъ оного повеленіи въ обеих местах 17-го октября.

Что наложенная высылка обывателям несколько в тягость писано было *от* них въ Диван, *от* коего і резолюцію получили, чтоб токмо старатся, какъ возможно ісполнить данное повеленіе.

Всему *отданному* хлебу и сѣну квитанціи изо всех мѣстъ имѣют, кроме Нижегородского на весь хлеб, а *от* Сибирского полковъ на сѣно також и изъ магазина в Штефанѣштах *от* которыхъ еще не получили изъ послѣдняго *жѣ* і требовано было, токмо не дано. Въ осталномъ числѣ полагаютъ надежду все сполна поставить і *об* ономъ, такъ какъ і *отданномъ* ведомость при семъ учинена.

Свидетелствовал подпорутчикъ Иван Климов

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.160, л.155. Делопроизводственная копия

ДОКУМЕНТ № 68 А

1770 г., н.п. декабря 11¹⁶⁵. – Ведомость о количестве поставленного хлеба и сена из цинутов Молдовы в провиантские магазейны

[illegible]

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.160, л.156. Подлинник. Подпись-автограф

¹⁶⁵ Датировано по предыдущему документу.

ДОКУМЕНТ № 69

1770 г., декабря 12. Епурени. – Рапорт генерал-майора Петра Текели генерал-поручику Ивану Салтыкову о появлении заразной болезни в сёлах Британи и Блиндешти, где расквартированы соответственно Рязанский карабинерный и Сербский гусарский полки; о переводе военных в сёла Костенешти и Чудан; о сожжении, во избежание распространения болезни, землянок, где были расквартированы военные

Репортъ

Сего месяца 9 числа Рязанского карабинерного полку господинъ полковникъ князь Прозоровской репортуеъ, а к нему поручикъ Бурдуковъ, что в деревне Британе оказалась заразительная болезнь, от которой ис тамошнихъ жителей один умре, в томъ доме квартировалъ слуга ротмистра Спешнева, которой тою жъ заразился, почему онъ господинъ полковникъ, чтоб болея кто ис полковыхъ служителей не заразились приказал, оставя в той деревни слугу, а екскадрону перейти в деревни Костенешти и Чуданъ разстоянием от штабъ-квартиры 20¹⁶⁶ верстъ, где и расположится, а в деревни Британи владельцу подтвердить, чтоб онъ из своѣй деревни жителей в другіе не выпускал, а на другой день репортуеъ, что и реченной слуга умеръ.

Да того жъ 9 числа Сербскаго гусарскаго полку господинъ полковникъ Жандръ репортуеъ, а к нему капитанъ Станковичъ, что в деревни Блиндештахъ, где первой екскадронъ квартируетъ в дву[х] землянкахъ оказалась заразительная болезнь, отчего бывшые во оныхъ люди в поле высланы и притомъ, по согласию обывателей, требовалъ о истреблении техъ землянокъ, для чего от него полковника и приказано ежели точно обыватели те землянки согласятся, то б оныѣ изжечь, хотя жъ де в силе повелевающего арміею господина генерал-фельдмаршала ордера и следовало убегая, дабы воинские служители // заразится не могли вывести в другіе деревни, но в близости квартирующихъ полку ево екскадроновъ никакихъ порожижхъ деревень нѣтъ, то и остался оной екскадронъ в той же деревни Блиндештахъ, о чемъ спрашиваетъ резолюціи. Я приказалъ, чтоб, иногда, воинские служители в те землянки входить не могли и от того не заразились бы, то хотя б обыватели не согласились, какъ онѣ почти ничего не стоятъ, обывателми зжечь. Что жъ касается о выводе екскадрона велелъ поступать на основаніи сказаннаго его сиятельства циркулярнаго ордера, ежели усиловатся станеть и по близости здоровыхъ не занятыхъ постоемъ деревень не будеть, поместит екскадрон з другими, толко прилежно наблюдать, чтоб иногда и воинские зараженные служители з здоровыми поставлены не были; по примечанию ж отчего та болезнь показала в обе (!) полки предложилъ, чтоб справясь, отрепортовали.

Генераль-маеоръ Петръ Текелиі

12 декабря 1770 году
д[ережня] Епурени

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.140, л.35–35. Подлинник. Подпись-автограф

¹⁶⁶ Цифра 20 исправлена с 10.

ДОКУМЕНТ № 70

1770 г., декабря 16. Бухарест. – Рапорт генерал-аншефа Петра Олицы¹⁶⁷ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о смертельных случаях от чумы среди военных и местных жителей

Генерала и ковалера СОлицы

Рапортъ

Докторъ Элертъ меня репортуеъ, что заразились в полкахъ Тенгинскомъ: редовыхъ 2; Апшеронского: сержантъ 1, капраль 1, редовыхъ 3, фузелеръ 1; Муромского: редовыхъ 2; Бегичева баталиона: гранодеръ 2 да казаковъ 4. Ис коих, кром[е] казаковъ Тенгинского: редовыхъ 2-х, Апшеронского: одного, протчия померли. Отъ здешняго ж правления мне объявлено, что у обыватели по местамъ зараза есть, и умераютъ (!) в день, по одному, и по два человека; о чемъ вашему сиятельству доношу.

Петръ СОлицъ

№ 1301 въ

декабря 16 дня 1770 году

Букорештъ

Помета: Поданъ 23 декабря

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.179, л.199. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 71

1770 г., декабря 18. – Рапорт генерал-майора Николая Глебова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об утихании вспышки чумы в Хотинской райе

От генераль-маиора Глебова

Рапортъ

Господинъ полковникъ и хотинской комендантъ Агаревъ репортомъ представлялъ, заразительная болезнь в Хотинском раю, по болшой части утихла, но толко еще в некоторых местах со уменьшением и ныне продолжаетца, о чемъ вашему высокографскому сиятельству симъ рапортую.

Генерал-маюръ Никалаи Глѣбовъ

Ч[исла] 18-го декабря 1770 году

Помета: Подан 23 декабря 1770

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.135, л.198. Подлинник. Подпись-автограф

¹⁶⁷ Пётр Иванович Олиц (?–1771), этнический немец, принявший православие; с 1750 г. полковник, командир Рижского драгунского полка, с 1763 г. – генерал-аншеф. Участник Семилетней войны 1756–1763 гг.. Во время русско-турецкой войны был командиром корпуса, занявшего Валахию, где и умер.

ДОКУМЕНТ № 72

1770 г., декабря 22. Измаил. – Рапорт генерал-майора Отто фон Вейсмана командирующей Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о смертельных случаях от чумы в Харьковском и Острогожском гусарских полках, стоящих около Татарбунар и в Киевском пехотном полку, расположенном в Измаиле

Рапортъ

После отправленнаго к вашему сиятельству отъ 15 числа репорту о умерших в Харьковскомъ гусарскомъ полку чинах донные еще из стоящих около Татар-Пунар¹⁶⁸ померли: во ономъ же полку гусар 6 человекъ, в Острогожскомъ полку гусаръ 4, погонщиковъ 2, въ егарскомъ баталионе ундер-афицеръ 1, капралъ 1, егарей 8-м.

Да здесь в-Измаиле в Киевском пехотном полку полковой погъ, ундеръ-афицеровъ 2, рядовыхъ 13, которыя все бывъ 3, 4 и 5 днѣи болные, и из оных на некоторых знаки заразителной болезни были, а на других никакихъ знаковъ не имѣлось.

Того для, все те чины, которые с ними вместе стояли и сообщеніе имѣли выведены в поле, в полатках поставлены. О чемъ вашему сиятельству симъ доношу.

Генерал-маіор Отто фон Вейсманъ

№ 73

Ч[исла] 22-го декабря 1770 году

Помета: Подан 26 декабря 1770

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.135, л.182. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 73

1770 г., декабря 25. – Рапорт генерал-майора Степана Ржевского командирующей Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о представлении ответа капитана Селунского и письма-ручательства братьев Иордакия Цинтилы

Рапортъ

Во исполненіе насланнаго отъ вашего сіятельства вчерашнего числа ордера, противъ приложенной при ономъ с поданной вашему сіятельству отъ Иордаки Цинтилы з доношенія копїи, взятой отъ господина капитана Селунского отъветъ и приложенное при ономъ данное отъ братьевъ того просителя поручительное писмо, при семъ, вашему сіятельству представить честь имею.

Генерал-маіор Ржевской

№ 125

Ч[исла] 25 декабря 1770 году

Помета: Писано Ступішину и Водмале дѣло отослано 31 декабря

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.181, л.8 а. Подлинник. Подпись-автограф

¹⁶⁸ Татарбунар.

ДОКУМЕНТ № 74

1770 г., декабря 25. – Ответ капитана Ивана Селунского об аресте Иордакия Цинтилы по приезде его из Константинополя из-за подозрения в шпионаже; об освобождении его из-под стражи под ручательство братьев; о якобы ложном обвинении капитана относительно вымогательства денег у Иордакия Цинтилы

От капитана Селунского

Ответъ

Здешней житель Иордаки Цинтила, по приезде его из Царя-Града, по некоторым в нем сумнительствам с приказания бывшего в тогдашнее время здесь главным командиром господина генераль-майора Черноевича взятъ былъ под караул, кои содержался немалое время, а потом по приказанию *ж* объявленнаго господина генераль-майора Черноевича ис-под караула освобожденъ со взятѣмъ с него из братьевъ его родных обязательства в том, естли онъ впредь найдется в шпианстве (!) или в привозе писемъ, то братьемъ его по прежнему к тому *от* кого онъ требованъ будить представить и какъ ему, такъ и братьемъ его за него *отвѣтствовать*, которое обязательство при сем и представляю.

Я *ж* у него Цинтила не точию четырехсотъ дватцати левовъ, но и нечего не бралъ и не требовалъ, а онъ Цинтель (!) то взятѣ денегъ показал на меня напрасно. О чем сим и *отвѣтствую*.

Подленною подписалъ: капитанъ Иванъ Селунской

Ч[исла] 25-го декабря 1770 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.181, л.13. Делопроизводственная копия

ДОКУМЕНТ № 75

1770 г., декабря 28. – Рапорт инженер-подполковника Ивана Борисова командирующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об отсутствии возле села Никорешты моста и необходимости его сооружения; о сплавлении понтонного моста к Максимианам; о наличии опасной болезни в ближних сёлах; о расположении российских войск в монастырях, которые необходимо укрепить; об отговорах исправников относительно поиска рабочих

Рапортъ

Во исполнение вашего сиятельства высокоповелительного ноября *от* 16 под № 786-м ордера для укрепления въ на реке Серете у Никорешты мосту, також Бузей, Рыбниковъ и Фокшанъ, отправся я из Романа и приближась 29 числа к Никорешту чрезъ посланного *от* исправника уведомления, что противъ Никорешты выше и ниже мосту не имеется и ко утверждению лоток и припасовъ в готовности нетъ, местечко жъ вокругъ с селами и деревнями заражено опасною болезнью, и онъ, исправникъ, выше за сорокъ верстъ в селе живетъ, то я приехалъ в Фокшаны.

В резолюцию жъ господинъ генерал-аншефъ и разныхъ ординов ковалеръ Петръ Ивановичъ Олицъ декабря 21 предписать изволилъ, мость которой при Никорештахъ былъ ис пантонов, по ненадобности сплавленъ к Моксимиянам. А между темъ я известился от фокшанскихъ исправниковъ, что от яского Дивана никорешскому исправнику о зделани[и] у Никорешта чрезъ реку Серетъ на дубасахъ мость, данъ указъ (!). Какъ же скоро тотъ мость утверждень будить и что приуготовлено никорешской исправникъ ни персонально, ни чрезъ посланныхъ меня не уведомляетъ.

Что жъ принадлежитъ до Бузей и Рыбникахъ оныя монастыри пред симъ російскими войсками укреплены, и ныне в нихъ командующие объявили, [что они] противъ неприятеля не опасны; в Фокшанахъ же я полагаю укрепить два удобныя монастыря, первой от стороны Рыбниковъ, а другой отъ Ясь, но за недачею от исправниковъ, отговариваясь, [что] якобы сыскать не могутъ работныхъ людей не укрепляются, я жъ о семъ принуждени[и] исправниковъ, и что затѣмъ празденъ нахожусь и господину генерал-маиору Хераскову репортотъ представилъ неда[в]но жъ, какъ же скоро работныя люди присланы будутъ, то с крайнимъ успехомъ какъ оныя укрепить, такожъ и предписанной мость по зделани[и] укрепить же имею.

И о всеѣмъ вышеписанномъ вашего сиятельства покорнейше рапортую, а притомъ какъ ныне монастыри в Бузей, Рыбникахъ и с какимъ укреплениемъ состоятъ, // равно жъ и в Фокшанахъ какъ укрепить полагаю, особыя планы с про[фи]льми¹⁶⁹ подношу, испрашивая от вашего сиятельства, по окончаніи всего того куда мнѣ следовать повелѣно будить.

Инженеръ-подполковникъ Иванъ Борисовъ

№ 88 въ

Декабря 28-го дня 1770 году

Помета: Подан [.....]¹⁷⁰

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.129, л.35–35. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 76

1770 г., декабря 30. Измаил. – Рапорт генерал-майора Отто фон Вейсмана командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о количестве заболевших и умерших от опасной болезни военных в Бендерской крепости

Рапортъ

По репорту от бѣндерскаго коменданта полковника фонъ Коррета и приложенной при том ведомости о находящихся в лазаретѣ болныхъ черезъ 2 недели немалое число нижнихъ чиновъ померло и заболели опасною болезнью; особливо отъ Елецкаго пехотнаго полку о семъ онъ таковую жъ ведомость и вашему сиятельству прямо представилъ. На что ему от меня предложено, чтоб старатца доведыватца от чего та зараза зачелась и какъ можно ее пересечь; и темъ бол-

¹⁶⁹ Текст не сохранился.

¹⁷⁰ Текст не сохранился.

ным, которыя с ними сообщеніе имели, *отдѣля* в особливом мѣстѣ производить каждой день довольно число укѣсусу.

В Острогжском гусарском полку, и здѣсь в Киевском и в баталіонах граннодерских подполковниковъ Аршенѣвскаго и Пеутлинга, та болѣзнь еще несколько оказывается, о чемъ

вашему сиятельству чрезъ сие доношу.

Генерал-маіор Ото фон Вейсманъ

№ 85

Ч[исла] 30-го декабря 1770 году

г. Измаиль

Помета: Поданъ 7 генваря 1771

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 179, л. 90. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 77

1770 г., декабря 31. Измаил. – Рапорт генерал-майора Отто фон Вейсмана командующему Первой арміей генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о прибытіи фуража из Могилёва в Фэлчи; о приказе складировать фуражное зерно при Ялпуг-мосте или возле Фэлчи; об отпуске транспортов назад; о нехватке сена и наличіи его в Татарбунарах; о голоде среди населенія и падеже скота

Рапортъ

Сколко овса и ячменю в октябрѣ, ноябрѣ и декабрѣ мѣсяцах в здѣшнемъ корпусѣ действительно получено вашему сиятельству при семъ ведомость подношу по присланномъ репортамъ отъ провиантъ-меистера Бухвалова и капитана Апрѣлева в Могилевѣ многія транспорты с овсомъ и ячменемъ сюда в корпусъ давно отъправлены на государевыхъ валахъ и на полскихъ обывательскихъ подводахъ, которыя и доньше не прибыли, но *от* трехъ транспортовъ ныне репортъ получилъ, что оне близъ Фалчи прибыли; за неимениемъ хлеба люди голодъ терпятъ и бегутъ, а валы и лошади за неимениемъ фуража и полеваго корму много падутъ, и далее следовать не могутъ и требуютъ *от* меня помочи; на что я имъ провиантъ на обывательскихъ подводахъ встрѣчу к Фалчамъ и послалъ; а сена в запасѣ только имется около Татар-Бунаръ разстояніемъ отъ Фалчи 150 верстъ, для доставленія котораго обывательскихъ подводъ весьма мало, кои и употребляются для // воски сена казачьимъ пекетамъ, стоящимъ на Дунай-рекѣ, а государевыхъ подъемныхъ лошадей и валовъ, по ихъ худобѣ, к тому употребить не можно.

Того для, я приказалъ темъ транспортамъ овесъ и ячмень сложить у Ялпугъ-моста или при Фалчѣ в удобныхъ мѣстахъ, въ ярусахъ, а подводы обратно отпустить, дабы люди и лошади з голоду не померли бы. А какъ отъсюда до Магилева нѣтъ Днестромъ разстояніемъ верстъ до 400-т и въ 300-т верстахъ отъсюда никакихъ деревень и сена ничего не имется, а отъсюда сена на ту дорогу отвозить и магазинъ сделать за далностію и за неимениемъ подводъ способу нѣтъ.

То вашему сиятельству чрезъ сие низаише представляю, не повелите ль приказать, то отъправление овса и ячменю из Магилева, сюда в корпусъ, ныне оставить до будущаго марта мѣсяца, когда хотя маленькой полевой кормъ окажетца, а находящияся ныне в дороге транспорты, чтоб овесъ и ячмень в удобномъ мѣстѣ под присмотромъ сложили и подводы все обратно отпустили бы, дабы те люди и лошади в степи при нынешнемъ зимнемъ времени пропасть не могли, а государевыя лошади в здѣшнемъ корпусѣ, ежели черезъ зиму никакого движения имѣть не будутъ, при доволномъ сенѣ, и в апрелѣ мѣсяцѣ получа овса, к будущей кампаніи довольно поправитца могутъ.

Генерал-маіор Ото фон Веисманъ

№ 86

Ч[исла] 31-го декабря 1770 году

г. Измаилъ

Помета: Поданъ 3 генваря 1771 году

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 266, л. 18–18 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 78

1770 г., декабрь. – Рапорт волонтирского капитана Мило (Мемо) командирующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о наборе им волонтиров; о содержании пикета в Фэлчиу; о участии в сражениях во время своей службы; о просьбе присвоить офицерский чин

От волонтирскаго капитана Мило

Покорнейши рапортъ

По рекомендацы[и] здѣшняго боярина и диванскаго члена бана Аргирия и протчихъ, пожалованъ я господиномъ брегадиромъ, кои ныне генерал-маиоромъ, и ковалеромъ Ржевскимъ в волонтирския капитаны, и по собрани[и], желающихъ в службу на свои коштъ волонтировъ, человекъ до сороку, с которыми и службу мою ея императорскому величеству продолжалъ.

И, будучи в местечке Фалчи, содержалъ бекетъ, при котором в беспрестанной от неприятеля тревоги находился, и перебравшись на ту сторону реки Прута выжегъ неприятельскихъ татарскихъ девять деревень. А потомъ командированъ был в Галац и, следуя из оного к Шербешти, напал на меня неприятелъ, с которымъ и держалъ я с показанною своею командою огон 4 часа, даже до того самаго времени пока из Галаца прибыл сикурсъ и оснащенной напавшей на меня неприятель // прогнать.

А напоследокъ, находился я под командою его сиятельства господина генерал-маиора и ковалера графа Подгоричани, и был со онымъ днѣи с восимъ при Рябои Могиле во всегдашней тревоги, даже до прибытия от вашего высокографскаго сиятельства сикурса, да и в протчихъ во многихъ партияхъ и сраженияхъ с неприятелемъ находился и службу мою ея императорскому величеству продолжалъ со усердіемъ моимъ, в чемъ иогу засвидѣтельствоватся на бывшихъ моихъ командировъ.

Того ради, вашего высокографскаго сиятельства всенижайше прошу за показанную усерднейшую и беспорочную мою ея императорскому величеству службу наградѣть меня, по рассмотрению вашего высокографскаго сиятельства, чиномъ, на что от вашего высокографскаго сиятельства и милостивой резолюции ожидать имею.

Мемо, капитанъ волентирский

Ч[исла] «__» декабря 1770 году

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 139, л. 47–47 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 79

1771 г., января 1. Баламутовка. – Рапорт генерал-майора Николая Глебова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о свозе провианта и фуража в Хотинский магазейн; о взятии необходимых для этого подвод в Хотинской райе, в Молдове и Валахии; о затруднённом перевозе парома через Днестр

От генерал-майора Глебова

Рапортъ

Господинъ полковникъ и хотинской каменданъ Огаревъ репортамъ представилъ, минувшаго декабря 28-го дня, находящеися при Хотинскихъ провиантскихъ магазейнахъ капитанъ Мелниковъ, в силу Главной команды повеления требовалъ для доставления в Стефанешти провианта, чтоб транспортъ переправить чрезъ реку Днестръ, которой уже у него состоитъ, готовъ.

А какъ де ныне, в разсуждени[и] чрезъ реку Днестръ худой переправы, к доставлению в Стефанешти провиантамъ транспортовъ никакимъ способомъ переправить не можно, по притчине плывущаго по реке большаго лду, от котораго, едва одинъ паромъ с одной на другую сторону реки во весь день преитить с нуждою можетъ, но и тотъ внизъ сноситъ более трехъ верстъ. А вверхъ онаго парома, откуда спущенъ былъ с великою нуждою в целой день, собранными с полковъ наличными и Хотинскаго раю рабочими людьми, которыхъ находитца до ста человекъ встенуть (!) могутъ.

Почему-де от него х капитану Мелникову предложено было со истребованиемъ рапорта, (сколько по сю сторону находитца провианта, фуража) онъ // рапортуетъ, что находитца в Хотине: муки 3654 четверти 2 четверика пят гарцовъ, овса 344 четверти, ячменю 2127 четвертей 5 четвериковъ 4 гарца. Под свось онаго провианта і фуража потребно подвод до тысячи осмисотъ. В такомъ случае требуетъ, не повелено ль будетъ, здешняго Хотинскаго раю собрать сколько подвод, а о зборе дасталныхъ с Молдави[и] и Волохи[и] к доставлению всего того провианта. Какъ онаго на подводахъ здешняго Хотинскаго раю отправить за раскамандированиемъ подвод никакъ не можно, о представлени[и] Главной команде, почему посланнымъ отъ меня к нему господину полковнику Агареву ордерамъ велено, чтобъ онъ подъ свозъ того провианта и овса, сколько возможно, употребля

все меры, с Хотинского раю обывательских подвод собралъ; а чего достаточно не будетъ, о зборе с Молдави[и] и Волохи[и] потребнаго числа таковых же обывательских подвод, вашему высокографскому сиятельству симъ представляю, и что учинить повелите, имею ожидать резолюцы[и].

Генерал-маіоръ Николаи Глѣбовъ

Ч[исла] 1-го генваря 1771 году

Винтер-квартира в благополучном селѣ Баламутовке

Помета: Поданъ 8 генваря 1771

Помета: Ордиrowано 9 генваря

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 179, л. 96–96 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 80

1771 г., января 4. – Протокол допроса молдаван Гавриила, Танасия и Янаки о насильном увозе неким офицером из села Мулашкени молдавской девушки Анастасии в село Скинени; о погоне за военными ее отца Гавриила; о избииении отца Анастасии военными; о зверском убийстве мазыля Михая

1771 году генваря 4 дня, пришедшия молдованы, три человека: Гаврила, Танаси і Янаки съ убитымъ мертвымъ телом из женою того убитаго в принесенной его превосходительству господину генераль-маиору Храповицкому прозбе в присудствіи его превосходительства в походной канцеляріи спрашиваны чрезъ переводчика, села Бахнаръ священника, і обявили слѣдующѣе.

Минувашаго декабря 28 числа находящемуся в деревни Скинени от баталиона егарскаго, с состоящими по оной деревни, на корму валама¹⁷¹, порутчику, а какъ ево зовутъ не знаютъ, приехал іс Фалчи того ж баталиона один капитанъ, іли другога какова звания афицеръ, і об оном они, какъ зовутъ неизвестны ж, і с однимъ живущимъ у него во услуженіи крещеным жидом і взявъ оной того порутчика из жидомъ поехали в другую Ковергульскаго¹⁷² цынута деревню Мулашкени, і приехавъ во оную уже ввечеру, почти ночью, под видомъ темъ, якобы под постой, оную деревню [о]сматривали, вошли в дом одного молдавана Гаврилы, у котораго по показанию вышеписанного жида взяли силою дочь Настасию і поехали с нею обратно, которой молдавоны (!) тогда просил ихъ, чтоб они еѣ не брали, но они, взявъ оную поехали с нею, а по увозе і оной молдован, отецъ еѣ, вслед за ними в ту деревню Скиненъ, где порутчикъ стоитъ, гнался і кричал, чтоб они еѣ отдали, а оной порутчикъ стоялъ на квартире убитаго мазыля Михай, которой мазыл сему молдовану Гавриле родственникъ. І какъ порутчикъ сталъ подежать к своей квартире, то ево хозяинъ, а прописанной убитой мазыль, узнавши по голосу ту дѣвку, которая тогда кричала і сталъ еѣ называть іменем, узная, что она родственника ево дочь.

¹⁷¹ волами.

¹⁷² Ковурлуйского.

А какъ порутчикъ услышѣлъ, что онъ ее кличетъ, то захватя¹⁷³ ей ротъ і повесь¹⁷⁴ в другой дворъ в той же деревни состоящей, а в которой тотъ молдаванъ і мазыль за темностию не видали, і вошед оной дѣвкин отецъ к вышепомянутому родственнику своему убитому мазылю в дом стал его просить, чтоб онъ с нимъ пошелъ вместе іскать их и просить об отпуске, которой согласясь на то, и пошли оба, к состоящему у деревни Скинени вблизи мостку, дожидать реченныхъ порутчика і другаго афицера // для означенной прозбы.

И тут напали на них, один капралъ і егарей пять человекъ, і били оных немилосердо (!) во-первыхъ часто упоминаемого Гаврилу, у котораго і по осмотру его превосходительства оказалось: левой глазъ почти выбить і на другихъ многихъ местахъ синевы¹⁷⁵; потомъ переставши его, стали бить бывшего с нимъ тогда мазыля, а его родственника Михая, у котораго квартиру имѣетъ означенной порутчикъ. Между чѣмъ Гаврила, ушедши, у нихъ слышѣлъ, что одинъ человекъ издали кричалъ темъ егарямъ многократно: «кали»¹⁷⁶, а кто таковъ оной за ношнымъ¹⁷⁷ тогда временемъ ему узнать было не можно, которые его тогда і убили до смерти. І какъ скоро убили, то сами все разбежались, а молдован Гаврила видевъ сие пошег в домъ того убитаго мазыля, сказал его женѣ, что оной убить до смерти, которой тогда жъ взять на квартиру живущими в той деревни мужиками і его женою і будучи мертвой лежалъ в своемъ доме, гдѣ помянутой порутчикъ квартиру имѣетъ двои сутки, а на третьи сутки вышеобъявленные три мужика, взявши его тихимъ образомъ, влож в гробъ, чтоб порутчикъ не знал, ибо оной имъ его для осмотра не давал, а велѣл похоронять (!) представили во оную канцелярию, а дѣвка ими отпущена тогда, когда уже того мазыля в домъ мертваго принесли, которой по привозѣ теми мужиками его превосходительствомъ осматриван, і оказалось у него голова разрублена і штыками ісколото, и глазъ правой вбить в лобъ і борода вся і тело в некоторыхъ местахъ ісколото жъ штыками. В чѣмъ вышеписанныя молдованы о показани[и], [по] самой во онѣмъ справедливости, і подписуютца.

С подлиннымъ читал: Генераль-аудитор-лейтенанской писар
Иванъ Гарикинъ

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.181, л.46–46 об. Делопроизводственная запись

ДОКУМЕНТ № 81

1771 г., января 8. – Рапорт генерал-майора Степана Ржевского командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о поимке австрийских дезертиров, часть из которых содержится под караулом

Рапортъ

- ¹⁷³ закрыв.
¹⁷⁴ повѣз.
¹⁷⁵ синяки.
¹⁷⁶ коли.
¹⁷⁷ ночным.

В силу ордера вашего сиятельства ордера № 1296, прибывшихъ въ Ясы цесарскихъ дезертировъ 6 человекъ сыскано, из коихъ четверо за карауломъ содержатца, а двое на поле, которымъ всеѣмъ имею честь поднести имянной списокъ¹⁷⁸ и ожидать повелѣнія. А одинъ изъ пехотныхъ полку Нежанова салдатъ, которой жил во услуженіи[и] у трактирщика бежалъ и нигдѣ его сыскать до сего время не могли.

Генерал-маиор Ржевской

№ 2

Ч[исла] 8 генваря 1771 году

Помета: Поданъ 10 генваря

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.181, л.8 а. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 82

1771 г., января 9. Брэила. – Рапорт брэильского коменданта полковника Сергея Борзова¹⁷⁹ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о землетрясении, произошедшем в Брэильской крепости и форштате

От полковника і браиловскаго каменданта Барзова

Рапортъ

Вашѣму сиятельству сим донѣсть честь имею. Сего числа пополудни въ 6-м часу в здешней [Браиловской] крепости і форштатѣ два удара, одинъ за другим, произошло землетресеніе, ис которыхъ последней весьма чувствителенъ былъ, такъ что стѣны і полы во всехъ строениях в движеніи[e] пришли, а продолжалось не более какъ минуты.

Полковникъ Барзовъ

Ч[исла] 9 генваря 1771 году

Браиловъ

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.179, л.107. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 83

1771 г., января 10. Бухарест. – Рапорт генерал-аншефа Петра Олица командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о нерадении бояр-членов Дивана Молдовы в поставке провианта и фуража; о недостаточном наполнении Бухарестского магазейна и заложении Фокшанского магазейна

Генерала и ковалѣра Сѳлица

¹⁷⁸ Список в деле не выявлен.

¹⁷⁹ Николай Владимирович Борзов (1728–после 1782), генерал-майор, с 1770 г. полковник, комендант крепости Браилов.

Рапортъ

На полученныя мною вашего сиятельства минувшаго месяца отъ 18 под №-м 350-м, отъ 28 под №-м 927-м ордера доношу.

Я, с прибытия моего сюда, сообщилъ здешнимъ господамъ боярамъ, присудствующимъ в Диванѣ о учинени[и] расположения к продовольствию вверенного мнѣ корпуса, в зборе и доставлени[и] в надобныя мѣста провианта и фуража, какъ и по последнему вашему сиятельства повелению о всехъ доходахъ здѣшняго Княжества, но поныне не могу того вытребовать и предвижу вместо обнадеживания болшия во всемъ земедлени[я] от ихъ нераденія.

А особливо в доставлени[и] провианта и фуража в здѣшней магазейнъ такъ мало свозу, что не можно завести экономи[и], а что привезутъ тотчасъ и в полки разберутъ. А Фокшанской постъ до того довели, что принужденъ былъ отъправитъ туда из Романа транспортъ. Да еще, чтобъ не довели по одному ихъ обнадеживанию и здѣсь до недостатка, далъ повеление провиантъ-маиестру Бобренкову, чтобъ отъправлялъ провиантъ и фуражъ из Романовскаго магазейна, і исъ техъ цынутовъ, // кои с Молдави[и] на корпусъ мой получить осигновано, в Фокшаны, гдѣ я господину генерал-маиору Хераскову магазейнъ заложить приказалъ.

Диванъ мнѣ на сихъ дняхъ обещалъ все требуемое представить, и какъ скоро получу, вашему сиятельству представить к разсмотрѣнію не умедлю.

Петръ Олицъ

№ 30

Ч[исла] 10 генваря 1771 году

Букорештъ

Помета: Подан 14 генваря 1771

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.179, л.171–171 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 84

1771 г., января 11. Бахнар. – Рапорт генерал-майора Василия Храповицкого¹⁸⁰ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о землетрясении, произошедшем в селе Бахнар, местечке Хушь и окрестных сѣлах

Генераль-маиора Храповицкаго

Рапортъ

Сего генваря со 8-го на 9-е число пополуночи в-ыходе пятого часа было в сѣле Бахнаре, гдѣ моя квартира, землетрясение тремя ударами, минуты три, от котораго в квартирѣ моеи все двери зъ зашолчекъ ссоча¹⁸¹, отперлись. И я, прика-

¹⁸⁰ Василий Иванович Храповицкий (1714–не позднее 1782), генерал-аншеф. Участвовал в русско-турецкой войне 1735–1739 гг., в русско-шведской войне 1741–1743 гг., Семилетней войне 1756–1763 гг. С 1756 г. – генерал-майор; вышел в отставку в звании генерал-аншеф.

¹⁸¹ с защёлок сосоча.

завъ людямъ засветить свечу и осмотрелъ в квартире моеи, то в двухъ избахъ печи треснули.

Да и от Архангелогородского полку мне рапортовано, что в местечке Гуж¹⁸², где штапная квартира и в протчих близъ лежащих деревнях оное происходило жъ, о чемъ я вашему сиятельству сим покорнейше рапортую.

Генераль-маиоръ Васили Храповицкои

№ 43-м

Ч[исла] 11-го генваря 1771 году

село Бахнар

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.179, л.124. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 85

1771 г., января 11. – Рапорт секунд-майора Спиридонова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о постройке в селе Шербешти на реке Серет шаек, для чего дано распоряжение исправникам Романского цинута; о наряде князем Ионицей Кантакузино плотников, кузнецов и других мастеров для изготовления шаек

От секунд-маёра Спиридонова

Покорнейши рапортъ

Данным от вашего высокографского сиятельства господину генерал-маёру и ковалеру Ржевскому ордером от его превосходительства таковым же мне велено, чтоб на реке Серете построи́т двести шаекъ, а к ним маленькия лотки, чего для от меня романовским исправникам о даче рабочих мастеровъ и людей, тож о приготвлении[и] к темъ шаикам и лоткам лесу и протчаго накрепко подтверждено было, а ныне по объявлению техъ исправников, что симъ шаикам строение началось при деревни Шербешти разстоянием от Романа в тридцети верстах под присмотром воложского господаря Иваницы князя Кантагузина (!).

Я жъ о семъ, хотя удостоверится командировал в ту деревню находившагося за болезнию, [от] которой ныне получил малую свободу Ингермоланского пехотного полку капитана // Бакеева, а возвратясь оной поданнымъ рапортомъ объявил, что в предписанной деревни находитца помянутой князь Кантагузинъ (!), а в ведомстве ево состоит шашных мастеровъ дватцат пять, плотников семдесят пять, рабочихъ людей сто двенатцат, лесу изготовлено на шесть шаекъ, которой уже и на место вывезенъ, где будетъ оным строение разстоянием от деревни Шербести в трех верстах на берегу реки Серета, кузнецовъ к тому определено из цыган тридцат человекъ, в том числе настоящих мастеровъ десять. И такъ вашему высокографскому сиятельству за нужно нахожу представит, толь число повелите техъ шаекъ построи́т, какъ в данном ордере, двести

¹⁸² Хушь (Huși).

назначено, или по объявлению исправников и князя Контогузина (!) изготовит только восемьдесят, испрашиваю в покорности моей резолюции.

А предписанной капитан Бакеевъ для лучшаго присмотру и скорейшаго в той работѣ успеху с тремя человеки рядовых з данным от меня наставлением к тому строению определенъ, а что впредь во успехе происходящей работы будетъ, особым рапортом к вашему высокографскому сиятельству донесено бытъ имѣть.

Секундъ-маиоръ Спиридоновъ

Ч[исла] 11 генваря 1771 году

Помета: Поданъ 12 генваря 1771

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 177, л. 50–50 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 86

1771 г., января 11. – Рапорт генерал-майора Николая Глебова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о ледоходе на Днестре и повреждении моста через реку; о невозможности преправить через Днестр заготовленный провиант из Хотинских магазейнов; о необходимости собрать в Молдове и Валахии 1 800 подвод для перевозки провианта из Хотинской райи; об оставке ледохода и замерзании реки, и возможности перевоза провианта подводами через Днестр

От генералъ-майора Глебова

Рапортъ

Во исполнение вашего высокографского сиятельства орѣдера от 8, а мною полученного 11 числа сего генваря под № 17-м чрезъ нарочнаго курьера сим доношу. Полученным м[н]ою от господина полковника и хотинскаго каменданта Огарева 2 числа генваря рапортом объявлено, что 29 декабря [1]770-го году вночи, состоящей чрез реку Днестръ мостъ разорвало, и от плывущаго по реке большаго лду оного никаким способом поправить не можно. А того ж 2 числа генваря он же господинъ полковникъ рапортом представлял, находящеися-де при Хотинских провиантских магазейнах капитан Мелников требовал для доставления в Стефанѣшти провианта, чтоб транспортъ переправит чрез реку Днестръ, которой уже у него состоит готов, а как де ныне в разсуждени[и] чрез реку Днестръ худой переправы к доставлению въ Стефанѣшти с провиантом транспортов никаким способом переправить не можно по притчине плывущаго по реке большаго лду, от котораго едва одинъ паром с одной на другую сторону реки весь день перейти с нуждою можетъ, но и тот вниз сносить болие трехъ верстъ, и вверх оного парома, откуда спущенъ был с великою нуждою в целой день собранными с полковъ // наличными и с Хотинскаго раю рабочими людьми, которых находитца до сту человекъ, встенуть¹⁸³ могутъ, и требовал под своз провианта и фуража о собрани[и] подводъ 1 800-т с Молдави[и] и Волахи[и],

¹⁸³ встенуть – вытянуть наверх, поднять.

потому что в Хотинском раю за разсылкою в разные транспорты собрать толикаго числа не можно, о представлени[и] к вашему высокографскому сиятельству о чемъ от меня к вашему высокографскому сиятельству того ж 2 числа и представлено, а в ведомстве Хотинской каменданской канцелярии перевозных судовъ за отправлением, в силу вашего высокографского сиятельства от 15 июля [1]770 году ордера в Могилевъ имеетца 11, которые заблаговременно к предосторожности приготовлены были, но за вышеписанными обстоятелства по притчине плывущаго болшаго по реке лду переправлять транспортов на тех судах никак было не можно, а съ 6-го числа сего генваря вверхъ по Днестру разстоянием от Хотина въ 3-х милях по той стороне Днестра от села Устья к лежащему на сей стороне, селу жъ Самошину река Днестр стала и переездъ (!) чрезъ нее был и ездили с того числа на лошадях с возами, почему посланным от меня 7 генваря к господину полковнику и хотинскому каменданту Огареву ордером велено об отправлени[и] транспортов к оберъ-провиантъ-маистеру Брянченинову и к капитану Мелникову датъ знать, чтоб оныя в том урочище транспорты с предосторожностью переправляли.

Генерал-майоръ Николаи Глѣбовъ

Ч[исла] 11-го генваря 1771 году

Помета: Поданъ 16 генваря

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 177, л. 58–58 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 87

1771 г., января 14. Бахнар. – Рапорт генерал-майора Василия Храповицкого командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о донесении молдаван Гавриила, Танасия и Янаки о насильном увозе неким офицером из села Мулашкени молдаванки Анастасии в село Скинени; о погоне за военными её отца Гавриила; о избиении отца Анастасии военными; о зверском убийстве мазыля Михая

Генерал-маиора Храповицкаго

Рапортъ

Егарскаго баталиона, состоящего прежде сего в Фалче, господинъ подполковникъ и кавалеръ баронъ фон Розень рапортомъ от 31-го минувшаго декабря писаннымъ, а мною сего месяца 4-го числа полученнымъ объявлять, что в деревни Скинени, где наход[ил]ся¹⁸⁴ того баталиона с командою при валах подпорутчикъ Банкъ, которой прошедшаго декабря зъ 29-го дня призванъ былъ к нему для некоторой надобности в Фалчу, противъ вышеписаннаго 29 числа, в небытность ево при команде в помянутой деревни находились, для продажи ячменю и вина, изъ другихъ деревень арнауты и некоторых полков для покупки проезжия команды.

¹⁸⁴ Текст закрыт масляно-жировым пятном.

И в самое то время вночи нашелся убитой мазыль, а того подпорутчика хозяйинъ, и когда тотъ подпорутчикъ приехал *от* подполковника, то спросил у тутошних жителей, кто его убилъ; но они ему объявили, что убили-де, не иной кто, какъ вашей команды салдаты. Почему подпорутчикъ в то же самое время, собравъ всю свою команду старался изыскивать тому виновных и спрашивалъ их с пристрастиемъ, но никого не нашел.

А того же 4-го числа, пришедъ ко мне три человека малдаванъ, – Гаврила, // Танасіи и Янаки – приносили мне прозбу, что стоящей у них в деревни Ски-нени, означенной подпорутчикъ Банкъ, а ими показанной порутчикомъ, якобы с приехавшимъ к нему в то время афицеромъ, у котораго живетъ во услужени[и] один крещеной жидъ, поехавъ в другую деревню Малушкени увезли у означеннаго малдавана Гаврилы дочь, дѣвку Настасию.

Которой малдаван, а той дѣвки отецъ за ними вслѣдъ гнался, и приехавъ тотъ подпорутчикъ к своей квартирѣ, узнавши, что та дѣвка была хозяйина его родственникова дочь, то не возя ее в свою квартиру, поехал той же деревни в другой дворъ, но той дѣвки отецъ, вышеписанной Гаврила, не выдавши за ночнымъ тогда временемъ, куда они с нею поехали, пришедъ в квартиру того подпорутчика, а к своему родственнику мазылю Михая, и просил его, чтоб он пошел вместе с нимъ просить тех афицеров об отпускѣ его дочери, на что он согласясь и пошли вместе ихъ искать, и пришедъ к близъ состоящему при той деревни мостку, ждали помянутых афицеров.

Но, вдругъ будто, напали на них: один капрал и егерей пять человекъ; били сперва малдавана Гаврилу, а потомъ мазыля Михая, а Гаврила ушедши у них издали увидѣлъ, что его убили до смерти, и тотчасъ прибежавъ, сказал его женѣ и прочимъ мужикамъ, которыя его взяши на квартиру положили в гробъ, и ко мне тихимъ образомъ увесши привезли для осмотра. Ибо подпорутчикъ Банкъ по показанию ихъ, якобы имъ его не давалъ для осмотра, а велел похоронять, которой по привозѣ теми мужиками, со осмотра моего оказался весь избитъ и исколотъ, какъ во объявленіи[и] малдаванскомъ при спрашивани[и] // в походной моей канцеляри[и] изъяснено; которое молдаванское, по принесенной *от* них прозбѣ объявленіе, при семъ вашему сиятельству в разсмотрѣніе представляю. А по оному, посланнымъ от меня вышепомянутому господину подполковнику Розену ордеромъ, с приложениемъ с того молдаванского объявленія копіи, велено было строгаише оное изслѣдовать. Которой, по изслѣдовани[и] *от* 11 числа сего мѣсяца, а мною вчерашняго числа полученнымъ рапортомъ объявляетъ, что по всемъ употребленнымъ *от* него способамъ виноватыя сыскиваны были, но никого тому злу с пристрастныхъ распросовъ не нашлось. Да и те молдаваны, Гаврила, Танасіи[и] и Янаки, которыя прежде мне прозбу приносили, дали ему, подполковнику, на молдаванскомъ и на русскомъ диалектѣ подписки, что егарскаго баталиона чины тому не притчиною, а единственно проезжая команда то зделала, а показали де оне на егерей напрасно. Которыя какъ подполковничей рапортъ, такъ и на рускомъ диалектѣ, за подписаніемъ молдаванскимъ, подписку при семъ вашему сиятельству в разсмотрѣніе представляю жъ, и что на оное последуетъ имѣю ожидать *от* вашего сиятельства резолюці[и].

Генераль-маиоръ Васили Храповицкой

№ 58

Ч[исла] 14-го генваря 1771 году

село Бахнаръ

Помета: Писано Храповицкому 19 генваря

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 181, л. 44–44 об., 53. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 88

1771 г., января 14. Хотин. – Рапорт хотинского коменданта полковника Николая Огарёва¹⁸⁵ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о починке старых и изготовлении новых паромов для перевозки провианта через Днестр

От полковника Огарева

Рапортъ

На полученной от вашего высокографскаго сиятельства ордеръ в пакорности маѣ данести честь имею, мостъ состоящеи при крепости Хатинской чрезъ реку Днестръ от прибылой воды и от плывущаго густова лда разорвало декабря противъ 29 числа, и што мною о томъ вашему высокогравскому сиятельству донесено не было, потому што, я состоя под команду ево превосходительства господина генераль-маиора Николая Ивановича Глебова, то об ономъ того ж дня ево превосходительству репортомъ донесено, што жъ до осторожности, штобъ оной удержать было можно все способы // я употребилъ и зделалъ с обоихъ сторонъ для укрепления онаго х козламъ сваи, кои тогда чаятельны были оной удержать, но от густоты лду плывущаго ништо удержать не могло, на непредвидимой же случай, какъ я вступилъ в должность хатинскаго каменданта, то всеми образы старался для переправы судовъ приготовить, коих истребовал от его превосходительства господина генераль-маиора Дмитрия Михайловича Буткевича пять, да командированнымъ от меня вверхъ Днестра аудиторомъ Леухинымъ взято на перевозахъ три порома, да внизу наиденъ ветхой одинъ, которой пачинкою исправленъ и к Хатину взведенъ, да при вступлени[и] моемъ в должность хатинскаго каменданта принято ветхих три, кои тогда ж и починены вновь зделано на камягах два. Всего для перевозу паромовъ и зделанныхъ на комягахъ четырнадцать, коими, естли б по реке чрезъвычайно густова лду не было в одинъ день от двух и до трехсотъ повозок с транспортомъ хлеба переправить можно было, но ныне за густымъ лдомъ едва одинъ расъ (!) паромъ с одной на другую сторону переитить можетъ, но и тотъ вниз сносить, и [п]о быстроте воды и великова лду болей двух верстъ, каторой вверхъ едва чрезъ целой день немалымъ числомъ людеи взвести можно, ныне шъ, хатя с великаю нуждаю на канатах два парома чрезъ реку переправляютъ, на коих в сутки падвод до пятидесять и болей пере-

¹⁸⁵ Николай Гаврилович Огарёв (1729–1789), генерал-поручик, в 1773 г. полковник Пермского пехотного полка, генерал-майор с июля 1775 г. В 1787 г. был назначен командиром отдельного Сибирского корпуса и военного Сибирского округа. Умер в Омской крепости.

правляютца, и хатя здешнева раю // обывателей, за неимениемъ при полках Пермском и Азовскомъ *от* карауловъ ни одного налишнова¹⁸⁶ человека и собрано обывателей восемьдесятъ человекъ, но толко всеми оными пока леть¹⁸⁷ иттить не перестанетъ переправлять способно никоимъ образомъ не можно, река жъ Днестръверху под деревнею Іамошиной *от* Хотина в трех миляхъ внизу под деревнею Мекшаю (?) *от* Хотина въ петнатцати верстахъ стала, чрезъ каторую свободной переездъ ныне имеетца, о чемъ *от* меня с повелениемъ ево превосходительства господина генераль-маиора Николая Ивановича Глебова к находящемуся у отправления транспортовъ капитану Мелникову ордеромъ предложено, штоб он все те транспорты на те места за несвабоднаю под Хотинимъ переправую *от*правляль, маю жъ сторону, сколько возможно, по должности моей с краинимъ попечениемъ о свободной переправе стараюсь, а дабы в доставлени[и] правиянта остановки быть не могло пока свободной переездъ быть можетъ, то по представлению моему отъ его превосходительства господина генераль-маиора Глебова велено собрать с Хотинскова раю подвод сколько оныхъ собрать можно, куда для збору оныхъ и скорейшей высылки афицеръ с командою посланъ, кои уже с девятаго числа и прибывать начали, которыхъ того жъ часу и *отдаютьца* капитану Мелникову, с темъ, што онъ, какъ наискорея, накладывая на оныя // правиянтъ и в повеленныя места *от*правляль, дабы во ономъ недостатка быть не могло. О чемъ *от* меня вашему высокографскому сиятельству *от* 10-го числа сего месяца таковым же рапортомъ покорнейши донесено¹⁸⁸.

Палковникъ Никалай Огаревъ

Ч[исла] 14-го генваря 1771 году

г. Хотинъ

Помета: Поданъ 16 генваря

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.177, л.55–56 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 89

1771 г., января 16. Фокшаны. – Рапорт полковника Брауна командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о том, что прапорщик Коротнев из-за изнурённого состояния лошадей был вынужден идти полдороги пешком от Рымника до Фокшан; о непригодности почтовых лошадей к езде из-за бескормицы и худобы; о наводнении на Серете, через который переправляться можно, но весьма опасно

От полковника фонъ Брауна

Рапортъ

На полученной мною *от* вашего сиятельства ордеръ донести честь имею.

¹⁸⁶ наличного.

¹⁸⁷ лёд.

¹⁸⁸ Заключение часть рапорта написана рукой хотинского коменданта Николая Огарёва: «от меня вашему высокографскому сиятельству *от* 10-го числа сего месяца таковым же рапортомъ покорнейши донесено».

Следующей из Букарештъ ѿт его высокопревосходительства господина генерал-аншефа и разныхъ ординовъ ковалера Петра Ивановича Олица в городъ Ясы курьеромъ прапорщикъ Коротневъ, прибывъ въ Фокшаны, явился у меня генваря въ 9 день пополудни во 2-м часу и объявилъ.

Что онъ от Рымника до Фокшанъ в разсуждени[и] худыхъ почтовыхъ лошадей половину дороги принужденъ былъ итѣтить пешь, а по прибыти[и] сюда, в Фокшаны, требовалъ отъ исправника лошадей и с часъ времени промедлилъ. На что ему ѿ меня сказано было, что для чего онъ, по прибыти[и] в Фокшаны, тотчасъ не явился у меня, почему бъ и скорее ѿправление получить могъ; то я призвавъ исправника, и спросилъ для чего во отправлени[и] ево в почтовыхъ лошадахъ такая медлительность последовала. Но во отвѣтъ отъ исправника получилъ, что болшая часть почтовыхъ лошадей от худаго корму пали, а протчие оставшие в разсуждени[и] ихъ худобы ко употреблению негодны, – и тот же часъ ему почтовую лошадь, каковы тогда случилис, дать приказалъ, – и можетъ быть она, в разсуждени[и] худобы, на дороге стала и онъ принужденъ былъ итѣтить пешь.

О предлежащемъ же ему в городъ Ясы пути, // спрашивалъ онъ у стоящего здѣсь на почте полку Ингермоланского сержанта, которой ему объявилъ, что по объявлению проезжающихъ здѣсь людей прямымъ путемъ чрезъ Берлат, за наводнениемъ реки Серета, ехать опасно, какъ и я ныне о томъ извѣстился, что еще и по сие время наводнение чрезъ реку Сереть продолжаитца, однако еще и доныне ѣздить можно.

При чемъ вашему сиятельству за нужное представить нахожу, что его превосходительство господинъ генерал-майоръ Херасковъ наконуне (!) прибытия ево, Коротнева, в Фокшаны извоили отправитца в Букарештъ; я жъ до того времени о почтахъ никакого сведения не имелъ, а ныне по приказанию (!) моему отъ исправника годные на почту лошади поставлены.

Полковникъ фон Браунъ

Ч[исла] 16-го генваря 1771 году
Фокшаны

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 181, л. 29–29 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 90

1771 г., января 17. Яссы. – Рапорт генерал-майора Степана Ржевского командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о прибытии из Фокшанского и Рымникского цинутов лошадей на замену изнурѣнным; о выдаче молдавским исправникамъ квитанций о принятии лошадей

Рапортъ

Прошлаго года въ декабре мѣсяцѣ господинъ генерал-майоръ і ковалеръ Замятнин, будучи въ Фокшанахъ, выписал на полки гранодерскіе баталіоны и команды несколько лошадей изъхъ цинутовъ Фокшанского и Рымниковскаго на

перемену тѣх¹⁸⁹, кои въ совершенномъ были изънуреніи, но какъ онъ, господинъ генерал-маіоръ, скоро въ Букорестъ потомъ с детаашаментомъ своимъ *отправился*, то приказалъ мнѣ помянутыхъ лошадей принимая, разделять в баталіоны, полки і команды, давая хозяевамъ квитанціи, что исполняя и разделяя я то число, что посыланнѣми *от* него, господина генерал-маіора, командами приводимо было.

А іменнѣ: въ Болтов баталіонъ 17, въ Удомов 36, // въ Цыглеров 21, въ Ингермонландской пехотной полкъ 20, въ Харьковской гусарской 7, волонтерамъ 16.

Квитанціи *ж* даны Никалаю-пагарнику и столнику Михаиле Топличану на 46, Ілье-ключару на 12, Тенати Бардаду на 4, Димитрію Рашковичу на 35, Георгію Паскалу на 20; а какъ сеи Георгіи Паскаль квитанцію представилъ і требуетъ за 20 у него, взятыхъ лошадей зачоту, то о семъ імею честь вашему сіятелству представить.

Генерал-маіор Ржевской

№ 7

Ч[исла] 17-го генваря 1771 году

Яссы

Помета: Ордиrowано 12 генваря

ЦГИАК України, ф.246, оп.1, д.179, л. 228. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 91

1771 г., января 17. Яссы. – Донесение капитана Острогжского гусарского полка Василия Абазы¹⁹⁰ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о поиске именій в Молдове, оставленных его отцомъ при выезде в Россійскую имперію; о просьбе продлить отпускъ для собиранія необходимыхъ документовъ

Острогжского гусарского полку капитана Абазы

Доношение

Я по прошенію своему, за пашепортомъ его превосходителства господина генераль-маіора и ковалера фон Веисмана, *отпущенъ* сюда, въ Ясы, для сысканія імеющихъ в княжестве Молдавскомъ, покойного *отца* моего при выезде в Россійскую имперію, оставленныхъ маѣтностей. О которыхъ подлежащая справки нынѣ забирая, и к начатию дела приступить вскорости намеренъ.

А какъ мнѣ, в силу данного пашепорта, то естъ прошлаго декабрия съ 26, *отпуске* дватцати девятиднѣвнаго термина вскорости мнѣ останаца время мало, для которой моеи необходимой здѣсь быть надобности, всѣнижайше вашего графского сіятелства прошу, ещѣ со окончанія моего термина, впредъ на дватцать девять днѣи учинитъ *отсрочку*.

Капитанъ Василѣи Абаза

¹⁸⁹ Слово написано на левомъ полѣ.

¹⁹⁰ Василий Евстратіевичъ Абаза (1730-е-1773), представитель древнего молдавского рода, секунд-маіор. Во время русско-турецкой войны 1768-1774 гг. служилъ в гусарскихъ полкахъ, в частности в Острогжскомъ гусарскомъ полку, в январѣ-февралѣ 1771 г. капитанъ этого полка. Погибъ во время осады Силистрии, которая продолжалась с 15 по 24 іюня 1773 г.

От 17 генваря 1771 году

Ясы

Помета: Ордировано 12 генваря

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.179, л. 229. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 92

1771 г., января 21. – Рапорт секунд-майора Спиридонова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о заготовлении на Серете возле села Шербешти леса для строительства запорожских лодок «чаек», а также изготовлении скоб и гвоздей

От секунд-маюра Спиридонова

Рапортъ

По свидѣтельству моему при деревнѣ Шербеште на рекѣ Серетѣ оказалось в приготавленіи к строенію лесу готоваго і вытесанного совсѣмъ на дватцать шаекъ, токмо за студенымъ временемъ техъ шаекъ, что и князь Кантагусин мне объявил, нынѣ заложит не можно, а какъ скоро теплая погода установится, то те шаики заложены быть імеют, к тем же шаикамъ кузнецы приуготовляютъ ис привезенного железа скобки и гвозди.

О чемъ вашему высокографскому сиятельству в покорности моеѣ рапортую, а что и впредь происходить будетъ особымъ рапортомъ донесено быть імеетъ.

Секундъ-маиоръ Спиридоновъ

Ч[исла] 21 генваря 1771 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.177, л.82. Подлинник. Подпись-автограф

Документ № 93

1771 г., января 22. Бендеры. – Протоколы допросов молдаван, жителей села Салкуцы, Мирона Протянула (Протянутого) и Козьмы Трофимова, которые обвиняются в убийстве четырех молдаван

1771-го года генваря 22-го дня въ Бендерской каменданской канцеляріи присланные при репорте отъ прапорщика Игнатова по смертному убиству, села Салкуць валохи, Козма Трифонов, Миронъ Протянутой, допрашиваны и показали.

1-и человекъ

Завутъ меня Козма Трифановъ, воложской націи, житель Бендерскаго уѣзду села Салкуць, прошлаго [1]770 года декабря 13 числа согласясь я из бывшими в прошедшее лето волентирами того ж села жителемъ волохомъ Мирономъ Протянутым да прибывшими во оное село пред тем временемъ жителемъ села Сенатовки Василем Гуцемъ и товарищемъ ево Иваницею Баташаном за мунтянскими жителми Стефаном и Тадором, а чьи они по прозванью и которыхъ сель уроженцы не знаю, поехали въ состояще отъ села Салкуць разстоянием, по примеру за шездесять верстъ въ село Арсени (!) для приискания в покупку сливъ и протчаго и по прибыти[и] туда на другой день у тамошняго жителя волоха

Гаврилы (!), а прозваньемъ не знаю, горячее вино пили, въ которое село и на тот же день прибыли на дву[х] фурахъ запреженныхъ въ каждой по четыре вала следующие въ местечко Могилевъ салкуцкия купцы, волохи ж, Захаріи Яцерь, Иона Недарена, Адамъ Самоилов и колугар¹⁹¹, а какъ ево звать и прозванья не знаю, и при нихъ одинъ товарищъ валохъ же Тодоръ Муйзамъ, где остановясь они купцы начевали, а на другои день в половинны оногo поехали въ показанное местечко Могилевъ. // Почему мы согласясь все въместѣ дождавши вечера поехали за означенными купцами с тем намереніемъ, чтоб ихъ побить до смерти, а имевшіе при нихъ денги и вещи пограбить, которыхъ догнавъ от того села верстъ за десять отсель всехъ четырехъ, кроме повощика побили до смерти и при том забрали имевшіе при нихъ денги, которые разделили мы на сѣм частеи из коихъ мнѣ досталось россійскихъ рублевъ десять да турецкихъ левовъ пять, и по разделе оныхъ денегъ я с Тодаромъ и Стефаномъ, мунтянцами (!) и Мирономъ Протянутымъ возвратилис в село Салкуцы, а Василѣи Гуць, Иваница Буташан с вышеписаннымъ повощикомъ, забравъ те фуры с волами поехали въ Могилевъ с темъ намерениемъ, чтоб там показанныя фуры и волы распродать и на взятые денги купить горячего вина обратно в Салкуцы возвратитца на наемныхъ подводахъ, токмо еще и поныне не возвратились. Я же по прибыти[и] въ село Салкуцы ис полученныхъ денегъ употребилъ на покупку для себя пици пять левовъ, а девять россійскихъ рублевиковъ зарыл в землю. И после прибытия моего въ село Салкуцы на третей день по доказательству вышеписанного села Аргеи жителя Гаврилы, у которого мы все какъ выше значить вино пили, взяли моего товарища Мирона Протянутаго под караулъ, а потом и меня предписанныя ж два товарища Тадор и Стефанъ в то время когда насъ с Мирономъ под караул посадили незнаемо куда из села Салкуць бежали, а показанные десят рублевиковъ я в бытность подъ караулом по отрытіи из земли отдал находящемуся въ селе Салкуцахъ прапорщику Игнатову. Напредъ же сего смертныхъ убивствъ я не чинил, в чем и утверждаюся. //

2-и человекъ

Зовутъ меня Миронъ Протянутой, волоской націи, житель села Салкуць; а спрошлого [1]770 года декабря 13 числа, согласясь з бывшими в прошедшее лето волентирами того ж села жителемъ валохомъ Козмою Трифановымъ да прибывшими во оноє село пред темъ временемъ жителемъ села Сенитовки Васильемъ Гуцемъ и товарищемъ ево Иваницею Баташаномъ да мутианскими жителями Стефаномъ и Тодоромъ, а чьи они по прозванью и которыхъ сель уроденцы не знаю, поехали в состоящие от села Салауць разстояніемъ по примеру за сѣздеять верстъ въ село Аргей для приискания в покупку сливі и протчаго и по прибытіи туда на другои день у тамошняго жителя волоха Гаврилы, а прозваніемъ не знаю, горячее вино пили, в которое время на тотъ же день прибыли на двухъ фурахъ запреженныхъ въ каждой по четыре вала едуция въ местечко Могилевъ салкуцкия купцы-волохи ж Захаріи Яцерь, Иона Нецерена, Адамъ Самойловъ и колугоръ¹⁹², а какъ ево звать и прозванья не знаю, и при нихъ одинъ повощикъ валохъ же Тодоръ Муизатъ, где остоновясь, они, купцы, начевали, а на другои

¹⁹¹ Колугар (искажѣн.) от кэлугер – монах.

¹⁹² Иискажѣнное, кэлугер – монах.

день в половины онаго поехали в показанное местечко Могилевъ, почему мы согласясь все вместе дождавши вечера поехали за означенными купцами с темъ намерениемъ, чтоб их побить до смерти, а имевшия при нихъ денги и вещи пограбить, которыхъ догнавъ от того села верстъ за десять в степи всехъ четырехъ, кроме повошики побили до смерти, и притомъ забрали имевшия при нихъ денги, которые разделили мы на семь частей, ис коихъ мнѣ досталось // росіи-скихъ рублевиковъ десять да ружье одно, и по разделѣ оныхъ денегъ я с тремя товарищами Козмою Таторомъ и Стефаномъ поехали обратно въ село Салкуцъ, а Василь Гуцъ и Иваница Батошанъ с вышеписаннымъ повошикомъ, забравъ две фуры с волами поехали въ Могилевъ с темъ намерениемъ, чтоб тамъ показанныя фуры и волы распродать и на взятые денги купить горячего вина обратно в Салкуцы возвратитца на наемныхъ под то вино подводахъ, токмо и поныне еще не возвратились. По прибытии же моемъ въ село Салкуцы предписанныя десять рублевиковъ зарылъ въ яму, а ружье въ другую. А после того прибытия моего въ село Салкуцы на третей день по сумнительству, что я отлучался из того села, взяли меня под караулъ, а потомъ и Козму Трифанова, а предписанныя два товарища Стефанъ и Тодоръ незнаемо куда бѣжали. Зарытыхъ же мною десетъ рублевиковъ я не нашолъ, а ружье и поныне зарыто въ землѣ лежитъ. Про то же мое намереніе къ смертному убивству никому не объявлял и никто не знаетъ, кроме вышеписанныхъ товарищей моихъ и наперед сего смертнаго убивства не чинилъ, в чемъ и утверждаюсь.

К подлиннымъ допросамъ приложена рука тако:

К симъ допросамъ вместо вышеписаннымъ волоховъ, по ихъ прошению за нумеріемъ грамоте гадячкои¹⁹³ житель Иванъ Сывороткинъ, руку приложилъ.

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 181, л. 111–111 об, 137. Делопроизводственная копия

ДОКУМЕНТ № 94

1771 г., января 23. – Рапорт генерал-вагенмейстера [Рафаила] Ламздорфа¹⁹⁴ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о выделении денег для покупки одежды и обуви для пленных турок и болгар

Рапортъ

Ис принятыхъ мною по ордеру вашего высокографскаго сиятельства изъ экстрординарной суммы денегъ двухъсотъ рублей в расходъ употреблено на находящихся здесь, въ городе Ясахъ, пленныхъ турокъ 25-ти, куплено каждому: кафтановъ серыхъ по одному, шараваровъ по однимъ, чюлокъ по однимъ, сапоговъ по одной парѣ, шапокъ по одной, рубашекъ по одной; да Билюкъ-паши Мехметъ-аги синева сукна, кафтанъ, камзолъ, шаравары, шапка, чюлки шер-

¹⁹³ гадячский, т.е. житель г. Гадяча.

¹⁹⁴ Рафаил Ламздорф (? – ?). На военной службе с 1739 г., секунд-майор с 1765 г, премьер-майор с 1768 г., генерал-вагенмейстер в чине полковника с 20 марта 1769 г. (по другим данным с 23 июня 1770 г.). Служил в Сибирском, Навагинском, Ростовском пехотном полках.

стяные, сапоги и рубашка. Да по приказанию его превосходительства господина дежурного генераль-майора и кавалера Алексея Алексеевича Ступишина куплено жъ на болгаровъ // шести человек: кафтанов серых же по одному, шараваровъ по однимъ, чулокъ по одним, сапоговъ по одной паре, шапокъ по одной, рубашекъ по одной.

Всего на тридцать на два человека, а за все вещи искупленные заплачено денегъ сто шездесят семь рублей девятнацет копеекъ. Затемъ в остатке тридцать два рубли восемдесят одна копейка. О чемъ вашему высокографскому сиятельству в покорности моей и репорту.

Генераль-вагенмейстеръ Ламбдорфъ

Ч[исла] 23-го генваря 1771-го году

Помета: Подано генваря 30

Помета: Писано февраря 4 Астафьеву и ему жъ Ланздорфу

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 177, л. 90–90 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 95

1771 г., января 25. Бахнар. – Рапорт генерал-майора Василя Храповицкого командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о появлении у обывательских лошадей, в сѣлах в окрестностях Хушь, эпизоотии; о необходимости изоляции заразившихся лошадей; о появлении признаков болезни у полковых лошадей

Генераль-маиора Храповицкого

Рапортъ

Архангелогородской пехотной полкъ рапортомъ мнѣ представляетъ, что в местечке Гужъ и во всех около оногo лежащих деревнях, по неизвестности отчего, на обывательских лошадей (!) появилась болезнь наподобие кары, и оттого оныя и мереть начали. Что, усмотря, того полку господинъ полковникъ Беклемишевъ для предосторожности от сего поветрия, дабы далее распространяцца не могло, приказал жителямъ в заразе лошадей отлучить в другия места, по притчине тои, чтобъ и полковыя лошади тои же болезни получить не могли.

Но сколь от того во удержание способы употребляемы ни были, но напоследокъ в самое короткое время, не более какъ черезъ шесть дней, у прибавочныхъ и полковых лошадей, всего числомъ до шестидесяти, появилась та ж самая болезнь, с которых от того и шерсть местами вылезла. И, хотя они положенной фураж всегда получают, но от того в худобу приходиться начели, почему протчия здоровыя лошади переведены в другия деревни.

А какъ не упователно, чтобъ те заразившияся лошади могли притти скоро в прежнее состояние, ибо оныя // теперь не только стужи, но и никакого холоду терпеть не могутъ, да и ни в какую упряшку употребить способу нетъ.

Также паче чаяния, и ѡкупить наместо оных в здешних местах вскорости сыскать не можно, и потому вышеписанной господинъ полковникъ темъ

рапортомъ просить, чтобъ в случае полку Архангелогородскому скорого выступления, не последовало за сие взыскания до покупки вместо тѣх заразившихся лошадей других, а для покупки оных в разныя места от полку послано, о чемъ я вашему сиятельству симъ рапортую.

Генераль-маиоръ Васили Храповицкои

№ 117

Ч[исла] 25 генваря 1771 году

село Бахнар

Помета: Подан 27 генваря 1771

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.179, л. 293–293 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 96

1771 г., января 27. Хотин. – Рапорт хотинского коменданта полковника Николая Огарёва командирующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о необходимости ремонта магазинов в Хотинской крепости; о просьбе разрешить выделить деньги на строительные материалы и на оплату рабочих

От полковника Огарёва

Покорнейши[й] рапортъ

Находящеися при Хотинских могосеинах капитанъ Мелниковъ рапортомъ представляет, состоящие-де в Хатинской крепости могосеины большой починки требуют и, чтобъ бес покрышки и настоящего поправления оных не могло последоват положенному в них казенному хлебу вреда, на покрышку шъ (!) показанных могосеинов необходимо потребны лубья, гонтъ и гонтовые гвоздье, которыхъ материалов под ведомствомъ Хатинской камендантской канцеляри[и] не состоятъ.

Без повеления ж вашева высокогравскова сиятельства на покупку лубья, гонту и гвоздье денегъ употребит собою не смею, о чемъ под рассмотрения вашему высокогравскому сиятельству представляя повелено л будетъ оныя пачинкою исправить, и естли пачинкою исправит приказать соизволите, то какъ на покупку реченных материалов, такъ и рабочимъ волнымъ людямъ заработные денги ис какой суммы употребить повелеть // соизволите, на что имею ожидать от вашего высокогравскаго сиятельства повелительной резолюци[и].

Палковникъ Никалай Огаревъ

ч[исла] 27 генваря 1771 году

г. Хатинъ

Помета: Поданъ 2 фёвраля 1771

Помета: Ордиrowано 4 фёвраля

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.185, л. 2–2 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 97

1771 г., января 28. Бендеры. – Рапорт бендерского коменданта полковника Ивана Коррета¹⁹⁵ командирующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о привлечении жителей Бендерской и Хотинской округ для подвозки леса к Днестру для сплавления в Бендеры; о недостатке пропитания у обывателей Бендерской округи, которые вернулись после осады Бендер из лесов, а теперь питаются татарским просом; просьба выделить провиант для обывателей и сено для скота

Отъ полковника и крепости бендерской коменданта Коррета

Рапортъ

Сего генваря 17-го числа рапортомъ от мене вашему высокографскому сиятельству донесено было, чтобъ для заготовления лѣсу на строение в крепости Бендерской могозеиновъ и протчего ис перевозки оногo ко Днестру и сплавления¹⁹⁶ к Бендерамъ повелено было употребить из ближнихъ к местечку Колюсъ селеней обывателей, на которое представление присланнымъ от 20 числа сего течения ордеромъ предложитъ изволили, чтобъ для того заготовления употребить обыватели с округовъ Бендерского и Хатинского снеслись с Хотинским камендантомъ господиномъ полковникомъ Огаревымъ, в сходствие чего и командировано з Бендерского округа пеших сто педьдесятъ с подводами семдесятъ, а о камондировани[и] (!) толикого ж числа и о присылке в назначенное место к предписанному господину полковнику и коменданту от мене сообщено.

А какъ Бендерского округа обыватели чрезъ прошедшее лето, по притчине бывшей осады города Бендеръ, жили в лесахъ, а по взятъе того города на прежняя свои жилища отътуда, также и спасъшиися ис татарского (!) плену збираютца, чрезъ что // к пропитанию своему никакого хлеба не имѣют, а довольствовались по сие время, собираемымъ в татарских обитаниях просом.

А к тому ж, как сие заготовление леса происходить будет разстоянием от Бендер почти до трехсот верст, то и на продовольствие их скота, как дорогого, так и в лѣсе будучи сена имѣть не будут, чрез что они те работы производить находитца будут не состоянии, да и скот их от бескормицы придет в упадок.

И для того, вашему высокографскому сиятельству представя, прошу, не повелено ль будет показанным обывателям казенной провиант и на продовольствие их скота сена из ближайших там мест производить или за работные денги давать по плакату, и на то определить сумму, учинить рассмотрение и мене резолюцыю¹⁹⁷ не оставить.

Полковникъ Иванъ Корретъ

№ 169-м

Ч[исла] 28-го генваря 1771 году

Бендеры

Помета: Поданъ генваря 30

Помета: Писано ему ж 4 февраля

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 177, л. 92–92 об. Подлинник. Подпись-автограф

¹⁹⁵ Иван Коррет (1720- ?), полковник Елецкого пехотного полка, в 1770 г. комендант Бендерской крепости.

¹⁹⁶ сплавления.

¹⁹⁷ резолюцией.

ДОКУМЕНТ № 98

1771 г., января 29. Хотин. – Рапорт хотинского коменданта полковника Николая Огарёва командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об отправке в местечко Калюс из Хотинской райи работников с подводами и тополами для вырубки и подвозки леса к Днестру; о смене работников через полмесяца

От полковника Огарёва

Покорнейши[й] рапортъ

Вашего высокографскаго сиятельства ордеръ, писанной генваря от 20 под № 56-м при сообщени[и] Бендерской крепости от каменданта господина полковника Коррета, сего числа мною полученъ. По которому вашего высокографскаго сиятельства повелению, а по требованию реченнаго господина полковника Коррета, для вырубки (!) на строение в Бендерской крепости магазинов и землянокъ лесу, с Хотинскаго раю 150 человекъ с тапорами, да для перевозки к берегу реки Днестра вырубленнаго лесу 70 параконных подводъ с погонщиками, за принадлежащим присмотром в местечко Калюс отправлены; и тамъ находящемуся главнымъ командиром Елецкаго пехотнаго полку господину секундъ-майору Хегу отданы быть имеютъ.

А, чтоб сіи люди пред другими излишняго обременения не имели, приказано от меня Хотинскаго раю управителю Стурже¹⁹⁸ оных чрез полмесяца сменить другими, о чемъ вашему высокографскому сиятельству в покорности моей доношу.

Полковникъ Николаи Огаревъ

Ч[исла] 29-го генваря 1771 году

Г. Хотинъ

Помета: Поданъ 16 генваря

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.177, л.106. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 99

1771 г., февраля 1. – Донесение румынских евреев командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об ограблении их имущества и уничтожении 180 евреев запорожскими казаками; о перемещении оставшихся евреев в Кодак и отпуске шести евреев для собирания денежного выкупа; об ограблении евреев, живущих на Днестре калмыками и перемещении их в крепость Святой Елизаветы; о взятии российскими войсками бендерских евреев в заложники и об отправке их в Переяслав; о просьбе евреев освободить их из плена

Покорнейшее доношение

Из глубины чрева, сядяще плакахомъ облагаемъ (!) и просимъ вашего высокогравскаго сиятельства, какъ мы, жида валожские, ушли из Валощины перед

¹⁹⁸ Стурдзе. Написано на месте пропуска чернилами как в подписи и рукой хотинского коменданта полковника Николая Огарёва.

туркомъ, а всехъ насъ жидовъ было двести девяносто четыре, как мы на поле стояли и боялися далее ехать, чтоб не могли попасться в руки неприятеля. Турки услышали, что казаки стоят недалеко от Непра (!), наняли мы, жида, трехъ господаревъ и послали до означенныхъ казаковъ, чтоб нас отвели до Полщи.

А какъ оные казаки пришли, начали насъ грабить и резать ножами, какъ скота (!), где и порезали до смерти сто восемнадцать человек, а сто четырнадцать взяли в неволю. А денег у оставшихъ живыхъ¹⁹⁹ отняли теми казаками десять тысячъ рублевъ, а прочее: золото и серебро и дорогие сукна, такожъ и рогатого скота несчетнаго собравъ, следовали с нами до местечка Кодак, и держали насъ до техъ поръ. Потомъ раздумались (!) и выпустили шесть жидовъ с темъ, чтоб собрали по жидамъ восемь тысячъ рублевъ на выкупление остающихся душъ, а оные денги, чтоб готовы были сего году апреля къ первому числу и отданы были кошовому.

Мы жида, живущия около Нестра (!), пришли калмыки и обрали²⁰⁰ у насъ какъ денги, такъ и экипажъ, даже до того, что оставили в однихъ рубашкахъ, потомъ пришли русские воиски, забрали насъ в неволю, девяносто три человека, до местечка Елисаветы. //

Мы жида, живущие в городе Бендерахъ, забрали насъ русскимъ воискамъ и загнали до местечка Переяслова, где и поныне содержимся в неволе, шездесят человекъ²⁰¹, о чемъ просимъ вашего высокогравскаго сиятельства показать освобождени[и] насъ низаишихъ милость.

Просимъ слезно вашего высокогравскаго сиятельства в разорени[и], в обиде и в содержаніи насъ в неволе учинить над нами вашего высокогравскаго сиятельства отеческую милость.

февраля 1 дня 1771 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.181, л.164–164 об. Подлинник. Без подписи

ДОКУМЕНТ № 100

1771 г., н.р. февраля 1. – Донесение румынского еврея Арона Маеровича командирующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о содержании его и других евреев под караулом в местечке Летичев; о последующей отправке их в местечко Полонное; о нужде, которую терпят заключённые под стражу евреи; о просьбе освободить их

Покорнейшее доношение

Мы, жида, которые содержимся под карауломъ в местечке Летичеве, Аронъ Маерович ис Волошины. Взяли меня татары в неволю, а какъ я ушелъ от татаръ из неволи и пойманъ былъ русскими салдатами прошлаго [1]770 году, другои пойманъ былъ под Каменно-Подолскимъ на дороге, третей под Замостьемъ,

¹⁹⁹ у оставшихся в живых.

²⁰⁰ отобрали, отобрали.

²⁰¹ Написано над строкой: «шездесят человекъ».

четвертой под Межибужемъ; в содержании онаго умираемъ холодною и голодною смертию, а наши жены и дети, не имея себе нигде пристанища, какъ овцы заблудшия.

Ваше высокогравское сиятельство обещали намъ, в Летичеве, ис-под караула выпускъ учинить, о чемъ какъ и сами изволите ведать, что мы в неволи содержимся безо всякой причины, что и поныне ваше высокогравское сиятельство о насъ забыли. А генералъ Эссинъ, забравъ и отправилъ насъ до Полоннаго, в чемъ просили мы доношениемъ генерала Эсина, какъ мы содержимся безвинно выпускъ учинить. На что онъ сказалъ: просите доношениемъ ваше высокогравское сиятельство, а я какъ буду иметь резолюцию о выпуске какъ вамъ обещалъ, тогда и выпущены будите. //

Мы, нижайшиѣ, упадаемъ до стопъ вашего высокогравскаго сиятельства, Всевышній Богъ далъ совершение на свете земным и милостию своею оделил, такъ и насъ мизирныхъ (!) жидовъ с малыми дѣтми в содержани[и] сѣи неволи, слезно просимъ вашего высокогравскаго сиятельства показать милость.

февраля «___» дня 1771-го году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.181, л.165. Подлинник. Без подписи

ДОКУМЕНТ № 101

1771 г., н.р. февраля 1. – Донесение еврея Беньямина командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об избиении его капитаном Могилёвского провиантского магазейна; о вымогательстве денег за якобы причинённый ущерб

Покорнейшее доношение

Я, жид Биньюминъ, живущій в местѣчке Магилеве, упадаю до стопъ вашего высокогравскаго сиятельства, слезно плачу, жалобно прошу на нашего командира капитана, состоящего при магазейне, а какъ онъ прозывается не знаю, что онъ насъ безвинно бѣетъ.

Как онъ пришѣдъ до Нестра (!) ночью доведатца, какъ вода потопила провиантъ, и с людьми, пришѣд онъ до моего дому, началъ меня бить смертельными ударами, что видя, живущіе из дому разбежались. Толко одинъ служитель остался со мною, и тово насмерть бил же, и глазъ ему вонъ вышиб. Потом на другой день усмотрел у себя на шубѣ небольшую распорину, почитая, что оную я разорвалъ, требовал с меня денегъ дватцать пять рублевъ и покрыть кармазинным сукномъ.

О чемъ прошу слезно вашего высокогравскаго сиятельства в сѣи обидѣ показать милость.

февраля «___» дня 1771 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.181, л.166. Подлинник. Без подписи

ДОКУМЕНТ № 102

1771 г., февраля 3. Измаил. – Рапорт генерал-майора Отто фон Вейсмана командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о присылке допросов молдаван, жителей села Салкуцы, Мирона Протянуто (Протянутого) и Козьмы Трофимова, которые обвиняются в убийстве четырёх молдаван

Рапортъ

Господинъ полковникъ и Бендерской крепости комендантъ Корретъ репортомъ ко мнѣ представилъ, а к нему, находящейся вѣдомства Бендерскаго, в селе Салкуцахъ на квартире Чѣрнаго гусарскаго полку прапорщикъ Игнатов, при репортѣ представилъ.

Того села жителей волохов, Мирона Протянутого и Казму Трофимова, оказавшихся в смертномъ убийстве волохов же четырехъ человекъ, которыя жители, в томъ смертномъ убийстве допрашиваны; и оныя допросы на рассмотрение вашему сиятельству во оригинале у сего представить честь имею.

Генерал-маюр Отто фон Вейсманъ

№ 36

Ч[исла] 3-го февраля 1771 году

город Измаилъ

Помета: Писано марта 1 дня к нему и Молдавскому Дивану

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 181, л. 110. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 103

1771 г., февраля 5. – Донесение [исправника села Булбукань Константина Папафила] командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о своём стаде коров и волов, которое из села Булбукань (Болбоканы) цинута Хырлэу разбежалось и находится в сёлах Романешть и Ботличень того же цинута

Покорнѣйшее доношеніе

Во время непогоды случившейся минувшаго генваря 27 і 28 чиселъ їмѣлъ я нещастіе, что скотъ мой разбѣжался из деревни Болбоканы в цынутѣ Харлео і пропало всево воловъ і коровъ сѣмдесять, которыхъ ї поднесъ²⁰² отискать не могъ, а нынѣ увѣдомился, что оныя находятся въ деревняхъ Романешти, Ботлычены в цынутѣ Харлео, приставшіе къ казеннымъ табунам, куды посылалъ человѣка своево, которой нѣсколько из оныхъ воловъ ї обозналъ²⁰³, но находящіеся въ оныхъ деревняхъ господа порутчики въдалъ²⁰⁴ осматривать ему не позволили ї найденного не возвратили.

²⁰² до сегодня.

²⁰³ опознал.

²⁰⁴ дальше, далее.

О чемъ вашего высокографскаго сїятелства всенижайше прошу, дабы повелено было мнѣ дать видѣ і человѣка, съ которымъ бы я могъ в проѣздѣ моем по деревнямъ безпрепятственно отїскивать мой скот, а тѣмъ защитить меня от нещастїя, на что їмѣю ожидать милостивой вашего сїятелства резолюціи.

[подпись румыно-кириллической редакцией]

февраля 5 дня 1771 году

Помета: Ордеровано, офицерам квартирующим въ деревняхъ Романешти и Ботличени, февралѣ 9 дня.

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.181, л.92. Подлинник. Подпись-автограф

Документ № 104

1771 г., февраля 11. Яссы. – Донесение капитана Острогжского гусарского полка Василия Абазы командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о прошении, поданном в Диван Молдовы, про восстановление прав собственности на сѣла, оставленных его дедом и отцом; о просьбе продлить отпуск для собирания необходимых документов

Острогжского гусарского полка капитана Абазы

Доношение

По поданному от меня в здешней Диван прошению об отказе²⁰⁵, оставленных здесь в Молдавіи дедом и отцом моим деревень, мне яко законному наследнику дело начало возмелѡ, и уже за владѣльцами теми принадлежащими мне деревнями, чтобъ здѣсь явились от Дивана посланы.

Да и я во околичніе отсѣль некоторыѣ деревни, для забранія потребных к тому иску справокъ, долженъ отправитца; а какъ уже данному от вашего сїятелства мнѣ сроку термини зближаетца, до коего ї показанного начатогѡ мною дела решить не можнѡ.

Того для, нижайше вашего сїятелства прошу для показанных необходимых мне нуждѣ повелѣть от данной отсрочки, еще на дватцат девят днеи впрѣд учинит отсрочку.

Капитанъ Василѣи Абаза

От 11 февраля 1771 году

Ясы

Помета: Ордиоровано 12 февралѣ

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.185, л. 110. Подлинник. Подпись-автограф

²⁰⁵ Здесь, о передаче деревень Василию Абазе, как законному наследнику.

ДОКУМЕНТ № 105

1771 г., февраля 13. Хотин. – Рапорт хотинского коменданта полковника Николая Огарёва командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о сборе с Хотинской райи и Черновицкого цинута подвод для перевозки провианта и фуража в Хотинский магазейн; о перевозке леса к Днестру для сплавления к Бендерам и постройке моста под Хотином; о невозможности выполнить сбор 500 подвод в Хотинской райе и об отправке туда офицеров для высылки всех подвод; о взятии подвод в Дорохойском цинуте, как близкому к Хотинской райе

От полковника Огарёва

Покорнейши[й] рапортъ

Его превосходительство господинъ генерал-маиоръ Дмитрий Михайловичъ Бутъкевичъ ордером ко мне предложилъ, чтобъ с Хотинскова раю из блисълежащихъ мѣстъ воложскихъ петьсотъ парных²⁰⁶ з благонадежными телегами подвод собрать и какъ ноискорѣя²⁰⁷ оныя отдать находящемуся при Хотинскихъ магазейнахъ капитану Мелникову под отвоз в армию провианта и фуража. А какъ скоро тотъ хлебъ си[и] подводы отвезутъ и в свои сѣлени[и] возвратятца, тогда чрезъ неделю здѣлавъ на таковое ж число другой наряд и собравъ оныя по тому ж отдать капитану Мелникову, и чтобъ оное транспортирование до будущаго о томъ разсмотрѣния производитъ бесперерывно.

А какъ и вашему высокогравскому сиятельству небезызвѣстно, што с Хотинскова раю, какъ под отвоз в армию в разныя полки мундирныхъ и аммуничныхъ вещей, также под отвозъ артилерискихъ припасовъ и конской артилериской аммуницы[и] отправлено до 700 подводъ. Да по повелению господина генерал-маиора Глебова, когда чрезъ реку удобнаго перевозу не было отдано капитану Мелникову под отвозъ провианта до армии 600 сверхъ жатова²⁰⁸, по требованию Бендерской крепости коменданта // господина полковника Коррета к перевозке вырубленного лесу ко берегу реки Днестра 70 подвод состоятъ в готовности, тож и к приготовленію удобной лес к постановленію под Хотинымъ чрезъ реку Днестръ моста на подводахъ Хотинскаго раю привозитца, все жъ те отправленные подводы и поныне еще в свои дома не возвратились. Почему требуемого ево превосходительствомъ числа подвод с Хотинскова раю собрать никакимъ образомъ и в назначенное число перемѣнять не можнѡ, да и ныне еще многое число мундирныхъ и аммуничныхъ вещей в состоящія в арми[и] полки не отправлено за которыми для забранія афицеры прибываютъ и на данныхъ с Хотинскова раю подводахъ все те вещи отправитъ должно, но дабы в доставлени[и] провианта остановки быть не могло, то командированы отъ меня афицеры в здѣшней Хотинской райи, с темъ што сколько подвод достатъ могутъ всехъ безъ остатку высылали, но требуемого его превосходительствомъ 500 подвод в высылки я весьма сумнителенъ, для чево упрѣждая, чтобъ в доставлени[и] провианта остановки быть не могло по необходимой нужды (!) предложилъ я Черневскаго цынута управителю Ильбу-погарнику, чтобъ со оного

²⁰⁶ запряженныхъ парой коней.

²⁰⁷ наискорѣе, т.е. какъ можно быстрее.

²⁰⁸ сверхъ сжатого, убраннаго хлеба; однако, возможно это искаженное написание: «сверхъ же того».

цынута собрано было в немедленном времени 500 подвод, которые по собрани б прислать в Хотин для отдачи капитану Мелникову под отвозъ провианта.

О чем вашему высокогравскому сиятельству покорнейши представля и прошу, повелено л будетъ с того Черневска цынута то число должных [к] отвозу провианта подвод взять и впред, такъ какъ его превосходительство господин генерал-майоръ Дмитрей Михайлович Бутъкевичъ требуетъ в помощь Хотинска раю подводы брать представ[ления] ожидат имею повеление. А притом покорно представ[ляю], не соизволите л ваше высокогравское сиятельство для сего нужнейшаго случая из ближнева к Хотинскому // раю Дорогоискова цинуту²⁰⁹ подвод некоторое число приказать дать.

О чемъ всемъ под высокое рассмотрение вашего высокогравскаго сиятельства представля ожидаю повелительной резолюции.

Палковникъ Николаи Огаревъ

Ч[исла] 13 февраля 1771 году

г. Хотинъ

Помета: Поданъ 16 февраля 1771

Помета: Ордированъ 19 дня февраля

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.184, л. 12–12 об., 24. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 106

1771 г., февраля 14. – Рапорт Дивана Молдовы командующему Первой армией генерал-фельмаршалу Петру Румянцеву о том, чтобы провиантмейстеры принимали в магазейны пшеничную и просяную муку по весу, а овес и ячмень мерой

От Молдавского Дивана

Рапортъ

Доносимъ вашему высокографскому сиятельству, что бояря, которые определены довать правиантъ в Романской магазейнъ пишутъ в Диванъ, что находящеися тамъ правиантъмейстеръ хочить принять ячменю и овса весомъ, какъ принимаетъ муку пшеничную и просяную, и чрезъ то бываетъ великии недостатокъ, потому что ечмень и овесъ лехче, какъ протъчаго хлеба, что и весели²¹⁰ мерку одну ечменю и вышло семдесять шесть окъ, и мерку одну овса, которая вышла шездесять пять окъ. И просимъ ваше высокографское сиятельство приказать, чтоб принимали мерою, а не весом, ибо шъ, когда просили ваше высокографское сиятельство, чтоб принимали правиантъ весом и одну только пшеничную муку и просеную просили, а что[б] о ечменю и овсе сталъ принимать мерою.

Подлинной подыписали: Молдавского Дивана княжества бояря

Чис[ла] 14 февраля 1771 года

Помета: Переводъ

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 266, л. 255. Делопроизводственный перевод

²⁰⁹ Дорохойского цинута.

²¹⁰ весили, здесь: замеряли.

ДОКУМЕНТ № 107

1771 г., февраля 15. Измаил. – Рапорт генерал-майора Отто фон Вейсмана командирующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о разбежавшихся около озера Ялпуг лошадях, купленными для нужд армии; о частичном их отыскании у разных хозяев и возврате в армию; о необходимости повторно купить недостающих лошадей

Рапортъ

От Харьковскаго гусарскаго полку сего февраля 2-го дня репортомъ ко мнѣ представлено, какъ от минувшаго ноября 7-го дня репортомъ было ко мне представлено, что находящаяся в полковомъ табунѣ искупленные в полкъ в Молдавіи, около города Ясъ, строевые не ученые лошади, будучи на пазбѣ около Ялпугъ-озера, где я лагиремъ долговременно имѣлъ стоять, того жъ ноября противъ 4-го числа, ночью, шерахнулись ис табуна пятьдесятъ девять лошадей, безвѣстно разбежались.

О чемъ от меня и в Генеральное при арміи дежурство, по написаннымъ от оного полку приметамъ, для публикованія в полки и другіе команды того жъ ноября 18-го дня знать дано; а от полку для сыску техъ лошадей в тожъ время два афицера с командами в околичные места отправлены были, но нигде тогда сыскать не могли. Почему от оного полку того ноября 18-го дня капитанъ Шульцъ, которой нынѣ секундъ-майоромъ с командою командированъ былъ в Молдавію к темъ заводамъ, где оныѣ лошади искуплены, которой майоръ, будучи тамо ис техъ бежавшихъ пятидесяти девяти лошадей в разныхъ ценутахъ изыскалъ.

А имянно: в ценутѣ Фалчи, прикалабы²¹¹ капитана Бутки, шестнадцать; в ценутѣ Яскомъ, // капитана Андрея Янки, пять; того жъ цынута, капитана Барбары, одну; у казаковъ, которые находятся над рекою Жиже²¹², одну; да в Баснянскомъ табунѣ сыскана одна, всего найдено бежавшихъ дватцать восемь; которые лошади означеннымъ майоромъ Шульцемъ генваря 28-го дня в полкъ приведены.

И при томъ оной майоръ репортомъ в полкъ объявилъ, что ис техъ лошадей некоторые были запряганы для молонія (!) муки в мелницы, а другіе в повоскахъ и под верхами находились, и чрезъ то все пришли в такую худобу, что навесне употребить в службу будет не можно. А тритцать одна лошадь, по многимъ ево, майора Шульца, в Молдавіи обыскамъ нигде не найдены, а когда оныѣ лошади бежали, то в то время при табунѣ для смотрения находился с командою того полку прапорщикъ Иванъ Ионинъ. И какъ оной полкъ темъ репортомъ прописываетъ, что не от чего инаго те лошади разбежались, какъ только единственно от неприлежнаго и слабаго над командою смотрения того прапорщика.

Чего для в полкъ от меня сего жъ февраля от 5-го дня, во взятѣе от показаннаго прапорщика ответа, ордеромъ предложено было, и какъ репортъ от того полку и взятой от прапорщика Ионина ответъ, при семъ во оригиналѣ, а на место пропалыхъ тритцати одной лошади ко укомплектованію надлежитъ другіе искупить, на разсмотрѣніе вашего сиятельства представляю. А о изслѣдованіи оного пра-

²¹¹ пыркалабы.

²¹² над рекой Жижицей.

порщика, какимъ имянно случаємъ и чьемъ несмотрениемъ, к обстоятельному
вашему сиятельству впредь донесению в полкъ от меня предложено.

Генерал-майор Ото фон Веисманъ

№ 44

Ч[исла] 15-го февраля 1771-го году

городъ Ізмаиль

Помета: Поданъ 18 февраля 1771

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.184, л. 36–36 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 108

1771 г., февраля 15. Измаил. – Рапорт генерал-майора Отто фон Вейсмана командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о количестве турецкой пшеницы в Бендерской крепости; о перемеривании оставшейся пшеницы и недопустимости отдавать её на сторону

Рапортъ

Командированной отъ меня Харьковскаго гусарскаго полку господинъ подполковникъ Тыркъ для изъследования в Бендерѣ, какимъ образомъ щисляемая донныне турецкая пшеница несходна явилась, ныне обратно отътуда прибывъ репортуеъ, что по взятыѣ крепости Бендеръ, щисление оставшей[ся] во ономъ турецкой пшенице глаземеромъ²¹³ зделалъ господинъ генераль провиантмейстеръ лейтенантъ Калтовъской и положилъ еіо²¹⁴ до 20 000, а после ево обер-провиантмейстеръ Аничковъ до 12 000 четвертеи, и хотя определенной к тому магазину подпорутчикъ Гриднѣвъ представилъ, что такого болшаго числа не можетъ быть, но ему приказано было еіо щислят, примеромъ до 12 000, ибо по выдаче окажется сколько еіо деиствително будеть, а ныне по перемеривани[и] не нашлось противъ того положения, какъ и вашему сиятельству пред сим репортовано 6 539 четвертеи, онъ же подпорутчикъ Гриднѣвъ // объявилъ, чего и господинъ комендантъ Коръретъ подтверждаетъ, что те магазейны лежатъ в самой крепости и с оных никуда в сторону отдавать или отвозить не можно, чего караулъ у воротъ всегда бъ могъ приметить.

Господинъ подполковникъ Тыркъ по осмотру всехъ техъ мѣстъ, гдѣ розданная донныне пшеница лежала, и гдѣ ныне наличная лежитъ, находитъ что такого болшаго числа 12 000 четвертеи пшеницы совсемъ в техъ мѣстахъ не могло уместитца, о чемъ вашему сиятельству симъ репортую.

Генерал-майор Ото фон Веисманъ

№ 46

Ч[исла] 15 февраля 1771 году

г. Измаиль

Помета: Поданъ 18 февраля 1771

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.184, л. 39–39 об. Подлинник. Подпись-автограф

²¹³ Часть слова написана другими чернилами на месте подчищенного слова.

²¹⁴ её.

ДОКУМЕНТ № 109

1771 г., февраля 15. Измаил. – Рапорт генерал-майора Отто фон Вейсмана командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о перевозке пшеницы из Бендер в Татарбунары; о падеже волов; о поиске гусарским майором [Константином] Лалашем²¹⁵ пшеницы в окрестных сёлах

Рапортъ

Перевоска пшеницы из Бендер в Татар-Бунаръ для довольствия гусарских и казачьих полковъ ныне чинитца, но предстоящее зимнее время в томъ немалую трудность делаетъ, и по полученнымъ мною репортамъ из определенных к той воске (!) отъ 2-й арміи государевых валовъ в дороге в короткое время 153 пали.

Командированной отъ меня гусарской маиоръ Лалашъ для сыску пшеницы во всех жилых деревнях уже 400 четвертей нашолъ, и в ближних полках розъ-далъ, и еще надежду имеетъ еіо²¹⁶ находить.

Итакъ, причитая экономической провиантъ, которой, иногда в полках и баталионах состоятъ, я надежу имею весь корпусъ провиантом продовольство-вать апреля до 1-го числа, о чемъ вашему сиятельству симъ в покорности доношу.

Генерал-маіор Ото фон Веисманъ

№ 47

15 февраля 1771 году

г. Измаилъ

Помета: Поданъ 18 февраля 1771

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.184, л. 40. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 110

1771 г., февраля 16. Яссы. – Рапорт секунд-майора Михаила Степанова командую- щему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о поиске волов для перевозки провианта в подвижных магазинах; о непригодном состоянии волов и плохих условиях содержания на станциях от Ясс до Хотина

Секундъ-маиора Степанова

Рапортъ

По повеленію вашего сіятельства я обще з господиномъ провиантъ-меистеромъ Бухваловымъ отъ Ясъ до Хотина по учрежденным для транспорти-рования провианта шести станциямъ ездилъ и состоящихъ на оных подвижного могазеина валовъ свидетельствовал. И сколько нами найдено именно на которой

²¹⁵ Константин Николаевич Лалаш (1733–после 1800), из сербских переселенцев. Участник русско-турецкой войны 1768–1774 гг., во время которой был секунд-майором Харьковского гусарского полка. С ноября 1774 г. подполковник Донецкого пикинерного полка; полковник и командир этого полка с 1780 г., бригадир с 1781 г. С 6 июня 1787 г. по именному указу Екатерины II уволен ото всех дел в чине генерал-майора с пенсией 600 рублей в год. Украинский помещик.

²¹⁶ её.

станцы[и] валовъ налицо из нихъ годныхъ, к воске способныхъ, тожъ слабыхъ и неспособныхъ, бес поправленія, к воске, равно и совсемъ больныхъ, у коихъ переломаны ноги и совсемъ к поправлению неспособныхъ, ведомость вашему сїятелству у сего подношу. //

Из сихъ слабые к воске неспособные, кром[е] шестой станцы[и], все отправлены на подма (!) в назначенные от господина оберъ-провиантъмагистера Брянчанинова ценуты. А шестая станция, состоящая близъ Хотина получаетъ сено ис таво же самова места, где она стоитъ, коего тамъ изобилно, почему и отправленія имъ не сделано.

Что жъ принадлежитъ по повеленію жъ вашего сїятельства до изысканія притчины отчево темъ воламъ знатной упадокъ произходить, то инои не предусмотрено какъ та, что волы и самые лутчіе не только в хорошемъ, но меньше нежели посредствомъ телъ, а прочіе не только въ худомъ и слабомъ состоянїи, но почти все паршивые, отчево шерсть сошла и весма очесались, до²¹⁷ и земнева холоду и снести не в состоянїи, притом и їз числа здоровыхъ, кои чинятъ перевоску по нынешней слискои и крепкой дороге копыта подтерли и пообломали, чему мы самовидцы, что следующие сюда на техъ волахъ транспорты, при подѣмахъ на горы, запрещаютъ валовъ по осми и по десетїи, да и люди з боковъ за веревки тенувшіи помогаютъ, (но всемъ // темъ скользятъ и падаючи о крепкую землю часто бьютца)²¹⁸, также и под гору спускаючись падаютъ, ломаютъ и роздираютъ от слизости ноги, а колеса не только под гору, но и на ровныхъ по дорогѣ местахъ не вертятца, а едутъ какъ полозамїи. А особливо какъ скоро транспортъ на несколько часовъ на одномъ мѣстѣ остоновитца (!), то осїи в ступицахъ смерзаютца, чемъ причиняютъ вящую тягость, и от всево вышеписаннова произходить валамъ знатной упадокъ.

Что жъ принадлежитъ до содержания и доволствия техъ валовъ, то сеном на всехъ станцияхъ достаточно доволствуютца, а содержатца на первой, третей то ж и на второй бригады подпорутчика Венцеля в прикрытыхъ оплетеныхъ хворостомъ и защищенныхъ тростникомъ от ветру сараяхъ. А на той же второй бригадъ подпорутчика Кучина, прапорщика Невежина, то ж на четвертой, пятой и шестой станцияхъ бес крышекъ, а только во оплетенныхъ прутьямїи пригонахъ, и о семъ упущенїи находящиеся на техъ станцияхъ афицеры инова оправданїя не приносятъ, какъ одно то, что по неименію к покрышке техъ сараевъ троснику и соломы. И о всемъ вышеписанномъ рапорту вашему сїятелству в покорностїи рапортую.

Секундъ-маіоръ Михаила Степановъ

В 16 де[нь] фѣвраля 1771 года
г. Ясы

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.266, л.35–35 об., 39. Подлинник. Подпись-автограф

²¹⁷ да.

²¹⁸ Скобки в тексте.

ДОКУМЕНТ № 111

1771 г., февраля 17. Тирзы. – Рапорт генерал-майора Степана Ржевского командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о недаче коворулуйскими и фэлчиускими исправниками подвод для перевозки провианта и фуража из Ясского магазейна; о Янку, исправнике цинута Фэлчиу, проживающем в Яссах и новоназначенном исправнике Тутовского цинута Богдане, от которых о подводах нельзя получить отчёт; об отлучках исправников из-за чего требования по подводам выставляются к ворникам

Рапортъ

Господинъ подполковникъ и ковалеръ баронъ Розенъ рапортомъ мнѣ представляетъ, что ему по ордеру господина генерал-маіора Храповицкогѡ велено правіантъ і фуражъ получать изъ Ясского магазейна, а онъ имѣетъ правіанта по полному комплекту, только по 3-е число сего мѣсяца.

Почему і требуетъ оттуда правіантъ і фуражъ, но къ перевозкѣ не имѣетъ подводъ, в дачѣ коих коворлуискіе ісправники, по требованію его отказались, сказывая, будто все оныя высланы на Ребую Могилу, отчего понынѣ баталіона его люди наличныѣ, с великою бережливостію, продолжаютъ заготовленной на комплектное число правіантъ.

Овса же, пишетъ сей подполковникъ, получилъ он во все время 25 четвертей і лошади остаются безъ надлежащего пропитанія; въ дачѣ жъ подводъ за провіантом і овсомъ въ Ясы, пишетъ онъ, что и фалчинскіе²¹⁹ ісправники отказались.

І такъ, я в разсужденіи сеи нужды за долгъ счелъ вашему сіятелству о семъ представить съ прозбою, чтобъ повелѣли ваше сіятелство, кому надлежитъ тотъ правіантъ і овесъ изъ Ясскихъ // магазейновъ въ реченной баталіон доставитъ, такъже і о дачѣ подводъ для возки впредь²²⁰ правіанта пожаловать ісправникамъ вашего сіятелства повеленіи.

Я жъ прежде, нежели докладъ сеи вашему сіятелству зделалъ, хотѣл і ісправниками здѣшнихъ цинутовъ, собравъ ихъ, зделать выправку сколько у кого в цинутѣ в число в генералной осигнаціи лишняго остается. І такимъ образомъ разверстать хотѣлъ дачу безъконфузную въ полки и с порядкомъ, но ни одного ісправника не добился, кромѣ господина Богдана, Тутовскагѡ цинута, которои такъже не могъ мнѣ никакого дать ни о чемъ отчоту, понеже онъ только пять дней какъ ісправникомъ, сказываютъ, поставленъ; фалчинского же ісправника Янку, которои со мною въ одной деревнѣ домъ имѣетъ, я до сего время не видалъ і онъ сказываютъ живетъ въ Ясахъ.

Отлучки сихъ ісправниковъ великую делаютъ конфузію во всехъ делахъ, ібо наблюдая во всеи строгости вашего сіятелства повеленіи, я стараюсь, чтобъ никто изъ моихъ полковыхъ командировъ ничего в деревняхъ ихъ безъ ісправниковъ, сами собою не делали. А понеже сіи ісправники отъ мѣстъ ихъ і должностей отѣзжаютъ, не сказавъ никому ни о чемъ, и не препоруча после себя никому жъ, то полковыѣ командиры принуждены бывали выписки // делать подводамъ для

²¹⁹ Написано над строкой: «и фалчинскіе».

²²⁰ Слово написано над строкой.

перевозки сена или для провіанту через дворникоу, а у кого фактор есть, то через фактора.

Генерал-маиор Ржевской

№ 69

17-го февраля 1771 году

д[еявня] Тирсы

Помета: Поданъ 18 февраля 1771

Помета: Ордированъ 19 февраля

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.184, л. 48–48 об., 60. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 112

1771 г., февраля 17. Тирзы. – Рапорт генерал-майора Степана Ржевского командирующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об отказе некоторых исправников снабжать сеном военных лошадей; о достаточном количестве сена в Тутовском цинуте

Рапортъ

Хотя от вашего сиятельства і повелено всемъ полкам сеномъ довольствоватся отъ исправников тех цинутовъ въ коих они квартируют, но и некоторые изъ оных уже совсем от поставки сена по ѡсигнаціи вашего сиятельства отказались. Обявляя, что въ ихъ местах ничего нѣтъ, какъ то і имянно представляют ко мне репортами: господинъ полковникъ Беклемишев о фалчинских, а артилеріи от квартирмистра Ресина о васлуиских, то я в разсужденіи сего недостатка, дабы казенные лошади безъ корму не оставались, приказал взаімообразно отпустить въ Архангелогородской полкъ 300, въ артилерію 100 пуд изъ Выборгского полку.

А между тем вашего сиятельства імею ожидать повеленія, откуда прикажете реченному полку і артилеріи получать сено.

Я жъ осмеливаюсь // вашему сиятельству представить, что въ Тутовском цинуте сена довольно число. І такъ, не благоволите ли ваше сиятельство оттуда довольствоватся, с тем, однако, что іспрашиваю вашего сиятельства повеленія о дозволеніи перевозить оноѣ на обывателских подводах, которых всеконечно достаточно, невзирая на то, что ісправники в том отрекаются. На полковых же лошадях²²¹ поистине вашему сиятельству донести могу, что невозможно, ибо оныѣ въ крайнемъ изънеможеніи.

Генерал-маиор Ржевской

№ 70

17-го февраля 1771 году

д[еявня] Тирсы

Помета: Поданъ 18 февраля 1771

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.184, л. 49–49 об. Подлинник. Подпись-автограф

²²¹ Слово написано над строкой.

ДОКУМЕНТ № 113

1771 г., февраля 17. Измаил. – Рапорт генерал-майора Отто фон Вейсмана командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о необходимых мероприятиях по укреплению Измаильской крепости

Рапортъ

Вашего сиятельства ордеръ прошедшаго октября 20 числа мною полученъ, что инженерной афицер в городъ Измаилъ посланъ будетъ для укрепления онаго, дабы онъ в случае отъступления корпуса в которую-нибудь сторону, самъ собою держатца могъ, которой афицеръ еще в-Измаилъ не прибылъ. По осмотру моему состоящей в нем в средине каменной замокъ невеликъ, и хотя несколько землянымъ редутомъ обнесёнъ, но близлежащее около него строение вредить, и ежели ево до надлежащей дистанции снести, то превеликая работа последуетъ, и строения в городе мало останется. Ежели весь город, какъ онъ ныне брустверомъ обнесёнъ, болие укрепить, то для защищения ево потребно будетъ великое число // гарнизону; ежели жъ перед городом в каком месте сделать особливое укрепление, где бъ гарнизонъ могъ держатца, то в случае иногда покушения неприятельскаго весь город сожжёнъ будетъ.

О которыхъ всехъ здешнихъ обстоятельствахъ господинъ бригадир измаилской комендантъ и ковалеръ Черешниковъ, будучи ныне въ Ясахъ у вашего сиятельства, лутче изъяснить можетъ, имевъ при себе планъ отъ здешняго города.

генерал-маюр *Отто фон Вейсманъ*

№ 49

ч[исла] 17 фёвраля 1771 году

г. Измаилъ

Помета: Поданъ фёвраля [...] ²²²18 сообщить

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.186, л. 54–54 об. Подлинник. Подпись-автограф

Опубликовано: Пономарьов О.М. Фортеці Ізмаїл і Кілія на початку російсько-турецької війни 1768–1774 років: стан та заходи з фортифікації // Архіви України. 2019, № 3, с. 190.

ДОКУМЕНТ № 114

1771 г., февраля 21. Тирзы. – Рапорт генерал-майора Степана Ржевского командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об отказе исправников цинутов Фэлчуи, Васлуй, Ковурлуй поставить сено; о достаточном количестве сена в Тутовском цинуте, из которого исправники согласились поставить лишь часть, по причине содержания ими почт от Ясс до Фэлчуи; о якобы изобилии сена около Бырлада и Серета

Рапортъ

²²² Текст повреждён.

Тутовскіе исправники должны были отъ своего цинута поставить сена 2 000 стогов, такъ какъ ізъяснено въ Генеральной осигнаціи отъ вашего сіятельства при ордерѣ № 295. Присланной, однако, не болѣе іми въ полки дано какъ 731 возъ, в доставленіи же протчаго совсемъ отреклись по притчинѣ содержанія почтъ отъ Ясъ до Фалчи, какъ и въ рапортѣ Выборгско[й] полкъ мнѣ описываетъ, и что исправники осигновали ему, і то въ последнеи разъ 40 стоговъ въ 50-т отъ него верстахъ, чего ради оной полкъ опасаясь совершеннаго вдругъ в сѣнѣ недо- статка предварително о сѣм ко мнѣ представилъ.

Я ж долгъ імею вашему сіятельству какъ о Выборгском полку, такъ і о прот- чихъ двухъ моѣи бригады полкахъ, егерском баталіоне и бомбардирской ротѣ для которыхъ исправники ихъ цинуты, то есть фалчинскіе, васлуискіе и когерлуи- скіе, равнымъ образомъ отказались за неіменіемъ сѣна покорнеише представить. //

При случаѣ сѣмъ доношу вашему сіятельству, что я, імея слухи, что окрѣме осигнованныхъ отъ Тутовскаго цинута 2 000 стоговъ великое, будто, число сѣна въ поляхъ около Берлата какъ [и] Серета находится, осмѣлился для іспытованія сего послать нарочныхъ людей отъ полковъ Выборгскаго і Ярославскаго, кото- рыѣ оба к сѣму цинуту подлегли, дабы подлинно о числѣ только стоговъ увѣрять вашему сіятельству обстоятелно потомъ і верно донести, и темъ отвратить сѣи общѣ въ бригадѣ моѣи в сѣнѣ недостатокъ.

Что ж до Фалчинскаго цинута надлежитъ и части Васлуискаго, то и веро- ятно, что в нихъ сѣна столько быть не можетъ, какъ въ Тутовскомъ близъ котораго армія никогда не находилася, а обращалась ближе двухъ вышеписанныхъ цинуты.

Генерал-маиор Ржевской

№ 94

ч[исла] 21-го фѣвраля 1771 году

д[еревня] Тирсы

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.184, л. 96–96 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 115

1771 г., февраля 24. Яссы. – Рапорт генерал-майора Карла фон Унгерна²²³ командую- щему Первой арміей генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о перевозке в Киев трофейныхъ и крепостныхъ орудій изъ крепостей Бендеры, Аккерман и Килия

Рапортъ

Канцелярія Главной артиллеріи и фортификаціи, присланнымъ ко мнѣ указомъ объявляютъ, что учинено ею было представленіе его сіятельству

²²³ Карл Карлович фон Унгерн-Штернберг (1730–ок. 1796), барон, генерал-аншеф. Происходил изъ ост-зейскихъ дворянъ. На русской военной службѣ с 1752, с 1764 генерал-майоръ. В русско-турецкую войну 1768–1774 гг. руководилъ артиллеріей в битвахъ при Ларге и Кагулѣ, командовала бригадой, затемъ корпусомъ. В октябрѣ 1773 г. отряды барона К. К. Унгерн-Штернберга и князя Ю.В. Долго-рукова переправились черезъ Дунай и одержали победу на турками у реки Карасу; тогда же неу-дачно, со значительными потерями, штурмовалъ Варну. С сентября 1774 по июль 1779 гг. Санкт-петербургскій гражданскій губернаторъ.

господину фелтцейхмейстеру над фортификациями генерал-директору и разныхъ ординовъ ковалеру графу Григорьевичу Орлову²²⁴, чтобы имеющияся в Бендерахъ, Акермане, Киліи и другихъ местахъ большихъ и малыхъ калибровъ крепостныя орудіи, каковыхъ в артиллеріи содержатъ не полагаица за неимениемъ к нимъ зарядовъ, а негодныя, также и взятыя к ним в поле орудіи, по неимению в нихъ надобности, для перелития в положенныя по артиллеріи штатамъ калибры и на протчія потребности перевесть в Киевъ и в другія російскія места, куда способнее будетъ.

На сие его сиятельство предложил оной канцеляріи, что то представлениіе во учрежденном // при дворе ея императорскаго величества на время войны Совете было разсматривано и положено означенныя орудіи перевесть в ближнія російскія крепости, то бы нынешнимъ зимнимъ путемъ оныя в Киевъ и в протчія російскія крепости и перевезены были, а естли чего не успеица, то хотя будущимъ летомъ и на перевозку употреблячи²²⁵ денги из артиллерійской суммы, почему оная канцелярія темъ указомъ и повелевайтъ мнѣ, имеющеися в предписанныхъ крепостяхъ годной медной артилеріи[и] превосходящія дватцати четырехъ фунтоваго, и менее двухъфунтоваго калибра орудии, окроме однако жъ техъ, кои хотя менее двухъ фунтъ, но к нимъ есть заряды, протчія равно какъ негодныя к деиствию, такъ и взятыя в поле, с доклада вашему графскому сиятельству перевесть в російскія крепости, отколь куда способнее, нынешнимъ зимнимъ путемъ.

А чего успеть будетъ не можно, то в будущемъ лете на подводахъ или на судахъ, какъ от вашего графскаго сиятельства повелено будетъ, я по тому во исполнение, сколько таковыхъ орудіи, кои превосходятъ дватцатичетырехъ фунтоваго, а менее двухъфунтоваго калибра, окроме менее двухъфунтоваго, техъ х коимъ есть заряды имеица в Бендерахъ, Акермане, Киліи (!) и Браилове, также и негодныхъ // ко употребленію и взятыхъ в поле орудій, состоитъ с прибавлениемъ пришедших в негодность из числа російскихъ, имевшихся при арми[и] полевыхъ орудій, учиненныя ведомости вашему высокографскому сиятельству у сего представляю, и на перевозъ сихъ орудіи[й] в російскія крепости и какимъ образомъ способнее учинить надлежитъ испрашиваю повеления.

Генераль-маіоръ баронъ Унгернъ

февраля 24-го дня 1771-го году

Ясы

№ 442

Помета: Поданъ 25 февраля

Помета: Писано марта 12 дня

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.186, л.57-57 об., 62. Подлинник. Подпись-автограф

²²⁴ Орлову Григорию Григорьевичу.

²²⁵ Описка, должно быть: употребляиесь, то есть те которые употребляются или употребляются.

ДОКУМЕНТ № 116

1771 г., марта 22. Яссы. – Донесение шербебджи Афанасия Константинова командирующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву с просьбой принять его на военную службу в звании согласно, имеющегося у него чина

Сіятелнѣйшій графъ

Милостивый государь, Петръ Александровичъ!

Всенижайше вашему высокографскому сіятелству доношу, что я родомъ грекъ изъ Константинополя благородныхъ родителей, и отецъ мой имѣлъ чинъ аги во время князя Ивана Маврокордата воеводы, а мать моя и нынѣ живеть в Константинополѣ. Я же, будучи при князѣ Григоріи Гикѣ воеводѣ въ должности шербебджи и здѣсь теперь находясь, возимѣлъ ревность вступить въ военную службу ея імператорскаго величества для защищенія вѣры и отечества, а особливо побудило меня къ тому безпримѣрное челоуѣколюбіе и неізмѣримая вашего высокографскаго сіятелства милость къ иностраннымъ.

Того ради, всепокорнѣйше вашего высокографскаго сіятелства прошу меня въ военную службу принять, противъ теперешняго моего чина всемилостивѣйше наградить, за что чувствительнѣйшимъ по жизнь мою пребуду.

Вашего высокографскаго сіятелства,
всепокорнѣйшій и всенижайшій слуга.

[подпись на греческом]

Афанасеи Константинов²²⁶

1771 года марта 22 дня

Яссы

Помета: Подан 24 марта

Помета: Ордірован 24 марта

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.192, л. 59. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 117

1771 г., марта 23. Яссы. – Донесение константинопольского грека Петра Пикизибио командирующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву с просьбой принять его на военную службу

Сіятелнѣйшій графъ

Милостивый государь, Петръ Александровичъ!

Имѣя ревность мою вступить въ военную службу ея імператорскаго величества, принимаю смѣлость донести вашему высокографскому сіятелству, что я родомъ грекъ изъ Константинополя благородныхъ родителей, и отецъ мой докторомъ и нынѣ живеть в Константинополѣ. А я съ братьями моими находился въ службѣ князя Григоріи Гики воеводы, изъ которыхъ братьевъ моихъ

²²⁶ Перевод автографа написан другим почерком и другими чернилами.

одинъ докторъ Янко и нынѣ живеть при сынѣ его князѣ Димитріи Гикѣ въ Санкт-Петербургѣ.

А какъ обстоятелства нынѣшняго времени дозволяютъ всякому искам своего щастия, то я всепокорнѣйше вашего высокографскаго сіятелства прошу въ военную службу меня принявъ, не оставитъ своимъ покровительствомъ и противъ чина моего всемилостивѣйше наградить, за что преданнѣйшимъ пребуду.

Вашего высокографскаго сіятелства,
всепокорнѣйшій и всенижайшій слуга
Petr Piczipio

1771 года марта 23 дня
Яссы

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.192, л. 60. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 118

1771 г., марта 31. – Рапорт генерал-майора Карла фон Унгерна командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об обслуживании орудий в Измаиле, Килии и Аккермане артиллеристами канонирского полка; о предложении восполнить недостаток артиллеристов в Измаиле, Килии и Аккермане фузелёрами из Хотина, а из Бендер комплектовать в случае убыли; о употреблении освободившихся канонирских рот из Измаила, Килии и Аккермана к полевой артиллерии

Раппортъ (!)

При крепостной артиллерии в Хотинѣ и Бендерахъ состоитъ ныне по одной фузелерной ротѣ, а в крепостяхъ Акерманской и Килии, также и городе Измаиле содержать артиллерию Второго канонирского полку две роты, принадлежащая к полевымъ орудиямъ, по числу же крепостныхъ орудій в Хотинѣ и Бендерахъ имеющихъ людей остаётся во излишестве такое число, которымъ довольно можно снабдить и в предписанныхъ трехъ мѣстахъ артиллерию, полагая на каждое орудіе по одному, а к некоторымъ и по два человека, почему вашему графскому сиятельству представить имею, не соизволите ль повелѣть из Хотина половину фузелерной роты, по способности времени, взять к содержанию артиллеріи в Аккерманѣ, Килии и Измаилѣ, в коихъ мѣстахъ по числу орудій, то есть девяносту двухъ достаточно оной будетъ, а из Бендеръ излишними комплектовать уже случайную убыль, чтобы навсегда положенное число сполна состояло, а и в Хотинѣ за отделиeniemъ половины роты недостатку не будетъ, вышеписанные жъ две канонирскія роты употребить по прежнему к полевой артиллеріи, дабы те орудія при коихъ имъ быть должно, не были безъ услужения артиллеристовъ.

Генераль-майоръ баронъ Унгернъ

№ 734

Марта 31-го дня 1771-го году

Помета: Писано апреля 3 дня

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.192, л. 247. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 119

1771 г., апреля 5. Яссы. – Рапорт генерал-квартирмейстера Фридриха фон Бауэра²²⁷ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о выравнивании дороги на подъезде и съезде возле моста через Днестр

Рапортъ

Какъ дороги при Хотинѣ, когда переиздѣте чрезъ мостъ, такъ круты, что павоски во время немного мокрой погоды с большою трудностію сѣздить могутъ, потому я в соотвѣствованое (!) должности моеѣ почитаю о семъ вашему сіятелству всепокорнѣе представит и показать вмѣстѣ средство пособит сему злу, естли налѣво вниз идущей берегъ рѣки Днѣстра нѣсколько болѣе сравнять. А направо оной же реки дорога // при сѣздѣ на гору к бывшему турецкому ретраншаменту, гдѣ небольшая долина, вдоль по высотѣ горы немного снять и къ мосту, в пропорціональной высотѣ, косыну горы наложить и сѣздъ нѣсколько пошире здѣлать, такъ чтобъ выгодно проехать можно было. То чрезъ таковое поправление означенныхъ мѣстъ транспортъ немалое имѣтиметь облегчение и препятствія часто оной умедливающія тамо целыя часы симъ пресѣчены будутъ.

генераль-квартирмейстеръ фонъ Баверъ

1771 году апреля 5 ч[исла]

Яси

Помета: Писано къ Агереву²²⁸ апреля 8 числа

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 175, л. 30–30 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 120

1771 г., апреля 11. – Рапорт председателя Дивана Молдовы генерал-майора Александра Римского-Корсакова²²⁹ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об отсутствии в Молдове смолы и мастеров, которые могут её делать; о привозе смолы в довоенные времена из Константинополя

От Молдавского Дивана

Рапортъ

На полученной от вашего сіятелства от 10 числа сего апреля под № 202-м ордеръ, Диванъ вашему сіятелству имѣть честь представить о смоле. Что оной

²²⁷ Фридрих Вильгельм Бауэр (1731–1783), (Friedrich Wilhelm Bauer), варианты написания в документах и литературе : Бауер, Баур, Боур, Бавер , Bawr. Этнический немец. Российский инженер-гидротехник, архитектор, картограф. С 1762 г. генерал-квартирмейстер прусской армии, с 1769 г. в том же чине на русской военной службе, по приглашению Екатерины II, генерал-поручик с апреля 1773 г. Отличился в битвах при Рябой Могиле, Ларге и Кагуле. Составил карту Молдовы.

²²⁸ Николаю Огарёву.

²²⁹ Александр Васильевич Римский-Корсаков (1729–1781), генерал-майор, с июля 1775 генерал-поручик. Председатель Дивана Молдовы с марта 1771 по 1774 включительно.

смолы во всемъ княжестве Молдавскомъ нѣтъ, и, хотя удобной к тому лѣсъ в некоторыхъ цынутахъ и естъ, но, по неимению таковыхъ мастеровъ, кои ту смолу делать могутъ Диванъ в Акерманъ доставить той смолы не можетъ, а какъ ѿ по справке оказалось, что и в прежнія же времена, во время ѿ турецкаго владения, по надобностямъ, оная привозима была всегда ис Царя-Града, о чемъ чрезъ сие Диванъ вашему сиятельству репортуеъ.

Генерал-маіоръ Александръ Римской-Корсаков

№ 8

Ч[исла] 11 апрѣля 1771 году

Ясы

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.175, л.42. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 121

1771 г., апрѣля 13. Хотин. – Рапорт хотинского коменданта полковника Николая Огарѣва командующему Первой арміей генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об отсутствіи практики спускать провиантъ по Днѣстру; о возможности перевезти провиантъ из Хотина в Бендеры на паромѣх; об отправкѣ офицера для исследования Днѣстра; о покупке и ремонтѣ паромовъ для переправъ черезъ Днѣстръ около Хотина

От полковника Огарѣва

Покорнѣиши[й] рапортъ

Ордѣръ вашаго высокогосударственнаго сиятельства, пущенной сего мѣсяца от 10 числа под № 120-м мною сего числа полученъ, на которой симъ в покорности моеѣ доношу. Сколко возможно было от здѣшнихъ жителей о спуски провианта до Бендеръ я разведаль, но оныя объявляютъ, што никогда онова внистъ водою отпущаемо не было, а хотя и уверяютъ, што до Бендеръ на паромѣхъ таковыхъ, кои употребляютца для перевозовъ спуститъ провиантъ и можно будетъ, каторавѣ болѣе на одинъ большой паромъ паложить не можно, какъ восемдесятъ кулей муки, на которіи[й] к сплавлению знающихъ мастеровъ править оными надобно по чѣтыре челоука.

При Хатинѣ же теперъ для переправы чрезъ Днѣстръ таковыхъ судовъ, на коихъ провиантъ отправитъ можно: болшихъ чѣтыре, малыхъ два, всего шесть паромовъ, которые, какъ нынѣ, такъ и в будущую осень для перевозу весьма надобны. А для разведыванія вверхъ реки от меня посланъ нарошной афицеръ, по возвратѣ каторова, обстоятельно вашему высокогосударственному сиятельству донесено быть имѣетъ.

В прошломъ же [1]770-мъ году для перевозу подъ Хотинымъ чрезъ Днѣстръ, по повелѣнію его превосходительства господина генералъ-маіора Глебова, таковыя же суда в покупку чрезъ нарошныхъ афицеровъ сыскиваны были. Но толко болше трехъ паромовъ в местечкѣ Маріанполѣ достать нигдѣ не могли, за которые тогда менше не брали, за каждой по пятидесятъ // червонныхъ или по 150 рублевъ. Почему за чрезвычайною дорогою ценою оныя и не искуплены, а пачинены

старья, состоящая при Хатинѣ, кои и тепер с пачинкою употребляютца. О чем вашему высокографскому сиятельству покорнейше доношу.

Палковникъ Николаи Огаревъ

Ч[исла] 13-го апреля 1771 году

Хотинъ

Помета: Подан 22 апреля 1771

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.198, л. 126. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 122

1771 г., апреля 14. Измаил. – Рапорт генерал-майора Отто фон Вейсмана командирующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о необходимости ремонта Бендерской крепости; о снаряжении для этого работников-молдован и волов для перевозки хвороста и строительных материалов; о выдаче в долг проса работникам-молдованам, которые из-за татарского разорения не имеют пропитания

Рапортъ

Господин полковникъ и Бендерской крепости комендантъ Корретъ репортъ ко мне представил, что хотя-де в прошедшую осень Бендерская крепость починкою и поправлена была, но нынешнею весною во многих местах каменное строение обвалилось, ко исправлению которой, также и вновь зделания, в каждой день для работы салдат требуется по двѣстъ человек волохов с дватцатью пар валами для воски хвороста на отопление батарей и на протчее исправление по сороку.

А как в крепости Бендерской военных чинов малое число имеется, ис которых за откомандированием в лес для приуготовления на построение во оной крепости магазейнов, землянок, и протчаго, лесных припасов, и за другими по полкам и в крепости употребленными к содержанию крепостного караула употребить с переменою чрез неделю недостаточно. Почему необходимо следует употребить к сей работѣ некоторое число из волохов, вместо салдат, между пашенного исправления, по наступающему лету, приуготовлению к пропитанию их хлеба.

А, как-де онѣ в прошедшее лето татарами разорены были и к пропитанию своему, также и для посеву никакого хлеба не имеют; то тем репортом спрашивает, не повелено ль будет производить // волохам, будущим в работѣ, против указной салдатской дачи изымающагося в Бендерѣ проса, также и для посеву некоторую часть того проса роздать со взятымъ обязательствъ, чтоб то число из вновь приготовленнаго ими возвращено было.

О чем я вашему сиятельству сим представляю, как во оной крепости довольно число имеется и чрез долгое лежание может некоторое число спортицца, не повелено ль будет тем волохам-рабочим, так и для посеву некоторую часть

с возвращением из онаго проса роздать, имею ожидать от вашего сиятельства повеления.

генерал-майор Отто фон Вейсманъ

№ 105-м

Ч[исла] 14-го апреля 1771-го года

Городъ Измаиль

Помета: Подан 17 апреля 1771

Помета: Ордиrowано 18 апреля

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.198, л. 66. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 123

1771 г., апреля 16. Тирзы. – Рапорт генерал-майора Степана Ржевского командующему Первой армией генерал-фельмаршалу Петру Румянцеву о заготовке строительных материалов для возведения четырёх мостов через Бырлад

Рапортъ

Господинъ генерал-квартирмейстеръ и ковалеръ Боуръ, присланнымъ ко мне сообщениемъ, прописывая повеление вашего сиятельства ему данное, чтобъ въ случае при осмотре его, когда где найдетъ, что за потребное, то б командиры въблизости техъ местъ находящиися, делали во всемъ вспоможение, далъ мне знать, что за нужно онъ находит на реке Барлате²³⁰ иметь четыре моста, къ построению которыхъ требовалъ, чтобъ было все приготовлено на почте, между Барлата и Васлуя.

Я по сему его требованию исполняя вашего сиятельства повеление тотъчасъ приказалъ васлуйскимъ исправникамъ, какъ дубасы и доски, такъ и веревки в самой крайней скорости в то место свести, а поручено приготвление сіе от меня Выборского полку квартирмейстру Соколову, находящемуся въ Барлате.

генерал-маиор Ржевской

№ 403

Ч[исла] 16-го апреля 1771 года

Д[еревня] Тирзы

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.198, л. 96. Подлинник. Подпись-автограф

²³⁰ Бырлад.

ДОКУМЕНТ № 124

1771 г., апреля 18. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельмаршалу Петру Румянцеву о сообщении исправника Нямцевского цинута стольника Ионы Разу о смертных случаях в старообрядческом селе Дульчешты

Отъ генералъ-майора Александра Римского-Корсакова
Рапортъ

Сѣи часъ съ рапортомъ прибылъ ко мнѣ из цинута Нямского²³¹ исправникъ стольникъ Иона Разу, в которомъ прописываетъ, что того цинута в сѣле Дульчештахъ, гдѣ живутъ старовѣры, разстояніемъ отъ Романа в дву[х] часахъ въ скоромъ времени померли в трехъ дворахъ двенатцать человекъ, а какою болѣзней онъ не знаетъ. И хотя онъ посылалъ туда своихъ подкомандующихъ проведывать, которые ему возвратясь отвѣтствовали, что оныѣ померли горячкою, онъ не увѣряясь просить для осмотра кого надлежитъ туда послать и тѣмъ лутчѣе узнать подлинность той болѣзни, а какъ чрезъ ту деревню проезжаютъ всякіе воинскіе люди, коимъ, хотя, по учиненному имъ объявлению, и возбранялъ ѣздитъ, но оне не уважая на то, исполняютъ свои желаніи.

Генерал-маіоръ Александръ Римской-Корсаков

№ 9

Ч[исла] 18 апреля 1771 году

Помета: Поданъ апреля 19 дня

ЦИАК Украины, ф.246, оп.1, д.175, л.53. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 125

1771 г., апреля 23. [Яссы]. – Допрос болгарина Стояна Ювицы и серба Стояна Данчовича, которые вышли из-за Дуная, спасаясь от турецкого разорения, в Молдову, где они просили милостыню для пропитания

1771-го году апреля 23-го дня в Молдавскомъ Диванѣ, представленныѣ от гатмана Василья (!) Разу болгаръ и сербѣнъ допрашиваны и показали.

1-е. Булгаръ Стоянъ Ювица родился за Дунаемъ в Софиской (!) губерніи в деревнѣ Сеславце, гдѣ имѣл домъ и жену, но когда турки после баталии переправились зъ сдѣшней на ту сторону Дуная, то делали великія разорения и рубили булгаръ, в томъ числѣ и разсорили ево домъ и взяли жену, а онъ после того зъ братомъ своимъ роднымъ взялъ намерение итти в Волохию и назатъ тому с полгода начнымъ временемъ общѣ с тѣмъ ево братомъ на лоткѣ переехали чрезъ Дунай на сю сторону и ходили по незнаемымъ деревнямъ для прошения милостины, из коихъ в одной деревнѣ и тотъ ево братъ умре, а онъ дошелъ до Бутушанъ, и былъ тамъ мѣсяцъ, гдѣ нашолъ такого жъ товарища сербина Стояна Данчовича, и

²³¹ Нямецкого.

вместе с ним жили в одной избе и имели пропитание *от* подания, а после вышли и ходили также по деревням для своего пропитания и будучи в одной незнаемой им деревне просили милостыни, где их спрашивали, что за люди, но какъ оне сказали, что из-за Дуная болгары, то взяты были под караул и приведены в Нямецкой цынуть к исправнику, которой и сюда их въ Ясы переслал.

2-е. Сербинъ Стоянъ Данчовичъ родился за Дунаемъ в Софинской губѣрни[и] в деревне Ерелие, где имѣл домъ, но когда турки переправя с сѣй на ту сторону Дуная, то раззорялѣ деревни и назадъ тому полгода, видя, что многие *от* того чинимаго раззорения уходят на здешнюю сторону, то он соглася с двумѣ (!) сербами, ночным временемъ переехали на лотке сюда и разошлись в разные места, кто куда хотѣл, почему и ходил он по деревням для прошения милостыни, а после дошел до Бутушан, где попался ему на дороге болгаръ Стоян Ювица и по спрашиванию узнал, что и онъ из-за Дуная, с коим и был не более месяца в Бутушанах // напоследокъ ходили с нимъ, вышедши из города по разным селам и деревням для прошения милостыни, но в одной незнаемой им деревни спросили их, что оне за люди. На что и сказали, что сербы, почему взяты под караул и отосланы в цынуть Нямцѣнскои к исправнику, которой и суда²³² их прислал и в семъ допросе показали самую сущую правду.

Скрепка: Допрашивальъ // аудиторъ Александръ Гаврилов

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.194, л. 61–61 об. Делопроизводственная запись

ДОКУМЕНТ № 126

1771 г., апреля 24. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельмаршалу Петру Румянцеву об аресте болгарина Стояна Ювицы и серба Стояна Данчовича в Нямецком цинуте, где они просили милостыню

От генераль-маиора Римскова-Корсакова
Рапортъ

Булгаръ Стоянъ Ювица і сербинъ Стоянъ Данъчовичъ назадъ тому полгода, вышедши ізъ-за Дуная, шеталися по разнымъ деревнямъ, прося милостыни, кои в Нямцѣвскомъ цинутѣ взяты были под караулъ і *от* исправника присланы къ гетману Разу, а от него представлены при рапортѣ ко мне, коимъ учиня дапросы, при семъ вашему сиятельству представляю в разсмотрѣніе.

Генерал-маиоръ Александръ Римскои-Корсаков

№ 10

Ч[исла] 24 апреля 1771 года

Помета: Поданъ апреля 25 дня

Помета: Рѣшено мая 1 дня

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.194, л. 60. Подлинник. Подпись-автограф

²³² сюда.

ДОКУМЕНТ № 127

1771 г., апреля 24. – Рапорт Бакал Яна мурзы командующему Первой армией генерал-фельмаршалу Петру Румянцеву о подряде, согласно договора, поставить 2000 ведёр уксуса для нужд армии; о стоимости уксуса и необходимости получения денег для расчёта с поставщиками²³³

От Бакалы Яны мырзы

Рапортъ

Доношу вашему сиятельству, что по полученному от бояр Молдавского княжества Дивана приказу от 2 000 ведер уксусу, о котором уксусъ велено было от вашего сиятельства приготовить и такъ подредился, чтоб вышеозначенной уксусъ приготовить, о чем и договоръ имел с господами боярами, какъ в данной мною господам боярам расписку объяснено, то есть со оных дву[х] тысячъ ведер уксусу выключитъ выданного по квитанциям в полки до 500 ведер уксусу, а 1 500 ведер, которое и есть налицо готово ценою по пяти паръ и по две денежки каждое око, которое сделается ведрѣ по пятидесяти по шести паръ и по две денежки. А всего-то за 2 000 ведрѣ уксусу надлежит 2 833 лева, из которых получил от Дивана 750 левов и осталось еще 2 083 лева 30 денежекъ.

Того ради, прошу вашего сиятельства приказать вышеозначенное остальное число денег 2 083 лева 30 денежекъ выдать мнѣ, чтобы я мог заплатить темъ у которыхъ я требовал // надобныя вещи к исполнению одного приказа, о чем ожидаю вашего сиятельства милостиваго резолюции.

[подпись румыно-кириллической редакцией]

Ч[исла] 11 мая 1771 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.204, л. 6-6 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 128

1771 г., апреля 27. – Рапорт Дивана Молдовы командующему Первой армией генерал-фельмаршалу Петру Румянцеву о невозможности заготовки досок для строительства запорожских лодок «чаек» и моста в Бырладе, поскольку заготавливают лес по приказу брэильского коменданта Сергея Борзова; о целесообразности заготовки леса в Мунтении²³⁴

От присутствующих Молдавского Дивана

Рапортъ

Доносимъ вашему сиятельству, что от текущих исправников получили известия.

²³³ Документ составлен на на двух языках – молдавском (румынском) и русском.

²³⁴ Документ составлен на на двух языках – молдавском (румынском) и русском.

Броиловской комендантъ господинъ полковникъ Борзовъ приказал им приготовить и доставить при состоящиі блисъ деревни Маѣиняни мосту четыреста дватцат досокъ длиною пяти локоть с половиною, а восемдесят перекладен длиною ж в девят локот с половиною, а какъ во онои цынут другия наряды сделаны о подводах и лесу потребное в строение для шаекъ и о строящѣмся в м-ке Барладѣ мосту, что етому никакъ невозможно приготовить требуемое от господина коменданта вышеписанного лесу.

Но какъ город Браил находится в Мултинской (!) Земли, то просим вашего сиятельства приказат вышеписанному броиловскому коменданту, чтоб о приготовлени[и] одного лесу зделат наряд (!) бы в Мултянскую Землю, понеже мултянские деревни состоят блисъ Браилова, ежели лесу там нѣту, то они могут приехать в Молдавию и рубить одного лесу, а какая (!) об етом повеление будет от вашего сиятельства, также и мы писать будем текуцкому исправнику.

[подписи румыно-кирилической редакцией]

Ч[исла] 27 апреля 1771 году

Помета: Переводил Дмитреи Пепонъ

Помета: Поданъ апрѣля 28 дня

Помета: Писано Борзову апрѣля 29 дня

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.175, л.68. Подлинник. Подписи-автографы

ДОКУМЕНТ № 129

1771 г., апреля 29. – Рапорт молдавских бояр, [членов Дивана Молдовы] командирующему Первой армией генерал-фельмаршалу Петру Румянцеву о подготовке дубасов, необходимых для строительства мостов [через Дунай] в Фэлчу

От Молдавского княжества бояръ

Рапортъ

Надобное число 30 дубасъ для строение состоящих в Фалчи у Рабых Магил мостовъ, о которых Диванъ получил от вашего сиятельства ордеръ, а для чево оное число дубасъ по нынешнему приготовлению в означенных²³⁵ места доставлено, на оное доносимъ вашему сиятельству, что Диван с полученные от вашего сиятельства об оных ордер тотчас и нарядъ зделанъ, а имянно 24 въ Оргейской цынутъ, а 10 в Фалчинской цынутъ, и какъ господинъ погарникъ Костентинъ Рашканъ, аргейски исправникъ, находился здѣсь спрашиванъ о том, которой отвечал на то: что остановка последовало в том чрезъ приготовление; не можно везде сыскат надобное к строению дубасъ лесу одного; объявилъ, что дубасы все готовы, а для препровождения их [в] назначенные места тотчас определил одного // из своих людей, хотя сегодня и сам господинъ погарникъ уехал туда для препровождения оных, тоже и въ Фалчах отправили нарочного по почте, чтоб определенных такъ 10 дубасъ, какъ наискорѣе доставит их в означенные

²³⁵ означенные.

места, а на эту надобностию особливой определенъ из бояръ бив вел-ключерь насмощиком²³⁶, но доньне, которой и долженъ быть там до строени[я] оныхъ мостовъ, пока мосты совсемъ зделаны будутъ, да кроме вышеписанныхъ дубасъ находятца в Фалчи 9 великия лотки, с которыхъ веленѡ было приготовит для употреблѣнiя техъ же мостовъ.

[подписи молдавской палеографіей]

Ч[исла] 29 апреля 1771 году

Помета: Переводил Дмитреи Пепонъ

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 266, л. 258–258 об. Делопроизводственный перевод

ДОКУМЕНТ № 130

[1771 г., апрель]. – Донесение, содержащихся под караулом сербов, командующему Первой армией генерал-фельмаршалу Петру Румянцеву о перевозке ими пшеницы и сухарей для нужд турецкой армии; о взятии их под караул казаками; о убегании части пленников из-под караула и следовании оставшихся за российской армией в сторону Фэлчи

От содержащихся под караулом сербинъ 13-ти человекъ

Покорное доношение

Просимъ мы, нижайшие, вашего сиятельства, когда армия турецкая побѣждена была, то есть прошлаго [1]770 году июля въ 22-м, и мы, нижайшие, какъ находились жители за Дунаемъ под властью почти турецкой і посланы на сию сторону на барках для перевозу пшеницы за Дунай. 23 человека захвачены і єдну барку ветромъ принесло к берегу сеи стороны, а мы нижайшие с тремя барками самоволно к тому жъ бѣрегу пристали, где козаками ис хлебомъ взяты. И еще с козаками взяли мы, нижайшие, две барки турецкие с сухарями і другимъ припасом, и отдана оная пшеница въ армию. С которой поры и теперъ содержимса под караулом 13 человекъ, а 9 человекъ ушли, одинъ же под караулом волею Божию умер.

А мы, нижайшие, не хотя такой же утечки учинить пошли за армиєю к сеи стороне реки Пруту, и какъ армия переправилась на сию сторону под Фалчи, то и мы // пошли за теми утекшими девѣтью человеками для сыску их, а дан ли имъ былъ паспортъ мы, нижайшие, не знаемъ, где молдованами по той стороне реки Прута пойманы и приведены в городъ Ясы, где и теперъ бѣзвинно под караулом находимса.

Того ради, вашего сиятельства всенижайше просимъ насъ, бѣдныхъ, ис-под караула освободить и в домъ нашъ з даннымъ паспортомъ уволить, дабы мы бѣдные совсемъ не могли разорится здесь, а паче дома наши, такожь скоты и дети по теперешному военному времени турки все растащить не могли, хотя

²³⁶ бывшего надсмотрщиком.

мало что ни есть, тол застали и себя поправили, вашего сиятельства милосердно просимъ от сеи нашей бѣдности защитить.

Вашего сиятельства, всенижайшиѣ мѣдныѣ ²³⁷рабы.

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.198, л. 81. Подлинник. Без подписи

ДОКУМЕНТ № 131

1771 г., мая 2. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командирующему Первой армией генерал-фельмаршалу Петру Румянцеву о выходе в Хотинскую райю жителей сѣл цинута Дорохой; о невыпуске их хотинским комендантом, из-за чего некому содержать почты на тракте от Ясс до Хотина; о наряде лошадей из других сѣл для содержания почты

От генераль-маиора Римскова-Корсакова

Рапортъ

Цынута Дорогожскаго исправникъ рапортомъ в Диванъ представилъ, что того цынута из разныхъ деревень, кои содержали по тракту отъ Яс к Хотину три почты, а имянно: в деревняхъ Воловоцулъ, Гирень, Радоуцъ обыватели ушли в рай Хотинской, откуда вытѣти имъ на прежнеѣ жилище хотинской камендантъ запрещаетъ и потому учрежденныхъ почтъ в деревняхъ содержать нынѣ некому.

Я хотя о высылки ихъ двоекратно писалъ находящемуся в Хотинѣ господину каменданту, но толко никакого извѣстия от него не получил, а дабы те почты без лошадей быть не могли, то Диванъ учинилъ с другихъ деревень нарядъ, и чрезъ нарочно посланныхъ приказалъ лошадей немедленно по станциямъ раставить, о сыске жъ и присылке техъ мужиковъ для учинения с ними по законамъ взыска- ния, испрашиваю от вашего сиятельства к вышереченному каменданту ордеръ.

Генераль-маиоръ Александръ Римский-Корсаков

№ 14

Ч[исла] 2 мая 1771 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.209, л.2. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 132

1771 г., мая 5. – Рапорт бояр членов Дивана Молдовы командирующему Первой армией генерал-фельмаршалу Петру Румянцеву о поиске среди местного населения, желающих быть судовыми кормщиками; о предложении искать таковых через комендантов портовых поселений Аккермана, Килии, Измаила и Брэилы²³⁸

Молдавского княжества от бояръ

²³⁷ бедные.

²³⁸ Документ составлен на на двух языках – молдавском (румынском) и русском.

Рапортъ

Ордѣр вашего сиятельства от 2 мая о кормщиках и протчихъ рабѣтникахъ в шаикахъ получили, мы поныне особливое повеление об оныхъ не имѣли, однакожь²³⁹, несколько время назатъ тому учрежденіе зделано по цынутамъ о кормщиковъ людей²⁴⁰ и некоторыя исправники рапортуяютъ, что оны жъ нарядъ зделали по дѣревнямъ, но объявляютъ, что какъ оныя къ этому не привыкли, то не могутъ знать порядочное кормищество, понеже купцы-турки, которыя приезжали для купеческаго промыслу, то они имѣли своихъ кормщиковъ из Турецкую землю²⁴¹, однако из молдавскихъ жителѣи, какъ кормщиковъ, такъ и работниковъ на сколько нарядъ зделанъ по цынутамъ при семъ прилагается именной списокъ, а что касается до хорошихъ мастеровъ для кормищества, то ежели повеление будетъ отъ вашего сиятельства хъ комендантамъ городовъ Анкермана (!), Килиі, Смаила и Браилъ, в которыхъ мѣстахъ // можетъ бытъ сыщютца хороши[е] кормщики, которыя прежде етого ходили бы шаиками и знали бы то мастерство.

А особливо доносимъ вашему сиятельству, что для довольствия кормщикамъ и работникамъ велено всехъ цынутовъ исправникамъ выдать имъ на одинъ мѣсяць провианту, ибо не лза было имъ болше выдавать, потому что у обывателѣи немного правианту стало. Однако жъ дожидаемся объ этомъ повеления вашего сиятельства.

[подписи молдавской палеографіей]

Ч[исла] 5 майя 1771 году

Помета: Поданъ мая 5 дня

Помета: Писано Корсакову мая 25 дня

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.204, л. 44–44 об. Подлинник. Подписи-автографы

 ДОКУМЕНТ № 133

1771 г., мая 11. Яссы. – Рапорт генерального штаб-доктора Георга фон Аша командующему Первой армией генерал-фельмаршалу Петру Румянцеву о высокомъ качестве уксуса, присланного от Дивана Молдовы; о просьбе прислать необходимое количество уксуса в Ясский госпиталь

Отъ арміи генерального штабъ-доктора и Государственной медицинской коллегіи члена барона фонъ Аша

Покорнѣйшій рапортъ

Присланные отъ Молдавскаго Дивана пробы уксусу лутчіе нашлись, нежели тѣ, которые изъ рознихъ мѣстъ сего города мною собираемы были. Для чего вашему высокографскому сѣтельству объ ономъ всепокорнѣйше представляю, прошу благоволить приказать отпустить къ всякому полку по дватцати вѣдеръ, въ Ясской Генеральной госпиталь триста вѣдеръ диванскаго уксуса да в походную полевую аптеку сто вѣдеръ.

²³⁹ Слово правлено.

²⁴⁰ Очевидно должно быть: о людяхъ кормщикахъ.

²⁴¹ Очевидно должно быть: из Турецкой земли.

Георгъ баронъ фонъ Ашъ

В городѣ Яссахъ

Ч[исла] 11 мая 1771 года

Помета: Поданъ того жъ числа

Помета: Писано мая того жъ числа

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.204, л. 28. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 134

1771 г., мая 20. [Яссы]. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о нерешённом в департаменте великого логофета и в Диване деле боярина Руссета, о незаконном завладении вдовой хатмана Разу – Софти имением жены боярина Стефана Хурмузак – Балаши, которое досталось ей от первого мужа; о передаче великими логофетом этого дела непосредственно для рассмотрения в Диван

От генерал-майора Римскаго-Корсакова

Рапортъ

На полученной мною ордеръ вашего сиятельства от 14 сего мая под № 894-м имею честь донести.

Дело боярина Руссета в Диване при мне решено не было, кроме что доношением боярин Стефан Хурмузати (!) просит на вдову госпожу Софти гатманясу Рысы (!) в насильном завладении[и], принадлежащего жене ево Балаши фамилии[и] Кантакузиной, оставшего[ся] после перваго ея мужа наследства, представляя при том, что таковое ж прошение подано в судебной департаментъ великаго логофета, от котораго он никакова удовольствия получит не могъ. Почему я, по должности моеи, великого логофета спрашивал: для чего в производстве дела делает замедление; на что он в присутствии[и] Дивана отозвался, что госпожа Софти-гатманяса находится ему в родстве, почему, не входя в разбирательство, представил к [с]праведливому решению Дивану.

Для чего я принужденным нашолся, сходствуя з даннымъ мне от вашего сиятельства ордеромъ к сохранению // правосудия по прямым установлениям узнать по каким узаконенным правамъ или обрядам все судебные в сей Земли дела решатца.

Для чего и пригласил в присутствии преосвященного митрополита з другими духовными особами и со всеми диванскими чинами, которые будучи в полном присутствии[и] Дивана объявили, что все суды до сего производились по законам, а имянно: по книге, называемой «Пандектъ Устиниановой»²⁴² и по Арменулю, которая выбрана с «Пандекты».

Сии обе книги печатаны на греческом языкѣ, и по книге «Индрептаре лежи», коя на молдавском языке печатная и также выбрана ис «Пандекты», по кото-

²⁴² Кодекс Юстиниана.

рым правам и обрядам земнымъ не в противность, на (!) по самымъ тѣмъ законамъ судебныя дела искони въ ихъ Землѣ пребывали и всеми прежними владетелями и господами во все здѣшнее время утверждены были, в чемъ все единственно какъ духовныя, такъ и гражданскія присудствующіе своеручно подписали и утвердили на предидущее время.

А кроме сего, по делу реченного Руссета никакого решения в Диванѣ не было ꙗко нынѣ в судебномъ департаментѣ еще производитца. И такъ реченной Русетъ вашему сиятельству доносилъ, облыжное²⁴³, а то дело понынѣ, какъ мнѣ известно, и в департаментѣ великаго лагофета и по сей день не решено.

Генераль-маіоръ Александръ Римскій-Корсаковъ

№ 22

Ч[исла] 20 мая 1771 году

ЦИАК Украины, ф.246, оп.1, д.209, л.7–7 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 135

1771 г., мая 29. – Рапорт секунд-майора Спиридонова командующему Первой арміей генерал-фельмаршалу Петру Румянцеву о завершении строительства запорожскихъ лодокъ «чаекъ» на реке Серет; о неполучении рабочими денегъ; о уточнении выплачены ли деньги смотрителемъ от Дивана спатаромъ Ионицей Кантакузино; невыплата которыхъ можетъ остановить работу; о необходимости хорошей кормѣжки рабочихъ

От секунд-маіора Спиридонова

Рапортъ

Определенной к строящимся на реке Серету шаикамъ капитанъ Бакеевъ, поданнымъ ко мнѣ рапортомъ объявляетъ, что сего мѣсяца къ дватцать пятому числу при деревнѣ Шерпейште на реке Серету изготовлено шаекъ сто десять, ꙗко которыхъ: действительно совсемъ готовыхъ спущенныхъ на воду шездесять шесть, в отделку приходящихъ конопаченьемъ восемь, на берегу неконопаченныхъ тридцать шесть. А хотя бѣ онымъ шаикамъ работа происходила љ вскорости, токмо за неполучениемъ оными рабочими людьми болѣе мѣсяца // заработныхъ денегъ, и тако жѣ противъ прежней дачи со уменьшениемъ пищи, а по увещеванію, чтобъ в работѣ остановки не было. Не иначе те рабочія люди объявили: когда вскорости заработныхъ плата денегъ, такожѣ ꙗ прежде получаемого хлеба не будетъ, то конечно работу оставятъ. Если жѣ будетъ от Главной команды ꙗ повеленіе, что заработныхъ денегъ ими болѣе мѣсяца платы и получаемого в пищу правянта не будетъ, а прикажутъ работать безъ денегъ, то хотя оно исполнять и должны, толко, чтобъ доволны были пищею. А болѣе жѣ сумневаются, что ꙗ прежде каждой мѣсяцъ заработныхъ денегъ плата происходила отъ определенного над оными шаиками смотрителемъ от Дивана спатара Іваницы Кантагузина, а нынѣ те заработныя денги не удержаны ль ꙗ Кантагузинымъ, о томъ просили себѣ удовольствія.

²⁴³ облыжное (устар.) – заведомо ложное, поддельное, несправедливое.

Я вашему высокографскому сиятельству о семъ имею представить і испрашиваю, дабы в строении[и] шаекъ не учинилось остановки, тому Кантагузину подтвердить, чтобъ онъ делалъ таковую жъ плату, какъ и прежде заработныхъ денегъ и производилъ бы имъ правянтъ, кой не получая ни денегъ, и ни пищи // не имели бъ безвременного изнурения, а паче какъ і выше упомянуто утѣчки не чинили, на что и резолюции[и] ожидать имею.

Секундъ-маиоръ Спиридонов

Ч[исла] 29-го мая 1771-го году

Помета: Поданъ 31 мая и резолюция дана Корсакову

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 204, л. 61–62. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 136

1771 г., мая 31. – Рапорт обер-кригс-комиссара Петра Свинына²⁴⁴ командующему Первой армией генерал-фельмаршалу Петру Румянцеву о поставке фактором Шайе Вульфом питейных и съестных припасов для Ясского госпиталя; о наведении справок о продажных ценах на продовольствие; о необходимости снизить цену, запрашиваемую фактором; о согласии купца-армянина Варфоломея Куюм-Чибаши поставлять питейные и съестные припасы для госпиталя, если будет дан срок на обдумывание решения

От оберъ-кригс-камисара Свинына

Рапортъ

Ваше высокографское сиятельство, даннымъ мнѣ от 18-го числа сего мая ордеромъ под №-м 294-м повелѣтъ соизволили, по обстоятельству просимыхъ факторомъ Вулфомъ, за поставляемые на будущей годъ в госпитали съестныя и питейныя припасы цѣнѣ предъ прошлогоднимъ с превосходствомъ требовать от генералъ-гевалдиерскихъ дѣл и отъ Ясского Дивана справки о продажныхъ цѣнахъ всѣхъ званиевъ в регистрѣ написанныхъ и по онымъ старатся склонить ево, Вульфа, къ уступкѣ безъобидной для него и сносной для казны.

А, между тѣмъ, вызвать и еще охотниковъ и, будѣ и затѣмъ, кроме ево, никто не явится, то по послѣднемъ торгѣ заключить с нимъ контрактъ и ваше высокографское сиятельство о силѣ постановления онаго рапортовать. В силѣ чего, из состоящей под вѣдѣніемъ моимъ оберъ-штеръ-кригс-камисарской комисіи к генерал-гевалдиерскимъ дѣламъ и въ Яской Диванъ посланными вышеписанного жъ 18-го числа запросами требовано было уведомлення, показанныя от фактора Вулфа в регистре припасы по какимъ цѣнамъ каждое званіе продается.

Но от генералъ-гевалдиерскихъ дѣлъ отвѣтствовано, что тѣмъ съестнымъ и питейнымъ припасамъ за выступлениемъ полковъ и баталионовъ в лагирь и с ними маркитентеровъ до соединения на рандеву, такъ учинить // не можно,

²⁴⁴ Пётр Сергеевич Свинын (1734–1813), генерал-поручик, действительный статский советник, сенатор. Русско-турецкую войну 1768–1774 гг. начал в звании капитана, затем быстро продвигаясь по службе в 1771 г. удостоен звания полковника, в 1772 г. бригадир, а в 1780 г. генерал-майора. В 1770–1771 гг. состоял обер-кригс-комиссаром при П.А. Румянцеве.

да и написанные-де, между прочими, не принадлежащая до салдата по предписанию в обрядъ генералъ-гевалдиеру въ 11-м параграфѣ питейныя и другія съестныя припасы в таксу полагать не велено. А отъ Яского Дивана, какъ на тотъ запросъ, такъ и на посланное к господину к генералъ-маиору Римскому-Корсакову сего мѣсяца 25-го числа сообщеніе о ценахъ припасамъ отвѣтства еще не получено. Но, между тѣмъ, 17-го сего мѣсяца находящеися при Яскомъ гошпиталѣ секундъ-маиоръ Небольсимъ²⁴⁵ репортовалъ, что-де купецъ арменин Варфоломѣи Ивановъ Куюмъ Чибаша желаетъ въ Яской гошпиталь доколѣ оной продолжатца будетъ к доволствию болныхъ разныя припасы ставить, а сколько імянно по каковымъ цѣнамъ приобшилъ (!) при томъ регистрѣ.

И тотъ арменинъ 29-го числа нынѣшняго мѣсяца в комисіи являсь, объявлялъ, что онъ к доволствию болныхъ, какъ в Яской, такъ состоящей в Полшѣ, равно и в могущіе впредь быть в Молдавіи и Волохиі до самой рѣки Дуная гошпитали, ежели они в которомъ мѣстѣ учреждены будутъ разныя съестныя и питейныя припасы значущіяся в поданномъ отъ Яского гошпиталя рапортѣ и по присланнымъ отъ оного цѣнамъ желалъ бы ставить, когда бы ему дано было время на размыщденіе на дватцать дней, а безъ того онъ приступить не можетъ и отъ означенной поставки отказался, в чемъ и подпискою утвердилъ.

А факторъ Вулфъ призыванъ о уступкѣ ис просимыхъ имъ цѣнъ довольно увѣщаемъ быть, но онъ, Вулфъ, объявилъ подпискою, что ему никоимъ образомъ в разсужденіи прежде изъясненныхъ отъ него обстоятельствъ менѣе взять не можно, а только единственно противу прежняго его показанія // слѣдующей за перевозъ во время переводу гошпиталеи изъ одного мѣста в другое заготовленныхъ припасовъ и прочаго платежъ прогонныхъ денегъ онъ, Вулфъ, приметъ на себя, а не ис казны, и ежели жъ де повелено будетъ заключить с нимъ, Вулфомъ, контрактъ, то со оного пошлинъ, каковыя по силѣ указовъ в Россіи взыскиваются не брать.

А какъ заключенному предъ симъ с жидами Шаиѣ Вулфомъ и Давидовичемъ контракту терминъ ко окончанию приходитъ, другихъ же к поставкѣ во все упомянутыя гошпитали припасовъ, желающихъ, кромѣ вышепредписаннаго арменина Куюмъ Чибаша, не явилось, да и оной хотя противу Вулфа у некоторыхъ припасовъ и уступку чинилъ, но на послѣдокъ отъ поставки тѣхъ в гошпитали отказался и в семъ случаѣ воинскія служители в пропитаніи ихъ нужды не почувствовали, в силѣ вашего высокографскаго сиятельства повелѣнія в состоящей подъ ведѣніемъ моимъ оберъ-штеръ-кригсъ-камисарской комисіи с предписаннымъ факторомъ Вулфомъ о поставкѣ в гошпитали припасовъ зъ будущаго іюня седмаго числа впредь на одинъ заключенъ контрактъ с котораго вашему высокографскому сиятельству точную копию, при сѣмъ поднося, имѣю на оное ожидать вашего сиятельства высокой опробаціи.

Петръ Свининъ

мая 31 дня 1771-го года

Помета: Поданъ 2 іюня

Помета: Писано іюня 4 дня

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 204, л. 74–74 об, 93. Подлинник. Подпись-автограф

²⁴⁵ Небольсин.

ДОКУМЕНТ № 137

1771 г., июня 2. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельмаршалу Петру Румянцеву о приказании боярам [Ионице] Кантакузино и [Аргирию] Бостанжиану завершать строительство запорожских лодок «чаек»; о выделении денег из вистиирии за строительство лодок и изготовление якорей; о задержке выдачи провианта рабочим и кормщикам

От генерал-майора Римского-Корсакова

Рапортъ

Вашего высокографского сиятельства ордеръ от 31 прошедшего месяца под № 306-м мною вчерашнего числа чрезъ нарочного курьера полученъ, і по оному о скорейшемъ окончаніи начетыхъ строеніемъ и не докончанныхъ шаекъ, показанного в томъ ордерѣ вашего сиятельства число, какъ находящимся при техъ шаикахъ зрителямъ боярамъ Кантакузинымъ и Бастанжиану, и чтоб они боля уже того числа не строили. А объявлено такъ и наистражаише подтверждено, чтобы к совершеннейшему окончанию тех шаекъ споспешествовали. О чемъ подлежало ко исполнению и майору Спиридонову предложено на платежъ работникамъ находящимся при оныхъ шаикахъ две тысячи да на делание якорей двести левовъ, поменутымъ зрителямъ, из вистиарской суммы вчерашнего же числа отпущено.

О командированіи жъ к сплавлению реченныхъ шаекъ кормщики (!) і работники зъ Земли с месячнымъ провиантомъ, по повелению вашего сиятельства от 2 мая к-ысправникамъ предложено учинено. Но по прошестви[и] месячного термина объявленнымъ кормщикамъ і работникамъ провиантъ, какъ о томъ вашему сиятельству от присутствующихъ в Диване бояръ помянутого жъ мая 5 числа рапортомъ донесено, что естли имъ на всегдашней время зъ Земли тому провианту выдачу чинить не без отягощения быть Земле²⁴⁶.

Может і для того²⁴⁷ приказано ль будетъ із магазейновъ отпускъ чинить или от Земли доволствовать іспрашиваю // от вашего сиятельства поведения, х которому жъ числу предписанные шаики совсемъ готовности будутъ, равно і по тому наряду кормщики і работъники все ль прибыли, по полученіи чрезъ нарочно посланных от меня рапортовъ донестъ не упущу.

Генерал-маіоръ Александр Римской-Корсаков

№ 38

Ч[исла] 2 июня 1771 году

Ясы

Помѣта: Подан 3 іюня 1771 года

Помѣта: Писано ему ж іюня 6 дня

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.204, л. 76–76 об. Подлинник. Подпись-автограф

²⁴⁶ Слово написано над строкой.

²⁴⁷ Вставка «і для того» написана между слов, измененным почерком, как пропущенная по смыслу.

ДОКУМЕНТ № 138

1771 г., июня 3. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельмаршалу Петру Румянцеву о договоре поставки яским купцом Бакал Яном мурзой уксуса для нужд армии; о стоимости уксуса; об отдаче части из оговоренных 2000 ведёр уксуса и ожидании получения денег за остальную часть уксуса

От генераль-маиора Римскова-Корсакова
Рапортъ

Во исполнение вашего сиятельства повеления Диванъ Молдавской поданнымъ рапортомъ объявилъ, что по прежнему вашего сиятельства повелению приказано заготовить две тысячи ведръ уксусу, которой весь купцомъ яскимъ Бакаломъ Яною мурзою быть и заготовленъ по подрядной цене: каждое ведро по пятидесять по шести паръ и по одной копейке, а за весь следовало денегъ две тысячи восемьсотъ тридцать три лева. В то число дано семьсотъ пятьдесятъ левовъ, а следуетъ еще доплатить две тысячи восемьдесятъ три лева. Уксусу жъ ис числа дву тысячъ ведръ отдано предсимъ отдано пред симъ, по повелению вашего сиятельства в полки и команды под квитанци[и]. В бытность генерала Ржевского пятьсотъ девяноста ведръ даныне по сходствию вашего сиятельства повеления отпущено по годности ево в полки и разныя каманды под квитанци[и] жъ пятсотъ пятьдесятъ шесть ведръ и одно око, а затемъ остальное число восемьсотъ пятьдесятъ три ведра и десять окъ, хотя і следовало по повелению вашего сиятельства отдать в здешней гобшпиталь, однако жъ реченной купецъ безъ заплаты остальныхъ денегъ не отдаеть.

Генерал-маіоръ Александр Римской-Корсаков

№ 36

Ч[исла] 3 июня 1771 году

Помета: Поданъ июня 5 дня

Помета: Резолюция дана июня 14 д[ня]

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.204, л. 78. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 139

[1771 г.], июня 3. – Рапорт генерал-майора Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельмаршалу Петру Румянцеву о взятии подряда на откуп в собирании таможенной пошлины «вамы» бунчуковым товарищем Максимом Соханским; о представлении им порук от армянских купцов, которые Диван отказался признавать, об ожидании решения относительно отдачи на откуп таможенной пошлины

От генераль-маиора Римскова-Корсакова
Рапортъ

Во исполнение вашего высокографского сиятельства повеленій, прошедшихъ отъ 22 апрѣля и отъ 9 числѣ мая, по учиненнымъ отъ Молдавскаго Дивана публикациямъ, о взятѣе в Молдавскомъ княжествѣ собираемой пошлыны с привозимыхъ и вывозимыхъ товаровъ, называемую под именемъ вамы, на откупъ съ явшимися і о взятѣе его желающими помянутого жъ мая 14, 18 і 31 числѣ торгъ происходилъ. И какъ болѣе при последнемъ торгѣ Малоросоіискаго (!) Войска бунчуковского²⁴⁸ товарища Маѣима Саханскаго за означенную ваму тритцати семи тысячъ двусотъ левовъ никто не давалъ, в чемъ і протчія бывшія при томъ торгѣ, что болѣе торговатца не будутъ, чрезъ подписки отказалось; і потому Диваномъ определено заключить с нимъ кантрактъ. И о представленныхъ нынѣ от него порукъ армянъ-купцовъ: Степана Мангеля, Степана Генча, Аретина Еглю, Мардируса Киркора, Мардароза Шалджия присутствующія в вышеписанномъ Диванѣ бояре объявляя, что те поруки не здѣшняго города і имеющіяся у нихъ капиталы собственныя ль их не знаютъ, и затѣмъ ту ваму и отдать ему сумнительными находятца. Изъ здѣшнихъ же купцовъ, какъ с нимъ, Саханскимъ, почти все были в торгу некто не ручаетца, напротивъ же чего хотя, часто реченной Саханской обязывался с представлениемъ техъ же по себѣ порукъ // и со взысканиемъ за четверть года ис числа контрактной суммы впередъ подлежащее число денегъ, кои чтобъ отъ трети в третѣ всегда б оставались. Однако и с темъ показанныя жъ бояре нѣ согласуютца, а особо о томъ прямо от себя представили вашему сиятельству со испрошениемъ резолюціи, не приказано ль будетъ ему, Максиму Саханскому, с показанными поруками і со взятѣемъ означенныхъ впередъ денегъ на откупъ отъдать ту ваму, о чемъ донеся испрашиваю повеленія.

Генераль-маіоръ Александръ Римскій-Корсаков

№ 39

Ч[исла] 3 іюня

Помета: Подано 7 іюня 1771-го года

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.209, л. 3. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 140

1771 г., іюня 13. Брэила. – Рапорт инженер-генерал-майора Ивана Раевского командующему Первой арміей генерал-фельмаршалу Петру Румянцеву о хорошем состоянии Брэильской крепости, которая требует небольшого ремонта в некоторых местах; о необходимости постройки крепостных батарей инженер-поручиком Северициным, для чего нужны работники

Покорнѣйшій рапортъ

По данному мнѣ отъ вашего высокографскаго сиятельства отъ 8-го числа сего мѣсяца ордеру, я прибывъ въ Браиловъ, крепость тутъ осмотрѣлъ, и нашолъ еѣ

²⁴⁸ бунчукового.

в хорошемъ оборонительномъ состояніи, толко надлежитъ в некоторыхъ местахъ неболшія починки исправить, о чемъ *от* меня находящемуся здѣсь инженеръ-порутчику Северицыну повѣление дано, а сверхъ того положить здѣлатъ вновь противу куртины, между 1 и 2-го бастионовъ на горе батареею, в разсужденіи имеющихъ тутъ буераковъ, дабы оная лежащую противъ той горы лощину, и чрезъ // идущей заливъ реки Дуная, островъ тѣжъ, и лежащая по ѡбѣ стороны полигона означенныхъ бастионовъ косогоры очищать могла, чему по мнѣнію моему неотменно быть должно, и для того приказалъ я показанному Северицыну оную положенную вновь батареею, во-первыхъ разбить и дѣлатъ с крайнимъ поспешениемъ, для которой потребно работныхъ людѣй пятьдесятъ человекъ. О даче коихъ не соизволите ль ваше сиятельство дать повеление находящемуся здѣсь каменданту господину полковнику Борзову, и ежели требуемое число оныхъ давано будетъ, то показанная батарея совсемъ отъдѣлана быть можетъ в семь днѣй.

Инженер-генерал-маиоръ Іванъ Раевски

№ 337

Браиловъ

13-го дня 1771 года

Помета: Поданъ 14 июня 1771

Помета: Ордиrowано

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.208, л. 14-14 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 141

1771 г., июня 15. – Рапорт генерал-майора Римского-Корсакова командиру Первой арміей генерал-фельмаршалу Петру Румянцеву об окончаніи строительства на Серете и Пруте запорожскихъ лодокъ «чаек»

От генералъ-майора Римскаго-Корсакова

Рапортъ

Поданными рапортами банъ Аргѣри Бастанджианъ объявляетъ.

1-м. Что на рекѣ Серетѣ сто десять шаекъ все работою окончаны и на воду спущены, ис которыхъ семдесятъ пять отъправлены для постановления мачтъ и кормъ до деревни Водурошки, а тритцать пять оставилъ маиоръ Спиридоновъ для положенія досокъ, объявляя о томъ повеление вашего сиятельства.

2-м. На рекѣ Прутѣ построено и совсемъ на воду спущено дватцать четыре шаики; затемъ осмнатцать ещѣ доделываютца, кои и готовы будутъ сего мѣсяца къ 30-му числу, о чемъ я вашему сиятельству рапортую.

Генерал-маиоръ Алексѣандръ Римскои-Корсаковъ

№ 44

Ч[исла] 15-го июня 1771 году

Помета: Поданъ 18 июня 1771

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.198, л. 112. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 142

1771 г., июня 16. – Рапорт полковника Острогожского гусарского полка Иосифа Сатина командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о прибытии работников-молдован в Рени, и последующей отправке их в Измаил; об ожидании дальнейших распоряжений

Острогожского гусарского полку от полковника Сатина
Рапортъ

Повелѣнные от вашего высокографского сиятельства весла двѣстѣ девяносто три на молдавской шайкѣ при дватцати осми человекахъ, молдавских же работниковъ, вчерась сюда к Рейнѣ²⁴⁹ на самои постѣ прибыли, которые я, в силѣ ордира его превосходительства господина генераль-маіора и ковалѣра фон Веисмана, сухимъ путемъ на моихъ подъемныхъ лошадахъ отправилъ Харьковскаго гусарскаго полку к господину полковнику Чорбѣ, а оному ихъ доставить велено къ его превосходительству въ Измаиль.

О прибывшей же с тѣми веслами шайкѣ и работникахъ, куда ихъ повелено будетъ отправить, отъ его превосходительства означеннаго господина генераль-маіора и ковалера фон Веисмана я никакова повелѣнія не имѣю, а представилъ с требованиємъ резолюціи, и что на оное получу, потому и поступать долженъ, о чемъ вашему высокографскому сиятельству всепокорнѣйше доношу.

Полковникъ Иосіфъ Сатінъ

июня 16 дня 1771 году
Лагарь близъ мѣстечка Реине
Помета: Поданъ 18 июня 1771

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.204, л. 113. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 143

1771 г., июня 17. Бухарест. – Рапорт обер-провиантмейстера Александра Соколова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о необходимости починки обывательских и монастырских мельниц, хозяевам которых следует производить оплату за помол хлеба

От оберъ-привиантъмеистера Сакалова
Рапортъ

С самого начала вступления войскъ в городъ Бухарештъ и донныне для перемолу зерноваго хлеба находятся обывателскіе и монастырскіе мелницы, которые по неимению никакои заплаты приходятъ в негодность и требуютъ немалой починки. Здешней же Диванъ, хотя техъ мелницъ хозяевам о починке

²⁴⁹ Рени.

подтверждение почасту и чинить, но за всемъ тѣмъ никакихъ починокъ за непроизведениемъ заплата не чинятся.

Для чего я вашему сиятельству симъ представляю, не соизволите ли повелеть за перемолъ хлеба хозяевамъ производить денгами, чтобъ те хозяева в починке мельницъ отговорокъ не имели, и по сколку определено будетъ платить за четверть, имею отъ вашего сиятельства ожидать повеление.

оверъ-провіантъ-мейстеръ Алексѣандръ Соколовъ

№ 535

июня 17 дня 1771 году

г. Букарештъ

Помета: Подан 19 июня дня 1771

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.210, л.105. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 144

1771 г., июня 18. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командирующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о вышедших из Венгрии шести молдаванах; о выводе Василием Чинча из Венгрии в Молдову 25 семей; о закрытии границы венгерскими гусарами; о перестрелке между гусарами и молдаванами; об аресте Василия Чинча, Кирила Иванова и пяти молдаван, которые выводили молдавские семьи из Венгрии в Молдову

Рапортъ

Исправникъ цынута Нямецкого представилъ при рапорте, вышедшихъ из Венгрии молдаванъ шесть человекъ, из коихъ одинъ, Василей Чинча, показывалъ о себѣ, что онъ жительство имея здесь, в прошедшее время при бывшемъ господаре посланъ былъ отъ исправника и жителствующего в томъ цынутѣ, в деревнѣ Терпеште, протопопа Ильи, в Венгрию, откуда прошлого году вывели в Молдавию дватцать пять семей тамошнихъ жителей, а напоследокъ тому уже минуло месяца з два, по приказанию того протопопа, ходилъ онъ со товарищами-молдаванами, жителствующими здесь тремя человеками в Венгрию, где сказывали о своемъ приходе родственникамъ своимъ и надежнымъ людямъ, кои по прозбѣ ихъ ходили и давали знать во многие деревни, желающимъ к выходу в Молдавию.

Сам же онъ, Чинча, с своими товарищами пошелъ для того жъ в деревню Шоронбергъ, где из оныхъ одинъ молдованъ Лупуль Блажъ тамошними цесарскими жителями пойманъ, а оне, ушедши напоследокъ пришли в назначенное зборное место, къ горе Кронге, близъ границы, где нашли вышедших из разныхъ деревень, по согласию между собою, жителей человекъ со ста з женами и со всемъ ихъ семействомъ, с коими пошли мая 20 числа на венгерскую границу, где стояция тамъ гусары человекъ з двенатцать не хотели ихъ перепустить перейти чрезъ границу в Молдавию, но они видя малость людей шли безо всякого страха,

почему те фарпосныя, удерживая по нихъ стреляли изъ ружей и ранили тяжело одного молдована Маковея.

Напротивъ чего и изъ сей партии[и] молдованъ, и онъ, Цыцуль, стрелялъ на того жъ самаго человека, которой ранилъ Маковея и попалъ ево²⁵⁰ в ногу, что увидевши протчіе гусары разбежались. А они, взявши того раненого гусара пришли в Молдавию цынута Нямцевского в деревню Ганку, из коей разошлись в разные места, кто куда хотелъ, къ своимъ родственникамъ // и знакомымъ людямъ, вышедшимъ предъ симъ изъ Цесари[и], оставя в той деревне и того раненого гусара, которого жителі тамошныя взяли и представили к исправнику, а онъ отправилъ ево обратно за границу. А кроме ево протчіе выходцы, пять человекъ, согласовались с темъ показаніемъ сходно, равно такъ какъ и взетою чрезъ нарочно от меня посланного молдованъ Кирила Ивановъ утвердился, что действително с темъ Чинчей для вывода изъ Цесари[и] в Молдавию люди хаживалъ по посылке отъ протопопы Ильи, коего братъ родной Захарій такова жъ происхождения человекъ нигде еще не сысканъ, и также ево чрезъ нарочныхъ отыскать велелъ. За протопопомъ же Ильею, хотя и былъ по тому же нарочной от меня посыланъ, но толко чрезъ исправника того цынута имею я сведение, что жителствующіе в той деревни дворникъ и обыватели объявили, что онъ тамъ не живеть, а поехалъ в Киевъ со всемъ своимъ семействомъ, получа отъ вашего сиятельства пашпортъ, а какъ ваше сиятельство даннымъ мнѣ мая отъ 22 дня подъ № 393-мъ ордеромъ между протчимъ предписать изволили, чтобъ с сосетвенными (!) Молдови[и] в притрансилванскихъ и венгерскихъ границахъ обывателми все здешніи жители имели мирное дружеское и снисходительное обхождение безъ всякаго нарушѣнія, то я не оставилъ онымъ подтверждать чрезъ исправниковъ, но какъ за онымъ оказали преступленіе, то техъ двухъ здешнихъ молдованъ, Василья Чинчу и Кирилу Иванова, приказалъ содержать под карауломъ ис вышедшими пятью человеками, а протчихъ сто семѣи исправникамъ в Молдави[и] отыскивать и отдать на верныя поруки впредъ с поставкою, и какъ с ними, равно и впредъ с таковыми же выходящими какъ обывателми, такъ равно и являющимися исъ тамошней службы дезертирами чинить прикажите, имею ожидать отъ вашего сіятельства резолюцы[и].

Генераль-маіоръ Александръ Римскои-Корсаков

№ 46

Ч[исла] 18-го июня 1771 году

Ясы

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 209, л. 6–6 об. Подлинник. Подпись-автограф

²⁵⁰ ему.

ДОКУМЕНТ № 145

1771 г., июня 18. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об отправке капитана Бишева из Ясс к селу Максимианы с якорями и канатами; о выдаче ему денег на прогоны из доходов Княжества

Рапортъ

Капитанъ и ковалеръ Бишевъ меня рапортовалъ, что получилъ отъ вашего сиятельства чрезъ нарочного курьера повеление о следовани[и] ему изъ Ясс к Маѣимианамъ, какъ можно наискорее, для отвозу якорей и канатъ на почтовыхъ подводахъ, которой туда и отъправился 13 числа сего июня. А какъ на прогоны ни отъколь денегъ ему не прислано, требовалъ в отъпускъ от меня, в разсуждении строгого и скорого ево отъправления, я из доходов Княжества Молдавского по требованию ево пятьдесятъ рублей выдалъ, о чемъ вашему сиятельству и рапортую.

Генерал-маіоръ Александръ Римской-Корсаков

№ 48

Ч[исла] 18-го июня 1771 году

город Ясы

Помета: Подан [.....]²⁵¹

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.208, л. 21. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 146

1771 г., июня 19.– Рапорт секунд-майора Ефима Белича командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о покупке волов для провиантского магазейна; о даче денег еврею-посреднику для покупки волов; о суммах издержанных на покупку волов

От секунд-маиора Белича

Рапортъ

Командированъ я был от его превосходительства господина генерал-маиора и ковалера Алеѣя Алеѣича Ступишина для покупки в Молдави[и] к нынѣшн[о]й компани[и] валовъ в подвижной магазейн, на которую покупку, в силе ордера его превосходительства и насланного мне указа ис коммиси[и] правианской веденія господина обер-провиантмистра Брянчанинова февраля 21 числа по № 620 принято денегъ 5 000 рублей, а потомъ по издоржани²⁵² оныхъ получать апреля 13 числа еще 4 000 рублей, котори[х] всеи суммы ис той каммиси[и] отпушено 9 000 рублей из оных употреблено в расходъ на покупку сих валовъ восемь тысячъ сто дватцать два рубли сорокъ три копейки, затемъ в остатки восемь-

²⁵¹ Текст не сохранился.

²⁵² по издержании, т.е. после траты денег.

сотъ семдесятъ семь рублевъ пятьдесятъ семь копеек я получил 8 числа мая приказ из Генералнаго дежурства, писаннаго 8-го числа мая, чтоб покупных валов отправить в Стефанешти и отдать к тамошней команде, [а] мне покупку валовъ продолжить на основани[и] прежних повелениевъ, и что когда куплено в помянутое местечко отправить, // во исполнение чего я покупных валовъ и отдал находящемуся в местечке Стефанешти подпоручику Гриневу 740 валовъ, а самъ на основани[и] прежнева покупку продолжал, имея для скорейшаго успеха таких людей всегда из жидовъ и молдован, которыя знали в местах ярмарка, между прочим, дал я одному жиду 500 рублевъ, которой мне обязался в скором времени валовъ поставить, а от мая 9 числа получил я 12 числа от его превосходительства ордер, чтобы мне с покупными валами следоватъ въ Ясы немедля и отдать их в реченную каммисию, которыя и отданы числом 179.

Я, хотя за тѣм жидом послать, чтоб ѡво сыскат, но не зная въ которую сторону онъ поехал не могъ найти, зачѣм оставил повереннаго моего, дабы что естли оной жидъ къ 28 числу мая валовъ не приведетъ, то оных и не потребно, и чтоб денги 500 рублевъ возвратитъ, а сам сюда виступил и хотя я неслко²⁵³ дней онаго жидѣ дожидал въ Ясах, но уповая, что сие обещаніе не отанова чѣва²⁵⁴, какъ, не зная сѣи примены²⁵⁵, и моего скорого выступленія привелъ можетъ валов, а теперъ оных опять просят, чтоб денги возвратит.

Ваше сиятельство, покорнейше прошу в разсуждени[и] таких обстоятельствъ мнѣ во внесени[и] сѣи суммы дат сроку іюля по 5-ѣ число х которому времени неотменно ѡму для поверенному моему которой там осталса быть з денгамі должно, а естли сверхъ чаянія на тот терминъ за какими случаями не будет, то я обязуюс то число денег в назначенное время внести. // Из остальных за пятьюстами рублями триста семдесяти и семь рублевъ пятьдесятъ семь копеек по приказанию от 6-го гранодерскаго полку купил я на те денги валовъ, о которых тож вашего сиятельства всепокорнейше прошу приказать, гдѣ повелено будет то число денег от меня здѣсь внести.

После посланнаго от меня вашему сиятельству мая 9 числа рапорта куплено мною в подвижно[й] магазейнъ сто сорокъ шесть валов. А по какой ценѣ при семъ представляю ведомость. Итого всех валов куплено с прежними девятсотъ девятнатцат, о которых тож квитанцію о приѣмѣ представляю.

Секундъ-маіоръ Ефимъ Бѣличъ

Ч[исла] 19 іюня 1771 году

Помета: Получен іюня 20 дня 1771 году

Помета: Ордировано 22 іюня

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.210, л.118–118 об., 123. Подлинник. Подпись-автограф

²⁵³ несколько.

²⁵⁴ не отанова чѣва – не от такого чего.

²⁵⁵ перемены.

ДОКУМЕНТ № 147

1771 г., июня 22. Бендеры. – Рапорт бендерского коменданта полковника Ивана Коррета командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об отправке прапорщика Чёрного гусарского полка Игнатова, стоящего в залоге в селе Салкуцы, для исследования причин жалобы арнаутского капитана Степана Меряки; о некоем турке, жившем в услужении у Меряки, который ушёл от него и окрестился в селе Салкуцы; об отправке в дом Меряки капрала с гусарами для забираяния, по просьбе сердаря Рышкана, волов украденных в селе Лэпушна; о побеге Меряки и погоне за ним; о просьбе отдать его для разбирательства сердарю Рышкану

От полковника и крепости Бендерской коменданта Коррета
Рапортъ

В силѣ полученного от вашего графского сиятельства орѣдера, пущенного сего июня отъ 6-го числа; по содержанію жалобы арнауцкаго капитана Степана Меряки, состоящей для залоги Бендерского рая в селе Салкуцах Чёрного гусарского полку прапорщикъ Игнатов, чрезъ посланного з даннымъ наставлениемъ Танбовского пехотного полку капитана Гречникова изслѣдован и представленным от него, Гречникова, писменнымъ дапросам, оказалось.

Показанной по тому прошению турокъ объявилъ, хотя жителство онъ имѣлъ в прошедшую зиму, у него, капитана Меряки, но, не хотя у него более жить, в нынешнюю весну отошелъ и пришед в село Салкуцы окрестился в вечеру²⁵⁶ греческаго закона, где и ныне жителство имѣет у тамошних поселян, а не у прапорщика Игнатова, да и с начала ево приходу в Салкуцы у него не был.

В дом же реченного капитана Меряки никогда от прапорщика Игнатова посылан не был, а толко имъ Игнатовымъ посылаемо было, из команды ево один капрал з двумя гусарами в домъ х комянутому²⁵⁷ капитану Меряки, по присланному к нему писменному прошению, от жителствующаго в селе Варзереште сердаря Рышкана для взятъя украденных имъ, Мерякою, в селе Лапушном из дому одного волоха, пары воловъ, которыми посланными объявленные пара воловъ // взятъи были и состояли поныне у прапорщика Игнатова да присылки за ними от объявленнаго сердаря; окроме ж оных болея никаких воловъ взято не было.

А сего мѣсяца 17-го числа от него, Рышкана, с таковым же писменным прошениемъ присланъ волохъ, у коего те волю украдены, в котором прошеніи прописываетъ, что от него пред симъ посылаемо было за онымъ Мерякою, для приводе к нему, но он учинил из дому своего побегъ, и какъ он, Рышкан, дознался, что по-прежнему прибылъ в домъ, то и другой разъ посылал для поимки, которыми посланными от него пойманъ и веденъ былъ до села Горешты, но из оногo от них бежалъ, и когда за ним погнались, то стал палить ис пистолетъ, почѣму те посланные и гнатца за ним более не могли.

А ныне какъ извѣстился, что находится в Бендерах, то с темъ прошениемъ прислалъ объявленнаго волоха, чтобъ ево, Меряку, к нему Рышкану отдать для разбирательства и удовольствия просителен, потому что еще и сверхъ того болшиѣ

²⁵⁶ в веру.

²⁵⁷ помянутому.

на него жалобы имеются, по которому ево прошению, с тем присланным за караулом и отослан, о чем вашему графскому сиятельству рапортую.

Полковникъ Иванъ Корретъ

Но 1174-м

Ч[исла] 22 июня

1771 году

К[репость] Бендѣры

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.245, л.3–3 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 148

1771 г., июня 24. Павловский шанец. – Промемория полковника Молдавского гусарского полка Василия Зверева²⁵⁸ кошевому атаману Войска Запорожского Петру Калнышевскому²⁵⁹ с просьбой отпустить из Кодака, вышедших из турецкого плена молдаван для проживания их на территории его полка; о нехватке людей в его полку; о готовности заплатить Кошу по три рубля за каждого записавшегося на гусарскую службу

Высокоблагородныи и высокопочтенныи господин Воиска Запорожского Низового кошевой атаманъ с старшиною и товариствомъ

Государь мои милостивыи

Я довольное имею сведение, что во всемъ веденіа вашего Коше, тожъ и в Кодаке достаточное число проживаютъ спасшегося из варварского плена православногo бѣдствующаго волоскаго народа, о которомъ безсумненно выговорить могу, что онои при всемъ своемъ раззореніи и нынѣшней бѣдственной жизни никакого плода Запорожскому Воиску и земли, кроме толко утѣснения не приносить. В полку жъ Молдавскомъ в томъ народѣ есть некоторои недостатокъ, для чего я вашему высокоблагородию о семъ предобявляю (!), а особливо зная ваше соседственное (!) дружеское обхожденіе случаи нашолъ покорнейше просить дозволенія о переходе тому бѣдно-страдающему и разоренному ис Кодака ꙗко протчихъ Коша вашего местъ волоскому народу в Молдавской гусарской полк, чемъ вы к ползе приращенія интереса, а меня темъ одолженнымъ к дружественному союзу достаточной опитъ подадите, к чему они и сами неоднократно

²⁵⁸ Василий Степанович Зверев (Лупул), (1723–1798), выходец из Молдовы. Поступив на российскую службу, которую начал в 1744 г. рядовым гусаром, фамилию Лупул сменил на Зверул, которая получила русифицированный вид – Зверев. С января 1766 г. секунд-майор Венгерского гусарского полка; с мая 1770 г. подполковник, а с декабря 1771 г. по 1775 г. полковник Молдавского гусарского полка. Бригадир с 1778 г.; генерал-майор с 1779 г.; генерал-поручик с 1787 г. В 1789–1794 гг. правитель Тамбовского наместничества. Украинский помещик.

²⁵⁹ Пётр Иванович Калнышевский (1691–1803), кошевой атаман Войска Запорожского Низового (Запорожская Сечь). Принимал участие в русско-турецкой войне 1768–1774 гг., в ходе которой запорожцы воевали на Дунайском и Крымском театрах боевых действий, активное участие казаки приняли в штурме Очакова. За это запорожцы были награждены серебряными, а запорожская старшина (в том числе и Калнышевский) 19 золотыми именными медалями (подсчитано нами – А.П.). После уничтожения Запорожской Сечи в 1775 г. Калнышевский был сослан в Соловецкий монастырь, где содержался в камере-одиночке, выходя из неё трижды в год по церковным праздникам.

бывая у меня желаность свою объявляли, да и вамъ и Воиску вашему съ селениемъ, чрезъ то никакова убытка последовать не можетъ, я жъ за тотъ народъ, сколько из него запишу к службѣ годныхъ гусаръ²⁶⁰, то за всякого обещаюсь Воиску представить по три рубли. Буде жъ паче чаяния ваше высокоблагородие какое держать будете сумнение, то я только ожидаю одного вашего о томъ в Кошъ повеления, которое получа пошлю нарочного туда афицера и сколько запишитъ, то и денги там уплатит от меня приказано быть имѣетъ. Что жъ на сие от вашего высокоблагородия положено будетъ имѣю ожидать приятнѣйшаго уведомленія.

Вашего высокоблагородия, милостиваго
государя моего, покорни[й] слуга
Василѣи Зверевъ

№ 474

Ч[исла] 24 июня 1771 году

Благополучное место шанецъ Павловскъ

Помета: П[олученъ] іюля 1 д[ня] 1771 году

ЦГИАК Украины, ф.229, оп.1, д.290, л.43. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 148 А

1771 г., июня 24. – Промемория полковника Молдавского гусарского полка Василия Зверева кошевому атаману Войска Запорожского Петру Калнышевскому с просьбой отпустить из Кодака, вышедших из турецкого плена молдаван для проживания их на территории его полка; о нехватке людей в его полку; о готовности заплатить Кошу по три рубля за каждого, записавшегося на гусарскую службу

Высокоблагородны и высокопочтенны господинъ Войска Запорожского Низового кошевой атаман съ старшиною и товариствомъ

Милостивы государь мои

Я довольно имѣю сведеніе, что во всемъ веденія вашего Коше, тожъ и в Кодаке достаточное число проживаютъ спасшегося из варварского плена православнаго бѣдствующаго волоского народа, о котором без сумнения выговорить могу, что онои при всемъ своемъ раззореніи и нынѣшней бѣдственной жизни никакого плода Запорожскому Воиску и земли, кроме аднаго только утесненія не приносить. В полку жъ Молдавском в томъ народѣ есть некотори недостаткъ, для чего я вашему высокоблагородию о семъ предобявляю (!), а особливо зная ваше соседственное дружеское обхождение случаи нашель покорнѣе просить дозволения о переходе тому бѣдно-страдающему и разоренному ис Кодака и ис протчих Коша вашего мѣстъ волоскому народу в Молдавской гусарской полкъ, чем вы к ползе приращенія инътереса, а меня темъ одолженіемъ к дружественному союзу достаточной опитъ подадите, к чему они и сами неоднократно бывая у меня желаность свою объявляли, да и вамъ и Воиску вашему съ селениемъ,

²⁶⁰ Слово написано над строкой.

чрезъ то никакова убытка последовать не может, я жъ за тот народ, сколько из него запишу к службе годных [гусаръ]²⁶¹, то за всякого обещаюсь Воиску представит по три рубли. Буди жъ паче чаяния ваше высокоблагородие какое держат будете сумнение, то я толко ожидаю одного вашего о томъ в Кош повеления, которое получа пошлю нарочного туда афицера и сколько он запишит, то и денги там уплатит от меня приказано быть имеетъ. Что жъ на сие от вашего высокоблагородия положено будетъ имею ожидать приятнейшого уведомления.

Подленное подписано тако:
Вашего высокоблагородия, милостиваго
государя моего, покорны[й] слуга
Василѣи Зверевъ

Ч[исла] 24 июня 1771 году

ЦГИАК Украины, ф. 229, оп. 1, д. 290, л. 41. Копия

ДОКУМЕНТ № 149

1771 г., июня 25. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о продолжающихся беспорядках в Яссах; об аресте виновников беспорядков и сторогом их наказании; об учреждении форпостных команд для предупреждения волнений

Рапортъ

Ордѣръ вашего сіятелства отъ 23-го числа сего июня под № 1284-м я сѣи день получилъ, из котораго предвижу неудовольствіе вашего сіятелства о нарушени[и] преступниками повелѣній вашего сіятелства и учиненныхъ по онымъ, какъ от меня, такъ и от Дивана многократнымъ подтвержденіямъ, на кои зловредныя, несмотря чинили свое предпріятіе в бытность еще здѣсь въ Ясахъ вашего сіятелства.

Я, стараясь всеми силами укрощать беспорядки, в коихъ обыкновенно здѣшней народъ, обращаясь, не оставляемъ без нарушенія прежнѣи обычаи, принужденъ к приведенію во исполненіе повелѣній вашего сіятелства, сверхъ того во всехъ цынутахъ публиковать под наижесточайшимъ взысканіемъ с преступниковъ.

Однако жъ и затемъ не можно мне себя уверить, чтоб не случилось таковыхъ жъ примѣровъ. Кроме толко того, что подаетъ надежду воздержатъ те пороки, распределеннымъ нынѣ для содержанія фарпостовъ нашимъ командамъ, х коимъ я еще подтвердит не оставилъ. А сверхъ того, вышедшихъ людей приказалъ чрезъ нарочныхъ собрать, // и по исполнени[и] оныя содержатца имѣют под карауломъ, такъ какъ и протчія виноватыя, за коими я уже послалъ ко отобранію надлежащихъ объясненій к представленію вашему сіятелству.

Генерал-маіоръ Александръ Римскіи-Корсаковъ

²⁶¹ Слово в тексте отсутствует. Уточнено по подлиннику документа.

№ 53

25-го числа июня 1771 году

городъ Ясы

Помета: Полученъ 4 июля 1771-го года

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.209, л.11–11 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 150

1771 г., июня 30. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о представлении рапорта Дивана Молдовы о податях и налогах, собираемых с населения Княжества

Рапортъ

Во исполнѣніе вашего сиятельства ордера, пушчѣнного отъ 2-го подъ № 1133-м, а мною полученного 10-го числѣ сего мѣсяца о изъясненіи в прибавокъ к прежде поданной от Молдавского Дивана о издешихъ (!) доходахъ вѣдомости всего того, что по тому вашего сиятельства ордеру требуетца, присутствующимъ в томъ Диванѣ боярамъ от меня того ж 10 числа объявлено было. И по тому, каков они нынѣ подали мнѣ запечатанной в конверте (!), на імя вашего сиятельства рапортъ, оной у сего представляю.

Что жъ слѣдуетъ до учиненія свѣрхъ того от бояръ объяснения справокъ по содержанию объявленного ж ордера, первого: почему в число положенной подати под названіемъ четверти с одного человѣка или хозяина взималось; по пятому пунктамъ: сколько чего со вступлѣніи в здѣшнюю Землю росіи-скихъ войскъ // собрано и кому отъдано и какъ первое, такъ и послѣднее по чьимъ повелѣніямъ къ исправникамъ о томъ от меня чрезъ нарочнѣ посланныхъ во всѣ цынуты предложено, и сколь скоро от нихъ тѣ вѣдомости получу немедленно к вашему сиятельству представляю.

Генерал-маіоръ Александръ Римскій-Корсаков

№ 56

30 іюня 1771 году

городъ Ясы

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.209, л. 12–12 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 151

1771 г., июнь. – Рапорт секунд-майора Спиридонова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об отправке к Максимианам, построеных на Серете «чаек» с досками, канатами, вёслами и людьми под присмотром одного офицера; о необходимости отправки спэтаром Ионицей Кантакузино «чаек» с греб-

цами в село Вадарошки; о посылке курьера для взятия недостающих гребцов для «чаек» в цинутах Нямц и Бакзу

От секундъ-маиора Спиридонова

Рапортъ

Ордеръ вашего высокографскаго сиятельства писанной сего июня от 10-го, а мною полученъ 12-го числѣ, коим повелѣт соизволили, все изготовленныя на реке Серете шаики, нагрузивъ их досками с полнымъ числом канатов и весел ис потребными для сплавливания их людми, кои давно уже по повелению вашего сиятельства приуготовлены і если не представлены еще ко мнѣ, то істребовав от исправника или боярина к строению шаекъ определенного и со всеми припасами отправит немедленно к Маѣимианам под присмотромъ одного // афизера повелѣвъ сему препровождают их коль можно поспешенее, а исполнив сие с нарочным прислат к вашему высокографскому сиятельству рапортъ. По прибыти[и] ж моему для отправления к предписанным шаикам находящеися при строени[и] смотрител спатаръ Иваница Кантагузинъ предъявилъ мнѣ повеление данное от господина генерал-маиора Римского-Корсакова, коимъ ему, Кантагузину, предписано какъ скоро шаики совсемъ готовы и на воду спущены будут, то нимало не медлив, по прибылои ныне воде отправит в деревню Валь-Дарожкам²⁶², где будут делать мачты і паруса, в готовности ж тех шаекъ на воде [на воде]²⁶³ состояло сто десять ис которых уже по предписанному повелению данному спатарю Иванице Кантагузину сего июня 10-го і 11-го числѣ отправлено к тои деревне Вал-Дарожкам семдесят пять с принадлежащими к ним надобностями при которых по четыре весла, по два шеста, при каждой же по однои лотке ис канатом, и на каждой рабочих людех по пяти человекъ. Оставшия тритцать пять шаекъ чрез нарочно посланных курьеровъ в цинуты Баков і Немць приказано к препровождению выгнат рабочих людех пристойное число, да и спатарю Иванице Кантагузину наистрожайше подтверждено, чтоб ко отпращиванию тех шаекъ все потребное готово было, но он, Кантагузин, какъ и рапортом поданным капитан Бакеевъ объявил, не окончавъ сего отпращивания, во-первых: // распустил всех рабочих людех; а во-вторых: сам самовластно уехал, да и куда неизвестно, хотя ж те шаики теперь в готовности ко отпращиванию и состоят, но по неимению на оных кормщиков и рабочих отпращиванием умедлило, чего для вторичные от меня посланы для выгону тех рабочих в помянутые цинуты курьеры с наистрожайшим подтверждением, чтоб безотговорочно высланы были, и какъ скоро си[и] придут, то в повеленное по ордеру вашего высокографскаго сиятельства место с нагуженными досками отправятся, посему и рапортом с нарочным курьером в самое ж то время донесено быть имѣеть.

Секундъ-маиор Спиридоновъ

Ч[исла] ___ июня 1771 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.204, л. 118–118 об., 135. Подлинник. Подпись-автограф

²⁶² Вадарошкам.

²⁶³ Текст удалѣн автором.

ДОКУМЕНТ № 152

1771 г., июля 5. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об объявлении подряда: на сбор налога за право охотиться на летнюю куницу; на сбор свиной и пчелиной десятины

Рапортъ

Бояре Молдавскаго княжества подали мнѣ рапортъ, что по [о]бычаемъ в здешней Земле надлежитъ в семъ месяце, а имянно 20 числа продать с публичного торгу куницу *лѣтнѣю*²⁶⁴, которая собирается с полских армян, то же десятину свиную и пчелиную²⁶⁵, для чего опубликовани[и] во всех цинутах, чтоб желающия оную купить сего июля 10 числа в Диване явились к исправникам, писано.

А какъ я без позволения вашего сиятельства о том приступит не осмѣлюсь, ꙗ для того испрашивоу (!) резолюци[и], какъ оную куницу и десятину свиную и пчелиную, равно и в предидущіе месяцы, в сентябрѣ 14-го числа, вадрарить и гостина овечья, повелено *л* будет, по обычаю в Землѣ, оную на откупъ охочим людям, в свое время, отдать.

Генерал-маіоръ Александръ Римскіи-Корсаковъ

№ 63

Ч[исла] 5 июля 1771 году

город Ясы

Помета: Получено 7 дня июля 1771-го года

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.209, л.16. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 153

1771 г., июля 9. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о перевозке из Молдовы в Мунтению артиллерийских припасов; о невозврате подвод назад в Молдову; о повелении сменять телеги в Фокшанах

Рапортъ

Доставление в Валохию (!) артилерискимъ припасамъ, ꙗ протчимъ разнымъ командам без задержания отъ здешней Земли *отправление* чинится на валовых подводах, которыя по неоднократнымъ от Молдавскаго Дивана дошедшимъ ко мнѣ прозбамъ, не точию на границе Волоской Земли сменяютца, но некоторые и в обратной путь в Молдавию не возвращаются, чрезъ что жители терпятъ раззорение.

²⁶⁴ Продать с публичного торгу – значит объявить подряд на откуп, т.е. на сбор налога за право охотиться летом на куниц.

²⁶⁵ То же самое, что касается сбора налога за продажу свиней и мѣда.

И хотя отъ меня неоднократно къ его сиятельству господину генераль-порутчику и ковалеру князю Репнину рапортами, а сверхъ того и в Букарештѣ, в Диванѣ писано, чтобы оныя по прибыти[и] в Фокшаны, гдѣ граница Княжества Волоскаго, повелели сменять, толкъ по сие в отвѣтъ не *от* кого нечего не получено. Для чего присутствующия Дивана неоступно просятъ о томъ вашему сиятельству предъставить со изъпрошениемъ повеления, чтобы те отправляемые подводы были сменяемые.

Генерал-майоръ Александръ Римской-Корсаков

№ 69

Ч[исла] 9 июля 1771 году

городъ Ясы

Помета: Получено 12 июля 1771-го

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.209, л. 15. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 154

1771 г., июля 18. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о назначении Николая Гендула хотинским вамышем²⁶⁶ для сбора таможенных пошлин с алкогольных напитков; о сборе пошлин при османской юрисдикции бывшим хотинским вамышем Костей Кириловичем

Рапортъ

Господинъ полковникъ и хотинской комендантъ Огаревъ рапортомъ мне представя испрашивалъ о находящемся при Хотине мытнике Николаѣ Гендуле для збору с питейныхъ припасовъ и другихъ товаровъ пошлинныхъ денегъ, сколько и с чево имянно оныхъ собирать слѣдуетъ сведения. На что по учиненному от меня предложенію велики[й] вистиаріи *от* депортамента своего чрезъ поданной рапортъ доносить, что онои Гундуль (!) определѣнъ тамъ не от Дивана, а от прошлогоднихъ откупщиковъ вами, которая въ [1]770-м году обще в откупѣ была с Молдавіею, и зборъ происходилъ с товаровъ, какъ известно по каталогу (!), такимъ образомъ, что когда с которыхъ // товаровъ в Хотине брато было и имели о томъ *от* тамошнихъ зборщиковъ в приеме денегъ росписки, то здѣсь уже по темъ роспискамъ с техъ товаровъ ничего не брано.

Когда ж Хотинъ былъ во владѣніи турецкомъ зборъ тамъ чинимъ былъ туркамъ особои, по своему распоряженію, и по чему збиралось тамъ в Хотинѣ в Молдавскомъ Диванѣ совсемъ неизвестно. А сысканъ, прежде бывшеи при том же турецкомъ владѣніи вамышъ Костя Кириловичъ, которой для сведенія подаль регистръ, по чему збиралось в турецкое владеніе, которой по переводе при сем для сведенія вашему сиятельству представляю, и требую резолюціи по сему ли регистру тотъ зборъ чинить тамъ приказано иль особое какое положеніе будетъ,

²⁶⁶ вамыш – таможенный чиновник; от *вапа* (рум.) – таможня.

и тотъ зборъ чинить зборщиками ль їли *отдать* на *откупъ*, приказать хотинскому коменданту, и ту сумму куда отдавать повелено будетъ.

Генерал-маіоръ Александръ Римский-Корсаковъ

№ 77

Ч[исла] 18 іюля 1771 году

город Ясы

Помета: Получено 20 іюля 1771-го

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.209, л.13. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 155

1771 г., іюля 18. Яссы. – Ведомость, составленная бывшим хотинским вамышем Костей Кириловичем о таможенных пошлинах на ввозимые и вывозимые товары

Ведомость по чему съ чѣво брали турки во время владения их Хотина пошлины то значит под сѣй.

С привозимых в Хотинъ разных съестных припасов, называемых бакалия, бралось с *каждого* воза по *одному* лѣву.

Съ вывозимаго за границу в Полшу волосаго вина, с *каждой* бочки по 4 лѣва по 60-ти дѣнежекъ.

С привозимого в Хотинъ волосаго вина, с *каждой* бочки по 2 лѣва.

С привозимого в Хотинъ горячего вина, с *каждого* ведра по 18 дѣнежекъ.

С вывозимого за границу в Полшу соли с *каждого* воза по 40 дѣнежекъ.

С продающихся в Хотинѣ скоте: валовъ, лошадей и протчих, с *каждого* лѣва по 6 дѣнежекъ.

С переправляющихся разными купцами за границу в Полшу лошадей и валавъ (!), с *каждого* по *одному* лѣву.

С вывозимого за границу в Полшу волна²⁶⁷, с *каждого* воза по по 5 лѣвовъ.

С вывозимой за границу в Полшу рыбы, с *каждого* воза по 4 лѣва.

Подлинную подписал: Костя Кириловичъ

Ч[исла] 18 іюля 1771 году

Помета: При Молдавскомъ Диване переводчикъ Дмитрій Пепонъ

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.209, л.14. Делопроизводственный перевод

²⁶⁷ Тут, овечья шерсть.

ДОКУМЕНТ № 156

1771 г., июля 25. Брэила. – Рапорт брэильского коменданта полковника Николая Борзова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о взятии брэильским исправником Константином Скарлатом с жителей села Чутачь по 12 левов за недоимочный провиант; о покупке за эти деньги недостающего провианта

Отъ полковника и браиловскаго каменданта Барзова
Рапортъ

По повеленію вашего сиятельства, въ принесенной жалобе Браиловскаго цынута села Чутачь обыватели на здешнего исправника Константина Скарлата о взятии[и] с нихъ денегъ изъследовано.

По чему оказалось, что онои исправникъ отъ Букаресткого Дивана имеетъ писменное повеленіе в недостатке положенного на здешней цынутъ натурою провианта, брать за каждую килу по 12 левовъ, в уравненіе чего с протчими здешнего цынута показанное число денегъ с села Чутачь обыватели взято и на покупку провианта употреблено. Въ сходствіе техъ обстоятельствъ, не находя одного исправника виновнымъ, впредь до резолюции[и] вашего сиятельства отъ должности не отърешилъ.

О которомъ, между темъ, вашему сиятельству свидѣтельствовать честь имею со опредѣленія оногo въ прошедшемъ декабре мѣсѣцѣ в здешней цынутъ положенную какъ его должность в приуготовленъ // правианта и фуража и в протчихъ надобностяхъ весьма себя рачительнымъ показыветъ, жалобы же на него по сіе время никакой до меня не доходило.

Полковникъ Барзовъ

Ч[исла] 25-го іюля 1771 году

Браиловъ

Помета: Получено 27 д[ня] іюля 1771-го года

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.245, л.2–2 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 157

1771 г., июля 30. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об отдаче на откуп вамышам Илье Томице и Василию Карпову сбора налога за летнюю куницу и десятину в Молдавском княжестве; о разрешении отдать упомянутые налоги в Хотинской райе на откуп хотинскому коменданту

Рапортъ

По сходствію вашего сиятельства ордера от 9-го числа сего іюля подъ № 1354-м доходы Молдавскаго княжества подъ названіемъ куница лѣтняя и десятина, по здѣланнымъ троекратнымъ торгамъ, отданы со учиненнаго отъ

Дивана приговора на откупъ молдавскимъ вамашамъ Ильѣ Томицѣ и Василю Карпову, цѣною: куница за триста пятьдесятъ, а десятина за двадцать шесть тысячъ левовъ, со взятъемъ порукъ и обязательствъ.

Чтобъ в уплату, в число помянутыхъ денегъ, въ вистіарскую сумму вносили в будущихъ мѣсяцахъ за десятину; разделя ту сумму на три части, а именно: первую 20-го августа, вторую 10-го, а третью 30-го сентября.

За куницу: первой 20-го августа, а последнюю 20 числа сентября сего ж году, а таковая ж куница и десятина Хотинскаго раю, какъ она состоитъ особа изъ сей продажи исключена и приказано ли будетъ и оную здѣсь, или, по способности, в Хотинѣ коменданту продать, испрашиваю отъ вашего сѣятелства резолюціи.

Генерал-маіоръ Александръ Римскій-Корсаковъ

№ 89

Ч[исла] 30 іюля 1771 года

городъ Ясы

Помета: Полученъ августа 3 дня

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.209, л.17. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 158

1771 г., августа 1. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельмаршалу Петру Румянцеву о приезде в Яссы секретаря молдавского господаря Григория Гики, Димитрия Ханжерли (Ганчери), якобы по личным вопросам

Рапортъ

На ордеръ вашего сѣятелства от 1-го числа прошлаго іюля под № 514-м имею честь донести притчину приезда въ Ясы секретаря господаря князя Георгія (!) Гики, Ганчери.

Я не оставилъ скол возможнѣ испытывать и узнавать поступки и поведѣніе єво, изъ чево и открылся приездъ єво сюда – для собственныхъ надобностей и ко взятію²⁶⁸ у одного купца своего собственного платья, но не дождавшисъ єво приезда сего августа 1-го числа из города выѣхалъ возвратно къ арми[и].

Во время жъ пребыванія єво въ Ясахъ онъ почти ежедневно ходилъ къ вистіерию²⁶⁹ Кантакузину, а жителство имелъ в монастырѣ у Трехъ Святителей, у игумена, в коемъ никакова сумнителства не усмотрено.

Генерал-маіоръ Александръ Римскій-Корсаковъ

№ 93

Ч[исла] 1 августа 1771 году

Городъ Ясы

Помета: Поданъ 6 августа

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 226, л. 6. Подлинник. Подпись-автограф

²⁶⁸ взятію.

²⁶⁹ вистіернику; очевидно имеется ввиду вистіерникъ Ионица Кантакузинъ.

ДОКУМЕНТ № 159

1771 г., августа 1. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельмаршалу Петру Румянцеву о выдаче из департамента великого вестиярия капитану британской королевской службы Гордону, 500-та рублей золотом

Отъ генералъ-майора Римского-Корсакова
Рапортъ

По сходствию присланного ко мнѣ отъ 29-го истекшаго июля месяца подѣ № 504-м вашего сиятельства ордера, находящемуся нынѣ в Ясахъ королевской его великобританского величества службы капитану Гордону, изъ Дивана отъ депортамента великого вистиария, из доходовъ Молдавского княжества нащѣтъ камисариата, заимообразно червонною монетою пятьсотъ рублейъ выдано.

В чемъ онъ и росписку далъ, которую отослалъ я в комисию господина обѣръ-криксъ-комисара Свирина для представлѣния в Главной кригсъ-камисариатъ, о чемъ вашему сїятелству имѣю честь рапортовать.

Генерал-маіоръ Александръ Римский-Корсаковъ

№ 90

Ч[исла] 1 августа 1771 году

Ясы

Помета: Полученъ августа 6 1771 году

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 226, л. 7. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 160

1771 г., августа 2. – Рапорт бригадира Викентия фон Райзера командующему Первой армией генерал-фельмаршалу Петру Румянцеву о допросе, вышедших из-за Дуная из села Маджина молдаван; о количестве турецких войск в Мачине; Исаке, Лункавица и урочище Жижия; о дезертирстве турок

Отъ брегaдира фонъ Раизера
Рапортъ

По рапортамъ ко мнѣ отъ Елисаветъграцкаго пикинерного полку и порутчика Петковича, что посланными отъ нихъ в надлежащія места разъездами ѿ неприятеле ничего не примечено, а обстоитъ благополучно. При томъ же порутчикъ Петковичъ прислалъ ко мнѣ, перешедшихъ вчерашнего числа ѣз-са Дуная ѣз деревни Маджины, два волоха с одною женою, кои при допросѣ объявили.

Будучи-де один изъ нихъ, по ѣво надобности в Бабади²⁷⁰, назадъ тому дня с четыре, и тамъ слышелъ, что турецкихъ войскъ при визирѣ тысячъ не болѣе пят-

²⁷⁰ Бабадаге.

натцати; в Мечине²⁷¹ тысячъ близъ дватцати под командою двухъ пашей – Алди і Сулимана; и при них небольшое число судовъ, іс коихъ две дулалмы (!) с пушками і намерение імеють делать тамо ботареи. Противъ же посту єво при урочище Жижиле²⁷² при одномъ Ахметъ-паше сотъ до четырехъ; в-Ысакчи жъ тысячъ до десяти, с коихъ много внутрь и побегі делаютъ; а при дєревни // Лункавице на заставѣ сотъ до четырехъ турковъ состоитъ, коихъ на разсмотрение вашему высокографскому сиятельству при семъ представляю, а вышеписанная женка за болєзнию ѡставлена в Галацах.

брегадир фонъ Райзєрь

№ 182

Ч[исла] 2 августа 1771-го году

В лаг[ере] при Вадул-Лимитани

Помета: Полученъ августа 3 1771 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.217, л. 14–14 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 161

1771 г., н.п. 7 августа. – Прошение полковника Волоского гусарского полка Родиона Кантакузена²⁷³ главнокомандующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о вербовке гусар в его полк в Фокшанах; о выделении для полка жалованья, обмундирования и лошадей; о просьбе принять его старшего сына [Ивана] на военную службу

Сіятељнѣишій графъ, милостівиі государь

Безъпримѣрное щастіе, которое въ жизни имѣю, ползовать столь избытно высочайшею єя імператорского величества милостію, єдинственнымъ вашего сіятельства предстательствомъ²⁷⁴, мнѣ доставленною и возложенною на меня чинъ, чувствительнѣише одолжаютъ меня соответствовать всему истинною моею в службѣ єя імператорского величества ревностію и неусыпнымъ стараніємъ о успехахъ и ползѣ высокихъ єя интересовъ.

Итакъ, съ стороны сєи, слѣдуемой по чину моему службы, я отваживаюсь представить вашему сіятельству мои слѣдующіе прошеніи. Къ вербованію въ полкъ мои въ гусары люди изъбралъ я способнымъ мѣстомъ городъ Фокшаны, гдѣ мнѣ жить и сєи наборъ продолжать гораздо другихъ мѣстъ выгоднее будетъ. Между тѣмъ, какъ наборъ произходить будетъ, надобность для себѣ нахожу и опредѣленіе въ сєи мои полкъ Ахтырского гусарского полку майора Богданова и капитана Гаврила, на первой только случаи, пока со временемъ полное число

²⁷¹ Мачине.

²⁷² Жижия (?).

²⁷³ Родион Матвеевич Кантакузен (Радукан Кантакузино) (1725–1774), князь, участник русско-турецкой войны 1768–1774 гг. С новосформированным Валашским гусарским полком присоединился к войскам П.А. Румянцева; принимал участие в боевых действиях против турок вместе с арнаутами ещё до захвата российскими войсками Бухареста осенью 1769 г.; представитель пророссийской партии в Валахии.

²⁷⁴ по представлению.

// штаб- и оберъ-афицеровъ къ доставленію нужно будетъ. Особливо хочу имѣть повеленіе (таковымъ штаб- и оберъ-афицерамъ, также и рядовымъ) отъкуда получать жалованье, мундиръ, ружье и лошадеи, о чемъ набранныя уже мною гусары ежечасно мнѣ скучаютъ²⁷⁵.

Находящіися при мнѣ изъ волоских жителей по именны²⁷⁶ Панаіотъ, котори будучи во всехъ баталіяхъ и во время бытности турковъ употребляемъ былъ въ нужные посланки, ожидаетъ милостивого вашего сіятельства призренія. Я его вашему сіятельству рекомендуя, прошу о пожалованіи въ той же полкъ прапорщикомъ, ручаясь²⁷⁷ о его къ тому способности и достоинстве.

Сверхъ всего сего, принадлежащего къ долгу службы моеи, осмѣливаюсь я вомѣстить²⁷⁸ тутъ же и партикулярную свою нижайшую прозбу о родномъ своемъ сынѣ, чтобъ ваше сія (!) сіятельство, умножая свои ко мнѣ милости, повелели принять и сего въ службу ея императорского величества съ подобнымъ милосердія примѣромъ, явленнымъ // при приѣмѣ меншего моего сына.

На всѣ сіи мои нижайшіе донесенія, желаю я удостоится высокои и милостивой²⁷⁹ вашего сіятельства резолюціи въ глубочайшемъ повиненіи²⁸⁰ имѣть.

Сіятелнѣишій графъ, милостивіи государь,
вашего сіятельства всенижайшіи слуга
Полковникъ князь Радіонъ Кантакузѣнъ

Іюля __ дня²⁸¹ 1771-го года

№ 22

Пометы: Подано 7 августа 1771 году

Ординовано 8 августа

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 224, л. 53–53 об., 63. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 162

1771 г., августа 16. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о разрушенных домах в Хотинской крепости; о выделении строительных материалов на ремонт строений; о привлечении для ремонта местных цыган

Рапортъ

Господинъ полковникъ и хотинской комендантъ Агаревъ предъ симъ мнѣ представлялъ, что въ Хотинской крепости дома все отъ прошедшей войны открыты, и состоятъ бес кровлей, а особливо отъ бывшей въ прошломъ году заразной болезни и совсемъ другія разломаны, въ которыхъ бес починки и бес

²⁷⁵ докучают.

²⁷⁶ имени.

²⁷⁷ Слово правлено.

²⁷⁸ вместить, поместить.

²⁷⁹ Слово правлено.

²⁸⁰ повиновений.

²⁸¹ День не указан.

крышекъ в будущую зиму гарнизону никакимъ способомъ расположену быть не можнѡ, для чегѡ и требовалъ резолюци[и] откуда гонтъ, лубья и протчїе материалы к тому потребныя, также и рабочихъ людиѣ брать и по чему и с какой суммы онымъ заработныхъ денегъ платить, я в разсуждени[и], что здѣсь в Молдави[и] все магазїины и прѡтчее строятся отъ Зѣмли рабочими людьми посланнымъ к нему господину полковнику ордеромъ предписалъ. Чтобъ и онъ на починку реченныхъ домовъ гонтъ или доски и лубья, равнѡ и людиѣ, по окончани[и] нынѣшняго рабочагѡ времени получалъ отъ Хотинскаго раю, такъ какъ и здѣсь даются безъ заплаты денегъ и всѡ починкою исправилъ, на что и получилъ я отъ него господина Агарева вторичной рапортъ в нижеслѣдующемъ содержани[и], что гонту на крышку домовъ в раю сыскать не можнѡ, по притчинѣ той, что лесу из котораго бѣ можно было сдѣлать, нѣтъ, и оной вверхъ реки Днѣстра, подрядя в Хотинъ, доставить, а на гвоззя²⁸² желѣза покупать, и к тому употребляя живущихъ в томъ раю цыганъ // онымъ деньги за работу платить надлѣжитъ и требуетъ отъ меня резолюци[и].

О чемъ и я вашему сиятельству, со изпрошениемъ резолюци[и] жѣ, ежели ѡво господину полковнику Агарева представлениѣ опробовать²⁸³ изволите, на то строениѣ денги отъкуда и до колькою суммы употреблять приказано будетъ.

Генералъ-маіоръ Александр Римской-Корсаков

№ 98

Ч[исла] 16-го августа 1771 году

городъ Ясы

Помета: Ордеровано августа 23 д[ня]

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 226, л. 23–23 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 163

**1771 г., августа 19. Измаил. – Рапорт генерал-майора Отто фон Вейсмана командирующему Первой армїей генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о лечениі «особливымъ лекаремъ» заразной болѣзни в Измаилѣ и соблюденіи карантина; о захо-
роненіи умершихъ вместе съ ихъ вещами; о постепенномъ затуханіи заболѣванія; о
запрещеніи отпускать нижніе чины изъ Измаила изъ-за появившейся лихорадки; об
обмакиваніи писемъ в уксусъ для дезинфекціи**

Рапортъ

В силѣ полученнаго мною отъ вашего сиятельства ордера подъ № 517-мъ о употре-
бленіи[и] осторожности к пресѣченію заразительной болѣзни симъ нижайше
доношу, что здѣсь при Измаилѣ осторожность в томъ всегда наблюдаѣтся, ибо во
особливомъ домѣ все заразившія²⁸⁴ лечутца, а в другомъ карантинъ держутъ.
Для леченія сихъ больныхъ особливоі лекарь с прошѣдшей зимы определенъ;

²⁸² гвозди.

²⁸³ утвердить, одобрить.

²⁸⁴ заразившіеся.

умерших со всеми вещми погребаются, особливо определенными к тому людьми.

Но за всеѣмъ темъ, в прошедшемъ половине маея месяце, какъ дни теплыя стали оная зараза зачала несколько оказыватся в гарнодерском (!) баталионе // подполковника Пеутлинга, а потому черезъ несколько время, особливо в-ыюле месяце, и в других баталионах и полках Киевскомъ и Ширванскомъ, стоящих при Измаиле, которая зараза и не такъ силна была и ныне уже шестой день совсем перестала, что не одного заразившаго²⁸⁵ не явилось, а въ протчих мѣстах в полках и командах 3 дивизіи онаго зараза чрезъ все лето нигде не примечена была, и упователно, что впредь при наступающихъ несколько холодныхъ дней и при Измаиле совсем прекратится (!).

Того для, вашему сиятельству симъ представляя, ежели оная болезнь станеть оказыватся, повелите ли *от* карабинерныхъ полковъ поставить команду при Ялъпухъ-мостѣ, дабы ни кто из нижнихъ чиновъ *от* войскъ стоящихъ при Измаиле, какъ в армию, такъ и в другіе мѣста пропуцонъ (!) не былъ и *от*правленные *от*сюда писма обмачивать в укъсусъ.

А ныне несколько недель назадъ, что при Измаиле и в Килии при гарнизоне жестокая болезнь, лихаратка, явилась, кою весьма многія нижнія чины, также штаб- и оберъ-афицеры донныне одержимы.

Генерал-маіор Отто фон Веисманъ

№ 266-м

Ч[исла] 19-го августа 1771 году

г. Измаилъ

Помета: Ордѣровано августа 23 д[ня]

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 226, л. 66–66 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 164

1771 г., августа 19. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о сообщении ранее результатов иска, поданного женой пыркэлаба Хурмузаки (Формузакия) на хатманясу Руссет

Рапортъ

Сурдѣръ вашего сїятелства *от* 12 под № 1466-м я 18 числѣ августа получил, в подтвержденіе прежнихъ *отъ* вашего сїятелства повеленіи, по которымъ зделавъ надлежащее исполненіе, какимъ образомъ решено дело по иску жены хотинского перкалаба Формузаки, на гатманясу Руссетъ в завладени[и] имени-ями ей принадлежащими, вашему сїятелству до получения послѣдняго ордѣра сего жъ месяца 17 числа под № 202-м рапортомъ моимъ имѣлъ честь доносить, о чемъ за извѣстие чрезъ сие рапортую.

²⁸⁵ заразившегося.

Генераль-маіоръ Александръ Римской-Корсаков

№ 103

Ч[исла] 19 августа 1771 году

Ясы

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.209, л. 18. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 165

1771 г., августа 19. Бузео. – Рапорт дежурного секунд-майора Лярского в Генеральное дежурство о поиске свободных людей, необходимых для заготовления сена, приёма и приготовления провианта; о поиске для этого свободных лошадей; о плохом содержании больных в госпитале Бузео; об отказе буззуским исправником Григорашем Хрискоколеу выдать в полном объёме провиант без получения повеления Дивана

Въ Генеральное дежурство

Рапортъ

Въ проездъ его превосходительства господина генераль-маіора и ковалера Александръ Гавриловича Замятнина чрезъ местечко Бузео усмотрено, что кромѣ тѣх, кои при магазейнѣ находятся от разных полков оставлено понѣсколку полковых обозов под смотреніемъ тѣх полков обер-офицеров и при них командъ для заготовленія на полки сена, приему и печенія провіанту, и зженія уголя, також и немалое число больных. Что всѣ тѣ команды, оставя меня, его превосходительство изволил приказат мнѣ освидетельствовать, нѣтъ ли, между тѣм, излишних въ полках людей, а в ковалериских и лошадей, и ежели найдутся люди лишніе, а лошади годныя къ службѣ, отправить съ командирами къ их полкам, також и больных, в каковом они призреніи осмотрѣть и исполня сіе его превосходительства повелѣніе, ѣхат къ его превосходительству, а в Генеральное дежурство обстоятельно обо всем отрепортоват, что мною и учинено, сколько которых полков и имянно каких чинов, при чем остались в мѣстечкѣ Бузео, а затѣм, что къ полкамъ отправленѡ по требованіям, полученным нынѣ от некоторых полков, при сем посылаю рапортъ.

Что ж принадлежитъ съ стороны больных, то оныя весьма в худом призреніи, как в пищѣ, так и в нѣмѣнни никаких къ ползованію их медикаментов и весьма в худом присмотрѣ, что и при сем съ приложеннаго (!) къ штаб-доктору Ашу от Низовскаго полку // подлекаря Юхновскаго рапорта означенное дежурство усмотреть можетъ.

На вопрос же мой для чего въ таком дурном смотрении больные, господа оберъ-офицеры тѣх полков объявили, что им от полковъ никакого повеленія об них нѣтъ, и на содержаніе ничего не дано, а Астраханскаго карабинернаго полку порутчик Дьяконов находящейся въ оном мѣстечкѣ главным командиром отвѣчал, что ему от господина генерал-маіора и ковалера Степана Матвѣевича Ржевскаго, когда больные присланы были в местечко Бузео, велѣно для больных

требовать от здешняго исправника Григораша Хрисоколеу под квитанції как мяса, так и крупъ для пищи, а для надобностей вина и уксусу. Но оной исправник со вчерашняго дни одно отпустил мясо, а прочее отказался, изъясняя, что онъ без диванскаго повелѣнія давать не можетъ, о чем вчерашняго числа къ помянутому господину генерал-маіору и ковалеру Ржевскому от онаго порутчика рапортовано.

О чемъ сѣм, донеся Генералному дежурству, еще влагаю рапортъ о состоящей командѣ при Бузевском магазейнѣ у порутчика 4-го гранодерскаго полку Арчилова.

Дежурной секундъ-маіоръ Лярской

Ч[исла] 19-го августа 1771-го году

м[естечко] Бузео

Помета: Писано 22 августа

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.249, л. 34–34 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 166

1771 г., августа 19. – Рапорт бана Аргирия Бостанжиана командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о постройке на Серете и Пруте запорожских лодок «чаек»; о расходах по конопачиванию лодок и необходимости выплаты денег мастерам²⁸⁶

От бана Аргирия Бостанжиана

Рапортъ

Доношу вашему сиятельству, что по поданному от меня вашему сиятельству рапорту сего году от 19 числа мая месяца, прилагая при оном же и ведомость о сороках двух строеныхъ на Пруте-реке, и сто десят на Серете-реке шаиках, а между темъ пока рапортъ к вашему сиятельству дошел и пока на оной повеление послано от вашего сиятельства, чтоб уже других шаекъ не строить мастера все работали на Пруте-реке и приготовили еще 8-м среднего сорту шаек.

По получении[и] же оногo повеления, чтоб болше шаекъ не строить, то поставлены, хотя болше не стало, какъ-то ли[б]о конопатить их, которые строены из показанных того ж 19 числа мая 11 556 левов 41 денешка денегъ. Которое число денегъ, примѣромъ, объявлено на 42 шаики, сверх которых денегъ употреблено в расходъ на те 8 шаекъ толко 548 левовъ, ибо работающимъ при шаиках жалованье происходило помесечнo; а для конопачевания более не надобно, какъ толкo 200 левов, то есть на каждую шаику счисляя по 25 левовъ.

И после конопачевания можно будетъ и техъ впустить в воду вышеозначенное же число денегъ 548 левовъ, которые надлежатъ работающим при шаиках, // откуду изволите ваше сиятельство приказать выдать оных, то милостивейшею

²⁸⁶ Документ составлен на двух языках – молдавском (румынском) и русском.

резолуцією вашого сиятелства всепокорно прошу не оставить, ибо те которые при шаиках работали, просят о заплате за работу.

[подпись **румыно-кириллической редакцией**]

19-го августа 1771 году

Помета: Поданъ 26 августа

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1., д. 226, л. 113–113 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 167

1771 г., н. р. августа 20²⁸⁷. – Рапорт текуцкого исправника Константина Негри командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о заготовке дерева для постройки моста через Бырлад; о невозможности постройки моста из-за половодья²⁸⁸

К вашему сиятельству господин генерал-фельдмаршал Петр Александрович граф Румянцов от настоятеля Негре, исправника цинуту Текуцкой

Препокорный репортъ

По повелению вашего сиятельства, бывши мне здесь на Текуч, сделать единъ мостъ чрезъ реку Бирладъ отъ мельницы текуцкой внизъ, по повелению вашего сиятельства, вразъ²⁸⁹ послалъ мазили с людьми, даби, какъ найскорѣйше виготованно было для требованія²⁹⁰ моста дерево і привезено било на мѣсто, где імѣется делать мостъ.

Да нынѣча ж дал Милостивій²⁹¹ бѣ[з]ъвремя²⁹² дождевное, на рѣки Бирладъ, палъ бити всячески невозможно, понеже пришла вода весьма великая. Да когда же останется, мостъ не делать, по неспаде вода бирладская, продолжится забава²⁹³.

Когда же будет повеление вашего сиятельства, от дерева тѣхъ // четырех мостов, повелено било сделать от мѣстечка Бирлада по оной реки вгору взять единого моста вместе з дубасами дерево и перевезти на оное место по реки Бирладу внизъ и сделать мостъ, где повеление било вашего сиятельства, и такъ будетъ можно сделать оной мостъ, какъ найскорѣйше.

При сем же, какъ будетъ повеление вашего сиятельства мене, нижайшаго, увѣдомить.

Вашего сиятельства всепрепокорнѣйшій слуга Костантин Негре, цинуту Текуцкой исправникъ.

Костантей Негри

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1., д. 226, л. 57-57 об. Подлинник. Подпись-автограф

²⁸⁷ Документ не датирован; дата установлена по другим документам дела.

²⁸⁸ Документ составлен на двух языках – молдавском (румынском) и русском.

²⁸⁹ сразу.

²⁹⁰ Очевидно, имелось ввиду – требованного к строительству моста.

²⁹¹ Милостивый Бог, Милостивый Господь.

²⁹² безвремяе, непогода, т.е. когда нельзя делать работу.

²⁹³ работа.

ДОКУМЕНТ № 168

1771 г., августа 22. – Рапорт генерал-поручика Виллима фон Эссена²⁹⁴ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об отдаче 1220-ти баранов для пропитания больных в госпитале для скорейшего их выздоровления; о выделении на нужды больных 500-та рублей из экстраординарной суммы

Рапортъ

Я вашему сиятельству отъ 11-го числа минувшаго (!) июня рапортомъ моимъ под № 419-м имелъ честь донести, что взятыя в Краіове²⁹⁵ бывшимъ тамъ корпусомъ господина генералъ-майора и кавалера Потемкина 1 220 барановъ отданы мною были на кормъ до повеленія вашего сиятельства, а понеже между темъ число больныхъ въ корпусе моемъ день отъ дня возрастало, а к тому и раненія присоединились, то и приказал я те бараны употребить болнымъ и раненымъ на порцію, дабы чрезъ лутчую пищу какъ техъ, так и другихъ, привести темъ наискорѣе в лутчее состояніе, которой скотъ весь уже и употребленъ.

А понеже те раненія и болные требуютъ предъ прочими лутчего содержанія, то и поставляю себе за должность вашему сителству покорнейше представить, не соблаговолено ль будетъ потребное число скота для продовольства техъ больныхъ и раненыхъ отъ Дивана исътребовать. О чемъ покорнѣе донеся, ожидаю повеленія.

По рапорту, определеннаго отъ меня Астраханскаго карабинернаго полку примеръ-майора Кастагарова, для лутчаго над теми болными и ранеными надзиранія, и по представленію // доктора Элрета, что по излеченію оныхъ многихъ вещей не достаетъ. Чѣго для и приказалъ я кри҃ъцальмейстеру Лукину выдать ему, Кастагарову, нацотъ экстраординарной суммы 500 рублевъ, дабы те болные и раненые во всемъ для скорейшаго ихъ излеченія потребномъ не терпели не малейшаго недостатка, ему ж, Кастагарову, на записку в приходъ и въ расходъ техъ денегъ, дана шнуrowая книга. О чемъ вашему сиятельству покорнейше доношу.

Генералъ-порутчикъ фонъ Эссенъ

№ 816

20 августа 1771 году

Лагирь при деревни Груе

Помета: Поданъ августа 22

Помета: Ордиrowано того жъ числа

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 226, л. 65–65 об. Подлинник. Подпись-автограф

²⁹⁴ Виллим Иванович Эссен (Reinhold Wilhelm von Essen, Рейнгольд Вильгельм фон Эссен, Рейнгольд-Вильгельм Иванович Эссен) (1722–1788), участник Семилетней войны 1756–1763 гг., с апреля 1762 г. – генерал-майор, с января 1771 г. – генерал-поручик. В 1771–1772 гг. командующий корпусом в Валахии, в 1772 г. командующий резервным корпусом на р. Серет, с 1776 г. – Ревельский обер-комендант.

²⁹⁵ Крайове.

ДОКУМЕНТ № 169

1771 г., августа 26. – Письмо запорожского полковника Якова Сидловского командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об оставлении в Брэиле команды запорожцев; о просьбе казаков соединить их в одну команду; об отправке старшины и атамана для получения денежного и хлебного жалованья

Сияте́льнѣишій графъ

Многомилостивѣйшій отецъ и главнѣй предводитель нашъ

По ордеру вашего высокографского сиятельства оставилъ я при Браилѣ зъ войскомъ моей команды шесть лотокъ, а какъ уже наступаетъ осеннее время, то и неоднократно кучить²⁹⁶ мнѣ войско, чтобы я ихъ соединилъ в единственность; также и о видачи мѣсячного денежного жалованья; и где намъ принадлежить принимать муку и крупу, к вашему высокографскому сиятельству.

Буди будет по сему бить благосиизъволенно, для всенайпокорнѣйшаго прошения посилаю от себе старшину и атамана, симъ насъ и пожаловать, чего зъ всеусерднѣйшими благоприятствы вашего высокографского сиятельства просимъ и трудить да не оставятъ.

Вашего высокографского сиятельства многомилостивѣйшаго батка и главного предводителя нашего всепокорнѣйшие слуги и подножки,

Войска Запорожскаго Низового, полковникъ
Яковъ Сидловский зъ старшиною и товариствомъ

1771 году августа 26 д[ня]

Помета: Писано августа 31 дня

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1., д. 226, л. 81. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 170

1771 г., августа 26. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о приезде в Яссы российского дипломатического представителя в Порте Алексея Обрескова²⁹⁷

Рапортъ

Бывшей при Оттаманской Порте нашъ министръ, господинъ таинои советникъ и ковалеръ Обресковъ вчерашнего числа сюда въ Ясы прибылъ, а завтра (!)

²⁹⁶ докучает.

²⁹⁷ Алексей Михайлович Обресков (Обрезков) (1718–1787), действительный тайный советник. С февраля 1751 г. поверенный в делах в Константинополе с производством в надворные советники; с ноября 1752 г. российский дипломатический представитель (министр-резидент) в Константинополе. С началом русско-турецкой войны 1768–1774 гг., в сентябре 1768 г. вместе с другими сотрудниками посольства был заключен на некоторое время в башню Едикуле. Окончательно освобожден из турецкого плена летом 1771 г., за его мытарства в плену был щедро награжден Екатериной II. Участвовал в работе Фокшанского и Бухарестского конгрессов.

намеренъ отпавитца по почте в армию к ваму²⁹⁸ сїятелству, о чемъ чрезъ сїе и доношу.

Генерал-маіоръ Александръ Римской-Корсаков

№108

Ч[исла] 26 августа 1771 году

Ясы

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.223, л. 109. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 171

1771 г., августа 28. – Рапорт генерал-поручика Виллима фон Эссена командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о расположении госпиталя в селе Франтинешти, а обоза с тяжелообольными около села Казанешти за Дымбовицей; о выдаче паспортов тяжелораненым штаб- и обер-офицерам для переезда из Бухарестского в Романский госпиталь; об отправке больных из Буззо и полевого госпиталя в Роман

Рапортъ

В рапорте моемъ под № 170-м имель честь донести вашему сиятельству, что я намеренъ былъ гобшпиталь и вѣсь тяжелои обозъ, находившіяся подъ Букарестомъ, перевести ближе к моему лагерю, вследствие чего, обыскавъ для оныхъ удобные и безопасные места, а имянно: гобшпиталь при деревне Франтинешти; обозъ (!) же противу деревни Казанешти располажил по ту сторону реки Дембовицы.

Сїи места, сверхъ прочихъ выгодъ, отъ всехъ моихъ частныхъ корпусовъ находятся почти въ равномъ разстояніи, ограждаясь притомъ оными со всехъ сторонъ отъ неприятеля. В нужномъ же случае какъ сеи гобшпиталь, такъ и весь обозъ могутъ безъпрепятственно по фокшанской дороге на Киранской мостъ за Яломицу передвинутца, какъ то ваше сиятельство изъ влаженного при семъ плана нынѣшней моеи позиціи, усмотреть изволите.

Уведомилъся я, что отъ корпуса, коимъ командовалъ предъ симъ господинъ генералъ-маіоръ и кавалеръ Ржевской, тяжелои обозъ и болные находятся въ Бузео, чего для послалъ туда подполковника и кавалера князя Репнина, приказавъ ему, чтобъ всехъ слабыхъ и весь обозъ реченнаго корпуса оттоль выслать въ самой скорости для соединения со учрежденнымъ обозомъ отъ всеи дивизіи; трудно жъ болныхъ и къ скорому излечению ненадежныхъ предписалъ ему отправить в Романъ.

По исполненіи сего велелъ ему, Репнину, ехать въ Фокшаны, Романъ и въ Ясы с темъ, чтобъ онъ всехъ отлучныхъ старался, какъ наискоря собрать и прислать въ полки. // Тяжело раненымъ штабъ- и оберъ-афицерамъ, находившимся въ Букоресте, по осмотру дежурнымъ полковникомъ княземъ Шаховскимъ каждаго изъ нихъ особо, далъ пашпорты ехать для лутчихъ выгодъ в Романъ.

²⁹⁸ вашему.

О коихъ имяннои списокъ вашему сиятельству преданнейше при семъ вла-
гаю, равнымъ образомъ некоторое число трудноболныхъ и тяжело раненыхъ
нижнихъ воинскихъ чиновъ, в силу вашего сиятельства повеленія, на приехав-
ших сюда съ транспортомъ подводахъ съ потребным ко излечению их в дороге
призрениемъ в Романъ *отправлены*, о коихъ перечневую ведомость съ показа-
нием какихъ они полковъ и баталионовъ при семъ покорнейше представляю.

Оставшія *ж* изъ таковыхъ, здѣсь въ полевомъ госпиталѣ, съ возвращающими-
мися *отсель* транспортными подводами всякой разъ в Романъ *отсылаемы* будутъ.

Генералъ-порутчикъ фонъ Эссен

№ 953

28 августа 1771 году

Лагерь при деревнѣ Попешти

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 226, л. 103–103 об.. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 172

**1771 г., сентябрь 3. – Рапорт генерал-поручика Виллима фон Эссена командую-
щему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о взятии подписок
с бояр-членов Дивана Мунтении, обязующих поставить необходимое количество
провианта и фуража; о подготовке ведомсте о количестве заготовленного в цину-
тах сена и о количестве в Княжестве селений, где расквартированы войска**

Рапортъ

В разсужденіи медлительной поставки зъ здѣшней Земли на войско въ
Валохії (!) находящееся правианта и фуража, принужденъ я былъ первейшихъ
диванскихъ членовъ, графа Дѣдескуля (!) и графа Кантакузина призвать к
себе, и далъ имъ последнее повеление, чтобъ они какъ наискорѣе назначенное
количество правианта и фуража, *от* оберъ-провиантъ-мейстера Соколова, ста-
рались поставить, в чемъ и обезалъ ихъ подписками и надеюсь имѣть хорошей
успехъ по сему последнему повелению.

По ордеру вашего сиятельства отъ 20-го августа подъ № 237-м я 24-го числа в
Диванъ предложилъ о немедленномъ сочинени[и] требуемыхъ вашимъ сиятел-
ствомъ ведомостей, первою: колико скирдовъ сена, в какую мѣру и весъ, в которомъ
именно цынутѣ действительно приготовлено и подъ чьимъ присмотромъ состо-
итъ; другою: сколько во всей Валохії (!) в занятыхъ нашими войсками мѣстахъ
селеніи обитаемыхъ людьми, и какъ скоро оныя получу, не умѣю представить
вашему сиятельству.

Генерал-порутчикъ фонъ Эссенъ

№ 1028

3 сентября 1771 года

Лагерь при деревнѣ Попешть

Помета: Подан 5 сентября 1771

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 227, л. 51. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 173

1771 г., сентября 12. – Письмо полковника Молдавского гусарского полка Василия Зверева кошевому атаману Войска Запорожского Петру Калнышевскому с просьбой отпустить из Кодака молдаван для поселения их на территории его полка

Ваше высокородие, милостивы государь мои, Петръ Ивановичъ

От великихъ вельможъ, а вашему высокородию хорошихъ приятелѣи природную вашу милость ко всякому и великодушные к благодетелству прибегающимъ помощи я довольно слыша, вашему высокородию писалъ и просилъ помилования о выпуске волохъ ис Кодак и ис протчих владеніи вашего на поселение в полкъ, собраной мною, но по тому что определить соизволили не имею резолюціи.

Для чего и смею сим трудить, помилосердствуйте, ваше высокородие снабдить меня вашею в том помощію, ради укомплектования полку позволѣте выпустить оных волохъ ко мне, а я сверхъ удовольствия, прописанного в прежнем моем прошеніи, с коего копия у сего следуетъ.

Конечно, что толко прикажете во всемъ удовольствия и великои за таковое вашего высокородия мне вспоможеніе благодарности принять, какъ не упущу, так и за то имя ваше прославлять и темъ хвалитца истинно буду обовязанъ, и при ожиданіи высокои вашей о томъ резолюціи с глубочайшимъ респектомъ пребываю.

Вашего высокородия, милостиваго
государя моего, всепокорнейши слуга
Василѣи Зверевъ

Ч[исла] 12-го сентября 1771 году

Помета: Пол[учено] 1771 г[ода] сѣн[тября] 15 д[ня]

ЦГИАК Украины, ф.229, оп.1, д.290, л.40. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 174

1771 г., сентября 13. – Рапорт бригадира Викентия фон Райзера²⁹⁹ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о принуждении исправниками жителей окрестных к Галацу сѣл косить сено; о падеже предыдущей зимой лошадей из-за недостатка фуража

От брегадiera фонъ Раизера

Рапортъ

Капитанъ Пятковичъ рапортомъ представлять, что присланъ изъ Яского Дивана молдавской шляхтичъ Копиль Декъкасъ.

²⁹⁹ Викентій Викентьевич Райзер (1729–1781), барон, генерал-поручик. С 1763 г. полковник, с 1771 г. бригадир, с 1779 г. генерал-поручик. Участник русско-турецкой войны 1768–1774 гг.; после принимал участие в уничтожении Запорожской Сечи в 1775 г.

Из лежащихъ близъ Галацъ деревенъ вамашами и садукости³⁰⁰ насилно забираетъ всехъ обывателей для кошения, въ Ясы, сена. А какъ и прошедшею зиму, за неимениемъ в приготовлени[и] сена команды ево, половино (!) лошадей подало, то и просить, дабы повелено было техъ обывателей *от* выгонки к накошению, въ Ясы, сена; для заготовления к будущей осени (!) и зимѣ на состоящей заставѣ в Галацахъ конной команды сена, дабы за неприготовлениемъ оного не последовало такового жъ убытка, какъ и прошедшею зиму, оставить. О чемъ вашему высокографскому сиятельству на рассмотрениеъ представляю.

Брегадир фонъ Райзеръ

№-м 315

Ч[исла] 13 сентября 1771 году

Помета: Подан 19 дня сентября 1771

Помета: Ординовано 14 сентября

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.227, л.139. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 175

1771 г., сентября 28. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о недостатке места для размещения больных военных в монастыре Четэцуя; о нецелесообразности ремонта дома для госпиталя в монастыре Формоз; об отправке больных военных из Ясского госпиталя в Киев

Рапортъ

Во исполнение вашего сиятельства ордера *от* 16 сентября под № 729-м, которой имель честь получить 20 числа для непомещенных за теснотою в Четэцуевском монастыре воинских чинов болных найдено: по способности самъ монастыр Фармозъ *отдал* в точное смотрение господину майору Неболсину і техъ болных велел расположит в таковых местах, где б оны во всякое время наилутче покои могли чувствовать; что ж принадлежит до починки состоящаго при Фармосе дому, то оно на зимовое время ісправить никак невозможно, естли ж бы онои *оправлят*³⁰¹, то на сие материялов і денежной суммы рабочимъ людям употребит надлежало б *столко*, что і весь онои дом того не стоит.

По приложенному жъ при том ордере вашего сиятельства списку болных, находящихся при Яжском гофшпиталѣ (!) к службѣ вовсе неспособных воинских чиновъ, кои по осмотру моему подлинно таковымі нашлись, какъ в том списке описано по повелению вашего сиятельства *отправлены* в Киев к господину генерал-аншефу і кавалеру Федору Матвеевичу Воикову для распределения³⁰² их в гарнизоны іли инфалиды (!) по собственному его высокопревосходительства

³⁰⁰ садукости (искажѣн.) от саддукеи – очевидно, речь идет о богатых евреях, которые в библейские времена принадлежали к секте саддукеев, став символом богатства.

³⁰¹ опривлять, т.е. исправлять, ремонтировать.

³⁰² распределения.

разсмотрению; о выключке жъ оных ѿ толко ж Генералному дежурству ѿмянной списокъ сего ж числа от меня представлен.

Генерал-маіоръ Алеѣандръ Римской-Корсаков

№ 238

ч[исла] 28 сентября 1771 году

Ясы

Помета: Подан 1 октября 1771

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.237, л.2. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 176

1771 г., сентябрь. – Донесение елисаветградского купца Никифора Щелкановцова командирующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о розыске и преследовании молдавского купца Лупашки Кравчикова, задолжавшему ему деньги по трём векселям; о нахождении должника в селе Салкуцы, а его товара в Измаиле; о просьбе поступить с Кравчиковым согласно вексельного устава

От елисаветграцкого купца Никифора Андрѣева сына Щелкановцова
Доношение

Должен мнѣ за забранныя у меня товары воложской нации купец житель города Магилѣва Лупашка Федоров сын Кравчиков по трем веѣлям. По первому осмнатцать рублей сорок копейк, по второму двести дватцать левов, по третьему двести семнатцать левов, которые товары взял он еще в 1763-м году, и хотя, когда сроки им пришли, я от него Лупашки требовал, но он под разными видами чинил отговорки и скрывался по разным местам, а в [1]764-м году уведомясь я, что он, Лупашка, находится в Балте, давши по тем веѣлям брату своему двоюродному Михайле Постухову (!) полную надпись послал для отыскания денег.

Сѣѣхавшись он Михайла за Броницою с Лупашком поворотили в лес к Могилеву, где Лупашка, стал по нем ис писталѣта // полить (!), и потом ушел чрез реку Днестр вплавь с лошѣдью на воложскую сторону, о чем я в Могилеве объявил, поехал с казаком в воложской монастырь, Вережанской, где Лупашка перебрался в монашеское платье, почему не мог его узнать, возвратился в Могилев, где уведомясь, паки, что он Лупашка находится в Радоуцах поехал в Ясы и там взял свидѣтельство от воложскаго господаря Алеѣандра Гики, потом для сыску ездил по разным местам, как то во Львов, где также от проконсула взял свидѣтельство, однако нигдѣ его не мог сыскать, и от того великой претерпѣл убыток. Теперъ же уведомился я, что он Лупашка находится в Салкуцах, а товар его пришел в Измаил. Для того, ваше сиятельство, всенижайше прошу о поступлении с ним Лупашкою, по силе веѣельного устава, кому слѣдует дать ваше повелѣние и учинить резолюцию.

К сему доношению елисаветграцкой купец Никифор Андрѣев сын Щелкановцов руку приложил.

сентября 1771 года

Помета: Подано 26 сентября

Помета: Писано Вейсману 28 сентября

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 250, л. 4-4 об. Подлинник. Без подписи

ДОКУМЕНТ № 177

1771 г., н.п. октября 1. – Рапорт подполковника [Петра] Репнина³⁰³ генерал-поручику Виллиму фон Эсену о плохом содержании больных в Романе и большом количестве смотрителей в госпитале; об утаивании истинного количества больных; об освобождении исправником нескольких обывательских домов для больных; о рассредоточении больных по нескольким сёлам; о строительстве новых помещений пригодных для размещения больных

Рапортъ

Имѣю честь донести вашему превосходительству, что я, по прибитіи, моемъ сюда упражнялся въ осматриваніи здешнего гошпиталя, и уже бы всю свою работу окончил, естли бѣ мнѣ не приключился болѣзненной припадокъ, которой меня два дни съ постели не спускалъ; сего жѣ дни получивъ нѣсколько облегчения и еду осматривать больныхъ, находящихся по разнымъ деревнямъ, ибо больные не всѣ въ одномъ мѣстѣ находятся, а расъсованы въ трехъ или четырехъ деревняхъ, растояніемъ в верстахъ въ пятнатцати отъ сего мѣста, что весма неловко и я притчину сеи неустройки до сехъ³⁰⁴ поръ еще отъ здешнихъ командировъ не могъ добитца.

Должность моя, усердие къ службѣ и жалость къ человѣчеству принуждаеть меня вашему превосходительству донести, что наши больные здесь весма въ худомъ присмотрѣ находятся, ибо при осматриваніи мною здѣсь, въ самомъ Романѣ находящихся больныхъ нашолъ я болшую часть сихъ бѣдныхъ людей, что они лежатъ въ разваленныхъ хижинахъ безъ окошекъ, безъ печи, безъ двери, а многие безъ крышокъ³⁰⁵, отъ чего великой холодъ чувствуютъ, такожъ и жалуютца, что ихъ дни по три оставляютъ безъ хлѣба, ибо хотя провіантъ и выданъ, но только не перепечень.

Все сие дѣлаетца тогда, когда человѣкъ съ семдесятъ нашель здоровыхъ людей употребленныхъ по показанию майора Галавина къ надзиранію за больными, которыхъ я взявъ, отправлю въ корпусъ подѣ командою подполковника Селиверстова.

Майоръ Галавинъ спрашиванъ мною былъ о притчинѣ такихъ непорядковъ, и въ отвѣтъ отъ него получилъ, что то здѣлалось отъ многова числа прибывшихъ больныхъ на продовольствие, // которыхъ онъ не запасся довольнымъ числомъ инструмента на печение хлѣбовъ, а причина, что они лѣжатъ въ

³⁰³ Пётр Васильевич Репнин (1744–1773), князь. Младший брат известного дипломата и военачальника Николая Васильевича Репнина. В 1771 г. подполковник, затем полковник.

³⁰⁴ сих.

³⁰⁵ крыш.

такихъ развалинахъ³⁰⁶ есть та, по его скаскамъ, что квартирѣ не достаетъ для толикого числа больныхъ. Послѣднюю сию отговорку я совѣмъ опровергнулъ тѣмъ, что призвавъ исправника велѣлъ ему для сихъ больныхъ тотчасъ очистить нѣсколько обывательскихъ домовъ; другая жъ, принесенная жъ имъ отговорка, такъ же малоосновательна, какъ и первая, ибо кадокъ и бочекъ здѣсь множество, а ему изъ кригс-целмистерской³⁰⁷ коммисіи выданы денги на всѣ нужныя при гошпиталѣ расходы, а видно, что то отъ его нестаранія все происходитъ.

Не знаю, будетъ ли вашему превосходительству угодно то, что я нахожу полезнымъ бытъ для лучшаго присмотру за больными, однако при семъ держу мое мнѣніе представить.

Находитца здѣсь готового государева строенного лѣсу, бревенъ до пятисотъ, которой понапрасну гниетъ, а тотъ лѣсъ можно употребить на поставление сталбовъ, на перекладины для крышки и на патолокъ. Исправникамъ же приказать наредить³⁰⁸ челоуѣкъ до пятидесяти мужиковъ для построения двухъ или трехъ большихъ сараевъ, которое слѣдующимъ образомъ можно построить.

Сталбы врыть въ землю и велѣть обвить двумя плетнями, между которыми велѣть насыпать зѣмли, дрязгу или по нуждѣ для скорости можно и сѣномъ набить и покрыть оныя сараи саломой или комышемъ; внутри же построить печи по двѣ, что все можетъ быть здѣлано недели в двѣ или долго какъ в три. Полза жъ изъ тово будетъ та, что люди будутъ всѣ вмѣстѣ; присмотръ за больными будетъ лутче; караулу будетъ менѣя потребно; обыватели, которыхъ теперѣ жилища больными заняты возвратятца въ свои дома, и чрезъ то болѣе будутъ служить общей ползѣ.

За нужно нахожу примѣтить, что тѣ сараи полѣзнѣ внѣ города построеннымъ быть, ибо воздухъ за городомъ свѣжее, слѣдовательно здоровее, и больныя отъ того скорѣйшее въ своихъ болѣзняхъ // будутъ получать облегчение, а все сие безъ убытку казнѣ построено можетъ быть.

По приѣздѣ моемъ въ Романъ, требовалъ я отъ майора Спиридонова, чтобъ онъ подаль мнѣ точную вѣдомость, сколько у него Второй дивизіи и которыхъ полковъ какіе чины имѣютца въ вѣдомствѣ, на которое мое требованіе поданъ отъ него рапортъ, въ которомъ онъ весьма малое число показываетъ у себя, а извѣстно мнѣ стороною, что онъ въ томъ несправедливо поступаетъ, и тако для изобличенія ево выписалъ я имянной списокъ сколько отослано съ марта мѣсяца отъ майора Галавина выздоровѣвшихъ воинскихъ чиновъ въ вѣдомствѣ ево майора Спиридонова для отсылки въ корпусъ подъ командою вашего превосходительства состоящей и предложилъ ему, чтобъ онъ противъ каждого имяни объяснилъ мнѣ, которое число и подъ командою ково отправилъ въ корпусъ вашего превосходительства, посредствомъ чего надѣюсь всю правду изыскать, но еще на сие отъ вышеписанного майора Спиридонова отвѣта не имѣю, а получа беру тотъ же часъ всѣхъ отъ него людей и препоруча господину под-

³⁰⁶ развалинахъ.

³⁰⁷ кригс-цалмейстерской, т.е. коммисси, которая ведала выплатой денег на разные военные нужды.

³⁰⁸ нарядить, т.е. приготовить и откомандировать.

полковнику Селиверстову, вкупѣ с нимъ всю ево команду въ корпусъ вашего превосходительства, при моемъ рапортѣ отправлю.

Подлинной подписалъ: подполковникъ князь Репнинъ

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.237, л.6–6 об., 11. Копия

ДОКУМЕНТ № 178

1771 г., октября 5. Измаил. – Рапорт генерал-поручика Виллима фон Эссена командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о рапространении заразной болезни в войсках, стоящих при Измаиле; об учреждении пикета при Ялпуг-мосте; о соблюдении карантина; о прокалывании корреспонденции с последующим обмакиванием в уксусе для профилактики эпидемии

Рапортъ

Хотя в концѣ мая мѣсяца в войске стоящемъ при Їзмаилѣ заразительная болезнь и зачѣла оказываться, но однако весьма мало, и часто совсемъ перекращалась (!), а нынѣ тому днѣи 12 назадъ, оная зараза в полках и баталионах стоящих здѣсь у нижних чиновъ, при нынѣшних стоящих весьма теплых днях, гораздо болѣе разъселилась и отъкрывается у здоровых, также и у больных лежащих в лазаретах долговременно в лихаратке.

Того для, я нынѣ господину генералъ-маиору и ковалеру фонъ Эннгельгарту предложилъ от своѣи команды конных полковъ учредить пикетъ при Ялпуг-мостѣ, чтоб отъ стороны Измаила все удержаны были, болные совсемъ не пропущены, а здоровыя изъ штабъ- и оберъ афицеровъ по 6-ти дневномъ, а изъ нижних чиновъ 8-м дневномъ карантинѣ // пропущены были; а письма посылаемая отсюда в армию и в протчія мѣста, чтоб при онои командѣ проколоты и в уксусъ обмакиваны были. Оная зараза при Измаилѣ толко данедавно и в Киліи отъкрылась, а в протчих во всехъ мѣстахъ не примечено, о чемъ вашему сиятельству симъ рапорту.

Генерал-маіор Ото фон Веисманъ

№ 311

ч[исла] 5 октября 1771 году

г. Измаиль

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.237, л.13–13 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 179

1771 г., октября 5. – Письмо кошевого атамана Войска Запорожского Петра Калнышевского полковнику Молдавского гусарского полка Василию Звереву о записи, вышедших из турецкого плена, молдаван в казаки; о поселении некоторых из них в Кодацкой паланке и о обзаведении их хозяйством; о якобы нежелании осевших молдаван, учитывая приближающуюся зиму, менять место жительства

Благоприятній государь мой, Василей Степанович!

Вашего высокоблагородія почтенное письмо с прилогомъ копіи с прежде сюда отпущенного, получить я ѿмелъ честь съ паномъ Попатенкомъ, и по оному предложенность вашего высокоблагородія рѣшить я зѣло, хотя и радъ, чтобъ тѣмъ мое благопріятство ѿяснить, сколь я к вашему высокоблагородію простирую. Но изволте повѣрить, что ѿ числа таковыхъ волоховъ, кои в прошлой годъ симъ Войскомъ во время оного прохода понадо (!) Днѣстромъ полоненни, многіе записавшись в козакахъ служатъ, а другіе в Кодаци и по инимъ видѣнія сего Войска мѣстамъ жителствующіе, будучи хозяйствомъ основателніе, оттоль сходитъ и на новое опять переселеніе, найпаче еще противъ зымы (!) и глубоко уже наставшей осѣни, итить і темъ разорятся не *хотятъ*, такъ и ѿвинить мене симъ прошу.

А что предлежитъ // до убѣгающихъ вашихъ подкоманднихъ, то не остановленно безъ подтвержденія, кому слѣдовало, чтобъ с таковыми поступанно было по подлежащему; и пребываю со всегдашнимъ³⁰⁹ почтениемъ.

Благоприятній государь мой,
вашего высокоблагородія

1771 году октября 5 д[ня]³¹⁰

ЦГИАК Украины, ф. 229, оп. 1, д. 290, л. 44–44 об. Отпуск

ДОКУМЕНТ № 180

1771 г., октября 9. – Рапорт генерал-майора [Андрея Милорадовича] командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о получении ордера о передаче ему в командование корпуса; о поручении подполковнику [Дмитрию] Кантемиру³¹¹ командовать Венгерским гусарским полком

Рапортъ

По насланнымъ мнѣ двумъ вашего сиятельства ордерамъ отъ 2-го октября, а мною 5-го сего мѣсяца полученнымъ, которыми ваше сиятельство мнѣ в первомъ повелевать изволите следоватъ в корпусъ генералъ-квартирмейстера Боура и принять оной в командование; а по второму поручить Венгерской гусарской полкъ подполковнику і кавалеру князю Кантемиру, на что имею честь донести, что, по первому. къ исполнению завтрешняго числа отсель отправлюсь, і по принятіи корпуса, не премину вашему сиятельству донести.

Подполковнику жъ князю Кантемиру посланъ ордеръ, дабы онъ, по отправленіи[и] своей камисіи, тотчасъ ко мнѣ явился, ибо онъ от меня отделенъ [и] находитца в партиі к Рыбнику.

Генерал-маіор []³¹²

³⁰⁹ Слова «со всегдашнимъ» написаны над строкой другим почерком.

³¹⁰ Далее снова написана цифра 5.

³¹¹ Смотрите, пожалуйста, документ № 337.

³¹² Автограф расшифрован, но есть определённые сомнения в прочтении.

октября 9 дня 1771 года
Лагерь при реке Сабаре
Помета: Подан 11 октября 1771

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.230, л.69. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 181

1771 г., октября 13. Хотин. – Рапорт доктора Иосифа Тимковского генеральному штаб-доктору Георгу фон Ашу о расположении Хотинского госпиталя в сёлах около Хотина; о тесноте и неудовлетворительном состоянии жилищ, в которых должны разместиться больные; о невозможности выхаживания больных, живущих разрозненно; о необходимости подыскать жилища с соответствующими условиями

От доктора Тимковского
Рапортъ

Вчерашняго числа получилъ я известіе от господина маіора, при гошпиталѣ главнаго надзирателя, Манастырева в томъ, что господинъ генераль-маіоръ Римской-Корсаковъ по повелению его сиятельства высокоповелительнаго господина генераль-фельтмаршела и разныхъ ординовъ ковалера графа Петра Александровича Румянцова приказалъ Хотинскую гошпиталь расположить на зимовые квартиры в Хотинскомъ раю, поблизости Хотина в деревняхъ, но какъ я уведомился же от порутчика Пушкина, которой посланъ былъ для сысканія оныхъ квартиръ, что в техъ деревняхъ избы малые и худые, тожъ и деревни между собою в немаломъ разстояни[и] находятся.

Того ради, симъ представя прошу вашего высокоблагородия принять во уважение.

1-е) Что теперъ болные повседневно прибываютъ, а упователно, что и болше прибывать будутъ, а сверхъ того можетъ статся, что і из другихъ мѣстъ присланы будутъ, следственно многие деревни для разположения ихъ понадобятся.

В такомъ случае какъ мнѣ, такъ и протчимъ медицинскимъ чинамъ во отправленіи[и] должностей нашихъ успѣть невозможно, // особливо какъ то: горячками, поносами, чехотками и другими подобными болѣзн[я]ми страждущихъ, тожъ і имеющихъ тяжелые³¹³ раны; цынготные и французские болѣзни в такомъ раздробленіи[и] находящихся, лечить весьма неудобно, для того, что все такіе болные особливаго от насъ наблюдения требуютъ, и почти повсячасно предъ глазами нашими быть должны.

2-е) Что деревенскіе избы для такихъ больныхъ не годятся, потому что нискіе, сырые и тѣсные, в коихъ всегда тяжелой воздухъ, а особливо зимою спиратся будетъ, естли же и хозяева вместе с фамиліями своими з болными жить будутъ, то и сверхъ вышеписанныхъ неудобствъ³¹⁴ принуждены будутъ болные терпѣть великіе безпокоинства.

³¹³ тяжелые.

³¹⁴ неудобностей, т.е. неудобств.

3-е) Что для надзирания ихъ потребно будетъ имѣть немалое число людей, ибо для многихъ избѣ одинъ надзиратель служащей никакой ползы и услуги принести не можетъ.

4-е) Равнымъ образомъ съестныхъ и питѣиныхъ припасовъ пристойныхъ по болезнямъ ихъ в свое время производитъ весьма трудно, однимъ словомъ, безъ всякаго надлежащаго призрения для помощи и к скорейшему ихъ выздоровлению, находясь в такомъ раздробленіи[и] больные останутся.

Для того, симъ прошу вашего высокоблагородия, все вышеписанные притчины принять во уваженіе³¹⁵, где надлежитъ представить, дабы по крайнеи мѣре для расположения гошпиталя места отведены были не хуже прошлогоднихъ, а естли что паче чаяніе противное, по вышеписаннымъ притчинамъ воспоследуетъ, чтобъ я не остался в ответѣ (!), на что имѣю от вашего высокоблагородия ожидать резолюции[и].

Докторъ Іосифъ Тимковский

ч[исла] 13 октября 1771 году
Хотинъ

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.237, л.126–126 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 182

1771 г., октября 14. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о составлении сметы на строительство запорожских лодок; о привлечении молдавских мастеров к постройке лодок; о необходимости присылки им в помощь мастера; о задержке сроков сооружения лодок

Рапортъ

Минувшаго сентября от 27 числа под [№] 126 вашему сиятельству от меня было донесено, что о присылке потребной в материалах сметы и мастеров или подмастерьевъ морских для указания молдавским мастерамъ во основаніи и строении запорожских лодокъ, в сходственность повеления вашего сиятельства господину капитану Нагаткину, от меня еще минувшаго сентября 17 дня с[о]общено, почему толко сего октября 13 дня та смета о материалах получена, с коеи копия определенному отъ него при томъ строении[и] карабелному подмастерью Иванову отъ меня того ж числа послана.

И велено ему по той сметѣ способны[й] к тому строению лесъ близъ Пруда (!) осмотреть, и по осмотрѣ, ни умѣдя дать мне знать. А по тому и рабочия люди со всеми принадлежностями к нему скором времени присланы будутъ. Назначеннаго жъ от него господина капитана Нагаткина в присылку ис команды капитана Бѣшенцова другаго подмастерья, Тимофея Иванова, и поныне мною не получено и для того строения лодокъ на реке Серетѣ, гдѣ бы уже должно и началу тому строению быть, послать неково.

³¹⁵ принять в уважение, т.е. уважить.

Молдавские жъ мастера, по присланному *от* вашего сиятельства при ордере плану, по незнанию маштапа, бѣз нашего мастера основать лодокъ совсемъ не умеютъ. А по таковому в доставленіи ко мнѣ *от* господина капитана Бѣшенцова упомянутого подмастерья Тимофея Иванова медлительству время тратчетца (!) понапрасну, и за то б не было мнѣ какова нареканія, почему за нужное почелъ представить о томъ вашему сиятельству; и прошу о скорейшей того подмастерья ко мнѣ присылкѣ, капитану Бѣшенцову, дать вашего сиятельства повеленіе.

Генерал-маіоръ Александръ Римской-Корсаков

№ 137

Ч[исла] 14-го октября 1771 году

Ясы

Помета: Подан 20 октября 1771

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.237, л.105. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 183

1771 г., октября 14. – Рапорт обер-кригс-комиссара Петра Свинына командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву, опровергающий представления других офицеров о ненадлежащем уходе за больными в Романском госпитале; о подготовке новых домов для прибывающих больных и стороительстве сараев для нужд госпиталя; о добросовестном и прилежном исполнении своих обязанностей лекарями госпиталя

От оберъ-кригсъ комисара Свинына

Рапортъ

Во исполненіе, даннаго мнѣ от вашего высокографскаго сиятельства сего мѣсяца от 3-го числа под № 771-м ордера, по прибытіи моемъ в Романъ учрежденной гошпиталь осмотрелъ и болных нашолъ я в добромъ распоряженіи, коихъ трудноболныхъ в дватети³¹⁶ двухъ полатахъ – пятьсотъ тринацеть человекъ; къ скорому выздоровленію надежныхъ, в раскольниковыхъ в трехъ деревняхъ от Романа, верстахъ в пятнатцети – двести девяноста одинъ человекъ; а всехъ – восемьсотъ четыре.

А, что господа подполковники, князь Репнинъ і Селиверстовъ, представляли, якобы в томъ гошпитале болные находятся без всякаго призренія, а надзиратели трудноболнымъ дни по три не даютъ пищи, і от недостатку дровъ для топлѣнія покоевъ, терпятъ великой голодъ. Но сіе представленіе вашему высокографскому сиятельству учинено несправедливо, для болныхъ в Романѣ и вблизи оного в деревняхъ к спокойствію ихъ покой состоитъ в хорошемъ порядкѣ, и посуды для варенія пищи и роздачи весьма довольно, да и на покупку оной и на протчія для гошпиталя расходы имѣетъ определенной главнымъ смотрителемъ, секундъ-маіоръ Головинъ, довольно число денегъ и недостатка ни в чемъ не имѣетъ. //

³¹⁶ двадцати.

В прибывшей же последней партіи воинскія служители, в которой отправлено было сто тритцетъ четыре человека, а в Романъ привезено только семдесятъ восемь, и по прибытіи в Романъ ни в чем недостатка не имели; і никто жалобы при смотре и спрашиваніи моемъ не приносилъ. А приносят жалобу в том: при отправленіи их *от* полков и баталионовъ правянтъ выданъ былъ сентября по 1-е; а прибыли в Романъ того ж минувшого сентября 14-го числа, и так будучи в пути они находилысь без хлеба тринацетъ дней; для в онія пищи котлов и никакой порціи *от* тех полков и баталионов дано не было.

А командированной для надзиранія смотритель Бегичева баталиона фурьеръ Феклистов тогда находился и нынѣ находитца очень боленъ. *От* чего больные и оставались без всякаго призренія и пищи.

А как скоро в Романъ прибыли, то секундъ-маиоръ Головинъ узнав об них остановилъ³¹⁷ за Молдавою-рекою для осмотру опасной болезни и высылаема к ним была положенная по регламенту порція.

Но по нечаенному ихъ прибытію, для того что *от* господина генерал-порутчика і ковалера фонъ Эсенна заблаговременно знать ему, маиору Головину, не дано, которой бы могъ изготавить к спокоиствію ихъ обывательскія квартиры без всякаго тем обывателям притесненія, но по той нужде положены были на первой случай, по необходимости в трех избахъ, дабы беспокойны, по слабости их не были, дано было соломы и сѣна довольно число по тех пор, когда к спокоиствію ихъ изготавятся покои, кои чрезъ короткое время і исправлены и порядочным образомъ расположены і ни в чем нужды не имели, да и жалобы во оном при персональном мною // спрашиваніи не приносили.

На случаи же вперед прибывающих болных велелъ исправить шесть пустых обывательских домов, кои уже і исправлены, да сверхъ сего находящемуся в томъ Романѣ за коменданта секундъ-маиору Спиридонову с крайним успехомъ обывателями Романовскаго и другими, по близости онаго, цынутов построить на вольномъ воздухе в близости³¹⁸ того Романа, на берегу реки Молдавы, три сарая, из оставшаго³¹⁹ *от* строенія полисада лесу, которой к сему способенъ. А чего к тому доставить не будетъ приготовить обывателями.

На сем основани[и] поставя столбы, забрать забором, а снаружи замазать глиною, длиною каждой въ пятнатцетъ сажень, а шириною в три сажени покрыть соломою и для лутчей теплоты в каждом по две печи. По построеніи сихъ сараевъ в деревнях могутъ обыватели быть без утесненія.

Находящияся ж при Романовскомъ гобшпитале медицинскія чины по званію ихъ должность исправляютъ порядочно и жалобы в ползованіи болные не приносятъ, а довольными себя *от* них почитаютъ, и вперед о должномъ больныхъ при смотре главносмотрителю и лекарямъ подтверждено.

Петръ Свиныинъ

№ 3485

октября 14 дня 1771 года

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.237, л.98–98 об., 111. Подлинник. Подпись-автограф

³¹⁷ остановил их.

³¹⁸ в близости.

³¹⁹ в близости.

ДОКУМЕНТ № 184

1771 г., октября 20. – Протокол допроса бывшего черновицкого старосты Григория Захарии о вывозе в начале войны своей семьи в Яссы, а затем в Константинополь вместе с женой молдавского господаря; о постройке французом Тоттом мостов для турок; о насильном рекрутинге в Константинополь мелких мастеровых и ремесленников; о разбитии российского флота при острове Лемнос; о прибытии в Видин румелийского сераскера Мусюк-оглу с 60 000-м войском с намерением напасть на Валахию

1771 года октября 20 дня, присланной от генераль-маіора Римского-Корсакова грекъ Григорій Захарія въ допросѣ показалъ слѣдующее.

До вступленія россіискихъ войскъ въ Молдавію былъ онъ старостою чернуцкимъ и въ 1768 году чрезъ бывшего въ Залѣщикахъ управителя Скарлата Баскотта³²⁰ подавалъ обо всемъ извѣстіи генералу князю Прозоровскому. Сей генераль советовалъ ему напоследокъ, чтобы онъ для безъопасности фамилию свою перевезъ въ Польшу, и онъ на то былъ согласенъ, но, не получа долгое время никакого отъ него вспоможенія.

А между, темъ терпя великія притѣсненія отъ набеговъ татарскихъ, а паче опасаясь лишенія от конфидератовъ за отобранныхъ у нихъ бывшихъ въ плѣну росіискихъ, одного вахмистра Николая Култашевского и четырехъ рядовыхъ, коихъ онъ отъправилъ къ князю Прозоровскому, отъвезъ фамилию свою въ Ясы. А какъ сіе происходило въ самое то время, когда молдавская княгиня отправляема была въ Константинополь, то и онъ съ нею своихъ туда же послалъ, а самъ оставался въ Ясахъ подъ покровительствомъ господаря Калымахия³²¹ до взятія оного в Хантепеси.

Послѣ чего, лишась онъ своего покровителя и убѣгая отъ поисковъ конфидератскихъ, кои они чинили, чтобъ ево, яко доброжелательствующаго росіянамъ, предать туркамъ уехалъ в Константинополь къ своей фамиліи, и тамо жилъ сего году по генварь мѣсяцъ, а в 25 день того мѣсяца выехалъ изъ Константинополя, какъ для отисканія своихъ долговъ на яскихъ жителяхъ имеющихся, такъ и для того, чтобъ предстать предъ его сіятельство господина генерал-фельдмаршала для испрошенія за вѣрныя ево службы какого ни есть пропитанія.

Путь свой имель онъ съ цесарскимъ курьеромъ чрезъ Белградъ и по выдержаніи въ Земанѣ³²² сорокадневного карантина в апрелѣ мѣсяцѣ отъправился отътоль въ Брашовъ. Тутъ онъ по переведеннымъ на него изъ Константинополя вексельмъ принужденъ // былъ прожить по сентябрь мѣсяцъ, а между темъ писалъ въ Ясы къ купцу Костѣ Авраму, чтобы онъ испросилъ ему отъ генерала Корсакова о свободномъ проезде въ Ясы позволеніе, но не получа оного чрезъ долгое время въ исходе сентября мѣсяца выехалъ изъ Брашова къ карантинному на молдавской границѣ дому, и жилъ тамъ с неделю во ожидании приезжихъ купцовъ, чтобы нанять для себя до Ясъ подводу.

³²⁰ Скарлат Башот.

³²¹ Григорий Каллимаки.

³²² Турецкая крепость Земун в Белграде.

Въ сие время прислалъ къ нему из Брашова письмо Думитраки Гика, надписанное на имя его сіятельства, съ коимъ онъ прибылъ въ Яссы и предъставленъ къ генерал-маіору Корсакову, гдѣ увидѣвъ его погарникъ Лимбо объявилъ, что у него есть принадлежащіе ему писмы, присланныя къ нему отъ князя Прозоровского, которыя при семъ и представляются.

Въ бытность его в Константинополѣ слышал онъ, что турки весьма хвалятъ россиянь за ихъ милосердыя поступки съ пленными, говоря, что онѣ многих отпустили на волю съ награжденіемъ, и протчимъ всемъ даются пропитаніе и денги, и по причинѣ недостатка въ пищу и многих работъ безъ всякаго платежа желаютъ, чтобы толь смутныя для нихъ обстоятельства пресѣклись скорѣйшимъ прибытіемъ россиянь къ Константинополю и покореніемъ сего города.

Нѣкто французъ Тотъ дѣлалъ медныя мосты и при немъ уже окончены были, въ то же время покупали турки разныя французкия и рагужския купеческия корабли для отъправленія въ Средиземное море, и по недостатку на оныя людей брали насилно въ Константинополѣ разнощиковъ, фершелов и другихъ мѣлкого мастерства людей, а по прибытіи уже въ Брашовъ слышал онъ о пришедшей из Венеціи вѣдомости, что весь сей собранной флотъ россиянами при островѣ Лимно³²³, разбитъ и потопленъ.

А одинъ французъ, живущей в Брашовѣ, называемой Бизеній, сказывалъ ему, что при визирѣ есть артилерійской французкой генераль и до трехсотъ человекъ кананѣровъ. Предъ выездомъ его изъ Брашова слышалъ онъ, что ромелійской // сѣраскеръ Мусюкъ-оглу въ числѣ шестидесяти тысячь прибылъ въ Видинъ с намереніемъ напасть на Валахию.

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.238, л.148–149. Делопроизводственная запись

ДОКУМЕНТ № 185

1771 г., октября 23. – Рапорт генерального штаб-доктора Георга фон Аша командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о поиске места под Генеральный госпиталь; о необходимости перевода Хотинского госпиталя в село Савинцы

Отъ арміи Генеральнаго штабъ-доктора и Государственной медицинской коллегіи члена, барона фонъ Аша

Покорнѣйшей рапортъ

Представляетъ ко мнѣ приложеннымъ при семъ во оригиналѣ рапортомъ отъ 13 октября, находящейся при Хотинскомъ госпиталѣ докторъ Тимковскій, что для сысканія мѣста, гдѣ расположить больныхъ, нарочно посланной поручикъ Пушкинъ выбралъ деревню около Хотина, гдѣ малинкѣ дома, въ великомъ между собою разстояніи, и тѣмъ неспособны къ Генеральному госпиталю,

³²³ Лемнос.

понеже медицинскихъ служителейъ малое число имѣется, и больныхъ невозможно будетъ по надлѣжащему призрѣть.

Для чего сіе на ваше высокое вашего сїятелства разсмотрѣніе покорнѣйше представляя, не соблаговолено ли будетъ повелѣть оной Хотинской госпиталь опять в Савинцы перевѣсть, гдѣ оной уже в прошлой зимѣ состоялъ.

Георгъ баронъ фонъ Ашъ

Въ лагерѣ при устьѣ рѣки Когерлуй

Ч[исла] 23 октября 1771 года

Помета: Поданъ 24 октября

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.237, л.125. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 186

1771 г., октября 28. – Промемория командующего Первой армией генерал-фельдмаршала Петра Румянцева командующему Второй армией [генерал-аншефу Владимиру Долгорукову] о взятии городов и крепостей Тульча, Бабадаг, Исака, Мачин, Гирсово и Джурджу

Копия с письма присланного к предводителю Второй армии генералу и кавалеру от главнокомандующего Первою армією генерал-фельдмаршала и разныхъ ординовъ кавалера графа Петра Александровича от 28-го октября 1771 году.

Упражнение мои о перенесении за реку Дунай действий, вверенныхъ мне войскъ, озабочивало меня столь, что не могъ я прежде сего поблагодарить вашему сїятелству за послѣдніе благосклонные ваши уведомленія от 5-го и 12-го октября теперь и то исполнено и донесу вамъ вкратцѣ коликими знаменитѣйшими побѣдами всѣдѣствующій (!) Богъ увенчалъ конецъ нынѣшней нашей компаніи.

Распоряженія мои были, чтобъ прежде помѣщенія арміи в зимніе квартіры, збить непріятельскіе объемлющіе сопротивной берегъ дунайской и чрезъ то, раз доставить спокойное отдохновение арміи в зиму, второе пользуясь отвлеченіемъ непріятельскихъ силъ утвердившихся превосходно при крепости Журжи поступить на завоеваніе оныей, сѣраскир-паша Мусун-углу давно уже пришедши к той крепости с многочисленнымъ войскомъ, котораго по послѣдней мѣрѣ какъ пленные уверили было до 50 000 предпріиалъ с своей стороны ранѣ нашего движеніе к Букарешту противъ корпуса генерал-порутчика и кавалера фонъ Эссена сие и заставляло насъ ускорять исполненіемъ своего вообще намеренія, потому генерал-майоръ и кавалеръ фонъ Вейсманъ с своимъ корпусомъ 20-го октября от Измаила переправился за Дунай и тотчасъ приступилъ к городу Тульчѣ, тутъ онъ разсыпавъ непріятельской корпусъ, овладелъ его лагеремъ, артиллерією в знатномъ числѣ, городомъ и замкомъ, а в ночь пошелъ оттуду // к городу Бабадамъ, гдѣ самъ верховный визирь турецкій Селиктар-Мегмет-паша находился и назавтрѣе, то есть 21-го числа достигнувъ до того мѣста по преодолѣніи многихъ

сопротивлений на пути, отаковал самого визиря в его бабадайском лагире, разбил его войски и принудил визиря спастся бегством в Базарчук, а войски куда куда страх ведёт, взял весь превеличайший его лагирь со всеми запасами, всю артиллерию состоящую в 61-м орудии, так как и город Бабадаг пробыв там до 23-го числа обратился послы реченной генерал фон Вейсман к городу Исакке; в оном державшегося неприятеля пораза овладел он и сим городом, и крепким онаго замком с великим числом артиллерии и разных военных припасов. Когда сей генерал побеждал визиря в тот самый день по согласному предположению от крепости нашей Браиловской генерал-майор Милорадович с войсками зделал атаку на Обды-пашу, стоявшего с знатным корпусом при городе Мачине; его он полным образом разбил; овладел сим городом, неприятельским лагерем с болшим числом артиллерии, а равномерно отвечая предположение в третей части от посту нашего на реке Яломице посланной на судах с деташаментом подполковник Якубович высадя оной на сопротивной берег победил неприятеля при Герсове 24 д[ня] октября и достал защищаемый им реченной город и замок со множеством артиллерии, так как и у пристани имевшихся судов.

В происхождении сих действий на левой стороне за Дунаем в Валахии, также приобретены следующие победы. Командующий // тамо генерал-порутчик фон Эсен не препятствовал неприятелю двинувшемуся от Журжи перейти реки Аргис и Сабор, находя в том свои выгоды. Но когда оной с своими силами числившимися болше 40 000 пехоты и конницы под начальством (!) Мегмет Эмин-паши расположился лагерем блих Букарешта ввиду нашего корпуса, то 20-го октября генерал-порутчик Эссен учинил на него атаку и победив его с уроном более 2 000 убитыми, 1 350 в плен взятыми получил в добычу немало знамен, весь лагерь и артиллерии доволное число, а затем уже ползуясь сим поражением шел преследуя бегущих к Журже неприятель упраждая³²⁴ свою гибель направил свое бегство за Дунай, но от передового корпуса предводимого генерал-майором и кавалером кн Долгоруковым, посланный с легкими войски и карабинерны полком подполковник князь Кантемир захватив еще остатки неприятельских войск в журжевском ретранжементе и крепости потребил (!) оныя мечем и утоплением в Дунае, овладел крепостию Журжею с великим числом артиллерии и всякого военного припасу взял, тут же весь неприятельской лагерь и обозом, отчего не избавлен и собственннй экипаж сераскира Мусун-Углу сим образом победа за Дунаем и на сей стороне все силы турецкие и разрушив на той стороне чрез пороховые подрывы все замки, а города и могазейны предав огню, артиллерию же перевезя на свой берег, не зрим мы болше неприятеля там противу нас ополчающагося.

ЦГИАК Украины, ф.229, оп.1, д.285, л.102–102 об., 106. Копия

³²⁴ упраждая.

ДОКУМЕНТ № 187

1771 г., октября 30. Фокшаны. – Рапорт исполняющего обязанности яесского коменданта капитана Ивана Рудольфа командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об осмотре местности в селе Вадарошки для строительства сараев; об отсутствии строительной древесины нужной кондиции

От находящегося въ Фокшанахъ за коменданта и у прикрытїя магазиновъ капитана Рудолфа

Рапортъ

Вашего графского сіятелства ордеръ отъ 28-го сего месяца под № 327-м мною чрезъ нарочнаго на севоднишное число вночи полученъ и на оной вашему графскому сіятелству покорнѣйше доношу.

Для назначиванїя к построенїю при деревнѣ Вадарошкѣ повеленнаго числа сараевъ мѣста, я сего числа съ фокшанскимъ исправникомъ изъ Фокшан отбылъ; сія жъ деревня Вадарошки лежитъ отъ Фокшанъ внисъ по Серету по той сторонѣ примеромъ въ 30-ти или 35-ти верстахъ на горѣ, которое знаемое мною мѣсто в вѣшнѣе время водою не понимаетъ. Что жъ принадлежит до лѣсу, то вблизиости есть небольшой, ис котораго делать толко можно плетень, а чтобы такои былъ лесъ ис коего бы употребить на столбы и на связь крышекъ³²⁵, то вблизиости нѣтъ; по возвратѣ жъ моемъ и по точномъ обо всемъ развѣданїи вашему графскому сіятелству обстоятельно донести имѣю.

Капитанъ Иванъ Рудолфъ

Ч[исла] 30-го октября 1771-го году
Фокшаны

ЦГИАК Украины, ф. 229, оп. 1, д. 236, л. 12. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 188

1771 г., октября 30. – Рапорт генерал-майора Викентия фон Райзера командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву прибытии его с Орловским пехотным полком и артиллерией к Брэильской крепости

От генераль-маиора Фон Раизера

Рапортъ

По присланному ко мнѣ сего октября 27 числа їз Генералнаго дежурства приказу, я сего числа с Арловскимъ полкомъ и с артилеріею х крепости Браиловской прибыл и лагиремъ расположился. Что жъ по оному приказу велено мнѣ полки Архангелогородской і Казловской в команду свою принять, то оных здѣсь не застал, а извѣстился, что оные вчерашнего числа з господиномъ генераль-маиоромъ і кавалеромъ Потемкинымъ выступили, о чемъ вашему высокографскому сіятелству рапортую.

³²⁵ крыш.

Генералъ-маіор фон Раизеръ

№ 417

октября 30 дня 1771 году
лагир при к[репости] Браиловскои
Помета: Получен ноября 7

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 240, л. 102. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 189

1771 г., ноября 2. – Рапорт генерал-поручика фон Вилима фон Дерфельдена³²⁶ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о выдвигении пехотных полков от устья Коверлуя, через урочища Уанча и Крецаны, по направлению к Фэлчиу

Генерала-порутчика и ковалера Фондёръфелдена
Рапортъ

В силу повеления вашего графского сиятельства, я с пехотными полками прошедшего октября 31 дня из лагиря отъ устья реки Коверлуй в поход выступил и следовалъ того дни до урочища Уанча, где и начлегъ имели. А 1-го числа сего месяца, перешедъ дватцать четыре версты, начлегъ имелъ при урочище Крецанахъ, где сего числа и растахъ. А завтре, то есть 3-го числа следовать буду впередъ к Фалчамъ; а в коликомъ числе люди выступили особливой рапортъ при семъ вашему графскому сиятельству представляю.

Генералъ-порутчикъ фон Дерь Фелденъ

Ноября 2 дня 1771 года
Лагерь при урочище Крецанах
Помета: Подан 6 ноября 1771

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 239, л. 117. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 190

1771 г., ноября 6. – Рапорт секунд-майора Акима Осипова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о следовании полковника [Ивана] Шаховского³²⁷ и подполковника [Дмитрия] Кантемира³²⁸ с депешами в Санкт-Петербург; о мерах предосторожности относительно распространения чумы

³²⁶ Вилим Христофорович Дерфельден (Отто-Вильгельм фон Дерфельден) (1735/37–1819), генерал-аншеф. С июля 1770 г. полковник Тверского карабинерного полка, с 1775 г. бригадир, с 1777 г. генерал-майор, с 1784 г. генерал-поручик. Участник русско-турецкой войны 1768–1774 гг.

³²⁷ Иван Андреевич Шаховской (1740–1811), князь. Во время польской кампании 1768–1772 гг. полковник Вятского карабинерного полка, генерал-майор с июля 1775 г. Член Военной коллегии, сенатор, действительный статский советник.

³²⁸ Смотрите, пожалуйста, документ № 337.

От секундъ-маиора Осипова

Рапортъ

По ордерамъ вашего высокографского сиятельства, даннымъ господамъ полковнику князю Шаховскому и подполковнику князю Кантемиру, следующимъ в Санктъ-Питербургъ (!) ко двору ея императорскаго величества з депешами, которые сего числа из Лыбеди³²⁹ с надлежащимъ окучиваниемъ і обмакиваниемъ в укусъ депешъ, без задержания, отправились, о чемъ вашему высокографскому сиятельству покорнейше рапортуя.

секундъ-майоръ Акимъ Осиповъ

Ноября 6 дня 1771 года

Лыбедь³³⁰

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 239, л. 46. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 191

1771 г., ноября 7. – Рапорт генерал-поручика фон Эссена командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о сборе в цинутах Мунтении и Олтении (Крайовского Баната) фур и волов для перевозки провианта; о невозможности сбора фур с цинутов Олтении по причине захвата их неприятелем

Рапортъ

О семистахъ пятидесять фурахъ с валами и по[розжихъ]³³¹, не собранных по повелению вашего сиятельства здешним Диваном для перевозки на мою дивизию провианта, ныне по ордеру вашего сиятельства мною полученному 10-го октября под № 304-м, получилъ я от Дивана объяснение.

Что о зборе сихъ фуръ повеление от покойнаго генерала-аншефа Олица получено сего году генваря 26-го, коимъ тотъ зборъ велено было кончить марта къ 1-му; того же марта 11-го онъ генераль-аншефъ Олицъ вторичное дал Дивану повеление, чтобы те фуры до востребования были во всякой готовности. По которымъ повелениямъ и расположено было Диваном собрать те фуры съ Букорескихъ ценутовъ и Крайовского Баната, а какъ сѣи Банатъ и лежащие по Олте ценуты отошли в руки неприятеля, то в разсужденіи сего и не могъ онъ всего числа фуръ собрать.

Генераль-порутчикъ фонъ Эсенъ

№ 1708

7-го ноября 1771 года

Помета: Подан 11 [ноября 1771]

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 239, л. 153. Подлинник. Подпись-автограф

³²⁹ Лыбедь – застава при въезде в Киев, расположенная неподалёку одноимённой речки в районе Зверинецких пещер. Существовала в 1770–1771 гг. для транзитного проезда (курьерам Сената, Военной коллегии и др.) без выдержки надлежащего карантина, но по надобности курьер или иной проезжающий мог заезжать в город. Как гласит документ тех лет: «О проезжающих в минование Киева чрез учрежденную на Лыбеди заставу» (ЦГИАК Украины. Ф. 246. Оп. 1. Д. 239, л. 60).

³³⁰ Нижняя часть строки обрезана во время реставрации.

³³¹ Текст в документе не сохранился.

ДОКУМЕНТ № 192

1771 г., ноября 7. – Рапорт полковника Бутырского пехотного полка [Николая] Кожина командирующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о покупке лошадей для нужд армии; о изнурённом состоянии лошадей, которых нельзя переправить вплавь через Дунай; о недаче брэильским комендантом Сергеем Борзовым парома для переправы лошадей

От Бутырского [пехотного полка]³³²

Рапортъ

Ис полученной за Дунаемъ в добычу кам[ендантомъ Барзовымъ] лошадей, которые продаютъ волною продажею ра[.....]³³³ і командированнымъ полку моего полковымъ квартир[мейстеромъ] іскуплено в полкъ недостающее число і на перемену неспос[обныхъ] сего ноября 5 числа от запорожцовъ 20 да от перекупщиковъ до 40 [ло]шадей, и денги заплачены, а переправить оныхъ вплавь нико[имъ] образомъ не можно. И для тои переправы парома на каковы[хъ] здешней наци[и] люди с тои стороны переправляются неоднократно[но] от здешняго каменданта господина полковника Барзова прошено, [да] і репортотъ к нему представляемо было, какъ резолюци[и], такъ і парома и поныне не дано, а означенные покупные лоша[ди] от худаго корму приходятъ в крайнее ізнурение, і так принужденны[мъ] себя нашолъ об ономъ представить вашему графскому сият[ел]ству, дабы я в тои покупке ущербу понестъ не могъ.

Полковникъ Кожинъ

Ноября 7 ноября 1771 году

Помета: Ординовано 13 ноября

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 239, л. 176. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 193

1771 г., ноября 9. Измаил. – Рапорт генерал-майора Отто фон Вейсмана командирующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о просьбе килийского коменданта полковника Алалыкина уволить его от военной и гражданской службы по состоянию здоровья; о смертных случаях в Килии от опасной болезни

Рапортъ

Господинъ полковникъ и крепости Кили[и] камендантъ Алалыкинъ при репортѣ ко мнѣ представилъ, что усиливая³³⁴ ево долговременная болѣзнь до такой крайности довела, что едва толко движение имѣетъ, почему и службу ея императорскаго величества болѣе продолжать пришелъ не в состояние. И для того о уволнени[и] ево от воинской и статской службы на ево пропитание чело-

³³² Здесь и далее в документе текст не сохранился.

³³³ Одно слово не реконструировано.

³³⁴ усиливаясь.

битную при семъ вашему сиятельству имѣю честь представить, испрашивая при томъ, чтобъ повелено было в вѣренной ему полк и каменданскую должность, по болезни ево, от него принять.

А какъ в бытность ево в Кили[и] от вредительнаго тамошнего воздуха и от опасной болезни собѣственные ево люди померли, а оставшие находятся в заразной болезни.

И просить, дабы повелено было ис положенныхъ по рангу ево денщиковъ на проездъ до дому ево с собою взять, кои по приезде в дом от него представлены быть имѣютъ в Москвѣ Государственной военной коллегіи в кантору, о чемъ и я вашему сиятельству симъ представляю и имѣю ожидать резолюци[и].

Генерал-маіор Ото фон Веисманъ

№ 137

Ч[исла] 9 ноября 1771 году

г. Измаиль

Помета: Подан 15 ноября 1771 года

Помета: Ординовано 16 ноября

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 239, л. 167. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 194

1771 г., ноября 9. Фокшаны. – Рапорт полковника Родиона Кантакузина командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о задержании без документов от российской администрации молдаванина Георгия Урсака, который был послан по поручению камараша Кирка в Бухарест и Фокшаны для отыскания долгов покойного купца Георгия Рувеля

От полковника князя Кантакузина

Рапортъ

Вашему сиятельству донести честь имею, здесь в Фокшанах мною признан молдован Георгіи Урсака, не имевшей у себя от розсийских (!) войскъ никакого писменного вида, а по найденным при немъ письмам значит, что онъ послан былъ от Кирка-комараша в города и местечка, в Букарештъ и в Фокшаны, и в протчіе места для ізыскивания, где найти может пожитки и денги, после умершаго купца Георгия Рувеля. І по забрани[и] оных, укрывась³³⁵ от россиских войскъ, чтоб пойманъ не былъ, всячески ему старатца доставит всятыє, что найти может после умершаго из пожитковъ ж из денегъ, к нему Кирки-комарашу. Мне жъ безвѣзвѣстно, что онъ, комарашъ, доводитца в свойстве Мануиле-воиде, которой ныне находитца у турокъ; я подозревая ево, Урсака, из даннѣми при немъ писмами вашему графскому сиятельству при семъ под караулом на разсмотрение представляю.

Полковникъ князь Радіон Кантакузин

³³⁵ укрываясь.

Ч[исла] 9 ноября 1771 году
Фокшаны

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 228, л. 18. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 195

1771 г., ноября 14. Измаил. – Рапорт генерал-майора Отто фон Вейсмана командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об отправке в Яссы турецких пленных; о выделении денег на их содержание и перевозку

Рапортъ

Состоящие здесь турецкопленные: аговъ три, протчихъ разнаго звания сто четыре, бабъ пять, малчиковъ четыре, девушекъ три, всего сто девятнацат душъ, вчерашнегѡ числа отсюда в город Ясы Ширванскаго пехотнаго полку с порутчикомъ Самоиловымъ при конвое отправлены, и чтоб он, по прибытии въ Ясы ихъ в Генеральное дежурство представить при регистре.

На пропитание имъ дано на дорогу на пять суток хлеба, да на пять же суток денегъ, каждому в сутки по три копейки, всего семнатцат рублевъ восемъдесять пять копеекъ. Да под больных и протчее десят подвод на заплату, коимъ до Ясъ за двесте трицат верстъ, на каждую подводу, по одной копейки на версту, всего дватцат три рубли изъ эъьтроординарной суммы отпущены, о чемъ вашему сиятельству симъ доношу.

Генерал-маюр Ото фон Веисманъ

№ 339

Ч[исла] 14 ноября 1771 году
город Измаил

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 240, л. 3. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 196

1771 г., ноября 19. Измаил. – Рапорт генерал-майора Отто фон Вейсмана командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о казачьих заставах на почтах от Измаила до Фэлчиу и при Ялпуг-мосте, и от Килии до Аккермана

Рапортъ

Во исполнение полученнаго мною от вашего сиятельства росписания о расположении войскъ Третьей дивизии в винтер-квартиры все полки, баталионы и команды расположены, кроме карабинерныхъ Тверскаго и Московскаго, пехотныхъ Смоленскаго и Выборскаго, которыя еще ныне к назначеннымъ квартирамъ следуютъ. А где имянно: которой полкъ, баталион и команды расположены и подъ чью³³⁶ командою при семъ вашему сиятельству ведомость представляю.

³³⁶ чьею.

Господину генерал-майору фон Шилингу приказано еѣкадроны Чернаго гусарскаго и два пикинерныхъ, бывшихъ при Бендерѣ, къ ихъ полкамъ отпра- вить, чтобъ для комуникаціи со Второю арміею поставить посты и учредить разъезды, – между ими і от Бендеръ, прямо чрезъ Цецоры, поставитъ къ Ясамъ посты, – какъ и прошлаго году было.

Отъ Измаила къ Фалчамъ поставлены казаки на почтахъ, на каждой по пятнат- цати человекъ, и при Ялпухъ-мостѣ, въ зделанномъ редутѣ почты содержать при одномъ оберъ- и ундер-афицерѣ // въ дватцети пяти человекъ редовыхъ. А по Дунаю-рѣкѣ, отъ рѣкѣ (!) до Килиї і Чернаго моря, і до Акермана малинкія каза- чьи посты, а за ними резерфы поставлены, какъ и въ прошѣдшую зиму было, о чемъ вашему сиятельству симъ нижайше доношу.

Генерал-маіоръ Ото фонъ Веисманъ

№ 361-м

Ч[исла] 19 ноября 1771 году

городъ Ізмаилъ

Помета: Поданъ 23 ноября 1771

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 240, л. 216–216 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 197

1771 г., н.п. ноября 20. Измаил. – Рапорт генерал-майора Отто фон Вейсмана коман- дующему Первой арміею генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о перевозке в Измаил пороха, свинца и артиллерійскихъ зарядовъ; об отправке в Яссы на техъ же повозкахъ неисправныхъ турецкихъ орудій

Рапортъ

По требованію моему в сѣнтябрѣ мѣсяцѣ и по послѣдующему отъ вашего сиятельства высокогѡ повелѣнія для запаса впредъ російскаго: ружейной порохъ, свинецъ, армякъ, пушечныхъ и єдинорожныхъ зарядовъ на артиллери- скихъ повоскахъ сюда, в-Ізмаилъ, привезено и принѣты. А какъ оныя артиллеріискіе повоски нынѣ обратно въ Ясы слѣдоватъ должны порожнія, то, при семъ случае на оныхъ, ис турецкихъ негодныхъ шестидесятъ семи медныхъ пушекъ неболшихъ калибровъ въ Ясы отправлены со штыкъ-юнкеромъ Коптевымъ для отдачи в артиллеріискую команду, о чемъ вашему сиятельству симъ нижайше доношу.

Генерал-маіоръ Ото фонъ Веисманъ

№ 360-м

Ч[исла] «___» ноября 1771 году

г. Измаилъ

Помета: Поданъ 20 ноября 1771

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 240, л. 158. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 198

1771 г., ноября 21. Измаил. – Рапорт генерал-майора Петра Текели командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву пребывания его с полком в Слободзии, где военные и лошади находились в несносных условиях; о недостатке корма для лошадей; о выступлении его с Сербским гусарским полком в месторасположение между Рымником и Серетом

Рапортъ

Отъ 16 сего месяца вашего сиятельства ордеръ я 19 чисел в Слободзии получилъ, по которому исключая, что люди и лошади на суровой погоде без кровли претерпевали нужду, а лошади прежде, хотя довольствовались однемъ (!) подножнымъ кормомъ напоследокъ, какъ снегомъ землю закрыло соломой, и то с немалыми недостатками, принужденъ выступить из Слободзии с Сербскимъ гусарскимъ полкомъ в назначенные квартиры 21-го.

А в дороге одного числа вашего сиятельства чрезъ курьера отъ 18 ордеръ о именихъ всехъ кавалерискихъ полковъ в корпусе между Рыбника и Серета, располагаемыхъ в моей командѣ, коихъ о расположении по квартирамъ в назначенныхъ местахъ и о прочемъ с приложениями, что до предосторожности от неприятеля и сообщения с прикосновенными корпусами, тожъ и приведение полковъ в лучшее состояние ко исполнению с ордеровъ копии я получилъ же, по коему и неперменное исполнение чинить долженствую.

Генераль-маиоръ Петръ Текелій

№ 996

21 ноября 1771 году

городъ Измаил

Помета: В марше изъ Орашанъ отправленъ пополудни въ 6 часовъ

Помета: Поданъ 24 ноября 1771

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 240, л. 218. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 199

1771 г., ноября 22. – Рапорт генерал-майора Карла фон Унгерна командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о прибывших понтонах и инженерных командах, расквартированных в Ладичанах; о понтонах, служителях и лошадях, оставленных на Серете

Рапортъ

Изъ поданнаго ко мнѣ рапорта отъ капитана и кавалера Бишова, въ какомъ числѣ команда, пантонны[хъ] и фуштатскихъ служители и лошадей, и при сколькихъ пантонахъ с нимъ прибывшая, вступила въ квартиры въ деревнѣ Ладичани; и сколько пантоновъ оставлено на рѣке Середѣ (!), и при нихъ служители и лошадей; а затемъ прочихъ состоитъ въ корпусахъ господъ генераль-порут-

чика и ковалера Эссена и генераль-майора и ковалера Потемкина, учиненную ведомость³³⁷ при семъ вашему графскому сиятельству представляю.

Генераль-маюръ баронъ Унгернъ

№ 2712

ноября 22 дня 1771 году

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 239, л. 185. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 200

1771 г., н.п. ноября 22. – Донесение отставного капрала Тодора Мантинула командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву с просьбой выдать паспорт, забранный во время татарского нападения на его село

Отставного копрала Тодоръ Мантинулъ

Покорнейшее доношения (!)

Напрѣдъ сего находилсѣя, именованной, в Сѣрпском гусарскомъ полку гусаромъ и былъ в Пруской ботали[и] и по воступлени[и] из Прусиі и по роскосованіи (!) полку отъставленъ копралскимъ чиномъ въ отставку, на что мнѣ былъ данъ за генералитетскими руками пашпортъ во отечество мое в Турецію (!), токмо я в то место не пошелъ, а остался жить здѣсь, в Молдавіи, цынута Лапушни, в селе Улну, гдѣ и нынѣ нахожусь и когда во ономъ селѣ были тотара (!) и розоряли, в то жъ время данной мнѣ пашпортъ для отставки тут же взяли, а осталось у меня толко [у меня]³³⁸ копия, которою при семъ представляю.

Нынѣ же мнѣ в помянутомъ селѣ жители жителство не даютъ, потому что подлинного виду не имею, по сеі копіи не уверяются и привлекаютъ меня во свою мужитскую работу, и во всю тягость, и требуютъ, чтобъ могъ имъ платить тягло, токмо мнѣ, всенижайшему, онои, по моѣи старости и дряхлости, тягости не снести и тегла платитъ нечѣмъ, потому что нахожусь в великомъ разорени[и] и в нищете и не имею себѣ никакого пропитанія.

Того ради, вашего высокогравского сиятельства всѣрабски слезно прошу, чтобъ соблаговолено было для моего сиродства³³⁹ и убожества, какъ мнѣ, такъ и на мое жилище во ономъ селѣ³⁴⁰ и для сложанія³⁴¹ тегла и протчих работъ за мою службу дать писменнои вит³⁴² // и о семъ моѣмъ доношеніи учинено б было от вашего высокогравского сиятельства великое милосердія³⁴³.

ноября «__» дня 1771-го года

Помета: Подан 22 ноября 1771

Помета: Данъ пашпортъ 22 ноября

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 240, л. 189–189 об. Подлинник. Без подписи

³³⁷ Ведомость не публикуется.

³³⁸ Текст удален автором.

³³⁹ сиротства.

³⁴⁰ селе.

³⁴¹ сложения, т.е. избавления от уплаты тягла.

³⁴² вид.

³⁴³ милосердие.

ДОКУМЕНТ № 201

1771 г., ноября 29. – Донесение логофета вистьерии [Дивана Молдовы] Сандула Босие командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о убытках, причинённых ему и жителям села Серецель военными Пермского гусарского полка во время кратковременного постоя; о просьбе компенсировать стоимость забранных вещей, а особенно сена, из-за которого его скот может не пережить зиму

От Сандула Босия, логофета вистиярского

Доношенные

Всенижайшимъ моимъ доношениемъ уведомляю ваше сиятельство, что въ прошедших числах, проходя одинъ полкъ Пермской съ Хотѣна вънизъ къ Фокшанамъ, по дорозе по тои сътороне реки Серета, и какъ примаршировали въ село Серецель, которое на грунте моемъ, и перестоялы толко одинъ день и две ночи, и немалое обижденые и взиманые зъделалы, какъ мнѣ, такъ и обивателямъ въ оной деревнѣ, при которомъ о забранных вещах и реестръ прилагаю.

Я, всенижайший, всегда ежедневно нахожуся въ Ясах при дѣлах диванских, и какъ повидалъ присланной реестръ от обиватели о такомъ взимани[и] и обыде, представилъ его превосходительству господину генерал-маиору Римскому-Корсакову, командиру нашему. И от его превосходительства получилъ я письмо до господина капитана вышепомянутого полку и чрезъ нарочного послалъ и записку о грабительстве, чтобъ мнѣ заплачено меншою ценою, какъ продается въ семъ въремени, дабы не совсемъ убиткомъ, по коему не получилъ я ни одной денежки, толко возвратили лошады и фуры зъ волами чрезъ посланного от меня, и на посланное письмо от его превосходительства ответъ отписалы, что толко възялы сорокъ фуръ сена и заплатылы обивателямъ, а другихъ вещей ничево не знаютъ, а я присягты готовъ, // что, действительно сорокъ фуръ, но толко четыры разы привезлы по сороку фуръ воловых для удовольствия въсего полку, за которое сено давалы ворныку толко четыры левы и сказовалы, что и тые денгы даемо зъ милосердыя, но дворны[къ]³⁴⁴ оныхъ денгѣ не принялъ, и по прилагаемому реестру шкоды³⁴⁵ имеемъ на пятьсотъ левовъ.

Ваше сиятельство, естлы мнѣ не заплачено будетъ, а особливо за сено, которое я заготовылъ, платежомъ, то не толко убитокъ денѣх, но и скотъ мои поздыхаетъ зимою, чрезъ кое я прииду въ крайнюю бедность. Надежду полагаю, выдя високомилосердые вашего сиятельства, на въсехъ общеданное повеление, что толко забранно будетъ, чего бы не было воискамы, то всемъ удовольствие будетъ денгамы, тожъ възирая и я слезно прошу вашего сиятельства откудова заблагоразсудыте удовлетворять какъ меня, такъ и обиватели вышепомянутой деревны за все взиманые.

[подпись румыно-кириллической редакцией]³⁴⁶

Ч[исла] 29 ноебря 1771 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.228, л.34–34 об. Подлинник. Подпись-автограф

³⁴⁴ дворник, т.е. ворник.

³⁴⁵ шкода (укр.), здесь – убыток.

³⁴⁶ Preplecat [robul] înnălțămii tale Sandul Bosie = Нижайший раб вашего высочества Сандул Босие.

ДОКУМЕНТ № 201А

[1771 г., ноября 29]. – Реестр о забранных у жителей села Серецель военными Пермского гусарского полка вещей, волов, лошадей и сена во время их постоя

Записка забранного сена, воловъ, лошадей и других разных вещей показываетъ ныже сего:

1. Сена 150 возовъ.
 2. Лошадей восемь, жеребцовъ 2.
 3. Два бикы, з ружя забили для говядины.
 4. Теля маленькое, съ-под коровы.
 5. Быка, которой болше года.
 6. Свиней больших пятнадцать.
 7. Две овечки, козу одну.
 8. Шестнадцать пьней пьчоль.
 9. Пятьдесятъ пять демерли ячменю.
 10. Восемьдесятъ чѣтыры окъ сира.
 11. Одинадцать демерли пшеницы.
 12. Гороху одну демерлию.
 13. Семь окъ воску чистого.
 14. Семьнадцать окъ³⁴⁷ железа.
 15. Семьнадцать окъ тютюну волоского.
 16. Одынь поясъ, за которой цена 2 левы.
 17. Пядесятъ аршинъ холстины.
 18. Одинъ топоръ.
 19. Рубашку мужичу.
 20. Рубашокъ жоночых тры.
 21. Пять локтей сукна простого.
 22. Черчафъ одынь.
 23. Фуста одна.
 24. Денегъ раръ³⁴⁸ 30.
 25. Воловъ 6 зъ возамы.
- Зъ вышеписанных возвращено лошадей 8, жеребцовъ 2, воловъ 6 зъ возамы.

Сандул Босія

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 228, л. 35. Подлинник. Подпись-автограф

³⁴⁷ Слово написано над строкой.

³⁴⁸ Описка, должно быть – пар.

ДОКУМЕНТ № 202

1771 г., декабря 4. – Протокол допроса еврея Абрахама Мордехая Абур Рабена, арестованного в Бабадаге о военных действиях в Бабадаге, Тульче, Исакке; о еврейских погромах, учинённых арнаутами; о пребывании его в везирском лагере в Бабадаге; о количестве турецких войск; о посредничестве английского короля, которое может приблизить мир

1771 года декабря 4-го, взятой въ Бабадахъ жидъ, на чинимыя вопросы отвѣтствовалъ.

Зовутъ его Абрагамъ Морлохаи Абуръ Рабенъ, уроженецъ изъ Царьграда, въ прежнюю турецкую воину выѣхалъ онъ еще въ ребячествѣ съ купцами въ Бѣлградъ и женился тамо перешель въ Видинъ, гдѣ и нынѣ есть жена ево и дѣты. Упражняся въ купечествѣ имѣлъ онъ лавку въ Видинѣ, и двѣ въ Бокурестѣ, въ семь городѣ велъ онъ торгъ лѣтъ десять, привозя изъ Видина турецкія, а туда вмѣсто оныхъ липскія³⁴⁹ товары. При приближеніи росіискихъ войскъ къ Бокуресту, когда ворвались арнауты въ городъ и побивали купно съ турками и жидовъ, то онъ спасая жизнь свою ушелъ с работникомъ своимъ въ Журжу, а товары ево при самомъ ево побѣгѣ арнаутами разграбленны. Въ Журжѣ былъ онъ чрезъ четыре мѣсяца, ожидая времени доколѣ турки пойдутъ въ Бокурестъ, чтобы естли можно отыскать, хотя часть своихъ товаровъ, но когда напротивъ того россияне атаковали Журжу и взявъ предмѣстіе сожгли³⁵⁰, то онъ бѣжалъ въ Рушукъ, и тутъ дождавшись товаровъ изъ Видина, нѣсколко времени торговалъ.

А потомъ поѣхалъ въ Исакчу и продолжалъ спокойно торгъ свой до прошедшей весны, а когда турки пришедшими къ Исактѣ россиянами побѣжденныя при побѣгѣ изъ города разграбили въ числѣ протчихъ и ево товаровъ большую часть, то онъ для пропитанія своего врачевалъ больныхъ и раненныхъ чрезъ четыре мѣсяца, для чего и былъ противъ воли удерживаемъ въ Исактѣ. Въ сие время сожжены турецкія корабли въ Тульчѣ и побиты турки, и тогда слышно было, что визирь приславъ изъ Бабады помощь и самъ скритно приездилъ, с такимъ намѣреніемъ, что когда бы удалось побѣдить россиянь, то онъ бы открылся. А какъ увидѣлъ // побѣжденными своихъ, то и возвратился тотъ-часъ въ главной свои лагерь. Напослѣдокъ улучивъ онъ, Абрагамъ, свободу съ малымъ числомъ оставшихъ отъ разграбленія мѣлкихъ товаровъ переехалъ в лагерь визирской при Бабадѣ бывшей, и безотлучно тамо торговалъ даже до прибытія россиянь.

Коль скоро услышанъ въ лагерь приходъ росіянъ въ Тульчу чрезъ долговременную стрельбу, то посланы были отъ визиря на вспоможеніе воиски до 6 000. Но на половинѣ дороги встрѣтились они с бѣгущимъ пашею и воискомъ изъ Тульчи и возвратились назадъ; не были они перепущены чрезъ мостъ къ визирскому лагеру, но стояли по тульчевской сторонѣ онаго доколѣ увидѣли идущихъ росіянъ, а тогда не взырая на запрещеніе визирское перешедъ мостъ и нимало не остановясь пошли мимо лагеря внутрь Земли. Между тѣмъ по повелѣнію

³⁴⁹ Товары из Лейпцига (?)

³⁵⁰ сожгли.

визиря созывали всѣхъ подѣ санжакъ-шерифѣ. Но онѣ не видѣлъ много ли было въ собраніи, потому что они собирались на горѣ, а онѣ съ протчими купцами находился при лавкахъ въ лоцинѣ, гдѣ слышалъ, что по выстрѣлѣ съ турецкой стороны изъ пушекъ нѣсколько разѣ коль скоро отъ россиянь выстрелѣнь одинѣ залпѣ, то турки и обратились въ бѣгѣ. А онѣ, пригласивъ челоуѣкъ пять жидовѣ, ожидалъ росіиискихъ салдатѣ въ надеждѣ, что не разграбятѣ ево товаровѣ, и позволено будетѣ съ оными итти на сю сторону Дуная, но вмѣсто салдатѣ, когда набѣжали арнауты и зачали убивать жидовѣ, побѣжалъ онѣ въ Бабаду прямо въ жидовской домѣ, и пришедшему въ городѣ первому афицеру явилъся, и по спросу ево показалъ цареградскія дороги, а потомѣ съ войсками перешелѣ въ Измаилѣ. Увѣряетѣ онѣ, что при визирѣ дѣйствительно болѣе сорока тысячѣ турковѣ было, считая купцовѣ и слугѣ всѣхъ большихѣ господѣ при немѣ бывшихѣ, приводя въ доказательство что въ лагерѣ однѣхъ полотокѣ до 20 000 считалось, // а пустыхѣ не только не было, но многія турки и въ шалашахѣ жили.

Всіо что онѣ могѣ между турками прислушать, такѣ только что они всю свою надежду полагали въ Мусюк-оглу. Уверитѣлно говорили они, что онѣ перешелѣ въ Валахію въ числѣ 50 000 самыхѣ лучшихѣ воиновѣ, и что конечно выгонитъ россиянь изъ Валахіи, а сверхѣ того что Мусюк-оглу присылалѣ къ визирю, требуя, чтобы онѣ готовѣ былѣ съ своей стороны переити за Дунай, коль скоро получитъ отъ него извѣстие, что онѣ побѣдилѣ противостоящія ему въ Валахіи войски. А иныя говорили, что Мусюк-оглу или выгонитѣ россиянь или заключитѣ мирѣ, имѣя на сие дозволеніе отъ султана, а кромѣ того сказывалѣ ему Капики Гаяси Маноила-воды, находящеися при визире, что ежели не вступитѣся аглинской (!) король, то долго миру еще не будетѣ, а изъ турковъ большая часть желаетъ онаго, а болѣе сего ни о чемѣ, а паче о намѣреніяхѣ непріятеля ничего онѣ не знаетѣ.

Про магазины же сказываетѣ, что оныхѣ и въ Бабадѣ, кромѣ свозного изъ деревень хлѣба не было для чего и просилѣ визирѣ дозволенія, чтобы зимовать въ Адрианополи, но какѣ ему велѣно оставаться въ Бабадахѣ, то хотя онѣ и посылалѣ по околичнымѣ городамѣ и селамѣ, чтобы свозили хлѣбѣ, но со всѣхѣ мѣстѣ отвѣтствовано, что онаго нѣтъ, а потому и не имѣли надежды прокормить все войско въ Бабадѣ, а послано въ Бѣльградѣ триста пятьдесятѣ мѣшковѣ на покупку въ Цесаріи хлѣба, о чемѣ ему сказывалѣ бѣлеградской жидѣ.

Помета: Писано декабря 7 дня

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.228, л.132–132 об., 160. Делопроизводственная запись

ДОКУМЕНТ № 203

1771 г., декабря 6. Бухарест. – Рапорт генерал-поручика Виллима фон Эссена командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о необходимости нанесения на план, выставленных пикетов и маяков; о просьбе прислать из Генерального штаба офицеров для создания карты Олтении (Крайовского Баната) с окрестностями

Рапортъ

Хотя я и намеренъ былъ употребить господина обѣръ-квартирмистра Нефѣдьева для положения, в силѣ вашего сиятельства повеления, на планъ всехъ учрежденных от меня в передовой страже пикетовъ, и поставленных при нихъ маяковъ, но онъ будучи давно боленъ, и поныне находится еще к скорому выздоровленію безнадежнымъ.

А для того, за неимениемъ къ тому способныхъ ис полковъ дивизи[и] мои афицеровъ, вашего сиятельства асмеливаюсь покорнейше просить: из Генерального штаба, хотя двухъ афицеровъ ко мнѣ прислать, дабы они здѣсь не толко помянутыя посты и маяки на планъ положили, но, чтобъ Краіовскому Банату с околичностями учинили специальную карту, как для предбудущаго употребленія весьма нужную, ибо онои здѣсь и поныне никто не имѣтъ.

Генералъ-порутчикъ фонъ Эссенъ

№ 482

6 декабря 1771 года

Букорестъ

Помета: Подан 8 декабря 1771

Помета: Ордирован 11 декабря

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.241, л.5. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 204

1771 г., декабря 7. Фокшаны. – Рапорт генерал-майора Григория Потёмкина³⁵¹ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о занижении исправниками Молдовы и Мунтении количества заготовленного сена; о ревизии имеющегося сена поручиком Дубовицким и распределении излишков на нужды полков

Рапортъ

Число заготовленного сена въ окружностяхъ Фокшанъ, как на молдавской, так и на мутнянской (!) сторонѣ болѣе нежели нужно для прокормленія воловъ и лошадей идущихъ транспортовъ, ради которыхъ оба Дивана и при-

³⁵¹ Григорій Александровичъ Потѣмкин (1739–1791), князь, с 1784 г. генерал-фельдмаршал; с 1776 г. генерал-губернатор Новороссійской, Азовской и Астраханской губерній, с 1783 г. князь Таврическій, с 1784 г. президент Военной коллегии.

казали исправникамъ имѣть помянутое сѣно въ присмотрѣ. Потому же и оберъ-провіантъмейстеры сего никуда не асигнуютъ. Судя по великому числу сѣна и надобности на какую оно опредѣлено видно, что Дивану меньше показано нежели въ самомъ дѣлѣ есть.

Для того, я покорнѣйше испрашиваю вашего сіятельства повеленія, чтобы какъ Диваны, такъ и провіантъмейстера (!) поручили, находящемуся за правіантъмейстера здѣсь въ корпусѣ порутчику Дубовицкому, всю сѣно осмотрѣть и опредѣля число для воловъ, излишнѣе асигновать въ полки.

Генераль-маіоръ Потемкинъ

Ч[исла] 7-го декабря 1771 году

Фокшаны

Помета: Подан 8 декабря 1771

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.241, л.8. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 205

1771 г., декабря 7. Фокшаны. – Рапорт генерал-майора Григория Потѣмкина командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о выделения сена для нужд полков из дальних цинутов Сейцянь и Прахова; о просьбе, приказать фокшанским и текуцким исправникам, выделить сено из своих цинутов

Рапортъ

Отъ господина оберъ-провіантъмейстера Соколова осигновано³⁵² сено въ полки Сербской и Архангелогородской ись цынутовъ Сеіцянь и Прагова, которыя отъ ихъ кварталъ разстояніемъ сто верст. Далность пути, а особливо затруднѣніе въ полученіи подводъ причиняетъ великую мѣдленность въ доставленіи. А какъ вышеписанныя полки расположены на молдавской сторонѣ, то я покорнѣйше ваше сіятельство прошу Яскому Дивану дать высокое ваше повеленіе, чтобы отъ онаго данъ былъ приказъ исправникамъ фокшанскимъ и текуцким осигнованное число сѣна выставить отъ ихъ цынутовъ. Сѣна же здѣсь такъ много, что за продовольствованіемъ воловъ еще съ излишествомъ достанетъ на полки.

Имѣю честь при семъ представить допросы пойманных на турѣцкой сторонѣ беглыхъ салдатъ, прося резолюціи вашего сіятельства, что съ оными учинить повелите.

Генераль-маіоръ Потемкинъ

Фокшаны

Ч[исла] 7 декабря 1771 году

Помета: Получен 8 декабря 1771

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.241, л.9. Подлинник. Подпись-автограф

³⁵² асигновано.

ДОКУМЕНТ № 206

1771 г., декабря 8. Бухарест. – Рапорт бригадира Андрея Медера командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о сборе армашем Манолакием Гредештаном неполной суммы подати с монастырских цыган; о приказе генерал-майора Александра Замятнина представить необходимую сумму

Рапортъ

Сего декабря 2-го дни, находящеися при Диванѣ армашъ Маналаки Гредештанъ поданнымъ доношениемъ объявляетъ, что в прошломъ [1]769-м году в бытность в Букареште російских войскъ под командою господина генераль-маиора Замятнина, определенъ былъ онъ къ сбору от монастырских цыганъ надлежащей подати, с коихъ ему повелено было собрать тысяча пятьсот левовъ. Но по невозможности в скором времени собрано толко семьсотъ дватцать левовъ, которые отданы в диванскую казну, в чемъ и квитанцию имеетъ, досталныя ж в число тысячи пяти сотъ левовъ, семьсотъ восемьдесятъ собрать не успѣлъ, ибо російскіе воиски из Букарешта по некоторымъ обстоятельствамъ выступили.

А предъ темъ выступлениемъ, помянутой генераль-маиоръ Замятнинъ, не приемля от него никакихъ отговорокъ, приказалъ находящемуся тогда за плацъ-маиора Белозерскаго полку капитану Андрею Травину назначенную сумму непременно взыскать сполна, почему онъ и принужденъ былъ, взявъ от купцовъ на веѣль съ заплаतोю процентовъ то число: тысячу пятьсотъ левовъ отдать оному капитану Травину, в чемъ и данныя две квитанціи представилъ, которые у сего вашему сиятельству подношу. //

Вашему сиятельству о семъ представляя, покорно прошу, с помянутымъ капитаномъ [которой ныне, какъ мнѣ известно, служить майоромъ]³⁵³ Травинымъ повелѣть сделать справку, вышепоказанные денги, были ль имъ приняты и на что употреблены, и естли бѣзъ издержки на казенныя надобности удержены имъ[имъ]³⁵⁴, то взыскать и помянутому армашу возвратить, а будѣ зачтены в какой ни естъ казенной зборъ, то в разсуждени[и] напрасного с него взыскания о возвращени[и] из здѣшнихъ доходовъ снабдить Диванъ повелениемъ, дабы онъ понапрасну сего убытка не могъ претерпевать.

Бригадиръ Андрей Медеръ

№ 155

Въ де[нь] 8 декабря 1771 году

г. Букорештъ

Помета: Подано декабря 21 дня

Помета: Послана справка 1771³⁵⁵ году генваря 25 дня

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.244, л.34–34 об. Подлинник. Подпись-автограф

³⁵³ Часть текста удалена автором рапорта.

³⁵⁴ Часть текста удалена автором рапорта.

³⁵⁵ Очевидно, это описка, и нужно 1772 года.

ДОКУМЕНТ № 207

1771 г., декабря 14. Бухарест. – Рапорт генерал-поручика Виллима фон Эссена командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о составлении плана по укреплению крепости Джурджу; о смете количества строительных материалов и рабочих, необходимых для этого

Рапортъ

На основаніи вашего сиятельства от 3-го декабря подъ № 924-м ордера, по осмотру моему обще з господиномъ генераль-майоромъ и кавалеромъ барономъ Игельстромом крепости Журжи, какія лучшія и надежнѣишія полагаемъ мы здѣлать в неѣ укрѣплени[я], не привязывая болѣе никакихъ войскъ на защищеніе оной, кромѣ гарнизона, и какъ удобнѣе находимъ заградить неприятелю въездъ в заливъ и о прочемъ, обще наше мнѣніе, планъ, з ищислени³⁵⁶ колико и какихъ материаловъ, также и работныхъ людей потребно, у сего на разсмотрѣніе вашему сиятельству имѣю честь поднести.

Генераль-порутчикъ фонъ Эссенъ

№ 489

14 декабря 1771 года

в Букорестѣ

Помета: [Подан] 18 декабря д[ня]

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.241, л.58. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 208

1771 г., декабря 17. Яссы. – Рапорт генерального штаб-доктора Георга фон Аша командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву с просьбой разрешить прислать из Данцига медикамент «Алкоол Ацети» семи тысяч унций для приготовления подкисленного питья для тяжело больных

Отъ арміи генеральнаго штабъ-доктора и Государственной медицинскоѣ коллегіи члена барона фонъ Аша

Покорнѣйшій рапортъ

В сихъ походахъ при ея імператорскаго величества арміи чрезвычайно многіе больные бывали, изъ коихъ часть отъ гниющихъ горячокъ и поносовъ, и часть отъ моровой язвы померли. Въ такомъ нещастіи опыты довольно доказали, что между протчими медикаментами, которые кислые, во оныхъ гниющихъ болѣзняхъ, самую лутчую пользу подаютъ. Но сожалѣтельно, что трудно боляще часто не въ состояніи толь много какъ потребно уксуса пить, которой уксусъ здѣсь противъ другихъ краевъ не очень силенъ; а кислые изъ минераловъ, составленные средства, по ихъ свойствѣ не толь добрую пользу иногда и самой вредъ больнымъ здѣлаютъ.

³⁵⁶ с исчислением.

Принявъ во уваженіе такіе случаи, здѣлалъ я опыты съ полученными изъ Данцига мѣдикаментами тамъ подъ имяннымъ³⁵⁷ Алкоолъ Ацети, господиномъ Еренрейхомъ приуготовленными, въ коихъ я примѣчалъ сїи добрыя качества соединенны, что оныя больнымъ пріятно и въ маломъ числѣ весьма сильно дѣйствуютъ, да что наипаче вредъ минеральную кислоту не имѣетъ.

Для чего ко общей ея императорскаго величества арміи пользѣ симъ вашему высокографскому сїятельству покорнѣйше представить за долгъ почитаю, не соблаговолено ли будетъ повелѣть изъ Данцига прислать Первой арміи въ походную полевую аптеку // во употребленіе, при арміи состоящимъ больнымъ въ Генеральныхъ госпиталяхъ и въ полковыхъ лазаретахъ, по прилагаемой при семъ спецификаціи розныхъ родовъ Алкоолъ Ацети семь тысячъ унцовъ³⁵⁸.

Георгъ баронъ фонъ Аш

Въ Яссахъ

Ч[исла] 17 декабря 1771 года

Помета: Писано генваря 10 дня Бибикову и Ребиндѣру

ЦИАК Украины, ф.246, оп.1, д.244, л.57-57 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 209

1771 г., декабря 20. Бендеры. – Рапорт бендерского коменданта полковника Ивана Коррета генерал-майору Ивану Шиллингу о получении ордера о необходимости отдачи пахарнику сѣрдарю Рышкану обывателей, которые убежали из его владений в цинуте Орхей-Лѣпушна в село Салкуцы и другие сѣла Бендерского уезда; о небольшом количестве населения из числа армян и цыган, и полном отсутствии молдаван, которые останутся в таком случае в Бендерском уезде

От полковника и бендерскаго коменданта Коррета

Рапортъ

Сего декабря 15-го числа ваше превосходительство с повеленіемъ его сїятельства повелевающаго арміею господина генераль-фелмаршела и разныхъ ординовъ ковалера графа Петра Александровича Румянцова ордеромъ предложить изволили.

Естли, когда от погарника сѣрдаря Лапушна Аргѣевскаго Рышкана присланы будут нарочныя для отискания, бежавшихъ из цинутов его управления обыватели, скрывающихся в селе Салкуцахъ и другихъ селенияхъ Бендерскаго уезда, то чтобъ насъ приказать оныхъ отдать безъ всякаго препятствія.

А сего декабря 16 числа от объявленнаго сѣрдаря Рышкана для отискания техъ бежавшихъ присланы сюда нарочныя три капитана валожские, іс коихъ Анофриемъ Костинымъ и признано из находящихся нынѣ в поселеніи Бендерскаго уезда в селе Салкуцахъ. За исключеніемъ бежавшихъ валоховъ 80 человекъ, о которыхъ у сего имянной списокъ представляется; а по объявленію ихъ и состоящего во ономъ селе Салкуцахъ гетмана Яна Иванова, что они из молдавскаго владенія

³⁵⁷ именем, названием.

³⁵⁸ унций.

во упоминаемое село Салкуцы в жителство перешли по своему желанию еще во время турецкаго и ханскаго владения в прошлых [1]768-м и [1]769-м годехъ, где уже и дома свои имеютъ.

А какъ і во всемъ Бендерскомъ уездѣ находятца // те поселяна³⁵⁹, по болшой части вышедшіе предъ симъ изъ Молдавіи, почему и окроме вышеобъявленныхъ жителствующихъ ныне в селѣ Салкуцахъ валохы, у коихъ еще отцы и другіе ихъ сродственники взросли в Салкуцахъ, но толко в давніе времена изъ Молдавіи вышедши были, то и оныя нынѣ тому присланному капитану сказываютца, чтобъ и ихъ в жителство принять в Молдавію, *отъ* котораго капитана і объявлено имъ при томъ, естли они перейдутъ в Молдавію, то даны будутъ на поселение места и земли и впредь на четыре года будутъ *отъ* всехъ податей уволенными.

И такъ, естли всехъ оныхъ признанныхъ и охотою желающихъ в Молдавію преселитца (!) изъ села Салкуцъ, такъ, ежели и в протчихъ селенияхъ ведения Бендерскаго таковыя *ж* найдутца предписанному сердарю Рышкану отпустить, то в Бендерскомъ уездѣ поселянъ оставатца будетъ толко изъ армянъ и цыганъ малое число, а изъ валоховъ неупователно, чтобъ, хотя и малая часть оstattца могла. Потому что и окроме вышеписанного нынѣ, по слабости ихъ привычке, чинять изъ своихъ селений частые побѣги, и такъ по такимъ обстоятельствамъ и все ихъ селений оstattца могутъ пустые, почему впредь тогда и повеленными *отъ* его сиятельства в поправлений здѣшней крепости городовыми работами исправлятца будетъ некемъ, также и в протчіе командирований по повелениямъ главной команды подводить собирать будетъ не *откуда*, какъ то // і нынѣ изъ командированныхъ с подводами на учрежденныя станци[и] для доставления со аммуничными вещами транспортомъ многие изъ своихъ селений изъ числа техъ признанныхъ учинили побѣгъ.

В такомъ случаѣ вашего превосходительства симъ представляя, прошу вышеобъявленныхъ оказавшихся нынѣ в жителствѣ в селѣ Салкуцахъ, такъ, естли и другими сверхъ сего посланными двумя капитанами в протчихъ селенияхъ ведения Бендерскаго валоховъ, какъ признавающихся ими, такъ и по обольщению ихъ желающихъ охотно перейти в Молдавію техъ, кои еще в давніе времена изъ Молдавіи вышедши і здѣсь во время турецкаго и ханскаго владения жителство в Бендерскомъ уездѣ имели, повелено ль будетъ реченному сердарю Рышкану отпустить или нѣтъ, ѿ учинений ѿ томъ главнокомандующему арміею его сиятельству господину генераль-фельдмаршелу и разныхъ ординовъ ковалеру графу Петру Александровичу Румянцову представления на которое и смею *отъ* вашего превосходительству ожидать резолюціи.

А оказавшіяся в числѣ вышеписанныхъ два человека валохъ, пришедшіе в жителство во упоминаемое село Салкуцы изъ Молдавіи, по взятіи уже Бендерской крепости нашими войсками в нынѣшнемъ [1]771-мъ году, то оныя реченному капитану *отданы*, о чемъ вашему превосходительству рапортую.

Полковникъ Иванъ Корретъ

20-го декабря 1771 году

Бендеры

Помета: Полученъ декабря 20 дня 1771 года

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 245, л. 4–4 об., 9. Подлинник. Подпись-автограф

³⁵⁹ поселяне.

ДОКУМЕНТ № 209 А

1771 г., декабря 20. – Именной список волохов, пришедших в село Салкуцы Бендерского уезда

№	Класс	Учебник	Содержание	Вид	Время
1	1	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1741
2	2	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1742
3	3	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1743
4	4	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1744
5	5	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1745
6	6	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1746
7	7	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1747
8	8	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1748
9	9	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1749
10	10	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1750
11	11	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1751
12	12	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1752
13	13	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1753
14	14	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1754
15	15	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1755
16	16	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1756
17	17	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1757
18	18	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1758
19	19	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1759
20	20	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1760
21	21	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1761
22	22	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1762
23	23	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1763
24	24	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1764
25	25	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1765
26	26	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1766
27	27	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1767
28	28	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1768
29	29	Павел - Костя	Павел - Костя	Безопасно	1769

[illegible]

№ 60 маж хуб уб	Ска сабуцъ ба ло си	Смоторо по дѣ мѣта и хѣли а ошѣта нѣмѣно нѣмѣ давиѣ першѣхъ.	8
70 71 72 73 74 75 76 77 78	мѣтѣмъ - мѣтѣмъ а - мѣтѣмъ - мѣтѣмъ а - мѣтѣмъ - мѣтѣмъ а - мѣтѣмъ - мѣтѣмъ а - мѣтѣмъ - мѣтѣмъ а - мѣтѣмъ - мѣтѣмъ а - мѣтѣмъ - мѣтѣмъ а - мѣтѣмъ - мѣтѣмъ а - мѣтѣмъ - мѣтѣмъ а -	онѣмъ вѣдѣмъ по не рѣмъ вѣдѣмъ по не вѣдѣмъ по не вѣдѣмъ по не вѣдѣмъ по не вѣдѣмъ по не вѣдѣмъ по не вѣдѣмъ по не вѣдѣмъ по не	бѣдѣмъ
79 80	мѣтѣмъ - мѣтѣмъ а - мѣтѣмъ - мѣтѣмъ а -	мѣтѣмъ по дѣ мѣта и хѣли а ошѣта нѣмѣно нѣмѣ давиѣ першѣхъ.	
поковѣмъ маж дѣмъ			

ДОКУМЕНТ № 210

1771 г., декабря 22. Яссы. – Донесение писаря Дивана Молдовы Штэфана Зэгрюну (Степана Зетренула) командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о содержании в Яссах под караулом сборщиков вадрарита, посланных мунтенским господарем Манолаки-водэ; о смерти одного из них; о просьбе выпустить их на волю

От Степана Зетренула, писаря диванского

Содержащесь в неволѣ, под карауломъ здесь, боєранаши³⁶⁰ зъ Волоскои Землы, которые находилысь в службѣ при господару букурескому Манолакыю-водѣ; и по повелѣнью его посланны были въ цынуть Олту³⁶¹ зѣборшчыкамы вадрарыту, и тамъ оныѣ пойманы трехъ³⁶² валентирами, въ коихъ³⁶³ отъобравши лошады, одежу и денгы представили ихъ въ Букурешты, и тамъ содержаны немалое время. И отътудова зѣ другымы арестантантамы (!) присланы зѣдесъ въ Яссы тры маложивыѣ, а четвертой зѣ нужды на дарозѣ померѣ. И по такой причине содержатся под карауломъ назадъ тому три месяцы, съ которыхъ вышепомянуты[й] одынъ братъ мои родной Радуканъ Поенарѣ, другои швагир Стоянѣ Гирба и Радулъ Плопѣ, изъ-за Олты.

Того рады, упадаю къ стопамъ и слезно прошу вашего сиятельства показать съвое милосердыѣ на бѣдныхъ женщынъ и детеи-сиротѣ, уволить ихъ съ-под караула, за которыхъ я споручаюсь, а за мною поставлю поруку честныхъ людеи, а за показанну милость бѣдные должны Господа Бога молить.

Въсенижайшый рабѣ, [подпись румыно-кириллической редакцией]³⁶⁴
Ч[исла] 22 декабря 1771 году

ЦИИАК Украины, ф.246, оп.1, д.228, л.161. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ 211

1771 г., декабрь. – Донесение поверенного [маркитанта] Лейзера Абрамовича, Гецеля командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву с просьбой выделить лошадей для поставки в магазины Молдовы и Мунтении провианта

Жида Гецеля отъ повѣреннаго Лейзера Абрамовича
Покорное доношеніе

В постановленіи в здѣшней Яскои, Бѣндерскои, Романскои, Магилевскои, тожъ и Букарешскои магазинны правиянта, муки и крупъ; отъ магазинна в другои к лутчѣму распорядженію в переездѣ своими лошадами я управится не могу.

³⁶⁰ боеринаши.

³⁶¹ Слово написано над строкой.

³⁶² тремя.

³⁶³ боеринашей.

³⁶⁴ Ștefan Zăgreanu, diiac de Divan = Штэфан Зэгрюну, диванский писарь.

Того ради, вашего высокографского сіятелства всепокорнѣйше прошу о даче ис почтовых на три лошади з заплакою указных прогонов для вѣрнеишего успеха и лутчаго отъ одного в другой распоряженія, подорожной.

[подпись на идише]

Декабря «__» дня 1771 года

Помета: Дана подорожная 20 декабря

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.241, л.73. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 212

1771 г., декабрь. Бухарест. – Доношение переводчика Ильи Давидовича генерал-поручику Виллиму фон Эссену о его службе волонтиром в Чёрном гусарском полку; о службе при валахском спэтаре Штефане Топличану из-за знания русского и молдавского (румынского) языков; о просьбе наградить его за заслуги

Доношение

Родомъ я славено-сербской наци[и] Турецкой области города Любина и, по своему желанию въ [1]760-м году, вышелъ в Расию и жилъ на поселени[и] в Новоросиской губерни[и] купеческимъ промысломъ. А по начати[и] турецкой войны по усердному моему к службѣ ея императорскаго величества желанию, оставя свои промыселъ, пошелъ волонтеромъ при Черномъ гусарскомъ полку в Первою армию, и былъ до взятъя Хатина. А с того времени нахадился волонтеромъ же при обретающемся в Валохи[и] корпусе и по завладени въ [1]770-м году русскими войсками города Букареста все находившиеся во оном бояре разехались по разнымъ местамъ, а толко остался одинъ спатаръ Топличанъ, каторой тогда и употребленъ былъ к доставлению всего нужнаго для войскъ ея императорскаго величества, по строгости тогдашнихъ обстоятельствъ.

То тогда, по знанию моему росискаго и валожскаго языковъ, для техъ нужныхъ отправлени и к вспоможению ему, господину спатарю, угаварилъ онъ меня быть при немъ, к чему я охотно приступилъ и во всемъ старался исправлять порученное на меня в переводахъ с моим рачениемъ. Того жъ году ноября 10-го, по прозбе ево господина спатара Топличана, по повелению его сиятельства великоповелительнаго господина генераль-фелтмаршала командующего Первою арміею, остался я при немъ же, господине спатарѣ, и в далное такихъ же дель отправлени, при чемъ от его сиятельства я обнадеженъ быть не оставленнымъ за мою службу.

И такъ, нахадя³⁶⁵ я с нимъ спатаремъ при Второи дивизи[и], у главныхъ камандировъ на всякои часъ исполнениемъ продолжалъ все препоручения с непрестаннымъ // маимъ рачениемъ, хатя оныя немалои трудности по обстоятельствамъ, какиѣ чрезъ прошедшаю компанию требовали. И былъ со онымъ при главнокомандующихъ при всехъ с неприятелемъ тои дивизи[и] произшествіяхъ

³⁶⁵ находясь.

и, наконецъ, при совершенной побѣдѣ онаго въ 20 день октября сего году и до вступления той дивизи[и] в зимнія квартиры, не отлучаясь от него спатаря ни на малой часъ, употребляемъ будучи, при том, иногда, и по секретнымъ к переводу деламъ.

Ваше высокопревосходительство, со времени камандавания своею тою дивизіею о мои службу сведомы бытъ соизволите, и какъ я все то время многотрудную службу несъ со всякою ревностію, и напроотиву того без всякаго награжденія и содержась в семъ собственном от себя. То, дабы я не оставленъ былъ без аванжау нижайше вашего высокопревосходительство прошу о милости к его высокографскому сиятельству рекомендаціи и представленіи[и] о сем.

К сему даношению Илія Давидовичъ руку приложилъ

Ч[исла] «___» декабря 1771-го году

Городъ Букарестъ

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.245, л.7-7. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 213

1772 г., января 3. Ботенешты. – Рапорт подполковника Владимира Розена³⁶⁶ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о перевозке оружия и амуниции его полка в Польшу; о взятии для этого телег у обывателей в Мунтении и Молдове; о просьбе выдачи исправниками фуража и сена для лошадей

От подполковника и ковалера Розена

Рапортъ

В силѣ повеления вашего сиятельства, какъ я с Венгерскимъ гусарскимъ полкомъ из деревни Букова, где оной полкъ квартировалъ, выступилъ в Полщу, то под свозъ имеющихся при полку оставшихъ отъ несостоянія ныне убылых, умершихъ и бежавшихъ нижнихъ чиновъ комплекта оружейныхъ и аммуничныхъ вещей взимаемы были мною в Мунтяніи обывательскіе подводы. Которыхъ повелениемъ вашего сиятельства в Молдавию брать запрещено, то исполняя оное, приближаясь к Фокшанам, рапортомъ моимъ просилъ господина генераль-майора и ковалера Григорья Александровича Потемкина техъ мунтянскихъ подводъ о сменѣ молдавскими.

Толко здѣшней молдавской исправникъ техъ подводъ, по притчинѣ, что уже более ста оныхъ в разныя команды въ Мунтянію отдалъ, переменить не хотѣлъ. Дабы, я в повеленномъ от вашего сиятельства марше не имѣлъ далней остановки, принужденъ былъ взять смелость мунтянскіе подводы [и] перевезть за Фокшаны [на] пятнатцать верстъ до деревни Ботинешты.

³⁶⁶ Владимир Иванович Розен (1742–1790), барон, генерал-поручик. Во время русско-турецкой войны 1768–1774 гг. был при взятии Хотина, Журжи, в сражении при устьѣ Яломицы, на Дунае, у Гирсово, Базарджика, под Козлуджей, Шумлой. Закончил войну под Силистрией. Полковник Острогжского гусарского полка с марта 1774 г. Командир Кубанского егерского корпуса.

А здесь и вблизи лежащих около оной деревняхъ, собравъ возможное число молдавскихъ, подѣ вышеписанную аммуницію, подводѣ, перемѣняя оныѣ, отпуща мунтянскіе подводѣ все, по данному маршруту следую. Чтобъ же въ случаѣ отъ мунтянского исправника за провозъ ихъ подводѣ за Фокшаны, какой на меня к вашему сиятельству жалобы не подошелъ х какому *ответу*, об ономъ чрезъ сіѣ, по какимъ обстоятельствам оное мною учинено, вашему сиятельству в покорности моѣ рапортую.

А дабы и здѣсь, в Молдави[и], по маршруту // і ценутовъ отъ исправниковъ во взяте мнѣ для предъявленной надобности обывательскихъ тритцати подводѣ, равно для государевыхъ строевыхъ и подѣмныхъ лошадей зѣрна и сѣна я препятствія не имѣлъ, об ономъ покорнѣише прошу вашего сиятельства повелѣніемъ меня снабдить.

Подполковникъ Владимиръ баронъ Розенъ

Ч[исла] 3-го генваря 1772 году

Дѣревня Ботенѣшты³⁶⁷

Помета: Ордиоровано 4 генваря

Помета: Подан 4 генваря

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 313, л. 28–28 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 214

1772 г., февраля 29. Фокшаны. – Письмо генерал-майора Григория Потёмкина командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о просьбе Якова Маруция освободить, содержащегося в Бухаресте Османа-агу Видинского; о просьбе принять сына боярина Стана Жіяна прапорщиком в Волоской гусарской полк

Сіятельный графъ!

Милостивой государь!

Маркизь Маруціи, министръ нашего двора, проситъ меня писмомъ своимъ о увольненіи, взятаго въ Краіовѣ Османа-аги Видинского, которой находится въ Букорештѣ. Я поручилъ Петру Ивановичу Милисину, писанное ко мнѣ отъ господина Маруціи писмо вашему сиятельству представить и его жъ просилъ увѣдомить меня какое вашего сиятельства на сіѣ соизволеніе будетъ.

Милостивой государь я уже просилъ вашего сиятельства о опредѣленіи въ службу сына боярина Стана Жіяна, тепѣрь еще покорнѣише прошу, чтобъ принятъ былъ онъ прапорщикомъ въ Волоской гусарской полкъ, будучи навсегда съ неполебимой³⁶⁸ преданостію.

Вашего сиятельства, милостиваго государя,
покорнѣйши[й] слуга Г. Потемкинъ

³⁶⁷ Слово правлено.

³⁶⁸ Очевидно должно быть – «непоколебимой».

29 февр[аля] 1772 года]

Фокшаны

Помета: Подано 4 марта 1772

Помета: В Бечь писано 6 марта

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.326, л.17. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 215

1772 г., марта 12. Роман. – Рапорт секунд-майора Спиридонова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о требовании подвод для рекрутских партий, прибывающих в Роман; об отсутствии свободных подвод и людей в Романском цинуте, поскольку все высланы на Серет для постройки судов; о поиске подвод для перевозки провианта и больных в других местах

От секунд-майора Спиридонова

Рапортъ

Прибывающия в Роман рекрутския разныхъ полковъ партіи требуютъ от меня, по даннымъ имъ наставлениямъ, под отвозъ техъ рекрут экипажа и провианта из обывательскихъ немалого числа подводъ, которыхъ ни под какимъ образом, да и в скорое время, по отдаленности селъ и деревень, а паче за разобраніемъ мимо проходящими командами выслать не можно; а Романовскаго цинута по объявленію исправника, обыватели все высланы к строящимся по Серету судамъ; а протчихъ цинутовъ бес повеления не дают (состоящия ж по станціям подставныя для доставления 2-и девизіи к полкамъ аммуниционныхъ вещей подводъ, почти ныне должны находитьца праздными)³⁶⁹ по притчинѣ, что уже // многое число оныхъ проследовало, а впрѣд к прибытію надежды нѣтъ; да хотя и будет, не болѣе от трехъ полковъ; в таком случіи³⁷⁰ вашему высокографскому сиятельству симъ покорнейше представя испрашиваю, не соизволите ль повелѣть для скорѣйшаго рекрутскихъ партей к полкамъ доставления; к поклаже ихъ экипажа; также провианта, да и под больныхъ подводъ давать ис подставныхъ, по почтамъ кои возятъ аммуницію, дабы за неимениемъ, а обывательскихъ за неотысканиемъ, в неотправленіи остановки и промедления в марше быть не могло, о сѣм покорнейше прошу меня снабдить резолюціею.

Секунд-майоръ Спиридонов

Ч[исла] 12 марта 1772 году

Романъ

Помета: Писано марта 15 дня

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.327, л.45. Подлинник. Подпись-автограф

³⁶⁹ Скобки в тексте документа.

³⁷⁰ случае.

ДОКУМЕНТ № 216

1772 г., марта 13. [Яссы]. – Протокол допроса австрийца Франца Герцога в Диване Молдовы, в котором рассказывается о его службе в австрийской пехоте; о его дезертирстве в Трансильванию и дальнейших скитаниях во Франции, Испании, Португалии и Австрии; о пребывании в услужении у поручика Харьковского гусарского полка Ивана Германа; об аресте его этим поручиком и доставлении во Львов; о его просьбе принять на службу в Венгерский гусарской полк

1772 году марта 13 дня в Молдавскомъ Диванѣ цесарецъ Францъ Герцыгъ допрашиванъ и показалъ.

Родился онъ в Цесари[и], в городе Сѣмиградском, католического закону, от роду ему дватцать девять лѣтъ.

Прѣд симъ находился в цесарской службѣ в-ынфантери[и] в полку графа Надажди, из котораго тому лѣтъ с одинатцать бежал и жилъ несколько в Трансильвани[и], в своемъ доме, но не предвидя никакого способу и своему укрывательству бежал во Францію, гдѣ жил два года в разныхъ мѣстах, а оттуда перешедши в Гишпанию, также прошетался года с полтора. Напоследокъ, из Португалии[и] моремъ обратно возвратился в Цесарию и жил в разныхъ мѣстах, имѣя во все то время пропитание от своихъ трудовъ, в которыхъ обращался, по знанию делать позумента³⁷¹.

По прибытии[и] же Росииской арми[и] в Полшу онъ вышелъ туда же и жил Харьковскаго гусарскаго полку у порутчика Ивана Германа года с полтора; но онои порутчикъ, не знавъ для чего, взявъ у него лошадь со всемъ приборомъ и доставил за карауломъ в городъ Львовъ, гдѣ и содержался семь месяцевъ. А потомъ бывшаго тамъ покойнаго господина генерал-порутчика и ковалера фон Эссена жена взяла к себѣ во услужение, которую онъ просилъ об отпускѣ ево к арми[и] для опредѣления в гусарскія полки, почему и уволенъ былъ без всякаго писменнаго вида. Но, не явился во Львове к тамошнимъ воинскимъ командамъ, затѣмъ что велено от нее госпожи генералши бывшему при покойномъ еѣ супругѣ старшему адъютанту, неизвѣстно о имени и фамилии[и] ево, доставить к арми[и]. С которымъ, хотя и поехал, но, по прибытии[и] въ Хотинъ, реченной адъютантъ тамъ ево оставилъ, не по собственному ево желанію, а по своему одному произволу и воли, не хотя при себѣ ево вести далѣе, а велѣл итти куда хотѣл. Почѣму онъ намеренъ былъ явитца у хотинскаго каменданта, но ко оному от таковыхъ допущенъ не былъ, для чего напоследокъ хотя пробратца въ Ясы, пошелъ в Молдавію и пришелъ въ мѣстечко Сочаву, гдѣ явился у исправника, а онои прислалъ ево сюда въ Ясы.

Беглыхъ росиискихъ военныхъ чиновъ не видалъ, и гдѣ пристанище имѣютъ не знаеть, то ж грабительствъ и смѣртныхъ убивствъ не чинил и показал самую сущую правду, и ныне просить о опредѣленіи[и] ево в службу ея императорскаго величества в Венгерской гусарской полкъ.

Помета: Ордиrowано 19 марта

Дапрашивалъ порутчикъ Александръ Гавриловъ

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.191, л. 206. Делопроизводственная запись

³⁷¹ позументы.

ДОКУМЕНТ № 217

1772 г., марта 15. Бухарест. – Рапорт бригадира Андрея Медера командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о взятии подпоручиком Ханыковым в селе Градище денег для покупки телег и верёвок; о розыске его по пути из Фокшан до Бырлада для возврата денег обывателям

Рапортъ

По репорту от находящейся на Рымнинской станции к смотрению и препровождению следующих са амуницією транспортов Тенгинского пехотного полку подпоручика Сапожникова, что по смене он бывшего на той станции того ж полку прапорщика, которой отставленъ подпоручиком, Ханыкова, спустя несколько время известился о нем Ханыкове, что оной деревни Градище со обывателей собралъ денегъ 60-т левовъ, чтобы на покупку для станций телегъ и веревковъ, в чем данную от него, Ханыкова, обывателям расписка ко мне представлена, я дал ему подпоручику Сапожникову повеление, чтоб онъ конечно старался чрез посланного догнать его, Ханыкова, и взятые денги взыскав, возвратитъ обывателям с роспискою, которой 14 сего месяца репортует, что посланные от него из местечка Фокшан до Берлада и далѣе доезжали, но не нашли. В таком случаи представя вашего сиятельства покорнейше прошу, дабы бедные обыватели сего напрасного отягощения не понесли, какі помянутой подпоручикъ назначеннаго на границе к Полше карантинного дому не минуеъ, о взыскани[и] с него сказаннаго числа денегъ, кому надлежитъ дать вашего сиятельства повеление.

Бригадиръ Андрей Медеръ

№ 1285

Ч[исла] 15-го марта 1772 году

г. Букоreshть

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.361, л.19. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 218

1772 г., марта 27. Хушь. – Рапорт полковника Сергея Меншикова³⁷² генерал-поручику Ивану фон дер Фелдену об аресте и проведении следствия над бродским евреем Якубом, который, будто бы, совершал грабежи евреев местечка Килия, во время их турецкого плена и после взятия местечка российскими войсками

От полковника князя Меншикова

Рапортъ

³⁷² Сергей Александрович Меншиков (1746–1815), князь, сенатор, генерал-поручик, действительный тайный советник. Участник сражения при Ларге в июле 1770 г. С июля 1770 г. полковник Санкт-Петербургского пехотного полка; с 1778 г. генерал-майор и флигель-адъютант; с сентября 1786 г. генерал-поручик.

Во исполнение вашего высокопревосходительства съ повелением его сиятельства высокоповелевающего армиєю господина генерал-фельдмаршела и разных орденовъ кавалера графа Петра Александровича Румянцева производимое при Санктъ-Петербургском пехотном полку над бродским жидомъ Якубомъ въ учиненном им бывшим в полону турецкомъ и, по взятии Килиі, освобожденным жидамъ, якобы съ помощью некоторых воинских чиновъ грабительстве совсемъ оконченное еще до получения упоминаемого ордера по-прежнему вашего высокопревосходительства повелению одними наличными // просителями присланными от ясакаго каменданта господина полковника Роткерха зъ заключенным на основаніи законовъ над винными мнениемъ следственное дело на рассмотрение и куды следуетъ къ отсылке при семъ вашему высокопревосходительству представить честь имею, подсудимыя ж за конвоемъ отправлены, а какъ на производство того следствия от полку Санктъ-Петербургскаго взято и издержено бумаги пищеи белой шесть дестей, то прошу о взыскани[и] за оную с просителя, по покупаемой въ Ясахъ цене денегъ семидесять пяти копеекъ представить, да упоминаемому жиду Якубу Шліомовичу, в силе главной каманды повеления выдано на пропитание в разное время ис полковой суммы денегъ дватцать четыре рубли пятнатцать копеекъ и им же, Якубомъ, забрано у состоящих при полку Санкт-Петербургскомъ маркитентеровъ со время // посажения его под караул до воспоследования объявленнаго о выдаваніи ему на пропитаніе денегъ повеления, разныхъ съестныхъ припасовъ на тритцать одинъ рубль, о коихъ также прошу вашего высокопревосходительства куда надлежитъ представить же.

Полковникъ князь Меншиковъ

Ч[исла] 27-го марта 1772 году

М[естечко] Гушъ³⁷³

Помета: Полученъ марта 30 дня. Исполнено.

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.191, л.481–481 об., 502. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 219

1772 г., апреля 7. Буззо. – Рапорт подпоручика Апшеронского пехотного полка Рарога командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об отсутствии на почтах в местечке Буззо подвод, которые все были отвезены в местечко Рымник; об отсутствии подвод и в местечке Рымник; о просьбе не налагать на него взыскание

Рапортъ

От следующего в тракте ис Києва в Первую армию с рекрутами Апшеронского пехотного полку подпорутчика Рарога

³⁷³ Хушъ (Huși).

Прежде по данному вашему сиятельству *от* меня рапорту из местечка Фокшан, прибыл я с командою во местечко Бузовъ, сего апреля 6 дня. И как, по прибыти[и] во оное местечко на почту, где требовал подвод, испрашивая мужиков, кто при оной почте состоить, капитанъ или какой поставленной на залоге солдать. На что оныя мужики объявили, какъ при почте капитана и залого, тож и подводъ нетъ, а было послано *от* меня вперед на другую почту, тож и ко исправнику здешняго цынута. На что и объявлено, как на почте, так и *от* исправника: подвод нигде не имейтца, а прежде взятыя подводы // с почты выслали до местечка Рымника, а как во оном м-ке Рымнике на почте подводъ не имелос, и за не имением подводъ были видены³⁷⁴ до вышеобъявленного местечка Бузова.

Того ради, прошу вашего сиятельства, естли я за оным умедлю, не взыскано б было на мнѣ, о чем сим вашему сиятельству и рапортую.

Подпорутчикъ Рарогъ

Ч[естечко] 7-го апреля 1772 году

М[естечко] Бузов

Помета: Получен апреля 10

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 330, л. 14–14 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 220

1772 г., апреля 26. – Ордер бендерского коменданта полковника Ивана Коррета капитану Гречникову об отправке в Калюс команды военных и работников-молдаван с подводами для сплавления строительного леса в Бендеры; выделении денег для оплаты работ молдавским рабочим и расценках за день работы; о нечинении обид местным жителям по пути следования в Калюс

Ордѣръ

Господину капитану Гречникову

В сходствие повеления Главной команды командированы ваше благородия Полской облости в местечко Калюсъ для сплачивания и сплавления³⁷⁵ в Бендеры оставленного тамъ в прошлом [1]771 году господиномъ секунд-маиоромъ фонъ Преториусомъ казенного лесу, а в команду вашу *от* пехотных Елецкаго и Танбовского полковъ оберъ-афицеръ одинъ, ундеръ-афицеръ одинъ, капраль одинъ, цырюльникъ одинъ, барабанщикъ одинъ, редовыхъ восемьдесятъ три, *от* артилерицкои³⁷⁶ капраль одинъ, фузелеровъ два (и инженерной командъ пионеръ одинъ), да Бендерского ведомства волоховъ с подводами шеснатцать, пешихъ семдесятъ. И для того, получа сѣи, и зобравъ (!) вышеписанную команду следовать в помянутое местечко Калюсъ, а по прибыти[и] туда находячегося тамъ у смотрения того лесу прапорщика Глотова и с-ымеющеюся при немъ

³⁷⁴ выданы.

³⁷⁵ сплачивания и сплавления – сбивания леса в плоты и сплавления вниз по реке. Далее эти слова и производные от них не оговариваются.

³⁷⁶ от артиллерийской команды.

командою, такожь и казенной лесъ *от* него, прапорщика, в ведомство свое принять и по принятии[и] рекомандую приложить свое всекраинѣе старание, какъ наискорѣя оной лесъ, не упущая нынешняго сплавления времени сплатить, а какъ скоро начнете сплавивать, то изволите приставить к плотамъ пристойной короуль (!), коему приказать за теми плотами имѣть всекраинѣишѣе смотрение, дабы чрез несмотрени[е] какимъ случаемъ или незапного прибавления в реке Днестрѣ воды, унести не могло, что полагается на ваше попечение и *ответъ*, по сплавчвани[и] жъ всего лесу со онымъ немедленно в Бендеры следовать во время вашего следования Днестромъ есть где найдите³⁷⁷ по берегамъ реки Днестра из уплывшего в прошломъ году во время разбития // бучю (!) платовъ казенной лесъ забирая с собою сплатит в Бендеры.

На заплату *ж* рабочимъ людямъ заработныхъ денегъ принять *от* находящегося при Бендерской каменданской канцелярии[и] *от* прапорщика и казначея Муратова денежной казны двести рублей, ис коеи темъ рабочимъ волохамъ за те толко дни, когъда они в работе находятся будутъ без всякой удержки в каждой день с подводою по десяти копѣекъ, а пешему по пяти копѣекъ записывая в расходъ с подлежащими росписками выдать, а на записку оной денежной казны в приходъ и расходъ за шнуромъ и моею печатью тетрадь у сего прилагается.

Если жъ, в случае паче чаяния, из отправленныхъ с вами Бендерского округа обывателей утечки и люди, по числу плотовъ, недостатка то в нужномъ случае к сплавлению изволите в следовани[и] требовать начлѣгъ до начлѣга из лежащихъ по берегу реки Днепра³⁷⁸ деревень *от* тамошнихъ провителеи и губернаторовъ с такою заплаатою и з запискою с росписками в расходъ, какъ и прочимъ в день по пяти копѣекъ, толко с темъ, чтобъ при требовани[и] оныхъ обывателямъ обид и налоговъ какихъ чинено не было, сколько жъ оставленного в местечке Калюсе господиномъ майоромъ Преториусомъ казенного леса и какихъ сортовъ имѣища о томъ у сего ведомость, такжъ кто имянно и какихъ селъ пешия или с подводами волохи командированы имянной список у сего прилагаетца³⁷⁹, а на воинскихъ чиновъ подлежащей имъ провиантъ поданнымъ вамъ атестатамъ требовать из ближайшихъ магазиновъ в протчемъ рекомандую в следовани[и] вашему обывателямъ обидъ, налогъ (!) не чинить, тожь и безденежно ничего, да и за денги // насилно, без настоящей цены, не брать и команду свою до того не допускать, что все состоитъ на вашемъ попечени[и] и в случае какого несмотрения и *ответе*.

апреля 26 дня 1772 году

Полковникъ и комендантъ Иванъ Корретъ

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.331, л.74–74 об., 99. Подлинник. Подпись-автограф

³⁷⁷ найдёте.

³⁷⁸ Описка, нужно – Днестра.

³⁷⁹ Список не публикуется.

ДОКУМЕНТ № 221

1772 г., мая 8. Измаил. – Рапорт капитана Ивана Исленьева командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о совершённых астрономических наблюдениях в Бендерах, Килие, Измаиле; о планируемых наблюдениях в Брэиле, Бухаресте и Яссах при сохранении устойчивой ясной погоды

Отъ посланного отъ Академіи наукъ обсерваторомъ капитана Ивана Исленьева

Всепокорнѣйшій рапортъ (!)

Какъ только отъ вашего высокографскаго сіятельства прошлаго 1771 года октября 17 числа я принялъ открытое повеленіе, то отправился въ Бендеры, гдѣ, по благополучной тогда погодѣ, учинилъ въ короткомъ времени совершеннѣйшія астрономическія наблюдѣнія. По окончаніи оныхъ, по повеленію вашего высокографскаго сіятельства отправился я въ Аккерманъ, гдѣ въ ноябрѣ и декабрѣ месяцахъ, въ которые только должно было быть наблюдѣніямъ, и въ которые по временамъ расположился, окончать всѣ наблюдѣнія въ Бесзарабіи (!), бывшая тогда худая осенняя погода и въ одномъ Аккерманѣ не допустила учинить совершенныхъ наблюдѣній.

А какъ, по предписанію отъ Академіи // наукъ, оноѣ мѣсто в разсужденіи приморскаго положенія для совершенства географіи весьма нужно есть; посему принужденнымъ себя нашелъ ожидать будущихъ совершенныхъ наблюдѣній до марта и апрѣля месяцевъ, по причинѣ, что въ генварѣ и февралѣ месяцахъ, исключая бывшую худую погоду никакихъ наблюдѣній не имѣлось; но между онымъ продолжалъ одинъ метеорологической журналъ.

А какъ только въ апрелѣ месяцѣ наступила благополучная погода, то въ городѣ Аккерманѣ всѣ наблюдѣнія совершенно окончалъ, послѣ оногo въ городѣ Килии въ нынѣшнемъ майѣ месяцѣ тожъ учинилъ, а нынѣ остановился въ Измаиловѣ, гдѣ, по благополучной погодѣ, надлежитъ окончать наблюдѣнія въ нынѣшнемъ же майѣ месяцѣ.

По окончаніи оныхъ вашему высокографскому сіятельству всенижайше доношу, что въ Молдавіи и Валахіи остались только города Браиловъ, Бухарестъ, и послѣднія Ясы, въ которыхъ, в разсужденіи нынѣшней лѣтней благополучной погоды всѣ наблюдѣнія можно окончать въ непродолжительномъ времени, о чемъ вашему высокографскому сіятельству всепокорнѣйше рапортую (!).

Капитанъ Иван Исленьевъ

мая 8 числа 1772 года

Измаиловъ

Помета: Получен 10 мая 1772 году

ЦИАК Украины, ф.246, оп.1, 360, л.37–37 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 222

1772 г., мая 25. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командиру Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о представлении на утверждение ему, назначенных в департамент великого вистиария второго и третьего вистиариев, а также вистиарского логофета

Рапортъ

Великой вистиари[й] князь Кантакузинъ поданнымъ рапортомъ объявилъ, что по обычаю и обрядамъ здешней Зѣмли, при бывшихъ здѣсь господаряхъ находились в вистиари[и] для исполнения всякихъ нужнейшихъ делъ, положенныя по кондикѣ чины: второй и третей вистиари[и], да вистиарской лагофетъ, которыхъ нынѣ не состоитъ, затемъ что бывшiя в тѣхъ чинахъ в первыхъ дву[х] классахъ выбыли до прибытия еще нашихъ войскъ въ Ясы, да и последней вашимъ сiятелствомъ произведенъ великимъ комарашемъ³⁸⁰.

А какъ сiи чины для вспомошествования ему по возложенной на него должности к самоскорѣйшему исполнению по ево департаменту делъ весьма нужны, то онъ выбравъ способныхъ и знающихъ и[з] здѣшнихъ людей представляетъ о определени[и] вторымъ вистиариемъ Димитракия Вырѣнова, лагофетомъ-де вистиария Георгия Карпа, третьимъ вистиариемъ Лупула Накула; но я, не имевши о производствѣ таковыхъ чиновъ отъ вашего сiятелства повеления, а поелику оне в прошедшiя времена производствомъ зависили отъ бывшихъ здѣсь господарей, то об ономъ в разсмотрѣние вашему сiятелству чрезъ сие представляю.

Генераль-маiоръ Александръ Римской-Корсаковъ

№ 348

Ч[исла] 25 мая 1772 году

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 331, л. 62–62 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 223

1772 г., мая 27. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командиру Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о просьбе медельничера Василякия уплатить деньги за взятое у него железо для починки обозов и господарских пушек, о чѣм у него имеются квитанции

Рапортъ

Рапортомъ моимъ отъ 25 октября прошедшаго году вашему сiятелству доносилъ на данное мнѣ повеление 3-го числа июня подъ № 1135-м, что медельничера Васелакия, за взятыя у него по вступлени[и] войскъ в Молдавию разныя вещи удовлетворить мнѣ не можно, поелику господинъ генераль-маiоръ i

³⁸⁰ камарашем.

ковалеръ Ржевской, в сходствие ордера вашего сиятельства, мне обстоятельного описания за пограблениемъ в Журжъ неприятелемъ походной его канцеляри[и] дать не могъ, на какия імянно расходы те вещи употреблены и на какой щотъ, что поставить следуетъ, кроме толко одного изъяснения, что у упоминаемого меделничера железо и прочія вещи доподлинно под квитанци[и], даваемые з засвидетельствованиемъ єво приняты и употреблены все на починку в полках и баталионах обозовъ и господарских пушекъ, по которому обстоятельству и было просителю на чинимы имъ неоднократныя прозбы *от* меня отказано.

Но как бояре і присудъствующие Дивана члены, поданнымъ рапортом изъясняют, что помянутой меделничеръ Васелаки действително, по приказанию реченнаго генерал-майора і ковалера Ржевскаго, также и Дивана на разныя казенныя потребы вещи поимянованныя в данных ему квитанциях выдалъ, то дабы онъ, за неуплатою следуемых ему по всей справедливости денегъ не имелъ разорения, представляли ко удовольствию. Котораго и самъ оной Василяки отъ меня проситъ чрезъ поданное доношение съ изъяснениемъ изустного вашего // сиятельства приказания на єво прозбу учиненнаго, по которому онъ неотступно требуетъ заплаты по имеющимся квитанциям за вещи денегъ.

Всего тысячи трехсотъ сорока семи левов, но я не получа на основани[и] ордера вашего сиятельства знания на какой щотъ всю то следуетъ поставить не могу самъ бѣз особливаго на то отъ вашего сиятельства повеленія приступить и ко удовольствию єво, Василякия, из казны Молдавскаго княжества, кроме, что предать вашему сиятельству о сем в разсмотрение.

Генерал-майоръ Александръ Римскои-Корсаков

№ 358

Ч[исла] 27-го мая 1772 году

Ясы

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 331, л. 64–64 об. Подлинник. Подпись-автограф
Сравните: А. Пономарёв. Неизданные документы о социально-экономическом положении Дунайских (Румынских) княжеств во время русско-турецкой войны 1768–1774 годов. В: *Latinitate, Romanitate, Românităte. Ediția a V-a, 5-6 noiembrie 2021, Chișinău, 2022. Док. № 3, сс. 225-226.*

ДОКУМЕНТ № 224

1772 г., июня 10. – Рапорт бояр Молдавского Дивана генерал-майору Александру Римскому-Корсакову о нерадении сорокского исправника Дария Доница, который заготовил непригодное сено и неучреждении им нужного количества почт; о просьбе молдавских бояр заменить на исправничьей должности пахарника Дария Доница ключаром Григорашем Костаки, который и раньше был исправником³⁸¹

Доносим вашему превосходителству о исправнике цынута Сорочинского Дарье Донице, которой ленив во исполнениях всехъ приказовъ.

Первое, в сенѣ государственном, которое было определенное заготовить цынутомъ Сорочинским онъ не исполнилъ всего назначеннаго числа и чрезъ

³⁸¹ Документ составлен на на двух языках – молдавском (румынском) и русском.

нево другіе цынуты отягощены и в раззореніе пришли, и сколко онъ сена заготовилъ по времени и негодное, особливо сколко и заготовилъ доказательство есть, что онъ его продалъ для интересу своего. То же и за две почты, на которые было дано ему повеленіе учредить в цынуте Сорочинскомъ, онъ не следовал, такъ какъ приказано отъ его высокографскаго сиятельства господина генерал-фельтмаршела, чтобъ учредить оныя людьми и лошадьми и всемъ, что надобно для оныхъ почтъ, а какъ послалъ господинъ гатманъ нарочногѡ осматривать и нашолъ посланно оныя неисполненія, какъ в людяхъ, лошадяхъ и во всемъ в обѣихъ почтахъ, на которое и представилъ господинъ гатманъ Дивану, // что почты в цынуте Сорочинскомъ не учреждены совсемъ, и по такой притчинѣ зѣ³⁸² неимениемъ людей и лошадей полного числа при почтахъ пришли деревни иобыватели, состоящие поблизости оныхъ в раззореніе тоже и другіе почты.

От Дивана на него писано письмо с приказомъ, чтобъ онъ почты учредилъ, какъ людьми, такъ [и] лошадми, и что надобно ко онымъ, дабы во всемъ были исполнены и удовлетствованы обѣ почты, но онъ несмотря чтобъ исполнить повеленіе, но и посланныхъ прогналъ, и по притчинѣ ево и нынѣ обѣ почты не учреждены во всемъ, что надобно ко онымъ если заблагоразсудите ваше превосходительство, то его отъдалить отъ должности исправничья господина погарника Дарія Доница, чтобъ и другіе узнали, а на мѣсто его Диванъ представляетъ ключара Григораша Костакиева определить, которой находился исправникомъ, служилъ верьнѡ // и усерднѡ, прилагалъ стараніе и ни в какихъ приказахъ не последовало остановки.

1772 году июня 10 дня

Помета: Переводыл: Гаврыл Избаша

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.333, л.99–99 об., 121. Делопроизводственный перевод

ДОКУМЕНТ № 225

1772 г., июня 12. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о представлении бояр-членов Дивана Молдовы относительно замены пахарника Дарія Доница ключером Григорашем Костаки на должности исправника Сорокского цинута

Рапортъ

За подписаніемъ присудствующихъ в Молдавскомъ Диванѣ бояръ, поданной ко мнѣ рапортъ об отрешеніи в Сорочинскомъ цынутѣ отъ исправническаго мѣста погарника Дарія Доница за прописанными в томъ рапортѣ резоны и об определеніи на мѣсто ево выбранного ими в кондидаты (!) ключара Григораша Костакиева оригиналомъ у сего подношу на разсмотреніе вашему сиятельству. Что же принадлежитъ до исправника Доница в нераченіи и непослушаніи диванскихъ повеленій, а паче в открывшемся от него похищеніи продажей для собственнаго ево корыстолюбія іс приготовленнаго на армию сена приказалъ я того исправника в департаментѣ великаго лагофета во всемъ томъ изследовать

³⁸² за.

и со мнением чему онъ, по силе здешних правъ и обычаю подлежать будетъ для донесения вашему сиятельству ко мнѣ представит.

Генерал-майоръ Александръ Римскои-Корсаков

№ 406

Ч[исла] 12-го июня 1772 году

Ясы

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.333, л.98. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 226

1772 г., июня 19. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о даче в откуп сбора таможенной пошлины «вамы» великому вистиарию Кантакузино и ясскому купцу Сандулу Панайоту

Рапортъ

Собираемая в здешнемъ Княжестве с привозимых и вывозимых товаровъ пошлина над³⁸³ названиемъ вама, о коей от Дивана, по учиненнымъ публикациямъ з желающими и явшимися в присудстви[и] оногo, прошедшего мая 26 и сего июня 6 и 13 числѣ торги происходили, и что за оную никто болѣе господина великого вистиария князя Кантакузина вообще с товарищемъ ево яскимъ купцом Сандуломъ Панаіотомъ не давали. То отдана имъ на откупъ съ 17 числа сего месяца впредь на годъ, то естъ будущаго [1]773 году июня по 17 число за девяностo одну тысячу шестьсотъ левовъ, кои оне должны внести в казну ея императорскаго величества в вистерию.

И сверхъ того доволствовать все те манастири, кои по учиненной отъ Дивана публикацы[и] представили салвогварди[и], данныя имъ отъ вашего сиятельства к получению определенныхъ доходовъ, которыхъ всемъ имъ выдавать по данному отъ Дивана за подписаниемъ рукъ присутствующихъ членовъ росписанию, всего тысячу девяностo семь с половиною левовъ и определенныхъ по кондике доходы великому лагофету с каждыхъ пятисотъ по три, да самому ему вистиарию пятьсотъ левовъ. Для чего и взяты по нихъ поруки // первостепенныя три купца, кои своеручно обязались в недостатке за откупщиковъ заплатить денги договоренное число по контракту, которой и учиненъ с ними Кантакузинымъ и Панаіотомъ на прежнихъ кондицияхъ по предписанному основанию.

Генерал-майоръ Александръ Римскои-Корсаков

№ 427

Ч[исла] 19-го июня 1772 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.333, л.111 а–111а об. Подлинник. Подпись-автограф

³⁸³ под.

ДОКУМЕНТ № 226 А

1772 г., июня 27. – Рапорт полковника Санкт-Петербургского пехотного полка Сергея Меншикова генерал-поручику Алексею Ступишину³⁸⁴ о необходимости заготовки провианта во время расквартирования на зимних квартирах; об отпуске пшеничной, кукурузной и просяной муки на провиант; о плохом качестве просяной муки

От Санкт-Петербургского пехотного полку
Рапортъ

Из Факшанскаго магазейна в отпускъ провианта назначено третью долю просяной муки, и хотя мною провиантъ-мѣистеру Бабренкову и объявлено было, что по сходствию его сиятельства высокоповелевающего арміею господина генерал-фельдмаршала³⁸⁵ повеления собираемой з здѣшней Земли провиантъ производить велено во время стояния на зимовыхъ квартирахъ, а по выступленіи довольствоваться арженымъ³⁸⁶. На что от одного Бабренкова в отвѣтъ получено, что просяная мука зимой не была свезена, а какъ теперь доставлена, то оную в расходъ употребить намеренъ, и что имѣетъ о томъ повелѣние, для чего симъ и осмѣливаюсь вашего высокопревосходительства нижайше просить о представленіи его сиятельству высокоповелевающему арміею господину генерал-фельдмаршалу, и испросить, чтобъ на мой полкъ таковой же провиантъ производимъ былъ, какъ и на прочіи полки дивизи[и] вашего высокопревосходительства, а сию отпускаемую столь великую долю просяной муки совсемъ испортить досталныя арженныя две части, и такую горечь дѣлаетъ в хлѣбѣ, что почти невозможно употребить в пищу, а на зимовыхъ квартирахъ // хотяи отпускаемъ былъ свозной з Земли провиантъ и выдавалася третья доля.

Однако ж просяной отпускалось такая малая часть, что салдаты безъ употребленія могли обойтисца, а в числѣ помянутой трети доли принималось болшую частью пшенишною и какарузною мукою, сія жъ проса имѣетъ в себѣ ту дурнату, что по перемолѣ в муку чрезъ недѣлю слежится, затхлость и горечь превеликую в себѣ имѣть будетъ, и приемомъ провианта отъ провиантъ-мѣистера Бабренкова отказался. А какъ во ономъ полку состоитъ толко по шестое на десять число будущаго іюля мѣсяца, в такомъ случаѣ и осмѣливаюсь вашего высокопревосходительства нижайше просить о непродолженіи в представленіи, дабы я не могъ дойти до крайности, вступить в приемъ означеннаго провианта.

Полковникъ князь Меншиковъ

Ч[исла] 27-го іюня 1772 году
Лагирь при речкѣ Неріе-Лакерлизе
Помета: Полученъ марта 30 дня. Исполнено.

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 333, л. 25–25 об. Подлинник. Подпись-автограф

³⁸⁴ Алексей Алексеевич Ступишин (?–1786), в 1763–1771 гг. дежурный генерал-майор при Главной квартире Первой арміи.

³⁸⁵ Командующего Первой арміей генерала-фельдмаршала Петра Александровича Румянцева.

³⁸⁶ ржаным.

ДОКУМЕНТ № 227

1772 г., июля 11. – Рапорт генерал-майора Юрия Трубецкого³⁸⁷ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о побеге из Вятского карабинерного полка кузнеца Шипулина и слесаря Кашина; о их работе на монетном дворе под Черновцами; о возвращении из бегов кузнеца и нахождении на монетном дворе слесаря

Рапортъ

Вяцкого карабинерного полку господинъ полковникъ князь Шаховской представляеть, что явшея собою из беговъ онаго полку кузнецъ Шипулинъ в допросе показалъ: сего году майя 18-го числа, согласясь Вятскаго полку с слесаремъ Иваномъ Кашинымъ бежалъ онъ с намерениемъ пробираться в Польшу.

Однако не доходя молдавскаго местечка Черневцовъ за две мили с товарищемъ своимъ пристали к манетному двору, гдѣ и пробыли в работе одну неделю, а потомъ помянутой кузнецъ Шипулинъ раскаясь о своемъ преступлении[и] явился добровольно у романовскаго каменданта майора Спиридонова, от коего и сюда присланъ. Слесарь же Кашинъ остался при томъ манетномъ дворе. Я о семъ вашему сиятельству донѣся покорнейше прошу о взяти онаго слесаря с того манетного двора и доставлени[и] к полку кому надлежитъ повелеть.

Генераль-маиоръ князь Трубецкой

№ 2284

11-го июля 1772 года

Л[агерь] при уроч[ище] Крѣцѣшти

Помета: Пол[учѣн] июля 17 д[ня]

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.361, л.31. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 228

1772 г., августа 17. – Рапорт генерал-майора Николая Каковинского генерал-поручику Ивану Салтыкову о вышедшем из-за Дуная из Силистры молдованине Василии Фёдорове, сведения которого о сосредоточении турецких войск подтверждаются данными разведки

Рапортъ

Явшея собою на казачьемъ пикете ушедшей изъ-за Дуная из города Силистры молдованъ при семъ и съ его допросомъ к вашему сиятельству представляетца, ис которого его допросу усмотреть изволите, что оной показываетъ о приумножении[и] неприятельскихъ войскъ, и о прочемъ, то мне кажется, что оно

³⁸⁷ Юрий Никитич Трубецкой (1736–1811), князь, член тайных обществ; с июля 1770 г. – генерал-майор; в 1775 г. вышел в отставку в звании генерал-поручика; сенатор, действительный статский советник. В 1760 г. был женат вторым браком на вдове графине Дарье Александровне Вальдштейн, сестре П.А. Румянцева.

єво показаніє справедливо, потому, что какъ и прежде *от* посылаемыхъ *от* меня о разведовани[и] о неприятеле шпионовъ, тожъ самое сказывано было.

Да явшеіся собою жъ ушедшей из города Гѣрманштата³⁸⁸ цесарецъ также к вашему сиятельству исъ єво допросомъ при семъ *отправленъ* // да осмеливаюсь вашему сиятельству напомнить о представлении моемъ о перевотчике, в которомъ я крайнею надобность имею.

Генераль-маіор Каковинской

Ч[исла] 17 августа 1772 года

Л[агерь] при Обилештахъ

Помета: [Получен] августа 19

Помета: молдован *отправленъ* в Диван августа 19 д[ня]

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.339, л. 111. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 229

1772 г., августа 17. [Яссы]. – Протокол допроса молдованина Василия Фёдорова в Молдавском Диване о наличии и увеличении количества турецких войск в Силистрии; о слухах, что турки готовы продолжать войну, если русские не освободят территорию Молдовы и Бессарабии

1772 году августа 17 дня, вышедшей из-за Дуная бывшей в плену молдованъ Василей Фёдоровъ допрашиванъ и показалъ.

Напрѣд сего я житель былъ местечка Рашкова, на берегу самого Днестра, і, когда взять былъ росискимъ войскомъ городъ Хотинъ, то турки бегучи назад много молдованъ брали в пленъ. В том числе и я былъ взятъ же із означенного местечка Рашкова, былъ привезенъ в Бендеры, где и был проданъ турке Мѣмишу, у коего жилъ с полгода. А *оттуды* был завезенъ в город Селистру, где и продан тутошнему аге Караосманъ Сердарю, у коего и жилъ, работая на него с лишнимъ три года. Назад тому пятой день, хотя возвратится в свое отечество, до свету часа за два ушолъ и, переправясь // на сю сторону Дуная, явился на казачьемъ пикете.

В Селистре войска есть, а сколько єво точно не знаю, командуетъ Госамъ-паша³⁸⁹. О розведовани[и] о росиской арми[и] я слышыл (!), что в Селистре запрещенъ. А притом турки говорят, что естли-де намъ по Днѣстръ все завоевонные (!) места не *отдадутся*, то опять война начнется и войска, часть *от* часу, умножаются. По болшой части оноє *отправляемо* бываетъ внизъ Дуная, а куды не знаю, провианта и фуража заготовленъ очен много, и еще [и] оной умножить стараются.

Болше жъ я ничего не знаю и ни о чемъ другомъ не слыхалъ.

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.339, л. 112. Делопроизводственная запись

³⁸⁸ Германштата.

³⁸⁹ Гасан-паша.

ДОКУМЕНТ № 230

1772 г., октября 20. Ларга. – Рапорт пыркэлабов Хотинского цынута Стефана Хурмузаки и Кости Кириловича командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о безуспешном поиске в Хотинском цинуте служителей быдгощского подчашего Аксамитовского, которые сбежали с украденными вещами

Хатинского цынута от паркалабовъ Фурмузакия и Кириловича покорнишей
Рапортъ

В силу ордера вашего высокографского сиятельства от 30-го прошедшаго месяца послано от насъ было в Хатинскомъ цынуте по всемъ деревнямъ для отыску бежавшихъ поданных³⁹⁰ и служанку дѣвку-кавярку съ отцомъ и покраденными (!) вещами от господина Аксамитовскаго, подчашего Бидгѡжскаго і поверенаго в делахъ его величества короля полскаго, почему оныя в Хатинскомъ цынуте не нашлись, о чемъ вашему высокографскому сиятельству симъ покорнищемъ³⁹¹ и репортуемъ.

[подписи румыно-кирилической редакцией]

От 20-го октября 1772 году
Селѡ Ларга

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.353, л.144. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 231

1772 г., октября 25. Джурджу. – Рапорт полковника [Петра] де Натали³⁹² командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о взятии с собой визирского курьера, следующим на мирные переговоры турецким послом Реис-эфенди

Рапортъ

Отправленной от вашего сиятельства в препровождени[и] Муромского полку подпорутчика Сона визирской куреръ, не доехавши до здешней крепости Журжи, на второй почте, следующимъ в Букарестъ х кангресу турецким посломъ Реисъ-эфендиемъ взять съ собою.

Полковникъ графъ Натали

Ч[исла] 25-го октября 1772 году
Журжа
Помета: Подан 7 ноября 1772

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.353, л.81. Подлинник. Подпись-автограф

³⁹⁰ подданных.

³⁹¹ покорнейше.

³⁹² Пётр Егорович де Натали (1730–?), граф. В 1770–1774 гг. полковник Муромского пехотного полка.

ДОКУМЕНТ № 232

1772 г., октября 29. – Протокол допроса жителя села Олонешты Тодора Диордицы о его пребывании в турецком плену в Крыму и Константинополе; о количестве турецких войск, фуража и продовольствия в Очакове; об отсутствии турецкого флота в Очакове и дезертирстве военных

1772 году октября 29 дня, присланной при рапорте от находящегося в Гаджибеиском замке Елецкого пехотного полку поручика Украинцова, явившейся³⁹³ на Телигоской пересыпке, бежавшей из Очакова волохъ, в Бендерской камендантской канцелярии[и] допрашиванъ и показалъ.

Зовутъ ево Тодеромъ, по прозванию Дърдица, уроженецъ Бендерского ведомства села Аланешты, из волохъ, от роду ему пятьдесятъ лѣтъ. А в прошломъ 770-м году по взятии[и] города Бендеръ росискими войсками и при вступлении[и] к городу Акерману, російских же войскъ, он находился во Акермане у родной своей сестры. И в то время турки взяли ево в полонъ и повели в Крымъ, где находился у одного турченина Исмаила, за невольника полгода, а оттуда со онымъ же туркою пошелъ лехкимъ судномъ в Царь-Град, где прожил одну зиму и лето. А на осень, нагрузив то судно капустою, уголями и дровами, пошли в Очаковъ и прибыли во онои назад тому не болѣе будетъ с мѣсяць, и жилъ во ономъ у того жъ турки. А какъ прослышал онъ от очаковского жителя, волоха Василя, что означеной турка хотѣлъ ево продать другимъ туркам, почему он из города ночью, перелесши чрез ровъ³⁹⁴, ушел с темъ намерениемъ проитить на прежнѣе свое жилище в село Алонешты. А прошелъ от Очакова сухимъ путемъ чрезъ Тилигулскую пересыпь, а перешедъ оную явился у стоящего тамъ козачьего фарпоста, откуда отправленъ в Гаджибеиской замокъ, а из замка в Бендеры.

Во время жъ ево прохода неприятельскаго воиска нигде не видал, посылает ли неприятель в росиское войско шпионовъ или чрезъ каких людей, не отбирает о войске росіискомъ положени[я] известия, он не знаетъ; визер же, где нынѣ находитца с войском³⁹⁵, то жъ кто имянно в Очакове пашею он не знаетъ. Неприятель в пропитани[и] себя и в кормѣ скота недостатка не имѣетъ, а с съѣсъными припасами, то есть с мукою и съ ечменемъ (!) // имѣется пять магазейновъ, а с военными припасами, сколько есть магазейнъ не знаетъ. Турки имѣют ли помышление здѣлать поискъ на здешней берегъ, и напротивъ того наших войскъ переходу, ждут ли, он не знаетъ, и не от кого о томъ не слыхалъ.

В Очакове из состоящего тамъ турецкаго воиска весьма много в свои дома бегутъ, а какіе противъ того берутъ предосторожности турецкіе начальники, не знаетъ; во Очакове заразы и других болезней не имѣется, а воиска турецкаго тамъ болше не состоитъ, какъ тысяча человекъ, а во флотѣ ничего нѣтъ, ибо которые, прежде военныя судна, тамъ были все пошли, толко не знаетъ куда; под Ачаковымъ нынѣ уже флоту и других суден ничего не имѣется.

³⁹³ явившейся.

³⁹⁴ Вставка на левом поле: «перелесши чрез ровъ».

³⁹⁵ Написано над строкой: с войском.

К сѣму допросу мисто³⁹⁶ вишеписаннаго волохъ Діорѣдѣца, по ієго прошенію, села Слободзіє житель, волохъ Гаврилъ Поповичъ, руку приложилъ.

ЦГИАК України, ф.246, оп.1, д.362, л.80–80 об. Подлинник. Подпись писаря

ДОКУМЕНТ № 233

1772 г., октябрь. – Рапорт капитана Степана Букинского командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о нанесении карабинером в селе Маре ди Жос (Море Денжос), лежащей около местечка Бырлад, мазылю Ешану и его жене рубленых ран; о проведении следствия над виновными; о выезде яских купцов-евреев в Бырлад, куда они не были впущены из вспышки болезни в Яссах; о стычках между бырладскими жителями и яскими купцами-евреями; о взятии булибаши Дмитрием голландских червонцов у купца Янки Симоновича за посредничество, чтобы яских купцов-евреев впустили в Бырлад

Капитана Букинского

Рапортъ

В порубленіи Рижского карабинерного полку карабинеромъ [в] деревни Море Денжосъ, лежащей от местечка Барлатъ по дорогѣ къ 1-и дивизіи в полторы верстѣ, мазылю Ешану и женѣ ево головѣ и плечеи, по изслѣдованіи мною того дѣла, для положенія виннымъ наказанія представлено от меня къ его превосходительству господину генералъ-порутчику и кавалеру Алексѣю Алексѣевичу Ступишину на рассмотрение. На что я и повеленіе получилъ для донесенія объ ономъ вашему сиятельству слѣдовать обратно въ Ясы. А о семъ дѣлѣ ево превосходительство, по учиненіи виннымъ карабинерамъ наказанія, а офицеру за слабое содержаніе команды надлежащего штрафа, въ свое время вашему сиятельству репортомъ донесетъ.

Касательно же до яскихъ жидовъ, оныя выехали изъ Ясѣ, по своей волѣ для промисловъ, а билеты имели ис комеданской канцеляріи, которые у нихъ отобрании у Красного мосту, и слѣдуя к местечку Барлатъ, не впущены во оное исправниками // и жителми, имея на то исправники повеление от господина генералъ-порутчика и кавалера Ступишина, по причинѣ опасной в то время, въ Ясахъ бывшей болезни.

А, чтобъ какіе волентиры или арнауты техъ жидовъ грабили и разоряли, о томъ по слѣдствию, не открылось. Кроме, что местечка Барлатъ купецъ Тодорій, жителство имѣвшую, в прежнихъ временахъ, во означенномъ местечкѣ вдовую жидовку Лейбу, коя съ яскими жидами приехала в то время исъ Ясѣ, не хотѣлъ в погребъ ея впустить, опасаясь заразительной болезни, и посорясь с нею, ударилъ оную два раза палкою. Реченного жъ барлатского купца Тодоріи нынѣ в Барлатахъ не имѣется, а уехалъ с товаромъ в Романъ и протчіе места.

³⁹⁶ ВМЕСТО.

В проездъ же чрезъ оное мѣстечко Барлат сего мѣсяца 4-го числа хатмана ево³⁹⁷ Татия, ево булибаши Дмитрия, взялъ онъ, булибаши,³⁹⁸ у жида Янка Симонича три галанскихъ червонца, с тѣмъ, что онъ будетъ старатся у барлатскихъ мещанъ и где надлежитъ, чтобъ жиди в мѣстечко впущены были. Однако жъ, до прибытия чрезвычайнаго (!) и полномощного посла господина генераль-порутчика и кавалера Алексея Михайловича Обрезкова и впущены были, [истребовавъ]³⁹⁹ от исправниковъ в оныхъ обстоятельствахъ объяснение, что вашему сиятельству имею честь представить.

Капитанъ Степанъ Букинский

Октября 1772 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.362, л.3–3 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 234

1772 г., ноября 2. – Рапорт генерал-майора [Григория] Потёмкина командирующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о заключении перемирия с турками до марта следующего года на условиях выдвинутых Иваном Симолиным⁴⁰⁰

Отъ генераль-маиора и кавалера Потемкина
Рапортъ

Послѣдшого марта 30-го числа получено мною сообщеніе отъ его превосходительства господина таинного советника, кавалера и полномочного посла Алексея Михайловича Обрескова, коимъ мнѣ знать даетъ, что перемиріе постановлено будущаго марта по 9-е число, точно на такомъ же основаніи на какомъ оное утверждено было и господиномъ статскимъ советникомъ Симолинымъ.

Я объ ономъ давъ знать господамъ генералам-майорамъ князю Долгорукову и Милорадовичу самъ съ корпусамъ в назначенные для онаго квартиры отсюда выступлю, по занятіи нужныхъ постовъ, чрезъ двой сутки отъ сего числа.

Генераль-маіоръ Потемкинъ

№ 714

Ч[исла] 2-го ноября 1772 году

Лагирь при Ликерештахъ

Помета: Получен ноября 5 дня 1772

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.353, л.12. Подлинник. Подпись-автограф

³⁹⁷ Слово не читается, из-за повреждения текста.

³⁹⁸ Написано над строкой: «онъ булибаши».

³⁹⁹ Слово не читается, из-за повреждения текста.

⁴⁰⁰ Иван Матвеевич (Иоанн-Матиас) Симолин (1720–1799), российский дипломат, тайный советник. Происходил из остзейских немцев. Генерал-поручик с 1762 г.; в 1771 г. во время русско-турецкой войны 1768–1774 гг. был назначен дипломатическим агентом при главнокомандующем Первой армией П.А. Румянцеве; затем, в 1772 г., чрезвычайным и полномочным министром в Дании.

ДОКУМЕНТ № 235

1772 г., ноября 4. Банясы. – Рапорт генерал-поручика Ивана Салтыкова командирующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об уведомлении российским послом в Порте Алексеем Обресковым о заключении перемирия с Портой

Рапортъ

Чрезвычайныи и полномочны[й] посолъ, господинъ тайны[й] советникъ и кавалеръ Алексей Михайловичъ Обресковъ 30-го октября уведомилъ меня о постановленіи имъ с турецкимъ посломъ перемирію продолженія по девятое будущаго марта, о чемъ я того же дни во все команды моеѣ дивизіи чрезъ нарочныхъ на основаніи вашего сиятельства отъ 17-го октября под № 426-м ордера, далъ свои повеленіи.

Генералъ-порутчикъ г[рафъ] Салтыковъ

Въ 4 де[нь] ноября 1772 году

Банясы

Помета: Получен 6 ноября 1772

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.353, л.33. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 236

1772 г., ноября 4. – Донесение афонского монаха Паисия командирующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву с просьбой повелеть вернуть деньги и экипаж, присвоенные беглым епископом Паисием Амидским, которые остались после умерших монахов в монастыре Святого Спиридона

Покорнѣише доношение

До сего из Афонскихъ горъ монастыря Святыя Лавры, посланные еклисархъ Евдокимъ да монахъ Артеми[й], по собрани[и] милостины от допрохотных (!) дателеи, по прибыти[и] в Букарестъ стали квартирою в монастыре Святого Спиридона, где тогда шъ находился епископъ, бежащеи отъ епархи[и] своѣи, называемой Паисій Амидской, но когда тѣ⁴⁰¹, какъ еклисархъ и монахъ заболели, то помянутой епискупъ и былъ имъ духовникомъ, и, потому что при нихъ было они ему безъ всякаго сумнителства открыли, почему онъ по смерти ихъ все к себѣ забралъ в келию и под смотрениемъ своимъ имелъ, а какъ же я, нижайшей, в те Букарешты приехал и об отдаче всего того по смерти ихъ оставшего от реченного епискупа требовал, то онъ мнѣ, при бывшемъ в то время ярмонахѣ (!) Кириле объявилъ, что послѣ // смерти ихъ, кроме другаго экипажу, хотя и осталось червонцами четыре тысячи пястровъ (!), токмо-дѣ оныя, будто з сундукомъ и за печатью, при выезде ево ис того монастыря заразительною болѣзнию оставлены были

⁴⁰¹ Написано на пропущенном месте другим почерком и другими чернилами: но когда тѣ.

в томъ монастыре и при обратномъ ево в тот же монастырь приезде найдень тотъ сундукъ разбитой и другихъ вещей, кроме жъ дву[хъ] серебряныхъ крестовъ нетъ, но какъ означенныя денги с предъявленными крестами и в одномъ месте лежали, а сверхъ того, что помянутой епискупъ какъ мнѣ тамошнія купцы объявили тайно ис техъ вещей продажу чинил, а четырехъ лошадей и продалъ, вашего графского сиятельства нижайше прошу о взыскании с того епискупа объявленных денегъ, а оставшего экипажа отобрани[и] и об отдаче мнѣ к тамошнему митрополиту или кому заблагоразсуждено будетъ, повелениямъ не оставить.

О семъ просить Лаври Афонской монахъ Паісій

Ч[исла] ноября 4 д[ня] 1772 году

Помета: Писано Мѣдѣру ноября 6 дня

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 362, л. 30–30 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 237

1772 г., ноября 6. – Рапорт генерал-поручика Вилима фон Дерфелдена командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об отправке тысячной команды запорожцев в Брэилу и далее к устью Яломицы

От генераль-порутчика и кавалера фон Дерфелдена

Рапортъ

По ордеру вашего сиятельства, находившіяся въ Измаиле тысячная команда запорожскихъ казаковъ с подпорутчикомъ Арсеньевымъ до Браилова провожена, а отътоль господинъ полковникъ и браиловской камендантъ Барзовъ, камандировавъ афицера, отъправилъ ихъ къ устью реки Яломицы, а проводивъшеи ихъ подпорутчикъ Арсеньевъ прибылъ обратно въ Измаиль, о чемъ вашему сиятельству с покорностію рапортую.

Генераль-порутчикъ фон Деръ Фелдентъ

№ 3452

Ч[исла] 6-го ноября 1772 году

Помета: Подан 8 ноября 1772

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 353, л. 192. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 238

1772 г., ноября 8. – Донесение управляющего цинута Орхей-Лэпушна спэтара Константина Рышкана командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о обидах и разорениях, чинимых казаками жителям села Лозова; об обидах производимых сержантом Елецкого пехотного полка, состоящего на почте при селе Курлучени; о попытках сержанта взять силою некую боярыню; о взятии военными карабинерами имущества у молдаван без денег и без расписок

Управляющего цынутом Аргеиским и Лапушенским спатаря Рышкана
Доношение

Доношу вашему сиятельству, что из Бендер, приехавшия за лесом 100 человекъ казаков, въезжаютъ в деревню Лозову, и что толко у обывателеи найдутъ забираютъ безденежно насиліемъ и делаютъ великия обиды и разорения, также и состоящеи на почтѣ при деревнѣ Курлучени Елецкого пехотного полку сержантъ Николай, а фамили[и] не знаю, пьяной всегда приезжаетъ в ту деревню и владеющею оною боярыню хочетъ взятъ к себѣ насиліемъ делаетъ наивсегда жителямъ обиды и озлоблени[я], да и меня самого похваляется (!) бить.

Сверхъ того, идущей чрезъ карабинерской полкъ также делаетъ великия обиды и разорени[я] и воинския чины обывателеи бить и все берутъ насиліемъ для себя безденежно и квитанции не даютъ; и хотя о названи[и] сего полку и старалис испрашивать, но толко не сказываютъ карабинеры, для чего и прошу вашего сиятельства намъ симу полку, такъ и казакамъ обиды и разорени[я] жителямъ делатъ запретитъ, реченного же сержанта, стоящаго на почтѣ к пресеченію происходимыхъ беспорядковъ сменимъ другимъ, также и впредъ ко обреженію всего цынута жителя (!) отъ такихъ разореніи приказатъ датъ мнѣ на залогу⁴⁰² грамотного унтер-афицера.

А ыннэлцымий тал[е], препликаетъ робу, Константин Рышкан, спатар⁴⁰³
8 ноября 1772 году

Помета: Подано ноября 10 числа

Помета: Писано ноября 11 дня

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.362, л.45. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 239

1772 г., ноября 10. – Рапорт генерал-поручика Вилима фон Дерфелдена об отправлении протокола допроса, взятого с жителя села Олонешты Тодора Диордицы, бежавшего из Очакова и пойманного на Тилигульской пересыпи, командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву

От генераль-порутчика и ковалера Фондерфелдена
Рапортъ

Учиненной в Бендерской каменданской канцеляріи, представленному отъ находящагося в Горжибенском замке⁴⁰⁴, Елецкого пехотного полку порутчика Украинцова, явившемуся на Тилигульской пересыпи, бежавшему из Очакова волоху Тодѣру Дердице, допрос при рапорте ко мнѣ, присланной отъ полковника Коррета, у сего на разсмотрѣніе вашему сиятельству представить честь имею.

⁴⁰² Залого – военный пост.

⁴⁰³ A înnălțămii tal[e], preplecat robu, Constantin Râșcan spatar = Вашего высочества, нижайший раб, Константин Рышкан, спатар.

⁴⁰⁴ Гаджибейском замке.

И какъ оной волох жителство ѿмелъ Бендерского ведомства в селѣ Олонешти, какъ и по виправкамъ з жителями того села Олонешти действительно оказалось, то онъ впредь до повеленія, со възятъемъ подписки господиномъ Корретомъ, и отданъ на поруки села Туркар⁴⁰⁵ сотнику Штефану Патрашке.

Фон Дерь Фелденъ

№ 3496

Ч[исла] 10 ноября 1772 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.362, л.79. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 240

1772 г., ноября 15. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о выдвигении второго логофета Никулчи на должность исправника Романского цинута

Рапортъ

Бояръ Дивана Княжества Молдавского поданнымъ рапортомъ представляють о награжденіи второго логофета Никулчу, находящегося ныне в правленіи[и] в Романскомъ цинуте исправничей должности, за службу ево чиномъ, для чего я какъ тотъ поданной мнѣ рапортъ, такъ равно и приложенной при ономъ атестатъ при семъ в разсмотрение вашему сиятельству предствояю.

Генерал-маіоръ Александръ Римской-Корсаков

№ 568

Ч[исла] 15-го ноября 1772 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.353, л.166. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 241

1772 г., ноября 15. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о присылке в Хотин 16 пленных турок и трёх молдаван, подозреваемых в шпионаже; об ожидании распоряжения относительно отправки пленных или оставления и содержания их за казённый счёт

Рапортъ

Господинъ полковникъ и ковалеръ Пеутлингъ рапортомъ мнѣ представляетъ, что присланы прямо⁴⁰⁶ к нему от господина генерал-поруччика и ковалера графа Ивана Петровича Салтыкова три валеха (!) открывшія себя с неприятельской стараны шпионамъ, равно и пленных турокъ шеснатцать человекъ. А куда

⁴⁰⁵ Очевидно, должно быть – села Пуркаръ.

⁴⁰⁶ Слово написано на правом поле рукой А.В. Римского-Корсакова.

оня к отсылке следуютъ или тамъ онымъ содержатца должно, о томъ знать не дано. В таковомъ случаѣ и испрашиваетъ резолюціи, далѣ ли их и куда отправить, или в Хотинѣ содержать, и в порцію денги ис какой суммы, и посколку на день, повелено будетъ производить.

Генерал-маіоръ Александръ Римскои-Корсаков

№ 567

Ч[исла] 15-го ноября 1772 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.353, л.168. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 242

1772 г., ноября 28. Бухарест. – Рапорт генерал-поручика Ивана Салтыкова командирующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о формировании арнаутов из числа мунтянских волонтиров в отряды; о их обмундировании, штандартах и обучении воинскому искусству

Рапортъ

Повеленное вашим сиятельством положеніе на содержание арнаутъ, а равно и какую им одежду, я иметь разсуждаю, одного въ ней арнаута у сего осмеливаюсь разсмотренію вашего сиятельства представить, но какъ оныхъ арнаутъ теперь до полутора тысящи человекъ, то по прибытіи ихъ въ назначенныя от меня квартиры, когда явятца при моем ихъ разборѣ ненадежными къ дальней службѣ в избѣжаніе излишняго въ правиантѣ и фуражѣ расхода, не изволитель приказать разпустить съ пашпортами.

Я думаю при сем разборѣ оставить толко самых наилучшихъ людей, которыхъ показанное число в помянутом положеніи[и] надеюсь выбрать. Назват же ихъ, разсуждаю мунтянскими волунтирами, разделяя на пять ортъ, і именую: первы[й], вторы[й], и далѣе, а каждую орту делить на пять байраковъ, во всяком байраке одинъ прапорщикъ, одинъ байрактаръ, два чауша и 20-ть редовых. Въ орте каждой изъ пяти прапорщиковъ одинъ начальнѣиши, и въ своем байраке имѣтъ байракъ бѣлы[й] з гербомъ Святаго Георгія, а достальныя 4 байрака красныя съ гербом валагскимъ (!). Все оныя волонтиры имѣя при себѣ пики на ихъ маниръ, оружейныя вещи и лошадей с аммуниціею, какия кто содержать можетъ во фронт строятца въ две шеренги, обучать же ихъ толко маршировать и заезжать ортами, байраками и по два ряда // сверхъ того атаке, деиствіем пикою, проворным на лошадях оборотам, и целному стрелянію, по ихъ обыкновеніямъ, началствуетъ всеми оными волонтирами один нашъ штабъ-афицеръ.

Что я полагаю при всякихъ дватцати человекахъ прапорщика и байрактара, то для тово особливо, дабы удобней ихъ в должной субординаціи содержать, и надежнѣе им посты вѣверять, а байрактары бѣ были изъ наихрабреишихъ людей, и имѣя байракъ ихъ обыкновеніемъ, долженъ им бариектаръ и действовать въ сраженіи, чего ради оныя и будутъ зделаны весьма малой цены, стоящія

с копыями на древкахъ препорцією красныя нѣмного поболше фурыерскихъ значковъ, а белыя поболше красныхъ.

Прапорщики должны имѣть одежду собственную темъ же самымъ маниромъ каковъ на представляющемся здѣсь арнаутѣ состоятъ, но кафтаны и прочее изъ тонкаго сукна.

Ежели же за выборомъ сего числа въ конныя волонтиры я предвижу изъ оставшихъ⁴⁰⁷ арнаутъ удобность сформировать пешихъ валантиръ, то не изволите ли приказать и оныхъ выбрать, определяя к нимъ другаго начальника изъ нашихъ штабъ-афицеровъ.

Что жъ я ни въ названіи чиновъ, ни въ регулированіи фронтовомъ не держался правилъ у насъ постановленныхъ, то болше для того, что все арнауты и теперь уже показываютъ въ себѣ робость, чаявши что будутъ ихъ регулировать нашимъ основаніемъ. Однако жъ все оное предоставляю единой воли и разсмотрѣнію вашего сиятельства.

Генераль-порутчикъ г[раф] Салтыковъ

№ 1469

Въ 28 де[нь] ноября 1772 году

Букорестъ

Помета: Поданъ 6 декабря 1772

Помета: Ординовано 9 декабря

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.355, л.106–106 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 243

1772 г., декабря 20. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об отдаче в откуп «гоштины» ясскому купцу Томе Сандулаки

Рапортъ

Об отдаваемомъ на отъкупъ с козъ и овецъ в Молдавскомъ княжестве и Хотинскомъ раю зборе, подъ названіемъ гостины, в Молдавскомъ Диванѣ при собраніи[и] присутствующихъ во ономъ с волными покупщиками на основани[и] сѣи Земли законовъ торги были произведены. Но при последнемъ учиненномъ, на основани[и] вашего сиятельства подъ № 620-мъ ордера торгѣ, яскои купецъ Тома Сандулаки противъ прошлагоднеи цены на днесъ⁴⁰⁸ восемь тысячъ чѣтыреста левовъ и болея ево никто не давалъ, и отъ торгу отказались, почему за пѣтдесятъ семь тысячъ левовъ та гвстина по контракту ему отдана⁴⁰⁹ с поручителствомъ по немъ в исправной заплатѣ в казну денегъ первостатейныхъ здѣшняго города купцовъ Сандула Паніота и Сандула Анастасіи. Денги же вносить в вистерию имеетъ по обычаю здѣшней Земли в три срока, то есть первую часть генваря

⁴⁰⁷ оставшихся.

⁴⁰⁸ на сегодня.

⁴⁰⁹ Слово правлено.

30-го, вторую февраля 28-го, а третью марта 30-го, о чем вашему сиятельству и рапортую.

Генерал-маіор Александр Римской-Корсаков

Ч[исла] 20-го декабря 1772 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.356, л.28. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 244

1772 г., декабря 20. – Контракт яского купца Тома Сандулаки, заключённый с Диваном Молдовы, на взятие в откуп пошлины «гоштина», которую откупщик Сандулаки должен собирать с хозяев овец и коз в Молдове и Хотинской райе⁴¹⁰

Контрактъ

1772 году декабря 10-го дня в Молдавском Диване, я нижеподписавшеися яской купецъ Тома Сандулаки, заключилъ сей контрактъ в томъ, что в княжестве Молдавском и в Хотинскомъ раю собираемую пошлину з козь и овецъ, под названіемъ гоштины, взялъ я на откупъ, считая отъ сего числа будущаго тысяча семьсотъ семьдесятъ третьего году апреля по двадцать третіе ценою за пятьдесятъ семь тысячъ левовъ, полагая левъ на росиской щетъ шездесять копеекъ на нижеписанныхъ кондиціяхъ. А имянно:

1-е). Я, Тома, самъ или чрезъ поверенныхъ своихъ имею собирать оной зборъ по обычаю, на основаніи[и] объявленныхъ при продаже того збору, и со оныхъ данныхъ мнѣ отъ вистиери[и] пунктовъ имею я и поверенныя мои зборъ збирать со всехъ живущихъ и имеющихъ // у себя оной скотъ, какъ в Молдавіи и Хотинскомъ раю, такъ и иностранныхъ, находящихся в сей же Молдави[и] и помянутомъ Хотинскомъ раю обывателей, кто б какова званія не былъ, заключая толко техъ, которыя о невзятъе реченной гостіны данныя отъ его сиятельства господина генерал-фельт-маршела и разныхъ ординовъ ковалера графа Петра Александровича Румянцова салвогварди[и] имеютъ до росискихъ маркитентеровъ техъ, кои при полкахъ записаны, и для войскъ овецъ и козь содержать будутъ.

2-е). Ежели ж после сего заключения контракта указомъ ея императорскаго величества или по таковымъ же, данными отъ его сиятельства селвогвардиями (!), кто-либо отъ таковой же платы за ту гостину уволены будутъ, то уже то число, сколько б с таковыхъ к полученію денегъ следовало из вышеписанной контррактовой суммы // исключить и от меня и моихъ поверенныхъ, яко с нихъ затѣмъ увольненіямъ никакого платежа брато не было, не възыскивать.

3-е). Диванъ же имеетъ во все цынуты дать знать к исправникамъ, что тотъ зборъ вверенъ мнѣ, и при ономъ бы не толко какое препятствіе, но в случае при платеже отъ ково у какова упорства еще и вспоможеніе, какъ мнѣ, такъ и повереннымъ

⁴¹⁰ Документ составлен на двух языках – молдавском (румынском) и русском.

моимъ чинено было, о том кому следуетъ по здешнему обычаю и в Хотинском раю отъ Дивана подтвердит.

4-е). Я ж, Тома, обязуюсь и долженъ есмь число вышеписанной суммы пять-десять семь тысячъ левовъ в вистерію вносить в три срока, по девятнадцати тысячъ левовъ ходячею з здешней Землі манетою. Первую часть генваря тридесятого, вторую февралю дватцат осмага, третью марта тридесятого.

5-е). Тотъ же зборъ имею я и поверенные моі чинить, такъ какъ в пунктах значить с каждой козы и овцы по написанному в пунктах положенію неотменно, // а если не противу того я или поверенныя моі поступать будутъ, и о томъ по справедливости найдется, то я и поверенных моих подвергаю по законамъ штрафу и техъ обиженныхъ без всякого спору удовлетворять для лутчеи же вероятности Дивану представляю.

По себе порукъ нижеподписавшихся, кои если и в уплате по сему контракту явятся неисправнымъ, то недостающее число денегъ должны они вместо меня взнести в вистерію, а какъ за то, такъ равно буде и в другом, чемъ против сего ж контракта найдусь неисполнителем за то подвергаю тому, чему по законам достоин буду, в чемъ подписуюсь.

Подлинной написали: Тома Сандулакiи, Сандул Панаіот парука, Сандулъ Анастасiи порука.

С подлинным на русскомъ диалекте контрактом читалъ: порутчик Алѣксѣй Сѣкотов

*ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.356, л.29–29, 35–35.
Делопроизводственная запись. Подписи-автографы*

ДОКУМЕНТ № 245

1772 г., декабря 31. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о просьбе бояр назначить их исправниками в цинуты Молдовы; о сроках пребывания на этой должности

Рапортъ

Пожалованныя от вашего сіятелства вновь на исправничьи места меделничеры Георгѣй и Степан Анастасьевы, бывшей секретарем у господаря Гики Дмитрей Ханчерли, бывшей капитан дарабанъ Афонасеи Танась и спатаръ Костентинъ Стурза. Итого пять, неотменно меня просятъ об опредѣленіи ихъ в цинуты к должностям, а по неимению порозжихъ ваканцій опредѣлить на исправничьи места некуда. Пред сим же хотя обычеи в семъ Княжестве и бываль, какъ о том господинъ вистиари[й] князь Кантакузинъ в рапорте своемъ свидѣтельствуеет, что до сего опредѣляемые исправниками в цинуты бояра по прошествіи не болея одного года, кои прежде во удовлетвореніе другими вновь пожалованными сменяемы были, что почиталось за обычай.

Я ко оному собою, бес повеленія вашего сіятелства приступити не осмелюсь, для чего на сие испрашиваю резолюци[и]. А кто ж ныне исправниками и с кото-рогѡ году, месяца находятся у сего прилагаю списокъ⁴¹¹.

Генерал-маіор Александр Римской-Корсаков

Ч[исла] 31 декабря 1772 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.356, л.30. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 246

1773 г., марта 7. – Донесение жителя Бухареста, молдаванина Александра Романова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву с просьбой выдать паспорт

От молдавскаго жителя Александръ Раманава

Всепокорнейшее доношение

Я роду молдавьскаго, жителство свое имель в городе Букаресте, и такъ пашол я служить къ господину генералъ-моиору и кавалеру Замятину, а какъ онъ поехалъ в Россию, а я остался служит у трактирщика Христофорова, от трактирщика оташолъ и пашолъ служить къ его высокоблагородию къ господину подполъковнику Ливашову, а кагда зделалась несчастье, что я захварилъ, а онъ поехалъ в Россию, а меня оставилъ.

Тагѡ ради, из милосердія, прошу вашего высокографскагѡ сиятельства, чтобъ не оставит меня и дать мнѣ падшпорт (!) для моего пропитания⁴¹².

Ч[исла] 7 марта 1773 году

Помета: Данъ пашпортъ марта 23 дня

Помета: Справка послана въ Молдавски[й] Диванъ марта 8 дня

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.485, л.133. Подлинник. Без подписи

ДОКУМЕНТ № 247

1773 г., н.п. марта 8. – Показания жителя Бухареста, молдаванина Александра Романова о его службе у российских военных, котрые оставили его без письменного вида; о заверении своей добропорядочности и благонадёжности, что могут подтвердить его мать и братья живущие в селе Костешти

⁴¹¹ Список не публикуется, он отложился в том же деле: ЦГИАК Украины. Ф. 246. Оп.1. Д. 356, лл. 34-34 об. Опубликовано: А. Пономарёв. Институт исправничества и выполнение повинностей населением Румынских княжеств во время русско-турецкой войны 1768–1774 годов (в свете неизданных архивных документов) В: *Istorie și cultura: În onoare academician Andrei Eșanu*. Chișinău, 2018, pp. 229-230.

⁴¹² Подпись отсутствует.

1773 году марта дня в военно-походной и прочая канцеляри[и] молдавской житель Алеѣандръ Романовъ показалъ.

Родился онъ в городѣ Букарестѣ, [у] тамошняго купца пана Романа, котори назадъ тому *лет* десять умре, а онъ жительство имелъ при матерѣ своѣи, братьяхъ и сестрѣ, которые и теперъ жительство имеютъ цынута Тутова в селе Костешти.

А четвертой годъ назадъ тому пошелъ во услужение къ господину генераль-маиору и кавалеру Замятнину, ⁴¹³жилъ у него два года, а какъ ѡво превосходительство поехалъ в Россию, то онъ взявъ от него о свободномъ пропуске до Ясъ билетъ присталъ во услужение жъ к трактирщику жителю города Ясъ Христофору, у коего былъ близ года. А *от* него⁴¹⁴ отоше⁴¹⁵ пошелъ во услужение жъ Ярославского пехотного полку к подполковнику Левашову, у коего будучи захворалъ, а онъ поехавъ в Россию, оставилъ ѡво безъ всякого писменного виду.

Что ж онъ не праздношатающаеися и никакой не беглои, ниже подозрительной человекъ, в томъ свидѣтельствуется живущими в вышеписанном селе матерью ѡво и братьями.

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.485, л.134. Делопроизводственная запись

ДОКУМЕНТ № 248

1773 г., марта 8. – Сообщение генерал-аудитор-лейтенантской экспедиции военно-походной канцелярии генерал-фельдмаршала Петра Румянцева в Диван Молдовы о необходимости выяснения [через исправника], живет ли в селе Костешти вдова купца Романа, Земфира и есть ли у неё сын Александр, и где он находится

Въ Молдавской Диванъ

По доношенію молдавского жителя Александра Романова, его сятельство изволилъ приказать *от* Дивана справку, находится ли въ Тутовском ценутѣ в селѣ Костешти купца пана Романа жена Земфира съ сыновьями Николаемъ и Ионицею, и одною дочерью Балашею; былъ ли у ней еще третей сынъ Алеѣандръ Романов, когда и куда отлучился, или при ней находится.

О чемъ Молдавской Диванъ благоволитъ, чрезъ кого надлежитъ справясъ съ вышеупомянутою купеческою женою, въ непродолжительномъ времени въ означенную эспедицію для донесенія его сятельству прислать увѣдомленіе.

Порутчикъ Корнилей Прокоповичъ

марта 8 дня 1773 года

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.485, л.135. Подлинник. Подпись-автограф

⁴¹³ Далее написаны над строкой и зачернуты слова: «у него».

⁴¹⁴ Слова «а *от* него» написаны над строкой, вместо зачеркнутого «от коего».

⁴¹⁵ Далее зачёркнут союз: «и».

ДОКУМЕНТ № 249

1773 г., марта 17. – Сообщение [Молдавского Дивана] о данных, уточнённых исправником Тутовского цинута Манолакием Богданом о действительном проживании в селе Костешты вдовы купца Богдана, Земфиры с детьми; об отправке её сына Александра в Яссы

По справкѣ Тутавского цинута с-ысправником Моналакиемъ Богданомъ оказалось, что купца пана Богдана⁴¹⁶ жена Земфира с сыновьями Николаемъ, Ёницією, и дочерею Балашею находятся того цинута в селе Костештахъ, а третей её сынъ Александръ, какъ мать его *отвѣтствовала*, что онъ послалъ⁴¹⁷ назадъ тому уже три недели въ Ясы.

марта 17 дня 1773 гѡду

Пѡрутчикъ Ермѡлаи Милѡнов

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.485, л.135 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 250

1773 г., апреля 17. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о необходимости выставления от цинутов Молдовы подвод и погонщиков для передвижных магазинов

Рапортъ

По возвращеніи моемъ отъ осмотра Хотинского и Романского гошпиталей сего апреля 13 числа получил я ордера вашего сіятелства подъ № 62-м и 63-м послѣдовавшіе по репортамъ господина обер-провиантмейтера Бухвалова о изъслѣдованіи, для чего к 1-му числу апреля погонщики повеленные доставленіемъ с Молдавіи к подвижному магазейну предписанному оберъ-провиантмейтеру не доставлены и требованіе онымъ Бухваловымъ отъ 2-го марта ко *отвозу* в Бендеры разныхъ къ подвижному магазейну материаловъ обывательскіе подводы, почему не выставлены, и кемъ то упущеніе времени и неисполненіе здѣлано подать обстоятельное объясненіе. И во исполненіе того вашего сіятелства повеленія учинена была справка, по которой оказалось, скол скоро ордеръ вашего сіятелства отъ 16 февраля подъ № 30-м о наряде с Земли на первую и третью дивизию къ подвижному магазейну по присылке требованіевъ отъ господъ оберъ-провиантмейтеровъ Бухвалова и Рославлева отъ здѣшней Земли погонщиков и об отдачѣ ихъ къ первому числу апреля оному Бухвалову того ж 16 числа полученъ.

В тожъ самое время посланными отъ меня ордерами о потребномъ оныхъ количествѣ требовал отъ предписанныхъ обер-провиантмейтеровъ увѣдомленія, почему отъ оберъ-провиантмейтера Бухвалова 22-го февраля и подано о

⁴¹⁶ Богдана, а не Романа. Возможно, это описка, а имелся ввиду таки Роман.

⁴¹⁷ послан.

потребныхъ на первую дивизию 550-ти погонщикахъ исчисленіе, а отъ Рославлева было не прислано, то вторично отъ 21-го февраля под № 1953 того ж в самоскорѣйшую присылку было требовано, но и затѣмъ того было не прислано, почему третично отъ 2-го марта под № 264-м писано с прописанием, // что и на первую дивизию требуемых погонщиковъ за неизвѣстіемъ оныхъ на третью дивизию количества здѣлать нарядъ не можно. И потому едва могъ писанной отъ 28 числа под № 461-м рапортъ марта 4 числа чрезъ каптернамуса Староскопского полку Ивана Иванова о 356 человекѣхъ получить, в коемъ онъ объяснил, что по-прежнему б моему ордеру отъ 16 февраля вторичнымъ соотвѣтствовалъ бы, но по небытію тогда въ Измаилѣ господина генерал-маиора и ковалера барона Вейсмана фонъ Веисенштейна подорожной взять было о свободномъ проѣзде нарочного, не отъ кого, и отъ того здѣлалось промедленіе.

По полученіи ж свѣденія того ж марта 4 числа на точности повеленія вашего сіятельства отъ 16 февраля, предписалъ я департаменту великого вистиарія, яко имѣющему по узаконеніямъ и обычаю в здѣшней Землѣ правленіе всехъ нарядовъ въ своемъ вѣдомствѣ требуемыхъ господами оберъ-провиантмейстерами Бухваловымъ 550, Рославлевымъ 356 человекъ, итого 906, наряда изъ цынутовъ при имянныхъ спискахъ и смотрителяхъ доставить неотменно къ первому числу апрѣля. Равно и требуемыхъ господиномъ оберъ-провиантмейстеромъ Бухваловымъ к перевозкѣ подвижнаго магазейна разныхъ материаловъ в Бендеры 231 подводу в самоскорѣйшемъ времени с цынутовъ же наряда в назначенные отъ Бухвалова места поставить приказал. И потому, в силѣ предписанныхъ ордеровъ под № 62-м и 63-м вашего сіятельства, требовалъ отъ реченнаго вистиарскаго департамента, яко отъ имѣющаго все таковыя дѣла в особливомъ своемъ вѣденіи и попеченіи, отвѣта. В которомъ объяснил, что тотъ департаментъ по полученіи моихъ ордеровъ здѣлалъ того ж марта наряды о погонщикахъ 7, а о фурахъ 8-го. И настрояжайше подтвердилъ всехъ цынутовъ исправникамъ, чтобъ неотменно и безъ всякихъ отговорокъ погонщиковъ апрѣля къ 1-му числу при имянныхъ спискахъ и при смотрителяхъ доставить в провиантское вѣдомство; такъ равно и требованныхъ ко отвозу в Бендеры материаловъ, подводъ с фурами.

А спустя нѣкоторое время усмотрѣлъ онъ медлительство в присылкѣ отъ нихъ рапортовъ во исполненіи повеленнаго, почему чрезъ нарочно посланныхъ о погонщикахъ марта 15 і 23-го, а о подводахъ апрѣля 4 и 8-го числа ко всемъ исправникамъ настрояжайше подтвердилъ, чтобъ неотменно // погонщики къ назначенному термину, а подводъ съ фурами в самоскорѣйшемъ времени в повеленныя мѣста были отданы, но и затѣмъ понинѣ прислано въ Ясы погонщиковъ изъ Романскаго 20-ть, Сочавскаго 61-н, Черноуцкаго 52, изъ Яскаго 15, а всего 148 человекъ, кои господину оберъ-провиантмейстеру Бухвалову и отданы, равно и подводъ повеленное число изъ Оргѣвскаго 30-ть, Текуцкаго 15-ть, Тутовскаго 15-ть, итого 60, в провиантское вѣдомство доставлено.

Изъ протчихъ же всѣхъ цынутовъ, хотя оныя и ближе разстояніемъ отъ Ясы, но присылкою умедлено, и не точію тѣхъ погонщиковъ и подводъ, но и рапортовъ, зачѣмъ оныя понинѣ не выставлены в присылкѣ отъ нихъ нѣтъ. И тѣмъ неисполненіемъ повеленію подвергли себя за утрату времени подлѣжащему законному взысканію. Но, чтобъ и впредь таковыя отъ исправниковъ неиспол-

неніи послѣдовать не могли, ко отвращенію того, а в страхъ другимъ не соизволите ль повелѣть неисполнителей повеленій отъ исправничьихъ должностей отърѣшить, а на место ихъ сверхъ комплекта пожалованныхъ отъ вашего сіятельства исправниковъ определить.

Генерал-маіор Александр Римской-Корсаков

№ 487

Ч[исла] 17 апрѣля 1773 года

Ясы

Помета: Подан 19 апрѣля 1773 году

Помета: Ордиrowано 22 апрѣля

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 437, л. 34–34 об., 41. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 251

1773 г., апрѣля 17. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой арміей генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об отправке постельника Аргирія для заготовки сена на станціях, состоящих по тракту от Ясс до Фокшан для нужд проходящих войск

іє

Рапортъ

Во исполненіе полученного мною от вашего сіятельства сего числа подъ № 111 ордера для приуготовлѣнія на станціи, состоящія по тракту отъ Ясъ чрезъ Васлуи, Берлатъ до Фокшанъ на проходъ полковъ, потребного количества сѣна командированъ сего ж числа изъ членовъ Дивана господинъ постельник Аргиріи, которому наистрожайше подтверждено, дабы онъ во всякомъ мѣсте ему назначенномъ потребное число сѣна приуготовилъ, какъ наискорѣе, наблюдая близость и лутчую при томъ по возможности способность.

Генерал-маіор Александр Римской-Корсаков

№ 485

Ч[исла] 17-го апрѣля 1773 году

Ясы

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 437, л. 35. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 252

1773 г., апрѣля 20. – Рапорт полковника Харьковскаго гусарскаго полка Николая Чорбы⁴¹⁸ командующему Первой арміей генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву

⁴¹⁸ Николай Иванович Чорба (ок. 1717–1781), происходит из сербских дворян. На русскую военную службу прибыл в чине капитана австрийской службы в 1751 г. Произведен в секунд-майоры с назначением в гусарские полки Новой Сербии. В 1766–1767 гг. полковник Жѣлтого гусарскаго полка, с 1767 г. полковник Харьковскаго гусарскаго полка, с 1774 г. генерал-майор. Украинский помещик.

о выступлении его полка по маршруту; об отсутствии водоевов и о засыпанных колодцах по пути следования

Рапортъ

Во исполнение вашего высокографского сиятельства повеления я с полкомъ Харьковскимъ гусарскимъ ис квартиръ в повеленной походъ сего числа, выступя к назначенному месту слѣдую, а в какомъ числѣ людей и лошадей ныне полкъ выступилъ перечневою рапортъ у сего вашему высокографскому сиятельству подношу.

Притомъ честь имею вашему сиятельству донести, что из написанныхъ в маршруте данномъ от вашего сиятельства мѣстъ по осмотру через нарочно посланныхъ отъ меня, в Батырь-мурзѣ, Жантемиръ-мурзѣ, и Мешену не имѣетца водоевъ, ибо какъ те мѣста разорены и пусты и колодцы во оныхъ, кои имелись совсемъ завалены, а рѣчки повисохалы (!). В такомъ случае я к маршу изыскалъ другой трактъ, по которому имѣютца воды, на Сары-мурзу, а отътоль болшимъ из Бендеръ на Фалчу лежащимъ трактомъ, и онымъ вйдя противъ Рябуи (!) Могили внизъ по Пруду (!) даже в Водяны, а и симъ трактомъ на повелѣнное время к тому назначенному месту поспѣть имею.

Полковникъ Чорба

Ч[исла] 20 апреля 1773 года

Помета: Подан 21 апреля 1773

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.437, л.60. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 253

1773 г., апреля 24. – Протокол допроса уроженца местечка Бершадъ Моисея Колосовского, свидетельствующий о роде его занятий во время проживания в Молдове

1773-го года апреля 24 дня явшеяся собою польской уроженецъ Мойсей Колосовской допрашиванъ и показаль.

Родился онъ в польскомъ мѣстечкѣ Бершадѣ, отъ роду ему тридцать одинъ годъ, имѣлъ тамо отца шляхтича Яна Колосовского, мать и одну сестру. Назадъ же тому дватцать чѣтырѣ года, по смерти отца ево и матери, не имѣя никакого оставшогося послѣ ихъ имѣнія, пошелъ во услуженіе къ тамошнимъ жителямъ и проживаль у разныхъ чрез девять лѣтъ. А потомъ какъ собрались тамошніе жители идти въ Бендеры для зарабатыванія денегъ, то и онъ Колосовской купно съ ними туда пошелъ, гдѣ прожилъ два года, работая у турковъ. Пошелъ въ молдавское мѣстечко Лапушню и тамо работаль у арендаря жида Голтки въ винокурнѣ чрезъ полъгода, а потомъ пошелъ въ Ясы, гдѣ служилъ у ватага Дапроца (!?) месяцевъ чѣтырѣ при конюшнѣ, потомъ по разнымъ мѣстамъ, коихъ припомнить нынѣ не можетъ работаль лѣтъ пять.

А, наконецъ пришедъ въ Берладъ, нанялся у жида Щербы и товарища ево жида жъ Юзефа въ винокурнѣ, при коей былъ года полтора мастеромъ, потомъ

же седмой тому годъ, когда турки шли къ Хотину женился на жительствовавшей тамо вдовѣ сербкѣ Аннѣ, бывшей женѣ сербина Тодора, колоколного мастера.

А какъ турки в то время всѣхъ разорили, то онъ съ женою бѣжалъ къ селу Богданъ и тамо въ лѣсу, здѣлавъ избу проживалъ до тѣхъ пор, пока пришли російскіе войска, и тогда возвратясь, по-прежнему, въ Берладъ нанялся у попа Ивана, которой и по сіе время живетъ въ деревнѣ Деламаге корчмаремъ и продавалъ виноградное вино чрезъ одинъ годъ. Потомъ, паки бѣжалъ изъ Берлаца (!) въ Романъ в то время, когда турки возвратились изъ Букорестъ, оное мѣстечко Берладъ сожгли. А въ Романъ проживъ съ годъ возвратился въ Берладъ, гдѣ жена его у попа Василя, даже сего году до Великаго поста, пока онъ, оставя ее пошелъ въ Ясы, продавала вино, куда когда пришелъ на четвертой недѣлѣ Великаго поста.

То по неимѣнію писменного виду взять былъ въ Молдавскій Диванъ подъ караулъ и содержался во ономъ до присылки отъ берладского // исправника Богдана свидѣтельства, по полученіи котораго, то есть чрезъ двѣ недѣли освободили его изъ-подъ караула и дали ему о пропускѣ его до Берлада паспортъ (!), которой оставивъ, онъ, у сторожа Дмитрія и не захотя возвращаться работалъ у разныхъ яскихъ жителей.

Наконецъ же, сегодня, подалъ вашему сіятельству прошеніе о принятіи его въ службу ея императорскаго величества въ гусары. Грамотѣ онъ, Колосовской, никакой не обучался и языковъ, кромѣ руского и молдавского не знаетъ, а что точно онъ изъ Полши, а не російской какой-либо бѣглой в томъ посылается на берладскихъ священниковъ Григорья, Василя, Гавриила и Діордія, также и жителей тамошнихъ, ежели же, что-либо явится сему показанію его противное подвергаетъ себя најесточайшей казни и в томъ утверждаетъ.

Помета: Отправленъ въ Кіевъ апреля 19 (!) дня

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.485, л.210–210 об. Делопроизводственная запись

ДОКУМЕНТ № 254

1773 г., н.п. апреля 30. Яссы. – Донесение мазыла Нямецкого цынута Томы Цынтивы командирующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву с просьбой уплатить по квитанции, выданной поручиком Франбурхом, за взятый провиант и фураж

Нямцовского цынута отъ мазыля Томье Цынтивла
Покорнѣйшее доношеніе

При вступленіи [1]770 году російскихъ войскъ в Молдавію отъ корпуса его сиятельства господина генералъ-порутчика и ковалера князь Николая Василевича Репнина, посланными для высылки изъ разныхъ мѣстъ провианта и фуража офицерамъ брато было подъ квитанціи, в числѣ котороѡ, и отъ меня взято Ахтырского гусарского полку порутчикомъ Франбурхомъ пшеницы, ячменю, овса и кукурузы (!) немалое число, за которой провиантъ и фураж означеной порут-

чикъ далъ мнѣ за своєю рукою на немецкомъ диалекте квитанцію, а сколько чего в оной прописалъ о томъ я неизвѣстенъ.

Того ради, вашему сіятельству оную при семъ представляя, нижайше прошу за взятой у меня провиантъ и фураж по сей квитанціи, какъ протчим заплачено и мнѣ что подлѣжитъ уплатить, на что и ожидаю от вашего сіятельства милостивой резолюціи.

[подпись румыно-кириллической редакцией]⁴¹⁹

апреля 1773 году

Ясы

Помета: Подан 30 апреля 1773 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.449, л.254. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 255

1773 г., мая 2. Яссы. – Рапорт ясского коменданта полковника фон Роткирха командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о принятых им прибывших выходцев из-за Дуная

От полковника и яскаго каменданта фонъ Роткирха

Рапортъ

Вчерашняго числа присланы ко мнѣ при сообщени[и] от господина брегадира и кавалера Медера выходцы с той стороны Дуная по некоторымъ подозрениямъ, по приложенному при ономъ імянному списку⁴²⁰, всех осмнатцать человекъ для содержания под карауломъ мною приняты. Но сверхъ того с теми жъ арестантами присланъ польскои ураженецъ Василей Волковъ, которой совсемъ в томъ імянномъ списке не написанъ, то я учиня оному допросъ при семъ вашему высокографскому сиятельству в покорности моєи представить честь имею, а онъ также какъ и протчие под караулъ принять.

Полковникъ и комендант Роткирхъ

Маия 2 дня 1773 году

Ясы

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.481, л.74. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 256

1773 г., мая 5. – Рапорт тутовского исправника [Манолакия Богдана], заверенный подписями бырладских священников и других лиц генерал-майору Александру Римскому-Корсакову о полученных данных касательно Моисея Колосовского⁴²¹

⁴¹⁹ Plecat robul înălțămii tale Toma Țintila = Нижайший раб вашего высочества Тома Цинтила.

⁴²⁰ Список в деле не выявлен.

⁴²¹ Документ составлен на на двух языках – молдавском (румынском) и русском.

От тутовского исправника

Рапортъ

В силѣ вашего превосходительства ордера сего апреля от 27-го числа, по которому велено справитца о жителе Моисее Колосовскій, а по справке съвѣщенникомъ изъ жителми местечка Берладъ оказалось нижеслѣдующее.

Предписанной Колосовски[й], откуда онъ родомъ неизвѣстно и в проездъ турками приехали ко одъму⁴²² жиду, у одного и остался во услужении в том же местечке в винокурне, а после женился, взяв за себя руснячку, продавалъ молдавское вино до того пока местечко разорилось, по разореніи жъ местечка Берлада и онъ пошелъ, а куда неизвѣстно. После жъ былъ в деревне Чеуканы бана Багдана, где и работалъ при заготовленіи лѣсу для одной винокурне (!), а оттуда пришелъ опять в местечко, продалъ мазилу Лупулу Буту одну бочку виноградного вина, и священника Василья Пража две небольшія бочки вина жъ. И оттоль отлучился изъ местечка после Рождества Христова, а куда пошелъ // неизвѣстно, а жена ево здѣсь находится.

Примѣтами жъ оной: росту среднего, лицемъ красноватъ, волосы рыжія, лицемъ рябоватъ, усы русые, глаза серые, от роду ему сорокъ лѣтъ.

Подписались:

Погарникъ Алексѣандръ Рышкан

Иерей Костянтинъ

Иерей Костянтинъ Бостан

Иерей Панаѣте Баескулъ

Капитанъ Янаки

Вѣрга Цошъ

Ионица Мандре

Руса Чеботаръ

Маия 5-го дня 1773 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.485, л.212–212 об. Делопроизводственный перевод

ДОКУМЕНТ № 257

1773 г., мая 7. – Рапорт полковника Семёна Пишчевича⁴²³ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о получении поручиком Франкенбушем провианта и фуража из провиантских магазейнов для нужд Ахтырского гусарского полка; о квитанции выданной Франкенбушем мазалю Томе Цынтиле

От полковника и кавалера Пишчевича

Рапортъ

⁴²² одному.

⁴²³ Семён Степанович (Симеон Стефанович) Пишчевич (1731–1797), генерал-майор. Этнический серб, из дворян. На российской военной службе с 24 октября 1752 г. Произведен в секунд-майоры 21 марта 1756 г., премьер-майоры 9 марта 1759 г., подполковники 3 марта 1765 г., полковники 8 июля 1770 г., бригадиры 25 сентября 1775 г. и генерал-майоры 28 июня 1777 г. Командир Болгарского гусарского полка (1759–1762), полковник Ахтырского гусарского полка. Принимал участие в уничтожении Запорожской Сечи. Писатель-мемуарист. Украинский помещик.

В силѣ полученного мною всчерашнего числа от вашего сіятелства ордера, и приложенного при томѣ доношенія мазилы Томы Цынтилы с данною ему от порутчика Франкенбуша квитанціею во взятомѣ от него имѣ Франкенбушемѣ пшеницы, ячменю, овса и кукурузы справка чинена. И по оной явилось, что упомянутой порутчикѣ Франкенбушѣ, то время состоялъ при дежурствѣ господина генераль-порутчика и князя Рѣпнина, и былъ онѣ точно от того дежурства командированѣ, какѣ и в доношеніи просителя явствуетѣ для высылки с Зѣмли провианта и фуража, аднакѣ в полкѣ ниже чѣво от нево доставляемо не было. А по вѣдомостямѣ значить, что в маіе месяцѣ [1]770-го года принимаемо было на полкѣ Ахтырской провианта для продовольствія полковѣ служителей нижеслѣдующих чиселѣ:

4-го из Фокшанского магазѣина Киевского пехотного полку: отѣ подпорутчика Самарина муки сорок шесть четвѣртей два четвѣрика пять гарцовъ десяти тридесятихъ.

10-го от него жѣ Самарина муки четыре четвѣрти пять четвѣриковѣ, крупѣ одну четвѣрть семь четвѣриковѣ пять гарцовѣ дватцать одну четвѣрть три четвѣрика пять гарцовъ десяти тридесятихъ.

27-го ис пехотныхъ полковѣ сухарей: из Ширванского дватцать четыре пуда шесть фунтовъ четыре с четвѣтью; из Киевского семнадцатѣ пудѣ одинѣ фунтѣ с половиною, ис корпуного дежурства муки дватцать восемь четвѣртей пять четвѣриковѣ два гарца дватцать тридесятихъ.

И оной принятой провиантѣ в пищу на государевыхъ людѣй употребленѣ; а потомѣ по переходѣ полку за Прутѣ получалѣ провиантѣ из магазѣина при арміи; что жѣ принадлежитѣ до кукурузы, ячменю і овса, то оной равнымъ образомѣ от него Франкенбуша не принималѣ.

Оной жѣ Франкенбушѣ из службы с апишитоѣ в свое отечество уволненѣ, и потому далней справки, кому и в какое место собираемой провиантѣ отдавал учинить не можно; ево жѣ Франкенбуша квитанціа, данная мазилу Томы Цынтилы, с оригинальнымъ означенного мазилы доношениемъ при семѣ вашему сіятелству представляю.

Полковникѣ Семен Пишчевичѣ

Ч[исла] 7 маія 1773 году

Л[агерь] при Рушдѣвѣдѣ

Помета: Подан 16 мая 1773

Помета: Квитанция отдана ему персонално 30 августа 1773 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.449, л.253. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 258

1773 г., мая 8. – Рапорт полковника Третьего гренадѣрскаго пехотного полка Карла Каульбарса генерал-поручику Алексею Ступишину о нападеніи молдован-паромщиков на маркитантов из числа русскихъ крестьян-старообрядцев, которые следовали в Фокшаны для продажи пшеничной муки; о заграблении ихъ вещей и коней; о ранении маркитантов и смерти одного изъ них

От Третьего гранодерского пехотного полку
Рапортъ

Сего мѣсяца пятого числа, при следовани[и] полкомъ в маршѣ у рѣки Уртушъ⁴²⁴, найдены лежащая в полѣ израненныя маркитентери⁴²⁵, деревни Красенки, лежащей неподалеку от Яловицъ: липован Терентеи Филиповъ города Старъдуба, слободы Воронка – государевыя крестьяня Андреи и Никита Федоровы да Елисаветъградской крепости крестьянин же Иванъ Исаковъ, которыя по спрашиванию объявили, что онѣ ехали в Фокшаны для продажи пшенишной муки.

И при означенной рѣке, вночи, на онных (!) напали молдованы и всехъ ихъ переранили и отняли: четырехъ лошадей, два большія мѣдныя котла, два хомута да денегъ десѣть рублей, а какъ поблизости предписанной рѣки Уртушъ нѣтъ никакихъ селеніи, и потому упователно, что сие учинено // находящимися при тои рѣке перевозчиками.

Изъ именованныхъ же крестьянъ одинъ, Иванъ Исаковъ, того ж числа помре, которой и погребенъ, а протчія для излеченія находятца в полковомъ лазаретѣ. О чемъ вашему высокопревосходительству отрапортовать честь имею.

Полковникъ Карлъ Каулбарсъ

№ 197

Числа 8-го маія 1773 году

Лагирь при рѣке Гирлѣ

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.481, л.78–78 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 259

1773 г., мая 9. Измаил. – Рапорт генерал-майора Отто фон Вейсмана командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об отправке части турецких обывателей в Хотинскую райю, а часть оставить около Фэлчиу; о нежелании, вышедших из-за Дуная молдаван, поселиться в Новороссийской губернии и Молдове; о просьбе оставить их на поселение в Бессарабии, где они могут успеть посеять просо и посадить кукурузу, обеспечив себя пропитанием на следующий год

Рапортъ

В силѣ ордера вашего сиятельства отъ 24 числа апрѣля подъ № 123-м переведенныя изъ-са Дуная обыватели, турки, два транспорта на сихъ дняхъ, порученныя для лутчаго препровожденія афицерамъ с командами на поселеніе в Хатинской раи отправлены, а третей транспортъ, по ихъ бедности, поселены будутъ близъ Фалчи по сю сторону Прута, о чемъ отъ меня и господину генераль-майору Римъскому-Корсакову сообщено. А молдованы перешедшія с тои стороны, хотя и соглашаемы были на поселеніе в нашу Новороссиискую губернію, какъ о томъ же и прибывъшимъ нынѣ сюда Бахмутскаго гусарскаго полку господи-

⁴²⁴ Тртуш (?).

⁴²⁵ Слово написано на левом полѣ.

номъ майоромъ Стеричемъ уговариваны, но однако жъ не толко, чтоб в Новороссию итъти согласились, но и в Молдавіи за Прутомъ селитца не желають, а все просятъ о поселеніи ихъ здесь в Безаравіи (!), где бы онѣ нынѣ на пропитание себѣ проса и кукарузу (!) посеять могли, а ежели они таперѣнное время в посеве хлеба упустятъ, то на полтора года бес пропитания останутся.

О чемъ я вашему сият донеся, соизволите ли приказать оныя молдаванския сѣмьи, // по ихъ желанию, поселить здесь в Безаравіи (!), имѣю ожидать высокаго повелѣния.

Генерал-маіор Ото фон Веисманъ

№ 137-и

Ч[исла] 9-го маія 1773 году

Измаиль

Помета: Подан 15 маія 1773

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.449, л.193–193 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 260

1773 г., мая 15. Измаил. – Рапорт генерал-майора Отто фон Вейсмана командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о просьбе оставить на поселении в Бессарабии молдаван, вышедших из-за Дуная, которые имеют недостаток в пропитании; о том что молдаване могут успеть посеять проса и посадить кукурузу, обеспечив себя на следующий год

Рапортъ

По ордеру вашего сиятельства велено христіанъ обывателеи молдованъ, переведенныхъ при последнеи экспедиціи изъ-за Дуная, поселить в Молдавіи, по назначению от господина генералъ-маіора Римскаго-Корсакова, а какъ я от него, в которое место, какимъ трактомъ оныхъ обывателеи в Молдавию отправит, известія не получилъ.

И они, между темъ, состоя здесь недели с полтретѣи в пропитаніи себя пришли в нужду и неотступно всегда просили о поселеніи ихъ здесь в Безаравіи (!), дабы они еще нынѣшнимъ удобнымъ на посевъ хлеба временемъ могли, хотя несколько посеять проса и кукарузы (!), и темъ до будущаго году себя пропитать. То, в разсужденіи сихъ обстоятельствъ, я ихъ всехъ здесь, в Безаравіи (!), на пустыхъ селеніяхъ поселил, во отдаленности от Дуная, о чемъ вашему сиятельству симъ нижайше доношу.

Генерал-маіор Ото фон Веисманъ

№ 143

Ч[исла] 15-го маія 1773 году

г. Измаиль

Помета: Подан 16 маія 1773

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.449, л.246. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 261

1773 г., мая 15. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о желании двух пленных турков, содержащихся в Ясском замке перейти в православие; об отдаче третьего пленного турка молдавскому митрополиту для изучения основ христианского вероучения

Рапортъ

Господинъ полковникъ и яской комендантъ фонъ Роткирхъ рапортомъ ко мнѣ представилъ, что содержащіяся в замке под карауломъ пленныя: турецкой дезертиръ Баріектаръ Али и турокъ Магметъ-баша желаютъ принять вѣру греческаго исповѣданія.

И какъ таковой же, содержащейся по дѣлу майора Губѣра, турокъ Малла Али, пожелавшей креститься, по словесному вашему сѣятелства повелѣнію для наученія отданъ здѣшнему митрополиту, а со оными что учинить ожидаю вашего сѣятелства повелѣнія.

Генерал-маіор Александр Римской-Корсаков

№ 227-м

Ч[исла] 15 мая 1773 года

Ясы

Помета: Поданъ июня 13 дня 1773

Помета: Орѣеровано июня 30 дня

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.481, л.140. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 262

1773 г., мая 16. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о побеге из Ясского госпиталя, размещавшегося в монастыре Четеуця, двух пленных турок с различными диагнозами; о публикации указов по всей Молдове о поиске беглецов

Рапортъ

Яского гошпиталя смотритель господинъ секундъ-маиоръ Каринъ рапортомъ ко мнѣ представилъ, что присланные за болѣзнью изъ Яской комендантской канцеляріи пленныя турки Ахметъ Асанъ – французскою, а Ёсмаиль (!) – лихорадкою изъ самаго Четоуѣвскаго монастыря 12-го числа сего мѣсяца вночи в однехъ рубахахъ гошпитальныхъ бежали, почему о сыске и поимке техъ турковъ во всей Молдавіи публиковать; в тожъ время наистрожайше отъ меня департаменту великаго вистиярія с приложеніемъ во все цынуты циркулярныхъ ордеровъ подтверждено, а какимъ образомъ и ис-под чьего присмотру тѣ турки ушли, бывшимъ в томъ гошпиталѣ у надсматриванія карауловъ дежурному подпорутчику Санаеву и определенному к палатѣ, в которой тѣ турки

находились карнету Веинанду, равно караулнымъ и протчимъ принадлежащим по тому чинамъ, зделаны допросы, кои оригиналомъ на рассмотреніе при семъ представляю. Предписанные *ж* обѣръ-афицеры и караулные тѣ, кои оныхъ турковъ упустили до резолюци[и] вашего сиятельства содѣржуются под карауломъ.

Генерал-маіор Александр Римской-Корсаков

№ 3

мая 16-го дня 1773 году

Помета: Полученъ 17 ч[исла] мая 1773 году

Помета: Писано к нему 17 ч[исла] мая и циркулярныя ордера посланы ч[исла] того *ж* мая

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.481, л.80. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 263

1773 г., мая 17. – Протокол допроса пленных турок Ахмета Асана и Исмаила, сбежавших из Ясского госпиталя при монастыре Четэцуя, которые пытались вернуться свою родину

1773-го года мая 17 дня в Молдавском Диванѣ, пойманные турки близъ почты Подулилоиской в сторону, возле самой речки Малаго Баглуя, чебаном Усеркием капитана Луки Савина, живущаго в Нямцовском цынутѣ, допрашиваны і показали.

Агметъ Асанъ, будучи въ Яском монастырѣ за болезнью, назат тому днеи с пять зговорился он с турком Смаиломъ бежат за Дунай ни от какой инои причины и не з другим каким намерением, но толко, чтоб жить в своєї землѣ, и никто о том их зговоре не знал. А на 13 числѣ сего месяца вночи, выпросяс с караулными на двор, напередъ Смаил, а за ним и онъ Агметъ, для испражненія телесной нужды, вдругъ оба, с объявленной оградной монастырской стѣны, скоча, под гору бежал, и хотя бывшіе с ними караулные, сперва два человека, а потом и многіе вслѣд гналис, но нагнат и сыскат не могли, за бывшею тогда вночи темнотою и лесом.

И проходили они возле Баглуя и никуда в дѣревни не заходили, а когда нашли чабановъ, то просили у них мамалыги и сыра, сказывая о себѣ, что они их кардашы⁴²⁶, но когда те чабаны приметели их, что оне не по-волоски говорят, то взявши их представили ко мнѣ въ Ясы.

Смаил во всем сходно с показанием Агмета говорил, и намерение имѣли проити чрезъ Романъ и Фокшаны в свою землю и в том утверждается.

Под карауломъ допрашивалъ порутчикъ Алеѣѣи Сѣксотовъ

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.481, л.84. Делопроизводственная запись

⁴²⁶ Слово правлено, очевидно должно быть: cālărașii (рум.) – кэлэраши.

ДОКУМЕНТ № 264

1773 г., мая 18. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о поимке чабаном на реке Бахлуй двух пленных турок, сбежавших из монастыря Четэцуя, где размещался Ясский госпиталь

Рапортъ

Вашему сіятелству отъ 16-го сего мѣсяца рапортомъ по таковому жъ дошедшему ко мнѣ отъ господина секундъ-майора Карина я представлялъ, что вночи на 13 числа оного мѣсяца изъ Четэцуевскаго монастыря два турка, бывшия за болѣзнию, Ахмет Асан і Измаиль бежали.

О сыске и поимке тѣхъ от меня было во всеи Молдавіи циркулярными ордерами того ж числа⁴²⁷ предложено, которые турки близъ почты Подулилоискои на малой рѣчкѣ Баглуѣ и пойманы чебаномъ, стерегущимъ стадо овечьѣ, и сего числа ко мнѣ представлены и отданы, по-прежнему, в замокъ под карауль.

А какимъ образомъ они могли, для чѣво, уитить, учиненные имъ допросы у сего на разсмотрѣніе представляю.

Генерал-маіор Александр Римской-Корсаков

№ 5-м

Ч[исла] 18-го мая 1773 года

Ясы

Помета: Поданъ 26 мая

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.481, л.83. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 265

1773 г., мая 19. – Рапорт генерал-поручика Григория Потёмкина командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву с просьбой выдать сальвогвардию на село арнаутскому прапорщику Георгию Груичу, который обмундировал своим коштом команду арнаутов

Рапортъ

Арнаутской прапорщикъ Георгій Груичъ, живущей въ деревнѣ Новомъ Белике Бузевского цинута, собрав челоуѣкъ до сорока, обмундировалъ ихъ на свой коштъ.

І коихъ списокъ имянной у сего вашему сіятелству подынести честь имѣю, а впредь для ободренія и протчихъ къ таковому жъ раченію, покорнѣше прошу сію ево деревню пожаловать вашу сальвогвардію.

Генералъ-порутчикъ Потёмкинъ

⁴²⁷ Написано над строкой: «того ж числа».

Маия 19 дня 1773 году
Л[агерь] при Ликирештахъ
Помета: Подан 20 маия 1773
Помета: Ордиrowано 22 маия

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.499, л.372. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 265 А

[1773 г., мая 19]. – Именной список арнаутской команды прапорщика Георгия Груича

Списокъ имянной арнаутамъ команды прапорщика Георгия Груича

А имянно:

Капитанъ Константинъ Стоикинъ

Вахмистръ Георги[й] Туле

Бариектаръ Спифонъ Бажанъ

Капралы: Петръ Францыла, Иванъ Георгиевъ

Арнауты:

Констентинъ Стоика

Василей Шербулъ

Михаила Кранговичъ

Са[н]дулъ Драгумиръ

Кононъ Дѣчианъ

Радулъ Нанъ

Ионъ Опра

Казанъ Николаевъ

Стоика Ивановъ

Онча Драгумиръ

Драганъ Гредештан

Радулъ Децианъ

Фѣдоръ Улпе⁴²⁸

Стоика Муканой

Нягуй Настаси

Илья Петровъ

Иоанъ Онча

Константин Зорила

Стоина Ивановъ

Тѡма Дрегила

Ионица Константиновъ

Трандафил Радулъ

ВоичилаРадулъ

Иванъ Гуя

Фѣдоръ Дугаръ

Дмитрѣй Бобѣ

Иван Нягди

Опрѣ Добре

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.499, л.373. Делопроизводственная запись

ДОКУМЕНТ № 266

1773 г., мая 22. – Рапорт войскового товарища Марка Петрушевского командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о поиске молдавского жителя Степана Рошки (Рожки) и попovichа местечка Ямполь Фѣдора Васильева, подозревающихся в убийстве шафаря Ленившика, нанятого купцом м-ка Томашполь Якимом Лихварѣм-Кривецким; а также в присвоении денег убитого

⁴²⁸ Возможно – Вулпе (?).

От войскового товарища Петрушевского

Рапортъ

Сего мая 13, по отзыву мене с почти Томашполской по делу интересному в Белую Церковь, козакам команды моей купецъ и житель томашполской Якимъ Лихварь-Кривецкой объявилъ, что представленніе нимъ при жалобѣ своей к вашему высокографъскому сиятельству, молдавской житель Степан Рожка и Полской области янполской поповичъ Федоръ Василиевъ за смертное убийство его шапара⁴²⁹ Лѣнивщика, и за заборъ при томъ случаи разной монеты на 120 чирвонцовъ задержанни были в Ясахъ под карауломъ до разсмотренія и рѣшенія обо всемъ томъ дела. Но не дождавъ одного с-под караулу прошлого 1771 году в Велику предъ Свѣтлимъ Воскресеніемъ субботу убежали и крились в невестимихъ мѣстахъ.

Нинѣ жъ де с них первой, Рожка, в Янполѣ с нѣякимъ афицеромъ появился. Почему теми команды моей козакамы [...] ⁴³⁰ оной смертноубійца, от прапорщика Черного гусарского полку седмой роты Степана Гинка, под караулъ взять. // И как оной всему вишписанному убийству заборѣ денег; и что онъ и тотъ его товаришъ Поповичъ не тайно, самы собою, но якобы подкупивши состоящего тогда над арестантами офицера ночью свободно выпущенни; и нинѣ оной его товаришъ цинута Сорочинского в селѣ Гура Кайнару з женою своею проживаетъ, а онъ самъ, Рожка, во многих и далеких мѣстах понинѣ шатался; добровольно признаніе учинилъ. Такъ потому оной смертноубійца к надлежащему за то по законамъ поступленію, отправленъ у мене к его превосходительству господину генералъ-майору и Молдавского княжества главному комендиру Римскому-Корсакову, о чемъ і вашему высокографъскому сиятельству репортую.

Войсковой товаришъ Марко Петрушевской

1773 году мая 22 д[ня]

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, 481, л.89–89 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 267

1773 г., мая 25. Яссы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о наказании офицеров и караульных, по чьему упущению из Ясского госпиталя сбежали двое пленных турок; о вынесении главному смотрителю госпиталя секунд-майору Карину строгого выговора за халатность: незаделывание проёма в монастырской стене и госпитализацию турок в палате близкой к обвалившейся стене

Рапортъ

В силѣ ордера вашего сиятельства от 17 мая под № 257-м, последовавшему на представлениі мое во упущени[е] изъ Ясского гошпиталѣ двух турок, состоявшія при том гошпиталѣ сего мѣсяца 12 числа дежурным Второго московского

⁴²⁹ шафаря.

⁴³⁰ Одно слово написано неразборчиво.

пехотного полку подпоручикъ Санаевъ и при палатѣ Рижскаго карабинѣрнаго полку карнетъ Веинантъ до выслуги написаны в салдаты, а бывшія при *тѣх* турках караулные Куринского Ефимъ Ефановъ и Третьего гранодѣрскаго гранодѣрь Степан Зиминъ при Яском баталионѣ прогнаты спицѣрутенъ чрезъ *пятсот* человекъ по шести разъ, коих я и приказал *отправить* для доставления в полки к господину примѣр-майору и ковалѣру Познякову, а секундъ-майору *ж* Карину за *непредположеніе* осторожности со стороны обвалившеиса оградной монастырской стѣны зделаніем плетня, которой бы могъ попрепятствовать покушающимся к побегам и за положеніе *тѣх* турковъ в полатѣ, состоящей в близости той обваленной⁴³¹ стѣны, в чем ему собою следовало рассмотрение о содержаніи таковых зделатъ, яко главному того гошпиталя смотритрелю (!), учинен от меня наистражаишей выговоръ.

Генерал-маіор Александр Римской-Корсаков

№ 12

мая 25-го дня 1773 году

Ясы

Помета: Подан 27 мая 1773 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.481, л.90. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 268

1773 г., июня 2. – Протокол допроса в походной канцелярии генерал-фельмаршала Петра Румянцева пленных болгар, сербов, армян и евреев, которые рассказывают о расположении турецких войн в черноморских и дунайских портах и крепостях

1773-го года июня во 2-и день, взятыя въ плѣнь, при Карасу, болгары, сербы и жиды въ походной господина генераль-фелдмаршала и разных ординовъ кавалера графа Петра Александровича Румянцова канцеляріи, показали.

1-е. Природою болгаръ, уроженецъ города Никополя, ремесломъ шубникъ, зовутъ его Дыма Тодоръ, отъ роду ему дватцать пять лѣтъ. Вышелъ онъ въ младенчествѣ къ брату своему въ Царьградъ и никогда не возвращаясь въ Никополь, жилъ въ Царградѣ безъисходно и упражнялся въ ремеслѣ своемъ. Третьего года предъ Великимъ постомъ переехалъ онъ въ Варну съ намѣреніемъ возвратится въ Никополь, но нашедъ тамо своихъ одногородцовъ остался съ ними торговать и продолжалъ торгъ лимонами и протчими фруктами, переезжая въ Базарджикъ и Силистрию, месяцъ предъ взятіемъ его въ полонъ.

Прибыль онъ изъ Базарджика въ лагерь турецкой при Карасу съ мукою, и находился безъотлучно, перепекая изъ оной и продавая хлѣбъ.

Въ Варнѣ онъ не былъ [с] прошедшего года, [с] того времени какъ какъ (!) изюмъ поспѣваетъ, то есть съ августа месяца. Въ бытность его тамо воиска находились подъ командою Лимамъ-паши (!) трехъбунчужного, до дватцати

⁴³¹ Слово правлено.

тысяч человек (!); хлѣбныхъ магазейновъ исъ военными снарядами онѣ не видалъ, и чтобъ были не слышалъ; военныхъ судовъ было три большихъ корабля, а прочихъ малыхъ судовъ вооруженныхъ полковыми малыми пушками до десяти; о вооруженіи крѣпости и ея расположеніи, не бывъ в ней ни одинъ разъ, ничего сказать не можетъ, кромѣ что сънаружи есть ров и что она не болѣе, какъ онѣ слышалъ отъ Тодора, здѣсь находящегося, тысячу домовъ въ себѣ имѣетъ.

Изъ Силистріи отлучился онѣ зимою предъ Великимъ постомъ, въ то время находилось войско въ самомъ городѣ подъ командою Гасанъ-паши трехъбунчужного, до десяти тысячъ человекъ, да въ околичныхъ дѣревняхъ на квартирахъ, не болѣе трехъ часовъ отъ города, до десяти же тысячъ человекъ подъ командою трехъбунчужного Османъ-паши; магазейновъ, проходя мимо окоповъ, окружающихъ весь городъ видѣлъ онѣ вѣнтръ ихъ на берегу Дуная къ сторонѣ Гирсова десять большихъ, кои в то самое время мукою, сухарями и ячменемъ, но об военныхъ магазейнахъ и не слышалъ. Окопъ во всемъ пространствѣ по берегу Дуная имѣетъ батареи въ разстояніи одна отъ другой, по мнѣнію его, съ небольшимъ въ дватцати саженьяхъ; случилось ему мимоходомъ видѣть по три и по четыре пушки на каждой, а на прочихъ трехъ сторонахъ // съ сухова пути, есть ли батареи, онѣ не знаетъ, ибо привязанъ будучи по промыслу ходить толко по бережной дорогѣ, въ прочія места и не ходилъ совсѣмъ, и военныхъ судовъ тамо не было.

Всѣ бывшія въ Базарджикѣ войски, кои туда по разбитіи Черкесъ-паши ушли, сорокъ дней назадъ насильно высланы въ Карасу, и никакого укрѣпленія, ниже магазейновъ тамо не осталось. При Карасу, слышалъ онѣ, находилось турецкихъ войскъ семь тысячъ, подъ командою татарскаго султана (при коемъ было до трехъсотъ татаръ)⁴³² и двухъ двубунчужныхъ пашей, черкесъ и арнаутъ.

Визирь находится, по дошедшему к нему слуху, въ Шумлѣ, но сколько при немъ войскъ, равно и въ какихъ местахъ какъ войски, такъ и магазейны ихъ есть ѣ идутъ ли отколъ войски не знаетъ и ни от кого не слышалъ. Провианта и фуража, какъ онѣ отъ приезжихъ къ Силистріи слышалъ, весьма довольно и продается око муки въ шесть паръ, равно и другія припасы дешевы и кормъ подножной также довольно, а от Базарджига (!) до Дуная несколько хуже, какъ на здешней сторонѣ.

О намѣреніяхъ турецкихъ войскъ онѣ ни от кого не слышалъ, и что болѣе сказанного ни о чемъ не имѣетъ сведенія, утверждается подъ смертною казнью.

2-й. Христодулъ. Природою грекъ, уроженецъ города Варны, ремесломъ хлебникъ, от роду ему осмнатцать лѣтъ, въ Варнѣ имѣетъ домъ, отца и мать. Назадъ тому месяца два, по ремеслу своему, отлучился онѣ отътуда въ Базарджикъ къ дѣду своему, Василю-башмачнику.

Во время приходу ево туда засталъ онѣ турецкаго войска около трехъ тысячъ подъ предводительствомъ Абды-паши, которой со всемъ войскомъ съ месяцъ тому выступилъ къ Карасу. Послѣ чево чрезъ дватцать дней и онѣ съ прочими хлѣбниками, между коими и Дыма находился, поехали въ Карасу жъ, куда при нихъ приехалъ Арнаутъ-паша съ дватцатью только человеками безъ всякаго войска. Чрезъ сорокъ дней ихъ бытности пришли русскіе войски и по раз-

⁴³² Скобки в тексте документа.

битіи неприятели, когда овладели темъ мѣстечкомъ, то нашедъ и ево казаки, спрятавшагося съ двумя товарищами, Дымою и Ставри, въ пѣчкѣ, взяли въ полонъ.

Въ Варнѣ находится, наполненныхъ пшеницею и ячменемъ, до сорока магазейновъ, величиною каждой по дватцати болѣе и менѣе сажень, // въ которые привозятъ съ околичныхъ деревень, пшеница кило (!) продается по четыре лева, баранего мяса око по *пятнатцати*, а говяжего по шести паръ. Военныхъ магазейновъ нѣтъ, а въ крепости два мѣста наполнены пушками, порохомъ и ядрами, да около оной на лафетахъ пушекъ до сорока. При отъездѣ ево изъ Варны никакихъ военныхъ судовъ, кромѣ купеческихъ не было. Въ проездѣ ево изъ Варны въ Базаржикъ нигдѣ и никакихъ войскъ неприяТЕЛЬскихъ не видалъ.

Слышалъ онъ, что визирь находится в Шумнѣ, воиски при немъ до десяти тысячъ человекъ, между коими много и купчества и по уверению христианскихъ купцовъ никакихъ при немъ пашей нѣтъ, а въ другихъ мѣстахъ, ест ли воиска турецкіе, гдѣ именно и сколько оныхъ не знаетъ и не слышалъ. Турки и по собственному ево примечанию (какъ то случилось и во время приходу росіискіе воиска въ Карасу, ибо тотъ же часъ, услышавъ Абды-паша, что идетъ росіискіе воиско, оставивъ мѣстечко, съ воискомъ уѣхалъ)⁴³³ вовсе не хотятъ воевать, ежели бы начальники только ихъ не уверяли, что онъ точно побѣдять росіянъ. Площадно турки говорятъ, что они съ росіянами воевать болѣе не въ состояніи, однако до техъ де поръ не будетъ миру пока росіяне не завоюютъ по горы Балканы, а тогда будетъ миръ. Въ Шумнѣ слышно продается око хлѣба по восьми паръ, почему и въ Базарджикѣ онъ продавали, болѣе жъ онъ о намереніяхъ неприяТЕЛЬскихъ, также и гдѣ каіе воиски находятся ничево не знаетъ и не слышалъ, въ чемъ и утверждается.

3. Ставри Афендуль, природою грекъ, уроженецъ крымской, города Бакчи-Сарая, от роду ему дватцать семь летъ, дѣлалъ перевесные сумы и ножики. Пять летъ тому назадъ выѣхалъ онъ изъ Бакчисарая съ купцами на судахъ съ овечою шерстью въ Константинополь. Но, когда, по разбитіи, на Черномъ морѣ ихъ судовъ, вышли онъ на сухую землю противъ города Ерилій (!), то турки бывшіе съ ними возвратились въ Бакчисарай, а онъ и изъ Криліи (!) съ турецкими купцами поѣхалъ въ Константинополь. По прибытіи туда нанялъ лавку и работалъ, чрезъ два года ножи, потомъ съ турецкими жъ купцами поѣхалъ въ Шумну, гдѣ засталъ визиря Мусюкъ-оглу, (какъ сказывали ему полковые водовозы)⁴³⁴ съ тридцатью тысячъ воиска, конницы и пехоты. Оттуда чрезъ четыре мѣсяца // съ греками поѣхалъ въ Варну, гдѣ пробывъ днѣи десять, съ оными жъ греками, поѣхалъ въ Очаковъ, гдѣ засталъ кіоръ-газнадеръ Агметъ-пашу съ дватцатью тысячъ воиска, которой, по словамъ другихъ, турковъ и теперь тамо находится.

Въ Очаковѣ прожилъ онъ четыре мѣсяца и продавая изъ поварни разные съестные вареные вещи, виделъ самъ множество артилеріи, а числомъ, какъ бы сто пятьдесятъ пушекъ, и какъ слышелъ онъ отъ турковъ тамошнихъ сѣмъ проведенныхъ изъ-подъ крепости подкоповъ; военныхъ судовъ было большихъ кораблей три, на коихъ пушки поставлены въ два этажа, но числа знать не

⁴³³ Скобки в тексте документа.

⁴³⁴ Скобки в тексте документа.

можетъ; меншихъ же до двенатцати. Провианскихъ магазейновъ онъ тамо не видалъ, а привозили туда хлѣбъ на баркахъ изъ Румели[и], съ Варны и изъ лежащихъ за Дунаемъ ближнихъ мѣстъ; хлеба око продавалось тогда, по семи паръ око.

Еще же слышалъ онъ в то время, что присланъ былъ отъ визиря указъ съ повелѣніемъ, чтобы, ежели россияне приидутъ подъ городъ, сопротивлялись имъ, какъ можно, а ежели нѣтъ, то чтобы сами ихъ не трогали, а какъ площадно говорили, что будетъ скоро миръ, то онъ поехалъ на одномъ турецкомъ суднѣ, паки, въ Константинополь съ тѣмъ, чтобы одѣвшись тамо нѣсколько, по замирѣніи, возвратится въ свое отечество.

По приездѣ ево въ Константинополь упражнялся, по-прежнему, въ своемъ ремеслѣ, дѣлая чрезъ восемь мѣсяцевъ ножики, потомъ поехалъ въ Смирну для покупки товару, куда, по прибытіи, и искупилъ на тритцать левовъ, но какъ оной въ лавкѣ весь и денги тамо бывшіе съгорѣли, то онъ паки принялся делать ножики. Потомъ чрезъ четыре мѣсяца сѣвъ на барку поехалъ, въ состоящую на Беломъ морѣ, разстояніемъ отъ Смирны четыреста морскихъ миль, крѣпость Енасъ, гдѣ видѣлъ несколько арнаутского воиска, не сколько числомъ и подъ чьимъ предводительствомъ, какъ онъ былъ тамо только полдня, а переночевавъ поехалъ в Адрианоуполь, не знаѣтъ. Военныхъ судовъ, кроме купеческихъ не было. Въ Адрианоуполѣ, пробывъ днеи шесть, возвратился наконецъ в Шумну и тамо оставивъ прежнѣе свое ремесло дѣлалъ съ болгарамъ шерстяные на коней пута, мѣсяцеи восемь проживъ, отътуда поехалъ въ Базарджикъ, гдѣ засталъ Абдыпашу, но при немъ воиска малое число находилось, а сказывали турки, что по лежащимъ близъ одного мѣстечка деревняхъ конницы было до двенатцати тысячъ и до десяти тысячъ пехоты.

Да сверхъ того, прошло чрезъ Базарджикъ въ Карасу семь тысячъ конницы и пѣхоты, куда и онъ, проживъ въ Базарджикѣ мѣсяца два, пошелъ съ темъ намерѣніемъ, что ежели // приидутъ (какъ говорили, что уже идіотъ⁴³⁵ въверхъ Дуная руссiйско воиско)⁴³⁶ россияне и достанется онъ имъ въ полонъ, то просить ихъ, чтобы отъправили ево в Бакчисарай, гдѣ онъ оставилъ отца, мать и братѣй.

Во время приходу въ Карасу руссiйскихъ воискъ турковъ было до семи тысячъ, конницы и пехоты съ однимъ пашею, коего онъ имени не знаетъ, которые чрезъ четверть часа сраженія всѣ бѣжали. Онъ же, Афендулъ, съ толмачомъ Дымою и еще однимъ Тодоромъ спрятались въ шалашѣ, гдѣ ихъ всѣхъ козаки взяли. Въ бытность ево въ Шумнѣ прошедшей зимы сказывали, что при визирѣ состоитъ воиска сорокъ тысячъ, самъ видѣлъ, артилеріи до сорока орудій, магазейновъ наполненныхъ мукою и пшеницею три, каждой величиною сажени по сороку, да ячменемъ одинъ величиною въ половину противъ техъ; хлѣбъ продается око по пяти съ половиною паръ, говядины по шести съ денежкою, а баранины по восьми паръ око жъ.

Площадно говорятъ, что ежели россияне приидутъ за Дунай, то имъ не будетъ никакого спасенія, кроме что бѣжать въ Константинополь, ибо де сколько не присылали бы въ помощь воиска, однако противу ихъ стоять не можно.

⁴³⁵ идѣтъ.

⁴³⁶ Скобки в тексте документа.

Прежде изъ Карасу, когда еще находился при войске Абды-паша, каждой день уходило по сороку и по пятидесять человекъ, но какіе предприниманы были къ удержанию ихъ мѣры онъ знать не можетъ, еще онъ слышалъ *от* турковъ, что въ Силистріи войска находится до тритцати тысячъ съ тремя пашами, о названіи которыхъ не знаетъ, да въ Рушукъ до дватцати тысячъ.

Зимою, говорили въ Базарджикъ турки, что въ Силистріи великой недостатокъ былъ въ провианте и сухарей око продавалось по восемнати (!) паръ око, для чего изъ Базарджика тогда турки возили продавать. О намереніяхъ непріятельскихъ болѣе онъ ничего не знаетъ и, чтобы хотели когда ли⁴³⁷ какіе здѣлать противу россіянъ покушенія, онъ ничево и ни отъ кого не слыхалъ, и въ томъ утверждается.

4. Дмитрий Мануси, природою грекъ, уроженецъ изъ Македоніи, города Янина, деревни Куринды, мастерствомъ крендельщикъ, отъ роду ему тритцать лѣтъ, въ петнатцать лѣтъ возраста своего съ отцомъ своимъ, пастухомъ, вышелъ въ деревню Зица, гдѣ чрезъ три года пасъ овцы, [а] отътоль въ анатольскую деревню Саракой, гдѣ продавалъ крендели одинъ годъ, потомъ, паки, возвратился въ Зицу, отътоль, оставя отца, въ городъ Янинъ, а съ оногo, проживъ // три года, пошелъ въ Шумно, *откуда* чрезъ мѣсяць пошелъ въ Базарджикъ.

И тамо чрезъ прошедшую зиму продавалъ крендели, а до взятія ево въ полонъ за дватцать дней, отътуда пришелъ въ Карасу, гдѣ заставъ Абды-пашу съ 7 000 войска, конницы и пехоты. За три дни предъ приходомъ россіискихъ войскъ Черкесъ-паша переменялъ Абды, при коемъ былъ одинъ татарской султанъ. Въ бытность ево въ Шумнѣ слышелъ онъ отъ турковъ, что тамо при визирѣ находилось войска пятнатцать тысячъ, и въ одномъ мѣстѣ посрединѣ мѣста возлѣ мечета видѣлъ одинатцать пушекъ, магазейновъ онъ никакихъ не видалъ, а слышалъ, что получаютъ онъ хлѣбъ изъ Адрианополя и околичныхъ возлѣ ево деревень. Хлѣбъ продается око по восьми паръ, въ Базарджикъ войска никакого, кромѣ которое бѣжало изъ Карасу послѣ разбитія отъ россіянъ не состоитъ и укрепленія, также и артилеріи не осталось, да и магазейновъ нѣтъ, кромѣ сего, гдѣ какіе находятся турецкіе войска, кто при нихъ начальниками не знаетъ.

Въ началѣ еще сего лѣта слышалъ онъ, какъ разговаривали турки, чтобы всѣмъ собравшись: одни въ Мачинъ, другіе в Рушукъ, а послѣдніе въ Силистрию перейти на сю сторону Дуная и чтобы прогнать россіянъ далѣе. Но какъ онъ думаетъ, что ежели самыхъ лучшихъ россіискихъ салдатъ выбрать тысячъ двѣ, то и самого визиря далеко бы за Шумно прогнали, ибо дѣ, по примечанію ево, у турковъ ни малой охоты къ воинѣ не осталось и между ими по большой части находятся купцы-саешники, хлѣбники и протчіе мастеровые. Наконецъ объявляетъ свое желаніе служить арнаутомъ при россіискомъ войске, съ тѣмъ, что онъ, зная на тои стронѣ всѣ дороги и разныя проходы можетъ провести оными даже до Адрианополя безъпрепятственно. Что принадлежитъ больше до намереніи турковъ ничего онъ не знаетъ и ни *от* ково не слыхалъ, въ чемъ и утверждается.

⁴³⁷ Очевидно описка, а должно быть: когда-либо.

5-й. Лазарь Христу, природою грекъ, уроженецъ македонскіи, города Янина, деревни Черваре, мастерствомъ пирожникъ, отъ роду ему дватцать пять летъ. Въ десять летъ возраста своего послѣ смерти отца вышелъ въ румельское местечко Паланка Ляшковца, гдѣ и обучился онъ дѣлать пироги.

Года два тому назадъ, когда турки шли мимо Янинъ, въ Мачинъ, то онъ на дороге приставъ къ нимъ туда же пошелъ. В то время воиска было до пятнатцати тысячъ и при нихъ сѣраскиръ Абды-паша. // Изъ Мачина чрезъ сорокъ дней перешелъ онъ с товарищами въ Бабаду, а изъ Бабады, по разбитіи визиря росіискими воисками, возвратился въ Адрианополь, а *оттоль* чрезъ два мѣсяца въ Шумно. Потомъ, чрезъ десять мѣсяцевъ, въ свое отечество, а изъ оногo, мѣсяца два тому, паки, возвратился въ Шумно, гдѣ проживъ дней пять, поехалъ въ Силистрию, а *оттоль* чрезъ два дня въ Базарджикъ, а наконецъ чрезъ два жъ дни въ Карасу.

Въ бытность ево въ Шумнѣ, по ево счислению, видѣлъ при визирѣ воиска до тридцати тысячъ, конницы и пехоты; артилеріи въ самомъ местечке, около мясныхъ рядовъ до шестидесятъ орудій; провиантомъ наполненной старинной греческой каменной гостинной домъ, величину въ длину саженей тритцать, въ широту дватцать; хлѣбъ продавался око по восьми паръ. А въ бытность в Силистріи воиска не болѣе, по ево исчислению находилось какъ тысячъ двѣ воиска, паши жъ при нихъ не было. Съ той Силистріи отъ Дуная даже до другой стороны вокругъ проведенъ ровъ глубиною въ человека, надъ онымъ зделаны батареи, но сколь всехъ не знаетъ, однако на оныхъ пушекъ не видалъ. Съ другой стороны Силистріи надъ самымъ берегомъ Дуная три батареи и на каждой по одной пушки. Еще слышалъ онъ отъ християнъ, что есть тамо магазейны, но сколько числомъ и какъ велики сказать не можетъ; хлѣбъ также какъ в Шумнѣ и Базарджикѣ, такъ и въ Силистріи продается по восьми паръ за око. Въ Рушукѣ по словамъ турковъ и християнъ воиско есть подъ командою трехъбунчужного Агметъ-паши, но чила оногo не знаетъ. Прежде говорили турки, чтобы собравшись всѣмъ перейти на сю сторону Дуная, теперъ же въ великой опасности отъ росіискихъ войскъ, хотя бѣгутъ изъ воиска турки въ дома свои, но потаеннымъ образомъ, опасаясь, что прошлаго году везиръ равныхъ беглецовъ по поимкѣ вѣшалъ, болѣе жъ онъ ничево не знаетъ и въ томъ утверждается.

6. Дмитреи Тодори, природою грекъ уроженецъ изъ Македоніи, города Янина, деревни Веицы, ремесломъ крендельщикъ, *от* роду ему осмнатцать летъ. Четыре года тому назадъ, какъ пошелъ онъ съ протчими въ Морею, гдѣ продавалъ крендели.

Чрезъ годъ тамо ево бытности росіискіе воиски, услыша, что турецкой флотъ приближается забрали всехъ християнъ и *отдали* на венецианскую флотилию, которая, прибывъ къ острову Закинфъ, оставили *тамо*. Проживъ онъ одинъ мѣсяцъ наняли маленкіе суда и отъправились въ венецианской городъ Превзу, которой граничитъ съ турками, а *оттоль* возвратился онъ въ городъ Янинъ, // гдѣ по прежнему упражнялся въ своемъ промыслѣ. Четыре же тому мѣсяца, когда казнадаръ трехъбунчужной паша шелъ съ города Монастырь съ 50 человеками въ Карасу, то онъ согласаясь съ двумя товарищами и желая, чтобы свободится отъ турецкой неволи просились у хазнадара (!), чтобы ихъ взять

подъ видомъ, что онѣ будутъ при войске печь хлеба, которой по ихъ прозбѣ и взять.

По прибытіи же въ Карасу за несколько дней предъ приходомъ россиянь на мѣсто Абды присланъ Черкесъ-паша, яничаръ-агаси, Арн[а]утъ-паша и два братья крымскихъ султановъ, а войска при нихъ было, какъ слышалъ онъ отъ турецкихъ спаговъ семь тысячъ. А какъ услышалъ Черкесъ-паша, что российские войска приближались, то послалъ было онъ за Абды-пашею с тѣмъ чтобы ево возвратить, но сего сделать не успѣлъ, ибо чрезъ два дни россияне, поутру пришедъ, разбили. Прѣжде жъ Черкесъ-паша посылалъ караулы и въ Карасу для развѣдыванія о российскомъ войскѣ, какъ оно далеко, но те турки не осмеливались далѣе ѣздить, какъ версты двѣ. О визирѣ слышалъ онъ отъ турковъ, что находится в Шумне, и при немъ войска, какъ сказываютъ, дватцать или тритцать тысячъ, ест ли тамо магазины или какая артилерія не знаетъ. А говорятъ площадно турки, что войска ихъ естъ въ Силистріи, въ Рушукѣ и въ Никополѣ, но сколько числомъ и какиѣ при нихъ паши сказать не можетъ и болѣе ничего о намереніяхъ ихъ не знаетъ и не слышалъ, въ чемъ и утвердился.

7. Авакъ Миакеръ, природою армянинъ, уроженецъ города Каисера, ремесломъ седельникъ, отроду ему пятьдесятъ три года, вышелъ изъ своего отчества тому нынѣ тритцать три года, откуда прямо пришелъ въ Константинополь, и жилъ въ ономъ по 1771 годъ.

А потомъ выехавъ изъ Константинополя ѣздилъ въ городъ Мачинъ для продажи седель и протчего къ онымъ принадлежащего, где во время его бытія былъ трехъбунчужной Абды-паша съ 12 000 войскомъ. И проживъ въ ономъ 7 месяцевъ возвратился, паки въ Константинополь, гдѣ проживъ 6 месяцевъ с половиною поехалъ въ Базарджикъ и тамъ прожилъ, продавая седлы, 15 месяцевъ. А потомъ поехалъ въ местечко Карасу, куда прибылъ марта среднихъ чиселъ сего года, гдѣ засталъ сѣраскера Абды-пашу и въ его командѣ находящихся двухъ пашей двухъбунчужныхъ, а имянно: Черкесъ-пашу и Агметъ-пашу, при коихъ войска было 4 000, // пѣхоты и конницы.

Чрезъ несколько же дней прибытія его въ Карасу визиръ прислалъ было отъ себя войска до трехъ тысячъ, которое, по приѣздѣ в Карасу, за неимениемъ при себѣ денегъ и за невыдачею определенного, тайна все розбежались. И по разбитіи российскимъ войскомъ турецкого, спасая жизнь свою, бежалъ было и онъ за ними въслѣдъ, но не имевъ въ побѣгѣ успѣху пойманъ казаками и взятъ въ полонъ.

При коемъ войскѣ, объявляетъ, было пушекъ только пятнадцать. Визиръ находится при городѣ Шумнѣ лагеремъ, а сколько при ономъ войска не знаетъ. Что же касается до Силистріи, то слышелъ отъ некоторыхъ турокъ, что де в оной не болѣе какъ пять тысячъ, а въ Рушукѣ до пятнатцати тысячъ войска, конницы и пехоты, находится. А об Варнѣ слышелъ отъ приезжающихъ изъ оной, какъ турокъ, такъ и отъ христіянъ, что прошедшаго маія среднихъ чиселъ прибыло въ Варну изъ Константинополя до двухъсотъ малыхъ судовъ оружейныхъ маленькими пушками наполненные войскомъ, которое войско въ Варнѣ и оставлено; сколько жъ всего войска привезено не ведаетъ. Хлебъ же въ турецкой арміи продается по восьми, баранина по 10, говядина по 8 восьми паръ око. А хотя турецкіе войска намерение и имеютъ, все потерянные оными мѣстъ назадъ возвратить,

но помощью Всевышняго столко напуганы росіиским войскомъ, что кол скоро оноє издали увидятъ все въ бегъ обращаются, кроме же сего ничего болѣе не знаетъ, въ чемъ и утверждается.

8. Арутинъ Качадуръ, природою армянинъ, уроженецъ анадопского города Эрзурума, ремесломъ седельникъ, *от* роду ему сорокъ летъ, имѣетъ домъ въ Константинополѣ, мать, жену и дѣтей. Назадъ тому мѣсяца два с половиною, по ремеслу своему, *отлучился онъ оттуда* въ Шумну, гдѣ толко одну ночь переночевавъ.

Сказываютъ, что при визирѣ в оноє время войска, конницы и пехоты, до 5 000 находилось. А *откуда* пошелъ в Карасу, куда по прибытіи застал онъ трехбунчужного Абды-пашу и двухбунчужного Черкесъ-пашу, а сколько войска при оных было не ведаетъ, чрезъ десять же днѣи его тамо бытности пришли росіискіе войска и по разбитіи непріятели, когда овладели тѣмъ мѣстечкомъ, то казаки, бежавшаго за турками въслѣдъ, и его поймавъ, взяли въ полонъ. Во время бытія Абды-паши съ войскомъ въ Карасуе (!) было пушекъ десять, око жъ хлеба продавалось по 10 паръ, но за несколько днѣй предъ разбитіемъ оных войска, изъ Шумны привезено было несколько пудъ сухарей, которые продавали до пяти паръ око, а не свѣще. Что же касается до Силистріи, Рушукъ и Варны, по чему⁴³⁸ в оныхъ хлѣбъ // и мясо продается и сколько в оныхъ мѣстах войско находится ничего не слыхалъ и самъ не бывъ тамъ не знаетъ. Турки все единогоасно желаютъ миру, а болѣе сего ничего не знаетъ, въ чемъ и утверждаетца.

9-й. Петко Павловъ, природою сербинъ, уроженецъ города Софьи, ремесломъ шубникъ, *от* роду ему 28 лѣтъ, въ Софѣе имѣетъ домъ, отца, мать и трехъ братьевъ. Назадъ тому съ годъ, по ремеслу своему, *отлучился онъ отътуда* въ Румели находящейся славенской ярмонокъ, гдѣ купивъ несколько нужного товару, поехалъ въ Базарджикъ и, гдѣ проживъ мѣсяцей семь, и не продавъ товару, поехалъ изъ Базарджика маия въ первыхъ числахъ для продажи оногo въ Карасу.

Куда по прибытіи нашель трехъбунчужного Абды-пашу и при немъ войска, конницы и пехоты, до 7 000, а сколько при них было пушекъ не ведаетъ, и по приезде его туда чрезъ 25 днѣи пришли росіискіе войска. И, по разбитіи непріятели, когда овладели онымъ мѣстечкомъ, то нашедъ и ево казаки, спрятавшіеся съ товарищемъ его, сербиномъ, въ одномъ шалашѣ, взяли въ полонъ.

Визирь-де находится въ Шумнѣ, а войска при немъ, конницы и пехоты, до 20 000. Въ Карасуе (!) хлеба око продавалось по 8, баранина по 12, а говядина по 8 паръ. Что же касается до недостатку въ пропитаніи и прокорму скота, какъ въ Силистрѣ, Рушукѣ, Варнѣ, такъ и сколько во оныхъ мѣстах войска находится и есть ли съестные и военныя магазейны ничего не знаетъ, въ чемъ и утверждается.

10. Моноль Рали, природою сербинъ, уроженецъ города Софії, промыслъ имель – пасъ овцы, *от* роду ему сорокъ летъ. Назадъ тому съ мѣсяць, какъ по приказу господина своего, турецкого аги Сулимана пригналъ въ Карасу овцы, куда приехалъ съ нимъ же и хозяинъ.

Видельъ, будучи на степи съ овцами, что до прибытія росіискихъ войскъ за пять днѣй Абды-паша поехалъ изъ Карасу, а куда не знаетъ. На мѣсто жъ ево

⁴³⁸ по чѣмъ.

прибыль Черкесъ Гасанъ-паша и Арнаутъ-паша, но сколько воиска и артилеріи при нихъ находилось сказать не можетъ, ибо онъ всегда съ овцами находился въ степи, также о намеренияхъ турецкихъ, гдѣ какия находятся воиски и сколько числомъ не знаетъ и ни отъ ково не слыхалъ, въ чемъ и утверждается. //

11. Природою сербинъ, уроженецъ города Софіи, ремесломъ кушниръ, зовутъ ево Константинъ Стоя, отъ роду ему летъ 30, после смерти отца мать ево еще въ младенчествѣ ево переехала со всемъ домомъ въ Константинополь, гдѣ онъ уже научился кушнирскому мастерству, и потомъ женился, гдѣ оставилъ домъ, жену и мать. Два года тому, какъ оъ, по ремеслу своему, поехалъ въ Варну, куда прибылъ послѣ разбитія при Бабадѣ российскими воисками визирского лагиря. Проживъ въ Варнѣ дни три, поехалъ въ Базарджикъ, отътоль чрезъ одинъ годъ въ Шумно, гдѣ также жилъ одинъ годъ.

Днеи же тому 25 поехалъ отътоль въ Карасу, гдѣ было воиска турецкого до 20 000, конницы и пехоты, при воиске находился командиромъ Арнаутъ-паша двухъбунчужной до прибытия на место Абды-паши, Лимонъ-паши (!) 3-х бунчужного и Черкесъ-паша, Яничаръ-агаси и одинъ татарской султанъ, коего имя ему неизвестно. Да слышалъ онъ отъ греческихъ купцовъ, что тамъ же было 20 пушекъ, после прибытия ево днеи чрезъ семнатцать пришли туда россияне и разбивъ турковъ, взяли ево казаки въ полонъ.

Въ бытность ево въ Шумнѣ видѣлъ наполненной мукою пшеничною уездной домъ величиною въ длину сажени въ восемьдесятъ, а въ широту въ тридцать; воиска при визирѣ находилось до 30 000, пушекъ до 40; возлѣ Шумна отъ стороны Дуная укрепления никакого нѣтъ, а съ другой стороны превеликая гора.

Въ тотъ самои день, когда онъ ехалъ въ Карасу визиръ вышелъ въ лагиръ и расположился въблизу Шумны. Слышалъ онъ отъ турковъ, что визиръ имѣлъ намереніе итти со всемъ воискомъ въ Рушукъ или въ Силистрию. Более жъ, гдѣ какия неприятельския воиски находятся и въ коликомъ числѣ, онъ не знаетъ и ни отъ ково ничево не слыхалъ, въ чемъ и утвердился.

12-й. Природою сербинъ, уроженецъ города Софіи, ремесломъ кушниръ, зовутъ ево Велико Младенъ, имѣетъ тамо жену, детей и домъ, въ коемъ безъисходно жилъ, упражняясь въ своемъ ремеслѣ.

А до приходу въ Карасу россиянь съ турецкими сапогами пошелъ онъ для зарабатыванія денегъ, по мастерству своему, въ то же мѣстечко Карасу, гдѣ какъ сказывали ему знакомые турки находилось воиска до восьми или до десяти тысячъ подъ командою Черкесъ и Арнаутъ-пашеи, пушекъ 20. Проходя мимо Шумно видѣлъ онъ близъ того въ лагирѣ, гдѣ сказывали стоитъ и самъ визиръ, множество полотокъ, но сколько числомъ воиска, также и артилеріи не знаетъ. О намереніяхъ неприятельскихъ, // и гдѣ находятся какіе воиски онъ ничево не слыхалъ и, потому и сказать болѣе не можетъ, въ чемъ и утвердился.

ЖИДЫ

13. Исакъ Ароновъ, уроженецъ онъ и житель города Адрианополя, гдѣ имѣетъ жену, детей и домъ, промысломъ купецъ, напередъ сего изъ дому не отлучался, а назадъ тому одинъ годъ и одинъ мѣсяцъ, согласясь съ тремя жидами жъ, Якубомъ, Мусиѣмъ и Давыдомъ, съ разнымъ товаромъ, поехали въ городъ Слымле,

разстояніемъ отъ Адринополя ближе къ Дунаю 20 часовъ. Отъкуда по ярмолке (!) чрезъ четыре дни съ протчими греческими, арменскими, турецкими купцами и жидами поехалъ въ городъ Правады, разстояніемъ отъ Базарджика въ восьми часахъ. А тамо проводивъ праздникъ, называемой по-турецки Дюръ-Баирамъ, чрезъ четыре жъ дни поехалъ онъ уже одинъ въ Шумно для сыскания брата своего, Маира, сыскавъ же ево тамо, накупили вмѣстѣ разныхъ товаровъ и поехали въ Базарджикъ.

Отътоль же чрезъ два мѣсяца поехали къ деревнѣ Сагинлари, гдѣ стоялъ прошлаго году летомъ Абды-паша въ лагирѣ съ 4 000 спаговъ, да свиты при немъ было 300 человекъ. Тамо продавъ товаръ, онъ, Исаакъ, поехалъ въ Царь-Градъ, а братъ ево Маиръ съ Абды-пашею въ Карасу. Въ Царградѣ, искупивъ также чрезъ 30 дней надобные товары и нанявъ судно приехалъ моремъ въ Варну, а изъ оной въ Карасу, откуда после прибытія ево чрезъ два дне, по приказу визиря, Абды-паша съ войскомъ пошелъ на зимовья кварталы въ Базарджикъ, гдѣ онъ, Исаакъ, оставивъ товары брату своему поехалъ, паки въ Царь-Градъ. И тамо, проживъ одинъ мѣсяцъ, нашелъ меншого своего брата Юзефа, (которой находился при Хали[л]-пашѣ адмиралѣ цариградскомъ подъялекаремъ, но какъ тогда тотъ паша пожалованъ былъ мысирскимъ губернаторомъ, то онъ не захотѣвъ с нимъ ехать остался тамо)⁴³⁹. И накупивъ разного товару, отправилъ часть оного моремъ, сам же съ братомъ и еще однимъ жидомъ верхами поехали въ Базарджикъ.

Спустя несколько мѣсяцовъ послѣ ихъ туда прибытія велено Абды-паше идти въ Карасу, которой отошедши отъ Базарджика часа съ четыре остановился и ходилъ вокругъ оного по деревнямъ, боясь итти туда, имѣя извѣстие, что російское войско въблизу находится, онъ, Исаакъ, съ братомъ своимъ Юзефомъ, приехавъ въ деревню Кубатъ къ татарскому султану, крымского хана Крымъ-Геряю сыну, остановились, отколь чрезъ три дни пошелъ султанъ съ войскомъ въ Карасу противу россиянь. Послѣ, когда онъ, Исаакъ, съ братомъ // и протчими жидами, прибывъ въ Базарджикъ услышали, что изъ Шумно командировано въ Карасу жъ много войска, почему отложивъ страхъ поехали и онъ туда, гдѣ чрезъ 20 дней послѣ ихъ приезда турецкіе войска российскими разбиты; при чемъ взять онъ и братъ ево, Юзефъ, в полонъ.

Въ бытность ево въ прошедшую зиму в Царградѣ слышалъ, что турки при замирѣніи позволяютъ россиянамъ имѣть при Галацахъ корабельную пристань и видѣлъ такъ, что три большіе военные корабли спущены на воду, но о сколькихъ пушкахъ и парусахъ не знаетъ. Въ Варнѣ видѣлъ 20 магазиновъ наполненныхъ пшеницею величиною каждой въ длину сажени по 10, а въ ширину менѣе. За Варною около форштата дѣланы были батареи, но сколько числомъ не знаетъ, на пристани жъ стояло пушекъ десять, корабли же военныхъ, кроме купеческихъ не было. Слыхалъ онъ отъ турковъ, что въ Шумнѣ при визирѣ находится войска 20 000 или 30 0000, да изъ Анатолиі идетъ, одни говорили, сорокъ тысячъ съ лишкомъ, а другіе ровно сорокъ, а именномъ не знаетъ, и что они прошли уже Адрианополи, которой городъ во время сихъ перехода былъ запертъ, опасаясь будто ихъ грабежа и насилия.

⁴³⁹ Скобки в тексте документа.

Въ Шумнѣ, ест ли могазеины, хотя онѣ былѣ тамо, но сказать не можетъ, ибо не приметил. Въ Базарджикѣ было всехъ пушекъ 32, изъ которыхъ десять разбито, пять послано въ Рисоватъ, а семнатцать взято въ Карасу русскими войсками, слыхалъ еще онѣ турковъ, что въ Силистріи и въ Рушукѣ войска и провианта весма довольно находится. Неприятель имѣетъ-де намереніе, чтобы изъ Рушукѣ или Силистріи перейти на сю сторону Дуная, а простыя турки говорятъ, что будто старшина ихъ нарочно не дѣлали замирения, чтобы разтеравшы свое войско къ лучшему и скорейшему замиренію приити, болѣе жъ о намереніяхъ ихъ и о войскахъ ничего не знаетъ и ни от ково не слышалъ, въ чемъ и утверждается.

14. Юзефъ Ароновъ, родился онѣ въ городѣ Адрианоуполь, отъ роду ему дватцать семь лѣтъ, два года ему еще было по словамъ матери, какъ отецъ ево Аронъ перешелъ со всемъ домомъ на жилю въ Константинополь и тамо чрезъ годъ умеръ. А онѣ въ 14 лѣтъ возраста своего съ докторомъ-жидомъ Уста Тямаломъ, во время визира Рагипъ-паши поехалъ въ Венецію и тамо обучался медицинскому искуству въ Академіи, также и италианскому языку, которымъ // и теперъ говорить можетъ, но писать, по неупотребленію, позабылъ. А чрезъ два года съ половиною возвратился, паки въ Константинополь, и находился послѣ того при ономъ же докторѣ семь лѣтъ. Потомъ нанявъ лавку, продавалъ разныя собственные свои лекарства два года, наконецъ приставъ къ Халилъ-пашѣ лекаремъ с нимъ поехалъ въ Хотинъ, а чрезъ годъ въ Бель-Градъ, гдѣ находился три года.

Потомъ возвратился въ Константинополь, причѣмъ пожалованъ тотъ паша адмираломъ, въ состоящей въ Черномъ морѣ флотъ, почему отъправился онѣ въ Варну, въ самое то время, когда началось перемирие. Подъ командою ево состояло въ Черномъ морѣ пять галиотовъ о тритцати восьми и сорокахъ пушекъ, каждой; и два корабли: одинъ о дватцати пушкахъ, да фрегатовъ съ дватцать, на каждомъ по 2 пушки, войска состояло на галіютахъ по 500, на корабляхъ по 300, а на фрегатахъ по 20 только гребцовъ съ онымъ флотомъ, пребылъ шесть месяцеи, при Варнѣ Халил-паша возвратился по ферману султанскому въ Константинополь, гдѣ пожалованъ былъ чрезъ полтора месяца, по приездѣ, въ Мисиръ губернаторомъ. А какъ в то самое время, то естъ нынешняго года зимою приехалъ братъ ево Исаакъ, почему онѣ, не захотя больше быть при пашѣ, накупивъ съ братомъ разного товару и отправивъ часть оного моремъ сами съ третимъ жидомъ же поехали прямо въ Базарджикъ.

Тутъ показываетъ о переходахъ своихъ о Абдѣ-пашѣ и о бывшемъ при немъ войске, также и о разбитіи русскими войсками турковъ при Карасу во всемъ сходно съ братомъ ево Исаакомъ, кроме что въ бытность ево при Варнѣ никакой артилеріи и магазиновъ не видалъ, по причинѣ, что имъ запрещено было съ кораблей ходить в городъ.

Слышалъ онѣ еще отъ турковъ въ Карасу, что визиръ все свое войско отправилъ въ Силистрию съ Гасанъ-пашею, и что въ Рушукѣ находится войска до 60 000, но гдѣ въ Силистріи Гасанъ-паша теперъ находитца или въ Рушукѣ онѣ не знаетъ. Также, паки сходно показываетъ, что съ Анатоліи идіють⁴⁴⁰ войска

⁴⁴⁰ идѣтъ.

въ Шумно до 40 000; въ Константинополѣ при немъ никакихъ военныхъ приуготовленій не делано, ибо въ то время ожидали миру, и чтобы учинился разрывъ никогда не думали, болѣе жъ сево ничево не знаютъ, и ни *от* ково не слышалъ, в чемъ и утвердился. //

15. Самуѣль Лия, уроженецъ константинопольской, промысломъ купецъ, въ собственной своей лавке: стекло, трубки, нитки и протчіе мелочные вещи. От роду ему 37 лѣтъ, имѣетъ тамо домъ, жену и детей. И жилъ всегда, даже до разбитія российскою арміею при Кагулѣ визиря.

Въ то самое время приехалъ онъ въ Исаку съ протчими купцами до Варны моремъ, а отътоль до Исаки сухимъ путемъ. И когда визирь пошелъ съ войскомъ въ Бабаду, на зимовые кварталы, то и онъ поехалъ туда жъ, *отколь*, по продаже своего товару, поехалъ въ Константинополь, а отътоль, паки чрезъ два мѣсяца накупивъ новыхъ товаровъ возвратился в Бабаду. Спустя мѣсяцеи пять российские воиски, перешедъ за Дунай, разбили стоявши при Бабадѣ подъ командою визиря Салихтаръ-Мехмедъ-паши лагирь, послѣ чѣво *тот* визирь ушелъ съ войскомъ, а при ономъ и онъ, жидъ Лия, въ Базарджикъ съ оного чрезъ день поехалъ для покупки товару в Константинополь, гдѣ пробывъ 35 дней, приехалъ съ товаромъ в Шумно, потомъ еще два раза ездилъ въ Константинополь, Силистрию и Варну. А наконецъ нынешняго году, мѣсяца тому три, изъ Константинополя съ товаромъ же переехалъ въ Базарджикъ, а из оного въ Карасу, гдѣ и взять въ полонъ.

Въ бытность его в Базарджикѣ, слышалъ он *от* турковъ, что визирь находится в Шумнѣ и при немъ войска до 60 000 и имѣетъ намерение перейти на сю сторону Дуная противу Рушука. Въ бытность в Силистрии виделъ онъ войска много, однако числа оного не знаетъ, и при немъ Гасанъ-паша, пушекъ до 30, на той сторонѣ Дуная около Силистрии здѣланы плетни и насыпаны землею въместо стѣнъ, магазейновъ тамо никакихъ нѣтъ, но виделъ онъ, что съ околичныхъ деревень привозили много хлѣба, и око продавалось по 6 паръ. Въ Варнѣ войска до 4 000 яничаръ и при нихъ командиромъ яничаръ Агасы. Судовъ всѣхъ, чектарей большихъ и малыхъ до сорока семи, да слышалъ отъ турковъ, что изъ Константинополя приидутъ три галиота о восьми и шести пушкахъ отъ Варны по Базарджитской дорогѣ разстояніемъ версты двѣ здѣланъ ретранжементъ и батареи, на коихъ виделъ пушекъ три или четыре, да слышалъ, что туда еще артилеріи прислано будетъ, естли въ срединѣ еще какиѣ укреплѣнія и артилерія, также съѣсные // и военные магазейны, онъ бывъ только одну ночь сказать не можетъ и болѣе ни о чемъ не знаетъ, въ чемъ и утвердился.

16-й. Сапедай Минахемъ, уроженецъ константинопольской, отъ роду ему 19 лѣтъ, промысломъ купецъ, имѣлъ в Константинополѣ собственной свои домъ, мать, братьевъ и лавку. С мѣсяцъ тому, какъ онъ согласася съ протчими купцами жъ, греками, армянами и жидами, и взявъ суконъ и матерій турецкихъ, поехалъ въ Базарджикъ.

И отътоль, переночевавши въ Карасу, гдѣ заставъ Абды-пашу и при немъ тысячь до шести войска, конницы и пехоты. За пять дней до приходу туда российскихъ войскъ Абды-паша, когда присланъ былъ отъ визиря чаушъ, чтобы отрубить ему голову, то онъ не послушася уехалъ, а куда не знаетъ. На место жъ его

былъ Арнаутъ-паша, и хотя услышавши в пятой день, что идутъ уже русскіе войски посылали за Абды-пашею, чтобы онъ возвратился, но онъ не захотѣлъ, а на шестой день после отъезда Абды-паши россиянъ турковъ разбили. При чемъ и онъ, Сапедай, взятъ въ полонъ.

Въ бытность ево в Константинополѣ видѣлъ онѣ, что несколько разъ отправляли по двѣ и по три шаики съ войскомъ (на каждой, по мнѣнію ево, по 500 человекъ), какъ сказывали турки до Варны, а оттолъ сухимъ путемъ. Въ Шумно хлѣбъ продается тамо по пять 5 паръ око, мяса говяжьего по 9, а бараньего по 12 паръ око. Провиантъ по болшой части получаютъ моремъ на корабляхъ, но откуда имянно не знаетъ и не слыхалъ. Въ Карасу будучи слышалъ отъ турковъ, что визирь находится точно в Шумнѣ и при немъ до тридцати или до сорока тысячъ войска; ест ли гдѣ еще какиѣ войски болѣе, въ какихъ именно мѣстахъ, не знаетъ. Слышалъ еще отъ турковъ жѣ, что онѣ дожидаются россиянь, чтобы пришли подъ Силистрию, гдѣ намерены бится съ ними, а болше о намеренияхъ ихъ не знаетъ, и ничево ни отъ ково не слыхалъ, в чемъ и утверждается.

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.2, д.26, л.36-43. Делопроизводственная запись

ДОКУМЕНТ № 269

1773 г., июля 7. Брэила. – Билет, выданный Брэильской комендантской канцелярией на проезд в село Слободзея молдаванам Стойке и Стояну с тремя детьми

Билетъ

Губавителей сего присланных ко мне *от* господина секунд-майора и гирсовскаго каменданта фонъ Баггута, явшіяся собою в Гирсов с супротивнаго берега, молдованы Стойка и Стоянъ с тремя малолетными́ детми, которые *от* меня под росписки отпущены для жителства в деревню Слободзею, коих по тракту пропускаю безъпрекословно.

Данъ сей изъ Браиловской каменданской канцеляри[и], июля 7 дня 1773 году.

Полковникъ Барзовъ

№ 315

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.481, л.230. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 270

1773 г., августа 9. – Рапорт полковника Войска Донского Ивана Бузина в Генеральное дежурство о двух молдаванах, задержанных на берегу реки Борша, которые намеревались переплыть на плоту к острову

В Генеральное дежурство
Донского Воиска от полковника Бузина

Рапортъ

Сего числа приведена ко мнѣ поиманные при усть Гуробалах, при березе Борща, в прошлой ночью ночным, при Гуробалах бекетными казаками, розъездомъ два молдавана, которые готовели (!) собѣ (!) плоть ехать чрезъ рѣку Борщъ на островъ. Имеютъ у себѣ данной им изъ Броиловской коменданской канцелярии бѣлетъ и турецкихъ картинокъ четыре: две на желтой бумаги, третья на красной, четвертою на бѣломъ. Которыя молдаваны от мене со всемъ за караулом во оное дежурство при сем посылаютца.

Полковникъ Иванъ Бузинъ

Ч[исла] 9-го августа 1773 года

Лагиры при Стѣлакмах

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.481, л.229. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 271

1773 г., августа 18. – Рапорт капитана Павла Пулевича в Генеральное дежурство о желании двух пленных турок, содержащихся в Яском замке перейти в православие; об отдаче третьего пленного турка молдавскому митрополиту для изучения основ христианского вероучения⁴⁴¹

В Генералнаго дежурства

От капитана Пулевича

Рапортъ

Прислано[й] ко мнѣ 13-го сего мѣсѣцъ августа приказъ я получить, в которую велено мнѣ послать надежнаго человека в деревни Бруштены, осведомитсе объ мужика Стояна Куцара, жителя сѣи деревни, ест ли у ево жена и двои малихъ дѣтей, когда онъ въ оную деревню пришольт, честно ли себя велъ и куда онъ после отлучился. Да сверху велено мнѣ справитсе объ арнаута Радуль Бошеи у турковъ в полону. Да какъ русиския воиска разбили при Карасу турковъ пошли верху Дуная, ушедъ онъ от хазяина своего, явился ли ко мнѣ и от меня с протчимъ явшимъ былъ ли отправленъ въ его деревня Кремень, близъ Слобозеи лежащая, да ис оной куда онъ пошелъ.

Во исполнении Генералнаго дежурства приказъ объ перваго послалъ я моѣи командѣ арнаутскаго адютанта Апостола Иванова и вахтмистра Иоаница Алдановича, которіи и ездѣли в деревни Бруштены, и сколько их возможности были, оны у тамошняго пуркалаба, попа и протчимъ, осведомились. Мужики, в той деревни Бруштены, оны завоеваны детишаментумъ господина подполковника и ковалера барона Ферсена и отправлены на сѣю стороны моѣи командѣ прапорщикомъ Панаитъ Лупувича, а онъ, мужикъ Стоянъ Куцаръ, между имъ не былъ. А после ихъ переправление в сѣю стороне явилсе онъ между имъ и жилъ ш ними днѣи три и не сталъ, куди онъ пошолъ не знаетъ ни одинъ. А чрезъ дол-

⁴⁴¹ Документ написан человеком плохо владеющим языком, поэтому многочисленные ошибки не оговариваются.

гои времянь приехалъ онъ опять между мужикамъ, какъ оны уже населились в деревни Бруштены, да опять ушолъ без ницего ведомство, жена и дѣтѣи онъ в Бруштены не имѣтъ, а имѣтъ на турецкой стороне. А что онъ, Стоянъ нечестной человекъ видно, что в Бруштаны мужики объ ево знать не хотятъ, какъ оны и писменомъ⁴⁴² признаются, которую письмо я при семъ в оному дежурства при-силую.

А что са до касаетъ втораго Радула Бошеи, бывше у турковъ в полону, в бытности моеи в Расувате при господина подполковника и кавалера // барона Ферсина, а имѣвши моеи команде постъ в Черной Воде арнаутской капитанъ Петеръ Грузинской с арнаутами явилсе онъ, Радуль, у ево. А онъ капитанъ да арнаутъ Кирякъ Морали прѣставили ево у тогдашняго, бивше главной комендиръ Пермскаго полку, господину полковнику Николае Гавриловича Угариевъ, которой одалъ⁴⁴³ ево опять арнаутамъ. Онъ, Радуль, имѣвши матеръ в деревнѣ Кремень, которая надлежитъ команде моеи армискуму прапорщику Шербану Бозияно, присталъ у ево в службу и переправилсе на сѣю сторону Дуная, в Гурубале. Где и просилъ прапорщикъ Шербанъ посволение на домовои отпустъ, какъ и отпущенъ от главнаго корпоснаго командира ш нимѣ поехалъ и тотъ Радуль в оной деревни Кремень. А назад тому днѣи двѣцѣть прѣехалъ онъ сюда в моеи лагерь, прожившеи днѣи восемь ушолъ, без моего ведомости, онъ головою арнаутумъ. У моеи команде не былъ, но слугую при прапорщику Шербану, деревни Кремень, в которую я никою не отпавилъ⁴⁴⁴, она ис Слобозеи верстви ста далече, столко я могъ освѣдомитсе, в чемъ я в Генералнаго дежурства и рапортую.

Капитанъ Павель Пулевичъ

Августа 18-го дня [1]773 году

В лагерь при Слобозеи

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.481, л.225–225 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 272

1773 г., августа 26. Брэила. – Рапорт брэильского коменданта полковника Сергея Борзова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о добропорядочном поведении брэильского купца Алекса Папакостя, который, по своему легкомыслию, без документов выехал в гауптквартиру, сопровождая своюченицу Анастасию

От полковника и браиловского каменданта Барзова

Рапортъ

По содержанию ордера вашего сиятельства отъ 22-го сего течения под № 347-м с вдовою села Мартинештъ Настасью⁴⁴⁵, по билету моему, еи даннаго о свобод-

⁴⁴² Далее зачёркнуто слово: «онъ».

⁴⁴³ отдал.

⁴⁴⁴ Вставка на левом поле: «в которую я никою не отпавилъ».

⁴⁴⁵ Настасей, Анастасией.

номъ пропуске до гоубъ-квартиры, купно с неѣ, бывшей бес писменнаго вида Алеѣу Попакоствъ, которой действително браиловской житель и находитца здесь болея двухъ лѣтъ, имѣетъ свою лавку.

О чем все здешнее купечество, какъ и о добромъ его поведени[и] свидѣтельствуотъ, а будучи свойственникомъ оной вдовы, по усиленной к нему прозбѣ, для безопаснаго в пути проезда, единственно из лѣхкомыслия, без билета с неѣ поехаль.

Полковникъ Барзовъ

№ 703

августа 26 дня 1773 году

г. Браиловъ

Помета: Поданъ августа 27

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.481, л.212. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 273

1773 г., августа 30. Слободзея. – Рапорт капитана Павла Пулевича в Генеральное (Главное) дежурство о поиске в селе Буку крестьянина Митра, а в селе Броштаны крестьянина Стойку

В Главное дежурство

Рапортъ

В силѣ полученнаго мною из оного дежурства приказа, в которомъ велено сыскать, где стояла прежде почта в деревни Буку, мужика Митра, у коего оставилъ молдаванъ Стоянъ Кочура свои денги, называя его родственникомъ; такожъ и в деревни Броштанахъ жителя Стойку, с коимъ онъ, Качура, из-за Дуная прошолъ, прислать во оное дежурство. По которому приказу мною команды и посыланы были, точию въ вышеозначенной деревни Буку Митра не сыскано [а сысканы толко]⁴⁴⁶, а сысканы толко Дмитриевъ несколько, // и прозвания в приказѣ не изяснено. А в деревни Броштанахъ жителя Стойку сыскалъ, которой при семъ в Главное дежурство, за карауломъ и посылается.

Капитанъ Павелъ Пулевичъ

Ч[исла] 30 августа 1773 году

Д[єрєвня] Слободзея

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.481, л.231–231 об. Подлинник. Подпись-автограф

⁴⁴⁶ Часть текста в скобках, изъята автором рапорта.

ДОКУМЕНТ № 274

1773 г., сентябрь 5. – Донесение полкового старшины Войска Запорожского Семёна Быстрицкого командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о набранных в его команду молдавских, польских и запорожских казаках; о просьбе выдать жалование на их содержание; о просьбе выдать сальвогвардию на дворы молдавских казаков из Дубоссар и сообщить об этом в Диван Молдовы

Войска Запорожского от полкового старшины Семёна Быстрицкого
Покорное доношеніе

По повелѣнію вашего графского сіятелства набранной команды у меня имѣетца триста двадцать чѣтири человѣкъ з молдавцовъ, прибивших ко мнѣ в корпусъ іюня остатних чиселъ з цинута Бендерскаго, города з Дубасари, з деревнѣ Косницѣ да ценута Аргѣевскаго з деревень Устія, Спеі, Далакова⁴⁴⁷ и Шерпени капитанъ Семѣнь Вердишъ з тридцатю трема человѣкъ козакамі, да капитанъ Салвестръ (!) Даровичъ з деревнѣ Соснени и Ушковецъ з чѣтирнадцатю козаками, да капитанъ Архірій Андронакій з деревень Будешти да Федешти з десятю козаками, да капитанъ Вѣколь Лойтра з сема козаками.

Да истекшого августа средних чиселъ Букурешского ценута з деревнѣ Чеканешть тридцать козаковъ, итого 94. //

Запорожских же и полских 230 человѣкъ, итого обоихъ сторонъ команды моеѣ козаковъ находитца 324.

На запорожских и полских козаковъ за майскую треть пренадлежит (!) денежное⁴⁴⁸ государевое жалованя принять на старшину полкового ѣдного да на старшин: писара 1, асаула 1, трех оставних (!) находящихся в команде трехъ вахмистровъ да ѣдного оставного (!) гусара, священника 1, дячка 1, и атамановъ 7, на рядових 214 человекъ. Итого: старшинами и рядовими 230 оное денежное государевое жалованя, и за неприемъ провианта май-іюнь, да за іюль крупі денежно прошу покорне вашего графского сіятелства повелѣть выдать.

На означенніе жъ молдавских дубасарских козаковъ унѣверсалную мне пожаловат салвогвардію и предложить в Диванъ Молдавскій, чтобы с техъ вишѣписанных деревень ни в какіе тягости не привлекали и обидѣ не чинили. Для чего все команды моеѣ козаки учуствовавши монаршую і вашего графского сіятелства милость могли бѣ ревностнѣе в служби государственной становитца и оказывать себе мужественѣйше противъ неприятеля турка.

Войска Запорожского Низивого (!) полковій старшина Семѣнь Быстрицій
Ч[исла] 5-го сентября 1773 году

Помета: Подано сентября 6 1773 году

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 459, л. 1–1 об. Подлинник. Подпись-автограф

⁴⁴⁷ Делакеу.

⁴⁴⁸ Часть слова написана над строкой.

ДОКУМЕНТ № 275

1773 г., сентября 9. – Рапорт генерал-майора Степана Ржевского командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о наблюдении на предмет выявления сочувствующих неприятелю лиц; о соблюдении осторожности на военных постах около трансильванской границы

Рапортъ

Ордеръ вашего сиятельства отъ 30-го августа подъ Но-мъ 348-м я сего числа получа на оной симъ донести честь имею: что всѣ повелѣнія вашего сѣятельства, коими паче относительныя до наблюденія осторожности въ открытіи единомишленниковъ неприятельскихъ не могутъ прийтти въ забвеніе. А тѣмъ менше оставлены въ небреженіи, когда исполненіе оныхъ перьвымъ предметомъ долгу моего я поставляю. Причина же молчанію моему есть та, что за всѣми чинимыми мною // въ городѣ и въ Землѣ надлежащимъ образомъ и в крайнею прилѣжностію вывѣдываніями нигдѣ подозрительныя въ доброжелательствѣ неприятелю не открылись.

Продолженіе, однако жъ о таковыхъ наблюденіи, какъ здѣсь съ наивѣщимъ отъ меня раченіемъ происходитъ будетъ, такъ и о надлѣжащей со стороны границы трансильванскихъ осторожности, содержащимъ тамо посты оберъ-афицерамъ въ потребныхъ обстоятельствахъ срожайшіе отъ меня въ пополненіе прежнихъ подтвержденія учинены.

Генерал-маіоръ Александръ Римскоі-Корсаков

Но-мъ 3-м

1773-го году сентября 9 д[ня]

Помета: Секретной

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 481, л. 233–233 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 276

1773 г., сентября 10. – Протокол допроса пленного турка Аметь Асана, пойманного возле Галаца после побега из Ясского замка

1773-го году сентября 10 дня, пойманнѡи турокъ Аметъ Асанъ въ Яскои каменданскои канцеляри[и] допрашиванъ и показаль следующее.

Минувшаго августа на 23 число вночи турки Алисъ-пага, Магметъ Умеръ, Абраим Уманъ, услыша, когда ихъ перекликали и узнали, что хотягъ отправить в Хотинъ, согласяс наканунѣ отправления, отворя у покоевъ тихо двери, на которой цепи наложено не было, все вдругъ выскочели, за коими стоящѣи часовои бросился, и кричалъ протчихъ караулныхъ, но ѡне такъ упредели (!), что выбежавъ на стену со оной скочили долой и ударились в бѣгъ к реке Баглуй, ис коих онъ и Алис-пага прибѣжавъ ко оной перешли вбродъ на другую сторону, а протчія два остались на сѣи сторонѣ, и перешедши пошли в виноград близости Ясъ.

А потом тои же ночи пробиралис далее и сутокъ здесяти шли лесомъ, когда днем, а когда и ночью; во время ж ихъ ходу питалис в лесах какурузою. А не доходя Галацъ в болшомъ еще растояни[и], когда онѣ узнали, что ихъ сыскивають, турокъ Алис-пага *от* него *отстал*, а онъ вскоромъ времени тамошними жителями поиманъ, и по распросе ево, какъ онъ сказал, что с нимъ и другои турокъ былъ, то для сыску посланы были мужики. И на другои день турокъ Алис-пага поиман же и отведенъ къ исправнику, // а от него и въ Ясы, протчия ж оставшия *от* него два турка Магметъ-Умеръ и Абраимъ Усманъ, какъ онѣ остались на сѣи стороне, гдѣ теперъ находитца не знаетъ.

Турокъ Алис-пага показываетъ противъ ево сходно.

К сим дапросамъ вместо вышеписанныхъ турокъ Амета Асанъ и Али-спага, по ихъ прошению, Казловского пехотного полку салдатъ Михаила Мухинъ руку приложилъ.

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.481, л.248-248 об. Делопроизводственная запись

ДОКУМЕНТ № 277

1773 г., сентября 12. Ясы. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армии генерал-фельдмаршалу Петру о побеге пленных турок из Ясского замка; о поимке некоторых из них местными жителями возле Галаца

Рапортъ

За многократными моими господину полковнику и яскому коменданту фонъ Роткирху, какъ писменнымѣ, такъ словесными подтвержденіями о предприятіи меръ к пресеченію чинимых пленными турками и протчими арестантами побеговъ изъ Ясского замка наблюдениемъ всегдашним караульных и содержанием арестантов во удобных для нихъ казармах ис которых бы оныя бегат не могли на сих днях из дошедшаго ко мне *от* него рапорта усмотрѣл я.

Что и на 23-е число прошедшаго августа вночи из содержащихся в замке пленных турковъ: Ахмет Асанъ, Магмет Умеръ, Абраим Усманъ и Али-пага бежали о сыске и поимке коих того жъ числа *от* Дивана чрезъ депортаментъ вистеріи опубликовано і из вышеписанныхъ турковъ: Агметъ Асанъ и Али-пага поблизости Галацъ тамошними жителями поиманы и присланы *от* капитана и ковалера Петковича ко мне.

А Агмет Умеръ и Абраим Усманъ и поныне еще не сысканы, о коих учиненнои поиманным допросъ в оригинале представляю.

Генерал-маіоръ Александръ Римскои-Корсаков

№ 246

сентября 12 дня 1773 году

Ясы

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.481, л.247. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 278

1773 г., сентября 22. – Ордер Дивана Молдовы хотинским пыркэлабам о поставке подвод из Черновицкого цинута и Хотинской райи для перевозки аммуниции из Польши для Нижегородского карабинерного полка

Отъ Дивана княжества Молдавскаго

Перкалабамъ хотинскимъ

Извѣстно да будетъ вамъ, что господинъ полковникъ Кантемиръ подъ аммуницію изъ Полши везомую въ полкъ Нижегородскій требуетъ тридцать возовъ в парѣ воловъ и старостамъ черноуцкимъ велено пятнадцать возовъ изъ цинута Черноуцкого дать, а пятнадцать возовъ изъ цинута Хотинского выстатчить вамъ предписываемъ: всѣ господа исправники въ провозѣ аммуниции чрезъ цынута вашему управленію ввѣренные должныствуютъ помянутые возы изъ своихъ цынутовъ безъ малѣйшаго медлѣнія для перемѣны прибывшимъ изъ другихъ давать, а послѣднихъ тотчасъ отпущать обратно подъ штрафомъ за ненаблюдение сего.

На подленномъ подписалися:

Вель-логофетъ Балшъ

Вель-вистиарій Кантакузинъ

Вель-пагарникъ Никульча

Вель-столникъ Балшъ

Въ таковой же силѣ къ старостамъ цинута Черноуцкаго

1773-го года сентября 22 д[ня]

Помета: Подано 30 октября 1773

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.466, л.320. Делопроизводственный перевод

ДОКУМЕНТ № 279

1773 г., сентября 30. Бухарест. – Рапорт бригадира Андрея Медера командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о необходимости сооружения жерновов и ступ для толчения пшена, а печей для его просушки на мельницах монастыря Радул-водэ; о просьбе заплатить монастырю деньги за сооружение жерновов и ступ без разрешения игумена

Рапортъ

Господинъ генералъ-провиатмейстеръ-лейтенантъ Соколовъ отъ 7-го числа сего мѣсяца писменно сообщалъ Дивану княжества Мунтянского, требуя, чтобъ для толчения пшена в монастырскихъ митрополияхъ и Радула-воды мелныцахъ, здѣланно при каждой по три колеса и по три ступы, а для складивания проса плетень и для сушения – печи.

И, хотя Диванъ, приступая къ исполнению одного требованія опредѣлилъ было нарочного, Костантина вель-капитана Делефечия, при посланномъ отъ госпо-

динъ генераль-провиянтмейстера к разчислению, сколько и какихъ материаловъ к темъ мелницамъ потребно, которое разчисление уже и здѣлано, и поданны вѣдомость, а потому отъ Дивана илховскимъ исправникамъ⁴⁴⁹ и заготовить оные материяли повеленно. Но что оные монастыря митрополю и Радула-воды в томъ несогласны, объявляя, что за издѣланиемъ ступъ воспослѣдуетъ имъ немало убитокъ, в получаемомъ ими ис перемолу пашнѣ⁴⁵⁰ прежнемъ доходѣ, да и слѣдующей в тѣхъ мелницахъ, в коихъ требуется здѣлать ступы с восьми коль⁴⁵¹ доходъ отъ монастыря Радула-води запродавъ купцамъ за 1 400 левовъ.

То в разсужденіи сего оной Диванъ положилъ мнѣніе, чтобъ монастырю Радулу-воды за 8 колесъ дать 1 400 левовъ, ибо-де с тѣхъ коль довольно будетъ воз-можно заготовить пшена. Однако игуменъ объявляетъ, что и за симъ послѣдуетъ излишней расходъ, когда дойдетъ мельницъ вмѣсто ступъ, такъ какъ оные нинѣ есть, исправить. Затѣмъ требуетъ Диванъ моей резолюции, откуда дать оному монастырю показанное число денегъ, или заготовить при оныхъ мелницахъ ступы, и без воли игуменов, ибо-де Диванъ заготовлять тѣхъ ступъ безъ воли (!) игуменовъ не смѣетъ, даби не приносили жалобы к вашему сиятельству.

А какъ за всѣми вишеписанными предъявленными отъ игумена монастыря Радула-воды резонами дать я точного повелѣнія о заплатѣ ему 1 400 левовъ и о здѣлании в помянутыхъ мельницахъ ступныхъ коль, и без воли игумена не могу. Тѣмъ паче, что и за уплатою означенныхъ денегъ впредь, при приведении мельницъ из ступныхъ коль к такому состоянию, в какомъ оное нинѣ есть, послѣдуетъ монастырю излишней расходъ, резонъ, которого монастырь можетъ приносить жалобы. То во отвращеніе предслѣдующихъ излишнихъ переписокъ и затруднѣній я смѣю представить нинѣ о всемъ томъ вашему сиятельству, не соблаговолите ль, ваше сиятельство, повелѣть в разсужденіи необходимости в ступныхъ колахъ здѣлать оные в показанныхъ мельницахъ, за уплатою монастырю Радулу-води 1 400 левов, и без воли игумена, и предписать с какой суммы оные получить и монастырю видать, да и предслѣдующемъ, в случае исправления мельницъ в такое состояние, в какомъ // нинѣ есть, расходъ положили во уплату монастырю.

Ибо естли ступы въ оныхъ не ставить, то перемоль пашнѣ бить можетъ и расходу на передѣлку не будетъ, или оной приписать невозвратимъ, потому что прибилъ съ оныхъ взимаема будетъ уже единственно⁴⁵² въ монастырь.

бригадиръ Андреи Медеръ

1773 года сентября 30 числа

Букхорестъ (!)

№ 2467

Помета: Подан 11 октября 1773

Помета: Ординовано 19 октября

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.466, л.162–162 об. Подлинник. Подпись-автограф

⁴⁴⁹ исправникамъ жудеца Ильфов.

⁴⁵⁰ собранныхъ с пашни, т.е. зерновых.

⁴⁵¹ Тут и далее, колѣс, т.е. жерновов.

⁴⁵² только.

ДОКУМЕНТ № 280

1773 г., октября 1. Бендеры. – Рапорт генерал-поручика Павла Олсуфьева⁴⁵³ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о постройке изб на почтовых станциях в Аккерманской и Бендерской округах; о расположении почтовых станций на тракте от Бендер до Балты на большом расстоянии от селений; об объяснении бендерского коменданта полковника Фохта об отсутствии свободных обывателей, которые задействованы на фортификационных работах; об отказе арнаутов в цинуте Орхей-Лэпушна выполнять общенародные повинности

Отъ генерал-порутчика Олсуфьева
Рапортъ

В сходствие ордера вашего сиятельства от 21 числа минувшаго мая под № 85-м на основании[и] влаженного при томъ в копи[и] такового жъ данного отъ вашего сиятельства господину генерал-маиору Римскому-Корсакову о построенни[и] в Молдави[и] при почтовых станцияхъ дворовъ с выгодными⁴⁵⁴ избами, каковыя в Бендерскомъ и Аккерманскомъ округах в подлежащихъ мѣстах неотменно на сихъ дняхъ построениемъ окончутца.

Но какъ еще имеютца те почтовые станцы[и] отъ Бѣндеръ к Балтѣ за Днестромъ, в степи, весма в далнемъ разстояни[и] от селеней, гдѣ никакие команды не проходятъ, кроме однихъ провианскихъ и фуражныхъ транспортов, о коихъ бендерской камендантъ господинъ полковникъ и кавалеръ Фохтъ репортомъ мне представил, что оныя не принадлежать ведомству Бендерского округа и об оныхъ онъ, господинъ камендантъ, представляя въ Ясы к господину генераль-майору Римскому-Корсакову.

Но онъ на то предложилъ ему, что за построениемъ во всей Молдави[и] по большимъ дорогамъ таковыхъ же дворовъ магазейновъ и гобшпиталей многочисленно людей занято, не говоря-де о другихъ исправленияхъ. К тому жъ де цинуты Лапушня и Оргей, принявшія на себя звание арнаутов, совсемъ отъ послушания отложилис и отказалис отъ всехъ общенародныхъ повинностей; то по сим-де обстоятельствамъ, по требованию // того каменданта к постройке техъ дворовъ с тамошнеи Земли наряду рабочихъ людей учинить не можно.

Господинъ полковникъ бендерской камендантъ и ковалеръ Фохтъ темъ своимъ рапортомъ представляетъ, что здешняго округа обыватели немалымъ числомъ употребляютца в городовую фортификационную (!) работу, к тому жъ заготовленное в разныхъ мѣстахъ сѣно свозить должно в надлежащие мѣста, да и какъ чрезъ весма частыя востребовани[я] ихъ в работы чинятъ утечки⁴⁵⁵, то жъ немалое число отъ болезней бываетъ умершихъ. Те жъ отъ Бендеръ к Балтѣ почтовые станцы[и], какъ выше значить состоятъ от селеней (!) весма в далнемъ разстояни[и] за Днестромъ, в степи, да и какъ темъ трактомъ никакие команды и парти[и] не проходятъ, которые всегда следуютъ чрезъ Полшу и здешней край жилимы мѣстами.

⁴⁵³ Павел Матвеевич Олсуфьев (Алсуфьев) (?-1783), генерал-поручик с апреля 1773 г. Участник штурма Бендер в 1770 г. во Второй армии Н.И. Панина. С 1771 г. в составе Первой армии П.А. Румянцева.

⁴⁵⁴ удобными, подходящими для дела.

⁴⁵⁵ бегства, дезертирства.

В такомъ случае симъ вашему сиятельству представляю, что повелѣть соизволите реченныя дворы при техъ станцияхъ строить приказать или за вышеписанными резъонами то построение оставить, на что ожидать имею вашего сиятельства резолюціи.

Генераль-порутчикъ Олсуфьевъ

Ч[исла] 1-го октября 1773 году

г. Бѣндеры

Помета: Подан 11 октября 1773

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.466, л.159–159 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 281

1773 г., октября 7. – Рапорт генерал-майора Александра Римского-Корсакова командующему Первой армии генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о назначении столбника Думитрашко Потлога в помощь войскам, следующим из Польши через Роман в Фокшаны

Рапортъ

Во исполненіе ордера вашего сиятельства от 3-го подъ № 4712 отпущенного, а мною 5-го числ сего месяца полученного для препровожденія Молдавиею слѣдующихъ подъ командою господина генераль-маіора и кавалера Лапухина изъ Полши чрезъ Романъ къ Фокшанамъ полковъ, опредѣленъ отъ Дивана бояринъ столбникъ Думитрашко Потлогъ, которому въ надлежащихъ обстоятельствахъ повелѣніе. Равно и къ исправникамъ объ отпуски по ассигнаціямъ оного боярина въ свое время надобного числа для казенныхъ тѣхъ полковъ и партикулярныхъ лошадей сѣна отъ департамента вистеріи предложенія даны.

Генерал-маиор Александръ Римский-Корсаков

№ 121

1773 года октября 7 д[ня]

Помета: Подан 11 октября 1773 года

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.466, л.161. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 282

1773 г., октября 8. Брэила. – Рапорт брэильского коменданта полковника Сергея Борзова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о прибытии обоза с обмундированием из Ясс а Брэилу; об оставлении в Брэильском госпитале части обмундирования для больных

От полковника и браиловскаго каменданта Барзова

Последней третей транспортъ изъ Яс для полковъ Новгородскаго, Сѣвскаго, и Второго Московскаго с кафтанами, Яскаго баталиона с поручикомъ Сотниковымъ вчерашняго числа в Браиловъ прибылъ, который на двухъ прибывших же с устья Яломицы запорожскихъ лодкахъ, Санктъ-Петербургскаго. пехотнаго полку с прапорщикомъ Щетихиннымъ сего числа по полуночи въ 8-м часовъ с надлежащимъ числомъ рабочихъ в повеленное место *отправлены*, а на находящихся в здѣшнемъ полевомъ гошпиталѣ *от* тѣхъ полковъ за болезнью (!) чинами кафтаны оставлены.

Полковникъ Барзовъ

№ 797

октября 8 дня 1773 году

г. Браиловъ

Помета: Подан октября 8 дня 1773 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.466, л.294. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 283

1773 г., ноября 10. Пуцени. – Рапорт секунд-майора Юрия Пушкина командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о расквартировании пленных турок в селе Пуцени; о дальнейшем маршруте следования их в Хотин

От секунд-майора Пушкина

Рапортъ

На полученной мною сего числа *от* вашего сиятельства, чрезъ присланнаго курьера ордеръ, в которомъ предписано по приложенному при сем *от* вашего сиятельства маршруту с командою и пленными турками следоват до Хотина и по прибытіи туда при данному *от* господина генерал-майора и ковалера Широкова майору пленных *отдат* не премину.

Я жъ со всею командою вчерашняго числа в деревню Пуцени прибылъ по Фалчевскому тракту⁴⁵⁶, где и остановился дневат за ненасливою погодою, которая разстоянием *от* Щербанешть 20 верстъ. А завтрешней день маршъ имет буду до деревни Болени разстоянием *от* оной въ 20 ж верстах.

Пленные жъ турки разделены на три части, которые и располагаютца (!) по квартирам по 25 человекъ в каждой (!) избу. После ж *отправленного от* меня к вашему сиятельству рапорта сего числа померло турокъ 4 человека, в прочем при командѣ моей обстоит благополучно.

Секунд-майоръ Юрьи Пушкинъ

Числа 10-го ноября 1773 году

Деревня Пуцень

Помета: Подан 11 ноября 1773

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.467, л.32–32 об. Подлинник. Подпись-автограф

⁴⁵⁶ по дороге на Фэлчюу.

ДОКУМЕНТ № 284

1773 г., ноября 18. Дубно. – Рапорт генерал-майора Семёна Ширкова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о задержании польскими властями на Правобережной Украине бригадира в отставке Ивана Дарагана⁴⁵⁷, который бродяжничал и пьянствовал, утратив человеческий облик

Рапортъ

Одъ каштеляна киевскаго и главного рѣгимѣнтаря украинскихъ полскихъ войскъ Стемповскаго присланъ ко мнѣ, шетающагося в здѣшнѣи области, нашъ отъставной господинъ брегадиръ Иванъ Дараганъ, въ видѣ наибесчестнѣишемъ и жалостномъ. Онъ имѣлъ на сѣбѣ серои, только изорванной, мужицкой кафтан, и на шеѣ одной кусокъ рубашки, и босои, питался здѣсь, служа кучеромъ, арганистомъ и учителемъ дѣтѣи французскаго языка; а по переменамъ рубилъ у жидовъ и драва, но и сіи должности, самъ признался, тратилъ чрезъ пьянство.

Спрашивалъ у нѣго о притчинѣ въверженія в столь постыдное странствованіе, отвѣтствовалъ, что от гоненія его брата, возлагающаго на нѣго вину смерти ихъ матери, коего, чтобъ не наносилъ⁴⁵⁸ стыда нашої націи и отъправилъ въ Киевъ къ господину генѣралъ-губернатору и кавалѣру Фіодару Матвѣичу Воєикову, прося его о доставлѣніи ему пристойнаго содержания.

Генерал-маіоръ Ширковъ

№ 2397

ноября 18 дня 1773 года

ізъ Дубна

Помета: Подан 22 ноября 1773

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 405, л. 22. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 285

1773 г., ноября 20. – Рапорт митрополита Молдовы, церковных иерархов и членов Дивана Молдовы генерал-майору Александру Римскому-Корсакову об обвинении Петру Унгуряна в убийстве двух гусар и грабительства у них денег; об осведомленности об этом медельничера Ботеца и некоторой причастности к преступлению⁴⁵⁹

От молдавского митрополита с духовными чинами и от бояръ Дивана Княжества Молдавского

Рапортъ

⁴⁵⁷ Иван Ефимович Дараган (1737–1779), бригадир. Выходец из украинской казацкой старшины. (Отец Ефим Фёдорович Дараган происходил из семьи сербских наёмников, был киевским полковником в декабре 1751–1762 гг. Покончил с собой). При производстве в корнеты и поручики не имел указных лет, был отпущен в г. Женеву для окончания наук. Полковник Тверского карабинерного полка в 1773 г. Участник русско-турецкой войны 1768–1774 гг. Украинский помещик, владел местечком Борисполе и близлежащими сёлами. Был бездетным, умер от белой горячки.

⁴⁵⁸ Часть слова написана над строкой.

⁴⁵⁹ Документ составлен на двух языках – молдавском (румынском) и русском.

При придложении (!) вашего превосходительства, данного минувшаго октября от 8 дня под № 655-м в силе ордера его сиятельства господина генерал-фельтмаршела и разных ординов ковалера графа Петра Александровича Румянцева прислана к нам выписка изъ состоящаго въ Ясах Генералнаго суда по делу Харьковскаго гусарскаго полку прапорщика и камисара Пантелеимонова и ево команды о уворованных от данных въ ево ведомство на жалованье того ж полку казенных денех (!), из коего увидили (!) всех касающихся до боярина меделничера Ботеза, то есть что по учиненному вышеписанным Генералным судом доказано, что по учинени[и] сего воровства и смертноубивства тех двух гусарь укравших тех денех (!) онъ, меделничер Ботезъ, ведалъ о том воровстве и смертноубивстве, объявляя ему о том люди ево, какъ о том и самъ признался в Генералномъ суде, что ж касается до триста червоных, о коих смертноубивецъ Петре Унгуриянъ показал, что онъ ис другими двумя ево товарищами дали ему Ботезу, то есть каждой по сту червоных, хотя онъ, Ботезъ, о том не показалъ, но вышепомянутой судъ из сумнителства ничево ево // не выводил в разсуждени[и] ево дерзости, по которому мы в полном собрани[и] Дивана учинили рассмотрение о предписываемом в правах сей Земли наказани[и] и осуждени[и] в таковом приступлени[и], в чем, что ж принадлежит до сумнителства во взятіи вышеписанных трехсотъ червоных по показани[и] смертноубивца Петре Унгурияна царские права, такъ решают: том 7, титла 51, листы 826 из сумнителства никто не осуждается, ибо лутчеесть, чтоб остался безъ наказания тотъ которой согрешить, нежели осуждат невиновнаго, тожъ и Костентин Арменополь книга 1, титла 1, листы 36: тотъ которой свидетелстват или признаватися будет о каком-нибудь своей преступлени[и], таковому не верить лехко, ибо много разъ для страху либо для другои какой-нибудь притчины солжетъ человекъ сам на себя, почему в силе вышеписанных правъ меделничеръ Ботезъ не осуждается по сумнителству во взятіи вышеписанных трехсотъ червоных да нежа (!) показание ево, убивца Петра Унгуриянина, в сем невероятно, ибо естли кто много разъ солжетъ самъ на себя, тем болие на другога, что ж принадлежит, что он меделничеръ Ботезъ сведал о сем смертноубивстве и воровстве, сказывая ему о том ево люди после учинения оных царския права такъ решают: том 7, титла 5, листы 128: потчиненъ, естли зделает смертноубивство // или воровство какое-нибудь приступление с дозволением и ведома владетеля, тогда владетел вместе с потчиненным осуждается, яко виноват в преступление, естли же потчинен зделает какое-нибудь преступление без прежнего о том дозволение и ведома владетеля, тогда владетел подвергаетъ себя тем толко, чтоб своего потчиненнаго отдал суду. Когда ж владетел не отдасть подчиненного своего суду, зная учиненное им преступление, тогда владетел осуждается заплатитъ всех убытков учиненных тем преступником (!); телесному жъ наказанию подверженъ сам потчинен учинившей преступление, в силе правиле, которая говоритъ, преступление следует голове, ибо оно естъ да то дозволение починенному в преступление данное естъ утерпеть ево после учинени(я) и не объявляет ево суду.

Вышеписанной меделничеръ Ботезъ, понеже онъ знал о сем смертноубивстве и воровстве, после учинени[я] оных, объявляя ему о том ево люди, какъ-то сие доказано в Генералномъ суде и, понеже онъ тех злодеев не поимал для пред-

ставление начальникам виновным состоит, в силе вышеписанных правъ, чтоб заплатилъ всю сумму уворованных вышеписанными злодеями казенных денег; всего четыре тысячи пятьдесят девят рублей дватцат пять копеекъ, коих денег Диванъ взыскавъ с нево к вашему превосходительству, при сем посылаются для доставления оных в назначенном месте, в чемъ // во исполнении предложени[й] вашего превосходительства чрезъ сие донося уведомляем о следующем наказани[и] за сие преступлени[е] ево, Ботеза, в силе законов сей Земли, по которому от вашего превосходительства соизволите его сиятельству донести.

[подписи румыно-кириллической редакцией]

Ч[исла] 20 ноября 1773 году

Помета: Под[ан] ноября 22 д[ня] 1773 году

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 529, л. 3–4 об. Подлинник. Подписи-автографы

ДОКУМЕНТ № 286

1773 г., ноября 26. – Рапорт генерал-аншефа Ивана Салтыкова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о просьбе полковника [Дмитрия] Кантемира⁴⁶⁰ о предоставлении отпуска для поездки ломой

Рапортъ

Господинъ полковникъ и кавалеръ князь Кантемиръ для необходимыхъ ево надобностей и домашнихъ нуждъ просить увольнения в Россию будущего году по май месяц, о чемъ вашему сиятельству симъ представя имѣю ожидать резолюціи.

Генераль Салтыковъ

№ 3910

26-го ноября 1773 года

Л[агерь] близ Бранѣшт при дѣревнѣ Эминъ-Бѣй

Помета: Пол[учен] 8 декабря

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 472, л. 26. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 287

1773 г., декабря 1. Фэлчиу. – Рапорт полковника Тимофея Тутолмина⁴⁶¹ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о сене заготовленном для Сумского гусарского полка на Правобережье Прута и об отсутствии такового на левом берегу реки

⁴⁶⁰ Смотрите, пожалуйста, документ № 337.

⁴⁶¹ Тимофей Иванович Тутолмин (1740–1809), в русско-турецкую войну 1768–1774 гг. сначала полковник Воронежского гусарского, а затем Сумского гусарского полков. После войны на руководящей работе. Правитель Тверского наместничества в 1777–1784 гг., Московский военный губернатор в 1806–1809 и пр.

Покорнейший рапортъ

Хотя въ присланномъ от господина генераль-поручика и кавалера Федора Ивановича Глебова маршруте и предписано полку Сумскому перейти реку Прутъ при Фалче, но какъ имею я рапортъ, что сено на почтахъ Приветришой, Станилешть, Рябой Могилы, Скопосени и Макаreshть заготовлено и сложено на правомъ берегу Прута, на другой же стороне реки противъ сихъ местъ заготовленного сена вовсе нѣтъ. То в разсуждении сихъ обстоятельствъ и полкъ Сумской, не переходя въ Фалче Прута, маршъ до Цецоры продолжать будетъ по правому берегу сей реки. О чемъ вашему высокографскому сиятельству симъ донести честь приемлю.

Полковникъ Т. Тутолминъ

Ч[исла] 1-го декабря 1773 году

Фалча

Помета: Подан 9 декабря 1773

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.472, л.42. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 288

1773 г., декабря 5. Фокшаны. – Рапорт исполняющего должность фокшанского коменданта капитана Георгия Анучина командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о недостатке подвод по пути следования и распутице по дороге от Бухареста до Фокшан; о выдаче собственных денег на пропитание пленных турок

Отъ состоящаго в Фокшанахъ за каменданта капитана Анучина

Рапортъ

Препровождающей из Бухареста пленныхъ турокъ Бухарештского гарнизонного баталиона подпрапорщикъ Сила Федоровъ прибывъ сюда объявилъ мнѣ, что онъ по нынѣшней весьма большой распутице принужденъ былъ отъ Бухареста до Фокшанъ тащитца одиннатцать днѣй. А притомъ в некоторыхъ местахъ и за недостаткомъ подводъ имѣлъ остановку.

В разсужденіи жъ неближняго до города Ясъ перехода, полагаетъ онъ, что и кормовыхъ денегъ, которыхъ у негѣ осталось толкѣ на пятерѣ сутокъ будетъ недостаточнѣ, и просилъ, дабы я ему на несколько дней прибавилъ, (но какъ у меня в ведомствѣ нѣтъ никакой суммы, в такомъ случаѣ принужденъ былъ выдать ему из моихъ собственныхъ шесть рублевъ, полагая пятидесяти тремъ челѣвкам на трое сутокъ)⁴⁶². А вашему сѣятелству о семѣ донося покорнѣйше прошу повелѣть мнѣ оныя отколъ слѣдуетъ возвратить.

Капитанъ Георгій Анучинъ

Ч[исла] 5-го декабря 1773-го года

Фокшаны

⁴⁶² Скобки в тексте.

Помета: Подан 17 декабря 1773

Помета: Ордєрован 18 декабря

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.472, л.6. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 289

1773 г., декабря 6. Бухарест. – Рапорт бригадира Андрея Медера командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о взятии в Рымникском цинуте сена для нужд Каргопольского карабинерного полка под квитанции; о прописанном количестве сена в каждом возу; о заниженном количестве сена, указанном в квитанциях, выданных мазылю

Отъ брегадиря и кавалера Медєра

Рєпортъ

Опредѣленный въ Рымницкой цынутъ для заготовленія и отдачи въ ассигновныя мѣста сѣна порутчикъ Петлинъ репортомъ мнѣ представляетъ, что при слѣдованіи отъ Браилова чрезъ оной цынутъ Каргаполского карабинерного полку изъ поставленного для артиллерійскихъ лошадей въ деревни Кодрештахъ сѣна, во время роздоха забранного онимъ полкомъ двѣстѣ возовъ, но квитансія (!) дана находящемусь при томъ сѣнѣ мазылю только въ двухъстахъ семидесяти трехъ пудахъ двадцати фунтахъ. По асыгнаціямъ господина генерала-провіатмейстера лейтнанта Соколова и по диванскому поставленію веленно, и неоднократно подѣтверждаемо, чтобъ въ каждомъ цынутѣ заготавливаеміе были возы сѣна не менѣе какъ въ двадцать пудъ, и даванно оное за вѣсомъ, что жъ на тѣ возы накладиванно сѣна не менѣе такова количества пудъ о томъ нѣкоторые афицеры и исправники рапортами Дивану доносили. Слѣдовательно, в двухъстахъ возахъ должно быть не двѣстѣ семдєсятъ три, но четири тысячи пудъ; а тотъ забор сѣна полѣдовалъ по-выдимому безъ перевѣски оногo, // зачємъ и объявленной данной мазылю квитансіи справедливою почестъ не можно.

Для того осмѣливаюсь представить о семъ вашему сѣтельству и прошу повелѣтъ Каргаполскому карабинерному полку ту, данную мазылю квитансію перемѣнить, и дать другую справедливую съ объясненіємъ въ оной въ прѣймъ двухъсотъ возовъ, а въ оныхъ четирахъ тысячъ пудъ.

Бригадиръ Андрей Медеръ

1773 году декабря 6 дня

изъ Букарєсть

№ 3481

Помета: Подан 16 декабря 1773 года

Помета: Ордєровано 17 декабря

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.470, л.46–46 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 290

1773 г., декабря 9. Киев. – Рапорт премьер-майора Бахмутского гусарского полку Ивана Штерича⁴⁶³ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о выводе из-за Дуная болгар и молдаван на поселение в Елизаветградскую провинцию; о просьбе выдать ему аттестат о службе

Бахмутского гусарского полку отъ пример-майора Івана Штерича
Доношеніе

Никому болѣе какъ вашему высокографскому сіятелству неизвѣстенъ трудъ о выводѣ моемъ добровольно безъ всякого принужденія, по вывозу моему, пожелавшихъ итти въ Россію, подъ предводительствомъ вашего сіятельства изъ-за Дуная на сию сторону болгаръ и волохъ, коихъ доведено въ Елисаветградскую провинцію тысяча девяносто душъ, но что оныя мною за Дунаемъ навербованы и на сию сторону собственно моими трудами переведены.

Я не имея о томъ свидѣтельства, отважился всепокорно вашего высокографского сіятельства, что оныя народы мною навербованы и моими трудами изъ-за Дуная на сию сторону переведены, просить о аттестатѣ, котораго ізъ милосердія вашего высокографскому сіятельства и ожидать твердую мою надежду полагаю.

Примеръ-маеръ Іванъ Штеричъ

декабря 9 дня 1773 году
Кіевъ

Помета: Данъ аттестатъ 27 генваря [1]774

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.474, л.135. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 291

1773 г., декабря 9. Яссы. – Рапорт генерал-поручика В[асилия] Долгорукова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о недоверии к разведке, сообщающей, что взятие Силистрии и Рушук повергло неприятеля в ужас; об отсутствии у разведки сведений о количестве вражеского войска и оружия

Рапортъ

На ордеръ вашего сіятельства от 27-го ноября под № 448-м писанной, а мною сей часъ полученной симъ донести честь имѣю, что явшіеся у меня грузины⁴⁶⁴ о казнѣ, обозахъ и бунчукахъ мнѣ въ то время ничѣго не объявили, а показали только, что Силистрія и Рушукъ взяты нашими войсками, и что сія утрата наводитъ на непріятеля ужасной страхъ. Но какъ я тогда весьма былъ свѣдомъ, что

⁴⁶³ Иван Христофорович Штерич (1734–1787), родился в Венгрии. На российской военной службе с 1751 г.; с августа 1752 г. вахмистр Константиноградского конного полка; с августа 1759 г. – полковой адъютант; с июня 1762 г. – капитан, с 1765 г. – секунд-майор, с мая 1768 г. – премьер-майор. Участник русско-турецкой войны 1768–1774 гг.; в 1771–1775 гг. штаб-офицер Бахмутского гусарского полка. В 1770 г. посещал Балканы для вербовки волонтеров Бахмутского гусарского полка. С июня 1775 г. – подполковник, с 1777 г. – полковник, с 1782 г. – бригадир, с апреля 1785 г. – генерал-майор. Служил в Бахмутском и Иллирическом гусарских полках. Украинский помещик.

⁴⁶⁴ гусары Грузинского полка.

сіе показаніе не только никакого основанія не имѣло, но получая еще и противныя тому извѣстіи, не могъ на ихъ показаніи никакого уваженія здѣлать.

Генераль-порутчикъ князь В. Долгоруковъ

декабря 9-го дня 1773 году

Яссы

Помета: м. Петрову

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1., д. 481, л. 302. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 292

1773 г., декабря 11. – Рапорт генерал-поручика [Николая] Глебова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о заготовленном сене на для Сумского гусарского полка на правом берегу Прута и отсутствии сена на левом берегу; о недостаточном количества жилья или полном его отсутствии для расквартирования эскадронов Венгерского гусарского полка; об занятии свободных сѣл под зимтер-квартиры

Рапортъ

Сумскаго гусарскаго полку господинъ полковникъ Тутолминъ рапортуеъ, что хотя в данномъ ему маршруте и предписано полку Сумскому гусарскому переити реку Прутъ при Фалче, но какъ на почтахъ Ветришои, Станилешть, Рябои Могилы, Скопеныхъ и Макарешть сено заготовлено на правомъ берегу реки Прута, а на другои стороне противъ сихъ местъ заготовленнаго сена вовсе нѣтъ, то в разсужденіи сихъ обстоятельствъ, не переходя онъ в Фалче Прута, маршируеъ до Цецоры по правому берегу.

Господинъ подполковникъ и кавалеръ баронъ Розенъ рапортуеъ, что во всехъ назначенныхъ венгерскимъ эскадронамъ деревняхъ, найдено толко в Фентеляхъ 8-м, в Маржененахъ 26-ть, в Калугерахъ 30, в Гирнештахъ 15, да въ местечке Бакове 18 избъ и землянокъ, протчіе жъ деревни все пустыє. А трехъ, то естъ: Лети, Фундо и Яроешть и совсѣмъ никогда не бывало, да и фуража заготовленнаго нѣтъ, и если в однихъ техъ стоятъ онъ будетъ, то изнуренныхъ в нынѣшнюю компанію лошадей поправить да и люди в лутчую исправность привести к пребудущей компаніи находить себя совсѣмъ не в состояніи.

И для того просилъ онъ, чтобъ отданы были под постои, не занятые никемъ и поблизости состоящие, жилые деревни: Киндешти, Бецешти, Блажешти, Мостоканъ, Баланъ и Борлешти. Я в разсужденіи сихъ обстоятельствъ приказалъ ему те деревни, если никому оне не назначены и поблизости состоятъ, занять.

Генерал-порутчикъ Глѣбов

№ 2350

Ч[исла] 11-го декабря 1773 году

Помета: Подан 12 декабря 1773

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, 426, л. 39. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 293

1773 г., декабря 13. Хотин. – Рапорт бригадира Андрея Пеутлинга⁴⁶⁵ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о поиске секретаря великого вистиария Кантакузино, Константина Савина, который сбежал с двумя цыганами и одним молдованом

Рапортъ

Во исполнение вашего сиятельства повеления пущеннаго сего декабря от 5-го мною полученнаго 7-го числа о сыску і поимке і об отправленіи к вашему сиятельству под крепкимъ карауламъ бежавшаго сего месяца 3-го числа от молдавскаго великаго вистиария князя Кантаньзина⁴⁶⁶ секретаря ево Костентина Савина з двумя цыганами і однимъ малдаванам (!), во всехъ здешнихъ мѣстахъ опубликовано і сколь скоро поиманы будутъ к вашему сиятельству представлены быть імеютъ.

Бригадиръ Пеитлингъ

декабря 13-го дня 1773 году
г. Хатинъ

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.472, л.70. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 294

1773 г., декабря 15. – Рапорт полковника Войска Донского премьер-майора Константина Сулина командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву с просьбой выделить сѣла Кэлдарушу и Кашбу для расквартирования полка Константина Сулина; о сломанных жилищах в сѣлах, выделенных перед этим под зимние квартиры

Отъ примеръ-маіора и Войска Донскаго полковника Сулина

Рапортъ

Изъ асигнованныхъ подъ полкъ мой въ зимныя квартиры деревень, въ прошедшее сего года лѣто многія обыватели разошлись въ разныя мѣста и дома свои разломали, а симъ здѣлали въ квартырахъ немалой недостатокъ. Я вашего сїятельства покорнѣйше прошу къ уменьшенію утѣсненія полковымъ служителям и обывателямъ, приказать асигновать лежащія поблизости полковыхъ квартиръ деревни Калдарушу и Кашбу.

Константинъ Сулинъ

⁴⁶⁵ Андрей (Генрих-Иоанн) Андреевич Пеутлинг (1723–1787), Родился в Лифляндии, лютеранского исповедания. Участвовал в Семилетней войне 1756–1763 гг. и русско-турецкой войне 1768–1774 гг. На военной службе с 1736 г.; премьер-майор с мая 1763 г.; подполковник с сентября 1768 г.; с июля 1770 г. подполковник; бригадир с февраля 1773 г. Исполняющий обязанности коменданта Алексеевской крепости на Днепровской пограничной линии, а по совместительству руководил Кирилловской крепостью, где и проживал.

⁴⁶⁶ Слово «Кантаньзина» исправлено со слова «Кантынызина». Следует читать – Кантакузина.

отъ 15-го декабря 1773 года
Помета: Поданъ 18 декабря
Помета: Ордиrowано 22 декабря

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.472, л.7. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 295

1773 г., декабря 18. – Рапорт бригадира Андрея Медера генерал-аншефу Ивану Салтыкову об отправке под караулом болгар в Яссы для дальнейшего сопровождения их в Хотин

Отъ брегaдира и кавалера Медера
Рапортъ

Во исполнѣнiе ордера вашего сиятельства сего декабря 11-го под № 1144 состоявшагось, присланнiе отъ господина полковника Бекелмана, такъже преже⁴⁶⁷ отправленной старшина съ его слугою, равно и болгары, въ приложенномъ при томъ ордерѣ списку значащiеся, сего числа отправленни въ Яси за надлѣжащимъ карауломъ къ пересилки въ Хотинъ.

Бригадиръ Медеръ

1773 году декабря 18 д[ня]
№-м 3556

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.472, л.21. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 296

1773 г., декабря 19. – Рапорт бригадира Андрея Медера генерал-аншефу Ивану Салтыкову о вышедших из-за Дуная болгарах и молдаване; об отправке их на поселение в Слободзею и Фокшаны; о передаче выходцев майору Ивану Черкесу для сопровождения их [в Яссы]⁴⁶⁸

Отъ брегaдира и кавалера Медера

При ордерѣ вашего сиятельства сего декабря 10-го подъ № 1139 ко мнѣ состоявшомъя присланни, – волохъ Иванъ Волоничко и болгары: Минѣ Гишанъ, Станъ Тодоръ, Танасей Славъ, Богданъ Ныкула, Велико Младѣ и Тодоръ Егоргий; всехъ семь человекъ, вышедшiе изъ-за Дуная съ повелѣнiемъ справясь, буди подлинно ихъ фамилiи въ числѣ тѣхъ семей, кои переправленны нашими войсками чрезъ Туртукайскую пристань и провоженны въ Слободзею и Фокшаны, то и сихъ отправить туда же на поселенiе.

⁴⁶⁷ прежде.

⁴⁶⁸ Смотрите предыдущий документ.

Въ силѣ которого вашего сіятелства ордера повелѣніе справѣки объ онихъ выходцахъ чинится и начали било, но между тѣмъ сего декабря 14 господинъ секундъ-маіор Брантъ объявилъ словесное вашего сіятелства повелѣніе объ отдачи всѣхъ ихъ господину маіору Ивану Черкесу за роспискою. Я, приводя таково вашего сіятелства повелѣніе в должное исполненіе, онихъ выходцовъ ему господину маіору Черкесу // приказалъ отдать за роспискою (кои и отъданы)⁴⁶⁹, о чемъ вашему сіятелству репортую.

Бригадиръ Медеръ

1773 года декабря 19 д[ня]

№ 9562

Помета: [Получен] декабря 19 д[ня]

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 472, л. 19–19 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 297

1773 г., декабря 20. – Рапорт бригадира Андрея Медера генерал-аншефу Ивану Салтыкову о подтверждении происхождения молдаванина Мене (Мане), оказавшимся уроженцем села Дылги Яломицкого цинута; об отпуске его на свободу под ручательства

Отъ брегадира и кавалера Медера

Рапортъ

Во исполненіе ордера вашего сіятелства истекшаго октября 29 подѣ № 988-мъ состоявшагося, о волохи Мене, при томъ ордерѣ присланномъ, противъ ево показанія справки чиненны. По которымъ оказалось, что онъ и подлинно уроженецъ цинута Яломицкого деревни Дилги, въ чемъ той деревни попъ Лупа и капитанъ Игнатій довольно засвѣдителействовали, а притомъ въ той же деревни сискалась и родная ево мать. Почему оной волохъ Мане, въ силѣ оногo вашего сіятелства ордера, за поруками той его матки и вишписанныхъ попа и капитана, отвечающими о всякомъ ево поведеніи, отпушенны.

Бригадиръ Медеръ

1773 году декабря 20 д[ня]

№ 3579

Помета: [Получен] декабря 28

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 472, л. 20. Подлинник. Подпись-автограф

⁴⁶⁹ Скобки в тексте.

ДОКУМЕНТ № 298

1773 г., декабря 20. Марженени. – Рапорт полковника Семёна Воронцова генерал-майору Юрию Трубецкому о расквартировании его полка в сёлах Нямецкого цинута вдоль рек Молдова и Валя Негре; о расположении штаб-квартиры в селе Марженени и определении села Будешты как сборного места; о изобилии строевого леса в Нямецком уезде; о изобилии и отменном качестве сена в горных сёлах Нямецкого цинута и скверном – в Романском

Рапортъ

Вчерашнего числа полкъ вступилъ в квартиры и расположился такъ какъ в генеральномъ расписаніи предписано, по рекамъ Молдаве и Валенегре, но токмо такъ, что по одной правои стороне сѣи первой и по обеимъ сторонамъ послѣдній квартиры занялъ. И, дабы не разпространитца излишнѣ и имѣть удобное и всегда свободное между ротами сообщеніе, я не занялъ деревни Сабояни и Бежанъ; такъже не занялъ городъ Романъ, кои все на лѣвой стороне Молдавы; такъже и весьма большую деревню Миклаушаны; которая от меня за рекою Серетомъ; ибо тои ротѣ, которая бы тамъ стояла для соединенія с полкомъ и содержания полковыхъ карауловъ необходимо бы было делать две переправы, изъ коихъ одна чрезъ Серетъ бываетъ в некоторые времена весьма трудная и почти невозможная.

Деревни под полкомъ теперъ имеющіеся суть: Трефешти, Браништени, Ружоносъ, Морени, Валени, Талпа, Баланешти, Моржонени, Гуицешти, Румини, Будешти, Орсеки, Дулчешти, Нѣиженешти, Клемешти, Жулешти, Буржовани, Прѣжешти, Пурцешти, Гунчунжи, Гошмани, Гирцешти и Верлакъ; всѣхъ 23 деревни. А квартиръ в оныхъ жилыхъ, выключая поповскихъ и цыганскихъ, всего всѣхъ 788, ис коихъ подъ роты 652 подъ ундеръ-штабъ сто тридцать шесть, штабъ-квартира в Моржонени от Романа въ 18-ти верстахъ.

Диаметръ полковымъ квартирамъ самой большой дватцать верстъ, такъ что в зборное место в деревни Будешти, двумъ или тремъ ротамъ придется сделать десѣть верстъ, а протчимъ всемъ ближе. Зборное место в сѣи деревне затѣмъ, что она централная, и что полковой обозъ и все тягости подле еѣ в деревнѣ Дулчести находятся, в сѣи послѣдней деревнѣ строевова лесу для починки и построения обозу изобилуетъ, все⁴⁷⁰ вышепрописанные деревни в Немецкомъ цинутѣ.

Изъ осигнованаго сѣна пятидесяти двухъ тысячъ, которое я долженъ былъ получить // от романскаго исправника, я получилъ от него толко десѣть тысячъ пудъ, и то в Романи, а протчѣе тамъ же стоящее столь гнило, что не токмо изнуренныхъ лошадей и воловъ, какъ они теперъ находятся, но и никакимъ употреблять не можно. Сверхъ же того из Романа перевозить не на чѣмъ и те девѣть тысячъ подводъ онъ, хотя и обещалъ, но сѣе ево обещаніе за медленностию не исполняется. Остальные же тритцать восемь тысячъ онъ осигнуетъ на немецкаго исправника, в которомъ цинутѣ весь полкъ расположенъ и показываетъ сѣно тово цынута на Серетѣ в скирдахъ стоящее, но сверхъ того, что оно тоже

⁴⁷⁰ Очевидно, должно быть: как и во всех вышеуказанных деревнях.

дурное. Но такъ отъ полковыхъ квартиръ отдалилось, что доставить к полку с трудомъ на подводахъ земскихъ можно, а полковыя лошади и валы толь неопи- саннымъ образомъ изнурены отъ походовъ, дурной погоды и дурныхъ дорогъ, что теперъ с места тронутся не могутъ, и естли не дать имъ месеца два по меншой мере отдохнуть и оправится, то все подохнуть.

Сена же здесь во всехъ деревняхъ преизобилно, а особливо около Моржонени и Румины, сено не болотистое, но горное и наилучшее и столь оно много есть, что на два полка бы стало, но исправникъ оно не даетъ, сказывая, что оно обывателямъ принадлежитъ, а самъ в Диванъ летомъ репортовалъ, какъ здесь сказываютъ, что сено обыватели положенное число поставить не могутъ. Ево здесь столь много, что взявъ, что на полкъ надлежитъ, обывателямъ, боле[е] какъ на ихъ скотъ потребно, еще б останется. И такъ, прошу ваше сиятельство, куда надлежитъ о семъ представить и испросить наискорѣйшую резолюцию, ибо между тѣмъ лошади и валы безъ фуража подохнуть, поелику изъ Романа, что привезено толко на четыре или на пять днеи станеть.

Полковникъ графъ Воронцовъ

декабря 20 дня 1773 году
д[е]р[евни] Моржонени

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, 426, л. 45. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 299

1773 г., декабря 27. – Рапорт генерал-майора Юрия Трубецкого командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о содержании почты жителями сёл и размещении артиллерии в сёлах Грамадзе и Шишкань, где недостаточно места для расквартирования Новгородского пехотного полка; о нехватке в сёлах воды для скота

Рапортъ

Господинъ генераль-маиоръ Волковъ по рапорту Новгородскаго пехот- ного полку представляетъ, что изъ назначенныхъ подъ тотъ полкъ квартиръ 521 дворъ содержать почту, которыхъ по повелению вашего сиятельства постоемъ занимат не велено. Да сверхъ того, по ордеру господина генераль-порутчика и ковалера Глебова отданы подъ артиллерию деревни Грамадзе и Шишкани, в коихъ состоитъ 70, а затѣмъ, хотя и осталось 307-мъ дворовъ, но по малости ихъ не более одного баталиону поместить во оныхъ можно; да и воды в техъ местахъ недостаточно, отъ чего и сами те обыватели скотъ свои выгнали к Пруду (!).

И для того просить не повелено ль будетъ отделать несколько квартиръ отъ другихъ полковъ, поблизости расположенныхъ или занятъ некоторые деревни въ Оргеньскомъ (!) или Лапушинскомъ (!) цынуте, // стоящие за Прутомъ, про- тивъ нынешнихъ онаго полку квартиръ, о чемъ представя имею ожидать вашего сиятельства повеления.

Представленную от объявленного господина генерал-майора на всевысочайшее ея императорского величества имя челобитную, Староскольского пехотного полку поручика Алексея Муровьева о награждении[и] чиномъ противу съверсниковъ ево, произведенных в капитаны, при семъ на рассмотрение представляю.

Генерал-майор князь Трубецкой

№ 2528

Ч[исла] 27 декабря 1773 года

Помета: Ордерован 30 декабря

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.535, л.51–51 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 300

1773 г., декабря 30. – Ордер [командующего Первой армией генерал-фельдмаршала Петра Румянцева] генерал-майору Юрию Трубецкому с приказанием перейти Новгородскому пехотному полку за Прут для расположения в цинуте Орхей-Лэпушна из-за недостатка квартир на Левобережье Прута и исхода местных жителей в другие селения

Копія съ ордера посланного къ господину генерал-майору и кавалѣру князю Трубецкому от 30 декабря 1773 года подъ № 6043-м

Новгородскому пѣхотному полку, в разсужденіи крайняго утѣсненія въ нынѣшнихъ квартирахъ, за переходомъ многихъ жителей въ другіе селеніи, ваше сиятельство прикажите перейти в способномъ мѣстѣ за Прутъ и расположится в цинутѣ Оргей-Лапушнянскомъ; а ко мнѣ прислать вѣдомость: въ какихъ имянно селеніяхъ расположится, и въ какомъ онѣ одно от другаго, то жъ от Фалчи и Водянь разстояніи, и сколько въ каждомъ дворовъ и чьего онѣ владѣнія.

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.535, л.50. Копия

ДОКУМЕНТ № 301

1774 г., января 9. Измаил. – Рапорт генерал-майора Викентия фон Райзера командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о наведении справок о турецком чауше Ягджи-оглу, который якобы взят в плен; об отсутствии такового в Измаиле, Бендерах и Аккермане

Рапортъ

По ордеру вашего сиятельства отъ 3-го, а мною полученнаго 5-го числѣ сего мѣсяца о турке чауше Ягджи-оглу, которой, якобы, взятъ в плѣнь с четырьмя работниками на завоеванномъ къ крымской сторонѣ берегу, какъ в-Ызмаилѣ,

Бендерахъ, такъ и в Акермане выправка учинена. И оказалось, что между ныне содержащимися турками ево чауша Ягджи-оглу не имеется, да и по прежним писменным деламъ нигде не значится, о чемъ вашему сиятельству рапортую.

Генерал-маіор фонъ Райзערъ

№ 61

Ч[исла] 9-го генваря 1774 году

Измаиль

Помета: По докладу о семъ его сиятельству, изволили им приказать оставит сих грековъ въпредъ до [...] ⁴⁷¹ подъ присмотром по-прежнему.

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.481, л.321. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 302

1774 г., января 13. Хотин. – Рапорт бригадира [Андрея] Пеутлинга командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о розыске, сбежавших из хотинского форштадта турецких военнопленных Гаджи Измаила и Усмана Мустафы

Рапортъ

В силу полученного мною от вашего высокографского сиятельства сего месяца 13 числа повеления о бежавшемъ турецком аге Гаджи Измаиле донестъ імею. Прошедшаго [1]773 ноября 25-го уволенъ былъ от меня ага Гаджи Измаиль с прочими агами і беріэктарами на форштатъ в квартиры за приключившимися болѣзн[я]ми к поправлению ихъ здоровья. Будучи об нихъ уверенъ, что оне, такъ как чиновные люди, побегу не учинять і ручались другъ за друга, почему онимъ караулъ і не определенъ былъ, кроме какъ ношные патрулинги ⁴⁷², кои всю ночь по форштату ходить по всемъ улицамъ от меня определены; і шетающихся вночи, какого б звания люди ни были, под караулъ брать велено.

А прошедшаго декабря противъ 13-го числа, вночи, вышеписанной ага Гаджи Измаиль і простой турокъ Усман Мустафа, // которой ему для услугъ данъ былъ, бежали по всему форштату, і по всемъ домамъ обыскъ учиненъ былъ, і чрезъ паркалабовъ ⁴⁷³ публикация по деревнямъ чинена была, однако ж нигде не найдены.

Бригадиръ Пеитлингъ

Ч[исла] 13-го генваря 1774 года

г. Хотинъ

Помета: Подан 19 генваря 1774

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.535, л.39–39 об. Подлинник. Подпись-автограф

⁴⁷¹ Одно слово не удалось прочесть.

⁴⁷² ночные патрули.

⁴⁷³ пыркзлабов.

ДОКУМЕНТ № 303

1774 г., января 24. – Рапорт капитана Острогжского гусарского полка Василия Уварова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о прибытии его с командой в Сучавский цинут, куда он был откомандирован для покупки лошадей; о составе команды

Острогжского гусарского полку *от* капитана Уварова
Покорнейши[й] рапортъ

Во исполнение данного *от* вашего графского сиятельства в Первою армії повелительнаго ордира покорнейшы рапортъ поднашу. Я *от* полку Острогжского команѣдированъ для покупки і во оной недостающие число в камплектъ лошадей сего [1]774-го году генваря 1 числа, а прибылъ с командою и расположился в Сачавском цинутѣ в деревнѣ Буроѣи 24 числа.

Растаяниемъ *от* города Ясъ, показанная деревня сто верстъ, в камандѣ *ж* мои поручикъ одинъ, вахмистръ одинъ, капралх одинъ, рядовых гусар дватцать человекъ.

Капитанъ Василеи Уваровъ

24 генваря 1774 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.474, л.41. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 304

1774 г., января 27. – Донесение полкового старшины Войска Запорожского Семёна Быстрицкого командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о принуждении дубоссарских казаков командованием Новгородского пехотного полка, расквартированного в Кишинёве, к непосильной поставке сена; о просьбе не обременять поставкой сена дубоссарских казаков на будущую весну

Войска Запорожского *от* полковаго старшины Семёна Быстрицкого
Покорное доношеніе

Команди моѣй, прибившіе дубасарскихъ козаковъ атамани жалуютца мнѣ, что находящійся Новгородской пехотной полкъ в местечку Кишиневъ многіе причиняетъ какъ имъ, такъ и козакам обиди, и усиствомъ требованія в многомъ числѣ возов сена принуждаютъ, чего оны и сами, по причинѣ бытности своѣй в прошломъ годѣ в службѣ государственной для прокормленія и своихъ лошадей у себя не имеютъ.

Для того вашему графскому сиятельству о семъ донося, с покорностиєю моєю, прошу оного Новгородского полку комендиру повелѣть, чтобы прописанной полк находящихся в командѣ моѣй дубасарскихъ козаковъ, и тѣх же самих в служби государевой имеющихся, и напредъ // будущую весну к оной готующихся⁴⁷⁴ ни в чем не обижалъ.

Войска Запорожского полковій старшина Семень Быстрицкіи

⁴⁷⁴ готующихся (укр.) – готовящихся.

Ч[исла] 27-го генваря 1774 году
Помета: Поданъ 28 генваря 1774

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.474, л.174–174 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 305

1774 г., января 28. – Рапорт поручика Выборгского пехотного полка Василия Разсалова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об откомандировании его с командой в местечко Нямц для покупки волов в передвижной магазейн

Выборгского пехотного полку порутчика Разсалова
Покорнеиши[й] рапортъ

Во исполнение данного от вашего графского сиятельства в Первую армию повелительнаго ордера покорнеишеи рапортъ подноситца.

Командированъ я ис каммисии господина оберъ-привантъ-меистера Разслова для покупки в⁴⁷⁵ недостающее число Третьи девизи[и] в подвозной магазейнъ воловъ, из оной каммисии прошлаго [1]773 году декабря 4 дня, и нахожусь с командою Немскаго цынута в местечке Немцахъ, // в которое прибыль [из] Измаила того ж месяца 23. О чем вашему графскому сиятельству 24 числѣ моимъ покорнеишимъ рапортомъ донесено было.

А сколько в команде моей которых полковъ, и какие чины находятца представляетца именной списокъ⁴⁷⁶. Растояниемъ же показанное местечко Немцы от города Ясъ в девеноста верстахъ.

Порутчик Василии Разсаловъ

Ч[исла] 28 генваря 1774 году
М[естечко] Нямцы

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.474, л.15–15 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 306

[1774 г., февраль]. – Мнение полковника Молдавского гусарского полку Василия Зверева о необходимых мерах по охране границы от крымских татар и защите переселенцев на территории его полка; о привлечении для этого донских казаков

Молдавского гусарского полку полковника Звѣрева
Мнение

Въ прежнихъ годахъ отъ ханской стороны по Днепру, Лиману и по Бугу бывшіе запорозкіе козаки Сѣчь свою защищали; а отъ Елисаветградской провин-

⁴⁷⁵ Следующие слова написаны другим чернилом: «для покупки в».

⁴⁷⁶ Документ не публикуется.

ції, зачиная отъ Буга понадъ польскою границею по рѣкѣ Синюхи, Виси и до устья Тясмина, что впадаетъ въ Днѣпръ, не употребляя никогда здѣшнихъ поселенныхъ полковъ военнотруженихъ, ладмилицкіе (!) конные команды и мало-российскіе козаки стражу содержали, по обряду каковому и теперь на той, отъ сторонъ ханской и польской стражи и по тѣмъ самимъ, а хотя и съ прибавкою мѣстамъ безъ употребленія поселенныхъ къ тому полковъ; покуда они въ устройство придутъ, и по теперешнимъ перемѣнамъ на полевомъ содержаніи привыкнуть (!) за наиспособнѣйше бѣ могло быть казакамъ донскимъ, кои въ защиту новыхъ селеній, а и съ техъ же самихъ и съ прежнихъ обзаселенныхъ (!) мѣстъ въ недопущеніи по открывающимся по замиреніи подѣловкамъ къ переходу и побѣгамъ людей на сторону ханску и въ Польшу, притомъ какъ нынѣ учрежденны по тарифу вновь немалые казенные сборы въ сокращеніи по смѣжности границъ и по небывалому // между сими границами таковыхъ сборовъ, сосѣдственному содружеству тайныхъ провозовъ товару и прочего могутъ чинить немалые пособки; и по симъ нужнымъ для здѣшняго мѣста предосторожностямъ и надобностямъ такую отъ донскихъ козаковъ, с прибавкою еще оныхъ и больше стражею, которой стражи цепь узря и внутренние жители и служащіе могутъ больше себя основать лутчею обзаведенію экономіи, домогостроительству и заселенію, выкинувши изъ мислей можетъ по предявственнымъ подѣловкамъ предпринимаемые отъ нѣкоторыхъ намѣреній переходить на свои прежніи обитающіе за границею жилища причесть и всемѣрно во всемъ все высочайшей ея императорского величества интересъ безъ утраты сохранится, а более предано о семъ на высокое разсмотрѣніе Главной команды.

На подлинномъ подписалъ: полковникъ Василей Звѣревъ

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.531, л.188–188 об. Копія

ДОКУМЕНТ № 307

1774 г., марта 8. – Рапорт генерал-майора Юрия Трубецкого командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о непоставке сена для российских войск бакзским исправником Манолаки Христовергием

Рапортъ

Присланной от господина полковника Поливанова, поданной к нему Венгерского гусарского полку от подполковника и кавалера Розена рапортъ, в коемъ прописываетъ, что Баковского цыгута, где Венгерские эскадроны квартируютъ исправникъ Манолаки Христовердия, скрываясь неведомо гдѣ, ассигнованаго для государевыхъ лошадей сена не выставляетъ, при семъ на разсмотрѣніе вашего сиятельства во оригинале представляю.

Подлинной подписал: генералъ-маиоръ князь Трубецкой

№ 795

Ч[исла] 8 марта 1774 году

Помета: Подан 8 марта 1774-го

Помета: Орديровано 10 марта

Помета: Копия

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.602, л.128. Копия

ДОКУМЕНТ № 308

1774 г., июня 14. – Рапорт полковника Ахтырского гусарского полка Семёна Пишчевича генерал-аншефу Ивану Салтыкову о трофеях, взятых в боях гусарами и карабинерами

От полковника і кавалера Пишчевича

Рапортъ

В силу повеления вашего сиятельства, по справке бригады моей, въ полкахъ оказалось, что прошедшаго лета Ахтырского гусарского⁴⁷⁷, под Турною, гусаромъ Устимомъ Макаровымъ адно знаме от неприятеля отбито и представлено, находившемусь в то время командиромъ, господину генералъ-майору и кавалеру, что ныне генералъ-порутчикомъ Текели; да Астраханскаго карабинернаго полку в Задунайскую экспедицию карабинеромъ Захаром Лупковымъ адно ж знаме от неприятеля отбыто и к вашему сиятельству представлено представлено, о чемъ и, поданной ко мне от оного Астраханскаго полку рапортъ, при семъ вашему сиятельству в оригинале представляю.

Полковникъ Семен Пишчевичъ

№ 581

Ч[исла] 14 июня

1774 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.577, л.114. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 309

1774 г., июня 18. Бендеры. – Рапорт генерала-майора [Карла] Камеена⁴⁷⁸ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об отправке к нему карты изображающей местность от устья Днестра до Куяльницкаго лимана и по польской границе до верховьев реки Тилигул

Рапортъ

Во исполнение ордера вашего сиятельства от 23-го минувшаго мая под № 2924-м, находящимся в Бендерах инженеръ-капитаномъ Фрейганком и состоя-

⁴⁷⁷ Ахтырского гусарского полка.

⁴⁷⁸ Карл Данилович Камеен (Камеин, Камейн) (1715-?) Из остзейских немцев. На военной службе с 1736 г., премьер-майор с 1755 г., подполковник с июня 1758 г., полковник с апреля 1763 г., генерал-майор с апреля 1771 г. Участвовал в Семилетней войне 1756–1763 гг. и русско-турецкой войне 1768–1774 гг.

щими в командѣ ево кандукторами, *от* устья реки Днѣстра до замка Гаджибѣя и по полскови границѣ до вершины реки Тилигула карта снята, которую вашему сиятельству при семъ представляю⁴⁷⁹.

Генераль-маіоръ Камѣенъ

№ 188-м

Ч[исла] 18 июня 1774 года

Бендеры

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.571, л.33. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 310

1774 г., июня 23. Бухарест. – Рапорт бригадира Андрея Медера командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об отправке к нему молдаван-музыкантов

Брегадира и кавалера Медера

Репортъ

Вслѣдствие ордера вашего сиятельства отъ 18-го сего июня подъ № 192 здешніе музыканты: Ионица, братъ его Иордакій и Станка по снабдѣніи ихъ на путевой расходъ по сто левовъ и на прогони сту (!) пятидесятью рублями съ курьеромъ Военной коллегіи Кузминымъ сѣй день отправлены. Медлѣніе же донинѣ послѣдовало, потому что оныя музыканты были в отлучкѣ.

Бригадиръ Медеръ

1774 года июня 23 дня

Букхорестъ (!)

№ 488

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.573, л.92. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 311

1774 г., июнь. – Рапорт генерал-майора [Матвея] Муромцева⁴⁸⁰ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о присылке карты; о проводке судов через озеро Калараш; о рекогносцировке местности для перехода Второй дивизии

Рапортъ

После посланныхъ трехъ моихъ рапортовъ на повелѣніи данные мне отъ вашего сиятельства теперъ осталось донести о проведе судовъ чрезъ озеро Каларашъ. О исследованіи коего пути при семъ в оригинале поданную мне

⁴⁷⁹ Карты в деле не выявлено.

⁴⁸⁰ Матвей Васильевич Муромцев (1734–1799). Во время русско-турецкой войны 1768–1774 гг. генерал-квартирмейстер (начальник штаба) Первой армии, что соответствует званию генерал-майора. В 1780 г. вышел в отставку в чине генерал-поручика. В 1775–1777 гг. губернатор Малороссии, в 1777–1784 гг. правитель Тульского наместничества.

карту⁴⁸¹ отъ секундъ-маіора Раздеришина вашему сіятелству подъяношу⁴⁸². Я вчерашнего числа, ездя, рекогносцировалъ до самой дефиле Дервентуль, кою нашолъ въ прежнемъ состояніи, то жъ и мостокъ турецкой, которой былъ и прошлаго года. Дорога къ Кучукъ-Кайнарже тожъ известна, а о другихъ узнать сколько положеніе войскъ нашихъ допустить старатса буду. Перѣправа Первой дивизіи по моему съчету и с обозами около четырехъ дней продолжатса должна.

Генераль-маіоръ Муромцовъ

Юня ____ дня 1774-го года

Лагирь при рѣке Борше

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.573, л.6. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 312

1774 г., июля 1. Петергоф. – Письмо Григория Потёмкина кошевому атаману Петру Калнышевскому о обидах, причиняемых запорожцами жителям Новороссийской губернии и поселенцам Молдавского гусарского полка

Яснѣвѣлможныи мосцѣ панѣ кошевѣый

Любезный мой батку

Препровождая съ симъ высочайшую ея императорскаго величества вамъ и всему Запорожскому Воиску грамоту о спокойномъ съ новороссійскими обивателями пребываніи необходимѣмъ почитаю съ моеи стороны васъ уведомить, что дошедшая отъ моего по Новороссіи предмѣстника господина генерала и ковалера Федора Матвѣевича Воєикова жалоба, о причиняемыхъ запорожцами новороссійскимъ жителямъ, а паче поселеннымъ Молдавскаго полку ротамъ краинихъ обидъ и огорченій увѣченіемъ отъцовъ сихъ служащихъ, чувствительно тронуло меня; что ежели въ самомъ дѣлѣ было, покорно прошу васъ сие чрезъ совѣстныхъ людей въ непродолжительномъ времени изслѣдовавъ, здѣлать обидимымъ справедливое удовлетворение и возвратить увеченное, удерживая подчиненныхъ вамъ отъ своевольствъ.

Вы знаете, что я люблю сѣромах, будучи самъ сѣчевикомъ. И для того без краиности не захочу на нихъ жаловатся, надѣясь при томъ, что и сами они, внимая общій нашъ совѣтъ, не подадутъ къ неудовольствіямъ на нихъ причины, чего тѣмъ надежнѣе ожидаю, чѣмъ болѣе увѣренъ въ вашей ко мнѣ дружбы, которая и съ моеи стороны во всякое время хранима будетъ непоколебимо, ибо я есмь.

Яснѣлможности вашей,
всеохотнѣйшимъ слугою

Григорей Потёмкинъ

1-го июля 1774-го году

Петергофъ

ЦГИАК Украины, ф.229, оп.1, д.232, л.226. Копия

⁴⁸¹ Слово написано над строкой.

⁴⁸² Карты в деле не выявлено.

ДОКУМЕНТ № 313

1774 г., августа 16. [Бухарест]. – Донесение секунд-майора Ивана Новаковского полковнику Ахтырского гусарского полка Семёну Пишчевичу о предоставлении месячного отпуска для завершения хозяйственных дел в его экономии в селе Одобешть, где им куплен виноградник

Доношение

Прошлого 1771 года его сиятельством главнокомандующим армиею господиномъ генерал-фельдмаршаломъ и разных ординов кавалеромъ графомъ Петромъ Александровичемъ Румянцовим, по прошению моему, дана на купленной мною в селе Одобештах виноградной садъ, какъ на оной, такъ и на работников, живущих в означенном селе охранительной листь, и в меня тамъ заведена малая экономия, которую должно нинѣ окончат.

Для того, покорно прошу вашего высокоблагородия, куда надлежит, об отпуске меня на дватцать на девять день, представить.

Секундъ-маиоръ Іванъ Новаковски

августа 16 дня 1774 году

Помета: Подан авъгуста 22 1774 году в Букорестах

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.587, л.206. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 314

1774 г., августа 19. – Именной список унтер-офицеров Волоского гусарского полка, которые просят о предоставления отпуска для поездки в цинуты Молдовы и Валахии для приведения в порядок домашних дел: получения и отдачи долгов; вступления в право собственности; продажи цыган, скота, грунтов и жилья; взятия с собой жены

Списокъ именной Волоскаго гусарскаго полку учиненной объ унтеръ-афицерах, которые в Волоскомъ и Молдавскомъ княжениях имѣють по оседлости их движимые и недвижимые имения, и жены тож, и о тех, которые для взыскания, имѣющихся их на здѣшних обывателях долговъ и протчего имѣють необходимыя надобности

Августа 19 д[ня] 1774 году

№	Имена	Гдѣ кто жителство и пожитки имѣетъ	
		В какихъ цынутахъ	В какихъ дѣревняхъ
1	порутчикъ Михайла Доброи	Правова	в дѣревню Поплени
1	вахмистръ Іванъ Раиковичъ	Правова	Плоєшть для взыскания долговъ
2	ротной квартирмистр Михаила Поповичъ	Димбовицкаго	в дѣревнѣ Табрчѣкѣ (!) домъ, винограды и для продажи 60 человекъ ѣво цыганъ

капралы				
1	Иванъ Ивановичъ	-----	в городе Букорестѣ для взысканія долговъ	
2	Бануль Арионовъ	Бузовскаго	Сливнику. Имеетъ, отца, жену, братьевъ, домъ и скотъ, для забранія части	
3	Матвеи Гречанъ	Димбовицкаго	Концешть. Для забранія скота	
редовые				
1	Стоика Симоновъ	Бузовскаго	Плашкой. Для взысканія долгу	
2	Иванъ Николаевъ	-----	в городе Букорестѣ. Для взысканія долгу	
3	Станъ Отя	Комполунгскаго	Для продажи овецъ в Комполунги	
4	Стоика Лунга	Фокшанскаго	Вранчи. Для взятыя з грунта части	
5	Кирстя Радуль	Рымницкаго	Путреди. Для взятыя жены	
6	Стоика Добринъ	Плоешскаго	Церкулешть. Имѣет отца, братьевъ и грунтъ, и для взятыя части достающеи	
7	Костантин Тодоръ	Рымницкаго	Для взысканія долгу	
8	Василеи Костантинов	города Букорестъ	Имееъ брата і мать. И для взятыя своего имения	
9	Тодоръ Татаръ	Фокшанскаго	Ратешть. Для забранія жены	
10	Станъ Становъ	Секуянскаго	Попешть. Имееъ брата, домъ з грунтомъ, скотъ. Для взятыя достающеи ему части	
11	Мушатъ Аврамов	Бузовскаго	Мушчелъ	Имеютъ отцов, матерей, братьевъ и грунта для раздѣленія и взятыя доводящихся имъ частей
12	Ангелъ Табакаръ	Бузовскаго	Ротешть	
13	Григорей Костантинов	Баковского	Оконъ	
14	Иванъ Димитриевъ	Фокшанскаго	Оконъ	
15	Тома Ордакиевъ	Плоешскаго	Келинешть	
16	Афанасеи Василевъ	Баковского	Петрашть. Для взысканія долгу	
17	Иваница Молдованъ	Правова	Телеги. Для взятыя жены	
18	Илия Драгуль	Бузовскаго	Близтиматы	Для взысканія
19	Яковъ Паунъ	Тилерманскаго	Столчи	долгу
20	Мигаи Тодоровъ	Секуянскаго	Томашанъ. Для взятыя долгу	
21	Станъ Раду	Правова	Камарновки	Для взысканія
22	Яни Ионъ	Правова	Плоешть	долгу
23	Маринъ Доино	Веды	Зимнечи	
24	Негоица Станъ	Димбовицкаго	Крикovenъ	
25	Станчу Моврадим	Секуянскаго	Болдешть	Для исправленія долговъ
26	Ердаки Димитриевъ	Олтеницкаго	Нигоешть	
27	Иваница Фокшанянъ	Яломицкаго	Барбулешть	
28	Костантин Пуркаловъ	Олтеницкаго	Гружди	

29	Филимон Чижмашъ	Секуянского	Стровости. Для продажи дому и исправления долгу	
30	Ионъ Моканъ	Секуянского	Валежи. Для взятъ жены	
31	Ионъ Иваница	Правова	Барбулешть. Для взятъ жены	
32	Тодоръ Радулъ	Правова	Тиричин. Для продажи скота	
33	Раду Бребинер	Патешкорѣ	Брастець	Для
34	Иванъ Кожокар	Секуянского	Телеги	исправления
35	Матеи Галмачъ	Таплюешкаго	Улбы	долговъ
36	Егоргеи Сергеи	Секуянского	Церкулешт. Для взятъ брата	
37	Диму Радулъ	Питешть	Бростецъ. Для взятъ жены	
38	Матеи Голмачъ	Секуянского	Тивсе	Для
39	Егоргеи Сава	Правова	Ромунешт	исправления долгу
40	Моврадимъ Пиперъ	Правова	Дерманешть. Для продажи двора и взятъ жены	
41	Тома Мигалча	Яломицкаго	Борбулешть	Для
42	Костантин и Егоргеи Думитрашки	В Молдави	Ботошан	исправления долговъ
43	Стан Андреи	Секуянского	Церкулешт. Для взятъ жены	
44	Ионъ Сава	Путницкаго	Вранчи. Для продажи дому	
45	Радулъ Миганлов	Бузовскаго	Скита. Для взыскания долгу	
46	Станъ Ардышанъ	Плоешскаго	Баикои. Для взятъ жены	
47	Иваница Янаки	Путницкаго	Витанешть. Для взятъ разделенной отцем части	
48	Петро Ивановъ	Секуянского	Чептурнь	
49	Костантин Георгиевъ	Секуянского	Цыркулешт	Для продажи грунтовъ
50	Тодоръ Мизреєвъ	Цернауць	Города Ясъ деревни Бесковъ	
51	Якимъ Дебежа	Нямцу	Концешть. Для продажи скота	
52	Иваница Станчулъ	Яломицкаго	Урзичень. Для взыскания долгу	
53	Щербанъ Шаринъ	Секуянского	Петраса. Для продажи грунта	
54	Николаи Чоботаръ	Секуянского	Фокшан	Для взыскания долгу
55	Костантин Ионъ	Правова	Кимпины	
56	Станчул Кирстя	Секуянского	Петраса. Для продажи грунта	
57	Ионъ Няговъ	Секуянского	в монастыре Постолакиѣ. Для исправления долгу	
58	Мигаи Мажаръ	Курти-де-Ардышъ	в местѣчке Питештахъ. Для исправления долгу	
59	Маня Унтя	Бузевскаго	монастыря Винтиль-Водъ	Имѣютъ отцовъ, матерей и грунты.
60	Иван Стефанъ	Секуянского	монастыря Броду	Для взятъ подлежащих имъ частей

61	Ботя Стоика	Бузовского	Блежан	Имѣють дома, отцовъ, матерей и грунтъ. Для взятъ подлежащих имъ части
62	Георги Тодоровъ	Секуянского	Тогани	
63	Мигаилаке Антон	Секуянского	города Букореста	
64	Иордаки Костантин	Секуянского	города Букореста	
65	Григорашко Сава	Молдавской	деревни Чернолека	
66	Иванъ Станчо	города Лвова	Тонтова.	Для взятъ жены
67	Димитрей Дима	Мушчелулского	Кенпулунчи	Имѣють отцовъ, матерей и грунтъ. Для взятъ подлежащих имъ части
68	Антохи Ионъ	Мушчелулского	мѣстечка Окна	
69	Бануль Фашге	Бузовского	Блежанъ	
70	Воико Тодоръ	Яломицкого	Бряза	
71	Стоика Ионъ	Секуянского	Валяшней	
72	Манчо Добре	Арчешулского	Копечень	
73	Херя Нягуловъ	Правова	Гергица	
74	Стан Стоиковичъ	Яломицкого	Которки	
75	Миня Могошъ	Яломицкого	Молдовян	
76	Георги Костантин	Глинбовецкого	Воленъ	
77	Дима Захариѣвъ	Секуянского	Урлацъ	Для взыскания долговъ
78	Ионъ Радуль	Правова	Кимпины	
79	Костантин Тоича	Секуянского	Фантинер	
80	Костентин Рыза	Яломицкого	Молдовен	
81	Стоика Малаи	Яломицкого	Борбулешт	
82	Панаит Рамановичъ	Секуянского	Калугярень	
83	Иванъ Шадранъ	Бузовского	Анзештъ	
84	Станъ Драгомирча	Секуянского	Берды	
85	Станъ Радуловъ	Гилфовъ	Дырвален	
86	Ангелъ Станъ	Правова	Либовянь	
87	Флора Стоянъ	Гилфовъ	Гаештъ	
88	Давыд Яношъ	Правова	Комарника	
89	Иванъ Федоров	Димбовицкого	Торговица.	Для взятъ жены
90	Васил База	Секуянского	Рыпы	
91	Трандафир Дорди	Секуянского	Церкулештъ	
92	Калото Димитри	Правова	Банештъ	
93	Нягу Стефанъ	Жуденца Тиргоешта	Аниноса	
94	Ионъ Цалапи	Секуянского	Урлацъ	
95	Дину Станъ	Правова	Цынты	
96	Ионъ Балѣ	Секуянского	Сурянъ	
97	Ионъ Мирика	Секуянского	Церкулешт	
98	Ионъ Радуль	Правова	Кокошештъ	
99	Стефан Петри	Яломицкого	Барбулешт	
100	Ионъ Радуль	Яломицкого	Дебое	
101	Ионъ Могошъ	Секуянского	Малаештъ	

102	Сандул Матвеев	Правова	Брязи
103	Станъ Ангелъ	Бузовскаго	Пирскова
104	Лазаръ Неделко	Яломицкаго	Нучета
105	Маринъ Петри	Правова	Филипештъ
106	Апостол Грекъ	Секуянскаго	С Лалика. Для взятя жены
107	Щербанъ Божан	Яломицкаго	Чороя
108	Ионъ Радулъ	Яломицкаго	Грече
109	Стефан Могошъ	Правова	Газенъ
110	Тома Даскулъ	Бузовскаго	Чалова
111	Лазар Назареи	Сентори	Фантинел
112	Ионъ Русу	Секуянскаго	Улнъ
113	Матеи Стан	Правова	Плоештъ
114	Мане Ионъ	Секуянскаго	Поденъ
115	Костантин Илия	Правова	Дердицы

Секундъ-майоръ Костантинъ Палаловъ [подпись]

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 571, л. 8–9 об., 11–11 об. Делопроизводственная запись

ДОКУМЕНТ № 315

1774 г., сентября 13. [Измаил]. – Расписка запорожской старшины о нечинении обид туркам и мирному населению [Придунавья и Буджака] во время их следования из Измаила в Запорожскую Сечь

1774-го году сентября 13 дня, мы нижеподписавшиися, Войска Запорожского: полковникъ Кондратъ Гука (!), эсаулъ Черноб (!) і Сержантъ, писарь Данила Попаты⁴⁸³ дали сию подписку в томъ, што в проездъ нашъ в свое жилище встречающимся турецкимъ военнымъ, купеческимъ и протчимъ судамъ, и на берегахъ обитающимъ жителямъ ни самомалеишихъ обидъ, раззорения и огорчения самимъ нам и команде нашей не чинить; а ежели за сим какие-либо жалобы на насъ и команду нашу дойдутъ, то подвергаемъ себя смертному наказанию.

полковникъ Кондратъ Гукъ
полковый старшина Данило Попатенко
эсаулъ Лазаръ Черной
Второй команды эсаулъ Иван Саржантъ

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.590, л.28. Подлинник. Подписи-автографы

⁴⁸³ Данило Попатенко.

ДОКУМЕНТ № 316

1774 г., сентября 17. Измаил. – Рапорт генерал-поручика Михайла Каменского⁴⁸⁴ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об отправке запорожцев из Измаила в Запорожскую Сечь; о взятии с них подписки о нечинении никому обид по пути следования

Рапортъ

Две запорожские команды вчерашной (!) день в их жилище из Измаила отправлены и о нечинении[и] в пути никому обидъ подпискою обязаны, и взятую с нихъ подписку вашему сиятельству представить честь имею.

Генераль-порутчикъ Міхаила Каменскои

№ 1164

сентября 17 дня 1774 году

Измаиль

Помета: Подан 20 сентября [1]774

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.590, л.27. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 317

1774 г., сентября 18. – Рапорт генерал-майора Ивана Гудовича⁴⁸⁵ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о въезде на короткое время в [Бухарест]; о разрешении раненым и больным снимать квартиру в городе, а здоровым въезжать для покупки

Рапортъ

По получении повеления вашего сиятельства я изъ города⁴⁸⁶ тотъчасъ в лагерь переехалъ; дозволениемъ я почолъ (!) самъ в город на некоторое время въехать, то, что ваше сиятельство при расписании изволили отдать на волю дивизионному командиру по благоизобретению свой ставъ (!) взять, а двѣ бригады пехоты только разстояниемъ отъ города стояли в десяти верстах, а для резоновъ техъ, дабы скоряе и удобнѣе исполнить повеленные распоряженіи вашимъ сиятельствомъ в испражнении могазеиновъ въ отправленіи гошпиталя и протчего.

Подчиненнымъ моимъ некоторымъ, лечащимся от ранъ и страждущимъ болезнми, осмелился я дозволить взять квартиру в городѣ; а здоровымъ самому

⁴⁸⁴ Михаил Федотович Каменский (1738–1809), граф, генерал-фельдмаршал. Участник Семилетней войны 1756–1763 гг. и русско-турецкой войны 1768–1774 гг. Проявил себя как бездарный военачальник, за конфликты с Г.А. Потёмкиным не получал командных должностей в армии. Был убит своим крепостным.

⁴⁸⁵ Иван Васильевич Гудович (1741–1820), (его отец Василий Андреевич Гудович был последним генеральным подскарбием Украины-Гетьманщины), из украинской шляхты, находился на казацкой службе, а с 1759 г. перешёл на российскую военную службу, граф с 1797 г., российский военачальник и государственный деятель. Бригадир с марта 1770 г., генерал-майор с декабря 1770 г., генерал-поручик с июня 1777 г., генерал-аншеф с ноября 1790 г.

⁴⁸⁶ Бухареста.

малому числу и на самое короткое время дозволять я въезжать для покупокъ // отъныне же я ї того безъ особливаго дозволения вашего сиятельства делать не осмелюсь. В прочемъ я настоял и теперь исполня повеление вашего сиятельства, колми паче настоять стану, дабы дисциплина, предписанная вашимъ сиятельствомъ, по самой строгости наблюдаема была.

Генераль-маиоръ Иванъ Гудовичъ

Отъ 18 сентября 1774 года

Л[агерь] при урочище Кулѣ

Помета: Подано 20 сентябр[я] [1]774

Помета: Ордиrowано 21 сентября

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 590, л. 25–25 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 318

1774 г., сентября 18. – Рапорт генерал-майора Ивана Гудовича командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о расположении его бригад при сѣлах Франзинешты и Попешты, а также неподалѣку Бухареста и реки Дымбовица

Репортъ

Исполняя повеление вашего сиятельства изобращенное при расписаніи, дабы долго на одномъ мѣстѣ не стоять, и по причинѣ отдаления для лошадей корму пехотѣ и кавалеріи лагерь я переменял, и поставил кавалеріи двѣ бригады порознь, при Франзинештахъ, а пехоты одну бригаду при Попештахъ, другую при Кулѣ, въ одинадцети верстахъ отъ Букареста, при которой и самъ нахожусь, а третью въ четырехъ верстахъ отъ второй, внизъ по Дембовицѣ.

Полкъ же четвертой гранодерской, в которомъ уже хотя третей день, какъ заразительной болѣзни вновь не является, оставил я для лучшей предосторожности на Сабарѣ, и велю оному почаше переменять лагерь.

Генераль-маиоръ Иванъ Гудовичъ

От 18 сентября 1774 года

Лагерь при [урочище] Кулѣ

Помета: Подан 20 сентября [1]774

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 590, л. 26. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 319

1774 г., сентября 18. Измаил. – Рапорт генерал-поручика Михаила Каменского генерал-аншефу Николаю Репнину о перевозке из Измаила в крепость Святой Елизаветы осадной артиллерии вместе с военными припасами, а также пороха из Бендерской крепости

Рапортъ

Артиллеріи господинъ генераль-маиоръ и ковалеръ [Николай] Тургеневъ, прибывъ в-Измаилъ, артиллерию асадную и ѣе снаряды осматриваль и какихъ имянно им ко отправлению назначены в крепость Святыя Елисаветы вашему сиятельству у сего ведомость представляю⁴⁸⁷. Показанное жъ число под оныя повозки и валы ис подвижного магазейна в ведомство ево наряжены.

Но какъ в Бендерской крепости есть еще немалое количество пороха турецкаго и російскаго, то и оное, при сем же случае, на подвижныхъ фурахъ отправится в крепость Святыя Елисаветы.

А при том испрошаю повеленія, по привозе всего вышеписаннаго въ Елисаветскую крепость, не отъдут ли подвижнаго магазейна фуры и валы, командированнымъ при нихъ афицерамъ в ближнѣе провианское правление.

Генераль-порутчикъ Мѣхаила Каменской

№ 1189

18-го сентября 1774-го году

Измаилъ

Помета: Поданъ сентября 20 дня [1]774

Помета: Ордеровано 20 сентября

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 590, л. 34. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 320

**1774 г., сентября 19. Измаил. – Рапорт генерал-поручика Михаила Каменского командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о годо-
дающих турках, которые не в состоянии купить еду за медные деньги; о предло-
жении выдавать им деньги серебряной монетой или отправить пленных в Бендеры**

Рапортъ

По приложенной при семъ ведомости, по повелению вашего сиятельства, показанныя все суммы от комендантовъ велелъ я отъдать в ведомство коммисариатской комисіи при Четвертой дивизіи находящеися, и употребить на роздачу жалованья, но какъ медная молдавская монета с заключенія мира в Безарабіи ходженіе не имѣетъ, такъ что и за рубль серебряной давалось паралей по три и по четыре рубли, а наконецъ парную ни за что брать не стали.

То не повелитель вы, давать медныя денги с прибавленіем по несколку паралей на рубль и запретить комисіи присылать медной монеты, по приложенной здесь ведомости, потому что она в числѣ послѣдняго дватцатитысячнаго транспорта прислала сюда две тысячи медных паралей, приказавъ ихъ выдавать козакамъ.

Генераль-порутчикъ Мѣхаила Каменской

№ 1192

⁴⁸⁷ Ведомость не публикуется.

19-го сентября 1774-го года

Измаиль

Помета: Поданъ 20 сентября [1]774

Помета: Ордиrowано 21 сентября

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.590, л.31. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 321

1774 г., сентября 19. Измаил. – Рапорт генерал-поручика Михаила Каменского командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о гододающих пленных турках, которые не могут купить еду за медные деньги; о предложении выдавать им деньги серебряной монетой или отправить в Бендеры

Рапортъ

Турецкиѣ пленныѣ, находящіяся въ Измаилѣ, не в состояніи будучи, ничего покупать на медныѣ денги, оныхъ уже недели с три не берутъ, питаясь с города и с приходящихъ судовъ, а между темъ, претерпеваютъ голодъ.

Тѣмъ, не повелите ли ихъ отвѣсть в Бендеры или выдавать имъ на содержаніе серебряными, оставя оных в каменданском ведомстве по разчету на октябрь мѣсяцъ.

№ 1193

Ч[исла] 19-го сентября 1774-го году

Измаиль

Помета: Подан сентября 20 дня 1774

Помета: Ордиrowано 21 сентября

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.590, л.33. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 322

1774 г., н.п. октября 22. – Рапорт генерал-майора [Семёна] Озерова⁴⁸⁸ командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о настоятельных просьбах военных чинов Валашского гусарского полка отпустить их домой для приведения в порядок домашних дел, в частности для забираяния к себе жён и детей

Рапортъ

Господинъ генерал-маиоръ и кавалеръ Лопухинъ рапортомъ ко мнѣ представляетъ, что Воложского гусарского полку некоторыя чины, написанныя в

⁴⁸⁸ Семён Петрович Озеров (1725–1807), генерал-поручик, участник Семилетней войны 1756–1763 гг. и русско-турецкой войны 1768–1774 гг. В 1767–1768 гг. в чине полковника участвовал в Польской кампании. С августа 1770 г. генерал-майор; участвовал в сражениях под Кагулом, Козлуджей, при взятии Тульчи; с июля 1774 г. генерал-поручик.

приложенномъ при томъ рапорте имяннымъ списке⁴⁸⁹ неотъступно просятъ о увольненіи ихъ для забранія женъ и детей въ ихъ дома.

О чемъ вашему сиятельству с приобщеніемъ того списка симъ представляю, и повелено ль будетъ реченного Воложского гусарского полку чиновъ в дома ихъ отпустить, імею ожидать повеления.

Генерал-маіор Азеровъ

№ 71

Августа 20 дня 1774-го года

Л[агеръ] близ деревни Дылги у реки Яломицы

Помета: Подан 22 октября [1]774

Помета: Ордиrowан 22 октября

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 571, л. 7. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 323

1774 г., декабря 31. – Рапорт премьер-майора Ивана Бузина командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о прибытии его полка в местечко Ягорлык; о перемене волов в селе Пуцени; о фурах, взятых для перевозки больных казаков и возвращённых капитану Лупы в селе Журы на Правобережье Днестра

Рапортъ

В силу, данного от его превосходительства господина генерал-маиора и ковалера Озерова, от 22 числа минувшего ноября, ордера, с приложениемъ от его сиятельства господина генералъ-аншефа и ковалера князь Николая Василевича Репнина копии ордера циркулярного в назначенное во оное число, за небытностію моею, полкъ мой выступа с контаниръ-вкартиръ⁴⁹⁰ по данному маршруту, в назначенное (!) местечко Ягорлыкъ, 28-го числа сего мѣсяца прибылъ.

Взято жъ было под болных казаковъ с квартир обыватѣлских подвод толко восимъ фуръ, кои ведены были оными чрезъ два марша и, за слабостию волов, в деревне Пуцени переменя, отпущены, и тако ото всякаго ночлега отпускались. А послѣднія, переидя реку Днѣстръ, обратно за оной, при сторшинѣ, в первое молдавское силеніе в деревню Журы отосланы, и живущему в немъ копитану Лупы с роспискою отданы.

Примѣръ-майоръ Иванъ Бузинъ

Ч[исла] 31-го декабря 1774 года

ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 536, л. 62. Подлинник. Подпись-автограф

⁴⁸⁹ Смотрите документ № 314.

⁴⁹⁰ кантонир-квартир.

ДОКУМЕНТ № 324

[1774 г., декабрь]. – Расписание о расположении штабных дворов Второй дивизии

Расписание где расположены Второй дивизии штабные дворы.

Ковалериския:

Киевского кирасирского в м-ке Тятрах (!), цынута Бакевского
Резанского карабинерного в селѣ Хадареуцах, Хотинского раю
Ригского карабинерного в селѣ Шуботинцах, Хотинского раю
Каргопольского карабинерного в селѣ Колѣнковцах, Хотинского раю
Сумского гусарского в селѣ Коржеуцах, Хотинского раю
Венгерского гусарского в селѣ Бецештах, цынута Бакевского
Войска Донского полку полковника Сулина в селѣ Каменки, цынута Ясково
Пехотныя:

1-го гренадерского в селѣ Марженѣна, цынута Романского
Новгородского в селѣ Лозовой, цынута Аргѣй Лапушийского
Сѣвского в селѣ Пребештах, цынута Васлуйского

2-го Московского в селѣ Болтенах, цынута Васлуйского
Выборгского в селѣ Сусѣнах, цынута Тутовского

1-го Московского в селѣ Блинзах, цынута Тутовского
Куринаского в селѣ Пашканах, цынута Сачавского
Староскопского в селѣ Барбоше, цынута Фалчинского

Помета: апробовать

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.533, л.3. Подлинник. Без подписи

ДОКУМЕНТ № 325

1775 г., января 4. Могилѣв. – Рапорт инженер-генерал-майора Семена Борисова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о прибытии подводчиков, необходимых для перевозки провианта, фуража и других вещей; о передаче их в местечке Атаки ясскому исправнику Юрию Балбалдивону

Отъ инженеръ-генералъ-маиора Борисова

Покорны[й] рапортъ

В силе вашего высокографского сиятельства повеления, взятыя к здѣшней инженерной команде от княжества Молдавского изъ Ясского Дивана для перевозу до назначенных зимовых квартир провианта, фуража и протчихъ излишнихъ вещей съ шестью парными валовыми подводами подводчиковъ четыре человека, которые по прибыти[и] сюда, сего месяца 2-го числа, находящемуся здесь по ту сторону реки Днестра в местечки Отаки великому ясскому исправнику Юрию Балбалдивону отданы, от коего в приеме оных и расписка взята⁴⁹¹.

Семень Борисовъ

⁴⁹¹ Расписки в деле не выявлено.

№ 5

Ч[исла] 4-го января 1775-го

м. Могилевъ

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.599, л.51. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 326

1775 г., января 4. Кугаевцы. – [Промемория брэильского коменданта полковника] Николая Борзова генерал-вагенмейстеру фон Фогту про обнародование в Брэиле и одноимённом цинуте ордера генерал-фельдмаршала Петра Румянцова об обязательном хождении медной монеты молдавского и валашского чекана; о попытках молдавских, греческих и армянских купцов не принимать медную монету

Высокоблагородны[й] и высокопочтенны[й] господинъ вагенъмейстеръ
Государь мои

На рапортъ вашего высокоблагородия ко мне отъ 24-го прошедшаго генваря сим сообщит имею, зделанное мною в прошлом [1]774-м году обнародование в Браиловском форштате и в цинуте о медной монете з гербами къяжества Молдавскаго и Мунтянскаго (!), по точному ордеру его сиятельства повелевающего обеими армиями господина генерал-фелдмаршала и разныхъ ординов ковалера графа Петра Алексанровича Румянцова, с которого при сем копию влагаю, а потом во все время, до выступления из того места находившееся для торгу разныхъ наций купцы, в том числе росиские за продаваемые товары по препорцы (!) медной манеты брали, а что между тем из числа оных тамошние волохи, греки и ормяна⁴⁹² в последнихъ месяцах намеривались въ заплату медной манеты не брать, // в том, по призыве ко мне с увещевания, таковые по-прежнему в приеме оныхъ соглашались.

Вашего высокоблагородія, государя моего,

покорны[й] слуга брегадиръ Барзовъ

Генваря 4 дня 1775 году

Де[рвня] Кугаевцы

Его высокобла[городию] Фокту

Помета: Получено феврал[я] [1]0 дн[я] 1775

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.421, л.49–49. Подлинник. Подпись-автограф

⁴⁹² армяне.

ДОКУМЕНТ № 327

1775 г., января 7. Купин. – Рапорт полковника Ярославского пехотного полка Алексея Алымова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о валах, взятых в молдавских сёлах и рекрутировании погонщиков из числа местных жителей

От Ярославскаго пехотнаго полку

Репортъ

Бытностию полку походомъ, за усталью казенных валовъ, взято было, не доходя Хотина, цынута Дорогова в деревне Лагошешти: два мужика, четыре вала; в деревне Губешти: одинъ мужикъ, два вала; в деревне Шваркоуцъ: одинъ мужикъ, восемь валовъ и одна фура; в деревне Орофтинъ: одинъ мужикъ, два вала; в деревне Дарабанъ: два мужика, десять валовъ; Хотинского цынута в селе Тарасовцахъ: три мужика, тритцать два вала.

Итого: шеснатцать мужиков, петдесят восемь валовъ и одна фура.

И того числа тарасовские три мужика бежали и с собою увели восемь валовъ, а затѣмъ оставшіе тринацать мужиковъ, петдесят валовъ с одною фурую, по прибыти в квартиры с нарочнымъ афицеромъ Хотинскаго цынута исправнику Формазакію препроваждены и отданы, в приеме коихъ со взятю от него квитанціи у сего вашему сиятельству копию поднести честь имею.

Полковникъ Алымовъ

Генваря 7 дня

1775 году

Мѣстечко Купинъ

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.536, л.49. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 328

1775 г., января 15. Могилёв. – Ордер командующего Первой армии генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву генерал-поручику [Николаю] Глебову о убытках маркитантов из-за скопившейся у них медной монеты молдавского чекана; о убытках маркитантов, вынужденных покупать провиант за золотую и серебрянную монету; о недопустимости обмена маркитантами и военными золотой и серебрянной монеты на медную по завышенному курсу

Ордѣръ

Господину генерал-порутчику и ковалѣру Глебову

Многіе маркитентеры⁴⁹³ приносили мнѣ жалобу о несных им убытках, понесенных чрез медные молдавскаго чекана пары, которых у них от принужденного платежа воинскими служителями за съестныя припасы, и что молдав-

⁴⁹³ маркитанты.

ские и волоские жители напротив ничего на них уже не продавали, накопилось немалое количество, наибольшее же умножение их от того последовало, что когда за майскую прошедшаго года треть отпущено на жалованье в додачу к золотым и серебрянным по небольшому числу тех пар, то под претекстом онаго многие разменивая на рынках золотые и серебряные ис получения большой наддачи (!) платили за все им мелкими, по настоящим их ценам, я одержим будучи долговременно болезнию не могъ ведать, а еще менее воображать и поныне о тоб (!), чтоб подобныя дела терпимы быть могли от командующих корпусамъ, и для того полагаю вашему превосходительству истребовать от всех подкомандных вам полковъ і командъ объяснения, что в котором году ис каких именно комисіи камисариацких і провианских отпущено им оных паръ в жалованье и другія статьи куда і на что именно оне в расход употреблены; точно ли маркитентеры⁴⁹⁴ // принуждаемы были к принятию их за продаваемыя съестныя припасы, а покупали оныя у обывателей на золотыя і серебряныя и о непродаже ими на пары было ль когда от них представляемо полковых и от полковых вышним командам не было л і в полках размена золотым и серебряным на те пары, естли было, то до коликого числа и для каких надобностей по роздаче жалованья военнослужащим такою ль они манетою платили маркитентерам за покупаемыя у них вещи какою получили сами или для собственной прибыли, разменивая все на те пары, такъ какъ маркитентеры изъясняютъ ис полученной наддачи обременяли ими одних толко их на учрежденных при арміи и корпусах рынках, точно ли сия размена была и чрез оную торговлю зделался такой подрывъ оной манете и убытокъ казнѣ, что она уже теряла свою настоящую цену.

Для чего и кем то злоупотребление поущено і терпимо было и для чего не отвращено вскоре строжайшимъ взысканиємъ // и учреждением на сѣи случаи особливаго порядка, о чем для лутчаго и обстоятѣльнѣйшаго узнания, взявъ от приставленных к рынкамъ афицеров и базарныхъ подписки представить ко мне вместе с предупомянутыми отъ каждого полку і команды объяснениями, при томъ подтвердить всемъ, что естли кто ведая о разменѣ техъ денегъ, при семъ вопросе утаить, а после оное откроется, то с таковыми поступлено будетъ по всей строгости законовъ.

Подлинной подписал: графъ Румянцов

Генваря 15 дня 1775 года

Могилевъ

С копиею сверил: канцеляристъ Михаилъ Ларионовъ

Помета: Циркулярный

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.421, л.24–24 об., 29. Делопроизводственная копия

⁴⁹⁴ маркитанты.

ДОКУМЕНТ № 329

1775 г., января 24. Могилёв. – Промемория ведомства генерал-гевалдигерских дел в Ингермонладский карабинерный полк об убытках российских купцов и маркинтантов из-за скопившейся у них медной монеты молдавского чекана; о расследовании ситуации и взятии объяснений от купцов, торговавших в Измаиле; о непринятии молдавскими купцами медной монеты; о публикации указов, якобы за подписью российских воинских чинов о хождении медной монеты

Промемория *от* генераль-гевалдигерских делъ в-Ингермонладской пѣхотной полкъ

Сего генваря *от* 22-го дня данным мне *от* повелевающего армиями господина генерал-фельдмаршала и разных ординов ковалера графа Петра Александровича Румянцова циркулярным ордеромъ повелевая, что многие купцы и маркинтентеры⁴⁹⁵ российские приносят его сиятельству жалобы о несносных имъ убыткахъ понесенныхъ чрезъ медные молдавскаго чекана пары, которыхъ у нихъ *от* платежа воинскими служителями за съестныя припасы, и что молдавские и волоские жители напротивъ ничего уже не продавали накопилось немалое количество.

Донося при томъ, что наибольшее умножение ихъ *от* того последовало, что когда за майскую прошедшаго году треть отпущено на жалованье в додачу к золотымъ и серебряннымъ, по небольшому числу техъ паръ, то подъ претекстомъ оного многие разменивая на рынкахъ золотые и серебрянные ис получения большой наддачи⁴⁹⁶ платили за все имъ мелкими по настоящимъ ихъ ценамъ.

А его сиятельство, одержимъ будучи долговременно болезнию не могъ вѣдать, а еще менее воображать и поныне о томъ, // чтобъ подобные дела терпимы быть могли в войскѣ при многихъ начальствахъ мне наистрожайшимъ образомъ изследоватъ велено, и о томъ его сиятельству в самоскорейшемъ времени дать знать, почему *отъ* меня, которые торговали в корпусе господина генерал-поруччика и ковалера Каменскаго и в городе Измаиле *отъ* купцовъ мною взяты объяснения. В которыхъ прописываютъ, что въ [1]772 и [1]773-мъ годахъ торгъ свои продолжали на золотые и серебрянные, равно на медные молдавскаго чекана пары, убытковъ *от* нихъ никакихъ не имели.

Почему [1]774-мъ в надежду ту оные брали, считая противъ золотой и серебрянной монеты, объявляя при томъ с темъ, что уже оные в августѣ и сентябре месяцевъ хождения никакого не имели, то жъ волоские и молдавские жители ни за какой товар не брали. А сверхъ того показывают, какъ оного полку в то время базарной былъ сержантъ Остафьевъ, и якобы *от* его высокопревосходительства вышепомянутого генерал-поруччика и ковалера Каменскаго или *от* господина генерал-майора фонъ Реизера неоднократно публикаци были, а точно за чиею рукою они не знаютъ, почему оные, взирая на то те молдавские пары брали безъ всякаго сумнения.

⁴⁹⁵ маркинтанты.

⁴⁹⁶ маржи, переплаты.

Того ради, оного полку полковых дел симъ представля, подлинно л по показанію // купцовъ публикаціи были, чтобъ те пары в такомъ ли курсе хождение имели какъ золотые и серебрянные или съ большою наддачею, но как оной сержантъ во все то время при рынкахъ безотлучнымъ⁴⁹⁷ находился за чьею подлинно рукою публикаціи были можетъ знать⁴⁹⁸, и в силѣ прописаннаго его сиятельства ордера во всемъ обстоятелно распросить и для вѣрнаго донесенія его ж сиятельству с симъ нарочно посланнымъ немедленно оной⁴⁹⁹ к генерал-гевалдигерскимъ деламъ прислать.

Ч[исла] 24 генваря 1775 году
Могилевъ

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.421, л.17–17 об., 35. Отпуск. Без подписи

ДОКУМЕНТ № 330

1775 г., февраля 4. – Рапорт генерал-майора Петра Свинына командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о принятии прапорщиком Оловянишниковым от казначея вистиерии Дивана Молдовы Сандула Босие медной монеты молдавского и валашского чекана, оставшейся после обмена в состав экстраординарной суммы

Рапортъ

По ордеру вашего сиятельства, данному камисіи оберъ-штеръ-кригсъ комиссарской прошлаго [1]774-го года декабря от 13 числа под № 4831-м, с княжества Молдавского принадлежащая в казну ея императорского величества, окшіе⁵⁰⁰ в вистѣри за променомъ медною молдавского и волоского гербовъ манетою, состоящимъ при эѣтраординарной сумме за казначея прапорщиком Оловянишниковымъ, от дивавского (!) казначея Сандула Боссіи на щетъ сто шестнатцатъ тысячъ чѣтерыста чѣтырнатцать рублевъ семнатцать копеекъ приняты и в приеме оных Боссію дана квитанция.

О чемъ вашему сиятельству симъ представля, повелено л будетъ того казначея Боссія для возвращенія в Диванъ отпустить, прошу снабдить резолюцією.

Генераль-маиоръ Петръ Свинынъ

№ 336

Ч[исла] 4 фѣвраля 1775 года

Помета: Поданъ 4 фѣвраля

Помета: Ордиорован 5 фѣвраля

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.614, л.28. Подлинник. Подпись-автограф

⁴⁹⁷ Слово написано над строкой вместо зачѣркнутаго «базарныхъ».

⁴⁹⁸ Слова «можетъ знать» написаны над строкой.

⁴⁹⁹ Слово написано над строкой.

⁵⁰⁰ Очевидно, оставшіеся.

ДОКУМЕНТ № 331

1775 г., февраля 17. Хотин. – Рапорт бригадира Сергея Борзова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о предложении Турнаджи-паше купить военные припасы и провиант, оставшиеся в Хотинской крепости; о продаже пороха и переправку его в Каменец-Подольскую крепость

Рапортъ

Объ отдаче крепости Хотинской в руки турецкіе по ордеру вашего сиятельства отъ 13 сего под № 52-м я с нарочнымъ офицеромъ того жъ числа к Турнаджи-баши далъ знать, назначивъ при томъ чрезъ восемь дней оную изспразнить (!), и предложилъ ему тут же не согласитца ли онъ заплатить по цене сходной [за] провиантъ и все военные запасы, имеющіеся таперъ излишны.

Проданной в Каменецъ-Подольской господину каменданту и ковалеру Витѣ порохъ и другіе снаряды болшею частию чрезъ Днестръ уже переправлено, которымъ и приѣм чинитца, о чемъ вашему сиятельству имею честь донести.

Брегадиръ Барзовъ

февраля 17 дня 1775 году

Хотинъ

№ 30

Помета: Подан 2 марта [1]775

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.624, л.29. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 332

1775 г., февраля 23. Хотинская крепость. – Рапорт бригадира Сергея Борзова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о предложении Турнаджи-паше купить военные припасы и провиант, оставшиеся в Хотинской крепости

Рапортъ

Вашему сиятельству имею честь донести, на предложение мое отъ 17 сего месяца, присланному от Порты Атаманской к принятию крепости Хотинской Турнаджи-баши о покупке военныхъ припасовъ и провианта отъ словесной получить, что онъ, не будучи в томъ уполномоченъ, приступить к торгу не осмелитца.

В здѣшнай (!) же крепости, за продажею в Каменецъ-Подольской военнѣх (!) припасовъ остаетца пороху турецкого небольшое число, а бракованнаго чугуна въ ядрахъ и бомбахъ, хотя оного довольно, но к употреблению не весьма годенъ.

Брегадиръ Барзовъ

№ 65

Февраля 23 дня 1775 году

К[репость] Хотинская

Помета: Подан 25 февраля [1]775

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.621, л.4. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 333

1775 г., февраля 23. Хотинская крепость. – Рапорт бригадира Сергея Барзова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о сообщении Турнаджи-паше готовности передать турецкой стороне Хотинскую крепость

Рапортъ

В разсуждени[и] назначеннаго мною время, сего мѣсяца 25, для отдачи крепости Хотинской в турецкое владеніе, не оставилъ я об ономъ вторично вчерашнего числа чрез нарочного афицера к Турнаджи-баши дать знат, дабы онъ по тому, из нынешнаго мѣста выступя с своимъ войскомъ, к принятию оной сюда прибыт могъ, о чемъ вашему сиятельству имею честь донести.

Брегадіръ Барзовъ

№ 66

Февраля 23 дня 1775 году

К[репость] Хотинская

Помета: Подан 25 фѣвраля [1]775

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.621, л.5. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 334

1775 г., марта 2. Грудек. – Рапорт генерал-поручика Фёдора Глебова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о передаче представителю турецкой стороны Турнаджи-паше Хотинской крепости вместе с артиллерией и военными припасами

Рапортъ

Получа сеичасъ от господина брегадира Барзова рапортъ вашему сиятельству имею честь донестъ.

Сего мѣсяца 27 числа по полуночи въ 10-м часу, присланному от Порты Оттоманской Али-аги Турнаджи-баши онъ, господинъ Барзовъ, крепость Хотинскую со всею во оной турецкою артиллеріею и протчими военными припасами отдалъ, а в приеме того, полученную от начального турецких войск росписку с нарочнымъ к вашему сиятельству при рапорте представил.

Сам же, по выступленіи из крепости з гарнизоном, взял мѣсто для переправы чрез Днѣстръ против лежащаго на полской сторонѣ мѣстечка Жванца.

Генерал-порутчикъ Глѣбовъ

№ 569

Ч[исла] 2 марта 1775 года

М[ѣстечко] Грудекъ

Помета: Подан 5 марта [1]775

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.628, л.28. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 335

1775 г., марта 20. Рапорт коллежского канцеляриста Ивана Белоусовича генерал-майору Александру Римскому-Корсакову о ненадлежащем ведении письменных дел в Бендерской комендантской канцелярии; о плохой сохранности архивных дел там же

Рапортъ

В силѣ данного отъ вашего превосходительства сего марта 10-го подѣ № 12-м ордера, бывшіе в Бендерской комендантской канцеляріи писменные дѣла, составляющіе число въ девятнадцать нумерахъ, с коихъ иные содержатъ по одной, а другіе по двѣ и по три связки, Бутирского пѣхотного полку отъ господина прапорщика Романова, мною приняты, и оныя всѣ явились противъ имѣющихъся при нѣкоторыхъ, краткихъ описей, и таковой же особо приложенной Генеральной сходнымъ, и безъ недостатка. А въ самомъ основаніи и связѣ оныхъ дѣлъ, во многихъ мѣстахъ оказались не только всякія погрѣшности и неисправности, но и должного в дѣлахъ порядка упущеніе, каковыя состоятъ въ слѣдующемъ.

Нѣкоторая часть дѣлъ не связанныхъ, нынѣ порядочно сообщенныхъ, и хотя въ однихъ мѣстахъ съ наблюденіемъ по месяцамъ и чиселъ, но и в другихъ с явнымъ оныхъ помѣшательствомъ.

Нѣсколь листовъ по дѣламъ отъ угловъ такъ стерты, часто и словъ нѣкоторыхъ тутъ выраженныхъ ясно выдѣтъ не можно, а болѣе въ журналахъ исходящихъ писемъ, оныя листы индѣ изъ связѣ выдранные и до половины отъ ветхости сорванные, другіе жъ замаранные и черниломъ залитые.

Въ оныхъ же журналахъ нумеры означающіе годовое число отпусковъ, равно таковыя жъ и въ особыхъ записныхъ тетрадяхъ, да и на листахъ выраженные по тѣмъ самимъ и другимъ дѣламъ во многихъ мѣстахъ перемаранны и приправленн[ы], // то въ нѣкоторыхъ въ великомъ числѣ наряду ихъ пропущенны, то в другихъ одинъ номеръ нѣсколько разъ положенно. А многіе уже прошедшіе вмѣсто слѣдующихъ опять повторены; особливо жъ въ вышеписанныхъ журнальныхъ запискахъ немалое число листовъ с положенными на оныхъ номерами с того мѣста, гдѣ им должно быть по порядку переложено на другое, а посему и нумеры на листахъ поставленны. Нѣкоторыхъ листовъ тутъ и совсѣмъ нѣтъ, по примѣчанію изъ содержанія писма при концѣ страницы являющаго в себѣ недостатокъ, каковой однако жъ прикрываютъ слѣдующіе здѣсь безъ ущерба листовые нумеры. То жъ въ нѣкоторомъ мѣстѣ по онымъ же журналамъ записка отпусковъ не доконченна, а въ другомъ и начала не имѣетъ. Кромѣ одного надписа означающаго на чіе имя отпускное письмо слѣдуетъ, причемъ и оставлено порозжое мѣсто с положеніемъ только нумера, равно суть тамъ же выдранные листы изъ связѣ, и включенные въ число другихъ не по матеріи ихъ, нынѣ по номеру означающемуся на отпускахъ, кои подведены только подъ листовой номеръ.

Здѣсь же в журналахъ при нѣкоторыхъ исходящихъ писмахъ нумеры пропущенны; а въ иныхъ мѣстахъ, тамо жъ, и по другимъ дѣламъ, состоящимъ безъ краткихъ описей, оныя поставленны по листамъ на маленькихъ термѣнахъ и лоскуткахъ. А сверхъ всего того включенны въ средину оныхъ журналовъ въ немаломъ числѣ разного рода писма бѣло и начерно писанные, каковыя и подъ номеромъ листовымъ не поставленны.

Приложенные при нѣкоторыхъ дѣлахъ краткіе описѣ, отчасти сами въ себѣ неисправны, а въ другихъ мѣстахъ и не ясны, тѣмъ болѣе, что во оныхъ индѣ не показано приложеніевъ при разныхъ писмахъ имѣющихся, равно числа и номери въ оныхъ перемаранны и приправленны.

По дѣламъ много найдено копій съ данныхъ изъ дивизионного дежурства въ разные мѣста приказовъ. А по краткимъ описямъ не изъясненно оныхъ копіями, но приказали, съ коихъ на нѣкоторыхъ не означенно, ныже подлежащего подпису того, кто оной в подлѣнномъ // утвердилъ, ныже кемъ оны закреплены въ вѣрности, такъ что представляють одинъ видъ черного писма.

Въ записныхъ тетрадяхъ денежной суммы противъ Генеральной описѣ является несходствіе въ числѣ листовъ, равно такожъ въ нѣкоторомъ мѣстѣ отчасти найденны, какъ въ суммѣ, такъ и другіе подчистки, приписки и переправки сверхъ приложенной таковымъ описѣ.

Въ Генеральной же описѣ показанны в нѣкоторомъ мѣстѣ одни росписки, данные бывшимъ в смотрѣніи казенного сѣна отъ приемщиковъ оного, а въ томъ числѣ явились и писменные на отпускъ того сѣна требования.

11-го номера въ декабрѣ месяцѣ одни листы на ордерахъ, приказахъ, промеморияхъ и сообщеніяхъ отъ огня потлѣли, а другіе нѣсколько ожжены (!), почему съ того числа нѣкоторымъ копіи приложены, но о семъ въ Генеральной описѣ не оговорено, такъ какъ о позженныхъ (!) въ журналѣ исходящимъ писмамъ съ 1-го по 191-и листъ углахъ изъяснено, что сіе послѣдовало чрезъ небрежение писарское.

Въ нѣкоторыхъ связкахъ суть и таковыя дѣла, кои остаются безъ краткихъ описей, а только по листамъ положенны номери, противъ Генеральной описѣ сходно; дѣла же въ семи связкахъ подъ № 3-м, 6-м и 10-м имѣючися, (при приѣмѣ коихъ мною, не только краткихъ описей, но и номеровъ по листамъ не явилось, равно і о числѣ оныхъ по Генеральной описѣ не показано)⁵⁰¹ съ повелѣнія вашего превосходительства прапорщикомъ Романовымъ перенумерованны; в чемъ порознь при тѣхъ связкахъ писемъ и записки за рукою его оставлены, съ показаніемъ числа номерованныхъ листовъ.

Особливо ж найденно нѣсколько⁵⁰² писемъ внесенныхъ въ таковую связь, которая при краткой описѣ, но въ оной не значащихся; равно и в дѣлахъ состоящихъ безъ таковой, а только по однимъ номерамъ, противъ Генеральной описѣ, число имѣющихъ, является нѣсколько ж лишнихъ. //

Я предъоберегаясь, чтобъ при имѣющей быть отъ меня здачи оныхъ дѣлъ не востребовано за показанные по тѣмъ дѣламъ неисправности какова-либо отвѣта, котораго я дать не могу, о всемъ вышеписанномъ вашему превосходительству симъ представляю. Въ приѣме ж мною отъ помянутого прапорщика Романова сихъ дѣлъ дана ему отъ меня и росписка въ таковомъ содержаніи, въ какомъ порядкѣ оны мною приняты.

Коллежский канцеляристъ Иванъ Бѣлоусовичъ

1775 году марта 20 де[нь]

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.630, л.320–320 об., 327–327 об. Подлинник. Подпись-автограф

⁵⁰¹ Скобки в тексте документа.

⁵⁰² Слово написано над строкой.

ДОКУМЕНТ № 336

1775 г., мая 13. Янов. –Рапорт генерал-майора Андрея Щербатова командующему Первой армией генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву о готовности польских и молдавских евреев купить медную монету молдавского и валашского чекана на вес; о публикации в местечках Янов, Полонное, Бердичев и Дубно объявлений о продаже медной монеты на вес

СЮть генераль-майора и ковалера князя Щербатова

Рапортъ

Во исполнение данного мне от вашего сиятельства повеления на ордеръ мой оберъ-провиантмейстеръ Кислинской рапортуетъ, что к покупке молдавского і волохского штемпелей медной манеты денегъ явились жидаы, Леиловичъ и Гноговики (!). И дають за пудъ по чѣтыре рубли по пятидесять копеекъ и на первое время в задатокъ взносятъ в казну пятьсотъ червонных, а досталныя чрезъ мѣсяцъ; но притомъ требуютъ под свозъ техъ денегъ, сколько подлежатъ будетъ подводъ дать с казенной стороны на тритцат миль зъ заплатою их прогоновъ. И, чтобъ имъ от Королевской каморы, состоящей в Кременце, не платить в Полше никаких пошлинъ, червонцы ж принять от них курсомъ в два рубли восемьдесятъ девять копеекъ.

Да магилевския жидаы, Абрамка, Гернесъ, Леиба и Майорка, цекиновские, на тех же кандициях купить соглашаются, и при первом случае взносят // в казну десять тысячъ рублевъ, а досталныя чрезъ чѣтыре мѣсяца, и в случае неустойки дають порукою добръ графа Потоцкаго, камисара Левандовскаго. А не сыщутся ль еще к покупке тех денегъ охочия люди, о том здѣсь, такожъ в Полонномъ, Бердичеве и Дубнах публиковать велено.

О чемъ вашему сиятельству покорнейше ко известію доношу, и объявятся ль к покупке техъ денегъ охочия люди, и по чему будутъ за пуд давать впредъ донести не оставлю.

Генераль-майоръ князь Андреи Щербатов

№ 156

Въ ден⁵⁰³ 13 мая 1775 году

м[естечко] Янов

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.639, л.220–220 об. Подлинник. Подпись-автограф

⁵⁰³ Слово написано над строкой.

ДОКУМЕНТ № 337

1775 г., ноября 26. Москва. – Аттестат, выданный [генерал-поручиком] Иваном Салтыковым, полковнику князю [Дмитрию] Кантемиру⁵⁰⁴ о его службе

Аттестатъ

Господину полковнику и кавалеру князь Кантемиру в томъ, что состоя онъ минувшей войны чрезъ всю кампанію 1773-го году подъ моею камандою, служилъ какъ исправному афицеру надлежить. Между чѣмъ в настоящіе всѣхъ войскъ мною предводимыхъ въ Болгаріи, имѣвши онъ особы[й] постъ въ Черноводахъ, разбилъ тамо первого числа ноября приходившаго для поиску над нимъ с превосходными силами двубунчужнаго пашу, которой мною какъ по сѣи похвальной заслугѣ, такъ и по другимъ ево подвигамъ былъ рекомендованъ камандовавшему Первою арміею (!) господину генераль-фелдъмаршалу и разныхъ ординовъ кавалеру, графу Петру Александровичу Румянцову-Задунаискому.

Г[раф] Салтиковъ

Данъ въ Москвѣ, ноября 26 дня 1775 году

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.624, л.45. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 338

1777 г., октября 18. [Екатеринский шанец]. – Протокол допроса елисаветградского мещанина Захария Лещинскаго о нападеніи в Молдове, якобы запорожцев и арнаутов, на купцов из Украины-Гетманщины; о молдаванах-беглецах, спасающихся от турецкого произвола на Левобережье Днестра; о неудачных попытках молдаван вернуться в Заднепровье и утонувших в спешке

Копия с показанія, взятаго 1777 году октября 18-го дня, съ елисаветградского мещанина Захарія Лещинскаго у Екатерининскихъ камендантскихъ делъ.

Находился я по пашпорту въ Молдавіи в [местечке] Окнахъ за солью, симъ объявляю, что во время бытности моею тамъ в Молдавіи производятъ великия разбои, какъ-то: 14-го сентября разбили нашихъ, Малороссіи: нежинскихъ, и одного миргородского купца, ис коихъ только пять человекъ живыхъ, и те весьма ранены, а протчія все до смерти убиты.

О техъ разбойникахъ тамошнія волохи говорятъ, по ихъ примечанию, разбои чинятъ бежавшія запорожцы и арнауты, еще жъ заподлѣнно слышелъ и

⁵⁰⁴ *Дмитрий Константинович Кантемир (1749–1820), князь, представитель молдавского господарского рода. Начиная военную службу с 13.X.1764 по 29.V.1765 гг. флигель-адъютантом генерал-фельмаршала графа Кирила Разумовского. В 1771 г. подполковник, затем и.о. командира Нижегородского карабинерного полка (поскольку полковник Франц де Анжели в полк не прибыл). Питал надежды относительно восстановления господарского правления в Молдове под российской юрисдикцией, видя себя правителем княжества. На нём ветвь Кантемиров обрывается, поскольку князь был бездетным. Закончил свои дни в Ревельской крепости (замок Тоомпеа), будучи осуждённым за убийство.*

самъ видѣль, что отъ умножения в краю Волоскомъ турковъ волохи некоторыя от причинимыхъ (!) имъ обидахъ (!) и отягощеній, а другія от страху начали оттоль бѣжать на сю сторону Днѣстра; турки к отвращению от побѣговъ стали имъ угрожать смертію; волохи убоясь, чтобъ ихъ догнавши не перерубили, стараясь скоро чрезъ Днѣстръ переправится, много потонуло, что увидя бежавшія изъ Елисаветградской провинціи волохи, кои живутъ по сю сторону Днѣстра, то бѣдственное состояніе о побѣгѣ своемъ из Россіи краинѣ раскаивающа и желаютъ, по-прежнему, в Россію возвратитца, но без помощи к возвращению не находятъ средствъ, потому что к тому возвращенію не допускают ихъ поляки, и в семъ показаніи показалъ самую сущую правду.

Поверяль капитанъ Гаврила Декобровски

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.699, л.37. Делопроизводственная запись

ДОКУМЕНТ № 339

1778 г., июля 24. – Протокол допроса константинопольского купца итальянца Джузеппе Аслани (Осипа Осланова) о его торговых делах в Молдове; о выдаче ему молдавским хатманом письменного вида и отобрании такового сорокским исправником; о прибытии с товаром в местечко Немиров, где он был заподозрен в шпионаже

1778-го года іюля 24-го дня цареградской уроженецъ италіанецъ Осипъ Ивановъ сынъ Ослановъ допрашиванъ и показалъ.

Что въ бытность его въ Москвѣ сего году въ февралѣ месяцѣ, по исходотайствованіи себѣ изъ Государственной коллегіи иностранныхъ дѣлъ пашпорта на свободной изъ Россіи въ Молдавію проездъ, купилъ тамо нѣсколько соболей, карманныхъ часовъ и мѣховъ горностаевыхъ и бѣлочьихъ, съ коимъ товаромъ отправясь изъ Москвы продолжалъ путь до Васильковского фарпоста марта по 30-е.

А того числа чрезъ оной пропущенъ за границу, и проехалъ прямо въ Молдавію⁵⁰⁵, и по прибытіи въ городъ Ясы, находился въ тамошнемъ Николаевскомъ монастырѣ сѣмъ недѣль, торгуя чрезъ все то время токмо однимъ означеннымъ товаромъ, изъ коего продалъ только соболи да часы, а оставшіе затѣмъ показанные мѣхи препоручилъ для продажи армянину Карабету Урущуклу, въ Ясахъ же торгующему. И послѣ того, не бывъ нигдѣ въ другихъ мѣстахъ, ни для какихъ своихъ надобностей, накупилъ тамо жъ въ Ясахъ платковъ турецкихъ, кушаковъ, трубокъ простыхъ глиняныхъ, чубуковъ, орѣховъ і изюму по небольшому количеству, съ такимъ притомъ намѣреніемъ, чтобъ все то провезть для продажи въ Россію, и, по продажѣ, купить здѣсь другихъ способныхъ товаровъ, и возвратится съ оными, паки въ Молдавію, съ чемъ оттоль и выехалъ.

Писменной видъ онъ, Ослановъ, имѣлъ, данной ему въ Ясахъ отъ тамошнего хатмана, отъ коего // то зависить. Но по прибытіи его Осланова въ Сороку оной

⁵⁰⁵ Слово написано вместо подчищенного текста.

отобранъ у него исправникомъ, вмѣсто котораго, хотя слѣдовало было ему отъ реченного исправника получить, по-прежнему примеру, другой писменной видъ, токмо оной исправникъ того ему не далъ, объявляя ему, Осланову, то, что таковыя уже виды от нихъ даваемые, російскіе войски ни въ какое уваженіе и дѣйствіе не поставляютъ, и для того и протчимъ проезжающимъ купцамъ, яко-то и нѣжинскимъ грекамъ, нынѣ не даются.

По сей причинѣ переехалъ онъ, Ослановъ, съ вышеписаннымъ товаромъ черезъ Днѣстръ, не имѣя никакого съ той стороны писменнаго вида. Желая же совершить свое предпріятіе, явился у находящагося въ польскомъ мѣстечкѣ Немеровъ командующаго корпусомъ російскихъ войскъ господина генерала-поручика и кавалера Ржевскаго, и объявилъ его превосходительству одинъ только помянутой Государственной коллегіи иностранныхъ дѣлъ паспортъ, въ намѣреніи томъ, что оной не токмо одобритъ его состояніе и докажетъ кто онъ таковъ, но что тѣмъ безъ сумнительнаго будетъ пропущенъ въ Россію; но вмѣсто того сочтенъ онъ, Ослановъ, подозрительнымъ человѣкомъ, во утвержденіе сего показанія и подписался.

Giussepe Aslani,
Nattivo di Costantinopoli, discendente Italiano, di morante di Iassi⁵⁰⁶

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.760, л.13–13 об. Подлинник. Подпись-автограф

ДОКУМЕНТ № 340

1784 г., н.п. февраля 27. – Рапорт генерал-поручика Семёна Ширкова генерал-фельдмаршалу Петру Румянцеву об освобождении из-под караула жены подпоручика Иустиниана Топличану, Анны; о её просьбе выдать ей паспорт для проезда в Польшу

Рапортъ

Содержавшаяся въ Кіевѣ, в силу ордера вашего сіятельства, подъ карауломъ, ис-подъ оного, по повелѣнію вашего жъ сіятельства освобожденная, подпоручика князя Иустиніана Топличаны жена, княгиня Анна Герасимова, проситъ меня // о дачи ей з будущими при ней [людьми] паспорта на свободной проездъ за границу въ Польшу.

Я, не приступая к удовлетворенію сей ея прозбы, вашему сіятелству на разсмотрѣніе представляю и имѣю ожидать резолюціи.

Генерал-поручикъ Ширковъ

Февраля ____ дня 1784 года

№-м 157

Помета: Писано 27 февраля. № 247

ЦГИАК Украины, ф.246, оп.1, д.853, л.190–190 об. Подлинник. Подпись-автограф

⁵⁰⁶ Giuseppe Aslani, Nattivo di Costantinopoli, discendente Italiano, di morante di Iassi = Джузеппе Аслани, рождённый в Константинополе, итальянец по происхождению, погибающий в Яссах.

A B R E V I E R I

.....

A. A. R. M. S. I.	Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice
AE	L'Année Épigraphique, Paris.
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin.
CPL	Corpus Papyrorum Latinarum, Wiesbaden.
ILB	Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae, Sofia.
RGZM	Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz.
RMD	Roman Military Diplomas, Londres.